

YU ISSN 0350-1906
UDK 808.61./.62-087

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК

XXXVII
РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор

*др Павле Ивић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан
др Слободан Реметић и др Драго Ђупић*

Главни уредник

ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
1991

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

КЊИГА XXXVII

ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
ET
INSTITUT DE LA LANGUE SERBOCROATE

RECUEIL
DE DIALECTOLOGIE
SERBE

XXXVII

TRAITÉS ET MATÉRIAUX

Comité de rédaction

*Dr Drago Ćupić, Dr Pavle Ivić, Dr Asim Peco
Dr Mitar Pešikan et Dr Slobodan Remetić*

Rédacteur en chef

PAVLE IVIĆ

B E O G R A D

1 9 9 1

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК

XXXVII
РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор

*др Павле Ивић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан
др Слободан Реметић и др Драго Ђупић*

Главни уредник
ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
1991

PĠ
1387
. A25
Knj. 37
1991.

Секретари часописа
др Слободан Реметић и мр Никола Рампић

У финансирању ове књиге учествовали су:

Републички фонд науке Србије
и
Вукова задужбина, Београд

Издају
Српска академија наука и уметности
и

Институт за српскохрватски језик САНУ, Београд, Кнез Михаилова 35

Израда програма и припрема за штампу: Милош Бица
Штампа: „Студио плус“, Булевар АВНОЈ-а 179, 11070 Нови Београд

САДРЖАЈ

	Страна
Мирослав Николић: Говори србијанског Полимља	1
Марија Шпис: Фонолошки опис говора Парага	549
Гордана Драгин: Ратарска и повртарска терминологија Шајкашке	621
Жарко Бошњаковић: Из ратарске терминологије Срема	709

МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ
ГОВОРИ СРБИЈАНСКОГ ПОЛИМЉА

САДРЖАЈ

	Страна
УВОДНЕ НАПОМЕНЕ	7
О географским и историјским приликама	7
О становништву и његовом пореклу	9
О досадашњим дијалектолошким испитивањима	16
О овоме раду	18
Први део: ПРОЗОДИЈСКЕ ОСОБИНЕ (23-197)	
ИНВЕНТАР И ДИСТРИБУЦИЈА ПРОЗОДЕМА У НОВОШТОКАВСКОМ ГОВОРУ	23
Инвентар прозодема	23
Дистрибуција акцената	23
Преносење акцента на проклитику	29
Дистрибуција дужина (дугих неакцентованих силабема)	57
ИНВЕНТАР И ДИСТРИБУЦИЈА ПРОЗОДЕМА У ПРЕЛАЗНОМ ГОВОРУ	59
Инвентар прозодема	59
Дистрибуција акцената	60
Дистрибуција акцената у проклитику	61
Дистрибуција дужина (дугих неакцентованих силабема)	69
О ПОЗИЦИОНО УСЛОВЉЕНОМ КВАНТИТЕТУ И КВАНТИТЕТУ У ПОЈЕДИНИМ МОРФОЛОШКИМ КАТЕГОРИЈАМА	71
Именице типа <i>робље, преља, Ивање</i> и <i>писање</i>	71
Квантитет силабема испред сонантско-консонантске и сонантско-сонантске групе	72
Квантитет силабема пред финалним сонантом	77
Старе дужине типа <i>кѹћама, едрѣ, мислити</i> и <i>бѣбѣн</i>	78
Квантитет наставака за облик	85
Квантитет наставака за творбу речи	93
Квантитет вокала <i>о (<л)</i>	95
ПРОЗОДИЈСКЕ АЛТЕРНАЦИЈЕ У ДЕКЛИНАЦИЈСКИХ РЕЧИ	97
Именице	97
Именице мушког рода на -ѣ	97

Именице средњег рода	115
Именице женског и мушког рода на -А	120
Именице женског рода на -Ѣ	132
Заменице	134
Именичке заменице	134
Придевске заменице	137
Придеви	140
Придеви с оба вида	140
Придеви само у одређеном виду	148
Бројеви	151
Основни бројеви	151
Редни бројеви	153
Збирни бројеви и бројни придеви	154
Бројне именице на -ица	155
ПРОЗОДИЈСКЕ АЛТЕРНАЦИЈЕ У КОНЈУГАЦИЈИ	158
Инфинитив и неки типски односи	158
Презент	165
Аорист	177
Имперфекат	184
Радни глаголски придев	186
Трпни глаголски придев	192
Императив	194
Глаголски придев садашњи	196
Други део: ФОНЕТСКЕ (И ФОНОЛОШКЕ) ОСОБИНЕ (199-326)	
ВОКАЛИЗАМ	196
Вокалски систем	196
Редукција вокала	200
Вокалске групе (хијат)	208
Рефлекси секундарног јата и сродне појаве	219
СТАЊЕ КОНТИНУАНТА ЈАТА	225
Континуанти дугога јата	225
Континуанти краткога јата	236
Рефлекси секундарног јата и сродне појаве	248
КОНСОНАНТИЗАМ	251
Консонантски систем (инвентар)	251
Непалатални консонанти	252

Палатални консонанти	282
Консонантске групе	300
Ситније појаве у редукцији, асимилацији, дисимилацији и дистрибуцији консонаната	318
Редупликација и метатеза	323
Партикуле	325
 Трећи део: МОРФОЛОШКЕ ОСОБИНЕ (327-514)	
ИМЕНИЦЕ	327
Именице мушкога рода на - <i>o</i> и именице средњег рода	327
Именице женскога и мушкога рода на - <i>a</i>	354
Именице женскога рода на - <i>o</i>	368
ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ	373
Личне заменице	373
Остале именичке заменице	380
ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ И ПРИДЕВИ	385
О односу именичке и заменичко-придевске промене	385
О појединим падежним наставцима	397
Алтернација <i>О/Е</i> типа <i>мака/еруће</i> и сл.	397
Посебне напомене о придевским заменицама	398
Посебне напомене о придевима	408
БРОЈЕВИ	416
ИЗ УПОТРЕБЕ ПАДЕЖНИХ ОБЛИКА	423
ГЛАГОЛИ	431
Напомене о глаголима појединих глагољских врста	431
Глаголи I врсте	431
Глаголи II врсте	444
Глаголи III врсте	448
Глаголи IV врсте	451
Глаголи V врсте	454
Глаголи VI и VII врсте	456
Објаци помоћних глагола	468
Напомене о појединим глагољским облицима	471
Инфинитив	471
Аорист	474
Презент	476

Имперфекат	477
Императив	478
Трпни придев	485
Глаголски прилози	487
Футур	488
Плусквамперфекат	490
Потенцијал	492
Напомене о творби глагола	493
О творби итератива и о међусобном односу перф. и имперф. основе	493
О префиксалним образовањима и облицима појединих глагола	498
НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ	501
Прилози	501
Остале непроменљиве речи	511
Четврти део: ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ И ТЕКСТОВИ (515-538)	
ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ	515
Разуђеност говора	515
Место међу другим језикским говорима	521
ТЕКСТОВИ	524
Новоштокавски говор	524
Прелазни говор	536
ГОВОРИ СЕРПСКОГО ПОЛИМЉА (РЕЗУМЕ)	539
СКРАЋЕНИЦЕ	540
Насела из којих се наводи дајалекатска грађа	540
Скраћенице часописа и публикација	540
Литература	541

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

1) О ГЕОГРАФСКИМ И ИСТОРИЈСКИМ ПРИЛИКАМА

1. Подручје чији су говори обрађени у овоме раду захвата део западнога Санцака, тј. онај део који се налази у границама СР Србије¹. То је подручје географски пресечено на два дела моћном реком Лимом, па се поред назива **С а н ц а к** за њега у науци и у јавном животу (нешто ређе и у народу) употребљава назив **П о л и м љ е**².

Полимље се, иначе, дели двојако. По бинарној подели Г. Гравјеа — на горње (до Бијелога Поља) и доње (од Бијелога Поља до ушћа Лима у Дрину)³, што би значило да овај крај спада у Доње Полимље, а по тројној подели (изгледа нешто чешћој) — на горње (до Иванграда), средње (од Иванграда до Пријепоља) и доње (низводно од Пријепоља)⁴, што значи да један, мањи део ове територије спада у Средње а други, већи, у Доње Полимље⁵.

2. Ово изразито планинско подручје и само је донекле омеђено високим планинама: на истоку, према сјеничком крају — Јадовником и Озреном, на југозападу, према Црној Гори — Лисом, Црним врхом, Мијајловицом и Градином, а на северозападу, према Босни — Јаворјем и

---

¹ Део западнога Санцака (Пљевља с околином) налази се у Црној Гори. Говор Пљевља је једним својим важним делом (прозодијским) одавно познат у дијалектологији из већ класичног рада Г. Ружичића (Руж. Пљ.), а недавно је објављен и краћи рад Д. Ђупића (Ђупић Пљ.) у којем су изнете и неке друге особине пљеваљског говора.

² Исп., на пример, Мрк. СПП или Ж. Шћепановић, *Средње Полимље и Потарје*, Београд 1979.

У Пријепољу излази лист "Полимље", тако се зове и пријепољска радио-станица, а постоји и фудбалски клуб "Полимље" (такође у Пријепољу). Гравје каже да долину Лима и "народ означава речју Полимље", то јест земља обала Лима" (Санцак II 200).

³ Говорећи о долини Лима, Гравје помиње "Горњи Лим", који се налази "изнад Бијелог Поља" (Санцак II 201) и "Доњи Лим", који је "испод Бијелог Поља" (Санцак II 204).

⁴ *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb 1965, 6/530.

⁵ Такве прецизне поделе се многи аутори не држе. Мркоњићева етнографска студија тиче се и многих места Доњег Полимља, мако носи наслов *Средње Полимље и Потарје*.

Бићем, затим реком Лимом и делом Увца. Североисточну границу испитиване области чини река Увац.

3. Стицајем несрећних историјских околности Увац је извесно време био (већим својим делом, приближно од Кокина Брода до близу ушћа) гранична река између Србије и Турске⁶. Да иронија судбине буде већа, Турска је заузимала подручје које је било у саставу п р в е с р п с к е државе, дакле још у средњем веку, и у њој остало неколико векова⁷. Не само да је “ту [у Санџаку – М.Н.] средином XII в. образована прва српска држава”⁸ него је ова област представљала њено “језгро”⁹.

Уочи Маричке битке ову је област држао великаш Никола Алтомановић¹⁰. Касније је “познатом поделом Николиних земаља између кнеза Лазара и бана Твртка српска држава изгубила... простране области на западу”¹¹. Лазар добија крај око Ужица, а “Босна поседа Полимље од Пријепоља до Дрине... Јужни предели око Новог Пазара, Сјенице и Горње Полимље били су под влашћу Вука Бранковића”¹². И према *Историји српског народа*, после косовске битке “проширио се” у Горњем Полимљу Вук Бранковић, али највећи део наше области припада Босни¹³. Ту област држао је у XV в. и Сандаљ Хранић¹⁴.

⁶ О томе се сведочанства могу наћи не само у историји него и у сећању старих људи с обе стране некадашње границе (са многима смо, пре неколико година, и сами разговарали).

⁷ О томе в. у *Историји српског народа*, књ. I (Београд 1981), а посебно карте на стр. 161, 303, 453, 467, 529, 545, 575 и 585.

⁸ *Војна енциклопедија*, св. 8 (Београд 1966), 468-469.

⁹ В: М. Ј. Динић, *Југозападна Србија у средњем веку*, Зборник Филозофског факултета XI/1, Споменица Јорја Тадића (Београд 1970), 239. “Од XI века басен Лима [је] био центар државе Немањиха”, каже и Гравје (Санџак II 206). Значај ове области у средњовековној српској држави истиче се и на многим другим местима. Исп., на пример: “Полимље... област у долини Лима... једна од најважнијих и најкултурнијих области старе Рашке” (*Мала енциклопедија Просвета*, Београд 1978, в.в.). В. и чланак Е. Мушовића, *Новопазарско-пријепољски крај у турској административној подели*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића IV (Пријепоље 1976), 161-166, посебно стр. 165.

¹⁰ “Заједно са другим Војислављевим земаљама [кнеза Војислава Војиновића, који је после Душанове смрти загосподарио овом облашћу – М.Н.] Пријепоље с околином дошло је 1366-67. под власт Николе Алтомановића” (С. Ђирковић, *Пријепоље у средњем веку*, Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића III, Пријепоље, 1976, 219). В. и карту у *Историји српског народа*, I, 585.

¹¹ С. Ђирковић, *нав. дело*, стр. 219.

¹² М. Ј. Динић, *нав. дело*, стр. 239.

¹³ Књига II (Београд 1982), 48. В. и карту на 29. стр. исте књиге.

¹⁴ В. карту “Српске земље почетком XV в.” у *Историји српског народа*, II, 93. То се види и на картама: “Српска деспотовина 1423. г.” (II, 21), “Српска деспотовина 1427-1439. год(?)” (II, 223), “Српска деспотовина 1444-1451. год.” (II, 259).

Наша област била је, иначе, подељена на неколико жупа, чије границе у историји нису тачно утврђене. Зна се, ипак, да је Бродарево и предео јужно од њега припадало жупи Љубовићи, око манастира Мишешке лежала је жупа Црна Ст(и)јана, док се област око Прибоја називала Дабар (в. М. Ј. Динић, *нав. дело*, стр. 245). Помилје се на левој страни Лима и жупа Звјезд, “где је данас село тога имена” (Мрк. СПП 258).

Половином XV века Доње Полимље потпашиће под турску власт¹⁵ и остаће под њом све до почетка XX века, тачније до 1912. г.

4. Каква је била административна подела овога подручја под Турцима најбоље се може видети из цитиранога рада Ејупа Мушовића¹⁶, као и из неких других историјских и етнографских радова¹⁷. Као маркантну и дуготрајну, ону која је могла имати неке реперкусије на настанак данашње дијалекатске слике, истичемо припадност дела ове области босанском, а дела херцеговачком санџаку. Северозападни и северни крај (Прибој с околином и велики део подручја с десне стране Лима) био је у саставу босанскога, а југозападни и западни крај (Милешевски кадилук и крајеви који гравитирају Пљевљима) у саставу херцеговачког санџака. Напомињемо и то да је "највероватније 1867. године формиран Новопазарски Санџак, и то онај санџак чије је име, бар и номинално, остало да живи до наших дана"¹⁸, као и то да је "као званична административно-територијална јединица, Новопазарски Санџак...постојао до 1902. године"¹⁹, али ће његово име (или само Санџак) остати и касније, и после 1912. године, када је овај крај ослобођен од Турака.

2) О СТАНОВНИШТВУ И ЊЕГОВОМ ПОРЕКЛУ

5. Данас овај део Полимља припада трима општинама: Пријепољу, Прибоју и Новој Вароши. На њиховим територијама живи преко 100 000 становника²⁰. По националној структури највише је Срба (преко 65000) и Муслимана (преко 30000)²¹. У градовима они живе измешани, а тако је неретко и у селима, којих, међутим, има и чисто српских (чешће) оди чисто муслиманских (ређе).

¹⁵ Динић каже да су средњовековни Милешевац (данас *Хисарџик*) Турци "одузели херцегу Стевану Вукчићу Косачи 1465. године" (*нов. дело*, стр. 245). Исту годину наводи и С. Ђирковић (*нов. дело*, стр. 223): "У лето 1465. Турци [су] започели своју офанзиву која је херцегову власт потисла на уски појас земљишта око Новог и ушћа Неретве. Том приликом пали су у турске руке Пријепоље и Милешевац". За Прибој претпоставља, међутим, А. Бјетић да је "доста рано дошао под османлијску власт. По свој прилици негде почетком другог деценија XV столећа, али, изгледа, прије 1418. године" (Вејтић Прибој, 14).

¹⁶ В. бележку 9.

¹⁷ В. у наведеним радовима А. Бејтића, Ј. Динића и С. Ђирковића, затим у Влах. Брод., Мрк. СПП и др.

¹⁸ Е. Мушовић, *наведено дело*, 163.

¹⁹ Е. Мушовић, *наведено дело*, 164.

²⁰ Према попису из 1981. у општини Пријепоље било је 46902 становника, у општини Прибој 35200, а у нововарошкој – 22523 становника. Треба, међутим, рећи да добар део територије ове последње општине није обухваћен нашим испитивањем (села преко Ушца), као и неколико источних села пријепољске општине (нека од њих су обухваћена студијом Барј. НП-Сј).

²¹ Према попису из 1981. по општинама то изгледа овако: Пријепоље – 25038 Срба, 19076 Муслимана; Прибој – 22319 Срба, 10308 Муслимана; Нова Варош – 19867 Срба, 1874 Муслимана. Треба напоменути да Муслимани практично немају у нововарошким селима; они углавном живе у самом граду.

6. Иако је прва свеска чувене серије “Насела” Српског етнографског зборника посвећена Средњем Полимљу и Потарју²² мора се ипак рећи да наше подручје није етнографски у целости и систематски истражено, тако да је данас немогуће дати тачне и потпуне податке о пореклу становништва. Нама би ти подаци били важни за објашњење неких дијалекатских појава, а посебно за објашњење егзистенције и распореда појединих изоглоса.

Мркоњићева студија, из разумљивих разлога²³, није рађена по принципима и на нивоу каснијих радова ове серије, а и да је била “потпунија” и “са више студије”²⁴, не би нам у потпуности помогла, јер она покрива само део, додуше велики, србијанскога Полиња. Осим тога, она је објављена 1902, када стање није било стабилизовано јер је још увек трајало и досељавање и, нарочито, одсељавање.

Много савременија и систематичнија Влаховићева студија, пак, тиче се само Бродарева и његове околине²⁵.

7. Међутим, из тих радова, као и из других који су (мање или више) релевантни за наше разматрање²⁶, може се доћи до неких прилично поузданих, али често и уопштених сазнања.

а) Наше подручје било је релативно густо насељено и пре доласка Словена у ове крајеве. О томе сведоче многобројни остаци материјалне културе, некропола и др.²⁷

Према П. Влаховићу²⁸, “Пријепоље с околином примило је доста рано словенске уселенике који су дошли у додир са староседелачким заједницама већ начетим или захваћеним процесом романизације. Ово старо становништво обележава се одговарајућим етничким именима: Илири, Матаруге²⁹, Кричи, Мацуре. Све су то и по традицији и по изворима били припадници старобалканских етничких заједница”. По истоме аутору, “млађе етничке групације” чине “Грци”, Латини, Шпањи и Лужани.

“Сва ова напред поменута имена” — каже Влаховић — “етничке групе

²² Мрк. СПП.

²³ Испитивање је вршено у време док је овај крај још био под Турском.

²⁴ Мрк. СПП 228.

²⁵ Влах. Брод.

²⁶ Међу њима је посебно драгоцен кратак, али веома садржајан Влаховићев чланак о етничким приликама у пријепољском крају (Влах. Пријепоље), а корисне податке дају и Гравје (Санџак I и II), Косанчић (Санџак), Бејгић (Прибој) и други.

²⁷ Осим у већини досад помињаних радова, о томе се говори и у књизи М. А. Крповића *Пријепоље и околина — историјски водич — 650 година Пријепоља (1332-1971.)*, као и у читавом низу радова објављених у зборницима са симпозијума “Сеоски дани Сретена Вукосављевића” (излазе у Пријепољу од 1973) и “Ужичком зборнику” (излази у Ужицу од 1972).

²⁸ Влах. Пријепоље 169.

²⁹ Влаховић (Пријепоље 169) каже да на Матаруге “и данас подсећа назив савременог села Матаруга, недалеко од Пријепоља”, које сав и сами посетили.

или народи — утопили су се ходом историје у општу словенску масу и остали да живе једино у свом данас већ архаичном имену”³⁰.

б) Падом под турску власт појавио се “нов, до тада непознат етнички елемент у овим крајевима”³¹ — Турци, али је број “правих Турака... по свему судећи, увек био мали”³².

в) Међутим, турска епоха је, ипак довела до промене у конфесионалној одн. етничкој структури становништва, довела је, наиме, до појаве муслимана нашег порекла и нашег језика.

Овде нећемо улазити у генезу и процес исламизације, јер то није од пресудног значаја за наше даље излагање^{32*}. Рећи ћемо само то да, супротно очекивањима, ни Муслимани, у огромној већини, нису староседеоци на овоме подручју. Могло се, наиме, претпостављати да се, поред осталог, ислам примао не само да би се опстало него и да би се остало. Овоме би у прилог ишла и Мркоњићева тврдња да су православци “много више узнемиравани и покретани од муслимана”³³, као и тврдње многих савремених муслиманских породица (које је и аутор ових редака имао прилике да чује) о томе да су они ту “одвактиле”. Међутим, Влаховић изричито каже да “о некој старини и аутохтоности муслиманских породица у Бродареву и његовој околини не може бити говора, јер су се оне из разних узрока исто онако као православне породице досељавале из разних наших крајева”³⁴.

Но, кад је реч о Муслиманима-староседеоцима, њих пре свега треба тражити у градовима (као што су, на пример, Хасанагићи у Прибоју)³⁵.

д) Што с тиче места и подручја одакле је већина досељеника, најчешће се помињу она која се налазе у границама данашње Црне Горе. Тако Мркоњић каже да су “Кучи, Ровци, Дробњаци, Горњи Колашин, Пива... места из којих је највише било... досељеника” у Средње Полимље и Потарје (у

³⁰ Влах. Пријепоље 170.

³¹ Влах. Пријепоље 171.

³² Влах. Пријепоље 172.

^{32*} Бејтић (Прибој 21) тврди да је “још почетком петнаестог столећа ухватио ту [у Прибоју — М.Н.] муслимански живљак јак кориен”. Ако је Бејтићева тврдња тачна, онда је процес исламизације трајао врло дуго. Наиме, И. Косачић каже да “у садашњем муслиманском становништву у ново-пазарском санджаку има много истурчених Срба који су прешли у ислам највише од сто година на овамо, а и много доцније” (Кос. Санджак 20). Овоме у прилог иде и податак да су “славу — крсно име — до другог светског рата одржавале... многе муслиманске породице, макар и прикривено” (Влах. Брод. 154) и да су “муслимани заједно са православним поштовали Благовест, Ускрс, Турфедан, Петровдан... и неке друге празнике, а то најбоље потврђује да примањем нове религије они нису изгубили скоро ништа од ранијих етничких особина” (Влах. Брод. 154-155).

³³ Мрк. СПП 283.

³⁴ Влах. Брод. 109.

³⁵ В. Бејтић Прибој 29 и Др Милица ЛUTOVAЦ, *Прибој на Лиму — Антрополографски поглед на развитак насеља*, Зборник радова САН LXVIII, Етнографски институт, књ. 3 (Београд 1960), 10.

оквиру Новопазарског санџака)³⁶. "Кучи су" — по њему — "поглавито населили долину лимску и спорадично пружају се до Прибоја... Досељеници из Дробњака, Језера, Никшићког краја, Пиве и Мораче растурени су по свим странама овога краја. Дробњака има највише"³⁷.

Та растуреност одн. чињеница да су се "племена...растргла по различитим местима и крајевима"³⁸ и међусобно измешала — важна је за објашњење честе коегзистенције различитих дијалекатских црта, чак и у истој селу.

На основу детаљног проучавања Влаховић је закључио "да се у Бродарево и његову околину становништво досељавало из скоро свих суседних крајева"³⁹. Он, на истој месту, наводи да се "од укупно 174 православна рода доселило...из:

Плевља са околином	23	односно	13,21%
Пријепоља са околином	3	односно	1,72%
Сјенице са околином	9	односно	5,17%
Колашина са околином	36	односно	20,75%
Босне	1	односно	0,57%
Дробњака	10	односно	5,75%
Куча	5	односно	2,87%
Пипера	4	односно	2,30%
Вранша	23	односно	13,20%
Цетиња	1	односно	0,57%
Непознатог порекла	24	односно	13,79%
Унутрашње сеобе	35	односно	20,10%

Од укупно 237 муслиманских родова доселило је из:

Плевља са околином	13	односно	5,47%
Пријепоља са околином	4	односно	1,69%
Бијелог Поља и Берана...	28	односно	11,81%
Сјенице са околином	14	односно	5,91%
Колашина и околине	48	односно	20,20%

³⁶ Мрк. СПП 273. По Гравјеу, у структури досељеничког становништва Новопазарског санџака најважнији је "контигент који су дали усељеници из области које сада држи Црна Гора (нарочито Колашин и Никшић)" (Гравје Санџак I 926). С њима се слаже и Косанчић: "Најјаче притицање становништва са стране у ново-пазарски санџак долазило је поглавито из оних херцеговачких племена која су ушла у политичке границе Црне Горе" (Кос. Санџак 25).

³⁷ Мрк. СПП 274. Са малим варијацијама то понавља и Косанчић: "Данашње српско становништво у ново-пазарском санџаку досељено је највећим делом из Дробњака, а од пригорских Брда из Мораче и Куча. Ови последњи, Кучи, захватили су долину Лима, а делимично иду до Прибоја. Насеља из Дробњака, Пиве, Мораче, никшићког краја мање су груписана, а више растурена по санџаку. Може се само рећи да у плевљачком санџаку има највише досељених породица из Дробњака, Роваца, Шаранаца, Ускока, Пиве" (Кос. Санџак 25-26).

³⁸ Мрк. СПП 282.

³⁹ Влах. Брод. 108.

Босне	1	односно	0,44%
Херцеговине	5	односно	2,11%
Дробњака	2	односно	0,84%
Куча	1	односно	0,44%
Вранеша	43	односно	18,14%
Будима	1	односно	0,44%
Непознатог порекла	41	односно	17,30%
Унутрашње сеобе	36	односно	15,20% "

Из овога се прегледа види да је највише родова (и православних и муслиманских) пореклом из околине Колашина и оближње области Вранеша, да је било доста унутрашњих сеоба, али да је и релативно висок проценат родова "непознатог порекла". Посебно ваља приметити велики број муслиманских родова досељених из околине Бијелога Поља и Берана (Иванграда), док се код православних ови крајеви и не помињу.

У начелу, то су (уз Пиву, Језера, Никшићку жупу и Морачу) подручја са којих се доселило и становништво наше области северно од Бродарева и његове околине, али у којем односу — то је на основу постојеће етнографске литературе немогућно утврдити.

Сигурно је, међутим, да су ти досељеници долазили на подручје које је и само "служило као матична и пролазна, етапна област онога становништва које је услед разноврсних узрока напуштало своје домове и тражило на другим странама боље животне услове"⁴⁰. Но, "док су се једни иселавали... докле су други с југа, гоњени тежим зулумом и већим невољама, притицали"⁴¹.

Иако су се "главне промене у структури становништва десиле... у време великих сеоба крајем XVIII и почетком XIX века"⁴², флукуација становништва трајала је врло дуго, па је тек "тридесетих година нашега века добрим делом преселовање стабилизовано"⁴³, али оно није у потпуности престало ни касније.

За разумевање данашње дијалекатске ситуације важно је напоменути (а) да већина досељеника долази из крајева који припадају истом дијалекту (по правилу — источнохерцеговачком), (b) да су у новој области они најчешће затицали људе са истим или сличним дијалекатским особинама и (c) да, што сматрамо посебно важним, углавном није долазило до потпуне смене становништва, него је изванредан број њих проводио на томе подручју дуже време или је остајао стално. Тако је и дошло до тога да

⁴⁰ Влах. Брод. 86.

⁴¹ Мрк. СПП 273. И Косанчић каже да је "покретљивост становништва у ново-пазарском сандаку јака... него у ма којој другој области нашега народа. Због овог непрекидног иселовања старог и притицања новог становништва, може се рећи да у ново-пазарском сандаку готово и нема много староседелачког становништва" (Кос. Сандак 25).

⁴² Влах. Пријепоље 173

⁴³ Влах. Брод. 88.

се с временом у приличној мери нивелишу раније различитости, иако су многе од њих остале до дана данашњег.⁴⁴

Тако се може објаснити чињеница да, на пример (а таквих примера има више), Ружићи у Лучицама или Ратковићи у Кучину данас говоре источнохерцеговачки, иако су први пореклом Иванграђани а други Кучи.⁴⁵

Тако се може објаснити и зашто су прилично ретки трагови дијалекатских особина тзв. мухаџира, о којима тако често говоре проучаваоци овога подручја.⁴⁶

Само је, изгледа, једно подручје доживело скоро потпуну и, можда, наглу смену становништва — оно са леве стране Лима југозападно од Пријепоља. Према тврђењу И. Косанчића, “у Пријепољској кази расељен [је] читав један српски крај уз Лим, познат под именом Комаран или Скендерија. У прво време ту је било незнатно муслиманско становништво, ни десет домова, а сада је оно у огромној већини”⁴⁷. Та смена становништва догодила се након Берлинског конгреса (1878) и територијалног ширења Црне Горе, којој су, поред осталог, припали Колашин и Никшић с околином (многе муслиманске фамилије управо су пореклом из тих области).

Врло је вероватно да зато данас на томе подручју имамо говор Муслимана различит од онога што га налазимо у другим деловима србијанскога Полимља (и западног Санџака уопште) и различит од говора Срба, углавном касније досељених, на томе истоме подручју, а често и у истоме селу.

Иначе, масовне “сеобе православног становништва из Бродарева и његове околине [као и из других крајева Санџака — М. Н.] десиле су се за време првог српског устанка”⁴⁸, а такође и после тзв. “Бабинске разуре”

⁴⁴ “Нови досељеници били су у односу на затечено становништво, готово увек ма-лобројни, па су се тако постепено уклапали у његове друштвене односе” (Влах. Брод. 5).

⁴⁵ За Ружиће потврде су наше, а за Ратковиће и Мркоњићеве (Мрк. СПП 333) и наше. И једних и других могли бисмо навести више, али оне не би измениле општу слику досељеничке структуре познату из цитираних етнографских радова.

⁴⁶ “у почетку окупације Босне и Херцеговине улазио је један нов талас мухаџира из ове две земље, највише из Гацког” (Гравје Санџак I 926). Исп. и Влах. Брод 84-85; Кос. Санџак 60-67; Мрк. СПП 275; М. Костић, *Преглед босанско-херцеговачких мухаџира и њихових прека по косовском валајету 1883 године*, Историски часопис, II-2 (1948), Београд 1949, 84-85. Ваља, међутим, имати у виду чињеницу да су и ти мухаџири потицали махом из исте дијалекатске зоне. Осим тога, многи су (уброо или нешто касније) наставили да се селе даље на југоисток (па и у Турску), тако да их данас нема много; нема их, на пример, у нововарошким селима, иако постоје потврде да су се у њима настањивали (исп. Гравје Санџак I 926).

⁴⁷ Кос. Санџак 33. Исељавало се, међутим, и муслиманско становништво, али у другим правцима, најчешће на северозапад, у Босну (до њене окупације) или на југоисток (чак и у Турску), крајем XIX века и, нарочито, после завршетка првог светског рата (Влах. Брод. 86). О исељаванима Муслимана из Прибоја у Турску говоре у својим радовима А. Бејгић (Прибој 25-29) и М. Лутовац (*Прибој* 6 и 10).

⁴⁸ Влах. Брод. 77.

(1875), када су "на простору између Плеваљског Поља и долине Лива куће православних... спаљиване а становништво растерано"⁴⁹.

е) На крају овога излагања о становништву даћемо и преглед конфесионалног односно националног састава становништва села обухваћених овим испитивањем, и то на основу пописа становништва из 1981. године:

Село	Општина	Срби	Муслимани	Укупно
Амзихи	Н. Варош	205		206
Балиће	Пријепоље	25	637	664
Баре	Пријепоље	12	295	318
Бјелокова	Пријепоље	61	144	207
Бучје	Прибој	404		411
Гостун ⁵⁰	Пријепоље	3	172	177
Гробнице	Пријепоље	188	18	288
Доње Бабине	Пријепоље	573	9	599
Доњи Страњани ⁵¹	Пријепоље	201	259	464
Дренова	Пријепоље	441	32	496
Живинице	Прибој	71	140	212
Забрђе	Прибој	375	264	647
Забрђи Тоци	Пријепоље	314		316
Завинограђе	Пријепоље	208	908	1194
Заостро	Прибој	158	6	236
Заступ	Пријепоље	58	114	292
Јабuka	Пријепоље	538		556
Калафати	Прибој	17	471	501
Каћево	Пријепоље	12	479	492
Косатица	Пријепоље	714	176	904
Кучин	Пријепоље	291		292
Лучице	Пријепоље	166	9	177
Матаруге	Пријепоље	5	414	420
Радијевићи ⁵²	Н. Варош	281		283
Радоња	Н. Варош	855	4	875
Рача	Прибој	1012		1018
Рутоши	Н. Варош	1292		1305
Селашница	Пријепоље	269	185	475
Сјеврин ⁵³	Прибој	169	231	424
Хрта	Пријепоље	108	233	348
Читлук	Прибој	223	375	616

⁴⁹ Влах. Брод. 80.

⁵⁰ Домашњи говор: *Гостун* (*Гостун*).

⁵¹ Домашњи облик: *Доњи Страњани*.

⁵² У локалном говору често: *Радијевиће* (ср. р.).

⁵³ Локални говор: *Сјеврин*.

Уз овај преглед морамо дати две напомене. Прво, и најважније, у овоме попису не ма Буковика, Грабовице и Жиња (о Прибој), који, очигледно, по Закону о територијалној организацији општина и по Закону о изменама и допунама Закона о територијалној организацији општина, нису (више?) административно посебна села. Аутор је до овога сазнања дошао тек када су теренска испитивања и писање главног дела рада већ били завршени. Зато су — на основу карте из Енциклопедије Југославије⁵⁴, топографских карата, Мркоњићеве студије (само за Жињ)⁵⁵ — Буковик, Грабовица и Жињ у овом раду третирани као посебна села⁵⁶.

Друга напомена тиче се честе, али обично мале несразмере између укупног броја становника и броја Срба и (или) Муслимана у њима. Она потиче отуда што, због занемарљивог броја, припадници осталих народа нису наведени у овоме прегледу. Међу њима највише је оних који су се изјаснили као Црногорци (обично су то неземљорадници). За наше даље разматрање национално изјашњавање и није битно, већ само, и то у мањој мери, конфесионална припадност односно припадност одређеној верској традицији.

Та је припадност, иначе, приближно (и само приближно) представљена и на карти бр. 1.

3) О ДОСАДАШЊИМ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИМ ИСПИТИВАЊИМА

8. Иако су некадашње историјске и политичке прилике условиле својевремену појаву већег броја радова о нашем крају (обично у оквиру расправљања о Новопазарском санџаку односно о Полимљу)⁵⁷, говор његовог становништва остао је дуго готово непознат⁵⁸. Па ипак, већ на карти уз Решетарову монографију *Der štokavische Dialekt* (Wien 1907) налазимо приближно тачно одређену припадност говора Полимља у Србији. Већ тада се знало да је то, у већем делу, новоштокавско ијекавско подручје, тј. подручје источнохерцеговачког дијалекта⁵⁹.

⁵⁴ Том VIII (Загреб 1971), између 528. и 529. стр. ("ВИШЕГРАД").

⁵⁵ Мрк. СПП 315, 326, 327, 333 итд. (сваки пут као Жињ).

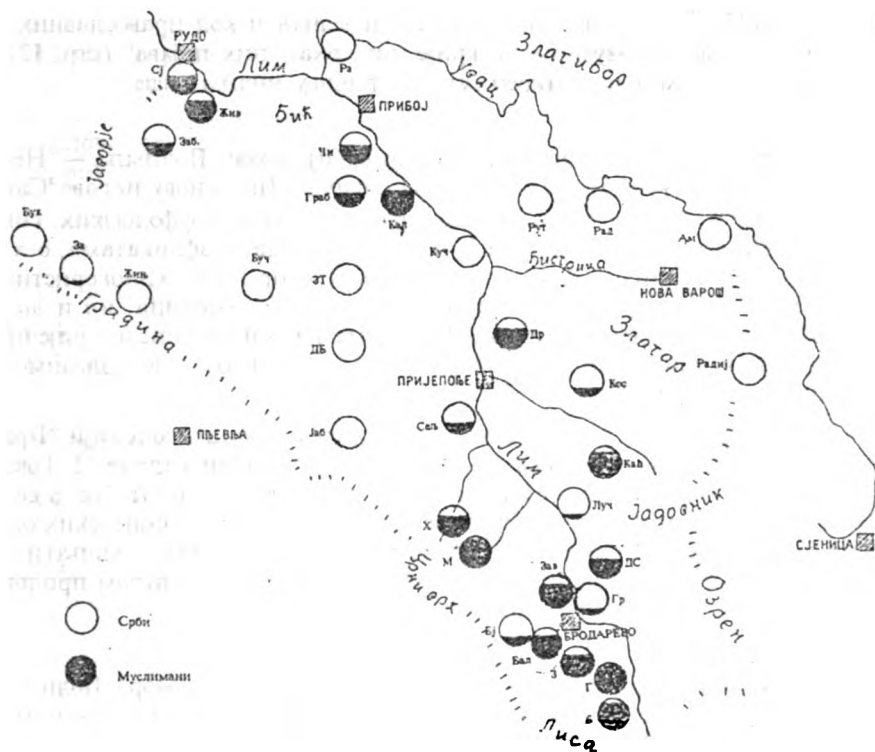
⁵⁶ Проблем разграничења села наметао се и другим истраживачима овога краја: "Још и данас у народу није створена јасна представа шта је село а шта засеок" (Влаћ. Брод. 54). Стога не чуди што је Мркоњић одустао од појединачних "проучавања села, јер... то није могуће због неодређености сеоских целина" (Мрк. СПП 228).

⁵⁷ Нпр.: Мрк. СПП, Гравје Санџак I и II, Кос. Санџак и др.

⁵⁸ Разлог томе лежи, поред осталог, и у чињеници да је "Санџак... остао једна од земаља које су најнеповољније за детаљна проучавања" (Гравје Санџак I 918). Иако се од времена објављивања Гравјеовог рада (1912) много шташта променило, Санџак је и надале "тешко приступачан самим положајем и карактером високог земљишта" (Гравје Санџак I 918-919), а и саобраћајне везе су још увек његова болна тачка (тако је, бар, било у време нашег боравка на трону, тј. пре неколико година).

⁵⁹ Кад је већ реч о дијалектолошким картама, поменимо као најпрецизнију и најпотпунију ону коју је П. Ивић објавио у својој књизи *Српски народ и његов језик* (Београд 1971), али ни на тој није могла бити представљена досекле замршена ситуација у дијалекатски некомпактном југозападном кутку србијанскога Полимља.

Карта бр. 1: Национална структура

Потпуно одређен у овом погледу био је (безмало шест деценија касније) Д. Барјактаревић: “Без сваке сумње западни део [Новопазарског санџака – М.Н.], који обухвата Пљевља, Пријепоље, Прибој (на Лиму) и Нову Варош – са околином, у језичком погледу чини целину са млађим јекавским говорима: има све акценатске особине као херцеговачки јекавски говор и савремену деклинацију”⁶⁰.

9. У помињаним етнографским радовима о језику се говори мало и

⁶⁰ Барј. НП-Сј. 15. Ни Барјактаревићу, очигледно, није било познато да се у говору Муслимана у једном (малом) делу пријепољске општине јављају и “акценатске особине” које нису својствене “херцеговачком јекавском говору”.

узгред⁶¹. Једино је вредно помена неколико особина које у својој монографији наводи П. Влаховић⁶² ($x, \phi, a \rightarrow e, u \rightarrow \emptyset$ и јекавско јотовање лабијала), на шта ћемо се освртати касније у раду.

Од општих карактеристика Влаховић помиње да "становништво Бродарева и његове околине говори ијекавским наречјем штокавског дијалекта" (стр.120) и да "говор није сасвим изједначен код православних и муслимана и да код муслимана крије низ архаичних појава" (стр. 121), али осим фонемом x не поткрепљује ову тврдњу ничим више.

10. Први иоле значајнији рад о говору србијанскога Полимља — "Неке специфичности говора Вукосављевићевог завичаја (на основу његове 'Санџачке хићаје')" А. Пеце⁶³ доноси неколико фонетских, морфолошких, синтаксичких и лексичких података (о рефлексима јата, о африкатама, о x и ϕ , о вокалској групи $-ao$ и консонантској $шт$, о промени хипокористика м. р. типа *Јово*, о употреби синклитичких облика заменица *ми* и *ви* и имперфекта, о турцизмима и др.). Иако дате на основу "писане ријечи", ове особине у приличној мери "одражавају... ситуацију коју налазимо у народним говорима"⁶⁴.

Но, и поред тога, за дијалектологију су кудикамо драгоценији "Прилози говору пријепољског краја" истога аутора⁶⁵. Они садрже "I. Говор Милаковића у свјетлости сусједних ијекавских говора"⁶⁶ и "II. Говор села Хисарџика"⁶⁷. У њима се износи више говорних, претежно фонетских особина двају пријепољских села. Њих ћемо у раду више пута помињати па их зато овде нећемо наводити. Поменућемо само да се у другом прилогу објављују и дијалекатски текстови⁶⁸.

11. Најобимнији дијалектолошки рад који се тиче говора Полимља у Србији је "изврсна магистарска радња"⁶⁹ Р. Ђуровића "Рефлекси јата у околини Прибоја"⁷⁰. У њему се, међутим, поред свестрано описаних и богато документованих "замјена јата у околини Прибоја"⁷¹, наводе и неке

⁶¹ Тако, на пример, Мркоњић каже да су "и језик и ношња и обичаји и тип па чак и презимена код... потурчењака једнаки... са онима код православних" (Мрк. СПП 284), а сличне формулације сретћемо и код других аутора.

⁶² Влах. Брод. 120-121.

⁶³ Симпозијум о научном делу Сретена Вукосављевића, Пријепоље 1973, 77-92.

⁶⁴ А. Пецо, *нав. дело*, 88.

⁶⁵ Пецо Прилози.

⁶⁶ Пецо Прилози 239-250.

⁶⁷ Пецо Прилози 251-262.

⁶⁸ Пецо Прилози 259-262.

⁶⁹ Пецо Прилози 246.

⁷⁰ Ђур. Јат. Исте године објавио је Ђуровић и чланак *Рефлекси јата у одричним формама глагола јесам у говору Прибоја и његове околине*, Књижевност и језик XXVII/1 (Београд 1980), 73-79.

⁷¹ Ђур. Јат 267.

друге фонетске особине прибојског говора⁷². Кад се томе дода и неколико кратких текстова (+ 2 карте)⁷³, онда је јасно да Ђуровићева монографија пружа више него што би се то по њеном наслову могло закључити. Она ће, иначе, бити међу најцитиранијима у нашем раду, те стога ни о њој нећемо више овде говорити⁷⁴.

12. Јасно је да помињани радови, иако представљају драгоцен прилог познавању полимских говора у Србији, нису могли дати (било због тематског ограничења, било зато што се тичу говора само појединих места) целовитију слику о њима. Њу ћемо, бар делимично, покушати да употпунимо на страницама које следе.

4) О ОВОМЕ РАДУ

13. Поштујући у највећој могућој мери дугу и плодотворну традицију наше дијалектологије (пре свега избором и презентацијом грађе), аутор овога рада обрадио је у њему карактеристичне прозодijske, фонетске⁷⁵ и морфолошке, а делимично и творбене, синтаксичке и лексичке особине говора србијанског Полимља – у границама назначеним напред у т. 2⁷⁶.

14. На целокупној територији србијанског Полимља (СП) Срби говоре новоштокавским (и)јекавским одн. источнохерцеговачким дијалектом, а такође и огромна већина Муслимана⁷⁷. Само у југозападном, релативно малом делу ове територије (у географији познатом под именом *Комаран*)⁷⁸ говор дела Муслимана чини прелаз ка тзв. горњополимским говорима⁷⁹, пре свега по претежно неновоштокавској дистрибуцији прозодема, али, у малој мери, и по неким другим особинама. Отуда се само

⁷² Ђур. Јат 263-268.

⁷³ Ђур. Јат 311-313 одн. 318-319.

⁷⁴ И Пецири Прилози и Ђуровићев рад објављени су у време када је, иначе, главнина грађе за овај рад већ била прикупљена.

⁷⁵ У оба ова одељка говори се укратко и о фонолошким карактеристикама прозодијског одн. вокалског и консонантског система.

⁷⁶ Рад, осим тога, садржи и кратка "Закључна разматрања" и само мањи део дијалекатских текстова забележених на терену.

⁷⁷ И термин "новоштокавски" и термин "источнохерцеговачки" узимају се овде у њиховом традиционалном значењу, уосталом као и многи други.

⁷⁸ Тачније речено, на географским картама уобичајен је множински облик *Комарани*. Исп. зидну карту СФР Југославије коју је израдила и издала "Геокарта" из Београда (1976), топографско-географску карту на 567. стр. Енциклопедије Југославије ("Бijело Поље"), том I (Загреб 1955), карту бр. 42 у Atlasu svijeta (Zagreb 1974) и др. Облик *Комаран* наводи П. Влаховић: "Од старијих насеља помиње се и Комаран... Данас је под тим именом означена група села на левој обали Липа која спадају у бродаревску околину" (Влах. Брод. 51-52).

⁷⁹ Мислимо на говоре јужно од Бијелог Поља, на оне које припадају зетско-јужно-сандачком дијалекту.

опште карактеристике прозодијских система ових двају говора обрађују посебно. Наравно, кад год је уочена и нека друга разлика, на њу је скренута пажња.

15. Подручје обухваћено овим радом је огромно⁸⁰. Стога се у прикупљању грађе пошло од, делимично унапред, припремљене мреже пунктова, која, због врло лоших саобраћајних веза и тешког, неприступачног терена, није, на жалост, могла бити у потпуности испуњена⁸¹.

Осим тога, због различитог стицаја околности⁸², ни количина и разноврсност прикупљене грађе нису једнаке за сва села. Но, како су она из којих је та грађа најбогатија (Сјеверин, Рача, Амзићи, Косатица, Јабучка, Сељашница, Гостун и др.) сразмерно добро распоређена, то поменути мањкавост нема пресудног значаја за познавање говора СП.

Иако сваки пример који се наводи треба, пре свега, узети као податак за говор села које уз њега стоји, сигурно је да он важи и за многа друга, а у случајевима када се помиње већина села (или сва) — и за говоре СП у целини.

16. Осим тога што се уз сваки пример наводи село у којем је забележен, означена је и конфесионална припадност информатора: м — за информаторе муслимане (нпр. Сељ м), п/м — за православне и муслимане (нпр. Сељ п/м), а никаква ознака не стоји ако је неки податак забележен само од православаца (нпр. Сељ). На тај је начин омогућено лакше уочавање евентуалних разлика између говора припадника једне и друге конфесије и онда када живе у истоме селу, што је иначе чест случај.

Лако је, према ономе што је речено у претходној тачки, претпоставити да је и овде остварена само делимична корелација међу наведеним примерима.

17. За изванредан број примера наведене су у белешкама испод текста одговарајуће паралеле (многа чешће позитивне него негативне) из других сродних говора. Степен испитаности штокавских говора данас је, срећом,

⁸⁰ Истине ради, оно у почетку није било тако замишљено. Но, после испитивања говора села на подручју Доњега Полимља од Прибоја до Пријепоља, аутор је, поређена ради, желео да испита и један пункт јужно од ове области. "Срећа" га је одвела у Матаруге, у којима се сусреће с говором другачијег типа. Онда се морало кренути даље, у нова села и — посао се удвостручио.

⁸¹ Дијалектолошки разлози утицали су на то да мрежа пунктова буде гушћа у пријепољском него у прибојском крају, док је део нововарошког краја, као језички и национално најхомогенији, заступљен само са четири пункта, али прилично темељно испитана.

⁸² Поред осталог, треба поменути и извесну некомуникативност и затвореност ових, иначе веома гостољубивих људи, што је последица историјских и некадашњих друштвених прилика, којима се данас придружује и тежак живот многих самохраних старачких домаћинстава.

толики да би навођене одговарајуће изгласе из свакога од њих исувише оптеретило основно излагање и знатно увећало физички обим рада.

Мислимо да ће за одређивање места говора србијанског Полимља међу другим нашим говорима бити довољно и поређење његових важнијих особина с одговарајућим особинама суседних и генетски најсроднијих говора (као што су источнохерцеговачки, западноцрногорски, северноцрногорски и западносрбијански)⁸³.

18. И објављена појединих дијалекатских појава, посебно она која су — позавлађујући се из рада у рад — постала општепозната, сведена су на сразмерно скромну меру. Аутор је најчешће упућивао читаоца на одговарајућу литературу (обично дату селективно), а упуштао се у ретка коментарисања углавном само онда када његови говори пружају релевантне податке за могућно ново тумачење (што није било тако често) или за прихватање једног од у литератури више постојећих.

19. Теренова истраживања (која су укупно трајала неколико месеци) обављена су у већој мери крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година, а само мањим делом касније (углавном у околини Бродарева). Истраживач је у једном маху посећивао или два суседна места (нпр. Сјеверин и Живинице, Рутоше и Радоињу, Гостуњ и Баре и др.) или само једно (нпр. Рачу, Селашницу, Косатицу и др.), после чега је прикупљену грађу прегледао и сређивао.

Грађа је, иначе, прикупљена на три начина: магнетофонским снимањем, белажењем живога говора и попуњавањем постојећег Упитника за испитивање српскохрватских дијалеката. Убедљиво највећи део грађе (вероватно и најпоузданији) добијен је првим начином. Испитивачеви саговорници биле су претежно старије особе (кад год је то било могућно — жене), пре свега неписмене или полуписмене. С тим у вези, могли бисмо казати да је, у одређеном смислу, испитивање извршено готово у последњем тренутку, јер генерације које добро чувају изворне дијалекатске особине на жалост већ изумиру. Осим дијалектолошке, прикупљена грађа има и етнографску и историјску вредност (садржи, нпр., податке о пореклу неких породица, о аутохтоним народним обичајима, занатима, кућним и пољским радовима итд., као и занимљива сведочења о балканским ратовима, о I и II светском рату). Разумљиво, то у овоме раду није могло доћи до изражаја (осим фрагментарно, у неким текстовима).

Иако је грађа коју смо скупили на терену сигурно непотпуна, верујемо да ипак пружа доста реалну дијалекатску слику овога предела. Свако додатно испитивање било би не само корисно него и драгоцено, али оно, мислимо, не би ту слику могло битно изменити. Могло би је, међутим, сигурно учинити детаљнијом и прецизнијом.

⁸³ У време писања овога рада није било значајнијих објављених радова о непосредно суседним босанским говорима.

Овај рад одбрањен је 1990. г. на Филолошком факултету у Београду, пред комисијом коју су сачињавали проф. др Асим Пецо, проф. др Душан Јовић и проф. др Радоје Симић, као докторска дисертација под називом *Говор северозападног Санџака*. Овде се објављује под именом *Говори србијанског Полимља*, што је дијалектолошки адекватније и географски прецизније.

Аутор се захваљује члановима комисије на подршци и подстреку, главном уреднику "Српског дијалектолошког зборника" академику Павлу Ивићу на пажљивом читању рукописа и примедбама, дописном члану САНУ дру Митру Пешикану на помоћи при изради дијалектолошких карата, дру Радосаву Ђуровићу на три магнетофонска записа народног говора из трију прибојских села и колективу Института за српскохрватски језик САНУ на разумевању и стрпљењу.

Посебну захвалност аутор изражава бројним а неименованим саговорницима у полимским селима, без чије предусретљивости не би било овога рада.

Први дес:

ПРОЗОДИЈСКЕ ОСОБИНЕ

ИНВЕНТАР И ДИСТРИБУЦИЈА ПРОЗОДЕМА У НОВОШТОКАВСКОМ ГОВОРУ

1) ИНВЕНТАР ПРОЗОДЕМА

20. На подручју србијанскога Полимља доминантан је, и просторно и бројношћу говорника (сви Срби и огромна већина Муслимана), говор са новоштокавским (ближе: источнохерцеговачким) прозодијским системом (принципски истим као и у стандардном српскохрватском језику)⁸⁴. То значи да има четири акцента (два силазна — *a*, *ā* и два узлазна — *á*, *ā́*) и дужину одн. краткоћу.^{84*}

У складу с дијалекатском припадношћу овога говора су и фонетска и фонолошка својства тих прозодема.

2) ДИСТРИБУЦИЈА АКЦЕНАТА

21. Дистрибуција акцената је такође сагласна правилима која важе за главнину источнохерцеговачких говора одн. за стандардни језик:

---

⁸⁴ Огроман је број радова у којима се, са овога или онога аспекта, на овај или онај начин, обрађује проблематика новоштокавскога прозодијског система. Исп. Ивић Шток., Ивић Проз. систем, Матешкиј Акц., Ник. Основи, Пецо Основи; Р. Ivić - I. Lehiste, *Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, ЗМСФЛ VI, VIII, X, XII, XII/2 i XV/1; Ј. Јокановић-Михајлов, *Природа узлазних акцената у прогресивнијим штокавским говорима*, СДЗ ХХИХ (1983), 295-337; А. Ресо, *Priroda neakcentovanih dužina u srpskohrvatskom jeziku*, *Zbornik radova povodom 25. godišnjice Salke Nazetića, Sarajevo 1972*; Р. Симић, *Srpskohrvatska orto-tonija i slovenski akcent*, НССВД VI/1 (1977), 35-46 (а исп. и литературу наведену у овим књигама и чланцима).

^{84*} "Место" акцента и квантитет силабеме обележавају се на традиционалан начин.

акценат	слог	једини	први	унутрашњи	крајњи
˘		+	+	-	-
˙		+	+	-	-
˘		-	+	+	-
˙		-	+	+	-

Додајмо овоме да једна реч може по правилу имати само један акценат.

22. Мора се, међутим, рећи да се овде у некојим, углавном познатим и лако објашњивим случајевима нарушавају ова правила дистрибуције акцената. Наиме, у неким категоријама речи и у неким појединим речима јављају се силазни акценти изван првога слога.

а) У позајмљеницама које припадају новијем слоју лексичког фонда: *ађутант* Куч, под *алафранџу*⁸⁵ Каћ м, *дистрибуцију* Каћ м, *изолаторе* Каћ м, *инвеститора* Радиј, *интереситно* Бал м ДБ, *итидант* (= интендант) Чи м, *квалитетна* Сељ м, *комадант* Бук Буч За Јаб Кос Ра Сељ Сј, *комаданта* Кос, *комаданту* Јаб, *све комплет* Куч, *комуналије* Каћ м, *концеларија* Рад, *концеларије* Зав м, *концелари* Чи Сељ, *концеларију* Сељ, *лефектор* Буч, *леферант* Сј, *моментално* Др, *моментално* Ра, *ординс* (= ордонанс) ДБ, *перфект* ('перфектно') Јаб, *пропаганду* Радиј, *резервиста* Зав м, *реквизиције* Јаб Кал м, *саниторија* (= санаторијум) Бук, *саниторију* Бук, *тастамента* За, *његове територије* Зав м, по њеној *територији* ДС м, *туристи* За, *телевизију* Бј.

Са -ант (као комадант и сл.) је и *заљбант* Радиј. Осим тога исп. и: *Македонија* За, *Македоније* ДС м, *Македонију* ДС м.

б) У сложеницама странаго порекла, новијег постанка, мање фреквенције или у онима у којима је значење саставних делова провидно:

Аустроугарска Жив, *геометри* Куч, *километра* За; *травостаница* Др; *брзометке* (пушке) Буч, *Југославија* Др м ДС м За м Каћ м Рад Сељ, *Југославије* За Јаб Кал м Каћ м Ра Рад Х, у *Југослави* Чи За м, *Југославију* ДС м, *каменолом* Ра, *пољопривредџ* ДБ, *о пољопривреди* Куч Рад, *о пољопривреди* Рад, *пољопривредџ* Х, *пољопривредници* Каћ м, *пољопривредничка* ДБ, *пољопривредније* Каћ м, — *произвођај* За;

глувонџми Ам, *православне* Жив За м Заб м, *православни*[х] Др м, *православније* За, *православна* Бал м За Сељ м, у *православније* За, *свакоразне* Ам, *свакоразног* пића Ам, *такозвани* Ам;

⁸⁵ Алофон *џ* у *алафранџу* и сл. позицијама неће се обележавати посебном графемом.

благоврѣмено Ра, самоврѣлно За м, своеручно За; л^нѣпо ми се мбзак замсо, *сасвѣм*⁸⁶ Бук, *сасвѣјем* дрѣкчијѣ Жив, *сасвѣјем* била слѣмила Ра; Нѣ бришѣ се удпште Гр, Мѣно удпште нѣје срамѣта Радиј, удпште Јаб Чи м;

навр пѣшкѣ Куч, повр главѣ Јаб и, посебно често, *наврѣд* гѣвна Буч, *наврѣд* Пр^нѣпоља Чи м, *усрѣд* пѣла дѣна ЗТ Х, *усрѣд* пѣла нѣћи Бал м ЗТ, *усрѣд* двѣнѣ-сѣти нѣћи Радиј.

с) У ген. пл. именица типа *мушкѣрац* :

Босѣндѣц Јаб, *добровѣдѣц* Кос, *путѣмѣц* За м, *Србиѣндѣц* Кос.

д) У прил. речи *тамѣн*, и то у свим њеним значѣњима:

тамѣн љегли Бук, *тамѣн* да ѣскочи Буч, *тамѣн* ко да љѣѣш у нѣки вѣлики камѣнар Гр, ка-су ме нѣшли *тамѣн* ѣви нѣши З, и *тамѣн* такѣ и бѣ ДС м, *тамѣн* поред мѣне Зав м, *Тамѣн* ко свѣју кѣћу сам тѣ издрѣавала ЗТ, *тамѣн* двѣпут пуцѣ Јаб, вѣда *тамѣн* дѣ вѣроши Кос, Чѣшаѣи су бѣли вѣкѣ *тамѣн* до ѣпанѣкѣ Кос м, *Тамѣн* нрѣт кѣћѣм вѣђе Радиј, Облѣчи што ти је *тамѣн* Ра, *тамѣн* Буч Др м Жив Јаб Кос п/м Сј.

е) У речима употребљеним у нарочито наглашеној експресивној функцији:

Јѣј, *помѣгајте*, јѣј, *помѣгајте!* Ам, Тѣ нѣко нѣје вѣкѣ: *помѣгај* Бук.

ф) У неким узвицима:

Аѣ, белѣја! Др, *Аѣ*, белѣја! Каѣ м, *Аѣ*, ѣе ме љватише! Рут, *Аѣ*, тѣ је сѣгѣрно! Јаб, А^ѣ, тѣ ѣѣму мѣло бѣ ДС м, Аѣ ДС м.

г) Поврх свега, у неким у основи новоштокавским селима у околини Бродарева може се у говору појединих фамилија или особа спорадично чути акценат силазне интонације ван првога слога и у речима које не спадају у неку од претходних група, нпр. *ѣдѣјемо*, *талико*, — *јѣс*, *обрѣза* ми, *ѣдѣмо*, *ѣспѣдѣши* ('направиш сплав') из Гробница одн. *ѣкрѣнѣш*, *прѣсуши*, — *ѣдѣди*, *ѣткѣјѣ* и сл. из Бјелохове. Наведени су примери из говора Срба ѣдавно досѣлених из Пипера и Куча (Гробнице) одн. из говора јѣдне старице која је у ове крајеве дошла у раном дѣтињству из доњѣколашинских Барица (у вѣзи с овом појавом код Муслимана исп. бел. 167)⁸⁷.

⁸⁶ Бук *сасвѣм*, *сасвѣјем*.

⁸⁷ Нашим примерима из т. 22б можемо додати и два из Хисарѣлика: у *Јуѣсѣбѣцији*, за *пѣлопрѣврѣду* (Пецо Прилози 260 и 261). Иначе је појава акц. силазне интонације у некој или у вѣћини од наведених категорија карактеристична и за друге источнѣхерцеговачке и новоштокавске говоре уопште. О томе в. W. Vermeer, *Non-Initial Falling Tones in Neo-Slovakian Dialects*, ЗМСФЛ XXVII-XXVIII 143-149. Осим говора који се ту помињу исп. и Бук ГЦ 242, Пиж. Кол. 19-20. О примерима типа *ѣчевѣдно*, *повѣрх* и сл. код Букѣ в. у Кашѣћ Поговор 1609-1610 (као и у тајѣ цитираном чланку А. Пеце), а исп. и чланак S. Markovića *Akcenatska kolebanja i odstupanja od norme u srpskohrvatskom standardnom jeziku*, XXIX seminar za strane slaviste, Титоград 1979, 24-32. Ту се наводе и бројне речи странѣга порекла, о чијем акценѣовању в. и у Пецо Основи 78-81.

23. Иако релативно бројни, ови примери су такве вредности да не могу оспорити новоштокавски карактер овога, доњополимског прозодијског система. Ове тим пре ако се испореде, поред бројних других, и примери као:

директно Гр, *документа* ДБ × 2, *наке документе* Селъ м, *комдант* Кос, *комданту* Ра × 2 Сј, *комдант* Сј, *концеларија* Жив м За м, у *концелари* Гр, у *концелари* Ам, *концеларије* Рут, *лектор* Буч, *профијанту* Кос, *рднос* (= ордонанс) Ра;

у *Македони* Гр, из *Македоније* Кал м;

Јудејска Ам, *петбанке* Кос;

прекдвременно Јаб; *сасвим* Сј; *навр неђеље* З, *уер*^а *поља* Чи м;

активца Кос, *бегунаца* Кос, *убитка* За, *мушкарца* За м Кос, *Никољца* Рад, *Солунца* Кал м;

таман Сј м.

С обзиром на примере наведене у т. 22б исп. и: *првославна* црква Жив, *првославни* Гр Каћ м, *свкоразне* Ам, *свкоразни* Кос м, па све подмр^и је *народ средовјечан* Ам, *средовјечно* Кал м.

24. а) У неким речима које су редукцијом вокала или вокалско-консонантске групе постале једносложне налазимо на томе једином слогу и надаље улазни акценат. Примери су врло малобројни и лексички ограничени:

Ај бјежи Каћ м, *Ај* напоље Жив, *Ај* пред нама Кос, *Ај* седи, седи Куч, *Ај* у цркву Бук, *Ај* барабар Кос, *Ај*д, бџоти, са нама Кос, *Ај*д, полази! Др.

Чешће је то само привидна једносложност:

Ај да вечерамо, Бранко Јаб, *Ај* да прескочим преко тога За м, *Ај* да ти прочита Ра; *Ај* ти ж ђецом доле бјежи Јаб, *Ај* ти вамо Селъ, *Ај* ти вамо горе Кос, *Ај* ти горе Сј, *Ај* ти кући Сј, *Ај* ти са мном Бук Сј, *Ај* ти са њима Ам, *ај* ти Жињ, ^а*ај* ти Др м.

У другим је, пак, случајевима извршена промена квалитета акцента: *вџ* Кал м, *вџ* За Јаб, *вџ* Буч Жив Жињ За ЗТ Јаб, *нџ* Бук Буч Јаб и др.

б) Посебан случај представљају узвици, у којима се улазни акценат јавља и на последњем и на једином слогу:

а^а Чи м; *Е*, бџуми З, *удала* се, *е* како З; *ух^а* Граб и сл.⁸⁸

25. У ограниченом броју категорија јављају се и речи с два акцента.

а) То се и овде, као и у стандардном језику, у првome реду тиче суперлатива придева и прилога, и то пре свега оних у којих је компаратив с улазним акцентом:

⁸⁸ Исп. М. Дешић, *Акцентовање узвика*, НЈ ХП/3-5 (1963), 239-245.

најоджније ДС м, *најелднй* Зав м, *најелдннйе* племе За, *најдуплй* дубан Рут, *најкдсннйе* Кал м, *најодсннйа* Кос м, *најштрилбм* казнбм Кос м, *најпоедннйе* ДС м, *најпоуддннйа* војска Кос м, *најспремннйега* ДБ, *најсрётнй* Сель, *најстарй* Буч ДС м З ЗТ Ра Рад, *најстарија* Др Жињ Куч Ра Рад, *најстарије* Чи м, *најстаријега* Бук, *најстарију* Х, *најсмуажнй* За м,

али и: *најбдље* Гр, *најдуже* Јаб, *најмдње* ЗТ Јаб, *најпрйе* Сель.

Док су примери овога другог типа релативно ретки, дотле су они први сасвим уобичајени. Међутим, и ту се среће:

најстарй сын ДБ, *најстарй* Ам Буч Гр Кос м Радиј Сель м, *најпош-љену* Сель.

б) И саставни делови неких сложеница с полу- задржавају свој акценат:

бсам *пдлубратй* За м; *пдлупдмучнй* сукне Жив.

с) Говори се такође: једна жена *пдкрупна* Др, *Ймала* сам једну *пдалу* снају Радиј, *пдкдсннйе* Радиј, *пдскуп* Каћ м, *пдстарй* су људи Граб, али и: *Ймала је ђецје пддоста* Др⁸⁹.

д) У једноме је селу забележено и: *пдрајучадй* Каћ м.

е) У истом се томе селу чује, али недоследно, и: *гдрекана*, *ддљекана*, *ддљекана*, *нбђекана*, *тдмокана*, *тдмокана* и сл. Таквих примера има, спорадично, и у понекоме другом селу: *вддекана* Др м, *вддекана* Зав м, *вддеканй* Х, *тудекана* Зав м.

Интересантно је да сва ова села припадају пријеполској општини⁹⁰.

26. Међутим, док саставни делови сложеница (сложеница бар у стандардном језику) задржавају свој нагласак и док се у неких прилога с двосложним партикулама спорадично јављају и два, друге неке речи, обично при бржем темпу говора или при лежернијој артикулацији, свој нагласак губе. Већина њих употребљава се с избледелим значењем, као узречица, поштапалица и сл., или као део синтагме у којој је друга (по редоследу) реч носилац "синтагматског акцента"⁹¹. Губитак нагласка под одређеним условима (међу којима су најважнији говорни ритам, пречеста употреба неке речи и, обично као последица претходног, избледелост значења) запажена је код свих врста речи осим, разумљиво, узвика, али најмање код

⁸⁹ Вуковић Акц. П-Др. 296 *пддодбар/пдмален* (*пдмален*). За суперлатив обично важи формула *најбоље/најстари* (уз мања одступања или ограничења): Вуковић Акц. П-Др. 295-296, Симић Обади 31, Станић Уск. акц. 155, Гор. 677 и др. Одступања од ове формуле су различита и поступна: Тук ГЦ 234 само *најбдље*, *најмдђја*, Тешћи Љебт. 224 *најмдљнй=најмањнй*, а у Колашину "форма компаратива који улази у састав суперлатива никада не задржава свој акценат" (Пиж. Кол. 52).

⁹⁰ О речима с два акцента в. Пецо Основи 71-74.

⁹¹ Пецо Основи 84-86.

именица и глагола^{91*}.

а) Именица губи каткада свој нагласак ако стоји испред неке друге именице, и то оне која је главни члан синтагме:

Иди, баба *Петро* Др, Дошб брато *Велузар* Гр, Газда *Вукосавел* Газда *Вукосавел* Сељ, Прдлази ти, кума *Станика* Радиј, убијо *попа Рѣљу* Радиј, сна^ао *Ра^амовице* Каћ м, ацо-*Муја* Бал м, ацо-*Ша^аин* Бал м и сл., а исп. и *господин-капетане* Др, *госн-мајоре* Куч.

б) И облици презента глагола *хтјети* често у реченици остају без нагласка:

Оћеш кўћи? Јаб, *Ош* бйти још кђя дћн? Рад, *оће* ли пдпити ДБ, и *аоћемо* да ноћимо Чи м и сл.

Облици *каже* и *реко* у реченицама типа: *ош*, *каже*, нйшта нё видй Ам, Ја, *реко*, најволйм с војскбм Кос и сл. заправо су поштапалице, узречице.

с) Честа је дезакцентуација именичке заменице *шта/што* и придевске *какав*, али се јавља и у неких других:

Шта ймали — јели, *шта* нёмали — амин, ббже Каћ м, ймā лѣба, *шта* оћеш Кос, Йди *тāмо* па узимāј *шта* оћеш Сј, — кђя кўћа нйје *шта* рўшна За, — *што* ймали — под^ијелили Ам;

мдгу ли *кака* спāса нāћи Сј м, пўшке *каке* бдје оћеш Ра, *каке* бћеш Каћ м.

Исп. и: *ми* имāмо кђжу Јаб, — па *оно* млāко бйднё Буч и сл.

д) Ова се појава ретко среће код придева, осим у поздравима:

добар дћн Ам Јаб Рут, *добро* вёче Буч и сл.

е) Насупрот томе, она је честа у бројева. Овде ћемо навести само неколико потврда (о случајевима у којима је на број пренесен акценат с именице говори се у т. 38е):

Јā *јену* ббшчу йзнйјела пўну Сј м, ймā ту *један* стāриј Х;

Рдћен сам *двајес* дрўгё Х, *двајес* пётё Бј м ДС м, *двае-сёдмё* ДС м, *дваеш* четвртё З, *тријеш* четвртё Кос, *четрес* трёћё Заб м, — *двајеш* четворо Др и сл.

ф) Прилози су категорија речи у којих је дезакцентуација у синтагми одн. реченици узела највише маха. Број потврда за ту појаву већи је код прилога него код свих других врста речи заједно. И овде се, као и раније, наводи само део забележених примера:

^{91*} "Дезакцентуација ортогоничних речи може наступити. . . кад оне у реченици имају другоразредну информативну вредност, ослањајући се на друге речи које носе тежиште информације" (Ивић Проз. систем 138). О зависности акцента од функције речи исп. и Пеш. СК-Јб. 35-40.

Дрџе, бого ми, по једно тридес лудја Буч, за једно по километра Зав м, има једно два њ по Радиј; — Дрџем д-узметм мало брашна Др, има мало љуба ДС м, Скувај мало пасуља ЗТ, Мало прџорчића имало, тако-толико Кос, Е, да ми да нџе мало плаца да начиним мало куће Селъ, — мало виша Бук, мало нџе З, мало виши Јаб, мало уредни Кал м, мџгу мало мање Кос м, И љва ме болџ, али мало мање него ова Сј; — Ајте вамо горе Ам, кошуља вамо горе до себе Ам, вамо горе нџе изгонио Др, И дошла сам вамо горе џе ми је та амицићина Кос м, вамо горе Јаб Каћ м Рут, вамо гџрек Рад, да бџејимо вамо дџле Др, близу вамо дџле Радиј, ова равн што е вамо дџле Селъ м, вамо дџле Рад, Рут; — откале љдеш Селъ м;

има колко ова Др, нџе има колко ми један Кал м, колко љдеш Селъ м.

g) На крају сво и неколико потврда за губљење нагласка код речца:

Било е свџга и свџшта џт Пљевџља дџље, свџга е било од Муслиманџ, бивџ, Црногорци, Србџнци, тако Сј м, Нека причџ шта љдеш Каћ м, еио џна, видџш, та шуџа Рад, Само сам је догнџ волове Каћ м итд.

Н а п о м е н а: Наведени примери показују да је појава дезакцентуације појединих, иначе акцентогених речи највише захватила бројеве и прилоге.⁹² То потврђују и полусложенице типа:

три-чџтири мџтра За, три-чџтири браџе Каћ м, три-чџтири дџре-ка Кос, — тџе-чџтџоро џџџџ Кал м, седмџро-џсмџро џџџџ ДБ, — двоџца-тџџџџа лудја Гр;

мало-пџмало Јаб, колки-тџлџџ, тако-толџџџ Кос, нџма тако-тџлџџџ Рад, — тамо-џмо Х, тамо-џмо Ра и сл.

3) ПРЕНОШЕЊЕ АКЦЕНТА НА ПРОКЛИТИКУ

27. Преношење акцената на проклитику је, иако врло често, ипак факултативно⁹³. На то да ли ће преношење акцената на проклитику бити извршено или не утиче неколико момената:

⁹² То ваки и за већину зам., али оне често задржавају бар дуги квантитет вокала (ако су га нормално имале) као некакво прозодџско обележје. Отуда такви примери нису навођени у т. с). Ова је појава, иначе, својствена и другим сродним и мање сродним говорима, а највише је помињу испитивачи говора Ц. Горе (исп. Вуковић Акц. П-Др. 263, 269-272, 297-302 и 378; Станић Уск. акц. 98-102; Пеш. СК-Љ. 35-40).

⁹³ Принциџски је тако и у другим источнџхерц. говорима у Србџји (Гџр. 633, Тешић Љешт. 175, Ник. Тршић 387), али не само у џима (исп., ипџ., Сџмџић Обџди 22). Станић каже да "ускџчки говор спада у говџре у којима је преношење акцената на проклитику редџвна појаџа", али да "то ипак не значи да је ова појаџа апсолџтна" (Станић Уск. акц. 88). Сви су ови раџови, ипак, објављени након што је Б. Николић уствџрдио да је у "истџчнџхерцџговџчким говорима преношење акцената на проклитику доследна... појаџа" (Ник. Осџови 107).

а) реченични нагласак — уколико реченични акценат пада на неку реч, уколико се она посебно истиче, утолико је мања могућност за преношење акцената са ње⁹⁴;

б) врста преношења — прасловенско је чешће од новоштокавскога;

с) обичност и фреквентност речи (што је често у међуособној корелацији) — код домаћих речи, речи свакодневне комуникације и у устаљеним обртима преношење је много обичније него иначе;

д) дужина речи — преношење је чешће са краћих него са дужих речи⁹⁵;

е) тип комуникације — у разговору, обраћању и сл. преношење је чешће него у континуираном причању, излагању.

Јасно је да на преношење акцената на проклитику наведени моменти утичу више када су удружени (а то су често) него појединачно.

28. Како свака врста речи има у овоме погледу своје специфичности, наглашавамо да се досадашње излагање тиче пре свега именица. На примеру именица документоваћемо, такође, и горе речену констатацију о недоследности у преношењу акцената на проклитику.

а) Оно може да изостане чак и у случајевима у којима се иначе у овоме говору јавља прасловенски тип преношења:

— код именица м. рода на -ѳ: *за дан Јаб, у врат Гр, у крје Жињ, на рдд Гр* (можда овамо спада и *у Гдј Гр*), — *пред гдсте Селъ, код мдста Ра, за плдд Зав м, ни од рдда ни о-ддма За, от стрд Рад, — у судове Ра, — у свдтове Кос м; — од бдгрена Кос, на лдвдр Буч Рут, от кдмена Гр Јаб, по мдсвдц данд ДБ Х, крос плдмѳн Каћ м, иза пдјдса Кал м, на сдвѳр Гр, о-скдрупа З;*

— код именица средњег рода: *изнад мдра Кос, на мдру Жив За, преко мдра ДС м Куч, — на брдо Радиј, под брдам Јаб, у брдо За Селъ м, ис пдља Гр; — о-дрѳета Жињ, Јаб;*

— код именица ж. рода на -а: *у вјску ДБ За, на стчјдне За м, — на вѳду Зав м, у здру Кал м, на сѳде Др, — на брзине Др м, на лѳдину Др, на плднину Рад, у плднину Сј;*

— код именица ж. рода на -ѳ: *од бчјси За м, од глди Др м, — за ндћ Буч, — на грѳбени Зав м, од милости Рут, от старости ДБ, у пдмѳћ Буч.*

б) Много је више потврда за изостајање другог типа преношења. Ево неких:

⁹⁴ В. Аксенат речи і акценат речењие у Пецо Основн 87-103.

⁹⁵ На ово је указао још Даничић (58): "Још бих рекао да што је реч дужа то теже оставља свој акц.", додајући да то бива "особито ако више нема ни једнога", тј. ни једнога дугог вокала иза акценатованог. Ивић (Проз. систем 139) указује на утицај слабије семантичке одн. синтаксичке повезаности, а такође и на мању фреквенцију синтагме или већу дужину њених делова.

лѹѣ Бј Заб м, нд мѡсѣтј Гр, ѡд мрѡкв Др Јаб Ра, прѡд мрѡк Кал м Рад, у мрѡк Јаб Ра Селъ Сј м Чи м, нд нѡс Живъ Сј, у нѡс Бал м Заб м, зд рѡд Каћ м, нд рѡд Др З Јаб Кал м, у рѡд Сј м, нд рѡд Радиј Селъ (исп. и сѡд ѡзрада Радиј), зд рѡп ДС м, у рѡд Ам Каћ м Кос м, ѡ-сѡлѣта Кал м, зд сѡна Буч, зд сѡном Кал м, кѡ-сѡна Јаб, сѡ сѡном Јаб, у сѡна Ра (па, аналошки, и зд синове Сј м), зд смѡлѣ^а Каћ м, ѡ-смѡла За Јаб Рад, ѡт смѡла За Ра, ѡ-смѡлѣ^а За м, у смѡлѣ^ѣ Заб м, нд стѡн Кал м Ра, ѡт стра^а Сј м, кѡ-тора Ам Рад Радиј, крѡј тора Ам, ѡ-тора Радиј, у лѡд Жив, пѡт црѡлѣпом Бј, у чѡни Ам;

ѡза брѡлѣга Каћ м, ѡза вѡрта Бал м За м, ѡко вѡрта Јаб Сј, прѡко ѡна Радиј (исп. и нѡсѡдан Кос м), ѡза зѡд Жив Живъ, прѡко моста Бродарево м, мѡмо сѡлѣт Др м, нѡже тора Ам, ѡко тора Ам.

Исп. и оријентализам: ѡ-сѡта Бук, у сѡт Кос, па и зд са^ат Каћ м.

Трагове овога преношења имамо и у прилозима типа ѡкѡп (пѡпи^о ѡкѡп ДБ) и сл.

б) Док је старо преношење у примерима наведеним у т. а) опште-српскохрватско⁹⁷ (ако се, наравно, врши), дотле оно у примерима који следе није, бар код појединих лексема, редовно ни у овоме говору. Ради се о неким именицама једносложне основе типа сѡдт-сѡдта, пѡт-пѡта и кѡн-кѡња, од којих, опет, за поједине постоји само по једна потврда:

ѡд беа Др, ѡд грѡ Рут, у врту Куч, нд длан Селъ, у ните Ам, у сватове Бал м Каћ м Кос м Ра Х;

нд лѡлѣк За, у Лѡм ДС м, ѡз Лѡм ДС м Кал м Кос, дѡлазили нд мѡр Јаб, ѡду нд мѡр ДБ, ѡтишли у Нѡш Кал м, нд нѡж Жив Кос, нд ѡм Јаб Кос п/м, пѡт пѡт Гр З, зд рѡс Ра, нд сѡд Граб; исп. и оријент. ^адл-нд ^адл, мѡл-нд мѡл Бј м;

нд ом За м Ра Сј м, нд стѡ^ѡ Буч З.

Иако Вук има гѡј-гѡја, вероватно да зд гѡј из Кос не спада у ову групу примера будући да речници (нпр. РМС и РСАНУ) наводе и гѡј-гѡја (поред гѡја).

Од наведених смо именица ново преношење забележили само у нд пѡт ДС м, пѡт пѡт ДС м Чи м, мада мислимо да би их се могло наћи још (пре свега у оних типа сѡдт-сѡдта).

Ови се примери могу тројако тумачити: аналогичном према именицама типа сѡн-сѡна и рѡд-рѡда (нпр. у сватове⁹⁹, ѡз Лѡм, нд мѡр, нд

⁹⁷ Белић Историја II/1 25, Ник. Основи 38, Пецо Основи 31-32 и др.

⁹⁸ "Одступање од типа рѡб-рѡба само [је] последица вокализације л и контракције која јој је уследила" (Пеш. Основи 126).

⁹⁹ Тако и у Мачви и Колубари (Ник. Основи 38), Пиж. Кољ. 28, Станић Уск. акц. 89.

*ндок*¹⁰⁰, *нд бм/нд ом*¹⁰¹, *зд рдс, нд стд*^{101*}, као траг говора некадашње постојбине (нпр. у *врту* из села које се зове Кучин) или као утицај нашега прелазног говора (нпр. *пдт пјт* у два бродаревска села), у којем је такво преношење сасвим обично (в. ниже).¹⁰²

с) Старо преношење акцента налазимо и код двосложних именица које имају краткосилазни акценат на иницијалном слогу а дужину на ултими, дакле у типовима *едлљб-гдлљба* и *кљмљн-кљмена*.

нд вршљју Селъ м, *нд грљбене* Ам Селъ м, *љ грљмљн* Сј, *нд љљвола* Кос, *љ љљвола* Ам Гр, *дд љљвљра* Гр, *нд љљвљр* Рут, *дд љљвљра* Бал м, *нд камљн* стљла, *нд љљвљр* стљгла Ам, *нд љљсљн* Заб м, *нд камљн* Ра, с кљмена *нд камљн* Х, *љс камена* ДБ Ра, *дт камена* Буч Др, *пдт камљн* Кос Куч Селъ Х, *пдт каменом* Ам, *пд мјљсљц* данљ бљла З, *љ Мрљљке* Бал м, *крљс пламљн* Каћ м, *дд појљса* Кос м Рут, *зд појљс* Кос м (исп. и *дт пљса* Жињ);

љза грљмена Кос, *љза појљса* Ам, *дко стљжљра* Куч Селъ.

Овамо вероватно спада и *љ по^љоде* Селъ м, иако Вук наводи "*пљходе* f. pl.", али то није сигурно будући да се ова именица јавља само у ак. пл. Судећи по типу преношења акцента, она је овде м. рода.

И старије и новије посуђенице истога прозодијског лика знају за такво преношење:

нд амљар Др, *бунљр-нд бунљр* Бук, *нд дунљр* Др м, *љз дунљр* Буч, *нд канљар* Селъ, *љ мљљр* Бал м, *нд плајљз* Ам.

Код неких од наведених именица забележено је и новоштокавско преношење:

сд љљвљрам Радиј, *дд мјљсљца* Кос м, — *љ љамљар* Селъ м, *љ љамљару* Селъ м¹⁰³.

Осим тога, исп. и: *љ лиснљку* Кал м, *љ Стрљљдне*¹⁰⁴ Каћ м, *љ четнљке* Кал, — *зд капљра* Кос.

д) Забележен је стари тип преношења и са једне тросложне именице:

По двадес љ пљт крљљ *нд пољсљљј* дљлазљ (посећују их на Божић) Буч.

¹⁰⁰ Дан. (37) такође има *нд нљк*. Иначе, наше *љ Лљм* потврђује и Тур. Јат 312 (текстови).

¹⁰¹ У Гор. исто. Пик. Кол. 66 "*ндљм*" и "*ндљм*", Станић Уск. I 38 *нд љм*.

^{101*} Пецо Орт. 9 *нд стљд*.

¹⁰² Старо преношење у овим типовима својствено је "извесним говорима српскохрватским с двоакцентском системом, у којима постоје и ликови *сљстра, гљва*" (Ник. Основи 40). Међутим, и у Колашину је *нд пљт* (Пик. Кол. 28).

¹⁰³ Вуковић Аки. П-Др. 216 *дд мјљсљца*, али *дд бљдљљка*; Пецо Орт. 17 *нд камљн/нд камљн, изљ камена*; *кљд бунљра/прељ појљса*; Пик. Кол. 28 *зд мјљсљц*, али *љз вољљљка*; Руж. Пл. 173 *нд мјљсљц*, али *дд мјљсљца*; Симић Обади 22 *дд љљвола, нд мјљсљц*; Тешић Љљшт. 175 *нд мјљсљц*.

¹⁰⁴ Највероватније ак. пл. м. р.

31. а) Код именица средњега рода јавља се прасловенски тип преношења углавном у већ познатим и признатим категоријама, и то како код именица које су још у прасловенској епохи имале један од силазних акцената на основи, тако и код оних које су те акценте касније добиле:

Њ коло За Јаб Куч Чи м, *од мора* Кос, *на море* Др м Јаб, *крдс поље* Ра, *на поље* Зав м, *пд пољу* Буч Куч Чи м, *у поље* Бал м Гр ДС м Жив Кал м, *у пољу* Кос Чи м, — *од злата* Ра, *од счљено* Кос, *от счљена* Др, *у счљено* Кал м; *преко љета* ЗТ, — *наза счљено* Кос;

зд брдом За, *на брдо* Ам Граб Жив Кос, *на брду* Граб ДБ Жив *пдд брдо* Јаб Кал м, *пдд брдом* Ам Рад, *у брдо* Ам Бј Буч Гр Зав м Јаб Каћ м Куч Х, *у брду* За, *јз брдо* ДС м Каћ м, *од грла* Ам Чи м, *пдд грло* За, *у дрво* Кос, *на небо* Зав м, *на у^ао* Чи м, *од уа* *дд уа* Јаб; *испод брда* Јаб, *преко брда* ЗТ, *испод неба* Ам; исп., ипак, и *преко брда* Каћ м;

из дрвета ДБ Ра, *о-дрвета* Ам З Зав м; *око дрвета* Ам.

б) За именицу *јутро* имамо само једну потврду: *од јутра* *дд мрка* Рад.

Прилози гласе различито: редовно *изјутра* Гр Др П/м ДС м Жив З За м Кал м Каћ м Кос м Радиј Сељ м Х, *изјутре* Рут Сј, али *ујутру* Бук Буч Гр Др За м ЗТ Јаб Кос п/м Ра Рут Сј¹⁰⁵.

с) Забележено је такође *пд Ранчу* (заселак) Јаб, затим *из Гдња* (село) ДС м, *у Гдње* Каћ м, па чак и, додуше спорадично, *пд граљу* Јаб Каћ м, поред *низ грање* Јаб, *преко грања* Кос и сл.¹⁰⁶

д) И једна тросложна им. ср. рода зна за ову врсту преношења: *на Чемёрну* Сј м, али *на Чемёрно* Жив м¹⁰⁷.

е) О специфичној ситуацији у вези с именицама *врата* и *леђа* в. у поглављу о акценатским алтернацијама, т. 166.

32. Код именица женскога рода на -а прасловенско преношење акцента на проклитику и овде имамо само у ак. сг. и ном. -ак. пл. типа *гледу/гледје*, *ндгу/ндге* и *вйсину/вйсине*:

¹⁰⁵ Дан. 76 *из јутра*; Вуковић Акц. П-Др. 252 *од јутра*, *изјутра* / *ујутру*, *ујутро*; Пиж. Кол. 28 *пд јутру* / *пд јутру* (различито знач.); Руж. Пљ. 173 и Станић Уск. акц. 90 *изјутра* / *пд јутру*. Иначе је према Б. Николићу "*из јутра* приловка синтагма настала према нпр. *пред зору* и сл." (Ник. Основи 39). Питање је да ли се тако може објаснити и пивско-дробњачко и полимоко *од јутра*. Што се тиче изузетнога *преко брда*, оно је забележено у селу у близини сјеничкога краја; тамо је такође засведочено *на брдо*, али на двосложне предлоге и *испод грна* (Барј. НП-Сј. акц. 63).

¹⁰⁶ Исп. Вуковић Акц. П-Др. 253 *на кље*, *бвз лйшћа*, Симић Обади 23 *брџ лйшћа* / *брџ лйшћа*.

¹⁰⁷ Вуковић Акц. П-Др. 257 *зд кресџо*, али *на пасџите*; Пецо Орт. 35 *на кољџо*; Пиж. Кол. 44 *на плетџо* / *у-Селџта*.

а) у *оџску* Бал м Бј Јаб Кал м Кос Ра Рут Селъ, *на главу* Бал м Граб Дс м За Кал м Каћ м, *пџд главу* Гр Јаб, у *главу* Бј Сј м Чи м, *на ердне* Кос, *џд душу* ЗТ, у *зиму* Селъ, у *рџџку* Жив Х (али и у *рџџци* Ам)^{107*}, *џд рџку* ЗТ, *на рџку* Кос м, *пџд рџку* Ам, у *рџку* Буч Др п/м За м Чи м, *џд рџке* Бал м Сј м, *на рџке* Гр З Јаб Каћ м Куч Рад Радиј, у *рџке* Рут, *на снагу* Каћ м, *на срџџду* Радиј, у *срџџду* Кос п/м, *на стџџену* Ра, *пџт стџџену* Рут, у *стџџену* ДС м, *на стџџене* Ам, *на стрџну* Бал м Др м Зав м Јаб Рут, у *стрџну* Јаб,

крџа срџџду Јаб, Кос;

б) *на воду* Ра, у *воду* Жив За Кал м Каћ м Куч Рад Сј м, у *воду* Жив м, *крџа гору* Ра, у *гору* Каћ м, *на земљу* Ам Др п/м Зав м, у *земљу* ДС м Селъ м, *прџ-зору* Кос м Сј п/м, у *зору* Ам Бал м ДС м Јаб Кос, *на међу* Буч, у *међу* Каћ м, у *ногу* Буч Др, *џд ноге* Кос, *на ноге* Бал м ДБ Др Кал м Кос м Радиј, *пџд ноге* Гр, у *ноге* Сј, *на соје* Ам Х,

крџа земљу Рад, *међу ноге* Ам;

с) *на брзину* Жив, *на брзине* Јаб Рад (све прилошки употребљено), у *висину* Зав м Каћ м Селъ, *на планину* Селъ м, у *планину* Јаб Ра, *на ледину* Бал м Кос.

33. Преношење акцента на проклитику прасловенског типа јавља се код именица женског а рода с наставком -џ у ова два случаја:

а) ако је именица једносложне основе и има дугосилазни акценат у ном. сг. и један од силазних акцената у осталим падежима сг. (осим у лок.):

џ-глади Др, *џд глади* Бј м Жињ Јаб Куч Сј, *џд кости* За м, у *нџ* Рад, *на Пали* За м, у *сџ* За, у *цџџе* Бј Селъ, *кџ-шџери* Ам, *џ-шџери* Кос м, у *шџери* Јаб,

џспо-џасти Каћ м,

а овамо очигледно спадају и: *крџа нити* Јаб, у *нити* Бј Гр Каћ м Х, *на очи* Бук Јаб Кос м Рад, у *очи* Ам Гр Заб м Кос, *на прси* Ра Селъ, у *прси* Ам Бук Кос Рут, *џд уши* Селъ, *крџа уши* Бук;

б) ако је именица двосложне основе и има краткосилазни акценат на прими и дужину на ултимима, без обзира на то да ли се она у парадигми губи или не¹⁰⁸:

^{107*} Пиж. Кол. 45 наводи у *Рџџку Мџиовића*, напомињући да старо преношење може бити "знак старине". Томе би ишло у прилог полимско у *рџџку* и једанпут забележен ак. сг. без предлога *рџџку* Гр. Међутим, осим наведенога у *рџџци*, треба испоредити и Ђуровићев пример у *рџџку* а *на рџџци* (поред у *рџџци*) (Јат 282).

¹⁰⁸ За оба ова типа важе, дакле, исти услови као и у одговарајућих им. м. рода типа *сџн-сџна*, *рџд-рџда* и *џмџб-џмџба*, *кџмџн-кџмџна*.

прѣд свѣчѣ (и редовно прилог *јувѣчѣ*), *на грѣбени* Зав, м, *на жалост* Бј м, *дѣ јесени* Јаб, *у јесѣн* Ам Бал м Др Жив З Зав м, *у несвѣјес* За м, *Бјла сам дѣшла дѣста на памѣт бѣљу* Ам, *у памѣн* Буч Жив Кос Рут, *д-старости* Јаб, *пд-старѣс* Др, *д-студѣни* Кос, а овамо вероватно спада и *на свѣм* (Сјѣали смо *ле* [пшеницу] *на свѣм* Х)¹⁰⁹.

с) Само код збирних именица на -*дѣ* срећемо двострукост.

кѣд јажѣди Јаб, али *зѣ јажѣди* Јаб, *сѣ јажѣди* Јаб, што, изгледа, зависи од тога да ли је у питању множински или једнински облик.

У ген. пл. *кѣд говѣди* Јаб, *дѣ говѣди* Сј м имамо и облик и акценат именица на -*дѣ*¹¹⁰.

34. Напоменимо још да се с т а р о преношење акцента с именица јавља и у случајевима када проклитика није предлог (углавном у устаљеним експресивним изразима или у устаљеним изразима прилошког значења).

ѣ дѣн ѣ нѣн Ам За Сј п/м, *Јѣсам*, *срѣћѣ ми ѣ бога* Куч, *ѣ љѣба ѣ смока* Ам, — *нѣ бѣг нѣ знѣ* Буч, *нѣ бѣг нѣ дѣ* Буч, *Нѣје ѣмѣ шкѣлѣ нѣ дѣна* Ам;

стѣновѣли свѣ зѣму Буч, *по свѣ зѣму* Сељ, *свѣ зѣму* Каћ м, па и *свѣ нѣј* ДС м Лу (али је *свѣ нѣн* кудикамо чешће, в. ниже, т. 38b).

Као што се из примера види, и проклитика је лексички ограничена на везнике (*и*, *ни*) и заменички придев *сав* (увек у ак. сг. ж. рода).

35. С обзиром на карактер овога говора логично је што је у њему н о в о ш т о к а в с к о преношење акцента на проклитику врло живо. И оно се јавља код свих именичких врста, с тим што за неке имамо више а за друге мање потврда.

За такво преношење акцента са именица м у ш к о г а рода дајемо ове потврде:

а) у именице *крај*, која данас припада типу *рѣд-рѣда*, имамо скоро редовно:

дѣ краја ЗТ Ра, *на крај* Ам ДС м Каћ м, с краја *на крај* Чи м, *крај* *пѣ крај* Куч, *прѣ крају* Ам, Радиј.

а само изнимно: *на крај* Каћ м Ра¹¹¹;

¹⁰⁹ Према РМС *дѣм* може бити и м. рода.

¹¹⁰ Гор. 633, Станић Уск. I 186 *кѣд говѣди*; Симић Обади 72 *кѣд говѣди*, Стев. Гружа 576 *кѣд говѣди*, Тешић Љешт. 216 *кѣд говѣди*, *дѣ говѣд*. У Обадима и Љешт. постоји и стандардни ген. пл. им. ср. рода *кѣд говѣдѣ* одн. *дѣвѣдѣ*. У суседном сјен. говору је, иначе, засведочено колебање у свих типова им. ж. р. на -ѣ (Барј. НП-Сј. акц. 62), а у П-Др. и Орг. само у двосложних: Вуковић Акц. П-Др. 246, Пецо Орг. 31 (Вуковић 247 помиње и двојак преношење у тросложних и вишесложних им.).

¹¹¹ Тако и Барј. НП-Сј. акц. 61. У већини је говора, међутим, *на крај* или сл.: Вуковић Акц. П-Др. 198, Гор., Пецо Орг. 12, Пиж. Кол. 28, Руж. Пљ. 172, Станић

b) остале именице једносложне основе:

од брата Бук, *за братом* Ам, *брѣт на брата* мрѣй Каћ м, *за вр*¹¹² Ра, *о јаду* Гр За м, *у јаде* Гр, *у заровима* Жив м, *под крш* Руч, *от прага* Кос, *по-саи* За, *у ан* Рут, *у цеп* Гр, *преко прага* Селъ, *изд сна* Сј;

c) једносложне основе с непостојаним а:

о-Турака Јаб, *у хошак*¹¹³ ДБ, *на Увац* Ра Рут, *на Шанац* Гр ДС м, *у чунак* Бј;

d) именице с двосложном основом (осим оних које су наведене напред у т. 30с):

*ис подрума*¹¹⁴ Ам, *у шпорет* Гр, — *у Станковцу* Куч;

e) тросложне и вишесложне основе:

на Видовдан Ам, *на Ђурђевдан* Ам, Јаб, *о Ђурђевдане* ЗТ, *о Ђурђевуне* ДС м, *о Ђурђевунѣ* Кал м, *по Ђурђевудне* ДС м, *на Мрковић* Бук, *у пријатеље* ДБ, *у Северину* Жив п/м, *по Спасовунѣ* Јаб, *на Стеваљдан* Рад, — *на Титеровац* Кос,

око Митровдана Др, *око Митровунѣ* Кал м.

36. Именице средњег а рода:

a) једносложне *о/ио*-основе:

*у Бучје*¹¹⁵ Буч Жив м, *на врело* Др м, *у дну* ДС м, *од житом* За Јаб, *у жито* Гр, *у му* Заб м, *у Кање* ДС м, *у кола* Х, *ис кола* Сј, *на колима* Бук, *на место* Ра, *по селима* Ам Кал м, *у сито* Буч, — *у брѣна* Радиј, *от чисама*¹¹⁶ Куч, — *од сунца* Др, *за сунцом* Кос м Радиј, Х, *на сунце*¹¹⁷ За Јаб, — *на гробље* Бал м Буч Селъ, *за здравље* Јаб Ра, *на каље* Ам Селъ, *у прѣше* Буч, *за робље* Каћ м, *у трње* Куч (в. и напред т. 31с),

одд дна Рут, — *према сунцу* Ам, Др м;

b) двосложне и вишесложне *о/ио*-основе (азбучним редом):

на дворѣште Др, *у Јагњило* Др, *от кољѣна* Сј, *у лежѣште* Куч, *на*

Уск. акц. 89 и др. Ова им. одсутна од осталих им. типа *рѣд-рѣда*: прасл. *krĕj* → *krĕj* дуљенем пред сонантом *j* (исп. Пеш. Основи 119).

¹¹² Ова им. обично иде по типу *кѣъ-кѣва* (в. у т. 136f).

¹¹³ Тук. ГЦ 232 *у Хошак*. Вук *Лѣшак*, а тако је и у нашој Селъ. Забележено је и *Лѣшак*, вероватно према много фреквентнијој лексеми *Лѣше*.

¹¹⁴ Остале потврде за *пѣдрум* в. у т. 155e.

¹¹⁵ Тур. Јат 258 *Бучје*, Лупић Хидр. 28 *Бучје/Бучје*.

¹¹⁶ Немамо забележен ниједан други облик ове им., па није сигурно ни да ли она спада овамо.

¹¹⁷ Тако и Вуковић Акц. П-Др. 252, Пецо Орт. 34, Пиж. Кол. 28, Симић Обадѣ 23, Станић Уск. акц. 90. . . Од једне жене доољене после II светског рата из Маоча (Пљевља) забележено је и *за сунцом* Х. О овој им. исп. код Вуковића 253 и Ник. Основи 39.

Милаковиће¹¹⁸ Гр, на Миоче Жив, у прољеће¹¹⁹, за Ужлице Др, по Ужлицу Рут,

испoт каљeнa Жив За м Сј, изд Пљeвљa Чи м, окo Пљeвљa Чи м;

с) консонантске основе (в. и напред т. 31а):

брeз љубрeтa Кал м, на клупчe Ам, на рaмe Жив Каћ м Сeљ м Сј,
по рaмeну Кoc Куч, по нeбeту Ам, у имe Бал м,

прeкo рaмeнa Рa.

д) Посебно указујемо на новоштокавско преношење у: слoвo по слoвo Буч, јер је оно ту аналошко¹²⁰, затим у *из Ваљeвa Кoc* и *у Чајничу Бук*, због ситуације у неким другим новоштокавским говорима¹²¹.

е) Сасвим су необични ликови *прo сeлa* и *дoв сeлa* из Куч, поред *про сeлa* и више пута потврђeнoгa *на сeлу*. Можда је посреди само тренутна дезакцентуација речи (што опет не објашњава акценат узлазне интонације на проклитици) или некаква аналогија. Постоје, додуше, говори који имају *у сeлo*¹²², али они имају и *сeлo*, што је овоме говору непознато. Напомињемо, ипак, да су ово село претежно населили Кучи.

37. Најбројнији су примери новоштокавскога преношења с именица *жeнскoгa* рода на -а, што је логична последица чињенице да је старо лексички и парадигматски доста ограничено:

а) једносложне основе:

oд бaбe Др, *низ бaшчу* Куч, *у бaшчу* ДС м, *у Бoснy* и *из Бoснe* Граб Ра Сј м, *у букву* Сј, *кoд вaтрe* Радиј, *на вaтру* Х, *у вaтру* Бук, *на врeћу* Ам Рад, *у кaртe* Јаб, *oт кaцe* Радиј, *у кaцe* З, *у кaцу* З Куч Сeљ, *у клeку* Каћ м, *oт кoжe* Кал м, *по кoри* Жив м, *зa крoвe* (ген. сг.) Кал м, *у крпy* Каћ м, *oт крyшaкa* Куч, *ис кућe* ДС м, *ис кућe* у *кућу* Кoc м, *кoт кућe* Бал м ДС м Ра Радиј Чи м, *крaј кућe* Х, *oт кућe* ДС м, *oт кућe* *oд кућe* Гр Јаб Кoc м Сeљ, *прeт кућу* Бал м ДБ ДС м, *у кући* Гр Зав м, *у кућу* Бј Граб ДБ ДС м Зав м Х, *уc кућу* З, *зa мaјкoм* Гр Заб м, *кoд мaјкe* З Каћ м, *у мaјкe* Бук За м Сј м, *oд млaдe* За м, *на нaтру* Бј Рад, *на њиву* Др, *на њиву* Бј Гр, *oс пaрa* Ра, *брeс пaрa* Др, *зa пaрe* Буч Сeљ м, *зa плeћкoм* Сeљ, *o пpичaмa* Чи м, *ис пушкe* Заб м, *ис пушaкa* Ам Жив Жињ

¹¹⁸ Вероватно ср. р. (в. Пецо Прилози 250, као и наше потврде у одељку о облицима им.).

¹¹⁹ Обично *прoљeћe*, ретко *прoљeћe* (т. 172d).

¹²⁰ Ник. Основи 39. Иначе, исто Вуковић Акц. П-Др. 251, Пиж. Кол. 28, Станић Уск. акц. 90.

¹²¹ Вуковић Акц. П-Др. 258 у *Чајничу*, али Пецо Орт. 35 *прeкo* *Чајничa*. Вуковић 257 има и *у Ваљeвo*, а Ник. Колуб. 17 у *Ваљeвo* / *у Ваљeвo*.

¹²² Нпр. Стеван. Пипери 107, Пеш. СК-ЈБ. 62 (*прoсoд сeлo*) и др. Занимљиво је да и Ђупић Бјел. 65 има *прo сeлo* и друга староцрногорска преношења иако је у томе говору само *жeнa* и сл.

Јаб Кос м Рут, *на пшку* Чи м, *у Рачи* Чи м, *на свадбу* Бук За Јаб Кал м Каћ м Сель м, *на славу* Буч, *по-сламџ* Бал м ДС м, *у соби* Каћ м, *у собу* Ам Буч Кос м Ра Радиј Рут Х, *за софру* Буч, *у стоку* Рад, *под стрџом* Др, *и-стре^аѣ* *у стре^ау* ДС м, *под стре^аџ* Каћ м, *са стрџом* Каћ м, *на ступи* Кал м, *за сукљу* Кос, *на Тари* Бук, *по тмуши* ДС м, *кџ* *џоџ* Чи м, *у цркву* Каћ м Сель Сј, *на чашу* Ра, *по шаку* ДС м, *у шаке* ДБ, *у школи* Гр Кос м Сель п/м, *у школџ* Сј п/м Х, *на шљиве* Х, *са шљиве* Ра, *и-шталѣ* Радиј, *на штали* Рад, *у штали* Радиј, *у шуму* Заб м,

испџд бџичѣ Др, *спремџ* *ватри* Буч, *више куће* Др Јаб Каћ м Сель, *изџ* *куће* Бал м, *изнџт куће* Ра, *покрџј куће* ДС м, *међу натру* и *прекџ* *натре* Јаб, *настрѣт себе* ЗТ, *прекџ* *Таре* Буч, *прекџ* *трешње* Ра, *више цркве* Сель, *окџ* *школе* Ам, *кросџ* *шуму* Др, *низџ* *шуму* Ам;

б) двосложне основе:

џз Бабџна Јаб, *у Бистрици* Др, *кџд вратниџа* Ам, *за годину данџ* ДБ, *џџ годинѣ* *џџ годинѣ* Кос м, *џз Гробниџа* Гр, *у џдрџи* Радиј, *кџд Јабџѣ* Гр, *на Јабџу* Гр ДС м Јаб, *у кџрлице* Сј м, *џт козинѣ* Кос, *у крављачу* Ам Сель, *у надниџу* Радиј, *на обали* Куч, *под обалу* Чи м, *у општини* Чи м, *у општину* Ам, *у општињи* Х, *на појати* Јаб, *у појату* Каћ м, *у Сућеску* Жив,

изџ *годинѣ* Буч, *изџ* *оградѣ* Др, *изнџд оградѣ* Др, *покрџј оградѣ* ДС м;

с) вишесложне основе:

у Бачиловину Х, *у Грабовици*¹²³ Чи м х3, *у џљедниџи* З, *у џљедниџи* Зав м, *џџ Милошеѣ* Кос.

Као што се види, овај говор зна и за преношење акцента с вишесложних именица (исп. *у Бачиловину*), али, према нашој грађи, само на једносложне предлоге.

37^а. Насупрот томе, најмање потврда за овај тип преношења имамо код именица *ж е н с к о г а* рода на -џ:

џџ смрт Сј м, *прѣт смрт* Јаб, — *џџ вџроши*¹²⁴ Кос.

38. Као и код старог, тако и код новог преношења проклитика не мора бити предлог, с тим што је то овде готово системска појава, настала као последица нормалне новоштокавске тенденције преношења силазних акцената на проклитику и/или специфичне неакцентованости (дезакцентуације) првога члана синтагме (о чему је већ било речи у т. 26).

а) Разумљиво је што су бројни примери у којима је проклитика везник

¹²³ Ђупић Хидр. 29 *Грџбовиџа*, али Ђур. Јат 258 *Грџбовиџа*.

¹²⁴ Станић Уск. акц. 91 *у вџрџи*, али Руж. Пл. 140 *на вџрош*.

и: њмало е и *Грка* Кос, и *Њевер* Јаб, Причаће ти и *Живко* Др, и *људи* Селъ, *тѹра* и *сир* З, и *сир* Кал м (али и *сѹр* и *скѹрун* З), — па сам слаба и *срца* Бук, — и *банке* Чи м, *набѣ* и *врећу* За, и *Њецу* Ра (што јасно указује на новину појаве), *помузе*мо и *краве* и *бѣце* Буч, *бабо* и *мајка* Кал м (али: од *оца* и *мајке* ДБ), *пјешнице* и *млада* дошла Х, *јѣс*, *вала*, *бѣла* и *свадба* Ра, *ѣма* и *свекреу* За м, и *цура* Ра, *гѣре* сам и *школу* изѹчию Бук;

ни: *ни* и *ш четницима* Ам, *ни година* Селъ, *ни мајка* Сј, — *ни соли* Сј м.

На везник се, иначе, може преносити акценат са друге проклитике: и *на руке* Ра Радиј.

Осим тога, исп. и изразе: *акѣбѣгда* Ам, *Дѣј*, *бѣже*, што гѣд *жѣлию* и *дѣчима* *вѣдию*, *акѣбѣгда* Јаб, *Дѣбро* не свѣ *бѣти*, *акѣбѣгда* Јаб, *Нѣк* бѣг и *мѣне* *поживѣ* са *свѣјем* *мѣнѣм*, *акѣбѣгда* Јаб, — *дѣбѣгда* Кос, *дѣбѣгда* цркла Буч, *дѣбѣксѣчува* Каћ м, *дѣбѣксѣчува* бѣжѣ *стрѣбе* Др, *Тѣ* е *дѣбѣксѣчува* бѣло Бук.

б) Као проклитика јавља се често, уз ак. именице *ноћ*, заменички *придев* *саѣ*:

сѣу нѣј *Жињ* Селъ, *сѣу нѣћ* Ам Др За м Ра Сј Х (али и *сѣу нѣј* ДС м Лу),

а спорадично одн. зам. *они* (*онѣ час* Бј) и одн.-уп. зам. *који*: *коѣ дѣн* Др м (исп. однос *ѹ нѣћ*, *ѹ дѣн* : *сѣу нѣћ*, *коѣ дѣн*).

с) У поздравима је често: *дѣбрѣ* *итро* Ам Буч За ЗТ, *дѣбрѣ* *јутро* З За Јаб Радиј, — *дѣбѣр* *вече* Буч З, али посебно наглашено и *дѣбрѣ* *јутро*, *јѹнаци!* Јаб.

д) Ако за то постоје услови, преношење акцента на бројни прилог *по* готово је редовно:

пѣ дѣна Ра, *пѣ дѣнара* Рут, *пѣ љѣба* За Кос, *пѣ метра* Бал м, — *пѣ кѣла* Куч Селъ м, — *пѣ годинѣ* Др Кос м Сј м Чи м, *пѣ кућѣ* Селъ м, — *пѣ ноћи* Ра.

Исп., ипак: *пѣ кѣлометра* Зав м.

е) И у новоштокавском полимском говору неки се бројеви могу понашати као проклитике. Забележене су потврде за ове бројеве:

два, двије: *дѣѣ дѣна* Селъ, *дѣѣ камена* Јаб, *дѣѣ кѣла* ДБ Кос, *дѣѣ метра* Бал м Жив м За м Сј м, *дѣѣ мѣтра* Кос м, *дѣѣ месѣца* ДС м, *дѣѣ мјѣсѣца* Др п/м Јаб, *дѣѣ мјѣста* Кос, *у дѣѣ нѣта* Ам Гр Јаб, *дѣѣ сѣта* Кал м Каћ м Кос Куч Ра Рут, *дѣѣ села* Куч (в. напред т. 36е), *дѣѣ сѣна* Селъ, *дѣѣ чаја* Кал м, — *дѣѣјѣ године* Бал м Бук Гр Др Јаб Кал м Каћ м Селъ м Сј м, *дѣѣјѣ године* З, *дѣѣјѣ краве* Јаб Каћ м Селъ м, *дѣѣјѣ куће* Бал м Гр ДС м Зав м Кал м Кос Куч Ра Чи м, *дѣѣјѣ ноћи* Рад, *дѣѣјѣ чаше* Каћ м, *дѣѣјѣ чашице* За м;

три: *по три бадњака Х, три банке Бук Кос, три године Ам Бук Гр Граб Јаб Кал м Кос м Ра Селъ, три дана Граб Селъ, три јутра За м, три камена Куч, три краве Селъ м, три куће Жив Куч, три метка Куч, три метра Бал м, три мјесеца Бук Кал м, у три ноћи ДС м, три прста Рад, три сита Ра;*

четири: *четири године З За, четири метра Бал м;*

пет: *пед банке Др Рад, пед година Ам Др Жив м Чи м, пет иљада Др, пет кућа Рад Селъ м;*

шест: *шес иљада Каћ м;*

седам: *седам година Ам;*

двадесет, тридесет (у нестандартном облику): *дваес година Кал м, дваес кила ДС м, дваес пара Кос, — тријес иљада Селъ;*

двадесет пет, тридесет пет (са првим чланом у некњ. облику): *двајес пед година Буч, — тријес пед година Др;*

сто: *стб година Сј м, стб кила ДС м Жив Селъ м, стб метара Јаб Рад.*

Указујемо на различит квантитет слога у *дваес година / дваес пара* и *стб година / стб кила*, као и на краткоћу у *четири године*.

Од наведених бројева-проклитика најчешћи су, као што се види, једно-сложни (*два, три* и сл.¹²⁵), а најређи вишесложни бројеви (типа *четири*), док се за неке није нашло потврда сасвим случајно (нпр. за *девет* и *десет*). Питање је колико то важи и за број *један*¹²⁶.

За преношење је, осим броја, важна, као и иначе, обичност одн. фреквентност именице уз коју он стоји. Но, чак и када је број једносложан, а именица реч свакодневне комуникације, сваки члан синтагме може задржати свој нагласак:

два брџа ДС м, два дана Ам Кос Селъ, два дана ДС м, два језера Гр Кал м, два кила ДБ, два метра Бал м Куч, два мјесеца Кал м, два сита Куч, два сина ДБ, три брџа Заб м Зав м, три године Рут, три дана Бук ДБ Ра Рад Чи м, три дана Гр, три кила ДС м, три мјесеца Бук Буч Јаб, три ноћи Каћ м, три сина Каћ м Сј м, стб кила Бј м итд.

¹²⁵ То што има само један пример за *шест* може се објаснити реткошћу синтагми с тим бројем.

¹²⁶ Синтагме типа *два сита* могу се сматрати типичном особином југоисточне граме источнохерц. дијалекта. Исл. Вуковић Акц. П-Др. 299-302, Петр. Ровца 161, Пиж. Кол. 30, Руж. Пљ. 148, Станић Уск. акц. 99, Ђупић Пљ. 91 (за Ц. Гору) и Гор. 643, Тешки Љеанг. 182 (за зап. Србију). Већ у босанскоме Подрињу почиње само *два брџа* и сл. (Симић Ободи 34). Ову особину не узима Броз. Ијешћа 122-125 за дискриминанту северозапад-југоисток, можда и зато што није стара.

в. Преношење акцента на проклитику са и м е н и ч к и х
з а м е н и ц а

39. С облика ном. заменица *ја, ти, он, ми* и *ви* преноси се акценат на проклитику (овде је то *везник*) увек у виду краткоузлазног акцента:

и *Ја* Гр Др п/м ДС м За Каћ м Куч Рут Селъ Чи м, и *Ја* Др ДС м Ра Радиј Селъ Сј м Чи м, и *ти* Гр Др ДС м За м Зав м Куч, и *Јон* Гр ДС м Зав м Кал м Ра Радиј Селъ Х, и *Јон* З, и *Јон* Сј м;

и *ми* Бук Гр Жив м Јаб Каћ м Ра Рад Сј, и *ви* Гр.

Када је заменица посебно наглашена, преношење изостаје, нпр.:

Ја нѣху да вѣчерам, ни Ја, ни *мѡј брат ДБ*.

40. а) С облика ген.-ак. *мене / мѣнѣ, тебе / тѣбѣ, себе / сѣбѣ, њѣга / њѣгѡ, кога / когѡ*¹²⁷ (за ген. *чега* с проклитиком немамо потврда) преноси се увек у виду краткосилазаног акцента, и то како на једносложне, тако и на двосложне и тросложне предлоге:

ѡд мѣнѣ За Заб м Јаб, *ѡд мѣне* Др, *ѡд мѣнѣ* Кал м Каћ м Кос м, *кѡд мѣне* Ам Радиј, *кѡд мѣнѣ* Ам Др п/м Жив Кал п/м Каћ м Рад Радиј Чи м, *крѡј мѣне*¹²⁸ ДС м, *ѡд мѣне* Зав м Кос Рут, *ѡд мѣнѣ* Др Жињ За Јаб Каћ м Ра, *ѡ мѣнѣ* Бук Жив м За м Кал м Куч Ра Сј м, *ѡ тѣбѣ* Каћ м, *ѡ тѣбѣ* Каћ м, *ѡ тѣбѣ* Зав м, *ѡ тѣбѣ* Јаб, *ѡ тѣбѣ* Кос м Сј м, *ѡд сѣбе* Ам, *ѡд сѣбе* Ам Др, *кѡ сѣбе* Кос м Ра, *сѡ сѣбе* Бук Ра Сј, *спрѣм сѣбе* Ам, — *ѡѡѡ њѣга* Буч Селъ м, *брѣѡ њѣга* За, *брѣѡ њѣга* Кос м Рад, *ѡд њѣга* Рут, *ѡд њѣга* ДС м За м Радиј, *кѡд њѣга* Ам Др Зав м Јаб Ра Рад Селъ Сј Чи м, *кѡд њѣга* За Кал м, *крѡј њѣга* Сј, *ѡд њѣга* Ам Буч Јаб Кос м Рут Селъ, *прѣд њѣга* Радиј, *ѡ њѣга* Заб м Селъ, — *ѡт кога* Жив, *ѡ кога* Жив м Сј м Чи м, а исп. и *знѡ сам ѡ њѣга* Чи м;

вѡше мѣнѣ Каћ м, *ѡза мѣнѣ* Куч, *ѡспрѣд мѣнѣ* Ам Рут, *нѡѡѡ мѣне* Кос, *ѡко мѣне* З, *ѡко мѣнѣ* Чи м, *прѣко мѣнѣ* Жињ, *спѡрѣд мѣне* Рад, *вѡше сѣбѣ* ЗТ, *ѡзна сѣбе* Кос, *ѡко сѣбе* Кос, *ѡко сѣбѣ* Буч, *пѡкрај сѣбѣ* Селъ м, *пѡрѣт сѣбе* Рут, *прѣко сѣбе* Ам Буч Куч, *прѣко сѣбѣ* Др м За Кос м Рад Сј, — *вѡше њѣга* Јаб, *ѡко њѣга* Др м За м Заб м Кос м, *пѡрѣд њѣга* За;

ѡзмеђу сѣбѣ Жив.

Изоглоса оваквога преношења (једнаког и код једносложених и код двосложних предлога) иде, иначе, у једној, изгледа непрекидној линији од Пљеваља до Срема¹²⁹.

Међутим, преношење може и да изостане, нарочито на једносложне предлоге:

¹²⁷ Примере за ове облике без предл. в. ниже у т. 111.

¹²⁸ У питању је дуљење пред сонантом. Говори се, иначе, и *крѡј њѣга* Сј.

¹²⁹ Руж. Пљ. 174, Гор. 643, Тешић Љешт. 181, Ник. Тршић 393, Ник. Колуб. 17, Моск. Поц. 49, Ник. Мачва 212, Ник. Срем 270 (на западу и *кѡд мѣне*). Исп. и Симић Обадн. 32 *кѡ сѣбѣ*, али *ѡспѡ сѣбѣ*.

без мене За, *за мене* Куч, *за мене* Сј, *код мене* Гр ДС м Сј, *код мене* Ра Сј, *од мене* Гр ДС м Јаб, *од мене* Јаб Куч Ра, *за тебе* Куч, *ко-тебе* За, *за себе* Кос, *за себе* Буч Сј, *крај себе* ДБ, — *за њега* Ам, *за њега* Др Јаб Ра, *због њега* Буч, *код њега* За, *код њега* Кал м, *на њега* Кос, *од њега* Кос Куч, *у њега* Гр, — *за кога* Ам Рут, *за кога* Кос м Ра, *от кога* ДС м, *прет кога* Др, *у кога* Сел, — *због чега* Ам Бал м Рад;

преко њега Куч.

Док примера за непреношење акцента на једносложну проклитику имамо од прибојског Сјеверина до бродаревских Гробница, дотле се из овога последњег села (као и из оближњег Балића и Заступа) није нашао ниједан с извршеним преношењем¹³⁰. Бродаревска су села, међутим, и ДС и Зав, а у њима је засведочено *д-тебе* одн. *зд њега*.

б) Немамо потврда за преношење акцента на проклитику са ретких облика ген.-ак. типа *мене*¹³¹.

с) Уколико су облици *њега*, *кога* и *чега* без крајњег *а* (што је, иначе, врло ретко), могућно је и преношење типа *у њег* Кос и типа *због чег* Рут.

41. а) У лок. сг. преношење се готово никада не врши:

на мене Ам, *о мене* Радиј, *о тебе* ДБ, *на себе* Др м Зав м, *на себи* Буч За м ЗТ, — *о чему* Кал м и сл.¹³²

Забележено је само *у себе* Гр, *по њему* Јаб, што свакако треба повезати с ретким прозодијским ликовима типа *мене* (в. ниже у т. 196).¹³³

б) Ретки су и примери типа *на чам* Жињ, *о чам* За, што је у вези с *у њег* (т. 40с).

42. С облика инстр. сг. заменица *ја*, *ти* и *себе* преношење акцента на проклитику је редовно:

зд мнџм Каћ м, *сд мнџм* Бал м Гр Др ДС м З Заб м Куч Радиј Сел, — *зд тоџм* Јаб, *прд-тоџм* Р, — *зд соџм* Гр За м Јаб Кос м, *прд-соџм* Ам, *прет соџм* Куч, *сд соџм* Др Радиј итд.;

пџда мнџм Куч, *прџда мнџм* Жив м Рад, — *међу соџм* За м итд.

Акцент се може преносити даље на везник, али онда мења интонацију: *Те си*, *каже*, *црњо моја*, *и са мнџм* Др.

¹³⁰ У околини Колашина и у Ускоцима преношење се врши само на двосложне предлоге, и то као у СП (Пиж. Кол. 29, Станић Уск. акц. 92).

¹³¹ У Туровићевим дијал. текстовима из околине Прибоја може се, ипак, наћи и *зд њег* (Тур. Јат 311).

¹³² Тако је и у другим говорима који имају и *код мене* и *пored мене* (исп. у бел. 129), као и у оних у којих је *код мене* / *пored мене* (*пored мене*) (исп. у бел. 130).

¹³³ Исп. Вуковић Акц. П-Др 265 *при њему* / *према себе*; Пецо Орт. 38 *на мене*, *код мене* (а тако је сигурно и у лок. сг.); Тук. ГЦ 235 *о њему*, али у ген.-ак. и *у њега*. Насупрот томе, Симић Обади 32 *д њему*, *ни о чему*, Тошић Љешт. 181 *по њему*, али *по коме*. Исп. и Ник. Основи 42-47.

Само је, наравно, овај последњи пример дијалекатски обележен.

43. Код осталих заменица имамо у инстр. сг. новоштокавски тип преношења акцента на проклитику:

за њим ДС м Заб м Ра, *пред њим* ДС м, *са њим* Ам Буч Др ДС м З Кал м Радиј Сј, *са њ* Бал м Зав м, — *за њам* Гр ЗТ, *са њам* Гр Јаб Каћ м Куч Сј м, — *са њим* Ам итд.

Интересантно је да се и овде јавља: *Двоје ђаци њ са њим* њмб Сј, што би претпостављало постојање ликова типа *са њам, које, иначе, нисмо забележили.

44. Забележено је, међутим, у ген. сг. *код њ* За м Сј (од истога информатора од којег и *њ са њим*), но то се преношење не може сматрати типичним за наш говор. Исп: *код њ* Ам Јаб Куч Х, *од њ* ДС м итд.

У вези с двосложним предлозима имамо само: *више њ* Кос м, *ња њ* Бал м.

45. У ак. и лок. заменице она доследно је:

њ њу Ам, *крод њу* За м, *на њу* Гр и сл., — *њ њај* Куч, — *на њњи* Буч, *на њњи* Јаб, *по њњи* Јаб, *њ њњи* Ра.

46. а) У дат.-инстр.-лок. пл. уз једносложне предлоге преношење је новоштокавско:

за нама Др Сј, *на нама* Куч, *по нама* Др Јаб, *пред нама* Бал м Бук Гр Др, *са нама* Каћ м Кос Чи м, *са вама* Др, — *за њима* Буч Гр За м Радиј Сј м, *на њима* Рут, *по њима* Јаб, *пред њима* Гр Радиј, *са њима* Гр ДС м Јаб Кал м Каћ м Кос Рад Радиј, *са њ* њима ДС м Зав м итд.

б) Насупрот томе, уз двосложне је старо:

међу нама Бал м Буч Каћ м Рут, *међу вама* Јаб, — *међу њима* Гр Граб Жињ¹³⁴.

47. У ген.-ак. пл. јављају се и уз једносложне предлоге две могућности:

а) знатно чешће: *за нас* Ам, *код нас* Ам Гр Жив З Јаб Кал Каћ м Кос м Рад Рут Сј, *код наске* Буч, *на нас* Буч Сј, *на нас* Кос, *од нас* Сј м, *од нас* Гр Јаб Кос, *од наске* Сел м, *код нас* Гр, *њ нас* Ам Буч Жињ За п/м Јаб Кал м Ра Чи м, *њ нас* Ам Гр Др м Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч Ра Рад, *њ наске* Бук За м Сј м Чи м, *њ нас* Жињ, *њ нас* Кал м Кос п/м Ра, *њ наске* За м, *њ наске* Сел м (исп. и *њ нас* ДС м, *њ наске* Заб м, *на њ* Јаб), — *виш њик* Јаб, *за њиг* Ам Буч Јаб, *за њиг* Рут, *за њи*^к Каћ м, *код њиг* Ам Ра Радиј, *код њике* Жив Кал м Сел м, *код њи*^а и *код њи*^аке Каћ м, *на њиг* Гр, *на њиге* Буч, *на њике* Жив Сј, *од њике* Заб м Куч, *њ*

¹³⁴ Вуковић Акц. П-Др. 265, Гор. 675-676, Ђук. ГЦ 235 и Станић Уск. акц. 93 исто, али Симић Обади 32 *њ нама / међу нама*.

њам Ам, у њиге Кос Ра Рад Радиј, у њике Жив (исп. и у њиге Буч, у њике Кал м), кдд њи^h Бал м, на њи^h Заб м;

б) знатно ређе: *виш нас* Буч, *кдд нас* Бук Буч За ЗТ Јаб Кал Радиј, *кдд нас* Јаб Кос м Ра, *кдд наске* Бук Др м Кал м, *на нас(ке)* Заб м, *пд нас* Кос, *у нас* Буч, *кдд вас* Јаб, *кдд вас* Кос м Ра, *дд вас* Зав м, *у вас* Кос, — *кдд њи* Каћ м, *кдд њиг* З, *кдд њиг* Граб, *кдд њи^h* ДС м, *дд њиг* ЗТ¹³⁵.

Није јасно зашто је овај други тип преношења чешћи ако је проклитика предлог код него неки други предлози¹³⁶.

48. На двосложне и тросложне предлоге и овде имамо само преношење типа:

више нас Радиј, *џа нас* Кос м, *џпод нас* Кос, *око нас* Ам Буч Кос, *око нас* Др, — *џспред њиг* Кос, *међу њи^h* Бал м;

џзмеђу вас Каћ м¹³⁷.

49. а) Прозодијски лик комбинације предлог + ак. енклитика и у овоме говору зависи од тога да ли је предлог једносложен или двосложен:

за ме Буч Јаб Ра Радиј Рут, *на ме* Бук Буч Др Жив За Кос Рут, *пд ме* За м, *у ме* ДБ, *на те* Бук, *у те* Ам Буч Јаб, *за се* Ам Радиј Селъ п/м Сј м, *на се* Селъ Сј м, — *за њга* Ам Жив Сј, *на њга* Ам Буч Др За Јаб Ра Рут, али *на њ* Радиј, *у њ* Буч;

мимо ме Кос, *ода ме* Јаб, *преда ме* Бук Каћ м Куч Радиј, *преда те* Кос, *међу се* Ра Рут Сј м, *ода се* За м, *пода се* Јаб Ра, *преда се* Каћ м Кос Ра Рут Сј, — *преда њга* Кос м Рут, *џа њга* Ам, па и *преда њ* Куч.

Исп. и прилог: *џспремасе* ЗТ, *ндпремасе* му било Ра, *џпремасе* Ам Заб м Кос Куч.

б) Посебна је, пак, карактеристика овога говора постојање аналогних примера и у вези предлог + ак. облици њу и њега, што значи да се и они понашају као енклитике:

на њу Јаб Рут, *у њу* Ам, *за њга* Буч, *за њга* Др × 2, *на њга* Јаб × 2, *у њга* Јаб;

¹³⁵ Вуковић Акц. П-Др. 265, Гор. 643, Пик. Кол. 29 и Станић Уск. акц. 92 *кдд нас* или сл. Бук. ГЦ 233, Ник. Тршић 393, Сињић Обади 32 (*дд нас*) и Тешић Љешт. 181 *кдд нас*. Ник. Основи 47 наводи мачванско и колубарско *у нас* и тумачи га "као појаву аналошку према ген.-асс. sg. истих лица". Међутим, у Мачви (Ник. Мачва 212) и у Колубари (Ник. Колуб. 18) постоји и *кдд нас*. Ако се изузму синтагме с двосложним предлогом (а прилике у говорима намађу такав поступак), онда у Колуб. имамо однос 11 : 1 у корист потврда с новошток. типом преношења.

¹³⁶ Исп *кдд нас* и у Тур. Јат 312 (текстови), али *у њик* (265).

¹³⁷ Односи *од нама* / *међу нама* и *кдд нас*, *кдд нас* / *кдд нас*, *кдд нас* / *око нас*, *око нас* указују на непотпуну корелацију између облика ген.-ак. и дат.-инстр.-лок. с једносложним предлогом, а потпуну у облика ген.-ак. и дат.-инстр.-лок. пл. с двосложним предлогом. За *око нас* или сл. исп. Гор. 675, Ник. Колуб. 18 и Станић Уск. акц. 93; Бук. ГЦ 233 има необичан дублетизам *међу нас* / *џа вас*, а Пик. Кол. 29 *џа нас* / *џд нас*; Пецо Орт. 38 само *прекд нас*.

прѣдд њу Гр Др Рут Сель, пѣдд њега Сј, прѣдд њега ЗТ Куч, јѣд њега Жив.

с) Једну потврду имамо чак и за генитивно *ње* уз тросложни предлог: *Ђеѡвр пѣредд ње држи кѡња под браду за ѡзду, све тѣ ѡдѣ пѣредд ње Ам.*

Интересантно је, мада можда случајно, да су сви примери из б) и с) од православаца.

50. Акузативни облици *нас, вас* могу и уз предлоге стајати као енклитике, а *њих* само у тој позаицији, те имамо прозоидијске ликове потпуно аналогне онима у сингулару:

нѣ нас Бук Др Ра, у нас Бук, нѣ вас Бук, — ѡѡ њиг Јаб, нѣ њиг Жив Ра, у њиг Др;

кѡдд нас Ам Граб Др Рад, пѡкрѡј нас Буч, прѣдд нас Жив Рут, јѡд нас Жив, кѡдд вас Ра, — прѣдд њиг Ам Кос Куч Рут;

исп. и *ѡ кодд нас Рад.*

И овде су све потврде од православних¹³⁸.

51. а) Само старо преношење срећемо у комбинацији *проклитика + шта* (ген. или ак.):

зѡ шта Ам Јаб, ѡ-шта Ам Бал м За Јаб Сель, у шта Сј м;

ѡда шта Сј м, јѡа шта Јаб и сл.

б) Да напоменемо овде да се исто тако понашају *нико* и *ништа* када су растављени предлогом:

нѡ у кога Кос м, нѡ са кѡм Каћ м, нѡ с кѡм Ам ДБ Жив Сель м, — нѡ за шта Ам, нѡ ода шта Кал м Сј м, нѡ о-шта Каћ м, нѡ око шта ЗТ, нѡ у шта Буч, нѡ ш чѡм Зав м, нѡ о чем Рут, нѡ о чему Бј м и сл.

Тако је и у другим говорима.

с) С друге стране, логично је што код *неко* и *нешто* срећемо:

зѡ некога Радиј, кѡд некога Ра, нѡко у некога Ра, — зѡ нешта Кос м, у нешто Бал м Кал м (исп. и пѡнешта Бал м Каћ м, пѡнешто Бал м ДС м), мада се спорадично јавља и аналошко: зѡ нешта сам њѡѡ ДС м.

52. Напоменимо на крају да се заменица *шта/што* (облик зависи од значења и функције) понаша у извесним конструкцијама често као проклитика:

Нѡ знам шта бѡ Жињ, — Шта бѡ, Рѡдисаве, с Добросавом?! Ра, — Шта вам је?! Ра, Шта јѡј је, мајку јѡј ѡѡг убијѡ! Јаб, Ма шта му је, кѡѡ

¹³⁸ Исп. Станић Уск. акц. 93 *зѡ нас, пѡдд нас*, затим Гор. 676 *прѣдд њиг*, Пиж. Кол. 29 *прѣдд нас*.

му је *ћџџ*? Сј, *Шта ти је?* Сј, *Шта ти је, бџан?* Каћ м, *Шта ти је?* Рут, — *Шта тџ, каже, тџби бџ?* Чи м, *штџ-нџ?* Селъ, — *Шта ће ти тџ?* Сј, *Шта ће?* Ра, *Шта ћу јџ?* Каћ м, — *А штџ ће у оногај јџи дџџџџ?* Буч, *Шта ће комџ млџн?* Сј м, *Шта ће му четниџи?!* Ра, — *штџ-нџ кџџџ* ЗТ, *штџ-нџ се нџџи* Кал м, *онџ јџдно штџ-нџ прџџџџ Х* и сл.

За ко имамо забележено само: *Кџ-нџ пџџџ?* Каћ м.¹³⁹

Појава је изгледа доследна у конструкцијама типа *штџ-нџ* и готово доследна у онима типа *штџ му је*. Исп., ипак: *ѐ, штџ му је* Гр (с резигнацијом поновљено саговорничково питање).

с. Преношење акцента на проклитику са *п р и д е в с к и х*
з а м е н и ц а

53. Одрична прид. заменица *ничџи* растављена предлогом гласи:
нџ у чџ ДБ, *нџ у чџџ* Рут.

54. а) Прасловенски тип преношења, али аналошкога порекла, срећемо код стандардних облика¹⁴⁰ показних заменица на *ов-* одн. *он-*, најчешће у прибојским селима:

џџ овога рџта Сј м, *џз оџџ* Кал м, *нџ оџџ* Жив м, *џџ оџџ* За м, *у оџџџ* Сј м, — *џз онога сџла* Чи м, *џз онџ стрџнџ* Кал м, *у онџ стрџну* Бук; исп., ипак, *џџ оџџ* За м.

Из осталих села имамо само једну потврду:

кџџ онџ шџџџџ Др.¹⁴¹

Такво преношење имамо и када је проклитика *везник*:

џ оџџ Сј м, — *џ онџ* Сј, *џ онџ* Сј.

Овакви се примери наслањају на *џџ*, *џнџ* и сл., али су покаткад *бележени* и од особа које у своме говору имају само *џџ*, *џнџ* и сл. (нпр. у Чи, в. ниже т. 202).¹⁴²

б) Примере типа *сџџ оџџ* З За м Каћ м Кос м Ра Селъ м Чи м, па даље и *џ сџџ оџџ* Жив Каћ м треба, пре свега, посматрати у склопу већ констатоване склоности овога говора ка дезакцентуацији многих речи (в. напред у т. 26), а на то нас упућују и примери типа *Бџџу ми, нџ онџ!* З.

¹³⁹ Станић Уск. акц. 97 чак и *кџ кџџџ*.

¹⁴⁰ То важи и за облике типа *овџ*, *онџ* (ном. сг.), који, наравно, нису стандардни, али чувају *о-*.

¹⁴¹ Моск. Поц. 50, Ник. Тршић 393 само стари тип преношења; Ник. Колуб 18, Ник. Мачва 222 и Тешић Љешт. 181 оба типа; Ђук. ГЦ 235, Пецо Орт. 38 и Симић Обади 33 само нови тип преношења.

¹⁴² Исп. Пиж. Кол. *џџџ* (50), али *нџ оџџ* / *на џџџ* (29). Пижурица напомиње да старо преношење "може бити само привидно пошто, можда, прије имамо посла са предодређеношћу краткосилазног... акцента за функцију истицања". Битно је, ипак, да се такво преношење (или уопште преношење) врши.

с) Иначе, уколико је дошло до аферезе вокала *o-*, онда имамо ново преношење акцента на једносложну а старо на двосложну проклитику: *на-нога коња Бал м, на-нова мрца Бал м, у-ној цркви Жив, — ље-во жзју Др, — ко-во сад Ам, ко-но рупа Радиј, дођи црно ко-но чоа З, па и ко до-не штдле* (али и *ље-во би Ам*); исп. и *куд-но њи дћераше Заб м*;

до-во ддба Радиј, — сдде-во Буч Гр Жив За п/м Кал м Каћ м Ра Сель м Чи м (па и *сад-во Жив*).

Проклитике су овде ретко предлози, а често прилози *едје, сад* и прилог-везник *као*.

55. Само једну потврду имамо за преношење акцента на проклитику с односне заменице *који*:

у које село Кал м.

56. У осталим случајевима јавља се само новоштокавски тип преношења.

а) Присвојне заменице:

за мбога Пера Куч, за мбе љеда Рут, код мбога баба Каћ м, пред мбога баба Др, у моме селу Жињ, — на свој терен Др, њж њена За м, код њене куће Кос м, — на наш вадон ДС м, њз нашег села Гр, у наше имане Х, у нашему селу Буч, у нашему дому Др, код наше куће Буч, на нашу земљу Кос, у наше крајеве Јаб, у нашдј кући Каћ м, — до њине снаге Ам, у њиан лдеор Зав м;

више њене куће Кос;

и мдј отац Бал м, и мбога брата Заб м, — и њене Ра, — и ваше и наше Кос, и нашије Кос.

Према *мдје* јавља се и *у моје еддине, и моје дзве Куч, Ра, и моје ДБ*, али и потпуно неочекивано *код моје куће Буч, умрв е от своје смрти Ам* (в. ниже у т. 201).

б) Показне заменице:

за та три ддна Гр, за тд нисам знао Др, на тај За м, у тај Бј Чи м, на тд За м Зав м Сель, у тд ДС м Радиј, до тога Заб м Радиј, за тога Гр Др, за тога Радиј, збдк тогај Рад, ис тога мјеста Чи м, ис тога села Чи м, ко-тога Ам ДС м За Кос м, о-тде Гр, о-тога Буч Јаб Сель Чи м, о-тога Ра Радиј Рут, о-тогај Ам Др, о-тогај Буч Куч, о-тије Гр, о-тије ДБ, о-тијем Каћ м, по-тијем Др, са тијем Куч, у тијем ЗТ, са тјм Ам Бук Др Рад, на томе Зав м, о-томе ДБ ДС м З Радиј, по томе Бал м Гр, у томе ДБ За м Јаб Чи м, — ис те Куч, ко-те Гр Граб Куч, о-те ДБ Каћ м Кос м, са те странџе Чи м, на ту земљу ДБ, пре-ту банду ДС м, са ту страну Лјма Гр, у ту Гр Кос, са тјм ЗТ, у тдј ДБ Кос м;

изд тога За м, прекд тога За м, — испд-те Бј Др, — окд тије пдприка Сель м;

и *тѡ* Бал м ДС м За п/м Каћ м Куч Раднј, *нѡ* *тѡ* Каћ м Раднј, —
и *тиѡ*м За.

с) Неодређене заменице:

за *некаку* (изложбу) З, — у *нечијој* кући Ам, — *дѡ* *некѡ* *вѡдичнѡ* За м, *ѡ*
неку *чиѡију* Буч, у *неки* *суд* З, — *крѡ* *неколка* *дѡна* Јаб, *пѡ* *неколкѡ* Буч;
и *неколка* Кос.

Исп. и: *пѡ* *неколко* Жив, *у* *неколко* ДБ.

д) Заменица сам:

у *сам* *себе* ДС м, — и *сам* *знаш* Ам, *Ја* *сам* *се* *снѡмѡ* и *сам* Ам.

д. Преношење акцента на проклитику са *п р и д е в а*

57. Ликови као:

пѡвелика *дѡца* Каћ м, *Бнѡше* Лјам *пѡедем* Чи м, *пѡедем* мѡс Гр,
пѡедемо За м, *пѡдуже* *време* Рут, *пѡмѡла* Ра, *пѡмѡлу* Жив Кал м, *пѡстар*
ДС м, *сѡкрѡва* *вакѡ* Сј м, — *дршка* *пѡдужѡ* Ам, *пѡдуже* *вѡѡк* Кос м,
пѡмѡлађа Ра, *пѡслапѡш* Зав м и сл. —

сматрају се данас сложеницама, те се о неком преношењу акцента на
проклитику овде и не може говорити. А то је једина категорија приде-
ва код које би се, да није тако, могло говорити о прасловенскоме типу
преношења у овоме говору.

58. У синтагмама, пак, заступљено је само новоштокавско преношење:

а) у *Бнѡело* *Пѡле* З, за *Бнѡло* *Пѡле* Јаб, *дѡ* *Бнѡлѡе* *Пѡла* ДС м, *ис*
Црнѡ *Бѡрѡ* Кос, за *Црну* *Гѡру* Бј ДС м Гр Чи м, *ис* *Црнѡ* *Гѡрѡ* Бал м Гр
За м, *пѡт* *Црну* *Гѡру* Гр, у *Црнѡј* *Гѡри* Бук Гр За Селъ, у *Црну* *Гѡру* Јаб
Ра, на *Црну* *стѡѡну* ДС м, — *ѡд* *зла* *ѡца* Селъ, *ѡд* *милѡе* *ѡѡа* Гр, *ѡ* *Нѡѡј*
ѡдини За, у *Нѡѡу* *Вѡрош* Сј м, — на *стѡри* *мѡст* Сј, у *стѡри* *ѡкат* ЗТ
Каћ м Селъ, у *стѡрѡ* *време* Јаб, у *стѡрѡ* *ѡѡа* За м, у *стѡрѡ* *ѡѡа* Јаб, на
стѡру *гранѡцу* ДС м, у *стѡрѡј* *ѡѡници* Др, у *стѡрѡ* (без им.) ДС м, —
пѡ *Рѡѡнѡј* *ѡри* Јаб, — у *ѡѡри* *ѡѡс* Ра, — *ѡд* *ѡеликѡе* Кос, — пѡ *Каменѡј*
Гѡри Јаб, у *Камену* *Гѡру* Буч, — пѡ *Трѡичину* *нѡѡѡу* Јаб, — на *Бѡѡѡ*
ѡн З ЗТ Рад Х, на *ѡрѡнѡ* *ѡј* Рут, на *ѡѡни* *крѡј* ДС м, *ѡд* *мѡѡе* Кос, —
у *Рѡѡјкѡј* Селъ м;

ѡиѡѡ *Бнѡлѡе* *Пѡла* Кос, *прекѡ* *Црнѡ* *Гѡрѡ* Жив м Кал м, — *прекѡ*
Бѡѡѡѡ Кал м;

б) *ѡд* *ѡрѡ* *мѡјѡе* Селъ;

с) *Нѡѡ* је *ѡн* *срѡтан* и *ѡѡѡ* Јаб, — и *стѡри* *нѡрѡд* Сј м, и *ѡѡѡа* сам
Сј м, — и *прокѡѡѡ* *ѡѡ* Ам, — на *мѡѡѡ* Ам;

и *ѡѡѡѡ* Ам.

е. Преношење акцента на проклитику са прилога

59. Како су многи прилози с предлозима у ствари сложенице, то једва да може бити речи о преношењу акцента с прилога на предлоге. А прасловенски тип преношења имамо углавном у таквим сложеницама. Исп., ипак, очекивано у колко (*Не знам у колко воденица*) Гр и логично, али неуобичајено од *јече* Буч.

60. Што се сложеница тиче, наводимо ове случајеве:

а) *бестрџа* Чук Радиј (али даље *набестрџа* Радиј), *набодан* Кос м Х, *наводан* Х (поред *по водан* Буч, *на водан* За м), *поредом* (: *редом*) Чи м; Буч, али *поредом* (: *редом*) Чи м;

б) *идалека* Чи м, *пдалеко* Буч (али и *пдалеко* Куч), — *накратко* Буч, *напрзно* Жив, *насуво* ЗТ, *насуво* ДС м, *начисто* Зав м, *урчјетко* Сел м;

с) *наоколо* Чи м, *ниодакле* Куч, *ниоткле* Сел м, *пдооста* Рут и сл.;

д) *навише* Сј, *наниже* Ра Сј м Чи м (исп. и *све* *више* Јаб), али *навише* Жив, *навише* ДС м Жињ Кос Ра, *наниже* Гр Др Јаб Сј п/м (исп. и *и* *више* Буч).¹⁴³

61. а) За ново преношење акцента на предлог имамо само ове потврде:
од ондај ДБ, *Нисам ни видио војника српског од онда* Кос, *од лани* Кос м, — *од-вамо* Куч.

б) Зато су веома бројни примери овога преношења у којима је проклитика везник:

и лани Сј, *и љети* Кос, *и ондај* Куч, *и после* Ам, *и прије* Кос, *и сад* Ам Бук Гр За п/м Јаб Кал м Каћ м Кос м Х Чи м, *и сад* Ам Јаб Куч Радиј, — *ни прије ни после* Др, *ни сад* Ам (исп. и *и сад* *овд* Жив, Каћ м);

ђекад те *ђекад* Сел м;

тамо и *вамо* Др Јаб, *ка и* *вамо* Ам, *там и* *вамо* Кос м, *тамо и* *вамо* Куч, *и* *отј* Бук Јаб, *и* *горе* Бук, *и* *доље* Каћ м, *и* *отуд и* *отуд* Кал м, *отуд и* *отуд* Гр Радиј, *и* *тамо* Бук За Јаб Куч, *и* *тамо и* *вамо* Ам, *и* *тјј* Ам Кос, — *ни* *горе* Бук, *ни* *тамо ни* *вамо* Кал м.

Указујемо на дуго *а* у *и сад* (према редовноме *сдд*), иако се оно овде као такво јавља само спорадично и само у неким селима¹⁴⁴.

с) Разуме се да постоје и сложени прилози с нагласком узлазне интонације на префиксу:

¹⁴³ Вуковић Акц. II-Др. 295 *навише*, Пиж. Кол. 29 *навише*. Исп. и Станић Уск. акц. 95 *одвише*, али *пдвише*. Компаративни облици са *по-* имају и у нашем говору увек. Бук, иначе, има *одвише*, али *сјвише*. О томе, као и о приликама у неким другим говорима в. у Ник. Основи 49-50.

¹⁴⁴ У Гор. такође *и сад* (*и сад*).

зодуео Ам ДБ Зав м, замново (Добро те срело, а замново, акбббгд) Јаб и сл.

f. Преношење акцента на проклитику са бројева

62. Ни у једној категорији речи (осим неких синтагми *не* + гл. облик) није преношење акцента на проклитику тако, готово радикално, спроведено као код бројева, нарочито основних. У највећем броју случајева ради се о прасловенском моделу преношења, које сложени бројеви типа *двадесет* и *девет* (иначе најчешћег) континуирано одржавају.

63. Тако имамо:

а) *дд ддв* Рад, *зд ддв* Жив, *из ддв* Ам, *д-ддв* Гр, *пд ддв* Буч Гр Каћ м Кос Сел м Сј м Х, *сд ддв* Јаб, *уд ддв* Гр Др м Х, *зд двује* Кос м, *нд двује* Кал м, *д-двује* Ам, *пд ддв* и *пд Ра*, *пд двује* Гр Др м Кос п/м, *уд двује* Бал м ЗТ, *дд трју* Каћ м, *нд трју* Бук З, *д-трју* Каћ м Куч, *пд трју* Буч ДБ Кал м Кос п/м Ра Сј п/м, *сју трју* Жив м Кал м, *ју трју* Др м, *пд пѓт* Сел м, *дд седам* Кал м, *д-седам* Кал м, *пд десѓт* За Сел м, *пд десѓт* За м, *дд стѓ* Сј м, *Узимато пд стѓ пдр* на брвче Чи м;

ни за једнѓга Сел м, ни с јекнијем Сј, ни с једнѓм ДБ (аналошко);

б) *двѓдѓс* и *ддв* Каћ м, *ддѓлѓс* и *ддв* Кал м, *трјулѓс* и *ддв* ЗТ, *двѓдѓсѓт* и *двује* За, *ддѓлѓс* и *двује* За Рад, *пѓдѓсѓт* и *двује* ЗТ, *шѓсѓт* и *двује* Ам, *сѓдмдѓсѓт* и *двује* Ра, *трјудѓс* и *трју* Јаб Кос м, *шѓсѓт* и *трју* Јаб, *сѓдамдѓсѓт* и *трју* Буч, *чѓтрѓс* и *трју* З, *осамдѓсѓт* и *трју* Ра, *дѓвѓдѓсѓт* и *трју* ДС м, *двѓдѓсѓт* и *пѓт* За м, *двѓдѓс* и *пѓт* Бук Буч За м Каћ м Сј п/м, *ддѓлѓс* и *пѓт* Ам Бук За, *трјудѓсѓт* и *пѓт* Бук Ра, *трјудѓс* и *пѓт* ДС м, *трјулѓс* и *пѓт* Ам, *чѓтрѓс* и *пѓт* Куч, *осамдѓсѓт* и *пѓт*, и *шѓс* Сј, *чѓтрѓс* и *шѓс* Каћ м, *двѓдѓс* и *седам* За Сј м, *осамдѓсѓт* и *седам* З, *двѓдѓс* и *осам* Каћ м, *чѓтрѓс* и *осам* Кал м, *осамдѓсѓт* и *осам* Сел м, *двѓдѓс*, *трјудѓс* и *дѓвѓт* Ра, *трјулѓс* и *дѓвѓт* Ра;

с) *пд двоѓ* Гр, *сју двоѓ* Кал м, *нд трѓѓ* За, — *пѓдѓсѓт* и *двоѓ* Радиј, *трјулѓс* и *чѓтвоѓѓ* Бук;

д) (прокл. + бројни прилог *по*) *дд пд лѓђа* Жињ, *нд пд пѓта* Каћ м, — *ддв* и *пд* Бал м Зав м Радиј Рут, *трју* и *пд* Каћ м, *чѓтири* и *пд* Каћ м, *шѓс* и *пд* За, — *вѓдицу* и *пд* ДС м, *дѓчлѓ* годинѓ и *пд* З, *ѓктар* и *пд* Радиј, а исп. и *дд пола нѓђи* Кал м, *дд пола* Осѓја ДС м (као и *ндпола* Каћ м, *пѓла-ндпола* Зав м, *пѓпола* Ам Сел м, *кѓђа пѓпола* Кос м и сл.).

У категоријама а), б) и с) може у одређеним случајевима нагласак остати и на броју:

о-ддв кѓла ДБ, *сѓ ддв сѓна* ДС м, *на дѓлѓ жѓѓѓ* Каћ м, *по дѓлѓ* Гр Јаб, *по трју дѓна* Сел м, *сѓ трју* Др, *пѓт сѓ пѓт* Гр;

шѓсѓт и *дсам* Ам, *сѓдамдѓсѓт* и *пѓт* З;

по *деде* *кѡвѡ*, по *трѣ* *Зав* м, — *трѣдес* и *пѣторо* *ДБ* и сл.

64. а) Новоштокавско преношење јавља се углавном само код редних бројева:

зѡ *прѣде* *Кос* м, *нѡ* *дрѣдѡ* *Каћ* м, *пѡ* *дрѣдѡ* *пѣт* *Ра*, *у* *дрѣдѡ* *Жив* *Рад*, *зѡ* *дрѣдѡ* *Др* *Ра*, *из* *дрѣдѡ* *Куч*, *кѡ-дрѣдѡ* *кѡ* *Др* *нѡ* *дрѣдѡ* *Буч* *ДС* м *Каћ* м, *нѡ* *дрѣдѡ* *Бал* м *Сј* м, *нѡ* *дрѣдѡ* *Сј* м, *нѡ* *дрѣдѡ* *ме* *Ра*, *ѡ-дрѣдѡ* *тражи* *ю* *Бј* м, *у* *дрѣдѡ* *Бук*, *у* *дрѣдѡ* *стрѣну* *Др*, *у* *трѣдѡ* *Жив*, *нѡ* *трѣдѡ* *ме* *Ра*, *у* *трѣдѡ* *Сѣлѡ*, *у* *трѣдѡ* *Сј* м, *у* *осмѡ* *Јаб* *Сѣлѡ*;

четредесѡт и *пѣтѡ* *Јаб*, *педесѡт* и *седмѡ* *Каћ* м, *седамдесѡт* и *осмѡ* *За* м;

и *прѣдѡ* *Жив*, и *дрѣдѡ* *Ам*.

Исп., међутим, и:

у *прѣде* *сѡна* *За* м, *зѡ* *дрѣдѡ* *ДС* м, *из* *дрѣдѡ* *Чи* м, *из* *дрѣдѡ* *Гр*, *нѡ* *дрѣдѡ* *ДБ* и сл.

б) И код редних бројева постоји прасловенски модел преношења акцента на проклитику, али само у конструкцији *један* (*једна* и сл.) + предлог + падежни облик реднога броја *другѡ*:

један *ѡд* *другѡ* *Сј* м, *један* *зѡ* *дрѣдѡ* *Куч*, *један* *нѡ* *другѡ* *Рут*, *један* *нѡ* *другѡ* *Кос*, *један* *у* *дрѣдѡ* *Бук*, *један* *јуз* *другѡ* *Жив* м, *једна* *ѡд* *дрѣдѡ* *Ам*, *једна* *зѡ* *дрѣдѡ* *Гр*, *једну* *у* *дрѣдѡ* *Кос*, *једно* *нѡ* *дрѣдѡ* *Др* *Х*, *једно* *нѡ* *другѡ* *Ра*, *једно* *јуз* *дрѣдѡ* *Ам*, но се крило *једно ѡ-другѡ* *Бал* м;

једно *пѡре-дрѣдѡ* *Рут*.

Насупрот овоме исп., на пример: *једна* *зѡ* *једнѡ* *ме*, *дрѣдѡ* *зѡ* *дрѣдѡ* *ме* *брѡтам* *Кал* м.¹⁴⁵

Постоји, иначе, и ново преношење, али је оно много ређе:

једно *зѡ* *дрѣдѡ* *Јаб*, *једно* *јуз* *дрѣдѡ* *Сј*.

65. а) Поред *сѡд* *трѡ* *ДС* м *Кал* м, *сѡд* *трѡ* *ДБ* *Сѣлѡ*, *сѡд* *трѡе* *З*, забележено је и *сѡд* *трѡ* *Гр* *Јаб*, што свакако упућује на новину појаве.

б) Говори се такође *сѡд* *четири* *ДС* м, *сѡд* *четири* *Ам* *Заб* м *Кал* м *Сј* м (али и *сѡд* *четири* *нѡе* *Ра*), па и *сѡд* *трѡица* *Сѣлѡ* м, што би могло бити аналошко према *сѡд* *трѡ*, *сѡд* *трѡе* и сл.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Исп. Пиж. Кол. 30 *један* *зѡ* *дрѣдѡ* / *Тѡ* *ми* *је* *зѡ* *дрѣдѡ*, тј. као и у СП. Пихурица сматра да је јављање једнога или другог типа преношења семантички, а ми да је синтаксички условљено. За стари тип преношења исп. и Петр. Ровца 162 *ѡд* *једнѡ* *ѡд* *дрѣдѡ* *мѣста*.

¹⁴⁶ Исп. и из Гор.: *ѡдѡ* *сѡд* *четири* *јѡс*, тј. не ради ништа, одмара се. И у Гор. и у СП сам број гласи *четири*, па је јасно да се ту не ради о истој појави о којој говори Николић поводом прчањскога и сзринишкога *пѡ* *четири* (Ник. Основи 51). Исп., уосталом, и *сѡд* *четѡрица* / *сѡд* *четѡрица* у Станић Уск. I 219.

66. У бројним полусложеницама обично имамо:

двџ-три Бук Буч Гр ДС м Каћ м Рад Радиј Селъ м, *двџџ три* Гр Зав м Јаб Каћ м Рад Сј п/м, *пџ-шџс* Ам Бук Кал м Каћ м Рад Селъ м Х, — *двоџ-троџ* Заб м Ра, *пџ-шџстџро* Селъ.

Према овоме се, вероватно, јавља и спорадично *двоџ-троџцу* Радиј.

Говори се, међутим, и: *двџ-три* дџна Буч Јаб, *двџџе-три* вџдине Буч За м, — *двоџџе-троџџе* Буч, *пџ-шџс* Сј м.

67. Константована је већ бројност и фреквенција примера типа *дџ дџна* у овоме говору (т. 38е). Тим је необичнија појава, и то не тако ретка, чувања нагласка на морфемима *пџт* у бројним прилозима:

јџдан пџт Буч За Јаб Радиј, *дџ пџт* Др, *дџ пџт ишла љџкару* З, *три пџт* Бј За Каћ м, *дџ-три пџт* Гр.

Обичније је ипак:

дџпџт Бал м Гр Др Куч Радиј, *трипџт* Буч Др м За Кос м Куч Радиј Селъ Сј м, затим *дџпџта* Кал м, *трипџта* Ам ЗТ и *дџпџта* Гр. Само једну потврду имамо за *јџдџпџт* Зав м.

Као што се види, вокал у у *-пџт(а)* обично је дуг.

Додајмо к овоме да изостаје алтернација акцента у морфемима *пџта* ако стоји уз бројеве *дџа*, *три* и *четири* (нпр. *дџ пџта* ДБ ДС м Каћ м Х, *три пџта* Бук Др Радиј), а јавља се уз остале (нпр. *стџ пџта* Кос м).

г. Преношење акцента на проклитику са глагола

68. Презент. а) Без обзира на то да ли у презенту глагола *идџи* имамо нагласак силазне или, пак, узлазне интонације, у вези с негацијом не преношење је готово редовно (што указује на примарност лика *идџм*, а секундарност лика *идџџ*):¹⁴⁷

нџ идџм Кал м Радиј Сј м, *нџ идџ* Гр Др м Рад Радиј, *нџ идџу* За м итд, а исп. и *нџк-идџ* Ам ДС м Јаб Ра Радиј Селъ Сј.

Забележено је, ипак, у једноме селу и *нџ идџм* и *нџ идџмо* Гр, а у два и преношење типа *нџ идџ* Кал м, *нџ идџу* Кос м^{147а}.

б) У сингулару презента глагола *знџти* (по V врсти) заступљена су оба модела преношења равноправно:

нџ знџм Ам Гр Граб Др ДС м Жињ З За м Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч Ра Радиј Рут Селъ п/м Сј м Х Чи м, *нџ знџш* Чи м, *нџ знџ* Буч Жињ Кос п/м Сј м;

исп. и 3. л. пл. *нџ знају* Ам Рад;

¹⁴⁷ Из тога јасно пројазила да се *нџ идџм* не може узимати као сигурна потврда за *идџм*.

^{147а} Исп. Ник. Срем 294, као и Ник. Мачва 229 и тамо наведено објашњење.

не знам Ам Бј Бук Буч Гр Др Жињ З За п/м Зав м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м Рад Рут Селъ п/м Сј м Чи м, не знаш Др Јаб Кос Селъ м Сј м, не зна Ам Бал м ДБ Гр Кос п/м Селъ м Сј м¹⁴⁸.

Ако се има у виду чињеница да је у Ускоцима и Пљевљима забележен само други¹⁴⁹, а на северу (нпр. у Горобилу и Љештанском) само први тип преношења¹⁵⁰, онда се тиме, тј. географским положајем нашега говора, може објаснити и присуство двојакога типа преношења у њему.

У 1. и 2. л. плурала чешће је не знамо Ам Бал м Бук Гр Др м За Јаб Каћ м Кос Ра Рад Рут Селъ, не знате Гр За м Јаб, а ређе не знамо За м Каћ м Ра Сј, не знате Жив м.

с) У 1. и 2. л. пл. гл. дати (по V врсти) обично је не дамо Буч Др Кос, не дате Каћ м, али се говори и не дате Ра.

д) Према доследноме *ваљд* и сл. јавља се (уколико до преношења долази) такође доследно не *ваљд*¹⁵¹ Ам ЗТ Јаб Кос п/м Куч Ра Радиј, али се врло често говори и не *ваљд* ДБ ДС м Жив За м Јаб Кос Сј м.

е) Сродних, али усамљених појава има и у синтагмама с неким другим, иначе међусобно различитим глаголима:

не познам¹⁵² За м, па и не познаеш Радиј; не бојмо се Ра; не велу Радиј, али не велу Каћ м¹⁵³.

За први наведени глагол немамо више никаквих потврда, а за остале су прибележени (првобитно из сасвим других разлога): не познајем Др, не познае се Каћ м, не познаете Зав м; не бојм се ДС м; не велу м Каћ м¹⁵⁴.

ф) Проклитика на коју се преноси акценат с облика презента не мора бити негација *не*. Обично су то везници *и* и *да* и речца *нек(а)*:

и *биџ* Сј м, и *дође* ЗТ, и *дођу* Ам, и *знаш* Кос м, и *јес* Гр Јаб, и *кажем* Ра, и *немам* Куч, и *нема* Кал м Ра, и *нема* Рад, и *неће* Жив, и *носџ* Ам, и *славџ* Ра, и *тражи* За, и *тражимо* Куч, — и не знам Сј м;

да *идџ* Буч Кал Куч, да *видџ* Каћ м Ра, да *видџ* Ам Буч Др Јаб Каћ м Ра Рад, да *видџ* Гр Др Кал, да *виш* Јаб Радиј Селъ Сј, да *виш* Буч

¹⁴⁸ Како се то види из текстова у Тур. Јат 311, оба су ова прозодијска лика могућна не само у говору једнога села него, понекад, и у говору исте особе.

¹⁴⁹ Руж. Пљ. 174, Станић Уск. акц. 95, а исп. и Пиж. Кол. 30.

¹⁵⁰ Гор. 634, Тур. Равни 179, Тешџ Љешт. 173, а тако и у Колуб. и Шапцу (Ник. Основи 53). Исп. и Симић Обади 38 не знам, али у 3. л. пл. не знају (: знају и знају). У томе се селу, осим тога, говори (ређе) и не знам (23).

¹⁵¹ Тако и Вуковић Акц. П-Др. 325, Руж. Пљ. 174, Пецо ГИХ 192.

¹⁵² Тако и у Дубровнику (Реш. Вет. 209).

¹⁵³ Гор. 634 не велу, а исп. и не бојм се ништа, не стој ти то добро и сл. из уж. села Жевице.

¹⁵⁴ Први је лик био занимљив због краткога -е, редукције *ј* и през. облика, други због редукције *ј*, а трећи због наставка -ам а не -у.

За м Рад, *да иш* Рад;

нек иде (в. под а), *нек-имѧ* Рут.

Осим тога исп. и *на ког оде кривѧца* ДБ и прилог *богзна*: *Није било бдезнѧ ко сѧде-вѧ* З.¹⁵⁵

Рекло би се, бар према овоме прегледу, да преношење акцента само у конструкцијама с везником и није лексички ограничено, док се у онима с да јављају само облици глагола *ићи* и *видјети*, а у онима с речцом *нек(а)* само *ићи* и *имати*.¹⁵⁶ У конструкцијама с фонетски деформисаним ликом презента глагола *видјети*, а поготову у онима с кратким вокалом и (*да виш*, *да иш*), глаголско значење је, заправо, изгубљено и цела конструкција служи за скретање пажње саговорника.

Немамо потврда за *да (х)оћеш* и сл.¹⁵⁷, док се у *куд оћеш ти* Рут можда и не ради о преношењу акцента, већ о његовом губљењу. Међутим, у таквом се случају нормално наглашеност преноси на следећу, а не на претходну реч.

г) У вези с енклитичким облицима глагола *бити* и *хтјети* занимљиве су појаве као:

*ко сте да сте*¹⁵⁸ Радиј;

Удворѧ ка-ћѧ свѧтосѧ, ка-ћѧ доћи ЗТ (за *шта љу* и сл. в. напред у т. 52).¹⁵⁹

69. С и м п е р ф е к т а глагола *бити* бележимо старо преношење:
не беше ДС м, — *не билѧк* Јаб, *не билѧше* Јаб,

а, за разлику од плевалског¹⁶⁰, ново с облика глагола *хтјети*:

не шѧк Куч, *не шѧше* Буч.

Није, међутим, сигурно да се ово *не шѧк* јавља на целој подручју нашега говора.

70. а) У облицима а о р и с т а с повученим акцентом и овде имамо само старо преношење, што значи, практично, повлачење акцента као и у сложених глагола, јер се негација понаша као префикс:

не донесе Радиј, *не врати* Ра, *не закачи* Кос м, *не опѧли* Рад, *не попи* Гр, *не рѧди* Гр, *не рече* Ам Сељ и сл.

¹⁵⁵ Говори се, иначе, и *бдезнѧ* За Куч.

¹⁵⁶ Могућно је, наравно, да је посредни само непотпуност прикупљене грађе.

¹⁵⁷ Исп. Вуковић Акц. II-Др. 373 и Пиж. Кол. 30.

¹⁵⁸ Аналогна појава запажена је и у вези са заменичком енклитиком: *кољко иѧ је да иѧ је* — *сѧд пѧи* "Љез" Ам.

¹⁵⁹ У II-Др. у оба случаја имамо акц. узлазне интонације: *да сам* и *шта ћеш ми* (Вуковић Акц. II-Др. 374).

¹⁶⁰ Руж. Пљ. 174. *не шѧѧе*, али Станић Ужк. акц. 95 *не ѧѧѧе*.

b) Најчешће је такав тип преношења и у аористу. (2. и 3. л. сг.) глагола *бити*:

нѣ бѣ Ам Бук Буч Гр ДС м Жив Жињ Јаб Кал м Радиј Селъ, *тако њ бѣ* Гр Куч (: *бѣ*), али смо овде забележили и:

нѣ бѣ пѣшка код мене Куч (што је у вези с *бѣ*, в. т. 268).

c) Насупрот томе, карактеристичан је за овај говор стари модел преношења у примерима типа:

Једну њиву ти ја *нѣ бѣ* дао За м, *нѣ бѣ* ја свраћо Жињ, *нѣ бѣ* њмо куд Каћ м, *нѣ бѣ* ни радијо Бук, никад више Дреновѣ *нѣ бѣ* видијо Др, *ни*кат се *нѣ бѣ* вратила Гр, — кад *нѣ бѣ* неко видијо Каћ м, *О-нѣ бѣ* жалијо крв из образа Бал м, па тако и у вези с *да*:

Нѣ вјерујем да бѣ [хтео или сл.] Кал м.

Исп., с друге стране: *нѣ бѣше* јагњад пркосила Селъ м.

d) Говори се понегде и *нѣ даде* Бал м, али је распрострањеније: *нѣ знадо* Сј м; *нѣ даде* Ра Селъ, *нѣ жѣ* Ам, *нѣ знаде*¹⁶¹ Куч Селъ; *нѣ дадоше* Буч Др; исп. и *мало ме њ гледаше* Куч.

71. Нешто је друкчија ситуација код радног гл. придева.

a) И ту, додуше, срећемо старо преношење с облика који имају повучен акценат као у *нѣ куповѣ* Ра, *нѣ лежѣ* Рад, *нѣ могоѣ* Жив Ра, *нѣ уѣ* Рут, али и ново: *нѣ могоѣ* Ам Др м Жив Јаб; *ѡ предѣла* Сј м, *ни узела* Рад, *ни читѣ* Ра, *ни читѣла* Ам.

b) С друге стране, и овде имамо сачувано старо повлачење акцента на проклитику (обично негацију) с облика глагола типа *бити* и глагола *дати*:

нѣ било За Кос, *нѣ до* Буч, — *нѣ бѣла* Јаб, *нѣ било* За Радиј, *нѣ дали* ДС м Кос, *нѣ пѣли* За (исп. однос *пѣли* : *пѣпѣли*), па и *ѡ било* Ам Буч Гр Др Жив, *ѡ бѣли* Гр Др, *ни бѣла* Ам Селъ, *ни било* Бук Др ЗТ.

Говори се и: *Нѣсам ни бѣла* њѣвѣја Сј м, — и *било* Ам и сл.

c) У осталим категоријама јавља се само ново преношење:

пѣпѣло је нѣ попило ДБ, *трѣѣ нѣ трѣѣ* ДБ, *нѣ виђели* Јаб *нѣ знала* Јаб, *нѣ шѣо* Ам;

ни видијо ДБ Кос, *ни виђела* Др Јаб Радиј, *ни враћѣ* Куч, *ни враћала* Ам, *ни знао* Ра, *ни знала* Каћ м, *ни знали* Каћ м, *ни свраћѣ* Жив м;

ѡ пјевѣ Ра.

72. Недостају релевантни подаци за преношење акцента на проклитику с облика *и м п е р а т и в а*, и то не само због (као и у неким

¹⁶¹ Пик. Кол. 30 *нѣ даде*, *нѣ знаде*; Станић Уск. акц. 95 *нѣ даде*, *нѣ стаде*.

другим случајевима) непотпуности грађе него и зато што су овде много обичније конструкције с речцом *немој*. Исп. ипак:

- а) *нѐ лези, врѝже* Ам;
- б) *нѐ брину* Радиј, *нѐ дај* Др, *нѐ лај* Јаб.

4) ДИСТРИБУЦИЈА ДУЖИНА (ДУГИХ НЕАКЦЕНТОВАНИХ СИЛАБЕМА)

73. Као што је већ напоменуто, дуге неакцентоване силабеме могу у једној речи стајати само иза акцентованих. Питање је, међутим, како третирати појаве у синтагмама типа *прѝ Лѝма*, својствене и многим другим источнохерцеговачким говорима¹⁶². Каткада се говори (да ли због изнетог ограничења?) и *прѝ нѝкије стрѝна*¹⁶³.

74. а) У једној речи може бити једна дуга силабема или више њих, па и онда када су све силазне интонације. То значи да дуга неакцентована силабема може стајати и иза дуге акцентоване (па и када је акценат силазне интонације) и иза дуге неакцентоване, понескад чак и иза две:

од Бјелѝпавлѝћа З, ѝѝбрнѝца Жив, прѝдѝвнѝца ДБ.

б) Па ипак, и у овоме говору, иако је источнохерцеговачки, може доћи до тзв. позиционог губљења неакцентованих дужина¹⁶⁴. Оно је у нашем говору могућно (али факултативно) само у позицији иза дугих силабема силазне интонације. Илустроваћемо то, уштеде ради, само овим карактеристичним примерима:

нѝма Кос; *прѝзник* Јаб; *крѝнемо* Жив м Кос Рад;

ѝѝали Др; *пѝѝвник* Рад Селъ; *ѝмлѝтимо* За; *наѝтѝјник* Зав м; *наѝѝлѝницима* ДБ;

пѝлѝѝјник Др; *сѝнтѝметѝра* Јаб;

ѝѝѝрнѝка Буч.

Као што се види, у речима с две или три дужине губи се крајња.

Осим тога, могу се, на основу грађе којом располажемо, извести и нека додатна правила:

Прѝзнѝк, ген. сг. *прѝзнѝка* и ген. сг. *наѝтѝјнѝка*, *ѝѝѝрнѝка*, *пѝлѝѝјнѝка* је могућно, али ген. пл. *прѝзнѝкѝ*, *наѝтѝјнѝкѝ*, *ѝѝѝрнѝкѝ*, *пѝлѝѝјнѝкѝ* није. То, поред осталог, значи да нема потврда за губљење двеју дужина.

Могућно је не само *нѝмѝ* него и *врѝтѝш*, али *лађѝ* (ген. пл.) није.

¹⁶² Нпр. *прѝ ѝѝѝ* (Пецо ГИХ 194), *прѝ кѝѝѝ* (Вуковић П-Др. 24) и сл.

¹⁶³ Потгарде в. у поглављу о вокализму, т 319г.

¹⁶⁴ Пецо Прилози 248: "Постацентске дужине нису ту [у Милаковићу – М.Н.] тако стабилне као у говорима данашње Источне Херцеговине".

Све то значи да семантички и морфолошки разлози имају примат над фонетским, тј. над отвореношћу слога, које нема ни у релативно најчешћим примерима типа *крѣнѣмо* и, посебно, *дмдтѣмо*¹⁶⁵ (примере в. и у одељку о прозодијским алтернацијама у презенту, т. 248-258).

---

¹⁶⁵ Остали услови су принципски исти као и у шумадијско-војвођ. говорима (исп. Ивић Дијал. 71-72, Ник. Основи 102, Рем. Шум. 67), али су ограничења за ту појаву, као што се види, овде много већа, а фреквенција ликова у којима је она заступљена много мања.

ИНВЕНТАР И ДИСТРИБУЦИЈА ПРОЗОДЕМА У
ПРЕЛАЗНОМ ГОВОРУ

75. У јужном (југозападном) делу СП, на уском подручју на левој обали Лима, у неколико села северозападно од Бродарева и неколико села јужно од Бродарева (а вероватно и даље¹⁶⁶), говор Муслимана¹⁶⁷ генетски је сродан с говорима зетско-јужносанџачкога дијалекта, мада он данас знатно, тј. многим својим особинама, одступа од зетско-јужносанџачког просека. Те су особине онда, по правилу, источнохерцеговачке и — нове. Осим тога, могућна је и комбинација једних и других. По томе бисмо овај говор могли назвати прелазним¹⁶⁸, а по географском простирању комаранским¹⁶⁹.

1) ИНВЕНТАР ПРОЗОДЕМА

76. Овај говор има исти инвентар прозодема као и новоштокавски (источнохерцеговачки), тј. четири акцента — два силазна (*a*, *d*) и два узлазна (*á*, *d̂*) — и неакцентовану дужину одн. краткоћу¹⁷⁰.

¹⁶⁶ В. Мил. БП 14. На основу оскудних података из тога извештаја источни део подручја између Бијелог Поља и црногорско-србијанске границе означава се као зетски (зетско-јужносанџачки, зетско-горњополимски). Исп. у Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд 1971; Ивић Језик; Петр. Акц. зет.; Пеш. Прилог и др. Узет је у обзир и Секулићев чланак о неким особеностима говора Бијелог Поља (Сек. БП), али ни на основу њега није могућно тачно сагледати ситуацију у северним бјелополским селима.

¹⁶⁷ У Барама, Брајковцу, Гостуњу, Заступу, Ивезићима, Матаругама, Оштрој Стијени, Потоку, Слатини, Хртима, али не и у селима северно од Бродарева о непосредно уз Лим (Грачаница, Завинограђе, Крушево, Поткрш и др.) или у зап. суседству: Балиће и Бјелохова. То је, међутим, само просечна дијал. ситуација. Могућна су, мања или већа, појединачна одступања у оба правца, што је најчешће последица непрекидних селиња, потом удаја или призељења из једнога села у друго и сл. Отуда се, нпр., и у новошток. Завинограђу може чути: *така*, — *десџа*, *разбијата*; — *имџо*, *самџа* и сл., у Бал: *повџо* и сл., у Бј: *затџ*, — *зандџа* и сл.

¹⁶⁸ "Прелазним [се] може назвати онај говор у којем се укрштају крајњи изданци појединих изоглоса које су релевантне за сусједне говоре, а чији број и густина никако не достижу број и густину тих особина у говорима који су матични за наведене изоглосе" (Пецо Прилог 46). Постоје, међутим, не само различите врсте прелазних говора (в. у Пецо Прилог) него и различити степени прелазности. Тако А. Пецо прелазности сматра ијекавске говоре (северозападне Црне Горе, а Д. Петровић све зетске говоре "у којима је позната тонска опозиција на пенутима, без обзира на њен домаћаш" (Петр. Акц. зет. 610). Наш се говор налази отприлике на средини између та два нивоа прелазности.

¹⁶⁹ Сам географски назив изгледа на први поглед далеко бољм (географски су термини и иначе уобичајени у нашој дијалектологији), али у Комарану живе и Срби (чији је говор источнохерцеговачки), а и простирање области познате под тим именом није прецизно омеђено. С обзиром на карактер говора, у мањој мери и на његово простирање, најбоље би одговарало назив "средњополимски" (према горњополимски, с једне, и доњополимски, с друге стране), али овај термин у етнографији и географији обухвата широку област, па би био прилично неинформативан.

¹⁷⁰ Тако је и у говорима матичне области и у другим сродним говорима. Исп. Алексић Васој. 22, Барј. Бихор I 54, Мил. БП 14, Петр. Пјеш. 130-131 (Д. Пјешивци), ФО 560 (Трајбине, обрадник П. Ивић и С. Реметић), Вушић Бјел. 64, Ловрић Мат. 141.

2) ДИСТРИБУЦИЈА АКЦЕНАТА

77. Прозодијски систем прелазнога говора одликује се дистрибуцијом прозодема другачијом од напред изнете новоштокавске (па и од многих неновоштокавских), пре свега мањим бројем дистрибуцијских ограничења. У основи је та дистрибуција горњополимска, а факултативно доњополимска (новоштокавска).

Оба ова момента видеће се из одабраних примера, које наводимо посебно за сваки од четири акцента.

78. Дугосилазни акценат јавља се у свим позицијама, па и (а) на ултимим и (б) на унутрашњем слогу:

а) *војске* Б м, *дан* З м, *душе* Х м, *људи* Г м, *прич* М м, *Шкоб* Б м, — *боли* З м М м Х м, *вели* З м, ис *Црне Горе* Б м Х м, *деце* З м М м Х м, *земље* М м, *оде* М м Х м, *оде* Г м, *так* Б м Г м З м М м Х м, *учи* Х м и сл.;

*добр*иш З м, *жив*и Г м Х м, — *Госту*љ Б м Г м, *заве*ш Б м, *лож*иш З м, *мир*аз Г м, *мот*иш Х м, *ноћ*и Г м, *озе*р Б м Г м З м М м Х м, *рама*зан З м М м Х м, *Селма*н М м Х м, *Тут*и Г м, *не ча*врљј М м итд.;

б) *дод*несте Б м З м, *м*орање Х м, *пр*имирје М м, — *дес*ти Г м, *дом*аћи Г м, *др*жавни Х м, *др*жавн М м, *забр*адиш З м, *завр*шиш М м, *опан*чиња Б м, *пост*иш Х м, — *багр*ење Х м, *ерме*ње Б м, *ђе*вјку Г м З м Х м, *загр*ађено М м Х м, *кам*ење Г м, *ор*уже З м, *на саст*анку Х м, *шаш*рке Г м итд.

79. Краткосилазни акценат јавља се, осим на првоме одн. једином, и на унутрашњем слогу:

*Ба*шдвѣића Х м, *код Ве*ћбије Х м, *из Доб*рдвѣ М м, — *Ру*шдвѣице М м, — *бра*нили Х м, *вра*тило Б м, *вра*тила Г м М м, *вра*тили се З м, *Ју*двѣиш З м, *ка*пнице Х м, *М*јкдвѣц М м, — од *На*цибулића З м, *Цр*ногдрѣц М м Х м, — *бо*гате Х м, *дол*зи З м М м, *из Ду*бочице М м, — *на*пдомо Х м, *ор*ужници Б м, — *вла*двинѣ Б м, *вр*шдвѣице З м, *кр*чевинѣ М м, — *веч*еру М м, *вра*тило Б м Х м, *до*носили Г м, *кор*ито Х м, *Ма*тарѣе М м, *мот*ику Б м, *не*едво Б м М м, *пот*ка Г м, *уч*итељ М м Х м, *ца*рѣвину¹⁷¹ Б м, *че*тири Х м итд.¹⁷²

80. Наведен је у претходној тачки само мали део засведочених примера с акцентима силазне интонације изван првога слога, али довољан да укаже на неновоштокавски карактер овога говора. С друге стране, тај

¹⁷¹ Барј. НП-Сј. акц. 37 исто.

¹⁷² О појавама у енклизи в. ниже, т. 83а.

говор зна, додуше уз нека квантитативна ограничења, и за типично новоштокавску дистрибуцију улазних акцената, по чему је, уз остало, он специфичан и "прелазан".

Тако се дугоузлазни акценат јавља (а) на пенултими пред кратком отвореном ултимом, (б) на пенултими пред кратком затвореном ултимом, (с) на пенултими пред дугом отвореном ултимом, (д) на пенултими пред дугом затвореном ултимом, (е) на трећем или неком даљем слогу од краја пред кратким слогом и (ф) на трећем слогу од краја пред дугим слогом:

а) *Анђа* З м, *баба* Х м, *војска* Б м М м, *глава* Г м Х м, *живо* Б м М м Х м, *имање* З м Х м, *испиши* Х м, *наређење* Б м М м, *Тутина* Г м, *Шемсо* Г м, *шерпа* З м Х м;

б) *Адил* З м М м, *за Бешјром* Б м, *десџак* З м М м Х м, *Гостуњац* Б м, *истресо*^а Б м, *затвор* М м, *народ* Б м Г м З м Х м, *редом* Х м, *ручак* Г м, *страница* Г м, *свеџац* З м;

с) *војска* М м, *виђо* Б м, *глава* Х м, *главе* З м, *дана* З м М м Х м, *дрва* М м, *душе* Х м, *ђавола* М м, *жена* З м, *живи* Х м, *зарађиво* М м, *коба* Г м, *помагача* Б м, *пута* Г м З м Х м, *црне крпе* Х м, *трну* М м;

д) *Вукво* Б м, *вучиш* З м, *живим* М м Х м, *мјоџм* М м, *мјоџиш* З м, *обучиш* З м, *Прибој* Б м З м, *странџм* М м, *шеџет* М м¹⁷³;

е) *бабовине* Г м, *давали* З м, *ђацима* М м, *Јуковићи* Г м, *кретала* Б м, *ис Комарана* Х м, *лопови* М м, *народа* М м, *пластила* Х м, *радила* Г м З м М м Х м, *Селмановица* М м, *своњице* М м, *страдали* Б м;

ф) *владање* Г м, *дванесте* Б м З м, *дванесто* М м, *живимо* М м Х м, *живљење* Г м, *наставник* Х м, *путвоа* Г м, *тринесто* М м и сл.

81. У истим позицијама јавља се и краткоузлазни акценат:

а) *у близини* Г м, *борба* Г м, *будла* Г м, *вода* З м, *вола* З м М м Х м, *по Вранешу* М м, *Црна Гора* Б м Г м М м, *по гори* Х м, *довеђи* Х м, *поштено* М м, *село* Г м З м М м, *сироче* Г м, *срамота* Б м Г м Х м;

б) *балван* Г м, *Београд* М м, *висок* М м, *дирек* Х м, *животом* М м, *један* Б м З м М м Х м, *језик* М м, *јечам* Г м З м Х м, *качамак* Г м, *отац* Г м З м М м Х м, *товар* Б м;

с) *вако* Б м Г м З м М м Х м, *воде* Г м Х м, *Црне Горе* Б м М м, *воје* Б м Г м М м, *воје* Б м Г м З м М м Х м, *једне* М м Х м, *које* Б м З м М м Х м, *ова* Б м Г м З м М м Х м, *посту* Х м, *призна* Г м, *старинска* Б м М м, *тада* М м, *тако* Б м;

д) *бројм* Г м, *велм* Б м, *Гостуњ* Г м, *држам* Г м, *заспим* Х м, *иелам* Х м, *једне* Г м, *камењак* М м, *окобр* Б м З м М м, *разболити (се)* З м, *свирач* Х м, *старинџм* М м, *јдаш* З м, *ајједн* Г м М м Х м;

¹⁷³ У примерима типа *Вукво* и *мјоџм* дужина вокала у наставку је нова.

е) *брдџите* З м л, *варенике* Г м, *воденица* Х м, *длази* З м Х м, *Иванград* Б м, *состави* М м, *Србије* Б м, *старије* М м, — *А¹метовићи* Г м, *Алмеровић* Б м З м, *боровина* Х м, *вдове* Г м З м Х м, *едово* Г м, *домћица* Х м, *опамо* Б м Г м Х м, *понекад* З м, *презиме* Г м З м Х м, *прпала* Б м, *сиротиња* Г м, *удвица* Г м З м, *четири* З м М м Х м;

г) *древће* Б м, *ђевојке* З м М м Х м, *једнога* Г м, *заради* М м, *камења* Б м, *муслиманске* Х м, *наредити* М м, *пераља* Г м, *Подвајница* (њива) Г м, *покојње* З м, *разговарам* Г м Х м, *талијанско* М м, *четврто* З м, *четриесте* Б м и сл.

82. а) Као што се из наведених примера види, отвореност одн. затвореност слога небитна је за дистрибуцију акцената у овоме говору.

б) Разлика између овога говора и новоштокавског тиче се правила дистрибуције силазних акцената (т. 78 и 79), док је та разлика код узлазних акцената (т. 80 и 81) само квантитативнога карактера.

с) У позицијама с-г (т. 80 и 81) узлазни су акценти факултативни. Факултативна је, међутим, и појава силазних акцената изван првога слога. Рекло би се да је она чешћа (прво) у сложеницама (нпр. *накисне*) него у изведеницама и неизведеним речима (нпр. *имали*), чешћа (друго) иза краткога (нпр. *носили*) него иза дугог слога (нпр. *купили*), чешћа (треће) у облика у којих нема деловања аналогије (парадигматски односи), нпр. *такџ*, али *једног* (: *један*)¹⁷⁴ и (четврто) дугосилазни акценат је, изгледа, нешто чешћи на унутрашњем него на крајњем слогу (где краткосилазнога и нема).

Над свима овима, међутим, примат имају случајеви изнети напред у т. 22 (нпр. *телевизор* Г м, *земљорадник* М м итд.).

д) Мислимо да је прелазни говор овдашњих Муслимана имао некада дистрибуцију акцената као и други њему сродни говори (пре свега горњополимски¹⁷⁵) а да је наш источнохерцеговачки говор утицао на то да се она делимично измени.¹⁷⁶

е) Данашња дистрибуција лексичких акцената у прелазном говору могла би се овако схематски приказати (заграда означава факултативност):

¹⁷⁴ Говори се, ипак, и *такџ* одн. *једног* или сл.

¹⁷⁵ В. у радovima наведеним у бел. 170.

¹⁷⁶ Милетић каже да се у бјелополскоме говору "може чути и доста примера са најновијом акцентуацијом — несумњиво под утицајем оближњих херцеговачких говора" (Милетић БП 14), што значи да су тамо прилике врло сличне овдашњима.

слог акцентат	једини	први	трећи или даљи од краја	пенултима	ултима
˘	+	+	(+)	(+)	(+)
˘	+	+	(+)	(+)	—
˘	—	+	(+)	+	—
˘	—	+	(+)	+	—

Једна лексема може по правилу имати само једну акцентовану силабему.

83. Постоје и нека, стварна или привидна, одступања од изнетих правила.

а) Краткосилазни акценат може се јавити и на последњем слогу неке речи у позицији пред енклитиком ("лажна" ултима): *ето, нџије смо ти бљџили* Б м, *мрџн сам* ^аим Г м, *шећер је скуп* М м, *душе ти* Х м, *Каки смо, бџоми, добрџ је* Х м, *Свегџ смо* имџли, сџнко Х м.

Ова је појава данас потпуно недоследна, могло би се рећи чак и ретка.

Насупрот томе, имамо редовно: *тамџн* Г м, *И тамџн* ^аџџемо да иџџемо Б м, *Тамџн* да ти крџнџ жџто, нџшто га доџџти З м, *тамџн* пред врата мџја М м, па *тамџн* крај пџта М м, *тамџн* више куџџ Х м — дакле, исто као и у новоштокавском (в. т. 22d).

б) И овде се јављају сложенице у којих саставни делови задржавају властити акценат, нпр.: *пџстџрџ* Б м, — *прџобрџтучџ*¹⁷⁷ Х м, *прџобрџтучџи* М м, а исп. и *џдрџкџнџ* Г м.

Много је занимљивија, иако сасвим спорадична, појава две акцентоване силабеме у примерима типа *Зџ^аџџла* М м, *пџрџџџџ* З м, *умџџџџ* Б м, — *џџџџџ* М м, *доџџџџџ* Б м, у *џџџџџ* З м, *прџџџџџ* Х м, *џџџџџџџ* З м.

Сви забележени примери су тросложне или вишесложне речи, тј. оне у којих је могуџан и само силазни и само улазни акценат (в. т. 78-81), а нема ниједнога примера са двосложним рџчима типа *џџџџџ*, *џџџџџ* и сл., у којих је могуџан само улазни акценат¹⁷⁸.

¹⁷⁷ Вук *прџобрџтучџ*.

¹⁷⁸ Има говора у којима су и у тим позицијама могуџна два наглашена вокала (исп., нпр., S. Ivaić, *Današnji posavski govor*, Rad JAZU 196, 152-153; Пеџо Ишџа I 36; B. Finka i A. Šojat, *Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca*, Radovi Centra za znanstveni rad — Vinkovci, 3, Zagreb, 1975, 47-48; Рџш. Вџт. 13-15. и др.). Н. Гошић (*О такџованом двоструком акџенту у срџскохрџватским говорима*, ЦГ 233-235) сумџња у постојање оваквих проџодиџских ликџва. У дискусији објављџној у истоџе зборнику А. Пеџо је поводом тих сумџњи рекао, поред осталџга, да "од *рџџџ* није нагло, скоковито, добијџено *рџџџ*". Између те двиџје стџле у развитку наше акџентуџације постојао је низ међуџџџа које су у себе укључивале и двојне акџенте: *рџџџ*" (стр. 243). Истим поводом и П. Ивић истиче да "између изговџра као *џџџџ* и *џџџџ* постоји цџла скала прџлазних

с) Као полимски новоштокавски, тако и овај прелазни говор зна за дезакцентуацију иначе акцентогених речи (в. т. 26):

Боже сачувај М м, *Богоми, господин-прѣбедничѣ*, запало ме тако Б м;

Вичѣ ра^Аметли Салчо Б м;

Шта *h*ој тѣ вође, црно вратило Б м, *шта* *h*ој М м, Ја *h*им оно мѣса дадо Б м, *Можда знаш тѣ онога* Бoja што е умрѣ З м, И то се мѣ радуемо *томе* рамазану З м, *коѣ* гѣј су родиле Г м, Тури *какоѣ* качамак, барем Г м, да не бѣ *кака* труна Г м, *сеу* нѣј Г м;

дваеш чѣтири Г м, *узѣ^h* једне пантолѣ Б м, *двое-трѣицу* људѣ М м;

вамо дѣлѣ Б м М м, *колко* мѣгу Б м, *колко-ш* дат М м, *гѣрек* мало више Б^ра Б м, *Дли^леш* мало суруткѣ Х м;

Дѣш му, *бива*, б^рат З м;

Не знам *јеси* *h*ѣ лѣба јѣо Г м, Ја само п^нтѣм тѣ, да *кажем*, прѣвр^ти Б м и сл.¹⁷⁹

84. У тачки 81a-b наведени су бројни примери (а било их је знатно више) новоштокавскога типа преношења акцента с кратке ултима на кратку пенултиму. То је типична комаранска и уопште полимска ситуација. Њу само донекле нарушава неколико забележених примера типа *жѣне* З м М м, *кѣза* Г м, *кѣњи* М м, *сѣло* Б м Г м, *сѣстрѣ* Б м М м Х м, *сѣстру* З м, *чѣло* Б м, — *печѣне* Б м, *от^утѣ* Б м, *сит^нйна* Б м и сл.

Њима можемо додати и у превасходно новоштокавскоме Завинограђу забележено *кѣња-кѣњи-кѣње*, па и *пѣт коње*, иако су и ту много обичнији и фреквентнији примери типа *кѣња-кѣњи-кѣња* (потврђено више пута).

И поред тога што за појаву оваквих примера, иначе бројчано занемарљивих, постоји логично објашњење (јављају се у судару двају прозодијских система на граничном или мешовитом подручју), они представљају особену појаву, будући да су сасвим непознати с р о д н и м говорима с прозодијским инвентаром од четири акцента. Поготову је то необично за говор који зна за тонске опозиције не само на пенултими него (факултативно) и на трећем или четвртом слогу од краја. Када би обе те појаве биле последније, био би комарански говор по томе ближи, на пример, грузанскоме или "ерском" шумадијском¹⁸⁰ него некоме од говора матичне области, нпр. трмањском (у којем егзистира *жѣна* и *жѣна*, *трѣва*, али и *сестрѣ*, *трѣвѣ*¹⁸¹).

могућности, коју процес преношења не може заобићи. Логично је да се једно време изговара оно што се бележи као *ѣдѣ*, можда напореда са *ѣѣѣ* или *ѣѣѣ*, или са оба типа" (стр. 245).

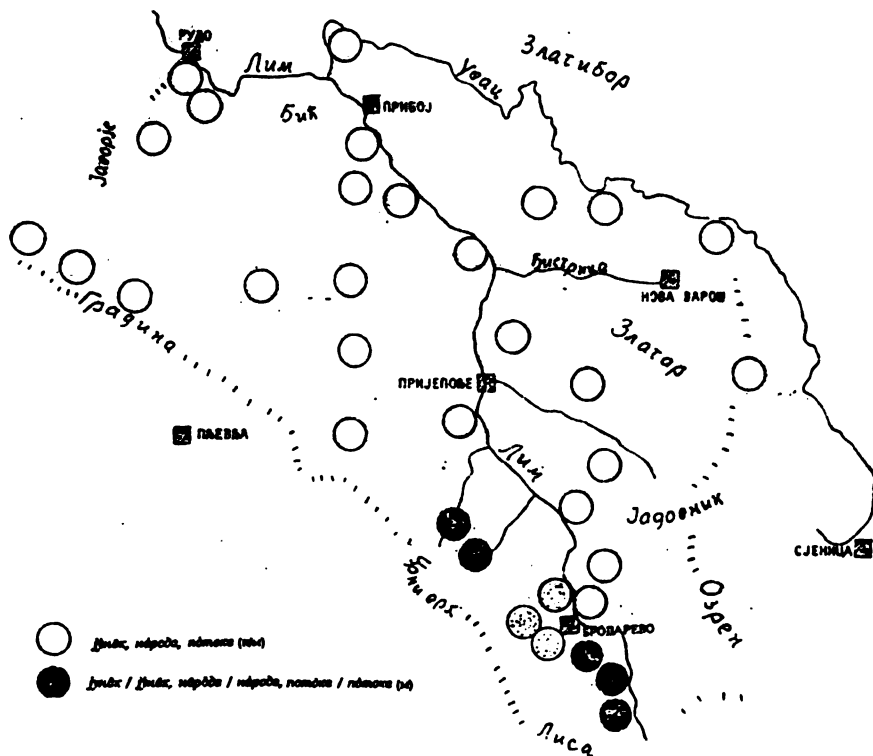
¹⁷⁹ О овој се појави врло детаљно говори у Пеш. СК-ЈБ. 35-40. Исп. и бел. 91a.

¹⁸⁰ Стев. Гружа 420, Рем. Шум. 40.

¹⁸¹ Петр. Ровца 162.

85. Примери из Зав м, као и три примера које наводи А. Пецо за новошток. говор бродаревскога села Милаковића (*старина, здравина, зарџкли се*¹⁸²), непознати су осталом делу србијанскога Полимља, а нису типични ни за говоре у околини Бродарева.

Карта бр. 2. Дистрибуција прозадема

3) ДИСТРИБУЦИЈА АКЦЕНАТА У ПРОКЛИЗИ

86. У прелазном говору комаранских Муслимана чест је стари а редак нови модел преношења акцента на проклитику, што је у складу с његовим карактером одн. карактером његовога прозодијског система.

87. а) Прасловенски је тип преношења забележен код и м е н и ц а практично у истим категоријама у којима и у полимском новоштокавском (в. т. 30-34):

¹⁸² Пецо Прилози 249.

зд *вчјѣка* М м, *нд дан* М м, *прѣко дана* Х м, *дд мрака* Б м, *нд рад* М м Х м, *у снчјѣг* М м, — *зд бога* Х м, *нд нѣс* Х м, *из рода* Х м, *у рѣд* З м Х м, *д-чвора* Г м; — *у сватовѣ* Г м З м; — *нѣз Лѣм* Б м, *у Лѣм* Г м, *ѣ Лѣм* Б м, *пѣт пѣт* Г м, *у пѣт* М м, — *нд Крш* Х м, *пѣт Крш* М м; — *нд мѣзак* З м; — *ѣ-Заступа* З м;

у брдо Г м, *дд ока* Б м, *нд поље* Х м, *у поље* Х м; — *нд мѣсо* Б м; — *д-дрѣта* Г м М м Х м, — *у име* Г м;

нд главу Г м, *у главу* З м, *нд мѣбу* М м, *у рѣку* Г м, — *у воду* Г м, *нд земљу* М м, *у земљу* Г м, *нд косу* Г м, *зд ногу* Г м, *нд ноге* М м;

д-глади М м, — *у нити* Г м, — *нд очи* Г м М м Х м, *у очи* З м М м Х м, *нд уши* М м, — *нд јасли* Г м; — *у памѣт* Х м, *у памѣћ* М м, *д-старости* Х м, — *зд телад* Х м, а исп. и *у Пресѣгли* Х м.

Међу наведеним примерима има доста аналошких, нарочито код именица мушкога и средњег рода. Најинтересантније је, међутим, *нд жену* М м, које посредно потврђује ликове типа *сѣстра* наведене у т. 84¹⁸³.

б) Колико је комарански говор изложен утицају источнохерцеговачког окружења и колико је захваћен новоштокавским иновацијама, показују и примери, иако малобројни, новог типа преношења акцента на проклитику:

у Гроб Х м; *у Милову* З м; *пѣт кућу* М м, *прѣт кућу* Г м, *у кући* Х м, *у школу* Х м, па чак и *у Миновице* Г м.

Забележено је, као и у Кучину, *прѣ села* Г м, али је то овде највероватније у вези са спорадичним *сѣло* (в. т. 84)¹⁸⁴.

с) Новоштокавске тенденције илуструје и неколико примера новог типа преношења акцента с именица на бројеве:

мѣ смо о-двѣ брата Г м, *о-двѣ брата* брата М м, *двчјѣ године* З м, *двчјѣ њиве* З м, *трѣ дана* Х м, *трѣ куће* З м, *пѣт кѣла* М м, *стѣ хѣлада* М м,

али је овде обичније:

о-двѣ брата М м Х м, *двѣ дана* Б м, *двѣ кѣла* Г м, *трѣ дана* Б м, *пѣт стѣтинѣ* Г м, *сто гдѣина* З м и сл. (остале примере дезакцентуације ортогоничних речи у овоме говору в. у т. 83с)¹⁸⁵.

¹⁸³ Ник. Основи 41. Међутим, Ђупић Бјел. 65 наводи *нд коње* (као и у Зав м), а тамо је само *сѣстра*. У Бјел. очигледно нема преношења акц. с им. типа *жена*, а не наводи га ни Стевановић за пиперски говор (Стеван. Пипери 122). С друге стране, у староцрногорским говорима имамо не само *нд коња* већ се "акцентат преноси и са типа *жѣна-женѣ* (Пеш. СК-Љ. 62).

¹⁸⁴ Исп. Пеш. СК-Љ. 62 *прѣд село*, Стеван. Пипери 107 *у село*, Ђупић Бјел. 65 *прѣ село*. У нашем примеру имамо, међутим, нагласак узлазне интонације.

¹⁸⁵ Исп. Барј. НП-Сј. акц. 89, Пеш. СК-Љ. 38, Стеван. Пипери 148. Овде, наравно, нема преношења типа *дѣд брата*; не помиње га ни Барјактаревић.

88. Именичке заменице често задржавају свој акценат. Па ипак, и овде се јављају оба типа преношења.

а) Прасловенско је забележено у:

ни за кога X м;

за шта З м, *збк шта* Г м, *у шта* Б м;

са мнџм X м, *са собџм* Г м М м, — *пџда мнџм* М м;

пџред њџ X м;

мџђу нама X м.

Обично је тако и у ген.-ак. типа *мене*.

у мене Б м М м; *крџ њега* (са сонантским дуљњем) X м; *џ-чега* М м; — *пџред мене* М м, али је забележено и *кџд њега*, *на њега*, *у њега* све Г м, што је у вези с *њџга* (в. ниже у т. 196b).

У јужним бродаревским селима бележимо *кџд нас* Б м, *кџд нас* Г м, а у северним *кџд вас* М м, *кџд нас* X м, *у њџ^а* X м.

б) Када се врши, овај други тип преношења имамо и у:

и ја Г м М м, *ни јџн* X м, *и ми* X м, *и ви* М м;

за њџ Г м, *кџд њџ* X м, *џд њџ* X м (али, као што смо видели, *пџред њџ* X м), — *за њџм* Г м, *саиш њџм* Г м.

Напоменимо да нису забележене енклитике типа *на њу*, *за вас* и сл.

с) С друге стране, и у њему се *шта* може понашати као проклитика:

Шта ће ви џџца? М м.

89. а) Ако се изузму примери типа *ни за какџ* паре М м, *ни за каку* невољу М м, *ни крос какџ* мџке М м и специфично *саџе-во* X м, других потврда за прасловенско преношење нема код **п р и д е в с к и х з а м е н и ц а**.

б) Изузетно је ретко, разумљиво, и новоштокавско:

у њџ^ане књџге М м;

и тџ Б м, *џ-тоџ* Г м, *џ томе* X м.

90. У придева и прилога (придевскога порекла) нисмо забележили преношење акцента на проклитику, осим у сложеницама:

пџдиџџ Б м, *пџниџџ* Б м, али *наниџџ* Г м;

набољџ X м, *наново* М м, *пџџусто* З м, *пџџаљџ* X м, *пџџдраво* Г м М м, *пџџефтино* М м, *пџпр^чџџко* Б м, *џр^чџџтко* (Ја сам *џр^чџџтко* ишла) З м и сл.

Што се осталих прилога тиче, исп. *и сад* X м, *и саџ* М м.

91. Бројеви се у проклзи понашају у овоме говору слично као и у новоштокавском. Између осталог, забележени су, као што смо видели, и ликови типа *два брата* (в. т. 87с). Преношење акцента на проклитику је, међутим, знатно ређе или, нпр. код редних бројева, потпуно изостаје.

а) Прасловенски тип преношења јавља се у овим случајевима:

по две сѡре М м, *по две* М м, *по пет* карлица Х м, *по девет* ценаза Х м, *по десет* њиљада М м;

тридесет и *седам* З м, *четресет* и *пет* њиљада М м, а исп. и *шесет* и *по* Х м.

Указујемо посебно на такво преношење у *двадесет* и *четири* Г м М м.

б) Говори се *двапут* Г м, *трипут* Х м, потом *једанпут* (*Једанпут* жутј снџег кад је пано. .) М м, *двапут* З м и *трипут* (Данас трипут се помузе, *трипут*) Х м.

У полусложеницама обично имамо: *два-три* дана З м, *два-три* јутра З м, *двоје-три* године З м, *не-шесет* Х м, *не-шесет* година З м М м, *не-шесет* мјесеца М м, — *двоје-три* њецџ М м, *двоје-три* јаради Х м.

Говори се, међутим, и *два-три* дана М м, *два-три* потџка Г м.

92. "Прелазност" овога говора односно "мешовитост његових акценатских особина"¹⁸⁶ лепо илуструје стање у синтагмама *не* + глаголски облик.

а) Тако у презенту имамо с једне стране:

не види Б м М м, *не видиш* М м, *не види* Б м, *не дам* М м, *не да* Г м М м, *не дају* З м, *не иде* Г м, *не интересује* Б м, *не кажем* Г м З м, *не кука* М м, *не мисли* М м, *не море* Г м З м М м, *не моремо* Б м (исп. и *не могу* М м), *не панти* Б м, *не пијем* Г м, *не ради* Х м, *не радимо* Г м, *не сијем* М м, *не смије* М м, *не треба* Г м, *не ћерамо* Х м, *не убије* Б м, *не чујем* М м (исп. и *и немам* М м),

а с друге:

не браним Х м, *не види се* Б м, *не види* З м, *не журим* Г м, *не гледа* З м, *не лажем* Б м, *не мџже* Б м, *не мџре* Б м Г м Х м, *не мџреш* М м, *не мџремо* М м, *не пијем* Х м, *не пуши* Г м, *не ради* М м Х м, *не сијемо* З м, *не смџта* Х м, *не смџјеш* З м, *не смџјемо* Г м, *не сушу* Г м, *не тџрд* М м, *не чујем* Х м и сл.

Осим тога исп.: *не знам* Б м Г м З м М м Х м (па и *ко зна* Х м), *не знам* Х м и *не знам* Б м Г м М м Х м, *не знаш* Г м, *не зна* Б м Г м Х м; пл. *не знамо* Б м М м.

Поред *не вџда* Г м, *не вџда* М м одн. *не вџда* Х м забележено је и *не вџда* М м.

¹⁸⁶ Барј. НП-Сј. (у легенди испод карте).

b) Старо преношење имамо у облицима аориста типа *нѣ бѣ* М м, *нѣ роди* М м, а исп. и вероватно аналошко *нѣ казни* Б м.

Говори се, међутим, и *не врати* ми М м, *не дејди* З м.

Забележено је и *нѣ шће* Б м, али *нѣ шћесте* М м, што донекле подсѣћа на факултативни однос *сѣстра/ливада*, мада је вероватније силазни акценат у *нѣ шће* аналошкога порекла.

Јавља се, као и у нашем новоштокавском говору, *нѣ додаше* Г м, ако није *не ддоше* Г м.

с) Ретке су потврде за преношење акцента на негацију или везник са других глаголских облика (ако се изузму сложенице као *нејудите* З м или с префиксом *прѣкопато* М м и сл.). Исп., ипак: *нѣ дали* Х м, *ѣ била* Г м одн. *ваздан* *нѣ јѣ* Г м.

У духу овога говора су и прозодијски ликови као: *не стѣгѣ* Г м, — *не бригѣј* Б м, *не брини* Б м, *не дај* М м Х м, *не пѣтај* М м.

4) ДИСТРИБУЦИЈА ДУЖИНА (ДУГИХ НЕАКЦЕНТОВАНИХ СИЛАБЕМА)

93. Дуга силабема у речима с једним од узлазних акцената може стајати само иза акцентоване, а у речима са неким од силазних акцената и иза и испред акцентоване силабема. У једној речи може бити само једна дуга предакценатска силабема, док у постакценатској позицији нема ограничења.

Схематски приказ:

дужина акценат	предакценатска	постакценатска
˘ ˘	—	+
˘ ˘	+	+

Примери:

дана З м М м Х м, *људи* Б м Г м М м Х м, — *оки* Б м Г м З м М м Х м; *дванѣстѣ* Б м З м, *наставник* Х м, *путѣва* Г м, *тринѣсто* М м, — *зрѣди* М м, *изгѣда* Г м, *покрѣног* З м, *разгѣрам* Х м, *четрѣстѣ* Б м;

изгѣда М м, *изриба* З м, *исприча* Г м Х м, *обрну* М м, — *државѣ* М м, *зѣдрѣ* Х м, *изѣре* Г м, *испрѣси* З м, *укѣнѣ* Б м;

дѣбриш З м, *живѣм* Г м Х м, *рукѣм* Г м, *Шѣбѣ* Б м, — *бранили* Х м, *вратила* Г м, *вратили се* З м, *врѣнули ме* Б м, *Кѣјѣвиѣ* М м;

дѣнѣстѣ Б м З м, *путѣва* М м, — *из Добракѣвѣ* М м, *прѣсѣдник* Б м, *Рушѣвицѣ* М м; *намирница* Б м, — *Башѣвиѣ* Х м.

Дистрибуција дужина у говору овога дела бродаревских Муслимана одликује се, дакле, једном специфичношћу, а то је коегзистенција типа *дана, она* и типа *добрим, изгледа* и сл.

Сродни говори углавном не знају за дужине иза слога с акцентом узлазне интонације¹⁸⁷.

94. Напоменимо овде да комарански говор добро чува дужине, како пред акцентом, тако и оне послеакцентске. Па ипак, и овде се понекад може чути *плтимо Г м, причамо Б м, спремамо З м* и сл.

---

¹⁸⁷ Не знамо како је у бјелополском, али је вероватно тако и у Барјактаревевићевим "мешовитим" говорима.

О ПОЗИЦИОНО УСЛОВЉЕНОМ КВАНТИТЕТУ И КВАНТИТЕТУ У ПОЈЕДИНИМ МОРФОЛОШКИМ КАТЕГОРИЈАМА

1) ИМЕНИЦЕ ТИПА РОБЉЕ, ПРЕЉА, ИВАЊЕ И ПИСАЊЕ

95. У говорима србијанскога Полимља основни вокал у именица средњег рода типа *робље* може бити и кратак и дуг:

а) *гвѡѡѡѡѡ* Др м Жив Јаб Сј м, *гвѡѡѡѡѡ* Каћ м, *грѡѡѡѡѡ* За м М м, *кѡѡѡѡѡ* *грѡѡѡѡѡ* Куч, *нѡѡѡѡѡ* *грѡѡѡѡѡ* За, *грѡѡѡѡѡ* За м, *ѡѡѡѡѡ* Гр Жив м За м Кал м, *ѡѡѡѡѡ* Селъ, *рѡѡѡѡѡ* Бал м Др п/м Жив За м Кал м Каћ м Кос м Ра Сј м Х м, *рѡѡѡѡѡ* За м Кал м Каћ м Селъ м, *рѡѡѡѡѡ* М м, *с рѡѡѡѡѡ* Кал м, *са рѡѡѡѡѡ* Кос м Селъ м, *снѡѡѡѡѡ* Ам Бал м Др Зав м ЗТ Кал м Кос Куч Ра Селъ м, *ѡѡѡѡѡ* *сноѡѡѡѡѡ* Буч;

б) *гвѡѡѡѡѡ* За м, *грѡѡѡѡѡ* Бал м Бј Др ДС м Јаб Кос п/м Ра Х м, *грѡѡѡѡѡ* Кал м Куч Ра Радиј, *нѡѡѡѡѡ* *грѡѡѡѡѡ* Ам Буч За Селъ, *грѡѡѡѡѡ* Жив, *грѡѡѡѡѡ* Кос Лу Селъ п/м Радиј, *ѡѡѡѡѡ* Гр, *сѡѡѡѡѡ* Ам, *снѡѡѡѡѡ* Куч, *ѡѡѡѡѡ* З м М м Х м.

Нема географске или конфесионалне издиференцираности, али постоје, као што се види, нагвештаји лексичке поларизације: *рѡѡѡѡѡ*, *снѡѡѡѡѡ* / *грѡѡѡѡѡ*, *ѡѡѡѡѡ*, али она, осим можда у *рѡѡѡѡѡ*, није изведена до краја¹⁸⁸.

96. Оно мало забележених примера именица женскога рода типа *преља* и *везиља* такође показује двојство:

а) *прѡѡѡѡѡ* ЗТ, *ткѡѡѡѡѡ* ЗТ, — *вѡѡѡѡѡ* За, *навѡѡѡѡѡ* ЗТ;

б) *ткѡѡѡѡѡ* Ам, — *навѡѡѡѡѡ* Ам, *навѡѡѡѡѡ* Радиј.

Оба села наведена под б) су нововарошка¹⁸⁹.

97. Кратак је вокал пред наставком * -ѡ је у топонима средњег рода као што су:

Зѡгрѡѡѡѡѡ-мѡѡѡѡѡ Сј м, *Гѡѡѡѡѡ* Гр, *Иѡѡѡѡѡ* (село) Селъ, *код Иѡѡѡѡѡ* Зав м, *од Иѡѡѡѡѡ* Каћ м, у *Трѡѡѡѡѡ* За, *на Пѡѡѡѡѡ* (село) Жив м Заб м.

¹⁸⁸ У Ортијешу постоји и разлика у конфесионалној припадности говорника: *грѡѡѡѡѡ*, *грѡѡѡѡѡ* (православни) / *грѡѡѡѡѡ*, *грѡѡѡѡѡ* (муслимани) (Пецо Орт. 33). За неку врсту колебања (често лексички поларизовану) знају и суседни одн. оближњи говори. Исп. Барј. Бихор I 66, Барј. НП-Сј. акц. 46, Вуш. ДИХ 48, Гор. 632, Руж. Пљ. 134, Симић Обаци 20, Станић Уск. акц. 122, Пиж. Кол. 26 и др. У Бјелопавлићима на југу (Ђупић Акц. им. 150) и Љештанском на северу (Тешвић Љешт. 174) само *снѡѡѡѡѡ* и сл., а тако је и у севернијим западносрбијанским говорима (исп. Ник. Основи 107). Насупрот томе, Вуковић Акц. П-Др. 250 наводи само *грѡѡѡѡѡ* и сл., а Пеш. СК-Јб. 85 *снѡѡѡѡѡ*. Пивско-дробњ. говор (Вуковић Акц. П-Др. 252), као и колашински (Пиж. Кол. 42) имају *ѡѡѡѡѡ*, док је овде засведочено и Вуково од *ѡѡѡѡѡ* Кос. С Пивом се слаже и Пецо Орт. 33.

¹⁸⁹ Вук *вѡѡѡѡѡ*, *прѡѡѡѡѡ* и *ткѡѡѡѡѡ*, али Пеш. СК-Јб. 50 *вѡѡѡѡѡ* и *прѡѡѡѡѡ*, 92 *ткѡѡѡѡѡ*; Станић Уск. акц. 131 *прѡѡѡѡѡ*, *ткѡѡѡѡѡ*. Вокал *ѡ* у *-ѡѡѡѡѡ* није дуг ни у Ортијешу (Пецо Орт. 26) и Пиви (Вуковић Акц. П-Др. 243), а ни у суседноме плевалском говору (Руж. Пљ. 140 *вѡѡѡѡѡ*, *ѡѡѡѡѡ*, а исп. и *ткѡѡѡѡѡ* и сл.). Међутим, Вукове акц. ликове потврђује Стев. Гружа 513 (исп. и формулацију на 533. стр. под *ѡѡѡѡѡ*) и други севернији говори (нпр. горобилски, одн. североап. (исп. Петр. Б-К 24 *ткѡѡѡѡѡ*, *вѡѡѡѡѡ* и сл.).

С друге стране исп: у *Бодње* (село) Ам, *Тетње* (село) Заб м Сј м, затим *Побимље*¹⁹⁰ Каћ м, у којем се вокал и налази пред сонантском групом.

98. Вокал испред творбене морфеме у глаголских именица на -је редовно је дуг, па и у позицији иза дуге силабеме:

владње Г м Јаб, *везње* Рад, *кочње* Ра, *љубљење* Рут, *писње* Гр, *причање* Ра, *спремање* Сј м, — *морње* Х м¹⁹¹.

Овде је такође засведочено и: *на Богојалење*¹⁹² Селъ.

2) КВАНТИТЕТ СИЛАБЕМЕ ИСПРЕД СОНАНТСКО-КОНСОНАНТСКЕ И СОНАНТСКО-СОНАНТСКЕ ГРУПЕ

99. Позиционо дуљење вокала без узлазне интонације у позицији испред -S+K- (←*S₂K), где -S означава завршни сонант једнога а К- почетни консонант (опструент) следећег слога, није доследно, поготову не у прибојском крају. Како је та појава дијалекатски маркирана, навешћемо прво готово све забележене именице у којима то дуљење изостаје а затим део оних у којима је оно заступљено:

а) *ђелке* Ам, *зејрка* Г м¹⁹³, *изборка* Х м, *јдрци* Граб, *магарца* Кал м, *магарци* За м, *магарцом* За м, *неправде* За м, *ндецима* Ам, *деце* Жив За м Заб м Каћ м Х м Чи м (па и *деце* Б м Г м Х м), *деци* За м, *децу* За м Х м (па и *децу* Х м), *опанци* За, *опанке* Граб За м, *паљка* За м, *пасторка* Жив За, *понедељка* Чи м, *от подстанка* Чи м, *сдека* (= псовка) За м, *са приглавка* Жив, *Рућанке* Сј м, *за неке Саставке* Р, *сламка* Кал м, *сламку* Ра, *преко снџма* Др, *стдрца* Кал м Ра, *стдрцу* Ра, *стјенка* (= стјеница) Др м, *стрџка*^{193*} Ам, *стрџке* Др м Сј, *стрџки* М м, *стрџку* Ам, *стрџке* За, *сџце* За Сј м, *трговци* За м, *Турци* За Јаб Кал м Сј, *на Турке* Кос, *ћурке* Селъ м, *Увца* Ам Бј Кал м Ра Рут, *Увцу* Рут, *Циџанку* Ра, *Црндегорка* За Кал м, *Црндегорке* Куч, *Црндегорци* Сј м, *с Црндегорцима* Кал м, *неки чуџавци* Ам, *са Шџрбетовца* Кал м, у *Шџрбетовцу* Кал м;

Мџлка За, *Мџлко* За, *Мџрко* За м, *Мџркова кућа* Жињ, *Мџрковџ куће* Жив м Сј м, *Самка* За м, — *Урош неки Живковић* Бук;

б) *Бучџви* (становници Бучја) Буч, *Драџиџви* Радиј, *зџковци* Кос м, *изборка* Бј Гр Каћ м, *изборке* Др м, *изборку* Гр, *јдрац-јдрца* Др м Куч

¹⁹⁰ Прав. р. *Побимље*.

¹⁹¹ Исп., међутим, Пеш. СК-Јџ. 49 *славње* и сл., Стеван. Пипери 174 *владње* и сл. Стевановић (*Око две недоследности и једне "спорне" доследности* Вуку у прозодији, Радови АНУ БиХ LXXXIV, Сарајево 1989, 7-19) предлаже чак да се краткоћа у тој позицији прихвати као стандардна.

¹⁹² Вук *Богојалење*, РСАНУ и *Богојалење*.

¹⁹³ У Гор. такође *ђелка*, *зејрка*. Исп. и Тур. Равни 178 *зејрке*.

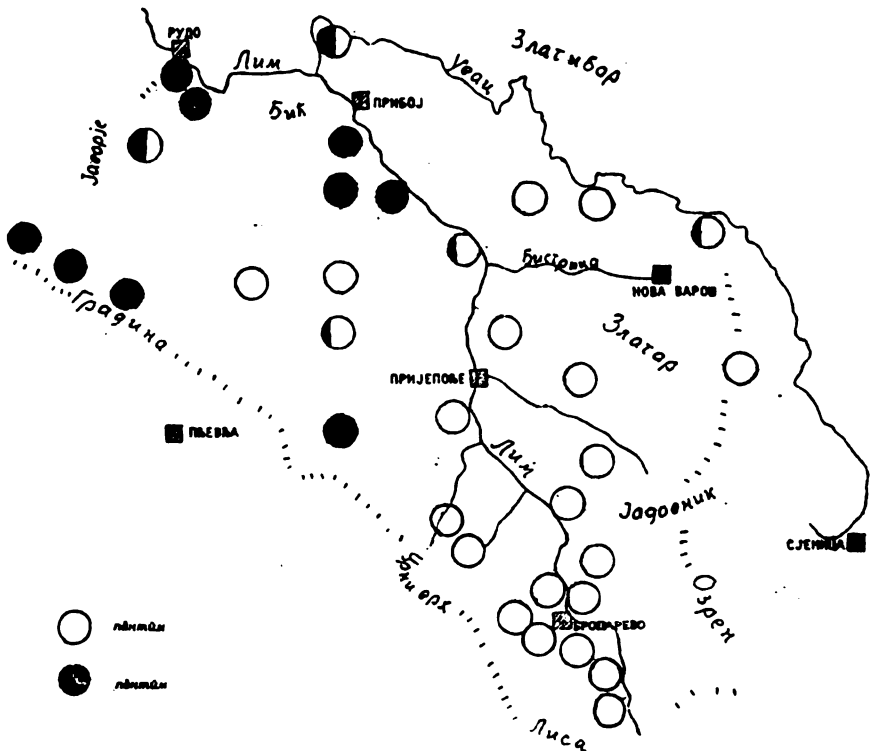
^{193*} РМС: *стрџка* и *стрџки*.

село Јаб. У пет села забележен је дублетизам: Заб и Ра (Прибој), ДБ и Куч (Пријеполје) и Ам (Н. Варош). У осталим нововарошким и пријеполским селима говори се *пднтим* и сл. (в. карту бр. 3).

Треба, ипак, нагласити да код именица правац пружања ове изоглосе није тако јасан нити је граница између севера и југа тако оштра као код глагола *памтити*.

Карта бр. 3: Позиционо условљен квантитет вокала

101. Дуљење вокала без узлазне интонације пред сонантско-сонантском групом (-SS←-SъS-) факултативно је на северу и у средишњој зони, а редовно на југу:

а) *здрваља* Ам Ра, *здрваље* За м;

по днијем *Љубровницима* Кал м, *одборник* Кал м Чи м, *понедељник* Рад Сељ, *пљовник* Чи м, *уторник* Куч;

изборнице Сј м;

б) *здрваље* Б м Г м Јаб Ра Х м, *здрваља* За Ра, *здрваљу* Кос м Ра, *са здрваљом* Кос м;

понедјељник М м, *пукбеник* Рад Селъ, *утбрник* Др Селъ м;

изборница (конопла) ЗТ Рад Радиј, *изборнице* Јаб и сл.

Више бројношћу потврда него фреквенцијом примера типа *Турци*, *здрваље* и сл. сврстава се говор прибојскога краја међу особеније у југоисточној новоштокавцини¹⁹⁵, док је просечна ситуација у средишњој зони блиска плевалској¹⁹⁶, златиборској¹⁹⁷ или љештанској¹⁹⁸.

102. а) И квантитет узлазно интониране силабеме остаје често неизмењен (дакле кратак) и након стварања сонантско-консонантске (ређе сонантско-сонантске) групе у зависним падежима именица које имају основу проширену тзв. непостојаним а:

кнца Жив, *лвце* Јаб, *лвца* Др Ра, *овна* Сј, *покрвци* Јаб, *првца* Жив, у *првцу* Др, *првцом* Ам Жив Рад, *синвца* Буч ДБ Јаб, *синвце* Бј Буч, *синвцом* Ам, *синвцу* Кос, *за удвца* Жив;

исп. и *овца* ЗТ Рут, *овце* З За м Кал м Рад, *овцу* Буч Др м Жив Јаб Куч Селъ м.

И у овоме случају преовлађују потврде из прибојскога краја и средишње зоне. Међутим, та појава није толико особена као претходне нити је страна сродним источнохерцеговачким говорима¹⁹⁹. Уосталом, и код Бука имамо *првца*, -вца и *удвца* (*удвцац*), -вца.

б) Постоје, каткада и у истоме селу, и примери с дугом акцентованом силабемом:

кнца Жив ДС м, *кнцом* Рад, *о кнцу* Ам, *овна* ДС м Ра Сј, *овса* ДС м, *првцом* Кос, *синвца* Бј Јаб, *за синвцом* Рад, *за удвца* Др Селъ

¹⁹⁵ Исп. Барј. НП-Сј. акц. 14, Вуковић Акц. П-Др. 202 и Станић Уск. акц. 112 само *старца*, а тако и Пецо Орт. 13. Пихурица такође не помиње никакво одступање од ВД (исп. *Црндврца* на стр. 37, *Турци*, *здрваље* и сл. на стр. 26).

¹⁹⁶ Руж. Пљ. 126 *клинац-клинца*, *Турци* (*Турци*).

¹⁹⁷ Гор. 632 *Турци* и сл., али *стрнка*. На Златибору постоје села у којима се говори и *старца*, али само *здрваље*, *свнце* и сл.

¹⁹⁸ Тешћ Лешт. 174 *Турци* и сл., али *сидка* (пokatкад и *Турци*). Исп. и *жирка*, *лурка* на 180. стр. Прибојска је ситуација (бар што се тиче примера типа *старца* или *сидка*) врло слична обаћкој (Симић Обади 20), али потпунога подударана нема. Исп. и *Тук* ГЦ 227 *мварца*. Етимолошку краткоћу, иначе, врло постојано чува и источнбосански ижељавскошћавски говор (исп. Броа. Ијешћа 150).

¹⁹⁹ Исп. Барј. НП-Сј. акц. 22, Гор. 632, *Тук*. ГЦ 227, Руж. Пљ. 119 и 122, Симић Обади 20, Станић Уск. акц. 116 и 120, Тешћ Лешт. 174. У Пиви и Орђијешу владају класични односи *кнца-кнца*, *удвцац-удвца* и сл., мада се јавља и *овна* (Вуковић Акц. П-Др. 189, 190 и 204, Пецо Орт. 8 и 14). Потпуно одудара околина Колашина својим *лвнац* (*лвнац*), *синвцац* (*синвцац*) и сл. (Пиж. Кол. 35 и 37), што, међутим, није сасвим страну ни Плевљњма (*лвцац*, Руж. 119), а исп. и Ник. Тршић 387 *удвцац/синвцац*, али *лвцом*.

Х м и сл.;

исп. и *бѣца* Др Јаб, *бѣцѣ* Кос м, *бѣцу* Ам З Јаб Кос Селъ м²⁰⁰.

с) Да у *кѣнца* и сл. заиста имамо квантитативну алтернацију, показују примери типа:

кѣнац Каћ м, *бѣан* Ра, *бѣас* ДС м Каћ м, *покрѣвац* ДС м Кос м, *синѣвац* Селъ.

Само је једанпут забележено и *бѣас* Зав м, док специфично *кѣнац* За м (па и *кѣнца* Ра) долази према зависним падежима *кѣца*, *кѣцу* итд.²⁰¹ Неупоредиво је, међутим, чешће *кѣмац* Ам Бј м Буч Зав м Јаб Куч Селъ (ген. пл. *кѣнца* Ам Селъ Х).

103. У позицијама испред сонантско-сонантске или сонантске групе друкчијег порекла и у именица друкчијег типа од претходних запажамо и супротне појаве.

а) Тако је вокал пред наставком оријенталнога порекла *-ција* готово доследно дуг:

добрѣвѣција Рут, *дубѣнција* Рад, *камѣрција* Бал м Кос м, *лѣвција* Селъ м, *меѣнција* Жињ, *нишѣнција* Жив Јаб, *шѣлција* За м²⁰².

Изузеци су спорадични: *камѣрција* Јаб.

б) Насупрот томе, у речи с наставком *-лук* (истога порекла) обично је *отимѣнлук* Ам, *чѣбѣнлук* ДБ, у *чѣбѣнлук* Јаб, а ретко *погѣнлук* Рад.

с) Двојство срећемо и у речима странѣга порекла које припадају новом слоју лексичког фонда: *куѣберѣнције* За м и *коѣберѣнције* Каћ м.

104. Сви примери у претходној тачки су из нашега новоштокавског (истоцнохерцеговачког) говора. Овде ћемо указати на појаву дуљења вокала које је карактеристично пре свега за наш прелазни говор, тј. говор дела бродаревских Муслимана. У њему је често дуг основински вокал у речи странѣга (претежно оријенталнога) порекла испред секвенце *сонант + сонант* или *сонант + консонант*:

бѣјрак З м, *бѣјраке* З м, *Бѣјрам* З м Х м, од *Бѣјрама* З м, *кајмак* Х м, *кѣмшија* Б м, *кѣмшиницу* Г м, *куршијми* Х м, *чѣршаѣи* З м, *чѣршију* Г м, *шѣрбе* З м;

цѣмпере З м, *цѣмпере* З м.

Забележено је, међутим, и *кѣмшија* М м, *комшијук* З м.

Ова је појава у новоштокавскоме говору запажена у једном новова-рошком и неким бродаревским селима (дакле, јужно од линије Јабука — Златар), и то у ове три именице: *кѣмшија* Радиј х2, *кѣмшије* Гр ДС м Х, *чѣршаѣ* Бј З, али *кѣмшија* Х, *кѣмшију* Гр (исп. и *кајмак* Бал м Х).

²⁰⁰ Ова им. зна за различите прозодијске ликове (в. ниже у т. 178h).

²⁰¹ Тако и Руж. Пљ. 119 (уз ретко *кѣмац*), а Барј. НП-Сј. 11 потврђује *бѣас*.

²⁰² Гор. 632 исто.

Нешто северније од те линије забележено је и у *чарши* ДБ, али *чаршија* Жинь Кос м Рут Селъ Сј м. Примере за *бајрак/барјак*, *Бајрам*, *комшија* и *ча(р)ша/ча(р)шаф* в. ниже, у одељку о консонантима.^{202*}

3) КВАНТИТЕТ СИЛАБЕМЕ ПРЕД ФИНАЛНИМ СОНАНТОМ

105. Ново дуљење пред крајњим сонантом није у говорима СП узело таквога маха као у севернијим говорима²⁰³ и јавља се у ограниченем броју категорија (па и у њима често недоследно).

а) У именица је забележено колебање само код неколико имена:

Вукосав Радиј, *Милосав* ДС м / *Вукосав* Селъ, *Милосав* Јаб Ра; *Милисав* Радиј / *Милисав* Ам, а исп. и *Радисав* Чи м.²⁰⁴

Важно је напоменути да *a* у *Вукосав* и сл. постаје у парадигми кратко пуштѣ *Вукосава* Радиј и сл.

Увек је *Иван*, *Јован*, *Милан* и сл. (друкчијег су типа имена као *Душан* и сл., в. т. 160b). Осим тога, исп. и *Вукман* Чи м, *Слобдан* Јаб и сл.

б) Финални слог може каткада бити дуг и у ном. (ном.-ак.) сг. придевских заменица м. рода на *-(а)ѣ*: *какѣ* Кос м, *накѣ* Чи м, *такѣ* Ра Радиј.

Чешће је: *какав* Ам Бук Др ДС м Јаб Ра, *такав* Селъ и сл.

с) У ном. (ном.-ак.) сг. присвојних заменица м. рода на *-ов* ситуација је управо обрнута:

његов Ам Бал м Бук Г м За м Јаб Каћ м Кос п/м М м Ра Рад Радиј Селъ Х м Чи м, *његов* Б м, *њидѣ* Сј, *њидѣ* Каћ м;

његов Др За Кал м, *њидѣ* Кал м.

д) Слично је и у ном. (ном.-ак.) сг. присвојних придева м. рода на *-ов(-ев)*: *Бегидѣ* брат Бал м, *Бидѣ* Грдѣ Бј, *Бидѣ* Грдѣ Бј м, *Вукѣ* бдрѣд Б м, *Ђорѣдѣ* Ам За м, *Јованѣ* Селъ Рад, *Јовѣ* Бук, *Љупкѣ* Чи м, *Маринкѣ* брат Кал м, *Маркѣ* Ам, *Милошѣ* Др, *Павѣ* Бук, *Перѣ* Куч, *Петрѣ* лис (брдо) Зав м, *Ракѣ* Рад, *син* *Симѣ* ДС м, *Срѣтенѣ* Ра, *Назидѣ* ДС м, *Христѣ* отац Чи м, — *аѣ* Кал м, *бегѣ* Кос, *братѣ* Зав м Селъ, *једѣ* Кос м, *ковачѣ* Рут, *синѣ* Ам, *цдрѣ* Жив м, *чоѣ* Ам, — *трѣшњѣ* Јаб;

Милошев Селъ, *Наидѣ* отац М м, *Намидѣ* Кос м, *Цаѣ* Кал м, *Цемѣ* Кос м, — лис *јисенов* З, *трѣшњѣ* За м.

^{202*} Исп. Барј. Бюкор I 53 *бајрак / барјак*, *бајрам / барјам*; Барј. НП-Сј. 51 *баршаф*, Петр. Ровца 181 *комшија*.

²⁰³ Исп. Ивић Дијал. 74, Ник. Основи 105.

²⁰⁴ У већини сродних говора изостаје дуљење у имена типа *Вукосав*, али није потпуно непознато: исп. Тешић Љешт. 174 *Милосав*.

е) Забележен је само дуги финални слог у ном. (ном.-ак.) сг. присвојних придева м. рода на *-ин*:

жењин рђѡк Жињ, сестрин Зав м Селъ, Стѡникѡн ѡтац Граб;

Кѡкѡн Брѡд Ам ДС м Рад Радиј Рут.

Дулење вокала пред финалним сонантом наведено под с), d) и е) широко је распрострањено, па га има и у суседним говорима²⁰⁵.

106. Да поменемо овде и готово редовно дуг финални слог у ном.-ак. именица типа *зѡвој*:

Дѡѡј Кос, зѡѡј Жив Јаб, Приѡѡј Б м Гр Жив З Кал м Каћ м Кос Куч М м Ра Сј Чи м, рѡѡј Ам Гр Зав м Каћ м Кос м Куч Радиј Селъ м Х,²⁰⁶ Шеѡј (брдо) Заб м.

Само је у два бродаревска села забележено и *Приѡј* ДС м, *рѡѡј* Г м²⁰⁷.

Од иначе ретких именица типа *пѡвој* у нашој су се грађи нашле само две — и обе с кратком ултимом: *ѡпој* М м, *ѡѡј* Куч²⁰⁸.

4) СТАРЕ ДУЖИНЕ ТИПА *КЎЎАМА, ГАРЎВ, МИСЛИТИ И БЉИИ*

107. С обзиром на квантитет првога слога наставка *-ама* у дат.-инстр.-лок. пл. именица *а*-основе типа *кѡћа* или *лиѡѡда*, могу се испитана села поделити на три групе: а) с готово доследно кратким тим наставком, б) с факултативном дужином, обично негде чешћом а негде ређом (зависно од географског положаја, пре свега) и с) с готово редовно дугим наставком.

а) У прву групу спада пре свега говор села на северозападу и северу СП. Међу њима је већина приѡјских и по једно пријеполско и нововарошко:

²⁰⁵ Гор. 637, Руж. Пљ. 141 (осим *врѡв* и сл.), Станић Дужине 211 (подаци за Косеницу код Пљеваља), а исп. и Ник. Тршић 384, Станић Уск. акц. 77 и 78, Тешић Љешт. 174, Пиж. Кол. 23 и Симић Обади 18 *сестрин*, али *ѡѡв* (у околини Колашина спорадично и *ѡѡѡ*). Вуковић Акц. П-Др. 274 има полудуг или кратак вокал у наставку придева типа *ѡѡѡв* и *ѡѡѡин*. Изоглоса *ѡѡѡ*, *сестрин* пружа се у континуитету од северне Црне Горе, преко зап. Србије до Срема и даље, па је на основу тога Б. Николић у два наврата предложио да се и ти ликови прихвате као стандардни (в. у Ник. Тршић 384-386). У чланку М. Стевановића цитираном у бел. 191 такав се предлог одбија као неоснован (стр. 18-19).

²⁰⁶ Лексема *рѡѡј* је најраспрострањенија, али се говори и *нѡтра З*, *нѡтру Јаб*, *нѡ нѡтру* Рад и *стѡн* Ам За м.

²⁰⁷ Вук има *зѡѡј*, *зѡпѡј*, *нѡпѡј*, *приѡѡј* и *рѡѡѡј*, али *нѡѡј* и *ѡѡј* (пored *ѡѡј*). Дан. је прву (*нѡѡј*) уврстио међу им. типа *ѡѡрут* (стр. 26), а другу (*ѡѡј*) међу оне типа *зѡѡј* (стр. 34).

²⁰⁸ Дуго *о* у *зѡвој* и сл. имају Вуковић Акц. П-Др. 209, Тук. ГЦ 223, Пецо Орт. 16, Пеш. СК-Јѡ. 41 и др. Насупрот њима, Барј. НП-Сј. акц. 9 *пѡвој*, Гор. 636 *нѡѡј*, Пиж. Кол. 40 *приѡј* (и *ѡѡѡпѡј*), Станић Уск. акц. 113 *рѡѡѡј*.

Бук: шумама, — крлицама;

ДБ: шкдлама, — Бдбинама, ксидбама, на ливадама, особама, на соницама, чифчијама;

Жив: по кућама м, лдсама м, — мотикама м;

Жињ: кућама х2, с пушкама, — пречагама, — баканцама;

За: по барама м, кућама м, по кућама, — бисагама м, у Двдступинама, кућицама м, кошуљама, мдрама, ндвинама, секирама м, чифчијама м;

Заб м: пушкама, — гдревинама;

Кал м: грдљама, кућама, лдсама, пушкама, — у Бабинама, на Бдрјаницама, мдр^арамама, пднтолама, ципелама, у чдрапама;

Ра: ббама, грдљама, кућама, сдљама, четама, — дбалама, рддицама, — у крстинама;

Рад: мјукама, пушкама, по шљивама, — вљушкама, кешикама;

Сј: кућама, по кућама м, — ливадама, усташама;

Чи: по камдсијама м.

Изузеци су спорадични: кућама Рад, њџџа Сј м, пушкама Жив.

б) У другу групу спада говор неколико села, углавном у средишњој зони, али међусобно доста удаљена; једно је прибојско, два пријеполска и једно нововарошко:

Буч: у књигама, кућама, у рднама, — у Бдбинама, у Бабинама, у Оградама и у књигама, — са тдзлукама, са шдлварјама;

Јаб: по клекама, кућама, мдткама, у мјукама, шумама, — Бдбинама, с камшијама, о конопљама, у Матаругама, секирама и по собама, — по Бабинџама, звјздицама, ливадама, у пџинџама, на стџн^чцама;

Кос: с пушкама, сдљама, по собама м, сдшкама, — џев^чцама м, на кадпијама, по пртинама, у Стџблинама, у црепуљама м и по буквама, са сдљама, у собама м, у чдвџама м, у чџзмџама, — по камџама м, у кошуљама, мдр^арамџа м, медалџама, на пџкарџама, у дџинџама;

Рут: у кућама, с пушкама, у сдшкама, — дџпешама, по дџградама, секирама, чифчијама

и књигама, кућама, с пушкама, по шумама, — колибама.

У Буч, Јаб и Рут претежу примери типа кућама, а у Кос кућама.

с) У трећу групу спада говор јужних и југоисточних села, као и говор неких села из средишње области (понајвише оних уз Лим):

Ам: *вѣлама, крѣлама, кѹлама, пѣлама, пјѣлама, цѣлама, шкѣлама, нѣ шљивѣлама, — ѿјѣодама, с јараницама, колибама, комитама, у крсти-нама, лѣвадама, у пѣкарама, сѣницама, с тојагама;*

Бал м: *с крѣлама х2, пѣрама, — комитама;*

Бј: *пѣрама, шѹмама м, — у гѣдинама м, кошулама, лѣвадама, нѣвинама;*

Гр: *кѹлама, маѣкама, пѹшкама, — главицама, љѣвѣјкама, љинљѣлама, комшијама, прѣкљачама;*

Др: *кѹлама п/м, у парама;*

ДС м: *по Грѣбницама, по кѹлама, с пѹшкама х2, по шѹмама х4, — колибама, пѣсницама, — по комѣндама;*

З: *пѣрама, — кошулама;*

Зав м: *књѣгама, — јсташама;*

Каћ м: *књѣгама, Крѣлама, кѹлама, сѣдѣбама, — љѣвѣјницама, грѣбулама, с колибама, у Лѹжинѣма, нѣвинама, фѣмилијама, с пѣланкама;*

Куч: *жѣшкѣм, — у пѣвама, пѣрама, — ѿдѣцама, дљинѣма;*

Лу: *с пѹшкама, — у нѣвинама, — у Лѹчицама*

Радиј: *у Жѣлама, смјѣнама, — грѣбулама, кашикама, колибама;*

Сѣл: *вѣлама, по кладѣма м, кѹлама м, пѣрама м, — ѿлицама м, љѣвѣцама м, ѿпштињама м, фѹрунѣма м, у црѣпулама м, у чѣрапама м;*

Х: *у Кашицама, по лѣвадама*

Изузеци су могућни, али (осим у Ам) спорадични: *вѣлама* Куч, *књѣгама* Сѣл, *у парама* Др м, — *ѣтинама* Ам, у *букѣгијама* Ам, *плѣтарама* Ам.

У ову трећу групу спада и говор комаранских Муслимана:

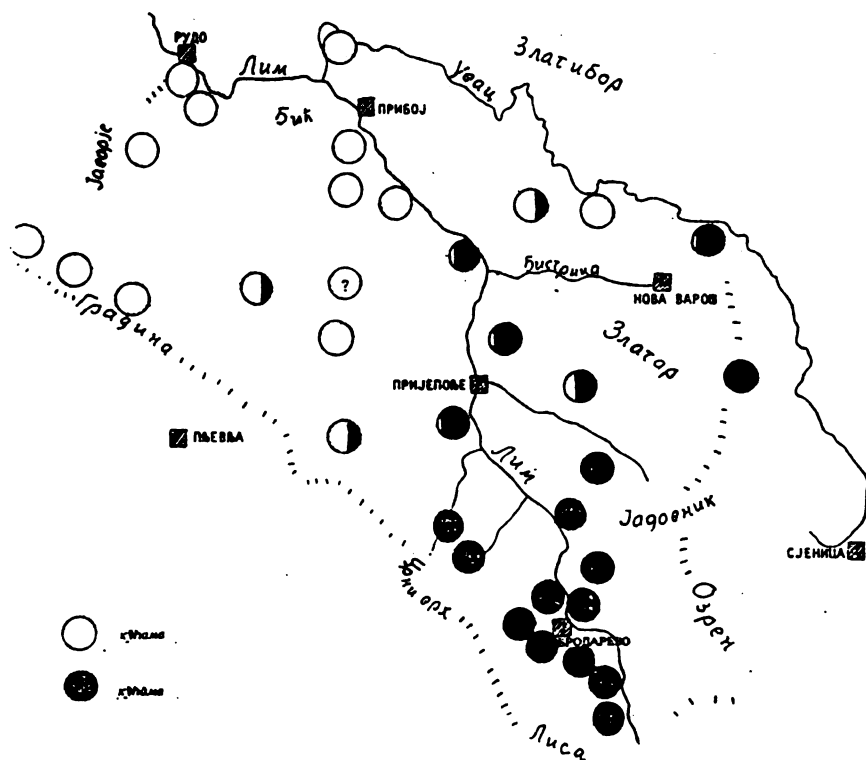
крѣлама Х м, *кѹлама* М м, *пѣрама* Г м, *пѹшкама* Г м, — *з ѣсеткама* и *ѣсеткама* Х м, *кошулама* Х м, у *нѣвинама* Г м.

Питање је да ли то важи и за ЗТ, јер је забележено само *по зградама*. И иначе је могућно да би богатија грађа дала и нешто друкчију слику, верујемо — не битно друкчију.

Изогласа *кѹлама/кѹлама* прелази преко србијанскога Полимља донекле расплинуто, али доста уочљивим правцем југозапад-североисток (в. карту бр. 4). То је, иначе, уобичајен правац пружања и многих других

изоглоса на овоме подручју²⁰⁹.

Карта бр. 4: Дужина у дат.-инстр.-лок. пл. кућама и сл.

²⁰⁹ Тај правац пружања задржава изоглоса *-ама / -ама* и даље ка северу, па имамо с једне стране Љештанско (Тешић 174), Обаде (Симић 20), Тршић (Ник. 386), Мачву (Ник. 201) са *-ама* и зап. Срем (Ник. 235) у којем је чешће *-ама* него *-ама*, а с друге стране Равни (Ђур. 179) и Гор. 637 само *-ама*, Ваљевска Колубара (Ник. 13-14) *-ама (-ама)*, западни део централне Шумадије (Рем. 69-72) *-ама* (ретко *-ама*), биограчићки говор (Ивић 158) само *-ама* и ист. Срем (Ник. 235) претежно *-ама*. На југоисточно срб. Полиње настављају се сјенички и новопазарски говори, а у њих се "чува дужина на наставку *-ама*" (Барј. НП-Сј. акц. 28). У Гружи имамо *-ама / -ама* (Стев. 525-526), при чему су, по Стевовићу, ликови типа *ајдџама* "акценатски облици плурала", а *ајдџама* "облици колектива" (Стев. 525). Станић каже да су "постакутске дужине типа *мислићи, кућама* општецрногорска или готово општецрногорска језичка црта" (ЦГ 215), а напомиње и то како је "Берислав Николић, ослањајући се на Ружичића, Вуковића и Вушовића, указао... на дужине типа *ајдџама, ајрде, ајнути* у млађим новоштокавским говорима сјеверне Црне Горе на простору од Пљеваља до никшићког региона, укључујући и овај, разумије се" (ЦГ 214). Истина је, међутим, да Ник. (Основни 103) наводи те особине за "Вушовићеве говоре", док "у пљеваљском код именица и глагола нема ових дужина а код придева јављају се и облици са дужином и облици без ње". Како у Пиви и Дробњаку имамо *-ама(-ама)* (Вуковић 226), а јужно и југоисточно одатле и од Пљеваља само *-ама*, то значи да ова изоглоса пресеца и северни део северне Црне Горе.

108. С претходном се у начелу, тј. уз незнатна одступања, поклапа извогласа *гдрав/гдрџ*:

а) *гдрав* Јаб, *гндјџава* Куч, *дрџњава* За м, *крњава* Јаб, *прљава* Ра, *гдрав* Кал м, *гдрџава* За Кал м, *гдрџава* За м, *чџтавије* Бук;

б) *бдњава* Селъ, *бдњава* Радиј, *гдњава* Буч, *гндјџава* Куч, *гндџава* Кос м, *дрџњава* Ам, Бј м, *мршњава* Ам, *мршњава* Јаб, *прљава* Јаб, *рџњава* Др, *рџњава* Ам, *тџшњава* Јаб, *трџњава* Рут, *гдрџав* Ам Др м, *гдрџав* Зав м, *гдрџав* Др м, *чџтава* Ам Гр ЗТ, *чџтава* Гр Куч, *чџтава* Др м ДС м Јаб, *чџтава* Кос м, *шкрџава* Јаб, *шкрџава* Кос, — *бубњава* Селъ м, *рџкџава* Ам, *црџкџава* Селъ, *шџкава* Ам Др, *шџкава* Др м.

Извесно изненађење представљају једино дублетизми *гндјџава/гндјџава* у Куч и *бдњава/лукава* у Радиј.

Изненађења, међутим, нема када је у питању прелазни говор, јер је у њему вокал у *-ав* очекивано доследно дуг:

дрџњава Х м, *прљава* З м Х м, *чџтава* Х м, *чџтава* М м, *чџтава* З м, *чџтава* њиву З м²¹⁰.

Као и у другим сродним говорима, и овде одређени вид не зна за ту дужину:

бдњава Селъ, *крџава* рџд ЗТ, *гдрџав* пџсла ЗТ, *кџава* Бј м.

109. Што се тиче дужина у глагола типа *мислити*, *дизати* и *бринути*, ситуација је унеколико друкчија и, у једном делу, компликованија. Подуше, и овде се може извршити нека подела на северно (северозападно) и јужно (југоисточно) подручје, али је она донекле условна, управо због прилика у овом другом делу СП.

а) У свим прибојским и нововарошким селима и пријепољским селима северно од линије Јабуга—Пријепоље—Златар кратак је финални основински вокал ових глагола:

врџати Ра, *гдџати* Ра, *гдрџити* Жињ, *кџкати* Радиј, *пџдати* Др, *пџтити* За, *пџгдџати* Сј м, *сџџати* Др За Ра, *тџглитити* Бук, *тџурити* За м, *чџкати* Радиј, *шџињити* Радиј, — *збрџсала* ДБ, *кџјала* Др, *пџдала* ДБ, *слџшале* ДБ, *стџжали* Сј м, *сџјала* Буч ЗТ Сј м, *сџјали* Жив Јаб, *трџјала* Ам, *гџерали* Јаб итд.

б) Такви ликови преовлађују и у новоштокавском говору већине села од Пријепоља на југ:

Бал м: *тџурити*, *чџкати*, — *чџдили*;

Бј: *зџбџравила*, *пџдџили*;

²¹⁰ На истоку је само *-ав* (НП-Сј. акц. 66), на северу *-џава* у Равнима (Тур. 179) и Гор. (648), али *-ав* у Љешт. (Тешић 174), у непосредном западном суседству двојако (Руж. Пљ. 142), на југу и осталим пределима Ц. Горе само *-џава* (в. Станић Дужине 211-215, а од радова који се тамо не помињу и Барј. Бихор I 72).

Гр: *одлазили, извадили, изгинуло, искупили се, налазили, направили, плакала, прџили, помазило, трџало, тџурили, ударили;*

ДС м: *гџити, глџдати, — глџдали, одлазио, одлазиле, жџили, падало, патили се, погинула, прџазили, шџнуло, — џечерасмо;*

З: *зџратило се, мџчила се, оставили, поџерали, прџвили, тџурио, џсирили;*

Зав м: *бџвили, кџчили, падале, поџерали, сџјали;*

Каћ м: *мџслити, плакати, пџшити, — оџерали, сџјали, трџбала, тџурили;*

Кос: *гџчти, плакати, прџџатити м, тџрити м, — џечерали м, доватило, погинуо м, сџјало, спџштило се, трџбала м;*

Селъ: *глџдати м, зџнуги м, наџијати м, прџварити, сџјати, — изгинули, кџцџули м, мџслила, обрадовала, оџерали м, покрџпила, свџђали, сџјала, џџерали м и сл.;*

Х: *направити, обџати, — ерџбило, искупило се, прџгазили, прџлазило, трџлили, џџазила.*

Међутим, у већини претходно наведених села јављају се (у некима више, у некима мање) и ликови с дужином:

Бј м: *сџслушџт, — јџдџло;*

Гр: *тџџати, — глџдали, оџтарџла, трџбало;*

ДС м: *џџџбали се, смџџали, — оџлачкџше;*

З: *оџставџт, — глџдало, одлазили, забџравџла, ишџерџли, кџџали, мџџо се кџпџло, направили, напуштили, амалџкрџла, оџстави, оџирило, поџизџла, поџстави, прџкџначџли, те се рџтило, сџјале, сџрили, скџџали, стџџали, стџџало се, тџурили;*

Зав м: *рџџати, — зџрисџли, јџдџили, поџрисџли, сџјали, слџшџла;*

Каћ м: *глџдала, зџглџдале, кџјали се, кџџале, чџкали;*

Кос м: *зџџџџла;*

Селъ: *џџечерџли м, дџџџали м, доџручџвали м, оџерџли м, сџјало м, сџјали.*

Једино су у З ови облици чешћи (и то знатно) од претходних. То и не треба да чуди ако се зна да се у ово село Срби населили (1923. и 1924) углавном из оних крајева Црне Горе²¹¹ у којима је *мџслити* и сл. редовно.²¹²

У селима у којима таквих досељеника нема (нпр. у ближој околини Пријепоља) те су дужине на путу сигурнога ишчезнућа. Чувају се још само спорадично, махом у р. гл. прид. (можда уз наслањање на ликове типа *дрџали, џџевџла* и сл.?).

²¹¹ Колашин, Морача и др. (Влах. Брод. 93).

²¹² Исп. Пиж. Кол. 23.

110. Дужина у *бџџин* З м Зав м Селъ такође је стара²¹⁵, али се за разлику од оне у *вџвџ* (т. 108b) губи у ж. и ср. роду и у парадигми, као и у придева типа *жџџин* (т. 105e).

Исп. и *Гџџин брџџе* (топоним) Ра, *Сџџин џџн* ДС м (али *Сџџински џџн* За), *Сџџин лџкат* (топоним) Јаб, *Сџџин сџн* Чи м; *Мџлетџн џџ* (топоним) ДС м.

Пример из Ра (а донекле и из Јаб) показује да се ова изоглоса не поклапа ни с једном од претходне три, па ни са *гараа*.²¹⁶

5) КВАНТИТЕТ НАСТАВАКА ЗА ОБЛИК

110^a. Дуго је *-е* у *Нџкољаднџ* и сл. (в. т. 452c), — до *пџднџ* Г м Зав м, пџслен *пџднџ* Др, на *пџднџ* Кос, от *пџднџ* Зав м, око *пџднџ* Селъ, у *пџднџ* М м^{216*}.

111. У многим западносрбијанским говорима (а такође у пљеваљско-ме и сремском)²¹⁷ дуг је наставак облика ген.-ак. именичких заменица *ја, ти, он/оно, себе* и ко одн. ген. заменице *што*. Та је дужина нова (аналoшка), а могућна је само у облика с акцентом узлазне интонације (не рачунајући синтагме *кџд менџ* и сл.).

Изоглоса *менџ/мене* прелази преко србијанскога Полимља уобичајеним правцем југозапад—североисток, али никако праволинијски. Постоји, осим тога, и једна повелика област у којој се, мање или више равноправно, употребљавају оба лика (в. карту бр. 5).

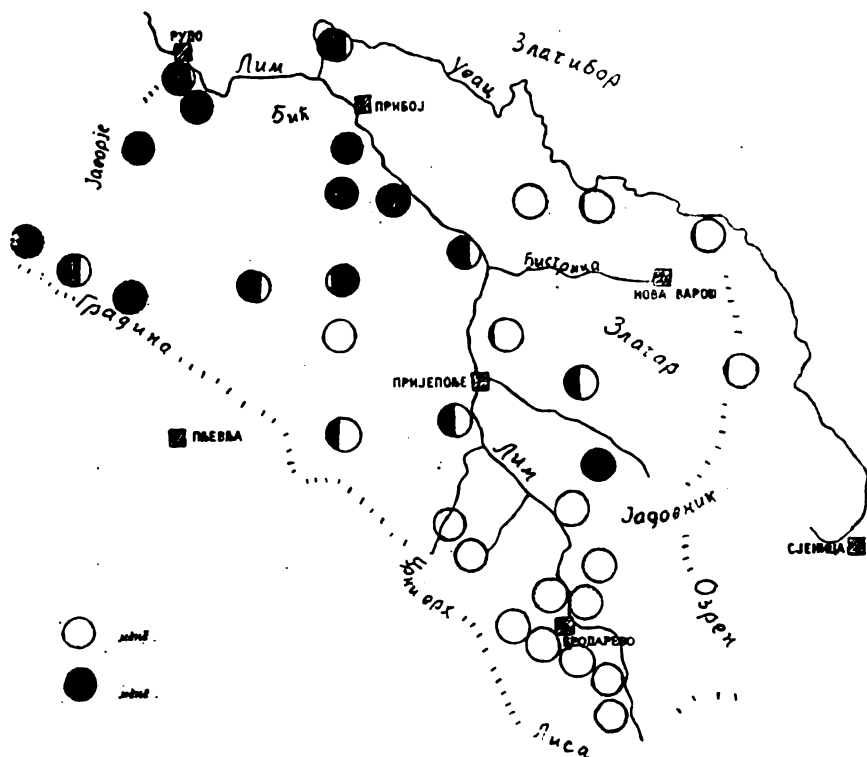
ма акценатског система у говорима Луштице и Кртола, ЗБМСФЛ XVII/2 (1974) 122, Петр. Пјеш. 131, Пеш. СК-Јџ. 72-73, Стеван. Пипери 158-165, Ђупић Бјел. 67.

²¹⁵ Пешикан (ЦГ 245-246)

²¹⁶ Тако и Симић Обади 18 и Тешић Љешт. 174 имају *бџџин*, али не и *вџвџ* одн. *мџслџти*. Могло би се на основу тога и ситуације у говорима СП закључити да се од ове четири постакутске дужине најбоље чува она у *бџџин* (несумњиво је најнеотпорнија она у гл.). Треба, међутим, имати у виду да се ту ради о финалном слогу који затвара сонант, па можда рачанско, обџћко или љештанско *бџџин* треба довести бар у делимичну везу са *сџстрџн* и сл. Руж. Пљ. 141 има такође *бџџин*, али *-џџ/-џџ* (142). При томе је занимљиво да једино Руж. има исту квантитетску алтернацију у *бџџин* и *џџкџџ* у ж. и ср. роду (нпр. *џџкоџџ*). То је један од ретких случајева у којима је аутор овога рада посумњао у тачност Ружичићевих навода. Питање је, наравно, с колико права.

^{216*} У Ник. Основи 105-106 *пџднџ* се уврћује међу оне "дужине које нису засведочене у источнохерцеговачким говорима". Након тога објављени радови потврђују дуго *-џ* и у неким од тих говора: Гор. 714, Пиж. Кол. 24, Симић Обади 19, Тешић Љешт. 174. Треба, међутим, нагласити да последња два говора имају, што се секундарних дужина тиче (и не само њих), врло велике сличности с говорима северозападне Србије.

²¹⁷ Руж. Пљ. 147, Гор. 642, Тешић Љешт. 181, Ник. Тршић 392, Ник. Колуб. 15, Моск. Поц. 49, Ник. Мачва 220, Симић Обади 32, а исп. и Тук. ГЦ 234 *менџ/мене*. У Равнопа, пак, имамо *мене, тџџе, сџџе, чџџа*, али *џџџџ* (Тур. 178).

Карта бр. 5: Квантитет финалног вокала у мене, њега и сл.

а) Међу селима у којима је обично *мене* и сл. већина је прибојских, затим најсеверније пријеполско (ЗТ) и, помало неочекивано, једно село југоисточно од Пријепоља (Каћ):

мене Бук х5 Жив Жињ Заб м х2 ЗТ Кал м х5 Каћ м х8 Ра х6 Сј х3 м х2 Чи м х6, *њега* Кал м х2 Каћ м х2 Сј, *себе* Заб м Каћ м Сј х2/м, — *њега* Жив Кал м х3 Ра х4 Сј п/м х2, *кода* Заб м х2 ЗТ х2 Каћ м х2 Ра х3, *чега* Ра х2.

У неким од ових села може се спорадично чути и *мене* Ра Сј х2, *себе* ЗТ.

Та се дужина чува и у синтагмама типа *код мене*, али може да изостане у *код њега* (примере в. напред у т. 40а).

б) Међу селима у којима коегзистирају *менњ* и *мене* четири су пријеполска и два прибојска:

менњ Буч х4 За м х3/п Јаб х2 Кос х2 Куч х2 Селъ м х3, *тебењ* За м Јаб х4, *себењ* Буч х2 За, — *њњга* Буч х3 За п/м Јаб х2 Кос х2 Куч х3 Селъ м х2, *књга* Селъ п/м;

мене Буч х2 За п/м Јаб х4 Кос п/м Селъ х2, *тебе* Кос п/м Куч, *себе* Кос, — *њњга* Буч х4 За х2 Јаб Кос х2 Селъ, *књга* За Селъ.

Занимљиво је да су сви примери типа *менњ*, осим једнога, у Селъ забележени од муслимана, а сви примери типа *мене* од православних. И у За је код муслимана знатно чешће *менњ* него *мене*.

с) На североистоку (око Н. Вароши), на југу (око Бродарева) и у два пријеполска села (ДБ и Др) наставци *-е* и *-га* су обично кратки:

менњ Ам х7 Бј м Гр х8 ДБ х3 Др х12 ДС м х7 З Зав м х3 Рад Радиј х6 Рут х2 Х, *тебе* Бј м Гр ДБ х2 ДС м Зав м Рад Радиј, *себе* ДБ ДС м Зав м Радиј, — *њњга* Ам х4 Гр х2 ДБ х4 Др х2 З Рад Радиј х2 Х, *књга* Ам Бј Др х3 ДС м х2 Рад Радиј х2 Рут, *чега* Ам.

У неким од ових села може се јавити и *менњ* Ам Др Рад Радиј, — *њњга* Гр Др Радиј, *чега* Ам Др Рад, тако да се она приближавају претходној групи. То, међутим, не важи за Гр и остала бродарска села.

Са овима се слаже и говор комаранских Муслимана:

мене Г м М м Х м, *тебе* Г м М м, *себе* Б м М м Х м, — *њњга* Б м З м Х м, *књга* М м Х м, *чега* М м.

Намеће се, можда не сасвим оправдано, поређење с приликама у *гарав* и *кућама*, утолико што се, географски посматрано, нове дужине обично не јављају тамо где се старе чувају и обратно.²¹⁸ Тако се, уз бројне изузетке, може приметити да северозапад има *адрав*, *кућама* и *менњ*, а југ *адрве*, *кућама* и *мене*.²¹⁹

112. а) Уколико је дат.-лок. заменица *ја*, *ти* и *себе* облички једнак с ген.-ак., онда је такође могућно дуго *-е*, али знатно ређе од краткога (примери се наводе у одељку о облицима им. заменица).

То значи да је дужина у *менњ*, *тебењ* и *себењ* имала и диференцијални значај, као знак генитивског облика, и да су потребе диференцирања могле бити један од разлога за њено ширење и одржавање,²²⁰ али то не објашњава дужине у *њњга*, *књга* и *чега*.

²¹⁸ То, међутим, не важи и за неке друге говоре: нпр. у Ортијешу немамо ни старе ни нове дужине, а у Гор. имамо и једне и друге.

²¹⁹ Ако се говори, и тамо где се говори, *мене* и сл., овај је наставак, наравно, у в е к кратак (в. ниже у т. 196).

²²⁰ У Пљ. (Руж. 147) је увек а у Гр. (642) готово увек *менњ* (ген.-ак.)/*мене* (дат.-лок.). То, међутим, не важи за остале говоре из бел. 217, јер је у њима, као и у околини Прибоја, само или најчешће дат.-лок. на -и.

116. Презентски наставак глагола I врсте типа *трести* и *крати* може бити и дуг и кратак.

а) Од више десетина забележених примера с дугим наставком наведеном ове:

вршеш Зав м Куч, *врше* Ам Бал м Кос Куч Селъ п/м, *вучем* Јаб, *вучеш* З м, *вуче* Г м ДС м Кос Ра Х м, *грџе* Рут, *извџем* Јаб, *извршем* Бј м, *извучеш* З м Куч, *извуче* Кос М м, *изметџе* З м, *израсте* Сј м, *истресе* Селъ, *краде* Кос м Чи м, *метџем* З м, *метџеш* Селъ м, *метџеш* З м, *мџоџем* Буч Каћ м, *мџоџеш* Ам Др З м, *мџоџе* ЗТ Јаб Куч Ра, *навучем* Бал м Сј, *обучем* Гр Жив Кос м Сј м, *обучеш* З м Ра Селъ м, *обуче* Ам Г м Др Жинь Кал м Рад Радиј Селъ, *оврше* Ам Др Куч, *одвучем* Каћ м, *одрасте* Зав м Кал м, *опредџеш* Жив ЗТ, *опредџе* Ам Ра, *пџсе* Буч Кос М м, *повучем* Ра, *повуче* Ра, *помџоџем* Рад, *помџоџеш* З м Кал м Каћ м, *помџоџе* Ам ДС м Куч Ра, *порастџе* Ам Гр Др З м Каћ м Радиј Селъ, *порџоџе* Г м, *предџем* Ам Гр Куч Радиј, *предџеш* Ам Др ЗТ, *предџе* Куч, *препредџеш* Ам, *претресе* Ам Куч, *привучем* ДБ, *привуче* Кос, *расте* З м Селъ, *свуче* Ам, *аметџе* Чи м, *стресе* Селъ, *стрџеш* Селъ, *стучџеш* Жив, *туче* Рут, *украде* Каћ м итд.;

вршемо Жив Каћ м, *извучемо* Каћ м Радиј, *навџемо* Куч, *одвучемо* Ра, *опредџемо* Ам Каћ м, *помџоџемо* Х м, *предџемо* Куч Радиј, *пресвучемо* Куч, *претресемо* Радиј, *утучемо* Селъ итд.

Говори се, дакле, не само *вршеш* и сл. него и *вршемо* и сл.²²³

б) Укупно узевши, знатно су ређи, али ипак добро засведочени, примери с кратким презентским наставком:

вршеш Јаб, *вучем* За, *вуче* М м, *довуче* Буч Х, *извучеш* Рут, *искраде* Ра, *измете* Х м, *мете* Х м, *мџоџем* М м, *обучем* Јаб, *обуче* Жив За м Кос, *опредџеш* Бј Х м, *опредџе* Х, *одрасте* Јаб, *повучем* Кос Ра, *повуче* Х, *помџоџеш* Бј Х м, *помџоџе* Х м, *превуче* Селъ, *предџем* Бј Х м, *предџе* Ра, *провучем* се Жинь, *провучеш* Х м, *провуче* Буч, *расте* Х м, *тресе* Буч, *туче* За, *украде* За, *украде* Ам Кос м;

заврџемо За, *извршемо* Ра, *извучемо* Кос, *истресемо* Буч, *навџемо* Јаб, *обвучемо* Ам Жив п/м Јаб Рут, *опредџемо* Ам Др За Јаб Ра Х, *повучемо* Гр Кос, *поввучемо* Селъ, *помџоџемо* Буч, *предџемо* Буч Др За Јаб Куч Селъ, *претресемо* Ра, *развучемо* Кос, *свучемо* Јаб.

С обзиром на то да се говори СП налазе између плевалскога (у којем је само *трџем*²²⁴) и ужичког (у којем је само *трџем*²²⁵), ово двојство није необично. Мора се, ипак, рећи да је наш новоштокавски говор (изузев неких западних села – За, Јаб и, нарочито, Х) ближи осталим западноср-

²²³ Вуковић Акц. П-Др. 319: "У Неговађи и селима северносточније границе овога говора чуо сам дужику у јединици, али у множини остаје е кратко: *врше*м-*вршемо*" (иначе *вршем*).

²²⁴ Руж. Пљ. 149.

²²⁵ Гор. 636, Тешњ Лџшт. 173.

бијанским говорима него црногорским²²⁶, источнохерцеговачком²²⁷ или суседном сјеничком²²⁸. То нарочито важи за говор села на десној обали Лима.

Што се посебно комаранскога (прелазног) говора тиче, у селима на југу (Б, Г и З) имамо само дуг презентски наставак²²⁹, а у онима на северу – или двојство (М) или убедљиву превагу ликова типа *трѣсем* (Х).

с) У 3. л. пл. наставак -у редовно је дуг:

вѣзу Селъ, *изрѣстѹ* ЗТ Куч, *крѣдѹ* Ам, *мѣзѹ* Гр, *пѣсѹ* Ам, *одрѣстѹ* Рад, *отрѣсу* З м, *памѣзу* З м Х, *порѣсту* Ам Буч Гр Жив Јаб, *прѣду* Ам Ра, *укрѣду* Ра итд.

Ово показује да облици без дужине (т. б) не значе скраћивање него отпор (додуше, већ знатно ослабљен) ширењу нове (аналожке) дужине²³⁰, док се тамо где је дужина стара (3. л. пл.) она добро чува.

117. Презентски наставак глагола I врсте типа *плетѣм* увек је дуг:

пѣчѣм Радиј, *пѣчѣ* ДБ З м За м Кос Радиј, *плѣтѣм* Х м, *плѣтѣ* Ра, *сплѣтѣ* Др, *тѣчѣ* Гр Чи м итд.

Тиме се ови говори слажу са свима суседним (и не само с њима), а разликују од херцеговачких²³¹.

118. а) И у говорима СП редовно је кратак вокал *е* у презентском наставку глагола *моћи*:

мѣреш Бук Г м Др п/м Заб м Кал м М м Сј п/м Чи м, *не мѣреш* М м, *мѣже* Бј м Г м ДС м З м Зав м Х м, *не мѣже* Б м, *не може* Чи м, *мѣре* Бј Г м Гр Граб ДБ ДС м З м Зав м Куч Рад Селъ п/м Х Чи м, *мѣремо* Ам Г м М м Чи м, *не мѣремо* М м, *не моремо* Б м Бал м Бј м Гр ДС м, *мѣжете* Зав м, *мѣрете* ДС м Каћ м М м Радиј Рут Сј м, *не морете* ДС м итд.

Само је у 3. л. пл. увек: *мѣгу* Ам Б м Бал м Гр ДБ ДС м За Зав м Јаб Кос Ра Селъ м, *не могу* ДБ ДС м Х.

б) У сложених је, пак, глагола доследно:

пѣмогнѣм Жињ, *пѣмогнѣ* Ам одн. *пѣмогнѣ* Буч Жињ За итд.

²²⁶ Осим П-Др. и Пљ., исп. и Вуш. ДИХ 61, Пиж. Кол. 21 и Станић Јек. акц. 82 (само -ем), али Петр. Пјеш. 132 само *трѣсем* и сл.

²²⁷ Пецо ГИХ 188 само *трѣсем* и сл.

²²⁸ Барј. НП-Сј. акц. 91 само *трѣсем* (занемарујемо овом приликом, као и код Вуш., 1. и 2. лице пл. типа *трѣсемо*).

²²⁹ Тако и Барј. Бихор I 68, Барј. НП-Сј. акц. 92 ("арх. зона"), Петр. Броћ. 232, Пеш. СК-Јб. 68, Тулић Бјел. 65, па и Мил. Црнин. *мѣзем* (455), *вѣшем* (456), али Стеван. Пипери 153 и 177 само *трѣсем* и сл.

²³⁰ Белић Историја П/2 93, Ник. Основи 103.

²³¹ Пецо ГИХ 188, Пецо Орт. 45 и Мат. Мостар 339 *плѣтем* и сл.

119. а) Глаголи на *-јем*, без обзира на то које су врсте, имају обично кратак вокал у наставку презента. То важи и за глаголе типа *гријати* и *смјети*, који се не наводе овде већ у одељку о континуантима јата.

Глаголи на *-јем* IV-A врсте:

бије Јаб, *бијем* Ам Рад, *бијеш* Кос Радиј, *добијем* Каћ м, *ддлијем* Х м, *здијем* Сј м, *здијемо* Кос, *здије* Кал м, *здијеш* Жињ, *здлије* Кал м, *избије* ДБ Чи м, *не избије* Чи м, *не избијеш* Чи м, *изујемо* Жив м, *испије* Ам, *кније* За м, *ндвијемо* Буч Куч Селъ, *ндвијеш* Х, *ндлије* Куч Радиј Селъ, *ндлијемо* Јаб Х м, *ндлијеш* Кал м, *дкније* Кос м, *пије* Ам Бј Др м ДС м Жив м З м За Јаб Каћ м Селъ м Сј, *пијем* Ам Г м ДБ Кал м, *пијемо* Буч Јаб Чи м, *пијеш* Бј Буч Каћ м, *пдије* М м, *пдијемо* Селъ, *пдијеш* Гр Радиј Х п/м, *пдкрије* Селъ, *пдкријемо* Жињ Заб м, *пдкријеш* Бј Буч З м Рад, *пдије* Гр За Каћ м Рут Х, *пдијем* Кос, *пдијемо* Г м ДБ, *пдијеш* Куч Јаб Кос м Рут, *пдкрије* Кос м, *пријодије* За, *пријодијеш* За, *пдобије* Г м, *пдобијеш* Зав м, *пдзливје* З м, *пдзливје* Ра, *пдзалијеш* Х м, *сдије* Гр, *сдијеш* З м Радиј Селъ м Х м, *сдкријем* Рад, *сдкријемо* Заб м Рут, *сдишије* Др Радиј, *сдишијемо* Куч, *сдишијеш* Х, *спдобије* Рут, *убије* Г м Јаб Х м, *не убије* Б м, *убијем* Г м Гр Куч Селъ, *убијемо* Зав м, *убијете* ДС м, *убијеш* Гр Ам, *умије* Х, *умијемо* се Јаб, *чје* се Гр, *чје* Кал м Каћ м Кос Селъ Сј, *чјем* Радиј, *не чјем* М м, *чјем* ДС м Х м, *чјеш* Б м Бј Заб м, *чјеш* Сј, *шије* З Куч Радиј, *шијемо* Др За Јаб Куч.

Глаголи на *-ујем* IV-B врсте:

вјрујем Г м, *вјрујем* Бј м Јаб, *вјрујем* За м, *вјрујеш* Бук Др За м ЗТ Куч, *вјрујеш* Сј м, *завраћује* Х, *кзрујем* Зав м, *кзрујете* Кос, *кпује* Кал м, *кпујем* Буч, *кпујемо* Х м, *наплдћујем* Радиј, *оснује* Х п/м, *оснујемо* За Јаб, *познајем* Б м, *познаје* се З м, *познајем* Буч Јаб Селъ, *познаете* Зав м, *познајеш* Бал м Радиј Х, *потаркујеш* Х, *пребацује* Рад, *пштупјем* ДБ, *пресушује* ЗТ, *приказује* Ра, *прддајем* Радиј, *псје* Ам Јаб, *псје* ДС м Каћ м Селъ м, *псјем* Куч, *псјем* Ам, *псјеш* ДС м, *птујем* Г м, *рдујемо* ДС м, *рдујемо* Гр, *счујеш* Др м, *счујеш* Гр Радиј Х, *счује* Буч Ра Селъ м Х м, *счујеш* Кал м, *удљујеш* Гр итд.

б) Исти ови глаголи могу, међутим, имати и дуг вокал у презент-скоме наставку.

Глаголи на *-јем* IV-A врсте:

бије Сј м, *ддлијем* Х м, *здије* М м, *избије* За, *крије* Јаб, *пије* Бал м З м Х м, *пдкријеш* З м, *пдије* Јаб Сј, *убије* Зав м, *чјем* Гр, *чјем* Каћ м, *чје* Бал м.

Глаголи на *-ујем* IV-B врсте:

вјрујеш Чи м, *ддрује* З, *не ддликује* ДБ, *израћује* Сј м, *кзрује* Кос, *нарећујем* Жив, *наслѣћује* ДБ, *практикујем* Радиј, *рстенује* З, *псјем* Куч, *не псјеш* Др, *рдујемо* се З м, *счујеш* Др, *шкдлује* Х м.

Уз ово — три напомене: прво, фреквенција примера с дужином у *кријем* је, укупно узевши, у обрнутој сразмери с оном у *тресем*; друго,

примери дати под а) бележени су на целој подручју СП, можда нешто ређе у селима ближе границе с Босном²³², тј. у прибојским, него у осталима²³³; треће, финално -у у 3. л. пл. ових глагола увек је дуго (нпр. *пљу* Буч ДБ ДС м За п/м Јаб Каћ м Куч Рад Радиј Рут) па остале потврде, као нерелевантне, нису ни навођене²³⁴.

120. а) Суплетивни облик *јесам* гласи у 1. л. сг. доследно *јесам*, али се у 3. л. пл. поред *јесу* Бал м Граб Гр Др ДС м З м ЗТ Кал м Каћ м Кос Ра Радиј Сељ м Чи м може спорадично чути, у неким селима близу Увца, и *јесу* Ам Ра Рад²³⁵.

б) О прозодијским ликовима презентских облика глагола *хтјети* говори се ниже (т. 158).

121. Повучени акценат у 2. и 3. л. сг. аориста не подразумева и обавезну финалну постакценатску дужину ни у оним категоријама у којима је она у Вуковом и Даничићевом систему обавезна. На подручју СП говори се, наиме, и *изгину* и *изгину* (примери се наводе у одељку о прозодијским алтернацијама у конјугацији, т. 269 и даље).

Овакво двојство имамо и у квантитету јединога слога у аористу глагола *бити*: *би/би* (в. на истоме месту, т. 268).

Изгину је у нашем случају дијалекатски неутрално, јер је својствено већини сродних говора²³⁶, а *изгину* обележено, мада се јавља и у неким суседним говорима²³⁷.

122. Наставак 3. л. пл. аориста по правилу је кратак, што показују бројни забележени примери, од којих се овде наводи само мали део:

вечераше Каћ м, *вратише* Гр За м, *дђоше* Жињ Каћ м Сј м, *ддеча-ше* Гр, *затворише* Др, *зоговорише* Чи м, *избише* Кал м, *изведоше* Жињ, *нађоше* ДС м, *одоше* Рад Рут, *побише* Бал м Бј Јаб Кос, *повукоше* Гр,

²³² Исп. Симић Ободи 18 *кџје* (*кџје*), Тешић Љешт. 173 *бијем*, *чујем*, затим Мат. Мостар 342 *брџје*, Пецо Орт. 45 *бијем*, а од говора у Ц. Гори Петр. Пјеш. 132 *чујем*, Пеш. СК-Љ. 69 *лијем*, Ћупић Бјел. 41 *брџемо*. У Гор. 636 имамо *бијем/кџје*, зависно од инф. гл. основе.

²³³ Тур. Јат 295-296 има знатно више примера типа *смџиш* и сл. него *смџеш* и сл.

²³⁴ Вуковић Акц. П-Др. 319 *бијем* (*бијем*) / *бију*, Гор. 687 *одкријем* / *одкрију*, Пик. Кол. *крџем* (28) / *вџу* (24), текстови), Станић Уск. акц. 83 *сијем/сију*. Кратко *е* има и Руж. Пљ. 149, као и Барј. Бихор I 77 (*покрџем*), Барј. НП-Сј. акц. 114 (*бијем*), Вуш. ДИХ 64 (*кџјем*).

²³⁵ Гор. 714 *јесу* (*јесу*), Ник. Колуб. 15 *јесу*; Ћупић Бјел. 91 *јесу*.

²³⁶ Између многих других и суседноме пљевалском (Руж. Пљ. 164-165) и сјеничком (НП-Сј. акц. 111 и другде). Ипак, у НП-Сј. акц. 110 налазимо и *збџу*.

²³⁷ Гор. 645 само *вијку*, *јџену* и сл. Исп. и Симић Ободи 36 *втковад/извади*, затим Пеш. СК-Љ. 74 *не омириша*, Стеван. Пипери 158 *вијку*, *пђгину*, 160 *дђби*, *изли* и сл., Ћупић Бјел. 93 *прдси*, 117 *не поврну се*, али Барј. Бихор I 78 *извади*. Броз. (Ишћа 125) узима дужину на ултимима у 2. и 3. лицу сг. као једну од особина којима се југоисточна група источњоци дијалекта супротставља северозападној. Прилике у Гор., у мањој мери и у срб. Полимљу, донекле релативизују ту дискриминанту.

приступише Буч, *убише* Заб м Чи м, *ударише* Каћ м Сј, *упадоше* Жив итд., итд.

У прелазном је тако увек:

забљеше Х м, *јвише* М м, *нављеше* М м Х м, *оддше* Б м М м, *оддоше* Б м, *отрчаше* М м, *родџше* М м, *убџше* Б м, *умџтише* Б м и сл.

Мора се, међутим, нагласити да је у више новоштокавских села забележен и понеки облик с дугим -е. Иако су такви ликови несразмерно ређи од оних с кратким наставком, очигледно је да ова прозодијска особина није сасвим страна ни овоме говору:

бишџ Чи м, *гледашџ* Кос, *дџгошџ* Селџ Сј м, *доведошџ* За м, *згледашџ* се Сј, *убџшџ* Куч, *не ктешџ* ДБ, *оддошџ* Кос Рут, *погдџишџ* За, *прџвишџ* га Жив, *стџгошџ* Каћ м, *ударишџ* Кос м.²³⁸

123. Рекло би се, на основу овога пута оскуднога броја примера, да је у 3. л. пл. имперфекта ситуација нешто друкчија. Тако имамо обично *бџџу* ДС м, *биџџу* Бук х3 За Кос Селџ, *имџџу* Бал м ДС м, а ређе *биџџу* Бук Куч Кос.

У ликовима као *биџџу* Ам Буч Кос Рад посреди може бити и позиционо губљење дужине а не изворно кратко -у, али то остаје само у домену претпоставке.

У прелазноме г. дужина је, изгледа, редовна: *бџџу* Б м, *биџџу* Х м, *џмиџџу* Х м.²³⁹

6) КВАНТИТЕТ НАСТАВАКА ЗА ТВОРБУ РЕЧИ

124. У појединим је новоштокавским говорима, као што је познато, дошло у одређеним категоријама до међусобнога укрштања наставака -ић и -џћ.²⁴⁰ У вези с том појавом указујемо на кратки наставак -ић и у двосложних деминутива типа *грмић* у прибојским селима:

грмић За, *грмића* Ра, *прутић* Сј, *прутића* Ра, *рдстић* Буч, а тросложне им. и у другим крајевима имају само -џћ (кратко).

²³⁸ С обзиром на прилике у суседноме пљевалском, па и у ускочком и колашинском (Руж. Пљ. 161 *џџишџ*, ретко *дџерашџ*; Станић Ћк. акц. 80 увек -џ; Пиж. Кол. 24 *скџчишџ/мџлише*), могло се очекивати и више потврда за дуго -е. Међутим, већина осталих сродних говора зна само за кратак наставак у 3. л. пл., међу њима и суседни сјенички и сви остали западносрбијански говори. То истовремено значи да су ови примери из Доњег Полиња, иако спорадични, засад (?) и једини западносрбијански.

²³⁹ Подручје на којем се јавља дуго -у и иначе је шире од онога са -џ у 3. лицу пл. аор. Исп. Барј. Бихор П 21, Барј. НП-Сј. акц. 94, Пеш. СК-Љ. 71, Ћупић Бјел. 94 (али Мил. Црмн. 451 *пџсау*, Стеван. Пилери 161 *чимџ(х)у*), а од новошток. говора – Вуш. ДИХ 60, Пецо ГИХ 154, Пиж. Кол. 24, Руж. Пљ. 155, Станић Ћк. акц. 80 (али Вуковић Акц. П-Др. 333 *биџџу* (*биџџу*), а Гор. 646 *џмаџџџу*).

²⁴⁰ Исп. Вуковић Акц. П-Др. 205, Гор. 648, Станић Ћк. акц. 115, Стев. Гружа 547 (овде увек -џћ) и др. Важно је, због прилика у прибојскоме крају, да у Обадима "Деминутиви на -ић данас имају углавном кратак вокал суфикса" (Симић 39).

У Рут је забележено *пјтић* и *грџе растџе*, а то је нововарошко село најближе прибојским.

У осталим селима бележимо не само *бурџ* Куч, *дечкаћ* Ам, потом *паклића*²⁴¹ Др м, *нака складџа* Кос, *днујем складџом* Гр и сл. него и *ножџе* Ам, *пџт днује перџа* уз *днџ стџбло* Зав м, *пјџвџћ* Сељ м, *дџв синџћа* Куч, *тџје њупџћа* Ам, *црџџ* Сељ м, па и *ровџћи* Кос (: ров).

Из прибојских села имамо само једну потврду за ову појаву: *бужџћ*, ген. пл. *бужџћа* Заб м²⁴².

Иако непотпуни, ови подаци су довољни да укажу на извесну разуђеност новошток. полимскога говора (за прелазни немамо података), примећену и у неким другим случајевима.

125. Обично је дуг вокал *у* у наставку *-иште* именица средњега рода:

Билибџште (топ.) Кос, *Вџрџиште* Граб, *џџџиште* Г м Гр Др З м Кал м Каћ м Х, *џџџиште* Јаб Кал м, *грџџиште* Буч, *Дџбрџиште* Бал м Каћ м, *нд џворџиште*²⁴³ Др, *Зџбрџиште* (топ.) Кос, *џџмџиште* Г м, *џгрџџиште*²⁴⁴ (: џграти) Каћ м, *кџџџиште* М м, *кџнопџиште* Рад, *кџџиште* Ра, *кџџиште* Сељ м, *куџуруџиште* Зав м, *кџћџишта* (ген. сг.) Сељ, *џ лежџиште* Куч, *Мџстџиште* (топ.) Јаб, *на огџиште* З м, *деџиште* Гр ДС м За ЗТ Кос м Рад Радиј Сељ п/м Сј Х, *одмџралџиште* Гр, *Плџндџиште*²⁴⁵ Ра, *прџноћџиште* За м, *Рџжџиште* (топ.) Кос, *Сџлџиште* (топ.) Зав м, *сџрџиште* Ам Буч Куч Сељ Х м, *кџшику сџрџишта* Гр, *у слџгалџишту* Сељ, *сџкџиште* Сељ, *Пџтенџиште* Рад, *Црџџиште* Куч.

Знатно су ређи примери с кратким тим вокалом:

у *Вџрџишту* Ра, *Виџиште* (топ.) За м, *џџџиште* Бј м Кал м Ра, *џџџиште стџџ* М м, *кџџиште* Др м, *деџиште* З м хЗ, *прџџџџиште* Жив, *сџрџиште* Жив²⁴⁶.

Што се пак само акцента тиче, наведене именице (да то поменемо овде) могу се поделити на три групе: а) оне које чувају акценат основних речи (нпр. *кџнопџиште*), б) оне у којих се уопштава краткоузлазни акценат на трећем слогу од краја (нпр. *рџжџиште*) и с) оне (тростложне) у којих се уопштава краткосилазни акценат на иницијалном слогу (нпр. *кџџџиште*)²⁴⁷.

Поједине лексеме варирају између једнога или другога типа (*џџиште*, *џџџиште* и *кџџиште*).

²⁴¹ РМС *пџклић*, *пџклић* и *пџклић*.

²⁴² Вук *бужџћ*, али Гор. 648 *бужџћ* (: *цџрџћ*, *рџстџћ* и сл.).

²⁴³ Вук *дџбрџиште*.

²⁴⁴ Вуковић Акц. П-Др. 259 и Рем. Кладањ 120 исто.

²⁴⁵ Вук *пџндџиште*.

²⁴⁶ И Вук је знао за кратко *-иште*, али изгледа само иза краткога узлазно интонираног слога.

²⁴⁷ Овај последњи тип не помиње се у Ник. Основи 78.

О појавама у плуралу в. ниже у т. 171.

126. Вокал *о* у наставку *-ост* именица ж. рода увек је кратак ако је претходни слог дуг:

дужнос Јаб Кос м, *могућнос* Бј м Заб м Кос м, *опаснос* Радиј, *противнос* Ра, *способност* Каћ м, *удобнос* Рад Х м.²⁴⁸

127. Прилозима за време типа *зимјс* Ам ДС м За Сј м, *зимјске* Буч, *пролетос* Ам и сл. придружили су се и они на *-ас* (←^о-^{ьс}):

вечерас Буч Јаб Кос п/м Радиј Селъ, *данас* Ам Бал м Бј м Буч Г м Гр ДБ Др ДС м Жив п/м Жињ За п/м Заб м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч М м Ра Рад Радиј Селъ п/м Сј Х п/м, *данас* Г м М м Х м, *данаске* Др За, *јесенас* Ам, *ноћас* Бук Гр ДС м Каћ м М м Радиј Рут Сј, *ноћаске* Сј.²⁴⁹

Изузеци су сасвим спорадични, осим донекле у прелазноме говору:

вечерас За м, *данас* Б м Г м За м Зав м Сј м Х м, *данаске* Г м.

127^а. Неколико забележених прилога на *-ски* такође има дуг финални вокал: *Вёрски* се криле жене За, *Дворски* ми на село живимо Бј, *домаћински* Г м, *љуцки* Др За м, *сутски* се развели Х.²⁵⁰

7) КВАНТИТЕТ ВОКАЛА *о* (←*л*)

128. а) Дуг је недоследно вокал *о* (←*л*) у именица типа *дијоница* Каћ м, — *старац* Селъ, *старец* За м, *стариц* Др.

Бележимо, међутим, и *парјонице* Гр, *топионица* Гр, — *вдриоца* Куч, *жетивоци* Ам, *пантивоци* За, *сретиоци* Кос м, *хрдниоци* Бал м Радиј и сл. (више примера у т. 455). Осим тога исп. и *ждовица* Др м, *ждовицу* Ам.

Овим се доњополимски новошток. говор (за прелазни немамо података) налази на прелазу између јужних и југозападних источнохерцеговачких говора (у којима је *о* таквога порекла кратко) и северних (у којима је оно дуго)²⁵¹.

²⁴⁸ За прилично распрострањено кратко *-ост* у им. овога прозодијског типа исп. Вуковић Акц. П-Др. 244 и 247, Гор. 648, Моск. Поц. 33, Пиж. Кол. 49, Стев. Груза 582, затим Барј. Вихор I 66, Барј. НП-Сј. 44, Пеш. СК-Јљ. 53, Стеван. Питери 132, Петр. Б-К 24 и др.

²⁴⁹ Тако је, између осталих, и у већини суседних и оближњих говора: Барј. НП-Сј. акц. 90 (уз *вечерас*), Гор. 637, Тур. Равни 179, Руж. Пљ. 146, Станић Уск. акц. 183, Тешић Љешт. 174; Вуковић Акц. П-Др. 376 и Пиж. Кол. 176 одн. 177 *данас*, *ноћас* / *данас*, *ноћас*, али исп. Пецо ГИХ 161 *данаске*, *ноћаске*, Пеш. СК-Јљ. 182-183 *данас*, *ноћас*, Ђутић Бјел. 101 *јесенас*.

²⁵⁰ Ова је дужина, поготову у црног. говорима, много мање распрострањена од оне у *данас*. Исп. ипак, Гор. 668 *љуцки*, Руж. Пљ. 146 *ндшкѝ/свѝјски*, затим Моск. Поц. 103 *српски*, *љуцки*, *свѝјски* итд., Стев. Груза 608 *мушкѝ*, али *љуцки*. Исп. и код Вука *свѝјски/мушкѝ*.

²⁵¹ В. у Ник. Основи 106, а исп. и бел. 7 у Симић Обади 18.

b) Од оних на северу разликује се, међутим, наш говор посебно кратким *-o* у р. гл. придеву. Врло ретки примери типа *бѣд* Селъ м могу бити и аналошкога порекла (: *дѣшд* и сл.). Дуго *-ѡ* у *ѡмрѡ* и сл. (в. ниже у т. 351d) компензација је за десилагабизацију сонанта *р*.

ПРОЗОДИЈСКЕ АЛТЕРНАЦИЈЕ У ДЕКЛИНАЦИЈСКИХ РЕЧИ

130. а) Овај одељак (као и следећи — о прозодијским алтернацијама у конјугацији) заснован је пре свега на грађи из новоштокавскога (доњо)полимског говора (као најраспрострањенијег), али ће на многим местима бити указано и на стање, појаве и појединости у комаранскоме (прелазном) говору. Међутим, грађа којом располажемо не омогућује обраду свих постојећих алтернација, а поготову не увид у њихову лексичку заступљеност или стање у свакоме од посећених места.

б) Поред алтернација наводе се обично и неке лексеме чији је прозодијски лик (овде понекад условно називан "лексичким акцентом") дијалектолошки занимљив. При томе је аутор, нерадо, жртвовао многе појединачно или ретко потврђене лексичке акценте, чији списак уосталом не би могао бити коначан ни да је ово његов завичајни говор.

1) И М Е Н И Ц Е

а) ИМЕНИЦЕ МУШКОГ РОДА НА -Ø

а. Једносложне основе

131. Тип *син~сина*²⁵² а) У локативу сг. је, осим "у речи овога реда које значе челад и животињу"²⁵³, заступљена алтернација $\sim$ (ном.) $\sim$ '(лок.):

у *браку* Зав м Куч, на *бр^члѣгу* Ам, у *овоме бр^члѣгу* Сј м, у *мџм в^члѣку* Селъ, у *тоџме в^члѣку* Ам, у *в^члѣку* Ра, о *врату* Јаб Кос, на *вату* Кос м, по *наму* и *гласу* За, на *граду* Кал, по *граду* Жињ Кал м, по *дану* Сј, на *жару* Кос м, на *ономе жѣгу* Гр, у *номе зѣду* Куч, на *класу* Зав м, по *крѣгу* Рут, у *крѣгу* Рут, по *мраку* Др, на *раду* Кал м Радиј, по *раду* Јаб, о *томе раду* Радиј, у *реду* Буч Каћ м, по *нашѣму реду* Каћ м Селъ м, по *сату* Ам, по *свѣлѣту* Ам За м Кал м М м, по *сн^члѣгу* ДС м Жив м, у *сн^члѣгу* Заб м Каћ м, у *његовоме стѣну* Радиј, на *јѣднѣм стрѣку* Сј м и сл.

Једини забележени изузетак чини специфично о *Петрову дану* Рут.

б) П л у р а л. У неких именица с инфиксом -ов- бележимо $\sim$: *бѣлове* Јаб, *бѣкове* Буч Селъ, *лѣстове* (= лиснике) Др, *сѣтове* Кос, *сѣпови* Буч, *сѣдови* Гр, *сѣдове* Бј ДБ Ра, *цвѣтови* Ам, *црѣпови* Селъ. Овамо спадају и све именице наведене у т. с) и d), док за *сѣтове* (die Honigscheiben) Ам није сигурно да припадају овоме типу. С Дан. се слажу *брк*, *град*, *дар*, *друж*, *зѣц*, *кум*, *син*, *суд* и *цвијет*, не слаже *лист*, а остале не помиње (стр. 20-21).

²⁵² Класификација типова заснива се у великој мери на оној коју је дао М. Пешикан у ЈФ ХХVIII/1-2 (скр. Пеш. Основи).

²⁵³ Даничић 20.

У других је засведочен ' : *вѣзовима* Буч, *вѣзови* Жив, *жуљови* Јаб Селъ м, *рѣдове* Ам Јаб, *по рѣдовима* Бј м, *цѣљеве* Кос. Даничић (21) помиње само *жуљ* (као овде).

У три именице (вероватно таквих има више) примећено је колебање: *вѣкови* За м, *зидове* Каћ м, *рѣдове* Јаб Сј / *вѣкови* Буч Кос м, *зидови* Куч, *зидове* Селъ, *рѣдове* Бал м. Код Дан. је квантитативна алтернација заступљена у им. *зид*.²⁵⁴

с) Г е н и т и в п л. Именице с ' на иницијалном слогу облика ном. и ак. пл. имају у ген. обично ' на пенултими: *вукѡвѣ* За м Јаб Селъ п/м, *дарѡвѣ* Бук, *другѡвѣ* Јаб Куч Ра, *зечѡвѣ* Кал м, *кумѡвѣ* Ам, *редѡвѣ* Јаб, *синѡвѣ* Ам Бал м Бук Буч Гр ДБ Др п/м Жив п/м За ЗТ Јаб Кос Куч М Ра Радиј Селъ п/м Сј п/м Х м Чи м, *судѡвѣ* Кос м Х м.

Приближавајући се делимично говорима Херцеговинс²⁵⁵, а одступајући од Дан., наши говори знају и за непомични акц.: *вукѡвѣ* М м, *дарѡвѣ* ДБ Кос м, *зечѡвѣ* М м, *редѡвѣ* Сј, *синѡвѣ* Ам За м Радиј.

д) У д а т. – и н с т р. – л о к. п л. такође је знатно чешће *по градѡвима* Рут, *у градѡвима* Кос, *другѡвима* Гр, *синѡвима* Ам Буч ДБ Селъ, *са синѡвима* Ам Каћ м него у *нашим градѡвима* Ам, *кѡровима* Рад, *друговима* Бал м.

И Дан. је "слушао" *градѡвима* и *градѡвима* (стр. 21-22).

е) У ген. пл. облика с непроширеном плуралском основном редовно је: *ѡри* Ам М м Радиј Селъ, *брѡвѣ* Јаб Каћ м Сј, *дѡна* Ам Бал м Бј Граб ДБ Жив Заб м Јаб М м Рут Селъ Сј Х м Чи м, *зѡба* Кос М м Селъ м, *мрѡвѣ* ДС м Селъ м, *црѡвѣ* Селъ п/м итд.

У дат.-инстр.-лок. се поред *зѡбима* Селъ п/м, *љѡдима* Бал м Бј м Граб Др м ЗТ Јаб Кос м Селъ м и сл. јавља и *зѡбима* За м.²⁵⁶

132. Тип *рѡд ~ рѡда*. а) У л о к а т и в у с г. врши се, осим у речима "које значе што живо"²⁵⁷, промена квалитета акцента:

на брѡду Куч Рут, *у дѡму* Др ЗТ, *у дѡлу* Ам Бук Јаб, *у Милошеву Дѡлу* Каћ м, *на лѡду* Кал м, *на нѡвѡме мѡсту* Жив м, *на Цѡрѡвѡм мѡсту* Жив м, *по пѡду* Кос, *у рѡву* Буч Јаб, *у рѡду* Бук Др ЗТ Кос м Х м, *у рѡку* Ам, *у стрѡју* Ра, *у тѡву* Ра, *у тѡку вѡчери* ДБ, *у тѡру* Заб м Ра Рад.

²⁵⁴ Оба ова одступања од Дан. засведочена су и у сродним говорима, при чему је прво (типа *вѣкови*) распрострањеније (исп. у Ник. Основи 105 за "Бушовићеве говоре", П-Др., Пљ. и Орт., затим Барј. НП-Сј. акц. 5 *прѡтови*, Станић Уск. акц. 106 *дѡлови*). За *зидове* исп. Пиж. Кол. 32 (чешће него *зидови*) и Станић Уск. акц. 106 (поред *зидови*).

²⁵⁵ Исп. Пецо Орт. 12 *гладѡвѣ* (*синѡвѣ/синѡвѣ*). И у једном ближем говору, ускачком, обично је *градѡвѣ*, *синѡвѣ* и сл. То је тим интересантније што у суседству (Вуковић Акц. П-Др. 200) имамо чешће *гласѡвѣ* него *гладѡвѣ*, а да и не помињемо плевалски, у којем је (по Руж. 127) увек *другѡвѣ*. Међутим, и ускачки зна за *градѡвѣ* (Станић 107, мада на 106. стр. каже да је у ген. пл. "редован краткосилазни акценат").

²⁵⁶ Вуковић Акц. П-Др. 201 само *зѡбима*.

²⁵⁷ Дан. 23.

Исп., ипак: *ко бубрег у лдју* Каћ м, у *рџду* Х м, — на *Кџкину Брџду* Рад Рут (иако смо у овоме последњем селу имали на *брџду*, а у Х и у *рџду*).

У именице *крај* готово је редовно на *крџу* Др Кос Ра Чи м, *при крају* Ам Радиј, у *крџу* Кос м, у *двоме крџу* З, у *таме крџу* Чи м (врло ретко на *крџу* Др), али она и иначе по много чему одступа од именица овога типа. Очигледна је њена сродност са типом *свџт~свџта* (што значи да је и она припадала им. са старим акутом), само што је у ном. сг. дошло до дуљсња пред крајњим -ј:²⁵⁸

б) П л у р а л. У већине именица с проширеном основом у плуралу имамо краткоузлазни акценат у свим облицима: *брови* ДС м Кал м Каћ м, *бџрџа* Жињ, *бџрџе* Гр Рут, *вџџа* Кос, *Дџлови* (топ.) Др м Кос, *дџмџа* Каћ м, *дџбре кџеџе* Селъ м, *мџстоџе* Заб, *рџџеџи* Кос Сј, *рџџџа* Сј, *рџџеџе* Ам, *рџџџима* Сј, *рџџџи* Ам, *сџкџџа* Кос м, *стџџџи* Др За м Јаб Кал м Каћ м, *тџрџи* Ам З Јаб.

У им. *крај* и *роџ* акценат је краткосилазни: *крџџџи* Ам Бј м За Зав м Јаб Ра Селъ м Сј (само је од нових досељеника забележено и *крџџџе* З), *рџџџи* Др м Сј, *рџџџе* Гр Рут. Даничић (24) је овај акценат навео управо за те две именице. Ми их из наших говора можемо навести још: *дџмџџа* Г м (из комаранскога), затим *нџсџџи* Селъ м, *рџџџе* Селъ, *стџрџџџа* Јаб, *стџрџџџе* Жив, али за ову последњу није сигурно којем типу припада.²⁵⁹

с) Међутим, изгледа да само именице *крај* и *роџ* знају за алтернацију $\text{~}^{\text{~}}$ (ном.-ак. пл.) $\sim$ $\text{~}^{\text{~}}$ (ген. пл.) $\sim$ $\text{~}^{\text{~}}$ (дат.-инстр.-лок. пл.): *крџџџа* Ам За М м Ра, *рџџџџа* За м, — *крџџџџима* За, *рџџџџима* За м, али се говори и *крџџџџа* Ам Селъ м.²⁶⁰

д) Именица *пџст* гласи у ном. и ак. пл. *пџсти* Ам ДБ За п/м Селъ одн. *пџсте* ЗТ Ра, а у ген. *пџста* Ам З ЗТ Ра.²⁶¹

е) Ген. пл. именице *гџст* (која је некада припадала *i*-основама) гласи *гџстију* Ам Ра одн. *гџстиј* Г м, дакле с прозодијским алтернацијама својственим именицама ж. рода на -џ типа *кџст* $\sim$ *кџсти*.²⁶²

133. Тип *свџт~свџта* а) У л о к. с г. углавном изостаје алтернација $\text{~}^{\text{~}}$: у *врту* Куч, *џ јаду* Гр За м, *џ свџме јџду* Ра, у *јџдџам лиџту* Гр, *по мџју* (ном. сг. *мџј*) З, *о мџрту* Чи м, у *мџрту* Зав м Радиј, у *рџту* Ам Јаб, у *Сџпу* Х, на *фрџнту* Б м, *по врџнту* Куч, али се спорадично говори и у *гџду* Рут, на *нашџме фрџнту* Кос.

²⁵⁸ Пеш. Основи 119.

²⁵⁹ Много је радикалнији у овој појави ускочки говор, у којем имамо само *брови*, *дџлови* и сл. (Станић Уск. акц. 108).

²⁶⁰ Даничићево *крџџџи* — *крџџџа* — *крџџџџима* има, с једне стране, Руж. Пл. 125, а с друге Гор. 640 (овде и *крџџџџима*). Исп. и Стев. Груза 543.

²⁶¹ Вуковић Акц. П-Др. 197 и Руж. Пл. 125 исто.

²⁶² В. Матешкић Wortakz. 61.

Примери типа *на фронту* у обрнутој су сразмери с онима типа *на брџу*. То значи да се различито понашају именице с кратким вокалом у ном. сг. од оних с дугим вокалом у томе падежу, поготову од оних у којих је вокал дуг у свим облицима сг.²⁶³

б) Дан. (25) не предвиђа никаква померања акцента у п л. им. овога типа с проширеном основом. Тако и овде бележимо *дѣсови-дѣдовѣ-дѣвовима* Ра, *кмѣтѣвѣ* Ам, *рѣтѣвѣ* ДС м З, *чѣсѣвѣ* Гр.

Међутим, им. *сват* може у ген. и дат.-инстр.-лок. пл. имати и помичан акценат: *сватѣвѣ* Ам Кал м Кос м Рад, — *сватѣвима* Ам З м За м Кал м Каћ м Селъ м, *са сватѣвима* Х м.²⁶⁴ Осим тога исп. и *дланѣвѣ* За.

Говори се, приближно често, и *сѣтѣвѣ* Ам Бј ДБ Др З п/м ЗТ Кал м Куч Ра Х, — *сѣтовима* Бј Буч ДБ Др ЗТ Ра.

с) Именица *прст* гласи у дат.-инстр.-лок. пл. обично *пѣрстима* Ам Куч Радиј, али бележимо и *пѣрстима* Селъ м.²⁶⁵

134. Тип *пѣт~пѣта*. У новоштокавском говору није забележен у облицима п л у р а л а с проширеном основом никакав други акценат осим дугоузлазнога: у *Гѣсѣвѣ* Рут, *гѣѣвѣ* Селъ, *кѣѣчѣвѣ* Рут, *лѣѣѣкѣвѣ* Ам Сј м, *лѣѣѣковѣ* Ам Др Сј м, *са лѣѣѣковима* Кал м, *мѣѣѣвѣ* Ам Гр, *нѣѣѣѣвѣ* Бук, *нѣѣѣѣвѣ* Гр Жив п/м Кос Рут, *с нѣѣѣѣвима* Сј, *пѣѣѣѣѣвѣ* Бук Селъ, *пѣѣѣѣѣвѣ* Јаб, *пѣѣѣѣѣвѣ* Др м, *пѣѣѣѣѣвѣ* За м, *пѣѣѣѣѣвѣ* Ра, *пѣѣѣѣѣвѣ* Јаб, *пѣѣѣѣѣвѣ* За м Кал м Рут, *пѣѣѣѣѣвѣ* Бј Каћ м, *пѣѣѣѣѣвѣ* Ам Бј Каћ м, *стрѣѣѣѣѣвѣ* Бј, *стрѣѣѣѣѣвѣ* ДБ, *шѣѣѣѣѣвѣ* Буч Каћ м, *ѣѣѣѣѣвѣ* Јаб Кос, *ѣѣѣѣѣвѣ* Кос, *ѣѣѣѣѣвѣ* Кос, *ѣѣѣѣѣвѣ* Кос Селъ, *шѣѣѣѣѣвѣ* За м и сл.

Тиме се овај говор слаже не само с Дан. (осим спорнога *вѣровѣ*, стр. 22-23) него и са непосредно суседним говорима.²⁶⁶

У прелазном (комаранском) говору такође је обично *лѣѣѣѣѣвѣ* Г м, *лѣѣѣѣѣвѣ* Х м, *пѣѣѣѣѣвѣ* М м, *пѣѣѣѣѣвѣ* М м, али је могућно и *крѣѣѣѣѣвѣ* Б м.²⁶⁷

135. Тип *кѣѣѣѣѣвѣ ~кѣѣѣѣѣвѣ*. а) Даничићев г с н. п л. *ѣѣѣѣѣвѣ*, *тѣѣѣѣѣвѣ* засведочен је и овде: *ѣѣѣѣѣвѣ* Ам Бал м Зав м Јаб Ра Селъ п/м, *тѣѣѣѣѣвѣ* Јаб

²⁶³ Тако и у другим сродним говорима, нпр. у суседноме пљевалском (Руж. Пљ. 124 само *на прагу* и сл., али у *дѣм* и сл.). Исп. и Вуковић Акц. П-Др. 194 *на прагу / на мрџу*, Пецо Орт. 11 *пѣѣѣѣѣвѣ / на пѣѣѣѣѣвѣ* и сл.

²⁶⁴ Тешић Љешт. 177 *сватѣвима (сѣтовима)*, Станић Уск. акц. 109 обрнуто, а Пецо Орт. 11 само *сѣтовима*.

²⁶⁵ Пецо Орт. 11 двојако, Пиж. Кол. 34 и Руж. Пљ. 125 *пѣрстима*, а Симић Обади 25 и Станић Уск. акц. 109 *пѣрстима*.

²⁶⁶ Барј. НП-Сј. акц. 6, Гор. 640, а ни Руж. не помиње никакво одступање од Дан. (исп. стр. 120). Тако и Пецо Орт. 10, Симић Обади 25, Тешић Љешт. 177 и севернији западносрбијански говори. Међутим, Вуковић Акц. П-Др. 193 *пѣтовѣ/пѣтовѣ*, Вуш. ДИХ 41 *крѣѣѣѣѣвѣ*, Станић Уск. акц. 108 *кѣѣѣѣѣвѣ (кѣѣѣѣѣвѣ)*.

²⁶⁷ Барј. Бихор I 55 *кѣѣѣѣѣвѣ*, Барј. НП-Сј. акц. 6 двојако, али у СК-Јѣ. нема типа *крѣѣѣѣѣвѣ* (Пеш. 57).

Сј, али је у ове друге им. чешће *топџа* ДС м Кос Рут Сј. Осим тога исп. и *попџа* Ам.²⁶⁸

Први је модел забележен у комаранском у с *кџџа* Х м.²⁶⁹

б) Д а т.-и н с т р.-л о к. п л. именице *коџ* гласи у облицима с наставком *-ма* доследно *кџџа* Ам Др За Јаб Кос Куч Ра Рад Радиј Рут, *на коџа* Ам, а и у облицима с *-има* чешће је *кџџима* Бј Буч Г м Гр ДС м З м Јаб Кал м Каћ м Кос м Ра Селъ м Сј м, с *кџџима* Бал м Бј м ДС м, *на коџима* З Јаб Селъ м него *кџџима* Др м За Јаб Кос м М м Ра Селъ м Х м.²⁷⁰

136. Лексички акценат. Наводе се, азбучним редом, поједине лексеме које у одређеном селу (или у више њих) припадају друкчијем типу него код Вука и Даничића одн. у стандардном језику. Изузетак су једино примери у првоме пасусу т. б), који се наводе да би се показала лексичка заступљеност типа *рџд ~ рџда*, у нашим говорима мало сужена.²⁷¹

Класификација је извршена према томе којем типу наведене лексеме припадају у Вуковом и Даничићевом систему. У дублетизама се наводе прво примери који се слажу с Вуком, а иза косе црте они који одступају. У случају да обе варијанте одступају од Вука (иначе је то врло ретко), уместо косе црте стоји везник и:

а) *џџ-џџа* Рут, *џџом* Жив / *џџа* Кос Ра, *џџом* Зав м Куч Ра, с *џџо-*
џима Буч (*џџови* Зав м, *џџџа* Кос, в. т. 132b); *џџн-џџна-џџна* (сви) / *џџа*
џџна Б м, *џџа џџна* ДС м, *џџа џџна* Кос п/м Селъ, *џџа-три џџна* М м,
џџа-три џџна Гр, *неколка џџна* Х м, *три џџна* Б м, *три џџна* Гр ДБ ДС
м Каћ м, *три џџна* Каћ м Х м; *џџа кала* Кал м / *џџа кала* Др, *от кала* За
м; *џџа-џџа-џџови* (на класу) Зав м; *џџа-џџа* (die Honigscheibe) Г м, ак. пл.
џџа Г м и *џџове* Ам Кос; *џџа-џџа* За м / *џџа-џџа* За Јаб Рад, *џџа*
За Ра; *џџа џџа* З; *џџа* (= разбој) Ам За м, *на џџа* Кал м Ра / *џџа*
Сј м х1; ген. сг. *џџа* За Рад; ген. сг. *џџа* ЗТ / *џџа-џџа* Зав м Јаб Кос
м Селъ м, *џџа* Јаб; ген. сг. *џџа* Кос м, пл. *џџови* Кос м;²⁷²

б) *џџе* (сви), *џџџа* Ам Бук Куч Рад Рут, *џџа* Ра Селъ м, *џџа* Сј, *џџа* Др
м Ра Рут, *џџа* Буч Др Јаб Каћ м Кос м Рад Х м, *џџа* Ам Бј м Бук За м

²⁶⁸ Вуковић Акц. П-Др. 182 и Пецо Орт. 8 имају у све три им. ", али с колебањем ове последње у Орт. Гор. 640, Руж. Пљ. 118, Симић Обади 26 и Тешић Љешт. 177 само у прве. Пих. Кол. 34 *попџа* и "најчешће" *топџа*. Белић (Историја II/1 22) тврди да је овде "обично... превлачење акцената".

²⁶⁹ Исп. Барј. Бихор I 56 *сидџа*, Пеш. СК-Јб. 59 *рџџа*, па и ускочко *кџџа* (обичније *кџџа*) (Станић 110).

²⁷⁰ Пих. Кол. 35 и Станић Уск. акц. 110 обрнуто. Вуковић Акц. П-Др. 189 *кџџа*, Гор. 640 и Симић Обади 26 *кџџима*, а Руж. Пљ. 118 *коџима*.

²⁷¹ У сваком случају не више него у другим најсроднијим говорима. Постоје, наравно, извесна одступања, као и мање разлике у лексичкој заступљености ове појаве. Исп. у Вуковић Акц. П-Др. 196, Гор. 632, Руж. Пљ. 124, Симић Обади 21, Станић Уск. акц. 108, Тешић Љешт. 175, као и Барј. НП-Сј. акц. 7. О дуљеву вокала у ном. сг. им. овога типа в. у Белић Историја I 166.

²⁷² С Вуком се слике *џџн-џџна* Чи м; ген. пл. гласи *џџџа* Бј п/м Каћ м.

Селъ п/м, *вѣѣнце* Бук Селъ, *лѣнци* Ам, *лѣнце* Кос.²⁷⁷

б) Г е н и т и в п л. Постоје два модела: 1° *бѣрѣца* Каћ м, *вѣѣница* Ам Селъ, *кѣпѣка* За м, *кѣмака* Ам Сј м, *лѣница* Ам, *Нѣмаца* Јаб, *Нѣмаца* Бук Др За Каћ м Х м Чи м;

2° *вѣрѣца* Селъ м, из *Дѣвѣца* Кос, *зубѣца* Каћ м, *лѣница* Ам, *Нѣмаца* Кос, *Нѣмаца* Ам Др, *чѣмаца* Буч Куч, па и *кѣмаца* Ра (: кѣлац, в. у т. 102с, а исп. и т. 139б).

Први се модел слаже с Дан. (27), а други је аналошки, настао према осталим пл. облицима.²⁷⁸

Што се тиче облика с проширеном основом, забележено је само *пѣт дѣрмѣд* (мера при орању) М м (Дан. 27: *чѣоркѣд*).

138. Тип *прѣсац~прѣца*. а) У г е н. п л. је доследно: *кѣсѣца* За, *мамака* Ам ДБ Јаб Селъ, *мѣтаца* Ра, *прѣсѣца* Др. Тако је и код Дан. (30). У прелазном је, међутим, *кѣпѣка* Х м.^{278а}

б) Именица *мамак* има у парадигми ове акценте: ген.-ак. сг. *мамка* ДБ Др З За м ЗТ Кос м Радиј Селъ м, INSTR. сг. *мамаком* Ам Селъ, ВОК. сг. *мамаче* Јаб Селъ, пл. *мамаци* Ам Буч За п/м Јаб Селъ Сј м и *мамаке* (ак.) Каћ м, ВОК. пл. *мамаци* Ра и *мамаци* Жив м Ра Селъ, ген. пл. *мамака* (в. под а). Дан. (30-31) наводи ВОК. сг. *мамаче*, ном. пл. *мамаци* и *мамаци*, ген. пл. *мамака* и ВОК. пл. *мамаци*.

139. Тип *лѣвац~лѣва*. а) Често, као и у типу *синѣвац~синѣва*, ова квантитативна алтернација изостаје (в. т. 102).

б) Двојне ликове имамо у г е н. п л. облика с -ов-: *ѣвѣд* Јаб и *ѣвѣд* Буч Сј, *ѣвѣд* Јаб.²⁷⁹

У ген. пл. без форманта -ов- забележено је само: *кѣлѣца* Ам Селъ, *лѣница* Селъ, *лѣница* Ам Радиј Сј.

с) Акц. *лѣница* у складу је с осталим плуралским ликовима: *лѣнци* Кос п/м Селъ, *лѣнце* За. Говори се, међутим, и *лѣнци* Кос м, *лѣнце* Кос м, у *лѣнцима* Селъ м.

²⁷⁷ Овако бар од Ортијева на западу до Триња на северу: Пецо Орт. 10, Вуковић Акц. П-Др. 191, Станић Уск. акц. 114, Руж. Пл. 121, Барј. НП-Сј. акц. 9, Тешић Љешт. 177 (уз "врло ретко" *вѣѣнци*), Сињић Обадн 26, Тук. ГЦ 227, Ник. Тршић 389, али у Гор. 640 само (Даничићево) *лѣнци*, а у Грузи (Стев. 546) двојако.

²⁷⁸ Познат је и неким суседним говорима: Гор. 640 само *вѣрѣца* и сл., а Руж. Пл. 121 двојако, мада "већина именица има и у ген. пл. непокретан акценат". Исп. и Стев. Груза 546 *вѣрѣца* и сл.

^{278а} Исп. Барј. НП-Сј. акц. 10.

²⁷⁹ Даничићеву алтернацију *ѣнови~ѣвѣд* (31) потврђују Барј. Бухор I 57, Барј. НП-Сј. акц. 11, Вуковић Акц. П-Др. 191, Пиж. Кол. 35, а Станић Уск. акц. 116 још *ѣнови/ѣвѣд* и *ѣвѣд*. Пецо Орт. 9 наводи *ѣвѣд* (: ѣнови), а Моск. Поц. 12 *ѣвѣд* (: ѣнови).

140. Тип *чукаљ~чуља*. а) Л о к. с г.: на *лѣкту* Зав м, на *Сѣвину лѣкту* Јаб.²⁸⁰

б) П л у р а л. С Даничићем (27-28) се слаже ном. пл. *лѣктови* За м Зав м, *лѣксови* Сељ м, *лѣскови* Кал м, *чуљѣви* Ам и ген. пл. *лакѣта* Сељ м.

Овде је, међутим, забележен и инстр. пл. *лакѣтѣма* За м.²⁸¹

141. Тип *нокат~нокта*. а) Л о к. с г. забележен је само једном: о *нѣгову само трѣшку* За, а ни тај једини пример није од оних у којих Дан. (33) предвиђа померање акцента.

б) Г е н. п л. именице *нокат* гласи *нокѣта* Зав м Рут Сељ м, а и н с т р. *нокѣтѣма* Др.²⁸²

142. Тип *стѣрац~стѣрца*. а) Та квантитативна алтернација може, као што смо већ видели (т. 99), и да изостане (нпр. *стѣрца* Кал м Ра, *стѣрцу* Ра и сл.²⁸³), мада је чешће *јѣрца* Др м Куч Сељ м, *клинци* Сељ м, *клинце* Јаб, са *стѣрцом* Куч и сл.

б) У г е н. п л. је доследно: *јѣрца* Др м Куч Сељ м, *стѣрца* Јаб Рад и сл.

143. Тип *сѣѣкар~сѣѣкра*, и иначе непродуктиван, овде није засведочен. Насловна именица у новошток. говору иде обично по типу *прѣсац~прѣсца*: *сѣѣкар-сѣѣкра* Ам Гр Граб ДБ Др За м Кал м Радиј Х, а ређе (у кома-ранском изгледа увек) по типу *нокат~нокта*: *сѣѣкар* Бј Г м З м Кос м Сељ, *сѣѣкра* Г м З м Каћ м Радиј (али је у два последња села забележен и ном. сг. *сѣѣкар*^{283*}).

Овоме другом типу припадају преостале две Даничићеве именице: *чѣшаљ-чѣшља* ДБ, — *Пѣтар-Пѣтра* Бј м Граб ДБ Др ДС м Радиј. Исп. и *кѣт Петровѣ кѣћѣ* Јаб, *Пѣтрово кѣћѣште* (топ.) Кал м, *Пѣтров дѣн* Кал м, *Пѣтровѣдѣн* Буч, али се у оваквим случајевима често говори и *Пѣтрови пѣсти* Ам, о *Пѣтрову дѣну* Рут, *Пѣтровѣдѣн* Бук Сј м, о *Пѣтровудѣн* З,

²⁸⁰ Тако и Гор. 639, Руж. Пљ. 126, али Симић Обади 23 и Тешић Љешт. 176 (*на*) *лѣкту*. Ретка је алтернација у сг. и у уск. говору (Станић 110).

²⁸¹ Вуковић Аки. П-Др. 202 исто, Станић Уск. акц. 110 чешће *лѣктоѣма*, а Пецо Орт. 13 само тако. Међутим, и у Орт. је ген. пл. *лакѣта* (Вуковић Аки. П-Др. 202 *лакѣта*, са примером који означава мѣру). *Лакѣта*, иначе, наводи и Руж. Пљ. 127.

²⁸² Тако и код Дан., Моск. Поц. 18, Руж. Пљ. 125, Станић Уск. акц. 111, а за *нокѣтѣма* исп. и Гор. 640, Симић Обади 25, Тешић Љешт. 177 и др. Пиж. Кол. 36 наводи *нокѣта* као "усамљени...случај финалног акцента у ген. пл."

²⁸³ Исп. и код Вука *тѣрак-тѣрка, љѣрак-љѣрка*.

^{283*} У томе вероватно не би требало гледати потврду Вукова типа *сѣѣад-сѣѣада* (в. Дан. 32), већ хибридни појаву насталу укрштањем модела *сѣѣкар-сѣѣкра* и *сѣѣкар-сѣѣкра*. Оба су, иначе, потврђена, у Вуковић Аки. П-Др. 195, други у Пецо Орт. 11, док Станић Уск. акц. 111 има *сѣѣкар-сѣѣкра*, а Руж. Пљ. 118 само *сѣѣкар-сѣѣкра*.

*Петрову^н на Јаб Сел^н*²⁸⁴

144. С друге стране, у говорима СП јавља се нов тип (*мбоак~мдзга*), заступљен двема именицама:

вдсак Ам Сел^н м, ген. *вдска* Ам Сел^н, — *мбоак* Бук Др м Рут Сел^н м, *на мбоак* З м, — ген. *мдзга* Бук Др п/м Рут Сел^н п/м, с *мдзгам* З м.

Чини се да само нови доселеници говоре *вдсак* З, али наша грађа није потпуна.²⁸⁵

145. Л е к с и ч к и а к ц е н а т. Осим именица наведених у претходне две тачке (за *комац* в. т. 102с), исп. и:

бџкра Кос; *капак* Чи м / *капак* Сел^н; с *тџковима* Гр, са *тџком* Кос / *тџчак* Јаб Сел^н, *тџкове* Кос²⁸⁶;

чџнак Бј Др З Јаб Кал м Каћ м Куч Ра / *чџнак* Ам Ра Радиј Сел^н п/м и *чџнак* Ам Ра;²⁸⁷

мџтар М м Ра Сел^н м Х м, *мџтра* Бал м Жињ За Каћ м Сел^н п/м, *дџа мџтра* Жив м За м Сј м, *мџтри* Ра Сел^н м, *мџтра* Ам Бук Гр За м Зав м Кал м Каћ м Кос Куч М м Рад Радиј Сел^н м Сј м Х п/м, *стџ мџтра* Јаб Рад (исп. и *километра* ДБ Зав м) и *мџтар* Ам, *мџтра* Јаб Ра, *дџа мџтра* Кос м / од *мџтра* ЗТ, *дџа мџтра* ЗТ.²⁸⁸

с. Двостложне и вишестложне основе

146. Тип *јџнак~јџнака*, *вџсџнак~вџсџнака*. Алтернација *дџ* (в о к.) ~ *џ* (зависни падежи) спроведена је код неких двостложних именица доследно, и то како у сингулару тако и у плуралу: *Бџедџне* Гр, *чџстити* *вџдџару* Кос м, *вџјџиче* Др Кал м Сел^н, *јџс*, *јџначе* ДС м, *мџјџре* Кос Куч, *мџдџићу* Кос м Сј м, — *вџјџици* Жив м За Кал м Кос Сј, *јџџици* Јаб Кос.

Док у новијих речи (стране основе или позајмљеница) ова алтернација изостаје (исп. *бџмџши*, *бџмџе* *изџа^{те}* Сј), дотле за њу знају и неке тростложне именице домаћег порекла: *вџселџиче* мџј ЗТ.

147. Тип *жџвџот~жџвџта*. а) Не тако продуктиван тип, овде ипак релативно добро заступљен: *на вџдџку* Каћ м, *гџерџ-гџерџа* За Ра, *дџиџем* *губџрам* ЗТ, *губџри* ЗТ, *жџвџта* Ам Бј м Јаб Рад Радиј, *жџвџти* За Сј м,

²⁸⁴ Вуковић Акц. II-Др. 195, Пецо Орт. 11 и Руж. Пљ. 118 *Пџтар-Пџтра* и *чџшџа-чџшџа*, а за последњу им. в. и Станић Уск. акц. 111.

²⁸⁵ Вук *вдсак* и *мбоак* (*мбоак*). Вуковић Акц. II-Др. 195 и Станић Уск. акц. 111 *вдсак*, међутим у II-Др. је и *мдзак* (тако и Моск. Поц. 18, Пецо Орт 11), а у Уск. (110) *мдзак-мдзга*, као овде.

²⁸⁶ Поред *бџкра* забележено је једанпут и *бџкрџч*, али судећи по бројним потврдама за *бџкрџч* (в. у т. 154а), то је очигледно редак акц. лик у СП. Што се *тџчка* тиче, он је засведочен и у Пецо Орт. 11 и Вуковић Акц. II-Др. 194, а *тџчак* у Барј. НП-Сј. акц. 10 и Гор, док Станић Уск. акц. 116 има *тџчак* (и *капак*).

²⁸⁷ Вук *чџнак*, али Гор, Моск. Поц. 16 и Станић Уск. акц. 110 *чџнак*.

²⁸⁸ Вук нема ове речи. РСАНУ *мџтар* и *мџтар*.

151. Тип *брџић~брџића, лџицић~лџицића*. За алтернацију акцената зна, као и код Дан. (42), само именица *пријатељ*: ген. пл. *пријатеља* Јаб Кал м Ра Селъ, *пријатељима* Јаб Каћ м Селъ, али са *пријатељима* Х м (акц. осталих облика в. у т. 155).

152. Тип *пџток~пџтока*. Редовна је алтернација ~ (ген. пл.) ~ (остали падежи):

пџрека Каћ м Кос м, *пџбра* Х м, *пџјика* Селъ, *пџреана* ЗТ, *пџлџма* Ра Селъ м, *пџлџна* Гр, *пџнака* Ам, *пџџџа* Кал м, *пџџка* Бял м, *пџндук* ЗТ, *пџџра* Рад, *пџџа* Ам Каћ м, *пџџана* Заб м Јаб Каћ м итд.

153. Специфичне алтернације има у парадигми именице *чџек*: ном. сг.: *чџек* Гр ДБ Др п/м ДС м За м Кал м Кос м Рад Сј м Х, *чџек* Ам Граб ДС м, *чџек* Ам Бал м Бј м Буч Граб Др ДС м Жив п/м З За п/м Зав м Јаб Кал м Ра Рад Радиј Селъ Сј м Х п/м Чи м, *чџек* Ам, *чџек* Др и *чџек* Гр Кал м Ра Селъ, *чџек* Жињ За ЗТ Кал м Каћ м Кос м Куч Радиј Селъ м Х м, *чџек* Др, *чџек* Др;

вок. сг.: *чџече* Зав м, *чџече* За Јаб Селъ м;

остали падежи: *чџека* Ам ДБ Др За м Зав м Ра Рут, *чџека* Др Рад Х м, *чџека* Ам Бук Др ДС м Жив З За Кал м Кос п/м Куч Ра Рад Радиј Рут Сј м Х м Чи м, — *чџеку* Ам ДС м Заб м, *чџеку* Куч Ра, *чџеку* Ра, — са *чџеком* Др, ш *чџеком* ДС м Јаб

и *чџека* Др Чи м, *чџека* ДС м, — *чџеку* Др.

У лику *чџека* и сл. немамо, као што би се евентуално могло помислити, кановачки акценат, већ је дуги квантитет слога (као и у *чџек* и сл.) последица фонетских промена које је доживела ова именица.²⁹⁷

154. Тип *пџрод~пџрода; рџџџ~рџџџа*. а) Према ном.-ак. сг. *пџзор* Кос Селъ забележен је ген. пл. *пџџџа* Кос, но то је једина потврда за алтернацију у ових именица.²⁹⁸ Исп.: *пџџџа* Јаб, *пџџџа* Ра, *пџџџа* Ам З, *пџџџа* Селъ.

б) За други је подтип битно да уопште егзистира и да није потпуно нестао (као у неким другим говорима²⁹⁹). То, међутим, важи само за именице на *-ој* (у већини села, в. т. 106), док су оне на *-ов* (не знамо

и сл., Пецо Орт. 17 *пџџџа-пџџџа* / *пџџџа-пџџџа*, али ређе *пџџџа*, Рук. Пл. 130 *пџџџа-пџџџа*, — *пџџџа-пџџџа*).

²⁹⁷ Вероватно се дуго е прво појавило у облицима без *-ај*, тј. у *чџека*, *чџеку*, што посредно потврђују примери типа *медџа* Сј и *медџица* Ам (али увек *каџџа*), *дџџџица*, али *дџџџица* (т. 188с), *коџџа* (т. 199с), а можда и *воџџа* (т. 203г), *маџџа* (212с). Исп. Гор. 667 *чџек*; Вуковић П-Др. 15 *чџек*, али *пџџџа*; Станић Уск. акц. 111 *чџек* — *чџека* и *чџека*; Симић Обади 26 *чџек* — *чџека/чџека*.

²⁹⁸ Барј. НП-Сј. акц. 9, Вуш. ДИХ 43, Пик. Кол. 39 тако увек, а Станић Уск. акц. 114 факултативно.

²⁹⁹ У Горобилу нема никадје им. овога типа, а тако је и у Ужоници. Исп. и бел. 208.

да ли свуда) пришле другим типовима: *лопов* типу *на́род~на́рода* (исп. *лопов* Зав м М м Сел), а *ашов* типу *зе́љов ~зе́љова* (в. т. 148).

с) Да поменемо овде да није забележен ни један пример за Дан. *пдџ~пдџоја* (в. т. 106).

155. Лексички акценат. Међу бројним двосложним и вишесложним именицама м. рода много је оних које би, из овога или онога разлога, требало овде поменути. Наводимо само неке.

а) Најважније међу њима су свакако *poimna agentis* на *-ar* (донекле и на *-ac, -аш*), које показују експанзију типа *рдџак, -а* на рачун типа *јунџк, -џа*: *гдџари* Др, *гџлар* Сел, *зидар* Ам (исп. и *зидарско* Ам), *пидар* Кос, *стџаре-стџара* Рад (исп. и *стџарка* Јаб), *стрџар* Каћ м, али је чешће *стрџар* Јаб Кал м Кос Сел, а исп. и *путар* Јаб³⁰⁰; *бџач* Жив (али *кџач* ДБ, *кџач* Др м, *кџачи* Каћ м, *пљџач* Кал м и сл.); *пљџаши* Буч, *чџраш* Јаб.

Од именица на *-ar* типу *рдџак, -а* припадају и *Вџрдџар* (топ.) Куч, *Шџџар* (топ.) Кал м, *шџџара* Рад, оријентализми *бунџар-на бунџар* Бук (поред *бунџар* ЗТ), *кџнтар-на кџнтар* Сел³⁰¹ и *мџџар* Сел м, *крџ мџџара* Кал м, *ј мџџар* Др и романизам *жџндџар/жџндџар* и сл., в. у одељку о консонантима, т. 380б).

И неке друге речи страногa порекла могу ићи по типу *рдџак, -а* а не (само) по типу *јунџк, -џа*: *бџкрџч* Куч (исп. *бџкра* Кос), али је неупоредиво чешће *бџкрџч* Ам Гр З м ЗТ Кал м Куч Сј, *бџкрџче* Кал м, *бџкрџча* Х; (хибридно) *окд куџе џндџше нџсили* Ра, поред *џндџши-џндџше* Куч; *кџрдџни* Кал м; *пџтџн* Заб м; *стџмак* Др Кос м; *шпџн* З, а исп. и *кџпџт* Др Јаб Сел, *капџти* Сел м, *капџта* Кал м / *кџпџт* ДС м.

Забележено је и наше *трџџак* Рут.

За унутрању диференцијацију прелазнога говора занимљив је однос *минџта* (ген. сг.) М м Х м / *минџта* З м³⁰², док је у новошток. забележено само *минџти* Заб м, *минџта* (што и не мора бити м. р.) Јаб.

У друге типове иду: *јандџи* Јаб / *дндџи* Буч³⁰³; *арџини-арџина* Сел

³⁰⁰ Говори се и *зидџар* Ам Кос п/м Радиј, што значи да експанзија ликова типа *зидџар* није овде узела таквога маха као у црногорским говорима (или бар у већини, јер Руж. не помиње ту појаву као карактеристичну за пљеваљски говор). Занимљиво је да Д. Брозовић међу хрватско-српске варијантске разлике које "потјечу...од дијалектних разлика у оквиру саме новошток. основице" убрја и *пидџар/пидџар* (Језик 103). Међутим, дијалектске прилике нису посве симетричне. Ако ортџешко *пидџар/гџлар, џџар, зидџар* узмемо као подлогу за тзв. неутрализацију варијаната, као *пидџар* (Нед. Каћ 305) није сигурно у основици хрватске варијанте, као ни поцерско *гџлар* (Моск. Поц. 15) или грузански примери типа *џрдџар, гдџар, дрџар, зидџар, зидџар, зџџар, крџџар, лџндџар, лџџар, пдџџар, пидџар, пџџар, стџндџар, свџнџар, стџклџар, тџрџџар, џџилџар, чџџар* и сл. (Стев. Груза 551).

³⁰¹ Вук, Вуковић Акц. П-Др. 213, Пецо Орт. 17 и Станић Уск. акц. 112 исто, а исп. и *на кџнтар* (Пиж. Кол. 38). Међутим, Пецо Орт. 15 *кџнтар*.

³⁰² Вуш. ДИХ 38 *минџт*, али у ген. пл. *минџта/минџта*.

³⁰³ РСАНУ *дндџи* (*дндџи*), Клаић *дндџи*.

м / *аршин* Ам и *аршин* Буч; *кубак-кубика* Каћ м М м / *четири кубика* Ра; *лдоџр* За м / *лдор* Рут; *пѣрчине* Селъ; *прѣблем* Ам З; *шѣвери* Рут, *шѣбера* Чи м, *шѣберу* Каћ м. Све су то, као што се види, речи странаго порекла, па овакви њихови акценатски ликови не морају представљати никакво изненађење.

Истичемо, с друге стране, слагање с Вуком у *душман* Жињ За м, *душмана* Др За м, *душмани* Буч (овде и *душмана*), а *душманин* Х м.

Од тросложних именица које показују колебање наводимо *батаљон* и *магаџин*: (ређе) *батаљна* Сј, *батаљном* Жив, из *магаџина* Селъ / (чешће) *батаљн* Ам Гр З Ра Рут Сј, *батаљна* Бук Кос, *батаљном* Сј, *батаљни* Кос, *магаџин* Бук Жив, *магаџина* ДС м Кал м.

б) Насупрот *дѣсѣр* и сл., забележено је *бужѣр* Ам³⁰⁴.

Колебање запажамо у *вдснѣке* Ам / *вдснѣци* Буч, *вдснѣке* Гр (није забележен ном. сг.) и *дѣндѣр* Ам Јаб Каћ м М м Рут Селъ Сј / *дѣла дѣндѣра* Рут, што може бити и утицај ген. пл. *дѣндѣра*.

У новошток. је само *кѣмѣд* (*кѣмѣт*), а у прелазном *дѣл* *кѣмѣта* Г м и *кѣмѣтѣ* Г м Х м (остале пр. в. у одељку о консонантизму, т. 447б).³⁰⁵

Према Вуковом "*Јѣдовник*, м. планина у Србији"³⁰⁶, бележимо *Јѣдовник-у Јѣдовнику* Гр ДС м Јаб Каћ м, из *Јѣдовника* ДС м, по *Јѣдовнику* ДС м, преко *Јѣдовника* ДС м Каћ м, а према *дѣштѣндѣр* – *општѣндѣри* Кос м.

с) У вези с именицама типа *кѣмѣн*, -ена указујемо само на *дѣчу*^а-*дѣчу*^а Кос м³⁰⁷.

д) Именице типа *Милош* припадају типу *брѣтић*, -а: *Милош* Јаб Радиј, *Милоша* Кос Куч, *Милошу* Радиј, с *Милошом* Кал, *Рѣдош* Јаб Радиј, *Рѣдошу* За Радиј, *Урош* Бук Јаб Радиј, *Уроша* Бук (исп. и у *Милошеву Дѣлу* Ам Јаб, *Рѣдошева кућа* Жињ, *Урошева рѣван* Радиј, *Урошевац* Кос, од *Урошеца* ДС м). И манастир Милешева код Пријепоља, на основу које Даничић (29) претпоставља алтернацију *Милеш-Милѣша*, назива се овде *Милешева/Милошева* (в. у одељку о облицима именица, т. 465б).

Па ипак, Дан. *Милѣша* није сасвим без трага у овоме делу Полимља, само што није забележено у именѣ живих особа: из *Милешева Дѣла* Каћ м, *Рѣдошево брѣдо* (топ.) Јаб, *Костѣдину Рѣдошу* Ра.³⁰⁸

³⁰⁴ Тако и Вуковић Акц. П-Др. 207, Пецо Орт. 15, Руж. Плѣ. 122, Стев. Гружа 553.

³⁰⁵ Вуково *кѣмѣд* потврђују и Вуш. ДИХ 45, Вуковић Акц. П-Др. 207, Руж. Плѣ. 122, Станић Уск. акц. 113 (занемарујемо разлике у финалном консонанту) и др., а Дан. *кѣмѣд* Пецо Орт. 17. Исп. и Пеш. СК-Јѣ. 80 *кѣмѣт* (*кѣмѣт*), а само *кѣмѣд* Стев. Гружа 553.

³⁰⁶ Вероватно је у питању иста, санѣачка планина.

³⁰⁷ Прозодијски исто Моск. Поц. 23, Руж. Плѣ. 129. Пеш. СК-Јѣ. 82 и *оѣчу*, -а.

³⁰⁸ Пиж. Кол. 39 и Станић Уск. акц. 111 само *Милош-Милоша* (исп. и *Урошевић* Гор. 641); Вуковић Акц. П-Др. 210 *Милош-Милоша* (*Милѣша*); Симић Обади 106 *Милош-Милѣша*.

Насупрот Вуку, бележимо з³⁰⁹ум Ра и ц³⁰⁹стоку Кос м (за праћед в. у одељку о облицима именица, т. 472b).

Од тросложних именица наводимо занимљиво, јер није познато већини говора, колебање у пријатељ Бал м Г м Жив Каћ м Селъ, ген. сг. пријатеља Г м, вок. сг. пријатељу Др Жив Зав м, ном. пл. пријатељи З Јаб Рад, ак. пл. пријатеље Буч Кос м, у пријатеље ДБ / пријатељ ДБ ЗТ Јаб, вок. сг. пријатељу Ам Бук, ном. пл. пријатељи Ам ДБ ЗТ, ак. пл. пријатеље Кал м Ра³¹⁰.

Нисмо имали прилике да чујемо Вуково непријатељ: непријатељ З За п/м Јаб.

е) Именица багрѣн не припада типу *пѣток*, -а, већ се колеба између типа *братић*, -а и *рѣђак*, -а: багрѣн Селъ м, багрѣна Кос и багрѣн Др м, багрѣна Рут. Првове типу припада и *ђетлић* Кал м (али *детлић* Селъ), а другоме *пѣун* Селъ м.

Колебање, али друге врсте, запажамо и у неких оријентализама: *пѣдрум* Селъ м, у *пѣдрум* Лу Радиј / *пѣдрум* Ам Бал м Заб м Јаб Ра, *цс* *подрума* Ам, у *подруму* Заб м, у *пѣдруму* Ам За м, *пѣдруми* Сј; *сѣба*^а Жив м, *сѣба*^а Селъ м / *сѣба*^а Др м, *сѣба*^а Каћ м, *дѣ* *сѣба*^а Кос м, *прѣ-сѣба*^а Селъ м; *чѣкрк* Бј Каћ м Ра Селъ м / *чѣкрк* Радиј Селъ м³¹¹.

Напомена: У вези с именицама типа *кајмак* в. т. 104, а за оне типа *прутић* в. т. 124. Имена типа *Душан* наводе се нешто ниже у т. 160b.

ђ) Према стандардноме *дѣказ* (Мат. Акц. 87) забележено је *дѣказ* Ра³¹², према *напад* (РМС) — *напад* Бук Сј и *ндпад* Јаб.

г) У вези с именицама типа *домѣћин* наводимо колебање у *Београд* Буч, *из Београда* Б м, *по Београду* Х, у *Београду* Гр, *из Бијограда* Кал м, у *Бијограду* Јаб Селъ м / *Београд* Др, *Београда* Др Радиј, у *Београду* Ам Куч, у *Бијограду* на мѣру Бук.

Потврђено је Вуково *Дурмитор* З (прид. *дурмиторски* З), *Дурмитора* Зав м, а забележено је и *колѣвоз* Гр (све из бродаревских села).

d. Двосложне и вишесложне именице с непостојаним А

156. Тип *синѣоц*~*синѣоца*. а) Често, као и у одговарајућем типу *лѣоц*~*лѣоца*, ова квантитативна алтернација изостаје, али је засведочена. Примери су наведени напред у т. 102.

³⁰⁹ Тако и Пецо Орт. 14.

³¹⁰ Симић Ободи 25 и Гор. 654 само *пријатељ*, вероватно уједначавањем према *старатељ*, *стадритељ*, *хрднитељ* и сл. У осталим сродним говорима је *пријатељ*.

³¹¹ За већину се ових ликова могу наћи потврде и у другим говорима, али их овде, као дијалекатски недовољно маркантне, нећемо наводити.

³¹² РСАНУ *дѣказ* и *дѣказ*, а РМС *дѣказ* и *дѣказ*.

б) Засведочена је и алтернација у г е н. п л. *покрѡвѡца* Каћ м³¹³, али никаквих више података немамо, ни позитивних ни негативних, па не знамо колико је она распрострањена. То је, иначе, алтернација аналогна Даничићевој *лѡвѡцѡ~лѡвѡца* (31) и Дан. и нашој *прѡсѡцѡ~прѡсѡца* (т. 138а).

Дан. (45) претпоставља, несигурно и за овај тип погрешно, *сѡнѡвѡца* (што је, у ствари, ген. пл. им. типа *мушкѡрацѡ*), док у РЈА наводи *блѡзѡнѡца*.

157. а) Тип *мушкѡрацѡ~мушкѡрѡца, добрѡвѡљацѡ~добрѡвѡљѡца*. Већ су у више наврата навођени различити дублетизми (каткада и из истога села), што указује на коезистенцију различитих изоглоса и неуниформност говора. То се добро види у случају г е н. п л. именица овога типа:

1° *ѡктѡвѡца* Кос, *бѡгунѡца* Кос, *ѡбѡитѡкѡ* За, *мушкѡрѡца* За м Кос, *Нѡкѡвѡца* Рад, *Сѡлунѡца* Кал м;

2° *Бѡсѡнѡца* Јаб, *добрѡвѡвѡца*, Кос, *питѡвѡца* За м, *Србѡнѡца* Кос;

3° (без икакве алтернације) *мушкѡрѡца* Др Јаб, *подѡтѡкѡ* Јаб, *сиромѡшѡкѡ* Ам, *Србѡнѡвѡца* Жив, *Црногѡрѡца* Чи м.

Исп. и т. 137б.

Само се ликови под 1° наводе у Дан. 44 и 45, док су они под 2° и 3° јављају само у појединим народним говорима³¹⁴.

б) С Дан. се слаже г е н. п л. *трѡпѡнѡвѡвѡца* Ам (Дан. тип *капетѡнѡвѡцѡ*, стр. 55).

158. Лексички акценат. а) Имена месеци типа *деѡембар* гласе готово доследно: *деѡѡембар* Селъ м, *деѡѡембра* Јаб, *нѡвѡембар* Селъ м, *нѡвѡембра* Јаб, *ѡктѡмбар* Радиј Селъ м, *ѡктѡмбра* Јаб Ра, *ѡктѡмбру* Ам, у *ѡктѡбру* Чи м, *сѡптѡмбар* Селъ м, *сѡптѡмбру* Јаб Радиј.

Само је у неким нововарошким селима бележено и *ѡктѡмбра* Ам, *сѡтѡембра* Радиј, у *сѡтѡембру* Радиј.

б) Појединачне лексеме: *брѡтѡнѡци* Сј м; *Зѡвѡчѡрацѡ* (Прав. р. *Зајѡчѡрацѡ*); *зѡкупѡцѡ* (: *кѡпацѡ*) Чи м; *Црногѡрѡци* Бј Буч ДС м Јаб Селъ, *Црногѡрѡци* Г м, *Црногѡрѡвѡца* Бук, *Црногѡрѡвѡца* Х м, *Црногѡрѡце* ДС м, *Црногѡрѡцима* ДС м Кос (*Црногѡрѡци* Сј м, с *Црногѡрѡцима* Кал м) |

³¹³ Вуковић Акц. П-Др. 204 исто; Барј. НП-Сј. акц. 22 *сѡнѡвѡца*; Пецо Орт. 14 *пѡкрѡвѡца/пѡвѡвѡца*; Стев. Гружа 559 *пѡкрѡвѡца/пѡкрѡвѡвѡца*; Моск. Поц. 15, Пиж. Кол. 37 и Станић Уск. акц. 121 *сѡнѡвѡца*, али у Поц. и Кол. према *сѡнѡвѡцѡ* (пример за Поц. није наведен, па постаценатске дужине наводимо према Кол. и Уск.).

³¹⁴ Сва три модела наводе се у Дешић ЗБИЈГ 208-209, при чему је тамо други модел најчешћи, а трећи најређи. У сродним говорима су ипак најчешћи ликови типа *кѡмѡрѡвѡца* или *кѡмѡрѡвѡца* (остале разлике у квантитету занемарујемо); Моск. Поц. 16 и Руж. Пљ. 123 обоје, Пиж. Кол. 37 и Станић Уск. акц. 119 само прво. За ликове првог и другог типа исп. Пецо Орт. 19 и Симић Обади 23, а за оне под 3° Гор. 640 и Павлица Пољ. 83.

Црнообрац Ра Селъ, Црнообрца Јаб, Црнообрци Бук Г м ДС м За Јаб М м Ра Рад Х м, Црнообрац Ч м.

е. Акцента имена и презимена

159. При испитивању говора СП бележени су, у неким селима систематски а у другима узгред, и антропоними и топоними. Од прозоидјски интересантних имена и презимена наводе се само најкарактеристичнија (в. и т. 105а и 154d).

160. И м е н а а) Имена једносложне основе на -ка:

Брднко Ам Јаб Ра Рад, *Вељко* Јаб (тако се изговара и у М м), *Винко* Јаб, *Гђко* Јаб Радиј, *Жарко* Радиј, *Живко* Бук Др Јаб Рад Радиј, *Здравко* Јаб Кал Рад, *Јако* Јаб Радиј, *Мјрко* Јаб, *Миљко* Рад, *Мјрко* Ам Бук Јаб Лу Рад Радиј, *Рајко* Јаб Радиј, *Ранко* Ам Гр Жинь Јаб Куч, а исп. и *Брајковац* (топ.) Каћ м, *Станковац* – у *Станковцу* (засељак) Куч;

Видјко Јаб, *Војко* ДБ Јаб Лу, *Гђко* Ра, *Жарко* Јаб, *Жељко* Јаб Радиј, *Здравко* Јаб Радиј, *Миљко* Јаб Радиј, *Славко* Јаб Радиј;

Живко За, *Миљко* Јаб, *Миљко* За Јаб, *Мјрко* Жинь За м Жив м, *Станко* Крајчиновићи (Прибој), а исп. и, сигурно редовно, *Мујко* Кос м, *Перко* Јаб.

Ни једно од ових имена није забележено у сва три прозоидјска лика, али су нека забележена у два: *Гојко*, *Жарко* и *Здравко* у прва два, *Живко* и *Мјрко* у првом и трећем, а *Миљко* у другом и трећем. Детаљнија истраживања сигурно би унеколико кориговала ове напомене.

б) Имена двосложне основе на -џ:

Боддан Гр Јаб / *Боддан* Јаб; *Душан* Гр За м Јаб Ра, *Јакџ* За.

с) Имена двосложне основе на -ила:

Гаврило Јаб, *Данило* ДС м За, *Добрило* Јаб, *Дојчило* Јаб, *Мамчило* Јаб;

д) Имена двосложне основе на -анко, -енко и -инка:

Миланко За Јаб / *Миланко* Рад Радиј (оба ова села су нововарошка);

Јеленко Ра, *Миленко* Јаб Рут, *Неђељко* Ра, *Раденко* Ам Јаб, *неког Раденка* Др / *Раденкова* кућа З м;

Јланко Јаб, *Маринко* Јаб, *Миланко* Граб Јаб; исп. и *Маринкове дерадице* (топ.) Радиј.

е) Имена трџсложне основе:

Радиволе Граб Јаб / *Миливоле* Рад, *Радиволе* Ра.

ф) Композите:

*Великобр Гр; Светлобр Бал м / Светлобр Радиј; Дрвољуб Гр; Милодраг Јаб / Милодраг Јаб; Милорад Гр ДС м Лу / Живорад Бук, Милорад Бук.*³¹⁵

161. Презимена а) У презимена изведених од имена типа *Бранко* равноправни су *Брнковић Рад*, *Милошева Јанковића З* одн. *Урош неки Живковић Бук* и типизирано *Живковић Радиј*, *Јанковић З*, *Марковић Др*.

б) Презимена изведена од хипокористика типа *Васо* доследно задржавају акценат основне речи:

Авдовић За м, Башовић Х м, Брјовић Кос, Вјасовић Јаб, Гачевић За Јаб, Гледовић Кал м, Глибовић Жив м, Дрвољовић Радиј, Дрјовић За, Зјковић За, Зиндовић Бј Кос, Јисовић Кал м, Јановић Буч, Јуковић Г м, Јусовић Сел м, Кјовић Куч, Лјасовић Гр, Лјковић Буч, Лјковић Рад, Мјановић Ра, Мјатовић Јаб Кос Лу, Мјуровић Кал м, Мјшовић З м, Нјковић Х м, Пјнтовић Кос Ра, Пјшовић Кал м, Рјдовић Буч Др Житъ За Куч, Рјмовић Др м, Сјловић ДС м, Тјковић Ра, Тјмовић З, Трјшевић Ра, Ђјуровић Кос, Цјјовић Др Јаб Ра Селјани, Цјновић Каћ м итд.

с) Таква констатација важи углавном и за презимена изведена од других имена:

неки Дјдо Асановић из Ратајскѣ Селъ, А^кметовић Г м, Бјгановић Кал м, Булатовићи (топ.) Радиј, старѣ презиме Војковић За, Каплановић Рад, Курбеговић Гр, затворѣ Пјтра Мјротиновића Др, Мјлићевић Буч, Сјмићевићи Гр, Табаковић (забележено у ДС м), Најдеровић Каћ м;

кот кјћѣ Вјкосановића Б м, Дјспатовић Јаб, Лјцмановић Кос, мѣне и Бјжа Лјцмановића — у затвор Др, Рјбреновић Јаб Ра, Рјђеновић Житъ, Фјлиповић Кос;

Гјлубовић Кос, — Врјљаковић (прјзећен ис Крјтова) Ра, Гјјковић Гр Рад, Кјлјановић Јаб, Мјрјанѣвић Рад, Мјрјановић Кос м, Фјтј^ковић Др м;

Дѣбјљевић За, — Малјшевић Ам (из Јасенове преко Увца);

Дјбриливићи (село) Чи м, — Мјјсјловић Куч;

Алјмеровић Б м, — Драгјутиновић ЗТ, — Јерјмијовић Селъ;

Аксјнтијевић Др;

Брјнисављевић Рад.

Тако ова презимена гласе у свакодневном говору (овде занемарујемо ликове попут *Алјмери Б м, Врјљак Ра, Гјјк Рад* и сл.). Међутим, у разговору са странцем, у школи, војсци, општини, болници или сл. многи

³¹⁵ Већина наведених имена су словенска, али постоје, наравно, и хришћанска (као наведено *Гјдрило* и сл.) и муслиманска (као наведено *Мујко*, с домаћим наставком *-ко*, и многа друга).

не своје презиме "стандардизовати" у *Аломéровић* Б м, *Вилáповић* Куч, *Драгутíновић* ЗТ, *Каплáновић* Рад, *Радúловић* Кос и сл.³¹⁶

d) Говори се само *Блáгојевић* Рад, *Љубóјевић* Рад, у Челице, ко-Добрисава *Љубóјевића* кúћē Др, *Милојевић* Ам.

e) Двојство *Плéскоњић* Јаб, *Рудоњић* Кос м / *Мéњоњић* З м потиче од различитог акцента основне речи.

f) Забележено је *Бјéлић* Рад *Радиј*³¹⁷.

В) ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГА РОДА

а. Једнакосложне именице (некадашње о/ио-основе)

aa) Једносложне основе

162. Тип *дрво* (сг.) ~ *дрва* (пл.). Ова алтернација доследно је спроведена само у те, насловне именице: ном.-ак. пл. *дрва* ДС м *Жињ* Заб м *Зав* м ЗТ *Кос* п/м М м Ра *Радиј* Рут *Селъ* м Сј *Х* м, ген. пл. *дрва* Ам ДС м *За* *Јаб* М м Ра *Селъ* м Сј п/м.

Тројак акценат бележимо у пл. именице *брдо*: а) *брда* Др, по *брдима* Каћ м *Кос* *Радиј*; б) *брда* Буч Г м ДС м *Жињ* За ЗТ *Селъ* м *Чи* м, *Брда* (топ.) Гр, *брда* ДС м, од *Брда* З, *брдима* Бј Г м *Јаб* Каћ м *Куч* и с) *брда* Ам, *брдима* Ам, а двојак у именице *поље*: а) *пáља* За *Селъ* и б) *пáља* Рад, по (у) *пáљима* Рад.

Ликове *брда* и *пáља*³¹⁸ налазимо само у неким нововарошким селима, а мислимо да су настали под утицајем ген. пл., док се у *брда* вероватно огледа утицај сг. Да *брда* немају велику старину, показује и ново преношење у *пó брдима* ЗТ, према редовноме *на брдо* и сл. (в. у т. 31а).

Од осталих именица овога типа које помиње Дан. (64) имамо забележен само ном.-ак. пл. *жита* Бал м Г м Ра *Чи* м, *зедна* Бј М м *Селъ*, *клаўпка* За *Јаб* и ген. пл. *зедна* *Селъ*, дакле без квалитативне алтернације, као и *мáста* Бал м³¹⁹.

³¹⁶ О акценту презимена на *-овић (-евић)* в. прилоге М. Пешикана, М. Станића и М. Тешића у НЈ ХХI/3 (1975).

³¹⁷ РСАНУ *Бјéлић (Бјéлић)*.

³¹⁸ Дан. (64) не помиње *поље* међу им. које "мењају" на " ". Иначе, *брда* и *пáља* имамо и у Гор. 641.

³¹⁹ У сродним говорима само *дрво* има у ном. пл. увек *дрва*. Ако се иде са југа на север, број им. које знају за ту алтернацију расте (или обрнуто): Пиж. Кол. 41 и Станић Уск. 122 немају више ниједну (ако се изузму топ. *Пáља* одн. *Пáља*); Вуковић Аки. П-Др. 251 има и *мáсла* (у изр.), Пецо Орт. 33 и *жита*, а Руж. Плъ. 134 обе те им. (али обе само у изр.); Тешић Љешт. 178 и *брда*, *зедна*, *пáља*, *сáта*, а Ник. Тршић 390 све те + *мáста*; Моск. Поц. 18 све Дан. + *вáла*, *мáста (мáста)* и *пáља*; Павлица Пољ. 84 и *брда*, *жита*, *зедна*, *клаўпка*, *кáла*, *пáља*.

163. Тип *село* (ср.) ~ *сѣла* (пл.). Ова алтернација није доследна ни у те именице: а) *сѣла* Ам ДС м Селъ, ген. *сѣла* Ам Бј м Буч ДБ ДС м За Кал м Кос Радиј Селъ, лок. *на сѣлима* Кос м, *по сѣлима*³²⁰ Ам Кал м, *по сѣлима* ДС м Радиј, *у српскијем сѣлима* Чи м, *у сѣлима турскијем* Чи м; б) *сѣла* Заб м Кал м Чи м, ген. *сѣла* Селъ, лок. *по сѣлима* Кос п/м Ра, *у сѣлима* Кос м.

Код Вука и Дан. пл. именице *перо* зависи од значења. Овде је, насупрот њима, забележен ген. пл. *пѣт пѣра кад избаци кужуру* Зав м.

С друге стране, с Дан. (63) се не слаже ни ном.-ак. пл. *ребра* Селъ м, *сѣдла* За Кос и ген. пл. *ребра* Селъ м. Тако се изговара и *прѣсма* (страница у кола) — ном.-ак. пл. *прѣсма* Јаб, што Дан. (63, плесмо) сврстава у групу речи за које не зна "међу које од горњих иду".³²¹

164. Тип *сијено* (ср.) ~ *сијѣна* (пл.). а) Од три Дан. именице (стр. 62) имамо потврде само за једну: *сијѣна* Др Кал м Кос м Ра Селъ м.

Међутим, Ђур. Јат 272 има и ном. пл. *сијѣна* Ра, поред *сијѣна* из истога села (стр. 276).

б) Дан. не помиње никакву промену акц. у лок. ср. Стога је свакако занимљиво *наполедн* у *злату* Ам, поред *дукат* у *злату* Ам, *на сијѣну* Кос Селъ м и сл.³²²

165. Тип *дебло-дѣбала*, *брѣно-брѣдна*. За прву им. можемо навести само ном.-ак. пл. *дѣбла* и ген. пл. *дѣбала* Селъ м, што се слаже с променом неких именица типа *врѣбац* (в. т. 137б).

У друге је, пак, засведочена алтернација *брѣно* ~ ном.-ак. пл. *брѣна-у* *брѣна* Радиј, ген. пл. *брѣдна* Ам Радиј Рут Селъ м, што је заправо иста она алтернација коју смо имали и у *лѣнац*~*лѣнци*~*лѣнцац* (т. 139).³²³

³²⁰ "Иако се данас не чује Дан. сѣлима, уз предлоге имамо и по сѣлима; Митас биљежи по сѣлима" (Пецо Орт. 32).

³²¹ За дублетне акц. форме у пл. именица типа *село*, *ребро* и сл. знају и други сродни говори. Исп. Гор. 641 (али од *село* ген. пл. само *сѣла*), Ђук. ГЦ 226, Симић Обади 27, Станић Уск. акц. 123, Тешић Љешт. 179 (*ребра*, али *сѣла/сѣла*). За акц. ном.-ак. пл. типа *сѣла* каже Симић (Обади 27) да се "рјеђе или чешће, оређе скоро у свим источно-херцеговачким говорима јужно од 44. паралеле" и да су Обади и Љешт. по томе "истуренија тачка јужнијих говора". То је засновано на Руж. Пљ. 133 (*сѣла*, али *пѣра*, *ребра* и сл.), Пецо Орт. 32 (само *сѣла* и сл.) и приликама у Дубровнику. Није, међутим, узет у обзир пивско-дробњачки говор, у којем је повлачење акц. у пл. (осим ген. им. типа *ребро*) засведочено не само у *бедро*, *перо*, *ребро*, *сѣдло*, *село*, *стѣвно* него и у *пљеће*. Те им. (осим *пљеће* и *перо*) наводи и Пиж. Кол. 42, но тај је рад касније објављен. Исп. осим тога, и прилике у Ускоцима. Насупрот томе, имамо у Поцерини (Моск. Поц. 10) *пѣра/пѣра*, *сѣдла*, мада само *сѣла* (тај говор није, наравно, источнохерц.), а у Каћу (Нед. 314) само *сѣла*.

³²² Вуковић Акц. П-Др. 252 и Пецо Орт. 33 у *злату* (факултативно), Реш. Вет. 72 *злату* (Дубр.).

³²³ За алтернацију *брѣна/брѣна/брѣдна* исп. Барј. НП-Сј. акц. 50, Вуковић Акц. П-Др. 248, Пиж. Кол. 42 (врло ретко *брѣдна*), затим Стев. Гружа 564 *брѣдна/брѣдна*, док Станић Уск. акц. 123 има *брѣдна*, како је најчешће и у околини Кол.

166. И овде се у ак. именица *врата* и *леђа*, када оне стоје уз предлоге, јавља специфично: *на врата* Ам Кос, *пред врата* Др, *на леђа* Сј одн. *на врата* Ра, *у леђа* Кос³²⁴.

Та појава није, међутим, забележена у прелазноме (комаранском) говору: *пред врата* М м Х м, *на леђа* Б м, а и у новошток. је много чешће: *за врата* Др Рут, *на врата* Бј Буч Гр Др ДС м Жив м Јаб Кал м Каћ м Кос Куч Радиј Селъ п/м, *пред врата* Гр Др м За м, *у врата* Зав м Радиј, — *за леђа* Кос Сј, *на леђа* Бал м За м Зав м Рут Селъ м, *низ леђа* Селъ м, *у леђа* Ам Кал м Кос и сл.

167. Лексички акценат: *вдће* Бј м Г м Каћ м Рут, *са вђном* Др (источноштокавски)³²⁴; *врело* Ра, *Врело* Буч Радиј, *Жива врела* Јаб / у *Врело* Рад; *дџело* ЗТ (али то није реч уобичајена у овоме говору); *дџба* Ам Гр Жив Зав м ЗТ Кос п/м М м Ра Радиј Чи м / *дџба* Бук За м Јаб Кал м Каћ м Ра Селъ; *мдре* Др м Јаб Кос М м, *мдра* ДС м Кос Куч, *мдру* Др м Жив За / *мдре* Селъ, *на мдру* Бук, *по мдру* М м; *свџтло* Каћ м М м, *свџтла* Гр, *свџтла* Др / *свџџтло* Бј Чи м; *стџкло* Ам Селъ м / *стџкло* Каћ м³²⁵.

О именицама типа *робље* и *здравље* в. напред, т. 95 и 101.

а) Двосложне и вишесложне основе

168. У пл. именице *језеро* помиче се акц. према крају: *Језџра* (топ. у Ц.Г.) Јаб, *Језџра* (топ.) Каћ м, *језџра* Ра, дакле и када означава и кад не означава место³²⁶.

169. Именице типа *вретџно* имају акценат увек на истоме слогу: ном.-ак. пл. *канџџџа* Буч Др м Рад, *решџџа* Ам Кос м Куч Рад Селъ, ген. пл. *канџџџа* Буч. Није јасно да ли овамо спадају ојконими *Вранџџа* и *Голџџа* (ном.-ак. пл. *Вранџџа* Рад Рут, *Голџџа* Чи м, ген. пл. *Вранџџа* Рут, *Голџџа* Чи м, лок. пл. у *Голџџима* Чи м) или су то плурализоване стари облици дуала³²⁶.

³²⁴ Врло распрострањена, али факултативна појава. За источнохерц. говоре исп. Вуковић Акц. П-Др. 249, Гор. 641, Ник. Тршић 390 (уколико је тршићки уопште херцеговачки), Пецо Орт. 33, Пиж. Кол. 42, Руж. Пљ. 134, Станић Уск. акц. 90, Тешић Љџџт. 179. Свџић Осџди 27 само за *врата* и сл., али спорадично *на уста*. Такву врсту преношења акц. има и Руж. у *ниџ леђа*.

³²⁴ Исп. Д. Брозовић, *Даничићџво мјџсто међу истраживачима (и судионицима) поџвјџсти српскоџа и хрватскоџа јџзика*, Зборник о Ђури Даничићу, САНУ — ЈАЗУ, Београд — Загреб 1981, 61-81 + две карте.

³²⁵ Поменџмо само да је на северу (Гор. 664, Тешић Љџџт. 206), али и на западу (Пецо Орт. 33) — *мдра*.

³²⁶ Стеван. ССХЈ I 225 *Језџра* "кад означава име места". Тако и Руж. Пљ. 134, Станић Уск. акц. 124. Међутим, Стев. Груџа 566 има поред *јџџџра* и *јџџџџра*, а Моск. Поц. 22 само *јџџџџра*.

³²⁶ В. о томе у чланцима Р. Маројевића у ОП II 153-154, ОП III 151-154 и ЦГ 239-240.

пријатељство Г м, *пријатељству* Каћ м / *пријатељство* Јаб;
ђетинство Радиј, у *ђетинству* Ам, *јундство* Радиј, *јундство* Јаб.

Поменимо овде и им. једносложне основе *брдство* Г м / *брдство* Ра, као и неочекивано *наслество* Каћ м.

За дијалекатска разграничења најинтересантнији су примери типа *јундство*, карактеристични пре свега за говоре Црне Горе³³⁰.

с) У им. ср. р. сложених с префиксом запажамо неке особености у квантитету вокала у префиксу (код неких и у основи):

Забрђе (село) Заб м, *Забрђе* (топ.) Каћ м; *Завршје* (топ.) Јаб; *Забрја* Др; исп. и им. једносложне основе *здно* Др м Жив;

наручје Др, у *наруче* Рут, у *наручу* Др;

посуђе Кал м / *Побљмје* Каћ м;

примјрје Кал м / *примјрје* Ам Јаб³³¹.

С обзиром на квантитет вокала у прасловенском, неочекивано је само дуго о у по-

У вези с квантитетом слога пред наставком у именица на *-ьје исп. т. 97.

d) Колебање акц. запажено је у *прђеће* Буч Кал м Кос Ра Сел / *прђеће* (исп. на љето) Бал м Др м ДС м Кал м Кос Рад Радиј Сел, у *прољеће* Ам Гр³³².

e) Исп. и несвакидашњи дем. *на кољџце* (: коље) Ам / *трњџце* (: трње) Кос.

О акценту им. на -иште в. напред у т. 152, а имена градова *Плеваља* и *Ужџа* у одељку о облицима им., т. 465e-f.

в. Неједнакосложне именице (некадашњих консонантских основа)

173. Како је прозодијски систем ових именица умногоме типизиран, говорићемо само о неколико појава. Прво, можда и најинтересантније, да кажемо да се и овде јавља лок. сг. *по дреџу* Ам. Иако је овај пример, заједно са у *злату* (в. т. 164b), посве усамљен и забележен само у једном селу, он ипак показује да та алтернација није сасвим непозната новшток. полимском говору³³³.

³³⁰ Исп. Пик. Кол. 43 (пored *јундство*), Станић Уск. акц. 126, затим Пеш. СК-Љ. 244 *јундство* и др.

³³¹ Вук *зобрђе*, *зобрје*, а *здно*, *наручје*; РМС *примјрје* и *примјрје*. *Зобрђе* потврђује Тур. Јат 258, а тако и Пецо Орт. 34, Вуковић Акц. П-Др. 256, Барј. НП-Сј. акц. 52 (*Зобрђе*).

³³² Двојак и Ник. Срем 266, Рем. Шум. 79, а само *прђеће* Ивић Биоград. 158, Ник. Колуб. 16 (*у прољеће*), Стев. Гружа 566.

³³³ С обзиром на бројне друге примере типа *по имену* Лу, на *рјмену* ДБ, *по рамену* Кос итд., могућно је наведено *по дреџу* тумачити и као обичан хапакс.

174. У именица типа *плѣме* имамо редовно алтернацију по обрасцу *плѣме* (сг.) ~ *плѣмѣна* (пл.) (у ген. пл. *-ѣна*):

ном.-ак. пл. *брамѣна* ЗТ, *врѣмѣна* Жив, *имѣна* Граб Каћ м Кос Ра Селъ, *плѣмѣна* За м, *презимѣна* Кос (: *прѣзимѣ* Гр Жив м Зав м Каћ м Кос Радиј Селъ Сј м), *рамѣна* За Кос п/м Рут Селъ м, *семѣна* Бал м, — *дрѣмѣта* ЗТ Јаб, *клубѣта* Кос м, *лебѣта* Жив Јаб, *уѣта* Селъ, — *чудѣса* Кал м;

ген. пл. *имѣна* Јаб, *плѣмѣна* Селъ м, *презимѣна* Ра, *рамѣна* Селъ м, *шлемѣна* Гр ДС м Кал м, — *уѣта* Селъ;

дат.-инстр.-лок. *рамѣнима* Јаб, *семѣнима* За, *уѣтима* Селъ.

175. Промена квантитета у зависним падежима именица типа *дијете* и *челоде* лексички је ограничена. Поред *ђетѣта* Ам За Рад, *ђетѣту* Бал м Гр Др Јаб Селъ, *ж љетѣтам* За, *са љетѣтам* Гр Заб м Кос м Селъ Сј м, забележено је још само *брос кљѣста* Селъ м, *на кљѣсту* Кал м, *са кљѣстам* Куч Радиј.

Та квантитативна алтернација изостаје у *брѣчѣта* Др м, *јѣмѣта* Селъ, *на љѣшту* Кос, *на двѣ љѣштѣта* Селъ (исп. и из прелазнога говора ак. пл. *пѣрѣштѣта* Г м), — *ђетѣнѣцѣта* Селъ, *челодеѣта* Селъ.³³⁴

176. Вок. именице дијете гласи *дѣмѣта* Ам Бј Др За Кал м Ра Радиј.³³⁵

177. Лексички акценат *брѣмѣштѣта* Заб м³³⁶; *дрѣце* Рад Радиј и *дрѣце* Ра; *ждрѣмѣ* Селъ / *ждрѣбе* Јаб (према зависним падежима); *ѣсе-ѣсѣта* За; *мѣмче* Јаб Кос м Ра, *са мѣмчѣтам* Др м / *мѣмче* Бал м З м (Брод); *прѣзимѣ* (в. у т. 174); *љѣше* Бук Кос Селъ (в. и т. 175) / *љѣше* Др м.³³⁷

С) ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГА И МУШКОГ РОДА НА -А

а. Једносложне основе

178. Именице типа *глава*, *слѣва* Алтернација ' (ном. сг.) ~ ~ (ак. сг., ном.-ак. пл.) заступљена је у оба полимска србијанска говора у приличној мери, у релативно великом броју именица.

а) У а. к. с. г. у овима: *ѣдѣску* Ам Бал м Бј Бук Буч ДБ За Јаб Кал м Каћ м Кос Куч М м Ра Рут Селъ Сј п/м Х м, *главу* Бал м Бј п/м Буч

³³⁴ И у сродним говорима редовно је само *ђетѣта* (нпр. Рух. Пл. 135, а исп. и Барј. НП-Сј. акц. 60), којем се негде придружује још понека им. (на увек иста) (исп. Вуковић Акц. П-Др. 261, Пецо Орт. 37, Станић Уск. акц. 128 и др.).

³³⁵ Осим наведених, постоје и алтернације типа *вр(у)јѣме* ~ *врѣмена* и *ждрѣмѣ* ~ *ждрѣбѣта*.

³³⁶ Исп. Бук. *брѣмѣце*, али без проширења основе у ген.

³³⁷ У *љѣше* имамо појаву супротну оној у *љѣшак* Кос, насталу вероватно међусобним укрштањем акцената *љѣшак* и *љѣше*.

Гр Граб ДБ Др м ДС м З За Зав м Јаб Кал м Каћ м М м Селъ п/м Сј п/м Чи м, *грáну* Ам Кал м Ра, *нá Дрíну* За м, *дóшу* Заб м ЗТ Кал м М м, *зíму* Буч Гр Јаб Каћ м Селъ, *клóпу* Жив, *мóбу* (ген. сг. *мóбѣ*) Зав м, *нá мóбу* М м, *нá рúјѣку* Жив Х (у вези с овом именицом в бел. 107^а), *рúку* Ам Б м Буч Г м Др п/м З м За м Заб м ЗТ Јаб Кос м Куч Ра Радиј Чи м, *снáгу* Буч Каћ м Куч, *срúјѣду* (Mittwoch и Mitte) Ам Јаб Кос п/м Ра Радиј, *стúјѣну* ДС м Рад Рут, *стрáну* Б м Бал м Бук Др п/м ДС м Заб м Зав м Јаб Каћ м Кос Куч Ра Радиј Рут Сј, *трáву* Куч Рад Радиј.

Међутим, у више наведених им. забележен је и непомични акц.: *вóјску* ДС м ×З(!), *грáну* Кос, *Дрíну* Кос, *клóпу* ДС м, *рúјѣку* Зав м, у *рúјѣку* Рут, у *Рúјѣку* Гр, *стúјѣну* ДС м Селъ м, *трáву* Кос М м Селъ м Х м, *снáгу* Бал м (околина Бродарева).

Осим тога, исп.: *брáду* Ам, у *брáзду* ДБ, *фрбу* Кос, *грѣду* Селъ, *рúду* Гр, *свúјѣћу* Гр За Јаб Селъ, *свúћу* Ам Сј, *слúгу* За м, *трúјѣску* ЗТ, *трúбу* Гр Др, *за рáну* Сј.

б) У н о м.-а к. п л. та је алтернација засведочена у следећих именица: *вóјске* Б м Буч Жив За м Чи м, *фрбе* Кос, *глáве* Зав м Јаб Кос Рут Селъ, *грáне* Ам Др Кос, *грѣде* Др м Кос Куч Селъ, *зíме* Зав м, *клóпе* Рут, *рѣсе* Куч, *рúке* Бал м Бј м Буч Гр З п/м За м Заб м Јаб Кал м Каћ м Куч Рад Рут Селъ м Сј м Х п/м, *свúње* ДБ Ра Селъ, *слúге* За м, *срне* Др м, *стúјѣне* Ам Жив За м М м Ра, *стрáне* Ам Бј м Др З м За Заб м Кал м Кос п/м Рад, *трáве* Ам, *трúбе* Ам Куч.

Од ових се *врбе* Буч, *фрбе* Кос, *клóпе* Жив м Заб м, *слúге* Бал м Селъ м и *трúбе* Гр Селъ јављају и с акцентом ном. сг.

Осим тога, исп. : *брáде* За, *дóге* Чи м, *Брáње лúке* Гр, *Лúке* Кос М м, *свúјѣће* Кос, *врúјѣже* Бал м.

Однос *фрбу* ~ *фрбе* и *врбе* (*фрбе*), *свúћу* ~ *свúње*, *слúгу* ~ *слúге* и *слúге*, *трúбу* ~ *трúбе* и *трúбе* сведочи о већој заступљености ове алтернације у пл. него у сг. (Дан. 5).

с) У д а т. с г. забележено је само *вóјсци* Кос Ра Рут, *прúћѣ* ⁴им *рúци* Селъ м, али је чешће *вóјсци* Б м Г м Др м Жив За м Зав м М м, *рúци* Селъ м (за *главу* и *душу* немамо података).

Напомена: Могло би се на основу изнетих примера рећи да се говори СП (нарочито новошток.) не само принципски него и у многим детаљима слажу с оним што је изнео Дан. (4-5). Указујемо, ипак, на примере као *брáду-брáде*, с једне, и *трáву, трúбе* (исп. и *рѣсе*) одн. *вóјсци*, с друге стране. Прво и нека друга мања одступања могу бити и последица непотпуности наше грађе. Међутим, и она која је наведена показује да рецесија алтернације ' ~ ~, мада лексички знатно ограничена, није узела већег маха³³⁸.

³³⁸ На њу указује А. Пецо у чланку *Акцент именица женскога рода типа глава, вила*, НЈ XI 12-24. Исп. и Е. Stankiewicz, *The Accent and Grammatical Categories of the -a Stems in South Slavic*, ЈФ XXX/1-2 193-202.

d) У в о к. с г. на -о доследно је *сјје* Рад, *мајо* Др, *дрво* ДБ, *сво* Заб м, *сидео* Х м, *мамо* Каћ м, *рдо* маја Каћ м, — *ба⁴⁰*мо Х м, *дрво* Гр Др, *замо* Б м, *мако* Ра Рут, *баба* Пшро Др, *шво* Каћ м итд, док у облицима на -а акц. остаје непромењен: *мама* Каћ м, а исп. и специфично *дрво*, *маја* *дрво* Др.

e) За квантитативну алтернацију ' (ном. сг.) ~ ' (дат.-инстр.-лок. пл.) немамо много потврда. Редовна је у *рјкама* Ам Гр З м За Заб м Јаб Каћ м Ра Сел Х, *рјкама* Х м, а забележено је и по *рјкама* Сел, *стјјнама* Буч За м Јаб и *оа* Шобма Сј.

У неколико забележених примера она изостаје: *србама* Куч, *кјелама* За м, *св рјкама* Кал м, *свомама* Ра, *по странама* Куч.³³⁹

f) Ген. пл. именице *рука* гласи доследно *рјку* Ам За м М м Радиј Сел, *о* *рјку* Буч.³⁴⁰

g) Занимљив је и инстр. сг. ове именице *рјком* З Зав м, *рјком* Х м, па и ген. *рјкџ* Бј м Зав м.³⁴⁰ Сви примери су из села јужно од Пријепоља.

Говори се, међутим, и *рјком* Г м, а исп. из осталих села: *рјком* Бук Жив Кос м Радиј Сел п/м.

h) На крају, ево и акценатске парадигме им. *оца* (ије забележен вок.), која илуструје већину наведених алтернација, али и оних типичних, пошто дуљене пред сонантско-консонантеком групом често изостаје:

ном. сг. *оца* Др Јаб / *оца* ЗТ Рут,;

ген. сг. *оца* Кос м (исп. и инстр. *оцам* Јаб) / *оца* З За м Кал м Рад;

дат. сг. *оца* За м (јадина потврда);

ак. сг. *оца* Ам З Јаб Кос Сел м и *оца* З / *оца* Буч Др м Жив Јаб Куч Сел м и *оца* За м Х п/м, *оца* Х м;

ном.-ак. пл. *оца* Ам Бј Буч ДБ Др ДС м Жив З п/м За Заб м-ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос Куч Ра Рад Радиј Сел Сј-Х п/м, *оца* Б м / *оца* Жив За м Заб м М м Х м Чи м, *оца* Б м Г м Х м и *оца* Сј м x1;

дат.-инстр.-лок. пл. *оцама* Јаб Ра / *оцама* Ам Др ДС м ЗТ Јаб Куч, *оцама* М м;

ген. пл. *оца* Ам Б м Буч Гр ДС м З п/м За м Зав м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч Ра Рад Радиј Сел Сј м Х м.

³³⁹ С друге стране могућно је да ту алтернацију имамо у *адмама* Гр (: *адма* Ра Рут, *при адма* Гр, *адма* Бј Гр), али је забележено и *адма* Кос.

³⁴⁰ Тако и Барј. НП-Сј. акц. 32, Вуковић-Акц. П-Др. 231, Гор. 638, Ник. Колуб. 26 (и *рјку*), Пик. Кол. 45, Руж. Пл. 138, Станић-Жк. акц. 133, тј. на линији Колашин-Колубара, па и источно од Колубаре (Рем. Шум. 251).

³⁴⁰ Исп. *рјком* Пик. Кол. 21, па чак и *рјка* Ник. Мачва 213, за које Б. Николић претпоставља да је настало "према акц. *рукама* и *рјку* и аналогичном према *идеа* — *идеама*". Међутим, по мишљењу П. Ивића, које нам је усмено саопштно, *рјком* би могло бити старије од *руком*.

У неким од потврда за *децама* може се огледати и алтернација ' ~ ' . Ген. пл. *овица* показује изворну припадност ове им. типу *земља*.

179. Именице типа *идеа, сестра*. а) И овде је заступљена опозиција ном. сг. ~ ак. сг., ном.-ак. пл., али није лако утврдити у којих све именица. Наиме, многе именице које код Вука и Дан. припадају овоме типу иду у говорима СП, потпуно или понегде, по типу *жаба* (в. ниже). Стога се овде не наводе примери типа *дџку-дџке* и сл.

Поменути алтернацију имамо у а к. сг. ових именица: *ѿду* Ам Бал м Бј Г м Гр Др Жив п/м З м За п/м Зав м Кал м Каћ м Куч М м Рад Радиј Сј м Х п/м, *ѿру* Бј Буч Гр ДС м З м Заб м Зав м Јаб Ра Радиј Х м, *ѿцу* Бал м Бј ДБ Др Жив Жињ З п/м Зав м Каћ м Куч Ра Радиј Х м, *земљу* Ам Бал м Г м ДБ Др п/м ДС м Жињ За п/м Јаб Кал м Кос м М м Ра Рад Радиј Селъ п/м Х м Чи м, *ѿру* Ам Бал м ДС м Јаб Кал м Кос п/м Сј п/м, *ѿглу* За Јаб Кал м Кос Куч Рад, *кѿсу* Бук Г м Гр Јаб Кос п/м Ра, *међу* Буч ЗТ Каћ м, *метлу* Ам ЗТ Каћ м, *ндеу* Ам Буч Г м Др м М м Ра Х, *чѿлу* Селъ п/м, а вероватно и у оријентализму *ѿбу* ³⁴¹.

Од ових је им. с узлазним акц. забележено *ѿглу* М м, *метлу* Куч и *чѿлу* Селъ м.

б) У ном.-ак. пл. та је алтернација засведочена у *ѿде* Г м З м За Кал м Куч М м, *ѿгле* Ам Јаб, *кѿсе* За Јаб Каћ м Ра Селъ м, *метле* Селъ м, *ндее* Ам Бал м Гр ДБ Др п/м Зав м Кал м Каћ м Кос п/м М м Ра Радиј Селъ м Сј п/м Х м Чи м, *сѿе* Ра, *сѿе* ЗТ Јаб Радиј, *сѿје* Ам Гр Куч Ра Рад Сј Х, *чѿле* Ам Г м Гр Др Селъ п/м, а вероватно и у *змије* ЗТ, *мје* (: *мјеа*) Јаб.

Само за *чѿле* За м имамо и друкчију потврду.

с) У дат. сг. забележено је само *ѿци* Б м Буч Г м Др ДС м ЗТ Кал м Кос м М м Радиј Селъ п/м Сј м, *земљи* Г м Јаб Радиј, *лѿгѿ земљи* Заб м, па аналогијом и *о земљи рѿдило* Јаб, *о земљи рѿдили* ДС м (поред *на земљи* Буч Јаб, *о тај земљи* Радиј).

Од *ѿда* имамо само *приведе нас ѿди* Кос³⁴².

д) Вок. сг. и пл. гласи *ѿцо* За м Ра Радиј Рут, *жењо* Радиј, *сѿстро* Ам Јаб Х м, — *сѿстре* Ам.

е) У ген. пл. имамо *ѿѿа* Бук, *жења* Јаб, *кѿѿа* Гр ЗТ Кал м Каћ м Куч, *кѿѿа* Бук Јаб, *чѿѿа* Ам Др м Каћ м, — *земља* Ам, *игѿѿа* Жив, *сѿѿѿа* Ам.

Забележено је, међутим, и *кѿѿа* Ам Каћ м (што је акц. ген. пл. типа *жаба*) и необично *са сѿѿа* (вероватно хапакс) Радиј, што унеколико чини спорним навођење ових им. под а) и б). Међутим, примери као *кѿѿа* Бук

³⁴¹ У Горобиљу *ѿја-ѿју-ѿ боју*.

³⁴² В. А. Пецо, *Акцент именица женскога рода типа вода, коза*, НЈ XII 233-245, као и чланак Е. Станкијевича из бел. 338.

Јаб, *косѣ* Г м Др З м итд., *соа* Рут и старо преношење *нд косу* Г м, *нд соле* Ам Х чине такав поступак оправданим.

Г) Г е н. пл. им. *ндеа* гласи *ндеу* Зав м Селъ м Сј, с *ндеу* Сј³⁴³.

180. Лексички акценат³⁴⁴. а) Вук ', а СП: *јѣла*³⁴⁵ Ам; *јѣнђа* Бал м Др м Кос м, *јѣнђи* Др м и *јѣнђа* Буч З Зав м Кал м Куч Ра, *јѣнђѣ* Кос, са *јѣнђом* Ам, *јѣнђе* Ам Кал м Рад; *тѣрбѣ* Зав м, *тѣрбу* ДБ Зав м Селъ м Сј, у *тѣрби* ДБ, *тѣрбе* Б м Кос Ра, у *тѣрбама* Кос / *тѣрбу* Ам Селъ м, у *тѣрбу* Ам, *тѣрбе* Ам Кос Рут и *тѣрба* Кал м, *тѣрбу* Жив Рут, у *тѣрбу* Жив м, с *тѣрбом* Бук, *тѣрбе* Жив Кос п/м Рут, у *тѣрбе* Жив м; *чѣрба*³⁴⁶ Јаб Рад, *чѣрбѣ* ДС м, *чѣрбу* Ам ДС м Сј м / *чѣрба* ЗТ и *чѣрбѣ* За, *чѣрбу* За (за им. *овца* в. т. 178h)³⁴⁷.

Могућно је да *тѣрбе* Кос стоји према *тѣрба* Кос, као у Дан. (5), али то сигурно не важи за друга два села.

б) Вук ', а СП: *буѣа* Сј м / *буѣа* Селъ м, *ни буѣѣ* Сј м, *буѣе* Селъ м, *буѣа* Селъ м; *гѣоба* Радиј Х м; *дѣску* Ра, *дѣске* Јаб / *дѣска* Бј Гр Јаб М м Селъ, *дѣске* Х м, *дѣсци* Селъ, *дѣску* Бук Гр Др За Јаб Селъ, *дѣскам* Зав м М м Селъ п/м, *дѣска* Селъ; *јѣра* Јаб Сј м; *мѣзге* Сј / *мѣзге* Селъ, с *мѣзгама* Јаб; *мѣла* Гр Кос м Селъ м; у *слѣжби* За, у *рѣтнѣј* *слѣжби* Рут / *слѣжба* Селъ, *слѣжбу* Ам, по *слѣжби* ЗТ, у *слѣжби* Селъ; *снѣа* Јаб Радиј Селъ Сј, *снѣја* Ам ДБ, *снѣа* Бал м Др м Каћ м, *снѣѣ* Буч, *снѣје* Др За, *снѣи* Ам Јаб, *снѣи* За м, *снѣу* Ам З Кос Ра, *снѣом* Ам Ра Радиј, *снѣом* За м, *снѣје* Ам Гр За Кос, *снѣе* Зав, *снѣа* ДБ, *снѣама* ДБ / *снѣја* Радиј, *снѣа* Каћ м Сј м Х м, *снѣје* ДБ, *снѣи* ДБ, *снѣи* За м, *снѣу* Др Радиј, *снѣу* Каћ м Кос м Сј м, *снѣе* ДБ Сј м, *снѣје* Ам За ЗТ Сј м³⁴⁸; *стѣза* Зав м (али *стѣзицу* Радиј); *сѣза* Селъ м; *тѣжба* Селъ, *тѣжбе* М м; *чешма* За м

³⁴³ Стандардни акц. *ндеу*, према којем је вероватно настало и *рукѣ*, има врло широку ареу простирања. Исп. у Ник. Основи 110, затим Моск. Поц. 3 *кѣд носѣ*, а од касније истражених говора и Гор. 638, Дешић ЗБИЈГ 231, Драг. Лика 143, Павлица Пољ. 79, Пиж. Кол. 46, Рем. Шум. 251, Симић Обади 29, Станић Уск. акц. 133, Тешћ Лѣшт. 179 и др. Док *рукѣ* можемо сматрати типичном особином југоисточне гране источнохерц. дијалекта (мада је засведочен и у Босни, исп. Окука Рама 89), *ндеу* обухвата, као што показују потврде из Лике и зап. Босне, и северозападне говоре. Напоменимо да је, ипак, у Орг. *ндеу* (Пецо 23; *нѣаѣ* у овоме и неким другим говорима није прозодијски релевантно).

³⁴⁴ Прешли смо на излагање прозодијских ликова појединачних лексема јер за неке друге алтернатије немамо података. То важи и за алт. ~ (ген. пл.) ~ (остали падежи) у типу *мѣја*, које нема ни у једином забележеном примеру *тѣмѣка* Ам.

³⁴⁵ Вук има и "јѣла (у Хрв.) vide јѣла". Први акц. потврђују и Вуковић Акц. П-Др. 231, Пиж. Кол. 46.

³⁴⁶ Вук *чѣрба* (*чѣрба*). Трећи полимски акц. *чѣрба* јавља се у Кол. (Пиж. 46), па и у сеседним Пљ. (Руж. 139, поред *чѣрба* и *чѣрба*).

³⁴⁷ Различите проз. форме нису специфичност срб. Полимља. На много мањем простору и у компактнијем говору Руж. бележи чак четири акц. за им. *тѣрба*: поред наша три и *тѣрба* (Пљ. 139).

³⁴⁸ Могућно је неке од ових потврда тумачити и као Даничићев ном.-ак. пл. *снѣхе* (7), нпр. у Ам.

Кос Радиј Сј, *чешмѐ* Радиј, *чешму* Сј / *чезма* Каћ м, *чезму* Бук Каћ м, *чешму* Зав м, *пѠт чешму* Жив, *чешме* Буч³⁴⁹.

Као што се види, најчешће су у питању им. са старим полугласником у основи или им. на -ба, које показују типолошку тежњу баритонси³⁵⁰. У целини се ипак може рећи да именице типа *ноџа*, *сѣстра* добро чувају окситонезу и да је то био врло продуктиван тип, коме су прилазиле и многе позајмљенице (између бројних других и *класа* Сј, *прѣџ класѣ* Сј, *шѣстѣ класѣ* М м), неке, попут оријентализма *пара*, на особен начин:

ном. сг. *пѣра* Ам Радиј, ак. сг. *пѣру* Јаб Рад Селъ п/м;

ном.-ак. пл. *пѣре* Ам Буч Гр ДС м З За Зав м ЗТ Јаб Каћ м Кос п/м М м Ра Радиј Рут Селъ м Х;

ген. пл. *пѣра* Ам Б м Др Жив м За м Зав м Јаб Кос м М м Ра Рут / *пѣра* Ам Др За Кал м Кос м М м Ра Рад Рут Селъ м Сј;

дат.-инстр.-лок. пл. *пѣрама* Бал м Бј Г м З Куч Селъ м, *у парѣма* Др п/м, *у парѣма* Др м / *пѣрама* Ам За ЗТ Ра³⁵¹.

Напоменимо још да не долази до промене квантитета акцента у им. као што су *бѣрба* Г м Др ДС м Каћ м Ра, *бѣрбу* Ам, *у бѣрби* Ам, *бѣрбе* Др Јаб, *мѣлба* Ра, *мѣлбу* Ам, док се поред *ѣџџѣ* Сј м, *ѣџџѣ* Др Куч, *нѣпѣџџѣ* Гр, *нѣшџѣ* ДБ З м Јаб Кал м Каћ м Радиј, *нѣшџу* Рут може чути и *нѣшџу* З м, *нѣшџѣ* З м (прелазни) и *пѣџџу* Х (новошток. говор)³⁵².

с) Вук њ, а СП: *рѣѣ* Зав м, *рѣбу* Зав м Јаб / *рѣбу* Сј;

шѣну Јаб, *шѣне* Кос; *шѣла* Г м, *шѣла* Гр Јаб Кос Куч, *шѣлѣ* Гр ДС м М м, *шѣли* Радиј, *шѣлу* Ам Гр Јаб Кос Ра Радиј, *у школу* Буч Кал м, *ѣ-школѣ* Куч, *пѠт школѣм* Ам, *сѣ школѣм* Рад, *по шѣлама* Ам ДБ / *шѣла* Буч За м Каћ м, *шѣлѣ* Бј Г м Жињ Каћ м Селъ, *шѣли* Жив Каћ м Куч Ра Чи м, *шѣлу* Бј Каћ м Куч М м Х п/м, *ѣ шѣлу* Бук, *у шѣлу* З Сј м, *по шѣлама* Кос м.

У 8 је села забележено *шѣла*, у 12 *шѣла*, а у 3 *шѣла/шѣла*³⁵³.

С Вуком се слаже *ѣѣ* Др м, али се говори и *ѣѣ* Лу.

³⁴⁹ Потврде за *каѣу*, *ѣмашу* и сл. в. у одељку о консонантизму.

³⁵⁰ То је већ констатовано (Пеш. Основи 132) за именице с некадашњим полугласником, а могу им се, на основу ситуације у полимским и неким другим говорима, додати и оне на -ба (исп., нпр., Ник. Кол. 45 *ѣѣба*, *ѣѣба*, *сѣѣѣба*, *тѣѣѣба*; Руж. Пл. 136 *сѣѣѣба/сѣѣѣба*).

³⁵¹ Вуковић Акц. П-Др. 229 и Моск. Поц. 3 имају у сг. ове им. само акц. узлазне интонације (као *ѣѣѣ*), а у пл. само акц. силазне интонације.

³⁵² Да то није само одлика севернијих говора (в. Ник. Срем 232-233, Нед. Каћ 281 и др.) показује Ник. Кол. 48 са *нѣшџѣ* и сл.

³⁵³ Још је Вуковић (Акц. П-Др. 233) приметно да је "у већини наших говора" (па и у његовом) - *шѣла*. То је, што се источнохерц. говора тиче (али не и шум.-вој.), потврђено и каснијим истраживањима. У неким од њих је, међутим, засведочено и Вуково *шѣла*: Тешки Љеитг. 205 (само тако), Гор. 667 (уз *чешѣ шѣла*), Руж. Пл. 139 (уз *шѣла* и *шѣла*).

d) Вук $\tilde{}$, а СП: *деџје банке* Буч Куч, *три банке* Кос, *банку* М м, *банки* За м Радиј Чи м, *пед банки* Др Ра, *у банкама* Чи м / *из банке* Чи м, *банку* Ра, *банке* Др Куч Чи м, *банки* За Каћ м Чи м и *деџје банке* Куч, *банки* За м Ра Сј м; *баџча* Др Зав м Селъ, *баџче* Јаб, *баџчи* Рут, *баџчу* Ам Др, *у баџчу* Бал м Др ДС м Жив м За м, *под баџчом* Др, *у днџ баџчи* Рад, *баџче* Куч Рад Селъ м / *баџча* За, *баџче* Др, *баџчу* За м Кал м, *баџче* Кос, *Баџчу* Каћ м, *баџтама* Гр (писмен информатор) и 1х *баџча* Зав м; *у краљевџ гдрди* Жив³⁵⁴; *канту* Јаб Рут Сј, *у канту* Сј, *канте* Заб / *канта* Рад; *у карте* Јаб / *карта* Кос, *карту* Кал м, *карте* Ра; *кџчма* За м; *сџјта* За м, *сџјте* Гр, *сџјту* Б м / *сџјта* Ра, *сџјти* Ра; *страџа* Гр Зав м Јаб Кос Ра, *страџу* Гр, *на прџстраџи* Сј / *страџа* Кос.

РСАНУ $\tilde{}$, а СП: *бџмба* Жив, *бџмбу* Јаб, *бџмбе* Сј, *бџмбџ* Гр Жив / *бџмба* Др За м, *бџмбу* Јаб, *бџмбе* Др Заб м Јаб Кос; *жрџта* Каћ м (за лампу в. бел. 339).

Указујемо на (у сродним говорима) распрострањено кџчма и сасвим необично *страџа*, забележено два пута од истога информатора.

Напомињемо у вези са *жрџта* да скраћивање дугога вокалног *р* није својствено говорима СП.

Ликове као *гдрда* и *бџмба* треба вероватно довести у везу с онима типа *слџмка* (исп. т. 99).

О им. *преља* и *ткаља* в. т. 96.

в. Двосложне основе

181. Именице типа *висџна*. а) Иако релативно добро засведочена, алтернација $\tilde{}$ (ном. сг.) $\sim$ $\tilde{}$ (ак. сг., ном.-ак. пл.) заступљена је у мањој мери него код аналогних типова *глава* и *нога*. Као и у другим сродним говорима³⁵⁵, најчешћа је у прилошких синтагми, али се јавља и изван њих:

а к. с г.: *на брџину* Жив, *у висџну* Зав м Каћ м Селъ, *баџџ* у *висџну* Каћ м, *на дџџину* За м, *на чџсту* лџдину Селъ, *на лџдину* Др, *на лџдину* Бал м Кос, *плџнину* Г м, *на плџнину* Рад, *на планину* Селъ м, *у планину* Јаб Ра, *у плџнину* Сј, *рџбџину* За м Рут, *таџбџину* М м Радиј, *он бџџџ*, *на наџџли* тџплину, тџплину Ам;

н о м.-а к. п л.: *на брџине* Др м, *на брџине* Јаб Рад, *врџџине* Ра, *лџдине* Кос, *плџнџне* Јаб, — *прџвине* Др Јаб, — *рџботе* (: *рабџта*) Зав м.

Ни изостанак те алтернације није редак: *на брџџну* З м, *на даџџну* Ам, *дуџџну* Ра, *лџџну* Ра, *на лџџну* Селъ, *плџџну* Г м, *рџбџџну* Кос м, *таџбџџну* Кос м, *у таџбџџну* Буч, *у шџрџџну* Ра, а исп. и *слобџџу* Г м.

³⁵⁴ у Вука друго значење.

³⁵⁵ В. у Ник. Основи 37.

б) У неких се именица акценат ак. сг. и ном.-ак. пл. проширио и на остале падеже, те имамо: *панина* Гр Селъ, *рѡдбина* Рут, *рѡдбинѣ* Ам За м, *рѡдбини* ДБ, *судбина* Др Жив Зав м Јаб Кос м, *таѡбинѣ* М м. Ако се узму у обзир ови ликови, онда у понеком под а) и немамо никакву алтернацију, већ непомићни акценат. Важно је, ипак, да они одражавају старо стање, док су ликови као *рѡдбина* очигледно аналошки, дакле новији.

Уосталом, у бројним примерима таквога аналошког акцента нема (в. и под а): *врућина* ДС м Рут, *из даљинѣ* Жив, *ледина* Кос, *по ледини* Др Јаб, *планина* Гр ДС м З Сј м, *ис планинѣ* Ам Ра, *преко планинѣ* Сј, *с планинѣ* ДС м, *по планини* Г м, *по планинама* Др, *родбина* Кос м, *од родбинѣ* Јаб, *у родбини* Кал м, *те родбинѣ* Кос м, *старина* Куч, *судбина* Селъ, *судбинѣ* Каћ м, *таѡбина* Жив, а исп. и *лепѡта* Ам, *Мекѡта* (топ.) За, *сирѡта* Ам.

Указујемо посебно на акц. *ледина*, забележен у пет села, а у једноме и *лѡдину* (на *чисту лѡдину*) Гр³⁵⁶ (остале им. на *-ина* в. у т. 184b).

с) Што се в о к тиче, забележено је само: *Душинка*, *будало јѡдна* Јаб, *ћути*, *будало* Ра.

182. а) Именице типа *бѡтина*. Алтернација " (ген. пл.) ~ ` (остали падежи) је доследна:

дмѡца Бук Кал м, *бѡшка* ДБ, *из Вѡдѡца* ДС м, *дѡвица* Селъ м, *кѡлиба* Каћ м, *кѡшуља* ДБ Сј м, *крѡтина* Каћ м Куч, *лѡшина* Јаб, *лѡваѡа* Бал м ДС м Х м, *лѡсѡца* Кал м М м, *мѡкиња* Радиј, *пѡњаѡа* Х м, *рѡкиља* З м, *стѡлица* За м, *чѡрапа* Селъ, *чѡвила* Др м итд.

Само у једном примеру бележимо *ѡвѡица* (: *ѡвѡицу*) Куч, али и основна именица *ѡвѡа* показује доста специфичности (в. т. 178h).

б) Повучен је акц. у вок. им. д ј с в о ј к а: *дѡѡјко* Бј.

183. Именице типа *ѡрница* немају у новошток. говору СП никаквих алтернација у парадигми, па ни у г е н. п л.: *ѡрница* Ам, *кѡрњачѡ* Сј, *прѡлика* За и сл.

Међутим, у прелазном говору бележимо: *кѡмшиља* (: *кѡмшиља*) Б м, *пѡрѡиља* Б м³⁵⁷.

184. Л е к с и ч к и а к ц е н а т. а) Именице на *-ана* (*-ања*): *пољану* Ра / за *Дѡѡ Пољану* Ра, *Пољане* (топ.) Јаб; *пуѡања* Сј, *пуѡању* Ра (исп. и *пуѡаѡица* Рут).

Тако ни доњополимски говор, осим једним забележеним изузетком, не потврђује Вуково *пољана*, *пуѡања*³⁵⁸.

³⁵⁶ Бук *ледина* (*лѡдина*).

³⁵⁷ Тако и Барј. Бихор 63, Барј. НП-Сј. акц. 36, Пеш. СК-Љ. 60, па и Вуш. ДИХ 47 (*уз ѡрница*).

³⁵⁸ Исп. и Вуковић Акц. П-Др. 235, Пецо Орт. 25, Руж. Пљ. 140.

б) Именице на *-ина* (в. и т. 181): *Долѝна Кос, долѝна Ам, долѝна Рут, долѝну Гр, у долѝну Б м, у долѝну Жив Јаб, у долѝни Др, у једној долѝни Буч, у оној долѝни Јаб, Долѝне Рад, долѝне Јаб; осмина За п/м, осмину Ам, трећина За, трећину За Сел̑ п/м | трећина Др, трећину Гр.*

Само овај последњи пр. није као у Вука, а управо је такав акц. данас у експанзији³⁵⁹.

Потврђено је Вуково двојство у *сланина Ра, сланинѣ Ра Рут, на средину Жив м, у средину Др, на средини Жив | сланинѣ Ра Сел̑, на средини Куч* (за лѝдину в. т. 181b). За *пртину* имамо само једну потврду: *пртинѝм Кос.*

Редовно је *стѝтина-стѝтину Ам Јаб Кал м Каћ м Кос Сел̑ п/м, ген. пл. стѝтинѝ Бј м Кал м Сел̑ п/м.*

с) У д е м. и х и п. на *-ица* запажамо пет основних модела:

Вѝдица (извор) *Радиј, стѝцицу Радиј* (с обзиром на *стѝза Зав м* можда припада трећем моделу), *црквица Ам* (чување акцента основне речи);

брѝдицѝм Ра, рѝчица (: ријека) *Буч, рѝчицѝ Кос, рѝчицу Кос, трѝвицѝ* (алтернација ' ~ `);

Мѝлѝцица Радиј, рѝчицу (ријеч) *Кал м* (уопштавање ` на трећем слогу од краја);

Њивѝца Кал м, онѝ рѝчицѝ (: ријека) *Кос, из онѝ шумѝцѝ Др* (уопштавање ` на другом слогу од краја);

с вунѝцѝм Жив, јетрѝца За (уопштавање ' на истоме слогу).

Изван тога бележимо необичне *Вѝдице* (извор) *Куч* и *трѝвице* ("вјѝштѝчкѝ" траве) *Каћ м*, којима можемо прикључити и недеминутивне изведенице: *Рѝвнице* (топ.) *Радиј* и *сѝшица* (туберкулоза) *Сј м.*

Остале им. на *-ица* (азб. редом): *по Бѝстрици Радиј | Бѝстрицѝ Зав м, у Бѝстрицу Чи м, у Бѝстрици Др, у Бѝстрици Куч* (исп. и *Бѝстричанѝ Рут, бѝстрички Др*); *вѝрнице З, вѝрнѝца Ам | Вѝрница* (топ.) *Куч; днѝвнице Зав м, днѝвнѝца Каћ м | днѝвница-днѝвнѝца*³⁶⁰ *Радиј; кѝрлицу ЗТ Сел̑, кѝрлице Ам З Сел̑ Х, кѝрлѝца Ам, по кѝрлицама ЗТ* (1× у *карлице Сј м*) | *кѝрлице Ра, у кѝрлице Сј м; крѝвица ДБ; стѝница Гр Јаб Кал м Кос Лу Ра, стѝницѝма Јаб | стѝнѝцу Каћ м*³⁶¹.

д) Имена на *-ица*: *Дѝбрица Јаб, Нѝвица Јаб, – Гѝрица Гр, Дрѝгица Јаб, Зѝрица Јаб, Јѝлица Ра, Јѝбица ДБ Јаб, Мѝрица Јаб, Мѝлица Јаб Радиј, Слѝвица Јаб, Рѝжица Јаб, Стѝница Буч Јаб;*

Дѝбрица Сј, – Дрѝгица Бук Ја, Зѝрица Јаб, Данѝца Бј.

³⁵⁹ Исп. Ник. Основи 71 *трећина/трећина*, РСАНУ *долѝна* и *долѝна* (РМС обрнуто).

³⁶⁰ РСАНУ и РМС само *днѝвница*.

³⁶¹ Изнимно у овоме говору *стѝнѝца* карактеристично је за неке северозападне говоре (исп. Дешић ЗБИЈГ 68).

Имена на -анка: *Иванка Јаб, Јованка Јаб, Миланка Радиј; Душанка* (: Душан) *Др Јаб, Стдјанка Радиј.*

е) Остале акцентски занимљиве им. двосложне основе (азбучним редом):

азбуке Буч; ерџвача Ам, на ерџвачу ДС м; ддициџм Зав м (ген. пл. ддйциџ ДС м); ддопуна За, у ддопуну ДС м; здрџеа Ам Зав м, здрџеџ Каћ м / здрџеа Б м ДБ Кос м М м Рад, здрџеџ Каћ м Ра Селъ м, здрџиуи Буч, у здрџеу Г м, здрџеџм ДБ, при здрџиуи М м, у здрџиуи Радиј, здрџеџ ДБ (исп. и здрџиџни дџм Бук Буч); здрџеу (део ж. ношње) Каћ м; зараде Жињ, по заради М м; зразу Ам (прид. зразни одлџс ДБ); заседа Куч, заседау За, у заседа Ам / и-заседе Сј; зстава Буч Жив Селъ (исп. и зставице Каћ м); зштита Кал м, зштиту Ра; џеранка-џеранке Рад / џеранка Јаб; џспаши Каћ м; џтраџа ДБ Др Жив Јаб Каћ м Селъ, џтраџ Др, џтраџи Др, џтраџу Ам Бј Др З м Каћ м Радиј Селъ, џтраџ ДБ Х м, џтраџама Сј м (прид. џтраџино Др) / џтраџа Ам Куч Селъ, џтраџм Јаб; џмџџа Селъ м / џмџџа Жив Селъ; кметџџа Рад, кметџџу З; кџкџику Сј / кџкџишка Каћ м и кџкџику За м, кџкџишке Др За м Јаб Ра; куџиџа-куџиџу ДС м, куџиџа-у куџиџу-џ куџиџи Сј м (исп. и куџиџм Куч, али куџиџа Јаб); маџала Сј м; медаљу Буч Радиј; наџиџе ДБ; наџрада За м / наџрада Каћ м; наџеџа Др, наџеџи Селъ м; џсџџа Гр / џсџџа За м Радиј; пџнтоле Ра Рад Рут / пџнтоле Кал м Куч / пџнтоле Јаб / пџнтоле Др Кал Кос Сј м Х, пџнтџле Б м / пџнтџле ДС м и пџнтџле За (исп. и ген. пл. пџнтџџа Селъ, што може бити од оба задња лика); пџнџиџе Бал м М м Радиј, пџнџиџу Ам Бал м / пџнџиџе Селъ, пџнџиџу Кал м Каћ м и пџнџиџа-пџнџиџу З; пџџџанке Јаб; прџслава ДС м, прџславу Каћ м; сџџџенку (конопља семеница) Гр / сџџџенка Др; сџниџа Куч / сџниџу-сџниџе Кос м; сџрџџача Жив; слџмџџача Ам ЗТ; спџџиџу Кос м; спџџџарка Јаб (исп. спџџџаре Рад); тџџџинџе За / тџџџинџе Селъ м; џџрџиџу Јаб; џџреџа Др м Кос м, џџреџу За м / џџреџа Селъ м; џџруне Др м Селъ м, џџрџџама Селъ м; џџџада Селъ, џџџаду Др Кал м Кос Радиј Рут, џџџаду ДБ, џџџаду За м Заб м, џџџаде Ам Јаб Рад, џџџаде ДС м Кал м (ген. пл. џџџада Ам Буч Др п/м За Кал м Кос Радиј Сј, џџџада Чи м) / џџџада Селъ, џџџаду Буч, џџџаде Др м Каћ м; Цџркџина (топ.) Рад³⁶².

Од занимљивијих типских појава могли бисмо издвојити им. на -ка (*игранка, пџџџанка — семенка*, а исп. и *Стојанка* под d), им. на -џџа (*кметџџа*, за вишесложне в. у тачки 186а), им. на 'џџа (*сџрџџача* и *слџмџџача*).

Куриозитет представља им. *пантоле* (очигледно нова) са својих шест (!) акц. варијанти, којима додајемо и једну морфолошку: *панталџне ДБ*

³⁶² Бук *ерџвача*, *ддиџа*, *здрџеа*, *здрџеџа* (за ово значење, а за друго и *здрџеџа*), *зстава* (барџак), *џспаши*, *џтраџа*, *џмџџа*, *џсноџа*, *пџџџанка*, *прџслава*, *сџџџенка*, *сџниџа*, *слџмџџача*, *спџџџџа*, *тџџџина*, *џџрџџџа*, *џџреџа*, *џџруна* (*џџруџна*), *џџџада*, *џџркџина*. Међу наведеним примерима има и многу оних које Вук нема, па и таквих као што су *азбука*, *допуна*, *запреџа*, *зарада*, *зараџа*, *заштита*, *игранка*, *наџрада*, *наџџџа*, *џсџџа* или *станарка*.

3 Куч.

с. Вишесложне основе

185. У именица ових основа нема тзв. померања акцента у деклинацији.³⁶² Стога наводимо само извештајни број занимљивих акценатских ликова, груписаних претежно према наставцима за творбу одн., у неких речи страног порекла, према финалним слоговима. У готово свакој од тих група запажају се и одређене типске појаве.

186. Именице на *-ија* а) Именице с наставком *-ија* и основном речју која означава неко занимање, звање и сл. имају дугоузлазни акц. на пенултимни (према стандардном *`* на трећем слогу од краја):

мајсторѝу Каћ м; код *цандарѝѝ* Гр, *цандарѝу* Каљ м М м; *шејтанѝу* М м; исп. и им. двосложне основе *кметѝа* Рад, *кметѝу* З м.

б) Оријентализми на *-ија* имају обично *`* на трећем слогу од краја: *антѝрије* Селъ м, *бојѝција* Селъ, *лакрдѝу* ДБ, али у им. на *-ија* и *`* на првој слогу — *рѝбаѝије* Рут³⁶³.

с) У грцизама ана *-ија* бележимо *ѝмнѝстија* За, *пѝлѝција* За.

Такав акц., али овога пута стандардни, има романизам *ѝатѝрија* Сј Чи м, латинизам *мѝлѝција* (Вук и *мѝлѝција*) Гр ДС м Зав м Ра Радиј итд. и наша реч с наставком *-ија*: *пѝдеѝије* Радиј (Вук *пѝдеѝија*).³⁶⁴

Забележено је, међутим, и *ѝатѝрија* За, *комѝсија* Куч Чи м. У За имамо занимаљив однос: *ѝмнѝстија*, *пѝлѝција* ~ *ѝатѝрија*.

д) Од оба претходна модела, дакле и од првога (што значи и од Вука), одступа романизам (латинизам) *ѝамилија*:

ѝмилија Јаб Куч Рад Рут, *ѝмилиѝѝ* Куч, *ѝмилију* З, *ѝмилије* Др, *ѝмилија* Жињ За Јаб Ра, *ѝмилиѝѝ* Кал м Кос м, *ѝмилију* Ам, у *Брашанској ѝмилиѝѝ* ДБ, *ѝмилије* Радиј Сј м, *ѝмилијама* Каћ м;

ѝмелиѝѝ ДС м Кал м, *ѝмелиѝѝ* ДС м, *ѝмелију* Селъ м, *ѝмелије* Каћ м Чи м, *ѝмилиѝѝ* Граб Чи м, *ѝмилѝја* Кос м.

Тешко је објаснити зашто су готово сви примери с *`* од Муслимана, а није јасно ни јесу ли у каквој вези фонетски и акц. лик ове им. (обично је *ѝамилија* / *ѝмелија*).³⁶⁵

³⁶² Друго су, наравно, обавезне квантитативне алтернације у ген. пл. типа *полоѝина* и сл. (: *полоѝина* и сл.).

³⁶³ Вук *антѝрија* (*антерија*), *лакрдѝија*, али *ѝѝѝѝија*, *рѝѝѝѝија*.

³⁶⁴ Исп. Пиж. Кол. 64 и Станић Уск. акц. 136 *комѝсија* и сл.

³⁶⁵ Обе ове варијанте јављају се и у неким врло сродним говорима. За прву в. Гор. 662 (Рем. Шум. 156 и 157 исто), а за другу Пиж. Кол. 64, Симић Обади 57, Тешић Љешт. 203.

е) Говори се најчешће *Аустрија* ДС м Ра Чи м, *Аустрије* Кал м, с *Аустријом* ДС м, с *Аустријом* Сј, нешто ређе *Аустрија* Жив Јаб, од *Аустрије* Кос (исп. и *аустријској* Јаб), а спорадично и *Аустрија* Каћ м (исп. и. т. 189с).

187. Именице на *-ина* (за тросложне в. т. 184б). а) У им. изведених од основних бројева обично је *десетина* Бук Кал м Кос Ра, *десетина* Б м, по *десетини* Чи м, *четвртина* Ам, *четвртину* Јаб Кал м Кос м Куч Ра Рад Рут, ређе *десетина* Кал м, *четвртина* Др, *четвртину* Буч Др Јаб Куч Ра Рад, *четвртине* Ра.

б) И у неких других им. имамо акц. на наставку: *неколицина* Б м Кал м, *неколицину* Кал м; *околине* Буч Јаб; *особине* Радиј (све различито од Вука).

с) Говори се спорадично и *половина* Др, *половину* Јаб, у *половини* Зав м, али је знатно чешће *полвина* Буч ДС м За Кос м, *полвину* Јаб Кос, *полвину* Кос п/м Куч.

Тога су типа и неке друге им. на *-овина*: *мадвину* Ам; *осовина* Ам Ра; *трџовина* (Вук *трџовина*) За, за *трџовинџ* За.

С друге стране имамо *дмовина* (с Вуковим акц. и значењем) Буч, *дмовине* Кос м; *имовина* Буч, *имовине* Бј м Јаб Куч, по *имовини* З; *сировинџ* (сировом сламом) Жив.

д) У последње две им. сачуван је акц. основне речи, као и у *сиромаштина* За, *сиромаштинџ* Ра, *сиромаштиња* Куч, али исп. *безобратиња* За м (што је аналогно Вуковом *будалбштина*) (наст. *-штина*).

Осим тога исп. и *братаничина* Буч.

е) Акц. придева имамо у *старешина*³⁶⁶ Ра Х, *старешину* Др м, али је много обичније *старџина* Ам Гр ДБ Др м Јаб Рад, *старџини* Радиј, *старџине* ДС м, *старџина* Буч Кал м Ра, *старџину* Жив, *старџине* Граб (наст. *-шина*).

188. Именице на *-ица* а) У д е м и х и п бележимо, на супрот примерима типа *шумица* одн. *вунџица* (т. 184с), *кандџицу* Рад; — *капдрџица* Жив Сел; — *кафдрџица* Кос Ра, *кафдрџицу* Ра, у једној *кафдрџицу* Кос.

Им. *дјевџица* колеба се између типскога акцента (на трећем слугу од краја) и акцента основне речи: *дјевџице* Кал м / *дјевџица* Др Рад.

б) Од осталих им. наводимо прво неколико њих које се слажу с Вуком:

Богородице Ра; *борбџица* Каћ м; *дмјџица* (*мјџица* је *имала сџџу* *дмјџицу*) ДБ; *кључџицу* ЗТ; *кодрџица* (колиба за козе) Ам; *полвџица*

³⁶⁶ Типичан акц. староцрногорских и неких њима суседних (и источних) говора: Мил. Црн. 346 (недоследно), Петр. Брош. 233, Пеш. СК-Љ. 91, Стеван. ИцД 23, Вукић Акц. им. 143, — Пиж. Кол. 69.

Сј; *породица* Бј м ДБ, *породице* ДБ Каћ м, *породици* ДБ, с *породица*м Ра; *уарицу-уарица*м Сј.

То важи, али недоследно, и за *злѣднициѣ* Зав м, *злѣдници* Јаб, у *залѣдници* Зав м (прид. *злѣднички* Радиј, *злѣдничко* Кос м) / у *злѣдници* З, у *злѣдници* Селъ, а по месту и квалитету акц. и за *назувице* Ра.

с) Следећих речи Вук нема: *двојанице* Бал м Кач, али *двојнице* Кал ма; *заштитница* Кал м (али смо имали *заштита*, т. 184е); *околице* За; *побрржници* Зав м; *семеница* Др (за *сјемена*чу в. следећу т.); *поточарнице* (воденице) За м; *Сопотница* ДС м Куч, у *Сопотници*, и-*Сопотнице* Др (прид. *сопотнички* ДС м)³⁶⁷.

189. Указујемо и на акц. им. у следећим, међусобно различитим категоријама:

а) Именице на *-ача* имају или краткоузлазни акц. на слогу пред наставком (*запљача* ЗТ, *семена*ча Кос м) или акц. основне речи (*оке*начу *дубана* Рут). В. и пр. у т. 521а.

б) И у сложница постоје два модела: *Бовородице* Ра (наведено и у т. 188б), *вуклѣдина* За м; — *груповођа* Гр, *двокоза-двокоза* Б м, *пүтовођа* Др.

с) Врло је особен акц. типа *рѣпублика* Бук, *ћирлицу* Буч (исп. и *пдлитички* *крѣвац* Рад), поред у *политику* Каћ м Радиј.³⁶⁸

Осим тога исп. и *Америка* ДС м Селъ (в. и т. 186е).

д) На крају наводимо двојак квантитет акц. у оријентализму *мѣрдевине* Јаб Селъ / *мѣрдевине* Ам Др м³⁶⁹.

Д) ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГА РОДА НА -Ѡ

а. Једносложне основе

190. Тип *ствѣр ~ стѣври*. а) Л о к. с г.: у *рѣлѣчи* Зав м Селъ м, у *ствѣри* Гр Др, по *цѣви* Гр.

За лок сг. типа *рѣван* исп. на *дѣвј рѣвни* Гр, по *рѣвни* Гр.

б) Г е н. п л.: од *влѣстѣ* За м Кос м, *пѣдѣ* Рут, *рѣлѣчи* Каћ м, *ствѣри* Куч Ра Рад Сј м, *цѣлѣви* Каћ м, а исп. и с *Пѣлѣ* Селъ м.

с) Д а т.-и н с т р.-л о к. п л.: у *влѣстима* Бј м Каћ м, *рѣлѣчима* Зав м Селъ м.

Све се ово потпуно слаже с Дан. (79), који једино нема топ. *Пали* (за *раван* исп. Дан. 80).

³⁶⁷ Ђупић Хидр. 39 *Сопотница*. У вези с дугим е у *Двојнице* исп. бел. 297.

³⁶⁸ Није нам познато да се негде у зап. Србији северно од Увца говори *рѣпублика* и сл. То је особина црног. говора; исп. Пих. Кол. 49, Станић Уск. акц. 136.

³⁶⁹ Вук *мѣрдевине*, Шкаљ. *мѣрдевине*.

191. Тип *ноћ~ноћи* а) Л о к. с г.: *по крџи* Гр, *на ноћи* Сј, *по ноћи* Ам Буч Г м Гр Др ДС м З м За п/м Зав м Кал м Каћ м Кос м М м Радиј Рут Селъ Сј Х м, *на чџсти* За;

у *крџи* Селъ м, *по ноћи* Б м Гр, у *Пџи* Сј

Може се успоставити паралела с одговарајућим им. м. р.: у дугих је основа померање акц. у лок. редовно, а у кратких понекад изостаје. Исп. и т. 192б.

б) Г е н. п л.: *кџсти* Селъ м, *ниџи* Х, *ноћи* Зав м Ра Селъ м Сј п/м, *оџи* Бал м Селъ м, *оџи* З м, *прџи* Селъ м, *ћџри* М м, *шћџри* Буч Жив Јаб Селъ, — *кџсти/у* Ам, *уши/у* Селъ м, *шћџри/у* Др За Јаб.

с) Д а т.-и н с т р.-л о к. п л.: *кџстима* Зав м Селъ м, *ноћима* Зав м Селъ м, *оџима* Заб м Селъ м, *прџима* Кос м Селъ м, *шћџрима* Селъ.

У пл. су прилике, дакле, као и код Дан. (79-80).

д) Л е к с. а к ц. Именица *част* колеба се између овога и претходнога типа: *чџсти ми* Гр, *на чџсти* За (као код Вука), али *чџсти* Гр.

С друге стране забележен је ген. сг. *мџсти* Кос Селъ и *чџђи* Селъ.³⁷⁰

б. Двосложне и вишесложне основе

192. Тип *мџдџст~мџдџсти* а) Алтернација квантитета у наст. је доследна, што значи да је тај тип у говорима СП потпуно очуван: *бџлџсти* Сј м, *жџлџсти* Бук, *лџдџсти* Г м, *мџлџсти* Рут, *мџдџсти* Буч Зав м Ра Рад, *рџдџсти* Рад Рут, *стџрџсти* ДБ итд.

б) Л о к. с г.: у *жџлџсти* Селъ, *о јџсени* Ам, у *лџдџсти* Г м, у *мџдџсти* Буч Ра Рад, *на помџђи* Ам Буч Ра, у *старџсти* Ра;

о јџсени Др м, у *мџдџсти* Зав м, — *на јџдџђи* бџлџсти Сј м.

Уочава се изостанак преношења акц. на проклитику у лок. сг. типа *по ноћи*, — *о јџсени*, према скоро доследноме *у ноћ*, *у јџсен* и сл. То значи да су такви ликови лок. сг. нови, настали уједначавањем с акц. осталих падежа, па нема ни навикнутости на синтагме с пренесеним акц.

с) Г е н. п л.: *бџлџсти* Сј м, *вџчџри* Зав м ЗТ Селъ м, али *бџлџ* бџлџсти Сј м³⁷¹.

³⁷⁰ Пецо Орт. 29, Руж. Пљ. 140, Станић Уск. акц. 137, затим Барј. НП-Сј. акц. 39 и Ђупић Акц. им. 145 само *чџсти*. Вуковић Акц. П-Др. 244 *чџсти/чџсти*, зависно од значења, а само *чџђи* (242). Пиж. Кол. 49 има кратак вокал само у изр. *џџла ти на чџсти*. Реш. Вет. 104 *чџст ~ чџсти* (у Дубр.).

³⁷¹ Двојак Пецо Орт. 30, Станић Уск. акц. 139, а и Пиж. (Кол. 49) каже да се "спорадично... реализује и... бџлџсти..." Бук. ГЦ 231 *бџлџсти* и сл., али *помџђи*, а Стев. Гружа 581 *бџлџсти/бџлџсти*. Вуковић Акц. П-Др. 246, Ник. Тршић 391, Петр. Б-К 28, Павлица Пољ. 80, Симић Обади 29, Тешић Љешт. 180 — као код Дан.

193. а) У лок. сг. типа *пѣмѣт* ~ *пѣмѣти* бележимо на *памѣти* Зав м, у *памѣти* Заб м Зав м, али када је предлог растављен од именице и *при доѣј пѣмѣти* Селъ м.

б) За одговарајући тросложни тип имамо забележен само г ен. пл. *заповѣстѣи* Селъ, као код Дан. (83).

194. Насупрот претходним им., у оних на -ад типа *јѣрад* и *сѣрочад* преовлађује непомични акценат.

а) У г ен. пл. је такав акц. доследан: *бурѣди* Селъ, *дрѣвѣди* Гр ДС м За Каћ м М м Рад, *јѣвѣди* Куч Ра Селъ м, *јѣвѣди* Буч Ра Сј, *јѣради* Х м, *крѣвѣди* Куч Радиј Селъ, *пѣшчѣди* Јаб Радиј, *пѣвѣди* Селъ м, *прѣсѣди* Ра Селъ, *тѣвѣди* Ам Буч Радиј Селъ Х м, *лѣвѣди* Б м, *чѣвѣди* Буч ДБ Др За м Ра Радиј Селъ Сј м, – *сѣрочѣди* Ра Радиј, – *јнучѣди* Ам За м Каћ м Рад Радиј Х м и сл.

б) Насупрот Дан. (81), тако је често и у дат.-инстр.-лок. пл.: *бурѣдима* За м, *бурѣдма* Ра, *дрѣвѣдима* Каћ м, *јѣвѣдима* Селъ м, *чѣвѣди-ма* Др За, *шѣлчѣдѣма* За м, али није нимало ретко ни *јѣвѣдима* Ра, *крѣвѣдима* Селъ, *пѣшчѣдима* Селъ м, *пѣвѣдима* Селъ м, *прѣсѣдима* Селъ, *тѣвѣдима* Др, *чѣвѣдима* Кос м Селъ.

Први је модел карактеристичан за говоре Херц. и Ц. Горе³⁷², а други за западносрбијанске, али оне северно од Увца³⁷³.

У вези с именицама на -ад указујемо и на ове две појединости: према *пѣрче* говори се и *пѣрчѣди* Каћ м, али и *пѣрчѣд* Кал м; остаје акц. на основи у *прајнучѣд* Селъ, *прајнучѣди* Ам, а исп. и *пѣрајнучѣди* Каћ м.

195. Запажено је колебање акц. у им. *варош*: *ѣрош* Ам ДС м Јаб Рад Радиј Рут Селъ м Сј м Х, *Нѣѣу Вѣрош* Чи м, *са Вѣроши* Чи м | *ѣрош* Јаб Кос Куч Селъ, у *Нѣѣу Вѣрош* Зав м, *дѣѣје ѣроши* Кос.

Овај други акц. карактеристичан је за говор пријепољских села³⁷⁴.

2) ЗАМЕНИЦЕ

А) ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ

196. а) У новоштокавскоме (доњополимском) говору г ен.-а к. личних заменица гласи по правилу *мене/менѣ*, *тебе/тебѣ*, *њѣга/њѣгѣ*, *себе/себѣ*, као и ген.-ак. им. зам. *ко (кѣга/кѣгѣ)* и ген. им. зам. *шта/што (чѣга/чѣгѣ)*. Потврде в. у т. 111.

³⁷² Пецо Орг. 31 (изузетно и *чѣвѣдима*), – Вуковић Акц. П-Др. 245, Пик. Кол. 49, Станић Уск. акц. 139, а тако и Барј. НП-Сј. акц. 41.

³⁷³ Гор. 638, Тур. Равни 180 (пр. у тексту), Ник. Тршић 391, Тешић Љешт. 180, а исп. и Симић Обади 30 (овде и ген. пл. *тѣвѣди* и сл., стр. 29) и др.

³⁷⁴ Станић Уск. акц. 91 у *ѣрѣш*; Руж. Плъ. 140 *ѣрош*, у *ѣроши/у ѣроши*, али *нѣ ѣрош*.

Исти, значи Вуков акц. имамо и у д а т.-л о к. ових заменица. Потврде за *коме* (*коме*) наведене су у т. 112b, а за *мени/мене* (*мене*), *теби/тебе* (*тебе*) и *себи/себе* (*себе*) у одељку о облицима именичких заменица. Осим тога исп. и *њему* Бал м Буч ДБ Гр Др За п/м Кал м Рад Чи м, *цему* Ам, *о чему* Кал м³⁷⁵.

Јављају се, ипак, и ретки примери типа *мене* Бал м Бј м Гр ДС м Жив Зав м Јаб Сель, *себе* Бј м Гр, *њега* Бал м Гр Чи м, — *мене* Радиј, *тебе* Радиј, — *мени* Каћ м, *себи* Кос м, а исп. и *у себе* Гр, *по њему* Јаб (о преношењу акц. на проклитику исп. т. 40-41)³⁷⁶.

Облици с оваквим акц. су на северу и северозападу сасвим спорадични (или се уопште не јављају), док су на југоистоку (нарочито у селима уз сјеничку област) нешто обичнији³⁷⁷.

б) У северним комаранским селима такође је најчешће *мене* М м Х м, *њега* Х м, *себе* М м Х м, *кога* М м Х м, — *коме* М м, *њему* М м Х м, а сасвим ретко *мене* М м Х м.

У јужнима, пак, имамо двојство: *мене* Г м, *тебе* Г м, *њега* Б м З м, *себе* Б м, — *њему* Г м / *мене* Б м Г м, *тебе* Б м Г м, *њега* Б м Г м З м, *кога* Б м, — *њему* Б м З м.

Овај је други лик нешто фреквентнији, а посебно је чест у нашем најјужнијем селу — Барама³⁷⁸.

Напомена: О преношењу акц. на проклитику у овоме говору в. напред, т. 88.

197. Дат.-лок. заменице *она* на *-и* редовно је с истим акцентом као и у краћој форми:

њџи Ам Буч Кал м Кос м, *њџи* Гр Заб м Јаб Каћ м Ра, *њџи* Г м³⁷⁹.

198. а) Ген.-ак. личних заменица *ми*, *ви*, *они/оне/она* има у новоштокавскоме говору два прозодијска лика:

³⁷⁵ То је типичан акц. једног дела југоисточне гране источнохерц. дијалекта (и источне новоштокавштине уопште). Исп. Гор. 642, Пих. Кол. 50, Руж. Пљ. 147, Станић Уск. акц. 142, а затим и остале говоре из бел. 129.

³⁷⁶ Пецо ГИХ 187 и Пецо Орт. 38 само *мене*, а Вуковић Акц. П-Др. 264 и Вув. ДИХ 56 *њему/њему*.

³⁷⁷ Исп. и *мене* из Милаковића (Пецо Прикош 250). Барј. НП-Сј. акц. 85 наводи за сјенички говор *мене/мене*, *њему/њему*.

³⁷⁸ Акц. *мене* није својствен сродним, тачније речено делимично сродним говорима (исп. Алексић Васој. 24, Барј. Бихор II 11 и Барј. НП-Сј. акц. 85, Вупић Бјел. 81), а поготову им није својствено преношење акц. на проклитику. За обе те појаве зна, међутим, суседни сјенички говор, али је он новоштокавски.

³⁷⁹ Тако и Вуковић Акц. П-Др. 267, Гор. 676, Бук. ГЦ 235, Стев. Гружа 600, Станић Уск. акц. 142, Пецо ГИХ 134, али Рем. Кладањ 127, Симић Ободи 32 и Тешки Љешт. 181 и *њџи*, а Петр. Б-К 98 само *њџи*. Занимљиво је, при томе, да се с Банијом и Кордуном не слажу Лика и зап. Босна, у којима је *њџи* (Драг. Лика 148, Дешки ЗБИЈГ 243). Само *њџи* бележи и Пих. Кол. 50.

ндс Бук Буч ДБ Жињ За Заб м Јаб Кал м Ра Рад Радиј Рут Чи м, *ндске* Буч Др м Жив п/м За Заб м Кал м Ра Сј п/м Чи м, *вдске* Буч Жив За м, — *њиг* Буч Др Јаб Рад Рут, *њи^А* Бал м ДС м, *њиге* Ра, *њик* Бук Буч За м Јаб, *њика* Сј, *њике* Буч Граб Жив За Кал м Каћ м Сел м Сј, *њи^Ае* Заб м, *њи^Аа* Кал м, *њи^Аке* Заб м;

ндс Ам Бј м Бук Гр Др ДС м Каћ м Кос Ра Рад Радиј Рут Сел м, *ндске* Каћ м Сел м, *вдс* Бал м Др Жив м Каћ м Кос Рад Радиј Рут, *вдске* Сел м, — *њи* Зав м, *њиг* Ам Гр Др З Кос Куч Радиј Сел Х, *њига* Зав м, *њик* Сј м, *њике* Сј, *њи^А* Бал м ДС м Каћ м Кос м, *њи^Аке* Каћ м.

Примери типа *ндс* преовлађују на северу и северозападу (посебно у чести у прибојским селима), а ретки су (или потпуно изостају) у бродаревскоме крају. С обзиром на прилике у Ц. Гори, то је унеколико неочекивано³⁸⁰. С друге стране, то се слаже са ситуацијом у златиборскоме говору, у којем запад зна и за *ндс(ке)*, а исток не³⁸¹.

б) У прелазноме говору ген.-ак. личних заменица *ми* и *ви* гласи обично *ндс* Б м Г м З м М м Х м (све потврђено више пута), ретко *ндс* Г м.

Насупрот томе, изгледа да је чешће *њи^А* Б м З м Х м, *зл* *њи^А* Г м, *кдд* *њи* Б м М м, *кдд* *њи^А* Б м З м М м, *дд* *њи^А* Г м и сл. него *њи^А* Б м Г м М м Х м.

У суседним новопазарско-сјеничким говорима је *ндс*, *вдс*, а *њи(х)*³⁸².

У примерима типа *ндс* "имали бисмо пренос акцента са дат. мн. на генитив"³⁸³.

с) Насупрот краткоме вокалу у *њих* и сл., јавља се спорадично дуго и у енкл.: *вдди* *и*г Кос, *шдс* *и^А* *џегну* Чи м, али та појава није у говорима СП узела ширега маха³⁸⁴. Остале примере в. у одељку о консонантима, тј. о консонанту х.

199. а) Говори се *дн* Ам Гр ДС м За Зав м Јаб Кал м Рад Радиј Рут Сел Сј п/м Х п/м итд., а само најновији досељеници из Ц. Горе знају и за *дн* ³⁸⁵.

б) Забележено је и *пднеко* ЗТ Кос м, *пднекога* Кос м, дакле с аналошким старим преношењем уместо очекиваног новог, какво имамо у *пднеко* З Сј м, — *пднешта* Каћ м, *пднешто* ДС м (исп. и т. 51с).

³⁸⁰ Управо северна Ц. Гора има *ндс* и сл.: Вуковић Акц. П-Др. 265, а ни Руж. не помиње никаква одступања од ВД. Исп. и Пиж. Кол. 50, Станић Уск. акц. 142.

³⁸¹ Према истраживањима аутора овога рада. Исп. и Симић Обади 32-33.

³⁸² Барј. НП-Сј. акц. 85-86. У сродним говорима у Ц. Гори је само *ндс* и сл. Исп. Пеш. СК-Љ. 67, Ђупић Бјел. 82.

³⁸³ Белић Историја Ц/1 106.

³⁸⁴ Знатно више примера наводи се у Тур. Јат 264-265.

³⁸⁵ Вуковић Акц. П-Др. 267 и Вуш. ДИХ 56 само *дн*, али Пиж. Кол. 50, Руж. Пљ. 147 и Станић Уск. акц. 142 *дн* (у Колашину факултативно *и* *дн/и* *он*).

с) Поред *коџшта* Ам ЗТ Радиј јавља се и *коџшта* Ам Јаб Кал м Кос Радиј Сј. Вероватно је дуго *е* последица редукције *ј* и стварања вокалске групе одн. зева (исп. и напред наведене примере типа *чоџка*, *меџна*, *двоџнице* и сл.).

В) ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ

200. Заменички придев *сав* има у ген. пл. на *-ју* чешће *сѡју* За м Куч Ра Рут и *сѡју* Зав м, ређе *сѡју* Ра, док у дат.-инстр.-лок. пл. на *-а* бележимо само *сѡма* Рут, *сѡјѡма* Ам Гр Кос м.³⁸⁶

201. Присвојне зам. а) Ном.-ак. сг. ср. р., ном.-ак. пл. ж. р. и ак. пл. м. р. заменица *мој*, *твој* и *свој* гласе у говорима СП обично *мде* Буч Кос м Селъ, *мђе* Б м Гр ДБ Др ДС м З п/м За п/м Каћ м М м Ра Рад Радиј Селъ м Х, *тѡђе* ДБ ДС м За Јаб, *сѡде* З м Селъ, *сѡђе* Г м ДБ З Зав м Јаб Кос м М м Селъ м Сј Х м, ређе *мде* Радиј, *мђе* Др Јаб Куч, *тѡде* За м Радиј, најређе *мђе* Бј Каћ м. Прва су два лика нестандардна; други је сигурно новији, настао или према зависним падежима (исп. *мђе* ~ *мѡга* / *мѡја* ~ *мѡје*) или, евентуално, као последица редукције сонанта *ј*³⁸⁷.

б) Несажети облик ген.-ак. присвојних заменица *мој*, *твој*, *свој* и односне зам. *који* на *-га* гласи најчешће *мѡгега* и сл., а ретко *мѡјега* и сл. Није засведочена алтернација $\sim$ (ном. сг.) $\sim$ '(ген.-ак.) сг.), позната и неким суседним говорима³⁸⁸.

У облицима без *-а* по две потврде имамо за *мѡге* и *мѡег*³⁸⁹; редовно је, међутим, *мѡшега* (в. у одељку о облицима заменичко-придевске промене).

Алтернације типа *мѡј* ~ *мѡга* нема у новоштокавском полимском говору ни у сажетим облицима *мѡга*, *тѡгега*, *сѡгега* и *кѡга* (в. у одељку о облицима прид. зам.), док у прелазноме поред *мѡга* З м Х м бележимо и *мѡга* Х м, *кѡга* Х м (обе потврде су од исте особе)³⁹⁰.

³⁸⁶ Према Б. Николићу (Зам. акц. 183) стандардно је *сѡју* (Белић Историја III/1 118 *сѡју*) и *сѡма*. Наше *сѡју* засведочено је у ГСБ 140.

³⁸⁷ Однос *мѡ(је)/мѡ(је)* аналоган је односу *мде/мѡе* у Станић Уж. акц. 144. Стандардно је *мѡје* (Ник. Зам. акц. 183), али у ист. Босни *мде* (Тук. ГЦ 236 (чешће *мѡе*), Рем. Кладањ 119, Симић Обади 76), а у уж. крају и *мѡ(де)*: Гор. 677, Тешић Љешт. 223 (овде само тако). За *мѡе* исп. и Симић 76.

³⁸⁸ Барј. НП-Сј. акц. 87 *коџа-коџму*, а исп. и Барј. Бихор II 14, Вуш. ДИХ 56, Ђупић Бјел. 82.

³⁸⁹ Укупно узевши, преовлађују проз. ликови заменичке промене (в. Ник. Зам. акц. 182-183).

³⁹⁰ Акц. типа *кѡга* врло је редак, а нема га ни у неким говорима у којима је *којега* и сл. (Барј. НП-Сј. акц. 86 *мѡга*). Није, ипак, ни сасвим непознат: исп. Вуш. ДИХ 56 *кѡга/кѡга*, затим Ђупић Бјел. 82 *кѡд си видицо*. У оба та говора је и *коџа* или сл.

с) Никакве алтернације акц. немамо у облицима присв. зам. 3. л. ж. р. *њѣн*, а исти акц. остаје и у облика типа *њѣѣн* (примери су наведени у одељку о облицима прид. зам.)³⁹¹.

д) Присвојна зам. 3. л. пл. јавља се у два облика, при чему први (*њихов*) двојако — *њѣ(х)ова* (као у Вука) и *њѣ(х)ова*³⁹², а други само *њѣн*, -а, -о (в. у одељку о облицима прид. зам.).

202. а) Показне заменице типа *оѣ*-, *он*- имају у новоштокавском говору најчешће, а у прелазноме увек Вуков акц.: *оѣ* Ам Бј Г м ДС м За м Зав м Сј, *оѣ* Ам Г м Гр ДБ Др ДС м З м За м Зав м Каћ м Ра Селъ м Х Чи м, *оѣ* Ам Бал м Бј Г м Гр Граб Др Жињ З п/м За Кал м Каћ м М м Сј м, *оѣ* Бј Г м Гр ДБ Жињ З п/м Радиј Х, *оѣ* Ам Бук Г м Др м Жив З м Зав м ЗТ Кал м Куч М м Ра Чи м, *оѣ* Бал м Бј Г м Гр ДС м Жињ Заб м М м Сј м Чи м итд., одн. *оѣ* Г м, *оѣ* М м Х м, *оѣ* М м итд.

Овако гласи и односно-упитна зам. *кѣ(ј)ѣ*.

Знатно су ређи примери с краткосилазним акц., непознати говорима околине Бродарева: *оѣ* Кос Селъ м, *оѣ*лем Сј м, *оѣ*ј За м, *оѣ*у Заб м, у *оѣ* Ам, *оѣ*м Селъ м, *оѣ*ј Жив, *оѣ*у Куч³⁹³.

б) У првоме случају имамо у ген.-ак. и дат.-лок. сг. обично *оѣоѣ/оѣога*, *оѣоѣ/оѣоѣ* (в. напред у т. 113). Говори се, али не тако често, и *оѣоѣ* Б м Бал м Др Жив Куч Х м, *оѣоѣ* Жив Кос м Сј, — *оѣоѣ* Куч, *оѣоѣ* Бал м Буч Јаб.

Исп. и *оѣоѣ* ДБ Жив За м Јаб, али *оѣоѣ* 3.

с) Практично исте такве ликове срећемо и у ген.-ак. и дат.-лок. заменица *тај* и *то* (у ове друге се, наравно, искључује ак.). И овде се, наиме, поред *тѣѣ/тѣга* (т. 113), јавља спорадично *тѣга* ДБ Јаб Ра, — *тѣоѣ* Кос м Куч (потврђено само у новошток. говору).

У *оѣоѣ* и сл. имамо акценатски лик придевске промене (*оѣоѣ* и сл.),

³⁹¹ Стандардни акц. *њѣѣн* (Ник. Зам. акц. 182), уз ретке изузетке, убедљиво преовлађује на широком простору од Колубаре и Поцерине до Лике и Кордуна, али на југоистоку је само као у срб. Полимљу (разлике у квантитету вокала и овде су небитне). Исп. Барј. Бихор II 14, Барј. НП-Сј. акц. 86, Вуковић Акц. П-Др. 267, Гор. 677, Пеш. СК-Јб. 150, Станић Уск. акц. 143, Стев. Гружа 603, Ђупић Бјел. 83. Треба, међутим, истаћи да је у ист. Херц. *њѣѣн* (ретко *њѣѣина*) (Пецо ГИХ 138), као и то да два, условно речено, ујичка села (Гор. и Љешт.) поново не иду заједно (исп. Тешић Љешт. 181 *њѣѣн*).

³⁹² Овај други акц. бележи и Ђуровић (Јат 264 и 265), а оба Дешић ЗБИЈГ 247; исп. и ГСБ 141.

³⁹³ Двојако: Ник. Колуб. 25, Ник. Мачва 222, Ник. Тршић 418, Пецо ГИХ 187, Пецо Ишћа II 138 (исп., на истоме месту, и могућно објашњење настанка ликова типа *оѣѣ*); само *оѣѣ* и сл. Броз. Ијешћа 153, Ђук. ГЦ 235, Пецо Орг. 42, Рем. Кладањ 128, Симић Обади 33, Тешић Љешт. 181. На југоистоку, пак, само *оѣѣ* и сл.: Вуковић П-Др. 61, Вуш. ДИХ 55, Гор. 643, Пиж. Кол. 50, Станић Уск. акц. 144, Стев. Гружа 604, затим (*оѣѣ*) Барј. НП-Сј. акц. 87, Пеш. СК-Јб. 154, Ђупић Бјел. 83 и др.

а у *тдеа* можда и утицај ном. и облика ж. р.³⁹⁴

203. а) У количинских заменица типа *колик* најчешће је различито место акц. у сг. м. р. и сг. ж. и ср. р. одн. у пл. (као и код Вука):

м. р. *кџлик* За м Ра Селъ / ж. р. *коџика* Ам Селъ м, *коџику* За, ср. р. *коџико* За Радиј, пл. (ак. м.-ж. р.) *коџике* ЗТ, али је забележено и *кџлика* Др.

С Вуком се слаже и *кџличак* Рут, *кџличка* Др.

б) У облика зам. на -и јавља се двојство: *кџликџ* З Радиј (као код Белића³⁹⁵) / *коџиџе* За м, *коџика* За, *коџикџ* За м.

с) Прилог најчешће гласи *кџлко* (в. т. 331а) (фонетски ретко *кџлико* Ам), али и *коџикџ* За м.

д) Различито место акц. засведочено је и у показних заменица за количину *оволик*, *тоолик* и *онолики* (и у одговарајућих прилога):

чешће *овџиџи* Буч Кал м Кос м Ра Радиј, *овџиџи* Сј, *овџиџа* Сј м, *овџика* Буч Куч Х м, *овџикџ* Ам Б м Буч З За Зав м Кос м Селъ м, *овџикџ* Кос м, *тоџиџи* Др Кос м Сј, *тоџика* Буч Гр ДБ ДС м, *тоџикџ* Ам Бук Буч ДБ ДС м Жив м З м За Заб м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос Ра Радиј Рут Селъ п/м Х п/м, *тоџикџ* Кос м, *ноџикџ* Ам Рад (исп. и *утоџикџ* Ам) одн. *тоџикџ* Х м;

ређе *овџикџ* Ам Жињ Радиј, *тоџикџ* Г м Гр ДС м За Каћ м Кос м Радиј Х м, *тоџикџ* Зав м, *тоџикџеа* Зав м, *ноџикиџе* Гр.

Први је лик Вуков, али се оба могу сматрати стандарднима³⁹⁶.

е) С друге стране, у аугментативних форми на -ачки нема Вуковога *овџикаџки*, већ је, као и у основних облика:

овџикаџки Кал м Сј, *овџикаџкџ* Кал м Сј, *овџикаџкџ* Кос м, *тоџикаџки* Кал м;

овџикаџка Рад, *овџикаџкџ* Кал м, *тоџикаџка* Кос м, *тоџикаџкџ* Ам.

Вероватно је дуго о у *ноџикаџкџ* (исп. и *ноџикџ*) Каћ м последица редукције вокала *и*, али то не објашњава и силазну интонацију.

Од облика на -ички забележено је само: *нема тако тоџичкџ* Рад, *овџичка* дрвљад Рад.

ђ) Занимљива су и деминутивна образовања:

овџишнџ бџла Ра / *овџишнџ* (експресивно) Ра; *тоџиџкџ* ДС м; *овџишашнџ* Чи м; *овџишнџ* Бук; *овџишнџ* Др м; *овџишнџ* За м.

³⁹⁴ Исп. Гор. 643 *џџџеа* (*џџџеа*), 677 *тџџеа* (*тџџеа*); Станић Уск. акц. 144 *џџџеа*/*џџџеа*; Стев. Гружа 604 *џџџе*, *тџџџе* / *џџџеа*, *тџџџџ*.

³⁹⁵ Историја П/1 133.

³⁹⁶ Ник. Зам. акц. 181 само *овџиџи*, али РМС и *овџиџи*.

3) ПРИДЕВИ

А) ПРИДЕВИ С ОБА ВИДА

а. Једносложне основе

204. Тип *блѣ* ~ *блѣга*. а) У говорима СП, као и у многим другим, овоме типу припада и придев *фин*: ж. р. *фина* Жињ Јаб Кал м Селъ, *фину* Бук Граб Зав м Ра Селъ м, *фине* Бј Селъ Х м; ср. р. *фино* Ам Др З ЗТ Рад Рут³⁹⁷.

Само је у ДС забележено и *фина* *историја* м, *крос* *фину* *крпу* м³⁹⁸.

Само једну потврду имамо за *пѣа* Рут (Вук *пѣх-пѣха*).

б) У прилога је обично *брзо* Др М м Селъ м, *врѹно* Жив, *живо* Кал м, *лѹжно* Бал м Буч Гр Заб м Каћ м Кос м Ра Рад Х м, *лѹдо* Кос, *тврдо* З м Ра, *фино* Ам Бук Г м ДБ Др З п/м Заб м Зав м ЗТ Јаб Куч Ра Селъ м Сј м Х п/м, ретко *фино* Гр Жив м ЗТ Јаб Кос м.

с) У неколико је придева засведочен прозодијски лик одређенога вида типа *свѣти*:

врѹћу *ракију* Ам За, *лѹтѣ* Рад, *лѹтѣ* *ракиѣ* Жив, *пѣчѣм* *лѹтѹ* Радј, *лѹтѹ* Ам Куч, *Свѣти* *Арандијо* Гр, *Свѣти* *Аранђел* Радј, *Свѣти* *Ђорђија* Јаб, *Свѣти* *Никола* Јаб, *Свѣти* *Сѣво* Ра, на *Свѣтѣга* *Илију* Рут, *Свѣтѣга* *Никола* Јаб, *Свѣтѣга* *Сѣва* За Кос, о *Свѣтѣме* *Николи* Буч, *Свѣта* *Богородице* Ра, *Свѣтѣ* *Трѣице* Јаб, *Свѣтије* *Трѣица* Буч, *тѹћу* *ѡтац* Куч, *тѹћу* *свѣѣт* Каћ м, *тѹћѣ* *мѣјка* Куч, ис *тѹћѣ* *зѣмљѣ* ДС м, о-*тѹћѣга* За м, са *тѹћѣјем* Ам, у *тѹћѣме* *сѣлу* Селъ, *тврѣи* *сѣр* Ам, *чѣстѣ* *сѣто* Ам.

Најчешће су посреди усталене синтагме или придеви у именичкој функцији (*лѹтѣ*)³⁹⁹, осим у придева *тѹћ*, који се иначе врло ретко употребљава у неодређеном виду: *тѹћѣ* *ѡвине* Гр, док за *свѣт* немамо ниједне потврде.

Говори се, међутим, и *врѹћа* *мјѣста* Кос м, пѹн *ѡкрѣч* *врѹћѣ* *ракиѣ* Гр, *лѹтѹ* *ракију* За, *препѣци* *лѹтѹ* Селъ м, *Лѹтѹи* *брѣѣг* Рад, *свѣти* За м, за *Свѣтѹ* *Трѣицу* Ра, *тврѣи* *сѣр* З м Х, што значи до модел *свѣти* (као ни аналогно *дѹгѣи*, *житкѣи*, *гладнѣи* и *вѣткѣи*) није овде у таквој експанзији као у другим пределима западне Србије⁴⁰⁰ (у комаранскоме говору није ни засведочен).

³⁹⁷ Тако и Пецо Орг. 39, Пиж. Кол. 50, Руж. Пљ. 143.

³⁹⁸ "Од једносложних придева дугог слога врло су ретки они који, као придев *фин*. . . чувају непромењен дугосилазни акценат у облицима сва три рода" (Стеван. ССХЈ I 286). Овако је у Гор. и Моск. Поц. 42.

³⁹⁹ В. И. Стевовић, *Један особити акценат придева код Вука, Даничића и у народним говорима*, ЈФ ХХVI 369-397.

⁴⁰⁰ Исп. Ник. Основи III, а за касније испитане говоре Гор. 642, Тешић Љѡвт. 180, за тим (на истоку) Стев. Гружа 586 и даље. Полимске су прилике сличне онима у Обадима (Симић 30-31), али не и идентичне с њима.

Додајемо горњим примерима и *дрџа* ДБ, браћо *лчијел* Заб м, *пријекџ* пут Жив, *пјестџ* Куч Рут, *цџјелџ* дан За, *цџјелџ* едеч Гр, *цџјелџ* ливаду Х, *цџјелџ* нџн Јаб, а тако се акцентују и сви придеви који означавају боје а припадају овоме типу: *бџјелџ* Куч, *бџјелџ* кошуљу За, *врџнџ* мараме Радиј, *жџта* Куч, *жџтџ* бџре Ра, *плџву* бџју З, *сџједџ* Буч, *сџједџ* (= старџ; тако обично муж ословљава своју супругу) Буч Др м Ра, *црџнџ* Ам Кал м и сл.

d) Забележена је и необична комбинација именичке промене и прозодијскога лика својственог одређеном виду: *џмџ сџед пџсека* Ам.

205. У типу *бџс ~ бџса* забележен је сасвим супротан случај од претходнога: *Оперџли га у Бџску бџсека* Ам.

Занимљиво је, при томе, да су оба примера из истога села. Бележимо, иначе, и: *Обџкло тџ кошуљу гџлу* Бал м.

206. Тип *зџрџе ~ зџрџеа*. а) Примери као *дџеа* ДС м Каџ м Селџ, *дџеу* Г м, *дџеа* Г м, *зџрџеа* Др Жив З, *зџрџеа* Х м, *зџрџеџ* Х м, *лџка* Селџ Сј, *лџша* Г м М м, *мџка* Селџ, *нџеа* Ам Др Жив м Рад, *нџеу* Ам, *нџеа* Ам ДС м Жив Јаб М м Радиј Рут, *нџеа* ДБ М м, *пџна* Бал м ДС м Зав м Сј м, *пџну* ДС м Сј м, *пџно* Јаб М м Чи м, *слџба* Ам Бал м Бј м Бук Др м Селџ Сј, *слџбу* Кос м, *слџбо* Кал м, *слџбе* Рут, *стџра* З м Кал м Ра Сј, *стџро* За, *џџсту* Гр ДС м, *џџсто* Јаб сведоче о пуној лексичкој заступљености овога типа. Тиме се говори СП слажу не само с Вуком него и с осталим западносрбијанским говорима⁴⁰¹.

С обзиром на различито порекло становништва у СП, као и на прилике у новопазарско-сјеничким и северноцрногорским говорима,⁴⁰² не изненађује ни појава алтернације *нџе ~ нџеа*: *нџеа* Кал м, *џџсто* Бук⁴⁰³, а могућно је да би се при новим истраживањима нашао и неки други пример.

б) Проозидјски лик типа *дџџџ* забележен је само у новошток. говору, и то у: *зрџлџ конопље* Рад, *мџкџ рџкиџ* Ам Рад, *мџкџ рџкиџу* Куч, *мџкџ грџду* Ра, *прџстџ пџњаџе* Куч, *џџстџ бџкрџч* Ам.

Чешће је: *за Дџџу Пџљану* Ра, *Нџџџ гџдина* З, *днџј нџџџ кџпџт* Др, *нџџџ* ДС м Куч, *Нџџџ Вџрош* Чи м, *прџстџ рџднџк* М м, *џџста* стрџна Ра, *на џџсту* лџдину Селџ, *на џџстџј* фрџтџ Ам и сл.

Исп. у вези с овим и т. 204с.

⁴⁰¹ Исп. Ник. Основи 111, Гор. 642, Тешиџ Љешт. 180.

⁴⁰² Барј. НП-Сј. акц. 65, Вуковиџ Акц. П-Др. 277-278, Пиж. Кол. 50, Руж. Пљ. 143, Станкиџ Уск. акц. 148, а исп. и на северу *мџк ~ мџка*, али *нџе ~ нџеа*, -о (Симиџ Обџди 30).

⁴⁰³ Најдалје је у овоме отишао ортијешки говор, у којем и не постоји тип *нџе ~ нџеа* (Пецо Орт. 39).

в. Једносложне основе проширене непостојаним А

207. Тип *гѳрка* ~ *гѳрка* а) Неколико придева колеба се између овога и типа *дѳван* ~ *дѳвна*:

врѳдни Јаб, *врѳдне* З, *врѳјѳдан* Буч Др м Кос м, *врѳјѳдна* Селъ м, *гладан* Г м Гр Жив За п/м Кал м Кос, *гладно* ДС м Јаб Кос Селъ, *гладни* За п/м, *гладни* Жив м, *грдан* Радиј, *жѳдан* Селъ, *стѳдан* За м Сј м, *стѳдна* За м;

врѳјѳдни су Буч, *гладан* За м ЗТ Х м, *гладна* М м Ра Радиј, *гладно* Сј, *гладни* Ам ДБ Жињ, *гладни* За м, *грдне* З м (и редовно у значењу "јадан, бедан, убог" — *грдан* Гр, ... *док она вѳли*, *грдна* ДС м и сл.), *жѳдан* Радиј, *жѳдни* Ам, *стѳдан* Рут.

Овима можемо придружити и *снѳжан-снѳжна* Ам⁴⁰⁴.

Од оба ова типа одступа придев *кратак*: *кратак-кратка* Селъ, *кратки* За м (одр. *кратки рѳк* Бук / *кратки прѳслуж* Радиј) и *кратак* ЗТ⁴⁰⁵. Краткоћу основинскога вокала показује и прилог *накратко* Буч.

б) Одређени вид типа *жѳткѳ* прилично је редак (у говору комаранских Муслимана га изгледа уопште нема): *гѳрку рѳјѳчи* ЗТ, *крупну стѳку* Гр, *масни сѳр* Ам, *кѳлиба мрсна* Др.⁴⁰⁶

Друкчије потврде имамо за *крупни* и *масни*: *крупни* *крупна* Селъ м, *крупне* *крупне* Жињ, *масни сѳр* Жив З м Кал м Селъ м Х, *масне сѳра* З м, а исп. и *грдна* Х м, *грдне* Кос Радиј, *грдно* Бал м, *златни* Буч, *ладно дрѳжје* За м, *прѳјѳснѳ обућу* Ам, *прѳјѳснѳ* Буч Јаб, *прѳјѳснѳ млѳјѳко* Ра Чи м, *равне цѳпеле* За, *рѳјѳтке* (грабуље) Зав м, *са тѳшкѳм живѳтом* М м, *тѳшкије рањеникѳ* Жив.

с) У прилога је обично *дѳвно*⁴⁰⁷ (није познат неодр. вид овога придева) Буч Г м Гр З м Зав м Јаб Кал м Каћ м М м Сј м Х м, *рѳјѳтко* Бј

⁴⁰⁴ Вуковић Акц. П-Др. 281-282 *гладан/гладан*, *грдан/грдан* (са различитим знач.), *жѳдан/жѳдан*, *снѳжан/снѳжан* и сл.; Руж. Пљ. 144 *врѳјѳдан/врѳјѳдан*, *гладан/гладан*, *грдан/грдан*, *жѳдан/жѳдан*, *снѳжан/снѳжан* итд., али *стѳдан* (145). Станић Уск. акц. 151 само *гладан*, *жѳдан*, а Гор. 642, Стев. Груза 587 и Тешкић Љешт. 180 само *гладан*, *жѳдан*. Међутим, и у Гор. је, као и у Уск., *снѳжан*. Тако и Стев. Груза 588. Највише дублетних акц. форми наводи Вуш. (ДИХ 51).

⁴⁰⁵ За *кратак*, -тка исп. Гор. 642, Моск. Поц. 42 (поред *кратак*) и Стев. Груза 588, а за *кратак* Вуковић Акц. П-Др. 282, Симић Обади 30 и Станић Уск. акц. 151, али је у П-Др. и Уск. обичније *кратак*, као код Вука и у Пецо Орт. 39. Вуш. ДИХ 52 *кратак* (*кратак*), Нед. Каћ 323 *кратак/кратак*.

⁴⁰⁶ За суседни плѳваљски говор Руж. изричито каже да у њему "не постоји акценат типа *тѳшкѳ*, *стѳрна*, *крупни*, *мрсна*, *рѳткѳ*, који Даничић бележи у овој групи" (Руж. Пљ. 144). Међутим, постоји у Орт. (Пецо 39) или Уск. (Станић 151) *краткѳ* и *плѳткѳ* (поред *краткѳ* и *плѳткѳ*). У Орт. је *плѳткѳ* чак обичније (да је *плѳткѳ* у севернијим западносрб. говорима, не морамо ни помињати).

⁴⁰⁷ Вук и многи говори *дѳвно*, али Гор. 667, Пиж. Кол. 101 и Станић Уск. акц. 182 само *дѳвно*, а Рем. Шум. 383 двојако.

м Г м ДБ Јаб Кос м Ра, *ружно* Буч, *Тешко* је прџшџ Др, *тешко* Ам Буч Г м Гр ДБ Др За ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м Рад Радиј Х м, *тешко* М м, *ладно* Зав м; исп. и *напрџзно* Жив, *јрџјетко* Сј м.

Говори се, међутим, и *давно* Чи м, *Туд* је *мирно* Сј м, *Нема* сад *млнџра*, *рџјетко* Сј м, и *такџ* ми *би* *тешко* ДБ, *Некако* ми *тешко*, *ненаучила* Х м.

Овај последњи прилог може гласити и *тешко*, и то не само у конструкцијама типа *тешко* *вама* и сл., него и *Тешко* *ми* *је* *било* (понављено 3x) Јаб, *Тешко* *је* *то* *за* *стџријџ* М м, а забележено је и *врџдно* Радиј. Могућно је да *тешко* долази према комп. *тежџ*.

208. Тип *диван* ~ *дивна*. а) С Вуком се слажу *бџдан* За и *киван* Јаб. За одр. вид исп. *бџједнџ* крајеве Бј м.

б) Придев *главни* (нема облика неодр. вида) гласи двојако: *главнџ* Зав м Селџ, *главнџ* сџд Гр, *главнџ* *плџнџнка* ДБ и *главнџ* За Куч, *главнџ* *џџек* Б м, *главнџ* *џме* Јаб, *главнџ* *трџ* Сј м⁴⁰⁸.

с) У прилога *ствџрно* бележимо такође *ствџрнџ* ДБ ЗТ Радиј, *ствџрнџ* *га* *нисам* *видијџ* Др, *Ја* *сам* *ствџрнџ* *рџђен* *да* *радџм* Радиј и *ствџрно* Г м З Каћ м Х, али и *ствџрно* Г м З м.

209. Тип *џџдан* ~ *џџдна*. а) У говорима СП продуктиван: *џџнџни* Чи м, *јџдна* Буч Каћ м, *јџчна* Каћ м Сј, *јџдно* Ам ДС м Сј Х м, *јџдни* За, *јџчни* Сј м, *јџчне* Каћ м Селџ м, *мџкра* Ра, *ниска* Др Селџ, *ниско* Б м ДС м, *рџшина* Радиј, *ситна* Ам Бј м За м Зав м, *ситнџ* Зав м, *ситно* Рад, *слџтка* Ра Селџ, *слџтко* З м, *срџтна* Буч За Јаб, *срџтнџ* Др м, *танка* Ам Гр, *танко* ДС м Селџ, *јџко* Селџ и сл.

Говори се, међутим, и *пџсно* Јаб, *џџца* *пџитна* Ам, *ситна* *џџца* Жив, *џџше* *су* *главџ* *ситнџ* Јаб, *танка* Кал м Селџ, *танко* Куч, *потџнке* Кос⁴⁰⁹.

б) У одређеном је виду прозодијски лик типа *вџткџ* забележен у ових придева:

пџсна *пџта* Гр, *пџсна* *рапа* За Селџ, *пџснџ* *пџту* Ам Буч, *пџснџ* *сџџ* Ам Буч, *ситнџ* *грџд* Ам, *лџк* *ситнџ* Селџ м, *ситнџ* *стџку* Гр, *Пџклаше* *нам* *гџџџџџ* и *стџку* *ситнџ* ДС м, *ситнџџџ* *сџра* Заб м, *са* *ситнџм* *џџџџм* Др, *слџткџ* (ракију) Селџ, *слџткџ* *кџрџјџње* ЗТ, *танкџ* *каџш* Јаб, *танкџм* *пџмукџ* Др м, *танкџ* *сукџџ* Ам, *џџснџ* *пџсте* Ра (сви су пр. из новошток. говора).

⁴⁰⁸ За *главнџ* исп., нпр., Пецо Орт. 40 и Руж. Пљ. 146, а за *главнџ* Барј. НП-Сј. акц. 73. Подсећамо на то да су Пљ. с једне, а Сј. с друге стране СП. Двојако и Моск. Поц. 42.

⁴⁰⁹ Приближан бројчани однос налазимо у Барј. Бихор I 73 и Барј. НП-Сј. акц. 68-69, али су лексичке потврде различите. Исп. и колебање у Руж. Пљ. 142. Руж. на истоме месту наводи и м. р. *бџстар* (поред *бџстар*), *ладџак*, *ниџак*, *пџсан*, *ситџан*, *слџџџак*, *тџџџак*, *џџџџ* и сл., за шта немамо потврда. У неким другим, релативно сродним говорима алтернација *тџџџак*-*тџџџџ* много је заступљенија (исп. Пецо Орт. 39, Смићћ Обди 30 и др.).

Говори се и *глатки пилим* М м, *посни смјк* ДБ, *ситне шуме* Ра, *слатку едду* З м Х м, *сретна слдеа* Ра, а поред *чдснй подсти* За Селъ / *чдснй подсте* Ра и *чдснй крс* Ра.

с) Прилози гласе: *блјско* Кос, *згддно* Ам Гр Рад Радиј, *нјско* Кал м, *сретно* Ам Јаб Х итд.

210. Тип *ддбар* ~ *ддбра* а) Док смо у *слатка* и сл. имали уједначавање ж. рода са средњим и мушким⁴¹⁰, дотле се у придева *добар* прозодијски изједначио (у говору већине новошток. села) м. род са женским и средњим, чиме се овај придев прикључио (непотпуно) типу *мртав* ~ *мртва*: *ддбар* Ам Бј м Бук Буч Гр ДС м Жив Јаб Каћ м Кос Куч Ра Радиј Селъ м Х⁴¹¹.

Знатно је ређе Вуково *ддбар* Зав м Каћ м Ра Чи м, осим у прелазном говору, у којем је белешено (више пута) само *ддбар* Г м М м Х м.

б) Одређени вид доследно гласи *ддбра* Јаб Кал м М м Радиј, *ддбра* Ам Буч Гр З За Јаб Кос Х, *Ддбра едда* Зав м и сл.

с) У прилогу је обично *ддбро* Ам Б м Бал м Гј З п/м Заб м Јаб Кал м Ра Радиј Рут Х м Чи м, ретко (са по једном потврдом) *ддбро* Б м Гр ДС м Селъ Х м (сва су села јужо од Пријепоља), а у значењу "слажем се, да, у реду" или у функцији речце и *ддбра*: *Ддбро, каже, мдретв* (нћи) ДС м, *Е, каре, ддбро* Радиј, — *Ддбро, дћемо ли иг пјтати?* Др⁴¹².

Вероватно да ово не треба доводити у везу с експресивним дуљењем вокала у придеву: *Узеше шаторскѡ крјло, ддбро* Ра.

211. Тип *мртав* ~ *мртва* а) Решетар је 1925. г. (у Дан. 219) написао да ће то "бити у В. погрешка мјесто 'мртав, мртва' ". У међувремену је Вуков акц. засведочен у многим новоштокавским говорима, а потврђују га и говори СП: *мртав-мртва* Ам Бал м Буч Жив З Јаб Кал м Кос Ра Рад Рут Селъ п/м, *мртви* Бук Радиј, — *мртво* Г м итд.⁴¹³

б) И не само да је вокал *р* кратак у неодр. него он то понекад остаје (такође узлазно интониран) и у одр. виду: *попјалили седју објску, ону мртву* Ра, а исп. и *мртведе војника* Жив, *мртведе* Буч.

Ове примере треба посматрати заједно са *бдсдеа* из т. 205.

Говори се и *мртвѡ стрѡжа* Јаб, онеме *мртвѡме* Бал м.

⁴¹⁰ Ник. Основи 111.

⁴¹¹ У огромној већини говора непозната појава. Исп., ипак, Гор. 693 *ддбар* сјдица.

⁴¹² У спорадичном *ддбро* (Вуковић Акц. П-Др. 280, Руж. Пљ. 142 и др. само *ддбро*) имамо можда, уз разлику у квантитету, исту алтернацију као и у *мѡшко* и сл.

⁴¹³ "Bei *mrtav* sehe ich Analogie zum Typ *bistar, bistro*, -a, bei dem der Akzent ` von Neutrum und Femininum auf das Maskulinum übergegriffen hatte *mrtav, mrtvo*, -e > *mrtav, tvo*, -a" (Матешкић Wortakz. 170).

с. Двосложне и вишесложне основе

212. а) Вукова алтернација *округао* ~ *округла* није засведочена: м. р. *округао* Ам⁴¹⁴, – ср. р. *округло* Ам Рут.

Забележена је, међутим, алтернација неодр. ~ одр. вид: *округла синија* Куч, *округла* Ам.

б) Потврђено је Вуково *могућан* Г м ЗТ Јаб Каћ м Селъ м Сј м, али се говори и *мдеућан* Др Зав м⁴¹⁵.

За краћу форму исп.: *све могуће* Радиј / *Све мдеуће радове радим* Ам; прил. *мдеуће* Др Кос Сј.

с) У деминутивних образовања на *-ешан* такође срећемо *мајешан* Ам, али и *мдешно* М м, а исп. и *мдечко* Б м.

д) Према *крмезно* у РСАНУ овде је забележено *крмезно* Ам.

213. а) Очувана је и бројним примерима потврђена алтернација *зелен* ~ *зелена*: *голема* ДС м Жив м, *големо* Бук Јаб Кос, *дебела* Јаб Кос м Селъ, *дебеле* ДС м Рут, *дебело* Гр Радиј, *зелена* Радиј, *зелено* Кос, *зелене* Бук Рад, *поштена* Селъ м, *студена* Х м, *студене* Сј, *црвено* Кос м, *црвене* Кал м, *шарено* З Јаб, *шарене* Ам, *широка* ЗТ, *ширко* Кос, па и *сирвоо* Ам.⁴¹⁶

У два суседна села имамо, међутим, и *голема* Х м, *студена* М м (дакле по типу *бдгат* ~ *бдгата*), али у првоме и *студена*.

Забележен је, такође, прилог *поштено* ДБ, да ти *нако* *поштено* *кажеш* ЗТ. Како је акц. прилога једнак акц. ж. и ср. р. (*далеко* Жив м, *дубоко* Жињ Кос п/м, *студено* Ам Кал м и сл.), то и овде имамо прелазак у други тип.

б) У одређеном се виду поред *висока* Рад, *далека* Гр, *дебеле* Радиј, *дебели* Жив, *дебело* Радиј одн. *дебело* Х м, *дебелог* За Јаб, *дебела* (ср. р. пл.) Др, *дебелије* Ам, *зелена* *карабоја* З, *зелене* Рад, *црвену* *бдју* З, *црвеним* Бук, *чувене* *породице* ДБ, *шарене* и сл. опет појављује *големоме* Ам, *чдек* у *зеленом* *одчу* *леу* Ра, *зеленијег* Јаб, *шаренијег* Др, тако да се о тој појави (исп. и т. 205 и 211) не може говорити као о сасвим спорадичној.⁴¹⁷

с) У прилога сложених с *по* јавља се и *подубоко* Жињ и *пдалеко* Буч (исп. и т. 57).

⁴¹⁴ Тако и Дешић ЗБИЈГ 167 (и *округао/округа, округо*), Петр. Б-К 71, Рем. Шум. 155 (122 и *округао*), Симић Обади 59, Стев. Гружа 456, затим Моск. Поц. 40 *округо*, Нед. Каћ 328 *округо*.

⁴¹⁵ Исп. Моск. Поц. 40 и Нед. Каћ 328 *мдеућан*; Станић Уск. акц. 152 *имућан*, Стев. Гружа 596 *имућан* (Вук *имућан*).

⁴¹⁶ Вук *сиров*, али Гор., Пиж. Кол. 51 и Станић Уск. акц. 151 *сиров-сирвоа*.

⁴¹⁷ У србијанском Полимљу се још увек, релативно добро, чува именичка промена придева, те је ова појава утолико занимљивија.

214. а) У т. 213а наведени су спорадични случајеви преласка из типа *зелен-зелена* у тип *бдеат-бдеата*. Код овога другог типа бележимо супротну појаву: *бодети* Ам, али је обичније *бдеато* Ра, *бдеати* Ра Селъ м (одр. *бдеатад мјесто* ДБ)⁴¹⁸.

б) Друкчије колебање имамо у *вјечито* Селъ м; *ма⁴нит* Кос м, *ма⁴нити* Каћ м / *ма⁴нито* Др м; *пѣтомо* Ам / *пѣтомо* Куч (одр. вид *пѣтомога* ЗТ може бити од оба лика)⁴¹⁹.

215. Поред много фреквентнијега *једнака* Др Кос м, *једнако* Др ЗТ Јаб Кос Сј м, *једнаки* Жив м Сј м итд., јавља се и *једнака* (*једнака* *ношња* *била*) Кал м, *једнако* Кос м Ра, *једнаки* Жив⁴²⁰.

216. а) Тип *дрвен*, *зѣмљан* није у говорима СП у таквој рецесији као у неким другим србијанским говорима⁴²¹: *бакрен* Сј Селъ м, *вјунена* Ам, *вјунено* Ам Др, *вјоден* Каћ м, *вјодена* Бј Ра, *дрвен* Селъ м, *дрвено* Зав м Ра, *рѣжено* Лу, — *зѣбан-зѣбана* *лѣба* ДБ.

Говори се, ипак, и: *дрвени* Ра, *вјоден* Кос м, *вјодени* Ра, — *зѣбана* *лѣба* Ам⁴²², тј. као *јечмен*.

б) Знатно више потврда и једнога и другог типа имамо за одр. вид, у којем су подједнако обични *дрвени*, *зѣмљани* и *дрвени*, *зѣмљани* (можда ови други ипак незнатно чешћи):

бакрени Куч Лу, *бакрени* Кос м, *вјунена* Ра, *вјунени* Др Јаб Селъ, *вјунену* Др, *вјодени* *зупци* З, *вјодени* Зав м Ра, *вјодени* Селъ м, *дрвени* Жињ М м, *дрвени* Кос м, *дрвену* *кућу* М м, *дрвеним* Селъ м, *калени* *дрвени* Селъ м, *дрвени* Кос м Ра, *Камени* *Горѣ* Јаб Селъ, *у* *Камену* *Гору* Буч, *Камену* *Гору* Гр Јаб, *по* *Камени* *Гору* Јаб, *сукнени* *прслак* Рут, *сукна* *сукнени* Јаб, *сукнени* *пантоле* Јаб, *сукнени* *одчјело* ДБ, — *зѣмљани* *црепуља* Селъ, *зѣмљани* *хаса* За, *хаса* *зѣмљани* и *лонци* *зѣмљани* Кос м, *зѣмљану* *хасу* Сј м, *тежанѣ* *кошуља* Ам, *тежанѣ* *платно* Радиј, *шјжанѣ* Ра;

вјодени *стчјене* М м, *вјунена* *сукна* Др, *вјунени* *одчјело* Ам, *вјунени* *дљине* Ам, *вјунени* *царапе* Др, *вјунени* *Жив*, *вјодена* *шпика* Селъ м, *вјодени* Селъ м, *вјунена* Куч, *дрвени* Лу, *дрвенога* Лу, *дрвеним* *крѣвом* Ам, *дрвени* *бучица* Др, *дедчила* *дрвени* Куч, *дрвени* *рѣло* Ам М м, *дрвени*, *дрвени* *штѣле* Јаб, *дрвени* *јем* *рѣлом* Ам, *крѣваче* *дрвени* Ра, *дрвени* *кѣла* Кос, *дрвени* Рут Селъ, *пртени* Ам, *сукнени* *капути* Селъ м, — *барѣк* *они* *зѣмљани* Сј м, *зѣмљани* *хаса* Ам Лу, *зѣмљани* *лонци* Кос м, *зѣмљани* *фуруне* Х м, *зѣмљани* *црепуља* Ам, *зѣмљани* *је* Кос м, *зѣмљани* *је* Ра, *зѣмљани* *јем*

⁴¹⁸ Стев. Гружа 590 двојачко, а у Гор. само *бдеат-бодето-бдеати*.

⁴¹⁹ Исп. Стев. Гружа 590 *вјечита*, *пѣтома*.

⁴²⁰ Иста појава запажена и у Ник. Тршић 391.

⁴²¹ Већина градивних придева попут наведених иде у Гружи по типу *вјоден-вјодена* (Стев. Гружа 591).

⁴²² Исп. Станић Уск. акц. *вјоден* (*вјоден*) (151) и само *вјунен*, *дрвен*, *зѣмљан* и сл. (150). Дублетне акц. форме наводи Вуш. (ДИХ 52) за *бакрен*, *воден*, *вјоден*, *дрвен*.

фурнама Сел м, *зобанѝ* ¹лѝб За м, *рѝжанѝ* лѝб ДБ⁴²³.

с) Поред претходна два, постоји у одр. виду ових придева и трећи модел, не тако продуктиван: *басмѝнде*⁴²⁴ (: басма) Сј м, *дрѝднѝ* мѝл Ам, *камѝнѝ* магаза Др, *от Камѝнѝ Горѝ* Х м, *адѝе пртѝнѝ* Кос, — *земљѝнѝ* *наса* Куч, *земљѝнѝ* *фурне* Сел м, *лојѝнѝ* *сѝчѝлѝе* Сел, *тежѝнѝ* *јем* Гр⁴²⁵. Исп. и тросложно *коноплѝнѝ* *сѝме* Рут.

Тај је прозодијски модел карактеристичан за придеве на -ни (типа *солани*) и -ски (типа *јаворски*), о којима в. у т. 223 и 224а.

217. а) У два придева тросложне основе на -(а)н јавља се занимљиво колебање:

кукурѝан Гр ДС м, *кукурѝна* брѝшна Ам Сел Рад, *кукурѝно* (јели) Гр / *брѝшна* *кукурѝна* Гр и *кукурѝна* Сел, *кукурѝно* (јели) Лу;

сирѝмашан За Рут, *сирѝмашна* Кос, *сирѝмашни* Ам ДС м Кос м / *сѝромѝшна* Сел, *сѝромѝшни* Ам Др За и у *сѝромашну* кућу Х м (исп. и прил. *сѝромашно сам се ожѝниѝо* М м).

б) С друге стране, није забележен Вуков дублетизам *дугѝчак* (*дѝгѝчак*). Исп. *дугѝчко* Каћ м, одр. *Дугѝчка* ѝѝва Кос.

218. У сложених придева имамо два модела. а) Продуктивнији је онај с наглашеним другим делом сложенице одн. спојним вокалом:

добрѝдушѝна За м, *малѝдушѝна* Заб м, *малѝдѝетан* Др м Зав м Јаб, *младѝдѝетан* Кал м, *младѝдѝетна* Кал м, — *правослѝвнѝ* Б м Заб м Каћ м Кос м, *правослѝвнѝ-правослѝвнѝ* Жив За м, *правослѝвнѝ(х)* Др м, *правослѝвнѝ* *је* За, *правослѝвнѝ* Бал м, *прѝослѝвнѝ* Бал м За Сел м, у *прѝослѝвнѝ* *је* За.^{425*}

б) Други је модел с акцентом на прими:

прѝослѝвнѝ Бал м Гр, црква *прѝослѝвнѝ* Жив, *прѝослѝвнѝ* Б м, *прѝослѝвнѝ* Бал м, *прѝослѝвнѝ* Бал м.

219. На крају, ево и неколико других прозодијски занимљивих придева (и одговарајућих прилога) — азбучним редом:

дѝсѝдан М м, *дѝсѝдно* Жив Сј Каћ м; *запѝнтѝв* Кал м; *кѝрисна* Гр, *кѝрисно* Ра Рут / *кѝрисно* Кал м; *нѝспособан* Гр; *пѝмѝтан* (: пѝмѝт,-и) Б

⁴²³ Овај је модел веома раширен у говорима северно од Санджака: Гор. 642, Тешѝћ Љешт. 180, Ник. Основи III (за Колуб., Тршић, Мачву и Срѝм), Моск. Поц. 43, Нед. Каћ 325 и др.

⁴²⁴ Овога придева нема ни у РСАНУ.

⁴²⁵ Овај се модел у сличном опсегу јавља и у другим сродним говорима: Вуковић Аѝц. П-Др. 289, Гор. 642, Моск. Поц. 43, Пиж. Кол. 51, Симић Обадѝ 31, Стев. Гружа 585 и др., али је у неким сведен само на неколико придева (нпр. Станић Уск. аѝц. 150).

^{425*} Исп. *правослѝвна* Окука Рама 71.

м / пдметно Ам; *дбетљиво* Јаб.⁴²⁶

Напомена: О придевима на *-ав* и *-аст* исп. т. 108, а о онима на *-ов* и *-ин* т. 105d,e и 110.

В) ПРИДЕВИ САМО У ОДРЕЂЕНОМ ВИДУ

а. Једносложне основе

220. Придеви на *-(у)ји*. а) У *божји* се јавља и Вуково *Божји ддн* Буч, али је распрострањеније *Божји ддн* Буч, *божји повдмуж* Рад, *чдече божји* Др одн. *пдмоћ божји/а* Буч, *сила божји/а* Јаб, *божји/е ддба* ЗТ⁴²⁷.

За *божји* *^атар* X м може бити и емфатично.

б) Потврђено је и Вуково *вучји*: *Вучји крш* Рут, али у облицима с варијантним наставком *-ији* долази до скраћивања: *вучију зчјев* Рут, *Вучи/в пднине* Рад.

221. Придеви на *-ни*. а) Прозодијски лик типа *дснн* Кос м, *дснн* Гр, *дснн* Бал м Јаб, *дсннме* За, *дснн* Др м Ра, *дснн* Бал м За могу имати и придеви: *крснн* *калдч* Јаб; *мјснн* *ддбора* Др, у *мјснн* *канцелариу* Жињ; *нджн* Кал м; *штднн* *кдшуље* Куч, *штднн* *мараме* Куч.

С њима се слаже и *пдрци/а вљика*, *дупла* Рут⁴²⁸.

Говори се, међутим, и *из мснн* *канцеларије* Зав м / *по мјснн* *ддбј* (недовршено, вероватно "заједници" или сл.) З и *мснн* *канцеларија* Жив м; *^дљине штднн* Сел м.

Придев *м(ј)есни* не спада у аутохтони лексички фонд (нема га ни Вук), па не чуди што нема устаљенога прозодијског и фонетског лика.

б) Насупрот *крснн*⁴²⁹ и сл. бележимо *путни* *трдшак* Кос М м, с једне, и *дчнн* *лкар* З м, с друге стране.

с) Као *дчнн* имамо, с наставком *-њи*, *блјжњи* Ра X (исп. и *дблјжњи* Ра)⁴³⁰.

⁴²⁶ Вук *ддсдан*; Пеш. СК-Јб. 248 *кдрисан*, Моск. Поц. 44, Нед. Каћ 327 и Стев. Гружа 595 *кдристан*; Пеш. СК-Јб. 98 *пдметан*.

⁴²⁷ Говори се, насупрот томе, *дечи ср*, *дечи/е кдже* Јаб (Вук *дечи/а*, како је и у Ник. Тршић 407). За однос *бож(и)а/дечи* знају и неки други сродни говори: Пиж. Кол. 52 (уз *божја*), Станић Уск. I 101. За први прид. исп. Пецо ГИХ 142 и Тешић Јешт. 206 (али у оба говора *дечи* или сл.), а за други Вуковић Акц. П-Др. 286 и Гор. 665. Исп. и Пеш. СК-Јб. 95 *божји*, Пуп. Бјел. 59 *божји*.

⁴²⁸ Исп. Руж. Пљ. 146 *штднн*; Гор. 642 и Симић Ободи 31 *дснн*, али Пиж. Кол. 51 и Пеш. СК-Јб. 96 *дснн* (у оба ова говора је, међутим, *нолнн* одн. *нолнн*, тј. као у Горобиљу, Обадима и зап. Србији).

⁴²⁹ Једна потврда не значи да је тако и у целој СП. То закључујемо не само на основу тога што Вуковић (Акц. П-Др. 280) има *крснн* него и по томе што се у севернијем Гор., у којем је дошло до експанзије акц. одр. вида типа *дснн*, говори, нпр., *крснн* *се ймена нд энд*.

⁴³⁰ РСАНУ *блјжња* и *блјжња*, Вук *дблјжња*.

222. Придеви на *-ски*. а) Као *бџа*, *крсни* говори се и *брџски* *син* *Селџ*; *брџки крај* *Куч*, *брџко*. . . *населенџство* *Чи* м, *четири брџка* *топа* *Кос*, *брџкиџе крајџа* *Ра*, у *брџкиџем крајџима* *За*; *мџшкџ* *Кос*, *мџшкџ* *З*, *мџшкџ* *Јаб* *Х* м; *дџјете сџаскџ* *За* м; *срџскџ* *кџмора* *ДС* м, па и *Турскџ* *Жив* м *За* м *Кос* м *Рут* *Сј* м, у *Турскџ* *За* м *Рад*, са *Турскџм* *Ра* *Селџ* м *Сј*, у *Турскџј* *Ра*, *турскџ* *За* м, *турскџ* *Ам* *Кал* м *Рад* *Рут*, *турскџ* *Кос* м⁴³¹.

У већине ових придева јавља се (у *турски* неупоредиво чешће) и *џ* : *брџтскџ* *снау* *Ам*; *брџки* *топови* *Буч*, *брџкиџе* *топовџ* *Сј*, у *брџкџ* *артиљеријџу* *Кос*; *мџшкџ* *ђеџџ* *Бал* м *ДБ* (тако и у ср. р. неodr. вида: *мџшко* *дџјете* *Граб* *За*,⁴³² а остаје и у прид. промени: *мџшкџџе* *Кал*); *Турскџ* *Б* м *Бал* м *Буч* *Г* м *Гр* *ДС* м *З* м *Каћ* м *Х* м *Чи* м, *Турскџџ* *За*, *Турскџ* *Б* м *Гр* *Кал* м *Каћ* м, *Турскџј* *Ам*, *турскџ* *Каћ* м *Кос* *Рут* *Чи* м, *турскџ* *Бук* *ДС* м *Јаб* *Куч* *Селџ*, *турскџџ* *Бј* м *ДБ* *Јаб*, *турскџ* *ДС* м *Зав* м *Јаб* *Кос* м *М* м *Чи* м, *турскџџе* *Радиј*, *турскџџџа* *Ам* итд.; *срџскџ* *Кос*.

б) Поред много распрострањенијега *лаџскџ* *Ам* *Јаб* *Рад* *Радиј* *Рут* *Селџ* п/м бележимо и *лаџскџџ* *џдинџ* *Бал* м *З* м.

Насупрот томе, нема дуљџња основинскога вокала у *баџскџм* *Кал* м.

Напомена: О придевима *свети* и *главни*, који највероватније такође имају само облике одр. вида, као и о готово редовноме *туђи*, исп. т. 204с и 208b.

в. Двосложне и вишесложне основе

223. Прозодијски лнк типа *каменџ* (т. 216с) и *крсни* (т. 221а) имају и придеви двосложне основе на *-ни*:

сандџ *брашњџни* *Селџ* п/м, *Цркџџџџ* *Тџџџџ* (ак. пл.) *Буч* *ЗТ*, у *Цркџџџџ* *Тџџџџма* *Буч*;

живџџни *џџрем* *За* м, *брџшно* *крџпџџџ* *Ам*, *новџџџџ* *џрџџџ* *Др* м, *солџни* *џџкови* *Буч*, *срџџџџ* *кџп* *Ам* *З*.

Само за *крџпџџџ*⁴³³ (: *крџпџџџџ*) имамо и *крџпџџџџ* *Ам*.

224. а) Типу *солџни* припадају и многи придеви на *-ски*:

аџџнскџ *Кал* м *Селџ*; *аџџнскџ* *Куч*; *Брашџнскџ* *брџџо* *Буч* *ДБ*, у *Брашџнскџј* *џџмилиџ* *ДБ* (: *Брашџџџџџ*); *ђеџџџскџ* *дџјете* *Ам* *Селџ*; *јџџџскџ* *рџџ* *Рад*, *јџџџскџџџ* *рџџџ* *Кос*; на *Милошеџскџ* *мџџ*, преко *Милошеџџ* *рџџџ* *Јаб*, *срџџ* *милошеџскџ* *Јаб*; *ђеџџџ* *прџџџџскџ* *Буч*; *старџџџџџ* *сватџџџскџ* *Јаб*; *синџџскџ* *кџџџ* *Сј* м, *синџџскџџџџџ* *Јаб* (али *сиџџџџџџ* *снџџ* *Ам*); *стриџџџџскџ*

⁴³¹ Исп. *турскџ* *Пеџџо* *ГИХ* 189 (текстови), *брџџџџ* *Вуковиџ* *Акџ*. П-Др. 294.

⁴³² *Вуковиџ* *Акџ*. П-Др. 281 такође *мџџџџ* / *мџџџџџ*. Забележено је и *мџџџџџ* *ми* *ђеџџџџ* *Ам* и, у им. служби, *мџџџџџ* *Бал* м *Граб* итд. *Вук* *мџџџџџ*, *Пеш*. СК-Јџ. 258 *мџџџџџ* (*мџџџџџџ*).

⁴³³ Тога придева нема ни у РСАНУ.

Ђеца Бј; *црковнскѡ* (имање) Гр; *жема цандарскије* Гр, а редовно је и *старински*.

Једну потврду имамо чак и за *муслиманска кућа* Сј м, што, с обзиром на многобројне примере типа *муслимански*, може евентуално бити и хапакс. То сигурно није случај са следећа два придева на -чки: *цвијет онѡ младалчки* ЗТ и *радијевачки* (: Радијевиће/Радијевићи) Ам Радиј, али се говори и *радијевачкѡ* Радиј⁴³⁴.

б) Једина потврда коју имамо за *непријатељски* не потврђује, с друге стране, Вуково *непријатељски* (па ни *непријатељски*): *непријатељскѡ стрѡнкѡ* Сј (исп. т. 154d)^{434*}.

с) Наводимо још неколико придева на -ски (-чки и сл.), азбучним редом:

амѡричкѡ Кос; *аустријска* Буч, *аустријскѡј* Јаб (исп. т. 186е и 189с); *обрачка* Ам; *вѡрошки* Турци Ам / *вѡрошкијем* деама Ам; *вѡловска* Буч, *вѡловски(х)* Кос; *градѡвинску* (школу) М м; *зѡднички* Радиј, *зѡдничкѡ* Кос м (исп. т. 188b); *предѡвојничка* Бук; *тѡренскѡ* (плате) М м; *тѡрѡвачку* шкѡлу Др (за им. *тѡрѡвина* исп. т. 187с); *француска* ДС м, *францускиѡ* Гр / *француска* пѡшка Куч; *црногорски* Ам Х м, *црногорска* Бал м Гр Ра, *црногорскѡ* ДС м, *црногорскѡм* Бук, *црногорску* За м, — *црногорскѡ* Б м / *црногорску* М м.

Треба напоменути да су прид. *градѡвинску*, *тѡренскѡ* и *црногорску* забележени у истоме селу (комаранскоме).

225. У к о м п а р а т и в у придева типа *мек* и *стар* постоји стандардни (Даничићев) однос: *лѡкши* Гр Жив Селъ, *лѡкшѡ* Ам За м, *мѡкши* Рад Селъ и сл. / *лѡши* За, *старѡ* ДБ Др ДС м За ЗТ Јаб Кос м Ра, *старѡ* М м, *старѡја* Бј З м, *зѡрѡви* Лу.⁴³⁵

226. а) У с у п е р л а т и в у придева и прилога вокал а у морфеми *нај-* обично је кратак: *најближѡ* ДБ, *најближѡи* Ам Буч, *најбољѡ* Ра, *најбољѡ* људе Др, *најбољѡ* Х м, *најбољѡ* Зав м Ра Х м, *најѡећѡ* Ам Ра, *најѡора* Гр, *најѡори* Г м Заб, *најкраћѡ* ДС м, *најмаљѡ* Бј Селъ м, *најстариѡ* Ам Бј Буч Гр ДС м З Кос м М м Радиј Селъ м Х м, *најстарија* Др З м М м, *најтежѡ* Лу итд, а ретко дуг: *најѡраѡ* Каћ м, *најѡужѡ* Јаб, *најкраћѡ* Сј м, *најмањѡ* Сј м, *најмањѡ* Јаб (сви примери с *нај-* су новошток.)⁴³⁶.

⁴³⁴ Од наведених прид. Бук има *аѡински*, *дѡвѡрски*, *сѡтѡвски*, *старински* (као и овде). Исп. и Ђук. ГЦ 234.

^{434*} Да *непријатељски* ипак постоји у говору СП, може се видети у Ђур. Јат 312 (текстови).

⁴³⁵ Постоје сродни говори у којима се јавља *лѡкши* и сл. (исп. Тешћѡ Љешт. 224).

⁴³⁶ Од сродних југоисточних говора само у Барј. НП-Сј. акц. 84 имамо *нај-* ("сјен зона") / *нај-* ("арх. зона"). Вуковић Акц. П-Др. 295, Гор. 677, Пиж. Кол. 52, Станић Ђк. акц. 155, као и Пеш. СК-Љ. 161 и Ђупић Бјел. 85 у Ц. Гори, Стев. Гужа 468 у Србији, Симић Обади 31 у ист. Босни и Павлица Пољ. 88 у Лици само *нај-*. Тако је и у Левчу (Симић Р. 343) и трстеничком говору (Јовић 119). Треба, ипак, напоменути

Компаративни облици с акцентом узлазне интонације често остају наглашени и у суперлативу. Та је појава могућна и у случају акцента силазне интонације (в. т. 25а).

б) На крају, ево и прозодијски особитога суперлатива прилога *прије*:

најприје Ам Б м Буч Гр З Зав м Јаб Кос п/м Радиј Селъ м, *најпријен* З м; *најприје* Ам Др п/м За Зав м Јаб Кал м Кос п/м Селъ м Х, *најпријен* Зав м; *најприје* (обично у значењу "малопре, малочас") Бук Буч Др м З; *најприје* Јаб Каћ м, *најприје* Селъ.

4) БРОЈЕВИ

А) ОСНОВНИ БРОЈЕВИ

227. а) Честа је алтернација $\sim \sim$ (*један* ~ *једнога*, *једноме*), наравно ако за то постоје фонетско-морфолошки услови, тј. ако је ген.-ак. на -а а дат.-лок. на -е:

једнога Ам Б м Бј Бук Буч Г м Гр Граб ДБ Др ДС м Жив п/м Жињ З За п/м Зав м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос п/м Куч М м Ра Рад Радиј Рут Селъ п/м Сј Х м; *једноме* Буч За Јаб Кос Куч Рад Радиј, на *једноме мјесту* Буч.

Осим тога исп. и *ниједнога* Х м.

По распрострањености и фреквенцији с претходнима су равноправни примери с акц. ном.:

једнога Ам Бал м Бук Буч Г м Гр ДБ З Заб м Јаб Кал м Каћ м Кос п/м Куч М м Ра Рад Радиј Рут Селъ Сј п/м Х м Чи м; *једноме* Рад Сј, на *једноме брду* Заб м Ра, у *једноме рову* Јаб, у *једноме дочку* Радиј.

Изоглоса *једнога/једнога* једна је од оних које новоштокавске говоре деле на "северније" и "јужне"⁴³⁷. Могућно је, али не и сигурно, да је заступљеност ове акц. алтернације у вези с фреквенцијом факултативнога -а, -е у наставцима -ог(а), -ом(е)⁴³⁸.

да се у П-Др. (296) говори *пндјбољ* и сл. (тако и у ист. Херц., Пецо 146). За двојак квантитет вокала у *нај*- исп. Драг. Лика 156 (обичније *нај*), Тук. ГЦ 234, Петр. Б-К 102 или Рем. Шум. 283, а за дуго а Нед. Каћ 330, Ник. Колуб. 25, Ник. Мачва 212, Ник. Тршић 418, као и Дан. *најмаља* (236).

⁴³⁷ Ник. Основи 113.

⁴³⁸ Тако, нпр., у Ник. Срем 343 од 27 примера за облик ген.-ак. придевско-заменичке промене само у два имамо -а. Тај говор не зна за *једнога*. С друге стране, "у Ст. ЦГ...завршни вокал је интегрални дио наставка" (Пеш. Поглед 159). Исп. у сродном бјел. *једнога* (Љупић 202); *једноме* (Петр. Пјеш. 130). Барј. (НП-Сј. акц. 88) каже да само "у архаичним зонама зависни падежи имају 'акцент на наставку". За новоштокавске говоре исп. (поред *једнога*) Вуковић Акц. П-Др. 301, Пиж. Кол. 52 (и ту је *једноме*, тј. без -а, "нетипично"), Руж. Пљ. 147, Станић Уск. акц. 157. Овај се акц. спорадично јавља и на северу (Тешћ Лешт. 181).

б) Од врло ретких падежних облика броја два занимљиви су *двѣма* Селъ, с једне, и *обадема* Жив Сј, с друге стране⁴³⁹.

228. Придевске заменице *иједан* и *ниједан* (а и *један* има придевску деклинацију) гласе двојако:

ниједан Ам Бал м Г м Гр ДС м Зав м Кос Сј Х, *ниједна* Гр, *ниједна* Х м, *ниједна* Буч Г м Заб м Каћ м, *ниједне* Чи м, *ниједну* Заб Чи м;

иједан Рад, *ниједан* Кос Селъ⁴⁴⁰.

229. а) Сви основни бројеви од 1 до 8 имају стандардне (Вукове) прозодијске ликове, што значи и *један*, *једна* и *четири*.

б) У бројева *девет* и *десет* (као и у сложеница с *десет*) ултима је готово увек дуга:

дѣѣт Гр З п/м Каћ м Куч Ра Рад Х м, *дѣѣт* Бук Буч Граб ДБ ДС м Жив З м Зав м Јаб Кал м Кос п/м Куч М м Ра Радиј Сј м Х м, — *педѣѣт* Ам Гр ДС м Заб м Зав м Јаб Кал м Кос м Куч М м Ра Радиј Селъ м Х п/м, *педѣѣт* Х м, *седамдѣѣт* Бј п/м ДБ Др ДС м З Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос м Радиј Сј м, *осамдѣѣт* Бук Буч З Зав м Каћ м Куч Сј м, *деведѣѣт* Граб ДС м Куч Х м Чи м, *деведѣѣт* Х м итд.

Јавља се, сасвим спорадично, и *дѣѣт* Кал м, *дѣѣт* Ам Бук Куч Сј, — *дѣѣдѣѣт четвртѣ* Јаб, *трјдѣѣт њ шѣс* Др, *седамдѣѣт њлѣдѣ* Радиј; — *дѣѣт-пѣтнѣс* Буч, *дѣѣс-дѣѣнѣс* ЗТ, *четрес-педѣѣт* Х.

Мислимо да у већини ових примера краткоћа ултима није аутохтона, већ је последица слабије наглашености броја (што је, иначе, честа појава у говорима СП).⁴⁴¹

с) Прозодијски лик бројева 20, 30, 40 и 60 зависи, што је и разумљиво, од њихова морфолошкога облика:

двѣдѣѣт, *трјдѣѣт* / *дѣѣдѣѣс*, *трјдѣѣс* / *дѣѣ(ј)ѣс*, *трј(ј)ѣс*;

четредѣѣт / *четрѣѣс* (*четрес*, 1 × *четрѣѣс*);

шѣдѣѣт / *шѣѣт*.

Потврде се наводе у одељку о облицима бројева.

Ликовима *дѣѣ(ј)ѣс*, *трј(ј)ѣс* слажу се говори СП с четири суседна⁴⁴²,

⁴³⁹ Двојако и Пиж. Кол. 52. Вуковић П-Др. 66, Вуш. ДИХ 65, Пецо ГИХ 147 и Симић Обади 77 само *-ѣма*; Барј. НП-Сј. акц. 88, Гор. 678, Ник. Тршић 397 и Тешић Љешт. 224 само *-ѣма*.

⁴⁴⁰ Исп. Вуковић Акц. П-Др. 302, Моск. Поц. 51, Руж. Пљ. 147.

⁴⁴¹ Сви суседни а сродни говори имају само *дѣѣт* и сл., што не значи да нема делимично сродних говора у којима је *дѣѣт* (исп., нпр., Тук. ГЦ 236).

⁴⁴² Гор. 678, Тешић Љешт. 225 — на северу; Барј. НП-Сј. акц. 88 и Барј. Бихор II 17 — на истоку и југу. Тако и Петр. Ровца 180, Ђупић Бјел. 88.

али не и с плесваљским⁴⁴³.

d) Поред знатно обичнијег *стѢ* Бј м Гр З м За п/м Јаб Каћ м Кос М м Радиј Селъ Сј м, може се чути и *стѢ* Бал м З м М м, *стѢ* и *јѢдну* годину *живи*ло Рад⁴⁴⁴.

Примери типа *стѢ кѢлѢ* не могу бити поуздан доказ за *стѢ*⁴⁴⁵.

е) За им. *хиљада* исп. т. 184с.

В) РЕДНИ БРОЈЕВИ

230. Редни број *први* обично гласи *прѢвѢ*, а знатно ређе *прѢвѢ* и *прѢвѢ*:

прѢвѢ Ам Б м Буч Др п/м ДС м З п/м За п/м Заб Јаб Кал м Каћ м Кос п/м Куч Ра Рад Рут Селъ м Х п/м Чи м, *прѢвѢ* Буч ДБ Др Сј, *прѢвѢ* Јаб Чи м, *прѢвѢ*м Кал м, *прѢвѢ* Ам Бј Г м Граб Др м Каћ м Куч Рад, *прѢвѢ* Ам Б м Бј м Буч ДС м Жив З Јаб Кал м Каћ м Куч Радиј Сј, *прѢвѢ* Гр ДБ Др м ЗТ Јаб, *са прѢвѢ*м Г м, *прѢвѢ* Кос;

прѢвѢ Бал м Гр За п/м Заб м, *прѢвѢ* Гр Х, *прѢвѢ* Кал м, *прѢвѢ* Гр За м Х м, *прѢвѢ* Бал м;

прѢвѢ Бал м Жив м Зав м Кос Сј п/м, *за прѢвѢ* Кос м, *прѢвѢ* Зав м ЗТ Јаб, *прѢвѢ* Др Зав м Јаб М м Сј м, *прѢвѢ* Јаб, *прѢвѢ* Бал м.

У *прѢвѢ* и сл. имамо највероватније аналогију према *дрѢвѢ*, *трѢвѢ*.

Кратко *р* потврђено је и у суперлативном (!) облику:

најпрѢвѢ Бал м Кос м, *најпрѢвѢ* Буч, али се говори и *најпрѢвѢ* Кос, *најпрѢвѢ* *дијѢте* Каћ м.

Ако се има у виду да најближи северни говори имају само *прѢвѢ*,⁴⁴⁶ (југо)западни *прѢвѢ* и *прѢвѢ*⁴⁴⁷, а јужни сва три напред наведена лика (али како који⁴⁴⁸), онда њихова коегзистенција у говорима СП не представља изненађење. Но, као и у многим другим случајевима, претежу примери ближи ужичким него црногорским говорима.

⁴⁴³ Руж. Пљ. 148 *дѢдѢс*. Овако и Вуковић П-Др. 65, Вуш. ДИХ 65, Пиж. Кол. 52, Станић Уск. акц. 156, затим Сиомић Обади 77. Међутим, и на северу се јавља *дѢд(ј)ес*: Тук. ГЦ 236 (поред *дѢдѢс*, али *трѢвѢс*), Ник. Мачва 268 (поред *дѢдѢс*).

⁴⁴⁴ Овај је акц. сасвим обичан (често и редован) у црногор. говорима: Вуковић Акц. П-Др. 300, Пиж. Кол. 52 (ређе *стѢ*), Станић Уск. акц. 156 (ређе *стѢ*), – Пеш. СК-Јљ. 163, Ђупић Бјел. 88. У суседству, ипак, Руж. (Пљ. 148) наводи *стѢ*, али у *сто кѢдѢ*.

⁴⁴⁵ Исп. Руж. Пљ. 148 *стѢ/стѢ* *динѢра*.

⁴⁴⁶ Гор. 643, Тршић Љешт. 182.

⁴⁴⁷ Вуш. ДИХ 65, Руж. Пљ. 148, Станић Уск. 157, док Вуковић (Акц. П-Др. 302) каже да је "овде... обично... *прѢвѢ*".

⁴⁴⁸ Пиж. Кол. 52 *прѢвѢ/прѢвѢ* (с различитим знач.), затим Пеш. СК-Јљ 98 *прѢвѢ* (*прѢвѢ*), Алексић Вasoј. 25 *прѢвѢ*ме, Петр. Броћ. 237 *прѢвѢ*, Ђупић Бјел. *прѢвѢ*. Напоменимо, независно од ових говора, да се у Тук. ГЦ 236 наводе сва три акцента у редном броју *прѢвѢ*.

231. Алтернација *седам* ~ *седми*, *осам* ~ *осми* је честа, али није доследна:

седми Буч За м Зав м Каћ м, *седмог* Радиј, *седма* Жив Лу, *седме* Гр Кос м Ра Радиј Рут, *седму* Радиј Х м, *осмог* Буч Лу, у *осмом* Јаб, *осма* Јаб, *осме* Гр Жив За м Јаб Кал м Ра Рад Рут Сј Х м, *осму* Радиј, Сел;

седми Јаб Кос Сел, *седмог* Буч Јаб, *седма* Др п/м, *седме* За Јаб Каћ м Кос Рад, *осми* Б м Радиј, *осма* Јаб, *осме* Бј м За Јаб Каћ м Кос М м Рад Х, *осмо* Ра.

Ликови типа *седми* нису познати осталим западносрбијанским говорима, а такође ни неким црногорским⁴⁴⁹, али јесу суседноме плеваљском и пивско-дробњачком⁴⁵⁰.

Ова изоглоса није, међутим, од већег значаја за унутрашњу диференцијацију говора СП. Напоменимо, ипак, да је у осам села забележено само *седми*, у четири само *седми*, а чак у осам *седми/седми* (негде чешће једно, негде друго).

С) ЗБИРНИ БРОЈЕВИ И БРОЈНИ ПРИДЕВИ

232. а) Могућан је двојак квантитет основинскога вокала у *деоје* и *троје*:

деоје Бал м Буч Г м Зав м Јаб Кал м Кос м Куч Радиј Сел п/м Сј п/м Х м, *деоје* Г м Гр ДС м Кал м Ра Радиј Сел м Сј м Х п/м, *троје* Бал м Граб За Зав м Јаб Каћ м Кос м Лу Сј, *троје* Гр Жив З Х;

деоје Кос м Ра Рут, *деоје* Др, *троје* Бук Кос м, *троје* Др Рад⁴⁵¹.

Увек је, међутим, *обадеоје* Ам Јаб Каћ м Ра Рад Сел Х.

Примери типа *део(ј)е* стоје према *део(ј)е* у приближно истој сразмери као *мо(ј)е* према *мо(ј)е* (т. 201а). Вероватно их и треба посматрати заједно. Не треба занемарити ни аналогију према *део*, *тро*.

б) Говори се *деома* Ам, *деоме* Сј м, — *обадеома* Ам, а исп. и *четворема* Каћ м.

Остали облици нису забележени.

233. а) У *деоје* и *троје* имали смо двојак квантитет, а у *четворо*, *пето*, *шесторо*, *седморо* и *осморо* имамо двојаку интонацију основинскога вокала:

⁴⁴⁹ Исп. Ник. Основи 113, Гор. 643 и Тешић 182, затим Вуш. ДИХ 65, Пиж. Кол. 52 и Станић Уск. акц. 157.

⁴⁵⁰ Руж. Пљ. 148, Вуковић Акц. П-Др. 302. Исп. и Пеш. СК-Љ. 98 *седма/седма*, *осми/осми*.

⁴⁵¹ Пиж. Кол. 153 и Тешић Љешт. 225 само *деоје*, Гор. 679 *деоје (деоје)*, Симић Обадм 78 *деоје/деоје*.

четворо Ам Буч ДС м Жињ ЗТ Кал м Каћ м Куч М м Ра Радиј Х м, *пѣторо* Ам ДБ Др Каћ м Куч М м Радиј Х м, *пѣтеро* Сј, *шѣсторо* Др Јаб Кал м М м Радиј Х, *сѣдморо* ДБ Др З м Јаб Каћ м Кос м Куч Х м, *сѣдмеро* Буч За м Ра, *осморо* ДБ З Зав м Куч Ра, *осмеро* Сј м;

четворо Др Јаб Каћ м Кос м Рад Селъ, *пѣторо* Ам Др Јаб Кал м Кос м Радиј, *шѣсторо* Ам Др Кал м Каћ м Куч М м Селъ м, *сѣдморо* Ам Др Каћ м Кос, *сѣдморе* Кос, *осморо* Ам Јаб Селъ, *осмеро* Сј м.

б) У *деветоро* и *десеторо* јављају се оба та акцента, али други само на пенултимима (и то ређе):

дѣветоро Др Куч, *дѣветеро* Ра, *дѣсеторо* Гр Др Јаб Ра, *дѣсетеро* За п/м Ра;

деветоро Др м Јаб Радиј, *десеторо* Ам Селъ.

Прозодијски ликови типа *четворо* и *деветеро* карактеристични су углавном за централни и источни део СП, али ни ту нису изузетно фреквентни. Они, иначе, иду заједно и у неким другим говорима⁴⁵².

Д) БРОЈНЕ ИМЕНИЦЕ НА -ИЦА

234. Прозодијске прилике у збирних бројева наше су одраза и у бројним именицама. Осим тога, запажају се и неке појаве независне од акцента збирних бројева. Све то говори о томе да у говорима СП немамо доследно типизирани акцент на трећем слогу од краја, како је то у Вука, мада је тај лик најраспрострањенији и најфреквентнији. Постоје ове могућности:

а) *двојица* Бал м Буч Гр Граб Др п/м ДС м За Кал м Каћ м Кос м Рад Селъ п/м Сј п/м Х м Чи м, *двојице* Јаб Рад, *двојицу* Буч Заб м Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч Х, *трдица* Бј м Буч Гр Граб ДБ Др п/м ДС м За м Заб м Зав м Јаб Кал м Кос п/м Куч М м Рад Селъ м Сј м, *трдици* ДС м Чи м, *трдицу* За М м Ра, *трдицим* За м, — *четворјица* З м Јаб Х п/м Чи м, *четвѣрица* Бук Заб м, *четвѣрицу* Јаб Кал м Чи м, *петдѣрица* Чи м, *петорица* Х м, *петѣрица* За м Заб м Сј м, *седмѣрица* Кал м, *осмѣрицу* Жив м, — *обадвојица* Гр⁴⁵³;

б) *двојица* Б м Буч Гр Кал м Радиј Чи м, *двојицу* ДБ, *тројица* Ам Б м Буч Кал м М м Рут Сј, *тројицу* Г м, — *обоице* Буч⁴⁵⁴;

⁴⁵² Стев. Гружа 605 *четворо* и сл., *десѣторо*, *десѣторо*; Тешић Љешт. 225 *сѣдморо* (*сѣдморо*), *осморо* (*осморо*), али само *дѣветоро*, *дѣсеторо*. С обзиром на прилике у осталим сродним говорима, укључујући и већину оближњих, можемо акц. ликове типа *сѣдморо*, *десѣторо* сматрати врло особеним.

⁴⁵³ У већини сродних говора само тако: Вуш. ДИХ 65, Гор. 718, Пецо ГИХ 37-38, Сњић Обади 78, Станић Уск. акц. 157, Тешић Љешт. 225, а тако је и у говорима северозап. Србије (исп. Ник. Основи 113) и многим другим.

⁴⁵⁴ Вуковић Акц. П-Др. 302 *петдѣрица/петорица*, Љупић Бјел. 88 *петорица/петорица*.

с) *двојица* Ам, *трдица* Јаб Каћ м, *трдицу* Ам Жив, са *трдицом* људи Каћ м, — *четворица* М м Радиј, *петорица* Кос М м, *седморица* Др (: *седморо* и сл.)⁴⁵⁵;

д) *четворица* Ам Бал м Др п/м ДС м Кос п/м Сељ, *четворицу* Гр Др м Сељ м Ра, *петорица* Др Кос, *петорице* Кос, *петорицу* Кос м Сељ м, *шесторици* Кос, *шесторицу* Рут, *седморица* Гр, *осморица* Каћ м (: *осморо* и сл.)⁴⁵⁶;

е) *деветорица* Каћ м (: *деветоро*)⁴⁵⁷;

ф) *дванесторица* Ам (: *дванесторо*)⁴⁵⁸.

Треба, иначе, посматрати посебно *двоица*, *троица*, а посебно *четворица* и сл. У првоме случају имамо у 11 села забележено само *двоица* и сл. (а тако је вероватно и у 2 села из којих немамо података за *двојица*, али је засведочено *четворица* и сл.), у 7 села *двоица/двоица*, у 2 *двоица/двоица*; у једноме је *двоица/двоица*, у 4 само *двоица* (два бродаревска и два нововарошка), а у једноме само *двоица* (али у њему и *четворица*). Укупно узевши, у 20 је села забележено *двоица*, у 12 *двоица*, а само у 4 *двоица*.

У другоме случају имамо у 9 села само *четворица*, а у 2 само *четворица*, у 2 *четворица/четворица*, а у 5 само *четворица* и сл. (углавном на истоку и југоистоку). Укупно узевши, у 9 је села забележено *четворица* или сл., у 8 *четворица*, а само у 4 *четворица*.

Само је у једном селу забележено *деветорица*.

Морамо и овом приликом нагласити да би додатна истраживања сигурно неколико кориговала изложене податке, али пре свега тако што би се увећао број села са дублетним прозодијским ликовима.

235. Н а п о м е н е: 1° У овоме поглављу показана је већина акценатских алтернација у деклин. речи, од којих су неке од већег а неке од маргиналнога значаја. У целини гледано, говори СП (новошток. у већој, а прелазни у нешто мањој мери) потврђују већину алтернација из Дан. Српских акцената (неретко уз изузетке), а знају и за неке о којима Даничић није говорио.

Наши се говори понајвише слажу с Даничићем великим бројем разноврсних алтернација у падежним облицима именица, а мањим бројем алтернација у различитим родовима придева, мањим у односу на неке за-

⁴⁵⁵ Овај је акц. лик још особенији од онога типа *двоица*. Вукова *Трдица* и *Трдице* имају лексикализовану а не типску акц. форму.

⁴⁵⁶ Стев. Гружа 605-606 *петорица/петорица* и сл.

⁴⁵⁷ Стев. Гружа 605 исто.

⁴⁵⁸ Стев. Гружа 606 *дванесторица/дванесторица*, с наводном разликом у значењу.

падније говоре⁴⁵⁹. Од тога постоје обострана одступања (нпр. спорадично *сѣмбѣд* и сл., с једне, и ретко *сѣтан~сѣтна* и сл., с друге стране).

Поменути ген. пл. *сѣмбѣд* (и не само он) указује на извесну тенденцију ка неутралисању опозиција (нпр. ном.~ген., дат.-инстр.-лок. пл. или сл.) и склоност ка непокретној акцентуацији⁴⁶⁰. Како је већ констатовано, "при уклањању алтернације увек је обележени акценат тај који ишчезава"⁴⁶¹. У именица на -Ѡ то је у нашим говорима понекад случај и с лок. сг. (нпр. *нд вршѣју* и сл.), који је у сг. тих именица "најобележенији падеж"⁴⁶².

За даљу судбину акценатских алтернација у именица посебно је важна разлика међу генерацијама: у старијих је, нпр., скоро увек *сѣмбѣд* или у *младости*, а у млађих и школованијих није ретко ни *сѣмбѣд* и сл., а готово је редовно у *младости* и сл. То, наравно, важи и за неке друге алтернације, нпр. *једнѣга/једнѣга* и сл.

2° Што се тиче акцената појединих лексема које одступају од Вука и Даничића (или од акцената датог у речницима стандардног језика), ради се у највећем броју случајева о преласку из једнога у други прозодијски тип, о аналогизијама⁴⁶³ или о речима страног порекла, које се у разним говорима прикључују различитим прозодијским типовима. Њихов значај за одређивање детаљне физиономије говора није велики, тим пре што нам је непознат укупан лексички фонд, а ни онај којим располажемо није у целини (па ни у већини) наведен.

Ипак се и на основу датих примера могу успоставити неке микропаралеле, а у неким случајевима они могу послужити и за утврђивање акцената појединих речи у речницима⁴⁶⁴.

Све ово, у начелу, важи и за глаголе, о којима ће бити речи у наредном одељку.

⁴⁵⁹ Обема тим карактеристикама слажу се говори СП претежно са осталим западно-србијанским (а првом и са северноцрногорским), а делимично одступају од неких херцеговачких говора, нпр. од ортијешкога. Овде не помињемо прилике у заменицама, јер су специфичне, и бројевима, јер су ретко деклинабилни.

⁴⁶⁰ Међутим, ни у којем случају тако изражену као у неким западнијим говорима, нпр. у ортијешкоме: "Тенденција [је] овога говора да изједначи акценате у оба броја, и у свим падежима" (Пецо Орт. 17).

⁴⁶¹ Ивић Проз. систем 140.

⁴⁶² Ивић Проз. систем 140.

⁴⁶³ Нпр. *дѣднѣсторица* : *дѣднѣстѣро* и сл.

⁴⁶⁴ "За израду доброг речника српскохрватскога књижевног језика поуздан акценатски материјал неопходан је готово исто толико колико и добри примери за илустрацију значења појединих речи" (Б. Николић, *За систематско утврђивање наше књижевне акцентуације*, КњЈ VIII/1 (1961) 95-96).

ПРОЗОДИЈСКЕ АЛТЕРНАЦИЈЕ У КОНЈУГАЦИЈИ

236. Уобичајено је у дијалектолошкој литератури (па се тако чини и у овоме раду) да се при разматрању прозодијских алтернација у конјугацији полази од инфинитива, као основнога облика, и потом прате измене његова акцента у сваком глаголском облику посебно. Тако се инф. глагола третира као ном. (и то пре свега ном. сг.) деклинацијских речи или, у придева, ном. сг. м. р. (исп. *град* ~ у *граду* : *млад* ~ *младо* : *грџти* ~ *грџџем* или сл.). Наравно, неке се алтернације могу пратити и у различитим лицима или родовима истога гл. облика (нпр. *испечекох* ~ *испече*, *спавашмо* ~ *спавашу* и сл.).

1) ИНФИНИТИВ И НЕКИ ТИПСКИ ОДНОСИ

а. Основе на консонант

237. а) Глаголи типа *трести*:

вѣсти Др, *врѣћѣ* Др За м, *вѣћи* Ам Др Жињ Јаб, *рѣсти* Ам Селъ, *слѣћѣ* Радиј, *трѣсти* Селъ, *тѣћи* Бук Кал м Куч Селъ м Сј⁴⁶⁵.

Само у комаранскоме говору имамо *рѣс* М м, што је с обзиром на његов карактер логично⁴⁶⁶, али и *тѣћи* М м.

б) Двосложни гл. типа *истрести*:

завѣћи Кос, *извѣћи* Ра Рут, *истрѣсти* Селъ Сј м, *обући* Буч Јаб Кал м Кос п/м Куч Ра Селъ м Сј, *одвѣћи* Ра, *одрѣсти* Кос, *озѣпсти* Др м, *повѣћи* Бук Чи м, *порѣсти* Куч, *потѣћи* Селъ, *привѣћи* Др, *прирѣсти* Сј м, *пробући* Буч⁴⁶⁷;

извѣћи Ам, *обући* Сј м⁴⁶⁸.

238. а) Гл. типа *плести*, *рећи* и сл.:

бѣсти Радиј, *пѣћи* Жињ Селъ м, *плѣсти* Жив Каћ м, *свѣсти* Жињ, — *ићи* Буч Др ДС м Жив м Ра Рад Радиј Селъ м Сј, *лѣћи* Куч, *мѣћи* Селъ м Сј, *мѣћи* Радиј, *рѣћи* Ам Буч Граб ДБ ДС м ЗТ Јаб Каћ м Радиј Рут, *смѣћи* Каћ м Кос⁴⁶⁹;

⁴⁶⁵ Тако је од Пљеваља на север. Исп. Ник. Основи 114, затим Гор. 644, Стев. Груза 608-609, Тешић Љешт. 183, Симић Обади 183, Нед. Каћ 331.

⁴⁶⁶ Исп. Барј. Бихор I 74, Барј. НП-Сј. акц. 91, Тупић Бјел. 89 *трѣс*. Овај облик, међутим, и не може имати акц. узлазне интонације.

⁴⁶⁷ Само тако ВД и Гор. 644, Нед. Каћ 331, Стев. Груза 609, затим Павлица Пољ. 91, Петр. Б-К 32.

⁴⁶⁸ У (југо)источним новошток. говорима који имају инф. на -и овај се акц. лик јавља заједно са *довѣћи* и сл. у говорима северозап. Србије (исп. Ник. Основи 111 и Моск. Поц. 57), у Љешт. (Тешић 183) је *рећи*, у Обадима (Симић 35) и П-Др. (Вуковић 305) чешћи (у Об. знатно), а у ДИХ (Вушовић 61), Кол. (Пиж. 53) и Уск. (Станић Акц. 157) једини.

⁴⁶⁹ Тако ВД и огромна већина говора с инф. на -и.

џс/џсти Гр, *џћи* Гр, *мџћи* Гр, *рџћи* Каћ м (у селима у близини сјеничкога краја)⁴⁷⁰.

У прелазном је само *џсти* Г м, *мџћи* М м, *рџћ* Б м, *рџћи* Б м М м Х м⁴⁷¹.

б) Сложени гл. типа *исплести*, *изрећи* и сл.:

испећи Кос м Сељ м Сј, *набџсти* Жив, *помџсти* За п/м, — *довџсти* Ам Буч Гр Др За Заб м Јаб Кал м Каћ м Кос м, *извџсти* Жињ Радиј, *одвџсти* Жив ЗТ Рад, *првџсти* Буч Јаб Кос, *провџсти* Јаб, *развџсти* се Др Каћ м, — *замџћи* Каћ м, *затџћи* Јаб Радиј Сељ, *измџћи* Кос, *помџћи* За м Јаб Кал м Каћ м Лу, *претџћи* Ам, *умџћи* Јаб, *утџћи* За м⁴⁷²;

дџвести Јаб (али то није органска особина ни говора тога села, што се види из претходних пр.)⁴⁷³.

У комаранском је забележено само *џпећи* М м, — *спџмоћи* М м⁴⁷⁴.

239. а) Гл. типа *доћи*:

доћи Гр ДБ Др п/м Жив м Заб м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м Рад Радиј Рут Чи м, *наћи* Бал м Кос м Ра Радиј Сељ м Сј м, *поћи* Гр Сељ, *прџјећи* Ам Бал м Др м Жив Кос м Куч Рад, *прџћи* Сељ м, *прџћи* Бук Сј м Чи м, *сџћи* Сељ Сј и сл.;

доћи З Куч, *поћемо* Гр, *прџћи* Куч⁴⁷⁵.

У комаранском је однос између једнога и другога модела управо обрнут. *дој* Б м Г м, *доћ* Б м М м, *нај* Г м, *наћ* М м, *наћи* Г м, *прџј* Г м, али *доћи* М м, *сџсти* М м⁴⁷⁶.

б) Гл. типа *изући*:

⁴⁷⁰ Барј. НП-Сј. акц. 99 *доћ* и сл. (што је прозодијски неинформативно), али исп. Вуш. ДИХ *пећи/пећи*; Мат. Мостар 352-353 *џсти*, *мџћи*; Пецо ГИХ 188 *џћи*, *пећи*; Пецо Орт. 44 *џс(ти)*, *рџ(и)*.

⁴⁷¹ У релативно сродним јужносанџачким говорима нема инф. на -и (исп. Барј. Бихор П 19 *паџс*, *лећ* и сл.).

⁴⁷² Бројност и распрострањеност ових ликова посредно указују на спорадичност оних типа *рећи* (у којима вероватно треба гледати прозодијски лик инф. облика *рећ*, очуван у рестаурираној форми са -и).

⁴⁷³ То је одлика говора који су западније од наших: Вуковић Акц. П-Др. 306-307 (и то према *џсти*, *рећи* и сл.; иначе у Пиви опорадишно, а у Дробњаку изгледа редовно имамо и *довџсти* и сл.); Вуш. ДИХ 61; Пецо ГИХ 188; Мат. Мостар 353.

⁴⁷⁴ У овоме су говору много чешће инф. облици без -и него у новоштопавском. Отуда и ове разлике у акц. гл. типа *рећи* и *изрећи* међу њима.

⁴⁷⁵ Гор. 640, Сињић Обадн 34, Тешњћ Љешт. 182 и други говори зап. Србије (Ник. Основи 154) *доћи*. У Обаднима (босанско Подриње) "одвџ ријетко *доћи*", а у Колуб. спорадично *прџћи* (Ник. Колуб. 28). Од познатих говора у Ц. Г. само Руж. Пљ. 169 има редовно *доћи* и сл. Међутим, Вуковић Акц. П-Др. 306 *доћи/доћи*, Мат. Мостар 353 *поћи*, Пецо ГИХ 188 и Станић Уск. акц. 159 *доћи-доћ*, Пиж. Кол. 53 *доћи-дој*.

⁴⁷⁶ Барј. Бихор I 74 *дој*, Барј. НП-Сј. акц. 93 *доћ*, Тупић Бјел. 95 *доћ-дој* и сл. Ни у једном од ових и сличних говора нема инф. *доћи*.

izúhu Ам Кал м Каћ м Кос Куч Рут Селъ м, *otúhu* Бал м Кал м Рад Селъ м, *uúhu* Селъ м, *unúhu* Ра;

izúhu Сј, *izúhu* За Заб м Јаб Кал м Сј м, *ndúhu* ДС м, *otúhu* Ам Зав м Каћ м Радиј Рут Селъ Сј м, *unúhu* За м⁴⁷⁷; *izúс* Бј м.

Занимљиво је да у оба примера забележена у комаранском говору имамо *izúсти* З м, *izúhu* М м.

240. Напомене: 1° Комарански говор својим *tuúhu*, *doúhu* и *izúhu* (примери су углавном из северног ком. села Матаруга) одступа од просечне горњополимске и јужносанџачке ситуације и још једном потврђује свој прелазни карактер. У овоме је говору, осим тога, запажена извесна корелација између морфолошкога и прозодијског лика инф. (исп. *raс/tuúhu*, *doúh/doúhu* и сл.)⁴⁷⁸.

2° Што се тиче новошток. говора, он показује висок степен слагања с Вуком и Даничићем, а тиме и с осталим западносрбијанским говорима и са суседним пљеваљским. Иако спорадични, не могу се, међутим, занемарити ни ликови типа *reúhu* и *doúhu*, с једне, и *izveúhu*, с друге стране (*izúhu* је својствено и поменутиим говорима).

b. Основе на вокал

241. а) Гл. једносложне основе типа *клети*:

клéти Ам За Каћ м Рад Селъ, *мрчлéти* Жив м Јаб Сј м (сви су примери новошток.)⁴⁷⁹; *мрчлét* Бал м.

б) Композите типа *умријети* и сродни глаголи:

doúчулéти Ам Буч Гр Др За м ЗТ Јаб Кос Ра Рут Селъ, *izúчулéти* Ра Селъ Сј п/м, *ndúчулéти* ДС м, *doúчулéти* ДС м Кал м Кос Рад Радиј, *ndмрчулéти* Ам, *ndоучлéти* Гр Кос Рут Селъ п/м, *ndоучéти* Селъ, *ndоучéти* Гр Др Жив За Јаб Кос Радиј Сј, *préчулéти* ДС м, *prúчулéти* Селъ м, *уоéти* Жив За м Јаб Куч Рад Селъ м Сј, *умрчулéти* Ам Др м За Јаб Ра;

doúчулéти ДС м Селъ м, *izúчулéти* Кос п/м, *doúчулéти* Кос Рад Селъ м, *ndоучлéти* Х, *ndоучéти* Гр За м Кал м Каћ м Селъ Сј м Чи м, *уоéти* Др м За м Кал м Каћ м Кос Куч Селъ п/м Чи м⁴⁸⁰.

⁴⁷⁷ За двојство *otúhu/otúhu* знају и неки други говори у којима је *doúhu*. Тако је у Срему, Мачви и Тршићу (Ник. Основи 114), Поцерини (Моск. 57), Љештанском (Тешин 182) и Пљевљима (Руж. 169); у Обадима (Симић 34) је *izúhu* спорадично, а у Горобилу (644) *otúhu* ретко.

⁴⁷⁸ Такву корелацију у неким типовима констатује и Пиж. (Кол. 53).

⁴⁷⁹ Тако је и код Вука, Руж. Пљ. 168 и (највероватније) у другим говорима у којима је *трéсти* и сл.

⁴⁸⁰ Вук *умријети* и сл., али *doúчéти* (*doúчéти*). У ијек. варијанти нема тога дублетизма, као ни у гл. с другим префиксима. У већини сродних говора је само *умријети* или сл., али двојак Моск. Поц. 57, Гор. 718, Руж. Пљ. 168, док је у П-Др. (Вуковић Акц. 305) ретко *ndмријети*.

Исп. из комаранскога *умрчлѣт* М м и прилике у аор. (т. 259), које показују да и овај говор зна за финални акц. типа *уоѣсмо*.

242. У вези с колебањем неких глагола на *нунѣ*, које се јавља у сродним говорима, можемо навести само ове карактеристичне примере:

а) *врѣснѣм* Каћ м, *врнути се* Гр Јаб Кос, *дрнути* Кос, *крѣнути* Жив м Јаб Кос Куч Ра Рад, *окрѣнѣш* Буч, *окрѣну* Кос м, *сѣнути* Бук и сл., тј. као у Вука (исп. и *ѡбнути*⁴⁸¹ За);

*ѡдлакло*⁴⁸² Радиј.

б) Према Вуковоме *лѡз-*, *плѡн-* и *стѡр-*, забележено је *лѡзнути*, *-нѣм* Каћ м Куч, *лѡзнук* Куч, *плѡнумо* ДС м и *стѡрнути*, *-нѣм* Рад⁴⁸³. Исп. и *нѡтнуо-нѡтнули* Граб (Вук: *нѡт-*).

с) У већини је села потврђено Вуково *ѡвнути* Кос м Лу Радиј Рут Сѣљ м Сј м, *ѡвнут* М м, *ѡвнѡ* Др Жињ Кал м Лу Рад, *ѡвнули* Ам, *ѡвнѣм* ДБ З, *ѡвнѣш* Радиј, *ѡвну* Кос м, али се спорадично говори и *ѡвну* З Каћ м⁴⁸⁴; исп. и *ѡѡвнѣм*⁴⁸⁵ Радиј.

Осим тога исп. и *поглѣднути-поглѣднемо* Рут, *поглѣдни* Б м⁴⁸⁶.

С друге стране овде је, као у РСАНУ и РМС, *кѡњнути*, *-нѣм* Јаб.

243. У вези с глаголима *а/ѡ-*основа указујемо на следеће ликове:

а) *отѣзати се* Сѣљ, *стѣзѡње* Ам, али *прѣтезати-прѣтежѣш* Ам⁴⁸⁷;

б) *алѡкати-ѡлѡчу*⁴⁸⁸ Кос Рут, *ѡѡдучу* Кос м, *јѡукати-јѡучѣ* Сѣљ м, *маучѣ* Сѣљ, *пијѡкала* Гр, *пијѡчу* Ам, *пијѡћу* Буч, али *јѡукати* Ра⁴⁸⁹;

с) *смѡјати се* Др м Јаб Каћ м, *смѡјѡћеш ми се* Рад, *смѡјѡћете ми се* Каћ м, — *насмѡјак се* Ра, *они се насмѡјаше* ДС м и сл., али *смѡјѣм се* Јаб, *смѡјѣ се* Б м⁴⁹⁰.

д) *кѡшљати* Јаб, *нѡкашљати се* Кос, *лѡпсати* За, *ѡметати* Сѣљ м⁴⁹¹;

⁴⁸¹ Вук нема овога гл. РСАНУ *ѡбнути*, али у Горобиљу *ѡбнути*.

⁴⁸² То је облик по I врсти, али се у њему огледа акц. *ѡдлакнути* (Вук *ѡдлѡкнути*). Исп. Вуковић Акц. II-Др. 308, Мат. Мостар 340, Стев. Гружа 619.

⁴⁸³ Вуковић Акц. II-Др. 310 *плѡнути*; Станић Уск. акц. 160 *плѡнѡти*, *стѡрнѡти*; Стев. Гружа 619 *лѡзнути*, *плѡнути*, Пиж. Кол. 53 *плѡнѡти*.

⁴⁸⁴ Мат. Мостар 341 само *ѡвнути*, Барј. НП-Сј. акц. 109 *ѡвнут*.

⁴⁸⁵ Вук нема овога гл. РМС *ѡѡвнути се*.

⁴⁸⁶ Вук *глѣднути*, *поглѣнути*, али Вуковић Акц. II-Др. 309 *глѣднути-поглѣднути*.

⁴⁸⁷ Вук *прѣтезати*.

⁴⁸⁸ РСАНУ *алѡкати* и *ѡлѡкати*.

⁴⁸⁹ Вук *ѡѡѡкати*, али *јѡукати* (*јѡукати*), *маѡкати*, *пијѡкати*.

⁴⁹⁰ Вук и суседни говори прво, али Мат. Мостар 342 *смѡјати се*, Петр. Ровца 165 *смѡјат се*.

⁴⁹¹ Вук *кѡшљати*, *искѡшљати се* (али *прокашљати се*), *лѡпсати*, *ѡметати*. Вуковић Акц. II-Др. 315 *кѡшљати* (*кѡшљати*), 316 *лѡпсати* (*-ѡти*); Гор. 644 и Руж. Плѡ. 170 *кѡшљати*, *лѡпсати*; Стев. Гружа 628 *лѡпсати*, Тешић Љѣшт. 183 и Симић Обади 35 *лѡпсати*.

e) *вдиновати* Буч, *пдишовати* Сель, *пдишту/ем* ДБ, *соддбовати* Буч⁴⁹²;

купдовати Сель м, *пупдовати* Ра, *рукдовати-рѣкују* Ам, али *дѣвовати* ЗТ, *пјтовати* Жив Радиј; исп. и *пјтованье* З м⁴⁹³.

244. У извесном броју глагола *a/a*-основа запажено је колебање. Указујемо, осим тога, и на неке друге прозодијски интересантне глаголе:

a) *пџитати-пџитџ* Рут, *ндпџитати* За м, *ндпџиташе* Жињ | *пџитати-пџитџ* Ам, *спџитати-спџитџ* Жив⁴⁹⁴;

цџтати-цџтам-цџтају Ам Буч З, *цџтџ* За, *нацџтају* Ам⁴⁹⁵;

b) *џграти* Ам Јаб Рад Рут, *одџгат* Г м, — *џграју* За Кос м Куч Сель м⁴⁹⁶; исп., ипак, т. 256d и 293a.

c) *тџрати-тџрам* Јаб Кос, *тџрали* Кос, *тџра* М м Х, *тџрају* Граб (исп. и *протџрати-протџраш* Сель) | *тџрџ/тџрџ-тџрџ* Г м, *тџрала-тџрџ-тџрџ-потџрџ* Гр, *тџрџ-тџрџ* З, *тџрџш-тџрџмо* З м, *тџрала-тџрџ-тџрају* Зав м, *тџрати-тџрџ-тџрају-тџрџ* Рад, *тџрати-тџрџ-тџрамо-тџрају* Радиј, *тџрџ-тџрају* Х, *тџрџ* Бал м Кал м Сель п/м⁴⁹⁷;

спрџдати-спрџдаш Куч⁴⁹⁸;

d) *оправџате* Каћ м, — *оправџамо* Каћ м⁴⁹⁹;

e) *зџтворати* Ам Бук Каћ м Куч, *зџтворати* Ам Радиј, *отџворати* Куч Ра, *отџворати* Радиј Рут, *отџворџ се* Др м, *позџтворџте* Куч, *зџтворџне* Ра | *зџтворати* Ра, *отџврати* Кос, *отџврати*⁵⁰⁰;

намџештџ жице Ам, *прџемџешџт* (трп. пр.) Др | *намџешџ* Бук За, *намџешџа* Буч Х⁵⁰¹;

џимати Бук За м Јаб Кал м Кос Рад Сј, *џимџ* З Кос м Сель Сј м Чи м, *џимала* Чи м, *џимали* За м Ра, *џимџли* З, *џимџ* Бал м Рут, *џимају*

⁴⁹² Вук исто, али Мат. Мостар 343 *поштдовати*.

⁴⁹³ Вук *дѣвовати*, *пупдовати* и сл.

⁴⁹⁴ Вук *пџитати* свр. Исп. и Пиж. Кол. 98 *пџитџмо*, Симић Обади 87 *пџитџати*, *ндпџитџати*; Пеш. СК-Љ. 173 *пџитџт/пџитџт*; — Пецо ГИХ 91 *пџитџати*, Станић Уск. акц. 164 *пџитџати*. Овде је као и код Вука, *пџитџати* и сл. — несвр.

⁴⁹⁵ РМС *цџтати*.

⁴⁹⁶ Вук *џграти-џграм*, али Гор. 644, Мат. Мостар 344, Руж. Пљ. 152 и Симић Обади 35 *џграти* (Пупић Пљ. 89 *џграти*), а Тешић Љешт. 183 *џграти* (*џграти*); Вуш. ДИХ 63 "врло често" *џграти*, Станић Уск. акц. 161 *џграти*.

⁴⁹⁷ Вук *тџрати*.

⁴⁹⁸ Вук *спрџдати*, али Мат. Мостар 344 *спрџдати се*.

⁴⁹⁹ Вук *оправџати*, али Стев. Груза 626 *оправџати*.

⁵⁰⁰ Двојако и Гор. 644 (чешће *отџврати*), Ник. Колуб. 28, Симић Обади 35, Тешић Љешт. 183.

⁵⁰¹ Вук *намџештџати*, али Вуковић Акц. П-Др. 314, Пиж. Кол. 52 и неки други сродни говори *намџештџати*.

Кал м, *уџимџ* Каћ м, *одуџимати* Др (исп. и *одуџма* М м, *преуџма* Б м) / *уџимати* Јаб Куч Сель м, *уџимали* Чи м, *уџма* М м Х м⁵⁰²;

дџватати Куч, *дџватати* Кос Ра, *дџваћам* Лу, *дџваћам* Бал м За м, *дџватају* Ам / *дџваћа* Куч⁵⁰³;

г) *уџрцали нас у брџдове* Гр⁵⁰⁴.

245. Глаголи на -јети/-ам:

а) *мрџметати* За м, *мрџило* Јаб, *мрџџела* Жив, *мрџџели* Ам, *сврџџети* За м (вог. и *сврџи* Радиј и др.) / *мрџило* Јаб, *сврџџело* Кос⁵⁰⁵;

ермџџети Жив, *заермџџети* За м, *ермџџело* Лу, *ермџило* Јаб, *ермџи* Др За м, *заермџи* Др / *заермџи* Жив⁵⁰⁶.

246. Глаголи на -ити/-им:

а) *бџцити* Сј м, *бџцило* Сель м, *бџцила* Чи м, *бџцили* Др, *бџцим* Куч, *бџци* Сель м, *забџци* Зав м, *избџцили* Куч, *избџци* Ам Зав м Куч, *одбџцило* Х, *одбџцили* Чи м, *дџбџци* Х, *пребџцити* Куч, *пребџцило се* Заб м / *бџцити* За Р, *бџцише* Заб м Кал м, *бџцило* Г м Гр ДБ ДС м Кос, *бџцила* Ра, *бџцили* Ам Гр Кал м Ра Рад, *бџциле* Сј м, *бџцим* Бј Жив Јаб Куч, *бџци* Бј ДБ Др м За Кос Куч, *бџцимо* Ра Рут, *бџце* Ра, *бџци* Граб Заб м М м Сель Сј Чи м, *избџцили* Ам, *избџцимо* Каћ м, – *избџци* Г м⁵⁰⁷;

буџити (поновљено) Сј м, *избуџили* Сель м, *избуџи* Бал м, *избуџило* Кос, *избуџено* За м, *избуџи* Сель м⁵⁰⁸;

стџка џмалило Ам⁵⁰⁹;

б) *џна тџџи, тџџи* (: тужити, изражавати тугу) Гр⁵¹⁰;

⁵⁰² Вук *уџимати*.

⁵⁰³ Вук *дџватити*, али Станић Уск. акц. 162 и *дџватати*.

⁵⁰⁴ Вероватно према *уџцати* (Кнаскен). Вук *уџцати*.

⁵⁰⁵ Вук *мрџити, сврџџети*.

⁵⁰⁶ Тур. Јат 307 само *ермџџети*, а тако и Гор. 666, Пиж. Кол. 97 (*ермџџет*), Станић Уск. I 110. Међутим, Вук *ермџџети*, Пецо ГИХ *ермџџети* (56), *ермџџети* (65), Сињин Обадн 61 *ермџџети* (*ермџџети*), Тешић Љешт. 202 *ермџџити* итд., док Станић у Акц. 163 има *ермџџети* ("реџе: *ермџџети*").

⁵⁰⁷ Двојако и Гор. 644 (чешће *џд-*), Моск. Поц. 60, Ник. Мачва 224, Ник. Срем 302, Ник. Тршић 394, Сињин Обадн 35, Тешић Љешт. 183 (чешће *џд-*), затим Пеш. СК-Љ. 93, а Вукович Акц. П-Др. 317, Станић Уск. акц. 164 и Пиж. Кол. 159 *џд-*. Исп. и Вуш. ДИХ 57 *џбачен*.

⁵⁰⁸ Вук *буџити*, али Барј. НП-Сј. акц. 125, Вукович Акц. П-Др. 316 и Станић Уск. акц. 164 *џу-*. Тако и Вуш. ДИХ 63.

⁵⁰⁹ Вероватно према *џџа*. Вук *џџити-џџим*.

⁵¹⁰ Вук *тџџити-џџим*.

с) *добрити-добрѣ* Бј Јаб Кос м Куч Селъ м, *добрѣм* као *млада* Јаб, *добрѣш* Бј⁵¹¹;

научити Селъ м, *научили* Кос / *научити* Ам (д-учѣ Лу би, евентуално, могло бити и последица фонетских промена);

поклопи *дзгб* *сдч* За м;

распрѣти ДС м⁵¹²;

д) *крѣчили* Ра, *зкрѣчила* Ам⁵¹³;

пѣтити Јаб Ра Радиј Селъ, *пѣтитише* Гр Куч, *пѣсти* Др Ра Рад, *пѣсти* Б м Буч Гр Јаб Радиј, *пѣстила* Др, *пѣстили* Гр Др Каћ м Каћ м Радиј Рут, *пѣстили* Ам ДС м Јаб Радиј, *пѣшти* Куч Сј м, *зпѣсти* Селъ, *нѣпѣстисмо* Кос м, *нѣпустила* Јаб, *нѣпусти* Бал м, *нѣпустила* Ам Др, *нѣпустили* Кал м, *отпѣтитише* Ра, *пѣпусти* Кос м, *пѣпустила* Ам, *прѣпусти* Буч, *упѣсти* Чи м, *упѣшти* Селъ м, – *отпѣштули* М м, *попѣшту* М м и сл.⁵¹⁴;

е) *зѣкасила* Каћ м, али *прѣмашише* Кос, *уништули* Зав м⁵¹⁵;

ф) *нишѣнили* Кос, *нишѣни* Куч⁵¹⁶;

г) *дѣсило се* Гр, *раздѣсила* Јаб, *удѣсити-удѣси* Бук / *дѣси* се Г м; *прѣкосила* Селъ м⁵¹⁷;

h) *обѣклавиле* Ам, *оѣорави* За / *оѣоравити* Рут, *поблесѣвила* Јаб⁵¹⁸.

247. На по м е н е: 1° Наведени су углавном они забележени глаголи који, делимично или потпуно, одступају од ВД, а ретко (због ситуације у неким другим говорима) они који су као у ВД. Такав, диференцијални начин излагања често је примењиван у нашој дијалектолошкој литератури, па и при опису прозодијског система завичајнога говора. Сами, међутим,

⁵¹¹ Вук *добрити*, -ѣм, али Стев. Гружа 625 *добрити-добрѣм*. Тако и у суседном пѣвѣвѣлском (Руж. 170), Моск. Поц. 61 и др.

⁵¹² Вук *научити*, *поклопити*, *распрѣтити*.

⁵¹³ Вук *крѣчити-крѣчи*м, али Вуковић Акц. П-Др. 316, Мат. Мостар 348, Руж. Пљ. 170, Симић Обади 35, Стев. Гружа 624 и Тешић Љешт. 183 *крѣчити* (П-Др. и -ѣти).

⁵¹⁴ Вук *пѣстити-пѣсти*м, као и Ник. Тршић 427, Тешић Љешт. 233. Међутим, Вуковић Акц. П-Др. 316, Гор. 689, Пеш. СК-Љ. 272, Симић Обади 35, Ђушић Бјел. 59 *пѣ*, а Стев. Гружа 624 двојачко. У суседном пѣвѣвѣлском је као и овде, тј. *пѣтити* (Руж. 170), а исп. и Петр. Ровца 181 *рѣспуштула*.

⁵¹⁵ Вук такође *зѣкасити*, али *прѣмашити*, *уништути*. Исп. Мат. Мостар 347 *прѣмѣшити*.

⁵¹⁶ Вук *нишѣнѣнити*, али Мат. Мостар 349 и *нишѣнѣнити*, а Руж. Пљ. 170, Стев. Гружа 625 и Станић Уск. акц. 164 само тако.

⁵¹⁷ Вук *дѣсити*, али у многим говорима *дѣсити*, нпр. Мат. Мостар 348, Моск. Поц. 61, Стев. Гружа 624. У суседном пѣ., ипак, *дѣсити* (Руж. Пљ. 154).

⁵¹⁸ Ово је колебање засведочено и у другим сродним говорима. Исп., нпр., Станић Уск. акц. 163.

не бисмо данас тако поступили да нас на то не приморава ограниченост и непотпуност прикупљене грађе.

2° Примери који одступају од ВД слажу се, по правилу, бар са неким суседним и/или сродним говором и, као код *десити* и *пркосити*, обрнуто.

2) ПРЕЗЕНТ

248. Плурал (1. и 2. л.) глагола типа *трести* гласи *тресџмо* (*тресе-мо*) и сл. Само је у два брод. села забележено и *вршемо* Бал м одн. *потучемо* Гр⁵¹⁹. Примери типа *тресџмо* (*тресе-мо*) наведени су напред у т. 116.

249. а) Насупрот томе, у глагола кратких основа типа *плетсти*⁵²⁰, као и у глагола типа *звати*, *читати*, *држати* и *ноћити*, остварује се алтернација *да* (сг.)~*аа* (1. и 2. л. пл.):

пече́мо Ам Куч Радиј Селъ Х м, *плетемо́* За Селъ м;

зовемо́ Ам Буч ДБ Др За Кал м Каћ м Куч Рад Радиј Х, *зовџте* Радиј;

догнамо́ Х м, *додамо́* Заб м, *вјенчамо́* Ра, *гребенамо́* Др Буч Куч, *изгребенамо́* За Радиј Селъ, *огребенамо́* Јаб, *угребенамо́* Каћ м, *имамо́* Ам Б м Бал м Буч Г м Гр ДС м Жив м Жњъ З п/м За м Зав м Јаб Кос п/м Куч Ра Рад Радиј Селъ Х м, *имате́* ДС м Кал м Кос Ра Чи м, *мотамо́* Буч, *примотамо́* М м, *смотамо́* Селъ Х, *наврнчамо́* Јаб, *нагнамо́* Рут, *сагнаџте* Радиј, *накиричамо́* Јаб, *оседламо́* ДБ, *петламо́* Жњъ, *предамо́* Гр Кос Куч Рут, *продамо́* М м Рад, *продаџте* М м, *трпамо́* Др Селъ, *спрпамо́* Жњъ Куч, *читамо́* Јаб, *чупамо́* Гр Јаб;

бјежимо́ Ам Б м Др Јаб Кос Куч Ра Радиј Рут, *бјежџте* Бук, *бојмо́* се Селъ м, *што се бојте́* ДС м, *велимо́* Ам ДС м З Ра Рад Радиј, *велиџте* Др, *горимо́* Др, *држимо́* Буч Гр ДС м З п/м Радиј, *жељимо́* Ам М м, *жељџте* Кос, *лежимо́* Кал м, *одољимо́* Гр, *беђимо́* Др Жив Јаб Селъ, *беђџте* Кос, *победимо́* Јаб, *победџмо* Жив, *трчамо́* Радиј;

бојмо́ Селъ, *боримо́* се Буч, *ложимо́* Гр Јаб, *ломамо́* Ра, *ломџте* Рут, *ноћимо́* Кос Куч Чи м, *постџмо́* Ам З м За Кал м Ра Селъ, *испостџмо́* З м.

Примери су са целог подручја србијанског Полимља. Међу њима има глагола једносложне основе (нпр. *пећи*, *звати*), потом двосложне (нпр. *држати*) и тросложне основе (нпр. *гребенати*), као и вишесложних композита попут *изгребенати* и *накиричати*⁵²¹.

⁵¹⁹ Ни у наведеним примерима није нарушено правило дистрибуције дугих силабема. Ови су примери забележени у селима у близини сјеничкога краја, у којем је редовно *тресе́мо* и сл. (Барј. НП-Сј. акц. 91). Исп. и Вуш. ДИХ 61 *тресе́мо* и сл., али Барј. Бихор I *тресе́мо/зебе́мо* (ако ово друго није штамп. грешка), Петр. Цјев. 132 *тресе́мо* (*тресе́мо*).

⁵²⁰ Гл. овога типа често се у дијал. литератури издвајају због Даничићева двојста *пече́мо* (*пече́мо*), *оплетџмо* (*оплетџмо*) (стр. 93).

⁵²¹ О през. акц. гл. *простити* исп. т. 257d.

б) Нису, међутим, сасвим непознати ликови у којима ова алтернација изостаје:

испечѐмо Сј; *изведѐмо* Сј;

звѐмо Бал м Буч За Заб м Ра Сј м Чи м;

бѐцѐмо Зав м Куч, *побѐцѐмо* Жив м, *вјенчѐмо се* Ра, *дденѐмо* З м, *затрпѐмо* Жињ, *имѐмо* Буч Жив п/м Жињ Кал м Каћ м Рут Сј, *имѐте* За М м Рут, *рачунѐмо* Ра, *турѐмо* З м Х;

бѐжѐмо Ра, *бјѐжѐмо* Жив, *бјѐжите* Каћ м, *вѐлимо* Кос, *држѐмо* За, *сѐдимо* За;

лѐжѐмо Ам Јаб, *нѐћѐмо* Жив м.

Овим говори СП одступају од већине суседних⁵²².

Од 39 потврда типа *звѐмо* 25 су из прибојских села, а само 14 из нововарошких и пријеполских. Типе се унеколико полимски северозапад (још једном) супротставља његову југоистоку.

То што је највише таквих потврда за глагол *имати* треба тумачити његовом изузетном фреквентношћу (и оне за *имѐмо* су најбројније)⁵²³.

250. Као и у многим другим сродним говорима, однос типа *лѐмѐм*~*прѐломѐм* засведочен је у више глаголских типова него код Даничића.

а) Највише потврда за ту појаву имамо у глагола I врсте типа *исплѐсти* и композита гл. *-*вѐсти* и *-*нѐсти* (потврде за през. простих гл. в. у т. 117 и 249);

ѐжежѐ Др м, *зѐпечѐ* Рут, *ѐспечѐм* Ам Буч За Радиј, *ѐспечѐ* Ам Бј Буч За ЗТ Сељ п/м, *ѐспечѐмо* Буч Ра, *ѐспечу* Др м, *ѐсплетѐм* Буч, *ѐсплетѐш* Жив Куч, *ѐсплетѐ* Рад, *ѐсплетѐмо* Куч, *ѐплетѐ* Јаб, *прѐплетѐм* Радиј, *прѐплетѐмо* Јаб, *рѐсплетѐ* Куч, *ѐрѐбѐ* Ам, *ѐрѐбѐмо* Јаб Радиј, *пѐметѐмо* За, *прѐтечѐ* Ам;

⁵²² Исп. Барј. НП-Сј. акц. 116, 119, 127; Гор. 646; Тур. Равни 179; Руж. Пљ. 151-154; с овима се слажу и Ник. Колуб. 30-31, Ник. Тршић 395, Пиж. Кол. 21 и 54, Стев. Гружа 610, 622 и многи други источничтош. говори. Исп. и Вуковић Акц. П-Др. 321 увек *плетѐмо* и сл., али 325 *желѐмо* (*желѐмо*). Међутим, Станић Уск. акц. 168 *читѐмо/читѐмо*, а Тешин Љешт. 185 само *плѐтѐмо*, па и *читѐмо* (спорадично *имѐмо*). Прилике у Ускоцима (у много мањој мери у Херцеговини) важне су за нас због порекла становништва, а оне у Љештанском због честог слагања са говором северозападнoг Полимља.

⁵²³ Синхронички посматрано у *читѐм/читѐмо* имамо исту алтернацију као и у им. типа *јѐнак/јѐнаци* (в. Ник. Основи 20-21). Међутим, у им. је та алтернација у свима новошток. говорима редовна, а у гл. понекад, често или доследно изостаје. Разлози за то су, као што је познато, дијахроничке нарави. Могућно је, ипак, да у неком од говора у којем је обично *читѐмо* а спорадично *читѐмо* овај други лик представља иновацију. У томе би случају посредни били парадигматски односи. Наиме, у именица имамо, не рачунајући вокатив, једанаест форми у којима постоје услови за реализацију ове алтернације према једној јединој (и то ном. сг.) у којој таква могућност не постоји. Насупрот томе, у глагола је тај однос 2 : 5.

дведе Бал м Бј З м Заб м Јаб Кал м Радиј, *дведемо* М м Кос м, *дведете* Буч, *дведу* Ам З м За м Кал м Куч Лу Сј, *изведем* Куч, *изведеш* Радиј, *изведе* Ам Кал м Ра Рад, *изведу* Рад, *обведе* Ам, *дведе* Жињ, *дведемо* Каћ м, *дведу* Др м За, *пведе* Заб м Сел, *пведу* Г м Гр Др м З За м Заб м Кос м, *прведе* Кос, *прведе* Буч, *прведемо* Жињ, *прведу* З Рад, *рзведе се* Х, *рзведемо се* Каћ м, *спрведе* За, *спрведу* Рут, *јведем* Г м, *јведеш* Бј Јаб Кал м Куч Х, *јведе* Гр Жив Ра Сел м Х, *јведемо* Радиј, *јведу* Бал м Др м З;

днесем Др ДС м З м Јаб Каћ м Ра, *днесеш* Жив, *днесе* Бј п/м Буч ДБ З п/м ЗТ Кал м Кос м Куч Ра Рад Сј, *днесемо* Гр Јаб Сј, *днесу* ДБ Гр З п/м ЗТ Рад Рут, *изнесе* Ам Бј Гр Граб Кал м Кос м Х, *изнесеш* Гр Радиј, *инесемо* Зав м Кал м Радиј, *инесу* Бал м Буч Др м Жињ Х, *однесеш* Др Кал м Радиј, *однесе* Ам Гр ЗТ Каћ м Х, *однесемо* Буч Гр, *однесу* Буч Гр, *пднесем* Кос м, *пднесем* Куч Радиј, *пнесеш* Ра, *пнесем* Буч За ЗТ Кал м Рад Сел м, *пнесемо* Гр, *пнесу* М м Кос м Рад Сел, *прнесеш* Куч, *прнесем* Сј, *прнесемо* Сј, *прнесу* Рут, *прнесем* Бал м, *прнесем* Ам, *сднесем* Сел, *јнесем* Гр Рад Х, *јнесеш* Гр, *јнесемо* Буч Гр Радиј, *јнесу* Буч, — *донесем* Г м, *однесем* Х м, *пнесемо* М м.

Примери типа *донесем* одговарају новоштокавским *днесем* и сл., који су обичнији у комаранском говору. У њему је, осим тога, забележен и през. *сведу* (*сведу* ^Аи у *ћердек*) З м, што је потврђено и у два новошток. села: *сведу* Кос м Куч⁵²⁴. Исп., ипак, *сведу* Бал м.

б) Бројност напред наведених примера указује на изузетну фреквентност и распрострањеност алтернације *плетем*~*исплетем* и сл., али то не значи и њену доследност:

испечем З м, *испече* Кос м Сј Сел м Х м, *испечемо* Сј, а исп. и *прведем* Чи м;

дведеш М м, *зведе* Чи м, *изведе* Ам, *изведемо* Сј, *одведу* Жив, *поведу* Заб м, *приведеш* М м, *јведу* Х м, — *дведе* Г м;

донесем Заб м, *донесем* Кал м Кос м, *донесу* Ра, *изнесем* За м, *изнесеш* Х м, *однесем* се Бј Г м, *пнесем* Кос м, *пнесем* Г м Зав м, *прнесу* Жив, *унесем* Жив м Сј м⁵²⁵.

⁵²⁴ Вук *свѣсти-свѣдем*, али Стев. Гружа 611 *свѣдем*. Исп. и Вуковић Акц. П-Др. 322 *снѣјети-снѣдем*, Стев. Гружа 612 *снѣти* (*снѣјети*)-*снѣдем*.

⁵²⁵ За *испечем*, *днесем* исп. Барј. Бихор I 76 (*донесем*, *оплетем*), Барј. НП-Сј. акц. 103-104, Вуковић Акц. П-Др. 321-322, Гр. 646, Тур. Равни 179, Пеш. СК-Љ. 68 (*оплетем*), Пих. Кол. 22, Руж. Пљ. 151 (ређе *оплетемо*), Станић Ужг. акц. 166, Стев. Гружа 611-613. Међутим, у Љешт. (Тешић 185) имамо само *испече* и сл., али *днесем/донесем*, а слично и у севернијим западносрб. говорима (в. Моск. Поц. 84 и Ник. Основи 116) и у Обалима (Симић 37). Само *испечем*, *донесем* Мат. Мостар 356, Пецо Орт. 45, али Павлица Пољ. 98 *испечем*, *изнесем*, а Петр. Б-К 32 и Петр. Змиј. I 195 двојко. Очигледно је да се овом проз. особином не могу делити (не бар у потпуности) источњохерц. говори на југоисточну и северозападну грану (како је то, у недостатку података, чинио Броз. у Ијешћа 124).

Занимљиво је да међу овим примерима, а најмање их је из околине Н. Вароши, нема ниједнога плуралског, док их под а) има доста.

251. а) Однос *лѡмѡм*~*прѣламѡм* имамо и у композита глагола *-зѡти* и *-клѣти*:

зѡзѡѡм Радиј, *изѡзѡѡм* Радиј, *нѡзѡѡм* Каћ м, *нѡзѡѡ* За ЗТ, *пѡзѡѡм* Ам Буч Јаб, *пѡзѡѡѡш* Х, *пѡзѡѡ* Ам Бал м Кал м Кос м, *пѡзѡѡмо* Ра Сель, *прѣзѡѡ* Ра, *сѡзѡу* Кал м, *зѡѡѡмо* Сель;

прѡкунѡ Др Зав м⁵²⁶.

б) За овај други глагол забележен је и један изузетак:

закунѡм М м.

252. а) Иако и претходни примери (под а) одступају од Вука и Даничића, дијалекатски су најобележенији аналогни ликови у презенту неких глагола типа *мѡтати*~*мѡтам* и *држати*~*држѡм*:

зѡкључѡ Ам, *зѡтрпѡ* Јаб, *ѡмекшѡ* Жив, *ѡчитѡ* Ра, *прѡчитѡ* Рад, *пѡмѡтамш* Др м Ра, *пѡчупѡш* Др м Жив, а исп. и *ѡправѡѡмо* Каћ м;

зѡдржѡ Јаб, *изѡдржѡте* Др, *ѡстрчѡ* Ам.

б) Много су фреквентнији примери типа *намѡта*, а изгледа да је и *зѡдржѡ* нешто обичније од *зѡдржѡм*:

зѡтрпѡм Радиј, *зѡтрпѡш* Рут, *зѡтрпѡ* Каћ м, *зѡтрпѡмо* Жињ, *натрпѡм* Јаб, *натрпѡ* Др, *натрпѡју* Кал м, *утрпѡмо се* Ра, — *ѡмѡкшѡ* Сель, *ѡмѡкшѡ се* Х, — *ѡшѡитѡ* Рад, *ѡчитѡ* Ам Јаб, *ѡчитѡмо* Ам, *прѡчитѡ* Ам Гр, *прѡчитѡмо* Ра, — *намѡтамш* Ам Бј Радиј, *намѡта* Бал м Сель м, *намѡтамо* Др Сель, *пѡмѡтамш* Рад, *пѡмѡта* Ам Радиј Х, *пѡмѡтамо* Буч За Јаб Куч Радиј Сель, — *ѡшѡупѡм* Ам, *ѡшѡупѡш* Кос, *ѡшѡупѡју* Ам, *пѡчупѡш* Др Кал м Кос м Х м, *пѡчупѡ* Ам ЗТ Каћ м Сель, *ѡчупѡмо* Јаб, *пѡчупѡмо* Ам Буч Др За Јаб Куч Радиј Сель, а исп. и *ѡправѡѡте* Каћ м, као и *ѡшѡѡта* Др, *рѡшѡѡта* За, *пѡѡѡѡмо* Жив м, *пѡѡѡѡју* Сель, *прѡпѡчѡм* Сель и сл.;

зѡдржѡ ЗТ, *изѡдржѡм* За, *изѡдржѡ* ДС м, *пѡтрчѡм* Каћ м, а тако је увек у глагола с односом *-јѡти/-им* типа *зѡлѡтѡм* Каћ м, *налѡтѡм* Јаб, *ѡжѡлѡ се* З и сл.⁵²⁷

Намѡтам : *намѡтамш* и *ѡѡнесѡш* : *ѡнесѡш* стоје у обрнутој сразмери.

с) Напоменимо на крају да дуге основе нису захваћене овом појавом, па имамо само *зѡжѡѡрѡм* Ам Рут, *изѡѡѡлѡ се* Радиј, *пѡжѡѡѡ* Јаб, *ѡѡѡтѡ* Рут и сл.

⁵²⁶ Прилике у говорима су приближне (иако не свуда потпуно исте) онима које смо имали у гл. *испѡѡи*, *ѡѡѡ(ѡ)ѡти* (исп. претходну бел.). За одступања исп., нпр., само *нѡзѡѡу* у Љешт. (Тешић 185), с једне, и само *пѡзѡѡѡм* у Б-К (Петр. 33), с друге стране.

⁵²⁷ Исп. Руж. Пљ. 152 *прѡчитѡм* (*пѡчупѡм*), ређе и *прѡдржѡ* (стр. 153); Мат. Мостар 357 *намѡта/намѡта*, *зѡдржѡ/зѡдржѡ*; Станић Уск. акц. 168 *зѡдржѡм* (*зѡдржѡм*), али само *пѡжѡлѡм*, као и овде.

253. Напомене о акценту презентских облика појединих глагола I врсте:

а) У неким селима јужно од Пријепоља (четири су у околини Бродарева) изостаје алтернација *сјџи-сијџем*: *сџу* Бал м, *сџџи-сџџе-сџџу-џсџџмо-џсџџиш-џсџџџ-џсџџмо* Гр, *џсџџм* (исп. и имп. *сџџи / сџџи-џсџџи*) ДС м, *џсџџиш џнџ прџџе* Зав м, *џсџџем џџреке* Каћ м. У ком. је, међутим, забележено *сџџ* X м⁵²⁸.

У *џсџџиш* и сл. имамо утицај прозодијскога лика инфинитивних облика. Међутим, у других глагола тога типа ова појава није забележена ни у овим селима (исп. у т. 116), па је питање није ли ту од некога значаја и фонетска промена (јотоване), које у других глагола нема.

У X православни говоре *ос^чјџџу*, а и у неким је другим јужним селима забележено само *прес^чјџџу* Бј, *ос^чјџџем/ос^чјџџе* З, *с^чјџџеш-с^чјџџе /с^чјџџе-ис^чјџџџ* М м. У селима северно (и северозападно одн. североисточно) од Пријепоља забележено је неколико десетина примера типа *с^чјџџем (с^чјџџем)* и сл., а ниједан типа *сџџем* или *сџџем*.

б) У I. л. сг. глагола *моћи* налазимо двојаку могућност, и то обично по формули *могу ~ не могу*:

могу Б м Бј м Бук Г м Гр Граб Др З м За Заб м Јаб Каћ м Кос м Куч Ра Радиј Сџ м Сј м Х м (вероватно аналошко према *мдреш* и сл., в. напред у т. 118а);

не могу Бук Буч Г м Гр Др Жињ З Заб Јаб Каћ м Куч М м Ра Радиј Рут Сџ м Сј п/м Х п/м⁵²⁹.

Одступања су двојака, али ретка: *могу* Ам Жив Рут и *не могу* Ам Бал м Г м Гр Зав м М м.

Појавом *могу* (I. лице сг.) добијена је цела презентска парадигма с непомичним акц., као што је у неким другим говорима то случај с през. гл. *хтјети*⁵³⁰, у којем је у говорима СП приметна супротна тенденција.

с) Двојак је през. гл. *ићи*, али углавном само онда кад није негиран:

идем Ам Бал м Буч Гр ДБ Жив З Кал м Ра Сј м, *идеш* Гр Жињ За м Заб м Куч, *иде* Ам Б м Бал м Бј м Буч Г м Гр Граб ДБ Др ДС м Жив З За м Зав м ЗТ Јаб Каћ м Кос п/м Куч Ра Рад Радиј Сџ м, *идемо* Бј Буч Жив Заб м Јаб Кос Ра Х, *идете* Жив ЗТ, *иду* Бј Буч Гр ДБ Жив Зав м Јаб Кал м Каћ м Лу Ра Сј;

идем Ам Б м Бал м Гр ДС м Јаб Каћ м Кос п/м Куч М м Ра Радиј Сџ м Сј Х п/м, *идеш* Бј Др З м Зав м Јаб Каћ м Куч Сј, *иде* Ам Бал м

⁵²⁸ Пеш. СК-Јб. 278 *сџџем/с^чјџџем*, Ћупић Бјел. 90 *сџџу, сџџу*, али и *посџџу, пресџџу*.

⁵²⁹ Гор. 646 увек тако. Занимљив је утицај негације на 3. лице пл. у Мостару: *могу/не могу (не могу)* (Mat. 358). Stankiewica (Окс. акц.) очигледно није имао у рукама чланака Ф. Матијаскић, па је написао да овај гл. "нигде не показује тенденцију ка померању нагласка на наставак" (62).

⁵³⁰ Исп., нпр., Пиж. Кол. 159.

Бј м Бук Г м Гр ДС м Жив м З Заб м Јаб Кал м Каћ м Кос п/м Ра Рад Радиј Селъ м Х, *идемо* Ам Гр Др ДС м Зав м Кал м Каћ м Кос Рад Радиј Рут Чи м, *идете* ДС м Кос, *иду* Бал м Бј м, — *идем* Б м М м Х м, *идеш* Х м, *иде* Г м М м Х м, *идемо* Б м З м М м, *иду* Х м⁵³¹.

У новошток. је говору равноправно *идем/идѐм*, а у комаранскоме превлађује *идѐм/идѐм*. У ових других ликова изостаје Вукова алтернација *ићи~идѐм*, али зато имамо нову — *идѐм~идѐмо*. Треба, међутим, нагласити да се преношење акц. на негацију врши готово доследно (исп. т. 68а), и код оних говорника у којих је *идѐм* и сл.

д) У двосложних композита типа *доћи* имамо само Вуково *дођѐм* ДБ Заб м, *дођѐш* З м Зав м, *дође* Бал м Г м Гр ДБ Зав м ЗТ Кал м, *дођемо* ДБ, *дођу* Ам ДБ З, *зђе* За м, *нађѐш* Бј Зав м, *нађемо* Рут, *нађу* З итд.

е) С Вуком се најчешће слаже и суплетивни през. глагола *отићи*: *одѐм* Др Јаб Каћ м М м, *одѐш* Рад, *одѐ* Ам Бал м Бј Г м Гр Др Јаб Каћ м М м Ра Радиј Х Чи м, *одѐмо* Буч Гр ДС м Каћ м Радиј, *оду* ДБ За Х Чи м и др.

Забележено је, ипак, и спорадично *одѐш* Ам, *одѐ* Јаб, вероватно према *дођѐм* и сл.⁵³²

254. Глаголи једносложне вокалске основе:

а) Глаголи *брати* и *прати* имају овде Вукове прозодијске ликове, што важи и за њихове композите, као и за глаголе типа *из(а)брати*:

бѐрѐм Каћ м, *бѐрѐ* Рут, *бѐру* Х м, *пѐру* З м Куч, *пѐрѐмо* Буч Куч Селъ;

набѐрѐш Куч Селъ м, *набѐрѐ* Рут, *набѐрѐмо* Радиј, *обѐрѐш* Куч, *обѐрѐ* Др, *обѐру* Ам Др, *побѐрѐмо* Ам Куч, *побѐру* Радиј, *сѐбѐрѐ* Бал м, *прѐбѐрѐш* Куч, *убѐрѐм* Радиј, — *испѐрѐ* Ам, *испѐрѐмо* Др Јаб, *опѐрѐм* За, *опѐрѐш* Ам Х, *опѐрѐ* Бј ДБ Др м З Кал м Радиј Х, *опѐрѐмо* Селъ, *сѐпѐрѐм* Ам; принципски је исто комаранско *опѐрѐм* З м, *опѐрѐ* Х м;

изѐбѐрѐ Сј, *изѐбѐрѐмо* Јаб, — *изѐбѐрѐ* св Каћ м, *изѐбѐру* Ам, *изѐбѐрѐмо* Сј, *одѐбѐрѐ* св ЗТ Каћ м Рад, *одѐбѐрѐ* Селъ, *одѐбѐру* За м, *одѐбѐру* св Рад; исп. и (с двосложним префиксом) *изѐмѐлѐ* Ра.

Само је једном забележено и *да се преопѐрѐм* Сј, од једне старе Муслиманке пореклом из једног од оближњих босанских села⁵³³.

⁵³¹ Гор. 646, Моск. Поц. 83, Нед. Каћ 333 и Стев. Гружа 618 само *идѐм*, али у Гор. и Поц. (можда и другде) *не идѐм*. Исп. и Ник. Колуб. 31 *идѐм* (*иду*), Барј. НП-Сј. 94 *идѐм/идѐм*. Вуковић Акц. П-Др. 322, Руж. Пљ. 152 и Станић Уск. акц. 165 *идѐм*, *идѐмо/идѐмо* (исп. и Тур. Равни 179 *идѐм*), а Пиж. Кол. 22 *идѐмо* само "у подстицајном значењу". Ивић Биогра. 169 *идѐм-идѐмо*. Од многобројних говора у којима је и *идѐм* и (само) *идѐмо* наводио само Тешић Љешт. 185.

⁵³² Исп. Гор. 683 *дѐ* (*дѐѐ*). Огромна већина сродних говора само *одѐ*.

⁵³³ То је одлика многих говора, па и оних западно од Дрине: Симић Обади 37 и Тук. ГЦ 240, затим ГСБ 107 и Петр. Змиј. I 195, као и Петр. Б-К 32-33. Међутим, Павлица Пољ. 98 (а тако и Мат. Мостар 358) само *опѐрѐм*.

б) Што се акцента тиче, с Вуком и Дан. се слажу и гл. типа *бити* и *крџти*, као и композите с моносилабичним префиксом (примере в. у т. 119).

За композите с двосложним префиксом имамо само једну потврду — *понапију* За, чему одговара и преношење акц. типа *не измију се* ДБ.

Није, међутим, сасвим непознато ни *не покрије* Селъ, тј. као у сродним југозападним и западним говорима⁵³⁴.

с) Овај други модел преношења акц. очигледно није типичан за ношток. полимски говор, јер је у њему готово редовно *изаткеш* Жив Радиј, *изаткѐ* Ам За, *изаткѐмо* Буч Др Јаб Куч Селъ, а исп. и *рџапнѐмо* Јаб, *рџастрѐш* Рад, *рџастрѐмо* Др, *рџастру* Селъ.

Само је од једне жене пореклом из Моача (Пљевља) забелсжено и *изаткѐ* X⁵³⁵.

д) Стандардан је прозодијски лик 3. л. пл. глагола *дати* и *знати* с наставком -*ју*: *дају* Др м Каћ м Кос п/м Ра Рад, — *предају* Гр Ра, — *дају* Гр 3 м Јаб Каћ м Рад; *знају* Ам Гр За Рут X м (за синтагме с не исп. *не знају* Ам Рад).

Потпуно је нетипично *знају* Рут, с једне, и *знају* Гр, с друге стране.

Уколико је тај облик с наставком -*ду*, онда се јавља двојство: *даду* Ам ДС м Кос и *даду* Ам Јаб, *не даду* Ам Радиј (за *знаду* немамо потврда)⁵³⁶

255. Глаголи *а/е,је*-основе (II и IV врсте):

а) Доследно је, као и у Вука, *мирсати*~*мирише* Ам Куч Лу Рут, *мирџше* Радиј.

б) У презенту глагола *дати* имамо најчешће несвакидашњу (али не и сасвим непознату) алтернацију *дати*~*да(л)ѐм*, потом Вуково *даѐм*⁵³⁷ и, ретко, форму без алтернације акц.:

даѐм М м Радиј, *даѐм* М м, *даѐ* Кос, *даѐ* Буч Др м За Ра X м, *даѐ* Др м Каћ м Кос Ра Селъ м, *не даѐм* Каћ м, *даѐмо* Ра, а исп. и *дадаѐш* Гр, *дадаѐ* Зав м, *продаѐм* Радиј одн. *дадаѐ* Б м,⁵³⁸

дају Буч Гр За Кос м Куч, *не дају* Ам, *не дају* Каћ м, *даѐ* Гр, *даѐш* Гр, *дадаѐ* Гр Зав м, *продаѐ* Кал м, *продају* Бј;

даѐ Сј, *дају* 3 м.

⁵³⁴ Исп. Вуковић Акц. П-Др. 323, Мат. Мостар 354, Руж. Пљ. 155, Станић Уск. акц. 167.

⁵³⁵ Управо тако Руж. Пљ. 151.

⁵³⁶ Вуковић Акц. П-Др. 321 *даду*, Мат. Мостар 359 *даду* (*даду*). С друге стране, Гор. 688, Симић Обаци 84, Станић Уск. акц. 167, Стев. Гружа 480 и Тешић Љешт. 232 *даду*.

⁵³⁷ Вук у загради наводи и *даѐм*.

⁵³⁸ Исп. Гор. 691 *даѐм*, Тур. Равни 179 *даѐм*, Тешић Љешт. 234 *даѐм/даѐм*. И у СК-Љ. (Пеш. 70) "се врло често оба слога скраћују". У суседном пљ. је *даѐм* (Руж. 149), а тако и у Тршићу (Ник. 429).

Недостаје још само колашинско (Пиж. 161) или ускочко (Станић Уск. I 238) *ддем* па да листа акценатских форми буде комплетна. При томе треба напоменути да ниједна од њих није карактеристична само за један крај срб. Полимља.

с) Уместо Вуковог *смјјати се* ~ *смјјем се* бележимо: *смјјати се/смјјеш се* Јаб Ра, уз *смјјем се* Јаб, *смјј се* Б м (у вези с чим исп. и т. 243с).⁵³⁹

256. Глаголи *a/a*-основе (V врсте):

а) У през. гл. *имати* типа *имам* убедљиво доминира Вуково *имам* Ам Бал м Бј м Г м Гр ДБ Др ДС м З п/м Зав м Кос м Лу М м Ра Радиј Сј п/м Х, *имаш* Бал м Г м Гр Др ДС м Жив З м Заб м Јаб Сел, *има* Ам Бј п/м Б м Г м Гр З За м Заб м Зав м Јаб Кос м М м Радиј Сел п/м Сј п/м Х п/м Чи м, *имају* Г м Гр ДС м Жив З М м Радиј Сел м Сј п/м одн. *имам* З м, *има* Б м Г м (за 1. и 2. л. пл. исп. т. 248).

Уз проклитику *се*, међутим, јавља и *нек-има* Рут⁵⁴⁰, а исп. и спорадично *имам* Граб, *имаш* За м, *има* Г м.

б) Нема алтернације инф.~през. у глагола *бацати* и *мотати*:

бацам ДБ Радиј, *бацаш* Куч Сел м, *баца* Куч Сел (питање порекла силазног акцента у *бацаш* Жив и не мора бити толико спорно ако се посматра заједно с *гуслар* и сл.); *мота* Сел м, *моташ* Ра (пр. за 1. и 2. л. пл. исп. у т. 249, а за композите са силабичним префиксом у т. 252).

с) С претходнима се најчешће слаже и гл. *копати*:

копам Лу М м Радиј, *копаш* Жив м Куч М м, *копа* Гр Зав м Кал м Ра, *копамо* Ам За Куч Ра, *копају* Др м Каћ м Куч одн. *копам* М м.

Чује се, спорадично, и претпостављено Дан. (106) *копам* Радиј, *копа* Ам Сел, па и *копају* Бал м Гр⁵⁴¹.

Дан. је *копам* извео из Вуковог *ископам*, што је потврђено и овде: *ископам* Ра, *ископаш* Др м, *ископамо* Жињ, *окопа* Зав м, *прокопа* За м. Но, како то показује однос *копа-окопа* Зав м, *копа-ископам* Ра и аналогни примери наведени у т. 252а, ликови типа *ископам* и сл. не подразумевају обавезно *копам* и сл.

То важи и за *ишчешљамо* Ам, јер је забележено само *чешљамо* Сел.

⁵³⁹ За *смјјем се* или сл. исп. Вуковић Акц. П-Др. 324, Гор. 654, Дешић ЗБИЈГ 123, Тур. Равни 179, Тешић Љешт. 190, затим Моск. Поц. 86 (уз *смјјем се*), Ник. Срем 297 (уз *смјјем се* и *смјј се*), Рем. Шум. 83 (уз чешће *смјј се* 97), а за *смјјати се* исп. и бел. 490.

⁵⁴⁰ Исп. и *не има* За м, што би указивало на постојање лика *има* (ако није у питању однос типа *иде/не иде*).

⁵⁴¹ Тако и Гор. 646 (по накнадним истраживањима и — *копам*), Симић Обади 38, Тешић Љешт. 38, затим Ник. Тршић 396, Ник. Мачва 230, Ник. Срем 300 (у последња два говора недоследно). Тур. Равни 179 *копам-ископам*.

Иначе је и у композиата обичније *закѡпа* Селъ м, *ископа̄м* Кос, *ископа̄* ЗТ Јаб Кос м Радиј Селъ м, *ископају* ЗТ, *ископа̄мо* Јаб, *накопају* Рут, *окопа̄ш* Кал м, *покопа̄мо* Ам, *прокопа̄* Ам, *укопа̄* Кос м Селъ м, *укопају* Селъ, а исп. и *пречешља* Ам.

д) През. гл. *играти* гласи *йгра̄м* Сј м, *йгра̄* За п/м Ра Селъ м итд., па и *йграју* За Кос м Куч Селъ м, али је и у инф. забележено само *йграти* (исп. т. 244b). Отуда је сасвим неочекивано *обйграти* Куч (исп. и имп. *обйграј* Гр), поред *одигра се* Рад.

Иначе, примери типа *йграју* (као и ретко *кѡпају*) указују на вероватно непостојање Дан. алтернације 3. л. пл.~остала̄ лица у гл. кратких основа.⁵⁴²

е) Насупрот томе, готово је редовна аналогна алтернација у гл. дугих основа типа *спѡвати*~*спѡвѡм*~*спѡвају* одн. *дозѡвати*~*дозѡвѡм*~*дозѡвају*, али само у новошток. говору:

бѡрају Каћ м Рад, *гаћају* Јаб, *јѡвају се* Гр, *кркају* За м, *мѡрају* Ам Бук Буч Граб За, *пѡтају* Буч Гр Жињ За п/м Јаб Каћ м Куч Радиј, *плѡћају* Кос Рад, *прѡчају* Бал м Гр ДС м За Јаб Каћ м Куч Ра, *рѡчају* За Кос м Ра Радиј, *сѡирају* Селъ м, *спѡвају* За Јаб, *спрѡмају* ДБ За м, *стрѡјѡвају* Бук Рад, *чѡвају* ДБ Кал м Рут Селъ м, — *доспѡјѡвају* Кал м, *завитѡвају* Буч, *здоговѡрају се*, ДБ, *избѡрају* Сј м, *издржѡвају* Ам, *исколѡјѡдају* Ам, *изѡвају* Селъ м, *искупѡвају* Каћ м, *настѡпају* ДС м, *објашњѡвају* Радиј, *одабѡрају* Гр, *осигурѡвају* Зав м, *отпучѡвају* Гр, *поѡвају* Буч Селъ м, *пребѡрају* Радиј, *презѡвају* Чи м, *претѡвѡрају* Јаб, *претрѡсају* Ра, *прпѡјѡвају* Кал м, *разѡвају се* Каћ м, *разговѡрају* ДБ Кос м Селъ, *уговѡрају* ДБ, *умѡвају се* ЗТ, *честѡтају* ЗТ итд.

Забележено је, ипак, неколико примера типа *пѡтају* З, *сѡјѡвају* З, *спрѡмају* Зав м Кос, — *зѡкувају* Рут, *одговѡрају* Буч, *пребѡрају* Бук⁵⁴³, непознатих, иначе, осталим новоштокавским говорима у западној Србији⁵⁴⁴.

У комаранском је, с друге стране, сасвим обично *прѡчају* Б м, *смѡјѡшају* З м, — *зѡлѡвају* М м, али се говори и *прѡчају* Х м, *срѡкају* З м. Тиме овај говор још једном потврђује свој прелазни карактер, јер типични зетско-горњополимски и суседни санѡачки говори имају само *прѡча(ј)у* и сл.⁵⁴⁵

ф) Презент гл. *немати* гласи најчешће *нѡмѡм* Бал м Бј Г м Гр ДБ

⁵⁴² Треба ипак напоменути да немамо потврде за све глаголе у којих Дан. (166) предвиђа такву алтернацију, тј. за *јѡмати*, *мѡхати*, а ни 3. л. пл. глагола *чешѡвати* Исп. и Руж. Пљ. 152.

⁵⁴³ Исп. и *прѡчају* у Ђур. Јат 311 (текстови).

⁵⁴⁴ Сјенички, у којем је увек *спѡвају* (Барј. НП-Сј. акц. 117), није типичан представник тих говора. Међутим, у већини новошток. црног. говора је *пѡтају* и сл.: Вуковић Акц. П-Др. 324 (и *пѡтају*, али редовно *зѡпѡтају*), Пиж. Кол. 54, Станић Уск. акц. 168, али Руж. Пљ. 150 само *пѡтају*.

⁵⁴⁵ Барј. Биспор II 32 *цѡјѡпају* (у текстовима), Пеш. СК-Јљ. 70, Ђупић Бјел. 89 и др.

ДС м За м Заб м Кал Каћ м М м Радиј Сель п/м Сј м Чи м, *нѣмаш* ДС м Жив Кос, *нѣма* Ам Б м Бј м Г м Гр Граб ДБ Др ДС м Жив З п/м Заб м Зав м Јаб Каћ м Куч М м Рад Радиј Сель п/м Сј м Х п/м Чи м, *нѣма* Кос Радиј, *нѣмамо* Г м ДС м Сј м Х м, 3. л. пл. *нѣмају* ДБ Каћ м Радиј Сј Чи м.

Није често, али ни потпуно непознато: *нѣмаш* Ам Жив м Сель, *нѣма* Ам Б м Бал м Жив м Сј, *нѣма* Ам Кал м Сель м. Указујемо и на двојак квантитет вокала у другом слогу⁵⁴⁶.

257. Глаголи VI (Стевановићеве) врсте:

а) У неутралној, необележеној употреби презентски облици гл. *виђети* (никада **виђети*⁵⁴⁷) гласе доследно *видѣм* (врло ретко *виђу*)-*видѣш*-*видѣ*-*видѣмо*-*видѣте*-*видѣ*/*видѣ*. Међутим, у обраћању саговорнику, скретању његове пажње, у питању и сличним случајевима јавља се и *видѣш* (ретко и *видѣте*):

Е сад, видѣш, онѣздравила сам Ам, па ѣто видѣш! Ам, *Видѣш ђѡв вѡдѡ?* Буч, *О-таѡа стѡѡ, видѣш!* Г м, *Да нѣје пѣта, можда нѣ би ни ѡѡѡ; ѣто видѣш!* ДС м, *ѡѡ видѣш* За, Јѡ, *видѣш тѡ, да ти нѣшто рѣчѣм* Зав м, *ѣто видѣш, ѡдѣш да ме снимѡш* Каћ м, *Видѣш, ѡѡ је наше ѡѡјѣте* Кос м, *Видѣш како ѡни мене ѣзају* Куч, *ѣтѣ видѣш* М м, па, *ѣто, видѣш* М м, *И ѣто, видѣш, како да ти кѡжем* М м, *Рѡку лѡмила, видѣш!* Ра, *ѣно ѡнѡ, видѣш, тѡ шѣма!* Рад, *ѣто видѣш!* Радиј, *Видѣш, ѡѡ рѡван што е вамо ѡѡје?* Сель м, *Па, видѣш, као малѡ... нѡјѣсам ѡмѡ могућности* Х, *Рѣцимо, видѣш, ѡнѡј Вѡсилѡје, тѡ га пѡзнајѣш... Х, ѣѡо ти, видѣш* Чи м, *ѣѡо сад, видѣш, кѡко је се ѡсѣлило* Чи м, — *ѣто видѣте свѣ како младѣж нѡсѡ* Каћ м и сл.⁵⁴⁸

Наведена ограничења употребе условила су појаву таквога прозодијског лика само у 2. л. (пре свега сг.), а делимично губљење глаголског значења и спорадично кратак вокал наставка.

Примери су, као што се види, забележени у оба наша говора.

б) Према нашој грађи, говори се само *живѣмо* Ам Јаб М м Рад Рут Сель п/м, *живѣте* Граб. За сваки случај исп. и т. 248.

с) Једну потврду, и само њу, имамо за Вуково *ѣбрѣм* Х м, дакле из прелазнога говора.

д) У истоме је говору (и у истоме селу) засведочено, такође Вуково, *да прѡстѣш* Х м.

⁵⁴⁶ "Могућно је да се облици без дужине јављају зато што овај глагол у говору често долази у нарочитој реченичној интонацији" (Мат. Мостар 339). У Мостару је, иначе, само *нѣмам/нѣмам*, а у ист. Херц. *нѣмам* и *нѣмам* (Пецо ГИХ 188).

⁵⁴⁷ Барј. НП-Сј. 22 *видѣт*, 53 *виђѣт*.

⁵⁴⁸ Ник. Срем 303 "једино у емфазу: *ѣто видѣш*", док Ружичић (Пљ. 155) даје целу парадигму типа *видѣм-видѣмо* не наводећи никаква употребна ограничења.

Насупрот томе, у новошток. је готово увек: да *прџстѝш* Буч Жињ За п/м Заб м Каћ м Кос м Радиј Сј м, да *прџстите* Жињ Лу Радиј⁵⁴⁹, мада бележимо и спорадично *прџстѝ* Бј м.

Посебно су занимљиве композите, које задржавају често акц. основно-га глагола: *д-опрџстѝш* Жињ, да *опрџстѝш* За Заб м Сј м, али се говори и *д-опрџстѝш* За м, *опрџстѝ* Заб м.

е) Типу *лџмитѝ~лџмѝм* пришао је и глагол *родѝти(се)*: *рџдѝ* Ам Др Куч Рут Сј, *рџдѝш* Граб⁵⁵⁰.

г) Забележено је, с друге стране, неочекивано *прџврѝш* (*Прџврѝш га [млеко] у бакрџи*) X м, а неочекивана је и транзитивност овога глагола.

г) Према Вуковоме *весѝлѝм (се)* и *свѝдџѝм* овде је (у новошток. говору) најчешће *весѝлѝ* За, *весѝлѝ се* За Кос м, *весѝлу се* Јаб (али и *весѝлѝ се* Рад), а само *сѝдџѝ* За м, *сѝдџѝ* Граб Сј⁵⁵¹.

Сходно томе и у композита је *овѝселѝ* Ра, *провѝселѝ* За одн. *обѝдџѝ* Буч, *пѝсѝдџѝш* Куч, уз напомену да је тако и код Вука и Дан.⁵⁵²

н) У вези с глаголима дугих основа, указујемо, прво, на през. *вѝжѝ* (: *вѝжитѝ* "вредети"), забележен у два села у околини Бродарева:

И сѝгурно вѝжѝ (мед) *за сѝдџу блѝс, вѝжѝ у чѝка* Г м, *Ала ѝим* (пчелама) *џѝ ѝдѝне вѝжѝ. џѝ ѝим ѝдѝне, реко, вѝжѝ. Њѝма е мѝла џѝ сѝ ѝџѝта* Г м⁵⁵³; данас *не вѝжѝ* Бал м.

Говори се, међутим, и *вѝжѝ* Лу, *не вѝжѝ* Ра и сл.

и) Вук има само *жѝрѝм се*, а Дан. [*жѝрѝм се*] (133) и [*жѝрѝм*] (137). Оба та лика постаје и у СП, с тим што мислимо да је Вуков чешћи: *жѝрѝм* Г м, *мѝни се жѝрѝ* Кал м, — *жѝрѝм* Жив м (на крајнем северозападу)⁵⁵⁴.

ј) Чува се однос *бѝлѝ* "чини белим" / *бѝлѝ се* "постаје бео":

бѝлѝлѝш џѝ платно Гр, *бѝлѝлѝш* За, *тѝрѝш га* (платно) *на лѝваду да бѝлѝлѝш* X, *бѝлѝлѝ се платно* у *пџтоку* Радиј, *бѝлѝлѝмо* Др Јаб Куч, *џѝлѝлѝ* Гр, *џѝлѝлѝмо* Буч Куч (исп. и *да га оцрѝи* Г м) / *бѝлѝлѝ се* За, *џѝбѝлѝлѝ се џѝбро* Радиј.

Не знамо како је у других глагола.

⁵⁴⁹ Тако и Гор., Тур. Равни 180 (у тексту), Руж. Пљ. 154.

⁵⁵⁰ Тако и Руж. Пљ. 154.

⁵⁵¹ Исп. Вуковић Акц. П-Др. 325, Гор., Тур. Равни 179 и Станић Уск. акц. 169 *сѝдџѝм*, Руж. Пљ. 154 *сѝдџѝм*.

⁵⁵² У неким говорима композите с -*весѝлити се* имају у през. акц. простога гл. Исп. Станић Уск. акц. 169 *овѝсѝлѝм се, провѝсѝлѝм се*, "али није искључен ни нагласак: *провѝсѝлѝм се*". У Горбиљу: *овѝсѝлѝм се — оѝсѝлѝмо се, провѝсѝлѝм се — провѝсѝлѝмо се*.

⁵⁵³ У истоње је селу забележено и *гѝдѝ*, али не знамо какав је акц. инѝ.

⁵⁵⁴ РСАНУ није прихватио Дан. *жѝрѝм*, али тај акц. није непознат. Исп., нпр., Сињић Ободи 38.

258. Помоћни глаголи:

а) У 1. лицу сг. и у плуралу глагола *хтјети* имамо готово доследно узлазни нагласак:

оћу Бј Буч Гр Др Радиј, ^А*оћу* Бал м Бј м Заб м Зав м Каћ м Кос м; — *оћемо* Гр Др ДС м Жив Кал Ра Селъ Сј, ^А*оћемо* Кал м Каћ м, *оћете* ДБ, ^А*оћете* Каћ м Сј м; — *оће* Ам Бук Јаб Селъ п/м, ^А*оће* Бал м ДС м Каћ м М м Селъ м, *оће* Бук Жињ З Јаб Куч Радиј Х, ^А*оће* ДС м Каћ м Чи м.⁵⁵⁵

Само у Гр бележимо и 3. л. пл. *оће*.⁵⁵⁶

И у 2. и 3. лицу сг. често, под утицајем осталих презентских облика, изостаје баритонеза⁵⁵⁷:

оћеш Ам Буч Др За Јаб Кос Куч Ра Рад Радиј Рут Сј, ^А*оћеш* За м Заб м Кал м Каћ м Кос м Селъ м Х м Чи м, *оће* Ам За Јаб Кос Куч Ра Рад Селъ Сј Х, ^А*оће* За м Заб м Кал м Каћ м Кос м Селъ м.

Још увек су, међутим, сасвим обични и ликови с основинским нагласком:

оћеш Гр Др Јаб Кос м Ра Сј, ^А*оћеш* ДС м Каћ м Кос м Чи м, *оће* Гр Жив Жињ З За м Кал м М м Селъ Ра Сј, ^А*оће* Бал м Г м Др м ДС м Кал м Каћ м Кос м М м Селъ м, *хоће* Гр.

Треба нагласити да су оба лика могућна и у истоме селу, али први чешће у упитним а други у потврђним конструкцијама.⁵⁵⁸ Иначе, ти облици често у реченици остају ненаглашени (нпр. *оће тица да пвади* Гр и сл.).

б) У одричном облику се хетеротонија добро чува, али прилике, бар у пл., нису ни у колико јединствене и једноставне.

У 1. лицу сг. је доследно *нећу* (у свим селима), а у 2. и 3. *нећеш* Буч Гр Жив Каћ м Чи м, *неће* Бал м Бј м Буч Г м Гр ДБ З Јаб М м Ра

⁵⁵⁵ Вук (Српска граматика LVII) и многи говори имају у овом облику *-ѣ*, али Драг. Лица 191 *-ѣ(-е)*, Пиж. Кол. 24 *-ѣ(-е)*, а Гор. 646 и Стев. Груза 622 само *-е*.

⁵⁵⁶ Као што се види из наведених примера, наставак *-ѣ* у 3 л. пл. факултативно је дуг, а такав је и у енклитици: *Водоће се* док су живи За м; Уговорѣ *ка-ће* свигове, *ка-ће* доћи ЗТ, Е они, како *ће* и шта *ће*, узму чтуру ракије ДБ, *кѣку*, *кѣ-ће?* Каћ м, шта *ће* Ра, шта *ће* — *кѣ-ће* Граб, али *стѣће* Ра, они *ће* то Кос и сл. Примера за кратко *-е* има више, особито у футурским облицима типа *џбиће* и сл. Занимљиво је да у Стеван. ССХЈ I 352 имамо само *пваће* и сл., а у ПГХКЈ 167 само *пѣтам* *ће* и сл.

⁵⁵⁷ О акц. през. облика овога гл. исп. Станк. Окс. акц. 61-62.

⁵⁵⁸ Двојако и Тешић Љешт. 185, затим Симић Обади 38 (*оћеш*, али у питању *оћеш* ли), док је у Гор. 646 само *оћеш*, *оће*. Исп. и Ник. Колуб. 42 *коко оћеш*. Можда је тако било и у Грузи (Стев. 622), само што се то тамо види само у синтагмама с енклитиком ли (краткоузлазни акц. не јавља се у томе говору на пенултими, па отуда *оћеш/оћеш* ли). Питање је колико ово важи и за старосрпског двојство *оћеш/оћеш* ли (Пеш. СК-Јб. 40). Но, у оба та говора и у пл. имамо *оћемо/оћемо* ли, *оћемо* ли. Акц. *оћеш* забележен је и у четири пункта у северозап. Босни (ГСБ 67).

Радиј итд., а забележено је и *неће*⁵⁵⁹ (*Грдм неће у копрџе*) Х м.

У 1. и 2. лицу пл. доминантно је *нећемо* Б м Бал м Буч Гр Каћ м Рад, *нећете* Буч Гр Каћ м и др., а ретко *нећемо*⁵⁶⁰ Жив м Сј.

Двојак је акценат и квантитет наставка у 3. л. пл.: *неће* Ам Жив За м Заб м Каћ м Кос М м Ра Селъ п/м Сј, *неће* Ам З Јаб и *неће* Ам Кос Ра, *неће* Бал м.

Као што се види, нема пуне сагласности с акценатом ненегираних облика. Станкијевич каже да горобилски одрични облици *нећу*, *нећемо*⁵⁶¹ "указују на дубински нагласак основе"⁵⁶². Међутим, данас у говорима преовлађује однос (*х*)*дћемо* ~ *нећемо*⁵⁶³ или (*х*)*дћемо* ~ *нећемо*⁵⁶⁴. Отуда би и у Жив и Сј требало претпоставити (*х*)*дћемо*, но то није забележено (исп. *дћемо* Жив Сј, *дћете* Сј м).

Аналогна је ситуација и у 3. л. пл.⁵⁶⁵ Међутим, како то показује и горобилско *дће* ~ *неће*⁵⁶⁶, паралелизам није обавезан.

с) Говори се на целој подручју и доследно *није*⁵⁶⁷.

3) АОРИСТ

259. Двојство инф. *почѣти* (*почѣти*) огледа се и у плуралским облицима аориста:

ддн^ч*јесмо* Кос, *ддн*^ч*јеше* Буч Куч Селъ, *ддн*^ч*јеше* Рад, *пдмр*^ч*јеше* Ам, *пдчеше* Бук Жив, *уџеше* Жив За м Јаб Ра, *умр*^ч*јеше* Х м одн. *помр*^ч*јеше* Х м;

дон^ч*јеше* ДС м, *изн*^ч*јеше* Кос, *почѣсмо* Каћ м, *почѣше* За м Кал м Селъ Сј м Чи м, *уџесмо* Б м Чи м, *уџеше* Др м Кос Куч Селъ п/м, *уџеше* Каћ м.⁵⁶⁸

Напомена: У даљем излагању указаћемо само на прилике у 2. и 3. лицу сингулара.

⁵⁵⁹ Тако и Тешић Љешт. 185.

⁵⁶⁰ Овако Мат. Мостар 359 и Симић Обади 38, док Станић Уск. акц. 165 има *нећемо*, али *нећете* (: *дћемо*, *дћете*).

⁵⁶¹ Погрешно наводи и *нећеш*, јер је у Гор. (646) само *нећеш*.

⁵⁶² Станк. Окс. акц. 62.

⁵⁶³ Гор. 646, Рем. Шум. 376, Тешић Љешт. 185 и др. Стеван. ССХЈ I 349-350 *хдћемо/нећемо*, ПГХКЈ 207 *хдћемо/нећемо*.

⁵⁶⁴ Мат. Мостар 359, Симић Обади 38, делимично и Станић Уск. акц. 165 (исп. Бел. 560).

⁵⁶⁵ Исп. Мат. Мостар 359 *хдћџ/нећџ*, Симић Обади *дћџ/нећџ*, о једне, а *дћџ/нећџ* (Станић Уск. акц. 165), с друге стране.

⁵⁶⁶ Гор. 646. У Стев. Гружа 475 такође *дће* лц/*неће*, али тамо постоји и *дће*. Исп. и Стеван. ССХЈ I 349-350 *хдћџ/нећџ*.

⁵⁶⁷ Бук *није*, али Гор. 646, Тур Равни 179, Мат. Мостар 359, Руж. Пљ. 155, Симић Обади 38, Тешић Љешт. 190 и неки други говори *није*.

⁵⁶⁸ Исто Руж. Пљ. 162. Исп. и Петр. Ровца 162 *умријеше*, Пиж. Кол. 24 *уџеш*.

а. Консонантске основе

260. а) У глагола типа *пѣћи~пѣчѣм* имамо само *пѣче* Кос, — *зѣтече* Каћ м, *испече* Рут, *отече* М м Чи м, тј. с прототонијом.⁵⁶⁹

б) Доследна је прототонија и у композита гл. *-вести и *-нести, али само у облицима типа *дѣведе* Јаб Кос, *зѣведе* ДС м, *дѣведе* ДС м Јаб, *привѣде* Сељ; *дѣнесе* Ам Буч ДС м За м Јаб Куч Сељ м Сј п/м, *изнесе* Куч, *дѣнесе* Б м Буч Г м Сј Х м, *прѣнесе* Б м.

У облика с континуантом јата у основи она, међутим, изостаје: *пѣчије* Сељ, *прѣчије* Рут⁵⁷⁰ (исп. и сродне примере у т. 266б).

261. У гл. типа *моћи* (простих и сложених с асилабичним префиксом) дошло је до лексичке диференцираности: *рѣче* Ам Жив З м За Заб м Јаб Радиј Сељ Х, али *мѣже* Буч, *не мѣже* Буч Кал м, *мѣче* Др, *слѣже се* За м, *смѣче* Кос Сељ м⁵⁷¹.

У оних са силабичним префиксом чешће је *пѣмѣже* Кос Сељ м, *пѣмаче* Кос, *прѣмаче се* Кос, — *зѣнеможе* Буч него *излѣже* Кос, *помѣже ми* Рут⁵⁷².

262. а) У композита са -*јести* забележено је и Дан. *изѣде* Др м, али верујемо да је обичније *пѣведе* ДС м Ра.

б) У гл. типа *уѣћи* нешто је чешће *нѣлѣже* Кал м, *уѣже* За м, — *нѣлѣже* Бук Буч, *уѣже* Рут него Даничићево *уѣже* Др м Кос, *уѣже* Рут.

в) Овде је познато и Дан. *пѣбѣже* Каћ м Кос Сј, али се (на југу) говори и *пѣбеже* ДС м, *пѣбѣже* М м.

д) У композита са -*пасти* (а изгледа и са -*дићи*) убедљиво преовлађују примери с неповученим акц.: *дѣпаде* Сељ, *нѣпаде* Ам Гр Ра, *отпаде* Буч, *прѣпаде* Кос, *прѣпаде* Ам Каћ м, *не паде* М м, — *издиже* Кос, али је забележено и *нѣпаде* ДС м, *упаде* Сељ.

Занимљиво је да свако слагање с Дан. (у т. а-с) значи истовремено одступање од суседних говора у Црној Гори (и, наравно, обрнуто). Ни ретко *нѣпаде* није само полимска специфичност⁵⁷³.

⁵⁶⁹ Тако Дан. и други говори.

⁵⁷⁰ Руж. Пљ. такође *дѣнесе* (164) *дѣнције* (166), као и Гор. 684.

⁵⁷¹ Вуковић Акц. П-Др. 336-337 и Руж. Пљ. 164 исто. (Дан. 96 *мѣже* и, према Вуку, *рѣче*). Исп. и Гор. 645 *лѣже*, Тешић Љешт. 183 *лѣже*, *мѣче*. Међутим, Мат. Мостар 360 не само *рѣче* (као и Пецо Орт. 47 и други говори) већ и *мѣче*, Барј. НП-Сј. акц. 99 *лѣже*. У комаранском говору забележили смо такође *мѣче* Г м, али и *мѣкоше*, што значи да ту нема никакве алтернације акц.

⁵⁷² Исп. Вуковић Акц. П-Др. 337 *помѣже/пѣмѣже*, Гор. 645 *измаче/помѣже*, Симић Обади 35 *измаче*.

⁵⁷³ Барј. НП-Сј. акц. 102 *нѣпаде*, Станић Уск. аор. 205 *дѣпаде*, али Вуковић Акц. П-Др. 338 и Руж. Пљ. 166 *дѣпаде*, Мат. Мостар 360 *нѣпаде*, Гор. 645 и Симић Обади 35 *прѣпаде*. Симић наводи и *пѣбѣже*, али Вуковић Акц. П-Др. 338 и Руж. Пљ. 164 *пѣбѣже*, Станић Уск. аор. 205 *прѣбѣже*.

263. а) Од гл. на *-сјећи* имамо забележено само *дс^чјече* Рут, *прдс^чјече* За м, тј. као код Дан. (99).

б) Насупрот томе, исп. *јкраде* За м⁵⁷⁴.

Очигледно да лексичке разлике (као и код *рећи* ~ *лећи*, *допасти* ~ *уљести* и сл.) имају примат над истоветношћу прозодијскога односа инф.~през.

264. а) Доследна је, и овде, прототонија у гл. типа (*из*)*вући* и (*ис*)*трести*: *туче* Кал м, — *двуче* Ам Гр ДБ ДС м Јаб Рад Радиј, *звуче* Жињ, *извуче* Кос Рут, *пдвуче* З м Чи м, *јуче* Ра; *истресе* Кос Сј.

б) Тако је, а за разлику од Дан. (118), и у одговарајућих гл. III врсте који имају облике аор. по I врсти: *стѣже* Радиј⁵⁷⁵.

265. Гл. *ићи* и композите:

а) Доследно је *иде*, — *оде* Бал м Буч Гр Др ДС м Заб м Јаб Кос Куч Радиј Селъ Чи м; — *одође* Бал м Бј Бук З Кал м Кос Ра Сј, *зодође* Ра, *надође* Гр Др Кал м Каћ м Кос Х, *подође* Каћ м Куч, *придође* Кос Рут, *продође* Кос Ра Рад и сл.

б) Окситонија је засведочена, као и код Дан. (108), и у тросложних облика типа *изодође* Гр Ра, *изодође* Ра Радиј, *наодође* Др Жив Јаб Кал м Кос м Куч, *приодође* Кос, али је бар равноправно с овим и *изодође* Ра, *изиде* Др Јаб Кос Куч Селъ, *изодође* Др, *наодође* Каћ м Радиј Рут, *одође* Селъ м⁵⁷⁶.

в. Једносложне вокалске основе

266. а) У глагола с дугом вокалском основном типа *јести* повлачење акц. није, као код Дан. и у многим говорима, обавезно:

пдоџ Гр Др, *јоџ* Др Кос Селъ м Сј, — *здоџ* ДС м;

истѣ се Кос, *пдоџ* Др Кос Ра Рут, *јоџ* Гр Заб м Каћ м Кос Радиј Рут Селъ м.

У комаранском је, пак, само *пдоџ* М м, *јоџ* Б м, — *рдоџ* М м.

б) Аналогно примерима типа *пдн^чј* (т. 260б), имамо и *пдмр^чј* За м Заб м Куч, *прдодр^чј* Сј, *јмр^чј* Ам Каћ м Куч Сј Чи м (сви су пр. новошток.).

⁵⁷⁴ За тип а) исп. Руж. Пљ. 164 и Тешић Љешт. 183, а за онај под б) Стев. Гружа 616. Као и овде, тако су и у Грузи у питању само композите глагола *крати* и сл. глаголи на *-исти*. Иначе је у Грузи такође *прдс^чјече*, али и *дс^чече* (само овако Станић Уск. аор. 205). И Ружичићу "изгледа" да би ова "група...могла имати и непомичн акценат: *опреде*, *јкраде*... *пдмр^чје*...*дс^чрише* и сл." Међу наведеним пр. је и један гл. на *-ћи* (*острићи*), за који немамо потврда.

⁵⁷⁵ Мат. Мостар 361, Пецо Орт. 47, Руж. Пљ. 164 исто.

⁵⁷⁶ Двојак и Руж. Пљ. 166, Симић Обади 81, Тешић Љешт. 183. Исп. и Стев. Гружа 618 *изодође/иде* (лексички поларизовано). Барј. НП-Сј. акц. 95, Мат. Мостар 361, Пецо Орт. 47 и Станић Уск. аор. 206 само *наодође* и сл., али Гор. 645 *изодође*.

Иако релативно особена, ова појава није сасвим непозната, а јавља се и у неким суседним говорима. У Гор. и Пљ. је она чак доследна⁵⁷⁷.

267. а) У композита типа *дозвати* и у сродним гл. обично је *пдзџа* Радиј, *прџџа* Ра, као и *ндџџе* (: *ндџџети*) Кос, *пдккла* Кос, али није непознато ни *ддзџа* Жив Зав м.

Исп. и из ком.: *џспрџ ми*, *џспрџ дчи* X м.

Колебање је засведочено и у суседноме пљеваљском, па и у другим сродним говорима⁵⁷⁸.

б) Из новошток. имамо само *џздаде* Буч Сј, *прџдаде* Сј, *пдзнаде* Кал м, *сдзнаде* Кос, али у ком. *пдзнаде ме* М м.

Овакво одступање од Дан. (105-106) јавља се и у композита гл. *стати*, с тим што је забележено овога пута само у новошток.: *џстаде* Куч, — *ддустаде* Кос.

Неупоредиво су распрострањенији и фреквентнији примери попут *џдстаде* Селџ, *ндста* Бук Буч, *дста* Ам Бук Буч Др Јаб Кос Ра, *дстаде* Гр Др ДС м Кал м Каћ м Ра Селџ м Сј м X, *пдстаде* Селџ м, *прџста* Бук Кос, *прџстаде* Кал м, *џстаде* Селџ, — *прекдста* Ам и сл.

За ком. немамо података, али ћемо навести један гл. III врсте с формантом *д* у аор.: *прџкиде* З м.

Прототонија типа *пдзнаде* није у говорима шире засведочена, али је позната суседним новопазарско-сјен. говорима, а и неким типично новоштокавским⁵⁷⁹.

с) У глагола типа *до-бити* имају говори СП обично Дан. *ддбџи* Ам Јаб Куч, *џзбџи* Б м Бук, — *здџџи* Јаб, *прџџџи* Јаб, *сдџџи* Радиј, — *ндпџи се* Буч Лу, *нџ попџи* Гр, — *џлџи кџша* Буч, али у новошток. није ретка ни окситонија: *џзбџи* Бук Заб м Кал м Кос Ра, Једна група уз тај пдток *џзбџи* у зору Бал м; *здџџи* Жив.

Ово је колебање познато и неким оближњим говорима, па и суседноме пљеваљском⁵⁸⁰.

д) У гл. типа *по-крити* имамо обрнуту појаву: поред Дан. (102) *ндџџи* Г м, *пдџџи* Кос, *прџџџи* пџшкџ Чи м, *прџџџи* Буч, *спдџџџи* Ам, *џџџи се мало* у рџку Чи м, — *сџкрџи се* Селџ и *пдџџџи* Г м, *спдџџџи* За м, *џџџи* Б м, *сџкрџи* Каћ м.

⁵⁷⁷ Гор. 645, Руж. Пљ. 166. Исп. и Барј. НП-Сј. акц. 96 *џмрџ/џмрџ*, Стев. Гружа 618 *џмрџ*.

⁵⁷⁸ Исп. Руж. Пљ. 164, Симић Обади 36, Станић Уск. аор. 202. Гор. 645, Моск. Поц. 71 и Тешић Љешт. 183 само *ддџџа* и сл., али у Поц. *ддџџџџ* (за Гор. и Љешт. нема података), Вуковић Акц. П-Др. 335 *прџџџа*, *дџра-дџдџџа* и сл.

⁵⁷⁹ Барј. НП-Сј. акц. 116 и Станић Уск. аор. 202 *прџдаде*, а тако и Ник Мачва 226.

⁵⁸⁰ Руж. Пљ. 164, а исп. и Симић Обади 36. Моск. Поц. 71 и Тешић Љешт. 183 само *зџџџи* и сл.

Ни пр. типа *оџри* нису специфичност србијанскога Полимља⁵⁸¹.

268. У примерима типа *џби, џби ~ пџи, пџи* огледа се међусобно укрштање Дан. *пџи~рџи*. У аор. простих гл. забележен је само једносмерни утицај. Тако у 2. и 3. лицу гл. *бити* (*esse*) имамо не само Дан. *би* него и аналошко *би* (за *вити* и сл. немамо потврда):

И тако ми би тешко ДБ, *Кад би на границу* Х м, *Шта те, каже, теби би?* Чи м, *би* Ам Буч Гр Др п/м ДС м Каћ м Кос Куч М м Рут Х м, *не би* Ам Бук Буч Гр Жив Жињ Јаб Кал м М м Радиј Селъ;

Би тако десе-дан Бук, *Мало би, здеу ме џпџт* Др, *Би ли-но ланске гдине?* З м, *Три године Шџба би* Кал м, *И кад би пред мрак, оће да га преведу* Рад, *Би мрак* Селъ, *би* Ам Бал м Бук Др ДС м Јаб Кал м Рад Селъ, *не би* Куч⁵⁸².

Посреди не мора, међутим, бити само утицај глагола типа *бити* (*percutere*) већ (а можда и пре) уједначавање према осталим лицима аор. и инфинитиву.

с. Вишесложне вокалске основе

269. Код Дан. постоји разлика између кратких и дугих основа гл. на *нуне*: *пџну* (119) ~ *зврну* (116). У говорима СП имамо у обе те категорије акценат силазне интонације на прими:

а) *сџну* Рут Селъ, *сџну* Др Јаб, — *дсџну* Жив,⁵⁸³

б) *грџну* Кал м (али не знамо како гласи инф.), — *џгину* Б м Каћ м, *џгину* Кос Сј, *нџгину* Др, *дџметну* се Ам, *пџгину* З м Кос, *пџгину* Ам Бј Бук Гр Граб Др, *прџисну* Кос, *сџтрину* Куч; *џвгину* Чи м;

с) *дрну* Др, *зџвну* Радиј, *џрну* Кос, *кџну* Ам, *крџну* Жив, *крџну* За м, *муну* Селъ, *шикну* Куч, — *џкрџну* се Кос, *ндџрну* Рут, *дкрџну* Б м Г м Гр, *дкрџну* Ам Радиј Селъ, *пџџрну* Кос, *прџџрну* Селъ, *рџзмину* За п/м.

Једини забележени изузетак — *шикну* *крџ* Јаб — може чак бити и хапакс.

Од источнохерц. говора с којима обично поредимо овдашње полимске прилике само Обади имају *врџну*, *покрџну* (*пџкрџну*)⁵⁸⁴.

⁵⁸¹ "Може се сматрати старим Даничићев однос *ли-прџи*: *ши-сџи*, иако је у већини говора нарушен" (Пеш. ВД гл. акц. 259). Ову констатацију потврђују, с једне стране, прилике у говорима поменутих у претходној и следећој белешци, а с друге стране полимско (ређе) и мостарско и ортијешко (последно) *оџри* и сл. (Мат. Мостар 362, Пецо Орт. 47).

⁵⁸² Стев. Груза 616 само *би, џи, џи, пџи*; Моск. Поц. 71 *џи, џи, пџи*; Гор. 691 *би (џи)* (ово друго у синтагмама типа *шта би* и сл.); Симић Обади 86 *би*, али 35 *пџи*.

⁵⁸³ О квантитету финалнога вокала исп. т. 121 и бел. 236, 237.

⁵⁸⁴ Симић 35 и 36. С говорима СП се слажу Барј. НП-Сј. акц. 110, Барј. Бихор I 78, Вуковић Акц. II-Др. 338-339, Гор. 645, Мат. Мостар 363, Пецо Орт. 47, Руж. Пљ. 164-165, Станић Уск. аор. 204, Тешић Љешт. 183 и др. Исп. и чланак М. Стевановића *О данашњем акценту аориста*, НЈ н. с. V 250-263.

270. Прозодијски лик асигматскога аориста у глагола II (Стеван.) врсте зависи углавном од квантитета основинскога вокала.

а) Глаголи са кратким вокалом у основи имају по правилу акценат на прими:

дрѣ Селъ м, — *скрѣса* Б м;

дпсова Јаб, *дсова* Чи м, *дтрова* За м, *прикова* Жив, — *ндсмија* Б м, — *пришапта* Чи м, — *пдпљеска* ме Бал м;

ндсија Селъ м, *пдкаја* Каћ м, *приприја* Куч;

пдсатира Лу;

здинтересова Б м.

Забележено је, ипак, *не овариса* Кос м.

Склоност ка прототонији засведочена је и у другим сродним говорима, а у Мостару је и у Ортијешу захватила и сложене гл. с дугим вокалом у корену.⁵⁸⁵

б) У србијанском Полимљу је, као и код Дан., само *завика* Ам Др Жив м Јаб Кал м Кос Куч Ра Сј, *повика* Др Јаб, *показа* Куч, *пописа* Кос, *увеца* Чи м, *уџка* Рут.

Тим пре је *вика* Гр Селъ, *каза* Кос п/м Куч М м и сл.

271. Оно што је речено за гл. II врсте принципски важи и за гл. V врсте (а/а-основе), али између гл. тих двеју врста нема потпунога слагања кад су им основе кратке.

а) Према Дан. *вјенча* (166), овде је *вјенча* Бук, *крѣпа* Г м Лу, а само једну потврду имамо за *шчѣпа* Б м (у истоме селу у којем је засведочено и *скрѣса*⁵⁸⁶).

б) Прототонија није доследна ни код композита, као ни у гл. типа *оружати*:

дклиза се Јаб, *пдтрпа* Ра, *сѣ се јтишиа* ДС м, — *дбећа* Сј;

укрѣа ДС м, *упиша* Кал м, — *смрѣља* Др, — *обенђија* Др.⁵⁸⁷

с) Она је, насупрот томе, доследна у сложених гл. типа *по-гледати*:

дбчекѣ Чи м, *зпнуца* Рут, *збчекѣ* Кос, *ишћера* Ам Жив, *дпљачкѣ* Бук, *дћера* Ам Кос, *дћера* Јаб, *пдгледа* Жив, *прѣгледа* ме З м, *пдћера* Гр Кос,

⁵⁸⁵ Мат. Мостар 363, Пеџо Орт. 47.

⁵⁸⁶ С обзиром на то да није забележен инф., није уопште сигурно да ова два гл. спадају у тип *вјенчати*~*вјенчати*. На то указује и кратак финални вокал (иако он и не мора увек бити дуг) и *крѣпѣ* у Пеш. СК-Љ. 94 (иада је тамо *шчандѣ* sic! — стр. 95).

⁵⁸⁷ У многим сродним говорима различито се понашају прости и сложени глаголи, по моделу *вјенча/привјенча*: Мат. Мостар 363, Моск. Поц. 74, Руж. Пљ. 165, а исп. и Барј. НП-Сј. акц 119 *мдта/рѣшчепрѣ*. Међутим, Вуковић Акц. П-Др. 343 *вјенча-привјенча*, а Станић Уск. аор. *вјенча-привјенча* (201-202).

прѣпца Кос, *прѣхера* Јаб, *џеледа се* Кос, *џеледа* Куч, *џува пѣту* Кос, *џхера* Кос.

d) У гл. с дугим вокалом у корену нема повлачења акц. ни у простих ни у сложених глагола:

гађа Заб м Кос Радиј, *крка* Сј, *пѣта* Др Јаб Кос, *прѣча* Кос, *страда* Кос, *чува* Јаб;

завлада Каћ м, *залупа* Сељ, *испрѣча* ДС м Јаб, *помчѣша се* Буч.

Овако је и код Дан. (158-159)⁵⁸⁸.

272. Глаголи на *-им* у презенту показују двојако, али више спорадично него недоследно одступање од Даничића, и то само они са кратким вокалом у корену.

а) Тако у гл. с *a/u*-односом имамо знатно чешће *држа* За, *лежа* Жив Сј, *стаја* Рут, — *дѣтрча* Б м М м, *џтрча* Ам, *отрча* М м, *рѣтрча се* Радиј него *држа* Ам, — *потрча* Ам.

Од гл. с дугим вокалом у корену забележено је само *уђута се* Рут.

б) Запажена је обрнута појава у гл. на *je(— ѣ)/u* са кратким кореновим вокалом у односу на ону коју смо имали у одговарајућих гл. на *a/u*:

сиђе Јаб, — *загрмље* Др, *побѣле се* Кос, *поцрвѣње* Б м, *разбѣле се* Сј м, *сагоре* Ам, *салѣне* Сј;

дѣлеће Заб м Кос, *прѣлеће* Рут, *сагоре* ДС м Каћ м.

Занимљиво је да и у суседном пљеваљском говору управо гл. "*лѣхети*... има обично повучени акценат"⁵⁸⁹. Руж. претпоставља и *џгоре*, *разбѣле се*.

Није, међутим, само ово неслагање с Дан. потврђено и у другим сродним говорима већ и оно под а)⁵⁹⁰.

Ружичић (Пљ. 167) помиње повлачење акц. и у гл. дугих основа када су сложени, али таквих примера ми немамо: *зачуљѣне* Куч, *оживѣне* Др, *поуђе* Јаб, па је, тим пре, и *шѣне* Ам Кал м.

273. Глаголима на *нунѣ* (в. т. 269) придружују се доследном протонијом (овога пута без иједнога изузетка) гл. *u/i*-основе (VI врсте). Међутим, док је у првих било делимичног неслагања с Дан. и неким говорима (кад се радило о глаголима с дугим вокалом у корену), код гл. на *u/i* сви се слажу. Наводимо, ипак, нешто већи број примера, али пре свега као илустрацију разлике у квантитету ултиме:

⁵⁸⁸ Отуда се може сматрати донекле непрецизна формулација по којој су "у севернијим млађим новоштокавским говорима прилике... као код Даничића" (Ник. Основи 115), а при томе се, поред *прѣча* и *џура*, наводи и мацванско *џпѣта*.

⁵⁸⁹ Руж. Пљ. 167.

⁵⁹⁰ Исп. за гл. типа *држати*, Вуковић Акц. П-Др. 341 и Станић Уск. вор. 202 *држа-задржа*, Мат. Мостар 363 и Руж. Пљ. 168 *држа/џдржа*, Ђук. ГЦ 238 *држа/џдржа* и *задржа*.

а) *кѡси Јаб, нѡси Сј, рѡни Каћ м, рѡви Јаб, рѡди Заб ЗТ, скѡчи Кос, слѡми Др, слѡжи Бал м;*

ѡѡори Гр, ѡѡ се ѡѡѡи ДС м; ѡѡѡи Сель;

ѡѡѡи Буч, ѡѡѡи За, ѡѡѡи се ЗТ, ѡѡѡи се За м Сј м, ѡѡѡи Бук Г м Кос Сј п/м, ѡѡѡи Рут, ѡѡѡи Каћ м, ѡѡѡи Јаб, ѡѡѡи Жињ, ѡѡѡи се Куч, ѡѡѡи Чи м, ѡѡѡи Ам, ѡѡѡи Кал м, ѡѡѡи Рад, ѡѡѡи Др, ѡѡѡи Г м, ѡѡѡи ДС м, ѡѡѡи Радиј, ѡѡѡи ДС м, ѡѡѡи М м Х м, ѡѡѡи ДС м, ѡѡѡи М м, ѡѡѡи Жив, ѡѡѡи Каћ м, ѡѡѡи ми се М м, ѡѡѡи Бј м итд.;

б) *ѡѡи Заб м М м, ѡѡи Радиј, ѡѡи Гр, ѡѡи Сј, ѡѡи Кос Сель, ѡѡи Бал м, ѡѡи се Чи м, ѡѡи Бук, ѡѡи З;*

ѡѡѡи (разѡѡе се) Сель м, ѡѡѡи ДС м, ѡѡѡи се Др, ѡѡѡи Кос, ѡѡѡи ме Г м, ѡѡѡи Радиј, ѡѡѡи Бук ДС м Заб Сель, ѡѡѡи се Гр, ѡѡѡи Ра, ѡѡѡи Кал м Кос м Сель Х м, ѡѡѡи За м, ѡѡѡи Каћ м, ѡѡѡи Гр, ѡѡѡи З м, ѡѡѡи се ДС м, ѡѡѡи Кос, ѡѡѡи Др, ѡѡѡи Каћ м, ѡѡѡи се Сј, ѡѡѡи Јаб, ѡѡѡи Сј м, ѡѡѡи се Бук, ѡѡѡи Г м, ѡѡѡи ДС м Куч, ѡѡѡи Ам;

ѡѡѡи Кос, ѡѡѡи Гр, ѡѡѡи Кал м Рут, ѡѡѡи Лу итд.

Могућно је да у понеком од примера типа *ѡѡѡи* имамо тзв. позиционо условљено губљење постакац. дужине, а можда и у онима типа *ѡѡи* (мада је у 3. лицу през. најчешће *ѡѡи*), али то сигурно не важи ни за један пр. типа *ѡѡѡи*.

4) ИМПЕРФЕКТАТ

274. Будући да се “по правилу акц. имперфекта слаже с акцентом презента”⁵⁹¹, то је логично прозодијско двојство *ѡѡѡи* Кос Сель м, *ѡѡѡи* Сель м / *ѡѡѡи* Рут.

Исп. и през. *ѡѡѡи/ѡѡѡи* (т. 253с).

275. а) Имперф. гл. *ѡѡѡи* гласи, као и код Дан., *ѡѡѡи* Ам, *ѡѡѡи*⁵⁹² Др, али је уз негацију забележено и *ѡѡѡи* Буч.

б) Насупрот Дан. *ѡѡѡи* бележимо *ѡѡѡи* Ам Каћ м. Овако је и у суседноме плевалском, а и у другим најсреднијим говорима⁵⁹³.

с) Дан. наводи на 100. стр. *ѡѡѡи, ѡѡѡи* итд. и каже да је тако “у свијех” простих гл. те врсте. С тим се у говорима СП слаже и имперф.

⁵⁹¹ Вуковић Акц. П-Др. 330. Исп. и Ивић Проз. систем 141.

⁵⁹² О квантитету финалнога вокала у 3. л. пл. исп. напред, т. 123.

⁵⁹³ Руж. Пљ. 158, а исп. и Вуковић Акц. П-Др. 332, Станић Уск. акц. 171 (овде и *ѡѡѡи*), затим Гор. 646 (*ѡѡѡи*), Моск. Поц. 100 (*ѡѡѡи, ѡѡѡи*).

гл. *бити*, али само у 1. л. сг. доследно, док у осталима имамо двојаке прозодијске ликове, Даничићеве чак нешто ређе:

бијаше Бј Бук Др Жив Жињ За м Јаб Кос Куч Ра Селъ Сј п/м, *бијагу* Ам Буч Кос Рад, *бијагу* Кос Лу, *бија^h*у Каћ м Х м;

бијаше Ам Бј Бук Буч Др Жив За п/м Јаб Кос п/м Куч Ра Рад Селъ п/м Чи м, *бијасмо* Бј За Кос, *бијагу* Бук Кос Куч, *бијагу* Бук За Кос Селъ.

И ово је двојство познато суседноме плъ. говору, али је у њему и у 1. лицу сг. *бијаг/бијаг*⁵⁹⁴. Ми смо, међутим, бележили само *бијаг* Ам, *бија^h* Ам Буч Куч Рут, *бија^h* ДС м, *не бија^h* Јаб, што, опет, није само специфичност овдашњих говора⁵⁹⁵.

Импф. гл. *бити*, "кад од уметка *ѡ* има само *ѡ*, добија у свијем лицима на њему " "(Дан. 104): *бѡше* Б м Гр Зав м Каћ м Кос М м, *бјѡше* Радиј, *бѡсмо* Кос, *бѡ^h*у Б м ДС м⁵⁹⁶.

276. а) Поред *ви^hаше* Ра Радиј, *ви^hагу* Куч, *ви^hају* Рут, забележено је и *што ви^hаше м^hј чйча* Куч. У питању је необична комбинација импф. облика и аор. акцента.

б) Није потврђено Дан. *купѡасмо*, што значи да јест плѣваљско, пивско-дробњачко или ускочко *купѡасмо* Селъ⁵⁹⁷. Других и(или) другачијих потврда немамо.

277. а) Не слаже се с Дан. ни импф. гл. *имати*, али овога пута својом окситонијом: *имаше* Г м ДС м За м Селъ п/м Х м, *им^h*у Бал м⁵⁹⁸. Насупрот томе, облици с формантом *д* потврђују најчешће његово *имадијах* (168): *имадија* ДС м За м Селъ м, *имадија^h* ДС м, *имадијаше* Ам Бј Јаб Кос, *имадијасмо* Каћ м, *имадијагу* Буч, али није непознато ни *имадијаг* Гр, *имадија^h* ДС м, *имадијаше* Гр Јаб⁵⁹⁹.

б) Двојак је и негирани гл., тј. *немати*:

Она-јѡдан имаше браду, онѡ јѡдан нѡмаше ДС м / *нѡмаше сѡли* Селъ м. Исп. Дан. *пѡсѡше* (175).

У през. је, иначе, неупоредиво распрострањеније и фреквентније *нѡма* него *нѡма* (т. 256f).

⁵⁹⁴ Руж. Плъ. 161.

⁵⁹⁵ Исп. Гор. 646 *бија^h*, Станић Уск. акц. 171 *бијаг*, али у оба говора поред *бијаше* и *бијаше*.

⁵⁹⁶ О екавизму у овим и сродним примерима исп. у одељку о континуантима јаѡа.

⁵⁹⁷ Тако и Вуковић Акц. П-Др. 330, Руж. Плъ. 159, Станић Уск. акц. 172. Иначе, прототоније овога типа "нису ширег домаѡаја" (Пеш. ВД гл. акц. 249).

⁵⁹⁸ Руж. Плъ. 159 исто, Вуковић Акц. П-Др. 332 *копѡсмо*, а Станић Уск. акц. 172 *имаше/имаше*. Ни појава окситоније у импф. није "ширег домаѡаја" (Пеш. ВД гл. акц. 249).

⁵⁹⁹ Занимљиво је да аутори Прав. р. нису прихватили Дан., већ само ову варијанту (s.v. *имати*).

5) РАДНИ ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ

а. Консонантске основе

278. а) У простих гл. I врсте типа *вѣсти* имамо само *вѣсла* Др, *вѣзли* З, *вукла* Ам, *вукло* Бал м Зав м, *вукли* Др ДС м Жињ Зав м Јаб, *мѣло* З м, *рѣсла* Селъ, *рѣсли* Ам, *смѣли се* Др, *смѣло* Кал м, *тукла* Др Куч Сј, *тукли* Бук Гр ДБ ДС м Жињ Јаб Каћ м Селъ м и сл. (сг. м. р. *вужѣ* Бј Ра и др.).

б) Тако је најчешће и у композита: *довукли* З, *дорѣсли* ДС м, *завукли се* Кос, *зарѣсло* Ра, *извукли* Бј Ра Рут, *истрѣсли* Сј м, *навукли* З, *обукла* Бј Јаб Кал м Кос м Ра Сј м, *обукли* Бал м Кал м Куч Селъ м Сј, *оврѣло се* Селъ м, *одвукли* Ра, *одрѣсло* Бј Кос, *одрѣсле* Х м, *овѣбле* Кос, *повукла* Чи м, *повукли* Бук Гр Каћ м, *поввукли се* Каћ м, *порѣсла* Куч, *потукла* Селъ, *претрѣсли* Гр, *прирѣсла* Сј м, *прирѣсло* З, *привѣкли* Др, *поврѣла* Др.

Спорадично се, међутим, јавља и *ддвукли* Жив, *ддвукли* За м, *ддрѣсла* Ам, *притукли га* Сј, што је, иначе, својствено западни(ји)м новошток. говорима⁶⁰⁰. И наши су примери (осим једнога) са крајњег северозапада. Њих треба довести у везу с такође ретким инф. типа *џвѣћи* (т. 237б)⁶⁰¹.

279. а) Оба говора СП имају у простих гл. типа *пѣћи* и *рѣћи* готово доследно Даничићево *пѣкло* З м Селъ м, *пѣкли* Жињ, *плѣла* Бј м Др З м, *плѣле* Каћ м, *плѣли* Жив, *тѣкло* Г м, — *лѣгла* Гр, *мѣкли* Лу, *мѣгла* Х м, *мѣло* Б м Г м ДС м Х п/м, *мѣгли* Бал м Г м Гр ДС м М м, *рѣкла* Ам Бал м Буч Граб Заб м Зав м Јаб Радиј, *рѣкли* З Кос м, *рѣкле* Х м итд., а исп. и *сѣгле* Жињ, *смѣкли* Х м и сл. (с асилабичним префиксом).

Забележена су, међутим, и три примера типа *пѣкла* Селъ м, *плѣла* З м, *тѣкло* Г м, од којих је први из новошток. а друга два из прелазног (ком.) говора.

б) Код композита имамо у новошток. говору скоро увек *затѣкла* Селъ Х, *затѣкли* Јаб, *испѣкла* Кос м Селъ м Сј, *испѣкло* Гр Сј, *претѣкла* З, *претѣкло* З, *утѣкло* За м Рад, — *дотѣкло* Бал м, — *измѣкло* Кос, *измѣкли* Х, *помѣли* ЗТ, *помѣле* Ам, *умѣкла* Јаб, а исп. и *довѣла* Др, *довѣли* Ам Бал м Бј м Буч Гр За п/м Јаб Кал м Каћ м Кос м Ра, *извѣли* Бј Др м Жињ, *навѣли* Лу, *одвѣла* Бук Др Кал м, *одвѣли* Жив Јаб, *повѣли* Зав м Јаб, *превѣли* Јаб, *провѣли* Јаб, *провѣле* Куч, *развѣла се* Др, *развѣли се* Х, *увѣли* Др м.

⁶⁰⁰ Мат. Мостар 366, Пецо Орт. 49, затим Петр. Змиј. I 197, али Павлица Пољ. 95 поново друкчије, тј. *истрѣсла*. За акц. типа *ддрѣсла* знају, међутим, и неки говори северно од Полиња, особито они уз Дрину: Тешић Љешт. 184 *истрѣсла/ддрѣсла*, али само *натрѣсла*, *отрѣсла*; Смић Обаци 36 *двѣла* (врло ретко *сѣбѣла*); Бук. ГЦ 239 *двѣла/сѣбѣла*; Ник. Тршић 395 *увѣкла/двѣла*. (Бук. уобраја међу "већину" говора који немају акц. типа *сѣбѣла* Љешт. и Тршић.)

⁶⁰¹ Већ је раније уочена "склоност вивесложних основа акценту на основи" (Пеш. ВД гл. акц. 278), али она овде није толико изражена.

Ово је, иначе, једна од маркантних карактеристика југоисточне групе источнохерцеговачког дијалекта⁶⁰².

Тако је најчешће и у говору комаранских Муслимана: *затѣкла* Г м, *отѣкла* М м, — *довѣло* Г м, *довѣли* Г м М м Х м, *увѣли* Х м.

Но, у оба говора бележимо и ретко *дѣтакло* Бал м одн. *дѣвели* Г м (у прелазном и *затѣкла* Г м). Акц. типа *дѣвели* својствен је (северо)западним говорима⁶⁰³, с којима говори ових двају села у околини Бродарева немају, бар не према нашим сазнањима, никаквих генетских веза. Напомињемо, међутим, да је у прелазном говору забележено и *испећи*, а у новоштокавском само једанпут *дѣвести* (т. 238b).

Примери типа *лѣкла*, *затѣкла* нису, колико нам је познато, својствени ни једном од просторно најближих и генетски и типолошки најсроднијих говора. Бележи их је, међутим, А. Пецо у оближњим (новошток.) селима Хисарцику (*мѣкла*) и Милаковићу (*зарѣкли се*)⁶⁰⁴. Можда ове примере треба посматрати заједно са оним из т. 84 типа *ситиџина* (исп. и бел. 181). Не сме се, међутим, потпуно искључити ни могућност уједначавања према сг. м. р. типа *пѣкѣ*, *затѣкѣ* и сл. или гл. типа *сјеђи* (*сѣкла*), *стиђи* (*стиџла*) и сл.^{604*}

280. а) Новошток. говор има двојак акц. ликове тросложних композита гл. *иђи*, с тим што је Даничићев знатно ређу:

иџашла Кал м, *иџашло* Сј, *иџашли* Сј, *иџишѣ* Ам Буч Др Јаб Кал м Кос Ра Рут Селъ м, *иџишла* Др Заб м Кос м Ра, *иџишло* Гр Др Кос, *иџишли* Гр Др Жив Јаб Кал м Ра Рут Сј, *иџишѣ* Ам Гр Жив Радиј, *иџишли* Гр Радиј, *иџишѣ* Ам, *иџишѣ* Ам Бал м Бук Гр Граб ДС м Жив Жињ За м Јаб Кал м Каћ м Кос п/м Куч Лу Ра Рад Радиј Рут Селъ м Сј Х, *иџишѣ* Бал м Бј Гр Граб З Ра Чи м, *иџишла* Ам Бук Буч Гр ДБ Заб м Јаб Каћ м Кос Куч Ра Радиј Селъ п/м Чи м, *иџишла* Каћ м, *иџишло* Ам Бук Др Јаб Ра, *иџишло* Бал м ДБ Каћ м, *иџишли* Бал м Бј п/м Бук Буч Гр Граб ДБ ДС м Жив п/м З Заб м Јаб Кал м Каћ м Кос Куч Ра Радиј Рут Селъ Сј Х Чи м, *иџишли* ДС м, *иџишле* За Каћ м, *иџишѣ* Др, *иџишла* Јаб;

иџишѣ Јаб Ра, *иџишла* Каћ м, *иџишло* Гр ДС м, *иџишѣ* Жињ За м Ра, *иџишла* За м Јаб Кос м Ра, *иџишли* ДС м Жив Кал м Кос Рут, *иџишле* З, *иџишѣ* Јаб, *иџишла* ДБ Каћ м Селъ, *иџишли* Бал м Гр ДС м Јаб Каћ м

⁶⁰² Исп. Броз. Ијешћа 125.

⁶⁰³ Мат. Мостар 366, Пецо Орт. 49 (но Петр. Змиј. I 197 *утѣкла*, ређе *пѣтекла*, а Павлица Пољ. 95 само *истѣкла*), али не само њима. Исп. Тук. ГЦ 239 *отѣкле/испѣкла*, *одѣла* и сл., затим Моск. Поц. 78 *довѣла/дѣла*, *испѣкла/испѣла*, Ник. Мачва 226-227 *утѣкла* (*утѣкла*), Ник. Срем 289 *утѣкли* (*утѣкло*). Само *пѣтекла* и сл. има и Стев. Груза 610

⁶⁰⁴ Пецо Прилози 259 и 249.

^{604*} У Срему, нпр., њмамо *пѣле/пѣле* само *пѣести* (Ник. 289). Могућно је, међутим, наше споредишно *пѣкла* тумачити исто као и редовно грузанско *пѣкла* (Стев. Груза 610-611).

Кос м Ра, *обишли* Кос, *отишла* За м Зав м, *отишло* Рад, *отишли* Кос, *разишла* Ам, *разишло се* Чи м, *уишб* Др, *уишла* Гр Кос м.

Оба су лика, иначе, распрострањена на целом подручју СП, а нема ни лексичких разлика (може бити случајно то што је забележено само *разишла, разишло се*).⁶⁰⁵

б) Принциписки исте ликове има и комарански говор, с тим што се њима придружује још један, онај с акц. инфинитива (в. т. 239б):

идишб М м, *отишб* Б м Г м Х м, *от^чшб* М м, *отишли* Г м, — *отишла* Г м Х м, *отишло* З м, *отишле* Б м, *отишли* Б м Х м;

отишла Х м, — *от^чшб* Г м, *отишб* М м;

изишб М м, *изишло* М м Х м, *изишли* Б м, *наишла* М м.

За говор попут комаранскога сваки је од наведених ликова специфичан у извесној мери, овај последњи можда и понајмање⁶⁰⁶.

281. Глагол *вријети* и глаголи једносложне вокалске основе *вријети* и *пити* имају дублетне прозодијске форме, при чему су много распрострањеније оне Даничићиве, тј. с алтернацијом сг. м. р. ~ остали облици:

врло Ам, *вр^лло* Бал м Каћ м, *врли* Куч, *вр^лле* Х м (сг. м. р. *вр^лб* Х м), — *врло* Заб м Кос, *врли* Граб Жив м Сј м; — *пила* Ам З м Јаб Каћ м, *пили* З м За Јаб Ра Рад Рут Сел Х м;

врла Куч, — *врло је се*, *врло* Кал м; — *пили* Каћ м.⁶⁰⁷

Поред могућног утицаја сг. м. р. (код гл. *пити* и инф.), ови акценти имају ослонца и на облике сродних глагола (нпр. *жџла, трџла, шџла* и сл.).

в. Вокалске основе

282. Гл. типа *уџети* имају у сг. м. р. увек, а у осталим облицима најчешће прототоничну прозодијску форму:

одн^чџла Ам ДБ Др Заб м, *одн^чџли* Г м Каћ м Ра Рут, *изн^чџла* Буч Ра Сј м, *изн^чџли* Буч Др Јаб Рут, *надн^чџла се* Х м, *надн^чџли* ДС м, *одн^чџла* ДБ ДС м З м За Каћ м, *одн^чџло* Кос, *одн^чџли* ДС м З, *пдн^чџли* Бал м Заб м Кос, *прдн^чџла* Бал ДС м, *ун^чџли* Ра, — *пдџла* Др Јаб, *пдџло* Рад, *пдџли* Буч Зав м Каћ м Рут, *пдџле* Жињ Зав м, *уџла*

⁶⁰⁵ У Срему је нпр. *изишо/изишо*, али само *отишли* (Ник. 295); у Љешт. *изишла/изишла*, али само *наишла, отишла* (Тешић 184).

⁶⁰⁶ Исп. Барј. НП-Сј. акц. 95 *изишб* (*изишб*), *изишли*; Ћупић Бјел. 95 *изишб*, *изишла* и сл.

⁶⁰⁷ И у неким другим говорима јавља се колебање, само што су обично у питању неки други гл. Од оних који су овде наведени најчешће се помиње *пити*. Исп. Ћук. ГЦ 239, Мат. Мостар 366 и Петр. Змиј. I 197 *пила/пила*, Пиж. Кол. 56 *пила(пила)*. Иначе, остали гл. имају овде Дан. ликове (нпр. *до-дола, зедо-зџла*, а *крџло-крџла* и сл.).

Буч ДБ Каћ м Куч Селъ м, *Јоџли* Бал м Бј Буч ДБ За м Зав м Каћ м Куч Рад Селъ м Чи м, *Јоџле* Куч и сл., — *зјоџли* Бал м и др., — *ддаџли* Бј м итд.

Јављају се, међутим, и форме с окситонијом: *изн^чјела* Кос м, *одн^чјела* Кос, *одн^чјело* Селъ м, *уџели* Кал м. Оне се наслањају на инф. типа *узети* (т. 241б) и аор. *узесмо* (т. 259), али ипак представљају особеност полимскога новошток. говора јер су, за разлику од инф. и аор., непознате суседним и сродним говорима (или их, бар, њихови испитивачи не помињу)⁶⁰⁸.

283. а) У композита гл. типа *бити* (*esse*) с једносложним префиксом новошток. говор има доследно *ддби^{ло}*-*ддби^{ла}* и сл., али у прелазном (ком.) имамо *доб^{ило}*/*ддби^{ло}* М м, *доби^{ла}* Х м, поред *пдпи^{ла}* З м⁶⁰⁹.

У сложеница с *-дати* и овај говор има само *прддали* Б м М м, *прддали* Х м.

б) И глаголи с двосложним префиксом и основом на *-ви(ти)*, *-џа(ти)*, *-бра(ти)*, *-да(ти)* и сл. имају у новошток. говору, као и гл. с једносложним префиксом, доследно заступљену прототонију:

дбавили Ам;

џазџо Радиј, *џазџали* Радиј, *ддаџо* Рут;

џабрала За м Јаб Рут, *џабрали* Рут Чи м;

прџудала се З Кос м Селъ, *рџудала* Др Ра, *рџудале се* Ам, *рџудали* Каћ м, а исп. и из ком. *пдудале се* М м.

Све је то у складу с Даничићем и стандарном српскохрватском ортоспијом.

с) У одговарајућих гл. са *-знати* и *-ткати* имамо дублетне прозолијске форме:

упднџ Јаб, *упднџали се* Др Јаб, *џаткала* Буч Зав м;

упднџ Рут, *упднџала* ЗТ, *упднџали* Ра, *џаткала* Др м ЗТ.

Обе су форме, иначе, стандардне⁶¹⁰.

д) Поред очекиваног *дбасула* (=обасула) Куч, забележено је и *ддуस्ता*-*ла* Кос м (али само *застало*, *остала* одн. *остала* и сл., в. у одељку о облицима гл.).

⁶⁰⁸ Исп. Брај. НП-Сј. акц. 108, Гор. 685, Ђук. ГЦ 253, Ситкић Обади 82, Станић Уск. акц. 174, Стев. Гружа 618, Тешкић Љешт. 230: *Јоџла*.

⁶⁰⁹ Акц. форма типа *доби^{ла}* врло је особена у овоме типу говора: исп. Барј. Бихор I 79 *дди^{ло}*, Мил. Црнч. 329 *ддби^{ло}*, Пеш. СК-Љ. 74 *ддби^{ла}*, Стеван. ИцД 30 *ддби^{ло}*, Ђупић Бјел. 205 *ддби^{ло}* (текстови), али Барј. НП-Сј. акц. 115 *прддоби^{ло}*/*заддоби^{ло}*. Занимљиво је да се овај говор својим *ддби^{ло}* поново (као и са *ддеели*, т. 279б) слаже с ортијешким (Пецо 49), а исп. и мостарско *заддби^{ло}*-*заддби^{ло}* (Мат. 366) и источнихерц. *зди^{ло}* (Пецо ГИХ 85).

⁶¹⁰ Исп. у РСАНУ одреднице *запднџати* и *џаткати*.

е) Од гл. једносложне инф. основе с префиксом наводимо и *зкклб З*, *зкклли Каћ м*, али је много распрострањеније и обичније Дан. *зкклб З Каћ м*, *зкклала З Заб м*, *зкклали Ра*. и др.

284. У глагола на *а/е* двосложних и вишесложних основа прототонија је заступљена практично у свим категоријама као код Даничића:

а) *дрд Јаб М м Селъ Х м*, *драла Бал м ДС м*, *драли Бј Кал м Ра Селъ Х м*, — *издерала Ам*, *пдзобала Радиј*, *ддорали ДС м*, *пдорб Ра*, *при/orали Бук*, *јдорб Ам Каћ м Селъ*, *јдорали Бук*, *здретала Сј*, *пдчешб ДБ*;

б) *лзгала Каћ м Селъ*, *слзгб Бј м*, *слзгала Радиј*, — *нлагали Бук*, *плагали Бук*;

с) *кдб Радиј*, *пдбали Селъ*, *сбали За*, *сндвало се З*, *сндвали Др*, — *дпсовала Гр Радиј*, *ндснвб За*, *дсновала Селъ м*, *дсновало ДС м*;

д) *бловб Ам Жињ Чи м*, *бввали Ам*, *дировали З*, *здровала З*, *дјвовло Ам*, *дјвовала Ра*, *ђвовала Ам*, *зймвб Рад*, *зймвала ДС м*, *зймвали Буч Јаб*, *кјмовали Радиј*, *кјповб Јаб Кал м М м Рут*, *кјповала Ам За Кос м М м Рут*, *кјповало Кос м*, *кјповали Жив М м Ра Радиј Сј м Х м*, *пдсловала Ам*, *пјтовб Ам Сј м*, *пјтовали Ам Гр Кал м*, *рббовб Заб*, *рббовали Јаб*, *стнвовали Буч Јаб Ра Радиј Рут*, *стрвовали Ам Ра*, *трвовали За*;

е) *кјрицовб Рут*, *сјротовб Јаб*.

Неслагања с Дан. су спорадична, али двојака: *поискб З м*, *поискдли Г м*; *налзгб Граб*; — *зјјали Буч*, *ндјјали Жив*, али овај гл., због фонетских промена које је доживео, и не припада у говору православних Даничићевом типу *зртати* (182).

Својом прототонијом у гл. ове врсте слажу се говори СП потпуно или већим делом с говорима у окружењу, али се разликују од западних — ортијешкога и мостарскога.⁶¹¹

285. Глаголи двосложне и тросложне *а/а*-основе (V врсте).

а) Прототонија се јавља и у простих гл. одн. гл. с асилабитним префиксом типа *израти~израм* (Дан. 165, овде, иначе, врло слабо засведочен, исп. т. 256с и д) и *вјенчати~вјенчам* (Дан. 168). Та је појава, међутим, недоследна и лексички ограничена:

кдпб Ам Заб м Јаб Ра Х м, *кдпала Куч*, *кдпало се Х*, *кдпали Заб м Зав м М м Ра Селъ м*, *чдшлб Селъ м*, *чдшвали Зав м*, — *мдтала Селъ*,

⁶¹¹ Вуковић Аки. П-Др. 360 *драла-јдорала*, 361 *нлавлала*, *зисклала* (али *лскала*), 369 *трввала-дтроввала*; Гор. 645 *нлавлб*, *-ала*, *-ало*, 719 *испсовала*; Пиж. Кол. 56 *кјповала*; Станић Обадн 36 *нллокала*, 37 *нлавлала*; Ник. Тршић 395 *кјповала*, *дтроввала*; Станић Уск. акц. 176 *драла-јдорала* (али *чдшвала/чдшвала* одн. *зисклала/зискала*); Стев. Гружа 629 *зискали*, *накашвали*, *нлавлали*, *здрактали*; Тешић Љешт. 184 *нллокала*, *злтесвала*, *здрактвала* (*здрактвала*), *кјповб-вала*; — Барј. НП-Сј. акц. 123 *злдодала/злдодала*; — Барј. Бјосор I 79 *руковод/руковод*; Пецо Орт. 50 *злдоб* (али *зскао/злдодала*; Мат. Мостар 365 *дрб*, али *драа*. Напоменама још да су оба примера типа *поискб* из прелазнога, а они типа *зјјали* из новошток. говора.

трпало Бал м, *стрпѣ* Кал м, *стрпѣли* Бук Зав м, *чѣтѣ* Бал м Ра, *чѣтѣла* За, *чѣтѣло* Ра, *чѣтѣли* Ам, *чѣтѣ* Х, *чѣтѣла* Др Х м;

кѣпѣ Кос, *кѣпѣла* Др м ДС м, *кѣпѣло* Рут, *кѣпѣли* Ра Рут Сј, *чѣшѣла* Селъ м Сј м, *чѣшѣли* З, — *стрпѣли* За м Зав м, *трпѣ* Јаб, *чѣпѣла* ЗТ Х м.

Само акц. инф. има р. гл. прид. *вјѣнчѣла се* З, *вјѣнчѣли (се)* Бј ДБ Др З Кал м Селъ Чи м, а исп. и *вјѣтѣ* Др м, *крѣпѣ* За, *пѣтѣлѣ* Кал м, *скѣѣли* Гр, *тѣрѣло се* Бал м.

Прототонијом типа *чѣтѣла* одступају говори СП не само од Дан. него и од већине сродних говора: само *чѣтѣла* или сл. имамо у Мостару, П-Др., Уск., Кол., Љсѣт., Тршићу, Колуб., Мачви, Грузи итд.⁶¹² У Орт. је *чѣтѣ*, али *чѣтѣла*⁶¹³, у Гор. *чѣтѣла*, али *вјѣнчѣ*, у Об. *мѣтѣла*, *чѣпѣла* итд., али *чѣтѣла (чѣтѣла)*.⁶¹⁴ Убедљиво највише примера типа *чѣтѣла* наводи Московљевић за поцерски говор⁶¹⁵.

аа) У гл. сложених са силабичним префиксом прототонија је много заступљенија, али ни овде није доследна (примери се наводе азб. редом основнога гл.):

зѣкопѣла Заб м Ра, *зѣкопѣло* ДС м, *зѣкопѣли* Бј Др ДС м Жив м Кал м Ра, *ѣскопѣ* Кал м, *ѣскопѣло* Кос, *ѣскопѣли* Каћ м, *ѣкопѣла* Рут, *ѣткопѣли* Бј, *пѣкопѣ* Ра, *пѣкопѣла* Сј м, *прѣкопѣли* Кал, *ѣкопѣла* Кос, *ѣкопѣли* Б м Бј Зав м, *ѣчешѣла* Селъ м, — *пѣвѣѣла* М м, *прѣвѣнчѣ* Ам, *зѣгужѣла* М м, *прѣвѣтѣ* ДБ, *пѣјачѣли* Каћ м, *ѣсклиѣло* За м, *пѣкрѣпѣло* Лу, *прѣкрѣли* Бј, *ѣпѣшѣло* Сј, *зѣтрпѣла* Жив м, *зѣтрпѣли* Заб м, *рѣшѣтѣла се* За, *прѣчитѣ* Ам Сј м;

најѣдрѣла Куч, *помѣтѣла* ЗТ, *посѣдѣли* За м, *потрпѣли* Ра.

Овога пута се с Дан. не слажу примери типа *најѣдрѣла*, али они нису у поменутиим говорима тако ретки као *чѣтѣла*⁶¹⁶.

б) Дан. (169) има *ѣружѣла*, а говори СП двојство:

ѣребѣнѣла Др, *ѣребѣнѣло* Ам, *ѣребѣнѣли* З, *ѣѣверѣла* Ра, *ѣѣверѣли* Ра, *мѣ⁴ѣѣраѣ* Кал м, *ѣѣвѣла* За м Јаб Кал м Сј, *ѣѣвѣли* Др, *ѣѣвѣнѣло* Каћ м, *рѣботѣли* Б м, *рѣчунѣли* Буч;

⁶¹² Мат. Мостар 365, Вуковић Акц. П-Др. 366, Станић Уск. акц. 180, Пиж. Кол. 56, Тешић Љсѣт. 184, Ник. Тршић 395, Ник. Колуб. 30, Ник. Мачва 227, Стев. Груза 627.

⁶¹³ Пецо Орт. 50.

⁶¹⁴ Симић Обадн 37.

⁶¹⁵ Моск. Поц. 79.

⁶¹⁶ Вуковић Акц. П-Др. 366-367 обично, а Станић Уск. акц. 179-180 увек двојско. Мат. Мостар 365 и Пецо Орт. 50 по моделу *наметѣ/наметѣла*. Петр. Цеш. 134 и Пиж. Кол. 56 (тј. јужни новосток. црног. говори) само *наметѣли* и сл. Насупрот овима стоје србијански новосток. говори са својим редовним *прѣчитѣла*, *ѣчешѣла* или сл.: Гор. 719, Ник. Тршић 395, Стев. Груза 627, Тешић Љсѣт. 184, а исп. и Симић Обадн 37.

дежурџ Кос, изденали ДС м, изагнала га Б м, комишали ДС м, обденали Кос м, поедришало се ЗТ, поскупљала Рад, рачунали Сј, ракуњали Зав м.

bb) За композите исп. само *преддеверали Селъ м.*

Ни двојство *дбећала/обећали* није специфичност ових говора. У Уск. је, нпр., оно доследно, а у П-Др. карактеристично само за сложене гл. (по моделу *оруњала ~ наоруњала/ндоруњала*)⁶¹⁷.

286. У гл. VII врсте (на *а/и*) типа *(за)држати* прототонија је у новошток. говору доследна, а у прелазноме (ком.) готово доследна:

а) *бежџ Бал м ДС м, бјежџ Бал м Х м, блежџ Х м, бежџли Бал м ДС м З м Ра, бјежџла Др Радиј Селъ м, бјежџали Зав м Кал м Каћ м Куч М м Ра Радиј Х м, блежџали Б м Х м, бјежџале Кос м, блежџале Х м, бејјали се М м, држџ Бј Буч Г м Гр ДБ Жив З п/м Јаб М м Ра Сј, држџала Бј м Гр ДС м Ра Сј м, држџало Буч З, држџали Бј Г м Граб ДС м Зав м Јаб Рут Х м, лежџ Буч Г м, лежџала ДС м, лежџали ДС м Кал м, стајџ Г м, стајјала Буч Гр Др м Кос, стајјало Јаб Кос Селъ м, стајјали Б м Заб Каћ м Селъ м, стрџџ Рут;*

б) *дббјежџала Селъ м, њбјежџало Кал м, њбјежџали Др З Каћ м Радиј, прбјежџала Др, убројјали Ра, здрржџ Буч За м, здрржџали Ам ЗТ Јаб, њдрржџ Др м Ра, њдрржџала Др, прлележџало Ра, пдстојјало Ра Радиј, дотрчџала Рут, дотрчџали Ам, њстрчџали Рут, дотрчџ Ам, дотрчџала Куч.*

Само се у ком. спорадично јавља и *држџало Г м*, — *добјежџали М м, избјежџали Г м*. Тај је акц. непознат суседним новошток. говорима, али не и зетским⁶¹⁸ и неким удаљенијим новоштокавским⁶¹⁹.

б) ТРПНИ ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ

287. У свим типовима гл. I врсте засведочени су само Дан. прозодијски ликови:

а) тип *вѣсти*: *вѣзено Јаб, вѣзѣну Јаб, вѣзѣне Др Јаб Ра, извѣзѣн Кос, навѣжџена Селъ, навѣзѣне Гр, извѣучѣн Ра, необучѣна Ра, обучѣн Ам Ра, обучѣна За, обучѣне Буч, повѣучѣно За, претрѣшѣн Зав м, претрѣшѣна Ам, тѣучѣн Рад;*

⁶¹⁷ Станић Уск. акц. 178-179, Вуковић Акц. П-Др. 363-365. Занимљиво је да се у овим говорима с в и наведени глаголи (а има их много) јављају у обе акц. форме, тј. у Уск. *држџала/оруњала* и сл., а у П-Др. *наоруњала/ндоруњала* и сл. Познато нам је из Горобиља редовно *дбећала* и сл., али *комишали* и сл., а исп. и Тешић Љешт. 184 *рдчунџала/копџџала* и др.

⁶¹⁸ Пеш. СК-Љ. 218, Ђупић Бјел. 95 (*дрктџла*), Петр. Пјеш. 134 (*појбежџали*) (у новошток. делу *бјежџала*).

⁶¹⁹ Мат. Моотар 365, Пецо Орт. 50.

б) тип *крџсти*: *мужено* Ам, *пдмужена* Зав м Селъ м, *исечене* Заб м, *дсечено* Буч, *дсечени* Куч, *пдсечено* Рут, *прдсечен* Ам;

с) типови *плѣсти* и *рѣћи*: *убдден* Радиј, *плетѣно* Заб м, *исплетѣно* Кал м, *печѣну* Сј, — *речѣно* Радиј, — *доведѣна* Каћ м, *доведѣни* Г м, *поведѣни* Гр, *спроведѣни* Гр;

д) тип *јѣсти*: *јѣдено* Ам Јаб Радиј Рут.

Врло важне изголосе *вѣзен*, *мужен* и *јѣдено* пружају се континуирано на север западне Србије⁶²⁰, затим на (југо)исток⁶²¹ и (југо)запад⁶²² од србијанског Полимља. На западу, међутим, већ од Пиве и Дробњака почиње *вѣзен*⁶²³, али *мужен* тек од источне Херцеговине⁶²⁴. И прилике у источнобосанским Обадима и Г. Цапардама показују непоклапање изголоса *вѣзен* и *мужен*⁶²⁵.

288. а) У гл. типа *дати* јавља се, насупротив Дан. (105) и другим западносрбијанским говорима, опозиција сг. м. р. ~ сг. ж. и ср. р. и пл.:

дато Ам Бук За Кал м Кос м, *звато* Кал м Каћ м⁶²⁶.

Говори се, међутим, и *дата* Селъ м (одр. *та тјта зѣна* Гр).

б) Трпни гл. придев глагола с општим делом *би*, *ви* и *ни* занимљивији је морфолошки него прозодијски (изузимамо само једном забележено *бјѣна* Ам). Постоје, иначе, два морфолошка, не и прозодијска модела: *набјен-набјѣна* и *побијен-побијѣно* (примери се наводе у одељку о облицима гл.).

289. а) Композите са *-чинити* гласе доследно *начиљен* За м Куч Селъ Чи м, *начиљѣна* Буч Др ДС м Куч Селъ, *начиљѣно* Г м, *начиљѣне* З Рад,

⁶²⁰ Гор. 646, Тешки Љешт. 185, Ник. Трпни 423, Ник. Мачва 274, а исп. и Рем. Шум. 329-330, Ивић Биоград. 167, Нед. Каћ 331.

⁶²¹ Барј. НП-Сј. акц. 93, 98, 101, Барј. Бихор I 78.

⁶²² Дупкић Бјел. 96 *отрѣсена*, *отрѣшен*, Пик. Кол. 57 *трѣшен*, 171 *мужена* (*мужена*), али 57 *дсечен/прдсечен*, Станић Уск. акц. 180-181 *изољчена*, *дсечена*.

⁶²³ Вуковић Акц. П-Др. 372 *трѣсен* (али *замѣтен*), а Мат. Мостар 367 и Пецо Орт. 48 доследно кратак акц.

⁶²⁴ Нпр. Вуковић П-Др. 74 *срљжен*, *мужен*, али Пецо ГИХ 158 *помужѣна*. Исп., даље, Мат. Мостар 367 и Пецо Орт. 48.

⁶²⁵ Сивкић Обадн 37 *трѣшен*, али *крдден*; Ђук. ГЦ 253 *трѣшѣна*, али *пдмужена*. Исп. и у Змијажу (Петр. I 198) *потрѣшѣно* (*извѣшѣне*), али само *рдсечено*, *јѣдено*. У Ијешта 124 (табела) Бросовић је међу одликама северозападне гране источнохерц. дијалекта навео и *изјѣден*, *отрѣсен*. Отуда је занимљиво и лично *сјѣчен-пдсјечен*, *отрѣсен* (Павлица Пољ. 98), као и *извѣшѣно*, *пдмужена* из Банјке и Кордуна (Петр. 109) и Лике (Драг. 164), *трѣшѣно* из зап. Босне (Дешкић ЗБИЈГ 268).

⁶²⁶ Тако, међутим, Барј. НП-Сј. акц. 116, а исп. и Мат. Мостар 367, Пецо Орт. 48, Сивкић Обадн 37, као и *брѣто* Ђук. ГЦ 251. Исп., насупротив овим говорима, Гор. 646 *брѣто*, Дешкић ЗБИЈГ 268 *дато*, Павл. Пољница 97 *брѣна*, Тешки Љешт. 184 *брѣна*, *дато* и сл., Рем. Шум. 328 *брѣто*, *дато*, Р. Сивкић Левач 397 *зѣно*, Петр. Б-К 107 *дана*, *дата*.

учињена Селъ, учињено Ам⁶²⁷.

б) У специфичном контексту тај се акц. јавља и у трп. прид. гл. *родити*: *ко од мајке рођена* Јаб, *ко од мајке рођена* Јаб, тј. "без игде ичега", "гола, голе".

Прави трп. прид. гласи *рођен* Бал м Бј м Г м Граб ДБ М м Х, *рођена* ЗТ Селъ, *рођено* Г м, *рођени* М м и др.

Занимљиво је да и у одр. виду имамо *рођену* (*имѡ је тѣтку тѡмо, рођену*) Гр. Уобичајено је, међутим, *рођену* Кал м Рад, *рођенѡс* Кос м, *рођена* Др Јаб, *рођена брѡна* Гр, а две потврде имамо и за *рођену* Рут Селъ. Ни у једном од ових примера, иначе, немамо гл. значење. Исп. и *рођени дан* Заб м.

с) Насупрот *начињена* и сл., забележено је само Вуково *крштено* Сј, *кршћено* Радиј Сј. Тако је и у осталих гл. овога типа и ове врсте.

290. У два гл. V (а/а) врсте забележен је неочекивани изостанак прототоније: *изрѡвѡт* За, *умѡкшѡно* Рад.

Имамо, с друге стране, такође неочекивано *рѡжљѡвѡто* Куч.

Оба ова случаја наводимо више као курриозитет него као показатељ стварнога стања у говорима СП. Нормално је, дакле, и овде *јѡдѡта/ѡћерѡт, ѡкѡпѡѡн* и сл. Ови, као и други примери трп. прид. наводе се у одељку о облицима гл.

7) ИМПЕРАТИВ

291. Императив гл. *иди* гласи двојачко:

а) знатно чешће *иди* Ам Буч Др ДС м Јаб Кал м Кос м Куч Ра Рад Радиј, *идѡ* (= идице) Др Каћ м, *идѡ* (= идите) Ра Сј м;

б) ретко *иди* Гр ДБ Др Жив Каћ м Куч Радиј.

Даничићев је акц. *иди* (107), али у суседноме плевалском и новопазарско-сјеничким говорима само *иди*⁶²⁸.

292. У више гл. неправилнога односа основа јављају се дублетне прозодијске форме — једна с инф. а друга с през. акц. У неких таквих гл. бележимо само један од тих акц., али је питање да ли би тако било да имамо више података:

а) *мри* Ам, *јмри* Ам Јаб;

пѡчни Бук Ра / *пѡчни* Зав м;

⁶²⁷ Тако и Вуковић Акц. П-Др. 372, Гор 646, Ник. Колуб. 30, Ник. Мачва 227, Петр. Б-К 108, Пиж. Кол. 57, Руж. Пљ. 172, Станић Уск. акц. 181, Тешић Љешт. 184, Тук. ГЦ 239 *начињено* (ретко *начињена*), Симић Обади 37 *ѡчињен* (*ѡчињен*), а Павлица Пољ. 98 као код Дан., тј. *чињен*, *начињен*, -а, -а.

⁶²⁸ Руж. Пљ. 171, Барј. НП-Сј. акц. 94, а тако и Барј. Бихор II 20, Моск. Поц. 93.

Јзми Ам Бал м Буч З За Зав м Кал м Каћ м Селъ п/м Чи м / Јзми ДС м Селъ;

б) *прѣстри* ЗТ Кос м / *прѣстри* Гр Зав м Х;

с) *жзѣй* Др Зав м Селъ м, — *пѣжзѣй* Буч / *пѣжзѣй* М м, — *изѣжзѣите* Др; *пѣтѣки* Бј;

д) *прѣври* З / *прѣври* ДС м (исп. през. *прѣврѣш* Х м).

Примери типа *пѣчни*, *Јзми* и *прѣстри* бележени су углавном или само у југоистичном делу СП. Неке од њих наводи и Барј. за НП-Сј.⁶²⁹

293. а) Поред *ѣрѣј* Сј м забележено је и *обѣрѣј* Гр. У вези с овим исп. и т. 256d.

б) Двојство *кѣпѣм* (*кѣпѣм*), *искѣпѣм/ѣскопѣм* (т. 256с) није засведочено и у имп.: *кѣпѣј* Ам Куч, — *докѣпѣј* Кал м, *закѣпѣј* Жив м ЗТ, *окѣпѣј* Гр.

Говори се, такође, *ишѣшѣлѣј* З, — *мѣтѣј* Гр Кал м, *смѣтѣј* Гр Кос м, — *замѣтѣј* Зав м, *намѣтѣј* Каћ м, *помѣтѣј* Ам Гр Каћ м, *начѣпѣј* Сј м, *почѣпѣј* Гр Селъ; — *обѣћѣј* Ра.

294. Глаголи VII врсте (*а/и*) имају, као и код Даничића, *бѣжи* ДС м, *бѣжи* Ам Бук Др Жињ Зав м ЗТ Јаб Каћ м Ра Радиј Селъ Чи м, *бѣшите* Буч Др Жив Заб м Селъ м Сј м, *дрѣжи* Буч Зав м М м Селъ м Сј, *дрѣшите* лѣпова Ра, *дрѣшите се* Кос, *тѣрчи* Зав м Селъ м, — *здрѣжи* Зав м Селъ м, *пѣтрчи* Ам ДС м Рут.

Само је од овога последњег гл. забележено и *потрчи* Каћ м.

Ситуација у говорима није, иначе, јединствена. Најближи нашим су остали говори у зап. Србији, затим обаћки у босанском Подрињу и колашински на југу,⁶³⁰ али на западу већ од Пљ. почиње колебање,⁶³¹ да бисмо у Ортијешу и Мостару имали само *дрѣжи* сл.⁶³²

295. а) Имп. гл. *ходити* гласи *ѣди* Ам Буч Др Кал м Рут, *ѣде* (= *оиде*) Куч.

Дан. не предвиђа никакво одступање овога гл. од других типа *нѣсѣти-нѣсѣм* (143). През. акц. у имп. овога глагола имамо, међутим, и у суседним говорима⁶³³.

⁶²⁹ То су *пѣчни*, *зајзми/зѣзми* (стр. 107). Исп. и Моск. Поц. 93 *Јзми*. Код Дан. је *мрѣй*, *Јзри*, *Јзми* (113), *Јтри*, *жзѣй*, *пѣжзѣй* (116).

⁶³⁰ Гор. 647 (само *дрѣжи*, *тѣрчи*, *пѣтрчи*), Тешић Љешт. 186 (*дрѣжи*, *здрѣжи-здрѣжи*); Стјанић Обади 39 (*дрѣжи*, *придрѣжи*); Пиж. Кол. 54 (*дрѣжи*, *придрѣжи*). Исп. и Моск. Поц. 94 (*дрѣжи*, *пѣдрѣжи*).

⁶³¹ Руж. Пљ. 171 *дрѣжи*, али *здрѣжи*, *тѣрчи-потрчи* (*пѣтрчи*); Станић Уск. акц. 170 скоро исто; Вуковић Акц. П-Др. 329-330 *бѣжи*, *лѣжи/дрѣжи*, *тѣрчи* (лексички поларизовано). Исп. и Вук. ГЦ 240 *дрѣжи-дрѣжи*.

⁶³² Пецо Орт. 47, Мат. Мостар 367, а тако и Павлица Пољ. 102.

⁶³³ Руж. Пљ. 171 (*ѣди*), Гор. 681 (*ѣте*), а исп. и Моск. Поц. 93 (*ѣди*, *ѣдите*).

b) Такав се акц. јавља и у имп. гл. *јдрити: *јдри* ДС м Кос Радиј Рут, али се говори и *јдри* Бј Гр Др Кос Рут⁶³⁴.

296. а) Императивно *хајде* гласи најчешће *ајде* Буч Гр Др п/м Жинь Кал м Кос Куч Ра Радиј Рут Сј, ^а*ајде* Бал м За м Заб м Кал м Каћ м Чи м, — *ајмо* Бук Рад, *ајте* Бј Жив За Јаб Кос Ра Радиј Рут Сј Х, ^а*ајте* Кал м, али се на југу и југоистоку чује и *ајде* Гр ДС м Радиј, ^а*ајде* ДС м Каћ м, *ајмо* Радиј, *ајте* ДС м, ^а*ајте* ДС м.

b) У неокрњеноме плуралу акц. је обично на последњем могућем слогу: *ајдемо* Буч Јаб Кос Куч Ра Рад Радиј Рут Сј, *ајдемоте* Др Кал м Каћ м, ^а*ајдемо* Кос м, али се јавља и *ајдемо* Ра Рут Сј.

Код Вука је, такође, *хајде*, *хајдемо*, *хајдете*, а тако и у осталим западносрбијанским ијек. говорима⁶³⁵. Међутим, у суседним новопазарско-сјеничким говорима имамо *ајмо*, *ајдемо*, што је засведочено и у неким другим оближњим говорима⁶³⁶.

8) ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОГ САДАШЊИ

297. а) У оба забележена примера гл. прил. сад. гл. *иди* имамо окситонију: *идући* *пјешнице* Гр, *идмо* *идући* *Железнику* Кос.

Такав акц. није, изгледа, распрострањен, али није ни сасвим непознат. За њега знају и суседни новопазарско-сјенички говори, као и сродни ускочки⁶³⁷. Ради се, суштински, о истој алтернацији коју имамо и у пивско-дробњачком *пекјући*⁶³⁸.

b) Окситонија је готово доследна и у гл. типа *држати*: *бјекјући* Ам, *горѣћи* Ам, *лежѣћи* ДС м, *лежјући* Ам Кос, *седѣћи* Рад Селъ м Сј м, *седѣћи* Ам, *стоѣћи* Др м, *стоѣћи* Кос. Исп., ипак, и *лежјући* Ам.

Дан. такође има *желѣћи*, *држѣћи* (129), а и многи говори овога типа⁶³⁹. Према П. Ивићу, та је "појава ограничена на неколико глагола

⁶³⁴ Исп. Ђук. ГЦ 240 *јдри/јдри*.

⁶³⁵ Гор. 647, Ник. Тршић 396, Тешић Љешт. 186, а исп. и Симић Ободи 39 (*ајде*, *ајмо*), Рем. Клавањ (*ајде*, *ајмо*, *ајмоте*), Павлица Пољ. 103 (*ајде*, *ајмо*) и др.

⁶³⁶ Барј. НП-Сј. 101, Станић Уск. акц. 171 (*ајде*, *ајдемо/ајдемо*), а исп. и Ђук. ГЦ 240 *ајде/ајде*, Моск. Поц. 93 *ајде-ајдемо/ајдемо/ајдемо*, Петр. Ровца 173 (*ајде*).

⁶³⁷ Барј. НП-Сј. акц. 94 *идући*, али у арх. зонама и *идући*; Станић Уск. акц. 173 *идући/идѣћи*. Исп. и Моск. Поц. 94 *идући (идући)*, Рем. Шум. 332 *идући/идјући*.

⁶³⁸ Вуковић Акц. П-Др. 358 (уз *пекјући*). Исп. и Ђупић Бјел. 97 *пекјући*.

⁶³⁹ Ник. Мачва 232 (двојако у атр. служби), Руж. Пљ. 170 (и од гл. типа *адмити-ам*), Тешић Љешт. 358, Ђупић Бјел. 97. У многим је говорима двојако (са превагом једне или друге форме, понекад лексички условљене, или равноправно). Исп. Вуковић Акц. П-Др. 358 (Вуковић каже да је код Дан. *трчѣћи*, што изгледа није тачно), Гор. 647, Ђук. ГЦ 241 (чешће *држѣћи*, али зато има и *говорѣћи*, уз обичније *говорѣћи*), Моск. Поц. 98, Пиж. Кол. 55 (и *чинѣћи*), Симић Ободи 38, Станић Уск. акц. 173. Окситонија је засведочена и у косовско-ресавским говорима (исп. Р. Симић Левач 450 *седѣћи*). Иначе, доминацију окситоничких форми у СП потврђује и *бјекјући* из Хисарцика (Пецо Прилози 254).

овакве акценатске структуре, а с односом *e/i* или *a/i* између инфинитивне и презентске основе⁶⁴⁰. Исти аутор наводи дублетне форме као стандардне, што је с обзиром на прилике у неким другим говорима и разумљиво⁶⁴¹.

298. Напомене: 1° Прозодијске прилике у глагола одликују се, као и у деклинацијских речи, приличним бројем дублетних форми, од којих је једна обично распрострањенија и доминантнија, мада их има и потпуно равноправних. Будући да се оне често јављају у истој крају (или чак и селу), више указују на различито порекло становништва него на дијалекатску разуђеност говора. У неким случајевима оне су последица незавршенога процеса прелажења с једне на другу форму (нпр. *не мдеу/мдеу*, *идем/идем*, *хдеш/хдеш* и сл.).

2° Ако се изузму лексички, бројчано или географски мање или више маргинална одступања, новошток. полимски говор показује висок ступањ слагања с Вуковим и Дан. системом гл. акцената као (источно)новоштокавским прототипом. Исп. инф. *трести*, *извјући*, *плести*, *довести*; през. *зовемо*, *сповају*; аор. *завика*; р. гл. прид. *дорасли*, *испекла*, *дрли*, *држала*; трп. прид. (*из)везен*; имп. *трчи*; р. гл. прид. *држећи*.

Од категоријски заступљенијих (али често недоследних) одступања можемо истаћи през. *ддоведџм*, *ддоовџм*, *закључа* (чешће *закључа*), *задржи* (нешто чешће *задржи*); аор. *јзџмо* (чешће *јзџмо*), *јзџ* (чешће *јзџ*, али само *јмр^чјџ*), *јзби* (чешће *јзби*), *крџу*; р. гл. прид. *одн^чјџла* (чешће *ддн^чјџла*) и др. Свако од тих одступања значи истовремено слагање бар са неким од сродних говора.

3° У приличној мери све ово важи и за комарански говор. Много су, међутим, значајнија одступања овога говора од свога матичног дијалекта. Исп. инф. *тџћи* (али *рџс*), *дџћи/ндџћи*, *изџћи*, али ипак *рџћи*; през. *прџчају/прџчају* и сл.

Будући да тај говор убрзано елиминира акценте силазне интонације изван првога слога, долази до прозодијских форми различитих не само од сродних говора него и од новоштокавског окружења, нпр. *испећи*, *двџли* (ипак много чешће *двџли*) и сл. Иначе, у већини случајева постоји слагање с говором новоштокавских суседа (нпр. *зовемо* и сл.).

⁶⁴⁰ Ивић Проа. систем 143.

⁶⁴¹ Мат. Мостар 367, Пецо Орг. 48, Павлица Пољ. 101 само *држећи* и сл.

Други део:

ФОНЕТСКЕ (И ФОНОЛОШКЕ) ОСОБИНЕ

ВОКАЛИЗАМ

1) ВОКАЛСКИ СИСТЕМ

299. а) Западносанџачки говори одн. говори србијанскога Полимља имају, као што се могло и очекивати, систем од пет стандардних вокала: *и, е, а, у, о*.

б) Ниједан од наша два говора нема посебну вокалску фонему која би била континуант полугласника (обично су то *а* или $\emptyset$).

в) У одређеним позицијама силабичну функцију може, и у овим говорима, имати сонант *р*, а осим тога и, најчешће, континуант дугога јата — дифтонг *ја*. О њима ће се посебно говорити нешто ниже (в. т. 351 и 331).

г) Све наведене силабеме могу бити акцензоване и неакцензоване, дуге и кратке (укључујући и вокално *р*); само је континуант дугога јата, када је то дифтонг, увек дуг.

д) За праве вокале важе иста дистрибуцијска правила као и у стандардном језику. Изузеци се тичу неких вокалских група, о којима се посебно говори нешто ниже (в. т. 315 и даље).

300. Говори Полимља у Србији имају врло стабилан вокалски систем, што је у складу с њиховом дијалекатском припадношћу⁶⁴². То значи да изговор вокала не зависи од окружења или од супрасегментних фактора више него што је то својствено стандардном језику. Не долази до њихове дифтонгизације или изразитијег помсрања артикулације у било којем правцу.

⁶⁴² "у новоштокавским ијекавским говорима херцеговачког типа... помућеност вокала, тј. помјереност артикулационе базе, није обична појава" (Пецо Прилоски 243). Исп. и Илић Шток. 140.

301. а) Што се тиче прве поменуте појаве (дифтонгизације), изузеци би могли бити ликови типа *вѡдѡѣр*, *кѡлѡѣр*, *бандѡѣра* и сл., али они не морају бити фонетскога порекла (в. ниже, т. 345).

б) С друге стране, у оба говора се јавља спорадично нешто затворенија артикулација вокала *a* и *o* испред задњонепчаних пловива или испред сонаната *m* и *n*, као и померање артикулације вокала *e* према *u*, нпр. *мрѡк* За *m*, *бѡготи* Кал *m* Куч, — *боѡми* Каћ *m* Сељ *m*, *ѡнд* Јаб, — *бегенисѡ* ДБ За и сл. То је у неким случајевима довело до промене квалитета вокала, па имамо и *бѡѡми*, *бѡѡми*, *бигенисати* и сл. (в. ниже, т. 323c-d и 324b).

Могућно је, међутим, да у овим ликовима имамо и дисимилацију вокала, док би се у *боѡми/боѡми*, према неким дијалектолозима, "могло...помишљати и на нефонетске чиниоце који су условили затварање вокала у овом изразу"⁶⁴³.

в) Још је ређа обрнута појава (отвореност вокала), засведочена једним примером из говора јужносанџачкога типа: *по^ато^ачиѡѡкѡ* Г *m* (нису истога типа примери попут *вѡденица* и сл., који се у овоме одељку наводе нешто ниже).

2) РЕДУКЦИЈЕ ВОКАЛА

302. Насупрот изузетној квалитативној стабилности стоји релативно изражена квантитативна нестабилност вокализма у говорима СП. Разне врсте вокалских редукција заступљене су у прилично великом броју и у различитим позицијама, изгледа више него у другим сродним говорима источне Херцеговине, северне Црне Горе и југозападне Србије⁶⁴⁴, али сигурно мање него у разним босанским говорима.⁶⁴⁵

303. Врло су честе тзв. *д е л и м и ч н е* редукције вокала, и то и овде углавном високих вокала (пре свега *u*), најчешће у позицији непосредно иза акцентованог слога, али и иначе. Вокал је делимично редукован само квантитативно (изговара се краће од просечно кратког вокала), док квалитативно остаје неизмењен, што значи да, на пример, делимично редуковано *u* и надаље остаје високи предњи вокал и да задржава све релевантне особине нормално изговореног гласа *u* (вокалност, дифузност, непрекидност).

Навешћемо примере посебно за сваки вокал, редоследом који указује и на фреквенцију ове појаве код појединих вокала. Фреквенцију условљену различитошћу окружења показује, у сразмерном односу, број наведених примера.

⁶⁴³ Пецо Прилози 243.

⁶⁴⁴ Можда су најприближније полимским прилике у суседним Пљевљима, у којима су сасвим обичне редукције типа *вѡлѡкѡ*, *кѡико* и сл. (Ђулић Пљ. 81).

⁶⁴⁵ Исп. Дешић ЗБИЈГ 56-72, Ђук. ГЦ 207-209, Петр. Змиј. I 211-216, Пецо Ишћа I 99-102, Симић Обади 46-49 и др. Како се то истиче у Броз. Ијешћа 135, Окука Рама 49 и другде, та појава није ни у Босни свуда подједнако изражена.

304. Вокал *и*

а) иза *d*⁶⁴⁶: Бјел^ице Бук, Бѡж^ића За, весел^или се Јаб, Вѡд^ица Радиј, говор^ите Сј, грѡд^ина Куч, грѡн^ице Бук ДС м Кос, грѡн^ицу Буч ДС м, грѡн^ичѡри Сј, под г^иѡцу ДС м, Дан^ица Бј, не дѡл^икује За, ђев^ица Заб м, ђев^ице Бук Др Кос п/м Рад, жѡн^ина Каћ м, Живѡн^ице Жив, зѡл^ика Ра, јалѡв^ицу Куч, јѡш^ику Жив, ј^ин^ицу Гр, кѡш^ичицу Кал м, кѡс^ити Зав м Сел^и м, крст^ила ДБ, Лѡс^ице За м, Л^ич^ице Зав м, Л^ит^ица Кал м, мѡр^ише Радиј, мѡт^ика За Сел^и, мѡт^икѡм Ра, нѡп^исмен За м Каћ м, нѡп^исмена Х м, нѡс^ити Сј, нѡћ^ити Сј м, опер^ите Кос, отѡдр^или Жив, пѡл^икѡ Ра, плетѡн^ице Др Сел^и м, погрѡн^ичѡри Жив, поднѡс^ити Јаб, полѡв^ину Јаб Кос, полѡв^ице Сј, пушѡт^ику Кос, рач^ин^ице Ам, рѡд^итељи Сел^и м, рѡд^ити За, р^ич^ице Буч ЗТ, р^ич^ицу Сј м, слѡж^ило Кос, Сопѡт^ичѡкѡ Осѡлѡ ДС м, стѡвр^ила Ам, тѡл^икѡ Г м Зав м Каћ м, трѡн^ицу Кос, уѡше Заб м Чи м, учѡн^ити Сел^и ;

б) иза *ѡ*: брѡт^ића Сел^и, вѡд^ити Кос, вѡл^икѡ Б м Бј Буч Гр Др м Ра Сј м, вѡл^икѡ Рад, вѡл^ик^и Кос м, вѡл^икѡ Јаб Кос п/м, вѡл^ик^у Бј Јаб Каћ м Сел^и, вѡт^ити Кос, вѡд^инѡ Јаб, грѡд^ица Жив, кѡр^ице Заб м, кѡр^ицама Бук, к^ит^ити Сел^и, к^ић^ица Сел^и, к^ић^ице Буч, к^ић^ице Зав м, дѡч^иј Гр Жињ Радиј, пѡд^ине Јаб, Прѡл^ицу За м, рѡж^ите ЗТ, рѡд^ица Сел^и м, сѡр^ило се Сел^и, Стѡн^ица Буч, стѡд^ица Јаб, стѡн^ицу Гр Каћ м Ра, т^ил^ица ЗТ, т^ил^ица Жив, т^ил^ицу Радиј, т^ир^или Кос, т^ир^ити Сел^и м, уѡн^иу Сел^и, ц^ир^ица За м, ш^им^ице ДС м ;

в) иза *ѡ*: врѡт^ила се Сј, зарѡд^ити За, кѡж^ите Ам, клѡн^ица Кос, к^ит^ила Кос м, л^ид^има Др м, п^ишѡв^ити Кос м, пѡт^ила ДС м, рѡд^ила Жив, рѡд^ити Кос м ;

д) у слогу који није непосредно иза наглашеног: Бѡлѡн^иће Бук, вѡлѡв^има Кос п/м, в^ишѡл^ицу Радиј, у Иѡв^ицу Радиј, пѡлѡв^ине Ра, пѡкуп^ише Сј, пѡстав^или Жив, Пѡтаж^ице Радиј, п^изнѡн^ицу Бал м, — у кѡл^има Рут, — зѡтов^има Сел^и м, к^исел^ила Др м, к^исел^ило Куч, кѡстрѡт^ине За, цѡлѡд^има Др, шѡлѡд^има За м ;

е) у предакценатском положају: мил^ициѡнѡри Рут, мѡб^илизѡциѡла Рут.

305. После вокала *и* најчешћа је делимична редукција вокала *у*, али углавном само у позицији иза *ѡ*:

ѡѡ к^ићѡ Буч, ѡс к^ићѡ ДС м, ѡск^ипише се Јаб, ѡстрѡиле Јаб, куѡр^иза За м, к^ит^иса Ам Сј м, нѡ п^иш^ику Жив Чи м, нѡп^иштѡло Кос м, нѡп^иштѡтѡ Кос м, нѡ ѡк^ипу За, ѡк^ипили Куч, ѡп^итѡм Кал м, ѡп^иту Јаб Куч, пѡк^ићѡ За м, пѡк^ићѡ За м Кос, пѡк^ипили Сел^и, пѡк^ипише ДС м Каћ м Сел^и, пѡ к^ићѡма Каћ м, пѡп^иштила Ам, п^ирѡп^иштѡ Кос, п^ирѡтрѡили Кал м, у к^ићѡ Кал м, у к^ићѡ Граб, уп^иштѡло Чи м, ут^ири Сел^и;

с^ир^иткѡ Жив, шѡн^ити Радиј.

⁶⁴⁶ Графѡм *а* овде сѡбѡлѡжује вокал уопште.

306. Вокал *ε*

вѣрѣти Кал м, *дѣлѣрало* Сј, *дѣлѣкали* За, *зѣлѣкѣ* За, *изѣлѣру* Ам, *ѡкрѣне*
Сель п/м, *ѡсѣкѣ* Куч, *пѡлѣрало* Кос м, *сѡлѣкѣ* Кос, *шѡрѣнѣ* Сель;

Пѣнѣзић Граб, *Пѣнѣзићи* Жињ, у *мѣнѣ* Сј п/м;

нѡлѣ Кос м, *тѣнѣкане* Граб;

вишѣ глѡвѣ Кос м, — *нѡдѣкосна* Бј.

307. Вокал *o* редукује се делимично углавном у предакценатским позицијама (по чему је он специфичан), али и тада само спорадично:

ѡлѣкѣ Сј, *ѡлѣкѣкѣ* Кос м, *ѡлѣкѣ* Сель п/м, *ѡѡлѣкѣ* Сј м, *пѡлѣвина*
Кос м, *тѡлѣкѣ* Сель, — *акѡ си пѡзнѣт* Сель.

308. Готово да нема потврда за делимичну редукцију вокала *a*, што је у сагласности с чињеницом да је то најнижи вокал. Исп., ипак: *ѡтерѣрало* Куч.

Уз ове примере делимичне редукције вокала — још две напомене: 1° Та је појава најређа у оних неколико села с прелазним (неговонтокавским) говором. И иначе је она ређа у околини Бродарева него у севернијим селима (уз понека индивидуална одступања). 2° Сваки од наведених примера може се изговорити (и изговара се) с вокалом нормалнога, стандардног квантитета.

309. Ништа мање честа није ни *п о т п у н а* редукција вокала. Међутим, она се, по правилу, не јавља у истим условима као претходна и обично не представља њен прости, директни продужетак. Није, или бар често није, уобичајен процес $a \rightarrow a \rightarrow \emptyset$ (као што је, нпр., тако обично у неким босанским говорима⁶⁴⁷), него у једноме случају имамо $a \rightarrow a$, а у другоме $a \rightarrow \emptyset$. На разлику између ова два типа редукције вокала у србијанском Полимљу указују, између осталих, и ове чињенице: 1° непотпуна редукција везана је пре свега за унутрашњост речи, потпуна не; 2° прва је обично условљена постакценатским положајем, за другу то није битно; 3° прву срећемо и у артикулационо тешким консонантским групама, другу обично не; 4° обрнуто, другу бележимо и у хијатским позицијама (обично на граници двеју морфема или речи), прву углавном не; 5° коначно, али не и најневажније, прва је карактеристична пре свега за високе вокале

⁶⁴⁷ Исп., нпр., *жѡлѣ/жѡла*, *јѡлѣ/јѡла* и сл. у Петр. Змиј. I 211-215, *ѡлѣ/ѡлѣцѣ*, *ѡлѣ/ѡлѣцѣ* у Тук. ГЦ 207-208. Додуше, М. Симић каже да "експлозивни (сугласници) *п, б, т, д, к, г* имају продужено трајање преграде, што изазива нагомиланање фонационе струје и лојачану звучност (код звучних) и већу напрегнутост артикулације (код беззвучних)" и да је то "наводило испитиваче појединих говора да иза таквих и других сугласника чују дјеломично редукован вокал (нпр. *шенѣца*), кога уистину нема" (Обади 50). Када би то "уистину" важило и за ситуацију у полимским говорима, онда бисмо у њима морали имати и оне последице редукције вокала (силабикација сонаната и др.) о којима говори Симић (и други испитивачи сродних босанских говора). Како њих овде, осим у изнормним случајевима, нема, да ли то значи да нема и делимично редукованих вокала?

и и у, друга не зна за такво ограничење (уз то су примери с потпуно редуктованим у најређи).

Све ово никако не значи да уопште нема примера у којима бисмо једном имали делимичну а други пут потпуну редукцију вокала (што би представљало и с т у појаву, само у већем степену), али такви примери нису обични нити су карактеристични за говоре СП. Много су обичније фонетске појаве као афереза, синкопа, апокопа, хаплоглогија, а својерсну редукцију вокала представља и елизија (о којој се говори у одељку о вокалским групама).

310. А ф е р е з а. а) Врло је ретка афереза вокала *a* и *e*, засведочена само у речима страног порекла: *двоката* Селъ, — *вакуисали* Ра.

б) Ретке су потврде и за аферезу вокала *и*, опет у речима страног порекла:

валиду За, *валиде* Кал м, *валинду* Ам, *некциџа* Јаб, *некциџе* Ам Сј, *некциу* Др Х м, *хиндиу* Др м, а исп. и *Талиџан* Чи м, *Талиџани* Б м Бј м Бук Зав м Јаб Кал Каћ м Х м, *Талиџана* Г м, *Талиџанима* Б м Гр, *талиџански* Зав м, *талиџанско* Гр М м⁶⁴⁸.

Прозодијски лик ген. пл. *некциџа* (насупротив редовноме *лиџа* и сл.) указује на то да је ѓ- (←и-) и даље подсвесно и-. Забележено је, уосталом, и *инекциџа* Сј м, *инекциџама* Кал м, а исп. и *инвалиду* Ам, — *Италиџани* Бук Буч.

с) Насупрот претходнима, врло је честа афереза вокала *о*, али је ограничена само на речи са заменичким коренима *ов-*, *он-*:

воишнџа Ра, *воликачкџ* Кал м Сј, *воликачко* Кал м, *воликџ* Бал м Бј Буч Кал м Кос м Ра Радиј Селъ м, *воликџа* Буч Куч Х м, *воликџ* Кос м, *воликџ* Г м, *воликџ* Ам Б м Бук Буч З За Зав м Кос м Селъ м, *воликџ* Ам Жињ Кос м Радиј, *воликџ* З м, *воличкџ* Рад, *воишашнџ* Чи м, *воликџ* М м, *ноликџ* Ам Б м Рад, *ноликџ* Б м, *ндликџ* Каћ м, *ндликџ* Каћ м;

џкџ Ам Кос м, *џкџ* ДС м За м Кос м Сј м, *са џкџџем* М м, *џкџџ* (дат. сг.) Ра, — *џкџ* М м Х м, *џкџ* Ам Б м Бал м Бј п/м Бук Буч Г м Гр Граб ДБ ДС м Жињ З п/м За п/м Зав м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч М м Рад Радиј Рут Селъ п/м Сј п/м Чи м; *накџ* Х м, *накџ* За м Јаб Рут Х м, *накџ* Чи м, *накџ* Буч, *накџ* Јаб Ра, — *накџ* Г м М м Х м, *накџ* Бал м Буч Г м Гр ДБ Др ДС м Жињ Зав м ЗТ Јаб Кал м Кос Куч Радиј Рут Селъ м Сј п/м Чи м;

⁶⁴⁸ *Талиџан* је стандардна форма, врло честа у народним говорима. У многим је говорима засведочена и *некциџа* (или сл.): Гор., Дешић ЗБИЈГ 62, Рем. Шум. 130, Симић Обадџ 51, Р. Симић Левач 161, Тешић Љешт. 196 и др. Што се *валиде* тиче, у којој се уз вокал губи и сонант, тј. цео слог. Виве таквих и сличних примера наводи се у т. 314. Напомињемо и то да је форма *валида* својствена и говору Муслимана, који не знају за супституцију ѓ са *e*. Отуда се она, највероватније, не може тумачити народном етимологијом као у неким другим говорима, с другачијом судбином фонеме ѓ (исп. Р. Симић Левач 173, а затим и Рем. Шум. 135).

оџмо Ам Бал м Бј п/м Буч Г м Гр Граб ДБ Др п/м ДС м Жив Жињ
З п/м За м Зав м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос п/м Куч М м Ра Рад Радиј
Рут Селъ м Сј п/м Х п/м Чи м, *оудџ* Х м, *оудџ* Ам Бал м Бук Буч Гр Др
п/м ДС м Жив Жињ За м Зав м Јаб Кал м Кос п/м Куч М м Ра Радиј
Селъ п/м Сј м Х м Чи м, *оудџн* Бј м З м Х м, *оудџнке* Бал м, *оудџ* М м,
оудџије Др п/м Кал м Ра Радиј Сј, *нудџ* Ам Буч Др Кос Ра Рад Селъ м;

номџд М м, *номџд* Ам Бј Буч Г м Др Јаб.

Афереза у ових облика у тесној је вези с њиховом фреквенцијом (у њима се огледа деловање закона о језичкој економији).

С обзиром на прилике у нашим и многим другим говорима⁶⁴⁹, обе-
леженима би се могли сматрати ликови с о- (нешто су чешћи само у
прелазноме говору јужносанџачкога типа):

оџлиќа Сј м, *оџлиќачки* Кал м Сј, — *оџкџ* Б м Бј м, *оџкџ* Ам Б
м Буч Г м ДБ Др М м Сј, *оџкџ* Б м, *оџкџ* Г м Др З м, — *оџмо* Б м
З м, *оџмо* Б м, *оџмо* Ра Радиј, *оџудџ* Јаб Ра, *оџудџ* М м, *оџудије* М м,
оџудије Кал м, — *оџомџд* Буч Др За м, *оџомџд* М м Х м.

Треба посебно посматрати примере типа *оџудије* и сл., с наглашеним
иницијалним вокалом.

Аферезу овога вокала имамо и у неким речима страногa порекла:
купџрџ Шџџџо Ра, *купџрала* Ра, *купџрали* Ра Рад, *пџрише* Бук Јаб (овај
последњи лик можда потиче од *апџрише* и сл.). Исп. и несобично *рдџнос*
(= ордонанс) Ра.

Дџбро сигџрање Рут могло је настати аналогично према *сигџран* и
сл. или према *сигџрати*, што значи да не мора бити фонетскога порекла.

311. С и н к о п а. а) Карактеристична је за вокал *и*. Тако имамо
у (*неколико* и сл. најчешће *кџлка* Ам Б м Бал м Бук Г м Гр Граб ДБ
Др ДС м Жив м Жињ За п/м Заб м Зав м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч
М м Рад Радиј Рут Селъ п/м Сј п/м Х м Чи м, *у колко* Гр, *кџлка* Б м,
неколка Бј м ДС м Жив м За Јаб Ра Х м, *неколке* Ам Б м Бал м Гр ДБ
Заб м Зав м Радиј, *неколко* Бал м Г м Гр ДС м Жињ Зав м Кал м Кос м
М м Ра Радиј Рут Селъ Сј м Чи м, *уколко* ДБ ДС м, *унеколко* ДБ ДС м,
али се говори и *колџко* Каћ м, *кџликџ* З Радиј, *неколике* Б м, *неколико* Б
м ДС м Каћ м.

Насупрот томе, нетипични су за наше говоре ликови попут *џмкџ* М
м, *номкџ* Б м, *нџкџ* Каћ м, *толкџ* Г м, *тџлкџ* Г м Зав м, *колко-тџлкџ* Сј.

⁶⁴⁹ Вуковић П-Др. 61, Вуш. ДИХ 14, Гор. 657, Дешић ЗБИЈГ 59, Тук. ГЦ 210, Ник.
Тршић 402, Петр. Б-К 56, Пецо ГИХ 45, Рем. Кладањ 113, Симић Обади 51, Станић Уск.
I 45-46, Тешић Јџџџг. 196, Тешић Узов. 176, Ђупић Плџ. 82 итд. Напомињемо да, ипак,
има и сродних говора у којима "афереза...није узела маха, чак ни у оквиру прилога
и придјевских замјеница" (Пиџ. Кол. 77). И наше су потврде за чување иницијалнога
о- најбројније управо из краја (околина Бродарева) у којем је највише досељеника из
околине Колашина.

Сви примери осим последњег забележени су у селима јужно од Пријекоља (две су потврде из новоштокавских села).

Потпуну редукцију вокала *и* у медијалном положају бележимо спорадично и у *оџка* Г м Кал м Сел м, *оџку* Сј, *сџкрла* Јаб, *стџлицу* Кос м.

Иста појава, али у нешто мало већем обиму, запажена је и у р. гл. придеву, пре свега у облицима гл. *отићи*: *о^тшла* Сј м, *о^тшџ* Жив Кал м, *оџ* Јаб, *ошла* Сј м, *ошли* Граб Жив п/м Ра Сј м, *ошџ* Жив Заб м Ра, а исп. и *виџи* Ра Сј, *свиџло* Ра. Већина наведених примера је из прибојскога краја.

Сасвим су обични, али не и обавезни, облици имп. типа *би^те*, *бџште*, *оџте*, *дрџте*, *запџте*, *затџрте*, *зџте*, *изнџте*, *и^те*, *лџште* (= ложите), *отџрте*, *пџсте*, *унџте* и сл. (в. у одељку о облицима гл., т. 646b), али они, по неким мишљењима, не морају бити само фонетскога порекла⁶⁵⁰.

б) За потпуну редукцију вокала *у* и *е* у медијалном положају немамо много потврда: *бџзџер-бџзџера* ДБ (али је обичније *бурџзџер* Лу Радиј итд.), *џруне* Јаб (али *џуруне* Др м Сел м, *џурунама* Сел м), — *нџмам матриџла* Сј м.

Према *јџџем*, *јџли* имамо покатак у композита *наџли се* Ам, — *пџџџем* Гр, *пџџџеш* Јаб, *пџџџу* Сел м Х, — *пџџџи* Јаб. Ликови типа *пџџџем* занимљиви су и прозодијски.

с) Само једну потврду имамо за синкопу вокала *а*: *зџбрави^о сам* М м, али је и у томе селу много обичније *зџбрави^о сам* и сл. (бројне примере из других села нећемо наводити).

д) Изузетно је ретка и синкопа вокала *а*: *грџна^{те}* (= гранате) Буч (много обичније *гранџата*), а исп. и *јџбла* мајку Јаб (што може бити и морфолошки архаизам), затим емфатично *мџш*, битџнго једна Кос.

312. А п о к о п а је у говорима СП карактеристична за предње вокале (*и* и *е*), али није непозната ни вокалинама *о* и *а* (за *у* немамо потврда). У свим је, међутим, случајевима она категоријски и лексички ограничена и, готово увек, факултативна.

а) За апокопу вокала *и* исп.:

џџџ ДС м, *бџџџ* Ам Сј м Чи м, *дрџџ* Буч, *и^ти^та^{мо}* (= иди. . .) Кос, али је обичније *дрџџи* Буч М м Сј итд. (остале пр. в. у т. 646а одељка о облицима гл.)⁶⁵¹;

ал Б м Јаб Кос Сј м, *ал* више ми је мајка причала ДБ, *ал* немају воде Каћ м; *ил* ћеш дџрати *ил* ћеш ићи у дрва Ра, на машину *ил* на руке З,

⁶⁵⁰ В. о томе у Р. Симић Левич 392-394.

⁶⁵¹ По мишљењу Р. Симића ни ови облици нису настали фонетским путем (Левич 392-394). Исп. у вези с овим и т. 646.

ил Кос м; Кајмаком помасти јам месом Сј; да л Зав м ЗТ Кос м, да л ја њам, да л ја њам ДБ, њам л војскѣ Б м, Је л нам Када жива? Х м, је л Г м Кос Х м, јеси л бѣю Ам (али и јеси ли тѣ бѣю Др м), о-л му казат? Бал м⁶⁵²; нит (везн.) Ам.

б) За губљење финалнога е исп.:

(х)ајд (чешће с редукцијом -де, тј. (х)ај или без редукције, тј. (х)ајде — в. у одељку о облицима гл., т. 649);

виш^ж главѣ За м, виш^ж дућана Јаб, виш кољено Сј м, виш кућѣ За м, виш кућу Куч, виш Мрсова Сј м, виш нас Буч, виш Милутиновѣ кућѣ За м, виш моју кућу Буч, виш пуџа Кал м Кос, виш Чајтину Ра (вѣтина потврда је из прибојскога краја)⁶⁵³.

Из тога су краја махом и примери типа еод (= овдје) Кал м, еодј За Јаб, еодј Буч Жив Живѣ За Заб м ЗТ Јаб, њ еодј Бук Јаб, еодј За, еуј За м, нодј Бук Буч За Јаб, нодј За м, нуј За м (укупно узевши, чешћи су ликови типа еодје или сл., т. 671а).

Према Вуковоме *тѣбожѣ* бележимо *тѣбож* Ам Радиј, *тѣбож* Гр, Ставља да *тѣбож* мѣ вѣчерамо ДБ⁶⁵⁴.

Сасвим су ретки примери типа: *Мдр-ти* да знаш тѣ З (= Мдрѣ ти. . .).

с) Речца *нека* обично је без -а: *нек* бѣг и мене поживѣ Јаб, *нек* дођѣ За м, *нек* дођу Кал м, *нек* јѣду Др, *не-кажѣ* Жив м, *не-копѣ* Ра, *нек* ми дадну кућу М м, *нек* ми само ђѣца остану Каћ м, *нек* радѣ Ам, *нек* не украдем За, сваќ *нек* се врати својѣј кући З м, *нек* су гѣтове Сј, *нек* њѣрају Б м, само *нек* је криво Г м и сл., али није непознато ни *нека* га Ам, *нека* иг Кос, *Нека* и оваца и свѣга Каћ м, О, вѣљу, *нека* тѣтка бѣдѣ жива! З и др.⁶⁵⁵

Поред неупоредиво чешћега *вуда* и сл. (т. 310с), забележено је и *вѣд* од *накѣ* црнињѣ За м, што значи да је -а схваћено као факултативан, покретни вокал. (О приликама у падежним облицима зам. и прид. исп. т. 559)

д) Говори се врло често *ѣ-ти* (= ето ти) Ам Буч Г м Др Јаб Кал м Каћ м Кос м Рад Радиј Сј м, а спорадично и *ен-ноѣ* Бал м (можда према *ен-бнде* Чи м).

⁶⁵² Међутим, "ако партикула *ли* долази из пуног глаголског облика, обично нема губљења вокала *и*" (Пецо ГИХ 46).

⁶⁵³ Исп. *виш љѣга* и сл. у Пецо ГИХ 45. Вуковић објашњава настанак овога лика као и *виномо* (вино-ономо): "У проклитичком положају слична елизива дала је предлог *виш* место *вишѣ*: *виш* *уби*, према чему: *виш* *моста* и сл." (П- Др. 25, бел.). Ни Пецини ни наши примери не иду у прилог овоме тумачењу, а питање је и колико уопште има лексема с вокалом у иницијалном положају уз које тако често долази овај предлог.

⁶⁵⁴ Према РМС и *тѣбож* је стандардна форма, док се у Прав. р. наводи само *тѣбожѣ*.

⁶⁵⁵ Чини нам се да би се Вуковићево објашњење из бел. 653 овде могло применити с више оправдања: исп. *нек-идѣ* и сл. у т. 316а.

Финалнога вокала *o* нема спорадично ни у *tāmo-om* Рад, *mał-pōma-ło*, *mał-pōma-ło*, *ođravik* Ам, *сам купѣш* (= само...) Ра, *сам дѹшци* За м, *сам нѹѣ* Кос.

Исп. и: Нисмо гладни *нег* смо жѣдни Ам, *нѣнемо нег* да платимо Рут.

313. Хаплоглогија, тј. "губљење једног од двају суседних једнаких слогова у речи" (PMS), није појава коју бисмо могли потврдити већим бројем различитих примера. Као и у многим другим говорима, засведочена је једино у лексеми *кукурѹз*, и то углавном само с десне стране Лима и у долини Лима од Пријепоља до Прибоја: *кѹрѹз* Ам Др Кал м Куч Ра Рут, у *кѹрѹзу* Рут, *кѹрѹзна* и *кѹрѹзѹ* Ра, *кѹрѹзнѹ* брашно Куч⁶⁵⁶.

Чешће је и распрострањеније: *кокурѹз* Ам Бук Буч Радиј, *кокурѹза* (ген.) Кос, *кукурѹз* Бал м Г м Гр Др м ДС м Жив Зав м ЗТ Кал м Кос м Куч Рад Радиј Рут Сел м Х, *кукурѹза* (ген.) Буч, *кукурѹза* За м, *кукурѹза* (хлеб) ЗТ, *кукурѹзи* З м и сл.

314. а) Већ су у т. 310b наведени примери типа *валѹду* и сл., у којима нема целог слога, тј. *ин-*.

Осим тога, целог слога врло често нема ни у изузетно фреквентним през. облицима гл. *видѣти*, *моћи* и *хтѣти*⁶⁵⁷:

да виш Јаб Радиј Сел Сј, *да виш* Буч За м Рад, *да иш* Рад;

мѹш Ам Буч Г м Др ДС м Жив м З м За Јаб Кос м Куч Ра Радиј Рут Сел п/м, *не мош* Ам Буч Г м Гр Граб Др ДС м Жив м З м Кос п/м Ра Рад Радиј Рут Сел м Сј (изнимно и *мѹж*, *не мож* З м);

виђе-ш ако *ѹдѣш* З м, *копко-ш* дѹт М м, *кѹ-ш* Јаб, *нѣш* Ам Бук ДБ Жив За м Куч Ра Рад Рут, *ош* Ам Куч Рад, — *ѹ-л* му *казат* Бал м, *ѹ-ли* Бј Јаб, — *ѹе ѹј* Јаб.

Исп. и: *море чѹш* Жињ одн. Вјска *долѹзѣла*, *чѣш!* Х м. Ликови *чуш* и *чеш* овде су много више интерјекције него през. облици гл. *чути*.

Ни говорима СП није непознато *нѣм* Ам ДС м Каћ м Радиј Сел м, али је *нѣмам* знатно чешће (Г м Гр ДБ ДС м За м Заб м Кал Каћ м М м Радиј Сел п/м Сј м Чи м)⁶⁵⁸.

б) Са примерима типа *виш*, *мош* и *ош* наводи се у литератури⁶⁵⁹ и

⁶⁵⁶ — у цијелој западној Босни имамо *кѹрѹз*, *курѹзна*, *кѹрѹзѣше/кѹрѹзѣште* и сл. По-негдје се ово објашњава хаплоглогијом. Ипак ми се чини да је у питању редукција гласова, прво самогласника у па затим оклузива *к*: *кукурѹз-кукрѹз-курѹз* (Пецо Ишѣа 250). Тај је лик заиста познат многим говорима у којима су редукције вокала честе (Бук. ГЦ 216, Ник. Колуб. 43, Ник. Тршић 410, Симић Обади 66, Тешић Узов. 187), али и неким у којима су редукције западнбосанскога или подринскога типа ретке (исп. Рем. Шум. 134).

⁶⁵⁷ Исп. и т. 638 одељка о облицима глагола.

⁶⁵⁸ Форма *нѣм* позната је и неким оближњим говорима: Гор. 656, Пецо ГИХ 44.

⁶⁵⁹ Исп., нпр., Рем. Шум. 135.

кѣм (= кажем) Жив, кѣм Ам За Кос м, али мислимо да су они настали друкчије, тј. редукцијом *ж*, асимилацијом и контракцијом вокала.

3) ВОКАЛСКЕ ГРУПЕ (ХИЈАТ)

315. У овоме погледу већина народних говора знатно одступа од стандарднога језика, и то двојачко: истовременом и већом и мањом заступљеношћу вокалских група у одређеним категоријама. Прво је последица губљења *х* и неизговарања *ј* (каткада и неких других консонаната), а друго тенденције избегавања вокалских група и њиховог уклањања (елизијом одн. редукцијом, контракцијом, развијањем прелазних сонаната и сл.). Овоме треба додати и непознавање већег броја речи страног порекла, које у стандардни језик уносе веће богатство и већу разноврсност вокалских група⁶⁶⁰.

Све то, у највећој мери, важи и за говоре србијанскога Полимља, с тим што се у неким случајевима разликују прилике у говору Муслимана од оних у говору Срба. Та је разлика условљена пре свега различитом судбином фонеме *х*.

а. Елизија

316. Ова је фонетска појава карактеристична, углавном, за вокале *а* и *е*. а) Најчешћа је елизија вокала *а* у конструкцијама с везником да:

д-иде Г м ДБ Жив М м Ра, д-иде Ам Гр Каћ м Ра Рад Рут Сель м, д-идем Ам Бал м, д-идем Ам Гр ДС м Јаб Куч Рад Радиј Х м, д-идем М м, д-идемо Гр Др Каћ м Кос Ра Радиј Рут, д-идемо Ра, д-идеш Гр Куч, д-идеш Јаб Куч Сј, д-иду Ам Ра Сель, д-изајем Кал м, д-изајеш Ам, д-извинете ДБ, д-извинеш ЗТ, д-изгинете Жив м, д-издереш Каћ м, д-издржавā Бј м, д-издржи ДС м, д-изиде Сель, д-изидемо Др, д-изиде Ам, д-изидемо Г м, д-изиду Каћ м, д-излазите Кос, д-излетим Каћ м, д-изнесē За м Сель, д-имā За м Сель, д-имам Радиј, д-имају ЗТ, д-ископам Ра, д-исплетем Буч, д-испросу Зав м, д-облачим Гр, д-обучē Ам Сель, д-оваришем Каћ м, д-одговорим Сель, д-одем Радиј, д-одемо Радиј Сель м, д-одморимо Сель, д-оженī Каћ м, д-окидā Сель м, д-окренē ДБ Кос м, д-окренемо Јаб, д-олижеш М м, д-опали Кос, д-опростиш За м, д-опростиш Жињ За м, д-останē Др Кал м, д-останемо ДБ, д-уберем Радиј, д-убије Сель, д-убијем Гр Кал м, д-убрадī Ам, д-уведем Г м, д-уведемо Радиј, д-удавī Заб, д-узаптī За м, д-узме Ам Г м Др Жив Ра Кос м, д-узмем Др Кос, д-узмемо Ра Сј, д-уйијем ДС м, д-уједē Сель, д-украде Каћ м, д-ум^нјесим ДС м, д-умрем Бук, д-унесē Ам, д-упропастī Г м, д-урадū Бал м, д-утврђују Сель итд.

Бројност наведених примера не значи, међутим, и доследност појаве:

⁶⁶⁰ P. Ivić, *Vokalske grupe u srpskohrvatskom književnom jeziku*, Slavia Orientalis, Warszawa, 1968, књ. XVIII/3, 125-176.

да иде Б м Гр Жив Каћ м Сј, да иде Кал м Каћ м, да иде М м, да идем Ам Б м Кос п/м Сј Х, да идем Х м, да идемо Б м Каћ м Кос М м Рут, да идеш Др Зав м Каћ м, да иду Селъ Х, да изађе Каћ м, да избришеш Селъ м, да извинете Гр, да извинеш Буч За м Зав м, да издржава Бал м ДС м, да изиде Каћ м, да изидемо Кос, да изидеш Буч, да изиђу Б м, да изриба З м, да искочя Буч, да истргну Х, да обуче Г м, да обучем Гр, да одговараш Бј, да одмарају Бук, да одолимо Гр, да опалимо Кос, да опере ДБ, да опереш Х, да опростиш За Заб Сј м, да дреш Селъ м, да дреш ДС м, да дру М м, да уватиш Кос, да угази Х, да удариш З м, да узима Кал м, да узем Гр Зав м, да узму Бал м Чи м, да уиђем ДС м, да ум^нјесим Гр, да умрем Ам, да учини Г м и сл.

Елизија посебно често изостаје у селима око Бродарева. И иначе је вен домашај у говорима СП, изгледа, нешто мањи него у севернијим србијанским говорима, па и у онима из зап. Србије⁶⁶¹.

Редовну елизију вокала *a* имамо у нека, кад је та речца у проклитичком положају:

нек-иде Ам ДС м Јаб Ра Радиј Селъ Сј, нек-има Г м Рут, па и нек-имају Ам, нек-она ћера коња ДС м (исп. и т. 312с).

Позната је, али није тако честа, елизија вокала *a* у предлога за и на: з-оџу реквизицију М м, н-астал Жив, богу н-аманет Селъ м, н-аперацију Каћ м, н-оџа врата Бал м.

Исп., с друге стране, чак и за инат Г м, затим за оњи мџс Бј м, на оџо брдо Граб, на оџо моторило Х, на оџу земљу Бал м итд., итд.

Још су ређи примери типа да з-одрене Селъ м или п-оџај Буч.

б) И у овим се говорима јавља елизија вокала *e* у конструкцијама типа н-умије Др п/м За Ра Селъ, н-умије ДБ, н-умијем Ам Гр Јаб Кос м Куч Ра, н-умједну Ра и па с-испе Кос, ти с-одмарај Каћ м, да с-огриу Селъ, да с-осуш Селъ, тако с-одрже Селъ, да с-уда Селъ, како с-удају Бал м, шћер му с-удала Ра, да с-удам Жињ Селъ (од чега имамо и апокопу у синтагмама попут: да с-не ладја Селъ, да ердја Каћ м, да с-стрпе Јаб, да с-суш Др).

Ни у једном од ових окружења елизија није доследна:

не умије Бук Х м, не умијем Бал м Буч З Зав м Јаб Ра Селъ Сј м, не умијемо За, не умједок Ра (исп. и не испече За, не удам Јаб и сл.⁶⁶²);

да се одмарамо Рад, била се удала Х м итд.

⁶⁶¹ Исп. Гор. 657, Ник. Колуб. 38, Ник. Тршић 402, Тешћи Љешт. 197, Тешћи Узов. 176-177, затим Рем. Шум. 119-120, Стев. Гружа 452 и др.

⁶⁶² Елизија вокала *e* из не засведочена је само у синтагмама с гл. умјети (можда и због његове фреквентности?), па су стога синтагме с другим гл., у којима елизије нема, дати у заграда. Занимљиво је да се као потврда за ову појаву и у неким другим радовима наводи само конструкција не+ум(јети). Исп. Гор. 657, Ник. Колуб. 38, Тешћи Љешт. 197, Тешћи Узов. 176.

с) Прилично су ретке елизије вокала *и* и *а*

кад *б-д*тишла Гр, нѣ *б-д*на уѣла Сель;

Стѣ кѣла жѣта *ак-извршѣм*, ос^нѣци ми главу Бј м, *ак-ѣм*а Кос м, *ак-ѣм*аш Сель м, — *ен-бнде* Чи м, *ок-днѣг*ај З.

317. Елизијом се обично назива "отпадање завршног самогласничког елемента ријечи испред почетног самогласничког елемента слиједѣће ријечи"⁶⁶³. То би значило да "отпадање" иницијалнога вокала друге речи у конструкцијама -V V- није елизија. Такви се примери, ипак, наводе овде, пре свега зато што је и то један од начина за избегавање хијата, као и стога што се тако чини и у неким другим дијалектолошким радовима⁶⁶⁴.

Та је појава, иначе, у нашим говорима карактеристична за вокал *о* у показаних заменица на *оѡ-* и *он-*, и то у позицијама као:

ѣ-ѡ бѣ Ам, *ѣ-ѡ* жѣу Др, *јѣ* ли-*ѡ* Каћ м, *како-ѡ* *вакѡ* Ам, *кѡ* *е-ѡ* Г м, да *пѡ*слушам *ко-ѡ* *ѡца* Ам, *кѡ-ѡ* *сѡд* Ам, *товѡ*рскѡ *дрѡ*ва, *ко-ѡ* *сѡд* Кос м, *кѡ* што-*вѡ* Цѡферѡв *ѡнѣ* јѣдан Кал м *кѡ*лко *ѣ-вѡ* бѣти Рут, *ѡко-ѡ* *дѡба* Радиј, *сѡде-ѡ* Буч Гр Жив З За п/м Кал м Каћ м Ра Сель м Х м Чи м (па и *сѡд-ѡ* Жив, поред *сѡд ѡѡ* З Чи м), *штѡ* *е-ѡ* Ам, *бѡ*ш *ко* *вѡде* што *е-ѡ* Каћ м;

Бѣ ли-*нѡ* *ла*нскѣ *гѡдинѣ*? З м, Каки су-*нѡ* *у* *вѡ-сѡ*товѣ? Кос, *како-нѡ* Буч Јаб Радиј Сель м, *дѡ*ђи *ц*рно *кѡ-нѡ* *чѡ*а З, *Кѡ-нѡ* *п*јѣвѡ? Каћ м, *бѡ*ш *ко-нѡ* *г*урбѣти Х м, *ко-нѡ* *п*ушку Б м, *ко-нѡ* *т*ѣкву Кос, *Кѡга-нѡ* *д*ѡлази *вѡ*шир *пѡ* Трѡичину *нѣ*ђѣлу? Јаб, *кѡѡ-нѡ* *ѡ*пѣт *гѡдинѣ* Сель м, *ѡнѣ* што *ѣ-нѡ* *в*лас *ѡнѣ* Х м, *штѡ* *е-нѡ* Х м, *штѡ-нѡ* Сель м, *штѡ-нѡ* *к*ажу ЗТ, *штѡ-нѡ* *се* *нѡ*сѣ Кал м, *штѡ-нѡ* *р*ѣкнѡ Ам Кос м, *ѡнѡ* *ј*ѣдно *штѡ-нѡ* *п*рѣламѡ Х.

У предлошко-падежним синтагмама ова појава није тако честа:

*мѣ*ђу-*нѡ* *стѡ*ку Сј, *на-нѡ*га *кѡ*ња Бал м, *на-ни*ѣм *в*ратѣма Жив, *у-нѡ*ђ *ц*ркѡи Жив, *у-на*ме *з*ѣду Куч (обичније је: *у ѡнѡ*ђ *бѡ*шчи Рад и сл.)⁶⁶⁵. (За *ѡ*днос *у*ѡчи/*у*чи/*ѡ*чи исп. т. 320.)

b. Контракција вокала

317^a. У т. 316 и 317 имали смо хијат на граници дѡеју речи, који се обично уклања редукцијом финалнога вокала пре или, ређе, иницијалнога вокала друге речи. Вокалске групе избегавају се (особито у оквиру једне речи) и контракцијом (уз претходну асимилацију — тамо где су вокали били различити). Ни у овоме погледу не одликују се битно говори срб. Полиглѡа од других говора у окружењу.

⁶⁶³ R. Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, Zagreb 1969.

⁶⁶⁴ Нпр. Гор. 657, Ник. Колуб. 38, Рем. Шум. 121, Симић Обадѣ 52, Тешић Узѡв. 176-177.

⁶⁶⁵ Неколико ѡвакѡих примера наводи се и у Симић Обадѣ 52, Тешић Љѡшт. 197, Тешић Узѡв. 176 и др., а знатно више у Рем. Шум. 121. У Гор. (657) имамо *дѡ* ли *нѡ* *нѡ*ко *зѡ*д и сл., али не и *у-нѡ или сл. Исп. и Пецо ГИХ 45 *нѡ*је *ѡ* трѡло.

318. Врло су честе, али не и радикалне, контракције двају изворно истих вокала.

а) Група *aa* (обично од *aha*) → *ā*

дако Др, *Дако* га узмеш Каћ м; — *ера* (ген. сг.) ЗТ Селъ, *јало* Ам, *јаво* Ам, *најали* Жив, *уђаа* Рад, *бра* Селъ, *рат* Жив Јаб Ра Селъ, *сат* Ам Бук Буч Жив З За ЗТ Јаб Кал Кос Куч Ра Рад Рут Селъ Сј Х м, *сита* Ра Селъ м Х м итд., *стра* (ген. сг.) Ам Ра и сл.

Уколико је, међутим, вокалска група пресечена морфемском границом, може остати и неконтрахована: *дрда* ЗТ, *пада* Рут, *снада* Јаб Радиј Селъ Сј, *сјада* ДБ, *снадама* ДБ, *страда* Буч. Могућно је и *сјат*-два Селъ, *сјата* Сј м, али су такви примери врло ретки (други је подржан вероватно сасвим скорашњим губљењем *x*).⁶⁶⁶

б) Група *ee* (← *eje*) → *ē* у *свѣдно* Ам ДБ Жив Кос м Ра, *свѣдно* Г м, *свѣно* Кал м Ра, — *н-ѣде* ЗТ, *н-ѣдем* Ам Буч За Рут, *н-ѣдеш* Ам, — *ѣ* Срѣтен Рут, Турска *ѣ* била Ра, *ѣ* Гр Др За м Зав м ЗТ Кос м Куч М м Сј м Х, — носило *кѣ* (које је) могло Др, — *кѣ* жао умр^ѣети (← *коме* је...) Јаб, *кѣ* потреба била (← *коме* је...) Бал м и сл.

Исп., ипак: *кѣ* * Селъ м, потом *ѣ* је Сј м и сл.

в) Група *ии* (← *ији*) → *ī* у *ћуница* Ам, *куцаца* Кос м, *куцаца* Селъ м, *ракица* Ра, — *Алина* Жив м Сј м, *Алинѣ* За м, *Андрина* Рут, *ацѣн* Ам, на *Милану* кћу ДС м, — у *дела* Сј м, *Андрѣ* Рут, *артѣ* Ам, *ацѣ* Ам, у *Итали* Гр, *када* Ам, у *концелари* Гр, у *Македони* Гр, у *Срби* Ам, на *ћупри* Кос, *фамили* Јаб, у *чарши* Селъ, у *чарши* ДБ, — *ни* у *чи* пось ДБ, *чи* је За, *чи* си Куч Чи м, — *важни* Рад, *дручки* Др м, *куцурни* Рад Селъ м, *лоши* За, *могући* Ра, *слободни* Гр, *срѣтни* Др, *стари* ДБ Др ДС м За Зав м ЗТ Јаб Кос м Ра, *стари* М м, *урѣдни* Кал м и сл.

У дат.-лок. сг. именица на *-а* бележимо покаткад и: у *бјежидни*^и Др, у *Југослави*^и За м, у *концелари*^и Ам, *територи*^и ДС м, у *Срби*^и Бук, по *Срби*^и Радиј, *фамили*^и ДБ, док је чување ове групе у комп. прид. засведочено само у *паметни*^и Б м (што је можда потпомогнуто и супра-сегментним факторима).

д) Група *oo* (понекад од *охо*) → *ō* у *Јвац* Куч, — *Црндка* Ам, — *дѣ-ѡ* дѡба Бук (можда и у *стѡ-кѡ* За м), а редовно је и *ѡ*, *сѡ* и *стѡ* (уколико није *астал*). Исп., осим тога, и *ѡѡ* неко претом Бј м.

У гл. и им. сложеница с префиксима *по-* и *про-* остаје ова група неконтрахована:

пѡрѡ Ра, — *пѡдѡиш* Буч, *пѡдѡари* Рад, *пѡдѡници* Ам, *пѡдѡдам* Ра и сл.

е) Група *уу* → *ū*

⁶⁶⁶ Отуда, вероватно, и источничерц. у *мѡали* (Пецо ГИХ 41).

ка-смо били *Уџу* Кос, д-идем *Ужлице* Бал м, бдем *Ужлице* Ам Селъ, одѣ *Ужлице* Куч Х м, па *Ужлице* Рут, њам сестру *Ужлицу* Ам, он је бдио *Ужлицу* За м, *Ужлицу* умало не умр⁶⁶⁷ њк глална Ра, *Урвину* Јаб, *тѳра* му *уста* Бал м, ја мрвицу *тѳри уста* Гр⁶⁶⁷.

319. Разновреније су лексички и категоријски контракције с претходном асимилацијом вокала.

а) Група *ae* → *ɛ*

једнѣс Гр Кос Куч М м Сј, *двѣнѣс* Бј Гр З ЗТ Јаб Кал м Рад Радиј Сј м Х, *трѣнѣс* Бал м Бј Јаб Кал м Ра Радиј Рут Х м, *четрнѣс* ДС м З м Каћ м Кос Х м, *петнѣс* Бал м Г м Гр ДБ ДС м Жив м З п/м Каћ м Кос м Ра Рад Селъ Х м, *петнѣс* Б м, *шѣснѣс* Гр ДС м За м Ра, *седѣмнѣс* Гр З Х Чи м, *осѣмнѣс* Буч Граб За, *двѣтнѣс* З м, — *једѣнѣстѣ* Бал м Ра, *двѣнѣстѣ* Б м З м М м, *двѣнѣстѣ* Б м З м М м, *двѣнѣстѣ* М м, *двѣнѣстѣ* З, *трѣнѣстѣ* Зав м М м, *четрнѣстѣ* Б м Чи м, *шѣснѣстѣ* Х м, у *шѣснѣстѣ* Сј м, *седѣмнѣстѣ* ДБ, *двѣтнѣстѣ* ДС м, *двѣтнѣстѣ* Х м итд. (пр. типа *једанѣстѣ* и сл. в. у оделку о облицима бројева).

У два северна села с прелазним говором (северозападно од Бродарева) бележимо и примере с очуваном групом *ae* у ових бројева:

двѣнаѣс М м, *трѣнаѣс* Х м, *петндѣс/петнаѣс* Х м, *шѣснаѣс* М м, — *шѣснаѣстѣ* М м, — *једѣнаѣстѣ* Х м, *осѣмнаѣстѣ* М м, *двѣтнаѣстѣ* М м.

Ови фонетски ликови, познати и другим сродним говорима⁶⁶⁸, вероватно су у вези с историјатом прозодијских феномена (пренесени акц. у наведеним пр. не може бити старог датума). Томе се, међутим, противи ситуација у Б м Г м и З м, где се група *ae*, бар према нашој грађи, не чува у ових бројева, иако се силазни акц. у тим селима нешто боље одржавају у медијалној позицији.

Немамо много других потврда за промене *ae* → *e*: *мѣно* (= малено, мало) Ра; *д-вѣу* (=да једу) Рад.

аб) Група *ae* (← *aje*) → *ɛ*: *Сѣлѣвину*⁶⁶⁹ Јаб (и *Сѣлѣвина* З).

Секундарно настала група *ae* остаје, међутим, обично неконтрахована: *зѣно* Селъ м, *мѣно* Ам, — *Сѣраѣво* Бук, *Сѣраѣва* Селъ м Сј м. Разлог томе треба тражити у чињеници да се све ове речи изговарају, и то чешће, без вокалске групе (нпр. *Сѣраѣво* и сл.).

⁶⁶⁷ И ова је контракција позната у другим говорима (исп., нпр., *бѣци нѣшто уста* Пецо ГИХ 44), а поменућемо још само сродне лештанске примере типа *идем Ужлице* (=идем у Ужлице). Из тих се пр. види да се у Љешт. говори *Ужлице* (Тешћ Љешт. 199) као и у неким селима у СП.

⁶⁶⁸ Барј. Бихор П 17 *једѣнѣс/једѣндѣс*, али Ћупић Бјел. 32 *једѣнѣс/једѣнѣс*. С обзиром на карактер нашег "прелазног говора" треба, иначе, термин "сродни говори" увек узимати с прилично резерве.

⁶⁶⁹ Тако и Пик. Кол. 75, Станић Уск. I 43. Овај су назив донели, јасно је, досељеници из тих крајева Црне Горе у аутохтоном лику.

b) Група *-a u-* → *ɑ:*

ǰ-ǰǰǰм Др Јаб, *ǰ-ǰǰǰте* Јаб, *ǰ-ǰǰǰш* Др, *ǰ-ǰǰǰу* Ра, — *ǰ-ǰǰǰм* Ам ДС м Каћ м Кос м, *ǰ-ǰǰǰу* Др Кос м.

Да се овде ради о контракцији, а не елизији вокала, помишљамо на основу квантитета основинског вокала. Двојство квалитета, пак, требало би да представља продужетак двојства које бележимо и у ликовима у којима није дошло (или није ни могло доћи) до контракције вокала (т. 253с).

с) Судбина групе *ao*, посматрана у ширим дијалекатским оквирима, има посебан значај. Што се, пак, говора срб. Пољепља тиче, они се у томе, по правилу, слажу с осталим сродним говорима у окружењу.

са) Група *-ao-* (понекад од *-ахо-*) → *ǰ:*

ǰрвѣште Буч, *сѣницама* Ам, *сѣницама* ДБ, *сѣнице* Г м Др За м Кос Куч Ра, *стрѣѣ* Др.

Од наведених примера само су *сѣнице* Зав м забележене с очуваном групом *-ao-*, вероватно под утицајем стандардног језика. Дуго о могло би потицати и из форме с контрахованом вокалском секвенцом.

Осим у *ǰрвѣште*, у свим осталим примерима није био наглашен први вокал. Но, и у таквим случајевима може ова група остати неконтрахована: *плавито* Куч Рад, *страда* Ра, а тако је и у композита попут *надиѣло* Рут и сл.

Тим пре је и *ǰрѣвина* Ам, *ǰрѣвица* Др м, *ǰрѣвицу* Ам, *ǰрѣва* Ам Буч Г м Граб Др Рад Сј м, *ǰрѣва* Ам Др З Кос м Радиј Х м, *ǰрѣвм* Каћ м, *ǰрѣву* З Х, *мѣом* Ам Јаб Ра, *рѣонѣк* За Зав м Кал м Каћ м, *рѣонѣке* Ам, *рѣонѣци* Др м, *стрѣове* Жив и сл., а исп. и *ǰрѣблицу* Буч Јаб (и *ǰрѣблица* Ра, *ǰрѣблицу* За), *ǰрѣстро* Бук За п/м.

Изузетно бележимо и *стрѣви* Ра (насупротив *ǰрвѣште* Буч), али је и овде обичније *стрѣове* Жив, *стрѣвѣли* Ам Ра.

сб) Група *-ao* → *ǰ:*

у им. *вѣтѣ* Др Ра Селъ п/м, *ѣрѣ* Јаб Кал м Селъ м, *ѣрѣѣ* (са секундарним *-ѣ*) Др м, *пѣсѣ* Ам Гр ДБ Јаб Каћ м Ра Радиј Рут Селъ м Сј м Чи м, *пѣсѣ* Г м Х м, *сѣрѣѣ* Кал м и сл.;

у р. гл. прид: *ѣшѣ* Бал м Бј п/м Гр Граб ДБ ДС м З За п/м Јаб Каћ м Радиј Х Чи м, *ѣшѣ* Јаб, *ѣшѣ* Бал м Бј м Гр Граб ДБ ДС м З Зав м Каћ м Селъ м Х Чи м, *нѣшѣ* Радиј, *пѣшѣ* Бј м Гр Граб За, *прѣшѣ* Гр, *прѣшѣ* Гр итд. (новошток. говор), — *гѣѣѣ* Б м, *ѣшѣ* З м М м, *ѣшѣ* Х м, *зѣѣ* (: *запасти*) Г м, *ѣмѣ* М м Х м, *мѣѣ* М м, *ѣшѣ* Х м, *пѣмѣѣ* Х м, *прѣѣѣ* Г м, *прѣѣѣ* М м итд. (прелазни говор)⁶⁷⁰.

⁶⁷⁰ Примерима типа *ѣшѣ* показује се и прозодички лик р. гл. прид. двосложних композита типа *ѣшѣ*. Десетине других забележених примера (поглавито из новошток. говора), неће се, ради уштеде простора, наводити.

Исп., осим тога, и: бѣг *ѡ* Др м Жив Каћ м, Бѡк ти *ѡ* Каћ м, нѣ *ѡ* Буч, па чак и *Дѡ* нам вѣл^{ку} грађу Каћ м, Зашто сам ти *ѡ* пѣшку Бал м, Триде-сам *ѡ*им *ѡ* Каћ м⁶⁷¹.

Неупоредиво су распрострањенији и фреквентнији ликови типа *ѡѡ* Бал м З м Зав м Каћ м Кос м Х п/м, *ѡѡ* Ам За м Јаб Рад Х м, *ѡѡ* З Куч Рад, *ѡѡ* Буч ДБ З За Радиј Х Чи м, *пѡ* За м Селъ Ра, *тѡѡ* Зав м итд.

Својим *гледѡ* и сл. одступа наш прелазни говор од главнине говора зетско-горњополимскога дијалекта, али се слаже с мање или више сродним новопазарско-сјеничким⁶⁷², бихорским⁶⁷³ и бјелопольским, с тим што се у овоме последњем јавља и *дошѡ*, *рекаѡ* и сл.⁶⁷⁴.

сс) Везник одн. прилог к а о гласи *кѡ*, *кѡ*, *ко*, *ка* и *као*:

кѡ бѣг ЗТ, *кѡ* вѣна Х м, *кѡ* грѡм Буч, *кѡ* данѡс ЗТ Кал м Каћ м, *кѡ* длѡн Каћ м, *кѡ* доведѣ Сј, *кѡ* дугачкѡ капут За м, *ѡ*ѡца *кѡ* *ѡ*ѡца М м, *кѡ* *ѡ*не Сј, *кѡ* клѣте Кос, *кѡ* купусинѣ нѣкѣ Кал м, *кѡ* на клаци Ра, *шѡ*ме *кѡ* клѣте Кос, *кѡ* нѣкѡ стублина Г м, *кѡ* од гѡвѣчета ДС м, *кѡ* сад З м Сј м, Нѡѣ бѡило *кѡ* садѣ-вѡ З, *кѡ* сѡто Селъ м, *кѡ* сѡнце Селъ м, *кѡ* сѡнце Сј м, *кѡ* тѡ што е *ѡ*са Кос м, *ѡ*сто *кѡ* тѣкне Бј, *кѡ* чѡбрица Гр, *кѡ* шѡбица Зав м *кѡ* шѡпрега Каћ м итд.;

Тѡ ѣ бѡило *кѡ*-нѡ, на примјер, као тѡ Гѡстѡн З, *кѡ* зѡ те, *кѡ* зѡ неѡа За м, *кѡ* ѡ Албанѣзи Кал м, *кѡ* ѡ вѡмо Ам, *кѡ* ѡ данѡс Селъ м, *кѡ* ѡ из Бѡтковѡнѡ Сј м, *кѡ* ѡ *ѡ* Ам За Каћ м, *кѡ* ѡ мѡ Рад, свѣ *кѡ* код вѡс Кос м, *кѡ* на вѡди Сј м, дѡша на граду *кѡ* на сѡлу Кал, ѡномо *кѡ* у ѡниѣм лѡвадама Сј, Блѣчите *кѡ* ѡвце, бѡчите *кѡ* гѡведа, рѡчите *кѡ* крѡве, рѡ^{те} *кѡ* ждрѣбѡд ЗТ, Сѡд рѡлица постѡѡ и јѣднѡка *кѡ* за јѡке вѡлове, *кѡ* за мањѣ Кос м, Нѡѣ се косѡло *кѡ* и сад М м;

вѡкѡ *ко* нѣкѣ грађевинице Бук, бѡѣло *ко* снѡѣг Бј, Нѡѣ се доводѡла вѡда *ко* садѣ у кућу Бј, ѡнѡ дрво *ко* ѡвѡ Гр, Гѡзиш *ко* по блѡту Др, Јѡ ѣ пѡштуѣм *ко* свѡѣ дѡѣте ДБ, Бѡѡ сам јѡ бѡѣсан, здрав *ко* ѡвѡ За м, Грѡѣ мѡсѣц *ко* дан Јаб, *ко* трапине нѣкѣ Кал м, чѡбани бѡш *ко* вѡјска Кос, *ко* ѡ мѡ Ра, слѡтка *ко* мѣд Ра, бѡѣло *ко* крѣч Рад, Дѡру се *ко* вѡлови Рад, студѣне *ко* лѣд Сј, Дѡшли *ко* у Прибѡј Сј, кѡжа *ко* решѣто свѡ, *ко* прѡтѡк Сј м, да сам ѡдариѡ главѡм *ко* ѡндро Чи м, *ко* садѡ Чи м, нѡѣ *ко* сад ѡвѡ Чи м итд.;

свѣ *ка* и *о* Бѡжићу Буч, *ка* и вѡдѡ ДС м, *ѡ*сто *ка* и данѡс ЗТ, у рѡду *ка* и у дѡму ЗТ, *ѡ*стѡ *ка* и шѡмар Јаб, трубе *ка* и данѡс Куч, пѡбјегли *ка* ѡ мѡ Рут, Влѡсти су прѡтиле, *ка* и свѡкѡ Сј м;

⁶⁷¹ Исп. и Пецо ГИХ 42, Пиж. Кол. 74, Станић Уск. I 38, Ђупић Пљ. 82. У Кол. и Пљ. је та појава узела ширега маха.

⁶⁷² Брај. НП-Сј. 48, ФО 563 (Тријѣбине).

⁶⁷³ Барј. Бухар I 31.

⁶⁷⁴ Сек. ВП 167.

Дође више као црно него кафено Бал м, ја као маля била Бј, фин као душа Сел м, као та Гостун З, порумени као кафе З м, рачуна се као рџб ДБ, као неки домобранци Зав м, као усред пола дана ЗТ, Дворим као млада Јаб, Мџ-је бабо као мајстор ради-ю Радиј, онда направити као двцу Х.

Примери типа ка и вуда иду у прилог Реметићевој претпоставци о елизији вокала -о⁶⁷⁵, док за ко претпостављамо да је добијено контракцијом, уз накнадно скраћивање вокала а.

Ликови с дугим ђ (ређе они с ђ) употребљавају се и у узрочном значењу 'јер', 'будући да' и сл., и то увек без корелације:

Пуно нешта ја наплео, ко мангупска посла Ам, ко невоља Бук, ко турска земља Бук, ондај н^нјесу могли назад, ко Турска Буч, Он је имџ тридес, ко ратово седам година Буч, ко нџ Жив, ко ратнџ дџба Јаб, ко брез није ништа остали Кал м, ко селачка посла Куч, ко ђца, мило им Радиј, Они су тџ борили се... ко дошли из Босне без није ништа Сел м, Свапта радила, ко домаћица Сј м, ко цура Х м, Били смо добри а^абаби, ко ја бй-ю по десетини, у Голешима Чи м и сл.;

Не зна се тџ, ко улизало жито Г м.

Нису забележени у овоме значењу ликови с кратким о или а, као ни, иначе најређе, стандардно као.

сd) На основу квантитета вокала рекло би се да и у нџ-нџ брдо Жив, тџра нџ-нџ табљу За имамо контракцију а не елизију вокала⁶⁷⁶.

Питање је да ли то важи и за н-џм (А мене тако нешто паде н-џм) ДС м (исп. нџ џм/нџ џм у т. 136d).⁶⁷⁷

d) У т. 31ба наведено је више примера типа џ-џзмџм/да џзмџм. У јединоме забележеноме примеру типа џ-џзмџм Каћ м група -а у- → џ.

e) Група џа (← џка) → џ.

нџкав, нџко дрвџе, нџку џлџфку све Б м; нџков бџг, дебџлко нџков, нишане нџкџ имџше, пџсиџали нџкџ џџлове Бал м; сџдла нџка Бј м; нџка компџсиџа, на нџкџм Г м; нџкав кџрмак, нџкџ џљине, нџкџ вџлове, нџку јџнџцу Гр; нџка два чџвџка, нџкиџ гџвџдџ, нџкиџ^н, нџку мџљџциџу ДС м; нџки дџвови Ра; нџки џруми, мџзу нџку, од нџкџ џблџсти, нџка чџста жџца Х м; од Мџџма нџкџва М м;

нџкав Ам Б м Др п/м Жив За м Каћ м Кос п/м Рад Радиј Селџ; нџка вџјска Б м; нџкиџе, нџку крџву имџ Бал м; нџке пџјсмице, пџсмо нџко Бук; душмџни нџки, нџку гуњџзину Буч; нџке двџје снаџе Г м; нџка срџћа Жив; нџке трџшне Жив; нџке кџпи З м; нџка рџа, бџгови нџки, сирџче

⁶⁷⁵ Рем. Шум. 123.

⁶⁷⁶ Исп. Пецо ГИХ 42, а потом и Станић Уск. I 38. Међутим, Вуковић је мислио да се ту "губи вокал о" (Вуш. ДИХ 14).

⁶⁷⁷ Вуковић каже да је "у Колашину... чуо нџм – сажмање у корист гласа о" (Вуковић П-Др. 19). Исп. и Пик. Кол. 75, Станић Уск. I 38 (овде и нџм).

нако З м; пјевачица *нака* Јаб; *наки* Шакићи, *накијем*, *нако* трње, *наку* телад Каћ м; *нака* гуша Кос м, *нака* дрвљад Кос; *нако* дрво, *наку* стоку, дивови *наки* Ра; *наке* среће Радиј; брћме *наке* Сель м; *накије* гаћа Сј м и сл.

Први прозодијски лик (*на-*) карактеристичан је, осим врло ретких изузетака, за околину Бродарева, док се други (*на-*) јавља на целој подручју срб. Полимља. Посреди је, очигледно, некадашње двојство *некакав/некакав*, које, међутим, није засведочено у стандардним облицима (в. у одељку о облицима прид. зам., т. 568а)⁶⁷⁸. Не говори се *неакав* или сл.

еа) Група *ea* (← *eda*) → *a* у облицима през. и имп. гл. *гледати* кат *пделаш* Др м Жив, да *гламо* посла Ам, — *глајте* посла Ам, *пделај* тја Буч, *пделај* мбга Муша! Х м.

И ови су ликови, као и претходни, познати другим сродним говорима⁶⁷⁹. Иначе је много чешће стандардно *гледај* и сл. (в. у одељку о облицима гл., т. 621с), док *глеај* или сл. није забележено.

ф) Група *ei* → *i* у *затин*⁶⁸⁰ Јаб, са *затином* Ам⁶⁸¹.

Говори се, међутим, и *зеитин* Кал м, *зеитин* Кос м, потом *зџтин* З м, а постоји и варијанта с *a*: *заитин* За, *заитин* Рут.

г) Група *eo* → *o*:

ерота (← *-exo-*) Бук, — *ома* Ам Кос м, — *нобишно* ЗТ, на *Прображење* Жив, *пробуку* Рад; — *џотину* (← *-exo-*) Х;

еџо Ам Радиј, — *пџо* Гр Др;

одоо Ам За п/м Јаб Кал м Рут, *зклд* (: заклету) Жив, *зпочо* Ам, *зјуб* Г м Сј, *изоо* Ам, *одоо* Бал м Кал м Кос п/м, *отд* Ам Бук, *подо* За м Каћ м, *пдоо* се Сель, *пдоо* Ам Бал м Бук Г м ДС м ЗТ Јаб М м Ра Рут, *прџо* Чи м, *прџо* коња Рут, *прклд* Граб Др За м, *јоо* Ам Бал м Бук Буч Г м Гр ДБ Др ДС м Жив м За п/м Зав м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос п/м Куч М м Ра Рад Рут Сель п/м Х м Чи м, — *вздан* не *јо* Г м;

прд (← *преко*) брда Бј м, *прд* водџ Буч Кос м Радиј, *прд* врата ДБ, *прд* гувна М м, *прд* косџ Б м, *прд* Лима Г м Кал м Кос м, *прд* рамена Буч Јаб Сель, *прд* Режевице (речица) М м, *прд* села Г м, *прд* села Ам Куч, *прџутра* Буч, *прџутра* М м, — *прд* Увца Рут; — *про* неки грмића Ра, *про* омије вљва Кос, *про* некије страна Рут (с вероватно накнадним губљењем неновоштокавске предакценатске дужине).

⁶⁷⁸ Тако и Вуковић П-Др. 22 има *накав*, иако је обичније *некакав*, а у Станић Уск. I 40 имамо *накав*, а само *некакав*, *некакав*. За *накав* исп. и Пецо ГИХ 43, Пиж. Кол. 76, а за *накав* Барј. НП-Сј 48. Овај други акц., али не и облик с *-ав*, бележили смо и у неким ивањичким и златиборским селима (*наки* и сл.).

⁶⁷⁹ Вуш. ДИХ 13-14, Гор. 688 (у синтагмама с им. *посо*), Пиж. Кол. 76 (и *глеај*), Станић Уск. I 40 (и *глеаш*) и др.

⁶⁸⁰ Тур. *zeutin* (Шкаљ.).

⁶⁸¹ Тако и у Гор., а Рем. Шум. 137 *зитина* (ген.) (пored неких других ликова).

У истим овим категоријама може ова група остати и неизмењена:

Предображење Кос, *Гѣотинѣ* Јаб, — *вѣсео* За Јаб Селъ, *дѣбео* Селъ, *пѣпео* Др Кал м, — *дѣео* Ам Бук Граб За п/м Јаб Куч М м Х м, *дѣвео* Х м, *зѣмео* Бук Јаб, *нѣплео* Ам, *дѣео* Ам ДС м За м Х м, *одево* Х м, *опрео* ЗТ, *превео* ДС м М м, *прѣвео* Јаб, *уѣво* М м и сл.

Нетипично је, ипак, *прео* (= преко) Куч, док је *ео* (← *ехо*) у *гредта* За м новијег датума.

Увек је, иначе, *пѣдо*, *прѣо* и сл. (у р. гл. прид. глагола једносложне основе).

h) Група *оe* → *ѣ*:

колко *брѣницѣ* Ам и *мѣва*, *мѣме* и сл. (← *оје*)⁶⁸²;

чѣк Б м Г м З м Каћ м М м Селъ п/м Х м, *чѣка* Селъ п/м (човѣк → човјек → чојек → чоек → ческ → чек).

Чешће је, међутим, *чоек* (в. т. 153).

i) У Мркоњићевој монографији "Средње Полимље и Потарје у Новопазарском Санџаку" (Мрк. СПП) налазимо *Црноуш* (356), *Црноуца* (332) и *Црноушима* (336). Локални лик је данас *Црнуш*⁶⁸³, у *Црнуце* Граб, у *Црнушима* Граб, што би могло значити да у њему имамо *у* ← *оу*.

j) Група *оa* (← *оја*) → *а*:

ѣт *пѣса* Жињ, *сѣк* Селъ, *сѣкако* Сј.

Чешће је *пѣјас* Др, *пѣјасом* Каћ м, ѣза *појѣса* Ам Кал м, па, изгледа, и *сѣкојѣко* Др м Селъ. Само за *својак немамо потврда.

k) Група *уo* → *ѣ*:

у р. гл. прид. гл. III врсте: *врѣнѣ* Кос, *зѣгинѣ* Куч, *зѣзѣнѣ* Радиј, *зѣвѣнѣ* Жињ Кал м Лу Рад, *цѣгинѣ* Ра, *кѣѣнѣ* За м, *крѣнѣ* За м, *нѣђенѣ* Зав м, *надѣнѣ* Гр, *окрѣнѣ* Б м Зав м Јаб, *ѣтѣкинѣ* За м, *пѣнѣ* М м, *пѣгинѣ* З, *погѣнѣ* Г м Х м, *прѣкинѣ* Бј Чи м, *прѣеунѣ* (= прогутао) Гр, *размѣнѣ* Г м, *сѣенѣ се* М м, *скѣнѣ* Жив, *ѣжинѣ* Ам Радиј, *цѣвљѣнѣ* За, *чѣкнѣ* Ам;

у р. гл. прид. гл. на -*сути*: *нѣсѣ* ДБ, *пѣсѣ* М м.

Вероватно је таквога порекла и *ѣ* у *пѣт пѣзѣм* (← -*ухо*) Жив (остале потврде за ову им. в. у одељку о облицима им., т. 477а).

Често, а у бродаревском крају и врло често, остаје та група неизмењена у р. гл. прид. и то не само у *искрѣнѣ* Б м *сѣрѣнѣ* Х м већ и у *вѣкнѣ* Б м, *врѣнѣ се* Б м, *гѣнѣ* Јаб, *гѣрѣнѣ* Гр, *искрѣнѣ се* Б м, *нѣтнѣ* Граб, *пѣнѣ* Б м, *пѣгѣнѣ* Гр Граб Каћ м Кос м М м Радиј, *погѣнѣ* Б м

⁶⁸² Потврде за присв. зам. в. у одељку о облицима, т. 565а. Форма *брѣнице* (тако и Гор. 659) потиче од *бројѣнице*, тј. од изведеннице с основном *бројѣн* (трп. пр. од гл. *бројѣти*).

⁶⁸³ Тур. Јат 258.

Г м, *скажу* Гр ДС м, *скражу* Зав м, а редовно је *азу* Ам Јаб Рад Селъ м, *обу* Јаб, *сазу* Лу, *сатру* Радиј и сл.

320. Иницијална група *у-* обично се чува у *учи* Ам Буч Жив За ЗТ Јаб Кос м Ра Рад, *учи* Бџића Гр, *учи* овога Мјлбга Бџића З, *учи* овог рата ДС м, *учи* петка Бал м З м Чи м, *учи* рата М м, *учи* свадбе Х м.

Овај предлог гласи и *учи*:

учи Аранђеловудне Буч, *учи* Бџића Јаб, *учи* Ђурђевудне Ам, *учи* наше Нџве гдине Ра, *учи* петка З м Селъ м, *учи* Петровудне Селъ, *учи* славе Ра, *учи* ср^нједџе Др м, *учи* четвртка З м.

Забележено је и *очи* Ђурђевудне Ам, што је сигурно настало елизијом вокала *у-*, као и *у*: Нџ види нџ *очи* *опште* Радиј, Мџне тџ *опште* нџје срамџта Радиј, *опште* Јаб Селъ м, али је сасвим обично и *уопште* (в. т. 22b).

Форма *учи* вероватно је настала редукцијом вокала *o*⁶⁸⁴, а наводи се овде само као пандан судбини финалне групе *-уо* о којој смо претходно говорили.

321. а) У свим случајевима наведеним у т. 318 и 319 имали смо тзв. регресивну асимилацију, осим у ређем, али добро засведоченоме *као* → *ка* и, за наше говоре, неочекиваноме *стрџи* (= страхови).

б) За остварење контракције у наглашеним групама често је битно м е с т о акцента, не сама чињеница да је један од вокала у групи наглашен, него који, како то показује однос *злова* : *сџнице* (уз обострана одступања: обично је *плавџито*, ретко *џџ* (= дао), само једанпут *стрџи*).

с) Од места акцента још је важнија морфемска граница, која обично (што значи недоследно) спречава асимилацију и контракцију вокала (нпр. *пџорџ* или сл.).

д) У неколико се категорија контракција вокала остварује готово доследно, као нпр. у бројевима од 11 до 19 (*-ае-*), у радном глаголском придеву на *-ао*, у неодређеним придевским заменицама типа *накав* (уколико није *-ека-*), у компаративу типа *лџиш* или сл., у присв. прид. типа *џџин*, у им. типа *кџџица* и сл. (све *-иџ-* ← *-ију-*).

е) Најмање је контракција у групама с вокалом *и* на првоме месту у групи. У томе се случају обично јавља прелазно хијатско *ј* које спречава контракцију (нпр. у *раџијо* и сл.)⁶⁸⁵.

⁶⁸⁴ Позната је и неким другим говорима, исп. Рем. Шум. 387, Тешић Љешт. 199 (и *уче*).

⁶⁸⁵ Стога свакако није добро говорити о томе да се "финална секвенца *-ио* у глаголском придеву радном никад. . . не контражује", како то стоји у нашем раду о говору Горобила на 658. стр. (а и у неким другим), јер ће пре бити да и ту имамо прелазно *ј* (што претпоставља и П. Ивић за стандардни језик у чланку *Вокалске групе* из бел. 660).

г) Иначе се у радном глаголском придеву никада не јавља хијатско *e* у примерима као *чуџо (= чуо), *јџо (= јео) или сл, као и у другим случајевима који не потичу од секвенце *вокал + x + вокал* (нпр. *фебрувар и сл.). (О примерима типа *муџа, снаја* и сл. в. у одељку о консонанту *x*, т. 375).

г) Изложена полимска ситуација карактеристична је, понекад готово до детаља, и за већину других говора у окружењу.⁶⁸⁶

4) СИТНИЈЕ ПОЈАВЕ У ДИСТРИБУЦИЈИ ВОКАЛА (СУПСТИТУЦИЈЕ)

322. У многим лексемама (особито онима страног порекла) или у појединим њиховим облицима јавља се често неки други вокал (или други вокали) него у стандардном језику. Разлози за ту појаву могу бити различити: историјски, фонетски (асимилације, дисимилације и др.), морфолошки (аналогije) и др. Ради се, међутим, често о лексички или облички веома ограниченим појавама, обично ирелевантним за утврђивање физиономије говора. Стога ћемо овде навести само део прикупљене грађе, и то за сваки вокал посебно. Као полазна узима се стандардна форма (у случају дублетизама, она која је карактеристична за тзв. источну варијанту). Део занимљивих морфолошких облика (попут *дџођај, дџорали* или *јџуро*) наводе се у одељку о облицима им., гл. или прил.

323. Вокал *a*

а) *a* : *ε* *џшир* Ра (много чешће *џшир*, в. под б); *џџа* свѣ, не *џџа*, не *џџа*, *неџџала* М м (све забележено од исте особе); *јџуре*, *џуре* и сл. (в. у одељку о консонантима *џ* и *џ*); *кајмекању* Ам (тур. *каутакап*); *кџенџка* Кос⁶⁸⁶, *дџрезовали* (= образовали, формирали) Рут; *пџчка*н сам Сј м; *џкџра* З м; *џџпрега* Каћ м;

џџа Г м З Каћ м Кос Куч (остале потврде у т. 68d и 92a); *дџчка* Бук, *дџчкаја* Кос, *дџчкали* Сј, *дџчкаше* Сј м, *пџчка* Јаб; *џкџра* Радиј, *џкџра* Каћ м М м, *џкџра* З м Зав м Каћ м Радиј;

јџам Ам Бук Г м Гр З м Зав м ЗТ Јаб Лу Рад Радиј Рут Селъ м Х итд.; *мџнка* Куч; *џџаџ* (свуда), *рџс* М м, *рџсти* Ам Селъ итд.⁶⁸⁷;

б) *a* : *и*: *џџи* Бј ДС м Лу Х Чи м; *џшир* Ам Буч Граб ДБ Др п/м З м За п/м ЗТ Јаб Куч Ра Рад Радиј Рут Сј м, *џшира* Јаб Сј, *џшира*

⁶⁸⁶ Исп. Барј. Бихор I 31-32 и Барј. НП-Сј. 47-49, затим Гор. 657, Пецо ГИХ 41-44, Ђушић Пл. 82. У неким сродним говорима у Црној Гори имамо, међутим, и *доџа* и сл.: Вуш. ДИХ 13 (у околини Нјкшића), Вуковић II-Др. 21 (крајња јужна и северна села, спорадично и другде), Пик. Кол. 73 (спорадично у васојевићком суседству), Станић Уск. I 39 (у два села).

⁶⁸⁶ Тако и Симић Ободи 55, Вук. ГЦ 202.

⁶⁸⁷ У првоме се пасусу наводе нестандардни ликови, у другоме стандардни ликови претходно наведених лексема (понекад и с мање потврда него што их у говору заиста има), а у евентуалном трећем пасусу — неки стандардни ликови који у појединим другим говорима гласе другачије.

З м, *вдшири* Буч ДБ, *вдширу* Жињ Кос, *вдширско* Ра; *ддсти* Г м ДС м; *санитдри* у Буч; *бутри* (в. т. 404а); *тдмјан* За м Ра^{687*}; *унутри* Др;

ддста (сви); *бутра* (т. 404а); *унутра* (т. 672b);

с) а : а : *бдеами* Б м Бал м Бј Бук Буч Г м Гр Др ДС м З За м Јаб Кал м Каћ м Кос п/м М м Селъ м Сј Х Чи м, *бдеати* Буч Жив м За Кал м Кос п/м Куч Ра Чи м; *бојдги* Ам Кал м Ра Рад Рут; *долѣко* Др За Јаб Кос Куч Ра Рад; *дстро* (= екстра, посебно) Др; *зайсто* М м; *концелдри* а Жив м За м Рад, *концелдри* в Зав м, у *концелдри* Гр; *концелдри* ч Жињ За м Селъ, *концелдри* у Селъ, *концелдри* е Рут; *кдцобаша* Бук (тур. *kocabaşı*); *митролѣз* Ам Др Жив Каћ м Кос Рад, *митролѣза* Каћ м, *митролѣзд* Др Сј, *митролѣзе* Кал м, *митролѣзи* Бал м Др м Жив Јаб Сј; *несвѣјсна* Ра, дѡшла до *свѣјести* Радиј; *ономо* Ам Бал м Бук Буч Др ДС м Жив п/м З За п/м Јаб Кал м Кос п/м Куч Лу М м Ра Радиј Рут Селъ п/м Сј, *ономокана* Каћ м; *панди* а Гр; *фондздрд* За; *шнбле* Јаб;

бдеами Буч Г м Др Жив З м Зав м ЗТ Јаб Кос М м Рад Чи м, *бдеати* Ра; *бојдги* Ам Радиј; *далѣко* Г м ДС м З Јаб Каћ м Кос м Куч М м Рад Х м; *митролѣз* Б м Гр Др, *митролѣз* Б м, са *митролѣзом* Зав м, *митролѣзима* Кал м, *пушкомитролѣз* Б м М м; *ономо* Ам Б м Г м Гр З м Зав м Јаб Каћ м Кос м Х м, *ономо* Б м; *панди* у Гр;

дѡмо З, *дѡмо* Сј (најчешће *ѡмо*); *отараси* Бј Бук; *тдчно* Бј Граб итд.; *чдрпне* Бј м Буч Граб З М м, *чдрпу* Јаб Сј;

д) а : у : *бдеуми* Ам Бал м Бј Бук Г м Гр Др п/м ДС м Жив м Жињ З п/м Зав м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м М м Селъ п/м Сј Х м, *бдеуми* М м; *сү* два Јаб, *сү* три Жив м, *сү* чѣтири Кос м, *сү* чѣм Куч; *унутру* Др п/м Жив м Кал м;

бдеами (под с); *са* (у свим селима); *унутра* (т. 672b)

Већина наведених дијалекатских ликова засведочена је бар у неком од ближњих или даљњих говора⁶⁸⁸. Скрећемо пажњу на *богами/богуми*, које је познато и суседним говорима⁶⁸⁹, али не и севернијим (западно)-србијанским⁶⁹⁰. Ти говори не знају ни за форму *сү чѣм*⁶⁹¹.

^{687*} Сидић Обади 55 *тдмјен*. У томе облику "и...одговара изворном грчком *thymia-ama*" (Сидић).

⁶⁸⁸ Исп. нпр. за *ѡла* и сл. Барј. Бихор 33 и Барј. НП-Сј. 47; за *ѡзди* и *ддсти* Пецо Ишпа I 96, Пецо ГИХ 35, Ђупић Плъ. 81 (за *ддсти* и Рем. Кладањ 109, Сидић Обади 55, Тешић Љешт. 200); за *бојдги* Гор. 660, Рем. Шум. 140, Р. Сидић Левач 143; за *долѣко* Вуковић П-Др. 11, Ник. Колуб. 39, Ник. Тршић 404, Пецо ГИХ 35 (и ту наведено *тумачево*), Рем. Шум. 141, Сидић Обади 55, Р. Сидић Левач 143, Тешић Љешт. 200 итд.; за *концелдри* или сл. Ник. Срем 335, Рем. Шум. 141, Сидић Обади 55, Р. Сидић Левач 143; за *митролѣз* Дешић ЗБИЈГ 34, Драг. Лика 47, Ђук. ГЦ 202, Ник. Мачва 246, Петр. Змиј. I 202, Пик. Кол. 61, Рем. Шум. 141, Сидић Обади 55, Р. Сидић Левач 143, Тешић Узв. 178, Ђупић Бјел. 18; за *ономо* Гор. 660, Тешић Љешт. 200 итд.

⁶⁸⁹ Барј. НП-Сј. 47, Златибор и Ивањица (према нашој грађи).

⁶⁹⁰ Већ је у Горобилу само *бдеами*.

⁶⁹¹ Та форма позната је не само староцрногорским (исп. Пеш. СК-ЈБ. 193 и др.) него и источнхрцеговачким говорима (Пецо ГИХ 36, Рем. Кладањ 109).

324. Вокал *e*

а) *e* : *a*: *биљагу* Јаб; *заитин* (т. 319f); *началник* ДБ, *началника* Кос, *началницима* ДБ; *поставина* Јаб; *сацада-сацада* Кос м; *тастаменат* За; *перемиди*⁶⁹² Х м; *цигарица* Сел м;

биљега (т. 343db); *зе-* (т. 319f); *постелине* Сј м, *постелину* Зав м; *сецаде* Ам Х м, *сецадама* Ам; *цигерице* Сј;

б) *e* : *u*: *бигенисџ* За, *бигенишџ* ДБ; *билеђија* Сел, *билеђија* Г м; *Инглези* Буч, *ингелиска*⁶⁹³ рана Куч; *икдном* Сел; *инжињер* Ам Бук За Кал м Рут, *инцилџер* Буч Сел м; *итидант* Чи м; *ланџ* Буч Куч, *џ ланџ* Сј, *ланџ* Ам Бал м ДС м Рад Х м, *ланџ* Куч; *профисор* Жив Сј м Чи м, *профисора* З; *таџи* Др; *телиграф* Х м; *џерица* Сел м; *цимент* Ам; *ципиле* Сј м;⁶⁹⁴

бегенисати и *белеђија* (т. 400b); *таџе* За м; *џереца* (т. 184с, акц. џм.); *ципелџ* Заб м, *ципел'е* М м, *ципеле* Кал м;

с) *e* : *o*: *џсобну* сџбу Кос м, *пџсобан* Др, *пџсобна* Кос м, *пџсобно* Др Јаб; *мармаџде* Сел м; *маџе* ного џстџлџ Ам;

пџсџбно З м; *него* (у свим селима).

У форми *началник* "имамо сигурно замену старог назала вокалом *a* добијену из црквеног језика"⁶⁹⁴. У складу је с географским положајем и дијалекатском припадношћу полимских говора редовно -и у *лани*⁶⁹⁵.

325. Вокал *u*

а) *u* : *a*: *антелирата* (= интернирана) Др м, — *шашарџке* М м, *шашџрке* Г м⁶⁹⁶ (исп. и под б);

б) *u* : *e*: *бреџада* М м, *бреџде* Кос; *леџердант* Сј; *менџуше* Кос м; *Муслиманџ* Сел; *пионџри* Жив; *сџџурно* Г мх2; *тепкиџ* Куч, *џмелиџа* или сл. (т. 186d); *џатер*⁶⁹⁷ Кал м; *шешџрика* Др м;

бриџада Јаб, *са бриџдан* М м; *Муслиманџ* (у свим селима); *сџџурно* Г м Заб м М м Чи м итд.; *џдмилиџа* или сл. (т. 186d);

комисџија Бал м Каџ м Куч, *комисџијама* Чи м и сл.; *лепиџу* Рут.

⁶⁹² Белиџ ДИЈС 30, Рем. Шум. 138, Р. Станиџ Левач 136. РМС *пермида*, али је тур. *keremid* (Шкалџ), па можда у *пермида* и немамо никакве супституџије вокала (Реметиџ) узроковане асимплатиџом вокала (Белиџ).

⁶⁹³ Нагласак и иницијални вокал у складу с енгл. изговором. Станиџ Уск. I 56 *ингелиџки*.

⁶⁹⁴ Тако и Рем. Кладаџ 110, Станиџ Обадџ 55.

⁶⁹⁴ Вуш. ДИХ 12.

⁶⁹⁶ Тако и Вуковиџ Аки. II-Др. 376, Гор. 679, Пик. Кол. 177, Руж. Плџ. 147, Станиџ Обадџ 78, Станиџ Уск. акц. 183, Тешџи Лџент. 200 итд.

⁶⁹⁶ *форџа* с *a* позната је и у књижевном језику (в. РМС).

⁶⁹⁷ Тур. *hatic*, али Шкалџиџ има такође *хатер* (поред *хатар*, *хатор*, *хатур*), а Пецо Иџа I 219 пету *форџу* — *хџтр*.

У под b) поменутом *фамелија* имамо е "мјесто и, јер је ријеч узета из талијанског језика (исп. тал. *fameglia*)"⁶⁹⁸.

326. Вокал а:

а) о : а: ба̄ш ко ⁴алџа Кал м; апѣрисала ЗТ Сел̄ м, апѣрисат Буч Ка̄ м, апѣрисаше Кос; водѣница Ам, водѣницу Радиј Сел̄, водѣничар Ам; калѣнике Ам; лавѣрика Гр; матѣвило Ам ЗТ Јаб Ра Рад Сел̄; ма̄чужу Ка̄ м, са̄ двије ма̄чуже Бал м; јур̄иш на панѣоне Буч; талӣко Кос м Сел̄ м;

водѣница (под d): матѣвило Бј Гр Сел̄ п/м Х; талӣко (т. 204а).

б) о : е: Бредѣрево Б м; водѣница Бук Др м, у водѣницу⁶⁹⁸ Сел̄ п/м; дѣветеро и сл. (в. у одељку о облицима бројева, т. 585b); еѣ Б м Бал м Буч Г м Гр Ка̄ м Кос п/м Куч Лу М м Радиј Рут Сел̄ Х м Чи м, ене Гр За Зав м Јаб Кал м Ка̄ м Куч М м Рад Радиј Сел̄ м, ете Бал м Гр Кал м Ка̄ м Кос М м Рут Сел̄, ете ти М м; не мере Бук ДБ Жив м За м Кал м Ка̄ м, не меремо Сј м, не мереш За;

Бредѣрево Бал м Бј п/м Гр Зав м; водѣница (под d); дѣветеро и сл. (распрострањеније и чешће, в. т. 585а); еѣ Граб З Чи м, ено Бал м, ето Бал м Бј п/м Граб Чи м итд.⁶⁹⁹; не море и сл. (т. 118а и т. 594b);

прӣдни М м, прӣднуше За;

с) о : и: ординѣс ДБ; чикунѣду Др м (исп. и под d);

д) о : у: бѣза (= боза) Сел̄; буца⁷⁰⁰ („дрвена посуда за ношење и држање, чување воде“) Ам Лу, буце Бј Ка̄ м, з бучицѣм Др; вудѣница Кал м, вудѣнице Кос м, вудѣници Ам Ра, вудѣницу Ам, вудѣницу Кос, вудѣничар Кос⁷⁰⁰; ѡј (= овдје) За м, нѡј (= ондје) За м; закуѣдј За; камилун-камилунѣ-камилуном Чи м; кѣрдѣни Кал м; кѣмпир или сл. (т. 345а); кѣбер Др За, кѣбери Гр, кѣберчӣн Кос м; кѣберѣнице За м; пѣт милиунѣ М м; армуника Кос м, кармунике Рад; чѣѣк Ам; чуколѣду Бук;

водѣница Б м, водѣнице ДС м Х м, водѣници М м, водѣницу Г м Х м, водѣницу Г м, водѣница Гр Јаб, водѣнице Ам За м Зав м, у водѣници Јаб, у водѣницу Ам Сел̄; ѡј Бук Буч За, ѡј За, нѡј Бук За, нѡј За м (најчешће

⁶⁹⁸ Рем. Кладањ 110. Скок (Рјечник I) објашњава хумбѣрачко *фамелија* укрштањем латинизма са млетачким *fameglia*. За исти лик (*фамелија*) зна и кладањскоме блиски *обаћи* (Симић Обади 55).

⁶⁹⁸ Тако и Симић Обади 56. Симић напомиње да је е ту добијено "фонетски", мислећи при томе, вероватно, на даљинску асимилацију. За исту форму исп. и Тешић Узѡв. 179.

⁶⁹⁹ Према М. Пижурици, у околини Колашина *ѡѡ*, *ѡно* и *ѡто* "имају, у принципу, значење ненаглашене деикције, док су форме *ѡѡ*, *ѡне*, *ѡте* наглашене јединице – ѡма се изражава интензивно изненађење, изненадан обрт ситуације или лични став према новонасталим и неочекиваним околностима" (Пиж. Кол. 65). Иако недоследно, често је тако и овде (нпр. *ѡте* ти са̄! М м / *ѡто*, *живѡм* Бал м и сл.).

⁷⁰⁰ Скок Рјечник I: "Балканска ријеч млетачког подријетла (млет. *vozga*, 13. в.)" (в. в. *бѣза*). Међу варијантама са -у- наводи Скок и "буца f (Србија), дрвени суд за воду".

⁷⁰⁰ Тако и Гор. 660.

ође, нође — т. 671а); *κ(ρ)άμπιρ* или сл. (чешће, т. 345а); *милиџи* М м Радиј, *милиџна* Радиј; *чо(е)к* (најчешће тако, т. 153).

Ово је свакако најзанимљивија и најзначајнија група примера. При томе не мислимо, или бар не првенствено, на богатство форми у *оде-ница/оеденица/воденица/буденица* или на широко распрострањено *матовило*⁷⁰¹ и друге сличне примере, већ на ликове као *дџетеро* и *не мере*. Они, наравно, нису исте старине нити су подједнако дијалекатски маркантни (први је и старији и за дијалекатска разграничења важнији⁷⁰²). Карактеристични су углавном за северозапад србијанског Полимља⁷⁰³ одн. околину Прибоја⁷⁰⁴, мада треба рећи да се друга (тј. *не мере*) јавља и у неким селима уз сјенички крај (нпр. у Каћ или Хисарцику — Пецо Прилози 261), а прва (*-еро*) не.

Иако у Барј. НП-Сј. 47 имамо не само *не мере* него и *мѐрем* и сл., ипак то нису типични ликови већине западносрбијанских (и уопште србијанских) говора⁷⁰⁵. *Не мере* је обично не само у Босни и даље на западу него и у ист. Херц. (Пецо ГИХ 73), а понегде у Ц. Г. имамо и *мѐре* (нпр. Пиж. Кол. 65).

327. Вокал у

а) у : и: *добро итро* Ам Буч За ЗТ,⁷⁰⁶ — *солиндџр* Кал м;

б) у : а: *зџуџе* (тур. züluf, перс. zulf) Бал м; *имџниџа* кућа За; *којуро*⁷⁰⁷ Ам Бук Буч Кос Радиј; *на ам* За м Ра Радиј Рут Сј м, *на ам* Јаб Кос п/м⁷⁰⁸; *дсоручи* днй сјр Ам; *тодмач* Буч ДС м Кос, *растодмачи*⁷⁰⁹ Куч;

џмушан Бал м; — *којуро* (*кјуро*) (т. 313);

кјупс Бал м Куч, *кјупса* Јаб Ра Рад; *сјрутка* Ра Х м, *сјруткџ* Лу Х м, *сјрутку* Жињ, *сјруткџм* Жињ, а доследно је и *близу* Б м Бал м З м За

⁷⁰¹ Нпр. Гор. 136, Рем. Шум. 136 (податак и за околину Кладња), Симић Ободи 55, Тешки Љешт. 200 итд.

⁷⁰² "Разлика између форманата *-ор-* и *-ер-* у бројевима као *четверо/четверо* је прасловенска дијалекатска и своди се на индоевропски превој вокала" (Ивић Језик 30).

⁷⁰³ На ширем дијалекатском плану ове се две изгласе не поклапају. О првој в. у одељку о облицима бројева, т. 585.

⁷⁰⁴ Неколико примера из тога краја, тј. из околине Прибоја наводи се и у Тур. Јат 266.

⁷⁰⁵ То не значи да форме *не мере* у зап. Србији уопште нема. Исп. Тешки Узов. 179 *не мерџ/не морџ*.

⁷⁰⁶ Тај је лик могућ овде (као и у Гор.) само ако је акц. пренесен. У Пеш. СК-ЈБ. 103 *џџамо*, међутим, и *добро/итро*.

⁷⁰⁷ Вероватно је у питању дигитализација вокала. Говори се и у Гор. (668) и у Шум. (Рем. 142).

⁷⁰⁸ Забележено само као допуна гл. *паста*. Тако и Вуковић П-Др. 19, Пиж. Кол. 66 (недоследно). Пецо ГИХ 40 *ндоптас*.

⁷⁰⁹ Тако и Гор., Ник. Колуб. 46, Ник. Мачва 246, Петр. Змиј. I 202 (податак и за Куче и Пишере), Рем. Шум. 142 (податак и за Кладња), Р. Симић Левач 145.

м Кос м Куч М м итд.

Н а п о м е н а: Као ни у многим другим случајевима, тако ни овде нису давана тумачења појединих ликова (многа објашњења могу се наћи у цитираној литератури) нити су вршена детаљна испоређивања с приликама у другим говорима. Не можемо, ипак, да на крају овога одељка не скренемо пажњу на честа подударана између говора двају места у источној Босни (Кладња и Обали) и бар неког дела срб. Полимља (обично северозападног) (исп. бел. 687^а, 688, 691, 693^а, 698, 698^а, 701, 705). Мањих или већих слагања има и у другим језичким областима.

Постоје, наравно, бројна слагања и с другим сродним говорима у окружењу (само део тих слагања показан је у претходним белешкама).

СТАЊЕ КОНТИНУАНАТА ЈАТА

328. Нема готово ни једнога испитивача ијекавских говора који о овоме не говори као о једном од најкомплекснијих и најкомпликованијих појава у тим говорима уопште⁷¹⁰. Компликованост замене некадашњег гласа јата истиче се и у синтетичким дијалектолошким радовима⁷¹¹. Све то важи не само за ијекавске говоре у целини него и за сваки од њих појединачно.

329. У ијекавским говорима попут западносанџачких односно доњополимских ситуација се још више компликује све већим продором екавизама.

У њима је, ипак, најсложеније питање континуаната некадашњег дугог јата. То се већ види и у помињаном раду Р. Ђуровића, који је у целини посвећен рефлексима јата у прибојском говору, у којем се бележе четири "фонетске вриједности" (*џје, љје, џје и је*) за "јат под дугим силазним акцентом", три за "јат под дугим узлазним акцентом" (*ује, џје и је*) и четири за "дуго неакцентовано јат" (*ује, џје, је и ује*)⁷¹². Ту су још и *е* у многим примерима и *и* у аналошкоме *нисам* или у усамљеноме *лија*. При томе један говорник, каткада у истој реченици, изговара час *је*, час *џје*, час *ује*, а час *џје*⁷¹³.

И А. Пецо наводи из Милаковића (Југоисточно од Бродарева): *сије-на/сније/свјет/бјелу; вријеме/вријеме / бјела/деје* године; *пдслије/јспије-ва/пдслие/пдсле*⁷¹⁴. За Хисарцик (Југоисточно од Пријепоља) исти аутор наводи: *лијепо/цџјелу; дијете/ријече; пднијело/пднијела*⁷¹⁵.

С поменутих дијалектолозима слаже се аутор овога рада, поред осталог, и у ова три начелна закључка: 1) да се у србијанскоме Полимљу одн. у зап. Санџаку говори (и)јекавски (о неким специфичностима у говору околине Бродарева исп. ниже, т. 340); 2) да континуант дугога јата не мора бити *ује*; 3) да су ови говори захваћени постепеним процесом екавизације. Треба, ипак, напоменути да је простор обухваћен нашим испитивањем знатно шири (негде и мало друкчији), па је, сходно томе, аутор овога рада располагао и грађом која њима није била доступна (нпр. оном из селā у непосредној близини Бродарева или оном из селā с прелазним говором).

1) КОНТИНУАНТИ ДУГОГА ЈАТА

330. Према нашим запажањима (заснованим на несавршеном уху и нешто поузданијем поређењу фонетски и прозодијски сродних секвенци)

⁷¹⁰ Исп., нпр., Дешћ 3БИЈГ 98-99.

⁷¹¹ "Der jekavische Ersatz von *š* ist sehr kompliziert" (Иван Шток. 137).

⁷¹² Ђур. Јат 272-282.

⁷¹³ В., нпр. 3. текст на 311. стр. наведенога дела.

⁷¹⁴ Пецо Прјлози 244.

⁷¹⁵ Пецо Прјлози 253.

то је, у највећем броју случајева, гласовна скупуина која није идентична ни са једном другом гласовном групом у речима словенскога порекла које се говоре у србијанском Полимљу одн. у овоме делу Санџака. То значи 1) да тај континуант под акцентом силазне интонације није идентичан са *џе* које смо имали у *бџе* (т. 119а), *џедан*, *ниједан* (т. 228) или *џе* у *бџе*, *крџе* (т. 119б); 2) да тај узлазно интониран континуант није идентичан са *џе* у *ниједан*, *ниједна* (т. 228); 3) у поста акценатском (одн. предакцентском) положају он није идентичан са *џе* у *пџријемо*, *одџијемо* и сл. (т. 119а), са *џе* у *џџије* и сл. (т. 119б) одн. са *џе* у *рџије* и сл.

У исто време то значи да основни континуант дугога јата у говорима србијанскога Полимља (најчешће) не представља след *и+ј+е*, али ни *ј+е*.

331. Тако смо дошли до закључка (не тврдимо потпуно исправнога, јер се то може утврдити само експериментално) да је основни континуант дугога јата д и ф т о н г, тј. след вокала *и* и *е* који чине један слог. Између њих се развило прелазно *ј* (=џ), које је, као и у другим сличним окружењима, делимично редуковано (што је за природу самога рефлекса мање битно).

а) Под акцентом силазне интонације то је дифтонг у којем је слоготворан други члан, тј. *е*, али се силабичност делимично протеже и на први члан дифтонга, тј. *и*. Такав рефлекс бележен је у овоме раду графичком секвенцом *иџ*⁷¹⁶.

брџе Др Ра, *вџек* Радиј, *вџека* Бал м, *грџа* Чи м, *зџе* Сељ м, *лџек* Г м Х м, *Прџесначе* (заселак) Г м, *рџач* Бал м З м М м Х м, *рџичи* М м Х м, *сџет* Бј м Г м За, *сџено* Бј м, *сџена* (ген. ср.) Др ДС м Кал м Кос м Ра Х м, *снџе* Бј Гр ДС м За м Зав м Каћ м М м Х м/п/м, *стџња* Бук, *тџсак* Сељ п/м, *цџе* Бал м Бј Кос Куч Ра, *цџи* Гр Др Каћ м Х м, *цџећ* Гр Др Жив и сл.;

бџедне крајеве Бј м, *бџелџ* Куч, *Бџелџ* вода (микротопоним) Рад, *бџеле* Буч Куч, *Бџели* (лични надимак) Х м, *Бџели* камен (микротоп.) Каћ м, *бџелџ* З м, од *Бџелџе* Поља ДС м М м, *бџелу* За, *лџва* Граб, *лџва* Каћ м, *лџвај* рџици Бал м, *лџи* Куч Ра, *рџеки* Жив, *прџесне* Буч Јаб, *прџесни* Куч, *прџесно* Ра Чи м, *прџесну* Ам, *рџетке* Зав м, *сџед* ДС м, *сџеда* Буч Др м Ра, *сџеда* Буч, *слџеџе* ЗТ, *слџеџе* Каћ м, *цџеле* М м, *цџели* За Зав м, *цџелџ* Бј м, *цџелу* Гр Жив м Јаб и сл.;

лџпо Бал м Буч Гр М м Х м, *рџетко* Бј м ДБ Јаб Кос м Ра, *спрџеда* За Кос м, *тџесно* М м и сл.;

бџелимо Буч Др, *бџелимо* Јаб Куч, *бџелиш* Гр За Рад Х, *вџеџамо* Рут, *дџели* Ра, *дџелимо* Бук, *мџеџа* Кал м, *мџеџај* ДБ, *мџеџамо* Гр,

⁷¹⁶ Њу можемо наћи и у више радова Д. Брозовића. Код њега, међутим, [и] означава је д а н "глас", чија "физиономија није јасна. У сваком случају ради се о неслоготворном вокалу (или вокалском елементу)" (Броз. Јат II 107). Јасно је из онога што је горе речено, да је у нашем "и" "вокалски елемент" само *и*, док је *ј* глас исти као у *дејје* и сл.

м^чјеси Х, м^чјесим Х м, м^чјесимо Радиј, м^чјешај Гр Х м, м^чјешато Јаб, пл^чјеве Бј, пл^чјеним За м, пр^чјечај Буч Јаб, см^чјени Кос Селъ, см^чјешај З м, тр^чјеба Кал, тр^чјебим Каћ м Ра, ц^чједи ДС м Ра Сј итд;

занов^чјетам Х м, изл^чјечу Х м, изумр^чјеше М м, исц^чједи З м, нац^чједим Г м, оц^чједи З м Х м, поп^чјецу З м, проц^чједиш З м Х м, ум^чјесиш З м, ум^чјешаш З м и сл.

б) И под акцентом узлазне интонације континуант дугога јата је обично дифтонг с отвореним другим и затвореним првим делом, узлазно-га типа, што значи да је у њему силабичан други вокал, тј. *е*, док је први (*и*) неслогован. Бележимо га у раду графичком секвенцом *ч^че*:

с^чјенац Ра, вр^чјеве Бал м, д^чјете Бал м Гр Граб З м За м Ра Х п/м, др^чјевку За м, Ждр^чјела (микротоп.) Рад, од з^чјезде до з^чјезде Рад, л^чјекове Ам Сј м, л^чјекови Г м, са л^чјековима Кал м, мл^чјека (ген. сг.) Бал м ДС м Жињ Јаб, мл^чјeko Буч Гр З м За Х п/м Чи м, по мл^чјеку Гр, од^чјела ДС м, од^чјело Ра, пос^чјело Кал м Кос м, пр^чјетву Ам, р^чјека (микрохидроним) Г м, р^чјека Гр Каћ м, р^чјекџ Чи м, с^чјетло Бј Чи м, по с^чјету М м, с^чјџа Бј Буч, с^чјџе Кос, с^чјџу Гр Јаб Селъ, с^чјело Бук Гр Кал м Ра Х, С^чјерак (микротоп.) Др м Кос, ср^чјџа ДБ, у ср^чјџи Жињ, ср^чјџим Х м, ст^чјџа Гр ДС м Ра, ст^чјџа Б м Зав м, Тр^чјџани (: Тријџине) Гр, тр^чјџа За м Селъ, тр^чјџу ЗТ, ц^чјџе Јаб, ц^чјџом За Кал м, у ц^чјџу Куч, Ц^чјџац (микротоп.) За, цр^чјџо М м и сл.;

с^чјџа Кал м, с^чјџе ДС м, с^чјџо Бј Х, с^чјџу Бј м За м Јаб М м Селъ м, л^чјџа Х м, л^чјџџ ДБ, л^чјџо Г м, л^чјџу Ра, н^чјџа Кал м, р^чјџак Сј м, см^чјџан Каћ м, ц^чјџа Бал м За м Селъ Х м, ц^чјџу Зав м Јаб Рад Радиј Х м и сл.;

с^чјџим Др, с^чјџали Гр, вр^чјџо (: вријџати) Ра, досп^чјџају Кал м, др^чјџи Рад, зад^чјџала Г м, запл^чјџили Радиј, запл^чјџише Б м, запр^чјџили Радиј, запр^чјџило Ам, изв^чјџите Жив, изд^чјџили се Буч, искол^чјџају Ам, искол^чјџала Јаб, испр^чјџила Ам, исц^чјџи Бј, исц^чјџали Др, исц^чјџаше Бал м, л^чјџили Х м, м^чјџале ДБ, м^чјџали Граб Зав м, м^чјџиле ДБ, м^чјџати ДС м Радиј, м^чјџо ДБ, нас^чјџи Куч, нац^чјџи Г м, об^чјџи Х, об^чјџило Бал м, огр^чјџило се М м, од^чјџала ДС м, од^чјџили Бј, одр^чјџи Сј м, опл^чјџило Кал м, ос^чјџи Бј м, оц^чјџи Кал м, оц^чјџило Г м, пл^чјџиле Бј, поб^чјџили Буч, погр^чјџило Ам ДБ Јаб, погр^чјџисмо Бј, под^чјџили За Јаб Чи м, под^чјџило Чи м, под^чјџити М м, посл^чјџила се М м, об^чјџило Лу, пом^чјџа се Буч, прекор^чјџили се Рут, препор^чјџи Јаб, препр^чјџило се Рут, прес^чјџи Ра, прес^чјџите Сј, пр^чјџала Буч, прил^чјџили Јаб, прип^чјџају Кал м, пром^чјџила Кос м Чи м, просн^чјџило Ам, проц^чјџи Буч Сј м, рас^чјџале Кал м, распод^чјџили Гр, скол^чјџали Селъ, см^чјџили Кал м, см^чјџише Кос, споразум^чјџо се М м, стр^чјџају Бук Рад, стр^чјџали Јаб, стр^чјџо М м, стр^чјџати Лу, стр^чјџаше Каћ м, уд^чјџају се Др м, употр^чјџило Бал м, усн^чјџала Зав м итд.

с) Практично исти тај рефлекс (разлика је само прозодијска) имамо и

у поста акценатском (у прелазноме говору и у преда акценатском) положају (у аор. глагола и у крајњем отвореном слогу):

Блдоов^чјес Радиј, *џспов^чјести* X м, *џс^чјеку* Јаб, — *на бр^чјег* Гр, *џза бр^чјег*а Каћ м, *џд в^чјџка* М м, *џд в^чјџка* Рад, *џ с^чјџно* Кал м, *на ср^чјџду* Радиј, *џ ср^чјџду* Кос п/м Лу, *на ст^чјџне* Ам, *пџт Ст^чјџну* Рут, *џ сн^чјџс* М м, *сџ сн^чјџгом* М м и сл.;

срџдов^чјџчан Ам;

џв^чјџк За м, *џв^чјџк* X Чи м, *пџпр^чјџко* Граб Сј, *џпр^чјџко* Рут, *џр^чјџтко* З м Сј м и сл.;

џдм^чјџша За, *џдр^чјџча* Ра, *џжл^чјџбе* Рут, *џџд^чјџли* ДС м, *џзм^чјџни* Кал м, *џспр^чјџчани* Каћ м, *џц^чјџџду* Буч X, *џц^чјџпамо* Јаб, *џбл^чјџпиш* Куч, *џдл^чјџпљена* Каћ м, *џпл^чјџви* За м Сел, *џц^чјџџду* Сј, *пџвр^чјџши* Каћ м, *пџд^чјџлџ* X м, *пџм^чјџшџ* X м, *пџм^чјџшај* Радиј, *пџм^чјџшџто* Кос м, *пџм^чјџшџто* Сел м, *пџмр^чјџше* Ам, *пџц^чјџпџта* Јаб, *пџс^чјџџамо* Кос, *пџом^чјџшџш* Буч, *пџр^чст^чјџти* За п/м, *пџр^чц^чјџџду* Куч Ра, *пџр^чц^чјџџдуш* Каћ м Сел м X, *рџс^чјџлџ* Ам, *џб^чјџлџ* Гр, *џб^чјџлимо* Буч Куч, *џм^чјџсџм* Бал м Гр X, *џмр^чјџше* X м, *џпџтр^чјџџим* Зав м итд.;

пџмр^чјџ Ам За м Куч, *пџн^чјџ* Сел, *пџрџдр^чјџ* Сј, *пџрџн^чјџ* Рут, *џмр^чјџ* Ам Каћ м Куч Сј X м Чи м и сл.;

р^чјџчџ Б м, — *м^чјџсџла* М м X м, *отр^чјџџили* X м, *прџл^чјџтџли* X м, *џм^чјџшџли се* Г м и сл.

332. а) У категоријама наведеним у претходној тачки јавља се спорадично (обично у спором говору, при наглашавању сваке ортогоничне речи) и двосложни рефлекс:

џџлџр Г м, *лџлџпа* џџвџјка Ра, *сџлџно* Бј м, *сџлџна* Бј м, *цџлџви* З;

џлџџло З, *џилџте* З, *џдилџло* М м;

џдмиџне се З, *џзмџни* Бал м, *пџпрџџко* Б м и сл.

Овакви су ликови нешто фреквентнији једино на југу, у околини Бродарева.

б) То у принципу важи и за факултативно двосложен ијскавски рефлекс јаџа у одричним облицима гл. *јесам*. Будући, међутим, да овај гл. у реченици има по правилу истакнуто место (чини најчешће семантички и интонацијски стожер реченице), овде је потврда за такав рефлекс сразмерно више него у неких других речи:

нијесам Б м Бал м Бј п/м ДБ З п/м Јаб М м, *нијесџ* Бук З М м, *нијесмо* Б м Бал м Бј З За Јаб, *нијесу* Б м Бј п/м ДБ З М м.

И овде су, ипак, много чешћи и распрострањенији ликови:

н^чјесам Б м Бук Буч Г м Гр Жињ З м За п/м Зав м ЗТ Јаб М м X п/м, *н^чјесџ* Бук Буч Гр Јаб, *н^чјесмо* Б м Бук Буч ДБ За Зав м Јаб X м, *н^чјесте* За Јаб, *н^чјесу* Б м Бук Буч Гр Жињ За п/м Зав м ЗТ Јаб М м X п/м Чи м.

У овим се истим селима иначе говори (у понеком и чешће) и аналошко *нисам* Б м Бал м Бук Буч Г м Гр ДБ Жињ З м За п/м Зав м Јаб М м Х п/м, *ниси* Г м ДБ За Х м, *нисмо* Б м Бал м Бј Г м Гр ДБ За м Зав м Јаб М м Х, *нисте* За, *нису* Б м Г м З м За Јаб М м Х п/м Чи м.

У осталим селима бележени су само ови други облици:

нисам Ам Др м ДС м Жив п/м Кал м Каћ м Кос п/м Куч Ра Рад Радиј Рут Сел п/м Сј п/м, *ниси* ДС м Каћ м Куч Рад Радиј Рут, *нисмо* Др м ДС м Каћ м Куч Ра Рад Сј м, *нисте* Ра, *нису* Граб Др ДС м ЗТ Кал м Каћ м Кос м Ра Радиј Сел.

Од наведених села само је у Кос засведочено једанпут и *ни/су*. Могућно је да би се при детаљнијем испитивању пронашао и понеки такав пример у неком другом селу, пре свега западно од Лима.

Ни ова, морфолошка изоглоса (*нијесам/нисам*), која се овде наводи ради лакше упоредивости с другим ијекавским говорима, нема правилан правац пружања. Може се, ипак, рећи да југ и запад имају претежно *ни/јесам* (*ни/јесам*) и *нисам*, а север и северисток само *нисам* (в. карту бр. 6)⁷¹⁷. С обзиром на то да северно од Увца имамо *нисам*,⁷¹⁸ а на југу и западу од наше области *нијесам*,⁷¹⁹ такав распоред наведених форми изгледа сасвим логичан. Укупно узевши, може се у овоме погледу срб. Полпље сматрати прелазном облашћу између зоне с *нијесам* и оне с *нисам*.

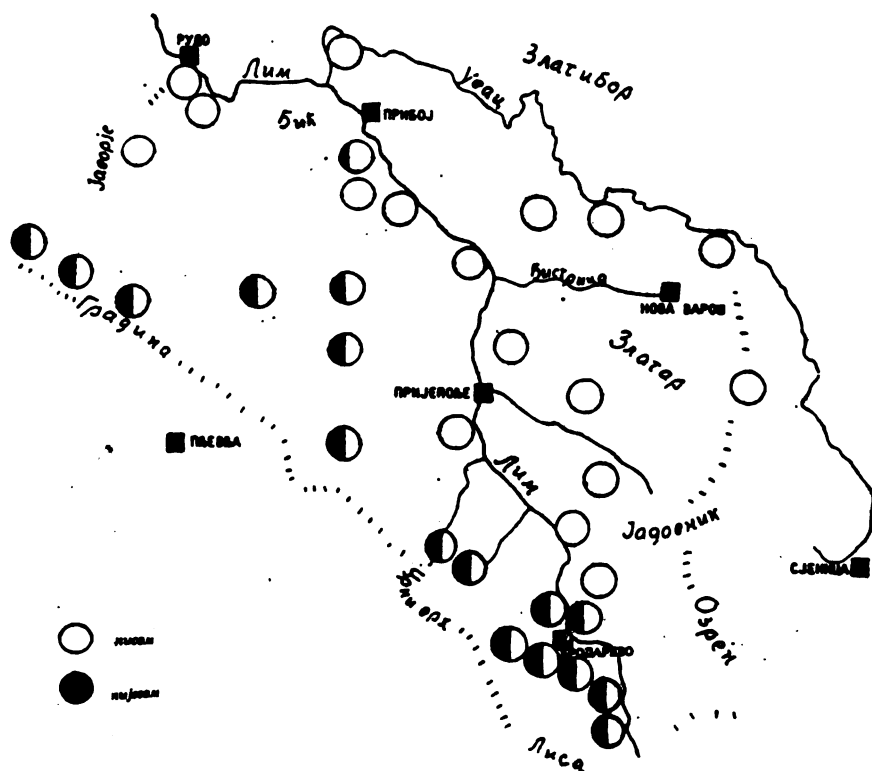
333. Од основнога рефлекса дугога јата *и/ѣ* и његове факултативне реализације *и/ѣ* постоје двојака одступања. Прво се тиче категорија (лексички ограничених или парадигматски и позиционо условљених) у којима се јавља с а м о двосложни след *ије*, тј. *ије*. То су:

а) број *деи/је* (забележен у свим селима), као и синтагме и сложенце с овим бројем типа *и деи/је* За, *пд деи/је* Др м Кос п/м М м, *са деи/је* Бал м, *у деи/је* ЗТ одн. *дбадеи/је* Ам Б м Г м Др Жив Кос п/м М м Ра (на супрот томе исп. *деи/је* куће и сл. у т. 38е и *деи/јема* Сел);

⁷¹⁷ Прецизне податке за околину Прибоја даје Р. Ђуровић у чланку *Рефлекси јата у одричним формама глагола јесам у говору Прибоја и његове околине*, Књ. XXVII/1 (1980) 73-79. Податке за Милаковиће в. у Пецо Прилози 244 (*нијесам*) а за Хисарцих на стр. 253-254 (*нијесам/нисам*).

⁷¹⁸ Додуше, у Ивчи Бисока 399 налазимо и *нијесам*, али су каснија наша испитивања златиборскога говора показала да то није распрострањена и типична особина тога говора. Исп., осим тога, и *нисам* у Гор. 656 и Тешки Љешт. 234.

⁷¹⁹ Занимљиво је да неки испитивачи црногорских говора нику сматрали за потребно да то и наведу (ипш ми то нисмо уочили?) (в. Вуковић П-Др. 12-18, Вуш. ДИХ 7-11, Стеван. ИИД 21-27). Само се *нијесам* одн. *нијесам* наводи у Петр. Ровца 163, Пеш. СК-Љ. 260, Пик. Кол. 73, Станић Жк. I 235, Ђупић Бјел. 30. Треба, међутим, рећи да је у ист. Херц. "обично *нијесам*, али се, нарочито код млађих генерација, чује и *нисам*" (Пецо ГИХ 59), као и то да у дијалекатским текстовима из суседних Пљевља (Ђупић Пљ.) налазимо више потврда за *нисам* и сл. (100 x3, 101, 106 x2) него за *нијесам* (107).

Карта бр. 6: Рефлекс јага у одричним облицима гл. јесам

б) предлог и прилог *прѣ* – *прѣ* Ам Бал м Бј Бук Гр ДБ Жињ З п/м Зав м ЗТ Јаб М м Ра Рад Радиј Рут Селъ п/м Х Чи м, *прѣ*ен Б м З м, *и прѣ* Кос, *испрѣ* Г м, *испрѣ* Чи м, *малопрѣ* Ам Др Кос м М м, *најпрѣ* Ам Б м Бј Буч Гр З Зав м Јаб Кос п/м Радиј Селъ м, *најпрѣ*ен З м, *најпрѣ* Ам Бал м Др п/м За Зав м Јаб Кал м Кос п/м Селъ м Х, *најпрѣ*ен Зав м, *најпрѣ* Бук Буч Др м З, *најпрѣ* Јаб Каћ м, *најпрѣ* Селъ, *отпрѣ* Г м М м Х м, *отпрѣ* Бал м Г м Ра Х, *одпрѣ* Зав м, *спрѣ* М м⁷²⁰;

с) прилози типа *вудѣ* Ам Др п/м Кал м Ра Радиј Сј, *коекудѣ* Куч,

⁷²⁰ Имамо, ипак, и једну потврду за дуго -*ѣ* у овоме прилогу: Двѣ су била удате *прѣ* З, вероватно аналошкога порекла (: раније и сл.). Исп. и *најпрѣ* У Тур. Јат 282.

окудије М м, *отудије* Кал м, *свјудује* Куч, *тјудије* Ам Г м Кал м М м, *тудије* Г м (примери типа *туда*, *туде* и сл. наводе су у одељку о облицима прилога);

d) инстр. сг., ген. пл. и дат.-инстр.-лок. пл. придевских заменица и придева типа *овује* и *овујем*, изузимајући облик *свџјема* (пр. в. у т. 560-562)⁷²¹.

Иако у свим овим примерима имамо *ује* ← *в* у последњем слогу (понегде и јединоме), није свака ултима (па ни отворена) двосложна⁷²². Тако смо имали, нпр., *џмрџџ* и сл. (: *џмрџјети*, *џмрџјеше* итд.) или *џџџ* (: *вџџ*, *од вџџа*) и сл. Оваквих односа нема у *прије*, *вјудије* и сл.

Нема их, додуше, ни у прилогу *посав*, па ипак рефлекс дугога јата не мора бити *-ује*. Међу разноврсним фонетским ликовима овога прилога имамо, међутим, и оне са континуантом краткога јата, па и оне са *-е* (в. т. 447а).

334. Друго одступање имамо у одређеном броју лексема и облика с је одн. џ

а) Ради се, пре свега, о познатом случају тзв. продуженог јата⁷²³;

у ген. пл. типа *вјера* Сел м, *мјеста* Гр За Јаб Кос м, *смјеса* Буч; *кољена* Заб м Лу Сел м, *испод кољена* Жив За м, *от кољена* Сј, *љена* За м, *мјера* Кал м, *мјера* Гр ЗТ Ра Рад;

у ликовима с дуљњем вокала пред сонантско-консонантском групом типа *Нџџко* Ра, *понеђџник* М м (то дуљње може и да изостане, исп. т. 99-101); *џмјерку* За;

у хипокористичким образовањима попут *ђедо* Бал м Граб Жив Кал м Кос м Ра Сел м, *ђедо* (вок.) Бал м Ра Рут, *ђеду* Ам, *ђешо* (: ђевер) Куч, *Ђето* Ам (: Ђетко ← Цвјетко ← Цвјтко), *Шђено-Шђена* Рад;

у несвршеним глаголима преобликованим од свршених, попут *на-мјџић* Бук За, *поразбољџа* се народ Сел (али је забележено *изволџјати* Рад);

у именицама *џџ* („врло велика хладноћа“) Ам (али *џџу* Јаб — клип кукуруза на стабљини), *пјена* (на провзелом млеку) Ам (поред *пјена*, т. 390b), по *старјџству* (стандарднојезички лик) Ам⁷²⁴.

б) Забележено је, осим тога, и *Њџци* Бук, чему треба додати и Ђуровићџо *Њџца* (Ра и Црнузи). Према Ђуровићу, “У примјеру *Њџца*

⁷²¹ Намаће се као закрпљива паралела с говором подгоричких Муслимана, у којем је *сиде*, *маид*, али *прије*, *оудије* и сл. (Стеван. ИИД 24).

⁷²² “Am Wortende und in den Endungen der adjektivisch-pronominalen Deklination haben alle jekavischen Mundarten in der Regel den zweisilbigen Reflex” (Ивић Шток. 138).

⁷²³ П. Ивић, *Инвентар фонетске проблематике штокавских говора*, ГФНС VII (1962-1963) 101.

⁷²⁴ Исп. у Ђур. Јат 284: *мјера*, *мјера*, *мјеста*; *Нџко*, *понеђџа*, *џџа*; *на-мјџић*, *припомјерне*, *џмјерм*, *џџа*.

Цр, Р рефлекс дугог јата накнадно је јотовоа назал n^{725} .

Ово би, заиста, могло значити да у околини Прибоја имамо $љ \leftarrow \text{Ѣ}$ и изван случајева наведених под а) (или њима сличним) као што је то неретко, нпр., у Лици⁷²⁶ или, ређе, у западној Босни⁷²⁷. Томе би у прилог могли ићи и Ђуровићеви примери хвала *љпо* Сј и *мљчин* производи Ра⁷²⁸, да први није забележен "од једне продавачице", а да други (забележен "од једног детета") није од оних који никако не спадају у аутохтони језички корпус прибојскога говора.

Ђуровић, међутим, наводи и бројне друге примере с $љ \leftarrow \text{Ѣ}$, међу њима и *брљг*, *лљво*, *лљпо*, *нљм* (273), *на брљгу*, *мљљко* (276), *нљсу* (280)⁷²⁹, који се у приличној мери косе с правилима дистрибуције сонаната у говорима СП (в. ниже). Он претпоставља да су такви, нејотовани, ликови "или последица сачуване представе у свијести говорника о двосложној вриједности старога вокала, или је ту — *ie*, а не *je*"⁷³⁰.

Ако се под *ie* подразумевао дифтонг (што је највероватније), онда се слажемо с другом претпоставком, и то из најмање три разлога: 1) сами никада нисмо имали прилике да забележимо ликове као *брљг* и *нљм*; 2) у говорима који заиста имају $љ$ у таквим позицијама постоје и бројни и несумњиви примери у којима *ј* из тога рефлекса јотује претходни сонант⁷³¹, а такви су ликови (бар код аутохтоних говорника) овде непознати; 3) напред наведено *Њѣмци* је, по свему судећи, аналошко (: *Њѣмачка*, *Њѣмачки* и сл.), што посредно потврђују истим ликом бјелопавлићки и колашински⁷³², тј. говори у којима "дуго *јат*, без обзира на то је ли наглашено или не, има двосложни рефлекс *ије*"⁷³³.

⁷²⁵ Ђур. Јат 307.

⁷²⁶ Исп. Драг. Лика 37: *љво*, *љп*, *слљк*; *мљљко*, *Њѣмци*, *њѣсам* и сл.

⁷²⁷ Исп. Дешић ЗБИЈГ 101: *сљно*, — *љво*, *Њѣмци*; 105: *мљљко*, *њѣсам* и сл.

⁷²⁸ Ђур. Јат 306.

⁷²⁹ То су, дакле, нејотоване секвенце *л+ј* и *н+ј*.

⁷³⁰ Ђур. Јат 304. Претпоставка о сачуваној "свијести говорника о двосложној вриједности старога вокала" подразумева или (1) да је двосложни рефлекс основни а једносложни само факултативан (што не потврђују ни Ђуровићеви примери) или (2) да се једносложни "развио" из двосложнога, у шта ми, бар кад су у питању говори СП, сумњамо. (То важи и за наше завичајно, горобилско "*лцљпо*", које смо својевремено тумачили "утицајем екавског изговора" — Гор. 652). Да су полимски и њима слични говори заиста имали след *и + ј + е*, питање је зашто би се он дифтонгизирао само онда када потиче од *јата*, а не и иначе. То питање остаје и после Барјактаревићевог тумачења, по којем је "тенденција упрошћавања групе *ије* у *је* условљена... и осећањем економичности" (Барј. Бихор I 30).

⁷³¹ Исп. бел. 726 и 727, као и бројне потврде за *одљми* и сл. у Дешић ЗБИЈГ 108 и Драг. Лика 38.

⁷³² Ђупић Бјел. 210 одн. Пиж. Кол. 240 (текстови), а исп. и *Њѣмац/Њијемац* у суседним Пљешћима (Ђупић Пљ. 87).

⁷³³ Пиж. Кол. 67, а исп. и сличну формулацију у Ђупић Бјел. 25. Отуда је занимљиво да оба аутора остављају овај лик (*Њѣмци*) без коментара, што значи да је он за њих био необележен. Издвојено је, ипак, *Њѣмци* у Ђупић Зета 268.

Говори се, уосталом, неупоредиво чешће *Н^чјемац* Бал м ДС м Каћ м Куч М м, *Н^чјемца* Каћ м, *Н^чјемце* Ам, *Н^чјемци* Бал м Бј м Бук Буч Г м Др ДС м Жив м За м Заб Зав м Јаб Кал м Каћ м Лју Ра Селъ м Х м Чи м, *Н^чјемцима* Др, — *Н^чјемца* Ам Др, — *Н^чјемца* Бук Др За Каћ м⁷³⁴.

335. Као и у многим другим ијекавским говорима, тако и у овима у зап. Санцаку одн. у срб. Полимљу имамо поред ијекавскога рефлекса и аналошко *е* у префиксу *прѣ-*⁷³⁵:

а) *пр^чјесо* Др Куч, *пр^чјегои* Ра, *пр^чјеклоп* Ам, *пр^чјекон* Зав м, *пр^чјелдџе* М м, *пр^чјепис* Рад, *пр^чјеплет-пр^чјеплете* Јаб, *пр^чјемјеру* За, *пр^чјеседник* Б м, *пр^чјеседника* З м, *пр^чјеседнике* Кос, *пр^чјесек* Ам Гр Жив Ра Селъ, *пр^чјесека* Бал м, у *пр^чјесеку* Селъ, *пр^чјетон* Ам Рад Радиј Рут, *пр^чјетрес* Рад;

Пр^чјеполое Бј п/м Гр ДС м З п/м Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос п/м М м Селъ п/м Х м Чи м, *Пр^чјеполоа* Радиј Чи м итд., *Пр^чјепдџе* Б м М м Х м, *Пр^чјепдџе* Х м, *Пр^чјеполое* М м⁷³⁶;

пр^чјехи Ам Бал м Др м Жив Заб м Кос м Куч Рад Рут, *пр^чјехем* Кос Куч, *пр^чјехеш* Куч, *пр^чјехе* Кал м, *пр^чјехемо* Заб м Кал м Кос Сј, *пр^чјеху* За м Кос м Куч, *пр^чјехи* Рад, *пр^чјехосмо* Ам, *пр^чјехоше* Кал м Рад;

б) *прѣсо* Каћ м, *прѣлед* Гр, *прѣгон* Куч, *прѣдни* Б м, *прѣзив* Рут, *прѣлаз* Рут, *прѣлом* Селъ, *прѣписе* Кос, *прѣседник* Ам Бук Чи м, *прѣседник* Бал м Бј З п/м, *прѣседник* Б м, *прѣседника* Бј, *прѣседнице* Б м, *прѣтрес* Рут;

прѣтем Ам, *прѣтеш* Гр Рут, *прѣте* ЗТ, *прѣтемо* Јаб Рут⁷³⁷.

Први је лик овога префикса чешћи у речима из домаћег живота (нпр. *пр^чјесек*) и говору старијих него у онима из административнога и политичког живота (нпр. *прѣпис*, *прѣседник*) и говору млађих. Редован је, наравно, у топониму *Пријеполое*.

336. Ијекавско-скавска двострукост јавља се и у ограниченом броју појединачних лексема⁷³⁸:

а) *вр^чјеме* ДС м Жив Жињ За м Зав м Кал м Каћ м Кос м Селъ м Х м, *вр^чјеме* З;

⁷³⁴ Исп. и бројне потврде типа *Нијемци* у Тур. Јат 275.

⁷³⁵ Исп. Гор. 654 *прѣлаз/пријеласка*, Пеш. СК-Јб. 105 *пријевбј (прѣнде)*, Пяк. Кол. 69 *пријеплет/прѣплет*, Пецо ГИХ 55 *пријелаз/прѣлаз*, Станић Уск. I 70 *пријеклон/прѣгон*, Бушић Бјел. 27 *прѣсек (пријеклад)*, Стеван. ИцД 22-23 *пријелаз/прѣлаз*. У неким од ових говора дошло је до лексичке, семантичке или неке друге поларизације.

⁷³⁶ Овај занимљиви прозодички лик забележен је у прелазном говору, али као изузетак.

⁷³⁷ До сличних резултата (поткрпљених већином овде наведених лексема) дошао је и Р. Туровић испитујући рефлексе јата у околини Прибоја (Тур. Јат 281).

⁷³⁸ При томе се не мисли на случајеве који су плод несумњивог утицаја екавске варијанте стандардног језика који се наводе у т. 337с.

врѣме Ам Б м Бук Г м Гр ДБ Др ДС м За Зав м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Куч М м Ра Рад Радиј Рут Селъ п/м Х Чи м;⁷³⁹

б) *вр^чјѣдан* Буч Др м Кос м Селъ м, *вр^чјѣдни* Буч Каћ м;
(ретко) *врѣдни* Јаб, *врѣдне* З;⁷⁴⁰

с) *нѣпр^чјѣд* Бук Буч Гр ДС м Кос, *нѣпр^чјѣд* М м, *унѣпр^чјѣд* Зав м Јаб;

(нешто ређе) *нѣпрѣд* Гр Јаб Кал м Сј, *унѣпрѣд* Рут⁷⁴¹;

д) *цр^чјѣп* Др м Каћ м Кос М м, *пѣт цр^чјѣпом* Бј;

(ређе) *пот црѣпом* З Рад;

е) *погр^чјѣшило* Ам Јаб, *погр^чјѣшили* Гр, *погр^чјѣшисмо* Бј;

(ређе) *погрѣшила* Ам, *пѣгрѣшиш* За⁷⁴²;

ф) *ц^чјѣла* Јаб Кос п/м, *ц^чјѣлѣ* Рад, *ц^чјѣле* Б м, *ц^чјѣло* За м Кос Селъ, *ц^чјѣлу* ДС м Зав м Јаб Рад Радиј, *ц^чјѣлѣ* М м, *ц^чјѣлу* За Зав м, *ц^чјѣлу* Жив м Јаб;

(знатно ређе) *цѣла* Кос Ра, *цѣлу* Јаб, *цѣлу* Рут;⁷⁴³

г) *т^чјѣло* Кос м / *тѣло* Ам За м.

Нису сви наведени примери истога типа, а неки можда и не спадају овамо. Сигурна објашњења за екавске ликове могу се дати само за први и последњи случај. *Врѣме* је несумњиво настало према *врѣмена*, *врѣменом* и сл.⁷⁴⁴, док је *тѣло* (овде прилично ретка лексема⁷⁴⁵) познати лексички екавизам у неким ијекавским говорима⁷⁴⁶.

Биће да су аналошкога порекла и остали екавски ликови (не само *врѣме*) наведени у т. б-ф (нпр. *погрѣш* : *грѣш*-, *цѣла* : *цѣо*⁷⁴⁷ и сл.). Могуће је, ипак, неке ликове и друкчије тумачити (екавизам *црѣп* могао је

⁷³⁹ Оба лика наводе се и у Ђур. Јат 271 и Пецо Прилози 244 (податак за Милаковиће), а исп. и Тешић Љешт. 189, Гор. 651 и Тешић Узов. 172 само *врѣме*. Занимљиво је да је тај лик забележен чак и у икавскошњавским говорима зап. Босне (Пецо Ишћа I 133), уз *вр(и)јѣме* и *врѣме*.

⁷⁴⁰ Гор. 651 и Тешић Узов. 172 само *врѣдан*.

⁷⁴¹ Гор. нѣпрѣд, Тешић Љешт. 189 нѣпрѣд.

⁷⁴² Исп. и Ђур. Јат 282 *пѣгрѣшиш*, Пецо Прилози 254 *погрѣшицо* (Хисарцик). Занимљиво је, с друге стране, *употр^чјѣбили* Бал м, јер је на северу *употрѣбили* (Гор., Тешић Љешт. 189).

⁷⁴³ Тешић Љешт. 189 увек *цѣла*.

⁷⁴⁴ Отуда није методолошки оправдано пратити "ширење екавизма међу сеоским становништвом" баш на овоме примеру, како је то чинио Ђуровић у својој, иначе изванредном раду (Ђур. Јат 271).

⁷⁴⁵ Нема је ни у грађом богатој Ђуровићевој монографији.

⁷⁴⁶ Ивић Дијал. 135, а исп. и Пецо ГИХ 58, Сињић Обади 44, као и *тѣло/тѣло* у Станић Уск. I 70.

⁷⁴⁷ Чешће је, међутим, *цѣло* (т. 343cd).

доћи, заједно с производом, и из продавнице одн. из града).⁷⁴⁸

337. а) Само екавски рефлекс бележимо у гл. *врѣди* Ам Ра, *не врѣди* Бал м и *рѣшило* Гр Јаб, *рѣшила* Јаб, *рѣшили* Гр Рут Сељ Сј, *рѣшисмо* Гр, *рѣшимо* Сј, *рѣше се* Ам, *рѣшу* Рад, *рѣшен* Ам, *рѣшено* Гр Сј⁷⁴⁹.

б) Екавизам имамо и у случају тзв. продуженог јата: *врѣћа* Сј м, *прѣрѣка* (оно чим се "прѣча" обућа) Ам⁷⁵⁰.

в) У ијекавским говорима изложеним претежном утицају престижне екавице, као што је то случај с овима у срб. Полињу, није лако утврдити шта је лексички екавизам а шта тај утицај. Може се, са великом дозом сигурности, тај утицај претпоставити у следећим (и њима сличним) примерима:

бѣдан За; *вѣс* (= вест) Куч; народно *вѣће* Буч (исп. *вѣће* Кос); *врѣћају* Ам (исп. *врѣћа* Ра); *дѣв* З м Јаб, *пѣ дѣв* Ра; *глуоњма* Ам (али *нѣма* Кал м); *захтѣају* (са *х*) Радиј; *на лѣво-круг* Ра (из војничког живота); из *мѣснѣ* концеларије Зав м, *мѣсна* концеларија Жив м и др. (административна терминологија⁷⁵¹); *Нѣмци* Гр ДС м Зав м Радиј, *Нѣмца* Јаб, *Нѣмца* Кос, *Нѣмцима* Радиј⁷⁵²; *пѣбѣ* За Радиј (али *пѣбѣди* Буч); *порѣкло* Бј м Каћ м Чи м; *примѣтило* Др; *разумѣш* Гр; *рѣтко* Ра; *развијемо се у стрѣлце* Кос (војничка терминологија); *спрѣчило* Јаб; *спрѣпимо* Чи м; *по цѣви* Гр итд.⁷⁵³

338. Рецимо, на крају, да се и овде говори *лѣја* Ам ЗТ Јаб Рад Радиј Рут (све су потврде из говора православног живља)⁷⁵⁴.

Тако смо дошли до следећег инвентара рефлекса дугога јата: *ѣ* (*ѣ*), *ѣ*, *ѣ* (*ѣ*), *е* и *и*. Чинило нам се, ипак, да у њиховој дистрибуцији постоји какав-такав ред и то смо покушали да покажемо у претходном излагању.

Мање рефлекса а више реда има у континуаната краткога јата. То никако не значи да су ту прилике једнодимензионалне и сасвим просте. Напротив!

⁷⁴⁸ Екавизам црптом засведочен је и у Милаковићу (Пецо Прилози 244). У Гор. увек тако.

⁷⁴⁹ Исп. и Тур. Јат 277 *врѣди*, затим Вуковић П-Др. 17 *врѣђети*, Станић Уск. I 70 *врѣђети* (*врѣђети*); Тешћ Лѣшт. 189 *рѣшили* (тако и Гор.).

⁷⁵⁰ Три потврде за ген. пл. *врѣћа* наводе се и у Тур. Јат 274.

⁷⁵¹ Отуда је, свакако, занимљив ијекавски лик: у унутрашњем *дѣчу* Кал м.

⁷⁵² Има ијек. говора у којима је само тако (нпр. Гор. 651, Тешћ Лѣшт. 189), али је овде аутохтоним лик *Нѣмац* и сл. (т. 334б).

⁷⁵³ "Двадесетак екавских ликова" из околине Прибоја наводи се и у Тур. Јат 273. Туровић приједлажује да сви у његову раду "наведени екавским имају само дугосилазни акценат". Како показују овде изнети примери (иначе само део забележених), то је, наравно, сасвим случајно. Исп. и из бродарскога села Милаковића *бѣло*, *мѣко* и сл. у Пецо Прилози 244.

⁷⁵⁴ Такав је, очигледно, и Туровићев пример *лѣја* *лука* из Прибојске Бање (Тур. Јат 295).

2) КОНТИНУАНТИ КРАТКОГА ЈАТА

339. Основни рефлекс краткога јата у говорима србијанског Полимља је *је*, нпр.:

бјџ Ам Сј м Чи м, *бјџи* Ам Бук Др Жињ ЗТ Јаб Каћ м Ра Радиј Селъ Чи м, *бјџим* Заб м Радиј, *бјџите* М м, *бјџите* Буч Др Жив Селъ м Сј м, *бјџали* Бј м Ра, *добјџала* Селъ м, *избјџали* Др З Каћ м Радиј, *избјџало* Кал м, *побјџо* Заб м Ра, *побјџа* Каћ м, *побјџи* Радиј, *побјџни* За, *побјџосмо* Каћ м, *побјџоше* Ам, *побјџе* Каћ м Кос Сј, *пробјџену* Рут, *пробјџала* Др, *пробјџи* (пребеглице) Бј, *побјџињело* Лу и сл.;

вјџра Кал м Куч Рад, *вјџру* Чи м, *вјџре* Чи м, *вјџровали* Др З, *вјџроватно* ДБ и сл.;

пјџишкџ Ам Бј Др п/м Јаб Кал м Каћ м Кос Куч М м Ра Радиј Сј п/м, *пјџишџ* Х и сл.;

(*е*) *одље* Ам Б м Бал м Бј Бук Буч Г м Граб Др п/м З п/м Заб м Зав м Јаб Каћ м Кос м М м Ра Рад Радиј Рут Сј п/м Х Чи м итд. (знатно више примера наводи се у одељку о консонантизму).

340. а) У прелазном говору Муслимана у селима јужно од Бродарева јавља се, међутим, сразмерно висок проценат примера с екавским рефлексом краткога јата. Ради се, пре свега, о секвенци *усмени консонант* (посебно *џ*) + *џ*:

бџали З м, *бџи* Г м, *избџело* Б м Г м, *избџали* Г м, *побџа* Г м х2, *побџело* Б м, *побџени* Г м, *побџенемо* З м, *побџениш* З м, — *бџше* Б м, — *обџиш* З м;

вџруј Б м, *вџрујем* Г м, *вџтар* Г м, *зџерка* Г м:

мџецу З м, *мџеца* Г м, *мџесто* Г м, *намџестили* Г м, *намџидј* („мешавина“) З м, — *на примџер* Б м З м.

Знатно су ређи, али ипак добро заступљени јекавски ликови:

бџџимо Б м, *бџџали* Б м х2, — *обџџиш* З м; *вџџра* Г м, *вџџру* Г м, — *живџели* З м; *умџела* З м; исп. и *пјџишкџ* З м.

Занимљиво је истаћи чињеницу да прелазни говор Муслимана у Матаругама и Хртима (тј. у, према нашим сазнањима, најсевернијим селима с тим говором) не зна за ову појаву:

М м: *бџџали*, *бџџаћу*, *бџџи*, *добџџали*, *побџџе*; *вјџнчање*, *вџџроват*, *двџџста*, *живџџели/живџџели*, *свџџто*; *мџџеца*, *мџџеца*, *мџџеци*, *мџџесто*; исп. и *пјџишкџ*;

Х м: *бџџо*, *бџџали*, *бџџо*, *бџџали*, *бџџале*, Бџџаке (ак. пл.); *вџџишџка* *џрана*, *вџџруеш*, *живџџела*, *живџџело се*, *живџџели*, *живџџели*, *наживџџела сам се*, *наживџџела сам се*, *праживџџела*, *новџџста*; *мџџецу*, *мџџеца*, *мџџецу*; исп. и *пјџишкџ*.

Према томе, ерскѣ њепов^нѣсти Х м, на пример Х м и сл. нису аутохтоне форме у говору Муслимана у овоме селу.

б) С друге стране, екавски рефлекс у тим секвенцама и у тим, претежно иницијалним позицијама бележимо и у неким бродаревским селима с новоштокавским (или углавном новоштокавским) говором:

Бал м: *бѣжд, бѣжали* х3, *побегли*; *живѣт*; *мѣсѣц* х2;

Гр: *бѣжи, бѣжд, побегли, пребегѣ*, — *бѣше* х2⁷⁵⁵, — *дбе*; *вѣнчѣте* (трп. пр.), — *повѣсма*; *наместѣ*, *наместѣш*⁷⁵⁶;

ДС м: *бѣжим, бѣжи, бѣж, бѣжи, бѣжали, побегнем, побегни, побегѣ, побегли, побегѣ*, — *бѣше*, *бѣ^ау*; *вѣжили се, живѣли*; *дѣв мѣсѣца, мѣсто, смѣли* (али нѣ смѣлѣм, с односом е : и као у *сагрѣти : сагрѣио*);

Зав м: *бѣж, избѣгло, побегли, побегнѣ*, — *бѣше*; *вѣѣа, вѣтар, вѣтра*; *мѣру, мѣсѣцу, наместѣј, смѣли*; исп. и *пѣшкѣ*⁷⁵⁷

Број примера с јекавским рефлексом већи је у овим селима него у онима под а) (јужно од Бродарева):

бѣжд Бал м, *бѣжали* Зав м, *бѣжат* Зав м, *бѣжу* Бал м, *побјегѣ* Зав м; *живѣли* ДС м, *живѣло* Гр, *живѣт* Бал м; *мѣсто* Гр, *умѣла* Гр; исп. и *пѣна-пѣну* Бал м, *пѣшѣчили* ДС м, *пѣшиѣѣ* Гр ДС м х3.

Само овај рефлекс (осим у случајевима насталим под утицајем стандардне екавице) имају у своје говору Срби досељени (углавном из Црне Горе) између два рата или још касније. Занимљиво је да и из говора Муслимана Бјелохове бележимо ликове попут *Бјело^аова, бѣжали, побјегло* х2; *вјѣрум* и сл. Имали смо, уосталом, и из суседнога Балића *бѣжд, бѣжу, живѣт, пѣна* — такође из говора Муслимана.

Треба, ипак, рећи да наша грађа из говора бјелоховских Муслимана није богзна како богата.

с) Д. Барјактаревић констатује за суседне новопазарско-сједничке говоре: "Свако кратко јат иза *б, п, в, м, д, т, з, с, џ* и *л* без одступања замењено је фонемом *е* и код православних и код муслимана"⁷⁵⁸. То ми,

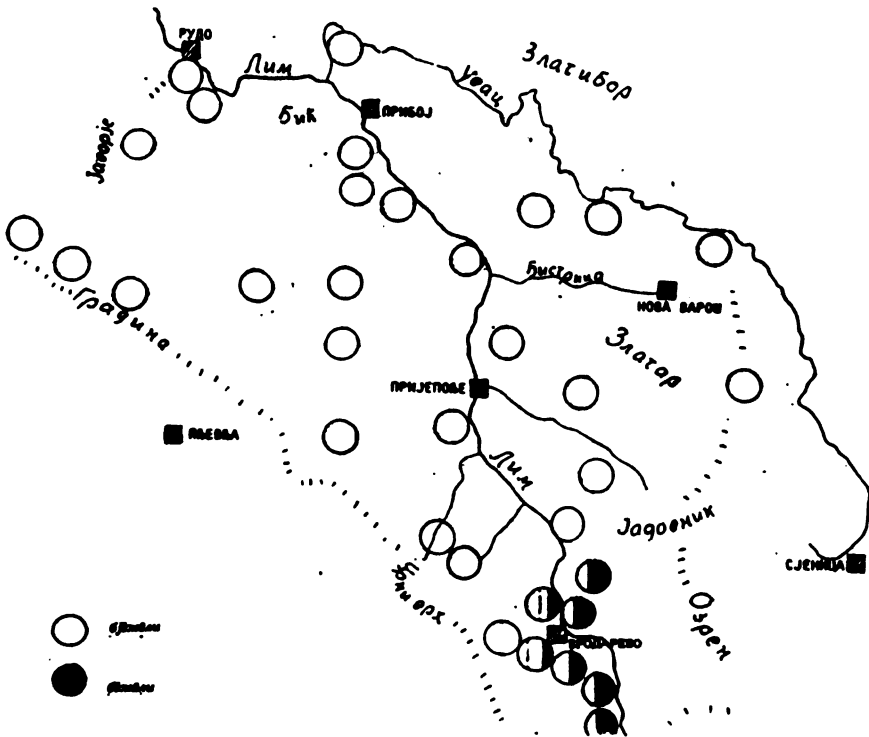
⁷⁵⁵ Занимљиво је да се *бѣше* јавља и у другим пријеполским селима (Каћ м Кос м), али у околини Н. Вароши имамо *бѣше* Радкј. Бројне потврде за *бѣсмо, бѣше* исп. у Мил. Црнм. 250.

⁷⁵⁶ Све забележено од говорника који добро чувају дијал. особине. Исп., осим тога, и *вѣроѣ, вѣрѣте*, три *мѣсѣца, мѣсто-мѣсту* из говора једнога писменог информатора.

⁷⁵⁷ С овако се, нагледа, донекле слаже и говор Мизалковића. А. Пецо наводи за екавску замену јата, поред осталих, и овакве примере: *бѣште, вѣтар, дѣста, сѣже, сѣтло; мѣсѣц, мѣсто; пѣшке, пѣшиѣ* (Пецо Прилози 244). Могли бисмо бар у неком од ових ликова имати и изворно е — в, а не екавски утицај. Исти аутор наводи, међутим, и звант број примера типа *Бјелѣсѣца, живѣли/живѣли, мѣсѣц, у мѣстѣма* и сл. на стр. 244.

⁷⁵⁸ Барј. НП-Сј. 20. (Није толико битно што неких одступања ипак има — исп. нпр. стр. 51.) Екавски рефлекс краткога јата имамо и у бисорском говору (Барј. Бисор I 21-22), осим без одавањих ограничења. Иста је, по Микетићу, ситуација и у околини

Карта бр. 7: Рефлекс кратког јага иза лабијала

341. а) Сонант *ј* из *јѝ* ← *ѝ* не може, по правилу, стајати иза *р*, што значи да у говорима србијанскога Полимља *рѝ* → *рѝ*

аа) *брѝ* Јаб, *Брѝ*ова ливада (микротоп.) За; *дрѝ*н Лу (Вук *дријѝ*ен); *врѝ*ћа ДС м Зав м Кос, *врѝ*ће Гр Зав м Рад, *врѝ*ће Селѝ м, *врѝ*ћу Ам ДС м З За Зав п/м Јаб Ра, *на врѝ*ћу Ам Рад; *мрѝ*жа Каћ м М м, *замрѝ*жиле З м; *срѝ*ћа Буч Г м За Јаб Радиј Селѝ Х Чи м, *срѝ*ће Гр Каћ м Куч Радиј, *срѝ*ћам Кос Чи м, *срѝ*ћу Бал м, *нѝ*срећа Кос м, *нѝ*срећу Бал м, *нѝ*срећу Г м; *пострѝ*шница Др м (пр. за *стрѝ*(х)у в. у одељку о консонанту х); *трѝ*ба и сл. (у свим селима); *Трѝ*шња (микротоп.) Ра, *трѝ*шња Зав м, *трѝ*шњу За м, *трѝ*шње Жињ З Кос м Куч Селѝ м, *трѝ*шње Ра итд.;

*врѝ*мена Бал м Гр Жињ Зав м М м Чи м, *врѝ*мена Жињ, *прекрѝ*ремено

Јаб, *привремено* Гр итд.;

брежњак Кос, *брежњак* Др; *вреднија* Селъ м; *вредта* За м, *вредта*⁷⁵⁹ З м Каћ м М м Х м, *вредшан* За м, *вредшно* За м Заб м, *вредшкѝ* Кос м; *ждрѣбѣд* ЗТ, *ждрѣбѣдѝ* Селъ, *ждрѣбѣдима* Селъ, *сѣ ждрѣбетом* Јаб (па и *ждрѣбе* Јаб⁷⁶⁰); *од кѣстретчнѣ* За; *напредак* Чи м; *црѣпѣна* Каћ м, *црѣпуѣа* Ам Селъ, *црѣпуѣама* Кос м, *црѣпуѣама* Селъ м, *црѣпуѣе* Ам Кос п/м Рад, *црѣпуѣу* Гр Лу, *црѣпуѣу* З м и сл.;

аb) *рѣжѣ* Селъ, *рѣжѣмо* Буч Јаб, *рѣжѣш* Др Рад, *рѣжѣу* Ам За, *рѣжѣ* Бј, *до рѣзѣвања* Радиј, *рѣзала* Куч, *рѣзали* Ам, *рѣзало се* Ра, *рѣзати* Зав м, *изрѣжѣ* Буч, *изрѣжѣ* Х м, *изрѣжѣмо* Бал м Јаб, *изрѣжѣш* Х м, *изрѣжѣ* Каћ м, *изрѣзали* Кал м, *обрѣжѣ* ЗТ, *обрѣжѣмо* Каћ м, *обрѣжѣш* Др, *обрѣжѣу* ЗТ, *обрѣжѣмо* Јаб, *разрѣзѣвала* Каћ м, *срѣжѣ* Буч М м, *срѣжѣмо* За Селъ, *срѣжѣш* Куч, *срѣжѣ* Кал м Каћ м, *јрезѣе* Кос; *рѣпа* ЗТ, *рѣпѣ* М м, *рѣпу* Куч Лу итд.;

гѣре (у свим селима);

аc) *гѣревинама* Заб м, — *гѣрела* Бал м Др За, *гѣреле* За м, *гѣрети* Ам Др ДС м Кал м, *изгѣрела* Кал м Ра, *изгѣреле* Др Кал м, *изгѣрело* Др ДС м Ра Сј м, *изгѣреше* Др, *погѣрела* Јаб, *погѣреле* Сј м, *погѣрели* ДС м Јаб Кал м, *погѣрело* Др Жив м Заб м Јаб Кал м, *погѣрѣємо* Кал м, *погѣреше* Рад, *прегѣрели* Ам, *сагѣре* Ам, *сѣгоре* ДС м Каћ м, *сагѣрела* Буч Граб Др Жив м Каћ м, *сагорѣла* З м, *сагѣрели* ДС м Кал м, *сагѣрело* Буч ДС м Жив За м Кос Сј м, — *погорѣлицима* Ам;

аd) *рѣђѣ* ДБ Куч Селъ п/м, *рѣђѝ* Куч; *рѣчица* Буч, *рѣчицу* Каћ м Кос (исп. и од *Рѣчѝна* М м); *рѣчѝнѝк* Х м; *рѣшѣвало* Буч.

Категорије *ас-ад* нису у складу са стандарднојезичком нормом.

б) У врло ограниченем броју примера бележимо и *рје* ← *рѣ* (све су потврде из околине Прибоја).

ба) Поред *прѣчавине* Јаб, *упрѣчуј* Буч, *прѣшѣѣци* Ра и сл., забележено је и *прѣшѣѣке* Ра (исп. *прѣшѣѣнѝ* опѣѣнци Куч, *прѣшѣѣну* обућу Ам)⁷⁶¹.

бб) Из прибојских села је и *рѣђѝ* Жив м Чи м, којем можемо додати и Ђуровићево *рѣчица*⁷⁶².

бc) У тим је селима чешће и *старѣшина* Буч ×4 Граб За ×3 Кал м Ра, *старѣшѝна* За, *старѣшѝну* Жив ×2 него *стѣрѣшина* Ра⁷⁶³.

⁷⁵⁹ Тако и Ђур. Јат 296. Међутим, А. Пецо наводи у Прилозима и *ерѝхѣта* из Хисарѝка (стр. 258). Мислимо да је тај лик могао настати од *ери(ј)ота* накнадним воспостављањем *х* (иначе би било тешко објаснити промену *8х* → *их* у овим говорима).

⁷⁶⁰ Исп. Пиж. Кол. 69 *ждрѣѣбе/ждрѣбе*, Станић Уск. I 70 *ждрѣбе (ждрѣѣбе)*, Пецо Прилози 255 *ждрѣбе* (Хисарѝк) (кратак слог према *ждрѣбѣта*, *ждрѣбѣд* и сл.).

⁷⁶¹ Исти овај пример, али из другога прибојског села, наводи се у Ђур. Јат 289.

⁷⁶² Ђур. Јат 289. Но, и Ђуровић наводи и *рѣчица* (292) и *рѣђѣ* (293) (овај други пр. заједно с онима тип *девојка*, *доме*, *пешке* и сл.), Пецо Прилози 255 *рѣчица* (Хисарѝк).

⁷⁶³ Исп. и Ђур. Јат 289 и 292.

Из нововарошких и пријеполских села имамо забележено само *старџина* Ам Гр ДБ Др Јаб х2 Кос м Рад, *старџина* Х, *старџине* ДС м Рад, *старџини* Радиј, *старџину* Др м, *старџинци* Каћ м.

Док нам фонемски лик именице *стар(ј)џина* може послужити за унутрашњу диференцијацију говора у србијанскоме Полимљу, дотле скавизам у *горети* и композитама ваља пратити и шире — као изоглосу која дели југоистичне ијскавске говоре на оне у Херцеговини и Никшићкој Жупи, с једне стране, и оне у западној Србији и већем делу Црне Горе, с друге стране⁷⁶⁴.

Међутим, својим *старџина* слаже се прибојски говор с онима у Херцеговини⁷⁶⁵ и Никшићкој Жупи⁷⁶⁶, а не нпр. са западносрбијанским горобилским⁷⁶⁷ или азбуковачким⁷⁶⁸. Додајмо к томе да Херцеговина зна и за ликове сличне усамљеноме(?) прибојском *прџишваџи*, али и неки други говори у зап. Србији⁷⁶⁹ (и не само они). Тај смо лик, иначе, у т. ба) довели у везу са синтагмама типа *прџесни* опанци, *прџесну* обућу. Аналогном се могу објаснити и примери из т. bb — *рџђи* : *риједак* и сл., а *рџчица* : *ријека*.⁷⁷⁰ Аналогног односа нема код примера типа *резати*, *горети* и сл., па отуда ни форми са (-)рје-

с) Префикс *пре-* гласи само тако, тј. са *е*: *пребили* Жињ За м, *пребрала*

⁷⁶⁴ Пецо ГИХ 57 и Вуш. ДИХ 9 *ворјети* и сл.; Гор. 654 и Тешић Љешт. 189 *ворети* и сл.; Вуковић П-Др. 16 (без примера), Мил. Црн. 345, Петр. Броћ. 233, Петр. Ровца 173, Пеш. СК-Љ. 105, Пик. Кол. 69, Станић Уск. I 69, Стеван. ИЦД 23 и Ђупић Бјел. 27 *ворет(и)* и сл. Овај лик није сасвим непознати ни у ист. Херц. (Пецо ГИХ 68).

⁷⁶⁵ Пецо ГИХ 68 (и *старџина*).

⁷⁶⁶ Вуш. ДИХ 9, а тако и Вуковић П-Др. 16. Станић Уск. I 69 *старџина/старџина*, Пик. Кол. 69 *старџина (старџина)*, Пеш. СК-Љ. 105 *старџина (старџина)* у једном крају). "У примеру *стар(ј)џина* проблем је нешто друкчији него код *ре* у другим позицијама, јер је стари облик био *старџина*" (Пеш. СК-Љ. 105). Подаци из Ускока и СК-Љ. представљају малу корекцију онога што је Д. Петровић рекао на 160. стр. чланка цитираног у бел. 770.

⁷⁶⁷ Гор. 744 (текстови).

⁷⁶⁸ Тешић Узов. 173, а тако је, тј. *старџина*, и у Мил. Црн. 346, Петр. Броћ. 233, Петр. Ровца 173, Стеван ИЦД 23, Ђупић Бјел. 27. Занимљиво је да само *старе-* бележи Вушић и у суседним Пљевљима (Ђупић Пљ. 83).

⁷⁶⁹ Исп., нпр., *старџица* Пецо ГИХ 68, *брјестил* Гор. 653, *црџишваџи* (па чак и *врџица* и сл.) Тешић Љешт. 189, *врџишваџи* Тешић Узов. 173. В и у чланку А. Пеце, *Судбина кратког ѐ* иза р у *цјекавским* говорима *штокавског дијалекта*, ЈФ ХХХИИ 255-257.

⁷⁷⁰ Тако само својевремено објашњавали и сличне горобилске ликове (Гор. 653). Постоје, међутим, и друкчија тумачења: "Могуће је да су аналогски процеси 'васпоставили' негде *рје* према *рије*, могуће је, исто тако, да је граница слога негде утицала на очување скупише *рје*, али је сигурно да је свему овоме, добрим дијелом, узрочник јекавско јотовање које се ни у другим случајевима није синхронизовано вршило, нити је, опет, у подједнакој мјери захватило све позиције у ријечи" (А. Пецо, *Судбина кратког ѐ* ..., ЈФ ХХХИИ 259). Поводом примера типа *врџица* (чега, као што смо видели, нема у Подимљу) и *старџица* (што можда у неким селима није искључено) каже Д. Петровић да "нема посебнога смисла ни тратити за фонетским узроцима који су довели до њене, 'нерегуларне фонетске еволуције'. Није ту у питању никаква еволуција, него просто напите над језиком" (*О судбини групе рј* и неким сродним појавима у српскохрватском књижевном језику и неким његовим дијалектима, ГФФНС ХVIII/1 161).

ДС м, *прѣварѣ* Г м За, *прѣварѣла* Јаб Сј, *прѣварѣли* За м, *прѣварѣм* Радиј, *прѣварѣти* Сель, *прѣлѣдај* Бал м, *прѣлѣдѣли* ДС м, *прѣлѣдѣм* Рад, *прѣлѣдѣм* Х м, *прѣлѣдѣстручѣти* Буч, *прѣлѣдѣначѣм* З, *прѣлѣзѣ* Гр, *прѣлѣзѣмо* Буч, *прѣлѣмѣ* З, *прѣлѣмѣмо* Гр, *прѣноћѣ* ДС м, *прѣноћѣли* Кал м, *прѣплѣтѣмо* Јаб, *прѣскочѣм* Жињ За м, *прѣсрѣтили* Заб м, *прѣтѣврѣ* Г м итд., — *прѣкадѣѣци* Бј и сл.

Исти рефлекс јата имамо доследно и у предлозима *прѣд*, *прѣко/про* (*прѣо*) и *прѣма* (*спрѣма*), што је све у сагласности и с географским положајем овога дела Полимља и с карактером његових говора.

Н а п о м е н а: Нема, по правилу, међусобнога укрштања префикса *пре-/при-*. Исп. *прѣвѣѣци* се Б м, *прѣвѣдѣти* Сј м, *прѣвѣдѣм* Др, *прѣдѣдѣ* Г м, *прѣдрѣжѣ* се Куч, *прѣдрѣжѣ* Ра, *прѣдрѣжѣ* Буч, *прѣдрѣжѣ* ЗТ, *прѣдрѣжѣ* Жињ М м, *прѣдрѣжѣ* Гр, *прѣдрѣжѣ* З, *прѣдрѣжѣ* Ам, *прѣдрѣжѣ* Кос, *прѣдрѣжѣ* Рад итд. Отуда примери типа *прѣдрѣжѣ* М м, *прѣдрѣжѣ* Гр и *прѣдрѣжѣ* Х м тешко да могу бити аутохтоно полимски (у питању су, очигледно, књишке речи). Занимљиво је, ипак, да је први лик забележен и у Гор. (654), такође с *-ме-* ← *-мв-*, као и у форми с *при-*: *прѣдрѣжѣ* Сј (исп. и *прѣдрѣжѣ* Каћ м).

342. а) Екавски лик увек има префикс *не-* у неодређених заменица и прилога као што су *неко*, *нешто* (*нешта*), *некад* и сл.

б) Такав лик има и више појединачних лексема, али њихов број ни у овоме случају (в. и т. 336-337) није лако утврдити. С обзиром на прилике у сродним говорима, с једне, и на фреквенцију и распрострањеност некога лика, с друге стране, у тзв. лексичке екавизме спадају:

дѣчѣк Бал м x3 ДС м Јаб, *дѣчѣка* Радиј, *дѣчѣкѣ* Кос, *дѣчѣке* Ам, *дѣчѣкѣ* Ам, *дѣчко* Ам Гр Куч М м Ра Радиј (исп., ипак, необично *дѣчѣкѣ* Кал м x2);

зѣница Жив м За Сј, *зѣница* ДС м⁷⁷¹;

лѣмѣз Рут, *лѣмѣза* Кос, *лѣмѣжѣ* Кос Рут Сель, *лѣмѣзѣ* Рут, *лѣмѣзови* Рут;^{771*}

обѣћа Кос м Радиј, *обѣћај* Ра, *обѣћѣла* Јаб Кал м Сј, *обѣћѣли* Кос м, *обѣћѣли-обѣћѣм* За м и сл;

слѣзѣна За м Сель м Сј⁷⁷²;

цѣлѣвѣ Ам Ра, *цѣлѣвѣј* Ам Кос м Ра, *цѣлѣвѣѣ* Сель, *цѣлѣвѣ* Ам, *цѣлуј* Ра;

цѣста За м, *цѣстѣ* Жив, *цѣстѣм* Буч Жив, *тѣста* Жив За м Кал м, *по тѣстама* Кал м, *прѣко тѣстѣ* Буч, *са тѣстѣ* ЗТ, *тѣстѣ* Кал м Ра Сј

⁷⁷¹ За овај акц. исп. Пеш. СК-Јб. 53 и Стеван ИцД 24 *зѣница*.

^{771*} Прѣма Скоку (Рѣчник II, в.в. *лѣмѣз*) од праслов. * *lēmēzь*. "Хрв.-срп. облици прѣпостављају *ѣ* мјесто *е*, како је у другим славинама". Исп. и РСАНУ: *лѣмѣз* и *лѣмѣзѣ* (дјѣл. и *лѣмѣзѣ*).

⁷⁷² Ђуровић (Јат 292) бележи и занимљиво *слѣзѣна*.

м, на *тести* Др Сј м, при *тести* Бј, *тестим* Бук Жив Кал м Кос Ра Рут Сј, на *тесту* Бук Буч Јаб Кос Ра Сј, — на *тесту*⁷⁷³ М м.⁷⁷⁴

с) У неколико лексема бележимо двојаке рефлексе, при чему треба нагласити да су и екавски ликови највероватније аутохтони:

веђа Селъ м (и Зав м, али је тамо и *ветар* сасвим обично — исп. т. 340b), *веђе* Кос м / *вјеђе* Ам, *вјеђу* Кос;

*дбе*⁷⁷⁵ Кос м / *дбје* Буч Др Ра Сј м;

^л*лѣб* Г м Зав м, ^л*лѣб*^н Зав м, ^л*лѣба* Г м Зав м / ^л*лѣб* Буч Гр ДБ Јаб Куч Рад, ^л*лѣб*^н Ам ДБ Јаб, ^л*лѣб* М м Х м, ^л*лѣба* Ам Буч Жив Заб Јаб Радиј, ^л*лѣба* Бј м Зав м Х м итд.

Екавизам (*х*)*лѣб*⁷⁷⁶ бележен је више пута само у говору Муслимана у околини Бродарева (па и тамо недоследно); у осталим крајевима је (*х*)*лѣб* те ће рачанско *лѣб* највероватније бити иновација.

Из говора Муслимана су и *веђа* и *дбе* (у околини Пријепоља). У томе се крају говори и *беше* Каћ м × 2 Кос, *бесмо* Кос (али Радиј *бјеше*). Можда све њих треба довести у вези с онима типа *бежалли* из т. 340?!

д) Екавско *блѣђ* М м могло је настати и дисимилацијом, док је *одећа* ДБ, *одеће* Радиј књишка реч⁷⁷⁷ (много је обичнија лексема *одијело*), а такве су и: на *ислеђењу* Бук, *слѣдовати* ДС м, *слѣдовѣ* ДС м, *слѣдовало* Кал м Селъ м, *слѣдовање* Ра.

е) Тај се утицај несумњиво огледа у примерима типа:

бежалли Ра (исп. и комбинацију *ђецо*, да *бежимо* Ра), *бекство* Рут, *бегунца* Кос, *вежбу* Кос Селъ, *вејба* Заб, *вѣрски* За, *двојка* М м, *деловања* Куч, *дѣтовала* Сј, *жељезничку* станицу Кос (али на *жељезници* Јаб), *ишештај* Бук, на *лево* круг Кос, *лѣкар* З м Каћ м Х, *лѣкар* З м, *лѣкара* Г м Гр, *лѣкара* ДБ, *лѣкари* ДБ ЗТ М м Х (али, ипак, и *лѣкар* З, *лѣкару* З, *лѣкарима* Јаб, *лѣковитија* Куч), *местци* Ра, *ндештај* ЗТ, *пешдија* Кос Селъ (али и *пјешдија* Буч, *пјешци* Кос), на *примѣр* Граб Каћ м Радиј Селъ Х м Чи м (али и на *примјер* З За м Чи м), *прлеће* Кос, *свѣдок* Бук, *свѣтла* Каћ м (али *свѣтла* Др, *свѣтло* Каћ м Лу), *суседна* Рут, са *јспеком* Јаб и тако даље и томе слично.

⁷⁷³ За акц. -ѣ-, иначе само једном забележен у прелазном говору, исп. Барј. Бихор I 27 *цѣста*. Ова је лексема, осим екавизма, занимљива и по својој иницијалном консонанту *џ-т-* (— *т^с — џ*), али и по томе што уопште егзистира у једном србијанском говору (Тешки Љешт. 191 каже да се "ретко... чује").

⁷⁷⁴ Већина ових ликова наводи се и у Ђур. Јат 292, а познати су и другим ијекавским говорима.

⁷⁷⁵ Међу лексичке екавизме у ијекавским говорима убраја се и овај (Ивић. Шток. 139).

⁷⁷⁶ Исп., ипр., Пеш. СК-Љ. 105 *лѣб*.

⁷⁷⁷ Исп. Ђур. Јат 290 *одјеће*. Треба, ипак, напоменути да Ђуровић овај пример наводи заједно с *одјѣд*, *одје* или, чак, *одјѣ* и сл., што никако не могу (поготову не *одје*) бити аутентични полимљски, па ни прибојски ликови.

Понекад се с екавизмом пријми и друкчији облик, нпр. *дѣда* ДБ Х (в. т. 472).

Н а п о м е н е: 1° Међу "сталне и типичне" екавизме убраја Р. Ђуровић и именицу *чѣвек* (*чѣвек*)⁷⁷⁸. То потврђују и многобројни наши примери, не само из околине Прибоја него и из целог србијанског Полимља (т. 153 и 361а). Треба ипак напоменути да је *чѣвек* својеврсни псеудоекавизам, с обзиром на то да је та форма настала испадањем *ѣ*, потом и *ј* и, коначно, враћањем *ѣ* (*чѣвјек* → *чѣјек* → *чѣек* → *чѣвек*)⁷⁷⁹.

2° Сасвим друкчије ствари стоје с прилогом *дѣле*, који Ђуровић (на истоме месту) такође сврстава у "сталне и типичне" екавизме. У питању је, очигледно, случајна омашка, јер *дѣле* као типични екавизам не потврђује не само наша него ни Ђуровићева грађа (што је, у ствари, и једино важно). Тако на 293. стр. његова рада налазимо *дѣле* забележено само у једном селу, док је *дѣље* (стр. 306) потврђено у двадесетак прибојских села (исп. и т. 339 овога рада).

343. Кратко и као континуант јата имамо углавном у истим позицијама у којима се среће и у већине других ијекавских говора.

а) У позицији испред *ј*, доследно (*уј* ← *ѣј*):

аа) у компаративу придева:

слабѣја Зав м Селъ, *стѣрија* З м Ра, *стѣрија* Граб З м М м, *стѣрија* ДБ, *срѣтнија* Др Селъ п/м итд;

аб) у имперфекту, нпр. *бѣлаше/билаше* и сл. (т. 274с, 277а и 630б; 640 итд.);

ас) у 3. лицу сг. одричнога облика гл. *јесам*: *није*;

ад) у глагола с основом на *ѣ*:

вѣју Селъ м; *грѣјала* Др м ДС м, *грѣје* За Јаб Ра Селъ м Сј, *грѣјемо* Др Заб м Јаб, *грѣју* ДС м, *зѣгријаше се* Каћ м, *дѣријѣ* Кос, *дѣрију* Селъ, *уѣријаше* Куч, *уѣрије* З м, *уѣрије* Бј, *уѣријеш* З м Рад, *уѣријѣ* Рут; *сѣјати* Др За Ра Рад Селъ п/м (па и *сѣјачице* Каћ м), *сѣјѣ* Ра Селъ п/м, *сѣјала* Бј Буч ЗТ Ра Селъ м Сј м, *сѣјала* Х м, *сѣјало* Г м Х, *сѣјало* Селъ м, *сѣјали* ДС м Жив Зав м Јаб Каћ м Х п/м, *сѣјали* Зав м Селъ, *сѣјале* Кос, *сѣјале* Др З, *сѣјана* Рад, *сѣјат* Кал м, *сѣјем* Селъ Х, *не сѣјем* М м, *сѣјеш* Буч Рад, *сѣје* Зав м Кал м Селъ, *не сѣје* Гр, *сѣје* Селъ м, *насѣјеш* З м, *насѣјемо* Гр, *насѣјемо* Зав м, *пѣсијѣ* Зав м Кал м М м, *пѣсијали* Бал м Бук З м, *пѣсијеш* Жив З м ЗТ Кал м Каћ м Х м, *пѣсије* М м Х, *пѣсијемо* Ам Буч Гр Др За Зав м Каћ м М м Радиј, *пѣсију* ДС м Јаб Каћ м Рад, *прѣсијевали* Х м, *прѣсијем* З м Рад, *прѣсије* Лу Селъ м, *прѣсијеш* Ра; *смѣјати се* Др м Јаб Каћ м, *смѣјашеш ми се* Рад, *смѣјашете ми се* ЗТ, *смѣјали се* Каћ

⁷⁷⁸ Ђур. Јат 294.

⁷⁷⁹ Исп. објашњење за Вуково *чѣвек* у Ивић Поговор 105. Ивић, додуше, каже да је "сам Вук накнадно вратио *ѣ*". Како јекавска западна Србија има *чѣвек* (или *чѣјек*, *чѣек* и сл., али не и *чѣвјек*), то вероватно и није у питању Вукова интервенција.

м, *насмѣак се* Ра, *насмѣа се* Б м, *насмѣаше (се)* ДС м, *насмѣат* За м и сл.;

смѣлем Каћ м, *не смѣлем* Ам Гр Др ДС м Заб м Куч Радиј, *смѣле* ДБ Х м, *не смѣле* З Каћ м Кос Лу М м Ра Рад Радиј, *не смѣле* Каћ м Радиј, *смѣлеш* Каћ м, *не смѣлеш* З м, *не смѣлеш* За Каћ м Рут, *смѣлемо* Б м Кал м Х м, *не смѣлемо* Г м, *смѣлете* Каћ м Ра, *смѣљу* Ам, *не смѣљу* Ам Гр ДС м Јаб Каћ м Кос Рут Сј м; *јмијем* Ам Бал м Буч Г м З За Јаб Каћ м Ра Радиј Селъ Сј м, *јмије* ДБ, *јмије* Бук Др п/м За Ра Х м, *јмијемо* За и сл.⁷⁸⁰

Треба нагласити да и они који се труде да говоре екавски имају у своје говору форме типа *сѣлати* и сл.⁷⁸¹, што је одлика говорника и других крајева југозападне (ијекавске) Србије⁷⁸².

б) Бележио и *ијV* ← *ѣјV* ← *ѣV* ← *ѣхV*:

мијур Јаб, *мијурови* Јаб, *подмијурило* Ам (али, наравно, *мјѣур* Др м, *мјѣурови* Др м За м и сл., тј. ако је очувано *х*); *ѣ-смѣла* За Јаб Рад, *ѣт смѣла* За Ра.

с) Није битно друкчијег порекла ни *и* у *ијо* ← *ѣј*, а јавља се:

са) у р. гл. прид. гл. једносложне основе (често, али недоследно):

ијо (: всти) Јаб, *мијо* (: мљти) Ам, *сјо* (: свсти) За Зав м Јаб Рад Селъ м, *смјо* (: смвти) Буч Граб ДБ Кал м М м Ра Радиј Х м, *снјо* (: снвти) Кал м;

јѣо (чешће) Г м Гр За Рад, *ѣѣо* ДС м Зав м Селъ м (облике р. гл. прид. хл. *хтјети* в. у т. 377б);

сб) у р. гл. прид. гл. двосложне и вишесложне основе (готово доследно):

видијо Ам Буч Г м Гр ДБ Др м ДС м Зав м Жив За м Јаб Кал м Каћ м Кос Куч Рад Радиј Рут Селъ м, *обневидијо* М м Чи м; *вдијо* Буч Г м ЗТ Јаб Ра Рад Селъ Сј Чи м, *завдијо* Гр ДБ; *ѣдријо* Јаб, *поѣдријо* За м, *саѣдријо* Ам ДС м Кос м; *ѣднијо* Буч Г м Гр ДБ Др Заб п/м Каћ м Ра, *ѣдпринијо* Каћ м, *ѣзнијо* Ам Буч За м, *нднијо* ДС м, *ѣднијо* Гр ДС м Куч Селъ м Сј, *пѣднијо* Зав м Кал м, *пѣнијо* Бук Зав м Куч, *прѣнијо* Жив м; *ѣдспијо* Ра; *ѣжѣијо* Г м Јаб; *ѣжѣвијо* Г м Заб п/м Зав м Јаб Кал м Кос м Ра Селъ п/м Сј, *ѣожѣвијо* Бал м Г м, *ѣоджѣвијо* Каћ м, *ѣажѣвијо* се Каћ м, *ѣожѣвијо* Гр, *ѣрожѣвијо* Бал м Каћ м Сј м; *ѣѣријо* Жив м Сј м; *ѣолѣтијо* Заб м, *ѣдлѣтијо* Кос, *ѣрѣлѣтијо* Ра, *ѣалѣтијо* Ра; *ѣзѣмѣијо* Ра,

⁷⁸⁰ Занимљиво је да Туровић (Јат 283) нема из прибојскога говора ни једну потврду са *ије* у през. гл. *ѣмјети*, већ само *не ѣмјѣм* одн. *ѣмјѣм*, *ѣмјѣмо* (исп. и *разѣмјѣм*), што би се могло разумети или као изједначавање рефлекса дугога јата и секвенце *ѣ + је* или као накнадна десимбиозација вокала *и* из *ије*.

⁷⁸¹ И међу бројним екавизмама у Тур. Јат 292-293 нашло се само једно *не ѣрајѣла*.

⁷⁸² Спорадични екавски ликови бележени су у само у севернијим западносрбијанским (подринским) говорима. Исп. Тешвић Узв. 174 и Ник. Тривић 399.

одмало ДС м Ра, самало Х м; мрало Јаб; обчленио Др Лу; обдало З м, раздало се Бј Гр; окдрало За; окдрнио Кос; ослчленио Јаб; поцрннио Др; трпнио Кос м Селъ Сј м, претрпнио Жив; јмало Јаб; штѣдио ДС м; — нало се Заб м;

вѣдо Кос м Рад Рут, лѣдо Бук, јмало (: умѣти) Радиј, шѣдо Кал м; — нѣ јо Г м⁷⁸³;

сс) у именица *Биоград* Кал м, из *Биограда* Кал м, у *Биограду* Јаб Кал м Селъ (исп. и у *Биограду на мѣру Бук*); *дѣло* Г м За Каћ м Кос м Лу Чи м, *диѣница* Каћ м; *старосидиѣоци* Бал м Зав м Каћ м, *старосидиѣци* Буч Ра (о ликовима типа *жѣтиѣоци*, *зсидѣока* и сл. исп. т. 349);

Београд Буч М м, *Бѣоград* Др, *Бѣограда* Др Радиј, из *Бедграда* Б м, по *Бедграду* Х, у *Бедграду* Гр, у *Бѣограду* Ам Куч и *дѣо* Јаб Кос (екавски ликови, који нису аутохтони, иако је данас *Београд* чешће него *Биоград*);

сd) у придева *зрѣло* Гр (на југу) и *цѣло* Г м Др За м Јаб Кос п/м М м Рад Селъ;

зрѣо Ам Јаб Радиј Рут (: *зрѣло* Јаб Ра Селъ, *зрѣлу* Ра, *зрѣле* Рад и сл.), а исп. и *врѣо* Ам Гр ЗТ Јаб Сј (: *врѣле* вѣдѣ Х, *врѣлиѣм* Ра и сл.); *цѣо* Јаб Ра Рут⁷⁸⁴.

d) Друкчијег је домашаја (а можда и порекла⁷⁸⁵) појава *и* у *иѣе* (← вѣѣ) и *иѣе* (← влѣ).

да) Прва се секвенца јавља у облика с некадашњом основом *-сѣдѣ-* (за *-сѣдѣ-* немамо потврда):

сиѣѣње Рад, *сиѣѣт* Х м, *сиѣѣти* Др м За Кал м Ра Рад, *сиѣѣ* Јаб, *сиѣѣла* Др Жив Каћ м, *сиѣѣли* Буч Гр Граб Др За м Заб м Јаб Кал м Лу Рад, *сиѣѣли* Б м, *посиѣѣли* ДБ *посиѣѣсмо* Ам, али се говори и *сѣѣт* Г м, *сѣѣти* Ам Селъ м.⁷⁸⁶

Аналогијом према *сиѣѣла*, *сиѣѣли* и сл. настало је и *сидиѣло* Бал м Др м З За п/м Јаб Кал м Кос п/м Куч Лу Ра Рад Селъ, *посидиѣло* ДБ, *пресидиѣло* Куч Ра (исп. и *старосидиѣоци* под сс), но није тако ретко ни *сѣдиѣло* Бал м Селъ м, *сѣдиѣло* Г м.

Није сигурно да обрнуту појаву имамо у *сѣдѣли* (: *сѣдиѣо*?) Кал м Каћ м, јер је тај лик могао настати и према през. основи или фонетским путем (дисимилиацијом *с-ѣ*).

дв) У облика с основом *(-)бѣлѣ-* имамо данас само *(-)биѣе-*:

⁷⁸³ Исп. и *смѣо*, — *сѣлѣо*, *жѣлѣо* у Тур. Јат 297. Занимљиво је да су сви наши примери с јотованим (кон)сонантом, што не може бити случајно. Они су, иако ретки, аутентични, док је Туровићево *жѣлѣо* потпуно неаутентично (в. т. 390а).

⁷⁸⁴ И Р. Туровић (Јат 297) наводи више потврда за *цѣо* из околине Прибоја (а ниједну с *-и-*); у Љешт. је само *цѣо* (Тешћ 190), а и у Гор. је обичније *цѣо* него *цѣо* (655).

⁷⁸⁵ Исп. у Ивић Поговор 103.

⁷⁸⁶ Према Тур. Јат 296 овим су други ликови у околини Прибоја чешћи.

биљеза Др За Кал м Рад, *биљез* Ам Куч, *биљезу* Ам Кос п/м Куч Сел, *биљези* За, *биљезе* ДБ, *Билезе* (топ.) Заб м, — *биљезар* ('бележник?') Кал м, — *биљези* Кал м, *биљези*о Кал м, *биљезила* Ам, *зобиљези* Јаб Сел, *обиљези*о Кос, *обиљези*и Х, *прибиљези* Др м.

У овим, као и у неким другим сродним говорима, имамо, дакле, доследно *биље-* а недоследно *сиђе*⁷⁸⁷. Узроке за ту појаву тешко је утврдити, јер постоје и говори у којима је обрнуто⁷⁸⁸.

У обе наведене основе имали смо јат у два суседна слога. Ако тај услов није испуњен, нема ни промене *ѝ* → *и* испред *ђ* и *љ* (исп., нпр., *неђеља* у т. 398а).

344. а) За говоре србијанскога Полимља нису карактеристични ликови *сикиру* Заб, *сикирчићи* Жив. Оба су забележена у прибојским селима, одакле су и Ђуровићеви примери *сикиру*, *сикире*⁷⁸⁹.

И ту је, међутим, обичније *бекире* Жив м, *бекиру* Сј, *бекирама* За м⁷⁹⁰. У нововарошким и пријепољским селима бележили смо само *бекира* М м, *бекиру* Ам Кос, *бекиром* ЗТ, *бекире* Рут, *бекирама* Јаб Рут, *бекирице* Рут, на *бекирици* Ам.

б) Из прибојскога су краја и ликови *води* Сј м, *води* Кал м, *води* Кал м, *води* Кал м, *води* За м, *водика* За м, *онди* Ам Сј м (исп. и необично *вођи* Кал м, са *ђ* из *вође* и *-и* из *води*)⁷⁹¹. Два таква примера забележена су (од исте особе) и у Ам: *води*, *онди*, али они нису никако типична особина говора тога нововарошкога села.

Својим *води* и сл. слаже се говор околине Прибоја, поново, са сродним говорима у источној Босни⁷⁹², мада треба напоменути да *води* није непознато ни говору источне Херцеговине⁷⁹³.

Но, и у прибојском су крају чешће (у пријепољском и, практично, нововарошком једине) форме на *-ђе/-де* (т. 671а).

с) У прибојском селу Рачи забележили смо од једне старице и *бижи*. Иако смо провели с њом дуго времена у разговору, тај икавизам нисмо више чули, а није га било ни у говору осталих мештана овога села. Отуда

⁷⁸⁷ Тако и Пецо ГИХ 58-59, Станић Уск. I 68, док је у Гор. 654-655 и Пиж. Кол. 71 *биље-Кеђе* доследно.

⁷⁸⁸ Исп. Пеш. СК-ЈБ. 106 и, нарочито, Ђупић Бјел. 26 и 28.

⁷⁸⁹ Тур. Јат 299. За ту форму знају и неки релативно сродни говори, али они на северу (Рем. Кладањ 112, Симић Обади 45, Тешић Љешт. 191).

⁷⁹⁰ Исп. и Тур. Јат 304.

⁷⁹¹ Неколико потврда за *води* наводи се и у Тур. Јат 299.

⁷⁹² Исп. Тук. ГЦ 237 (и *беде*), Рем. Кладањ 112, Симић Обади 44 (и *беде*). Напомињемо да у прибојском крају нема, међутим, форме *води* коју помиње Реметић у своме раду.

⁷⁹³ Релативно ретке форме типа *води*, *онди* у говору Муслимана тумачио је А. Пецо утицајем икавских говора (Пецо ГИХ 59), што, међутим, не може бити примењено и на прибојске примере.

се он не може сматрати аутохтоном особином ни рачанскога говора, а камоли доњополимског уопште⁷⁹⁴.

И тај је лик карактеристичан за северније говоре, и то с обе стране Дрине⁷⁹⁵.

d) О тзв. морфолошким икавизмима и уопште о судбини јата у флексивним наставцима, у основи глагола и творби итератива биће речи на одговарајућем месту одељка о облицима.⁷⁹⁶

3) РЕФЛЕКСИ СЕКУНДАРНОГ ЈАТА И СРОДНЕ ПОЈАВЕ

345. а) И говори србијанскога Полимља знају за појаву рефлекса јата (у нашем случају *u*)⁷⁹⁷ наместо изворнога *-ǫr*, али је та појава лексички ограничена:

ǫddǫr Г м Др м За Ра Рут Сел̆ п/м, у *ǫddǫr* Ра, *kdǫr* Бј Др м Кос Куч (исп. и *kosǫrihi* Кос); *sdǫr* Жив;

kdǫr Жив Јаб; *komǫr* М м, *komǫra* За Јаб, *komǫra* Буч За Јаб Кос м, *komǫre* Буч Др м Јаб Куч М м Ра, *komǫri* За м Сел̆ п/м, у *komǫrima* Кос, *kumǫr* ЗТ, *kumǫra* Буч, *kumǫre* Др Јаб, у *kumǫrima* Ра (исп. и *kumǫrihi* Сј).

У речима словенскога порекла забележен је један изузетак (*ǫddǫr* Ра x1), али је зато врло често *komǫr* Жив м Кал м Кос м Ра Сј м, *komǫra* Ра, *komǫra* Ам Жив м, *komǫre* Ам Ра Рут, *komǫri* Бал м Заб м, на *komǫru* Г м, — *krǫmǫr* Куч, *krǫmǫra* Јаб, *krǫmǫra* Сел̆, — *kumǫr* За м, *kumǫra* Кал м.

Континуант јата није запажен у других лексема, па ни у *komǫndǫr* Гр Куч Сј⁷⁹⁷.

б) Што се тиче односа *ǫr* : *uǫr*, ваља навести ове случајеве:

stdǫr Жив Ра / *stdǫr* Ам Буч Др м Јаб Каћ м Куч Рад Сел̆⁷⁹⁸;

на *bǫndǫri* Др м, *dsam bǫndǫra* Куч, *bǫndǫre* Куч М м / *bǫndǫre* Каћ м⁷⁹⁹.

⁷⁹⁴ Не помиње га, уосталом, ни Р. Туровић, иако је и он, као што се види из његовог рада, посетио исто село.

⁷⁹⁵ Исп. Рем. Кладаћ 112 (из ист. Босне) и Ивић Биоска 399, Тешњ Лъшт. 192, Тешњ Узв. 173 (и *ǫџи*), Ник. Тршић 399 (поред *ǫџати*, *ǫџати* и сл.) (из зап. Србије). Приликом испитивања златиборскога говора (рад о томе говору још није објављен) забележили смо *ǫџи* и сл. и у Кремнима одн. Мокрој Гори (западно од Ужица). Кремна у томе смислу помиње и Туровић (Јат 299).

⁷⁹⁶ Континуантима јата у данашњим кратким слоговима (*je*, *e*, *u*) треба додати и изнимно *a* у *ora(x)* или сл. (← *orǫx*). Примери се наводе у одељку о консонанту *x*.

⁷⁹⁷ До практично истих резултата дошао је и Р. Туровић испитујући рефлекс јата у прибојском говору (Тур. Јат. 299–300).

⁷⁹⁸ Ијекавска је форма овде ретка, али има говора у којима је она редовна (исп., нпр., Силичић Ободи 45, као и Тук. ГЦ 206, уз *stdǫr*).

⁷⁹⁹ Бројне потврде за *bǫndǫra* наводе се и у Тур. Јат 299.

Забележено је, осим тога, и изузетно шум^уџрак Буч (исп. шумџрак Ра), а по једну потврду имамо и за кол^уџера (болест) За м, ис Пип^уџера Јаб и под^уџерна (дндај се звала под^уџерна) ЗТ.

с) Говори се доследно јдстр^уџб Б м Др м Зав м Јаб Кал м Сел м и кор^уџен Др м Зав м Јаб Рут Сел м, кор^уџење Зав м ЗТ Куч⁸⁰⁰.

346. а) Говори се само свџтац (Lampyrus postilusa) Ам Др м Зав м Јаб Рут Сел м (друге форме нису забележене).

б) Чува се доследно изворно *ир у сирамашан* (т. 217а) и *сиромаш* (т. 370с и 374с).

с) Увек је *кџлиба* Др п/м Ра, *кџлиба* Каћ м, *кџлибе* Каћ м Рад, *кџлибу* Јаб Рут, *кџлибу* Х м, *кџлибуца* Ам Ра.

347. У вези с односом *е : је* ('е) исп. следеће примере:

а) *бџлега* За м⁸⁰¹;

б) *бџесна* и сл. (тако и *бџес* и сл.) (т. 424);

с) *сџоден* (*сџоден*) (т. 216);

д) *ђџелина* Куч Рад, *ђџелине* Јаб, *ђџелину* Ра⁸⁰²;

е) *кџсела* Ам Кос, *кџсело* Ра, *кџселџ* Јаб Куч Чи м, *кџсели* (имп.) Кос, *кџсели* св Жив Х, *кџселчаа* Др м, *кџселчло* Куч, *кџселили* Х, *пџкисели* Ра, *пџкисели* Куч Рад, *пџкиселиш* Ам Кал м, *пџкиселимо* Гр Радиј / *кџсела* Буч Х м, *кџсело* За, *накиселе* Др м, *кџселимо* Бук, *закџселим* З м, *искисели* Јаб, *пџкисели* (имп.) Буч, *пџкиселимо* Јаб, *џкисели* ДС м⁸⁰³;

ф) *Мџден* Граб Рад Радиј Рут;

г) *наџети* Ам Рут; *џмет* згрџе Ам; *џмеџе* Ам, *џмеџе* се мџтлџм Куч / *наџет* Кал м; једно *џмеџе* мџтлџм под џну сламу Куч;

н) *сџештенџк* Ам, *сџештенџци* Кос (исп. и *сџтац* З м, *сџца* ДБ и др.) / *сџџештенџк*⁸⁰⁴ За х1 (најчешће је, иначе, *пџн*);

и) *сџџеске* (Дџј ми, мџмак, тџ *сџџеске*, тј. део свеске) За м, *сџџешчица* Јаб (вероватно само случајно није записано и стандардно *свеска*).

⁸⁰⁰ Обе ове форме, иначе и Букове (исп. Ивић Поговор 106), наводе се и у Тур. Јат 300.

⁸⁰¹ Није сигурно да је тако на целоње подручју срб. Полињља (у Гор. је, нпр., *бџлега*, (-) *бџлегат*).

⁸⁰² Тако и Тур. Јат 300, уз ретко *ђџелина*, које, с обзиром на екавски утицај, и не мора бити аутохтоно.

⁸⁰³ Исп. Тур. Јат 292 и 304. Туровић напомиње да ликови типа *кисел*-нису карактеристични за прибојски говор (стр. 292).

⁸⁰⁴ Ову је реч "народна етимологија погрешно довела у везу с кореном *сџт* (оним који се јавља у *сџџет*, *сџџетлост*, *сџџетлџти*, а такође и у речи *сџџетлило*)" (Ивић Поговор 106). Овај је хиперјеквизам познат и неким сродним говорњма; исп., нпр., Пецо ГИХ 61 *сџџештенџк*.

348. За однос *e* : *je* : *u* карактеристичан је овај пример:

секирација Др, от *секиранције* З, *секира* се Др м, *секирати* се Кос, *секираш* се Јаб / *сикирације* Сј м, *насикиро* се Јаб⁸⁰⁵.

Први је лик настао народним етимологисањем (: *секира* и сл.), а други асимилацијом *e*—*u* (исп. стандардно *секирација*, тал. гл. *seccare*).

349. У неким се случајевима јавља секвенца *u/o* према стандардној *eo* (←*el*):

а) Свети *Аранди/o* Гр / Свети *Аранђел* Радиј,⁸⁰⁶

б) *деби/o* (ж. р. *дебела*) Зав м Сел м / *дебел* Рут, *дебео* Сел;

с) *пепи/o* Др м Кос м / *пепео* Др Кал м, *пепџ* Гр Др Радиј, (*с пепелом* Гр) (у говору старијих честа је лексема *луг*);

д) *жџти/oци* Ам; *зџси/oку* Каћ м, *зџси/oци* Куч (па и *зџси/oк* Жив За м Ра, *зџси/oк* Каћ м, *зџси/oкџ* За м)⁸⁰⁷.

Говори се, осим тога, и *стџри/oџ* Др / *стџреџ* За м (поред *стџраџ* Сел).

У неких је форми очигледан утицај сродних образовања, нпр. *жџти/oци* : *кџси/oци* и сл., а можда и *зџси/oк* : *зџти/oк* и сл. (в. т. 455). Није искључено да у *зџси/oк* и сл. имамо народном етимологијом васпо-стављену основу *свл*-ум. *сел*-, а у *стџреџ* основу *старџ(ти)* (како то показује акценат) ум. *стџра(ти)* се.

⁸⁰⁵ Ђуровић наводи форме типа *сикирација* – “из говорног језика простијег свијета по градовима” (Ђур. Јат 300).

⁸⁰⁶ За форму *анди(ј)о* одн. *Аранди(ј)о* исп. Мил. Црмн. 253, Пеш. СК–Љ. 106, Пиж. Кол. 92, Ђупић Бјел. 22. Неки од ових говора имају и хибридни форму *анђи(ј)о*, што бележи и Ђупић у Пљевљима: *анђиџо* (Ђупић Пљ. 82). Грч. *angelos* (Клаић).

⁸⁰⁷ Међу примерима типа *дџјо*, *преџи/o* наводи Ђуровић и *зџси/oк* из околине Прибоја (Ђур Јат 297).

КОНСОНАНТИЗАМ

1) КОНСОНАНТСКИ СИСТЕМ (ИНВЕНТАР)

350. а) Западносанџачки говори одн. говори србијанског Полиња имају систем сонаната као и стандардни језик:

в	ј		
м	н	њ	
	л	љ	р.

Најнестабилнији члан овога система је и у овим говорима *ј* (в. т. 381-385). Извесну нестабилност показује, али у много мањој мери, и сонант *в*. *В* остаје у финалној позицији увек нешумни сугласник (сонант); такође и испред безвучних опструената, осим понекога изузетка у неким јужним селима. На самом југу се, опет сасвим спорадично, и *л* испред *ц*, *е* изговара умекшано (*л'и*). Ретко је и веларно *я* (нпр. *яук*).

б) Систем шумних консонаната (опструената) у говору Муслимана један је од најбогатијих у штокавштини уопште, али истовремено и типичан за већину муслиманских ијекавских говора.⁸⁰⁸

к	п	т	ћ	ч	џ
г	б	д	ђ	џ	с
х	ф		џ	ш	з
			џ	ж	з

Најнестабилнији члан овога система је *х*, којег у говору Срба практично и нема. У Срба је често и *џ* → *џ* → *а*

Ови говори немају, као што се види, фонеме *з* (дз), иако се у одређеним (и познатим) позицијама глас *з* изговара, нпр. *дтаз га* је дао *З м* и сл. У засебним речима забележен је тај глас само два пута, у речима страног порекла *брџна* Др и *џрџило* Сел, али исп. *брџна* Бј.

Потпуна десоноризација звучних опструената на крају речи врло је ретка: *Гџс* (← Гџоз ← Гџозд) Каћ м, *кџт* (= кад) *З м*, *сџт* (= сад) *Г м* (за *-ћ* у *џдћ* исп. ниже, т. 393а).⁸⁰⁹

⁸⁰⁸ Исп. Ивић Два главна правца 163 и даље.

⁸⁰⁹ У суседним новопазарско-сјеничким говорима је десоноризација звучних сугласника на крају речи узела већега маха (Барј. НП-Сј. 73), али не нема у Пљевљима (Пушић Пљ. 87) и Горобиљу (664). У Љебанском се "звучни консонанти у финалном положају могу... изговарати и полузвучно... али никад безвучно" (Тешки Љебант. 205). О овој појави с фонетске и дијалектолошке стране говори А. Пецо у чланку *Изговор звучних сугласника на крају ријечи у српскохрватском језику – прилог дискусији о овом питању*, ЗБМСФЛ IV-V (1961/62) 235-244.

Нешто је чешћа, али не и доследна, делимична десоноризација: *виш њиџ^к Јаб, снџџ^к Кос, стџ^к Јаб*, — *ђџкад^м Јаб, кџд^м Јаб, њарод^м Б м За м, понекад^м Селџ, џткуд^м Б м, сџд^м З м За м Кос*, — *сџџ^с Сј и сл.*

2) НЕПАЛАТАЛНИ КОНСОНАНТИ

а. Сонант Р

351. а) Једини сонант који у одређеним позицијама врши слоготворну функцију, тј. може бити силабичан. У томе случају може бити, као и остали силабсми, кратак или дуг. За дуго вокално *р* исп. само неколико потврда: *гр^м Ра, кр^е Бал м З Заб м Ра Рад, мр^с ДБ Ра, ст^р^н Ам Селџ, тр^{ње} Кос, цр^{ви} Др, цр^{ва} Жив, цр^{к^в} ДС м, цр^{к^в} ДБ, цр^{к^в}у Бал м Бј Заб, цр^{к^в}ица Ам, цр^н Граб, — цр^{на} Чи м, — чет^{вр}т^и ДБ* итд.

Треба, ипак, поменути и спорадично кратко *р* у *р.* гл. прид. типа *нд^рла Ам, п^дуп^рли Ам, пр^дстр^{ла} Заб м, џм^рла Ам Селџ, џм^рло Граб* и сл.⁸¹⁰ Краткоћа вокалнога *р* у овим ликовима аналошкога је порекла (: *џм^р* и сл., в. под *d*).

Распрострањеније је и фреквентније *џзум^рла* ДБ М м, *џзум^рло* Селџ м Х м, *џбам^рли* Х м, *п^дм^рла* Г м Селџ, *п^дм^рле* М м, *п^дм^рли* Ам Г м Куч М м Рут, *п^дм^рло* Б м Зав м Х м, *џм^рла* Ам Буч Г м Гр Др м Жив За Кал м Ка^н м М м Ра Рад Селџ Сј м Х, *џм^рле* М м Селџ м, *џм^рли* З м Х, *џм^рло* Гр ДБ Жи^њ Ка^н м Ра Сј Х и сл.

б) Вокално *р* има знатно већа ограничења у дистрибуцији од осталих силабема. Када је наглашено, *р* може бити силабично не само, као у примерима под *a*, у интерконсонантском положају него и у овим позицијама:

на почетку речи, али само пред консонантом: *р^ђа* Гр За м Зав м Селџ м, *р^{ђе}* Бј м, *р^ђаво* За Селџ, *р^ђаву* ДБ, *р^жџ* Јаб, *р^жч^те* ЗТ, мада се та позиција понекад уклања у говору Муслимана протетичким *x* — *ʰр^ђаво* Кал м, *ʰр^вати* Кос м, *ʰр^ђа* ДС м (у говору Срба се, пак, шири и на ликове типа *р^{не} Ра*);

у медијалној позицији испред вокала *о* ← *д* или у секвенци *рV* ← *рхV*: *вр^о* Граб, *мр^о* Рут, — *вр^а* Ам Жив Рут, *вр^у* Ра, *вр^{ови}* Жив, *вр^{ове}* Јаб, *вр^{ови}* Гр, *вр^у* Куч, *прокр^в* Куч, *скр^ају* Сј и сл.;

у финалној позицији, али само у секвенци *Кр* ← *Крх*: *вр* Б м Јаб Кос Куч Рад.

с) Када није наглашено, вокално *р* може стајати у овим позицијама:

у иницијалном положају испред консонанта: *р^гџ^а* Рад, *р^днос* (= ордонанс) Ра, Ни^сам ^заразна ^{на}к^о ^{ни}как^ом *р^ђвештин^ом* Ам, — *Р^вати* (: *Р^ват* ← Хрват) Куч;

⁸¹⁰ Исп. Бук. ГЦ 241 *џм^рла/џм^рла*.

у међусугласничком положају испред наглашенога слога: *вр⁴унац* Заб м, *мртвоста* Заб м, *срчаница* Јаб Ра Рут Сељ м и сл.

у међусугласничком положају иза наглашеног слога, између осталог и у *јетреа* (*јетреа*) (т. 184с) и *сејкреа*, *сејкреу* и сл. (у свим селима);

иза наглашенога слога на граници морфеме која се завршава вокалом, а испред консонанта, у усамљеним примерима попут *здрџо* Ам Јаб Рад Рут (: зарђати и сл.);

иза наглашеног слога а између консонанта и вокала, у ретким ликовима попут *прокрџи* те путове Бј (: прократи ← прокрхати);

у финалној позицији у секвенци *Кр* ← *Крх*, нпр. *зџ вр* Ра, *пџвр* Г м Гр Др м З Кос, *пџвр* Зав м Кал м и сл. (говори се, иначе, и *наџвр* и сл.).

д) Није засведочено вокално *р* у р. гл. прид. типа *џдрџ* Ам Г м, *пџмрџ* Х м, *прџџдрџ* Куч, *сџмрџ* Буч Ра, *јмрџ* Ам Буч Г м Гр Граб ДБ ДС м Жив З п/м За п/м Зав м Јаб Кос п/м Куч М м Ра Сељ п/м Х м, — *џумрџ* М м и сл.⁸¹¹

е) Говори се најчешће *џетрес* (в. у одељку о облицима бројева, т. 581d).

352. Невокално *р* има иста дистрибуциона ограничења као и у стандардном језику, уз двојака одступања у позицији испред *ј* у *је* ← *в* (нпр. редовно *горети*, а спорадично *прјешњаке*, т. 341).

353. а) Говори се обично *компир/компиџер* (понекад и *кумпир*), а ретко *кромпир* (т. 345а).

б) Оријентализам *ч* а р ш а ф — неретко гласи *џџшав* За Јаб, *џџшаф* Ам Др м За Кос м, *џџшаџа* Сј м, *џџшаџе* Ра, *џџшаџи* Кос м Сј м, *џџшаџи* З м, али је фреквентно и распрострањено и *џџршав* Ра, *џџршав* Бј З, *џџршаф* Др м За, *џџршаџа* Заб м Сељ м, *џџршаџи* За м, *џџршаџи* З м.

с) Говори се *вече*, *увече*, *јуче* (в. у одељку о облицима им. и прил.). Само у м. р. имамо и у *џџџер сџмй* Рут х1.

354. а) У оба наша говора и на целој подручју имамо *ре* ← *же* у през. *мџре*, *мџремо* и сл., мада није непознато ни *мџже* и сл. Забележено је *пџмоџџ*, али не и *пџморе (т. 118а,в и 600g).

Говори се спорадично и *боре* сачувај Др Рут; нџ би, *боре*, нџ дај, гџсподе! Др; — право да ти *кџрем* Г м; онда *кџремо* Г м; *кџрем* ти Рад; — гџри, *каре*, *каџамак!* Бал м; Нџ море бити?! *Каре*, *мџре* Куч; Е, бџгуми, *каре*, *кџ* ти је онџ? М м; Е, *каре*, *дџбро* Радиј.

⁸¹¹ "Услед девокализације вокалног *р* у мостарском говору у тавс. гл. придјеза редног добија се ненаглашена дужина завршног вокала: *прџдрџ*, *зџстрџ*, *јмрџ* и сл." (Мат. Мостар 340). Та је "дужина" могла потом бити подржана и ликовима типа *дџџџ*, *џџ* и сл., иначе врло фреквентним.

Ликови с међувокалским *ж* неупоредиво су чешћи, па и кад је презентски облик гл. *казати* у функцији речце (као у последњем пријемнику).

b) Чест је сонант *р* као засебна партикула или у саставу партикуле, нпр. у прилога *дндар*, *дндарке* и сл. (т. 673).

b. Сонант Л

355. a) Као што се могло и очекивати, нема у овим говорима си-лабичнога *л* у речима нашега порекла (па се говори *бу(л)а/бу(л)а*, *вук*, *куне*, *сунце* итд.), а и у неких је речи странаго порекла преобликовањем избегнута секвенца *-Лд* (исп., нпр., *бицикла* Ам Рад, *дво коло* Бук⁸¹²).

b) Изговор овога гласа је, по правилу, просечан новоштокавски, тј. алвеоларан, и не зависи од окружења више него што је то својствено стандардном језику⁸¹³. Забележена су, ипак, спорадична одступања, и то двојака.

c) У делу прелазнога говора (по нашој грађи само у селима јужно од Бродарева) може се, врло ретко, чути и палатализовано *л'* у позицији испред *и* и *е*, нпр. *гаћал'и* Б м, *ципел'е* Г м, али је и у та два села неупоредиво чешће *велѝм*, *волѝкѝ*, *гаћали*, *досѝлили* наши старј. . из *Љиповѝ*, у некакѝ *Љиповѝ* су *сићѝли*, по *ливѝди*, *лисѝца*, *неколико*, — *биле*, преко *телеѝбѝна* итд. (све Б м); *билѝ*, *билѝ*, *досѝлили/досѝмили*, *зобатѝлили*, *испросѝли*, *ливѝде*, *мѝли*, *носѝли*, *остѝли*, *прѝурѝли*, *толѝкѝ*, *тражѝли*, *калѝлѝк*, — *лѝжѝ* итд. (све Г м). Из северних села с прелазним говором исп. само *ливѝда* Х м, *лисѝца* М м.

Појава *ли*, *ле* — *ли*, *ле* позната је, поред неких других говора, суседним новопазарско-сјеничким и оближњем бихорском, али у много већем обиму⁸¹⁴.

d) Забележено је, с друге стране, неколико примера с нешто веларним *л*, у ликовима као што су *бѝна* Каћ м, *вук* З, *вѝлови* Г м, као и у неких оријентализама: *дѝл*^а Каћ м, *лѝма*^а Кал м.

Ово позиционо условљено померање артикулације⁸¹⁵ бележимо углавном у јужним и југоисточним селима, што је опет у складу с приликама у суседству⁸¹⁶. У нашем случају је оно, међутим, спорадично.

356. И дистрибуциона ограничења, она која се тичу краја слога одн. краја речи, готово су истоветна онима у стандардном језику и већини сродних говора.

⁸¹² Исп. А. Пецо, *Једно фонетско питање*, ЗБМСФЛ IX 144—147, као и осврт А. Младеновића на тај чланак у истом броју часописа ЗБМСФЛ IX 148—150.

⁸¹³ Исп. Мил. Изговор 55—60.

⁸¹⁴ Барј. НП—Сј. 55—56, Барј. Бихор I 38.

⁸¹⁵ Пецо *Ишћа* I 148—150.

⁸¹⁶ Исп. Барј. НП—Сј. 47, као и Пиж. Кол. 91.

м Ра.

Остале забележене потврде за л на крају слога у медијалној позицији су стандардне, нпр. *кóлице* (: коло), *пóгорéлицма*, *стáлно*, *нèпрестáлно*, *стрéлице* и сл.

357. а) Сонант л не може стајати, бар према прикупљеној грађи, испред *ј*, па ни онда када је *ј* у саставу *је* ← *в* (т. 389).

б) Остаје доследно л у иницијалној групи *мл-* у *мáлд*, *мáлда*, *мáлда* и сл.

У једноме је селу забележено *м^члéко* З х2; говори се, иначе, *м^члéко* (т. 331b).

с) Позната је, али није тако честа редукција л у групи *-сли-* гл. м и с л и т и:

мíслим Г м Гр Зав м Ра Радиј, *мíслиш* Кос, *зáмислím* Каћ м, *пóмиси* Г м;

мíслити Каћ м, *мíслим* Г м ДБ Зав м Зав м Јаб М м Радиј, *мíслиш* Зав м Чи м, *мíслимо* Сј м, *нè мислí* М м, *мíслиш* Ра, *мíслили* Зав м, *смíсли* Сј м.

д) Забележено је неколико придевских и прилошких деминутивних облика у којих се редуковало л у интервокалном положају:

воíшнí Ра, *мáно* Ам, *мáшан* Ам, *мáшно* М м, *мéно* Ра.

358. Сонант л може водити порекло и од *н* из групе *мн*. Промена *мн* → *мл* честа је у овим говорима само ако је *мн* било у иницијалном положају (т. 410b).

с. Сонант В

359. Једини сонант који се у позицији пред безвучним консонантима понегде и каткада понаша као опструент:

кúкáвче Б м, *длòвкú* Б м, *òвцу* Х м, *òвце* Б м, *òвце* Б м Г м Х м, *òвцáма* Б м, *òвчáра* Б м, — у *жíвцу* Каћ м, *òвсеницу* Каћ м.

То су и једини забележени примери. Карактеристични су, као што се види, за прелазни говор и говор једнога села у близини сјеничкога краја⁸²⁰. Ни ту, међутим, ова појава није доследна:

до Гúбáвчá Б м, *кúкáвче* Х м, *Мíлòвци* Б м, *òвцу* Х м, *òвце* З м Х м, *òвце* Х м, *òвцáма* М м, *псòвкè* М м, *трáвкú* Г м, — *òвце* Каћ м х5.

У осталим (новошток.) селима имамо *брáвче* Чи м, *брáвчета* Др м, *Бучевци* Буч, *Дáвца* Др, *Дáвци* Лу, *Крáтòвци* Рут, *кúкáвца* Др, *кúкáвче* За, *òсена* ЗТ Јаб итд.

⁸²⁰ Исп. Барј. НП-Сј. 58, ФО 560 (Тријебине), а од новошток. јекавских говора Пецо ГИХ 81.

Напомена: О односу *в-вр* у *врба/врба* исп. т. 367а.

360. а) Група *вл*- остаје готово доследно неупрошћена:

влака Рад, *влаке* Ра, *влакно* Бј Куч, *влас* Ам Жинь Јаб Кал м Каћ м Кос м Ра Рад Радиј Селъ м, *власан* За, *власег* З м итд., а само у једном селу бележимо и *Лвсто* (поред *Влвсто*, *Влвстимџр*) Радиј.

б) Говори се *вретено* Селъ п/м Сј м, *вретена* Ам итд.

в) Остаје неизмењена и медијанна група *-ен-*:

гленд ДБ Селъ, *гленд* Сј м, *гленџ* Гр Зав м Селъ, *гленџ* Б м За Куч, *гленџ* Јаб, *гленџиц* Зав м, *улавнд* М м, *двено* Буч Г м Гр З м Зав м Јаб Кал м Каћ м М м Сј м Х м, *двено* Чи м, *одвено* Г м, *одвено* Граб, *двено* ЗТ, *рвено* ДС м Рад Радиј, *рвено* Јаб Кал, *рвено* Др м, *рвено* Ра, *рвено* Кал м, по *Рвено*ј Гори Јаб, *рвено*цу Зав м, једне *рвени* Заб м и сл.

361. Постоје позиције у којима се *в* губи (или делимично редукује) То је губљење, међутим, увек или лексички ограничено или недоследно.

а) Према стандардноме *вје* (← *вѣ*) имамо *је* (*'е*) у:

јџерица Др м Зав м Селъ м, *јџерице* Кос;

мџед Ам Др м Јаб Рад Рут Селъ п/м, *мџеди* Кос, *мџеда* Ам Јаб Кал м Рад Рут Селъ;

седок За м, *седока* Др м За м, *седока* Кал м Ра, *седоке* Кал м, *седоци* Др, — *оседочџ* Буч, *поседочџо* Ам, *поседочити* Буч, *поседочџи* Куч, *седочџ* Сј, *седочџ* За м, *седочџо* Јаб, *седочити* Граб Др;

пџетовати За, *џетовџ* За м, *џетуџ* За м, *џетуџе* Кал, *џетуџем* Јаб;

ичџета Др, *раш'џета* За, *рдш'џетала се* За (исп. и аналошко *џџета* Ра, *џџето* Вјдољевџ Ам), али *џџетове* Ам (: цвијет);

нџеок (са секундарним губљењем *џ*) Г м, *џџек* Ам Б м Бал м Бј м Буч Граб Др ДС м Жив п/м З За п/м Зав м Јаб Кал м Кос м М м Ра Рад Радиј Селъ Сј м Х Чи м, *џџек* Жинь За ЗТ Кал м Кос м Куч Радиј Селъ м, *џџека* Ам Бук Др ДС м Жив м З За Кал м Кос п/м Куч Ра Рад Радиј Рут Сј м Чи м, *џџека* Ам, *џџекову* З, *џџеком* Ам ДС м Јаб, *џџеку* Куч Ра, *џџече* За Јаб, *џџек* Др, *џџеку* Ра итд., — *нџџеком* (са накнадном асимилацијом и контракцијом вокала) Каћ м, *џџек* Б м Г м З м Каћ м Селъ п/м Х м, *џџека* Г м Каћ м М м Селъ п/м, *џџеко* З м, *џџеково* З м, *џџеком* Каћ м, *џџеку* Г м.

У последњој лексеми јавља се често и секундарно *џ*: *џџек* Гр ДБ Др м За м Кал м Кос м Рад Сј м, *џџек* Гр Кал м Каћ м Ра Селъ Х, *џџека* Ам ДБ Др Зав м Ра Рут, *џџека* Чи м, *џџеку* Ам ДС м, *џџеку* Др, *џџек* Др, *џџек* Др (исп. и т. 153, као и прву напомену после т. 342е).

У других се лексема (као што су *џџереница*, *џџетар*, *џџеста* и сл.) у овој позицији чува. Ти и други такви ликови указују на то да редукција

сонанта *в* у напред наведеним примерима није уследљена само позицијом испред јата⁸²¹.

б) Група *-в-* → *-л-* често, али недоследно, у неких глагола (и од њих изведених именица):

добаљо Ам Селъ, *зобаљају* Селъ, *зобаљла* Кос м, *нобаљо* Кал м, *нобаљо* Др Јаб (исп. и *нобаљч* Др), *обаљм* Ра, *обаљмо* Каћ м Х, *обаљно* Кос м, *обаљати* Х;

напраљен За, *напраљена* ДБ Јаб Селъ м, *напраљене* З, *попраљо* М м, *попраљо* Чи м, *упраљала* Каћ м, *упраљм* Рад;

остаљо Кос, *остаљају* Др, *остаљало* Кос, *остаљли* Ам, *ностаљају* Ам, *ностаљен* Др, *остаљо* Др м За, *остаљо* М м, *остаљали* Ам, *остаљм* За, *остаљли* ЗТ, *постаљају* Рад, *постаљали* Јаб, *постаљм* Ра, *постаљен* Кос м, *постаљена* Жив Рад, *простаљају* Кос, *состаљо* Бал м М м, *састаљају* Г м, *состаљм* Ам, *состаљен* Ам, *состаљена* Ра, *состаљно* Селъ, *состаљо* Чи м, *стдљо* Др З Ра, *стдљо* ЗТ, *стдљало* З Х, *стдљло* З, *стдљли* З, *устаљо* Бук Ра, *устаљла* Х м, *устаљали* Ра, *устаљм* Буч.

Бројни су и примери у којима се *в* чува:

обаљено Ам, — *направљен* Селъ, *напраљено* Х м, *направљене* Луч, *попраљм* Х м, *праљен* Бук, *упраљо* Кос м, — *остаљо* Ам, *остављен* Ам, *остављо* Ам, *постављо* Бал м, *постављен* Радиј, *стдљо* Бј Гр ДБ З, *не стављају* Гр, *стдљали* Гр, *стдљмо* Јаб, *не стављмо* Гр, *стдљено* Х, *стдљо* ДБ З, *у стављај* Жив, а исп. и *пододрваљмо* Ра, *приславаљмо* Ра.

Само је у једноме селу забележено *крвљаче* З х2, иначе је *крвљача* Гр Сј м, *крвљаче* Буч Јаб, *крвљаче* Ра, *крвљачу* Ам З м Сј м Х п/м, у *крвљачу* Ам Селъ.

Као и претходне, тако је и редукција сонанта *в* у групи *-в-* позната другим сродним говорима⁸²².

с) Тога гласа нема ни у *дждевњак* Селъ м одн. *зждрењак* Др м⁸²³.

⁸²¹ М. Пешикан издваја три групе примера: 1) *јеврица*; 2) *свдок*, *сатоват* и *Петко*; 3) *чоек* и сл. Да се они међусобно разликују, види се и по томе што у првом случају имамо *в* + *в*, у другоме *стридентни сугласник* + *в* + *в*, а у трећем *вокал* + *в* + *в*. Овде су обједињени само стога што је у свих *в* стајало испред *в*.

⁸²² Ник. Тршић 409, Симић Обади 64, Тешић Узов. 184; Вуш. ДИХ 31, Гор. 668, Петр. Ровца 176, Пецо ГИХ 82, Пиж. Кол. 90, Станић Уск. I 142; Барј. Бихор 34, Барј. НП—Сј. 59, Пеш. СК—Љ. 118, Ђупић Бјел. 37 итд. (за источносток. екавске говоре *в*. у Рем. Шум. 152, бел. 417). О старини ове појаве сведоче примери наведени у Белић Историја I 107.

⁸²³ Исп. Гор. 665, Пиж. Кол. 98 и Станић Уск. I 98: *дждевњак*; Тук. ГЦ 216 *дждевњак*, Ник. Тршић 407 *дждевњак*, Тешић Узов. 183 *дждевњак*; Пецо Ишћа I *дждевњак* (209) *дждевњак*/*дждевњак* (251); Пецо ГИХ 92 *дждевњак*/*дждевњак*; Рем. Кладањ 120 *дждевњак*/*дждевњак*/*зждевњак*; Петр. Б—К 73 (са потврдом само из једног села) и Ђупић Пљ. 88: *дждевњак*; Симић Обади 60 *зждевњак*.

d) Говори се спорадично, и то у селима јужно од Пријепоља, и *ође* Бј м Г м З м М м, *ође*к З м (па и *оде* Др м), али је група *-ађ-* најчешће избегнута метатезом (т. 449е, 671а).

е) У свим до сада наведеним случајевима имали смо редукцију *е* испред јата или палаталних сугласника. Постоје, међутим, и примери другачијег типа. Указујемо прво на ретку редукцију *е* у наставку *-ство*: *бездество* Кос м, *газдинста* Каћ м, на *ропсту* Радиј. Да су то само изузаци, показују бројни примери типа *ђетинство* Радиј, *ђетинству* Ам, *јединство* Б м, *покућанство* Кал м Сј м, *покућа^нство* Сел м, *пријатељство* Јаб, *пријатељство* Г м, *пријатељству* Каћ м, *сточарством* Рад, *цивиљство* Б м итд. (О судбини групе *-тство* в. т. 433с).

У *бездество* имамо вероватно редукцију на бази дисимилације (*е-е*), као и у *оде*ствола Сј, што иначе не спада у основни лексички фонд ових говора.

ф) Упрошћавањем сугласничких група тешких за изговор редуковано је *е* у *жртово* Каћ м (можда је у питању и даљинска дисимилација), *четртину* Кос м и туђинци *рејерни* Кос.

Група *-тврт-* остаје, међутим, најчешће неупрошћена: *четвртина* Ам, *четвртину* Јаб Кал м Кос м Куч Ра Рад Рут, *четвртину* Буч Др Јаб Куч Рад, *четвртине* Ра, — *четвртак* Гр, *четвртка* За м и сл. Исп., осим тога, и *сврда* (т. 420а) или *сврдлици* Сел м.

г) Сонант *е* се губи и у овим појединачним случајевима:

доследно у речци *жими* (← жив ми) Ам Б м За Јаб;

спорадично у *одуд/одуд^т* Б м (обично је *одеуд*, *оадуд*, исп. т. 671е), а забележено је и *овдале—одле* Др (исп. т. 671ф);

у реликту гл. прил. прошлог *рекаши* За Јаб;

у личном имену *Јеститије* Ам.⁸²⁴

362. У т. 361а наведени су и примери типа *чд^еек/чд^еек*. У међувокалском положају, испред вокала задњег реда, може *е* бити редуковано само делимично, па се говори и *чд^еек* Ам Граб ДС м М м, *чд^еека* Др М м Рад, *чд^еека* ДС м, *чд^еече* Др, *чу^еек* Ам, а исп. и *е* ← *ѳ* ← *х* у *му^ѳа* Жив Сј, *ру^ѳа* Ам и сл. (исп. ниже, т. 375а).

Доследно је, међутим, *ђевојка*, *ђевојку* и сл. (т. 398а).

363. *В* може водити порекло и:

од *ѳ*, пре свега у говору Срба, али и у њему недоследно (т. 365а);

од *п* из група *-пк-*, *-пс-*, *-пт-*, *-пц-*, *-пч-* и *-пш-* (т. 431а, с, е, ф, h, j-k), ретко или недоследно;

од *м* из групе *-мн-*, али са потврдом само за *еувно* (т. 410d);

⁸²⁴ У овоме прегледу нису наведени ликови *авоакје* (т. 95), *з Габда* Каћ м; *свкрва* (у свим селима); *сврда* (т. 420а) и други, јер се у њима *е* не губи.

од *б* у оријентализму *додес* Бал м Кал м (тур. *abdest*) и прилогу *додан*⁸²⁵ За м, *ндодан* X (али *додес* Заб м, *ндодан* Кос м X);

од *мл* у позајмленици *голвери* Ра (тур. *gulampare*), добијено тзв. народним етимологисањем;

од *θ*- у *вантрешељ* Сељ (тал. *intersellare*), као протетичко *е*;

од *θ* у *орѓ* (орао) Др м X м (наспрот томе исп. *орѓ* Јаб Кал м Сељ м).

d. Консонант *џ*

364. Саставни је део консонантског система говора обеју конфесија, с тим што је његов статус као фонолошки релевантне фонеме у говору православних у извесној мери угрожен релативно честим супституисањем са *в* (бар у неким селима).

Прилично је велик број и висока фреквенција ликова с консонантом *џ*, захваљујући, пре свега, структури лексичкога фонда одн. великом броју оријентализама.

а) Како се *џ* у говору Муслимана готово доследно чува, навешћемо само мали део забележених примера с овим консонантом:

џабрика Кал м, *џадиловица* Г м, у *џазловиће* Г м, *џајда* Б м, *џајда* Сј м, *џајде* Бал м Каћ м, *џали* Г м, *џалија* Сј, *џати*^е Др м, *џермен* Кал м, *џес* Кал м, *џесове* Сељ м, *џилџан* Др м, *џина* ДС м, *џина* Кал м, *џине* Сељ м, *џино* Жив м Кос м Сј м, *џино* Г м З м Зав м Кал м Каћ м Кос м Сељ м Сј м X м, *џину* Зав м Сељ м, *џилшнине* (?) За м, *џидшу* Др м, *џрнт* Б м, *џуруне* Др м Сељ м, *џурунама* Сељ м и сл.;

џефект Чи м, *џурку* Кос м, *џурке* X м, *Калаџатовиће* Кал м, у *Калаџатовићима* Чи м, *муџаџир* Б м, *муџаџирима* Кос м, *муџтаџ* (бесплатно, цабе) Г м, *муџтаџ* (сеоски старшина, кмет?) X м, *муџтаџ* Чи м, *муџтија* Кал м, *наџака* Бал м За м, *оџиџир* Бал м Зав м, *оџиџири* М м, *пџреџе* Чи м, *пџреџи* Кал м, *пџреџи* Кал м, *пџреџили* Кос м, *пџреџило* Заб м, *Сџџо* За м, *сџџра* Кал м Кос м, *сџџре* М м X м, *сџџри* Кал м, *сџџтаџер* (милтани *сџџтаџер* били) Г м, *тџџи* З м, *тџџија* Б м За м, *тџџише* Б м, *џџтија* (покровац) Кос м, *џџте* Др м Каћ м, *џџту* Г м Др м З м Зав м Кал м Каћ м Кос м, *џџту* Г м, *Хџеин-џџндију* Чи м, *џџти* Куч, *Шџџо* За м, *Шџџко* З м, *шеџтелија* Др м, *шџџера* Чи м, *шџџеру* Каћ м итд., а доследно је и *џџтинија* М м, *џџтиније* ДС м Каћ м, *џџтиније* М м;

Јџуџ Кал м, *мџџеџ* ДС м Кал м Каћ м, *муџаџ* Кос м X м, *муџтаџ* Др м, *Наџиџ* Кал м, *шџџџ* Др м, *шџџџ* Сј м и сл.

⁸²⁵ Дисимилацијом групе *-од-*; исп. Вуковић П—Др. 27, Вук. ГЦ 216 и Пецо ГИХ 97 *ндодан*, Дешић ЗБИЈГ 200 *додан*.

б) И у говору Срба *џ* је најчешће у туђинама, углавном сличнога порекла:

џабриќа Ам Рад, *џабриќе* Рад, *џабриќу* Ра, *џабриќина* Радиј, *џаљ* Бук Жив, *џалиќо* (вѣћ сам *џалиќо* живџотом) Жињ, *џалиќо* му Ра, *џарбали* Гр, из другѣ *федерације* (тј. републике) Х, *џебруару* Ам, *џењером* Јаб, *џанѣлу* исплѣти Јаб, *џарба* Ам, *џиќоку* Јаб, *џилцани* Гр, *џин* Бј Ра, *џина* Жињ За ЗТ Јаб Селъ, *џане* Бј, *џиније* Селъ, *џино* Ам Др З ЗТ Јаб Рад Рут, *џино* Ам Бук Гр ДБ Др З ЗТ Јаб Куч Ра Х, *џину* Бук Ра, *џистан* Буч, *џатилъ* Кос, *џишеќ* Жив, *џишеќлије* Селъ, *џидше* Гр З, *џидшу* Гр, *џонтџира* За, *џранџима* Буч, *џрднт* Бук Жив Јаб Радиј, *џрднта* Буч Жив, *џруштук* Рут, *џрунциќа* Жив и сл.;

џѣте Јаб, *џѣте* Др, *џѣту* ДБ Селъ, на *џиќѣту* За, *ќџу* За, *ќџер* Др За, *ќџерѣнт* Сј, *ќџиќири* За, *ќџарба* Кос, *ќџира* Радиј, *ќџиќир* Сј, *ќџиќира* Гр Јаб, *ќџиќири* Бук Селъ, *ќџиќира* Бук Селъ, *ќџиќирима* Јаб, *ќџѣќт* Јаб, *ќџѣџило* Буч, *ќџалиќа* Ам, *ќџѣќѣвало* За, *ќџарџило* Радиј, *ќџурѣте* ме Гр, *ќџѣту* Буч, *ќџѣту* Др, *ќџѣтије* Буч итд., а исп. и *ќџѣтино* Рут;

ќџѣѣ Буч, *ќџѣѣ* Радиј и сл.

365. а) У говору Срба није, међутим, ни ретка супституција *џ* → *е*, најчешће у селима у којима не живе и Муслимани (отуда највише таквих потврда из нововарошкога краја):

џабриќа Рад, *џабриќе* Селъ, *џабриќу* Ам, *џабриќи* Ам, *џајџ* ДБ Др Радиј, *не џали* Ам, *џалиќа* Куч, *џмилиќа* Јаб Куч Рад Рут, *џмилије* Куч, *џмилије* Др, *џмилију* З (није ретко ни *џамиќија*, т. 186d), *џанѣриќа* Др, *џарба* Ам, *џарбало* Ам, *џиќе* Рут, *џилиќовац* (микротоп.) Рад, *џилиќовиќи* Куч, *џистан* Јаб, *џистани* ДБ, *џишеќлије* Ам Рут, *џишеќ-џишеќ-џишеќ* Куч, *џранџиќе* Ам, *џранџиќу* Јаб, *џрднт-џрднта-џрднту* Куч, *џруќе* Јаб, *џруќа* гџра Буч;

џѣрќѣџаш Ам, *џѣта* Бук, *неџер* Рад, *џанџиќе* З, *џѣрба* Ам, *џиќири* Рут, *ќџѣѣ* Куч, *ќџѣѣ* Буч Радиј, *ќџѣѣѣте* Буч, *ќџѣѣѣти* Буч, *ќџѣѣѣш* Ра, *ќџѣѣ* Жив, *ќџѣѣ* Ра Рад, *ќџѣѣ* Куч, *ќџѣѣ* Ам, *ќџѣѣѣница* Др, *ќџѣѣ* Јаб, *ќџѣѣѣ* Др, *ќџѣѣѣ* ДБ, *ќџѣѣѣ* Јаб, *ќџѣѣѣ* Ам, *ќџѣѣѣ* Јаб, *ќџѣѣѣѣра* Куч, *ќџѣѣѣѣ* Рут, а исп. и *ќџѣѣѣ* Куч, *ќџѣѣѣѣ* Јаб, *ќџѣѣѣѣѣѣ* Др, на *ќџѣѣѣѣѣѣ* Рад, као и *ќџѣѣѣѣ* Јаб, *ќџѣѣѣѣѣѣ* Рад, *ќџѣѣѣѣѣѣ* Ам⁸²⁶ (← *џ* ← *п*, в. т. 366);

ќџѣѣ Ам, *ќџѣѣѣ* Ра, *ќџѣѣѣ* З, *ќџѣѣѣ* Јаб (чѣшће *ќџѣѣѣѣѣѣѣѣѣ*, т. 353b).

И Р. Ђуровиќ каже у своме раду о рефлексима јата у околини Прибоја (Ђур. Јат 266) да је "констриктив *џ* . . . замијењен лабијалом *е* или се напоредо употребљавају облици са *џ* и *е*". Он, такође, додаје да "конфесионалних разлика у његовој употреби нема", што се, међутим, не слаже

⁸²⁶ РСАНУ *ќџѣѣѣ* 1. конопља, 2. ќџѣѣѣ. Ово је друго значење требало издвојити у посебну одредницу или (у заградѣ) навести акц. *ќџѣѣѣ*.

с грађом коју смо ми прикупили. У тој грађи, наиме, нема потврда за *џ* ← *в* из говора Муслимана, изузев једне, и то несигурне: *џшав* За м.⁸²⁷

b) У изолованим примерима имамо и *п* ← *џ*

Стјепанџдан Буч ЗТ, а исп. и *Шћено* Рад, *Шћеновић* Кратово (говори се и *Стјепанџдан* (в. под а), *Стјепанова* Кос);

џипчију Ам, *џипчију* Г м, *џипчијд* Бал м (много је чешће *џџчија* Ам Буч Кос м, *џџчија* Кал м, *џџчијама* Ам, *џџчијама* ДБ За Рут, *џџчије* Буч Кал м Куч Рад, *џџчијуж* Зав м, а говори се, као што смо видели, и *џџчије* Јаб);

нџс ('кап, срчана кап', исп. тур. *peşis*, ар. *pešs*) За м;

пџуљ Буч Гр Куч, *пџуља* За м.

c) У говору Срба бележимо и *сџбра* Ам Куч, *за сџбрџм* Куч, *на сџбру* Ам Буч⁸²⁸ (можда од *сопра*(?) ← *соџбра*). Срби говоре и *соџра* (в. под а) и *соџра* Буч Селъ, *сџбру* Буч Ра, а Муслимани, бар према нашој грађи, само *сџбра* и сл. (т. 364а).

366. У неким речима страног порекла имамо *џ* иако га у изворном језику нема. Тако *џ* може водити порекло и:

од *в* — *џату* Х м (нем. *Watte*); *приџатна* кџла Др м, *приџатно* М м Селъ м, *приџатника* Каћ м (: *приџатити* и сл., народном етимологијом?)⁸²⁹; *проџијанту* Кос (провијант, нем. *Proviant*, тал. *proviana*);

од *к* испред *т* — *јџтика* Сј м, *јџтику* Куч (грч. *hektikos*);

од *п* — *канаџа* Зав м, *канаџа* Кос (лат. *cannaris/cannabis*, тал. *сапаро*, тур. *kipar*) (исп. и т. 365а);

од *п* или *б* — *сџфун* За, *сџфунш* За (лат. *sapo*, тур. *sabun*⁸³⁰), али је много обичније *сапун* Буч Кал м Куч Рад, *сапун* Гр, *сапун* Бал м;

од *х* — *омџофило* (: тур. *matuh*) Каћ м.

367. У неколико случајева јавља се *џ* и у домаћим речима:

a) у узвицима ономотопејскога порекла, нпр. *џика* (пџчело од оне кџће палити пушкама — *џика*, *џика!*) Гр; *џџ* Јаб; *џрџски*, *џрџски* Кос;

b) у глаголима с основом ономотопејског порекла или експресивног значења: *џикне* (кад му се гџђ) *џикне* Јаб; *наџрџџем* (*наџрџџем* они је раније

⁸²⁷ Вероватно је Туровић мислио на то да и муслимани и православни имају у своје фонолошком систему *џ*, а не на то да и муслимани знају за *в* — *џ*.

⁸²⁸ Гор. *сџбра*, *за сџбру*; Рем. Шум. 157 *сџбра/сџбра/сџпра/сџра*; Стев. Груза 457 *сџбра/сџбра*.

⁸²⁹ А. Пецо је источнохерц. *приџатник*, *приџатно* објашњавао (заједно са *џџне*, *џџком* и сл.) аналогијом према дублетима типа *џџати/џџати*, *џџаџаџа* и сл., што је, с обзиром и на прилике у нашим говорима, такође могућно. Напомињемо, ипак, да овде нису засведочени ликови попут источнохерц. *џџне* и сл.

⁸³⁰ У Шкаљићевим *Турцизмима* наводе се равноправно *сапун* и *сџфун*.

шљива пуно крило) Каћ м; *побрече* Јаб; *фркало* (како је носило, оно је рукџм *фркало*) Бал м⁸³¹;

с) од *е* у позицији испред *р*,⁸³² али ретко, нпр. *фрбе-фрбе-фрбу-фрби-*цу Кос (исп. *фрба* Др м, *фрбе* Буч); *фрзм се* (џн *се фрзм се* за заплтјама) Рут⁸³³;

д) од *е* у позицији испред безвучних опструената, али ретко и територијално ограничено (т. 359);

е) од групе (-)хџ- у речима с кореном (-)хџал- и (-)хџат-, често, али недоследно (в следећу т.).

368. а) У говору Муслимана имамо по правилу *ф* ← *хџ*:

фала Бј м, баш ти *фала* М м, *фала* бџу Зав м Каћ м, *фалд* бџу Сел м, *фалили* Др м, *побалиш* Кал м, *побаливале* Каћ м;

џџфате Кал м, *џџфату* З м, *џџфату* Х м, *џџфатили* Кал м, *џџфатило* За м, *џџфатим* Каћ м, *џџфату* Х м, *џџфату* Бал м, *џџфатим* За м, *џџфатим* Бал м За м, *пџфатати* Заб м, *пџфатџ* М м, *приџфату* Кос м, *приџфатили* Бал м Сј м, *приџфатили* Бал м ДС м Кал м Чи м, *приџфатило* Кал м, *приџфатило* Х м, *приџфатити* Кос м, *приџфатише* Г м, *приџфатише* Кал м, *приџфату* Кос м Сел м, *приџфат* Х м, *џфату* Др м Сј м, *џфату* Др м ДС м Зав м, *џфати* Б м М м Х м, *џфату* Бј м, *џфатиде* Кал м, *џфату* Заб м Кос м, *џфатили* Заб м Сј м, *џфатили* З м, *џфатили* За м Кал м Чи м, *џфатим* Зав м, *џфатит* Бал м, *џфатише* Кал м Каћ м Чи м, *џфатен* За м, *џфатена* Бј м, *фџата* Б м Г м Кал м, *фџатај* Кал м Сј м, *фџатане* За м, *фџаткају* Бал м.

Од три забележена изузетка с очуваном групом *хџ* два су из истога села:

џџфату Бал м, *приџфату* За м, *не сџфатим* Бал м.

Потпуно је нетипично за говор Муслимана упрошћавање те групе у *сџату* (тај бакрач покријеш, па да се не би трунило док се *сџату* [грудат]) З м, вероватно под утицајем говора Срба који живе у истој селу.

б) Но и у говору Срба имамо *ф* ← *хџ*:

фала Буч Гр ДБ ЗТ Кос Ра Сел м, *фали* Граб, *побалиница* Кос;

џџфату Буч, *џџфату* Јаб, *пџфатај* Др, *пџфатали* Радиј, *приџфату* Јаб, *приџфатили* За, *приџфатити* Ра, *џфате* Сј, *џфату* За Сел м, *џфату*

⁸³¹ Гл. *фукнути* (се) употребљен је у наведеном пр. безлично и значи 'фукнути се, прохтеги се', док глаголи с кореном (-)фрк означавају кидање, откидање.

⁸³² Познато и неким другим говорима у окружењу. Исп. Пецо ГИХ 80-81 и тамо наведено објашњење, Барј. НП-Сј. 66, Сек. БП 168, Ђупић Плз. 85, затим Стеван. ИцД 48 и др.

⁸³³ Говори се и *зафрече* Каћ м, *фрчили* се Кос. Занимљиво је да и у говору Срба имамо најчешће *ф* у *зафрече* Ра, *зафрече* Ам, *зафрече* За, *зафрече* Сел м, *зафрече* Бук, а врло ретко *е*: *зафрече* Ам (нововаршко село).

Буч, *убатило* Гр Ра, *убатила* За, *убат^{чи}ли* Ам, *убатили* За Кос Радиј, *убатим* Бук Селъ, *убатише* Гр, *убаћен* За, *убатајте* Жив, *убато* Лу.

Својим *приубатити* и сл. разликује се говор Срба у Санџаку⁸³⁴ од осталих западносрбијанских ијекавских говора, који, додуше, знају и за *фала*, али не и за *фатати*⁸³⁵. Та разлика потиче отуда што овде заједнички живе и Муслимани и Срби, док на северу Муслимана углавном нема.

Треба, међутим, нагласити да промена *хв* → *хѣ* → *ѣ* није у говору Срба ни у којем случају онако радикална као у говору Муслимана:

ѣла бѣгу Ам Јаб Рад, *ѣла* бѣгу Радиј, *ѣлѣ* Рад, *ѣлик* Рад, *ѣлим* се Ам, *ѣлимо* те Ам;

ѣта Кос, *ѣтајте* Кос, *ѣтају* Рут, *ѣтали* Ам, *ѣташ* Ам Рад, *ѣватило* Кос, *ѣватиѣ* ДБ, *ѣватиа* Куч, *ѣвати* Ам, *ѣватају* Ам, *ѣватала* Кос, *ѣватиа* Ра, *ѣватиај* Кос Ра, *ѣватиам* Лу, *ѣвати* Кос, *ѣватај* Кал Рад, *ѣватали* Јаб Рут, *ѣватам* Сј, *ѣваташе* Др, *приубатити* Буч, *приубатѣ* Кос, *приубатило* За, *приубатила* Куч, *приубаћам* Ра, *не сѣдѣѣ* Ра, *сѣдѣш* За, *ѣватиѣ* Др Жив Рад, *ѣвати* Бук Јаб Кос Радиј, *ѣвати* (имп.) Ра, *ѣвати* (аор.) Јаб Кос, *ѣватило* Јаб Куч Ра, *ѣватила* Жињ Јаб, *ѣватили* Куч Ра Радиј, *ѣватим* Кос Сј, *ѣватисмо* Јаб Ра, *ѣватити* Жив, *ѣватим* Кос, *ѣватише* Жињ, *ѣватише* Буч За Рад Рут, *ѣватиено* Ра.

Примери типа *ѣла* забележени су у селима насељеним српским становништвом (углавном нововарошким), док су они типа *ватати* бележени и у мешовитим селима (нпр. Др Жив Кал Кос Сј). Они се јављају и у говору Срба (не и Муслимана) у прибојскоме крају (нпр. Бук Буч Жив Жињ За Кал Ра Сј), у немешотивим селима чак и чешће од оних типа *убатити*. Ово се истиче због Ђуровићева закључка, изведеног на основу грађе којом је он располагао, "да у судбини секвенце *хв* . . . нема никаквих разлика између муслиманског и православног становништва"⁸³⁶.

с) И фонемски лик посуђенице *каѣа* друкчији је у говору Муслимана него у говору Срба. У првих је најчешће *ка^аѣа* Жив м За м Кал м Сј м, *ка^аѣу* Др м Жив м З м За м Селъ м Чи м, *ка^аѣу*⁸³⁷ ДС м З м М м Х м, а исп. и *ка^аѣа* (= каѣана) Сј м одн. бѣју у *ка^аѣи* Заб м, затим *ка^аѣѣѣке* Селъ м, *ка^аѣѣѣа* Кал м.

"Секвенца *хв* у овим ријечима може се сматрати типичном особином говора наших Муслимана. . . У говору наших Муслимана. . . облик са секвенцом *хв* стигао је непосредно из турског језика"⁸³⁸. Он је у наше говоре могао стићи када је у њима већ била извршена промена *хв* → *ѣ*, али је, без обзира на то колико је та претпоставка тачна, турски језик

⁸³⁴ Исп. и Барј. НП-Сј. 64.

⁸³⁵ Гор. 667, Тешић Љешт. 208, Тешић Узов. 186, Ник. Тршић 409.

⁸³⁶ Ђур. Јат 265.

⁸³⁷ Овај је акц. карактеристичан за говор околине Бродарева.

⁸³⁸ Пецо Ишћа I 232.

сигурно утицао на очување те групе у *каха* и изведеницама.

У говору Муслимана забележено је и ређе *каџа* З м, *каџе* Х м, *каџу* Заб м Др м, *каџене* бдје, *каџено* Бал м, као и нетипично *каџу* Г м. Управо су ти ликови својствени говору Срба:

каџа Кос, *каџе* Гр Рад Рут Селъ, *каџу* Буч Др За Кос Ра Рут, *каџу* Гр, — *каџенисџ* Ра, *каџенише* Ра, *каџенишемо* Ра;

каџа Ам, *каџе* Ра, *каџу* Јаб Кос Х, *каџу* Лу.

Лик *каџа* не мора бити изведен од тур. *kahve*⁸³⁹, а поготову не *каџана* (како најчешће говоре и Муслимани и Срби):

каџана Заб м, у *каџану* Жив м, — *каџана* Ам, по *каџанама* Кос, *каџане* Бј, у *каџани* Ра, *каџану* Граб Кос Рад, *каџаница* Кос Ра, *каџаницу* Ра.

В у *каџне* Јаб, *каџни* Ам и сл. из говора Срба треба тумачити на исти начин као и *е* у *едбрика* и сл. (т. 365а).

Иако је и *ка(х)а* релативно скорашња посуђеница, *каџана* је сигурно новија. Отуда у њој имамо и у говору Муслимана и у говору Срба *џ* (уз ретко *е* код ових других), а не *хв* (Муслимани) / *в* (Срби).

е. Консонант Х

369. а) Донекле различита судбина фонеме *џ* у говору муслимана од оне у говору православних резултат је, као што је познато, различитог степена утицаја турског језика (и исламске вере, културе итд., чији је тај језик био главни инструмент)⁸⁴⁰. Основна структурална разлика између фонолошког система говора муслимана и говора православних, настала из истих разлога, тиче се, међутим, фонеме *х*;⁸⁴¹ генерално узевши, у говору првих она се чува, у говору других не. То не значи, као што ћемо видети, да нема позиција (или појединачних примера) у којима Муслимани не изговарају *х* и, обрнуто, да је тај глас потпуно непознат говору Срба.

б) Како се, као што је напоменуто, и у говору Срба могу чути ликови с *х* (најчешће под утицајем стандарднога језика), може се у вези с тим гласом указати на још једну разлику између говора Срба и говора Муслимана: у првих је (кад га изговарају) то по правилу безвучни *веларни* спирант [х], а у других, најчешће, безвучни *фарингални* спирант [h]⁸⁴². Додајмо к томе да се [h] испред вокала и у интервокалном положају изго-

⁸³⁹ Пецо Ишћа I 232.

⁸⁴⁰ Исп. Ивић Два главна правца 173-175.

⁸⁴¹ Исп. Ивић Два главна правца 173-175, А. Пецо, *Један актуелан проблем наше фонетике*, НЈ ХVIII/4-5 (1971) 201-219, Пецо Ишћа I 235-241, Вуковић Историја 189 и др.

⁸⁴² У раду се први глас означава ћиричним *х* а други експонираном латиничком графемом *h*.

вара нешто слабије него у позицији испред консонанта, а нарочито слабо и неизразито у финалној позицији (где се, често, и потпуно редукује)⁸⁴³.

с) Посредством турскога језика ушао је у говор одашњих Муслимана врло велик број оријентализама. Тиме су се знатно увећали број и фреквенција лексема с консонантом *x*⁸⁴⁴

370. Примери с очуваним *x* из говора Муслимана:

а) (иницијална позиција) *ʰa* *v*аше, *ʰa* *n*аше Сј м; *ʰa*бера Х м, *ʰa*ва Х м; *ʰa*зироваџи Кал м; *ʰa*дир Б м, *ʰa*дира Х м; *ʰa*дроваџи *p*оток Бј м; *ʰa*дј Г м ДС м З м Зав м Каћ м Х м Чи м, *ʰa*дј тџ Др м, *ʰa*дј Зав м Х м, *ʰa*дје Г м ДС м З м Каћ м, *ʰa*дје Бал м За м Кал м Каћ м М м Х м Чи м, *ʰa*дјемо Кос м, *ʰa*дјемоте Каћ м, *ʰa*дјмо Каћ м, *ʰa*дјте Др м Кал м М м Сј м, *ʰa*дјте ДС м Х м; *ʰa*дјан Бал м Г м Др м ДС м М м Х м, *ʰa*дјан Х м, *ʰa*дјана Кос м Х м, са *ʰa*дјаном З м, *ʰa*дјану Бал м; *ʰa*дјеровиџи Каћ м; *ʰa*дјрџе Кос м, *ʰa*дјрџа Кос м; *ʰa*дјро Бал м М м; *ʰa*л Бј м, *ʰa*лове Бал м; *ʰa*лал За м; *ʰa*лву З м Х м; *ʰa*лиловиџи Др м; *ʰa*лилук Г м; *ʰa*лиња Селъ м, *ʰa*лине Кал м Каћ м Селъ м; *ʰa*мам Др м; *ʰa*мдиџу Х м; *ʰa*мед Заб м; *ʰa*мид Б м Кос м; *ʰa*н Жив м, *ʰa*ну За м; *ʰa*нка/*ʰa*нка Б м; *ʰa*сан Бал м Г м, *ʰa*сан Чи м, *ʰa*снова Г м, *ʰa*сану Селъ м, *ʰa*санџи Чи м, *ʰa*ско М м, *ʰa*со Кал м; *ʰa*снџа М м; *ʰa*та Каћ м; *ʰa*тар Х м, *ʰa*тер Кал м; *ʰa*тиџа Кос м; *ʰa*тме Др м; *ʰa*џ Зав м, *ʰa*џина Др м; *ʰa*џда Кал м, *ʰa*џда Кал м; *ʰa*џта ДС м, *ʰa*џте Др м Каћ м, *ʰa*џту Бал м Г м Др м ДС м З м Заб м Зав м Кал м Каћ м Кос м Х м, *ʰa*џту Г м; *ʰa*џда Б м, *ʰa*џда Кал м М м Чи м, *ʰa*џде ДС м Кал м М м, *ʰa*џде Др м, *ʰa*џду За м Заб м Х м; *ʰa*џра Г м; *ʰa*џда М м Селъ м, *ʰa*џда ДС м, *ʰa*џди Г м Х м, *ʰa*џдиџо За м, *ʰa*џдике Каћ м, *ʰa*џдики Кал м, *ʰa*џдио Х м, *ʰa*џдим Б м Бал м Х м, *ʰa*џдимо Кал м, *ʰa*џдиту За м, *ʰa*џдиш Жив м Кал м, *ʰa*џџ Каћ м; *ʰa*џу (Клаиџ *x*џра) Кос м; *ʰa*џу Бал м Бј м Заб м Зав м Каћ м Кос м Х м, *ʰa*џу Б м; *ʰa*џа Х м; *ʰa*џа Бал м Кал м Х м Чи м, *ʰa*џу Бј м М м; *ʰa*џут Др м Селъ м; *ʰa*џка За м; *ʰa*џлет За м; *ʰa*џриџи Каћ м; *ʰa*џсари Каћ м; *ʰa*џсни Кал м; *ʰa*џсо-*ʰa*џса За м; *ʰa*џмџли Б м итд;

*ʰa*лдно Зав м; *ʰa*лџ Г м, *ʰa*лџ ДС м З м За м М м Селъ м Х м, *ʰa*лџп З м За м, *ʰa*лџба Др м ДС м Жив м За м Кал м Каћ м Селъ м Сј м Х м, *ʰa*лџбове Др м Кос м Селъ м; *ʰa*рана Х м, *ʰa*ране З м, *ʰa*ранџ ДС м, *ʰa*раниџоц Бал м Жив м М м, *ʰa*раниџоци Бал м, *ʰa*ранила ДС м, *ʰa*ранили Г м З м, *ʰa*раним М м, *ʰa*ранимо Селъ м, *ʰa*ранитељима Сј м, *ʰa*рано Каћ м, *ʰa*рану Каћ м; *ʰa*рпџе Др м; *ʰa*рџ Др м, *ʰa*рџовина Каћ м, *ʰa*рџово Зав м,

⁸⁴³ Тур. Јат 265: "Овдје не говорим о артикулацији констриктива *x* која често одступа од стандардне ортоепске норме и своди га на аспирацију". Слично је и у говору осталих санџачких Муслимана. Новопазарско-сјеничко и бихорско *x* (тј. *ʰ*) не назива Барјактаревџи гласом или фонемом, већ "аспиратном вредношћу" (Барј. НП-Сј. 64, Барј. Бихор I 40).

⁸⁴⁴ Тако је дошло и до тога да се *x* може наћи и у позицији испред звучнога опструента, нпр. *a*ʰʕʕи Чи м, код *Be*ʰʕʕа Каћ м, *Be*ʰʕʕџа Г м, *zu*ʰʕʕџа М м и сл., где се изговара полувучно.

расидео Г м, *ршића* М м; *редтска* Чи м; *рџта* М м Х м; *рџма* М м, *рџтем* Каћ м итд;

б) (медијални положај) *алау* Х м; *ала* ДС м, *ала* Чи м; *беларе* Х м; *булу* Б м ДС м, *булау* Каћ м; *будуанлаја* Кал м; *врдла* Бал м ДС м Жив м Кос м; *вредта* З м Каћ м М м Х м; *додулау* ДС м; *дуан* Кос м, *дуан* Др м За м Зав м Селъ м, *дуан* Г м М м, *дуана* Каћ м; *доодуло* З м; *здула* Г м; *зкула* М м, *зкулај* За м, *зкулају* Кал м, *зкулам* З м, *зкулаш* З м; *зламају* Кос м; *завир* Кал м; *знадулау* Селъ м; *ималу* Бал м ДС м, *ималу* ДС м; *истила* З м; *јола* ДС м, *Јоовац* Др м; *куала* Др м За м Селъ м Сј м, *куала* З м, *куале* Б м Каћ м, *куало се* Х м, *кулам* Х м, *куан* ДС м, *куане* Б м, *куану* ДС м, *куо се* Б м, *куица* ДС м, *у куици* Сј м; од *Леа* М м; *маћу* Х м; *маија* Др м; *маом* Бал м Заб м Кал м Каћ м М м Сј м, *маом* Селъ м; *манизације* М м; *Мео* За м; *мџорао* Кал м; *мијелова* Др м, *мџур* Др м, *мџурови* Др м За м, *мџурова* Др м; *мула* Г м; *Муарем* М м; *муацира* Кал м, *муацир* М м, *у муацирлажу* Кал м; *наакам* Каћ м; *Наод* М м; *носалу* Селъ м; *виан* З м, *у виан* Зав м, *виов* Кал м, *виов* Бал м Каћ м, *виова* Заб м Кос м, *виова* За м Селъ м, *виово* Кос м, *виови* Зав м, *виово* За м Зав м, *виовој* Селъ м, *виову* Каћ м Кос м; *драда* Бал м Кос м Х м, *драе* Бал м, *орда* З м; *дчула* Кос м; *пазуо* Селъ м; *пилула* (комушина) Др м; *појало* ДС м Жив м, *појов* Бал м; *у пооде* Селъ м; *прда* За м; *приода* Бј м; *пролазлау* Кал м; *пронјов* Кос м; *продда* Кал м, *проддам* ДС м; *рат* Г м Х м, *ратлокума* Кос м, *ратлук* Селъ м, *ратлука* Сј м, *ратни* Кал м; *руо* Селъ м; *саба* Каћ м, *до саба* Ка Кос м, *по сабау* Селъ м; *сџлау* Кос м; *сиромала* М м; *скула* За м Кос м, *скулај* Г м Жив м Каћ м, *скулају* Кос м, *скуала* Бал м Кал м, *скуало* Каћ м, *скуати* М м; *снала* Бал м Др м За м Кал м Каћ м Кос м, *снала* Г м Каћ м М м Сј м Х м, *снала* Селъ м Х м, *снае* З м Зав м, *снае* Г м, *снаи* За м, *снао* Кос м Х м, *снаом* За м Каћ м, *снау* З м Каћ м Кос м Сј м; *страда* Заб м, *от стра* Сј м, *от стра* Б м Каћ м, *у страу* За м; *стреа* Др м, *до стре* Х м, *и-стре* у *стреу* ДС м, *пот стредом* Каћ м, *на стреу* Х м; *суо* Селъ м, *на суо* ДС м, *суом* ДС м, *суота* Б м Г м М м; *џрут* Зав м; *уар* Х м; *џо* Заб м Кал м Селъ м Чи м; *цевар* Х м; *Цици* Г м; *Шела* З м; *Шалу* Каћ м, *Шавир* М м; *Шеовић* Сј м и сл.

с врдла Бал м, *по врдлу* Селъ м; *врво* Х м; *закрлаше* ДС м, *жрдла* ДС м; — *мџраба* Б м Бал м Заб м;

алабаби Чи м; *Амет* Х м, *Аметовић* Г м, *Амо* За м Заб м Кос м; *Бато* Х м; *код Веба* Каћ м, *Вебула* Г м; *завранило* ДС м; *Зудула* М м; *кано* За м; *нема мане* Каћ м (Шкаљин махана); *манеш* Кос м; *манит* Кос м, *манита* М м, *манити* Каћ м, *манито* Др м; *мансу* Кос м; *Мемед* Каћ м; *олади* З м, *олади* ДС м, *олади се* ДС м; *код Рила* Каћ м, *Рило* (вок.) Кал м; *раметли* Б м За м Заб м Каћ м Селъ м; *сдрани* Кос м, *сравље* М м; *тамина* Кал м, *таминд* Кос м (Шкаљин тахмин им., тахминд прил.); *таме* Бал м Кал м Кос м,

та^атице За м; *та^аника* Кал м; *Ша^аэ* Каћ м итд;

вѣ^ане ДС м Каћ м, *вѣ^ане* Б м ДС м З м Х м Чи м, *вѣ^ани* Б м, *вѣ^ано* Каћ м М м и сл.

с) (финална позиција) *ала^а* Каћ м, *ала^а* Х м; *вр^а* ДС м Х м (исп. и предл. *навр^а* Х м, *пѣвр^а* Кал м, *повр^а* нас Х м, *повр^а* тога Бал м, *свр^а* језика Заб м, *јвр^а* поља Чи м); *грд^а* Г м Жив м; *гру^аје^а* Чи м; *дчу^а* Кос м; *Пѣчу^а* (у Мађарској) Кал м; *плд^а* Др м; *у пу^а* Кал м; *саба^а* Др м Х м, *саба^а* Жив м Сј м, *пре-саба^а* Сељ м; *сирма^а* Б м Г м, *сирма^а* Б м; *эд см^аје^а* Каћ м; *трбу^а* Бј м; *луд^а* Кал м Кос м; *стра^а* Бал м ДС м За м Каћ м Кос м Х м;

глу^а Кос м;

вѣ^а Б м Бал м Г м ДС м Каћ м Кос м М м Х м, *вѣ^а* Б м Бал м ДС м З м Заб м Х м;

до *Горвѣ^а* Страћани ДС м, *српски^а* Х м; *та^а* Кос м; — одведе *и^а* кѣћи ДС м, срѣташ *и^а* Жив м, нису *и^а* побили Каћ м, чекајте *и^а* М м, однесе *и^а* ђаво Х м, шес *и^а* улегну Чи м;

кат се *врну^а* Х м, *ддо^а* Бал м, *зарази^а* ДС м, *зиддо^а* Б м, *исеко^а* ДС м, *истресо^а* Б м, *мдо^а* Сељ м, *накупи^а* Бал м, *направи^а* М м, *одо^а* ДС м Каћ м Кос м Х м, *окрену^а* се ДС м, *остави^а* ДС м, *позиддо^а* Х м, *потроши^а* Х м, *пиде^а* Бал м, *продѣжи^а* М м, *стѣго^а* М м, *стрѣ^ачу^а* М м, *јзе^а* Б м М м Сељ м; — *имадија^а* / *имадија^а* ДС м, *мишга^а* Каћ м М м;

вдла^а ДС м, *вдла^а* Х м, Кд е то горе? *Вала^а* то мѣ Б м;

ѣ^а Бал м ДС м З м Сељ м, *и^а* Х м, *д^а* Г м З м, *у^а* ДС м.

У именица је финално -х бележено на целоме подручју СП, а у осталим категоријама убедљиво преовлађују потврде из села јужно од Пријепоља.

371. И број ликова са $\emptyset \leftarrow x$ у говору Муслимана релативно је велик, у финалној позицији чак и врло велик. У већини случајева та је редукција последица природе овога гласа и његовог слабијег, у неким позицијама и врло слабог изговора⁸⁴⁵. Има, међутим, примера у којима *x* вероватно није ишчезло из фонетских разлога.

а) Поред многобројних примера у којима се чува *x* у иницијалној позицији (део њих је наведен у претходној тачки), бележимо и његову редукцију у:

ајадн За м, *ајѣанче* Кал м; *ај* ДС м, *ајде* Б м ДС м, *ајде* Др м Кал м Сј м, *ајдемоте* Кал м Каћ м, *ајте* ДС м, *ајте* Сј м; *ајдѣке* Кал м; *армуника* Кос м; *асулније* Сј м; *ѣктѣра* Каћ м М м, *ѣктѣра* З м Зав м Каћ м, *пѣт ѣктѣра* З м; *иљадд* Др м За м Каћ м М м, *иљаду* Кал м; *дде*

⁸⁴⁵ Ово нарочито важи за финалну позицију, у само нешто мањој мери и за предвокалску.

Б м; *оди* Кал м, *одиде* Др м, *одим* Каћ м; *оће* За м Кал м М м, *оће* Каћ м Кос м Селъ м, *оћемо* ДС м За м Каћ м, *оћеш* Г м Кос м, *оћеш* Кал м; *оца* Селъ м;

ладно дружје За м, *лаба* Г м, *лаб* За м, *лаба* Жив м, *лабба* М м, *рану* Кал м, *растову* кѢру За м.

б) У медијалној позицији *x* је изгубљено најчешће између вокала; у томе се случају новостворени зев често уклања на исти начин као и у говору Срба — контракцијом или сонантима *j* и *e*:

од Ђора Кал м, *вредта* За м, *грѣхак* (← грохоѣак, 'кртичњак') Г м, *мје* Сј м, *дрѣс* Кал м, *пазу* Др м, *до потпазу* Кал м, *сна* Кал м Сј м, *сна* Сј м, *снае* Сј м, *у стрѣу* За м, *стрѣво* За м;

попушћили ме *дилови* (од основе *дих-*) М м, *мѣнија*⁸⁴⁶ За м (али *мѣне*^а у Х м, поред *мѣне* (ген. сл.) За м), *снаје* Сј м; *буѣа* Селъ м, *буѣа* Селъ м, *буѣа* Сј м, *буѣе* Сј м, *дубѣн* Кос м, *дубѣн* Х м, *кѣвају* ДС м, *мѣѣ* Сј м, *пазуѣо* Кос м, *поткѣѣш* З м, *рѣѣ* Жив м Селъ м, *сѣѣ* Зав м, *сѣѣ* Кал м, *сѣѣје* Кал м, *ѣѣр* М м;

мѣни се Сј м, — ђ томе *сараѣѣњу* Селъ м, а исп. и *њина* Зав м, *њине* М м.

Поред *сѣѣат* Др м Жив м З м За м Заб м Кал м Каћ м Кос м Селъ м Сј м, *ѣ саѣат* Каћ м, *сѣѣата* Б м Г м ДС м Зав м Кал м Каћ м М м Селъ м Х м Чи м, *сѣѣата* ДС м За м Заб м Каћ м и сл. говори се често и *сѣт* М м Х м, *сѣта* Г м Селъ м Х м, *дѣ саѣта* Каћ м, *сѣти* Зав м Кал м Каћ м М м, а забележено је и *сѣта* Сј м.

Такође се поред *мѣѣрама* За м Кос м, *мѣѣрамама* Кал м, *мѣѣрамама* Кос м, *мѣѣраме* За м Кос м, *мѣѣрамѣм* Кос м, *мѣѣраму* Бал м Кос м говори, али ређе, и *мѣраму* За м, *мѣрамѣцѣ* Сј м, *мѣрамицу* Заб м Др м За м Каћ м⁸⁴⁷.

Забележено је, осим тога, и *ѣлѣј* Г м Селъ м, где *j* може бити партикула (исп. *ондај* и сл.) или фонетски добијен лик (валај ← валаи ← валахи).

Неке од форми наведених под а) и б) могле су настати и под утицајем стандарднога језика (нпр. *дубѣн*, *марама* или *сѣт*) или под утицајем говора Срба (нпр. ђ томе *сараѣѣњу* или *панѣнија* (панахија) За м).

с) Једино у финалној позицији има категорија у којих је *x* готово потпуно ишчезло, али је у већини њих оно факултативно.

са) Најређе се *x* губи ѣу именица и придева, односно тамо "wo der

⁸⁴⁶ За акц. исп. Вуковић П-Др. 23, ГСБ 70, Рем. Шум. 257.

⁸⁴⁷ Према Прав. р. стандардни је лик *мѣрама*, а тако и према *Правописном приручнику* С. Марковића, М. Ајановића и З. Диклића (Сарајево 1980, 166). Међутим, и у другим је муслиманским говорима *махрама* (исп., нпр., Пецо ГИХ 70, Пецо Ишћа I 22 и др.).

Inlaut in den Paradigmen mit dem Auslaut alterniert⁸⁴⁸: *вр* Б м (исп. и предл. *ндвр* Г м Др м, *повр* Зав м Кал м), *врѣ* За м Каћ м, *миѣ* Др м, *сирѣма* Б м Г м ДС м Кал м, *сирѣма* Г м Др м Селъ м, *стрѣ* Каћ м.

Највише потврда има за им. *сирѣмах*, која се овде и најређе деклинира.

cb) Невелик број примера имамо и за ген.-ак. личних заменица 3. л. пл. без -х њѣ Зав м, *код њѣ* Б м Каћ м М м, *код њѣ* Каћ м.

Сасвим је, међутим, обичан енклитички облик *и*: тек *и* изагнѣ Б м, поклѣло *и* је Б м, што су *и* догнали Бал м, ова *и* распорѣдиѣ Г м, што је имало вође, дошло *и* Др м, не тражимо *и* Б м, осамнѣс *и* свѣ повѣзали За м, нађо горѣкана *и* четвѣрицу Кал м, ѣво *и* Каћ м, пуно *и* је Каћ м, три пута *и* прогѣнили Кос м, колко *и* је рѣкѣ Кос м, ѣни су *и* прѣзвали Чи м, побѣли су *и* Чи м и сл., али треба рећи да је ^А*и* још чешће (в. ниже, т. 372).

Х немамо ни у њѣке Заб м Кал м Каћ м Селъ м, *и њѣке* Кал м, *код њѣке* Селъ м, *ѣд њѣке* Заб м, јер је -ке ту вероватно партикула⁸⁴⁹, што показују ликови типа њѣ^Аке Заб м Чи м, *ѣд њѣ^Аке* Каћ м, *код њѣ^Аке* Каћ м (с једне стране) и *наске*, *васке* (с друге стране) (в. у одељку о облицима зам.).

cc) Напоредо с формама у којих је очувано -х употребљавају се у 1. лицу сг. аор. и импф. и оне у којих је ишчезло:

би Г м, *виѣ* За м, *виѣ* Б м Г м, *ѣдо* Кал м, *не ѣдо* Каћ м, *диго* Селъ м, *ѣђо* ДС м З м За м, *гађа* Б м, *живѣ* Б м, *завѣка* Заб м Кос м Сј м, *не знадо* Сј м, *ѣмадо* За м, *нађо* Кал м Каћ м Х м, *назре* За м, *ѣдо* Г м ДС м Каћ м Селъ м, *ѣста* Жив м, *ѣвѣри* Б м, *ѣтовѣри* Б м, *падо* Чи м, *плати* За м, *пѣледа* ДС м, *разѣдѣ се* Др м, *рѣко* За м, *смађѣ* Б м, *спѣва* Б м, *стадо* За м, *стиго* Каћ м, *сѣстадо* Каћ м, *трча* М м, *ѣѣ* Б м, *ѣѣго* ДС м, *ѣстадо* Каћ м;

имѣдиѣ ДС м За м Селъ м, *мишѣ* Б м.

cd) Према стандардноме -их у ген. пл. придевске промене имамо врло често -и:

ѣки Сј м, *ѣлики* Х м, *ѣбрѣ* Чи м, *наши* Др м, *неки* Зав м, *ѣни* За м Х м Чи м, *правослѣвни* Др м, *прѣвослѣвни* Б м Др м, *ѣвѣкорѣзни* Кос м, *стаѣри* За м Сј м, *ѣјнички* Кал м.

Нигде се, међутим, овај глас не губи тако радикално као у ген. пл. придева и прид. зам. на -ије:

Аѣмовиѣ Чи м, *ѣкрѣниѣ* Кос, *ѣѣлиѣ* Кос м, *ѣликиѣ* За м, *гмаѣлиѣ* За м, *гѣриѣ* Кос м, *диѣвиѣ* Кал м, *ѣѣриѣ* Кал м, *дрѣѣлиѣ* Селъ, *живѣлиѣ* Кал м, *ѣѣкѣлиѣ* Заб м, *ѣкиѣ* Сј м, *ѣутиѣ* За м, *мѣѣлиѣ* Каћ м, *мѣѣѣкиѣ*

⁸⁴⁸ Ивић Шток. 213.

⁸⁴⁹ В. и Пецо Ишѣа I 232.

Др м, *мртвије* Кал м, *Мрјовије* Каћ м, *накије* Кал м, *накије* Сј м, *накије* ДС м За м Селъ м, *никакије* Др м Кос м, *њи^аније* Чи м, *девије* Зав м Селъ м Чи м, *днује* Заб м Зав м Каћ м Чи м, *прѣвослѣније* Каћ м, *радније* Каћ м, *рдније* Каћ м, *рањеније* Кал м, *сѣмије* Каћ м, *свије* Бал м Каћ м Кос м, *сѣдије* Зав м Кос м, *српскије* Сј м, *стѣрије* Кос м, *тије* ДС м Заб м Каћ м Кос м Селъ м, *испо-тије* њивѣ Бал м, *ко-тије* Бал м, *о-тије* Сј м итд. (в. и у одељку о облицима, т. 561).

се) Говори се и: *једѣма* лекѣру ишла М м, *одједѣма* Г м, *одједѣма* Каћ м, *дѣма* Бал м ДС м З м За м Кал м Чи м, а и *вала* је много чешће него *вала^а* исп. *јѣк*, *вала* Бал м, *јѣк*, *вала* Заб м итд.).

Губљење гласа *x* у финалној позицији (пре свега у наставцима) познато је (у некој мери) и другим муслиманским говорима. У неким од њих *x* се губи (ређе или ретко) и у другим позицијама⁸⁵⁰. Ако нашим примерима додамо и оне из Ђуровићева рада⁸⁵¹, онда можемо закључити да је та појава у говору полимских Муслимана изразита. Међутим, процес ликвидације тога гласа, који је прво била зауставила исламизација, данас спречава школа, радио, телевизија, новине или књига. У супротном правцу, пак, деловао је (и делује) говор српских суседа.

д) Као резултат тога деловања имамо и спорадичну супституцију *x* са *k* или *g* (в. т. 376):

добию парѣкију ДС м, — *виѣок* М м, *изѣок* Кал м;

девиѣг Бј м, *више иѣ* Сј м.

Српска лична имена (заправо хришћанска) репродукују се понекад онако како их изговарају Срби (нпр. кућа *Микѣша* Буквѣ Кал м).

Забележено је, осим тога, и *њик* За м, *њик* Сј м, с једне, и *њига* Зав м (поред *њи^а* Кал м), с друге стране. Ове смо примере издвојили зато што у прва два -*k* може бити и партикула, док су *њига* и *њи^а* вероватно аналошког порекла.

372. Насупрот честоме губљењу изворнога *x* имамо релативно честу појаву тзв. **с е к у н д а р н о г х**

а) Основна позиција у којој се јавља секундарно *x* је иницијална и предвокалска.

Испред *a* и вокала задњег реда та појава није лексички ограничена, али је факултативна:

^hдѣлију За м, *^hдѣлт* Каћ м, *^hдѣлткѣ* Каћ м, *^hалѣја* (олуја) Кал м, *^hанализу* Каћ м, *^hдѣтл* Кал м, *^hдѣтлѣ* Кос м, *^hдѣтлѣ* Б м За м Кос м, *^hдѣтли* Кос м, *^hдѣтлу* Б м, *^hдѣтлѣ* Др м, *^hдѣто* Кос м, *^hдѣтѣ* Др м, *^hдѣтѣ* Каћ м, *^hдѣтѣ⁸⁵²* Др м, *^hдѣт* Др м, *^hдѣтора* (оморика) Каћ м,

⁸⁵⁰ Исп. Окука Рама 52-53, Пецо ГИХ 72-73, Пецо Ишѣа I 228-230. У ижекавскомѣк. (источнобосанском) је "изговор дѣтѣног х факултативан" (Броз. Ијешѣа 141).

⁸⁵¹ Ђур. Јат 264-265: *ѣѣѣ, дѣѣ, дѣѣ, дѣѣте ли, ѣѣѣ; ѣѣѣѣѣ, ѣѣѣѣѣ, ѣѣѣѣѣ, тѣѣѣ, тѣѣѣ.*

⁸⁵² Говори се и *кѣѣѣ* Др м.

^hдмбра Каћ м, ^hдморе За м, ^hдружјем Кал м, ^hдружјом Кал м, ^hдружје Кал м;

На су отишли, они ^hи неће тресни на чело Б м, На биде вакат... Кал м, На авијони лету, оно се све пребацива Каћ м;

^hама јес! Бал м;

а ^hу нас нѣма мјешавѣ Кал м.

Говори се и *дали*у Г м, *астали* Жив м, *оружје* За м, *оружја* Кал м, *уда* Др м, *утрине* М м итд. Редовно је ^hдмбар Заб м Зав м Кал м Сел м, ^hамбаровѣ За м Каћ м, ^hдмбаровѣ-^hдмбарове-^hдмбарови За м, али х-ту не мора бити секундарно⁸⁵³.

Испред вокала предњегг реда секундарно х бележимо само у ху (их) и хим (им):

Нѣка ^hи, нѣка ^hи, дѣје оне Б м; оставила ^hи мајка Бал м; вратио ^hи ДС м, па ^hи натовари отац ДС м; лупа ^hи Жив м; па тај ^hи Милета одбацио З м; има ^hи, богуми, па иду, има ^hи и не иду За м; ишло ^hи је доста Зав м; ене ^hи Кал м, одвела ^hи Кал м, те ^hи... Кал м; да ^hи пѣију Каћ м, дово ^hи ја Каћ м, има ^hи пуно Каћ м, и јѣни ^hи задупили Каћ м; а не море ^hи виђети никакѣ Кос м, затвору ^hи тамо Кос м, он ^hи водѣ Кос м; вала ^hи не знам М м, стѣо ^hи је да пѣије М м, да ^hи је пофатѣ, би ^hи пѣио М м; приђе ^hим руци да ^hи пољубѣ Сел м; па кад ^hи опљачкаше Сј м; довео ^hи отуд Х м, што год ^hи имадѣ Чи м итд.;

Вѣјко ^hим се смѣје Б м, да ^hим одѣри Б м, ја ^hим оно мѣса даѣо Б м, да ^hим штѣтиш чапар Б м; да ^hим причаш Бал м, подпричај ^hим, брѣте Бал м; дали ^hим да јѣду Бј м; мрзан сам ^hим Г м, нѣ би рѣко да сам ^hим отац Г м; што ^hим је старѣшина Др м; нико ^hим нѣма З м; плѣти ^hим За м, бѣгами ^hим плѣти За м, што ^hим је мајка ис Пљевѣла За м; нѣмам ^hим посла Каћ м, триде-сам ^hим дѣ Каћ м; рѣците ^hим М м; остѣ ^hим стѣг Сел м, талико ^hим слѣдовало Сел м; и ѣпѣ ^hим мало Сј м; и јѣна ^hим ѣца научѣла Х м, покрѣ ^hим руно Х м; те ^hим даи Чи м итд.

Говори се и *и*^h (т. 370с), *и* (т. 371сb), а такође и *им*: да *им* да ДС м, рѣко сам *им* ДС м; да^hнѣ *им* За м; ја *им* да^hнѣм Сел м.

Имамо, коначно, и секундарно х- испред силабичнога р у ^hрђа ДС м, ^hрђава зѣмла Кал м, ^hрвати Кос м, али та појава, за разлику од неких других муслиманских говора⁸⁵⁴, није овде обавезна (т. 351b)⁸⁵⁵.

б) У медијалној позицији јавља се секундарно х у ограниченѣм броју категорија, иначе међусобно различитих: *вѣ^hни* Кал м, *вои^hнѣ* Др м, *вои^hнѣ* За м, *ки^hни* је ('колицини') Др м, *јѣди^hник* ('јѣдинац') Каћ м (али *јѣдинѣк* Кал м);

⁸⁵³ Шкаљић наводи као етимологију тур. *anbar*, *anbar*, *hanbar*, *hanbar* перс. *anbar*.

⁸⁵⁴ Исп., нпр., Окука Рама 52: "Хрђа, *хрѣв* и *хрват* се већ су усталили свој облик (тј. не постоји еквивалент без х)". Тако је, изгледа, и у суседним Тријебинама (ФО 560).

⁸⁵⁵ За објашњење секундарнога х- у наведеним позицијама исп. Пецо Ишћа I 230-231.

ла^hко За м, ме^hко За м (← кьк);

му^hтија Кал м (тур. müftü); и^hтибар (тур. itibar) Г м⁸⁵⁶;

отр^hло М м, — уе^hло Сел м, уе^hнуло Зав м⁸⁵⁷/истр^hло М м.

с) У говору Муслимана у три села јужно од Пријепоља забележено је и х — ж у групи жд-: Бр^hџа Б м, гв^hџе Г м, гв^hџе Каћ м⁸⁵⁸. Много је, међутим, обичније гвожђе, грожђе и сл. (т. 95).

373. а) У фонолошком систему говора православнога становништва нема, као што је већ речено, фонеме х. То ипак не значи да поједини представници тога говора неће, под утицајем стандарднога језика или говора муслимана, изговорити и понеку лексему с гласом х:

ха^hлина Жив, ха^hлинама Куч, хо^hе Гр, храни Х, храниоци Радиј, храну Ам Жив, Хвати Жив, хртник Ра, — х^hј Сел, х^hјд Радиј, Хасанагић Ра, Хашимбеговић Куч, х^hџту Др, х^hљаду ДБ, х^hдник Радиј, х^hрка (тур. hırka) Гр;

на Цр^hом врху Ра, кр^hџа (Тра^hж^hе кр^hџа, знаш лѣба) Жив, др^hџа Јаб, пр^hхваћају Ам, т^hџника Ра, зах^hтевају Радиј;

пр^hд^hа њих Кос, дв^hџ Албанџа Гр, од д^hџ Бук, п^hт њх је бр^hта^h отишло ДБ, њх Јаб.

Несумњив утицај говора муслиманских суседа имамо у примерима типа ^hџту Буч или л^hџџ Јаб, у којих је х слабо чујан глас, тј. управо онакав какав је у тим и сличним позицијама и у говору из којег су те лексеме преузете.

б) У једној би категорији реч^hи х и у говору Срба могло бити аутохтоно, а то су, наиме, узвици:

али х^h! Радиј, — ах^h, т^h је сигурно Јаб, њх^h Граб, џх Гр (али у истоме селу и џ), џх, ку^hџају ко ку^hџавци Сел.

У стотинама других случајева етимолошко х је ишчезло или је замењено другим гласовима.

374. Примери за Ø ← х из говора Срба:

а) (иницијална позиција) а^hрли Ра, а^hједн Др, а^hједна Гр; а^hј т^h Ам Бук Др Жињ Јаб Кос Сел Сј, а^hјд Бј За Кос, а^hјде Ам Буч Гр Др Жињ За Јаб Кос Куч Ра Рут, а^hјде Гр Радиј, а^hјдемо Буч Јаб Кос Куч Ра Рад Радиј Сј, а^hјдемо Ра Рут Сј, а^hјдемоте Др, а^hјмо Бук Рад Рут, а^hјмо Радиј, а^hјте

⁸⁵⁶ Шкаљић: муфтија (мүхтија, мүктија); итибар (ихтибар, иктибар).

⁸⁵⁷ За уе^hло и сл. исп. Пецо ГИХ 75 и Пецо Иш^hа I 231, а за ла^hко и ме^hко и ГСБ 66, Окука Рама 52.

⁸⁵⁸ Није засведочено и х — ш у групи -шч- (т. 437е), али та промена у бродаревском крају није искључена. Обе ове промене сасвим су обичне у источном и југоисточном суседству: Барј. НП-Сј. 65 (п^hџне=пашче), ФО 564 (Тријебино — во^hџе, е^hџче), Барј. Бихор I 41 п^hџче.

секвенца *ajV* ($\leftarrow$ *axV*): *opa/e* Куч, *opa/и* ЗТ (аналогичјом и *opa/j* Куч⁸⁵⁹); *силаја-сила/и* Ра (аналогичјом и *силај* Ра); *сидаја* Ам ДБ Јаб, *сидаја* Радиј, *сида/е* Др Ру, *сида/е* Ам Гр За Кос, *сида/е* ДБ, *сида/е* Ам За ЗТ, *сида/и* Јаб Рут, *сида/и* ДБ; изнимно и *викају* Рут (в. т. 376b), али исп. и *ора* Селъ, *ораа* ЗТ; *сиа* Ам Бј Бук Буч Гр Граб Др З За Јаб Кос Ра Радиј Рут, *сиа* Јаб Селъ Сј, *сиаа* ДБ Радиј, *сиама* ДБ, *сиаџ* Буч З, *сиае* ДБ, *сиаи* Ам Јаб, *сиаи* Радиј, *сиао* Гр За Лу, *сиаам* Ам Јаб Ра Радиј, *сиау* Ам З Кос Ра, *сиау* Др Радиј;

секвенца *ojV* ($\leftarrow$ *oxV*): *оде* Ам Гр Др Куч Ра Рад Сј Х, *на соје* Ам Х, али *оа* Ру, *оаа* Радиј, *оде* ЗТ Јаб Радиј, а исп. и *ча* З, с једне, и *оде* Ра, с друге стране;

секвенца *ujV* ($\leftarrow$ *ихV* или *ѣхV*): *Миџило* Селъ, *Миџиловица* (топ.) Јаб одн. *миџур* Јаб, *миџурови* Јаб, *подмиџурило* Ам⁸⁶⁰;

секвенца *eje* ($\leftarrow$ *ѣхе*): *пјеје* Селъ

с) Примере за протетичкој *j* $\leftarrow$ $\emptyset$ $\leftarrow$ *x* в. ниже, т. 386а.

376. За разлику од говора Муслимана (т. 371d), у говору Срба је промена *x* $\rightarrow$ *e* и *x* $\rightarrow$ *k* сасвим обична.

а) У иницијалној позицији имамо само *k* $\leftarrow$ *x*: *Кране* (хип. од Хра-нислав) Радиј, *краниоц* Куч, *крану* Ам Јаб Селъ Рут, *Крваска* (Хрватска) Рад (исп. и неаутохтоно *не ктешџ* ДБ), — *кармунике* Рад, *кѣрѣј* Бук, *кѣ-љѣѣ* Сј, *кристиџан* Кос, *кристиџани* Кос, *Кристос* Заб ЗТ Јаб, *Кристоѣде* рођења Ра.

б) У медијалној се позицији јављају оба гласа.

У 3. л. пл. импф. само *-e-*: *биџу* Бук Куч, *биџу* Бук За Кос Селъ, *биџу* Ам Буч Кос Рад, *викаџу* Куч (изнимно и *викају* Рут), *догоњџу* Бук, *иџџу* Рут, *имџиџу* Буч, *носаџу* Селъ, *шџџиџу* Кос Ра, *шџџу* Др и сл.⁸⁶¹

У осталим случајевима само *-k-*: споменик *Бџшка Бџџ* Јаб, *ваџџка* (акц. према лок. сг.?) За, *нџма џџџка* Радиј, *џкџџна* команда Кос, *Микаџило* Др Јаб Радиј Рут (али *Миџило* Селъ), *наџкџџриџе* Рад, *приџод* Ам, *расџоџџ* Ам, *саџкџџи* ЗТ, *саџкџџен* Ам За (в. т. 374b), *Тџџамџр* Ам, *џспеџом* Јаб, — у *арџџџи* Буч, од *бџџка* Буч ЗТ, *маџџџ* Ам ЗТ Ра, *маџџџ* Јаб Селъ, *парџџџа* Рад, *парџџџу* Бук Буч, од *плеџка* Кос, а исп. и нетипично *џрџка* (са дугим *a* према уобичајеном ген. сг. *џрџ*, ном. сг. *џрџ*, т. 374с).

⁸⁵⁹ Аналошкога је порекла, али сасвим друкчијег типа, и с у *орасу* Рад (: *ораси* Бук Др и сл.).

⁸⁶⁰ Према *Бџџџе Грџџ* (топ.) Бј м имамо у говору Срба од *Бџџџџа Грџџа*, у *Бџџџџу Грџџу* Бј.

⁸⁶¹ Ј. Вуковић (II-Др. 35) сматра да је *e* у *рџџџу* и сл. дошло "вероватно...аналогичјом према првом лицу синг. где се мора претпоставити првобитна замена са *e'*". Треба ипак напоменути да овде имамо у 1. лицу сг. и *-k*, а у 3. лицу пл. само *z*.

Паджни облици *ваздука*, *успехом* и *от плѣка* наслањају се на ном. сг. *ваздук*, *успек*, *плек*. Ми, додуше, нисмо забележили такве ликове, али ће то бити сасвим случајно (*плек* је, нпр., уобичајена форма у многим крајевима, па и у југозападној Србији).

с) И *ε* (← *x*) и *κ* (← *x*) имамо и у финалној позицији, али је овде њихова дистрибуција нешто компликованија.

У генитиву пл. придевско-заменичке деклинације редовно је *-ε* (ако није *-θ*, т. 374с):

пѣмушѣг Ам, *коекѣг* Јаб, *коѣг* Јаб, *мѣѣг* Гр, *мѣѣг* Ам, *мушѣг* З, *нѣѣг* Јаб, *нѣѣг* Жив Јаб Кос, *нѣѣг* Др Јаб, *нѣговѣг* Радиј, *оѣѣг* Гр З Јаб, *оѣѣг* Бук Гр Кос Радиј Х, *сѣѣг* Кос Х, *тѣѣг* Гр ДБ Радиј, *тѣѣг* ДБ Кос, *фрѣѣг* Гр, *шѣѣг* Ра;

жѣѣг Куч, *зѣѣг* Јаб, *кѣѣг* Сѣљ, *мртѣѣг* Др, *нѣѣг* Јаб, *нѣѣг* Радиј, *нѣѣг* Јаб Радиј, *оѣѣг* Јаб Радиј, *оѣѣг* Ам Бук ЗТ Јаб Рад Радиј Рут, *пѣѣг* Ам, *рѣѣг* Др, *сѣѣг* Ам Гр Јаб Рут, *стѣѣг* За, *тѣѣг* ДБ, *тѣѣг* Ам Гр За Јаб, *шѣѣг* Др.

Извесна међузависност морфолошких и фонетских феномена огледа се у донекле различитој дистрибуцији *-θ* / *-ε* у овоме облику, што се види ако се упореде ови примери с онима из т. 374с, као и карактеристично: *оѣѣг* *нѣѣг* *лѣѣг* *лѣѣг* Жив или однос *нѣговѣг* *сѣѣг* / *нѣговѣг* *сѣѣг* Радиј (забележено од исте особе). Иначе су ликови с *-ε* чешћи у нововарошком и пријеполском него у прибојском крају⁸⁶².

И у ген.-ак. личне заменице 3. л. пл. имамо најчешће *-ε*: *нѣг* Ам Гр Др З Јаб Кос Куч Ра Рад Радиј Рут Сѣљ Х, *нѣг* Гр, — *нѣг* Буч Јаб Рад Рут, *нѣг* Ам Буч Јаб, *нѣг* Буч, *нѣг* Граб, *нѣг* ЗТ, *нѣг* Ам, — *нѣг* Јаб, *нѣг* Жив Ра, *нѣг* Др, *нѣг* Ам Куч Рут и сл., — *нѣг* Бј, *нѣг* помогу *нѣг* *нѣг* З, *нѣг* Кос, *нѣг* Куч Рут и сл., — *нѣг* одатлѣ Х итд., *нѣг* Ам Бук Буч ДБ Др З За Јаб Кос Куч Ра Рад Радиј Сѣљ Сј Х.

Знатно је ређе, заправо врло ретко, *нѣг* Бук Буч Јаб, — *нѣг* Јаб Ра, са *κ* забележеним само у кратком слогу. Тај је слог кратак и у неких других говора који знају за *нѣг*⁸⁶³, али смо у говору овдашњих Муслимана имали и *нѣг* (т. 371d).

Можда је цело *-ε* партикула у *нѣг* Бук Буч Граб Жив За Сј, *нѣг* Жив, *нѣг* Жив Сј, *нѣг* Куч, *нѣг* Жив Сј, — *нѣг* Сј (исп. одговарајуће форме у говору Муслимана, т. 371cb), а можда и *-ка* у *нѣг*

⁸⁶² Да их има и у околини Прибоја, види се и из Ђуровићевих (додуше ретких) примера на стр. 265 и 284-285. Занимљив је отуда његов закључак: "Примјери свједоче и о томе да у... губљењу консонанта *x* у ген. пл. замјеничко-придевске промјене нема никаквих разлика између муслиманског и православног становништва" (Ђур. Јат 265). Истина је да и једни и други имају најчешће *-ε*, али и да је *нѣг* (енкл.), *-нѣг*, *-нѣг* готово непознато говору муслимана (в. т. 370с, 371cb,cd и d).

⁸⁶³ Вупић Бјел. 35 *нѣг* / *нѣг* / *нѣг*, Пеш. СК-ЈБ. 123 *нѣг* (ређе *нѣг*), а исп. и карактеристично *нѣг* / *нѣг* / *нѣг* / *нѣг* / *нѣг* и сл. у Пецо ГИХ 74.

Сј. У *њаве* Ра, *на њаве* Буч партикула је вероватно само -а (Примери су из прибојског краја).

У 1. л. сг. импф. обично је и -г и -к

бијас Ам, *имадијас* Гр, *шћодијас* Кос;

бијак Ам Буч Јаб Куч Рут, *знадијак* Кос, *мишљак* Рад и сл. Форме са -к су овде знатно чешће од оних са -г⁸⁶⁴. Нису забележене форме са -џ.⁸⁶⁵

У једном крају срб. Полимља говори се и *одо* и сл. (т. 374с), али је у 1. лицу сг. аор. много обичније (у већини села и једино) -к

бић Ам Др З Кос Ра Селъ, *валик* Рад, *вићек* Ам Рад, *не вићек* Куч, *вићок* Кос, *не вићок* Јаб, *вићнок* Гр, *дадок* Куч, *доведок* Ам Гр, *дбћок* Ам Гр Куч Селъ, *ддћерак* Куч Селъ, *завијак* Бук Жив, *залћек* се Ам, *избрдијок* Кос, *изидок* Куч Селъ, *излћок* Жив, *имадок* Ам, *испријак* Радиј, *корћстик* Кал, *кўпик* Бј, *лаћнок* Куч, *не мдеок* Ам Буч Кос, *наћок* Гр Јаб Рут, *напустик* Бук, *насмљак* се Ра, *научик* се Бук, *немадок* Буч, *обрћток* се Радиј, *обўок* Жив, *одзвек* Бук, *одн'љек* Бук, *одок* Бук Гр Др Јаб Куч Ра, *оаженик* се Буч, *одзравик* Ам, *окрћнок* Ам Жив, *олијак* Куч, *опрјак* се Куч, *оставик* Куч, *остадок* Др, *остак* Бук, *питак* Јаб, *поврћтик* Бук Др, *пдгледак* Др, *пдћок* Куч, *пдзнадок* Радиј, *пдзнак* Радиј, *пдслушак* Буч, *потрћжик* Селъ, *поцрћвек* Јаб, *пдчћек* Кос Радиј, *предадок* Селъ, *преживљек* Кос, *препадок* се Радиј, *пресевијек* Кос, *прићок* Гр, *пријак* Бук Куч, *радик* Куч, *не разўмик* Рад, *рекојек* Буч Гр Др Радиј, *сагдрек* Др, *седок* Рад, *јдадок* Ра *јзћек* Ам, *јмједок* Ра, *јмр'љек* Јаб Ра, *утћек* Јаб, *чўк* Радиј итд.

Н а п о м е н е: 1° Постоји суштинска разлика у пореклу гласа *к* у иницијалној и медијалној позицији (осим падежних облика типа *плџка* и сл.), с једне, и у финалној позицији, с друге стране. Док је у овој последњој *к* директни континуант гласа *х*, дотле је у већини примера типа *кџрдиј*, *јспеком* и сл. *к* само последица безуспешног покушаја да се артикулише *х*. На то указује и скавски лик у *успеком* или *не ктеше*, војнички, службени или црквени термини као *врковна*, *прикод* или *парокија*, а посебно лик *Букџ*, потпуно нетипичан за западносанџачки говор. Могућно је, ипак, да је у понекој лексеми и *к* у нефиналној позицији настало фонетским путем, нпр. *максјо*⁸⁶⁶.

2° Својим -г и -к ← -х уклапа се говор већине санџ. Срба ијекаваца у југоисточну грану источнохерц. дијалекта⁸⁶⁷, док се својим *одо* и сл. слаже говор неких прибојских села, поново, са подринским обаћким

⁸⁶⁴ За -г исп. Вуш. ДИХ 19, Пеш. СК-Љ. 123 (ређе -к), Пиж. Кол. 81 и 167 (само -г), Руж. Пљ. 159 и Ђупић Пљ. 84, Станић Уск. I 88 (иаузетно *шћваљк*), а за -к Вуковић П-Др 35 ("у већем делу овога краја" само -к), Гор. 662, Пецо ГИХ 73.

⁸⁶⁵ Како је, нпр., у Бјелопавлићима (осим у једном делу са -к или -г) (Ђупић Бјел. 35-36).

⁸⁶⁶ В. у Пецо Ишћа I 231-232.

⁸⁶⁷ В. у Ивић Дијал. 138.

и подринским љештанским⁸⁶⁸. Треба, ипак, напоменути да се и у тим прибојским селима чује (у неким и чешће) и *одо*к сл.

3° Ако изузмемо резултате морфолошких алтернација и фонетских промена у консонантским групама (о овим последњим исп. следећу т.), онда долазимо до закључка да су основни континуанти етимолошкога *x* у говору Срба *θ*, *κ* или *z*. У говору Муслимана имамо, пак ^h (понекад и *x*) или *θ* (најчешће у неким категоријама у финалној позицији). Сви остали континуанти су или секундарни (*β* или *j* у говору Срба, ретко и у говору Муслимана) или врло ограничене фреквенције (*x*, изузетно ретко и ^h, у говору Срба, *κ* или *z* у говору Муслимана, *θ* у иницијалној или медијалној позицији у говору Муслимана).

377. *X* у консонантским групама:

а) Група *xθ* → *φ* (у говору Муслимана готово доследно) или *xθ* → *β* (у говору Срба, али недоследно) (в. т. 368).

б) Група *xт* → *ст* у *стџо* Ам Б м Бук Буч Гр Граб ДБ Др п/м Жив За п/м Јаб Кал м Кос п/м Куч Лу М м Ра Рад Радиј Рут Сел п/м Сј п/м Х Чи м, *не стџо* Кос, а исп. и неаутохтоно *стео* Радиј.

Потпуно је нетипично *тџо* Кос, с једне, и ^h*тџо* Зав м, с друге стране.

Говори се, иначе, и *шџо* Ам Др м ЗТ Јаб Каћ м. Групу *шh-* имамо и у *шhди/џе* Кос, *шhк* Гр, *не шhк* Куч, *шhди/џаше* За, *шhаше* Ам, *не шhаше* Буч, *шhџу* Др, *шhди/џу* Кос Ра, — *не шhеднџ* Ра, — *не шhек* Бук Жив Јаб Ра Рут, *не шhџх/ж* Жив Кос м, *не шhџ* М м, *не шhџ* Ам Буч Др п/м За м Јаб Кос, *не шhџ* Б м, *шhџо* За м, *не шhџе* Др Кос Сел п/м, *не шhесмо* Јаб, *не шhеше* Буч Жив За м Кос, — *шhџла* Бал м Бј м Гр Др Зав м Кал м Каћ м Лу Рад Рут, *шhџла* Гр, *не шhџла* За, *шhџло* ДС м Сј, *не шhџло* Кал м, *шhџли* Бал м Буч Г м За м Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч Ра Рад Радиј Сел.

Неупоредиво је ређе *hди/џаше* Кос м, *hџли* Заб м, с једне, и *не hџесте* Кал м, ^h*hџла* Кос м, с друге стране.

Из многобројности примера са *шhџ* ← *xтџ* може се закључити да је губљење *x* у говору Срба млађе од јекавскога јотовања (или, обрнуто, да је јекавско јотовање старије од губљења *x*)⁸⁶⁹. Они су, иначе, својствени, и другим југоистичним и јекавским говорима⁸⁷⁰.

с) Група *тх-* (← *дх*)⁸⁷¹ → *тџ* у *тџор* Ам Рад Радиј Рут, *тџор* Зав м Сел м.

⁸⁶⁸ Станић Обадн 56, Тешки Љешт. 202 (занимљиво је да Љешт. опет не иде заједно с Гор., у којем је само *одо*к и сл., стр. 662).

⁸⁶⁹ В. у Пецо Ишћа I 122-123.

⁸⁷⁰ Вуковић П-Др. 71-72, Гор. 667 и 691, Пецо ГИХ 62, Пеш. СК-Љ. 171 (и *кh-* свуда, л- у Љешкопољу), Пик. Кол. 105, Станић Уск. I 93, Ђупић Бјел. 34 (и *лџ*мо одн. *кhџла*), Ђупић Пл. 84.

⁸⁷¹ Белић Историја I 107.

f. Консонанти Ч и Ц

378. Наводећи бројне примере типа *ћетка*, *ћеп* из говора новопазарско-сјеничких Муслимана, Д. Барјактаревевић додаје да "ова особина није својствена само овом говору, већ постоји и у суседним, као нпр... у западносанџачком који има све одлике херцеговачког јекавског говора — такође код муслимана"⁸⁷². Истраживања Р. Ђуровића у околини Прибоја, прилог А. Пеце о говору Хисаршика код Пријепоља и прилог Д. Ђупића о говору Пљеваља⁸⁷³, као и наша грађа из околине Прибоја, Пријепоља, Нове Вароши и Бродарева, не потврђују овај Барјактаревевићев навод. Муслимани србијанскога дела западнога Санџака одн. Полимља имају у своме говору, уз изузетно ретка индивидуална одступања, и ч-ћ и ц-ћ, тј. оба пара ових африката. То важи како за новоштокавски, тако и за прелазни говор, чиме они одступају од суседних новопазарско-сјеничких, али се зато слажу с осталим јекавским говорима "источно од линије Шамац—Сарајево—Пазарић—Мостар—Столац"⁸⁷⁴.

Треба ипак поменути да се у нашој грађи нашло и нешто мало примера с *ћ/ч'* наместо етимолошкога *ч* и само један с *ц'* наместо изворнога *ц*, али они не представљају ни системску ни систематичну, већ индивидуалну и спорадичну појаву (она је спорадична и у говору особа код којих је запажена):

зџџџа, испрџџај, џџџуна, иш'ћекат, наћин, прџџамо, прџџати Г м;
дуџач'кџ, подџач'у Је, подџач'ена, — фџџџу За м;
лућ, нач'инџ, џбич'џај, теџџџич' Сј м.

Сви примери из Заостра (на граници Србије и северне Ц. Горе) забележени су од једне старице родом из једног од најсевернијих црногорских села *Бјелдшевине*, а они из Сјеверина (*Сџеверџн*) од једне старице из Бишевића (виш Мрсова, гђе, *Бџшевић*), северозападно од Рудога. Оне су те ликове могле донети из свога завичаја (под условом, наравно, да их тамо уопште има), но ни у њему они (ако их има) не морају бити аутохтони⁸⁷⁵.

И примери из прелазнога говора Гостуна (одн. Гостуња, како се тамо најчешће каже), јужно од Бродарева, забележени су само од једне особе (старијега Муслимана из фамилије Ахметовић). Нису запажени у говору осталих наших саговорника из тога села, ни у говору суседних села (Баре и Заступ). Можда би се наведени ликови могли довести у везу са сличном

⁸⁷² Барј. НП-Сј. 52.

⁸⁷³ Ђур. Јат 263-264, Пецо Прилози 257, Ђупић Пљ. 85.

⁸⁷⁴ Пецо Ишћа I 177. Исти аутор наводи у овој монографији, поред осталог, и преглед досадашњих тумачења свођења двају парова африката на један, иноси властито тумачење (различито за разне зоне) и даје правац пружања ове изоглосе у штокавским говорима (стр. 163-186).

⁸⁷⁵ Исп. Пецо Ишћа I 167-168, затим 178 и 182 (где се помињу прилике у источној Босни — Фоча, Горажде).

Исп., осим тога, и *жбднови* (неко *вѣлй бѣце*) Бј.

Понегде се, с друге стране, говори *цгдб* (т. 429а).

380. а) *Ц* (не *ћ*) имамо у *Маџар* Ам, *Маџари* За м Кос, *Маџарскѧ* Кал м, у *Маџарскѧј* Буч Кал м Рад, са *Маџарскѧм* ДС м, *Маџарску* Буч Јаб Кал м Кос Селъ Сј, *маџарскѧ* Селъ, *маџарскѧи* Кос, *маџарску* Јаб Кал м, — *маџарке* (шљиве) Ам.

Сумњамо, међутим, да је тако и код оних који не говоре дијалектом.

б) *Ц* алтернира са *ж* у:

џанамѣриѧ Куч, *џандѧр* За м, *џандѧр* Сј м, *џандѧра* ДС м *џандѧра* Др м ДС м, *џандѧра* Бук, *џандѧра* Гр Кал м, *џандѧре* Ам Рут, *џандѧри* Ам Бј Гр Каћ м Сј, *џандѧри* Ам Б м Бј ДБ ДС м Кос м Селъ, *џандѧримѧ* Ам, код *џандѧриѧѣ* Гр, *џандѧриѧу* Кал м М м, *џандѧрскиѧѣ* Гр | *џандѧре* Ам Јаб, *џандѧри* Жив Кос, *џандѧри* Ам Јаб, *џандѧрми* Кос;

инџилѣр Буч Селъ м, *инџилѣр* За | *инџилѣр* Ам Бук Кал м Рут.

Исп. осим тога и *ранџирајѧ* Рут, *санџѣре-санџѣра* (шарџер) Жив.

с) *Ц* алтернира са *ч* у *теџѣриѧ* Др м, по *теџѣриѧимѧ* Каћ м (прије-пољски крај) | *теџѣриѧ* За м Сј м (прибојски крај). Исп. м *џарѧкат* Бал м⁸⁷⁷.

3) ПАЛАТАЛНИ КОНСОНАНТИ

а. Сонант *Ј*

381. Овај "пријелазни глас"⁸⁷⁸ изговара се у многим позицијама доста слабо, што често доводи и до његове потпуне редукције. Та је појава више условљена природом српскохрватскога *ј* него припадношћу некога говора овоме или ономе дијалекту одн. овој или оној дијалекатској скупини. Отуда је његова судбина често слична и у међусобно иначе различитим говорима⁸⁷⁹.

И у говорима СП *ј* се губи пре свега у секвенцама с вокалима, али не у свима, а и тамо где се губи, то, по правилу, није редовна појава.

382. Тако се иницијално *ј* губи само испред *е*, а и ту изузетно ретко: *ѣс* Бук, *ѣсмо* Бук, *ѣсу* Кос.

Ти су ликови, као што је познато, карактеристични за северозападне ијекавске говоре⁸⁸⁰, мада нису непознати ни југоисточним⁸⁸¹. Наши се говори, у ствари, слажу с оном групом сродних говора у којима таквих

⁸⁷⁷ Вук *џрѧкѧти*, *џрѧкути*; РМС *џарѧкѧти* и *џарѧкѧти*.

⁸⁷⁸ ПГХКЈ 9, 13 и даље.

⁸⁷⁹ Исп., нпр., Дешић ЗБИЈГ 144-156, с једне, и Р. Симић Левач 81-108, с друге стране.

⁸⁸⁰ Исп. Дешић ЗБИЈГ 144-149, Драг. Лика 89, Петр. Б-К 68.

⁸⁸¹ Вуковић П-Др. 42, Вуш. ДИХ 21-22, Пецо ГИХ 85; Пеш. СК-Јѣ. 118-119.

ликова нема, тј. с горобилским, лештанским, колашинским, ускочким или бјелопавлићким⁸⁸².

383. а) Ј се, осим у старим ликовима типа *пџс*, *сџк* и *сџкџко*, не губи ни у међувокалском положају ако су ти вокали *а*, *о* или *у*. Па и у наведеним примерима имамо (осим у *сџк*) често сачувано *-оја-* (т. 319j).

Међутим, ако је бар један од тих вокала *и* или *е*, онда се *ј* делимично или потпуно редукује.

б) Готово је доследна редукција овога гласа у секвенци *а/о/у + ј + и:*
џиј Сј м, *џиш* З м, *џица* ДС м, — *џи* се стџка Чи м, *џим* се ДС м, *џимо* Сел п/м, *џоја* За, *џоја* За п/м Зав м, *џоја* Зав м Каћ м Куч Ра, *џоја* З м, *џоја* Гр З м Х, *џоја* Х м, *џоја* Јаб, *џоја* Г м, — *џоја* Ам, *џоја* Рад Рут итд.

с) Није тако радикална, али је честа и потпуна редукција у секвенци *а/о/у + ј + е:*

џе Ам, *џено* Сел м, *џе* З м, *не каем* се Јаб, *крџе* Ам Сј, *маџ* Ам, *пџнаем* Каћ м, *пџнаете* Зав м, *Сџраево* Бук Х м, *Сџраево* Х м, *Сџраево* Зав м, у *Сџраеву* Сел м, — *џеџали* Ам, *џе* Куч Сел м, *џеџки* Ам, *џеџега* Ам, *џеџега* Радиј Чи м, *са џеџим* Ам, *џеџта* Радиј, *џеџта* Радиј Сј, *џеџено* Граб, *џеџеџа* Јаб, — *џеџеџи* Чи м, *џеџеџ* З, *џеџеџ* Јаб, *џеџеџ* Куч, *џеџеџ* Ра, *џеџеџ* З м, *маџеџ* Куч, *џеџеџ* Рад, *џеџеџ* З м, *џеџеџи* Гр итд.;

џа е влас турска одабирала Чи м, — *џако* е Жињ, *по џан* З Кос Рут, *по едно* два вагона Радиј, *по џну* Ра и сл.

Исп. и *Сџџџина* (т. 319ab), *џџџица* и *џџџ* (т. 319h), као и *маџа* и сл. у одељку о облицима прид. заменица.

Паралелно с претходнима јављају се и ликови с делимично редукованим *ј*

Гџеџе Рут, *џџџедно* Гр Куч, *џџџено* З, *џџџеџа* Ра, *џџџеџе* Јаб, *пџџнаем* Јаб, *пџџнаеш* Бал м, *Сџџраево* Бук Х м, *џџџетину* Ра, — *џџџе* Др, *џџџеџило* Зав м, *џџџедан* Кал м, *џџџеџе* Сел, — *џџџе* ДС м, *џџџеџеџеџе* Кос итд.

д) Потпуно се и доследно губи *ј* из скупине *ији* у ликовима типа *џџџица*, — *џџџи*, — у *џџџи* (по Срби^ч/по Срби^и), — *џџ*, — *џџџи* и сл. (т. 318с).

е) У осталим секвенцама с *и* на првome месту *ј* се најчешће само делимично редукције, а врло ретко потпуно, нпр. *џџџи* Х, — *џџџ* З м.

ф) У групи *-еје-* (*-е је-*) губи се *ј* доследно у *сџџџно*, а сасвим су обични и ликови типа *џџ* (← *џџ је*), *н-џџџ* и сл. (т. 318b).

Исп., ипак, *џџ је* Сј м, као и секундарно *ј* у *џџџе* Сел.

⁸⁸² Гор. 662, Тешњџ Лџџџ. 203, Пџџ. Кол. 92, Станиџ Уж. 1 96; Ђупиџ Бџџ. 39.

Ови су ликови карактеристични за јужни и југоисточни део срб. Полиња, што је у складу с приликама у суседним новопазарско-сјеничким и црногорским говорима⁸⁸⁴. *Наруче* је познато и северном (североисточном) Горобилу⁸⁸⁵. И горобилско *бџа* и полињско *бџа* Буч, *бџа* Буч Др Ра, *бџа* хатар (с емпхатичним дуљњем вокала о) Х м могло је настати од *бџији* или је посреди асимилација *ји* → *ии* → *и*. У сваком случају те ликове не можемо посматрати заједно с једном забележеним *бџа*, јер су они познати и у прибојском крају, а *бџа* не.

б) Ј у наставку је може стајати и иза р: *Јаворје* Заб п/м, *примирје* М м и сл.

О судбини ј из је ← в иза р исп. т. 341.

с) Поред *вџи* говори се *вџи* (в. у одељку о облицима им. зам., т. 543б).

386. Што се тиче порекла овога гласа, указаћемо само на оне случајеве који могу бити дијалектолошки занимљиви.

а) У иницијалној позицији имамо *ј*:

← θ ← х-: *јџа* (hefta) Бук, *јџек* Жињ ЗТ Кал Ра Рад Рут, *јџика* (грч. hektikos) Сј м, *јџику* Куч;

← θ у речи с иницијалним вокалом задњег реда: *јџужа* Жив З м Селъ, *јџужа* Селъ м; *јџар* Др м За м Селъ м (али *јџр* Г м Јаб Кос, *јџре* Ам); *јџе* Ам Б м Бал м Бј Бук Буч Гр Др ДС м Жив м Жињ З п/м За п/м Заб м Јаб Кал м Каћ м Кос п/м Куч М м Ра Рад Радиј Селъ м Сј п/м Х м, *јџе* Ам Б м, *јџен* Кал м, *јџет* Ам Б м Бј Буч Г м Граб Др ДС м За м Зав м ЗТ Јаб Каћ м Кос м М м Радиј Селъ м Сј Х п/м (али *џе* Ам Б м Гр Др Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос м Ра Радиј Сј п/м Чи м, *џе* Чи м, *џет* Буч Гр Др м Јаб Кос п/м М м Селъ Сј Х м Чи м); исп. и *јџиши* Јаб/*џиши* Буч.

б) У медијалној позицији имамо *ј*:

у рефлексу јата — *је/ије*, нпр. *вџтар*, *џије*;

← џ у *џе*, *џе*, уз напомену да ту имамо и θ у примерима као што су *џицама* (вођицама) Селъ м или *о Госпођи* Буч (в. т. 394);

← и у групи *аи* у *Милџловица* Јаб (али *Милџило* Селъ, *Микаило* Др Јаб Радиј Рут, а исп. и *кајсиџа* Жив, *параџиз* Жив м Кос Куч Селъ м Сј м, *зајтин* Рут, *зајтин* Рут);

← и у групи *еи* у *џјтин* Х м, *џјтин* З м (али *џјтин* Кал м, *џјтин* Кос м);

⁸⁸⁴ Барј. НП-Сј. 53, Барј. Бихор I 36, Вуш. ДИХ 21, Пиж. Кој. 93 (*џџа*, у једном крају и *џџа*), Станић Уск. I 101 *џџа*, *џџа*, али *џџа* и сл.

⁸⁸⁵ Гор. 663.

← *и* у групи *ei* у *нѣ/мѣ* Сј м, *нѣ/мали* Жив м (у два суседна прибојска села), али је неупоредиво чешће *нема* (т. 256f) и *нѣмѣ* Г м, *нѣмали* Буч За м;

← *и* у групи *-ио-* (← *иц*), нпр. *пѣрјонице* Гр⁸⁸⁶ (али *ди/џница* Каћ м, *топи/џница* Гр, што је у вези с прозодијским ликом);

← *и* у групи *уи* (← *ухи*): *кѣјна* Јаб, *кѣјни* Заб, *кѣјнам* Куч (у говору православних);

← $\emptyset$ ← *х* у новонасталом зеву (нпр. *снаја* и сл.), али недоследно (т. 371b и 375b);

← $\emptyset$ у хијату вокалске скупине *-ио-*, *-ио* и *-и о-*: *ави/џн* Бал м, *мили/џн* М м Радиј (исп. и *ј* у *камѣ/џн* Чи м); *бѣ/о*, *рѣди/о* и сл.; *ѣ/џн* Гр Зав м Кал м Ра Радиј Селъ, *нѣ/џн* Сј м, *и/џнда* Бј Јаб, *и/џцу* Чи м (али *ѣ/џв* Сј м, *ѣ/џнај* Сј и сл.).

Од наведених ликова најзанимљивије је за дијалекатска разграничења *нѣ/мѣ* (= *неима*⁸⁸⁷), забележено у говору Муслимана на крајњем северозападу. Познато је, иначе, и неким суседним и сродним говорима (на западу)⁸⁸⁸.

с) У финалној позицији имамо *ј*:

← *-ђ, -ћ* у *ѣђј, ѣђј, нђј* и сл. одн. *џђј, пџмџј* и сл., релативно често, али недоследно (т. 393);

← $\emptyset$ (у позицији иза финалнога, обично дугог, вокала): изузетно ретко у ген. пл. неких им. — *џџџџј* За, *тџпџџј* Јаб; релативно често у ген. (ген.-ак.) сг. показних, а врло ретко и других неких заменица — *никоџј* Буч, *сџчегџј* За, *сџџџј* Јаб, *сџџџј* Рад; *џџџџј* Ам За Куч, *џџџџј* Ам Буч З ЗТ Куч Селъ, *џџџџј* З Х, *тџџџј* Ам Граб За ЗТ Куч Ра, *тџџџј* ЗТ Јаб, *џџџџј* Рад, *џ-џџџј* Ам Буч Др Куч; врло често у прилогџ *џџџџј* Ам Бј Буч ДБ Граб Жив Жињ З За м ЗТ Јаб Кос Куч Ра Рад Радиј Рут Сј м Х, *тџџџј* Ам Бал м Буч Др За м Заб м ЗТ Јаб Каћ м Кос м Ра Рад Селъ Чи м, *тџџџј* Г м, *тџј* Бј Бук Буч Г м Гр Др Жив м Жињ З За п/м Јаб Кал м Кос м Куч М м Ра Рад Радиј Рут Сј м, *тџј* Буч Жив Јаб Кос м Сј Х м (али ни овде доследно — *џџџџј* Ам Бј Бук Буч ДБ Жињ За Зав м Јаб Каћ м Кос м Куч Ра Радиј Рут Селъ м Сј п/м Чи м, *тџџџј* Г м Гр Др Заб м Јаб Селъ Чи м, *тџџј* Г м, *тџј* Г м З м За м Зав м Јаб Кос м итд.).

⁸⁸⁶ С. Реметић (Шум. 131) сврстава шумадијско *кџџџџница* међу случајеве "испаднања медијалног вокала", полазећи, очигледно, од *каџиџница* као примарне форме. Тај је лик, међутим, настао променом *каџиџница* → *каџиџница* → *каџиџница*, тј. десилабизацијом *и*. Тако је настало и *парџиџница* (= *парџиџница*), као и сви претходно наведени примери с групом *аи* и *еи*.

⁸⁸⁷ "Фонем */ј/* се најчешће остварује као [џ], како у прасловенском и старијем хрватско-скорпском, тако и у данашњим дијалектима" (Д. Брозовић у ФО 221).

⁸⁸⁸ Исп. Ђупић Пљ. 86 (у говору муслимана), Пецо ГИХ 140.

Питање је да ли је *ј* у *валај* Г м Сел м, *валај* Куч, *валај* Буч (тур. *valahi*) истога порекла као и у *ондај* и сл. (в. и т. 371b).

Ликови типа *ондај*, *туј* и сл. широко су распрострањени, а ни *овогај*, *тогај* и сл. није непознато другим говорима, па и неким врло сродним⁸⁸⁹.

Напомена: О *ј* (а посебно о *ј* из *је* ← *ѝ* у процесу јтовања) в. на наредним страницама (поделовак 3b-d).

в. Сонанти Љ и Њ

387. Изговор и дистрибуција ових сонаната су стандардноновоштокавски, а то, у великој мери, важи и за њихово порекло (на којем ћемо се једино и задржати). У вези с овим последњим подсећамо прво на врло ретке ликове типа *гађал'и*, *ципел'е* у неким селима јужно од Бродарева (т. 355с).

388. а) Сонант *љ* ← *ј* у групама *пј*, *бј*, *мј*, *вј* (← *пјј*, *бјј*, *мјј*, *вјј*) имамо свуда где и у стандардном језику, између осталогa доследно у *снопље*, *робље*, *здравање* и сл. (т. 95 и 101), а исп. и *Полјимље* Каћ м, на *Прдопље* Др.

б) Из везе *лабијал* + *ј* добијена је група *лабијал+љ* и у *Првљене* З п/м, преко *Првљени* ДС м (заселак у Заступу одн., према домаћим мерилима, посебно село), као и у речима страногa порекла: *Дамљан* Гр Рут, *тамљан* Ам, али се говори и *Дамјан* Гр, *тимјан* За м Ра.

с) Немамо потврда за *љ* ← *ј* у групама *бј*, *вј*, *пј* (← *бјј*, *вјј*, *пјј*) у трпном прид. (и изведеницама) типа *бјена* Ам, *бјени* Ам, *набјен* За м, *набјено* За м, *одбјено* Граб, *побјени* Бук, *Побјеник* Кал м Куч, *пробјен* За Кос, *убјен* Бук За, *убјено* Јаб, *убјени'ег* Јаб; *завјена* За м, *разјен* ЗТ; *пјани* Гр М м, *пјандуро* Сел, *пјаница* Зав м.

Мора се, ипак, рећи да међу наведеним примерима има врло мало оних из бродаревскога краја, за чији говор П. Влаховић истиче, као важну карактеристику, ликове типа *избљен* и *пљаница*⁸⁹⁰.

д) С друге стране имамо *љ* (према књ. *ј*) у *оружље* Куч, *оружље* Кал м, *оружља* Кал м, *оружља* Сј м, али је чешће и распрострањеније *оружје* Бј Бук За м Кос Куч Рад, *оружја* Гр, *оружјам* Гр Жив Јаб Ра Рут, *оружјем* Кал м, *оружјам* Кал м и сл.

Ликови типа *оружље* карактеристични су за говоре у којих се јавља флукуација типа *гробље/гробје* и сл.⁸⁹¹, али ње овде нема.

е) Поред *прѣкјучѣ* М м говори се и *прѣкључѣ* Кос м Ра,⁸⁹² са *љ* вероватно фонетскога порекла.

⁸⁸⁹ Исп., нпр., Вуш. ДИХ 23, Пецо ГИХ 140, Ђупић Пл. 90.

⁸⁹⁰ Влах. Брод. 121.

⁸⁹¹ Исп. Пецо ГИХ 88, као и Петр. Змиј. II 186 (где се "могу срести форме *снопље*...*ко-нопје*...*брдеја мѣст*", 185).

⁸⁹² Тако и Гор. 663, Рем. Шум. 382.

389. а) Последно је *љ, њ ← л, н* у групи *ље, ве* (← *љѣ, нѣ*):

дље Ам Б м Бал м Бј Бук Буч Г м Граб Др п/м ДС м З п/м Заб м Зав м Јаб Каћ м Кос м М м Ра Рад Радиј Рут Сј п/м Х Чи м, *кљена* Јаб Х, *кљено* Заб Рад, *кљенима* За м Сј м, *љса* ДС м Куч, *љсу* Кал м, *љсе* Кос, *љсама* Жив м Кал м, *љскова* Селъ, *љсково* Ам, *љсковим* За, *љсковина* Лу, *љсковину* Ра, *љти* Гр, *љтина* Х м, *љто* Бал м, *нљ* лето З, *пљса* Каћ м Радиј, *пљсѣ* Гр, *пљсу* Зав м Кал м Селъ м, *пљсом* Радиј, *приљепљѣѣ* З итд;

Њемачкѣ За, у *Њемачкѣ* Заб Јаб Куч, у *Њемачку* Ам Бал м Г м Др М м Х м, *њемачкѣ* ДС м Каћ м, *њемачкѣ* Сј м, *њемачкѣ* Зав м итд.

б) О ликовима типа *кљенѣ* и *љтѣ* исп. т. 334а, а о спорадичноме *Њемци* т. 334б.

390. а) Насупрот редовноме *робље, здравље, Полимље, сноплје* и сл. имамо *љ ← ј* у групи *бје, вје, мје, пј* (← *бѣ, вѣ, мѣ, пѣ*) доследно само у глагола VI врсте с односом: *континуант јата* (инф. основа)/и (през. основа):

сврбљело Кос, *сврбљети* Заб м;

дожљвѣла Селъ м, *дожљвѣло* Жив, *дожљвѣљу* Ам, *жљвѣт* Бал м М м, *жљвѣти* Ам Буч ДБ Јаб Кал м, *жљвѣла* Буч Др Жив За Каћ м Рад Х м, *жљвѣло* Гр ЗТ Х м, *жљвѣли* Буч ДС м Жив З м За ЗТ Јаб Кал м Каћ м Куч М м Рад Селъ п/м Х м, *жљвѣли* М м Х м, *нажљвѣла сам се / нажљвѣла сам се* Х м, *оажљвѣ* Др, *пожљвѣли* Јаб, *пожљвѣше* За, *прежљвѣли* Ам, *прежљвѣле* Рад, *прожљвѣла* Х м, *прожљвѣли* Јаб;

грмљело Је Жив, *загрмље* Др, *загрмљело* За м;

претрпљети За м, *претрпљели* Ам Јаб, *притрпљети* Сј м, *трпљети* Заб м, *трпљела* Сј м, *трпљеле* Сј м, *трпљели* З Јаб итд.

Како је већ рекао А. Пецо, "можда се ту огледа утицај глаголских именица у којима имамо јотоване друге врсте: *грмљење, трпљење, жљвљење* и сл.⁸⁹³ Томе су мишљењу ишле у прилог и прилике у неким касније испитаним говорима, нпр. горобилском или колашинском⁸⁹⁴. Унеколико га, међутим, релативизује прилично ретка употреба глаголских именица у народним говорима.

б) Изван наведене категорије јекавско јотоване лабијала је, укупно узевши, врло ретко. Нешто мало примера забележено је само јужно од линије Јабунка—Пријеполје—Кокин Брод: *бљѣжѣ* Х м, *бљѣжѣла* Х м, *бљѣжѣли* Б м Х м, *цбљѣгли* З; *вљѣруеш* Х м, *невљѣста* Х м; *мљѣсто* М м, *умљѣднѣ-умљѣдок-умљѣла-умљѣ* Радиј, *умљѣла* Гр; *плѣвѣње* З, *плѣшкѣ* Х м.

Овима можемо додати и оне примере које наводи А. Пецо из Хисарцика: *бљѣжѣмо, бљѣжѣћу, пбљѣгли; вљѣнчат; смљѣла*⁸⁹⁵.

⁸⁹³ Пецо ГИХ 66. Исп. и рад А. Пеце у АФФ V 196.

⁸⁹⁴ Гор. 666, Пиж. Кол. 98.

⁸⁹⁵ Пецо Прилози 254.

Северно од поменуте линије забележено је само *блѣнна* Буч x1, *прѣблѣгли* Јаб x1 и *пдблѣгд-пдблѣгла* Кал м (од једне старе "мухацерке" пореклом из Гацка)⁸⁹⁶.

На северу су практично једини, а на југу неупоредиво чешћи они ликови у којима немамо *љ* — *ј* у групама *бје, вје, мје* и *пје*. Наводимо само део примера који то показују:

Бјел Јаб, *Бјѣлаке* X м, *Бјѣлаци* Ра, *Бјѣлић* Рад, *Бјѣлицѣ* Граб, *Бјѣлова* Бј, *бјѣлѣо* Г м, *Бјѣло^аова* Бј м; *објесѣ* Бук, *објесѣло* Др, *објесѣмо* Бј, *објесѣм* З м, *објесѣна* За м; *обје* Буч Ра Сј м; *прѣбјези* Бј итд. (за гл. с основном *бвг-* исп. т. 339);

вјѣје Ам, *вјѣју* Кос; *вјѣнча* ДБ, *вјѣнчала се* З, *вјѣнчали (се)* Бј ДБ Др З Кал м Селъ Чи м, *вјѣнчаница* (грѣда) Ам Др м, *вјѣнчаницу* (халгина) Кал м; *вјѣра* Г м Кал м Куч Рад, *вјѣре* Чи м, *вјѣру* Г м Кос м Сј м, *вјѣроватно* ДБ, *вјѣруј* Радиј, *вјѣровали* Др З; *вјѣтар* Јаб Кал м Каћ м Куч Ра; *вјѣчито* Селъ, *вјѣши* Лу; *вјѣшта* За, *вјѣштак* (лубриво) За Куч, *вјѣштачка* X м; *двјѣста* Ам Бук За м Јаб Каћ м М м Ра Радиј; *двјѣтнй дѣн* Јаб; *двјѣста* За м; *двјѣсмо* За, *двјѣсма* Др м Жив Ра Радиј, *двјѣсма* Др Ра, *свјѣсан* ДБ итд;

дмјерити Чи м, *мјѣри* За м, *мјѣрицу* Заб м, *дмјерити* Радиј; *мјѣсѣ* ДБ З Заб п/м Кал м Каћ м Рад X п/м, *мјѣсѣца* Бук М м X м Чи м, у *мјѣсѣцу* З, *мјѣсѣчина* Радиј; *мјѣсто* Гр ДБ Каћ м Куч М м Ра Рад Сј п/м X, *мјѣста* За м Чи м, на *мјѣсту* Радиј; *мјѣшава* За Каћ м Ра, *мјѣшавѣ* Кал м, *мјѣшавја* ДБ Рад, *мјѣшавѣ* ДБ, *мјѣшавју* Буч, *сѣмјѣше* Јаб; *мјѣшину* Ра, *мјѣшине* З; *смјѣла* ДБ Сј м; *ѣмједнѣ* Ра итд;

ддспјело Ам; *пјѣна-пјѣну* Бал м, *пјѣнама* Ам, *пјѣнушка* (пена) Лу, *дпјѣни* Ам, *пјѣни* Лу; *пјѣва* Каћ м, *пјѣва* (аор.) Рад, *пјѣвају* За м, *пјѣвали* Буч, *пјѣвалѣ* Заб, *пјѣво* Јаб Ра (за *пјѣсма/пјѣсна* исп. ниже, т. 447б); *пјѣшицѣ* Гр ДС м Кос м, *пјѣшкѣ* Ам Бј Др З м Јаб Кал м Каћ м Кос Куч М м Ра Рад Радиј Сј п/м, *пјѣшѣци* Кос, *пјѣшѣчити* Кос м итд.

Овдашње су прилике, као што се види, врло сличне онима у Горобиљу (северно од Пријепоља готово идентичне)⁸⁹⁷, али већ у суседним Пљевљима имамо и *обје/обље, пјѣшкѣ/пљѣшкѣ, вјѣтар (вљѣтар), мјѣсто/мљѣсто*⁸⁹⁸. За јекавско јоговање лабијала знају и други сродни говори на југозападу и југу⁸⁹⁹, одакле су и спорадични наноси у србијанском Полимљу.

391. Сонант *љ* — *ј* у групи *зј* имамо у ова два случаја:

а) *кдѣсѣи* Селъ (поред *кдѣи* и *кдѣји*, т. 403а);

⁸⁹⁶ И Туровић (Јат 307) наводи из околине Прибоја само јоговане ликове типа *трпљети, сѣрпљети, ермљети* и *живљети*.

⁸⁹⁷ Гор. 665-666.

⁸⁹⁸ Ђупић Пљ. 87.

⁸⁹⁹ Вуковић П-Др. 38, Вуш. ДИХ 25, Пецо ГИХ 87-88, Пиж. Кол. 97, Станић Уск. I 108-110; Пеш. СК-Јб. 109, Ђупић Бјел. 55-56 итд.

б) *мржњети* За м, *мржњела* Жив, *мржњели* Ам За м Кал м Кос⁹⁰⁰.

У оба ова примера *љ* може бити и аналошко — *кдѣсѣй* : *крдѣлѣй*, а *мржњети* : *трпљети* и другим глаголима ове врсте и овога типа.

392. а) У речима страногa порекла јавља се и *љ* ← *л* у групи *бл*, *пл*: *табља* (лат. *tabula*) ЗТ Јаб Каћ м, *табљу* За, *табље* Куч, *табља-на табљу* Кос м; *пљѣц* (нем. *Platz*) За Зав м Каћ м, *пљѣца* Селъ. Исп. и посве изнимно *пљѣтна* Ра⁹⁰¹, али *пљѣтно* Ам Гр Х...

Пљѣц (поред *пљѣц* и *пљѣц*) наводи и Пижурица за сродни колашински, а *табља* (уз ређе *табља*) и Станић за сродни ускочки говор.⁹⁰²

Занимљив је и микротоп. *Прдпљѣнке* (Јза нѣ *Прдпљѣнке* тамо, дѣље) Бал м, који би се можда могао довести у везу са *пропљанац*?).

б) Поменимо, на крају, и *љ* ← *њ* у групи *мњ* у *сламљача* и *сумљам* (т. 410f).

с. Консонанти Ъ и Ы

393. Од дистрибуцијских ограничења најзанимљивије је свакако оно које је везано за крај речи. У тој позицији, наиме, *-ђ* и *-ћ* → *ј*, али је та појава или лексички или територијално ограничена, а у сваком случају недоследна.

а) Најраширенија је промена *-ђ* → *-ј* у речци *гођ* (*-гођ*):

до-*гђ* З, докле *гђ* Селъ, док се *гђ*, ђе *гђ* Б м Жињ Х м, кад ме *гђ* вјидѣ Др, кад сам *гђ* наљегѣ За, како *гђ* Др З м За м Каћ м Куч, каку *гђ* Др, ко би *гђ* М м, ко *гђ* Ам Буч Гр З м Заб м Јаб Каћ м Кос п/м Ра Рад, ко е *гђ* Бал м Јаб, која *гђ-е* трѣла Радиј, кое *гђ* Г м, колко *гђ* Бал м Гр Рад, колко е *гђ* дѣбар ДС м, куд *гђ* Буч Г м, куда *гђ* ДС м, шта *гђ* Г м Х м, шта е *гђ* Јаб, што *гђ* Буч За м Јаб, што нам *гђ* трѣба М м и сл.

Паралелно с претходном употребљава се и форма *гођ*:

ђе ти *гђ* шта нађе Кал м, ђе *гђ* шта има Радиј, ђе *гђ* бјднѣм Селъ, ђе *гђ* се загнѣ Гр, докле *гђ* има Ра, кад му се *гђ* фјикнѣ Јаб, ко *гђ* знѣ Ам, ко *гђ* има Селъ м, *когђ* Жив, ко е *гђ* дѣшѣ За м, кои су *гђ* бјли Ам, колко *гђ* мѣре Радиј, куд *гђ* Бал м Жив, ку-смо *гђ* окренули Кал м, шта *гђ* тѣ ѡдѣш Чи м, *штдгђ* Ам Сј м Чи м, *штдгђ* М м, што *гђ* жѣли Јаб, што су *гђ* досѣлили Чи м, што *гђ* бѣг дѣ Ра, што су *гђ* шѣли Јаб, што е *гђ* Кал м и сл.

Од претходне је, десоноризацијом, настала ретка форма *гођ*:

⁹⁰⁰ Тако и Гор. 666.

⁹⁰¹ Исп. стандардни дублетизам *гласнат/гљоснат* и сл., као и чланак И. Поповића *О изговору речи жљѣб и жљѣзда*, НЈ 1/7-8 (1950) 318-322.

⁹⁰² Пиж. Кол. 91, 96 и Станић Уск. I 150, а исп. (за *табља*) и Дешић ЭБИЈГ 200.

кѡвоћ Ам, куд *ѡћ* *ѡће* Г м, окле *ѡћ* М м, *штѡвоћ* Кос, што *ѡћ* Ра.

Познато је, иначе, и књижевно *ѡћ*

Љѡд Кал м, *ће ѡд* Јаб Сј, ко *ѡд* *дѡје* Кал м, колко *ѡд* Заб м Х, ко му *ѡд* *драго* М м, *штѡѡд* Х м, шта *ће ѡд* Ам, што е *ѡд* *радио* Јаб и сл.

б) Територијално је ограничено *ѡј* Бук Буч Жив Жињ За Заб м ЗТ Јаб, *ѡј* Бук Јаб, *ѡј* За, *ѡј* За м, *нѡј* Бук Буч За Јаб, *нѡј* За м, *нѡј* За м,⁹⁰³ с једне, и *ѡј* Б м Х м, с друге стране.

Ликови типа *ѡј* карактеристични су за северозапад срб. Полимља (најјужније село у којем су забележени је пријеполска Јабука), али не зато што бисмо само у том крају имали *j* ← *-ћ*, већ зато што се само у томе крају јављају ови прилози у форми без *-е*. С друге стране, промена *-ћ* → *-j* типична је особина прелазнога говора, па отуда у њему и *ѡј*.

У новоштокавском говору бележимо *ѡј* Гр За Јаб Кос Ра Рад, док је *ѡћ* За Јаб, *ѡћ* Сј м у северозападним селима ретко.

с) У прелазном говору имамо често, а у новоштокавском знатно ређе и *-ћ* → *-џ*

нѡј Г м, *дѡга нѡј* ДС м, за једну *нѡј* Х м, сву *нѡј* Г м, *ѡј нѡј* Жињ Јаб Селъ, *ѡј нѡј* ДС м Лу, *прѡконѡј* Х м, *сѡнѡј* За Јаб Х м; *пѡмѡј* Каћ м;

ѡј Б м Г м (па и *ѡје* Б м), *нѡј* Г м, — *нѡј*, *ѡгоми* Б м, да *нѡј* тѡ Б м, *нѡј* ДС м ЗТ, е *нѡј* Јаб, *нѡј* га, реко, ни *ѡћи* Гр, ако ми је *нѡј* *дати* Радиј. Је ли *рѡдити* — *нѡј* ли? Ако *нѡј* *рѡдити*, да те ос=*ѡчѡм* Х м, ако *ѡј* да *ѡла* Г м, *ѡш* како *ѡј* З м, шта *ѡј* Б м ДС м, *ће ѡј* Јаб, и тѡ *ѡј* *д-ѡдѡш* Гр;⁹⁰⁴

ѡј Гр Х м.

Ови су ликови својствени говорима јужних и југоисточних делова срб. Полимља, што је у сагласности с приликама у њима суседним говорима⁹⁰⁵. Но, и на томе подручју имамо и *нѡћ* Г м, *ѡј нѡћ* Х, *ѡј нѡћ* ДС м, *пѡмѡћ* Бал м З м Каћ м Лу М м; *ѡћ* Б м, *нѡћ* М м, *рѡћ* Б м Г м; *ѡћ* Бј Гр Х м и сл.

д) Напоменимо овде и то да се поред *сѡнѡћ* (*сѡнѡј*) говори и *сѡнѡт*⁹⁰⁶ Ам Рад (вероватно према *синѡтѡи* и сл., променом *ћн* → *тѡ*, о којој ће бити реч у т. 395а).

⁹⁰³ Облике *ѡј* и *нѡј* бележио је и Туровић у околини Прибоја (Тур. Јат 303), а исп. и Вуковић П-Др. 33, Ђупић Пл. 85.

⁹⁰⁴ По Д. Барјактаревићу, "формирање облика инфинитива на *j* извршило се... пре него је завршен процес умекшавања гласа *т* код глагола типа *доити*" (Барј. НП-Сј. 50). Сигурно је, међутим, да у примерима типа *нѡј*, (*х*)*ој* имамо *j* — *ћ*.

⁹⁰⁵ Исп. Барј. НП-Сј. 51, Барј. Вихор I 36, Сек. БП 168, затим Вуковић П-Др. 33, Вуш. ДИХ 23, Пеш. СК-Љ. 127 (ретко), Писк. Кол. 86, Станић Уск. I 118, Ђупић Бјел. 48.

⁹⁰⁶ Исп. *сѡнѡт*, *прѡксѡнѡт* у Гр. 679.

394. За однос *ђ* : *j* (*/j/*) у медијалној позицији карактеристични су следећи ликови:

ође Жив Жив п/м За м Јаб, *ође* Буч Др Јаб Кос Селъ, *нђе* Јаб Кос Селъ / *ође*, *нђе* (у свим селима, т. 671а);

одицама Селъ м / *одицама* Куч;

о *Госпојни* Буч, *д* Малбј *Госпојни* Граб / *вспођа* Ам Бј м Кос Ра, *Госпођиндан* Ам Јаб Кос Рут, *Госпођиндана* Радиј, од *Госпођина* дана Јаб, *Великѣ Госпођѣ* Радиј, *Госпођини* пошти Ам, *Госпођинскѣ* поште Ра.

Однос *Госпојна* : *вспођа*, *Великѣ Госпођа* карактеристичан је и за неке друге сродне и оближње говоре⁹⁰⁷.

395. Консонант *ћ* у групама *ћн* и *ћњ*:

а) Група *ћн* → *тњ* у *божитѣи* Ам, *божитѣоѣ* Селъ, *божитѣѣ* ЗТ, *божитѣи/ѣ* ЗТ, *гдѣиѣке* Бј, *гдѣиѣкови* Јаб Рад, *гдѣиѣковѣ* Ам, *кутѣи* Др м За ЗТ Кос м, *кутѣи* чѣлад Ам, *аљине ндѣѣ* Др, *ндѣѣ* њаљине Кос м, *Окутѣица* (микротоп.) Бал м Кос, *окутѣици* З м, *помодѣиѣк* Буч, *синоѣи* Ам (па и *сидт*, т. 393d). У *Поткујница* (њива) Буч имамо вероватно *j* ← *ћ*.

И у наведеним примерима група *ћн* може бити очувана: *божићне* поште Ра, *божићни/ѣ* поста Ра, *кућѣ* ДБ, *кућни* домаћин Сј м (немамо потврде за остале лексеме), а исп. и *могућни* ДС м, *могућнос* Бј м Заб м Кос м Х, *по могућности* ДС м Х.

Само је у селима јужно од Бродарева забележено *срѣтѣо* З, *несрѣтѣѣ* Г м (па и аналошко *срѣтаѣ* З), но много је чешће и распрострањеније *срѣтна* и сл. (ном. сг. м. р. *срѣтан*), а познато је и *срѣћно* Бј (ном. сг. м. р. *срѣћан* Х). Примери се наводе у одељку о облицима прид., т. 575b.

б) За промену *ћњ* → *тњ* имамо само две потврде: *одѣиѣк* Јаб, *тѣлетѣиѣк* (ранац) Кос, а само једну за њено очување: *одѣиѣк* Зав м (говори се, наиме, најчешће *башча*, у истом значењу).

396. а) Доследно је *ћ* и *ђ* ← *т'* и *д'*, изузимајући *т'*, *д'* у групама *ст'*, *эд'*.

Само *шт* имамо у наставку *-иште* у именица типа *оѣиште* (т. 125), а исп. и *штап* Бј ДБ Заб м Јаб Рут, *штапом* Ра, - *гѣштѣр* Ам Зав м Јаб Рад Рут Селъ м, - *мѣштани* Б м Рут, - *окоштѣвѣње* Ам, - *једѣнштина* Буч, *сирѣмаштина* За, *сирѣмаштинѣ* Ра; *врѣштати* Селъ м, *врѣшти* Гр, *врѣштимо* Ра, *врѣшту* Др, *врѣштући* Каћ м, *пѣшти* Кос, - *бѣштѣ* Јаб, *иште* Ра, *ишту* ДБ Кал м Селъ м, *здиште* Др м, - *Миоштанскѣ* врѣло (: *Миоска*) М м; *штице* М м. Увек је *штитили* Буч, *зшитита* Кал м, *зшититу* Ра, *зшититница* Кал м, потом *штѣне-штѣнѣд* Ам итд.

⁹⁰⁷ Исп. Гор. 664.

Само јад имамо у *Геджодани* (становници Гвозда) Каћ м, *дџедџак* Селъ м, *дџедреџак* Др м, *Зџџоди* (ном. пл.) Чи м, *зџџодите* Зав м, *зџџодански* општина (: Звјезд) Јаб, *мождџанца* Буч и сл.

б) Група *шћ* се, међутим, јавља у неких глагола или неких облика појединих глагола (па и од њих изведених именица):

трп. пр. *кршћено* Јаб Сј (исп. и *кршћеницу* Гр), *намјешћену* Сј м, *прѣмјешћено* Куч, *пшћен* Бук Селъ, *пшћено* ДС м, *пшћени* Ам (исп. и стандардно *упрѣпшћен* Ра), па и *пѣпршћено* Бук, — *унишћено* Кал м;

у имперфективних гл. насталих преобликовањем: *пшћати* Селъ м, *пшћа* Гр, *пшћѣ* Буч, *пшћали* Х м (исп. и перфективно *пшћан* Бук), — *кршћѣмо* Јаб, *укршћала* Рад, — *намјешћа* Буч Х, *намјешћѣ* Бук За (исп. и им. *намјешћај* Др Јаб, *прѣмјешћај* Др, *смјешћај* Др м За);

у перфективних глагола типа (-)пустити: *пшћила* Каћ м, *пшћили* Ам Куч, *пшћи* Бал м, *пшћим* Ам, *пшћите* Х м, *дѣпшћѣ* Ам, *испшћи* Ам, *напшћило* Кал м, *отпшћили* М м, *попшћили* М м, *спшћи* Бал м, *спшћу* Бал м;

у книжевном облику през. гл. (-)плѣскати: *расплѣшћѣ* Селъ.

Говори се, међутим, и *кршћѣни* кум Лу, *кршћено* Сј (исп. и *уништено* Кал м); *пшћати-нѣ* *пшћа* Ра, *пшћа* ДБ Кос, *распшћа* ДБ, *спшћати* Ам и сл.; *кршћѣмѣ* ДБ; *намјешћај* Др, *намешћај* Зав м; *пшћити/пустити* и сл. (т. 664с);

плѣшти Рад, *расплѣштѣш* Ам.

397. а) Имамо редовно *ћ* ← *јт* у инф. типа *доћи* (т. 239, а за територијално ограничено *дој* и т. 393с) и редовно *ђ* ← *јд* у осталим облицима тога глагола (т. 603ба). То истовремено значи да нема ликовна типа *дојѣм, *дојди и сл.

б) Доследно је и *ћ* ← *тј* ← *тѣј* и *ђ* ← *дј* ← *дѣј*, нпр. *лишћѣ* Жив, *прућѣ* Бал м Зав м Каћ м, — *трѣћѣ* Буч Заб м Јаб Кал м Кос Ра итд.; *Забрћѣ* Заб м Каћ м, *Забраћѣ* Сј м, — *рдћак* и сл. (т. 149б) итд.

398. а) Готово је редовно и *ђ*, *ћ* ← *дј*, *тј* у секвенци *дје* одн. *тје* (← *дѣ*, *тѣ*). Од многобројних примера исп. само:

ђѣд Бал м Г м Жив Жињ За п/м Зав м Јаб Каћ м Кос м Куч М м Ра Рад Селъ м Сј, *ђѣда* (ген.-ак. сг.) Бал м За Зав м Каћ м Кос Ра, *ђѣдом* Буч, *ђѣду* Рад, *ђѣдови* Селъ, *ђѣдовима* За м, *ђѣдовина* Бј м Гр М м, *ђѣдѣс* Кос м, *ђѣдово* За; *ђѣѣр* Бј Гр Др м З п/м Куч Рад Сј м, *ђѣѣра* Бал м Г м Гр Граб Каћ м Кос м Ра Радиј Селъ Х, *ђѣѣру* Др, *ђѣѣре* Јаб Радиј, *ђѣѣром* Гр Рад Радиј, *ђѣѣри* Бј За м ЗТ Кос м Радиј, *ђѣѣрд* Др Јаб Кос м Радиј, *ђѣѣре* Кос м, *ђѣѣрима/ђѣѣрима* Бј, *ђѣѣрови* Бал м Др м Жив Кал м Каћ м Кос м Селъ м, *ђѣѣровѣ* Др м, *ђѣѣровима* Сј м, *ђѣѣрова* кућа З; *ђѣѣница* Заб м, *ђѣѣница* М м, *ђѣѣницу* Каћ м, *ђѣѣнице* Бук, *ђѣѣнце* Бук Др Кос п/м Рад, *ђѣѣница* Селъ м, *ђѣѣницама* Кос м, *ђѣѣницама* Селъ м, *ђѣѣничу* Јаб, *ђѣѣчица* Др, *ђѣѣчица* Рад, *ђѣѣчице* Кал м, *ђѣѣојачки* Рад, *ђѣѣојачкѣј*

ДБ, *ћвѣјка* Др ДС м З п/м За м Куч Ра, *ћвѣјци* З, *ћвѣјку* Бал м Бј З Заб м Зав м Јаб, *ћвѣјку* Г м З м Х м, *ћвѣјко* Бј, *ћвѣјком* Гр ДБ Кос м, *ћвѣјке* Бј Бук ДБ З м За м М м Рад Х м, *ћвѣјке* М м, *ћвѣјцицу* Г м, *ћвѣјцицама* Каћ м, *ћвѣвѣла* Ам, *ћвѣвѣње* ЗТ; *ћѣл* Селъ, *ћѣлути* Ам, *ћѣлке* Ам; *ћѣца* (у свим селима); — *кућѣла* Сј м, *кућѣлу* Ам, *кућѣље* Др Ра; *нѣћѣла* Ам Др, *нѣћѣље* Бал м З Јаб Рад, *нѣћѣли* Рад, *нѣћѣлу* За м Радиј, *нѣћѣлом* Кал м Каћ м Радиј; — *стѣћети се* За, *стѣћѣла се* Зав м Каћ м, *узмрћеше се* Кос итд.;

ћѣрати ДБ Куч Ра, *ћѣрам* Г м, *ћѣрѣш* Кал м Куч, *ћѣра* ДС м Куч, *ћѣрамо* ДС м Х м, *ћѣрају* ДС м Јаб Кал м Селъ м, *ћѣрѣ* Бал м, *ћѣрала* Б м Лу, *ћѣрала* М м, *ћѣрѣли* Б м М м Х м, *ћѣрѣли* Јаб Куч Селъ м, *ћѣрѣј* Буч Гр ДС м Куч Ра Сј м, *ћѣрѣт* Ам, *дѣћѣрѣ* Гр, *дѣћѣрамо* Др, *дѣћѣраше* Чи м, *дѣћѣрѣ* Гр Заб м, *ишћѣрати* За м Селъ м, *ишћѣрѣш* Кал м, *ишћѣрѣ* Ра, *ишћѣрамо* Селъ м, *ишћѣрају* ДС м, *ишћѣрају* Г м, *ишћѣра* Ам Жив, *ишћѣрасте* Кос, *ишћѣраше* Кос Рад, *ишћѣраше* М м, *ишћѣрѣ* Куч, *ишћѣрѣ* Г м, *ишћѣрѣли* Ам Буч Др За Заб м Рут Селъ, *ишћѣрѣли* З, *ишћѣрѣј* За, *нѣћѣрѣли* Заб м, *дѣћѣрѣ* М м Х, *дѣћѣрѣ* З м, *дѣћѣрѣ* Кос, *дѣћѣрасмо* Каћ м, *дѣћѣраше* Бј м Гр Заб м Рут Селъ Сј м, *дѣћѣраше* Б м, *дѣћѣрѣше* М м, *дѣћѣрѣ* Жињ Јаб, *дѣћѣрѣ* М м, *дѣћѣрала* Граб, *дѣћѣрѣли* ДС м Жињ За м Заб м Јаб Кал м Куч Ра Селъ м, *дѣћѣрѣли* Селъ м, *дѣћѣрѣј* Кал м М м, *дѣћѣрѣј* М м, *дѣћѣрѣт* Јаб Кал м, *дѣћѣрѣто* Ам, *дѣћѣрѣте* Ам, *пѣћѣрѣ* Лу, *пѣћѣрѣ* Х м, *пѣћѣрѣмо* Гр Зав м, *пѣћѣрају* Јаб Рад, *пѣћѣрѣ* Гр, *пѣћѣрѣ* Б м, *пѣћѣрѣли* З Зав м Јаб Ра, *дѣћѣрѣше* Х м, *пѣћѣрѣло* Граб Кос м, *прѣћѣра* Јаб, *прѣћѣрѣли* Бук, *прѣћѣрѣт* Буч, *рѣшћѣрѣли* Јаб, *сѣћѣрѣ* Куч; *бршћѣла* Куч, *жшћѣти* Бук, *пѣжшћѣла* Ам, *ужшћѣла се* Куч, *заврћѣло* Кос, *запушћѣло* Др, *лѣћѣти* Буч, *дѣлѣће* Заб м Кос, *налѣћѣше* Буч, *прѣлѣће* Рут; — *Сшћеска* Ам Заб м, *у Сшћеску* Жив м, *ћѣотинѣ* Јаб, *ћѣотина* Х итд.

Јотовање се никада не врши на морфемској граници у ликовима попут *дѣјелита* (← од-дјелита) Ам, *дѣјелити* Јаб; *пѣдјелита* била браћа ДБ, *пѣдјелити* М м и сл., као и у имперфективних глагола насталих од перфективних преобликовањем, нпр. *раздѣјѣлѣвати* Чи м.

Имамо, осим тога, и *тјѣскоба* Др м (поред *ћѣскоба* Ра), *тјѣштѣве* руке (: тијесто) Јаб, — *стјѣнама* Буч За м Јаб, преко *Стјѣнѣца* Сј м, *стјѣнка* ('стеница') Др м, *Стјѣнѣчица* Куч, *тјѣснац* Гр, тј. у изведеницама и облицима с кратким слогом према којима стоје неизведенице и облици с дугим слогом.

Биће да је аутентично и *дјѣло* ('део?') у примеру: Лјѣсице извукле од гаћа *нѣко дјѣло* Бј.

Према домаћој *Сшћесци* стоји историјска босанска *Сутјеска*: *бѣли* на *Сутјесци* Зав м, *пѣгинѣ* на *Сутјеску* З.

Нису аутохтони ни ликови типа *дјѣце* Ам За м, *дјѣци* Селъ м, *дјѣверо* Ра, *дјѣвѣла* Ра, *Дјѣтѣнѣци* ЗТ. Без обзира на то што су "унесени... из

hə/sɑj/ (тур. *giyisi*) М м, *həmoə* (тур. *gem*) Селъ, *hərdək* (тур. *gerdek*) Др м З м За м, *həçirmə* (тур. *geçirme*) Г м, *hütürə* (тур. *götürü*) Ам, *obənħija* (према тур. *beng*) Др и сл., па и *uəñħija* (тур. *üzengi*) Куч, *uəñħiyu* Рад;

ihindüjə (тур. *ikindi*) Б м, *hündiu* Др м, *pəshəsh-pəshəsh* (тур. *peşkeş*) За, *həyif* (тур. *keyif*) М м, *həmerə* (тур. *kemər*) Кос, *hərestānskə* (према тур. *kereste*) Каћ м, *həten* (тур. *keten*) Заб м, *hətenüştə* Рад, *həfīnə* (тур. *kefin*) М м, *həfīnə* Бал м Др м, *üshür* (тур. *Üskür*) Рад, *shəher* Бал м З м Јаб М м Рут Х м, *shəhərūm* З м, *shūhür* (тур. *şükür*) Сј м, *bögu shūhür* Х м, — *Shākir* (тур. *Şakir*) Каћ м и сл., па и *pəshür-pəshürəm-pəshürima* (тур. *peşkir*) За, *həsa*⁹¹² (тур. *kese*) Селъ, *həsu* Јаб, *u həsu* Жив Селъ, *həshkə* (тур. *keşkek*) Х м, *uəñħija* (тур. *üzengi*) Куч.

Говори се, међутим, и *pəshür* Ам Бал м Сј м, *pəshür* М м, *pəshürə* Кос м Сј м, *u kəse* Рут, а само *askeri* (тур. *asker*) Ам Бал м, *kirāciyə* (тур. *kiracı*) Јаб, *kirācılık* Бј и сл.

с) Имамо, осим тога, и *h* ← *ğ* у *bələħija* (тур. *bileği*) Др м Селъ м, *bələħiyu* Ра, *bələħija* Г м, *bələħija*⁹¹³ Селъ, али *bukaği* (тур. *bukaği*) Ам, *leğen* (тур. *leğen*) Куч.

Појавом оријентализама (и променом *g*, *k* → *h*, *h*) повећао се број лексема с палаталима *h* и *h*, али и број лексема са секвенцама *ge*, *gi* и *ke*, *ki*.

401. а) И овде имамо нејасно *h* у *uħə* Кос, *uħala* Ра Рад, поред *uħijə* Куч, *uħijə* Ам Куч Рад, *uħijə* Ра⁹¹⁴.

б) Није забележено *h* у *koħi* (козји), али јест у *ləməħşə* Кос Рут Селъ, поред *ləməşə* Рут.

Чини нам се да би *ləməħşə* требало пре посматрати заједно с ликом *orujşə* (т. 338d) него с *uħala* и сл. Фонетским променама (јотовањем) преобликован је наставак *-je* у огромној већини збирних именица у *-e*

⁹¹² Вуш. ДИХ 16 (*кеса*), Пиж. Кол. 109 ("досљедно"), а тако и у Херцеговини (према Пецо Ишћа I 258), Станић Уск. I 130.

⁹¹³ Форму са *-u*- и *-h*- бележи и Пижурица у околини Колашина (Пиж. Кол. 64). О односима *shəher/shəker*, *leğen/leğen* и сл. на штокавском подручју, и нормативним питањима с тим у вези, исп. чланак А. Пеце, *Прилог нормирању ријечи оријенталног поријекла у нашем језику*, НЈ XXII/1-2 (1976) 18-23.

⁹¹⁴ У чланку М. Станића *Порекло гласа h* у речима уђати, коћи и сл., ЈФ XXX/1-2, 605-609, дат је преглед говора у којима се ови ликови јављају и преглед различитих њихових тумачења. Станић је закључио да "треба, ипак, признати да у свему овоме (у питању порекла гласа *h* у речима *коћи*, *уђати* и сл.) има доста нејасног и хипотетичног" (стр. 609). Напомињемо да Станић није узео у обзир и Белићеву подршку Вушовићеву мишљењу: "У говорима јужнога типа развијају [се] гласови *č*... и *ž*..., тј. меко *с* и *з*, који се гласови у нашем језику налазе у гласу *h* и *h* као њихов фрикативни део. Отуда је дошло да се *ž* може лако изговорити и као *h*, пошто је експлозивни део (високо *д*) у њему врло слаб (исп. о томе код Вушовића ДЗБ III 17)" (ЈФ XIV 168).

(нпр. *коле, грошће, робље, трње, пруће* итд., па тако и *оруже* и сл.). Како нема свако село своје *Јаворје* (топ.) Заб м, то је, практично, -је престало бити творбени формант збирних именица. Тако је дошло, вероватно, до укрштања облика и настанка ликова *лемежће* (исп. *васажће, грошће* и сл.) и *оружље* (исп. *робље, сноплје* и сл.). У прилог овој претпоставци (и само претпоставци) ишла би укрштања типа *дрваљшће* Чи м, са *ћ* добијеним јотовањем, са аналошким *ш* (: *лишће?*) и *љ* из *дрваљд* (?). Можда је још загонетније *руководжће* Кос, са *ћ* добијеним јотовањем, али и *ж* којег нема у основној речи *руковод*. *Руководжће* је могло настати укрштањем двеју основа: *вез-ати* и *-вед* (рук-вед) или је, као и у *лемежће* (?), цело *-жће* аналошко.

d. Консонанти *Ѓ* и *Ї*

402. То су фонеме с највећим дистрибуционим ограничењима. Та су ограничења нарочито велика за *Ѓ*, које бележимо само у медијалној позицији, испред вокала, и само у неколико лексема. Палатални констриктив *Ї* јавља се и у иницијалној и у медијалној позицији. Посебан случај представљају узвици попут *Ѓ-Ѓ* (за терање кокошију) ДС м Х или сл.⁹¹⁵

Наведена ограничења компензирана су изузетном фреквенцијом лексема са *Ї* и (само *Ѓутра*) са *Ѓ*.

403. а) Констриктив *Ѓ* води порекло од секвенце *зј* (и *зј* ← *зљ*):

у *Ѓутра* Гр Др п/м ДС м Жив З п/м За м Кал м Каћ м Кос м М м Радиј Сел м Х п/м, *Ѓутре* Рут С⁹¹⁶;

у *кџџ* Зав м, *Кџџ* ст¹⁶на Ра, али недоследно, јер се говори и *кџџљ* Сел, па и *кџџл* стаза Зав м (што не мора бити аутентично).

б) У процесу јекавскога јотовања настало је *Ѓ* у секвенци *џе* ← *зје* (← *зв*):

Ѓјес Зав м, *Ѓјести* Буч, *Ѓједи* Др м, *Ѓјела* Јаб, *Ѓједи* Ам Бук Буч Кос м, *Ѓједи* За; *Ѓјелица* Куч.

Забележено је, ипак, и изнимно *Ѓјес* Б м.

с) Немамо потврда за *Ѓ* у ликовима попут *Ѓједна* Сел м и сл.

404. На исти начин, у процесу јотовања, добијено је најчешће и *Ї*, али је лексичка заступљеност те појаве овде неупоредиво већа.

а) Имамо редовно *Ї* ← *сј* (← *сљ*):

у *Їутра* Ам Б м Буч Гр Др м ДС м Жив За м Каћ м Кос м М м Радиј Сел м Сј, *Їутре* Ам Б м Буч Др Жив Жињ За п/м Јаб Кал м Кос

⁹¹⁵ Исп. горобилски узвик за вабљење омаца: *пџџ* ђиц!

⁹¹⁶ Забележено је једанпут и *Ѓутра* Бј, што треба тумачити на исти начин као и еквиваленте типа *деца* и сл., тј. покушајем да се говори "књижевним" језиком.

Рут Селъ м, *сѹтри* Јаб, *сѹтрѡдан* Гр, *сѹтра-дан* Гр Јаб, *сѹтрѡдан* Ам Буч
Гр Др Жив Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч Рут Селъ Сј м Чи м, *сѹтре-дан*
Ам Гр Радиј, *сѹтри-дан* Бј Буч Др З п/м За м ЗТ Јаб, *прѣсѹтра* Радиј,
прѣсѹтре За м, *прѡсѹтра* Буч, *прѡсѹтра* М м;

у *сѹи* (се) Ам Кос Сј м, *сѹе* се пушке Ам, *сѹјно* Кос м, *сѹсѡдѡ* се Селъ;

у *пѡси* Др м Јаб Селъ, *пѡсем* За, *пѡсам* Др (исп. и *пѡја* вјеро Б м, с
метатезом секундарнога *ј*), *пѡсѡлужам* М м;

у *прѡсѡк* Др Ра, *прѡсѡци* Ам М м.

Исп. и изнимно *сѹрено* свѣ доље З м, али *сѹјрило* ДС м и сл.

б) Знатно је више потврда за *се* — *сје* (— *сѡ*), посебно ОНИХ с основном
(-)сѡд-, (-)сѡк- и (-)сѡт-:

сѡсти Кос Селъ м, *сѡдок* Куч Рад, *сѡде* Ам Рад Селъ м, *сѡдоше* Куч,
сѡ ДС м Селъ м, *сѡла* Бук Буч ДБ Селъ м, *сѡли* Гр Др м Кос, *сѡдем* Ам
Куч Ра Селъ м, *сѡдеш* За Радиј, *сѡдѡ* Др м ЗТ Куч Ра Рад Селъ, *сѡдомо* Буч
За Јаб Кос Радиј Рут Селъ, *сѡду* Ам Буч За Јаб Кос м Куч Радиј Рут, *сѡди*
Гр За Јаб Кос Куч Ра Рад Селъ п/м Сј м Х м, *сѡте* Жив м Кос Радиј Рут
Селъ м, *сѡнем* Х м, *сѡне* Гр Кос м Селъ м, *сѡнеш* З м, *сѡнемо* Г м,
сѡну Буч, *сѡни* Жив Зав м, *зѡсѡла* Зав м, *зѡсѡли* Ам Кос Сј м, *зѡсѡле* Буч,
зѡсѡду Ам, *зѡсѡли* Гр, *пѡсѡли* Рад, *пѡсѡли* Б м, *пѡсѡну* Бј м, *пѡсѡдемо*
Жив м, *прѡсѡло* Кос; *сѡжет* Г м, *сѡжети* Ам Селъ м, *сѡдило* Бал м Селъ
м, *сѡило* Г м, *сѡдели* Кал м Каћ м, *сѡдим* Др м Кос м Куч М м, *сѡдим*
М м Х м, *сѡдиш* Лу Рад Радиј, *сѡди* За Рад Радиј Сј м Х, *сѡди* М м
Х м, *сѡдимо* Г м Др Жив Јаб Селъ, *сѡдимо* За, *сѡдите* Кос, *сѡде* ДБ Жив
З За Рад, *сѡду* Бал м Буч ДС м Каћ м Кос м, *сѡдећи* Рад Селъ м Сј м,
пѡсѡди З м, *пѡсѡдимо* Јаб, *пѡсѡдимо* Жив; *сѡдајте* Рут, *пѡсѡдѡше* Бал м,
пѡсѡдомо Јаб Радиј, *пѡсѡдају* Др, *пѡсѡдали* Гр; *сѡдалице* Б м, *сѡдалом* Чи
м, *сѡдница* Ам, *зѡсѡда* Куч, *зѡсѡде* Сј, *зѡсѡди* Ам, *зѡсѡду* За, *прѡсѡдник* Бал
м Бј З п/м, *прѡсѡдника* Бј м, *прѡсѡднице* Б м, *старѡсѡдници* Каћ м;

сѡћи Жив, *сѡкѡ* Ам Кал м М м Селъ Х м, *сѡкло* Х, *сѡкли* Гр Жињ Јаб
Кал м Ра М м, *сѡкле* Селъ, *зѡсѡкли* За м, *иѡсѡли* М м, *иѡсѡло* ДС м, *иѡсѡло*
Кос, *иѡсѡли* За м, *иѡсѡчене* Заб м, *нѡсѡкли* Сј, *ѡсѡли* Х м, *ѡсѡкѡ* Кал, *ѡсѡкѡ*
се (кукуруз) Куч, *ѡсѡкли* Каћ м, *ѡсѡчено* Буч За, *ѡсѡчени* Куч, *пѡсѡкѡ* Буч,
пѡсѡкѡ М м Х м, *пѡсѡкли* За м, *пѡсѡчено* Рут, *прѡсѡкѡ* Куч, *прѡсѡкли*
З Јаб Кал м Сј, *прѡсѡчен* Ам, *прѡсѡкѡ* ЗТ, *иѡсѡли* З; *сѡцѡли* Гр, *иѡсѡдам*
Жив м; *сѡкѡч* Буч, *сѡкѡра* М м, *сѡкире* Жив м, *сѡкиру* Ам Кос Сј, *сѡкиром*
ЗТ, *сѡкире* Рут, *сѡкирама* За м Јаб Рут, *сѡкирице* Рут, на *сѡкирици* Ам,
сѡча Ра, *пѡсѡк* За м Кал м Ра, *пѡсѡка* Др ЗТ, *прѡсѡсѡк* Ам Гр Жив Ра
Селъ, *прѡсѡсѡка* Бал м, у *прѡсѡсѡку* Селъ, *прѡсѡке* Жив; *сѡкирати* (се) Кос,
сѡкираш (се) Јаб, *сѡкира* се Др м; *сѡкирациѡ* Др, *сѡкирациѡје* Др (в. и
пр. у т. 253а);

сѡтило се Ам Гр, *сѡтила* се Рад Радиј Сј, *сѡтим* се Ам Зав м, *сѡти*
се Бал м, *нѡ сѡти* се Кос м, *ѡсѡти* Ам, *ѡсѡтило* Гр Жив Кос м, *ѡсѡтила*

Др, *оџетѣ* Кал м, *пџетѣм* Кос; *нѣ џетѣм се* Др м, *џетѣм (се)* Буч Др м Жив Кос м Селѣ Х, *џетѣш се* Буч З м, *џѣхам (се)* Гр Јаб Лју М м Ра; *џџетѣм* ДС м За м Кал м, *џџетѣ се* Др м, *џџетѣју* Кал м; *џџѣш* Сј; *прџџетѣџем се* Каћ м; *џџѣшџо* Јаб; *џџѣшј* За, *пџџетѣ* За м и сл.

Исп., осим тога, и:

џџѣр Ам Гр, *џџѣрин* Сј п/м Чи м, *џџѣрина* Кал м Чи м, *џџѣрѣну* Заб м, у *џџѣрѣну* Жив п/м, *џџѣрни* Гр;

џѣме Гр Др Жив Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч Рад Х м, *џѣмена* Ра, *џѣмена* Бал м, *џѣменима* За, *џѣменачу* Кос м, *џѣменица* (конопља) Ам Др ЗТ Јаб, *џѣменице* Јаб Рад, *џѣменка* (конопља) Бј Др Х м, *џѣменку* Гр Каћ м, *џѣменѣ* (конопље) Ам, *џѣмена* Јаб, *џѣменѣ* Рад; *на џѣменѣ* / *на џѣменѣ* Сј м; *џѣџа* М м;

џѣниџѣ Г м Ра Радиј Рут Сј м Чи м, *џѣниџѣ* Бал м Кос м, *џѣниџѣ* Г м, *џѣниџи* Бал м ДС м Заб м Кал м, *џѣниџи* Каћ м, *џѣниџу* Бј м Г м Гр ДС м Селѣ м Чи м, у *џѣниџу* Кос, *џѣниџак* Жив, *џѣниџаци* ДС м, *џѣниџки* Каћ м;

џѣниџтѣ Ам, *џѣниџтѣма* Рут;

џѣра Ам, *џѣрнатѣ* вунѣ За м; *за џѣрџоџ* М м;

џѣџеница Др м.

Примере типа *киџело* в. у т. 347е, а оне типа *пџѣ* и сл. у т. 447а.

Врло ретки примери са *сје* забележени су углавном од писмених особа:

сјџѣдиџаше Селѣ м, *сјџѣџиџу* (није домаћа лексема) Чи м, *сјџѣ* ДБ, *сјџѣме* Ра Рут, *сјџѣмена* За м, *сјџѣниџѣ* Ру, *сјџѣниџтѣ* Рут, *старџѣџѣџниџак* Каћ м, — у *пџџѣту* (није домаћа реч) Бј. Исп., осим тога, и вок. *сјџѣџџо* Др (: сиџѣда).

Ако се узму у обзир релативно бројне подударности у говору северозападнога дела срб. Полиња (прибојски крај) са севернијим подринским јџѣвским говорима (у којима су овакви ликови регуларни⁹¹⁷), онда понеки од наведених примера и не би морао бити неаутохтон⁹¹⁸. Чињеница је, међутим, да се овакви ликови не могу, ни бројношћу ни фреквенцијом, уопште поредити са онима у којима је извршено јџѣвање.

с) Имамо, уосталом, и доследно *џѣ* ← *сџѣ* (← *сџѣ*) у *џѣџок*, *пџѣџџџити*, *џѣџџџџ* и сл. (т. 361а).

405. Спорадично се јавља *џ* ← *з* у позицији испред *ђ*, а *џ* ← *с* у позицији испред *ђ*:

⁹¹⁷ Исп. Смићћ Обадн 61, Тешћћ Љџџт. 207. Међутим, у Турк. ГЦ 214 имамо само *џџѣла*, *џџѣли* и сл., а то је село северније од Обадн.

⁹¹⁸ Опрезан је био и Туровић у тумачењу својих "14 примјера у којима није дошло до промјене фрикатива *с* у *џ* од *јџѣ*" (Тур. Јат 304).

з *ћедојкам* ДБ;

ићера Г м, *ићерала* Зав м, *ићераше* Др Кос, *раћерај* Б м, *ићеду* М м, *ићела* Гр, *ићер* Бал м и сл.

И у тим и таквим позицијама имамо, по правилу, делимично палатализованано *ж'* и *ш'*, тј. алофоне фонема *ж* и *ш*⁹¹⁹ (који у раду најчешће нису посебно обележавани).

406. Коначно, *ѓ* се јавља и као формант за творбу хипокористика: *Бѓса* (хип. од Бѓгдан) Јаб, *Мѓса* (хип. од Мѓтра) ДБ⁹²⁰.

Бележимо га и у узвику за терање оваца или волова: *ѓѓ* (са приближно таквим нагласком) М м, *ћѓ* *ћеш*, *ѓѓ!* М м и као узвик за терање кокошију: *ѓ-ѓ*, *ѓ-ѓ-ѓ* ДС м.

407. Н а п о м е н а: Ликовима типа *иѓести*, *ѓести* и *ѓедочити* комплетирана је лепеза јекавских јотовања, која обухвата секвенце *лје*, *нје* (т. 389); *бје*, *вје*, *мје* и *пје* (доследно само у гл. VI врсте типа *живѓети*, спорадично у *мѓесто* и сл., т. 390); *дје*, *тје* (готово доследно, т. 398); *ц(ѓ)је* (уз нека одступања, т. 399); *зје* (т. 403b) и *с(ѓ)је* (т. 404b, с). Тиме се показује аутохтоност полимскога јекавизма одн. секундарност спорадичних скавизама типа *деца* или *лепо* (изузимају се загонетне бродаревске форме типа *бѓжѓли/бѓжѓли* и сл., т. 340), као и несумњива припадност говора срб. Полимља одн. западнога Санцака југоисточној грани јекавских говора.

4) КОНСОНАНТСКЕ ГРУПЕ

408. Судбина неких консонантских група приказана је у претходном излагању о појединим непалаталним одн. палаталним (кон)сонантима. Овде ће бити наведени забележени примери неких других група, углавном оних које показују одступања од правила дистрибуције у стандардном језику или су, због прилика у неким другим говорима, дијалектолошки релевантни⁹²¹. Из лингвистичких и практичних разлога подељене су у шест група: сонант+сонант, сонант+опструент, опструент+сонант, опструент+опструент, *с* и *з* + непчани сугласник, два иста сугласника.

а. Група сонант + сонант

409. а) Група *вл-* остаје готово увек неупрошћена, а изузетно је ретко *вл-* → *л-* (т. 360а).

⁹¹⁹ Исп. и Вуковић П-Др. 47, Пецо ГИХ 93.

⁹²⁰ Много више оваквих примера наводи се у Пик. Кол. 87 и Станић Уск. I 82.

⁹²¹ В. у П. Ивић, *Иновитар фонетске проблематике штокавских говора*, ГФФНС VII (1962-1963) 107-109.

b) Група *-ен-* остаје доследно неизмењена у ликовима типа *главни, давно* и сл. (т. 360с).

c) Група *вр-* остаје неизмењена у *вретено* (т. 360b) и *врѐме/врѐме* (т. 336а).

d) Група *-ел-* → *-љ/-ел-* у *остаља/оставља* и сл. (т. 361b).

410. a) Група *мл-* = *мл-* (никада **мн-*) у *млад, млада, млада* итд.

b) Група *мн-* → *мл-* у *малео* Ам Бј Бук Буч Г м Гр ДБ ДС м З п/м За м Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос п/м Куч М м Ра Рад Селџ п/м Х м Чи м, *малеи* Ам Буч Сј м Х м; исп. и *размлажало се* Х м); ја *млим* Кос м.

Говори се, међутим, и *малео* Бук Каћ м Ра (исп. и *змново* Јаб).

c) Група *-мн-* → *-мл-* (ретко) / *-мн-* (често) у *најамликџ* Селџ м; *ед млим* Кос, *ед млим* Г м Др Жињ За м Јаб Сј / *најамник* Бал м, *најамника* За м ЗТ, *најамнике* Кос м; *ед млим* Каћ м, *ед млим* Б м Бал м Бук Буч Г м Гр Др ДС м З За м Заб м Јаб Кал м Куч Радиј Селџ Х м итд.

Исп., осим тога, и *осамнџс* Буч Г м Гр Граб За Заб м Зав м М м, *осамнџста* Гр, *осамнџста* ДС м Чи м, *седамнџс* Ам З Јаб Рад Рут Селџ п/м Х Чи м, у *седамнџстај* Куч итд.

d) Група *-мн-* → *-ен-* (доследно) у *еувно* Ам Бал м Буч Др п/м Жив За м Јаб Кал м Каћ м Куч Ра Рад Селџ п/м Х м, *еувна* Буч Зав м М м Селџ, на *еувно* Куч Лу.

Исп., међутим, *тамно* Др, подржано ном. сг. м. р. *таман*.

e) Група *-мљ-* остаје доследно неизмењена у *земља* Бј Зав м Г м Каћ м, *земље* Граб ДБ М м Радиј, *земље* М м, на *земљи* Буч Јаб, *земљу* Ам Г м ДБ Др п/м ДС м Жињ За п/м Јаб Кал м Кос м М м Ра Рад Радиј Селџ п/м Х м Чи м итд.

f) Група *-мџ-* → *-мљ-* у *сламљача* Ам, *сламљачу* ЗТ и *сумљам* Зав м, *сумљџ* Рад, али не и у *замљаче* (јабукџ) Кал м.

Н а п о м е н а: Говори срб. Полимља спадају, дакле, међу оне који имају *давно* и *еувно* (али *тамно*), *млад* и *малео*, *земља* и *сумља*⁹²², што је све у складу с њиховом дијалекатском припадношћу и географским положајем.

b. Група сонант + опструент

411. a) Групе *-мк-*, *-мџ-* и *-мч-* остају неизмењене у *мамка, мамџи* и (вок. сг.) *мамче* (в. т. 138b, а исп. и примере у т. 177). Забележено је једино *мк* → *нк* у *ис тџнке* Селџ.

⁹²² В. у чланку П. Ивића *Развој принципа дистрибуције фонема у српскохрватском језику*, Књ I XV/2 (1968) 29.

b) Група *-мд-* остаје неизмењена у *седамдесет, осамдесет* (пр. у т. 229b).

c) Група *-мт-* → *-нт-* у *пнтѣм* Ам ДБ Заб м Каћ м М м, *пнтѣм* Бук За п/м Ра, *не пнтѣм* Гр ДБ, *не пнтѣм* За м Кал м Ра Чи м, *пнтѣш* Зав м, *пнтѣ* Куч, *не пнтѣ* Граб Жињ, *пнтѣла* Г м, *зпнтѣ* Бал м ДБ, *зпнтѣло* ДБ Куч Лу Рад Сељ м Х, *зпнтѣло* Ам ДБ Јаб Кал м Куч Ра Сј м Чи м, *зпнтѣло* М м, *зпнтѣла* Г м З м Х м, *зпнтѣла* Х м, *зпнтѣла* Др м З м Заб м Кос м Ра Рад Радиј, *зпнтѣла* Жив Кал м Ра, *зпнтѣли* Заб м, *ппнтѣти* Каћ м, *упнтѣ* Бук, *упнтѣло* Гр Радиј, *упнтѣло* Јаб, *упнтѣла* За Сј м; *зпнтѣив* Кал м, *пнтѣив* Буч (па и *пнтѣиве* Ра); *пнтѣ* Јаб, *зпнтѣ* Жив и сл.

Спорадично се, ипак, може чути и *не пнтѣ* Б м, *зпнтѣло* Кал м (исп. и *пнтѣиве* Јаб).

d) Занимљиво је и њт ← нт ← мт у *зпнтѣло* Ра × 1.

412. У двојству *-мш-/-нш-* у *кѣмшѣла* Буч Радиј Х, *кѣмшѣла* Радиј, *кѣмшѣла* М м, *кѣмшѣлу* Гр, *кѣмшѣле* Гр ДС м Х, *кѣмшѣле* Б м, *кѣмшѣла* М м, *кѣмшѣла* Б м, *кѣмшѣлук* З м || *кѣншѣла* Ам Буч Жив м Заб м Кал м, *кѣншѣлук* Гр За Каћ м, *кѣншѣлука* Ам, *кѣншѣлицу* Г м огледа се можда, како је већ примећено⁹²³, турски дублетизам *копѣу/копѣу* (према Шкаљићу). Стога је, као и због чињенице да није забележена промена *мч* → *нч* у *момче*, ова лексема издвојена у посебну тачку, иако има говора у којима је *нш* вероватно резултат фонетске промене⁹²⁴.

413. а) Група *-нз-* остаје неизмењена у *брѣнза* Бј (поред спорадичнога *брѣнѣ* Др); *пѣнѣла* З, *пѣнѣле* Бал м М м Радиј, *пѣнѣив* Сељ, *пѣнѣлу* З, *пѣнѣлу* Ам Бал м, *пѣнѣлу* Кал м Каћ м.

Нема, дакле, промене *нз* → *мз* својствене северозападним ијекавским говорима⁹²⁵.

b) Група *-нс-* → *-кс-* у оријентализму *ѣксѣн* (тур. insan) Буч Др Жињ З М м Каћ м Ра Рад, *ѣксѣн* З м Х м, али се у говору Муслимана може чути и *ѣнсѣн* За м Сј м Чи м, *ѣнсѣну* Др м, *ѣнсѣнски* За м (претежно у прибојским селима)⁹²⁶.

c) Група *-нт-* → *-мт-* у *одјѣдѣмѣт* Г м, али се говори и *јѣдѣмѣт* Зав м, *одјѣдѣмѣт* Ра (најчешће, иначе, *јѣдѣн ѣт*).

⁹²³ Пецо ГИХ 93, Дешић ЗБИЈГ 202.

⁹²⁴ Исп., нпр., Мил. Црмн. 333, Пиж. Кол. 100, Станић Уск. I 116.

⁹²⁵ Дешић ЗБИЈГ 203, Драг. Лиха 118 (чешће *пѣнѣла*), Петр. Змиј. II 196, а исп. и Симић Обадн 65 *брѣнѣ/брѣнѣ* ("понеко од старијих").

⁹²⁶ У Гор. само *ѣксѣн*, Станић Уск. I 152 *ѣксѣн/ѣксѣн*, а Пецо Ишћа I 232 *инсан/ѣксѣн/ѣксѣн*.

с. Група *опструент + сонант*⁹²⁷

414. Група *бл-* → *бљ-* у *табља*, а *пл-* → *пљ-* у *пљци*, дакле у речима страного порекла (т. 392а) (за *-бд-* в. т. 363).

415. а) Група *мл-* остаје неизмењена у *млиста* Зав м, *млисте* Бал м Бј Селъ м. За *-мл-* исп. *цигелѣ* Каћ м Кос Рут итд.

б) Група *-ем-* → *-м-/ем-* у *бѣме* Ам Др Каћ м Куч М м Чи м / *бѣме* Бал м Жив Куч Чи м, *бѣме* јѣс М м, *бѣме* (вероватно емфатично) Ра, *јабѣме* Ам. Исп. и *јѣмѣ* За и сл.

с) Група *ем-* остаје неизмењена у *ендј* Бал м Бј Зав м Јаб Рут Селъ м, *ендјѣв* Куч.

д) Група *-гњ-* → *-њ-* у *јѣње* Буч За п/м Кал м Ра, *јѣњета* Ра, *јѣњѣд* Буч За м, *јѣњѣди* Буч Ра Сј, *двоѣ јѣњѣди* За м; *јѣње се* Ра.

Тако је у прибојским селима (у Ра је забележено и *јѣњѣди*, *јѣњѣди-ма*). У осталима, пак, имамо само *јѣње* Ам Б м Бал м Бј Гр Др п/м ДС м З Зав м ЗТ Јаб М м Кос Селъ п/м Х п/м, *јѣњетом* Јаб, *јѣњѣд* Ам ДБ Каћ м Рад Радиј Рут Селъ м Х м, *јѣњѣди* Куч Селъ м; у *Јагњило* Др, на *Јагњила* М м.

Ово је још једна изоглоса која дели северозапад срб. Полимља од његовог средишта (Пријепоље) и југоистока (Бродарево). Као и многе друге, и она полази са југозапада и наставља се даље на север. Правац њенога пружања може се сагледати ако се упореди *јѣње* и сл. у ист. Херц., Пиви и Дробњаку, околини Прибоја, Љештанском, Обадима, Узовници, Тршићу и Г. Цапардама⁹²⁸, с једне, и *јѣње* и сл. у Вушовићевим говорима, Ускоцима, околини Колашина, околини Пријепоља и Нове Вароши, Горобиљу, у селима између Пожеге и Дивчибара (према нашим истраживањима) и Шумадији, с друге стране⁹²⁹.

е) Говори се *гњѣло* За м и *гмѣлиѣ* крушакѣ За м.

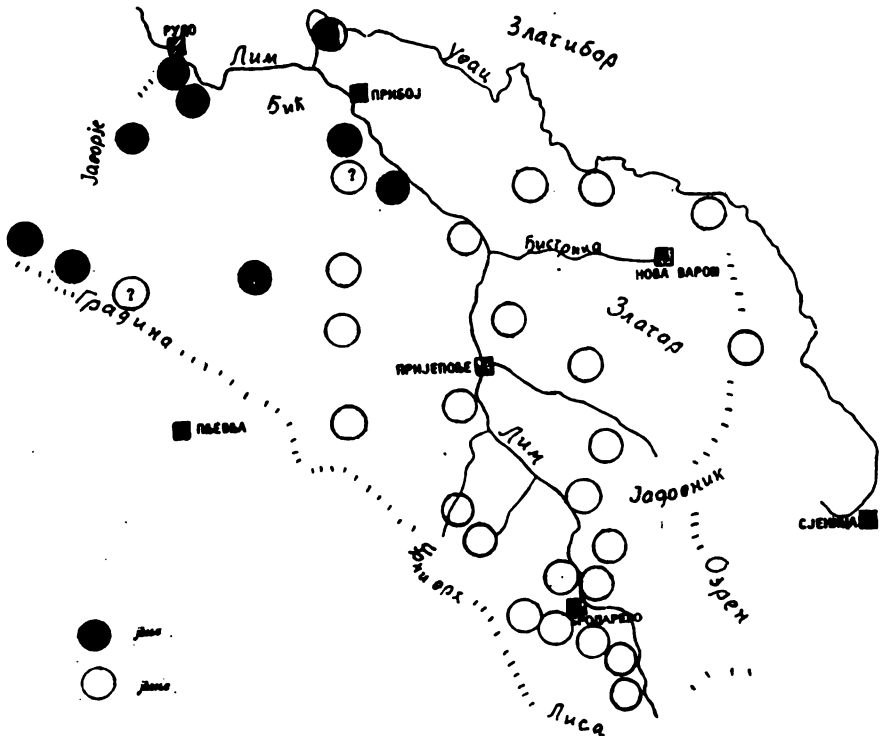
416. а) Група *дм-* → *гл-*, али, као и у многим другим сродним говорима, само у *глѣто* Ам Зав м Др Јаб Рад Радиј Рут Селъ м.

б) Група *дм-* → *м-/дм-* у *окѣ Митровѣдана* Др, *до Митрова^нѣ* Сј м, *окѣ Митрова^нѣ* Кал м; *Митра* ДБ / *Дмитровѣдан* ДБ Др; *Дмитра* ДБ, *Дмитар* Јаб.

⁹²⁷ Групе су, уз ретка одступања одн. стајања, наведене азбучним редом прегледности ради. Тиње се понекад раздвајају и неке међусобно сродне групе (нпр. *жл* и *чл*, *зр* и *ср* и др.), а спојено је, нпр. *сл* у *мѣсла* и *-сл-* у *мислим* (у једну тачку). Класификација релевантних консонантских група у овом раду је, у ствари, компромис између чисто лингвистичке (Ивићеве, бел. 921) и чисто формалне (примењене, нпр., у Бук. ГЦ 216-218 и Тешић Узов. 184-186).

⁹²⁸ Пецо ГИХ 103, Вуковић П-Др. 11, Тешић Љешт. 208, Симић Обади 63, Тешић Узов. 184, Ник. Тршић 410 ("знатно ређе *јѣње*"), Бук. ГЦ 217.

⁹²⁹ Вуш ДИХ 49, Станић Уск. акц. 127, Ник. Кол. 106, Гор. 668, Стев. Груза 460, Рем. Шум. 204.

Карта бр. 8: Судбина групе *-ел-* у *јање*

с) Насупрот томе, остаје доследно неупрошћена медијална група *-дл-* у нашем прилогу *ддма* Бал м Бј Бук Буч ДС м Гр З м За п/м Јаб Кал м Кос Куч Радиј Селј Сј Х Чи м.

д) Група *-дл-* → *-н-*, готово редовно, у презентским (и императивним) облицима глагола *пасти* и композитама:

пднѐм Кос Селј м, *пднѐш* Др м Куч, *пднѐ* Ам Бј Г м Др З м За Јаб Каћ м Кос п/м Куч Радиј Селј п/м, *нѐ панѐ* Селј м, *пднѐу* Кал м; *пдни* Живѐ Кос м Селј м Х м; *ддпанѐ* Селј; *ддпани* се домаћину ђевђјка Јаб; *испанѐ* М м Рут, *испднѐ* М м, *напанѐу* Бал м Гр Јаб; *напдни* Б м; *дпанѐ* Зав м, *препанѐм* Каћ м, *прдпанѐ* Бал м За м Кал м, *пропднѐ-пропднѐу* М м, *рдспанѐ* (се) Кал м, *спднѐ* Ам, *упанѐм* Јаб и сл.

Говори се сасвим спорадично и *пднѣм* Каћ м, *пднѣ* Ра, *прѣпаднѣ* Кал м, *уладнѣ* Селъ.

е) Честа је, иако не у толикој мери, и редукција *н* из групе *-дн-* у осталим категоријама речи. Она, међутим, овде може бити тројака:

еа) *-дн-* → *-дн-*: *бѣднѣ* Др, *јѣдна* Чи м, *ѣзјѣдна* Селъ м, *дѣнеклѣ* Бал м и сл.

еб) *-дн-* → *-н-*:

бѣнѣм Буч Др Јаб, *бѣнѣ* Буч Др м За Јаб Кал м Куч Ра Селъ п/м, *бѣнѣмо* Ра, *нѣ бѣну* Др; *бѣни* За Јаб, *бѣните* За Јаб; *дѣнѣмо* З; *пѣленѣм* За, *пѣленѣмо* Ра;

јѣна Бал м Јаб Сј м, *јѣно* Јаб Каћ м Ра, *јѣну* Јаб Каћ м Рут Сј м, *јѣнѣм* Кос м Куч, *јѣни* Бал м;

пѣшѣну дѣбрану ДС м;

зѣно (= заједно) Кал м, *јѣнако* Селъ м, *сѣно* Кал м Ра и сл.

ес) *-дн-* → *-нн-* (уз назализацију претходнога вокала):

бѣннѣм Ра Сј, *бѣннѣш* Сј м, *бѣннѣ* Др Ра; *дѣннѣм* Жив Сј п/м, *дѣннѣш* М м, *дѣннѣ* За м Кал м, *дѣннѣ* За м Кал м; *ѣндѣнѣм* Кос м; *кѣннѣм* Сј; *шѣннѣ* Селъ, *шѣннѣ* Селъ;

јѣна Бал м За п/м Зав м Јаб Кал м Каћ м Селъ м Сј п/м Чи м, *јѣнѣ* Бук Јаб, *јѣно* Граб Др Јаб Кал м Каћ м Ра Сј м Чи м, *јѣндѣ* За Јаб, *јѣнѣ* З м За Зав м Кал м Каћ м М м Ра, *јѣндѣ* З м, *јѣндѣа* Кал м, *јѣндѣа* Кал м, *јѣнѣм* За Зав м Кал м Куч Чи м, *јѣннѣ/ѣм* За Каћ м Сј, *јѣннѣ* Граб Жив За Куч, *нѣлѣно* За, *нѣлѣнѣм* Др и сл.; *елѣннѣ* Жив м, *елѣннѣ* За м; *зѣдѣннѣ* Чи м; *јѣна* Каћ м Сј, *јѣнѣ* Каћ м Селъ м, *јѣннѣ* Сј м; *пѣлѣнѣ* дѣбрана Х м;

зѣдѣно Ам Др, *јѣнако* З м Сј м Чи м и сл. (в. и т. 452с).

Ликови с геминираним *н* изостају у нововарошким селима (забележена су само два таква примера), али су зато прилично чести у околини Прибоја⁹³⁰. Како се иде узводно Лимом, њихова фреквенција све више опада, што је у складу с чињеницом да је језгро те појаве на простору "између горњих токова Дрине и Босне"⁹³¹. Карактеристични су за говор обеју конфесија (поготову у северозападним селима), мада су, укупно узевши, заступљенији у говору муслимана него у говору православних⁹³². Као и у говорима (југо)источне Босне, геминирано *н* може имати разликовну функцију, нпр. *дѣннѣм* (: дати) / *дѣнѣм* (душом) (: дахнути), али лексичке потврде за то нису овде тако бројне као у, вероватно матичној, источно-

⁹³⁰ В. и Ђур. Јат 262 и 309.

⁹³¹ Јахић Изоглоса 79.

⁹³² Јахић (Изоглоса 76) напомиње да је сонантока геминација "најкарактеристичнија за ижевакскоштокавске источнбосанске говоре Муслимана".

босанској области⁹³³. Значајнија разлика између говора срб. Полимља и оних у (југо)источној Босни тиче се судбине групе *-дл-*, која у нашим говорима остаје неизмењена, а у источnobосанским прелази у *-л-*⁹³⁴.

И не само да изостаје промена *-дл-* → *-л-* него врло често и промене *-дн-* → *-дн-/н-/н-*, па и у претходно наведеним (и сличним) лексемама:

биднѣш Гр Др, *биднѣ* Ам Бј Г м Др м ДС м Жив Жињ З м Јаб Кал м Кос м Ра Рад Селъ м Х м, *нѣ биднѣ* Радиј, *биднѣмо* Буч ДС м, *биднѣте* Селъ, *бидну* Радиј; *бидни* Гр; *ддднѣм* М м, *ддднѣ* Ам З Јаб Кал Лу Каћ м Куч М м Селъ м, *ддднѣмо* Жив м, *дддну* Г м Др м Жив Куч М м Рут Селъ м; *ѣмаднѣ* Бал м М м, *нѣмаднѣ* Бал м; *кѣдни* ДС м; *поглѣднамо* Рут; *поглѣдни* Б м; *познаднѣ* Ам; *нѣ шѣднѣм* Ра, *нѣ шѣднѣш* Кос, *шѣднѣ* Кал м, *нѣ шѣднѣ* Селъ, *ѣдну* М м, *нѣ шѣдну* Ам и сл.;

јѣдна Ам Б м Бј м ДБ Јаб Рад Радиј Рут Селъ п/м, *јѣднѣ* Заб м, *јѣдно* Бал м Ра Сј Чи м, *јѣдну* Заб м Јаб Кал м Каћ м итд. (в. и т. 227а и 228);

гладна М м Ра Радиј, *гладно* ДС м Јаб Кос Селъ, *гладно* Сј, *гладни* Ам ДБ Жињ, *гладни* За п/м; *гѣдна* Бј; *грдна* Х м, *грднѣ* Радиј, *грднѣ* З м; *јадна* Буч Каћ м, *јадно* Ам ДС м Сј Х м, *јадни* За; *штѣднѣ* Селъ м итд. (в. и примере типа *јѣднак* у т. 215);

згдно Ам Гр Рад Радиј, *свѣдно* Ам Жив Кос м Ра итд. (нпр. *пѣ надницу* Г м, *ѣ надницу* Радиј и сл.).

417. Група *жл* остаје неизмењена у *ѣжлѣѣбе* се брвна Рут, а исп. и Туровићево *жлѣзда*⁹³⁵.

418. а) Група *-зј-* → *-ћ-/зј-* у *ућала/узјашѣ* (т. 401а).

б) Група *зн-* остаје доследно неизмењена у *знати*, *знѣм* и сл. (исп. т. 621а).

с) Остаје доследно нераздвојена група *зр-* у придеву *зрѣо* Ам Јаб Радиј Рут, *зрѣло* Гр, *зрѣла* Гр Јаб Рут Селъ м, *зрѣло* Јаб Ра Селъ, *зрѣле* Рад, *зрѣлу* Ра и сл., као и у облицима гл. *зрети* (за групу *ср-* в. ниже, т. 420е).

Насупрот томе, забележено је *здрѣка* Бал м Зав м (в. т. 429б).

419. Група *кл-* остаје неизмењена у *клѣшита* Јаб Рут Селъ м; исп. и *клѣца* ЗТ и сл.

420. а) Говори се доследно *сврдѣка* Ам Др м Зав м Јаб Рад Рут Селъ п/м.

⁹³³ Исп. Јахић Изоглоса 77.

⁹³⁴ Јахић Изоглоса 77.

⁹³⁵ Тур. Јат 277.

d. Група *опструџит* + *опструџит* (и неке вишечлане групе)

424. Готово доследно се упрощавају финалне групе *-ст*, *-шт* и *-эд* (за *-жд* нема лексичких потврда), што је у складу с географским положајем срб. Полимља и карактером његових говора.⁹³⁸

-ст → *-с* у *Блџгов*^у Радиј, *бдлџс* Ам Г м ДБ З м Кос, *вдџс* Ам ДС м Жињ Кал м Каћ м Кос м Ра Рад Радиј Селџ м Чи м, *гдџнос* Ам За Ра Рад, *гдџс* Ам, *дџжнос* Јаб Кос м, *ждлџс* ДС м З м Селџ, *јџс* Б м Бал м Бј п/м Бук Г м Гр Граб ДБ Жив Жињ За м Зав м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч М м Ра Рад Радиј Селџ п/м Х Чи м, *џ јес* Ам Јаб Кос м, *кдџс* За м, *кдрџс* Ам За м Кал м Х, *кдџс* За м Х, *крџс* Др За м Ра Селџ, *лдџс* ДС м З Зав м ЗТ Кал м Куч М м Селџ, *мдџс* Ам Кос, *мдлџс* Кос м, *млдџс* За п/м Каћ м, *моџућнос* Бј м Зав м Кос м Х, *мдџс* Бј м Бук Буч Гр ДС м Жив Заб Кос, *ндџсв*^у Ам Бал м З м Радиј, *опдџнос* ДС м Радиј, *плџс* Др м Селџ, *пдџс* Заб м Ра, *Прџјџкрс* Буч, *прдџс* Ра, *прџс* Ам, *протџвнос* Ра, *прдџлџс* За Рад, *пџс* Кос М м, *пџс* Буч, *рдџс* Ра, *расџс* Кал м, *сџс* Х, *сџлџс* Бј м, *стдџс* Др, *удџбнос* Рад Х м, *ундџкрс* З Кал м Куч М м, *рдџс* Ам Кос Ра, *чдџс* Ам Буч Г м ДБ За м Јаб Кал м Лу Радиј, *чџс* Гр, *чџс* Бј м З п/м, *шџс* Ам Бј Гр ДБ ДС м З м Кал м Каћ м Ра Селџ м Сј п/м Х м Чи м, *шџкџс* Ам Др итд.;

-шт → *-ш* у *вџш* За, *прџгџш* Бал м Заб м, *приш* Др м Селџ м;

-эд → *-з* у *Гџз* (село) Каћ м, *гџз* Кос, *Зџз* (село) Јаб.

Забележено је, ипак, неколико примера са *-ст* (већину чине апстрактне именице): *бдлџст* Сј м, *вдџст* Жив м Кос Чи м, *дџжност* Кос м, *ндџлџст* Бј м, *мдџст* Жив м Јаб, *пдџст* Г м, *расџст* Рут, *нд-старџст* Г м, *свџтлџст* Каћ м, *способност* Каћ м.

С обзиром на прилике у севернијим подринским говорима, с једне стране⁹³⁹, и у неким црногорским, с друге стране⁹⁴⁰, у наведеним ликовима (или бар у већини њих) могли бисмо имати очувано а не иновирано *-ст*.

Напомена: Остале групе наводе се азбучним редом.

425. Група *бз-* → *з-* у *зџа* Др м, *зџа* Бал м Зав м Селџ м, *од зџџџ* Селџ, *зџџџ* Ам, *Зџџџ* (микротоп.) Рад.

426. а) Група *гдџ(-)* → *ђе(-)* у *ђе* (у свим селима), као и у *ђекад* Бук З м Кал м Каћ м М м Ра Селџ м Сј, *ђека* сте били? ДС м, *ђеко* Бал м, *ђеко* За Селџ п/м и сл.

⁹³⁸ "У јужним крајевима, све до Мостара и Сарајева, финалне групе *-ст* и сл. упрощене су: *пдџс*, *плџш*, *гдџс*, *дџж*" (Ивић Дијал. 136). Исп. и табелу у Броз. Ијешћа 122.

⁹³⁹ Исп. Тешић Љешт. 207, Тешић Узов. 184, Симић Обади 62 и Ник. Тршић 408: *кџст*, *мџст* / *јџдџнџс*, али Бук. ГЦ 216 *кџс*, *мџс*, *гџс*, *вџш*.

⁹⁴⁰ Исп. Пеш. СК-Љ. 113. У околини Колашина немамо, додуше, *-ст*, али имамо *-шт/-ш* и *-эд* (Пиж. Кол. 105).

b) Група *-едв* → *-ђе* у *џђе* Јаб Кал Кос Ра, *нџђе* Бал м Бук Буч Граб ДС м Жив Зав м Кал м Кос м М м Ра Рад Х, *нџђе* Ам Б м Бук Буч Г м Гр Др п/м Жив п/м Жињ З м За п/м Заб м Зав м Јаб Кал п/м Каћ м Кос п/м Куч Ра Рад Радиј Рут Селъ п/м Сј п/м Х м Чи м, *сеџђе* Кос (потврде за *сеџ*) в. у т. 393b).

За судбину групе *ед* исп. и нетипично *сеџди* ДС м.

c) Група *ед* → *д-* у *дџа* Ам Зав м Јаб Селъ м, *дџе* Кал Рут.

427. Редукује се *д* спорадично у групи *-д е-*, а често у групама *-д љ-*, *-д ж-*, *-дз-* одн. *-д з-* и *-д ц-*:

a) група *-д е-*: *о-гладди* Др М м, али је неупоредиво чешће *дд гладди* Жињ Јаб Куч Сј, *од гладди* Др м, *кдд говедди* Јаб, *дд говедди* Сј итл.;

b) група *-д љ-*: *кд-љавола* Рад, али *дд љевера* Гр;

c) група *-д ж-*: *пре-женџм* Јаб;

d) група *-дз-* (пресечена границом морфема) одн. *-д з-* (у сандхију): *додрављају* (Мџ њџг *поздрављамо*, *џни њџске додрављају*) Ра, *џиџе* Кос, *тџ му се доидџи* З, *додџџм* Радиј, *пдоидџато* Јаб; *пре-зору* Кос м Сј п/м, *о-здрџ* до црнџг мрџка Кал м и сл.;

e) група *-д ц-*: *по-цџџџм* Каћ м.

428. Група *жб* → *џб*, али не тако често (т. 379b).

У вези с односом *зг/жг/џг* исп. следећу тачку.

429. а) Група *зг-* → *жг-* у *жгдџак* Др м, *жгдџб* За м, *жгдџбови* За м.

Тако створена група *жг-* → *џг-* у *џгдџб* Зав м.

b) Група *здр-* → *ждр-* у *ндџдра* Зав м Селъ м⁹⁴¹. Исп., насупрот томе, *здрџка* али са потврдама само из два села (Бал м Зав м).

430. а) Медијална група *-кт-*, без обзира на њено порекло, остаје неизмењена у *дркџџм* Јаб Селъ, с једне, и *ндџкти* Бал м Зав м Јаб Рут Селъ м, с друге стране.

b) Иницијална група *кћ-* → *шћ-(ћ-)* у *шћџр/шћџерка* (*ћџр/ћџерка*) (т. 534a).

c) Медијална група *-кћ-* остаје неизмењена у два забележена примера типа *дркћџм* З, *дркћџмо* Кос.

d) Група *-кш-* → *-ш-* у *Нџшић* Јаб Куч, *џ Нишић* Жив Јаб, у *Нџшић* Кал м М м, *из Нџшића* Жив Кал м, *од Нџшића* З м Чи м, у *Нџшићу*

⁹⁴¹ "у *мџдра*, *мџдри* и сл. речима џмамо уметање прасловенско" (Белић Историја I 142).

Жив м; досељени *Нџшили* Чи м, *Нџшили* ис *Прабоја* Ра, *Нџшића* Ра; у *Нџшићку жупу* Јаб, у *нџшићку станицу* Кал м⁹⁴².

Последња два примера сведоче и о судбини групе *лск*. Од писменијих људи се може чути и: из околине *Нџкића* Јаб.

431. Различита је судбина пловива *п* као првог члана појединих консонантских група: у једним се редукује (понекад недоследно), у другима чува, а у трећима прелази у *в* (недоследно). И ове ће групе бити наведене азбучним редом.

а) Медијална група *-лк-* остаје неизмењена у *клупко* Кос м Селъ п/м, *клупка* За Јаб Ра Х; *опколѣ* Радиј, *опколили* Бук Јаб; *шлпку* Радиј, *шлпке* Радиј Селъ м.

Само је једном забележено и *клџка* Х.

б) Иницијална група *пс-* обично остаје неупрошћена: *псѣто* Др Кос; *псѣвати* Др, *псѣкѣ* М м, *псје* Ам Јаб Каћ м, *псје* Б м, *псје* ДС м Селъ м, *псјем/псјѣм* Куч, *псјѣм* Ам, *псјѣш* Др, *псјју* ДС м.

Ретки су примери с редукованим *п-*: *сѣвати-сѣва* За м, *сѣвали* За.

И у композита гл. *псѣвати* имамо најчешће очувану медијалну групу *-пс-*: *џпсѣва* Б м, *џпсѣва* Јаб, *џпсѣвала* Гр Радиј.

Забележено је, ипак, и овде *џсѣв* Чи м.

Што се тиче пловива *п*, он се чува и у групи *-пстѣо*: *рџпстѣо* Буч Јаб Сј, из *рџпстѣа* Кал м, у *рџпстѣу* Буч Јаб; на *рџпсту* Радиј (о судбини *в* у наставку *-стѣо* исп. т. 361е, а о судбини сродне групе *-тстѣо* т. 433).

с) Спорадичну промену *-пс-* → *-ѣс-* бележимо само у речима страног порекла: *џѣс-у џѣсу* (грч. *gýpsos*) Ра, *тѣвсија* (тур. *tepsi*) Сј м, *тѣвсиу* За.

Много је распрострањеније и фреквентније *тѣвсија* Др м Лу, *тѣвсије* Кос м, *тѣвсију* З м Кал м Кос м, *тѣвсију* З м Х м, *тѣвсијам* З м.

д) Иницијална група *пт-* → *т-* (доследно) у *тиџа* Ам Јаб Кос Рад Радиј Рут Селъ п/м, *тиџе* Гр Др, *тиџа* Гр, *тиџиџа* Јаб, ис *Тџџѣ пџа* Гр.

Спорадично се редукује *п* и из медијалне групе *-пт-* у *лѣпџр* Зав м; *отѣрећени* Зав м; *сѣтичкѣ* јаму М м; у *сѣтѣмбру* / у *сѣтѣмбру* Радиј, *сѣтѣмбар* Зав м.

Говори се, иначе, и *лѣпџр* Др м Селъ; *сѣптѣмбар* Селъ м, у *сѣптѣмбру* Јаб Радиј.

е) Медијална група *-пт-* → *-ѣт-* у *Шџѣтѣр* Ра, али много чешће остаје неизмењена: *Шџѣтѣри* ДС м; *заптѣја* За м; *прџшантѣ* Чи м и сл.

⁹⁴² Промена *-кш-* → *-ш-* у лексему с овом основом (*Никша*, *Никшил*, *Никшили* и сл.) позната је многим говорима у Ц. Гори: Барј. Бихор I 48, Вуш. ДИХ 31, Мил. Црмн. 374, Пеш. СК-Јб. 117, Пиж. Кол. 106, Станић Уск. I 143 и др.

(нпр. око *лѡптѡ* Лу).

f) Забележен је један (и једини) пример с *-пц-* → *-вц-*: на *кѡвоцу* Буч. Исп. *кѡвоцом* Кал м Селъ, *кѡвоцима* Зав м.

g) Доследно је редуковано *п* из групе *пч-* у *чѡла* Селъ м, *чѡлу* Селъ п/м, *чѡлу* Селъ м, *чѡлѡ* Ам Г м Др м Каћ м Селъ Х м, *чѡле* Ам Г м Гр Др Зав м Селъ п/м Х м, *чѡле* За м и сл., вероватно и у *Чѡлице* (село) Чи м⁹⁴³.

h) Медијална група *-пч-* → *-вч-* у *кѡвча* Селъ, *закѡвчати* За, *приковчѡ* Др; *кљѡвче* Др.

Чешће је *кљѡпче* Гр, *нѡ кљѡпче* Ам, *кљѡпчѡд* Каћ м Радиј, а ређе *зкѡпчан* Чи м. Исп., осим тога, и *шпѡпчица* Селъ.

i) Група *пш-* → *ш-/пш-* у

шѡница За м Кал м, *шѡнѡца* За м Јаб, *шѡницѡ* Кал м, *шѡнѡцѡ* Буч Куч, *шѡницу* Др м Кал м Куч Ра Селъ, *шѡнѡцу* Др м Јаб, *шѡницу* З м, *шѡнѡѡрина* Куч, *шѡнична* Куч, *шѡнично* За Кал м Ра, *шѡничнѡе* ЗТ;

пшѡница Др м Зав м Рад Селъ м, *пшѡница* Г м, *пшѡницѡ* Бал м Жив Х, *пшѡнѡцѡ* Ам, *пшѡницу* Др З м Зав м Каћ м Ра Радиј Селъ п/м, *пшѡнѡцу* Ра, *пшѡницу* З м, *пшѡничан* Гр, *пшѡнична* Селъ, *пшѡнично* Ам З м.

У нововарошком крају засведочено је само *пшѡница*, а тако је најчешће и у селима југоисточно и јужно од Пријепоља. У осталим селима превлађује *шѡница*.

У већини оближњих говора имамо *шѡница*: у Бихору, Пиви и Дробњаку, ист. Херцеговини, Колашину, Ускоцима, Љештанском и суседним Пљевљима⁹⁴⁴. У Ровцима је *шѡница* (*пшѡница*), у новопазарско-сјеничким говорима *пшѡница/шѡница*, а у Горобилу само *пшѡница*⁹⁴⁵.

j) Медијална група *-пш-* → *-вш-*, спорадично, у *лѡвшѡ* Ам, *лѡвшѡ* Ра и *лѡвшѡ(?)*.

Знатно је фреквентније *лѡпшиѡ* Ам, *лѡпшиѡ* Ам, *лѡпшиѡ* Ам Јаб Радиј, *лѡпшиѡ* Селъ, *лѡпшиѡ* Сј, *лѡпшиѡ* Сј м, *лѡпшиѡѡ* Сј м, *нѡлѡпшиѡ* Селъ, *нѡлѡпшиѡ* Јаб; *лѡпшиѡ* Заб м, *лѡпшиѡ* За.

k) Забележено је у једном селу и *ѡпштина* Кал. У овој лексеми имамо, иначе, *-пшт-*: *ѡпштина* ДС м Јаб Кос, *ѡз ѡпштинѡ* Ра, *ѡпштини* Ам Жив Ра, *ѡпштину* Ам, *ѡпштини* Чи м, *ѡпштиѡѡ* ДС м За м Јаб

⁹⁴³ Не верујемо да би у основи овога назива могло бити прасловенско *чѡло, како неке сродне топониме тумачи А. Шивиц-Дулар у чланку *Из словенске географске терминологије: рѡлов. *čeló*, Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције, Београд 1987 (нпр. *S prirorno -ica je основа Čel- v sh. mtr. Čelica 'njiva v zahodni Bosni', стр. 476).

⁹⁴⁴ Барј. Бихор I 48, Вуковић П-Др. 27, Пецо ГИХ 102, Пиж. Кол. 105, Станић Уск. I 143, Тешки Љешт. 207, Ђупић Пљ. 88.

⁹⁴⁵ Петр. Ровца 182, Барј. НП-Сј. 59, Гор. 666.

Каћ м Лу Селъ, *општињѣ* Зав м М м Радиј, *општињѣ* Б м, у *општињѣ* Х, *општињѣ*ма Селъ; *општињѣ*ри Кос м; *општињѣ*скѣ комисија Гр.

Групу *-шт-* имамо и у *скѣпштињѣ* За м, *скѣпштињѣ* Каћ м; *сѣопшти* Сј, *сѣопшти*ли Кос, *сѣопшти-сѣопшти*ла Јаб; *опште* Јаб Радиј Селъ м, *удште* Гр Јаб Каћ м Радиј Сј м Х м.

432. а) Група *см-* → *џм-*, изнимно, у *Цмѣла* Лу⁹⁴⁶. У осталих је лексема ова група очувана (исп., нпр., *смѣк* Ам Г м ДБ Куч).

б) Није забележена африкатизација групе *ст-* у *стѣкло* Селъ м, *стѣкло* Каћ м, *са стѣклом* Ам.

с) Према стандардноме *стр-* забележено је *ср-* у *сршлѣн* Др м, поред *стршлѣн* Зав м Селъ м.⁹⁴⁷

д) Не чува се група *-стр-* у *дштар* Зав м Селъ м, *дштра* Ам Јаб Рад Рут, *нѣјдштриѣм* Кос м; *зѣдштри* Кос.

Ту групу имамо у имену села (и краја) *Зѣостро* Бук Жињ За п/м, затим у *пѣстроени* (коњи) Кос и, једном потврђеном, *стрѣцни* (поган пѣт, камѣнито, кљѣс *стрѣцни*, ђн јѣкни) ДС м.

е) Остаје неупрошћена сугласничка група *сѣ* у *исѣѣѣди* Буч Х, *исѣѣѣди* Бј, *исѣѣѣѣѣ* Ам; *исѣѣѣпали* Др, *исѣѣѣпѣмо* Јаб, *исѣѣѣпѣше* Бал, *рѣсѣѣѣпѣ* Ам, *рѣсѣѣѣпѣлена* Х и сл.

433. У вези с ограничењима у дистрибуцији плозива *т* подсећамо, прво, на његову изузетно честу редукуцију у финалној групи *-ст* (т. 424). *Т* се редукује и у позицији испред појединих опструената, али не увек, и не увек тако често. Осим тога, у неким (ретким) случајевима долази и до африкатизације *т* и потоњѣга опструента *с* (испред *к*).

а) Безизузетачно је упрошћена група *тк-* у *кѣ* и *-тк-* у заменица *ѣко*, *нѣко*, *нѣко* и сл., затим у именици *рѣкѣ*.

Недоследно се губи *т* из групе *-тк-* у *ѣклѣ* Бук З Зав м Јаб Кос м, *ѣклѣн* Жив Јаб (али *ѣтклѣ* Г м Др Кал Радиј Рут, *ѣтклѣн* За Сј Чи м), а спорадично чак и у *испрѣ-кућѣ* Јаб, *прѣ-кућу* За Куч ×3, а исп. и *сѣ-ко ђѣ* Селъ.

Уобичајено је *ѣт каѣѣ* Радиј, *ѣт кућѣ* Др Радиј Рут, *прѣт кућу* Бал м Буч Куч итд., а исп. и *ѣѣ ти ѣѣ* Кос м и сл.

Доследно је не само *ткѣти* него и *ткѣм*, *изѣтки* и сл. (т. 608Г), а исп. и *ѣтѣпѣше* М м, *ѣтѣѣѣла се* М м, *ѣтѣкинѣм* Селъ, *ѣтѣкини* ДС м, *ѣтѣкинѣ* За м, *ѣтѣкопѣли* Бј и сл.

⁹⁴⁶ Гор. 705 *Смѣлка/Цмѣлка*, 706 *Смѣла (Цмѣла)*, Ниж. Коя...103 *Цмѣла*, Станић Ћк. I 121 *Цмѣлана*.

⁹⁴⁷ Према Скоку (Рјечник III 322), *т* је у *стршлѣн* истога порекла као и у дијалекатскоме *страмота*.

b) Група *-тс-* (и *-тс-* ← *-дс-*) → *-с-* у бројева *двесто* Кос Сј, *пѣсто* Буч За м Кос Селъ, *пѣсто* М м, *шѣсто* Ра и сл., доследно, а врло често и у префиксалних образовања као што су *осѣлило* Бук Зав м Рут, *осѣлила* ДС м, *осѣлили* Гр Зав м, *осѣлило* Б м, *осѣлило* Јаб, *ослѣжило* Ра, *ослѣжише* Сј м, *оспѣд* З м, *остѣпају* Јаб, *остѣпали* Куч, *остѣпило* Селъ, *остѣпило* Гр, *остѣпите* Селъ, *остѣпити* Селъ, *остѣпише* Х м, *дуство* Ра, *Посокак* Г м, *пдстрешница* Др м, *прѣсобља* За м, *прѣставимо* Ам Гр, *прѣстѣви* Б м, на *прѣстрѣжи* Сј итд. (в., нпр., *прѣседник*, *прѣседник* или сл. у т. 335). Може се, ипак, спорадично чути и *отсѣлило* Зав м, *отсѣжило* Ра и сл.

Врло се често губи пловив *т* и у групи *-т с-*, тј. у санджију:

дѣвѣдѣсѣ-сам разминула Х м, *дѣсѣ-сѣти* Кос Ра, *пѣ-сѣ^лѣтѣ* ДС м, *пѣ-синѣвѣ* Бал м, *пѣ-сѣвѣ* За м, *шѣ-сѣти* Х, *шѣсѣ-сѣдмѣ* Жив, *шѣсѣ-сѣдмѣ* Кос м итд. (ређе је *пѣт-синѣвѣ* Јаб и сл.).

Исту је судбину доживела група *-т с-* (← *-д с-*):

ѣзна-себе Кос, *ка-сам*.. Буч З Ра, *ка-се* донесу Гр, *ка-су*.. Зав м Чи м, *ка-су* ме нашли З, *кѣ-себѣ* Кос м Ра, *ко-сѣстрѣ* Селъ, *кѣ-сѣна* Јаб, *ко-синѣвѣ* М м, *кѣ-се* ђеде Ам ДС м, *кѣ-су* Бал м Др Кос, *нека-се* дѣсѣ Радиј, *д-сѣта* Бук, *д-сѣдам* Кал м, *о-скѣрупа* З, *д-старости* Јаб, *д-студѣни* Кос, *дту-се* вратици Бук, *по-сѣмѣр* Буч, *о-сѣжна* Јаб, *пѣ-сѣч* За, *пѣ-сламѣм* Бал м ДС м Кал м Рут, *пѣ-софру* Кал м, *пѣ-старѣс* Др, *пѣ-старѣст* Г м, *д-старости* Х м, *пѣ-собѣм* Ам Ра, *сѣ-сам* рѣт Јаб, *сѣ-смо* се наранили Жив, *сѣ-се* рѣтѣтко тѣ налази Г м, *сѣ-су* Бал м М м Х, *споре-Сѣвѣ* Кос итд.;

дѣсѣт смо звѣли Буч, *кат-су*.. Буч, *кут* се ђѣла Б м, *некут* су отишли Г м, *никат* се ѣтирѣло није З, *однекут* су дошли Г м, *пѣт* собѣм Куч, *сѣт* смо дѣбро Г м и сл., а исп. и *пѣт* сламѣм Бал м, *ка^т* смо ѣшли Чи м, *ка^т* стѣгнѣ Ра.

c) Група *-тствѣ-* (и *-тствѣ-* ← *-дствѣ-*) → *-ствѣ-*, готово доследно:

бѣдствѣо За м Кос м Рад Селъ, *бѣдствѣу* Каћ м, *брѣдствѣо* Б м, *гѣспѣдствѣо* Селъ, *лѣштѣо* Бал м, *рѣдствѣо* (: род) Бј м, *срѣдствѣа* Г м, *срѣдствѣа* Жив м Ра Сј Чи м, *срѣдствѣо* Селъ м, *срѣдствѣа* Каћ м и сл.;

брѣдствѣо Ра, *наслѣдствѣо* Каћ м.

d) Група *-тск-* →

-ск-/тск-: *брѣски* Куч, *брѣски* Кос, *брѣски* Буч, *брѣски/е* Сј, *брѣски/ем* За, *брѣску* Кос, *гѣспѣски* За, *сѣјѣски* Рад, *сѣјѣске* ДБ, *сѣјѣске/еа* Рад и сл. // *брѣдтски* Селъ, *брѣдтску* Ам, *брѣдткѣ* Чи м, *Зѣбрѣдтски* рѣѣка Заб м, *сѣтски* Х, *Крѣдтски* Рад, у *Рѣдтскѣ* Куч, *Крѣдтски* вѣјска Чи м и сл.;

-цк-: *лѣцки* Др За м.

Према нашој грађи, промена *-тск-* → *-цк-* није овде узела такво-

436. Остаје доследно неизмењена група *-чк-* у *кочка* Ам Бј м Зав м Јаб Рут Селъ м, *кучка* Рад Радиј Селъ, *мачка* Бал м Зав м Јаб Рут Селъ, *мечка* Ам Зав м Јаб Рут Селъ м и сл.

437. а) Остаје по правилу неизмењена и група *шк-*:

шкдла Гр Јаб Кос Куч, *шкдла* Буч За м Каћ м, *шкдлѣ* ДС м М м, *шкдлѣ* Бј Г м Жив Каћ м Селъ, *дд школѣ* Бј, *шкдли* Радиј, *шкдли* Жив Каћ м Куч Ра Чи м, *шкдму* Ам Јаб Кос Радиј, *шкдму* Бј М м Х п/м, *шкдму* Бук, *у шкому* Буч Кал м, *у шкдму* З Сј м Х, *шкдму* Куч, *пѡт шкодм* Ам, *сѡ шкодм* Рад, *шкдлѣ* Г м, *шкдлама* Ам ДБ, *шкдлама* Кос м, *шкдловѡн* Х, *шкдловѡ* М м, *шкдлуѡ* Х м, *шкдловѡла* Селъ м и сл.

Врло је ретка промена *шк-* → *чк-*: *чкдла* Г м, *чкдлѣ-чкдлѣ* Кал м, *чкдловѡ* Кал м, а исп. и *чкѡлѡ* Селъ м.

б) Занимљива је промена *-шк-* → *-чк-* у *устанка* застава Жив, али је то и једини забележени пример такве врсте.

с) За иницијалну групу *шп-* исп. *шпѡун* З; *шпѡне* (те смо неке *шпѡне* процакљавали) Гр; *шпѡрет* Ам Буч Гр З м Кос Радиј.

д) Група * *штѣ* → *штѣ/штѣ*

друштѣо Ам Б м Гр ДБ Каћ м М м, *друштѣу* Јаб; у *заробљѣнѣштѣу* З, *јѣнѣштѣо* Јаб, *несѣљѣнѣштѣо* Чи м;

друштѣо Ам Жив м Јаб Рут Сј, *друштѣу* Радиј, у *друштѣу* Ра Рут, *са друштѣом* Рут; *јѣнѣштѣо* Радиј, *рођѣштѣо* За м; *по старѣштѣу* Ам.⁹⁶⁰

е) За разлику од суседних новопазарско-сјеничких говора, овде није уобичајена промена *-шч-* → *-хч-*.⁹⁶¹

ѣшѣ Селъ м, *добѡшѣићи* Ам, *крушѣтѡнѡ* М м, *љшѣиѣ* З, *љшѣ* Ам, *Остѡшѣдѡни* ДС м, *пѡшѣ* Ам Јаб Лу Селъ м Сј м, *пашѣѡта* Х м, *пѡшѣѡд* Јаб Селъ м, *пѡшѣѡдѡ* Јаб Радиј, *пашѣѡдѡма* Селъ м, *пѡшѣѡнѡ* Ра, *пушѣтѡну* Кос и сл.

Говори се, готово доследно, и *ѡшѣа* Зав Селъ, *ѡшѣа* З м За, *ѡшѣа* Зав м, *ѡшѣѣ* Јаб, *ѡшѣѣ* Др, *дд ѡшѣѣ* Бал м, *испѡд ѡшѣѣ* Др, *ѡшѣи* Рад Рут, *ѡшѣу* Ам Др Рут, *ѡшѣу* За м Кал м, *нѡѡ ѡшѣу* Куч, *у ѡшѣу* Др ДС м Жив м За м, *пѡд ѡшѣѡм* Др, *ѡшѣѣ* Куч М м Рад Селъ м, *ѡшѣѣ* Кос, *ѡшѣѣину* (пеј.) М м (исп. и *ѡшѣу* Сј м, *ѡшѣѡлуж* Кос м).

Забележено је, ипак, и *по некиѣм ѡшѣама* Гр (од једнога писменог информатора), а вероватно је и *ѡшѣина* (потес) Кос изведена од тур. *ѡаѣѣ*.

⁹⁶⁰ Исп. Тешѡ Лѣшт. 209 *друштѣо*, Стѡнѡ ѡѡдѡ 65 *друштѣо/друштѣо*. У Гор. је *друштѣо*, *јѣнѣштѣо* и сл, али *по старѣштѣу*.

⁹⁶¹ Исп. бел. 876, ѣѡ и члѡнѡк З. Павловиѡ-Стаѡнѡковиѡ, *Консонѡнтске групе* сѣ и шѣ у *шѡковском ѡѡјѡлѡкту*, Јѣ ХХVIII/1-2 (Београд 1966-67) 349-356.

е. Непрeкидни сибиланти (с, з) испред непчаних сугласника

438. а) Група *зљ* → *жљ* и када је раздвојена морфемском границом, често, али недоследно:

изљубити За м, *изљубим* Ра, *изљуби* Кал м Кос, *изљубе* Ам ЗТ Рад, *изљубу* Кос м, *ужљути* Јо се Рут; *изљегосмо* Гр, *изљегоше* Гр, *рђљевали* З, *рђљегли* би се З;

изљубити За м, *изљуби* Кос м, *изљубе* Ам ЗТ, *изљубе* Селъ, *изљубу* Кос м, *изљуби* Др За м; *изљегло* Рад, *изљегнѐм* Рад, *изљегнѐ* За м, *изљегнѐ* Ам.

б) За аналогну групу *слъ* имамо само једну потврду: *слъбу се* Др м.

С испред *лъ* белажимо чак и у *зпосљени* Каћ м, поред *запшљен*(а) Х м, *запшљѐња* Бј м.

с) Занимљиво је, свакако, и *сле* (← *сцвѣ*) у *исћѐта* Др, поред *рашћѐта* За, *рђшћѐтала се* За (исп. и *ишћѐра*, *ишћѐра*, *исћѐра* у т. 398а и 405, као и редовно *лишће* Ам Жив Зав м Јаб Ра Рад Радиј Рут Селъ м, *рђшће* Кос, *по рђшћу* Рут и сл.).

439. Групе *слѐ*, *снѐ* (← *слѣ*, *снѣ*), нераздвојене морфемском границом, → *шлѐ*, *шнѐ* врло често, али недоследно:

шлѐме Др м Зав м Јаб М м Селъ п/м, *шлѐмена* Ам Каћ м, *шлѐменѐ* Гр ДС м Кал м; *шнѐжѐв* Кос, *шнѐгови* Зав м, *шнѐговѐм* М м; *пшлѐ* Ам Бук Жив З м За п/м Зав м Кал п/м Каћ м М м Ра Селъ п/м Чи м, *пшлѐен* Каћ м М м Рад Селъ м, *пшлѐен* З м Селъ м, *пшлѐену* ДС м;

снѐгови Селъ м; *псљѐ* Ам Бук Буч Гр Кал м Каћ м М м Х, *псљѐ*⁹⁵² Гр, *псљѐен* Ам, *псљѐен* Ам М м, *напосљѐтку* Др м.

440. Једначења по месту артикулације сасвим су обична и на граници двеју лексема (оне, по правилу, чине једну прозодијску целину).

а) Сибиланти -з и с (-с) + непчани сонант:

бѐж њѐга Буч Селъ м, *брѐж њѐга* За, *брѐж њѐга* Х м, *иж њѐговѐ* рѹкѐ ЗТ, *иж њѐговѐ* кѹћѐ Куч, *ѓж њѐна* За, *ѓж њѐвѐ* Ам, *ѓж њѐвѐ* Кос, *ниж њѐву* Кос, *уж њѐга* Ам, *уж њѐву* Бал м Кос; *ш њѐом* Бј, *ш њѐдима* Јаб; *ш њѐм* З м За Јаб Сј, *ш њѐме* Буч За Ра, *ш њѐма* З Јаб Кал м Селъ Сј, *саш њѐм* Б м М м Х м, *саш њѐм* Бал м Г м За м Зав м Јаб Кос м Селъ м, *саш њѐм* Г м, *саш њѐм* Др м Каћ м Селъ м, *саш њѐма* Б м Бал м Г м Гр, *саш њѐма* Др м ДС м Зав м Кос м;

брѐз њѐга Кос п/м Рад, *крѐз њѐ* За м; *с њѐдима* Бал м Кос м Х м; *с њѐ* Сј м, *с њѐма* Бук Х м, *с њѐговѐм* чѐтѐм Гр и сл.

⁹⁵² Дуго -ѐ у *псљѐ* и сл. вероватно није континуант дугога јата, већ краткога, а дужина је аналошка (: *кѓшнѐ*, *кѓснѐ* и сл., где је дуго -ѐ такође аналошко). Могућно је да је у *пшлѐен/псљѐен* с аналогичом удружено и тзв. сонантско дулење.

б) Сибиланти *з* (← *с*)/-*з* (и -*з* ← -*с*) и *с*/-*с* (и -*с* ← -*з*) + непчани опструент (африката):

ж *ђ*вером За Рад, *ж* *ђ*војкџм ДБ, *ж* *ђ*тетом За, *ж* *ђ*цам Јаб Каћ м, *з* *ђ*цам З, *ј*џ *ђ*вола Јаб; ш *Ђ*амилом М м, *крош* *ђ*дило Ам Куч, *ваш* *ће* Ам, *дана*ш *ћу* Ра; ш *ч*џм ДС м, *ни* ш *ч*џм Зав м, ш *ч*џм Бј м, ш *чет*ниџима Радиј, *ни* ш *чет*ниџима Ам, ш *чо*џком Ам ДС м Јаб, *уш* *чашу* Јаб Ра, *два*еш *чет*вртџ З, *два*еш *чет*ири Г м За Сј м, *тр*џеш-*чет*рџс *ду*џа Јаб, *чет*рџш *чет*вртџ Жив Радиј;

без *ђ*ца Х м, *брџ* *ђ*убрета Кал м; *с* *ч*џм Јаб, *дџ*дес *чет*ири За м Кал м, *тр*џес-*чет*рџс Кал м, *тр*џес-*чет*ерес Јаб и сл.

г. Скупине двају истих сугласника раздвојених лексичком границом

441. Не само да је асимилација (коју смо имали у претходној тачки) него је и редукција сугласника честа на граници двеју лексема (в. т. 415b,d; 416b,d,e; 420с; 424-426; 430d; 431b,d,g,i; 433). Свођење двају сугласника на један нарочито је изражено, као и у другим говорима⁹⁵³, у групама истих сугласника, па и кад су раздвојени лексичком границом.

а) Група двају изворно истих сугласника:

-*г* *г*-: *бџ*-*га* *по*живи Јаб;

-*д* *д*-: *ка*-*дџ*џ Г м ДБ Рад, *ка*-*дџ*џ Кос, *ни*ка-*да* се *раз*ломџ Бук, *о*-*дџ*дџ ДБ, *о*-*дџ* брата Г м, *о*-*дџ* *к*џла ДБ, *о*-*дџ* метра За м, *о*-*дџ* мјесеца Јаб, *д*-*дџ* *стри*ца Гр, *о*-*дџ*дџс Др, *д*-*дџ*џе Ам, *о*-*дџ*белџе *бџ*а Јаб, *д*-*дрџ*ета Ам Г м Зав м Куч Х м, *о*-*дрџ*ета Г м Жив За Јаб, *о*-*дџ*шмџнџ Буч, *по*-*дџ*скџм Зав м, *пре*-*дџ*мџнџна Селџ м, *сџ*-*да* би га *уд*авџла За, *сџ*-*дџ*џџ Ра, *сџ*-*дџ*џџају Ам, *споре*-*Др*џнџ Жив итд.;

-*з* *з*-: *бре*-*з*џкона Сј м, *и*-*зџ*брџа Заб м, *и*-*зџ*стџпа З м, *и*-*зџ*тџвора Радиј, *и*-*зџ*латџра Радиј, *кро*-*зџ*џџџ Селџ м и сл.;

-*ј* *ј*-: *мџ*-*је* бџбо Х м, *мџ*-*је* тџта Ам, *дџ*бџчџ-*је* бџџ ДБ, *дџ*бџчџ-*је* нџкав Селџ, *тџ*-*је* крџј Чи м и сл.;

-*м* *м*-: *јџ* *са*-*му* Рут, *јџ*дџнџ-*ми* је Радиј, *нџ*сџ *са*-*му* ДБ, *ни*са-*мџ*дџ ДС м, *спре*-*мрџ*ку Др, *цџ*пелџ-*ме* гџџа Заб м;

-*н* *н*-: *д*-*нам* је бџџ Б м;

-*с* *с*-: *веч*џра-*сам* Радиј, *дџ*на-*сам* Сј м, *дџ*дџе-*сџ*дџмџе Буч, *дџ*е-*сџ*атџбџ Кос м, *јџ*дџнџ-*сџ*атџ Каћ м Кос М м, *нџ*-*су* Јаб, *тр*џџе-*сам* Каћ м, *тр*џџе-*сџ*дџмџ За, *тр*џнџ-*сџ*џнџ Каћ м М м, *чет*рџнџ-*сџ*атџ Радиј, *шџ*-*сџ*џџџџа За м, *шџ*-*сџ*нџбџџ Бук Куч, *шџ*-*сџ*дџџџнџ Селџ и сл. (исп, ипак, *тр*џнџ^с *сџ*џнџ Селџ);

-*т* *т*-: *чџ*сти-*ти* Бџжџџ Буч За;

⁹⁵³ Бројне потврде наводе се, нпр., у Станић Уск. I 132-134. Станић с правом, али на свој начин, указује на постојање опозиције θ : -θ— консонант у примерима типа *јо* (узвик) : *јџ*-*што* (— *још* што) и сл.

-ш ш-: *знд-штд* радѣ Ам, *знд-штд е* Ам Каћ м Сель и сл.

б) Група двају истих сугласника настала у процесу асимилације:

-г г-: *до-га* не понудим ДБ, *тѣ-га* за каплара... (= тек га...) Кос;

-д д-: *дѣв-дана* Кос м, *дѣс-дана* Бук ДБ Др Жив Кос м, *осамдѣс-дрѣс* ДС м, *осамдѣс-дрѣб* Б м, *пѣ-дана* Граб Сель, *пѣ-динара* Ам За м, *седамдѣс-дана* Жив, *шѣс-дѣвѣта* Ам, *шѣс-дрѣс* Ам и сл.;

-к к-: *збо-коња* Кал м, *јѣднѣ-капетана* Кос;

-с с-: *и-Сараџа* Сель м, *и-сѣта* Г м, *и-сѣга* ДС м, *и-сѣдѣ* ДБ, *и-Сѣдобра* Кос, *и-сѣла* Ам Бј м Гр Зав м Кал м Х, *и-Сѣлашницѣ* М м, *и-сѣбѣ* Кос м, *и-Србиѣ* Б м, *и-Страѣани* Бал м, *и-стрѣја* Ра, *кро-Сѣљане* Сј м и сл.;

-т т-: *испѣ-тога* Др, *ка-тѣмо* Сј, *ка-те* ђтац даѣ Сель м, *ко-тѣ* помѣјкѣ Бал м, *ко-тѣ* сѣстрѣ Гр, *ко-тѣбѣ* Каћ м, *ко-тѣбе* Г м, *ко-тѣткѣ* Кал м, *ко-тога* Ам За Кос м, *ко-тѣга* Кос м, *ко-тора* Ам Рад Радиј, *о-тѣдѣ* Бук М м Чи м, *о-тѣдѣј* За м Јаб, *о-тѣдѣркена* Бал м, *ѡ-тѣ* Др За Каћ м Кос м, *ѡ-тѣбе* Зав м, *ѡ-тѣбѣ* Јаб, *о-тѣца* Гр, *ѡ-тога* Буч Јаб Сель Чи м, *ѡ-тогај* Г м Ра Радиј Рут, *о-тѣга* ДБ За м Јаб Куч, *о-тѣга* Г м, *ѡ-тогај* Ам Др, *ѡ-тогај* Буч Куч, *о-тѣвѣ* Г м, *ѡ-тѣрѣ* рѣке Куч, *о-тѣѣга* За м, *ѡ-Турака* Буч Др Јаб, *о-Турѣка* Чи м, *о-Тутѣна* Г м, *ѡтку-тѣ* Сј м, па *сѣ-тѣ* узимѣј Кос, *сѣ-тѣ* не ѡбаљѣмо Х и сл.;

-ш ш-: *бе-шѣлѣ* За м, *ѡ-школѣ* Јаб Куч, *ѡ-шталѣ* Ра Радиј, *и-Штѣбѣца* Граб, *ѡ-шумѣ* Жив и сл.

Према А. Пеци, "у случајевима кад се два иста или слична сугласника нађу један поред другѡга немамо увијек исто стање — на њихов изговор утичу и синтаксичке везе"⁹⁵⁴. Исти аутор додаје да дужу оклузију, фрикацију итд. имамо и тамо "гдѣ је би редукација једног од...гласова могла утицати на смисао реченице"⁹⁵⁵. Уз могућне индивидуалне разлике, од некога је значаја вероватно и темпо говора.

Насупрот претходним примерима, имали смо геминирано *н* и у оквиру исте речи, али само од групе -*дн-* у *јѣкна* и сл. (т. 416е)⁹⁵⁶.

5) СИТНИЈЕ ПОЈАВЕ У РЕДУКЦИЈИ, АСИМИЛАЦИЈИ, ДИСИМИЛАЦИЈИ И ДИСТРИБУЦИЈИ КОНСОНАНТА

442. а) Поред *дѣс-сѣтѣ* (т. 433б), *дѣс-Шѣбѣ* (т. 433е), *дѣв-чѣтнѣка* (т. 433ф), *дѣв-дана* (т. 441б) и сл., говори се, више или мање спорадично, и *дѣв-бѣнкѣ* Каћ м; *дѣведѣс-гѣдѣна* Граб Чи м, *дѣс-гѣдѣна* М м, *пѣдѣс-*

⁹⁵⁴ Пецо ГИХ 107.

⁹⁵⁵ Пецо ГИХ 107-108.

⁹⁵⁶ Уклоњене су, наравно, скупине истих сугласника и у префиксалним образовањима типа *ѡдѣлити*, затим *рѣжалити се* и сл.

-*едана* М м; *дес-пџа* З м, *десе-пџмџесто* Јаб и сл.⁹⁵⁷, али и *дџсет*^д *едана* Јаб.

б) Као и у многим другим говорима, честа је редукција финалног *-т* и у прилогу (*јопџ(т)*) (потврде су наведене у т. 386а).

443. И за неке речи странаго порекла карактеристична је упрошћеност појединих консонантских група одн. редукованост појединих консонаната. Како та појава није од већег значаја за утврђивање физиономије говора, то ћемо навести само неке примере (познате, иначе, и многим другим штокавским говорима).

а) Тако је, на пример, ишчезло *н* у групама:

-*ндант* → *-дант*: *комадант* Бук Буч За Јаб Кос Ра Сел Сј, *комдант* Кос, *комаданта* Кос, *комаданту* Јаб, *комданту* Ра Сј;

-*ндант* → *-ндат*: *комдант* Сј;

-*нанс* → *нас*: *ординс* ДБ (исп. и *рднос* Ра);

-*нтн-* → *-тн-*: *интересџтно* Бал м, *интересџтно* Др м⁹⁵⁸.

У наведеним ликовима типа *комадант* очувана је финална група *-нт*, коју бележимо и у *аџутџнт* Куч, *заџбант* Радиј, *леџберџнт* Сј. Она је у *комдант* Сј избегнута редукцијом *н*, а у *тестамџнат* За секундарним *а*.

б) Говори се неупоредиво чешће *комџџер*, *кумџџер*, *комџир* и *кумџир* него *кромџир* (т. 345а).

с) Према стандардноме *регистровати*, бележимо *регистовали се* X, *регистовање* X⁹⁵⁹.

444. а) Супротна редукцији је појава паразитских сонаната *н* (и *м* — *н*) и *р* у неколико, углавном познатих случајева:

окџмбар Радиј Сел м, *окџмбра* Јаб Ра, *окџмбра* Ам, *окџмбру* Ам; *прџмбаба* Бук;

Далџанџиџа За, *комџндиџа* Гр, *комџндиу* Ам, *комџндиџали* Јаб, *от џекиранџиџџ* З (обичније *џекираџиџа* Др одн. *џекираџиџџ* Сј), *џинџџа* Сел × 1; *прџнџџ* Граб Жив м Јаб Сј, *прџнџџ* Жив За п/м (поред *прџџџ* Др м Сел, *прџџџ* Каџ м; *параџџ* Г м, *параџџ* Гр⁹⁶⁰); *квалитџџтна* Сел м (што и не спада у лексички фонд полимских говора, као ни *баџџџџ* Лу, са секундарним *к*).

⁹⁵⁷ Исп. *дџсе-брџџ* Пеш. СК-Љ. 113, *ле-џџџна* Пецо ГИХ 106, као и *дџџ* и сл. Станић Уск. I 138, *пџџџ* и сл. Вуш. ДИХ 31.

⁹⁵⁸ Неке су сугласничке групе у позајмљеницама наведене у претходном излагању (в. одељак "Консонантске групе").

⁹⁵⁹ Ово су били примери редукције сонаната на бази даљинске дисимилације. О супституцији сонаната на бази даљинске дисимилације исп. т. 446б.

⁹⁶⁰ Говори се спорадично и *параџџџџ* и сл. (в. у одељку о облицима њеница, т. 490д).

аршлѡмѡ (тур. *aşlama*) Кос м, *крна* (тур. *kına*) За м (много је обичније *кнѡ*), *серѡадама* (тур. *sessade*) Ам, чешће *саѡада-саѡада* Кос м, *сеѡаде* Ам Х м;

грѡмила Селъ, на *грѡмили* Јаб, *грѡмилу* За м Кал м Куч (пored ређега на *гѡмилу* Зав м Селъ п/м, на *гѡмиле* Селъ м)⁹⁶¹.

Сонанти *н* и *р* су чести и као партикуле одн. у саставу партикула (в. у следећем пододељку).

б) Говори се *брез* Ам Бук Др ДС м З За Заб Јаб Кал м Каћ м Кос м Ра Рад Радиј Селъ м Х м Чи м, *брезобразан* Бук, *бресплатно* Кал м Сј и *без* Бј Бал м Буч Г м Гр ДБ Зав м Каћ м Кос м М м Ра Радиј Рут Селъ м Х м, *безобрѡштињи* За м.

Форма *през* није засведочена.

445. Овде није уобичајна даљинска асимилација стридената *с-ш*, *с-ж* и *з-ж*:

ѡсушиш Бј, *ѡсушиш* Х м, *ѡсуши* Жив, *ѡсуши* Гр Рад Селъ, *ѡсуши* Г м, *ѡсушимо* Ам Јаб Куч Радиј, *ѡсушиле се* Бал м, *ѡсушили* Кос Ра, *суша* З м Заб м, *суши* Куч Х, *сушимо* Буч Зав м, *сушну* Буч и сл.;

стрићи Бал м Бј Зав м Селъ м;

зѡјждати Селъ м, *зѡјждите* Зав м.

Забележено је, ипак, и *штрижѡ* Јаб.

446. а) Честа је дисимилација *ѡ-ѡ* у *ѡѡ(ј)ес*, као и дисимилативно губљење консонантске групе *ѡд* у *шесет* (потврде се наводе у одељку о облицима бројева).

б) У вези с тзв. даљинском дисимилацијом сонаната указујемо на следеће ликове:

л-л → *л-р* у *по лиѡѡри* (лат. *libella*) Бук;

љ-љ → *л-љ* у *запалѡње* Куч, *населѡње* Ам, *оделѡње* Кал м, *оделѡња* Др м За м, *оделѡња* Др, али и *оделѡње* Сј (дисимилација изостаје ако сонанту *љ* не претходи прави вокал и ако значење гл. им. није конкретизовано: *Богојѡвѡње* Селъ; *грѡње* Рут, *кѡпљѡње* Радиј, *љ(ѡ)љѡње* Рут);

н-м → *л-м* у *слѡмѡ* Ам, *слѡмѡ* Х, *слѡмиѡ* За м, *слѡмиѡ* Рад, *слѡмак* Куч, поред *снѡмати* Др, *снѡмѡ* Ам, *снѡмѡш* Бј м Г м Каћ м, *снѡмѡ* Бал м Каћ м, *снѡмак* Жив;

н-м-н → *л-м-н* у *ѡломлѡнѡ* Ам Кос м, *ѡломлањскѡ* гѡдинѡ Буч Јаб, поред реткога *ѡномлѡнѡ* ДС м;

⁹⁶¹ Бук је *грѡмила* упутио на *гѡмила*. У РСАНУ је *грѡмила* означена као покр. и заст. Јавља се, иначе, у многим србијанским говорима; исп., између осталих, Гор. 669, Ник. Мачва 247, Ник. Срем 335, Рем. Шум. 212. За могућно објашњење порекла *р* у *грѡмила* исп. Скок Рјечник I 588.

в-л → *в-р* у *шиљер* Куч Рут Сј, *шиљере* Кос Ра Сј, поред *шиљел* Жив;

р-р → *л-р* у *интелирати* Ам, *интелират* З (чешће *интерирали* Ам Зав м Ра Сј, *интелирати* Сј); *секлетар* Б м (чешће *секретар* Бј м, *секретар* Б м и др., а исп. и стандардно *регрутован* Заб Јаб Куч Сј одн. облички нестандардно *регрутован* Гр Куч Рут; *рерну* Буч).

Ликови типа *запалење* већ су супстандардни, а и већина других је широко распрострањена у штокавским говорима⁹⁶².

с) Говори се, према очекивању, само *зрдб*.

447. а) Занимљив је и консонантизам неких појединачних лексема. С тим у вези указујемо прво на однос *с* (или *с* → *с̆*, *ш*) : *т* (или *т* → *θ*) у прилогу *пустије* (никада *покл-):

после Ам Бал м Бук Гр Др ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос Куч М м Радиј Селъ Х, *после*⁹⁶³ Ам Гр ДБ, *послен* Ам Бал м Бук Др Кос, *послен* Ам, *најпосле* ДБ, *најпосле* Куч Сј м; *послије* З Х, *послије* Бук Г м Гр Жив З За Радиј, *послијен* Гр Жив З п/м Радиј; *посе* Ам Буч З Јаб Каћ м Кос М м Радиј, *посе* Гр Селъ, *посен* Кос, *најпосен* ДБ; *посије* Гр З, *посије* З, *посијен* З; *посе* Буч Гр ДС м Жив Јаб Кал м Каћ м М м Селъ Х м, *посе* Сј, *посен* Буч, *посен* З м Селъ; *после* Ам Бук Буч Гр Кал м Каћ м М м Радиј Х, *послен* Ам, *послен* Ам М м; *посље* Ам Бал м Бук Жив З м За п/м Зав м Јаб Кал п/м Каћ м М м Ра Селъ п/м Х м Чи м, *посљен* Бал м Каћ м М м Рад Селъ м, *посљен* З м Селъ м, *најпосље* За м Сј; исп. и *посленџ* Ам, *послџ* Х м, *послену* Буч, *последџ* Х м, *најпоследџ* Куч; *посљедно* Зав м, у *посљену* одбрану ДС м, *најпосљени* Кос м, *најпосље* Чи м, *најпосљена* Селъ м, *најпосљену* Селъ; *напоследку* ДБ Ра; *напоследку* Др м и сл.;

пдтле Жињ Каћ м Ра; *пдтље* Ам Б м Бал м Бј Бук Буч Г м Гр Граб Др м ДС м Жив м Жињ З м Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч М м Ра Рад Радиј Селъ п/м Сј м Х Чи м, *пдтље* Гр Кал м, *пдтлекар* Граб, *пдтљен* Бал м Г м Др ДС м Жињ Заб Зав м Каћ м Рад Х м; *пдље* Бал м Г м З м Зав м Куч Х м, *пдљен* Бал м; исп. и *пдтљени* Жињ Сј м, *пдтљена* Каћ м, *пдтљене* Ам Др м, *пдтљенџ* Рут, *пдтљенџ* Кал м, *пдтљеније* Рад, *најпдтљени* Кос м Рад; *дво* су ти првине и *пдтљене* (претња) Др и сл.

И форме са *-с-* и форме са *-т-* својствене су и новошток. и прелазном говору и јављају се на целоме подручју СП. Скрећемо пажњу на изузетно богатство форми, насталих од изворних *послџ* и *потлџ* различитим фонетским променама и укрштањима.

⁹⁶² Исп., нпр., за *слима* и сл. Петр. Б-К 84, Пиж. Кол. 107, Рем. Шум. 200, Тешић Узв. 186; за *оло-* у *омомани* или сл. Гор. 668, Пецо Ишћа I 243, Симић Обади 66; за *шиљер* Ник. Матва 247, Рем. Шум. 200, Р. Симић Левач 201, Симић Обади 67, Тешић Љешт. 210.

⁹⁶³ Не само у *после/послџ* него и у *после* -*џ* не мора бити континуант д у г о г ј а т а (в. т. 972).

б) Остали односи наводе се азбучним редом, уз напомену да је грађа којом располажемо у неким случајевима непотпуна и да инвентар ликова које је требало навести није коначан:

- однос б : п у *бусџу* Г м / *пјси* Ра, *пјсиу* Гр (тур. *puşu/puş*);
- однос в : б у *бакмајстора* Гр (нем. *Wachtmeister*);
- однос д : т у *комџ* Ам Жив Јаб Селъ м Сј, *комџ* Б м, *комаџа* Бј, *комаџа* ЗТ Јаб Каћ м Селъ Сј м, *комаџе* Ам Др Радиј Сј, у *комаџима* Јаб (на целом подручју СИ) / *комџт*, *комџта* Г м Гр, *комџта* Г м Х м, *комџта-комџте* Х (у брод. крају) (грч. *kommaton*);
- однос з : с у *зџуџе* Бал м⁹⁶⁴;
- однос л : љ у *бџиџок* Ам Зав м Јаб Рут Селъ м, *зџиџок* Др Зав м Селъ м (за *понеђељник* и сл. исп. т. 489т);
- однос љ : л у *артиљери* Јаб, *артиљериски* Јаб (фр. *artillerie*);
- однос љ : л у *џитџа* нека Граб, *џитџа џитџу* ЗТ⁹⁶⁵;
- однос м : н у *бџрен* Г м Селъ м, *бџрен* Др м, *бџрена* Кос, *бџрена* Рут, *бџренови* Кос; *бџрење* Кос, *бџрење* М м;
- однос м : н у *пјсма* Буч За м Јаб Рад, *пјсме* Бук, *пјсмице* Бук, *пјсмарицу* Ам / *пјсна* Заб м Селъ м Сј м, у *пјсни* Кос м, *пјсне* Селъ м Сј м (забележено, можда и случајно, само у говору Муслимана);
- однос н : њ у *џуна* Ам Др м Јаб Кал м Селъ (за многа села немамо податке);
- однос н : њ у *лџена* Кос;
- однос н : њ у *накоџче* Гр Др п/м Кос м Рад Селъ м, *накоџче* Ам Буч Гр, *накоџче* Селъ, *накоџче* За Кал м Ра;
- однос њ : н у *јџичџри* Кос м;
- однос њ : н у *сџња* Ам, *сџњу* Ам, *зџ сџњу* Кос / *сџна* Др Јаб Селъ, *сџну* За, *сџне* Др Жив Јаб Куч Ра (за судбину иницијалне групе кн-исп., с друге стране, *Кнежевић* За м / *Кнежевић* Јаб);
- однос п : б у *лампу* Гр, *лампе* Бј, *лампи* Кос, *са лампама* Гр, *лампа* Рут / *ламбу* Кал м (нем. *Lampe*, фр. *lampe*, али тур. *lamba/lampa*⁹⁶⁶);
- однос с : з у *тџџс* Ам, *тџџса* Ра, *тџџси* (ном. пл.) ДБ / *тџџс* Куч, *тџџс* Кос Рад, *тџџса* Ра (грч. *tyfos*); исп. и комаџант *трџџџ корџуџа* Буч (лат. *corpus*);
- однос с : з у *зџинтересџа* Б м, *не интересџе* Б м ДБ Радиј, *интересџтно* Др м, *интересџтно* Бал м / *интерџе* За, *интерџеџе* за Ам,

⁹⁶⁴ Шкаљић наводи *сџуџ* и *зџуџ* (тур. *züluf*).

⁹⁶⁵ РМС само *џитџа*, али Ристић и Кангрџа наводе у Речнику српскохрватског и немачког језика (Београд 1928) *џитџа*, *џитџа*. У вези с односом љ : л исп. и *џџа* одн. *џџа* Кал м, *џџа* Јаб, *џџу* Куч, *џџу* Ра, *џџџена* (ген. м. р.) Селъ / *џџа* Лу Х.

⁹⁶⁶ Према Шкаљићу.

интерезује Г м (према нем. Interesse);

однос с : ш у на прѣшлицу Бј / прѣслицу Радиј, прѣслице Рут;

однос с : ш у чѣсма Каћ м, чѣсму Бук Каћ м / чѣсма За м Кос Радиј Сј, чѣшмѣ Радиј, чѣшму Сј, чѣшму Зав м М м, под чѣшму Жив, чѣшме Буч (тур. çeşme);

однос т : к у прѣкљача Х, прѣкљачу Кос м, прѣкљачѣм Јаб (Вук прѣтљача, али многи говори само прѣкљача).

однос љ : шт у свѣштеник Ам, свѣштеник За, свѣштеници Кос и општи-на/општиња (општина) (т. 431к);

однос џ : т у џѣста/тѣста (т. 342б).

За шира дијалекатска разграничења од значаја је само општина (наравно, и свѣштеник, само што та реч није ни распрострањена ни фреквентна у говорима СП, и не само у њима).

6) РЕДУПЛИКАЦИЈА И МЕТАТЕЗА

448. Међу занимљивије (иако не и маркантније) појаве у говорима СП спада и редупликација предлога *с(а)*. Јавља се, према нашој грађи, пре свега у говору Муслимана (претежно у околини Бродарева и Пријепоља), и то само ако су испуњена следећа два услова: прво, предлог мора стајати испред облика инстр. личне зам. 3. лица и, друго, мора првобитно с бити асимилирано с њ- (нпр. с њим → ш-њим → са-ш-њим):

саш њим Б м М м Х м, сѣш њим Бал м Г м За м Зав м Кос м Сел м, саш њѣм Г м, сѣш њѣм Др м Каћ м Сел м, саш њима Б м Бал м Г м, сѣш њима Др м ДС м Зав м Кос м.

Само су два таква примера забележена и у говору Срба: *сѣш њим* Јаб и *саш њима* Гр.

Овакви су ликови готово редовни у прелазноме говору, а нису, као што се види, ретки ни у новоштокавскоме. Ово напомињемо стога што они нису својствени већини источнохерцеговачких говора, мада нису саввим непознати⁹⁶⁷. С друге стране, у суседним новопазарско-сјеничким говорима имамо не само *саш њима* и сл. него и *сас њлама*, *сас нѣжем* итд.⁹⁶⁸

У говору западносанџачких Срба редупликација типа *саш њим* и сл. најчешће изостаје:

сѣ њим Ам Буч Др З Радиј Рут Сј, сѣ њѣм Гр Јаб Куч Сј, сѣ њима Ам Гр Јаб Кос Рад Радиј итд.

⁹⁶⁷ У ускочком говору имамо редупликацију предлога *с(а)* под истим условима као и у нашим говорима (в. Станић Уск. II 85).

⁹⁶⁸ Барј. НП-Сј. 109.

Такви ликови нису ретки ни у говору Муслимана-новоштокаваца (у прибојским селима они убедљиво преовлађују). Исп. *са њим* ДС м Кал м, *са њом* Сј м, *са њима* ДС м Кал м и сл. (в. т. 440а).

449. а) *Метатезу у именица срећемо пре свега у посућеницама:*

из старијега лексичког слоја — *намастѝр* Буч За Кал, поред *мѝнастѝр* Кос Селъ м, *мѝнастѝре* Ра;

оријентализми — *бајрак* Ам Буч ДБ (само у говору Срба), поред *бајрак-бајраке* З м, *бајрак-бајраке* Зав м, *бајрак-бајрактари* Кос м (у говору Муслимана), а исп. и *бајрак-бајраци* За (из говора Срба); *јагуру* (тѝри у *оѝну јагуру*) Г м;

из најновијега лексичког слоја — *дрѝдр* Ам, поред *аѝдр* Ам; *левдрер* Кос; исп. и *леѝфектор* Буч Кос (с редукцијом *р*?).

Доследно је *Бајрам* Кал м Кос м Селъ м, *Бајрама* Кал м Каћ м Селъ м, *Бајрам* З м Х м, *од Бајрама* З м (све су потврде из говора Муслимана).

Само је у једноме селу забележено *наѝи* Лу, а у више њих *наѝи* Ам Бј Рад Селъ п/м, *наѝе* Др м Кал м Селъ, у *наѝицама* Ра; *наѝер* Ра.

Није засведочена метатеза у *гѝрѝн* Зав м Јаб Рут Селъ м и *јѝзѝра* Јаб Селъ м, *јѝзѝра* Др м, *јѝзѝрица* Ра (забележено је и *зѝра* Јаб).

б) Доследно је извршена метатеза у *сѝа*. Стара форма чува се, наравно, у *вѝдѝн*.

с) У нашој грађи није се нашло потврда за метатезу у ретким ликовима типа *љѝше* (т. 431ј). Нема је ни у Ђуровићевим примерима из околине Прибоја⁹⁶⁹. У Милаковићу (југоисточно од Бродарева) јавља се, међутим, и *љѝшеѝ*, *наљѝшеѝ*⁹⁷⁰.

д) Није засведочена метатеза у *сѝдѝ* Ам Бал м Јаб Радиј Рут Селъ м, *сѝванѝ* З и сл.

Није јасно да ли специфичну врсту метатезе, тј. метатезу само палаталности сонаната, имамо у *кѝдѝ* се тераѝија Др м, *кѝдѝнајѝ* Др м, *кѝдѝнѝ* Кос м, *кѝдѝнѝ* оѝну јаѝиу Селъ м (поред *кѝдѝнајѝ* са доѝм Др м, *кѝдѝна* Чи м, *кѝдѝна-јаѝиу* За м, стѝјо *кѝдѝнати* За м, *кѝдѝнѝ* Х м) или је та форма настала на неки други начина (нпр. променом *кѝ-* → *кѝ-* и дисимилацијом *љ-њ*?).⁹⁷¹ Занимљиво је и *најѝа* (поред *наѝѝ* и сл., т. 404а).

е) За метатезу у прилога *оѝдѝ* је и *онѝдѝ* важи, у основи, правило: *оѝдѝ*, *онѝдѝ* → *воѝе*, *онѝе* а *оѝде*, *онѝде* = *оѝде*, *онѝде*. Од тога правила има одступања, и то у оба правца, па се говори и *а(в)ѝе(к)*, *онѝе*, с једне, и *воде(ка)* и сл., с друге стране.

⁹⁶⁹ Ђур. Јат 306.

⁹⁷⁰ Пецо Прибоја 244.

⁹⁷¹ Пецо Ишѝа I 96 *кѝѝнат* (исп. и стр. 149, на којој се *кѝѝнат* разматра заједно са *шимѝа* и *леѝен*).

Чешће је, исто тако, *овди*, *онди* и сл. него *води*, *ноди*.

Засведочена су и различита међусобна укрштања, редуковане форме итд., што се све наводи у одељку о облицима прилога. Тамо се наводе и ликови типа *овдале/одавле*, *ондале/оданле*, *овдуд/одвуд*, *неокле/однекле* итд.

Овде ћемо дати потврде само за *пдтекдр* Жињ ЗТ, али је много чешће *(j)one(m)* (т. 386а).

f) Забележена је у једноме селу и метатеза у предлогу *покрај*: *прѡкд-јѡера* Кал м, али је обичније *пѡкрај нас* Буч, *пѡкрај себе* Сељ м, *покрај младе* Бал м Сељ м и сл.

7) ПАРТИКУЛЕ

450. Говори северозападнога Санцака одн. срб. Полимља могу се похвалити правим малим богатством партикула и њиховом фреквенцијом. У томе погледу вероватно им нема равна међу западносрб. говорима⁹⁷².

а) Њих бележимо чак и у облицима неких именица, нпр. *-ј у овѡцѡј* За, *тѡпѡвѡј* Јаб; *-кена у ѡ јесѡнкена* Бал м; *-н у ѡвѡчен* Х (и у прилозима *ѡвѡечѡн* З, *ѡвѡечѡн* Б м Х).

б) Засведочена је, изнимно, и партикула *-кана* у броју *дѡвјекана* Жив.

с) Сасвим је обична пратикула *-зи* у дат.-лок. зам. *она: њѡ(ј)зи* (т. 543б), али није засведочена у **овѡзи*, **тизи* и сл. Није ретка ни партикула *-ке у наске* и сл. (т. 545).

Врло је честа партикула *-ј* у ген. сг. м. и ср. р. показних заменица на *ѡв-*, *он-* и *т-* (*ѡвогај*, *ѡногај*, *тогај*), а знатно ређа у истоме падежу неких других заменица: *никогај*, *сѡдчегѡј*, *сѡвѡгај* (т. 386с).

д) Партикула *-ј* врло је честа у прилога *днѡгај*, *тѡдѡгај* и *тѡј* (т. 386с).

Инвентар партикула у прилога је, међутим, много шири. Обичне су, поред *ј*, и партикуле *к*, *љ*, *н* и *р*, њихове комбинације с вокалима *а* и *е*, међусобне и разне друге комбинације. Навешћемо овде само списак забележених партикула у прилога и по једну потврду за сваку од њих (остале се наводе у одељку о облицима прилога):

<i>-ј</i> (онѡгај)	<i>-нак</i> (потљѡнак)
<i>-јке</i> (онѡгајке)	<i>-наке</i> (дољѡнаке)
<i>-к</i> (горек)	<i>-накане</i> (тунекане)
<i>-ка</i> (вамока)	<i>-не</i> (туне)
<i>-кале</i> (вамокале)	<i>-некале</i> (тунекале)
<i>-кан</i> (вођекан)	<i>-некан</i> (тунекан)
<i>-кана</i> (вамокана)	<i>-некана</i> (тунекана)
<i>-кане</i> (вамокане)	<i>-некане</i> (тунекане)

⁹⁷² Има, наравно, сродних говора у којима су партикуле и бројне и честе. Исп., нпр., Вуш ДИХ 33-34, Пецо ГИХ 160-161, Станић Уск. I 148, Љупић Плв. 94 и др.

-кар (потекар)	-ике (вуданке)
-каре (вођекаре)	-икена (вуденкана)
-ке (данаске)	-ѣ (туњ)
-кена (данаскена)	-ѣе (туње)
-љ (оздољ)	-ѣекане (туњскане)
-љене (озгољене)	-р (озгор)
-љкена (оздољкена)	-ра (ондара)
-н (вудан)	-рке (озгорке)
-на (туна)	-ркена (озгоркена).
-најке (онденајке)	

Међу ове партикуле вероватно спада и *-је* у *тје* Кал м одн. *-јен* у *тјен* Кал м. Нису наведени ни облици *тјде*, *тјђе* и *тјди*, јер су они аналошкога порекла (према *оде*, *ође*, *оди* и сл.). Напомињемо само да и ти облици могу имати своје партикуле, па се говори, нпр., *тјдекан* Чи м, *тјдекана/тјдекана* Зав м, *тјдекана* Чи м, *тјдена* Жив м, *тјдене* Др м и сл.

Аналошкога је порекла и *-м* у *јџком*, али је много чешће *јџко* (т. 675с).

Ове су партикуле бележене од припадника обеју конфесија, мада су у говору муслимана чешће него у говору православних (за шта нема доброг објашњења). Ово поготову важи за неке партикуле, као што су *-кана* (око 50 потврда из говора Муслимана, ниједна из говора Срба), *-ркена* (9 потврда из говора Муслимана, ниједна из говора Срба) и др. У већини случајева таквих разлика нема, тако да се ова појава не може узети као диференцијална.

Трећи део:

МОРФОЛОШКЕ ОСОБИНЕ

ИМЕНИЦЕ

451. Говори србијанскога Полимља одн. северозападног Санцака не показују никаква битна одступања од стандарднога језика, и то како у деклинацији (деклинацијским типовима, броју падежних облика, у падежним наставцима и њиховој дистрибуцији итд.), тако и у творби. Дијалекатски су нешто маркантнија само нека одступања у употреби облика, али су она најинтересантнија просторно ограничена. О њима ће бити речи у посебном одељку. Овде ћемо указати само на неке особености у деклинацији и творби именица, најчешће засведоченим и у другим сродним, новоштокавским говорима, што често значи — и у стандардном језику.

1) ИМЕНИЦЕ МУШКОГА РОДА НА -Ø И ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГА РОДА

а. О неким морфолошки условљеним алтернацијама

452. а) Алтернација $a \sim \emptyset$ и $\emptyset \sim a$ јавља се у истим категоријама у којима и у књижевном језику, о чему сведочи и већи број примера наведених у т. 137-145, 155-158 и 165 одељка о прозодијским особинама говора или примери типа *зубац-зупци Х, Ожаљ-Ожља Буч Жињ Ра, сдн-снд Сел м Сј, Устибар-Устибра Жив, шдв-шдва Сел итд. одн. домаћинствдв Г м, пдсм-пдсма Куч Сел, пдејсмо-пдејсма Др Ра* и сл.

б) Ову алтернацију имамо и у *мртац Сј м : мрца Бал м Заб м Сј м, мрци Сј м : мртца Ра*. Она је засведочена не само у неким говорима⁹⁷³ него и у језику (старије) књижевности⁹⁷⁴.

Говори се и *мртаца Заб м*, а најчешће је, иначе, *мѣт*.

с) Није очувана алтернација основе у им. *дан*, осим ако је она у саставу назива хришћанских (православних) празника типа *Јовањдан*:

⁹⁷³ В., нпр., Пиж. Кол. 62, Станић Јск. I 185.

⁹⁷⁴ У РМС су наведени Његошев и Ђипиков пример.

ген. до *Николадне* ЗТ, од *Видова^{нне}* до *Митрова^{нне}* Сј м, — до *Господ^{нудне}* Ам, до *Идава^{нне}* Жив, до *Митровудне* Бук, до *Петрову^{нне}* Бук, од *Митрову^{нне}* Кал м, очи *Ђурђевудне* Ам, уочи *Никољу^{нне}* За, учи *Аранђеловудне* Буч, учи *Ђурђевудне* Ам Ра, учи *Петровудне* Селъ;

лок. о *Ђурђевадне* ЗТ, — о *Господ^{нудне}* Ам, о *Ђурђевудне* Ам Рад, о *Ђурђевуне* ДС м, о *Ђурђеву^{нне}* Кал м, о *Ил^{нудне}* Бук Јаб, о *Ил^{нунне}* Ра, о *Никољу^{нне}* Буч, о *Петровудне* З, о *Петрову^{нне}* Јаб, о *Савинудне* Селъ, о *Спасову^{нне}* Буч, по *Ил^{нудне}* Ам, по *Ил^{нунне}* Ам За п/м, по *Петрову^{нне}* Бук, по *Спасову^{нне}* Јаб и сл.

Овакви ликови бележени су, као што се види, не само од православних него и од муслимана (разумљиво, ређе). Они су, иначе, вишеструко занимљиви: прво, по алтернацији *дан-дне*; друго, по готово редовно дугом финалном *-е* (у ретким изузецима имамо, можда, тзв. позиционо губљење дужине); треће, по геминираноме *"н* (*— дн*); четврто, по облику првога дела сложенице (придеву), који је најчешће једнак и у ген. и у лок.: до *Николадне* и о *Ђурђевадне* (у ген. ређе, а у лок. врло ретко) / до *Господ^{нудне}* и о *Господ^{нудне}* (у ген. често, а у лок. готово увек). Није забележен лок. типа *-дну*.

За синтагме типа до *Ђурђева дана* Јаб, до *Господ^{нудне}* дана Јаб, о *Петрову дану* Рут речено је у Правопису (стр. 76) да се јављају "у пјесмама", а за облике као што су *близу Господ^{нудне}* Радиј, *испред Видовдана* Радиј, *о Васил^{евдану}* Ам, од *Ђурђева дана* Ра, од *Митровдана* Др, *прије Јереми^{евдана}* и сл. да су ређи⁹⁷⁵.

д) И туђице из новијег лексичкога слоја прилагођавају се нашим речима, нпр. *тастамѐнат-тастамѐнта* За, *момен^{дта}* одн. *дефект-дефекта* Чи м. Бележимо, ипак, и нека одступања од стандардног језика: господ^{нине} *министаре* Кос (говори се и *министеру* правде Кал м) одн. *шеџрац-шеџраца* За м.

453. а) Алтернације *к~ч*, *џ~ж*, *х~ш*, *ц~ч* и *к~ц*, *џ~з*, *х~с* и др. остварују се у истим категоријама у којима и у стандардном језику:

к~ч: *вџсел^{нйче}* ЗТ, *вџд^{нйче}* Ра, *вџд^{нйче}* Др м Кал м Селъ, *џнд^{че}* ДС м, *мџм^{че}* Јаб, *нџсрет^{нйче}* Селъ Сј, *прџсед^{нйче}* Б м, *пџт^{нйче}* Јаб, *рџд^{че}* Др, *чџвече* Зав м За Јаб Селъ м и сл.;

г~ж: *бџже* Јаб, *бџже* Буч Жињ За п/м ЗТ Јаб Кос м Радиј Рут Сј, *врџже* Ам Кос м, *дрџже* Б м ДС м Јаб М м и сл.;

х~ш: *сиромџшкџ* Ам (в. т. 454а);

⁹⁷⁵ Није нам познато да ли је та констатација заснована на неком истраживању, али је сигурно да они нису тако ретки у језику књижевности, па ни у народним говорима. Исп. у Гор. 698 по *Идавадану*, Рем. Шум. 232-233 до *Видовадне/до Ђурђева дана* и сл., Симић Обадн 96 по *Лучиндану*, Тешић Љешт. 242 по *Марковдану*, Дешић ЗБИЈГ 222 око *Петровдана* итд. Сама именица *дан* има, иначе, стандардне падежне облике. Изузетак је једино аналошко по *дану* (по *дану*, по *дану*) М м (и сам прилог *дану*, в. у одељку "Прилози").

ц~ч: *кџаче* За Х м, *кџаче* Б м; *зичев* Кал м, *зичев* М м, *очев* Г м Граб За Зав м Јаб Сел м, *очев* Кос Рут Сел, *стричови* Бј, *стричов* ДБ и сл.;

к~ц: *бодљаци* Гр Рад, *Бјлаци* Ра, *душеци* За м, *јатци* Б м, *опанци* Куч, *оружници* Б м, *јастуци* Ра итд.; *рђенцима* Бал м и сл.; *одјници* (вок.) Жив м За Кал м Кос Сј, *јнаци* Јаб Кос и сл.;

г~з: *бубрези* Сел м, *прѣбјези* Бј, *Црнџи-Црнџима* Граб и сл.;

х~с: *ораси* Бук Др Зав м, *сиромаси* За м Кос м; *сиромасима* Ам и сл. (в. т. 454а).

Забележено је, ипак, неколико примера у којих неке од ових алтернација изостају:

у⁴сима (l) Каћ м; *ндочџаки* Др м; *пуни бисџи* За, *у бисџима* За, *бубрези* Сј м.

b) С друге стране имамо, спорадично, у говору Срба уопштено с из ном., дат.-инстр.-лок. пл. именице *орач*: *у орасу* Рад.

c) Иначе се никада не јављају аналошки облици са сибиллизованом основом у ак. пл.:

Бјлаке Х м, *у Мрдаке* Бал м, *опанке* Ам Буч Јаб Кал м Кос Ра Радиј Рут Сел, *опанке* Граб За м, *сандуже* ЗТ Куч Рут итд.; *ора⁴е* Бал м, *орд⁴е* З м и сл.

454. И у овим говорима јављају се алтернације којих нема у стандардном језику. Указаћемо на две, које су настале као последица одређених фонетских промена.

a) Прва од њих је последица губљења консонанта х у финалној позицији (остале су у овоме случају ирелевантне), и то пре свега у говору православнога становништва. Тако су, на пример, настали односи *с ~ θ* у *Видси-Вид* Ам Сј, *ораси-ора* Сел, *сиромаси-сиром* Радиј Сел, *сиромаси-сиром* Ам Жив За одн. *ш ~ θ* у *сиромашка-сиром* Ам или *ј ~ θ* у *ора⁴и-ора* ЗТ, *ора⁴е-ора* Куч и сл. (Исп, ипак, *у орасу* Рад одн. *орај* Куч.)

Важно је истаћи и чињеницу да је губљењем х добијена вокалска основа у прилично великом броју именица м. рода, што, као што је познато, није карактеристика нашега језика.⁹⁷⁶ Тако су настали низови попут *вр-вра-вру-врови*, *гра-грау*, *стра-страу*, *трбу-трбуа* и сл. (в. у одељку о консонанту х).

b) Наши говори познају и алтернације *д ~ θ* и *т ~ θ* у примерима типа *Гџода-Гџџ*, *грџода-грџџ*; *гџсти-гџс*, *крџта-крџс*, *листа-лис*, *мџста-мџс*, *плџстови-плџс*, *пџста-пџсти-пџс*, *пџста-пџс*; *приџтеви/приџтови-приџ* итд. (в. т. 424).

Исп. и *Гџџдани-Гџџ*, *Зџџџданка-Зџџџ* и сл.

⁹⁷⁶ Ради се, пре свега, о речима страног порекла, које се већ јављају и у народним говорима. Исп. *бирџ-на бирџу* М м.

Ова је алтернација својствена говору обеју конфесија, а и многим другим народним говорима.

455. а) Ни у говорима срб. Полимља не постоји, с друге стране, алтернација *ла ~ о* у именица типа *вдрилџ* Куч, *краниџ* (хранилац) Куч, *пантиџ* За, *сретиџ* Кос м, *стараџ* Селъ, *стареџ* За м, *стариџ* Др, *краниџ* Бал м Жив м М м односно *засиџок* Жив За м Ра, *засиџок* Каћ м (ген. пл. *засиџка* Зав м), *затиџок* Др Зав м Селъ м⁹⁷⁷.

За разлику од ликова типа *трбу* и сл. ови су тако добро уклопљени у наш морфолошки систем да одавно нису само карактеристика сеоских говора.

б. Вокализацијом *-л*, асимилацијом и контракцијом самогласника дошло се до форме *оро* ('орао') а тиме и до алтернације *џ ~ ла* (*оро ~ орла*). У једном случају засведочена је и форма са *в* (*оров*) (в. т. 319сб), која је настала из истих разлога као и *рдиџон* ('радио') Каћ м.

б. О неким надежним облицима

456. В о к а т и в с г. а) Не показује никаква битна одступања од стандарднога језика. То доказују многобројни примери, од којих наводимо само неке:

брџте Б м Бал м Бук Буч Г м Каћ м М м Радиј Селъ м Чи м, *врџсане* ЗТ, *домџине* Буч Селъ, *лџпове* Јаб Радиј, *лџпџе* М м, *пџбратиме* Рут, *пџбратиме* Г м, *пџне* Радиј, *сџне* Ам З м Јаб Куч, *мџ сџкоме* Ам и сл.; *Бџедџне* Гр, *Бџорисџе* Ам, *Вукџсџе* Селъ, *Дрџгане* Радиј, *Мџлораџе* Јаб, *Нџнаџе* Гр, *Рџдисџе* Ра, *Срџтене* Гр Рут и сл.; *Мџ^лмеџе* Каћ м, *Му^лџреме* Г м, *Сџџе* Кал м, *Нџмиде* Б м, *Нрџстеме* Каћ м, *Цемџиле* Кал м Кос м, *Рџдџсџе* Рут итд. (исп. и примере у т. 453а);

мџдџиџу Кос м Сј м, *прџатеџу* Жив Зав м, *прџатеџу* Ам Бук ДБ; *Шџ^ловиџу* Сј м и сл.

Одступања од овакве, стандардне репартиције наставака *-е* и *-у* бележимо у *наџроду* За М м, збџгом *сџџџету* Ам⁹⁷⁸.

б) Именице на *-р* имају по правилу наставак *-е*:

џ, *Вџелиџџе* Гр, *Вџелимџре* Ам Буч, *Чџџџџџре* Ам; *Цџџџџџе* Кал м, *Цџџџџџе* Б м, *Шџџџџџе* Каћ м; *Ћџџџџе* Јаб Радиј, *кџџџџџе* Кос, *мџџџџџе* Кос Куч.

⁹⁷⁷ О алтернацијама основа исп. у другом делу рада П. Ивића, *О деklinационим облицима у српскохрватским дијалектима*, ГФФ НС V (1960) 75-92. У вези с ликовима типа *засиџок* и сл. исп. т. 349д, а о судбини *л* на крају слога т. 356.

⁹⁷⁸ Наставак *-у* вок. сг. ових или неких других им. јавља се и у многим другим сродним говорима (у неким и знатно чешће). Исп. Барј. Бихор II 3 (једносложне им.), Барј. НП-Сј. 76-78, Вуковић П-Др. 50-51 (једносложне им.), Вуш. ДИХ 36 (*џџду*, *џџроду*, *џџџду*, *наџроду*), Пецо ГИХ 113, Пиж. Кол. 116, Смићки Обеди 68 (*џџроде/џџроду*, *наџроде/наџроду* итд.), Станић Уск. I 188, Ђупић Ејел. 74.

Исп., ипак, *вддѣру* Кос м.

с) Насупрот томе, у имена типа *Милош* чешће је -у него -а:

Милошу Радиј, *Радошу* За Радиј / *Милоше* Ра Радиј (у говору млађих генерација).

д) *Гдсподи* помилуј Куч потиче из црквенословенскога језика. Исп. нѣ дај, *гдсподе!* Др.

е) Неке именице с непостојаним *а* и једносложном основом у ген. сг. имају и у овим говорима вок. сг. једнак ном. сг.:

Шути ти, *врѣбац* јѣдан Јаб, Дај ми, *мѣмак*, те свјѣскѣ За м, Дѣѣи, *тѣтак* Др м.

Исп., осим тога, и вок. *Алмѣс* Кал м, који указује на непотпуну уклопљеност овога имена оријенталног порекла у наш морфолошки систем.

Говори се, иначе, и *мѣмче* Јаб Селъ.

457. Инструментал сг. а) У складу је с географским положајем и карактером наших говора изразита експанзија наставка -ом на рачун варијанте -ам, како у основа на непчани (кон)сонант, тако и у основа на сибилант.⁹⁷⁹

мѣжом Ам Буч Јаб Каћ м Куч, *нѣжом* Ам Буч Јаб Кос Радиј Рут Сј; *колѣчом* Буч За, *корѣбѣчом* Кос, *лѣчом* Рад, *пирѣнѣчом* Ам, *сѣчом* Рад (и, наравно, *крѣчом* Ра); *мѣршом* Јаб, с *Милошом* Кал;

цѣлѣжом За Кал м Ра; *ѣвѣром* Кос м, *ѣвѣром* Ам Кос м, *ѣвѣром* Гр Жив Јаб Ра Рут, *ѣвѣром* Кал м, за *Пирѣбојом* Јаб, *ѣвѣром* Рут; *ѣвѣром* Кос, *кѣљом* За м, *кѣљом* Ра, *пѣљом* Рут, с *приѣтељом* ДБ, *рѣбљом* Кос м Селъ м; *камѣњом* Ам Кал м, с *кѣњом* Бј п/м За п/м Куч Ра, с *опрошѣњом* За м; *ашѣвѣчиѣхом* Кос, *под Бѣћом* Граб Ра, *Бјелѣћом* Жив м, *Бѣшковѣћом* За, с *ѣвѣхом* Др, *Жѣровѣћом* Жив м, *ѣвѣћом* складѣћом Гр, *ѣвѣћом* Ра;

пачѣризѣм Каћ м; *пѣјѣсом* Каћ м (и, наравно, *Рѣсом* Селъ); *кѣнопѣчом* Кал м Селъ, *кѣнѣчом* Рад, *кѣнѣчом* Јаб, *мѣгарѣчом* За м, *мушѣкарѣчом* Ам, *ѣвѣчом* Гр Јаб Ра Рад, *пѣвѣчом* Ам Жив Рад, *пѣвѣчом* Кос, *синѣвѣчом* Рад, *стѣрѣчом* Куч, *ѣвѣ сѣнѣчом* Кос м Радиј, *ѣвѣ сѣнѣчом* Х, *ѣвѣчом* Рут.

Није, међутим, сасвим непознато ни *ѣм*:

нѣжом Кос;

ѣвѣћом За м, *кѣвѣћом* З Кос, *ѣвѣћом* Кал м; с *ѣвѣћом* Гр, *пѣвѣћом* Гр, *приѣтељом* ЗТ, *рѣбљом* Кал м; *ѣвѣћом* Јаб, *кѣвѣћом* Кос; за *Нѣмѣвѣћом* *Бѣшовѣћом* Х м;

⁹⁷⁹ В. Ивић Дијал. 136 и Симић Ободи 69-70 (бел. 70) — за источнoхерцеговачке говоре. Тај наставак преовлађује и у Бијелом Пољу (Сек. БП 170), док се у Бихору и новопазарско-сјеничком крају напоређо употребљавају оба наставак (Барј. Бихор II 3 и Барј. НП-Сј. 78-79. Међутим, у Ускоцима је обичније а у околини Колашина много обичније -ам (Станић Уск. I 190-191, Пиж. Кол. 117-118 и 122).

кѡнцѡм Јаб, са мѡиѡем ѡцѡм З м.

б) Исто ово двојство, у истом омеру, јавља се и у INSTR. СГ. именице *пѡт*:

пѡтам Ам За Јаб Кал м Каћ м Кос Куч Лу М м Чи м;

пѡтем Б м Г м Кос Ра.

Нема, иначе, никаквих разлика у употреби и значењу између ова два облика⁹⁸⁰.

458. Г е н и т и в п л. а) Основни је наставак, наравно, *-а*, а забележен је, између многих других, и у ових именица:

ѡктѡра З м Зав м Каћ м, *ѡктѡра* З м, *зѡба* Зав м Кос М м Селъ м, *јаја* Гр ДС м За Зав м Ра Селъ, *кѡрачаја* Кос м, *мѡтѡра* Ам Бук Гр За м Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос Куч Рад Радиј Селъ м Сј м Х м;

вѡта ДБ Др м За м Кос м Селъ, *лѡћа* Буч Зав м Јаб Селъ м, *јѡта* Зав м Радиј Селъ м Х м⁹⁸¹.

Тај је наставак засведочен и у *нокѡта* Зав м Рут Селъ м и *пѡта* Рут, али наша грађа није у овоме случају потпуна.

б) Као и у стандардном језику, имамо наставак *-и* у *ѡри* Ам М м Радиј Селъ, *љѡди* Ам Б м Бј м Буч Г м Гр ДБ Жив З За м Заб м Каћ м М м Рад Рут Селъ м итд., *љѡди* Г м, *мѡѡци* Ра Х м, *мјѡѡци* Ам Бук Буч Др Јаб Кал м Каћ м Сј м, *мјѡѡци* Кал м, *ѡта* Бук Гр З Зав м Кал м Каћ м Кос М м Ра Радиј Сј Х.

Говори се доследно и *ѡѡѡди*⁹⁸² Ам Гр ДС м Заб м ЗТ Јаб Кос п/м Куч М м Ра Селъ п/м Сј м Х м, а спорадично *ѡѡѡри* Х м и *регѡти* Кал м.

Од наведених именица наставак *-а* забележен је у *мѡѡци* Г м, *мјѡѡци* Кал м М м (у Кал је много чешће *мјѡѡѡци*), потом у *ѡѡѡра* Гр Др Јаб Кос м (много обичније него *ѡѡѡри*) и *регѡта* Рад.

Ген. пл. *ѡѡѡта* ДС м За м Заб м Каћ м треба посматрати одвојено од претходно наведенога *ѡти*.

с) Наставак *-и* се јавља и у ген. пл. им. *ѡст*: Било *ѡѡти* сваку нѡћ Г м, али овде имамо и (некадашњи дуалски) наставак *-ију* *ѡѡтију* Ам

⁹⁸⁰ Према М. Стевановићу (ССХЈ I 197) облик *пѡтем* "обичнији је једино кад се ова именица употребљава у просекутивном значењу... У свим другим случајевима, а поготову уз предлоге, инструментал именице *пѡт* обичнији је са завршетком *-ом*".

⁹⁸¹ Наведене су само оне именице које у неким другим говорима или језику књижевности имају у овоме падежу (и) наставке *-и* или *-ију*. Исп. и *ѡнара* у т. 149с, као и *пѡта* у изразима *ѡѡѡ* (*пѡт*, *ѡѡ* итд.) *пѡта* Г м Гр Жив З м За м Зав м Каћ м Радиј Сј м Х м, *пѡта* З м.

⁹⁸² Тако у многим сродним говорима. Исп. Гор. 672, Пиж. Кол. 121, Станић Уск. I 186, затим Рем. Шум. 244, Стев. Гружа 460 и др. Међутим, Сиљкић Обади 72 *ѡѡѡѡ* (*ѡѡѡѡ*), Тешић Љешт. 216 *ѡѡѡѡ/ѡѡѡѡѡ/ѡѡѡѡѡ* (чињѡ се Љешт. поново разликује од Горобиља). Северозападни дијек. говори имају *ѡѡѡѡ*: Дешћѡ ЗБИЈГ 225, Драг. Лиѡа 141.

Ра⁹⁸³. Слична је ситуација и у неких им. ж. рода на $\emptyset$ (т. 526).

459. А к у з а т и в п л. Стандардни су једнакост ак. и ном. пл. у им. ср. рода и наставак -е у им. м. рода. И овим је говорима, међутим, познат архаични облик ак. пл. именице *гост*, и то не само у синтагми у *гости* За м Зав м Кос м, ја *отишла* у *гости* Гр него и има *гости* Ам, позовемо *гости* Селъ. Биће да је, ипак, обичније: Дочекају те *госте* све ДБ, Изнесе домаћин *кљач* пред *госте* Селъ, Ми *так* *госте* не *примамо* Др.

Устаљена синтаagma у *гости* јавља се у више сродних говора, а у многим од њих је познато и само *гости*⁹⁸⁴.

460. Д а т - и н с т р - л о к. п л. а) Доминантан је наставак -има, који бележимо, између осталих, и у ових именица:

брдима (на ткачком разбоју) Бј, з *гведима* Бал м, з *убима* За м, з *убима* Селъ м, *на колима* Бук, с *кљима* Заб м М м, у *колима* Рут, *крјима* Гр Селъ п/м, *људима* Бал м Бј м Буч Граб ДС м ЗТ Јаб Кос м Селъ м Х м, *људима* Др м, са *улевима* Куч; по *градима* Рут, по *радовима* Бј м, по *рвовима* Сј м итд.

б) Наставак -ма (поред нешто чешћега -има) јавља се практично само у *коњма/коњима* (потврде су наведене у т. 135б). Забележено је, осим тога, и с *вловма* Кос м, али је чешће *вловима* Зав м Кал м Селъ п/м, с *вловима* Каћ м Куч М м Ра.

Ни у другим сродним говорима нема много оваквих облика дат.-инстр.-лок. пл.⁹⁸⁵

с) Уз предлог *по* јавља се спорадично у прелазном говору и л о к. п л. облички и прозодијски једнак ген. пл.: *По путџџ слабо сам ишџ / По путџџ слабо сам ишџ* М м, али је обичније: *по тјџем брдима* Г м и сл. Исп. и у *партиздима* М м, у *Пљџџима* М м⁹⁸⁶.

⁹⁸³ О ген. пл. им. *зуб, врата, леђа, уста, нокат, прст* и *гост* у шток. говорима и језику књижевности исп. НЈ XXV/1-2 82-99.

⁹⁸⁴ Исп. Вуковић П-Др. 52-53, Вуш. ДИХ 35 (у *гости*), Гор. 671 (у *гости*), Дешић ЗБИЈГ 222 (*гости*, у *гости/госте*), Симић Обадн 70, Станић Уск. I 197. За екавске новошток. говоре исп. Рем. Шум. 230, бел. 667.

⁹⁸⁵ Исп. Вуковић П-Др. 53, Вуш. ДИХ 38, Гор. 671, Пецо ГИХ 120 (нешто више примера), Станић Уск. I 197. У околини Колашина дат.-инстр.-лок. пл. им. м. рода "увијек има наставак -има" (Пиж. Кол. 121), а тако и им. ср. р. (осим -ема у им. типа *чудовеније*, стр. 122).

⁹⁸⁶ Поменимо овде и лок. пл. им. ж. р. на -а: *по тјџем планјнама* Б м одн. о *ндшијема тешџнама* Б м, у *ндвинџа* Г м. Лок. с предлозима *на* и *у* је редак због тога што се у овоме говору (и суседним новошток. селима) уместо тога падежа употребљава облик ак. и у локационом значењу (в. ниже). Иначе је облик лок. пл. *по путова* или (фонетски) сл. карактеристичан за зетско-јужносандачке говоре ("Ген. и лок. мн. изједначени су на највећем делу подручја", Ивић Дијал. 162), а није непознат ни неким црног. новошток.: исп. Вуковић П-Др. 57 ("није особина овога говора, него је дошло с југа из околине Никшића"), Вуш. ДИХ 38-39.

с. О именицама на -ин (у сг.), -ов/-ев- (у пл.) и неким суплетивним облицима

461. а) Чува се по правилу стандардни однос *грађанин* (сг.) / *грађани* (пл.):

Србин Г м *Јаб Каћ* м *Кос* п/м *Селъ*, *Циџанин* *Јаб Селъ*, *чобанина* *Рад Х*, *чобанин-чобанина* Г м и сл. / *брђани* Г м, *Срби* Бј м *Кал* м *Селъ* м, *Срба* *Јаб Кал* м *Х* м *Чи* м, *чобани* *Кос*, *чобана* *Јаб Каћ* м, *чобане* *За* м *Каћ* м и сл.

Забележено је, међутим, и *Арап* *Др* м, *Бугар* *За*, *Руђан* (становник *Рудог*) *Сј* м, *Срб* *За* *Кос* *Сј* м, *Срба* (ген.-ак. сг.) *Кос* м *Сј* м, а исп. и пл. *Србови* *Бал* м *Х* м.

Аналошко уједначавање јединске и множинске основе није својствено севернијим јекавским говорима зап. Србије⁹⁸⁷, али има сродних говора у којима се оно јавља⁹⁸⁸.

б) Говори се, према тур. *düşman*, чешће *душман* *Бал* м *Жињ* *За* м, *душмана* *Др* *За* м (пл. *душмани* *Буч*) него *душманин* *Х* м (пл. *душман* *Буч*)⁹⁸⁹.

462. а) Огроман број именица м. рода једносложне основе проширује и у говорима СП плурал инфиксом *ов/ев*. Део забележених примера наведен је, наравно из других разлога, у првом делу рада, у одељку о прозодијским алтернацијама у деклинацијских речи (т. 131-135), а више њих и у наредној тачки. Отуда се овде указује само на дублетне форме и неке случајеве једнакости јединске и множинске основе.

У вези с двојаком плуралском основном исп.:

вуци *Јаб* / *вукови* *Зав* м *Селъ* м, *вукѡв* *За* м *Јаб Селъ* п/м, *вјкѡв* *М* м;

кључе (ак.) *Кос* м (можда под утицајем народне поезије?) / *кључеви* *Рут*;

крше (Ето тамо, у те крше имало е и дйвокѡзѡ) *Б* м / *Кршеви* (микротп.) *Рут*, *кршеви* *Рут*, *кршеве* *Кос*;

миши *М* м / *мишеви* *Зав* м *Селъ* м;

Руса *За* / *Русѡв* *Кал* м;

пѣт *сиња* *Гр*, седам *сиња* *Х* м / *синови-синѡв* *Ам* *Бук* *Буч* *Гр* *ДБ* *Др* п/м *Жив* п/м *За* *ЗТ* *Јаб* *Кос* *Куч* *М* м *Ра* *Радиј* *Селъ* п/м *Сј* п/м *Х* м *Чи* м, *синови-синѡв* *Ам* *За* м *Радиј*;

⁹⁸⁷ Гор. 671, Тешћ Лѣшт. 214, Ник. Тршић 413.

⁹⁸⁸ Исп. Пецо ГИХ 112, Љупић Пљ. 91 (*Циџан*, *Чѡут*, *Бугар*), затим Дешић ЗБИЈГ 212, Симић Обади 71, као и *чобан* у Вуковић П-Др. 108 (текст "Сватови и вила").

⁹⁸⁹ Вук упућује *душман* на *душманин*.

дбручече Куч; *пдјасеве* Жив, *пдјасеве* За Кос, *пдјасевима* Кос; *прдвлакове* за св^міће Ам; *случајевд* Јаб Кос м, *случајевд* ДБ; *соклдлови* Јаб Селъ м; *Јеленеве* За; *Јрезеве* Кос; ^А*дмбарови* За м Каћ м, *дмбарови* Јаб, ^А*дмбаровд* За м, ^А*дмбаровд* Каћ м, *дмбаровеве* Буч, ^А*дмбаровеве* За м.

Од наведених именица, према нашој грађи, четири се јављају и без тога форманта, од којих две (*бдњаќ* и *курјак*) много чешће:

бдњаќи Гр Рад, *бдњаќа* Ам З, *бдњаќе* Гр Др З Јаб Кос Рад Радиј Х; *дтњаќе* Бј; *дјеври* Бј З м За м ЗТ Кос м Радиј Х м, *дјеври* Гр Др Јаб Кос м, *дјеври* Кос м, *дјеврима* Бј, међу *дјеврима* Бј; *курјаци* Ам Куч Рад, *курјак* Рад, *курјак* Др м⁹⁹¹. Осим тога исп. и микротоп. *Потсокдлима* Заб м.

Говори се, такође: *кдйшд* Ам; *кдлеме* Ра Селъ м, *кдлѣмд* Селъ м Ра, *кдлеме* Селъ м, *шатбрд* Рут, *шатбре* Рут, *шатбрима* Кал м.

Из овога се прегледа види да је проширена множина карактеристична пре свега за именице прозодијскога типа *ддљб-ддљба* и *дјевр-дјевра*, а да се не јавља у именица типа *пдток-пдтока*, *живдт-живдта*, *јундк-јундка*, *брдтић-брдтића* итд.

Овоме последњем типу очигледно не припада ни необични ген. пл. *шпдртвд* (није имало *шпдртвд*, и уз оно огњаште пристави онѣ лднице) Кос м. У другим је селима забележен ном.-ак. сг. *шпдрет* Ам Буч Гр З м Кос Радиј, ном. пл. двј *шпдрети* З м и, акц. занимљив, ген. пл. *шпорѣтд* Јаб (поред *шпдрѣтд* ЗТ).

463. Већ се из више претходно наведених примера могло закључити да у репартицији варијантних морфема *овев* нема одступања од стандарднога језика. То, у великој мери, потврђују и други забележени примери.

а) Основе на непчани палатални (кон)сонант:

Гдјеве Рут, *крдјеви* Бј м, *крајевд* Ра, *крдјевд* Ам, *крдјеве* Јаб, *крдјеве* Сј, *крдјеве* З; *жуљеви* Јаб, *крдјеве* Б м, *мдљеви* Ам Гр, *цјљеве* Кос, *чјкљеви* Ам Селъ м; *гуњеви* Селъ, *пањеве* М м, *сјжњеви* Јаб;

вјгњевд Селъ.

б) Основе на непчани непалатални консонант:

ндјеве Бук, *ндјеве* Гр Др Жив п/м Кос Рут, *с ндјевима* Сј; *зѣевд* Кал м, *зѣевд* М м (исп. и *зѣевд* Г м), *кључеви* Рут, *са ндјевима* Буч, *дбручече* Куч, *сдчеви* Каћ м, *сдчеви* Рад; *кршеви* Рут, *кршеви* Рут, *кршеве* Кос, *лѣшвд* Рад, *лѣшевеве* Рад Чи м, *мјшевви* Зав м Селъ м (исп. и у *Мјшеввиће* Радиј);

⁹⁹¹ Говорећи о лексичкој диференцијацији "на дијалекатском нивоу", П. Ивић наводи (међу словенским речима) и пар *вук/курјак* (Ивић Језик 48). Напомињемо да обе те лексеме постоје не само у говорима срб. Полињага него и на целом подручју југозападне Србије.

с *ножомима* Сј; *сачови* Кос м, *сачове* Др м; *вешове* (ак. пл. од *веш*) Зав м, *пешовима* Сј.

с) Основе на сибилант.

пјасове Жив, *пјасовима* Кос; *пљцови* Каћ м;
взови Жив, *јрезове* Кос; *ндсови* Селъ м, *десвд* (: оvas) Јаб, *дсови* Зав м, *пјасове* За Кос, *фјсове* Селъ м, *пљцове* Каћ м.

d) Остали релевантни примери:

стричеви Бј, *стричевд* ДБ;
приштеви Др м / *приштови* За м;
цдреве Б м;
пјтвд Јаб, *пјтеве* Ра / *пјтови* За Кал м Рут, *пјтвд* Бј Г м Жињ Каћ м, *пјтове* Ам Б м Бј Каћ м М м⁹⁹².

Ако изузмемо тачку d (хетерогену, али посебну), онда уочавамо логичан раст броја примера с ов. У првој групи су они врло ретки, у другој доста ређи од оних са *ев*, а у трећој доста чешћи.

Може се, начелно, рећи да говори СП спадају у оне у којима влада однос *маљом/маљови* (уз чешћа одступања у инстр. сг. него у пл.) и *ножом/ножеви* (уз приближно једнака одступања). Из овога се, како је примећено, види и "хронолошки редослед нарушавања односа у двема категоријама"⁹⁹³.

464. а) Поред уобичајених облика суплетивне множине као што су *око-очи* (за *ухо* в. ниже, т. 479), *Турчин-Турци*, *ча(в)ек-људи* итд. јавља се у ср. р. и *двскд глвд* (од *чизама*) Кал, *зрвд* Др Селъ (о им. ср. р. које проширују основу в. у т. 490), али се говори и: бацали та *зрна* За м.

б) С друге стране, према редовном *говевд* (ген. пл. *гдвдвд*, т. 458а) немамо сингулар *говедо, већ *говече* Гр Заб Јаб Кос Селъ, *говече* М м.

Суплетивни однос *говече-говевд* карактеристичан је и за друге источнохерцеговачке говоре⁹⁹⁴.

⁹⁹² Сваки је од ових примера, као што је познато, занимљив и на неки други начин. У *стричеви* имамо у основи ч — к (палатализацијом), у *приштеви/приштови* — шт — *ст', у *цдреве* — р — р'. Именица *пјт* припадала је некада тзв. меким основама (*пјтв*).

⁹⁹³ Рем. Шум. 227. Реметић, на истоме месту, наводи и разлоге за "неравномерност у степену реализације исте тенденције... За изједначавање облика двеју основа требало је уклонити једино разлику у инструменталу. Препрека истој тежњи у множини била је неупоредиво тежа, јер се аналошким процесима опире -ев- у свим падежима". Овоме основаном објашњењу може се додати и чињеница да именице м. рода на непалатални сугласник имају облик инстр. сг. на -ом, али немају све и проширени плурали (са -ов-) који би могао деловати у правцу уједначавања.

⁹⁹⁴ Исп. Гор. 672, Дешић ЗБИЈГ 225, Драг. Лика 141, Пиж. Кол. 121, Станић Уж. I 186, Симић Обадн 72, Тешић Јешт. 216. С овима се слажу и говори центр. Шумадије (Рем. Шум. 244) и Груже (Стев. Гружа 460).

d. О неким облицима топонима и антропонима

465. У вези с обликом топонима указаћемо овде само на колебање у роду, броју и облику неких ојконима.

а) Известан број назива села у говору је старијих средњег рода (сг.), а у говору млађих и званично (у службеним документима, именицима места, натписима, на географским картама, па и у етнографској литератури) мушкога рода (пл.):

*Акмачиће/Акмачићи, Бдлѹће/Бдлѹћи*⁹⁹⁵, *Калѡфатовиће/Калѡфатовићи* (чешће *Калѡфати*), *Мѹлѡковиће/Мѹлѡковићи*,⁹⁹⁶ *РѡдиЈевуће/РѡдиЈевући, Јунчевиће/Јунчевићи*.

Форме на *-ће* су очигледно старије. По једном, не сасвим убедљивом тумачењу, настале су "елипсом именице село" у синтагмама попут *Милаковиће село и сл. и "супстантивизацијом придева"⁹⁹⁷.

б) Према службеноме *Милешево* и *Правошево*⁹⁹⁸ овде је, у говору селоског становништва, *дѡ Милошеѡ* Кос, из *Мѹлошеѡ* Кос м, у *Мѹлошеѡ* Кос п/м // у манастиру *Мѹлешеѡ* Кос и *Прѡшошеѡ* (село) Др Радиј.⁹⁹⁹

Не разликују се официјелна и народна форма неких других ојконима насталих супстантивизацијом придева: исп. *Дрѡнова* Др п/м, с једне, и *Кѡшеѡ* Каћ м Бал м Селъ м, с друге стране.

с) Према службеноме *Горњи Страњани* и *Доњи Страњани*¹⁰⁰⁰ (пл. м. р.) овде је: *Гѡрњѡ Стрѡњани* су јакс ДС м, *Дѡњѡ Стрѡњани* ДС м, *и-Страњани* Бал м Гр, *са Страњани* Кос, *у Страњани* Бал м, *на Стрѡњанима* Кос (пл. ж. р. на -ѡ)¹⁰⁰¹.

⁹⁹⁵ Влах. Брод. 54, 57, 88, 104 итд. *Балићи*, али се међу засеокима Балића наводи и *Доње Балиће* (54).

⁹⁹⁶ Влах. Брод. 55, 94, 104 итд. *Милаковићи*, али А. Пецо каже да "мјештани, пак, знају и за другчији лик овога топонима: *Милаковиће*, ул. *Није Милаковиће запамтило*; моја атреса је: ...*село Милаковиће*" (Пецо Припози 250).

⁹⁹⁷ Р. Маројевић, *Прасловенска adjectiva possessiva типа Творитиѡѡ (од патронима типа Творитиѡѡ), вихова судбина и трагови у словенским језицима*, ЈФ XXXVIII 105. Исп. и чланак истога аутора, *Методолошка питања ономастичких истраживања*, ЦГ 237-242. Постоје, иначе, ојконими у којих је засведочено само *-ући*, нпр. у *Мѹшевиће* – по *Мишевићима* Радиј, *Пѡнезићи* Жињ Чи м, спрема *Рѡтошићима* Жињ и др.

⁹⁹⁸ Тако је, нпр., у званичним документима о попису становништва из 1981, Именику места СФРЈ, географским картама (па и карти општине Пријепоље), новијој етнографској литератури итд.

⁹⁹⁹ Исп. *Милошева* (манастир) и *Милошева* (река) у Мрк. СПП 354, *Мѹлошева*, f. манастир у Херцеговини у Вуковом Рј. Вук има и *Мѹлешеѡ* (*Милѡшеѡ*).

¹⁰⁰⁰ Исп. бел. 998 (укључујући и *Карту општине Пријепоље*, израда и репродукција "Геокарта" – Београд 1974).

¹⁰⁰¹ Прозодијски лик и алтернације одговарају им. ж. р. на -ѡ. Забележено је, ипак, и пут *Стрѡњани* гбре Гр. Влаховић има, овога пута, аутентично *Горње Страњани* и *Доње Страњани* (Влах. Брод. 54, 91 одн. 92 итд.) Занимљиво је да се почетком XVIII века одселила "из данашње страњанске групе насеља породица Страњани која

d) На географским картама, у службеним документима, етнографској литератури итд. наводи се само *Гостун*¹⁰⁰². Тај се лик може чути у говору млађих и школованих, али је аутентично *Гостуњ* (*Гдстуњ*) Г м 3 м, *Гдстуњ-Гостуња* ДС м.

И тај је ојконим настао супстантивизацијом присвојнога придева изведенога од личног имена *Гост-ун*¹⁰⁰³.

Код Мркоњића је *Жин* (Мрк. СПП 326, 327 итд.), а у томе "селу" *Жиљ*.

e) У свим нашим новијим нормативним приручницима наводи се само *Пљваља-Пљваљд-Пљваљима*, дакле као pluralia tantum средњег рода. У чланку информативнога назива — Поглед на историјски развој назива *Плевање* и *Плевање* (*Плеваља* и *Плеваља*)¹⁰⁰⁴ — А. Шаулић износи мишљење да је "можда... од сва четири облика који се и данас говоре најоправданији *Плевање*"¹⁰⁰⁵.

У срб. Полимљу, које је у суседству овога насеља и у којем има доста доселеника из његове околине, бележимо такође различите ликове, при чему су они са *Пл-* неупоредиво ређи од оних са *Пљ-*, а морфолошки, опет, најчешће зависе од падежа у којем се то име јавља:

ном.-ак.:

Пљваља Ра, за *Пљваља* ДС м, на *Пљваља* Бал м, у *Пљваља* Буч ДС м М м, у *Пљваља* Буч (ређе);

Пљваље За, за *Пљваље* Буч За м Чи м, за *Пљваље* Јаб, за *Пљваље* Јаб Сел, на *Пљваље* Бук, у *Пљваље* Бук Жињ За м Јаб Сј м Чи м, у *Пљваље* Јаб Чи м, у *Пљваље* Јаб, у *Пљваље* За (чешће) / на *Пљваље* Јаб, у *Пљваље* Ра;

лок.:

у *Пљваљима* Бук Буч Жив м Чи м, у *Пљваљима* Буч М м / у *Пљваљима* Гр Ра;

у *Пљваљу* Ра (само једна потврда);

ген.:

Пљваљд ДС м, ис *Пљваљд* За м Јаб Чи м, ис *Пљваљд* Чи м, ис *Пљваљд* Буч Гр За м Јаб М м Ра Чи м, код *Пљваљд* Бал м, от *Пљваљд* Кос Сј м, от *Пљваљд* Сј м, око *Пљваљд* Чи м.

је основала данашње село Горјане у Ужичкој Црној Гори" (Влах. Брод. 77), а да име тога села у тамошњем народном говору има исти морфолошки и прозодијски лик као и Стравани, тј. *Гдрјани* — из *Гдрјани* (поред *Гдрјани* — *Гдрјана*).

¹⁰⁰² Тако и Влах. Брод. 92 итд.

¹⁰⁰³ Имена с основом *Гост-* нису била ретка у средњем веку (в., нпр., М. Пешикан, *Зетско-хумско-рашка имена на почетку турскога доба*, ОП III 237), а суфикс *-ун* имамо и у савременом имену типа *Милун*.

¹⁰⁰⁴ ЈФ XXV (1961-1962) 399-403.

¹⁰⁰⁵ ЈФ XXV 403.

Фонетско-морфолошким разликама треба, као што се види, додати и разлику у квантитету основинскога вокала у облицима ак. Иако је у питању *e* пред сонантском групом, преовлађује краткоћа, у лок., према нашој грађи, доследна.

г) Име града *Ужица* јавља се најчешће као *singularia tantum* средњега рода (тако је увек у томе граду и његовој околини), а само у околини Бродарева (и) као *pluralia tantum* женскога рода (према *-e*, схваћеном као наставак за облик ном.-ак. пл. именица ж. рода на *-a*):

ном.-ак. *Ужице* Бал м Кос Куч Рут Селъ, *Ужице* Ам Селъ, ген. *Ужица* Селъ, више *Ужица* ДС м, *до Ужица* Кос, *из Ужица* Куч, дат.-лок. *Ужицу* За м, *Ужицу* Ам Каћ м, *по Ужицу* Рут;

ген. *до Ужица* ДС м, *из Ужица* Б м Х м.

Указујемо на дуго *и* у облицима ср. р., забележено у неколико села (в. и бел. 667)¹⁰⁰⁶.

466. Од карактеристичних личних и м е н а дијалектолошки су занимљива, између осталих, ова:

однос *-оје/-оја*: *Вукоје* Кос, *Миљоје* Селъ, *Спацоје* Ра; *Миљивоје* Рад, *Ради-воје* Јаб, *Радиивоје* Ра, *Ристивоје* Рад и сл. (никада **-оја*);

однос *-ије/-ија*: *Матије* Граб Јаб Куч; *Василије* Радиј Х, *Василије*¹⁰⁰⁷ Граб, *Димитрије* Радиј, *Јерѐмије* Ра, *Јерѐмије* у Грабовици становѐ Чи м, *Јерѐмије* Др, *Јестатије* Ам (особа која се тако звала одавно више није жива), *Петроније* Жив; *Јерѐмија* Ра (забележено у говору једне особе о другом лицу), а исп. и свети *Ђорђија* Јаб (неаутохтоно);

однос *-л/-ле/-ло*: *Раѐмил* Др; *Ђаѐрило* Јаб, *Данило* За, *Дѐбрило* Јаб, *Дѐјчило* Јаб, *Мѐмчило* Јаб; *Миѐдило* Рад, *Микѐдило* Др Јаб Лу Радиј Рут (никада **-ле*);

однос *-ла/-ле*: *Вукола* Буч (није засведочено **-ле*);

однос *-е/-а*: *Ђорђе* Јаб Радиј; *Ђорђо* (данас име, не хипок.) Ам Пријепоље, *Ђорђѐ* Ам За м.

Исп., осим тога, и *Срѐтко* Јаб Радиј Селъ; *Њѐгуш* Радиј (као *Јањуш* и сл., исп. *Јањушевић* Бук).

Именима типа *Димитрије* (осим наведеног изузетка), *Данило* и *Вукола* слаже се говор СП са суседним плевалским и оближњим горобилским¹⁰⁰⁸. У одељку о консонантизму наводи Д. Барјактаревих за суседне

¹⁰⁰⁶ Вук *Ужице* (ср. р.), Прав. р. *Ужице* (*Ужице*) (ср. р.).

¹⁰⁰⁷ Вупић Пљ. 92 прозодијски и морфолошки исто.

¹⁰⁰⁸ Вупић Пљ. 92, Гор. 671 и 704 (у Горобилу постоји и име *Раѐмил*, стр. 704).

новопазарско-сјеничке говоре имена типа *Аљмпије*, *Миљнџије*, а само *-ије* има, поред неких других говора, и оближњи колашински¹⁰⁰⁹. На истоме месту могу се, међутим, у Барјактаревихевој монографији наћи и имена *Даниље*, *Микдиље*, а у Пижуричиној *Данило/Даниле* и само *Сџкуле*.

467. Двосложни хипокористици (и одговарајућа имена и надимци) јављају се у три основна морфолошка лика, од којих трећи (типа *Сџа*) не припада овај именичкој врсти.

а) Тип *Вџо*, ген. *Вџа*, дат. *Вџу* итд. (присв. прид. *Весоџ*):

Аџо Радиј, *Бџо* Јаб, *Бџто* (надимак) Јаб, *Бџо* Бук. Ра, *Бџо* Јаб, *Бџо* Гр, *Вџо* Гр Јаб Радиј, *Вџо* За Јаб, *Вџо* Јаб, *Вџто* Радиј, *Вџо* Јаб, *Гџеро* Јаб, *Гџо* Јаб, *Дџо* Куч, *Дџо* Бук, *Дџо* Радиј, *Дџо* Граб Јаб Ра, *Дџо* Јаб, *Дџо* Јаб Куч, *Ђџо* Јаб Ра, *Иџо* Јаб Радиј, *Иџо* Јаб, *Јџо* Јаб, *Јџо* Јаб, *Јџо* Радиј, *Јџо* Бук Граб Жињ Заб Куч Рут Х, *Јџо* Јаб, *Јџо* Јаб, *Крџо* Куч, *Лџо* Радиј, *Љџо* За Рад, *Мџо* Јаб Радиј, *Мџо* Јаб, *Мџо* Јаб, *Мџо* Јаб Радиј, *Нџо* Јаб, *Нџо* Буч Јаб, *Нџо* Радиј, *Пџо* Гр, *Пџо* Куч Радиј, *Пџо* (надимак) Јаб, *Рџо* Јаб Рад Радиј, *Рџо* Куч, *Сџо* (име) Буч За Јаб, *Сџо* Рад, код неких пона *Сџа* ДБ¹⁰¹⁰, *Сџо* Јаб, *Сџо* Јаб, *Срџо* Јаб, *Срџо* Бук Јаб, *Срџо* Јаб, *Тџо* Ра, *Чџо* Јаб Куч Рад Радиј Рут, *Шџо* (надимак) Радиј, *Шџо* Рад;

Аџо За м Кал м Каћ м, *Аџо* За м Заб м Кос м, *Аџо* Ам, *Бџо* Каћ м, *Бџо* Х м, *Бџо* Каћ м М м, *Бџо* Каћ м, *Зџо* За м, *Иџо* Бал м За м Кал м Кос м М м, *Јџо* Заб, *Мџо* За м, *Мџо* Каћ м, *Мџо* За м Каћ м, *Мџо* Бал м Др м За м Заб м Кал м Каћ м М м, *Мџо* За м М м Х м, *Нџо* ДС м, *Нџо* Х м, *Рџо* Бал м За м Заб м Каћ м М м, *Рџо* Кал м Каћ м, *Рџо* Г м Др м Каћ м Сељ м Х м, *Рџо* Б м Г м, *Рџо* Жив м, *Сџо* За м, *Сџо* Бал м, *Сџо* Жив м, *Тџо* За м, *Нџо* Бал м М м, *Нџо* Кал м, *Нџо* За м, *Шџо* Б м Г м, *Шџо* За м, *Шџо* Бал м Каћ м, *Шџо* За м Кал м М м.

Овоме типу припада највећи део апелативних хипокористика одн. одговарајућих апелатива:

аџо Бал м Кал м, *бџо* Бал м Др За м Заб м Кал м Кос Радиј Сј м Х м, *брџо* Гр Рут, *прџо* (сир) Кал м, *рџо* Кос м, *чаџо* Буч За Јаб Куч Ра Рад Сељ, *чоџо* Ам, *чоџо* Јаб и сл.

б) Тип *Вџаде*, ген.-ак. *Вџада*, дат. *Вџаду* итд. (присв. прид. *Вџадоџ*):

Бџаде ДБ Ра Радиј, *Бџаде* Јаб, *Вџаде* Радиј, *Вџаде* Ра Радиј, *Вџаде* Бук ДС Жињ Јаб, *Вџаде* Јаб Х, *Дрџаде* (: *Дрџаде*) Радиј, *Дрџаде* За Јаб, *Ђџаде* Јаб Радиј, *Жџаде* Радиј, *Зџаде* Јаб, *Крџаде* (: *Крџаде*) Радиј, *Лџаде* Др Јаб, *Љџаде* Рад, *Мџаде* Буч За Јаб Куч Радиј, *Нџаде* Јаб, *Оџаде* (: *Обџаде*) Јаб, *Пџаде*

¹⁰⁰⁹ Барј. НП-Сј. 56, Пик. Кол. 115. Исп. и Станић Уск. I 166 *Вилџије* и сл., али 169 *Данило/Даниле*, *Гџеро/Гџеро*.

¹⁰¹⁰ Наведено је село у којем је неки хип. забележен, што не мора у в е к значити да баш у њему живи особа коју тако зову.

Радиј, *Páde* Бј Јаб Куч Ра Радиј Селъ, *Páde* Радиј, *Свѣле* Радиј, *Стáне* Јаб, *Тáле* Буч, *Чѣле* Радиј;

Мѣле М м, *Тáле* Ивање, *Нрѣле* М м, *Цáле* М м, *Цѣле* М м, *Шѣле* Бал м.

Од апелатива бележимо једино *háле* Др Јаб М м, ген.-ак. *háла* Гр Куч М м, причѣм *háлу* Куч, а вероватно их има још.

с) Тип *Сѣа*, ген. *Сѣѣ*, дат. *Сѣви* итд. (присв. прид. *Сѣвин*):

Бѣја (надимак) Радиј, *Бѣса* (: Бѣгдан) Јаб, *Гѣа* (надимак) Радиј, *Глѣша* (име) Селъ, *Дѣма* (надимак) Радиј, *Вѣка* (име) Јаб, *Жѣка* (: Жѣлко) Радиј, *Мѣка* (хип., име и надимак) Јаб Радиј, *Мѣра* (: Мѣломѣр, Мѣрослав) Јаб, *Сѣа* (име) Бј За Радиј, *Сѣа* из Голѣша Чи м, *Сѣша* (новији хип. од Алексáндар) Јаб, *Тѣма* (име) Буч;

Мѣша М м Х м.

Уз ове облике хипокористика и овакву њихову деклинацију — неколико н а п о м е н а. Прво: хипокористици творени од имена оријенталнога порекла потпуно су уклопљени у оне изведене од словенских и хришћанских имена, тј. слажу се с њима обликом, деклинацијом и прозодјски (највише их је по типу *Áвдо-Áвда*, а најмање по типу *Мѣша-Мѣше*¹⁰¹¹). Друго: промена *Вѣсо-Вѣса* типична је особина југоисточне гране ијекавских говора (не само новоштокавских)¹⁰¹² и истовремено диференцијална у односу на западне и северозападне ијек. говоре¹⁰¹³ (којима се, не само тиме, прикључују и североподрински говори¹⁰¹⁴). Треће: сви забележени хипокористици муслиманских имена на -е творени су хипок. формантом -ле, док у хипокористичима српских имена имамо и -ле (нпр. *Дѣле* од *Душан*) и -е (нпр. *Бѣре* од *Боривоје* сл.). Ови хипокористици, као и у другим говорима југозападне јекавске Србије, "представљају стандардну варијанту мушке промене основних хипокористика на *σ*"¹⁰¹⁵. Четврто, а

¹⁰¹¹ Из суседнога бјелополског говора Јахић наводи, поред неких других, 12 хипокористика на -ле типа *Але*, 7 на -о типа *Јашо*, а ниједан тип *Мѣша*, али су зато они сасвим обични у оближњем рогатичком крају (Ц. А. Јахић, *Неки хипокористички муслиманских имена оријенталнога поријекла у рогатичком и бјелополском крају*, ОП V 229-240). В. и у књизи дра И. Смаиловића, *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1977.

¹⁰¹² Исп. Ивић Дијал. 138 и 163; Броз. Ијешћа 122; Пецо Преглед 114, 115, 120, 121, 123, 127 одн. 101. О простирању овога модела даље на исток и североисток исп. С. Стијовић, *Литавне корелације између замене јата и стандардне хипокористичке формације Пѣра/Пѣро у штокавским говорима*, НССВД 7/1 49-55 и Рем. Шум. 236.

¹⁰¹³ Исп. Ивић Дијал. 138, Броз. Ијешћа 122 и Пецо Ишћа 99-101.

¹⁰¹⁴ Исп. Тешић Љешт. 213, Симић Ободи 71, Тук. ГЦ 244, Ник. Тршић 413.

¹⁰¹⁵ Бошк. Чланци 483. Исп., на истоме месту: "Што у дијалектима источне Херцеговине и Црне Горе као продужење некадашњег типа *Páde, Pádetě* налазимо *Páde, Páda* и нешто чешће хипокористике (имена) типа *Вѣле, Вѣла, Јáле, Páле* — није нимало чудно: то је подручје апсолутне доминације типа *Јѣво*, ген. *Јѣва*, према томе и оштре границе између деклинације мушких и женских хипокористика. Очекивали бисмо једино у њима више примера типа *Páde*, бар онолико колико их имају говори југозападне Србије, јекавски".

поводом хипокористика типа *Мика*, *Маша*: "На целом подручју нашега језика где је нестало хипокористичнога *a* у номинативу формиран је нов тип мушких хипокористика, с кратким основинским вокалом"¹⁰¹⁶, што значи (и што је познато) и у говорима у којима влада однос *Весо-Весџ*, *Аџо-Аџџ*.

d) Овога односа нема, као што смо видели, у говорима СП. Забележено је, међутим, у дечјем (одн. ђачком) говору *Жаца* (хип. од *Жличих*, презиме) Радиј, а у говору одраслих и *Шџба*: Кад је *Шџба нападџ* на Црњи вр Ра, Кад је њама *Шџба објџвио* рат Рад, Нџма *Шџџџ* по сџлу *ниџднџџа* ниџџе Ам, поред *Шџџџ* Буч, *Шџџџ* доџџ Бук, *Шџџџ* нам. . . заклџ Каџ м, *Шџџџ* мртџв Рад.

Но, управо ова именица показује колико је тај модел стран нашим говорима. Овде је она, наиме, најчешће женскога рода:

Кад је *Шџџба* вудџ *завџдала*. . . Ам; Ми смо је звџли *Шџџба* Б м; *Приџфатила* *Шџџба*, како *приџфатила* *Шџџба*. . . Бал м; . . . Пошто је *та* *Шџџба* *навџлила* ђтуд ДС м; *Остџпила*, бџгме, *Шџџба* Жив; Отац ми је умрџ *преџ* *Шџџџџ*, кад је била *преџ* *Шџџба* Зав м; *Шџџба* је долазила мало поприје Зав м; *Испитџвала* га је *Шџџба* Јаб; *Онџ* *Шџџџ* разоружџамо Јаб; *Шџџба* је свџ *дџнџџла* Јаб; *Пџтџле* *Шџџба* кад је ударџла. . . Кал м; *Тџџрала* ме *Шџџба* Кал м; . . . Кад је *Шџџба* *наџшла* Каџ м; . . . Кад је *Шџџба* *преџ* била Каџ м; Вудџ је *Шџџба* *прџлазила* Кос м; Три године била *Шџџба* вудџ М м; *Објџвила* *Шџџба* рат Сџљ; Ето *Шџџџџ* на Бџџџла брџа *стџгла* Сџљ; . . . Ка-се *повџкла* *Шџџба* Чи м; Четрџнџстџ кад је дошла *Шџџба*. . . Чи м итд.

На сличан начин се понаша и "џиџа", с којим је из Крагујевца дошао и облик имена, али не и род¹⁰¹⁷.

Поред претходно наведенога *Сџџа* (исп. и *Сџџџн џкат* Јаб, *Сџџџнскџ дџн* За) одн. *Сџџџџ Сџџџ* Ра, *Сџџџџ Сџџџ* (ген.- ак.) За Кос, забележено је и *Сџџџџџн* Буч.

Ликови типа *Жаца* и *Шџџба* (м. р.) истога су порекла као и савизми типа *џџџа* и *џџџџ*, али први много теже продиру од других. Хипокористици, осим што су најчешће везани за конкретне личности, не спадају у онај језички корпус по којем би се разликовао говор образованих (готово увек екавски) од говора необразованих и сеоскога становништва уопште (јџкавски). Хипокористици типа *Љџџа* (м. р.) немају (још увек?) престижни статус, а њихова употреба могла би, због постојећих односа у антропонимијском систему и створених навика изазвати озбиљне неспоразуме (*Љџџа* би, наиме, било схваћено као хип. од *Љџџџџа*, *Љџџџџџа* итд.). О тим односима и навикама најбоље сведочи судбина именице *Шџџба* и хипокористика *џиџа*.

e) Постоје, наравно, и другачији хипокористици, па и неки двосложни (нпр. *Муџко* Кос м), али о њима овде нећемо говорити. Поменућемо

¹⁰¹⁶ Божк. Чланци 483.

¹⁰¹⁷ Исп. и горобињских *нџџа* *џиџа*, *прџрала* ми *џиџа* и сл.

само нови хип. *Бџке* (: *Бџшко*) Радиј, у дечјем говору.

е. *О роду, броју и облику неких именица*¹⁰¹⁸

468. Говори се много чешће *астџа* Радиј Рут, *астџа* Кал м, *астџи* Жив м, *астџи* Кос м, *астџа* Ам, *астџа* Кос м, *астџе* За м Кос м него *стџ* ДБ, *на стџ* Буч З, *стџлове* З.

469. Именица *влас* обично је мушкога, а ретко женског рода:

о̀ни влас Кал м Кос м Сељ м, *тај влас* Сељ м, па *о̀ни останџ влас* Кал м, *о̀ни* што је *нџ влас о̀ни* Х м, од *власа* исплетџено Кал м;

о̀ну влас Ам.

470. а) *Гаџко* се мења као именица: из *Гаџка* Кал м, у *Гаџку* Кал м, али с потврдом само из говора једне особе¹⁰¹⁹.

б) Именица *гребени* (алатка за гребенање, само пл.) може бити и мушкога и женскога рода:

ак. м. р.: *гребенамо* на *гребене* Куч, *гребенају* на *неке гребене* Рад, на *гребене* тарчила ЗТ, *на гребене* угребџнај Ам, *узми на гребене* Кал м, *на гребене* Сељ м, на *гребене* Каћ м Радиј, *гребене* Жив Јаб Кос м Сј м;

ном. ж. р.: *Доскџро* су *мење биле гребени* З, *имале су гребени* Гр Х м; ак. ж. р.: *изгребенамо* на *гребени* Радиј, *имали смо о̀не гребени* З, *имамо гребени* Јаб Куч, *узмемо гребени* За, *узмеџ гребени* Радиј Х м, на *гребени* Ам Зав м, *на гребени* Зав м.

У бродаревском крају су бележени облици ж. р., у нововарошком и ж. и м. рода, а у осталим селима — облици м. р.

471. Именица *доба* јавља се најчешће као *singularia tantum* ср. р., с индеклинабилним атрибутом:

дџ-џџ дџба Бук, а *дџ тџ дџба* свџ чувала бџце Ам, *дџ тџ дџба* свџ пџџџ Каћ м, *неџе око дџџ дџба* Кал м, *приџе дџџ дџба* Ра; још за *мѝрно дџба* Кос, о-тџга *кџриџти у садџџ дџба* М м, *у тџ* и *у тџ дџба* мџџа Чи м.

У два нововарошка села бележимо *доба* и као *pluralia tantum* ср. р., према -а перцепираном као наставак ном.-ак. пл. ср. р. (нпр. *ситџ-ситџ* и сл.):

пџсле *нека дџба* Рут; *у та дџба* Ам.

У оба случаја имамо, као што се види једнакост ген. и ак. с номинативом (и никакве друге форме).

¹⁰¹⁸ Примери су, осим ретких обједињавања, наведени азбучним редом. Неки од њих су посведочени само у једном или два села, што може да значи да нису општа особина говора СП.

¹⁰¹⁹ "у народном језику данас постоји само једна промјена топонима *Гаџко*, и то именичка" (А. Пеџо, *Гаџко-Гаџка* или *Гаџко-Гаџкова?*, НЈ н. с. VI/3-4 (1954) 127).

472. а) Говори се готово доследно *ћед* Бал м Бук Буч Г м Жив Жињ За п/м Зав м Јаб Каћ м Кос м Куч М м Ра Рад Рут Селъ Сј, ген.-ак. *ћеда* Бал м За Зав м Каћ м Кос Рад, дат. *ћеду* Рад, инстр. с *моујем* *ћедам* Буч, ном. пл. *ћедови* Селъ, ген. пл. *ћедовѣ* ДБ, дат. пл. *ћедовима* За м итд., што значи да та именица припада овој деκлинацији (исп. и присв. прид. *ћедѣ* Кос м, *ћедово* За и сл.).

Хип. гласи *ћедо* Граб Жив Кал м Кос м Ра Селъ м, дат. *ћеду* Ам, вок. *ћедо* Ра Рут.

Под утицајем градскога говора почиње се, међутим, јављати и *деда* ДБ Х, заједно с екавизмом.

б) Исти случај имамо и у *прдћед* Др м Селъ, *прдћед* Каћ м, *прдн-ћед* Граб Жив м Јаб Сј, *прднћед* Жињ За п/м; *параћед* Г м, *параћед* Гр; *шукунћед* Др м Јаб;

прддеда Гр.

Указујемо и на ликове *параћед* и *шукунћед*¹⁰²⁰.

473. Именица *жаѝ* најчешће је м. рода:

оѝај жаѝ Сј, *оѝи жаѝ* Ам Куч Ра; *од жаѝра* З м; *на жаѝру* Кос м; *жаѝром оѝим* Рад, *жаѝром* покријеш Ам, прегрнеш *оѝијем жаѝром* Бј, *саѝијем жаѝром* Кос м.

Забележено је, ипак, и *жаѝ* оѝу тѝраш З м, на *оѝу жаѝ* Сј, дакле у ж. р.¹⁰²¹

474. а) Група -*бл* у стандардноме *кабл* (м. р.) избегнута је преобликовањем у *оѝд кабл* (ср. р.) Бук.

б) Чешће је *канчело* (пл. *канчела*) (ср. р.) Буч Др Рад него смѝташ *канчел* Ра, ако је дѝлѝа *канчел* (м. р.) Ра.

с) Обично је *кѝло* (ср. р.), ретко *кѝла* (ж. р.):

кѝло Бал м ДС м Кал м Х м, *кѝло* јечма Радиј, *деѝ кѝла* ДБ Кос Куч, *деѝа* *от кѝла* Јаб, *от кѝла*, *о-деѝа кѝла* ДБ, *по кѝла* Х м, *три кѝла* ДС м;

дѝнар *от кѝлѝ* Јаб, *кѝлѝ* (ген. сг.) Сј м, *три кѝле* ДС м.

д) Женскога је рода погѝста *кѝека* Кос. У једном је селу (од истога информатора и у једној реченици) забележено:

...Вѝликѝ *кѝеке* оѝѝ, нѝје имало нѝкѝ гѝрѝ вѝликѝ да би тѝрове правили, но свѝ оѝѝ *кѝекове* З.¹⁰²²

¹⁰²⁰ Бук упуђује *шукунћед* (*шукунћед*) на *чукунћед* (*чукунћед*). У вези с дублетизмом *праћед* (*параћед*) исп. и *праукунчад*/*параукунчад* у т. 490с.

¹⁰²¹ У говорима центр. Шум. чешће ж. него м. р. (Рем. Шум. 261), а у језику писца обрнуто (в. РСАНУ).

¹⁰²² Према РСАНУ (тачније речено, према Симоновићеву *Ботаничком речнику*) *каѝк* је или *ниска* *кѝека* *Јенигерѝа* *кѝека* или *крѝво* (врста бора) *Рѝње* *тѝдѝа*. Не знамо,

е) Поред уобичајенога *крста-крстима* (део тела) Буч Заб ДС м, бележимо у једној обредној песми и Крстоноши *крста носе,* / уз *крста* се обгу мдле Јаб.

У овоме примеру имамо и м. род пл. *крстоноши*.

ф) Говори се: *кућер* (м. р.) Ам За / у једном *кућару* (м. р.) / начинио *кућару* (ж. р.) Кал м, а исп. и *кућарица* Ра¹⁰²³.

475. а) Вук у Рјечнику упућује *наду* на *над*, што нам данас изгледа необично. Вуково *над* (м. р.) потврђено је, међутим, и овде: *имајм над* Ам¹⁰²⁴.

б) Именица *нит* је у сингулару готово доследно мушкога рода: *један нит* Жив, *нит* Ра, *два нита* Ам Буч Куч Радиј, *из два нита* Ам, *по два нита* Х, *у два нита* Ам Гр Јаб, *у два нита* Ра Х, *у два нита* Јаб, *четири нита* Гр, али је једном забележено и у *нито* (ср. р.) Куч.

Ситуација у плуралу компликованија је и теже сагледива.

У н о м. п л. је забележено, без атрибута, *нити* ЗТ Кос м Рад Радиј Сел м Х, *имају* тамо *нити*, брдо, *натра* Х м, што није довољно информативно. Само су *они нити* Ам сугурно м. рода, а *нити* (су) исто от прѣђе *напраљене* З — ж. рода на -Ѡ. У ном., међутим, бележимо и облик ж. рода на -а: *ните* су *туне* Др м, *имају* (тј. постоје) *ните* и брдо Жив, вероватно према ак. пл. м. рода (в. ниже).

У г е н. п л. имамо *нитѧ* Др м Сел м, што само значи да то није облик им. ж. рода на -Ѡ (вероватно м. р.) и *онѧ нитѧ* Х, што је вероватније облик ж. рода на -Ѡ (као *ноѧ*) него м. рода (као *прстѧ*).

У а к. п л. бележимо (нешто чешће) облике ж. рода на -Ѡ и (нешто ређе) облике на -е, за које верујемо да су м. рода:

стаѧиш нити и све *крѧ нити* узмѧш Јаб, *тури нити* Каћ м, *крѧ онѧ нити* Гр Зав м Рад, *уведѧ се у нити* Х, *уведѧш у нити* Бј, *уведи у нити* Каћ м, *у нити* Ам Буч Гр Јаб Радиј, *у нити* Рад Радиј Сел п/м;

ните За м, *вѧжѧш ните* Ам, *Имамо ните*, *уведѧмо* у два нита (м. р.!) те *ткѧмо онѧ бѧз* Јаб, *крѧз онѧ ните* Жив, *у ните* Ра, *уведѧ у ните* Куч, *уведѧш* у брдо и *ните* За.

Могућно је да се у понеком од наведених примера крије и ак. ж. р. им. на -а (нпр. из Жив?), али се то не може са сигурношћу тврдити (исп. сг. и ном. пл.)¹⁰²⁵.

наравно, шта се крије под заступским *клековима*.

¹⁰²³ Од им. м. р. на к-занимљива је, са становишта варијантске разуђености сх. књижевног језика, и им. *карѧам* Рут ×2. За нас је она занимљива и кратконом ултима.

¹⁰²⁴ Исп. *над/нада* у Пиж. Кол. 130 и Станић Уск. I 198.

¹⁰²⁵ Реметић је шумадијски ак. пл. на -е (*ните*) тумачио, додуше опрезно, као облик им. ж. р. на -а. Мислимо да је ж. род ту секундаран, а мушки, као што то показује сг., примаран.

476. Забележено је само *ос* (зоол.) Ам Др м Зав м Јаб Рут Сел м, не и *оса.

477. а) Средњег је рода *пџу^о* Кос м, *пџу^а* Др м Зав м Сел м, а забележено је и *пџт пџџм* Жив, *пџт пџџм* Кос и *до пџт пџџа* Кал м. Ови си ликови настали различитим фонетским променама, од којих је једна (губљење *х*) заједничка за сва три лика.

б) Говори се: *пџсмо* Др м, ном.-ак. пл. *пџсма* Буч Јаб, али и *пџсма* Рад, ном.-ак. пл. *пџсме* Др м Кос.¹⁰²⁶

в) Забележено је: *Пџклади* дџлазџ Лу, *прџви Пџклади* ЗТ, дакле као *pluralia tantum* м. р.¹⁰²⁷

д) Као и у многобројним другим говорима, тако је и овде доследно *пџрез* Ам Буч Гр Др За п/м Кал м Каћ м Кос м М м Ра, ген. *пџреза* За Каћ м, ном. пл. *пџрези* Јаб М м.

Нема ни ж. р. *пиџаца, већ на *пиџац* Каћ м Рад, дат. *пиџац* Кос.

е) Поред пл. м. р. *пџсти* Ам ДБ За п/м Сел м, ак. *пџсте* Ра, бележимо у једном селу и: *пџстџмо пџста* (ср. р.) Каћ м¹⁰²⁸.

ф) Засведочен је, опет у једноме селу, Вуков *пџстав* (платно): *кџшуље ђне* от *пџстава* ђногџ.

г) Говори се *прџва* (ж. р.) и *прџво* ср. р.):

за *радиџон џмам свџ прџву* Каћ м, *немам прџве* Бј м;

немам тџ никаџ прџво Сел¹⁰²⁹.

ђ) Свакако је занимљив и м. род *прџсвалк* (=преобука): *Јџс му ђдмџ жџна пџслала прџсвалк*, тџј своџџ ђџрци, у мџџу кџћу ДБ, *џнесџ тџј прџсвалк* ДБ.¹⁰³⁰

478. а) Именица *рат* доследно је мушкога рода:

ном.-ак. *џџо рџт* Граб, *џџи пџс рџт* Буч, *прџви рџт џџџо* За м, *прџви рџт* Заб м, *рџт се џџџџџџо* Јаб, *тџј рџт* Рад Х м; ген. *џо рџта* За м, *џа џреме рџта* Ра, *џџџа рџта* Сј м, *џџџџ рџта* З, *пџсле рџта* Х, *пџтље рџта* Каћ м, *прџје рџта* ДБ Зав м Радиј, *Кад је рџта* — *нема бџрата* Г м, *нема више рџта* М м; лок. *у рџту* Јаб Куч; пл. *рџтови* Бал м ДС м З итд.

¹⁰²⁶ У новопазарско-сјеничким говорима је ова им. у ср. ж., а у пл. ж. и ср. рода (Барј. НП-Сј. 87). У Гор. је чешће *пџсмо*, ређе *пџсма* (709), у Шум. обрнуто (Рем. Шум. 246), а у Левчу је ж. род споредичан (Р. Сџмџћ Левач 279).

¹⁰²⁷ Вук и Рем. Шум. 256 и пл. ж. р.

¹⁰²⁸ Вук *пџсте*, *пџста*, f. pl. vide *пџст*.

¹⁰²⁹ За облике ж. р. ове им. исп. Дешић ЗБИЈГ 228 ("Именица *прџво* ријетко се употрџбљава"), Драг. Лица 141 ("поред преовлађујућег: *прџво*"), Пецо ГИХ 130, Окука Рама 92.

¹⁰³⁰ Тога лика нема у РМС.

б) Обично је мушкога рода и *реум* За м Куч Сј, па сам *навук* мало и *реума* Кал м,¹⁰³¹ али је познато и *рејума* ДС м.

478^a. а) Поред стандарднога м. рода *оџај смрд* Јаб, јавља се и ж. род: *моју смрд* ДС м (за *жар* исп. т. 473).

б) Забележена је само форма *спуж* Др м За м Зав м Сељ м.

479. Именица *уха/уео* има најчешће стандардну промену, тј. у сингулару по овој деklinацији, а у плуралу као именице ж. р. на -џ:

ген. сг. *џд уџа џд уџа* Јаб, *у^аа* Зав м Сељ м; ном.-ак. пл. *уши* Др м Зав м Кос Сељ м, *џд уши* Сељ, *крџд уши* Бук, *нд уши* М м, ген. пл. *ушију* Кос Сељ м Сј.

Забележено је, међутим, у говору Срба и *уџџа* (ген. пл.) Рут Сељ, а у говору Муслимана и *у^аџџа* (дат.-инстр.-лок. пл.) Каћ м.

480. Говори се доследно *фрднт* Бук Жив, *оџај фрднт* Јаб, у *први врднт* Куч, на *фрднт* Б м; *поред врднта* Куч, *пробитак сџајнске фрднта* Буч, *според фрднта* Жив; *по врднту* Куч, *на нашџме фрднту* Кос итд., тј. увек у м. р.

481. Засведочена је, али изнимно, и форма *љџаџ* ('намирница која се добија печењем теста') Кос. Много је обичније *љџⁿ-љџа* Зав м, *љџ* Ам Бј Буч Гр ДБ Јаб Куч Ра Рад, *^аљџ* Г м, *^аљџ* З м За м М м Сељ м Сј м Х м, ген. сг. *љџа* Г м, *љџа* Ам Буч Гр Жињ Заб Јаб Лу Рад Радиј, *^аљџа* Бј м ДС м Жив м Кал м Сељ м Х м, инстр. сг. *ш љџам* Бј, ген. пл. *љџџџ* ДБ М м итд.

Не јавља се, наравно, облик *(х)љџа у функцији ном.-ак. сг.

482. Вук у Рјечнику има *џџч*, с напоменом да се говори у Ц. Г., и упућује га на ж. р. *џџча*. Облик м. рода засведочен је и овде (у једном селу): *по џџм џџчу* Ам.

f. Особености у творби неких именица и неких група именица

483. а) У вези с творбом *д е м и н у т и в а*, указујемо прво на неке ликове са суфиксом *-ак* и његовим композитама:

сјајали јечџмџа ('мало јечма') Куч, један *ледџнак* (: ледина) ДС м, *џџај нџшанаџ* упуштију како *ваџџ паџ* Чи м;

поточџњаџ-поточџњаџ Г м; *шумџраџ* Ра;

у *џџџу* Граб; *камџџаџ* Кос м.

б) Именице с наставком *-ић* које означавају дете некога сродника чешће су овде него у севернијим западносрбијанским говорима. Тако се, поред редовнога *сџџџић*, говори и *џџџић* Заб м Кос м, *џџџићи* Каћ м Кос м (исп. и ж. р. *џџџићина* Кос м), *брџџић* ('братанаџ') Кос м,

¹⁰³¹ Ни овога облика нема у РМС.

тѣткић Каћ м, *тѣткићи* Зав м одн. рђѣак ми, *стричѣвић* Цемѣнил За м (у говору Срба најчешће *рђѣак*).

Сви примери, осим широко распрострањенога *сестрић*, припадају говору Муслимана.

с) Самостални наставак *-чић* бележимо у више именица:

ашѣчићом Кос, *ашѣчиће* Рут, *добђшчићи* Ам, *кѣберчић* Кос м, мало *прѣборчића* ѣмало Кос, *прѣборчићи* Кос м Рут, *ровчићи* Кос, *салдишић* Кос.

д) И овде је засведочено дем. *-ице*¹⁰³² *на кѣлийце* Ам, *трѣице* Кос.

484. а) Бележимо уобичајене суфиксе за творбу ктетика, од којих је један *-(ј)ак* непродуктиван.

-(ј)ак: *Пљѣвѣљици* Јаб (друкчије *Пљѣвѣљици* Бук); *Сѣничаћ* (: *Сѣница*) Жив, *Сѣничајци* ДС м; *Бѣшѣљак* (: *Босна*) Рад;

-(ј)ан: *Ѕмзићани* (: *Ѕмзићи*) Рут, *Бѣрани* (: *Бѣре*) Б м, *Вѣрошани* (: *Вѣрош*, *Нѣва Вѣрош*) Чи м, *Зѣострани* (: *Зѣостро*) За м, *Мѣжићани* (: *Мѣжићи*) Кал п/м, *Рѣтошани* (: *Рѣтоши*) Рут; *Влѣчани* (: *Влѣка*, *засѣлак*) Јаб, *Гѣѣжѣдани* (: *Гѣѣж(д)*) Каћ м, *Гѣѣбачани* (: *Гѣѣбате*) Рут, *Грѣбничани* (: *Грѣбнице*) Бал м, *Матѣружѣдани* (: *Матѣруге*) М м, *Мрѣковѣдани* (: *Мрѣковина*) ДС м, *Остѣшићани* ДС м, *Трѣљѣбљани* (: *Трѣљѣбине*) Гр, *Нрѣчани* (: *Хрѣта*) М м; *Бѣстричани* Рут;

-ац *-(ј)анац*, *-ѣац*): *Гѣстѣљици* (: *Гѣстѣљ*/*Гѣстѣљ*) Б м, *Крѣтѣвѣци* (: *Крѣтово*) Рут, *Мѣљѣвѣци* (*Мѣљѣво*) Б м, *Пљѣвѣљици* Бук, *Рѣдоинѣци* (: *Рѣдоина*, *чешће Рѣдоиња*) Рут, *Страњаници* (: *Страњани*) ДС м, *Чѣлѣвѣци* (: *Чѣловина*) Рут; *Бѣвѣјаници* (: *Бѣња*) Рут, *Вранѣшѣдѣци* (: *Вранѣша*) Рут; *Бѣчѣвѣци* (: *Бѣчје*) Буч, *Бѣчѣвѣдѣц* Куч.

Истичемо двојство *Пљѣвѣљици*/*Пљѣвѣљици*, ктетик *Сѣничаћ* и однос *Бѣчѣвѣци* : *Бѣчје*.

б) Ликови *Турчијѣци* Рут одн. два *Турчијѣша* Рут нису, наравно, никакви етници, већ пејоративни називи за Муслимане а наводе се само стога што су творбено занимљиви. Оба су забележена од исте особе.

с) Суфикс оријенталнога порекла *-лија* бележимо у *Санѣклије* Буч.

485. а) У именица које означавају вршиоца радње имамо најчешће *-оц* (← *-лац*) (т. 349d и 455), али је засведочено и *-тељ* у Бѣг је *ствѣдритељ* Чи м, *крѣнитељ*-*крѣнитељима* Сј м (чешће *крѣнијоц* Куч, *крѣнијоц* Бал м Жив м М м, *крѣнијоци* Бал м)¹⁰³³.

¹⁰³² Слични примери наводе се и у Тешић Љешт. 216, али је овај наставак у томе селу (и крају) продуктивнији.

¹⁰³³ Према Стеван. ССХЈ I 513 "насташак *-тељ* у савременом српскохрватском језику изгубио је своју некадашњу продуктивност", а према ПГХКЈ 244 он спада међу најчешће суфиксе којима с творе "именице које означају вршитеља радње".

Занимљиво је, свакако, и *жидвитель* (ко један *жидвитель* што мбре) Радиј, што није синонимично са стандардним *жителъ*, јер *жидвитель* значи "онај који живи, живи створ".

б) Поред неупоредиво чешћега *старосидиџици* Бал м Зав м Каћ м, *старосидиџици* Буч Ра, засведочено је и *старосједник* Каћ м, *старосједници* Каћ м.

с) Како је суфикс *-ич* "неплодан"¹⁰³⁴, настала је, према бројним именицама на *-ић* типа *младић*, форма *водџић* Буч За м Рут, *водџића* Г м Рад, није било *водџића* З, за *водџиће* Буч¹⁰³⁵.

486. а) У т. 172а одељка о прозодијским особинама говора СП наведено је неколико гл. им. на *-џе* од свршених глагола. Додајмо к томе овде и *на прославџџу* Буч, ђ *томе сараџџу* Сел м.

б) Забележене су само три именице на *-ијџ*: *на Вавџденије* Ра, *прџвратанија* З м, *сагрџшеније* Јаб, али то никао не значи да их нема више. Исп., иначе, *на Прџкопџе* Др.

с) Наставак *-ај* имамо не само у *врџај* Др него и у *ндмешај* ('мешавина') З м, *вџеликџ ндсџај* ('насељавање') Буч, *прџзвођај* ('производ') За, *прџвођај* ('провод') ЗТ.

487. Наставак *-лук* имамо најчешће у оријентализмима попут *бошџилук* Кос м, *кириџилук* Бј М м, *мезџрлук* Бал м, у *муџаџилуку* Кал м, *раџџлук* Сел м, *чиџџилук* Зав м, *чобџнлук* ДБ, у *чобџнлуку* Јаб, али и у *отимџнлук* Ам, *паџџлуком* М м, *поџџнлук* Ам.

488. Наводимо и неколико забележених сложеница:

милџбрат Ам Рут; *пџробрџд* Куч; ђсам *пџлубрџта* За м; *трџпопџџиџиџе* Жив;

зџмџопџд (џе гџј ко пџнџ, нџџе му је *зџмџопџд*) Јаб, у *каменолџм* Ра, *колџџџ* ('колски пут') Гр, *Кџловрџт* (код Пријепоља), *трџкоп* Кал м М м, *трџкопџе* Заб м¹⁰³⁶; *рукџџџџе* Кос; *са плџџџџџџџ* Ра.

489. Мислимо да су творбено (и уопште морфолошки) занимљиви и ови ликови:

а) *дџџ близџника* М м;

б) *врџнџк* Др Жив м Зав м Сј м / *врџнџџк* Сел, *врџнџџџи* Граб;

с) *гџслџр* Сел / *гџслџџџ* М м;

1034 ПГХКЈ 244.

1035 Наставак *-ић* бележимо и у *џдџић* ('гољо', 'голаћ') Г м.

1036 "Међу сложеницама са суфиксом *-џ* најплоднија је значењска подскупина *справа*" (ПГХКЈ 272). Говори се, иначе, и *крџмл* Рут.

d) *десеџари* ('они који скупљају десетину') Др За м / *десетари* Ра, *десетара* ДБ (у истом значењу)¹⁰³⁷;

e) *имџе* Бал м Бј Ра итд.; *имџе* Кос м; *имџак* Сј м / *имџтак* Сј м;

f) *јаја* Гр ДС м З п/м За Зав м Ра Селъ / *јаја* Бал м ДС м¹⁰³⁸;

g) *јединак* у мајке Бук, *јединак* у оца Буч, *јединак* Ра / *јединик* Кал м, *јединик* Каћ м;

h) два *кџика* ДС м;

i) *кџац* Ра, *кџац* За / *кџач* Др м, *кџачи* Каћ м (прва два села су прибојска, друга два – пријепољска);

j) *Кристос* Заб ЗТ Јаб, али *Кристове* рођења Ра;

k) *љешник* Зав м ЗТ Рад Селъ м, *љешници* За м, *љешника* Радиј, *љешника* ЗТ, *љешнике* М м (није засведочено *љешњак);

l) *пџеџац* Др ЗТ Селъ м, *пџеџа* Ам, *пџеџу* Г м, *пџеџи* За п/м Јаб Х (не и *пијџао); исп. и два *кџџа* Јаб;

m) *понеђелник* Рад Селъ, *понеђелник* М м / *понеђоник* Ам / *понедељак* (очигледно ново) Чи м;

n) *радин* Ра, *радини* Сј м, *радина* Селъ (исп. и *радиница* Рад) / *радиницима* Сј м / *радника* За, *радници* ДБ Кос Рут, *раднике* Бук, *радници* За м (ово последње је обавезно при означавању особе запослене у предузећу);

o) *сџани* З м Х м / *сџанац* Сј м (али је најчешће *сџак*); загрни ђзгб *сџретам*...само ма́ло *сџрета* Кос м¹⁰³⁹;

p) *џџрник* Др Селъ м, *џџрник* Куч;

q) *џџри* ('цариници') ДС м.

За шира дијалекатска разграничења занимљиви су, с једне стране, *љешник* (према северозападном *љешњак*) и, с друге стране *пијеџац* (према источном и североисточном *пет-*), али за утврђивање прецизних изгласа нема довољно података у дијалектолошкој литератури.¹⁰⁴⁰

1037 Пик. Кол. 109: "десетар обичније и спорадично *десеџар*", можда у истој значењу као и у СП.

1038 Има говора у којима је варијанта *јаја* много обичнија од варијанте *јаје* (исп., нпр., Павл. Рача 25). Познато је у истој значењу и *љјска* (јџо *љјску*) За.

1039 Бук такође има *сџрет* (с напоменом да се говори у Ц.Г.) и упућује га на *попрет*.

1040 Исп., илустрације ради, само *љешњак* Пецо Ишћа I 115, *љешњакџи* Дешкић ЗБИЈГ 217, *љешњаци* *љешњикови* Петр. Б-К 75 (али *љешник* Павлица Удбина 373) или *пџџо* Јовић Трст. 43, *пџџо* или сл. Рем. Шум. 122, *џџам пџџџо* Р. Симић Лезач 234, *пџџџе*, *пџџџо* СДЗб ХХХП 397 (М. Марковић, *Речник народног говора у Црној Речци*).

g. Неке особине именица средњег рода које проширују основу

490. П л у р а л. а) Именице типа *бреме* имају регуларну множину *бремена, бремена* итд. (в. т. 174).

б) Регуларну множину имају и неке именице типа *лебе*:

дрѣта ЗТ Јаб, *клубѣта* Кос м, *лебѣта* Жив Јаб, а исп. и *пърчета* (ак. пл.) Г м, *тестѣрета* ЗТ Кос, на два *хошета* Сель (за *уѣта* в. т. 479).

с) Код оваквих именица често се уместо облика плурала употребљавају збирне им. ж. р. на *-ад*:

бурад За м Ра Радиј Сель Сј, *дрѣад* Гр Др ДС м Жињ За Каћ м Кос М м Рад Х м, *клубад* Каћ м Радиј, *пърчад* Кал м, *пърчади* Каћ м, *лебад* Б м, *шлѣад* За м (за *зрнад* исп. т. 464а).

д) Суплетивизам је редован у именица типа *јаре, чељаде*:

ждрѣбад ЗТ Сель, *јѣгѣад* Ам ДБ Каћ м Рад Радиј Рут Сель м Х м, *јѣбад* Буч За м, *јѣбади* Буч Ра Сј, *јѣрад* Гр Куч, *крмад* Буч Гр Куч Радиј Сель Х м, *крмѣад* Кос, *пдшѣад* Ам Јаб Кос Сель м, *пѣлад* Гр Жињ Сель м, *прѣсад* Ра Сель Х м, *сѣрочад* Бал м Х м, *тѣлад* Ам Буч Др Каћ м Радиј Сель, *уѣчад* Ам Бал м З Зав м Каћ м Рад Х м (исп. и *пѣраунѣчади* Г м Каћ м, *параунѣчади* Каћ м (ген.) / *праунѣчад* Ам Сель), *чељад* Буч ДБ Др За п/м Заб ЗТ Кос м Ра Радиј Сель и сл. (о зависним падежима ових им. в. ниже, т. 527).

е) Не може се очекивати да говори с толиким бројем (а он није, наравно, коначан) и с таквом фреквенцијом облика на *-ад* имају и често суплетивну множину на *-или* (и обрнуто¹⁰⁴¹). Забележен је ген. пл. *прдшѣиѣ* Ра (али не и сг.), док је за неке облике на *-чиѣ* сигурно да су регуларни плуралски облици деминутива на *-чиѣ* (т. 483с).

ф) Посебан случај представља им. *говече* (није дем.), према којој стоји пл. *говѣда*, ген. *говѣди* (т. 458а и 464б).

г) Пл. именице *јаје* гласи *јаја* (т. 489г).

h) Забележен је и проширени пл. им. *чуда*: *чудѣса* Кал м.

491. Неке појединачне напомене. а) Именица *дрѣо* има у сг. само облике с проширеном основном: *ѣз дрѣета* ДБ, *ѣ-дрѣета* Ам Бал м Г м З Зав м М м Х м, *ѣ-дрѣета* Г м Жињ За Јаб Х м, од њињ *дрѣета* Ам, *ѣко дрѣета/ѣко дрѣета* Ам, *ѣко ѣнѣ дрѣета* Гр, *ѣс^нѣчѣ* мало *дрѣета* Сель, *ѣсковѣѣм дрѣетом* За, *дрѣетом* Каћ м и сл.

У пл. имамо, зависно од значења, *дрѣа* Жињ Зав м ЗТ Кос м М м Сель м Сј, *ѣбрам ѣмати казан*, па *дрѣа* Радиј, *ѣѣко дрѣа* Х м, *дрѣа* Ам За Јаб М м Сј п/м и *дрѣета* ЗТ Јаб Сель м.

¹⁰⁴¹ В., нпр., Р. Симић Левач 281: "Наш говор се разликује од кв. ј. у томе што улогу плурала код нас немају колектива на *-ад*. Сем им. *чељад*, оне су сасвим непознате. . . Сем именица *јаѣци* и *тѣлаѣци*, сви остали случајеви множине ових именица имају наст. *-или*".

Им. *на клупче* Ам и *лонче* Каћ м не осећају се данас као дем. *Клупче* је синонимично са *кљупко*, а *лонче* означава посебну посуду за воду с једном дршком (прави дем. од *лонац* гласи *лончић*, *лончићи* Сељ м).

У им. које означавају биће тај наставак није тако редак, а бележимо га:

у дем. и хип. *кољче* Др;

у им. које означавају младунче животиње, нпр. *куче* Јаб Рад, *мдче* Ам Рут, *мече* Радиј, *гушче* Сељ м и сл.;

у им. које означавају младо људско биће, нпр. *мдмче* Јаб Кос м Ра, *мдмче* З м, *са мдмчетом* Др м, *параунуче* Кос м, *чобднчету* Јаб и сл., а исп. и: дндј сам била вома *љушче*, *љушче*, *нисам знала ни шта е чок* Ам;

у им. које означавају животињску јединку, нпр. *брдвче* Чи м, *днога брдвчета* Др м, *ајднче* Кал м, при чему је однос *брав*¹⁰⁴⁸: *брдвче* идентичан односу *лис(т)*: *лиска*.

Им. *пашче* Ам Јаб Лу Сељ м Сј м, *пашчџта* Х м синонимична је са *пас* (што није засведочено).

Наставак *-че* није, као што је познато, ни у другим ијекавским говорима тако продуктиван као у већини штокавских екавских говора¹⁰⁴⁹.

б) У вези с дем. наставком *-це* (и његовим композитама) исп. *ђетџнце* Сељ; *парченце* Ам Јаб, *писменце* Б м; *брддшцџта* Заб м; *дрвце* Рад Радиј, *дрвце* Ра.

с) Наставак *-це*, и то прост, имамо и у *бибјџе* Др м Сељ м, *жујџе* Др м Сељ м.

2) ИМЕНИЦЕ ЖЕНСКОГА И МУШКОГА РОДА НА -А

а. О неким морфолошки условљеним алтернацијама

493. Алтернација $\emptyset \sim a$ јавља се у стандардним оквирима. О оној која се читује у ген. пл. в. т. 498.

Осим тога исп.: *језџра* ('језгра') Др м, *језџриџа* Рад; *зобаниџа* Рут / *зобниџа* Кос.

494. Запажена су извесна одступања од стандардног језика у алтернацији $k \sim c$, $\emptyset \sim z$ и $x \sim s$. Та одступања могу бити двојака: наведене алтернације јављају се, с једне стране, у већем броју категорија него у стандардном језику (претежно у говору Срба) или, с друге стране, изостају понекад и тамо где би се, по нормативној граматици, очекивале

¹⁰⁴⁸ Маретићево *брџац*, од којег он изводи *брџче* (Мар. Грам. 318) није засведочено.

¹⁰⁴⁹ Исп. бројне и међусобно различите примере наведене у Р. Сивић Левач 490-491.

(претежно у говору Муслимана). Обе ове појаве виде се из примера који следе:

а) у *бешици* Заб м Др Јаб, у *вџбрици* Ам, *владици* Кос, *вџјци* Кос Рут, *вџјци* Б м Г м Др м Жив За м Зав м, у *вџјци* Буч Гр Кал м, *вџвџци* Ам З Кос м Рад, *мајци* Буч За Кал м Кос м Куч Радиј Чи м, *по мајци* Ра, *на пушци* Жив, *на пџшци* Куч, у *пушци* Жив, *руци* Сел м, по десној *руци*, л^н *вџвџ руци* Бал м, у десној *руци* За, у *руци* Куч Х, о *стџци* Ра, на *Сџтјесци* Зав м; *здрџци* Буч, у *здрџци* Радиј, у *дној кџџци* Г м Гр, на *ноци* Сел м, на *прџци* Г м Рут, у *добрџ* снази Кос м;

планинци ЗТ, *старџинци* Каћ м; *Вџци* Јаб, *Зџци* Др, *Радџци* Др, *Рајци* Др, *Станици* Граб, поред *Илинки* Жињ; *Рџшци* Кос, на *Рџшци* Кос (као и у другим топонимима: у *Влаци* Јаб, *на Јабџци* Јаб, *по Јабџци* Јаб; у *Пажџци* Рут, али *Бџоски* Ам);

б) у *некој кџџци* Кос, *чџци* М м; о *сџрутци* За м; *деи* Бј м За; *Шџ^н* Каћ м и сл.;

Банки Буч, у *банки* За м, *владики* Кос м, у *вџјци* Каћ м, *јџс^чки* Ам, у *кџшци* Жив м, у *некој крџшци* Сел м, *мајки* Заб м Жив м Зав м Сел м Сј м, *никакџ стрџци* М м, у *вџној стрџци* Сел м, у *вџбрици* Кал м; *здрџци* М м, *при здрџци* М м, у *здрџци* За м, у *кџџци* Каћ м, на *ноци* Куч.

Исп. и у *битци* За м, *кџкошки* За м; *шџџци* Јаб/*шџџци* Рад; *сна^н* За м, *сна^н* За м.

Има и других сродних говора, па и оближњих, који имају и *Рајци* и *ноџи*¹⁰⁵⁰. Много је, међутим, више таквих говора у којих је одступање од стандарда једносмерно (*Рајци*, али не и *ноџи*)¹⁰⁵¹, а има и оних у којих нема ликова типа *Рајци*, а има оних типа *мајки*¹⁰⁵².

495. а) Као продужетак односа *Рајка-Рајци* одн. *мајка-мајки* имамо и алтернацију *к~ч* одн. њен изостанак у одговарајућих при св. при д е в а:

Душанчина шџџ Др, *Зџрчине* Др, *Рајчина* ђџца Др, али и *Станикин* оџац Граб, *Станикине* мајке Граб, *Станикином* оџу Граб;

мајкина Др м, али *мајчину* Гр.

Занимљиво је да је и *Рајчина* и *мајкина* забележено у истом селу, али прво у говору Срба, а друго у говору Муслимана.

¹⁰⁵⁰ Исп. Пецо ГИХ 100.

¹⁰⁵¹ Исп. Барј. НП-Сј. 67 (само у штавичкој зони), Вуковић П-Др. 33, Гор. 673, Пиж. Кол. 125, Сек. БП 168 (не наводи *ноџи* или сл.), Станић Уск. I 199, Тешић Љџшт. 217, Ђупић Пл. 92 (без података за им. типа *ноџи*).

¹⁰⁵² Исп., нпр., Дежић ЗБИЈГ 190, Драг. Лика 142, Петр. Б-К 93 ("Алтернација по II палатализацији са основама на веларни консонант у овим говорима укључена је скоро доследно"), Ђук. ГЦ 246, Симић Обеди 73 итд.

b) Алтернације *к~ч*, *в~ж* и *х~ш* јављају се, иначе, у изведеница у истим категоријама у којима у стандардном језику:

дем. и хип.: *длџчица* Селъ м, *ђевџицу* Г м, *ђевџицама* Каћ м, *кџицицу* З м, *кџицицу* Кал м, *кџицицу* Гр З м, *ручџу* ('ручка') Сј м, *ручџе* Буч ЗТ, *ручице* Х м, *шипчица* Селъ м; *тоџаџица* Др итд.; *шџеркице* Куч;

аугм. и пеј.: *крушџетина* М м, *мајчина* Кос, *пушџетину* Кос; *ноџине* (: нога) Кос и сл.;

изв. од им. м. р.: *остџина* Бал м (с протетичким о-), *стџина* Бал м, *стџину* Кал м¹⁰⁵³; *сирџаџица* Селъ;

изв. од им. ж. р.: *џерџица* ЗТ, *џерџици* За; *јџику* Жив.

У овом последњем примеру имамо резултат некадашњег односа *јоха/јошика*, који је данас у говору Срба замењен односом *јџа/јџица*, као што је, у истом говору, и однос *сирџа/сирџаџица* замењен односом *сирџа (сирџа)/сирџаџица*. У говору Муслимана ти су односи и данас најчешће регуларни.

Напомена: о им. *џџина/џџина* и *плиџина* в. ниже, т. 519.

496. И овде се као последица губљења *х*, пре свега у говору Срба, јавља вокалска основа у именица као што су *буа*, *муа*, *сна*, *снаа* (в. у одељку о вокалским групама и консонанту *х*).

в. О неким падежним облицима

497. Вокатив сг. а) Сва у овоме падежу забележена имена, изузев двосложних хипокористичних образовања типа *Мика*, имају вок.=ном.:

Бџо ми, *Алџсија*. .ДС м, *Василија* Рут, *Винка* Др, *Гордана* Др, ђ, *Десанка*, ђ! Рут, *Душанка* Јаб, ђ! тџ, *Јџепосава* Јаб, зџа-штџа е, *Милена* Селъ, ђ, *Стџаника*, ђ! Радиј, Прџлази тџ, кума-*Стџаника* Радиј;

Емиџа! Каћ м, *Зџмрета* Кал м, *Нџтица* Кос м;

Анџрија Рут, ђ *Вуџола* З Рут, *Рџдиша* ДС м, Бџџи, *Сџва*, у шуму! Чи м;

Вџџбија Г м, *Муџага* Каћ м, *Муслија* Х м, а исп. и Здрав си, *Бџрам-ага* Заб, *Камо* вџјска, *Обрад-џџендија?* Буч.

b) Такве облике имају и три забележена вок. имена на -ица:

Ќ, *Гџрица*, дошџ брато *Вџелизџр* Гр, *Ћџти*, *Дрџгица* Бук; *Нџџица*, *Нџџица!* Јаб, али исп. свџта *Богџродице* Ра одн. сна^{но} *Рџџмовице* Каћ м.

¹⁰⁵³ Говори се и *остџџе* (ср. р.) Х м, али је најчешће *стџџџр* (т. 345б).

Вок. типа *Гдрица* карактеристичан је за већину сродних говора¹⁰⁵⁴.

с) Вок. једнак ном. имају и двосложне им. из домена родбинских односа (а *баба* и *чича* и кад означавају старију особу), али само оне са силазним акц. на прими:

баба ДС м, *Баба*, њмаш ли штá? Сј, добрд-итро, *баба* За, оди тѣ, *баба*, вáмо Јаб, *мама* Сел; áде, *чича* Ра, добра вѣче, *чича* Ам, нѣмбј, *чича* Рад;

б *мајка*, б *мајка* Радиј, Бѣоти, *стрина*, оћемо напр^нјед Кос, Шта кáш, црнá ујна! Ам.

Међутим, им. *мајка* може у вок. имати и наставак -а: па штá ћу, каже, *мајко*? Бал м, Пóдáј, *мајко*, ондó што је бáбо дони́о Заб м, *мајко* Каћ м.

Зб. им. *браћа* гласи у вок. *брáћо* (нѣ, *брáћо* л^нјепá) Заб м.

д) Уколико им. које означавају сродницу имају у ном. сг. акценат узлазне интонације, онда оне у вок. сг. имају наставак -а:

мајо Др, мóја прѡ́о ДБ, *тѣто* Каћ м; *ћѣцо* Ра Рут, *сѣстро* Ам Јаб Х м, *сндо* Гр За, *сндáо* Каћ м Кос м Х м и сл.

То, међутим, није обавезно за ликове који су изгубили ортотоничност: *кума*-Стáника Радиј, али *снаáо*-Рá^нмовице Каћ м.

е) Наставак -о имају и друге двосложне именице и именá с узлазним акц. у ном. сг.:

вѣјко Буч, *еујо* Рад, *сндо* Х м, *áрано* Каћ м; *Дрáго* (ном. Дрáга) Гр Др, *Мáко* Ра Рут, *баба-Пѣтро* Др; *Шáо* Каћ м и сл.

Забележено је, ипак, и *Мáна!* Каћ м и хипокористично Дрáго, мóја *Дрáга* Др.

ђ) Наставак -о имају и пејоративи: *бѡтáнго* Кос, *бѡдало* Јаб Ра, *крмáчо* једна Рут, *пјáндуро* Сел, *сјѣду́о* једна Др.

Исп., осим тога, и *ћѣвѣјко* Бј.

г) Бележимо двојак вок. им. *госпођа*: *гдспођо* Сел м / дáј пермѣсу, *гдспођа* Ам¹⁰⁵⁵.

498. Г е н и т и в п л. а) Није забележен ниједан пример с наставком -ѡ, па ни у им. *година* и *стотина* уз бројеве¹⁰⁵⁶;

¹⁰⁵⁴ Исп. Вуковић П-Др. 55, Вуш. ДИХ 36, Гор. 674, Пиж. Кол. 123, Смић Обадн 74, Станић Уск. I 201, Тешћ Љшт. 218. Ђупић (Пљ. 92) наводи равноправно *Мѡлице/Мѡлица*, док је у ист. Херц. обичније *Мѡлице* него *Мѡлица* (Пецо ГИХ 123-124). Барјактаревић (НП-Сј. 84) каже да је вок.=ном. само у штавичкој зони (тако и "у бихорском и беранском говору"), али је у осталим крајевима (значи и у сјеничком) *Мѡлице* и сл., "у чему се огледа утицај млађих говора". Барјактаревић не наводи — којих.

¹⁰⁵⁵ Двојак и Смић Обадн 73.

¹⁰⁵⁶ Има, наиме, сродних говора који управо у тим случајевима чувају (недоследно или спорадично) стари облик ген.; исп. Барј. НП-Сј. 86, Вуковић П-Др. 57, Пецо ГИХ

двдесѣ² гддина Јаб, двдесѣ² гддина Г м, двдесѣ² гддина Др, девдесѣ-
-гддина Чи м, девдесѣ-гддина Х м, десѣ-гддина Граб, десѣ² гддина Ра-
диј, осам гддина М м, осамнѣсѣ² гддина Граб, пѣд гддина З, пѣд гддина
Ам Буч Др Жив м Чи м, педесѣт² гддина М м Сј м, пѣтнѣсѣ² гддина Буч
Г м, седѣм гддина Ам, стѣ гддина Бал м, стѣ гддина З м, стѣ гддина Сј
м, тридесѣ² девѣт² гддина Куч, тринѣз гддина Бј итд.;

дѣвѣт стдтина Кал м, пѣ-стдтина Бј м, шѣ-стдтина Сѣљ п/м и сл.

b) Именице с основом на групу консонаната јављају се у овоме падежу у три модела.

ба) Најређи је онај с -ККа:

кѣмшѣнка Јаб, мѣслѣнка Куч (основа -SK-);

ѣс Калѣдра Куч (основа -KS-);

ѣрста Др; свѣдѣа Х м, о-та²та Бал м (основа -KK-).

bb) Много је заступљенији тип – ККи:

кѣсарни Кос, кѣнзѣрви ДС м (основа -SS-);

ѣнки За Каћ м Чи м, ѣнки За м Радиј Чи м, пѣд ѣнки Др, пѣт²
ѣнки Рад, ѣмѣи Др Кос, ѣмѣи Гр Жив, ѣрѣи Кос, ѣрѣи Г м, ѣнѣи
Др м, кѣлуѣрки Сѣљ м, кѣвѣи Сѣљ, кѣрпѣи Гр, лѣмпѣи Кос, мѣјки Гр, из
ѣбарѣи Бј Јаб, пѣстѣмки Г м, пѣнѣи Гр, пѣсѣнки Кал м, стрѣшѣнки
нѣкије Сѣљ м, ѣѣѣрки Гр (основа -SK-);

ѣтри Зав м, дѣпѣи Бал м, ѣѣѣми Кал м, мѣлитѣи Ам, ѣѣѣи Кал
м, сѣјки Жив, тѣшѣи Сј м, ѣѣѣи Куч (основа -KS-);

ѣрѣѣтѣи Г м, ѣѣѣи ЗТ, ѣрѣѣи Кос м, о-ѣѣѣи Бал м, ѣѣѣи За,
нѣѣѣѣи За м, пѣтѣи Кал м, пѣѣѣи Кал м, свѣдѣѣи Сј м, ѣѣѣѣи Куч
(основа -KK-).

bc) Добро је, такође, засведочен тип -КаКа:

ѣѣѣѣ Ам (основа -SS-);

ѣѣѣѣѣ М м, ѣѣѣѣѣ Ам ДБ Гр З Кал м, ѣѣѣѣ Ам Б м Буч Гр Др
ДС м З п/м Зав м ЗТ Јаб Кал м Кос м Куч Ра Рад Сѣљ Сј м Х м, тѣѣѣѣѣ
(у здравици, уз им. крмак: ...кѣѣѣѣѣ, тѣѣѣѣѣ..) Ам (основа -SK-);

ѣѣѣѣ Жив, кѣѣѣѣѣ ЗТ Јаб, сѣѣѣѣѣ Ам, тѣѣѣѣѣ М м Ра, тѣѣѣѣѣѣ
З м Кос м Куч Сѣљ м (основа -KS-);

ѣѣѣѣѣ Сѣљ, кѣѣѣѣѣѣ М м, кѣѣѣѣѣѣ За м Кал м Кос п/м Ра Рут Сј,
ѣѣѣѣѣѣѣ Куч, пѣѣѣѣѣѣѣ Ам Б м Заб м Кос м Ра, ѣѣѣѣѣѣѣ Ам Жив
Жиѣ Јаб Кос м Рут (основа -KK-).

126, Станић Уск. I 205 ("Стари облик ген. мн. без наставка сачувао се једино у облику
стотин: пѣстѣтин...шѣстѣтин"). У оближњем љештанском говору ген. пл. с -ѣ није
ограничен на овакве конструкције (Тешић Љешт. 218, 219-222), што представља свакако
најзанимљивију црту овога и иначе интересантнога говора.

Јасно је из овога прегледа да су прилике у СП много ближе онима у севернијим западносрб. јек. говорима (од којих се ипак донекле разликују нешто заступљенијим првим и трећим типом)¹⁰⁵⁷ него суседним новопазарско-сјеничким и црногорским говорима (у којима је други тип непознат)¹⁰⁵⁸ или говору ист. Херц. (у којем је изузетно редак)¹⁰⁵⁹.

с) Забележен је наставак *-и* чак и у неколико примера у којима немамо сугласничку групу у основи:

седам *каџи* Кос, четрнџес *лађи* ДС м, вољикџ *дењак* *плакати* Радиј, *причи* Ра Сј м, али *лађи* Кос Селъ м.

У оваквих је именица, иначе, уобичајен наставак *-а* (исп., поред многих других, и пр. у одељку о прозодијским алтернацијама у именица женскога рода на *-а*).

д) Именице *нога* и *рука* имају у овоме падежу редовно некадашњи дуалских наставак *-у*

идеу Зав м Селъ м Сј, с *идеу* Сј; *руку* Ам Буч За м Лу М м Радиј Селъ п/м, *из руку* Буч¹⁰⁶⁰.

499. Дат.-инстр.-лок. пл. Наставак *-ама* је готово једини (део примера наведен је у т. 107). Само је у једном селу, поред многобројних облика с *-ама*, забележен и један с *-ам*: *жишкџм* Куч (село је претежно насељено Кучима).

Тај је наставак, према досадашњим сазнањима, потпуно непознат севернијим западносрб. јек. говорима, али не и неким другим сродним¹⁰⁶¹.

с. О роду, броју и облику неких именица

500. Двосложна хипокористична женска имена имају у ном. *-а* (не и *-е*), па и она типа *Каџа* Радиј, *Маџа* Ам, *Неџа* Рут, *Стџана* Радиј одн. *Ваџра* За м, *Фаџа* Каџ м итд. (за вок. исп. т. 497с).

501. Именице типа *комунист(а)* имају у сг. облике по две, а у пл. по претходној (првој) врсти: *комунис* Жињ и, изгледа чешће, *комуниста* Радиј, *резервиста* Жив, *резервиста* Зав м; ном. пл. *комунисти* (овакав акц. је настао подражавањем туђег изговора) Жињ, дат.-инстр. пл. (с) *комунистима* Радиј.

¹⁰⁵⁷ Исп. Гор. 674, Тешић Љешт. 218.

¹⁰⁵⁸ Барј. НП-Сј. 86 ("Именице мушког и женског рода на *-а* у овом падежу имају увек наставак *а*", али се на стр. 87 наводи и *ласме-писми*), Вуковић П-Др. 56-57 (увек *-а*), Вуш. ДИХ 37 (никад *-и*), Пих. Кол. 124 (увек *-а*), Станић Ук. I 203-204.

¹⁰⁵⁹ Пецо ГИХ 124-126.

¹⁰⁶⁰ Исп. *Именице с наставацима -у/-ију у женитиву множине*, НЈ XXV/1-2 (1981) 82-99, као и бел. 340 и 343.

¹⁰⁶¹ Исп. Вуш. ДИХ 38, Пецо ГИХ 127, затим Петр. Број. 235 ("наставак *-ам* за дат.-инстр.-лок. мн. ...се употребљава паралелно са новијим наставаком *-ама*").

502. Забележено је: *аркџа* За м, у *аркџи* (уписато име и презиме у *аркџи*) Буч.

503. Именице *браћа* и *дјеца* имају, готово увек, само облике сг. именица ж. рода типа *кућа*, нпр. пед *брџе* их било Бј, — двојица *брџе* Кос м, троица *брџе* Буч М м, троица *брџе* Јаб, имали њиџ четворица *брџе* Х, о-двојице *брџе* Јаб, двојицу *брџе* Каћ м, двојицу сам *брџе* имала Сел м, имџдем двојицу *брџе* Х, имала двојицу-троицу *брџе* Сј м, четворџцу *брџе* Сел м и сл.;

џво *џеџе* Граб, двоџе *џеџе* Бал м Сј м, двоџе *џеџе* Кал м, трџе *џеџе* Јаб, њаске трџе *џеџе* Жив, трос-четворо *џеџе* Кал м, ја четворо *џеџе* имала ЗТ, четворо *џеџе* Каћ м, имџ четворо-петоро *џеџе* Каћ м, петоро *џеџе* Ра, доџсо петоро *џеџе* Граб, петоро *џеџе* имали Куч, шџсторо *џеџе* Др, шџсторо му *џеџе* умрло Каћ м, у мене сџдморо *дјеџе* За м, сџдморо *џеџе* Бал м, имџ сџдморо *џеџе* Јаб, џсморо *џеџе* Ам, џсморо *џеџе* Куч, умрло је дџветоро *џеџе* ДБ, имала сам двџнџсторо *џеџе* са њим З; с џто двоџе *џеџе* Сел м, са трџе *џеџе* Каћ м, са то мџџе четворо *џеџе* обраџивала ЗТ, са четворо *џеџе* Каћ м итџ., а исп. и џто ти томе двоџме *џеџе* Сј м.

Забележен је, сасвим изнимно, и облик пл.: њџз било шџз *браџа* М м, у прелазном говору; њџстарџ бџџо од мушкџџе *џеџа* Ам, у новоштокавском говору¹⁰⁶².

504. а) Забележен је ж. р. *бајонџа* (и нешџтели кџглама њџ све *бајонџама* За м) и м. р. *банџ* (I) (сџџ под *банџом* мџраш да радџш Кал м).

б) Доследно је женскога рода *биљџга* Др За Кал м Рад, *биљџџ* Ам Куч, *биљџи* За, *биљџу* Ам Кос п/м Куч Сел итџ., а исп. и микротоп. *Биљџе* Заб м.

Форма м. р. *биљџ* није засведџчена.

с) Говори се: *биџаџе* пџра За м, у *биџџе* Г м, у свџјим *биџаџама* За м и пуни *биџџи* За, у *биџџима* За, а исп. и проз. (а моџда и морф.) различитост у истој реченици: Неџко је имџ *биџаџе* џнџ што се тџраџу преко коџна — јџдан тамо *биџџ*, јџдан вамо; и ми тџрџимо у џбадџџа џнџ *биџџа* то жџто Зав м.

д) Забележено је само: свџџу *џџаџу* Ам.

е) Јџдну потврдџу имамо и за *џџа* Рад.

џ) Према уобичајџноме *џурурет* (м. р.)¹⁰⁶³ јавља се овде *џурура*: Јџ џу у Варџоши утџшати и урџдити да не бидџ нешџто вако, неџџџ *џурурџ*, да се не би завџло да се изџбиџу, искољуу Ам.

505. Говори се доследно *џџа* Јаб Кос Радиј, затим *џрџоваџа* Гр, *пџтоваџа* Др М м (не и *џџ*).

¹⁰⁶² Исп. пџт *браџа* у Рем. Шум. 244 одн. пуно *џеџа* у Пецо ГИХ 120.

¹⁰⁶³ В. бројне примере у РСАНУ, а исп. и Шкаљџиџа (тур. *bürüdet*).

506. Именица *вйле* јавља се само као *pluralia tantum*, а такође и *градље/грабуље* (ж. р.), и то у оба та лика:

градбуље Ам ДБ Др Селъ м, *градбуља* Зав м, *градбуљама* Каћ м Радиј Селъ п/м;

градље Ра, *градљама* Кал м Ра.

Први је лик карактеристичан за пријеполска и нововарошка села, а други за прибојска. За утврђивање правога стања потребно је, ипак, више података.

507. Именице *јасле* и *наћев* могу имати облике по двама деклинацијским врстама:

јасле Кал м Селъ; *наћев* Др м Кал м Селъ;

на јасли Г м, *у јаслима* Селъ; *наћви* Лу, *наћви* Ам, *закуваћ* у *наћви*, *насијеш* пуне *наћви* брашна Ам, *онд су биле наћви* Бј, *наћви* су имале Рад, *дрвенџ наћви* Селъ, *у наћви* Селъ, *прдсијеш на наћви* Селъ м.

Забележено је, осим тога, и *на гусли* З м, што је, наравно, облик им. ж. р. на -ѳ.

508. а) Према нем. *Kambrik* (исп. и енгл. *cambric*) овде је *камрика* За м, *от камрикџ* М м¹⁰⁶⁴.

б) Бележимо само облике ж. р. им. *канџба* Зав м, *из канџџ* Јаб, *канџву* Ам, а исп. и ген. пл. *канџџ* Кос.

с) Јављају се, у говору једнога информатора, два облика једне сложене оријенталнога порекла (и то у истој реченици): *Имало је и карџџа*; *закараџиши ђву црну фџрбу, карџџу најприје* Зав м¹⁰⁶⁵.

д) У нашем језику нема феминина словенскога порекла које би у ном. сг. имале -а а у основи само консонанте. Отуда у деклинацији оријентализма *кна* имамо различита морф. и проз. колебања:

кна-кне Бал м Др м Кос м, *ондм кндм* Кал м; ак. *кнџ* Др м Селъ м;

кна-кне Бал м, *кндм* Кос м;

кна-кнеџ (купи *кнеџ*) За м (исти однос као *сна-снеџ*).

Говори се, осим тога, и *крна* ('кна') За м.

е) Није засведочено *комит*, већ само *кдмита* За, *кдмитџ* Ам, ном. пл. *кдмите* Ам Јаб, дат. пл. *кдмитџма* Бал м.

ф) Говори се *конопља* (*singularia tantum* ж. р.) и *конопље* (*pluralia tantum* ж. р.):

¹⁰⁶⁴ у РСАНУ се наводи више потврда из Ц. Г. за м. р. *камрик* (као и једна из текста Љ. Мићевића), а ниједна за ж. р. *камрика*.

¹⁰⁶⁵ Шкаљић само *кџраџа*, РСАНУ *кџраџ* и *кџраџа/кџраџа*. Ни у једном од ова два речника не наводи се, међутим, полимски акц. *карџџа*).

Исто се посије *конопља* и једна израсте Сј м, *Конопља* трећи дан избија на земљу Др, *конопља* одрасте Кал м, *конопља* Каћ м, То је мучно платно добити одт *коноплѣ* Рад, Сијемо ону *конопљу* Гр, Посијеш *конопљу*, ђме Х м, *конопљу* Каћ м, Радила сам о *конопљи* Х м;

коноплѣ Буч Рад, *Конопље* израсту и сазру Др, посијеш *коноплѣ* ЗТ, посијемо *коноплѣ* Куч, бирају се једне *коноплѣ* Рад, *коноплѣ* сјајале Сел, *конопља* ЗТ, врт за *конопља* Јаб, о *конопљама* Јаб.

Занимљиво је (и тешко објашњиво) то што су сви примери овога другог типа забележени у говору православних. Та форма није, иначе, непозната у неким другим еродним говорима¹⁰⁶⁶.

g) Иако не спада у основни лексички фонд говора СП, свакако је облички занимљиво и *концула*: тај *кџнцула*, српску *кџнцулу*, тога *кџнцулу* Кос.

h) Засведочено је само *копита* (ср. ж. р.) Др м Сел м, не и -о (ср. р.).

i) Женскога је рода и *крдставица* Зав м Каћ м Сел п/м, *крдставице* Каћ м Кос Ра.

j) Према РСАНУ обичније је *кубе* (ср. р.) него *куба* (ж. р.). Стога и наводимо: Све на оне *кубе* пушке предали М м.

509. а) У РСАНУ се наводи само *летак* ('мањи лист папира...'). Овде је забележено: толикѣ *лѣтке* бијагу Бук.

б) Занимљива је, облички и прозодијски, и *лѣча* За м.

510. а) У говору Срба је доследно *мѣћа* Ам Буч Кос Куч Ра Сел, *мѣћ* Буч, *мѣћи* Ра, *мѣћу* Ам Буч Куч, али је у говору Муслимана засведочено поред *мѣћ* За м и *мѣчија* За м одн. *мѣћеја* Х м.

б) У једном је селу забележено *меза* (ж. р.): Столове поставили, ракије њмали, *мезу* З.¹⁰⁶⁷ Исп, ипак, и *мезе* ЗТ.

с) Запажено је колебање у им. *минуѣта/минут* и *секунѣда/секунд*: до оне *минуѣ* Кал м, неколкс *секунѣ* ДБ;

чѣтири *минуѣта* Х м, *минуѣти* Заб м, *секунѣди* Заб м.

Неинформативан је, у овом погледу, ген. пл. десѣт *минуѣта* Јаб Х м.

д) Именица *млада* ('невеста') често има придевски лик и деklinацију: *млада* нѣге опружй За м, *млада* Сел м Сј м, *младу* Сел м, онеј *младѣј* Сел м, *младѣј* Кос м.

¹⁰⁶⁶ В. за Гор. и Лику у РСАНУ.

¹⁰⁶⁷ Тур. *мезе*. За ову форму наводи се више потврда у РСАНУ (жол. и Шкаљића).

Сви претходни примери су из говора Муслимана, док из говора Срба имамо само *млада* Бј, тђј *млади* ЗТ (говори се и *нејајста*).¹⁰⁶⁸

511. Забележено је дијалекатско *ндковаља* ("наковањ") Г м.

512. Према Вуковоме *прдс* (врста лука), овде је *прдса* Сељ м, *прдсу* Сељ м, *прдсу* Ам¹⁰⁶⁹.

513. а) Шкаљић наводи *рэхат-лџум* (*рџтлук*), док је овде засведочено *ра^hатлџум-ра^hатлџума* Кос м и дндај првине ми да видјим *рџтлџому* Јаб.

б) И овде је познато *реда* (ж. р.):...па једне *редџе* натџварисмо црндгорске *рањеникџе* ДС м¹⁰⁷⁰.

с) Говори се, изгледа доследно, *рџда* Ам Зав м Јаб Ра Рут Сељ м.

514. а) Већ је у неким претходно наведеним примерима запажена морфолошка адаптација именица страногa порекла. Њу имамо и у неким другим случајевима, нпр.: на нџву *санитџрију* Бук (ж. р. можда према *болница*). Занимљив је и сг. ж. р. на *стџди* За м. С друге стране, лик *проџданту* (ак.) Кос ближи је обликом изворноме (тал.) *provianda* него стандардном *провијант*.

б) Према Вуковоме *смрџи*, м, овде је *смрџа* ДС м,¹⁰⁷¹ али се говори и *смрџка* Зав м Сељ м, а исп. и топ. *Смрџка* Радиј.

с) Од Вукова двојства *тџзлџе* (f.pl.)/*тџзлџи* (m.pl.) бележимо у једном селу само ж. р.: *тџзлџе*, са *тџзлџама* Буч.

д) Уз одредницу *неџџи* напомиње Шкаљић да се "ријетко...употребљава синг. *неџџин*, *неџџин*". Отуда је свакако занимљив сг., и то ж. рода, од^m *неџџине* М м.

е) Исти аутор познатогa речника турџизама наводи да је "*хџџа*...у Херцеговини назив за вјероучитељицу у мектебу..." Исп. и овде: *Жџенско бе-жџенске* днџ *хџџе*, што се каже, она купа М м.

ф) Поред *џигџру-џигџра* Каћ м М м (па и *џинџра* Сељ м) јавља се и *џигџр* Бук.

С друге стране имамо, поред *џиџмент* Ам, и *џиџмента* — да проџпадне *џиџмента* — тако *џиџментџе* Кал м.

Исп. и двојство: од *џиџџ* Кал м / о-одва метра *џиџџа* За м.

515. Поред ном. пл. *џсташе* Каћ м Ра Сј м бележимо и ном. пл. *џсташи*: Кљали су *џсташи* ДС м одн. Били су у Бродарево и неџи *џсташи*

¹⁰⁶⁸ Бук има само *млада*, али РСАНУ наводи равноправно *млада* и *млада*. За ову другу форму исп. и Вуковић П-Др. 55, Пеш. СК-Јџ. 141, Пиж. Кол. 130.

¹⁰⁶⁹ Шкаљић *прдса* f (грџ.) (= тур. *рџгаса*). У Гор. *прдса* (обичније *прџтлук*).

¹⁰⁷⁰ Форма позната и језику књижевности (в. у РМС).

¹⁰⁷¹ Исп. и *смрџџина* Х м.

с) У једном је селу забележено и *кљљциља* Кос м, али се говори и *кљљца* Буч Кос одн. *кљљца* Буч Јаб Сј.

Питање је да ли би се ликови *кљљциља* и *кљљца* могли довести у везу с им. *кљљц*, која, пак, није засведочена.

д) Наставак *-иља* имамо и у других изведеница, нпр. *кметља* Рад, *кметљу* З м; *мајсторљу* Каћ м, *шејтанљу* М м; *манљарље* ('храну') пљн=јели Јаб; *код љандарље* Гр, *љандарљу* Кал м М м.

518. а) Врло је продуктиван наставак *-ка*, а бележимо га не само у поменутих ктетика (т. 516а) него, између осталог, и у хидронима (*Бучљска* Буч, *Кљсаљанка* Кос¹⁰⁷⁶), у им. које означавају нешто појединачно (нпр. *љљнка* Куч Селъ, брез *дљљнкљ* Радиј, *грљшку* Буч и сл.), као моцион суфикс (занимљиве су им. *кљтолка* За м одн. *чљљнку* Рад) итд. Занимљиви су и ови, међусобно различити ликови с наставком *-ка*:

љљкиљка ('овца која се коље за Божић') З, *љљке*¹⁰⁷⁷ Јаб; *љљка* Бал м Зав м Селъ м, *од љљкљ* Селъ (али и *љља* Др м одн. *љљљку* Ам); *љљљку* ('љљла, ољуштена танка кора дрвета') Рут; *пљљка* ('палевина') За м; *пљљнка* ('пљувачка') ДБ; *пљдношке* (на разбоју¹⁰⁷⁸) Каћ м; *стљљнка* ('стеница') Др м.

б) За означавање мушкога струка конопље употребљавају се форме *љљборка* и *љљборница*, а женскога *љљменка* и *љљменица* (обично као *singularia tantum*):

љљборка Гр Каћ м Куч, *љљборка* Х м, *љљборке* Др м, *љљборку* Гр / *љљборница* ЗТ Рад Радиј, *љљборницу* Др, *љљборнице* Јаб, *љљборнице* Сј м, *љљборниља* Жив;

љљменка Бј Др Х м, *љљменку* Гр Каћ м / *љљменица* Ам Др ЗТ Јаб, *љљменице* Јаб Рад (исп. и *љљменача* Кос м).

с) Поменућемо и двојство *-а/-ика* у *љљмора* Каћ м, *љљморе* За м, *закрљши љморљ* Бук / *амљрика* Јаб.

519. У вези с именицама изведеним од придева наставком *-ина* исп. следеће:

Кад нас љма *малљна* — љтму нам се, кад је вљћ љишљна — не смиљу нам ништа Ра, кад се скупљ вљликиј свљтови, *љишљна* Ам, Ако љма *љишљна*, триј мљтка да љпљлимо, ако ли је мањљна — по љљдан Кос, *љишљна* људи ДБ, *љишљна* Кал м;

љљжинљ Гр Х, *на љљжину* За м / *љљљнљ* Буч Жињ Куч, *љљљну* Ра, *по љљљни* Ам;

¹⁰⁷⁶ Ђутић Хидр. *Бљч(ј)љска* р. (38), *Кљсаљански пљток* (40).

¹⁰⁷⁷ Пл. од *љљка* ('уш'). Засведочена је, иначе, и лексема *љљка* у значењу 'тас': *љљка* За м, али је далеко распрострањеније *пљшке*. У наведеном примеру имамо *љљ* — *љљ*. У вези са судбином *љљ* — исп. и *љљскр* Заб, о *љљскру* Граб.

¹⁰⁷⁸ Постоји и м. р: чљтири *пљдношка* Гр, *пљднољци* Гр. Говори се (у нововарошком крају) и *пљљљљљци* (ном. пл. м. р.) Ам, *пљљљљљке* Радиј, с дисимилацијом *н-н*.

плићина Кал м.¹⁰⁷⁹

Од наведених именица само *малина* није изведена од компаратива. Двострукост *дужина/дуљина* потиче од различитога облика компаратива придева. *Вишина*, као што се из примера види, значи "више лица; већина".

520. а) Према стандардним формама на *-ина* имамо често форме на *-иња*: *бесобратиња* За м; *оноу кртињу* ('кртица') Г м; у *нокоштиња* била Зав м; *општиња* ДС м За м Јаб Каћ м Лу Селъ, из *општиње* Пр¹јеполъ Зав м, из *наше општиње* Радиј, из *општиње* М м, у *општињу* Х, *општињама* Селъ м (исп. и *општињари* Бал м Кос м одн. *општињски* *комјисија* Гр); *Приштиње* ДС м; *пртиња* ДС м; *сиромаштиња* Куч; *скупштиња* За м, у *скупштињи* Каћ м.

Ова појава, позната и другим санџачким говорима¹⁰⁸⁰, није, међутим, доследна, па имамо и *јединштина* ('неокоштина') Буч; *општина* Кал, *општина* ДС м Јаб Кос, из *општинѐ* Ра, *општини* Ра, у *општини* Чи м, у *општини* Жињ, у *општину* Ам; *сиромаштина* За, *сиромаштинѐ* Ра, а исп. и *штеточина* Каћ м, као и им. типа *висина* у т. 181.

Од осам наведених именица типа *општиња* само две (*кртиња* и *пртиња*) нису на *-штиња*.

б) Вук у Рјечнику има "*Радоина*, f, село са зидинама у Староме Влаху на лијевој страни Увца; cf. *Радоиња*". Оба та лика засведочена су и овде, с тим што је други много чешћи:

пола *Радоиње* Рад, на *Радоињи* Рут, *Радоињу* Х;

по *Радоини* Радиј (исп. и *Радоинци* Рут).

Није сигурно да лик *Радоиња* (како се говори и у томе селу) треба посматрати заједно са онима типа *општиња*. Пре ће бити да је тај лик примаран, а онај на *-ина* секундаран.

с) Наставак *-отиња* бележимо и у *глупотиња* ('глупост') Буч.

521. а) Од именица са суфиском *-ача* исп.: *куће* биле од *брењачѐ* Буч, у једну *длачу* Сј, *дрењача* (зграда) Рад, неке *трлице*, неке *дрењаче* Рад, *лиљмаче* поњаве Куч.

б) У *брењача* и *дрењача* основа је јотована. Меку основу имамо и у *дрењарија* Рад; *рањуше* (шљиве) Ам; од *накије* *трѣњица* Кос; *ђе си*,

¹⁰⁷⁹ Малику је имао и Вук, а о *плићини* в. у чланку А. Пеце *Плићина и плићина*, НЈ XIV/2-3 (1964) 162-165. У закључку тога чланка (стр. 165) каже се да "именице *плићина* и *квалина* ни семантички, ни ареом свога распрострања, не заслужују да егзистирају као варијанта фонетски прикватљивих облика *плићина* и *квалина*". У РМС нема одређених *плићина*.

¹⁰⁸⁰ Барј. НП-Сј. 57: "Умекшавање гласа и широк је појав у овим говорима и представља резултат аналогиче... према именицама на *-иња* (*босотиња*, *голотина*, *сиротиња*, *квегиња*)".

Станица, црњика Радиј. Говори се, међутим, и дрвенарија Ам Г м, тренцу Кос.¹⁰⁸¹

522. Према оријентализмима типа бојдција Селъ, кириције (тур. kirasi) Јаб, камбрција (тур. kotoçcu) Бал м, рбацције (тур. agabasi) Рут, фурунција Жив (исп. и бегција Рад¹⁰⁸²) и сл. добијен је суфикс -ција, па се говори и доброволција Рут, лвоција Селъ м, провадција Буч Рад, провадција З м (али њоме провадшчу Радиј), шалција За м.

523. Забележено је и неколико непрефиксалних сложеница:

Ја ти нисам, сине, богдмала Куч, вужоједина За м; свилорета (име овци) Каћ м, тврделавица Радиј; брзомџке Буч, брзомџки Г м; у мене њмала докила дрвенџ Куч, Додступине – у Додступинама За, тромеџа Заб (исп. и т. 505).

524. Мислимо да су облички (и лексички) занимљиве и следеће именице:

а) двојници Бал м Куч / двојнице Рад;

б) ђ Мџлј Госпојни Граб, ондмџд о Госпојни Буч / близу две Велике Госпоје Радиј (често и Господјиндан Ам Јаб Кос Рут);

в) ђевица ('девојка') Заб, ђевицу Каћ м, ђевице Бук, ђевице Бук Др Кос п/м Рад, ђевица Селъ м, ђевицама Кос м, ђевицама Селъ м; дем. и хип. ђевицица Др, ђевицица Рад, ђевицице Кал м; пеј. ђевицину Јаб¹⁰⁸³;

г) ждовица Др м Селъ м, ждовицу Ам;

д) о жењидбини М м / о жењидби Х м;

е) крџ на лдставице (с два нагиба) Др м;

ж) облакшица За;

з) из оковиње Јаб, полдвина Кос м, полдвину Јаб Кос / доковице За, полдвике Сј;

и) пантоле/панталоне (т. 184е);

ј) пјндуре Др м, пјндуре Ам / пјдница За;

к) пдложајнициу Ра (м.р.: пдложајник Ам Др, пдложајника Јаб / с ђнијем пдлазником З / пдоднициу Ам);

л) прекадња Гр / прекаду За;

м) рџевице ђетале Чи м; рџдара Ра; рџљеница Јаб;

н) снџџака Ра / на снџу Др м (исп. и на џџу навијеш Др м);

¹⁰⁸¹ Исп. Гор. 669 дрвенара, дрвенарица; Сиваћ Обади 67 црњика.

¹⁰⁸² Шкаљин бџкица (~ тур. beksi).

¹⁰⁸³ Ликови ђевица, ђевицица, ђевицина карактеристични су за југоисточне јевкаске говоре, али не и за северније србијанске. Чак се и у Горобилу говори само ђџџака, ђџџица, ђџџина.

б. О роду, броју и облику неких именица и неких група именица

527. Збирне именице на *-ад* имају, по правилу, у ген. и дат.-инстр.-лок. облике одн. наставке плурала. Примере за ген. исп. у т. 194а, а за дат.-инстр.-лок. исп.:

бурџама Ра;

у *бурџама* За м, *дрѣвџама* Каћ м, *ждребџама* Сељ, *јѣњџама* Сељ м, *јањџама* Ра, *крмаџама* Сељ, *пашчаџама* Сељ м, *пилаџама* Сељ м, *прасџама* Сељ, *тељаџама* Др Сељ, са тѣм *чељаџама* Др, свѣм *чељаџама* За, *чељаџама* Кос м Сељ, *шдлчџама* За м.

Забележено је, ипак, и неколико примера за облике сг.:

ѣно га дѣље *џа јањџади* Јаб, ѣно га *сџа јањџади* Јаб, свѣ изломѣ *чељади* по ѣдан залогај ЗТ, на *дрѣвџади* Х м; по двоє *дрѣвџади* М м, *дсмеро чељади* Сј м.

У сродним говорима прилике су врло разнолике. Тако, нпр., у Горобиљу, Обадима и околини Кладња имамо само облике пл.¹⁰⁸⁶; у Љештанском је *пилаџади* (ген.), али *пилаџама* (дат.-инстр.-лок.)¹⁰⁸⁷; у Ускоцима *јѣњџади/јѣњџади*, али увек *јѣњџама*¹⁰⁸⁸; слично је у Бјелопавлићима: *тѣљади/тѣљади*, али *тѣљама*¹⁰⁸⁹. У Вушовићевим говорима "Колективне именице на *ад* и *ед*, које обично имају у дат., instr. i loc. наставак *има* или *ма*, често у тим падежима имају само наст. -и, дакле, мењају се у јединци, али имају увек у ген.: *јѣради, тѣљади* и сл."¹⁰⁹⁰ У ист. Херцеговини "Колективне именице на *ад* знају за облике јединице у читавој парадигми", а "облике множине налазимо само у дативу, инструменталу и локативу"¹⁰⁹¹. У околини Колашина "Облици јединице од колективних образовања на *-ад* потврђују се кроз цијелу парадигму", али су облици плурала далеко чешћи¹⁰⁹².

528. Забележено је од *бѣлѣси* За м, дакле у женском роду.

529. а) Доследно овој деklinацији припада и именица *варош*:

Нѣвѣ Вѣрош, из *Нѣвѣ Вѣроши* Чи м, од *Нѣвѣ Вѣроши* Б м, *од вѣроши* Кос, из *Вѣроши* Ам, са *Вѣроши* Чи м, *Нѣвѣ Вѣрош* Х Чи м, у *јѣдну вѣрош* ДС м, у *јѣдну вѣрош* Кос, у *Вѣроши* Ам Радиј, у *вѣроши* Ам, *дѣвѣ вѣроши* Кос итд.

146 (-ци само у *кокџицију, ушцију*, ређе *кокџа, ушџа*). За ек. говоре исп. и С. Реметић, *Генитиве множине именица у говорима централне Шумадије*, ЗБМСФЛ XXVII-XXVIII (1984-1985) 655-663.

1086 Гор. 672, Симић Обади 29-30 и 72, Рем. Кладањ 126.

1087 Тешић Љешт. 216.

1088 Станић Уск. I 185-186.

1089 Вутић Бјел. 79.

1090 Вуш. ДИХ 38.

1091 Пецо ГИХ 128.

1092 Пиж. Кол. 126-127.

б) Уз неке изузетке овој деклинацији припада и именица *вече*:

Бодња вече З, *вече* Је била Др, *седма вече* Др м, *сретна нам вече* Буч, *та вече* Гр, *та е вече* била Кос м;

другу вече Кал м, *једну вече* Ам Бук Гр З Јаб Кал м Ра, *наку вече* Ра Сј м, *ниједну вече* Јаб, *деу вече* (са кратким -е!) Рад, *ону вече* Куч, *преу вече* Др м, *преу вече* Јаб, *свдкү вече* Рад Селъ м, *свдкү вече* Селъ Чи м, *свү вече* Гр, *трѣћу вече* Кал м, *тү вече* ЗТ Јаб Кос м, *тү вече* Јаб, *цүлѣлу вече* Гр Сј;

добра вече, *чѣча* Ам, *дѣбра вече* Ам Буч Гр За Јаб Кос Ра Рад Селъ, *дѣбра вече* Х, *дѣбра вече* ЗТ;

једне вечери ДБ Др, *три вечери* Каћ м Чи м, у *току вечери* ДБ; *вечерѣ* ЗТ Селъ м.

Ова је им., дакле, женскога рода и у облицима ном. и ак. сг. Скрећемо пажњу, осим тога, и на спорадично кратко -е у облика с атрибутом у ж. р.

Спорадично се јавља и м. р. у поздравима *добар вече* Буч З Ра и неочекиваноме: *стигли на Јавѣр у вече* сáмй Рут.

Редак је и ср. р.: *другѣ вече* Кал м; *добро вече* Буч.

530. Женскога је рода, доследно, именица *глад*:

настала глад Заб м, *пуста глад* Ра; *глади* ДС м, *џ-глади* Др М м, *џ глади* Бј м Јаб Куч Сј, *од глади* Др м.

531. а) Тако категоричку тврдњу не можемо изрећи за им. *даљ*, јер је забележена само једанпут: *џџ даљ* Селъ.

б) Једну потврду имамо и за зависне падеже им. *жуч*, али по I деκлинацији: *од жуча* Лу (неинформативан је ном.-ак. *жуч* Селъ м).

532. Женскога су рода именице *зијев* ('размак између два слоја основе на разбоју') и *зоб*:

а) *џна зџјев* Ам, *џну зџјев* Рут Селъ м, а исп. и *вучију зџјев* Рут;

б) *џџ-џџи* Бј Буч ЗТ Јаб Кал м Селъ итд.¹⁰⁹³

533. а) Забележено је и *кад*, *џну кад* Селъ, дакле у ж. роду¹⁰⁹⁴.

б) Говори се *кокош/кокошка* и *кос(т)/коска*:

кџкџш Ам Кал м Селъ, ген. сг. *кџкоши* Кал м Сј, ном.-ак. пл. *кџкоши* Кос Ра / *кџкошка* За м, *кџкџшку* Сј, *кџкошке* Др За м Јаб Ра, *кџкошкаџ* М м, *кџкошка* Каћ м;

¹⁰⁹³ Говори се и *џџџ* ДС м Каћ м Х м, *џџџ* Зав м, *џџџ* Зав м, *џџџџ* Јаб; прим. *џџџ* Лу, *џџџџ* Јаб.

¹⁰⁹⁴ РСАНУ *кад* м (ретко ж).

кѡс За м Х, *кѡсти* Сељ м, *костѡ* Х м, *кѡсти/у* Ам, *кѡстима* Зав м Сељ м / *кѡска* За м, *кѡску* За м, *кѡске* Ра.

534. а) Ни у говорима СП није очуван облик ном. сг. *кѡи*, већ је дошло до обличкога изједначавања ном. сг. са ак. сг.:

ном.-ак. сг. *ћѡр* М м, *шћѡр* Ам Буч ДБ Др ДС м З м За м Каћ м Куч Ра Рад Радиј Сељ п/м Сј м Х м; ген. сг. *шћѡри* Ам Бал м Др За м Јаб Кал м Кос м Ра; дат. сг. *ѡтишла шћѡри* Ра; вок. сг. *шћѡри* Бук; ном.-ак. пл. *ћѡри* Др Жив, *шћѡри* Ам Граб Др За п/м Зав м Кос м Рад Сељ Сј м Х м; ген. пл. *ћѡри* М м, *шћѡри* Буч Жив Јаб Сељ п/м, *шћѡри/у* Др За Јаб.

Говори се, иначе, и *ћѡрка* Ам ДБ Ра, *шћѡрка* Др Куч Рад Х м; дат. сг. *шћѡрки* Јаб, *шћѡрици* Рад; ак. сг. *ћѡрку* Ам, *шћѡрку* Ам ДБ Др З м За м Каћ м Рад Х м, ном.-ак. пл. *шћѡрке* З м Ра Х м.

б) Није очуван ни облик ном. сг. *мати*, а и основа *мат-* је врло ретка. Јавља се углавном у псовкама (исп. *мѡтѡр* му ѡсова Чи м) или имену празника: *уочи Мѡтерица* ЗТ. Доминира лексема *мѡјка*.

535. а) Необичан је ж. р. (али је томе роду прикладан прозодијски лик) им. *ѡтрѡв* (Јѡди, јѡла те *ѡтрѡв*) Гр.¹⁰⁹⁶

б) Исто се то може рећи и за *пѡкѡн* (*пѡшћеш*, *пѡшћѡшѡ* — *пѡкѡн нѡкѡ*) За.

536. а) Уместо *Пѡв* (место код Сарајева) бележимо *нѡ Пѡли* За м, *с Пѡли* Сељ м.

б) Именица *пѡзив* обично је ж. рода:

ѡѡшла ми пѡзив Јаб, *нѡје ѡвѡ мѡја пѡзив* Јаб, *ѡјтра ѡмѡм нѡку пѡзив* Јаб, *трѡћѡ пѡзив* Ам Др Рад¹⁰⁹⁶.

Говори се и *пѡви* и *ѡрѡви пѡзив* Сј, *ѡрѡѡв пѡзивѡ* Сј.

с) Вуково *пѡнѡћѡ* употребљава се и у говорима СП:

ѡ пѡнѡћѡ Сељ м, *ѡко пѡнѡћѡ* Жив, *пѡсрѡд^м пѡнѡћѡ* Јаб, *успрѡд^м пѡнѡћѡ* Бал м, у *пѡнѡћѡ* — у *пѡнѡћѡ* М м.

Говори се, чак, и *пѡ нѡћѡ* Буч, у *пѡ нѡћѡ ѡћѡи* Сј м, што је синтагма од које је можда постала форма *пѡнѡћѡ*¹⁰⁹⁷.

Забележено је, иначе, и *пѡ пѡнѡћи* Кос м, према чему је, вероватно, настало и *пѡ свѡнѡћи* Сељ м.

¹⁰⁹⁶ Пиж. Кол. 131: "*ѡтрѡв*, м/ѡ (Кака пѡган — велике *ѡтрѡви*, ѡвѡ ми помѡи Сл)".

¹⁰⁹⁶ Исп. *пѡв пѡзив* Гор. 741, (ген. сг.) *пѡзивѡ/пѡзивѡи* (поред *пѡзивѡ*) Пецо ГИХ 130.

¹⁰⁹⁷ Исп. *ѡко пѡнѡћѡ* Дешић ЗБИЈГ 238, *ѡко пѡнѡћѡ* Драг. Лика 146 (само једном забележено) и *ѡ пѡнѡћѡ/пѡнѡћѡ* Станић Уск. I 206-207 (и тамо изнета тумачења). Станић каже да се "не може прецизно рећи је ли овај облик (*пѡнѡћѡ*) створен на овом (ускочком) терету или је овамо донет, иако ће ипак пре бити да је овамо донет", али не наводи — одакле.

d) Говори се: док није *предрат* била Кал м, за време *предрати* Кал м и све су *предрате* вудџ били Бал м (није засведочен м. р.).

e) Један топоним код села Крњаче гласи *Пр^чјекрс*, ген. *Пр^чјекрсти*, а забележен је у Бучју.

f) Двојаког је рода им. *простор*:

брисан простор Сј;

имала е једна велика прдстор Гр / *по простори* Рут.

Указујемо и на двојак проз. лик ж. рода.

g) Именица *прси* јавља се увек као *pluralia tantum* ж. рода:

прси Кал м, *нд прси* Ра Селъ, *у прси* Ам Бук Кос Рут, *по прсима* Кос м, *у прсима* Зав м.

537. a) У истоме је селу засведочено на *двој равни*, *по равни* и *дво равнѣ* вође што е Гр. Исп. и *једнѣ равни* Заб м.

b) Именица *раж* има стандардне облике: ном. *раж* Ам Селъ, ген. *ражи* Ам Јаб Кал м Селъ.

538. a) Забележена је им. *савез* у ж. раду: *онд савез била* са Турском ДС м.

b) Вук у Рјечнику упућује *свастику* на *сваст*. Вуку у прилог иде и полимско *свѣс* Јаб, *свѣс* ми била Кал м, да ти даднѣм ја *свѣс* X.

539. Говори се *дѣд таѣвич* Радиј, али *дѣбљич-дѣбљича* ('дебља пређа') Каћ м.

Вероватно је м. рода *једножич* Ра¹⁰⁹⁸.

540. Н а п о м е н а: Као што се из изложене грађе види, мало је дијалекатски маркантних појава у деklinацији или творби именица које обухватају неку к а т е г о р и ј у речи. Истичемо експанзију варијантнога наставка -ом у им. м. и ср. р. с основом на непчани сугласник и сибилант (т. 457), однос *Рајци/ндги* (прва је форма заступљенија од друге) (т. 494, а исп. и т. 495а) и експанзију форми на -иѣ типа *општиѣа* (т. 520а). Већина занимљивих појава је или лексички ограничена (нпр. ген. пл. *гѣвѣдѣ*) или ретка (нпр. инстр. сг. *крѣлом*).

За унутрашњу диференцијацију говора СП од значаја су спорадични синкретизам ген. и лок. пл. (ако је лок. с предлогом *по*) у прелазном говору (т. 463), који није засведочен у новошток. говору, и однос *гѣстѣ*, *очѣ* и сл. (прелазни говор): *гѣстѣ*, *очѣ* и сл. (новоштокавски говор) (т. 458с и 526).

¹⁰⁹⁸ у РСАНУ се, наиме, наводи м. род уз банијско *једножич*.

ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ

1) ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ

а. Ортономични облици

541. Ген.-ак. личних заменица *ја, ти* и *себе* гласи *мене/менѐ/(мене), тебе/табе/(тебе), себе/себе/(себе)*, а заменица *он* и *оно* — *њѐга/њѐга/(њѐга)*. Примери са силабичним предлогом наведени су у т. 40 и 80, а без предлога у т. 111 и 196.

Јавља се, изузетно, и *у њег* Кос, где *-а* није саставни део наставка *-га*.

542. Двојак је облик дат.-лок. заменица *ја, ти* и *себе*.

а) У прибојским селима је готово доследна стандардна, аналошка форма¹⁰⁹⁹: *мени* Бук × 2 Буч × 2 Жив п/м × 4 Жињ За п/м × 3 Кал м × 3 Ра × 8 Сј п/м × 7 Чи м, *теби* Бук Граб За п/м Ра × 2 Сј п/м Чи м, *себи* Буч Жив п/м Жињ За м × 4 Кал м × 2 Ра Сј п/м × 3.¹¹⁰⁰ Изузетно се ретко може чути и *мене* Ра × 2 (забележено од једне старице родом из Прибојске Бање) Сј, *менѐ* Жив Ра (забележено од једнога човека досељеног из Мажића, између Калафатовића и Кучина).

б) Муслимани у околини Пријепоља говоре обично *мени* Др м Каћ м × 3 Кос м × 2 Сел м, *мени* Каћ м, *теби* Сел м, *себи* Др м Сел м, *себи* Кос м, а веома ретко *менѐ* Каћ м, *на себе* Др м¹¹⁰¹.

в) Насупрот томе, имамо у говору православног становништва у тим и другим селима око Пријепоља најчешће облике на *-е*: *мене* ДБ × 2 Др × 8 Јаб × 12 Кос × 3 Кућ × 6 Сел × 2, *менѐ* Сел, *тебе* ДБ × 4 Др × 2 Јаб × 3 Кос Куч × 2 Сел × 2, *тебе* Кос Сел, а знатно ређе оне на *-и*: *мени* Др Јаб Кос Сел, *теби* Куч, *себи* Сел, *на себе* ЗТ.

г) Слична је ситуација и у нововарошким селима: *мене* Ам × 8 Рад × 3 Радиј × 9 Рут × 3, *мене* Радиј × 2, *тебе* Рад × 2 Радиј, *себе* Ам. Само у овом последњем селу бележимо често и *мени* × 3, *теби*, *себи* × 4.

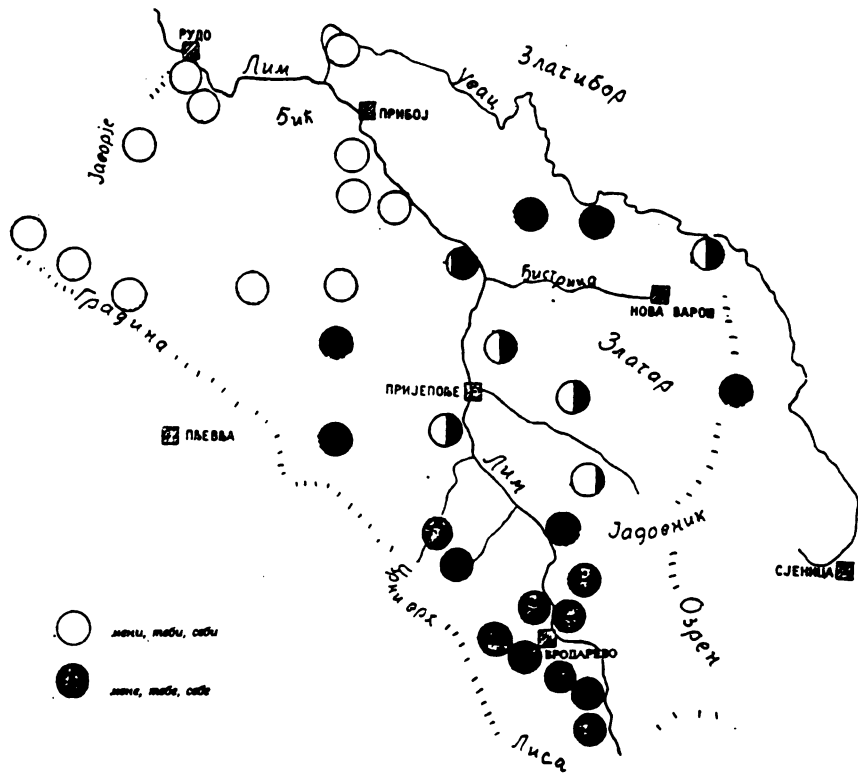
е) У селима јужније од Пријепоља (и у новошток. и у прелазном говору) доследно је *мене* Б м Бал м Бј м Г м × 4 Гр × 7 ДС м × 7 З п/м × 4 Зав м × 2 М м × 5 Х п/м × 7, *мене* Б м × 4 Бал м Г м, *тебе* Гр З м × 2 Зав м × 2 М м, *тебе* Гр Х м, *себе* Гр, *на себе* З м Зав м × 2, *у себе* Гр, *у сам себе* ДС м.

¹⁰⁹⁹ П. Ивић, *О неким проблемима наше историјске дијалектологије*, ЈФ XXI (1955-1956) 107.

¹¹⁰⁰ И Р. Ђуровић каже да се "у промјени личних замјеница дат.-лок. синг. јасно...разликује од ген.-акуз." и поткрепљује то с неколико примера (Ђур. Јат. 298).

¹¹⁰¹ У текстовима из Хисарцика (Пецо Прилози) налазимо *мени* (260), *на теби* (259).

Ово је једна од важнијих изгласа која пресеца србијанско Полимље одн. северозападни Санџак, пружајући се уобичајеним правцем: југозапад—североисток (в. карту). Она, као и неке друге, полази с југоистока

Карта бр. 9: Облик дат.-лок. зам. ја и сл.

ист. Херцеговине¹¹⁰², заобилази готово целу данашњу Ц. Гору¹¹⁰³ изузев, изгледа, њеног најсевернијег дела¹¹⁰⁴, прелази преко срб. Полимља и Златибора (према нашим испитивањима), пролази негде између Бајине

¹¹⁰² Пецо ГИХ 131.

¹¹⁰³ Укључујући и Пиву и Дробњак (исп. Вуковић П-Др. 58).

¹¹⁰⁴ Говорећи о "краткој" ултимае у облика *тебе, себе* и сл., Ружичић каже да је она обавезна у изузетним случајевима, кад се овај облик употребљава у служби дат. синг. *мене, тебе, себе* (Руж. Пљ. 147). Ђупић, међутим, наводи за дат.-лок. само форме са -и: *теби/теби, себи/себи* (Ђупић Пљ. 83).

Баште и Косјерића(?)¹¹⁰⁶, прелази преко Колубаре¹¹⁰⁶, заобилази централну Шумадију¹¹⁰⁷ и Железник¹¹⁰⁸ и избија у југоисточни Срем¹¹⁰⁹. Западно од ове приближно назначене линије дат.-лок. гласи *мени*, а источно *мене*. Напомињемо, ипак, да за неке крајеве још увек недостају подаци.

543. а) Дат.-лок. зам. *он* и *оно* гласи *њѐму* Буч Г м Гр Бал м ДБ Др За п/м Кал м М м Рад Радиј, *к њѐму* Гр Селъ Х м Чи м, *пѐ њѐму* Јаб.

б) У дат.-лок. заменице *она* обично имамо стару партикулу *-зи*: *њѐрзи* Ам Буч Кал м Кос м, *нѐ њѐрзи* Буч, *у њѐрзи* Ра, *у њѐрзи* Г м; *њѐзи* Гр Заб м Јаб Каћ м Ра, *нѐ њѐзи* Јаб, *пѐ њѐзи* Јаб.

говори се, међутим, и *њѐј* ДБ З м, *у њѐј* Куч.

544. а) Инстр. зам. *ја*, *ти* и *себе* обично је стандардан:

џд мнѐм Каћ м, *сѐ мнѐм* Б м Бал м Буч Гр З Кал м Куч Радиј Селъ, *пѐда мнѐм* Куч, *прѐда мнѐм* Жив м Рад и сл.;

с тѐѐм Гр Жињ Јаб, *џд тѐѐм* Јаб, *прѐ-тѐѐм* Ра и сл.;

сѐѐм Др За Каћ м Ра Сј м, *џд сѐѐм* Гр За м Јаб Кос м, *прѐт сѐѐм* Куч, *прѐ-сѐѐм* Ам, *сѐ сѐѐм* Г м Др М м и сл.

Забележени су, у говору Муслимана двају села, и аналошки облици: *џд менѐм* Кос м, *с тѐѐм* Кал м Кос м, *сѐѐм* Кос м¹¹¹⁰.

б) У инстр. заменица *он*, *оно* и *она* са силабичним наглашеним предлогом *-е* није никада саставни део наставка *-им* одн. *-ом*:

џд њѐм Г м ДС м Заб м Ра, *прѐд њѐм* ДС м, *сѐ њѐм* Ам Буч Др ДС м З Кал м Радиј Рут Сј, *сѐш њѐм* Бал м Г м Зав м и сл.; *џд њѐм* Гр ЗТ, *сѐ њѐм* Гр Јаб Каћ м Куч Сј п/м (исп. *џ са њѐм* Сј) и сл.

Уколико је предлог асилабичан, онда су могућне двојачке форме: *с њѐм* ДБ, *ш њѐм* З м За и *с њѐме* ДБ, *ш њѐме* Буч За Ра.

545. а) Ген.-ак. зам. *ми* и *ви* гласи *нѐс/нѐс*, *џс/џс* (т. 198), с тим што се у ових облика често јавља и партикула *-ке*:

нѐске Буч Др м Жив п/м За Заб м Кал м Ра Сј п/м Чи м, *џд наске* Заб м, *кџд наске* Буч, *кџд наске* Бук Др м Кал м, *нѐ наске* Заб м, *у наске*

¹¹⁰⁶ За околину Б. Баште исп. Тешић Љешт. 222, за два-три села источно од Косјерића подаци су наши.

¹¹⁰⁶ Ник. Колуб. 48: чешће *мени*, ређе *мене*. У Узов. и Тршићу је само *мени*, *теби* (Тешић Узов. 174, Ник. Тршић 417).

¹¹⁰⁷ Рем. Шум. 287.

¹¹⁰⁸ Ивић Биогра. 158.

¹¹⁰⁹ "У неким местима југоисточног Срема" забележени су облици дат. ст. *мене*, *тебе*, *себе* (Ник. Срем 275).

¹¹¹⁰ Према Барјактаревићу, новопазарско *моном* и *меном* "није особина овог говора, већ је унесена са стране, из студеничког и косовског... а позната је и другим суседним говорима" (Барј. НП-Сј. 89). Уопштавање основе ген.-ак. карактеристично је и за неке сродне говоре. Исп., нпр., *сѐѐм/сѐѐм* у Тешић Љешт. 222 или *с тѐѐм/с тѐѐм* из (ужичке) Жељевице (према нашим белешкама). У оба та села је, међутим, *сѐ мнѐм*.

Бук За м Сј м, *наске* Каћ м Селъ м, *од наске* Селъ м; *одске* Буч Жив За м, *у васке* За м, *у одске* Селъ м.

б) Партикулу *-ке* имамо и у ген.-ак. зам. *они, оне, она*, и то сигурно у *њи^аке* Заб м Чи м, *за њи^аке* Каћ м, *код њи^аке* Каћ м, а највероватније и у *њи^{ке}* Бук Буч Граб Жив За Заб м Кал м Селъ м, *и њи^{ке}* Кал м, *код њи^{ке}* Жив Кал м Селъ м, *на њи^{ке}* Жив Сј, *од њи^{ке}* Заб м Куч, *од њи^{ке}* свй^{је} Каћ м, *у њи^{ке}* Жив Сј, *њи^{ке}* Сј. Како се говори и *њик*, мада ретко (т. 198 и 376с), могућно је да у некоме од наведених примера имамо тзв. покретно *-е*, као што је то, по свему судећи, случај са формом *њи^{ге}* Ра, *на њи^{ге}* Буч.

с) Аналошкога су порекла ретки облици типа *њи^{га}* Зав м, — *њи^{ка}* Сј, — *њи^а* Кал м.

546. а) Дат.-инстр.-лок. заменица *ми* и *ви* гласи: *нама* Бук Др З п/м Заб м Кос м Радиј Х м, *к нама* Гр, *с нама* Јаб Радиј, *за нама* Др Сј, *на нама* Куч, *по нама* Др Јаб, *пред нама* Бал м Бук Др, *са нама* Каћ м Кос Чи м, *с нама* Бал м Бј ДС м Чи м, *међу нама* Буч Каћ м Рут итд.; *ома* Ам Жив м, *с ома* ДС м Кос м Ра, *са вама* Др, *међу вама* Јаб итд.

Само се у једном устаљеном изразу јавља и: *ббк с нами* и *анђели ббж* Буч.

б) Доследно је *њима*, *за њима*, *на њима* и сл. (: *они, оне, она*) (део забележених примера наведен је, из других разлога, у т. 46 и 440а).

в. Енклитички облици

547. а) Енклитички ген.-ак. заменица *ја*, *ти* и *себе* гласи *ме, те, се*. Ове енклитике могу стајати и уз предлоге:

за ме Буч Јаб Ра Радиј Рут, *на ме* Бук Буч Др Жив За Кос Радиј Рут, *по ме* За м, *не гледа у ме* ДБ, *ми^{мо} ме* Кос, *ода ме* Јаб, *преда ме* Бук Каћ м Куч Радиј; *на те* Бук, *у те* Ам Буч Јаб, *преда те* Кос; *за се* Ам Буч Радиј Селъ п/м Сј м, *на се* Селъ Сј м, *ни^{за} се* За м Кос, *ода се* За м, *ода се* Јаб Ра, *преда се* Кал м Каћ м Кос Ра Рут Сј (исп. и прилоге *испрема^{се}* ЗТ, *напрема^{се}* му *било* Ра, *упрема^{се}* Заб м Кос Куч), — Они су борбе отворили *међу се* Ра, *Изабрали се међу се* Рут, *Вбјска међу се* нека се *би^{је}* Сј м¹¹¹¹.

б) Енкл. ген.-ак. заменица *он* и *оно* без предлога гласи *га*, а уз предлоге *њ*, *ња* и *њага*:

на њ Радиј, *у њ* Буч, *преда њ* Куч;

за њга Ам Жив Сј, *на њга* Ам Буч Др За Јаб Ра Рут, *преда њга* Кос м Рут, *јад њга* Ам;

¹¹¹¹ Исп. стихове из нар. песме *Урош и Мрњавчевићи*: "Цареви се отимљу о царство; / међу се се хоће да поморе".

за њега Буч, за њега Др, на њега Јаб, у њега Јаб, пџа њега Сј, преџа њега ЗТ, џа њега Жив.

Сви наведени примери су акузативне синтагме. Прва наведена енклитичка форма, *њ*, стандардна је, мада није карактеристична за екавску подваријанту источне варијанте књиженог језика. Била је, међутим, својствена Вуковом језику¹¹¹², а сасвим је обична и у неким сродним говорима¹¹¹³ (ипак, не у већини).

За облик *њега* речено је да је данас "чист дијалектизам",¹¹¹⁴ али се и он јавља у оближњим говорима, чак чешће од *њ*¹¹¹⁵.

Да је *њега* у наведеним примерима енклитика, судимо на основу прозодијских феномена (исп. однос *на ме, преџа ме : на њега, преџа њега*). Иако смо овакве синтагме бележили и у неким златиборским селима, можемо их сматрати сасвим особеним, готово егзотичним.

с) Особеном се може сматрати и генитивна синтагма *пџреџа ње* (Ђеџер *пџреџа ње* дрђи коња под браду за џзду, све то *пџреџа ње*) Ам.

д) Енклитички ак. зам. *она* без предлога гласи *је*:

Они *је* испрџсили Бал м, Довџели смо *је* Бј м, Ја *је* неђу попити ДБ, Ја сам *је* чеко ДБ, Све *је* џфати за врат па *је* дрђу тамо ДС м, На Бадњџ би *је* дан закло З, скину *је* За м, ... да *је* сиљују Заб м, Пушкџм *је* убили Заб м, А та-је вакат тадај носио *је* (пртену кошуљу) сваџ ЗТ, Ђе ћемо *је* начинити Каћ м, Нџну да *је* видџм Каћ м, Ја *је* украџем Каћ м, Испрџси *је* М м, Нџко *је* са шећџром неће Х м, Ондџр легну *је* ваџо украј Х м итд.

е) Уз предлоге, пак, имамо ак. *њу*

*на њу Јаб Рут, у њу Ам, преџа њу Др Рут Сел*¹¹¹⁶

548. а) Енклитички дат. зам. *ја* и *ти* гласи *ми* и *ти*. Није засведочен облик *си* од зам. за свако лице *себе*. Као траг тога облика помињу испитивачи сродних говора *си* у конструкцијама типа: Благо *си* га тебе кат *си* луд Јаб¹¹¹⁷.

б) Енкл. дат. зам. *он* и *оно* гласи доследно *му*, а од *она* — *јој*: Није *јој* смеџо ни старџшина ДБ, Дошџо *јој* џтац џнамо Ам, Баба *јој* казуе Буч, Не пушџ *јој* ни кућа Г м, Име *јој* Алџксија ДС м, Све *јој* даџо З, Онда-*јој*

¹¹¹² М. Ивић, *Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком*, ЗМСФЛ I 119; Ивић Поговор 129; Кашић Поговор 1628-1629.

¹¹¹³ Нпр. Вуш. ДИХ 55, Пеџо ГИХ 134, а од меновшток. ијек. говора исп. Пеш. СК-Љ. 153.

¹¹¹⁴ Ивић Поговор 129.

¹¹¹⁵ Вуковић П-Др. 59, Вуш. ДИХ 55, Гор. 676, Ивић Биоска 399, Станић Уск. I 208.

¹¹¹⁶ Пеш. СК-Љ. 153 *преџа њу, по њу*. Овај је облик, иначе, запажен и код Вука (Ивић Поговор 130) и писца из западног дела српскохрватске језичке територије (D. Alerić, *O енклитикама* *ја* и *је*, *Језик* XII (1964-1965) 47-51). У ПГХКЈ 122-123 енклитика *њу, по њу* саџтра се стандардном!

¹¹¹⁷ Барј. НП-Сј. 90, Вуш. ДИХ 55, Пиж. Кол. 134, Станић Уск. I 209. Барјактаревић, Вушовић и Станић третирају, оправдано, облик *си* у оваквим конструкцијама као речцу.

чѣк обдѣлио З м, Дѣнесу *joj* ка^hву За м, Дѣђе *joj* браѣт Кос м, Пла^hна *joj* ѣсто М м, Вѣчи *joj* да нѣ кука Радиј, Андрија *joj* вѣли Рут, Даднѣ *joj* ... штѣ ти ја знам Х м, Бѣг *joj* цѣнет дѣо Х м итд.

Нетипично је, за ове и сродне говоре, једанпут забележено је Пође је рѣд у Турску Ка^h м¹¹¹⁸.

549. а) Енкл. ген.-ак. заменица *ми* и *ви* гласи *нас* и *вас*:

Ага оне да *на-сагна*... да *нас* ѣзбацѣ ѣс куће, да *нас* најурѣ, па куд знаш Ам, Дѣђе ко па ће *нас* побит Б м,... да *нас* пушѣи Бал м, Бѣло *нас* је тридесѣт ѣсам члѣновѣ Бј, Бѣло *нас* мнѣго Бук, Ёво *нас* још три Буч, Па нѣко *нас* напѣ нѣ би ни нам мѣгѣ штѣ Г м, О^hнај *нас* прѣтѣ Вѣлизѣр Гр, Побѣиће *нас* Талијѣни Гр, По троѣца *нас* уѣи ДБ, Прѣмѣ *нас* свѣсрдно ДБ, Плачкали *нас* ДС м, Вѣрају *нас* ДС м, О^hна *нас* пѣвуче вѣмо З м, Вѣѣели *нас* Заб м,... да *нас* нѣ кољу Заб м, О^hни *нас* прѣсрѣтили вѣмо Заб м, Вѣд *нас* је под^hвиѣио Зав м, О^hндѣ су *нас* дрѣжали у лѣгору Зав м, Прѣд зѣтвором *на-свѣчу* Јаб, дрѣжали *нас* Кал м, Ёма *нас* је^hно двѣ^hес пѣт ку^hна Ка^h м, Нѣрод *нас* мало и побѣжѣва Ка^h м, У јѣдан пѣток *нас* ѣстави Кос, Бѣло *нас* троѣца бра^hће М м, Свѣ *нас* ѣво нѣје коштало М м, Мѣгу *нас* и побити Ра, Вѣрѣли *нас*, бѣли *нас* Радиј, О^hдѣтлѣ *нас* дѣгли тѣмо у Нѣготѣн Сј, Ше-стѣгѣна *нас* ѣндѣр ѣде Сѣл, Бѣгоми *нас* на^hкѣ уруми ѣрѣли Х м, Бра^hће *нас* је ѣмало...Х, Пѣт *нас* бѣло Чи м итд;

На^hу *вас* нѣђе Бал м, Вѣ ѣу *вас*, ја нѣмам ѣѣ Јаб, Чѣка *вас* Ра.

Напомињемо да се међу наведеним примерима налазе и они из села са прѣлазним говором, као и из других села у околини Бродарева.

Само је у Ра забележено, од јѣднога човека досѣљеног из Мажи^hна (из-међу Кучина и Калаѣатови^hна), и ... *ве* ѣтац вѣш. Овај енклитички облик нетипичан је да *на* *нас* не само за говор тога села него и за говоре срб. Полимља уопште¹¹¹⁹.

Облице *нас* и *вас* могу, иначе, у новоштокавском говору стајати и уз предлоге:

на *нас* Бук Др Ра, *у* *нас* Бук, *кѣда* *нас* Ам Граб Др Рад, *и* *кѣда* *нас* Рад, *пѣкрѣј* *нас* Буч, *прѣда* *нас* Жив Рут, *јѣд* *нас* Жив;

на *вас* Бук, *кѣда* *вас* Рад.

б) Енклитички ген.-ак. заменица *они*, *оне* и *она* гласи без предлога: *и^h* (*и^h*) (т. 370с), *и* (т. 371сб), *и^h* (најчѣшће, т. 372) у говору Муслимана и *и^g* (*и^g*) (најчѣшће), *ик* (ретко) у говору Срба (т. 376с), што је морфолошки

¹¹¹⁸ О распрострањености овога дативскога енклитичког облика у шумадијско-војвођанским говорима в. Рем. Шум. 294.

¹¹¹⁹ Треба ипак напоменути да је А. Пецо запазио у "Санѣачким хиѣјама" С. Вуко-сављеви^hна и не: "За које ли не јаде зову" (Др Асим Пецо, *Неке специѣичности говора Вуко-сављевиѣевог зовѣцаја (на основу ѣгове "Санѣачке хиѣјае")*, Симпозијум о научном делу Сретѣна Вуко-сављеви^hна, Пријепоље 1973, 89).

све исто. Из говора Муслимана имамо и једну потврду за нетипично *и* (т. 371d).

Уз предлоге се у новоштокавском говору јављају облици гласовно подударни са оротоничнима, тј.: *о* њи*е* Јаб, *на* њи*е* Жив Ра, *у* њи*е* Др, *пред* њи*е* Ам Кос Куч Рут.

Ове је облике запазио П. Ивић у Вуковој *Српској граматици*¹¹²⁰, а сами смо их бележили и у неким златиборским селима. Треба их, иначе, посматрати заједно са онима у синтагмама типа *на њега, пред њега* (т. 547b), *на њу, пред њу* (т. 547c) и *на нас, пред нас* (т. 549a).

550. а) Енкл. дат. зам. *ми* гласи *нам*:

О-нам је кмет дванес³ годинā бј¹⁰ Ам, *Узеше нам* више нб пџла Ам, *О-нам* је бј¹⁰ најприје секлетар Б м, *То нам* је пријатељ Бал м; *Кућа нам* је ова велика Бј, *Ова њива нам* дошла Буч, *Срѣтнй нам* гости, *срѣтнй нам* састанак Буч, *Далѣко нам* је вода Г м, *Тражили су нам* Г м, *Турили нам* чифчи¹¹у Г м, *Да нам* биде срѣтан Бџић Гр, *Срѣта-нам* Бџић Гр, *Рџџак нам* ђн Гр, *Дџни¹⁰ нам* је раки¹⁰у ДБ, *Примй нам* коње ДБ, *Дали нам* мало с¹¹јена ДС м, *Поклаше нам* говеда ДС м, *Старй краљ* Пѣтар није *нам* нани¹⁰ штету никаку ДС м, *Одн¹¹јела нам* вода ту мдого пашњак З м, *Тури нам* у цезву, *в¹¹ј З м*, *Операше нам* вода За м, *Пишу нам* За м, *Отац нам* је умрџ прѣ Швѣбѣ Зав м, *Стара нам* мајка била ЗТ, *Ништа нам* није остало Јаб, *Узеше нам* пушке Јаб, *Ницу нам* дали Кал м, *Прич¹¹ј нам* нешто Кал м, *Запѣло нам* за стубове Каћ м, *Има нам* ђнй мјесец Каћ м, *Остџ нам* у соби Каћ м, *Фино нам* је било Каћ м, . . . што нам гџ треба М м, *Опеш ли нам* дати Ра, *Чѣстит нам* нџвй Бџић Рад, *Да нам* даш лѣба Раднй, *Тријес мѣт¹¹ка нам* д¹¹дну Рут, *Дѣде да нам* кажете кой нете оступити Сѣљ, *Донѣсоше нам* чѳрбу Сј м, *Некѣ нам* кѳнѣ јѣднѣ крѣва пџла Х, *Нема нам* к¹¹шѣ Х м итд.

Напомињемо да се међу наведеним примерима налазе и они из села са прелазним говором (осам), као и из других села у околини Бродарева (десет).

б) Као енкл. дат. заменице *ви* јавља се дублетизам *ви/вам*:

Да *ви* прич¹¹ам Ам, *Теца ви* нѣ знају Ам, *Ј¹¹а њу ви* рѣни Ам, *Шт¹¹а њу ви* прич¹¹ати Бал м, *Знам да ви* прич¹¹ам како сам се удџла Буч, *Нећете да радите, мџха ви* Буч, *Рѣкок ви* Буч, *Да ви* прич¹¹ам Гр, *Настављам ви* џву причу ДБ, *Правџо да ви* кажем ДБ, *Нема ви* рѣчка Др, *Нећемо ви* ништа Др, *Да ви* донѣсѣм, каже, мало ¹¹лѣба ДС м, *Неће, кукала ви* мајка ДС м, *Шт¹¹а да Ви* кажем Зав м, . . . *Да ви* се покоримо Јаб, *Е ѣво ви* сад рѣка Јаб, *нијѣдан ви* камѣн на камѣну Јаб, *Чѣститам ви* празник Јаб, *Шт¹¹а не ви* вџца М м, *Шт¹¹а њу ви* прич¹¹ат М м, *Да ви* кажем Ра, *Кџ ви* је џвй млѣднй Ра, *Лѣкшѣ ви* држати Ра, *Мџгу ви* рѣни Ра, *Добар ви* д¹¹ан Ра, *Опас¹¹ч¹¹а ви* нека Сѣљ, *Отклѣ ви* тџ Сѣљ, *Сѣѣ ви* је саџорело Сј м, *Срѣнан ви* Бџић Х;

¹¹²⁰ Ивић *Поговор* 130.

Она би вам све испричала Бал м, . . . ако вам је ђе близу кућа Жив, Да вам је срѣтан пѹт Жив м, Свака вам час За м, Срѣтно вам виђење Јаб, Већ вам је пѹзнато Кос м, Дајте пारे да вам купимо Ра, Шта вам је?! Ра, Кѹ вам каже да сам пѹбјегѹ Сј, Ја вам не мѹгу касти Сј м.

Први је облик (*ви*) чешћи у говору становништва источнога и јужнога, а други (*вам*) северозападног дела срб. Полимља.

с) Енклитички дат. заменица *они*, *оне* и *она* гласи у говору Муслимана *им* (*им*) (т. 372а), а у говору Срба *им*, што је морфолошки исто.

551. На крају овога прегледа енклитичких облика личних заменица — две н а п о м е н е:

1° Западносанџачки систем енклитика заменица *ми* и *ви* — *нас*, *вас*; *нам*, *ви* (*вам*) — својствен је југоисточним ијекавским говорима који нису у непосредном суседству са зетско-јужносанџачким дијалектом¹¹²¹. То истовремено значи да је подручје комплетнога система енклитика типа *не*, *ве*; *ни*, *ви* источније и јужније од ових говора, па и од ових у срб. Полимљу¹¹²².

2° Новоштокавски полимски систем енклитика уз предлоге (типа *на ме*, *преда ме*; *на њ*, *на њеа*, *на њега*, *преда њега*; *на њу*, *преда њу*; *на нас*, *преда нас*; *на њиг*, *преда њиг*) један је од најбогатијих у штокавштини уопште, а сродан је Вуковоме¹¹²³ и ономе у суседним златиборским селима.

На супротној страни налази се прелазни говор, у којем није засведочена ниједна од наведених синтагми, што се слаже са приликама у неким делимично сродним говорима, нпр. бјелопавлићком¹¹²⁴. Такве су синтагме, међутим, врло ретке и у новоштокавском говору у околини Бродарева (исп., ипак, *преда њу* Гр).

2) ОСТАЛЕ ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ

552. а) Вокал *-а* саставни је део наставка *-га* у ген.-ак. заменице ко одн. у ген. зам. *шта* ако су ти облици употребљени самостално (без предлога) или с предлогом на који се не врши преношење акц.: *кода* Бал м Заб м × 2 Каћ м × 2 Ра × 3 Селъ п/м, *кода* Ам Бал м Бј Др × 3 ДС м × 3 За М м Рад Радиј × 2 Рут Селъ Х м, *за кода* Кос м Ра, *за кода* Ам Рут, *от кода* ДС м, *прет кода* Др (примере за *чега* в. у следећој тачки).

¹¹²¹ Исп. Пецо. ГИХ 132, Вуковић П-Др. 59, Златибор (према нашој грађи), Гор. 675. Занимљиво је да Ђупић не налази у Пљевљима не само *ни*, *не*, *ве* него ни *ви* (само је једанпут забележено *не*) (Ђупић Пљ. 92).

¹¹²² В. Вуш. ДИХ 54, Станић Уск. I 209, Пиж. Кол. 135, Сек. БП 170, Барј. НП-Сј. 88, Смиљевац (јужно од Ивањице, према нашим белешкама). Напомињемо да су наведени само срб. Полимљу најближи говори.

¹¹²³ В. Ивић Поговор 129-130.

¹¹²⁴ "У говору Бјелопавлића се не јављају енклитички облици у конструкцијама с предлозима, типа *преда ме*, *пода ме*, *на ме*, *на те*, *међу се*, *на њ*" (Ђупић Бјел. 81).

Ако је акц. пренесен на проклитику, онда је поред *от кога Жив*, у *кога Жив м*, *от чега М м* могућно и *збк чег Рут* (исп. и аналогно у *нџе*, т. 541).

И у заменица сложених са *-ко* и *-шта* обично је: *икога Заб м*, *некога Гр Кос м* *Сел м*, *некога Гр З Кал м* *Радиј*, *никога Сел м*, *никога Буч З м* *За м* *Зав м* *Каћ м* *М м*, *содкога За м*, *содкога Радиј*; *коечег Жив Чи м*, *којечег Куч Ра*, *содчег Ам*, *содчега ДБ Др ДС м* *Х м*; *од некога Радиј*, *код некога Ра*.

Знатно су ређи облици типа *никог Кал Кос М м* *Заб м*.

б) У дат.-лок. имамо у простих облика доследно *-е* одн. *-у* под условима који важе за ген.-ак. (одн. само ген.): *кџм Бал м* *Буч За Ра Сј м*, *кџме Ам* *Др Јаб М м* *Сј м* (никада *кому*); *чџму Ам* *Јаб Рут*, *о чџму Кал м*.

Говори се, међутим, и *на чџм Жињ*, *о чџм За*, *у чџм Сј*.

У сложеница се и овде јавља *ником Радиј*, *сџком Ам* одн. *сџчем* (има *спјс*) *За м*, али је знатно чешће *некоме Бал м* *Жињ Зав м* *ЗТ Каћ м* *Кос м* *Радиј*, *никоме Г м* *Кал м* *М м* *Каћ м* *Радиј Сј*, *сџкоме Ам Г м* *ДБ Жињ Јаб Кал м* *Кос м* *М м* *Радиј Сел* одн. *сџчџму Г м* *Сј м*, *о сџчџму Г м* *Жињ* (исп. и т. 553b).

с) За инстр. исп.: *са чџм Ам*; *с кџм Бал м* *Јаб Каћ м* *Ра Сел м*, *с чџм Јаб*, *ш чџм ДС м*; *чџм Буч/чџме Ам*; *са коџчџм Ам*.

553. а) Ген. заменице *шта* у самосталној употреби гласи *чџга Ам* *Ра x2 Рад*, *чџга Ам М м* *Сел*.

С предлозима, пак, он може бити двојак:

збк чџга Ам *Бал м* *Рад*, *збк чег Рут*, *д-чега М м*;

збк шта Г м, *ода шта Сј м*, *от шта Ам*, *Бџме*, *д-шта* се *пјсак* *градј* *нџ знам Бал м*, *д-шта Ам* *За Јаб*, а исп. и *ни ода шта Кал м* *Сј м*, *ни о-шта Каћ м*, *ни око шта ЗТ¹¹²⁵*.

б) У последња три наведена примера предлог раздваја негацију ни од основе *шта* у зам. *ништа*. У вези с тим исп. и: *ни за кога Х м*, *ни у кога Кос м*, *ни с кџм Ам* *ДБ Жив м* *Сел м*, *ни са кџм Каћ м*; *ни за шта Ам*, *ни у шта Буч*, *ни у што Сј м*, *ни ш чџм Зав м*, ни ме *пјта ни о чџм Рут*, *ни о чџму Бј м*.

Говори се спорадично и: *Млџгџ су бндџ интелјрџли за ништа Ам*, а с предлогом *без* доследно (?): *Остаџдосмо без џшта М м*, *брез џшта Сј м*,

¹¹²⁵ Облик *шта* јавља се и уз количинске прилоге: *Бјло је млџго штџ Буч*. Иако је *око шта џшто* и *Бук*, та је *форџа* ретка у књижевном језику какав се данас употребљава у Србији (Ивић Поговор 131). У неким сродним говорима, па и у завичају Вукових предака, тај је облик сасвим обичан: Вуковић П-Др. 61 ("реџак је ген. синг. *чџга*"), а исп. и Барј. НП-Сј. 90, Пјж. Кој. 136 (*чџга*, *чџга* и *д шта*), Руж. Пљ. 173 (*дџко шта*), Станић Уж. I 210, затим Пеш. СК-Јџ. 153 и др.

Оставили су те *без ништа* Зав м, *без ништа* Бј м Рут, *без ништа* Каћ м.

554. а) У претходној тачки (под б) наведено је *ни* у *што* Сј м. Облик *што* засведочен је и у акузативној синтагми *нд што* Буч, али је *шта* много чешће: *зд шта* Ам З м Јаб, *џа шта* Јаб, *џ шта* Б м Сј м и сл.¹¹²⁶

б) Облик *што* јавља се спорадично и у конструкцијама без предлога:

Штд ти је?! Рут;

Штд ти ја знам! Г м, *Штд* ти знам! Х м; Нисам ни знала *штд* су партизани Заб м;

Немаде кад ни да се окрене да нас пита *што*, ни да нам *што* рекне Б м.

Међутим, неупоредиво је, и у ном. и у ак., чешће *шта* (у упитним, зависно-упитним, изричним и објекатским реченицама, у значењу неодређене зам. 'нешто' итд.):

А *штд* њдј, грдна Нанко? Б м, *Штд* њдј ти вође, црно вратило Б м, *Штд* те брига?! Бал м, И *штд* му бј, јади га знали Бал м, Па *штд* ћу, каже, мајко? Бал м, *Штд* да ти кажем Бј, *Штд* знаш ти Г м, *Штд* си радила? Г м, *Штд* ћу, како ћу – мбрџм д-јдџм Гр, *Штд* да радјм? ДБ, *Штд* ћемо, Аземе, ми, бџлан, кџ-ћемо? ДС м, Штд вели, колко има гџдјна тебе? З м, *Штд* ћемо јести? Заб м, Штд ћу ја?! Заб м, Штд ћу ти причати?! Заб, *Штд* те боли? З м, Па *штд* би ти џ томе знала рџни? ЗТ, *Штд* јој је, мајку јој бџ убијо! Јаб, *Штд* ћеш, лџпове? Јаб, *Штд* ти је, бџлан? Каћ м, Штд желите? Кос, *Штд* ћу ти причат?! М м, *Штд* вам је? Ра, *Штд* је мџг дрџг? Ра, *Штд* е? М м Радиј, *Штд-нд*? Селъ, *Штд* ће? Селъ м, *Штд* да радјм? Сј, Ма *штд* му је, кој му је џав? Сј, *Штд* су крива џџца, *штд* ли су жџне? Сј м, *Штд* ћеш дрџг? Х м, *Штд* је тџ? Чи м, *Штд* тџ, каже, теби бј?! Чи м;

Зна-*штд* радџ младе кад најприје дџћу Ам, Зна-*штд* је урадијо? Х, Када су и *штд* су, ја то не знам Х;

...Нит ми је *штд* рџко Б м, Не знам *штд* јџде џна Б м, Имџ би ти *штд* причати Буч, ...Ни сам *штд* пџнџила ни задџџвала Г м, Нџмамо више *штд* причати Г м, Зџговџр је бјџ џвџџ све *штд* ће се радити ДБ, ...Свак своџ *штд* трџба да радј ДБ, Не знам *штд* џџће Заб м, Е не знам *штд* вели Каћ м, Казују *штд* је кој Кос, Ђџемо тџмо, кад има-*штд* виђџети Селъ, Продавала *шта* сам стџзала Селъ м, Нџма-*штд* причати Х м, Нџмају џџ да *шта* наћу Чи м; Није џнџ бџгзна *штд* Граб, Да сам *штд*, ишта крив – ништа! Жињ, ...која кџћа није *шта* рџшна За м, Ко ће џвиџем *штд* да џдџџџ Јаб, ...Ако *штд* бџде Каћ м, Има ли *штд* тџј Кос;

Некад има и мџве неке, бива, како *штд* најлазиј Кос м итд.

¹¹²⁶ "С приједлозима који се слажу с акузативом увијек је само *што*, нпр. *на што*, *по што*, *у што* итд." (Мар. Грам. 197).

с) У значењу 'зашто', 'чему' и сл. имамо и у овим говорима само *што*:

Па *што* га нѐмб гађат? Б м, А *што* ће у оногај јѐш двадес? Буч, *Што* чекате? Др, *Што* ћу ти причати? Каћ м, *Што* плаћете? Кос, *Што* бпасно? М м, *Што* нѐ би у Прибѐј сасѐлили Ра, *Што* ће ми? Ра, *Што* ће комѐ млћн? Сј м и сл.

Очигледно је да то значење не преовлађује у реченици: *Шта* си савр^н љела главу! Каћ м.

д) Такав је облик редован и када је ова зам. у функцији везника, нпр.:

Ако бјегите от четникѐ, *што* мѐрате вѐду пћти Каћ м;

Што ймали, под^н љелили Ам, *Што* знаш, попричај љим, брѐте! Бал м, Готови се *што* гѐј ко йма Буч, Уѐли за йѐс *што* су гѐј нашли Зав м, *Што* гѐд бѐг дѐ, онѐ је најбољѐ Ра, *Што* нам гѐј трѐба, код Никѐле М м, Забѐравила сам и *што* сам знала Радиј, Јѐ свѐ пѐнтим *што* она Радиј, Ова кћна *што* е дољѐ Радиј; Мѐрам нѐму дѐти да попи ље, па *што* ѐстанѐ Буч, Помѐгали смо *што* смо мѐгли Каћ м, Па сѐ-тѐ узимѐј, а нѐму *што* ѐстанѐ Кос и сл.

е) Заменице сложене са *шта/што* имају, по правилу, ликове карактеристичне за источну варијанту српскохрв. књижевног језика, нпр.:

йшта Жињ Заб м Каћ м Куч М м Сј м Х м, сѐдшта Бал м Г м Хр Х м итд;

нѐшта Ам Бј Буч Г м Гр ДС м З п/м Зав м Јаб Каћ м Кос м М м Радиј Сј Х Чи м, у нешто Бал м Кал м, понешто Бал м ДС м.

Забележено је, међутим, двојако одступање. Говори се, с једне стране, и сѐдшта Б м (у прелазном говору¹¹²⁷, али недоследно) и, с друге стране, нѐшта Ам Бал м Бј Бук Буч Г м Граб Др ДС м Жив Жињ За м ЗТ Јаб Каћ м Кос п/м Куч М м Радиј Рут Сѐљ п/м Сј п/м, за нѐшта Ам, зѐ нешта Кос м, зѐ нешта ДС м, понешта Ам Бал м Жињ Каћ м Кос м (: штѐ, йшта, свѐшта и сл.).¹¹²⁸

ф) У Правопису МХ-МС наводи се само *штогод* (стр. 81 и 769). У говорима СП је: *штогод* Х м, *штогођ* Ам Сј м Чи м, *штогођ* М м.

Доминацију облика *шта* потврђује и *шта* било Г м Кос п/м.

555. Форма *сѐако* забележена је само једном, и то у говору писмене особе: *Сѐако* га је вољило, брѐте Чи м.

Аутентични полимски облик је *сѐак*:

сѐак свѐју фѐмилију Ам, Тѐ сѐак видѐи Б м, *Сѐак* је ймѐ пћшку Бук, Вѐля га сѐак Г м, Ймѐ је сѐак свѐј пѐсѐ ДБ, Нѐ море сѐак бћти црн Граб, сѐак за себѐ Др, *Сѐак* ми призна је Др, *Сѐак* свѐга кѐња вѐдѐи Жив, Отишли

¹¹²⁷ Исп. Пеш. СК-Љ. 153, Пиж. Кол. 137, Ђупић Бјел. 82 (ређе сѐдшта).

¹¹²⁸ Двојако и Гор. 676.

кўни сѡдк свѡјѡј Жињ, Сѡдк нек се врати свѡјѡј кўни З м, сѡдк на свѡју страну Заб м, Није њмѡ сѡдк ни корито ЗТ, Нѡси њо је сѡдк ЗТ, Е тўдѡ је сѡдк мѡрѡ да прѡђе Јаб, Сѡдк мѡрѡ Каћ м, О Вавѡдењу сѡдк њдѡ кўни Кос, сѡдк на свѡју страну Куч, Пѡсе се вратио сѡдк у свѡју кўну М м, Пѡшли смо сѡдк на свѡј пѡсѡ Рут, Нѡсѡ га сѡдк Селъ м, Ако кѡ зна зѡ се, сѡдк ће прићи Селъ м, сѡдк себи Селъ, сѡдк Жињ Јаб Кал м Каћ м Сј м.

Форма *сѡдк* широко је распрострањена у народним говорима, а јавља се и у језику књижевности (и код Вука), па јѡј се, по мишљењу М. Стевановића, "никако не може спорити књижевни карактер"¹¹²⁹. Међутим, М. Ивић сврстава *сѡдк* међу оне облике који се "код говорних претставника из наших источних крајева... не јављају"¹¹³⁰.

¹¹²⁹ Стеван. ССХЈ I 302.

¹¹³⁰ М. Ивић, *Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком*, ЗБМСФЛ I 119.

ПРИДЕВСКЕ ЗАМЕНИЦЕ И ПРИДЕВИ

1) О ОДНОСУ ИМЕНИЧКЕ И ЗАМЕНИЧКО-ПРИДЕВСКЕ ПРОМЕНЕ

556. И за говоре северозападнога Санцака одн. србијанског Полимља може се рећи оно што је још Вушовић констатовао за "диалект источне Херцеговине", тј. да се у њима "ни у колико не гледа на правилну употребу одређеног и неодређеног вида"¹¹³¹.

Нека као потврда тога послуже само следећи примери:

а) присвојне зам. и присвојни прид. + заменичко-придевска деklinација:

у *његовме* стану Радиј, пред *њенога* човека Рут, *њеноме* ђеверу Др, *њезиноме* свекру Граб, по *њезинџм* Селџ м, према *њезинџм* Заб м; из *Павинде* Пџла З, на *Цдревџм* мџсту Жив м;

б) прозодијски лик неодређенога + морфолошки лик одређеног вида:

Операли га у Бџсну *бџсџга* Ам, *Изгњавџм* у еднџм бакрџчу, *чџстџм* и *голџмџме* Ам, чџсек у *зелџнџм* од^џјелу Ра, Дајде каблџић мл^џјџка, наџко џнога *љџтџга* Ам, Све глџдџм џнџг *мрџџџг* војџника Жив, И пџслије су ми пуштили ђевера *жџџџга* Радиј, Џни *мрџџџме* џалџлу Селџ м, *мрџџџга* Буч и сл.¹¹³².

с) прозодијски лик одређенога + морфолошки лик неодређеног вида:
џмџ *сџџџ* пџсека Ам (ово је јџдини забележени пример такве врсте).

557. С обзиром на ситуацију у многим штокавским говорима (нарочито србијанским¹¹³³), као и на стање у језику књижевности (нарочито оном у Србији¹¹³⁴), много је важније да именска деklinација придевских заменица и придева (за бројеве немамо потврда) уопште постоји и да је, штавише, у говорима СП то жива категорија (мада већ у приметној рецесији).

а) Облици ген. (одн. ген.-ак.) именичке деklinације придевских заменица:

¹¹³¹ Вуш. ДИХ 49.

¹¹³² Сличне примере наводе, између осталих, Пецо ГИХ 146 и Станић Уск. I 213-215. Као ни у тим говорима, није то ни овде редовна појава (в. у одељку о прозодијским алтернацијама у придева и примере из следеће тачке).

¹¹³³ И у јџкавској (западној) Србији је именичка деklinација прид. зам. и придева у великој рецесији (Гор. 676). Тешић (Љешт.) и Ник. (Тршић) је уопште не помињу. У Обадиња (босанско Подриње) "именска промјена придева постоји", али углавном у говору старијих (Симић Обади 75). Уосталом, одлика је и "говора села око Колашина. . . снижена фреквенција облика именичке деklinације" (Пиж. Кол. 143).

¹¹³⁴ Исп. М. Ивић, *Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком*, ЗБМСФЛ I 118; Стеван. ССХЈ I 262; Е. Фекете, *Облик, значење и употреба одређеног и неодређеног придевског вида у српскохрватском језику*, ЈФ ХХИХ/1-2 (1973) 505.

Ево ја *кака* имам бѣза Ам, Би ли те интересовало да је отишла за *кака* чинџвника великога ДБ, *кака* чоѣка М м, . . . да не би *кака* труња. . . Г м, *Лѣба* узмеш вамо на пекарама, а нође двѣје порције *јѣла* *кака* има Кос, Мѡгу ли *кака* спаса наћи Сј м; Скували *нака* пѣринча Кос; *Никака* прихода немам Бј м; Турило. . . трѣћу (чашу) пред онѡг *његова* брата ДБ, Па потље дошѡ да ме прѡси зѣт за *његова* брата Др м, Код *његова* оца би ѡ пѣштѡл За, Не мореш ниђе никога да нађеш *његова* Заб м, од *његова* брата Јаб, Одѣ код *његова* друга Јаб, Немā *његова* сѣна Кос, *његова* брата Кос м, Нѣсам затуви ѡ *његова* оца М м; Нѣно рѡво дође *ѡж* *њѣна* рѡда За, *њѣна* сѣна Радиј; Мислѣ Милинковићи ѣе им је Урош, ја се бѡдѡм *њѡва* Уроша Бук; Дође на мене само *сама* М м, *сама*. . . *лѣба* ДБ.

b) Облици ген. одн. ген.-ак. именичке деklinације придева:

Он ѡде да тражи *Андрина* оца Рут, код *Бѡбина* зѡба Јаб, из *Бѡбина* Пѡтока Буч, Објесили су *бѡгова* кѣра Јаб, од *Бѡлова* Грѡба Бј М м, код *жѣн* *ч*на ми рѡђака Каћ м, за *Карађѡрђѣва* ваќта Кос, до *Кѡкина* Брѡда Ам, Он је ѡздѡ от *Кѡкина* Брѡда Радиј, с *Кѡкина* Брѡда Рад, из *Милѣшева* Дѡла Каћ м, из *Мѡлошева* Дѡла Ам, за *Мѡлина* сѣна Х м, от *Пѡвина* Пѡља Гр, до *Сѡвина* лѡкта Јаб, ис *Цѡрева* Сѣла ДС м;

Имам рѡзнѡг дрѡвѣћа, имам и *бѡкова*, *л*рѡстова, *грѡбова*, *смрчѣва* Кос м, от *чѡмова*, *јѣлова*, *бѡрова*, пѡльскѡг биља Ам, *ѡжа* од *лѣскова* дрѡвета Сѣл, од онѡг дрѡвета *рѡстова* Ам;

Ниђе зѡре немā ни *бѡјѣла* дана Рут, *Онога* *врѡћа* цр^нлѣпа свѣ на^нкām Каћ м, Сā-ћу ти пѣт милиѡнā *гѡтова* нѡвца дати Др, Јѣс³ да сам се мѡчи ѡ, али сам *дѡбра* лѣба пѡјѡ Ам, *о-дѡбра* домаћина ДБ, Дошли смо до богѡства библи *дѡбра* Јаб, Неко се старā. . . да нађе кѡња *дѡбра* и *л*ѡру Кос м, Имам *јѣчма* *дѡбра* Лу, Кѡња имали *дѡбра* Х м, Свѣ смо имали што трѣба за чоѣка *жѡва* Ам, ѣто ме *жѡва* ДС м, а виђѡ сам га *жѡва* Жив, ѣво га *жѡва* За м, Ниђе Муслиманā немā *жѡва* Заб м, Бѡже, да ли немо га наћи *жѡва* Кос, Баѣ га *жѡва* у мртѡвчницу Рут, Нађѡ двѡ брата *жѡва* Х м, Јашѣ кѡња *зелѣна* пред њима Радиј, Мѡкѣ саклѡни, мѡкѣ и дѡшманскѣ рѡкѣ, *л*д чѡса а *рѡва* глѡса Ра, ѡд *ла* оца, ѡд горѣ мајкѣ Сѣл, *зѡбана* лѣба Ам, *сама* *зѡбана* лѣба ДБ, Нѣсам *јѣчмена* лѣба пѡјѣла За, *јѣчмена* *л*лѣба За м, лѣба *јѣчмена* Лу, *јѣчмена* *л*лѣба Х м, онѡга *јѣчмена* брашна Х м, Немā сад ни онога мѡрѣса *јѣчмена* ко што е приѣсн З м, ѡндā и брашна или *јѣчмена* или *кукурѡзна* Сѣл, тѡга *кѡсѣла* квѡсца Ам, *кѡсѣла* кѡпуса ис каѣ Буч, имā лѣба. . . *кѡсѣла* мл^нлѣка Кос, шѡљу мл^нлѣка *кѡсѣла* Х м, Шѣрци прѡсиѣм брашна *кукурѡзна* Рад, Сāmлѣла пѣдѣсѣт кѡлā брашна *кукурѡзна* Гр¹¹³⁵, Брашна дѡ волѣ, кѡга ѡнѣш: *кукурѡзна*, *пшѣнична*, *зл*-*дѡвна* Сѣл, А ја сам *лака* снā ув^нлѣк би ѡ Сј, Начѣнили ме као *лѡда* За, Нѣга сам *млѡда* и ѡжѣн^лла Ам, На међу ѣзѡкѡ нѣга *мртѡва* Буч, Не смиѣ с *мртѡва* д-ѡзмѣ кѡпу Жив, Изутра смо га нашли тѡј *мртѡва* З, Ти мѡрѡш да га гѡрнѣш нѡжом *мртѡва* Кос, за сирѡмā^на и за *нѣлака* — нѣзѡда М м,

¹¹³⁵ Исп. из истога села и ак. сг.: Н-ѡмиѣм *кукурѡзан* лѣб да *ѡм*^нлѣсам, *Изѡдѡм* нѡкав кѡјмак. . . ис чѡбриѣ и лѣб *пшѣничан* ис шѡбрѣта.

десена љба се наричани и *јечмена* ЗТ, само да сам имао онога љба *десена*, што се каже Јаб, Има двас и пет кила *печена* меса Сј, Ја сам понио овна *печена* и колач Ра, Имаш ти сина *глава* За м, Пятај *прва* човека За м, помало *шенична* брашна Куч, *равна* му није Рад, *Равна* ми нема у селу Радиј, Ђе си ти млада дошла, да од бога нађеш, за њега *стара* гроба?! Ам, *стара* чоџка Др, Донесемо *своа* посека Буч, само *своа* љба Кос, Дао би му само воде и *своа* љба Ра, *фина* љба За, Ћуприја била *ц'јела* свјета Јаб, *Ц'јела* љета била вамо код куће Кос, Горе ровови до Саве, око *цела* Шапца Кос, окупа га *ц'јела* Бал м, Прекрије га *ц'јела* Кос м, Купим платна *црна* Јаб, из *чиста* крша Бј м, *свободна* времена Ам и сл.

Исп. и Ако видиш мене *мушка*, он одма цврљно За, ни *мушка* ни *женска* За¹¹³⁶.

с) Облици ген. одн. ген.-ак. именичке деκлинације трпних придева:

Видио сам га *рањена* кад је дошб и жива За м, Имамо једнога *рањена* Кал м, Једно-капетана носе *рањена* Ра, Знаш да су ме усташи ћерали оддале ис твоје куће *свезата* Зав м, три кила масла *топљена* ДС м, По три кила *топљена* лџа ја истопио Сј, а исп. и Зови когођ *позната* Жив, а исп. и Признају као *чуџена*, свјџа чоџка Тита За.

558. Много је мање забележених облика дат. и лок. именичке промене.

а) Придевске заменице:

о богаству *никаку* Каћ м; Учји тамо *џца* по *његову* Бал м, Три дана смо били о *његову* само трџку За.

б) Придеви:

у *Бајову* Грбу Бј, по *Ковачеву* кршу Рут, на *Кокину* Брду Рад Рут, *Прдо* је *Милованову* стрицу Бј м, у *Милошеву* Дољу Ам Јаб Каћ м, у *Павину* Пбљу Гр, на *Савину* лакту Јаб;

На *бујелу* коњу прдош Јаб, На *бујелу* коњу бијаше Сел м, Немам ништа црно по *бујелу* М м, Кад ђт ти један официр на *врану* коњу Јаб, у *лујелу* добру Др, у *лујелу* здрављу и веселу Ра, *Сретну* је лако живљети Др м, Шта је мени *стару* корисно имање Кал м, Не дебла *опна* *стару* иксању *никако* М м, по *ц'јелу* селу Х м.

Од придева на -ов, -ин само је један у дат. и само један није у саставу топонима (*Милованову* стрицу). И иначе изгледа да је именичка промена обичнија у лок. него у дат., изузимајући устаљене изразе попут *Сретну* је лако живљети или сл.¹¹³⁷.

¹¹³⁶ РСАНУ: *женско* и *женско*, -ог(а) и -ска с; нема одреднице *мушко*, већ под *мушки* (5в) стоји с (каткад у облику неодр. вида: *мушко* и *мушко*, -а).

¹¹³⁷ Топоними и устаљени изрази су категорије у којима се именичка промена придева најбоље чува. Тако, нпр., у Горобилу имамо у *Милићеву* Селу одн. *живу* ђаволу не ваља и сл., али на *Милићевом* имању, *Пантовом* сјану, *Његовом* оцу и сл. О облицима

Напомена: О облицима ген. и лок. придева на *-ов* и *-ин* у називима празника типа *Петровдан* и *Илиндан* исп. т. 452с.

2) О ПОЈЕДИНИМ ПАДЕЖНИМ НАСТАВЦИМА

559. а) У ген. (одн. ген.-а к.) и дат.-лок. сг. заменичко-придевске деklinације мушкога и средњег рода прид. зам., придева, броја *један* и редних бројева вокал *-а* није обавезно у саставу наставка *ога* а вокал *-е* у саставу наставка *оме*, што значи да се понашају као покретни вокали. Исп. за ген. (или ген.-ак.):

коликође За м, *нашег* ДС м Сј, *некође* Гр ДБ Др Јаб Кал м Рад Рут, *љиндог* Гр, *ондог* Жив За м Јаб, *уочи самог* Божиха Гр, *свакође* Јаб Рад Сј м и сл.;

преко Бањског Кал м, од *Бчиљдог* Пдља М м, *о-деbelдог* бџа За Јаб, *јаворског* Кос, *јечмендог* ЗТ, *мисног* сира З м, *мушког* Кал, *писмендог* ДБ, *пљеваљског* Гр, *покојног* З м, *светдог* За Кос, *српског* За м Јаб Сј, *старијег* М м Рад, *стариог* Радиј, *тјурског* Кал м, *угроженијег* М м, *црног* Кал м; *рањендог* Кал м, *рођендог* Кос м итд.;

једног Г м ДБ Зав м Јаб Кал м Кос Куч Радиј Рут Сј, *јемног* З м и сл.;

двдестдог Буч, *дванестдог* З, *другдог* Бал м ДБ ДС м М м Рад Сј, *на другдог* Рут, *поре-другдог* Рут итд.

Исп. за дат.-лок.:

онџм мџм друштву Јаб, *неџм* Павлу Бјјовићу Радиј, *сваџм* ЗТ, *на сваџм* Сј м и сл.;

у Рудџм Сј п/м;

друџм Буч За Јаб; *јемџм* Кал м Чи м; *на једџм* Јаб, *у једџм* Кос; *у џсџм* Јаб и сл.

б) Ипак је више потврда са *-ога (-ега)* одн. *-оме*, као што показују бројни примери типа *овога*, *тога* одн. *ово*, *томе* (т. 113) или *једнога* одн. *једно* (т. 227) итд.

Исп. за ген. (или ген.-ак.) и:

којкодога Ам, *нашега* Гр Јаб Кал м Ра, *некога* ДБ Зав м Јаб Кос м Рут, *никакдога* Кос м, *понекога* Ам, *свакога* Ам Сј м Х м Чи м, *толикога* Зав м и сл.;

бчиљдога Јаб, *бјешњего* Заб, *великога* ДС м, *војнога* ДС м, *вођега* Др, *грчкога* Буч, *данашњего* Јаб, *дрвонога* Лу, *задњего* Бал м, *Малдога* Божиха З, *најспремнијего* ДБ, *питомдога* ЗТ, *рамзјанскога* Каћ м, *светдога* Јаб, *свјескога* Рад, *српскога* ДС м, *старијего* Б м, *старијего* Буч ДБ,

придева на *-ов/-ев* и *-ин* у топонимима и другим синтагмама исп. и Вуковић П-Др. 62-63, Пецо ГИХ 144, Пиж. Кол. 145 и др.

старинскога Сељ м, *старога* Бал м Др ДС м, *старога* Г м Др м За м Јаб, *турскога* Бал м Гр ДС м М м Чи м; *рођенога* Др итд.;

дружега Бј м Гр ДБ ДС м З Јаб Каћ м Радиј Х п/м Чи м, *дд дружега* Сј м, *на дружега* Кос, *јз дружега* Буч, *шестога* Бј итд.

Исп. за дат.-лок.:

какоме Сељ м, *некоме* Жив Кал м, *ономе маломе моме* Х м, *свакоме* З м Х м Чи м; *на некоме* Гр, *у неговоме* стану Радиј;

ономе мртвоме Бал м, *партизанскоме* Радиј, *покојноме* Граб Куч, *старинскоме* З м, *староме* Сј м, *црноме* Радиј; *у доброме* Кос м, *у од^нјелу једнакоме* Ам, *у л^нједоме* и *десноме* крилу За, *на ндовме* мосту Жив м, *на Рудоме* Жив, *о светоме* Буч;

дружоме Гр ДС м За ЗТ Кос м; *на дружоме* Ра и сл.

Могло би се рећи да *-ога(-ега)* и *-оге* стоје према *-оџ(-еџ)* и *-ом* отприлике у односу 3:2. У сваком случају, јасно је да се за говоре СП (па ни за прелазни, у којем су *-а* одн. *-е* можда нешто чешћи) не може рећи оно што је констатовано за Стару Црну Гору, тј. да је "завршни вокал [*-а* — М.Н.]...интегрални дио наставка" *-ога(-ега)*¹¹³⁸. Тиме се ови говори слажу са другим источнохерцеговачким говорима у Ц. Гори и ист. Херцеговини (и не само с њима).

с) Посебно ваља истаћи *-у* у наставку дат.-лок. прид. заменица, придева и редних бројева с основом на непчани консонант:

одшџему цару Кос, *ндшџему* Марку ДБ, *ндшџему* оцу Ра, *ндшџему* сџелу Гр, *ндшџему* Сељ м, *по ндшџему* рџеду Каћ м Сељ м, *по нашџему* сџелу Кал м, *у нашџему* дому Др, *у нашџему* сџелу Буч Јаб, *по обичају ндшџему* Јаб; *коџему* М м, *сваџему* се алаћу млџим Х м;

у доњџему сџелу Куч;

трџџему нашта рџече Јаб, *на трџџему* Ра, *у трџџему* тамбуре Кос.

Да је и *-у* овде покретни вокал, доказују следећи примери дат.-лок. зам. *наш* (у које је најчешће засведочавано *-ему*):

ндшџем Кос м, *по онџм ндшџем* обичају Јаб, *у нашџем* пџљу Ра, *у ндшџем* сџелу Гр Каћ м.

Најређа је трећа варијанта у наставку дак.-лок. основа на непчани консонант — *-еме*:

по одшџеме Кос м, *на нашџеме* фронту Кос, *у туђџеме* сџелу Сељ.

560. Инструментал сингулара. а) У говору старијих, неписмених или полуписмених убедљиво превлађује наставак *-ијем*.

Примери из новоштокавских села одн. новоштокавскога говора:

¹¹³⁸ Пеш. Поглед 159. У суседним новопазарско-сјеничким говорима придевске заменице "у генитиву, дативу и локативу једине готово увек имају дужи облик (са покретним вокалом *а, е, у*) у мушком и средњем роду" (Барј. НП-Сј. 91).

- Ам: *дрвенијем* ралом брали, *Налъгѡ* сам *јѣднијем* путом, *с јѣднијем* мушкарцом, *с ѡвијем мојијем* мужем, *с рѡватијем*, *са тѣјем* момком;
- Бј: *с јѣднијем* другом м, *с јѣднијем* зѣтом м, прѣгрнѣш *ѡнијем* жаром, *са ѡнијем* другом м;
- Бук: *с ѡвијем*, *тѣјем*;
- Буч: *ѡнијем* жѣтом, *с јѣднијем*, *с мојијем* ѣдом, *с мојијем* мужем, *те се тѣјем* дарѣтѣмо, *са тѣјем* (исп. и *међутѣјем* — 'међутим');
- Гр: *јѣдна* жѣна *с јѣднијем* ѣтетом, *са ѡнијем мојијем* ѣвером, *ѡнијем* пиштѡлъем, *ѡнијем* складѣћом, *попрскѣ* *с ѡвијем*;
- Граб: *са мојијем* брѣтом;
- Др: *са својијем* сѣном, *с рѡватијем*, *по-тѣјем* брѣхуљком;
- ДС м: *с јѣднијем мојијем* рѡђаком, и тако *с тѣјем* смо живљели;
- Жив: *ѣстијем* вѡзом, *нѣкијем* вѡдом, *с ѡнијем*;
- З: *с ѡнијем* полазникѡм, *прѣломѣ* ѡнѣј *с ѡнијем*;
- За: *лъсковѣјем* дрѣветом, *ѣ тѣјем* се плаћѣ, *с јѣнијем*, *с ѡвијем* младѣјем брѣтом, *с ѡнијем*, *с прѣвијем*;
- Заб м: *нѣкијем* потоком сѣѣмо, *са мојијем* колѣгѡм, *с ѡвијем* ѣтетом;
- Зав м: *нѣкијем* вѡзом, *с јѡш јѣднијем* ѣговијем даицѡм, *ѣјѣком*, како вѣчѣте;
- ЗТ: *са старѣјем тѣјем* приѣтелѣм *с којијем* раниѣ ѣдѣ;
- Јаб: *ѡнијем* бусѣњем, *тѡвијем* путом, *с јѣднијем* прѣплетом, *с мојијем* мужем, *с тѣјем*;
- Кал м: *јѣдна* *за јѣднијем*, *дрѣгѣ* *за другијем* брѣтом, *наѣѣ* *прѣвијем* *ѡнијем* (путом), *тѣшкијем*, *с тѣјем*;
- Каћ м: *дрѣвијем*, *појѣсом* *ѡдктилашѣјем*, *старѣнскијем*, *јѣнијем* путом, *својијем* смо се затварали, *какијем* Нрустемом, *са мојијем* мужем Нрустемом, *са раѣметли* Алиѣм *мојијем*, *са ѡвијем* ѣнуком;
- Кос: *ѡвијем* канѣлом, *тражѣ* *вакѡ ѡвијем* прѣстом м, *самијем* жаром м, *с ѡнијем* капѣтаном, *Боже* сѣчувај *са тѣјем* момком да се она вратѣ, *са тѣјем* ѣзѣнијем м;
- Куч: *ѡнијем* путом, и *тѣјем* је се сѣрило, *сѣ* *јѣдан* *за другијем* ѡде, *са тѣјем* мужем;
- Ра: *цѣѣћом* *ѡрѣлијем*, *мојијем*, *с тѣјем* платном;
- Рад: *ѡнијем* сѣчом, *са јѣднијем* зрѣном, *са мојијем* ѡцом, *са наѣшијем* четвртијем пуком, *са ѡнијем мојијем* свѣкром, *с тѣјем*;
- Радиј: *са јѣднијем* брѣтом, *дрѣвијем* и *трѣћѣјем*, *с мојијем* ѣвером *јѣднијем*, *Луѣжимо* *с ѡвијем* лугом, *шта* *ће бити* *са тѣјем* ѣговијем сѣном;
- Рут: *побратимијѡ* *се* *с јѣднијем* заптѣјем, *тѣјем*;

Сел: дођи празничком *некијем* или *неђељом*, са *некијем*, *онијем* *бијелијем* *преваки* главу м, *онијем* брдом м;

Сј: *црнијем* прекривени м, са *овијем* идѐм м, са *овијем* батаљном, з *друеијем*, с *је^ннијем* војником, ни с *је^ннијем*, с *онијем* ђететом м, за *моијем*, *пазарнијем* даном п/м;

Чи м: *тијем* почиње, са *онијем* камијуном.

Примери из прелазнога говора:

тијем Б м Г м; са *тијем* Г м; са *моијем* оцом З м, *некијем* *онијем* брашном З м, Били смо са *чајваном* и са *свијем* смо бежали З м; за *оаквијем* М м, за *овијем* М м, *кукуруонијем* брашном М м, с *рапом* *дрое-нијем* М м, *тијем* М м; са *овијем* *малијем* Х м, *усирйш* с *онијем* Х м.

б) Знатно је ређи наставак с вокалом и, тј. -им, нарочито у прелазном говору:

са зѐтом *неговим* Др, са *оним* *старим* Др, са *тим* *пасторком* Др; *моим* *зидѐм* За м, *најтежим* За; с *тим* *колачом* За; с *моим* *комшијом* Јаб, са *њиним* Јаб; са *једним* Каћ м; под *оним* брдом Кос; с *неким* Гр Ра; жаром *оним* Рад, с *оним* *Ђевером* Рад, са *тим* Рад; са *једним* *метком* Рут, с *оним* Бал м Сел м; *оним* *сокачетом* Чи м и сл.;

оним М м Х м, са *танким* *живѐтом* М м.

Да су, међутим, оба варијантна наставка карактеристична за говоре СП, показују примери типа: *Друеим* *некијем* *водом* *командовѐ* Жив и сл.

561. Г е н и т и в п л у р а л а. а) Новоштокавски говор обично има наставак -ије (-ијег):

Ам: од *Бијелије* брда, од *великије* *радѐва*, остали *годије* *руку*, *Друеије* *пара* ти *онда* *није* *било*, *какије* *аљина*, *људи* *нашије*, *Било* је *некије* *оније* *стрина*, код *некије* *клетије* *кравѐ*, из *њиније* *даљије* *краѐва*, од *овије* *моије* *амџа*, *Петровије* *поста*; код *онијег* *бадњака*, *Нити* *има* *пр^нјескијег* *опанакѐ*, *нити* *има* *дебелије* *кѐшуља*, *пѐсле* *мољитви* *тијег* *свијег*;

Бал м: *пѐторо* *малије*, *накије*, *испо-тије* *њивѐ*, *кѐ-тије* *чипчија*;

Бук: *овије* *моије* *рѐђакѐ*, *тије* *четникѐ*, *инспектор* *чѐтавије* *Пљѐваља*; *онијег* *Црнобраца*;

Буч: *нема* *овије* *аљина*, од *моије*, код *оније* *кућа*, *Посније* *оније* *колача* *направимо*, кот *Светије* *Трѐпца*, *Дигне* се и *старије* и *младије*;

Гр: код *моије* *тамо*, код *моије* *поликије* *хрка*, *нашије* *кућа*, без *нашије* *људи*, *Туримо* *оѐгѐ* *некије* *крџѐ*, *овије* *годиња*, *оније* *аљина*, *официра* *талијанскије*, *ѐ-тије* *Лазовића*, *тије* *труба*; *тијег* *мјѐста*;

Граб: *очију* ми *моије*, од *овије* *Ђуровића*;

ДБ: *о-ѐѐбрије* *родитеља*, *тије*; *није* *имѐ* *танкијег* *кѐшуља*;

- Др: *имала је ђвеније просаца, момачкије капа м, никакије м, Није имо седије тријес пед година; мртвијег, седморо рањенијег, имало је и шдренијег;*
- ДС м: *нѣма топова ѡликије, из Гортвије Странањн, накије гвѣди, Није имо нѣкије намирниця, испод њи^аније кућа, код омије јѡвѣ, преко тѣје брѣа;*
- Жив: *иза вуненије сукни, какије трава, пола омије изборниця, тѣшкије рањеникя;*
- Жинь: *дали нѣкије дрѣвѣ, нѣкије кућа, овије;*
- З: *мѣка ѡликије, од жѣнскије, волѣко мушкије глава, водѣнѣ овије нашије, од^т клѣка омије, од омије бадњакя;*
- За: *ѡликије м, амѣлије крушакя м, љутије м, нѣкије људѣ м, ѡво ѡжупеније дланѡвѣ, кат се рѡдило мушко д^нѣте у прѡславеније; кѡ имѡ тѣјег старѣјег ѡљина;*
- Заб м: *зѡжеѣије пѣрѣ, од омије авиѡнѣ, тѣје чѣтниця;*
- Зав м: *овије сѡдије рѡдитѣљѣ, испод омије ст^нѣнѣ;*
- ЗТ: *овије кућа; омијег комадѣ;*
- Јаб: *ѡсам комадѣ жѣутије, нѣ знам какије офицѣра имѡ, Није било жѡблѣ, какије плѣтѣ, ни ништа, мѡије ми ѡчију, више нашије кућа, преко нѣкије клѣкѣ, са овије кѡсѣ, вѡѣа тѣје (комѣта), тѣје мѡменѣтѣ; имѡ зелѣнијег ѡвѡвѣ јѡш, нашијег и њинијег, овијег дрѣвѣвѣ, омијег дрѣвѣ, уѡјѣнијег, тѣјег;*
- Кал м: *бѣјѣлије, дѣвѣије крѣмакѣ, ѡѡбрије приѣтѣљѣ, било је ѡжѡчкије капѣтѣ, жѣвије, мртвије, муслиманскије сѣлѣ, накије, нѣкије, нѡвије, пѡжѡшкије, рањеније, сѡдкакије, црѡеније;*
- Каћ м: *код мѡије, од мѡије р^нѣчѣ, Мѣјѡвије, омије рѣније шљѣвѣ, рѣдније, сѣмије ѣнѣчѣдѣ, тѣје прѡславеније;*
- Кос: *ѡкрѣније судѡвѣ м, имѡ ѣи и ѡдѣије и гѡрије м, зѣмљаније судѡвѣ м, ѣ нашије, никакије ѣстанѡкѣ м, ѡво ти ѡјније топовѣ, овије мѡторије, од накије трѣњѣцѣ, од накије скѣлѣ, про омије ѣјѡвѣ, тѣје Муслиманѣ м, тѣје старѣје гѡдѣтѣ м, у тѣје сѡдије м, чѣтрѣс напѡлѡнѣ, сѡѣ фрѣнцѣскије имѡ;*
- Куч: *ни јѣдније, мѡије, нашије, омије гѡдина, испод омије мѡслинкѣ, тѣје стѡвѣрѣ, тѣурскије кућа; жѣвијег;*
- Ра: *ѡѡкије дѣнѣ, ѡѡбрије, у мѡије сеѡамѡсѣт ѣ дѡије гѡдинѣ, накије прѣтѣнѣ, из овије ѡгѡ брѣтскије краѣвѣ, старѣје људѣ, тѣшкије дѣнѣ;*
- Рад: *Није било фѡбрикѣ овије, овије старѣје људѣ, омије кѡѡѡкије стѡвѣрѣ, до омије кућа, тѣурѣ омије нѣкије зѡжеѣије пѣрѣ, пѣтамѣје, пѣстѣје; од омијег бадњѡкѡвѣ дрѡвѡ;*

Радиј: *Ишла те њиџ догодила мртвоје, Побише послитоје и јони доста довоје ндошије, некије бројеница, неговитоје синова, својаније рџку, титоје за-ћевитца, от четничкије фамилија; некије синова, од њинитоје, довоје дана, око оноје бадњака;*

Рут: про некије страна, оноје своје; са оноје ст^иена;

Сел: *дрџитоје вјера м, од моитоје јада, Некије су тамо пе-шес људи пофатали м, довоје дана, довоје ногавица м, из оноје котурова, титоје племена м, код циганскије вигнова; какоје;*

Сј: *шес борбеније редова, брскије топова, какоје ствара м, какоје гања м, никакије згода, оноје корњача, има дожешкије (шљива), рзитоје болести м, има српскије кућа, има турскије м;*

Х: некије другарица, от старитоје, титоје;

Чи м: *Адемовитоје синова, њи^инитоје оноје, од довоје Кдлцића, оноје камијуна.*

Овакав је облик ген. пл. редак у прелазном говору:

старитоје и младитоје М м, *тридес и седам српскије* (кућа) З м, *Има људи стрпеније* Г м.

б) Новоштокавском је говору својствен и варијантни наставак *-их*, који се фонетски реализује као *-и^а* (Муслимани), *-иг* (Срби) и *-и* (Муслимани и Срби):

до Гвр^и Стр^иани ДС м, *наки^а* ДС м, *ти^а* Кос м;

зимушитоје Ам, *кокакије* Јаб, от *које* Јаб, *малоје* Гр, од *младоје* дечака Ам, за *мушкије доје* гања З, заробљено војника *ндошије* пуно Јаб, *ндошије* Жив Јаб Кос Х, *некије* Др Јаб, *неговитоје* Радиј, *доје* Гр З Јаб, *оноје* Бук Гр Кос Радиј Х, *своје* Кос, *тије* Гр ДБ Радиј, *турскије* ДБ Кос, *францускије* Гр, *шедпскије* Радиј;

Досад није било болести *едки* Сј м, *четрес* кола *едовски* Кос, камијуна *ддори* Чи м, *неки* грмаћа Ра, *оно* апаша Буч, *оно* Срба Чи м, *оно* старито слик^а За м, *прдослдои* Др м, *содки* презимена има Ра, *содкорзни* Кос м, *чјнички* (крушака) Кал м.

Исп. и комбинације: *довоје ндошије* људи Жив, *титоје ндошије* рођака Х, *оноје* калупа *ддошитоје* Гр.

За наставак *-их* у прелазном говору имамо само једну потврду: *српски^а* Х м.

с) За тај прелазни говор карактеристичан је ген. пл. на *-ија*¹¹³⁹:

1139 "Данашње брдско *овија...овија^е...онија^е...* сасвим јасно показује и како треба разумети утицај именичког ген. множ. на придевско-заменички у оним црногорским говорима у којима тога утицаја уопште има. Јасно је, наиме, да тај утицај не значи измену гласа *е* у придевско-заменичком завршетку *ијех...* већ замену придевско-заменичког наставака *ех*, именичким наставаком за ген. множ." (Божк. Чланци 42-43). Слична је формулација П. Ивића: "Под утицајем именичког наставака претворен је завршетак *-и(ј)е(х)* у ген. (-лок.) мн. придевско-заменичке промене у *-и(ј)а^ех* одн. *-и(ј)а(х)*" (Ивић Дијал. 163).

- Б м:** *некија онија* опанчиња, *Н* је вакò било близу *овија* пазара и *овија* намирница, код *онија* комшија, *онија* перушиња, од *онија* Нусовића, оно Бòг даò *тија* ст^нена дòста, *е*вè *у*сташкија оваца;
- Г м:** Помало пастрмки *онија* малија има, бòгами, *вишија* слабо, кунца *онија*, Преко *онија* кòса гòре бийò пут, *такија* ствара, пуно *тија* ратòва; *такија* тила;
- З м:** стò *некија* превратанија је било, *старија*;
- М м:** у *дòбрија* лудия, Десеторо клà сретосмо свè рањеника и *мртвија* ис Титограда, *накија* комшија, од *некија* Кèпийа, *некија* крушчетина *онија*, иза *овија* ограда, код *овија* Јаснића, *И*ма гòре више *овија* Рёцовија крчевина, од *онија* каплара, има *пречија* да се запòсли, *старија* лудия, тила;
- Х м:** Имали смо *лчијенија* нòца, *мдија* роћакà, *овија* дрòња, *овија* лудия *дòбрија*, из *овија* Матаруга, од *овија* Башовића, у *овија* Башовића; код *овија* синова.

Овакав се облик ген. пл. може спорадично чути и у говору Муслимана новоштокаваца у околини Бродарева: *овија* Бј м, Вудà ма^{ном} неколико лудия има *бòгатија* ДС м, од *мдија* гòдиња ДС м.

С обзиром на порекло и карактер прелазнога говора и прилике у сродним суседним говорима¹¹⁴⁰, овакав се облик ген. пл. придевских зам. и придева могао и очекивати. Неочекиван је једино обично кратак финални вокал -а јер је у већини говора који знају за такав облик ген. пл. он готово доследно дуг¹¹⁴¹.

d) Новоштокавски полимски говор има у ген. пл. придевске заменице *сав* и наставак -ију (в. ниже, т. 570d).

Тиме се инвентар генитивних плуралских наставака на подручју срб. Полимља повећава на четири (-ије/-ијег, -и^к/-и^к/-и, -ија и -ију). У новошток. је говору најчешће -ије (-ијег), у прелазном -ија, док се -ију јавља само у једне зам., и то недоследно.

562. Д а т и в — и н с т р у м е н т а л — л о к а т и в п л у р а л а

а) У новоштокавском је говору доминантан наставак -ијем:

Ам: Казали тамо *тијем* вòрошкијем агама, Шћò ја да бдèm чòбанима *тијем* гòре; *крòвијем* и *бчијем* пјèнама, Јà сам тò и глèдò с

¹¹⁴⁰ Исп. Барј. НП-Сј. 91, Сек. БП 170. Важно је напоменути и то да је -иј познато и неким колашким и никшићким селима (Пиж. Кол. 138, Вуш. ДИХ 50), јер су то области (заједно с околином Бијелог Поља и Доњим Колашином) одакле је досељен највећи део бродаревских Муслимана.

¹¹⁴¹ Додуше, Д. Ђупић бележи у белопавлићком говору напоредне ликове *овица* / *овица* (стр. 28), а на стр. 36 наводи и неколико примера само са кратким -а (Ђупић Бјел.). Из истога су говора и облици лок. пл. *по тија речина*, *по овица дòбра* и сл. (Божк. Чланци 42), у којима не само да није наглашен заменички облик већ је и -а кратко. Као што се из наведених примера види, и у нашем је говору сасвим обичан ген. пл. с ненаглашеном зам. типа *онија* опанчиња, *тија* ратòва и сл.

оџима моџем, са тџуџем мајкама; о тиџем ко̀митама, по тџуџем
нџивама и лџивадама;

Бал м: о̀де та̀мо к о̀ниџем дру̀говима њего̀виџем, џде о̀номо к о̀ниџем њего̀-
виџем, приџај о̀виџем лџудима; с о̀ниџем ра̀њениџима, с о̀ниџем судо̀ви-
ма;

Буч: Мѝло им би, нѐкиџем, сва̀ки сџо̀иџем ку̀ћама, шко̀ловатиџем лџудима;
са сџиџем сџо̀иџем мѝлиџем, са сџо̀иџем синовима, с тѝџем лџудима;

Гр: шта̀ џу да ка̀жџем о̀виџем мо̀иџем; свѐ с ко̀нцима о̀виџем тѐжодниџем
ши, с о̀ниџем лџудима; по нѐкиџем ба̀штама, по о̀виџем гла̀виџама;

Др: до̀бриџем м, та̀мо Ра̀дџиџем ку̀ћама; за̀ради сџо̀иџем но̀ктима;

ДС м: вѐлимо о̀ниџем лџудима, та̀диџем сѐљаџима; с на̀шиџем лџудима, с
о̀виџем пџелети́ма (?), с о̀ниџем о̀ва̀шиџем то̀повима свѐ рас̀прти;

Жив м: у тѝџем ва̀го̀ницама;

Жиџ: нѐкиџем ку̀ћама;

З: с тѝџем сва̀товима; по о̀виџем;

За: Ўвечѐ Лиџиџе до̀шле во̀џе тѝџем мо̀иџем ста̀риџем џедовима м, тѝџем
Ашџерџиџима м; о̀виџем ша̀миџама м, цџѝџелиџем о̀виџем на̀шиџем ка̀то-
вима џе прѐкрџива м, са ру̀мениџем ру̀кама м; по о̀виџем ку̀ћиџама м,
по о̀виџем ра̀товима, у бр̀скиџем кра̀џевама;

Јаб: ко̀ џе о̀виџем шта̀ да џдџиџелџи, сџиџем тѝџем; Ўма̀ го̀ре цо̀ка у на̀с с
о̀ниџем, с ра̀менима; на бџѝџелиџем ко̀њима, у Го̀лошкиџем бр̀дима, у
о̀ниџем са̀варџаџима;

Кал м: нѐкиџем ку̀ћама, њего̀виџем ру̀ководиџо̀цима; по њего̀виџем рџѝџчиџама,
по о̀ниџем џубровниџима, по о̀ниџем ко̀сама;

Каџ м: џросло̀во̀енскиџем го̀динама, са по̀штѐниџем фа̀милиџама, са тѝџем
па̀сто̀рџиџама; Јо̀ш џма̀ о тѝџем дѝреџиџама, у вѐчѐрњиџем;

Кос: Ја̀ мо̀иџем во̀јниџиџама ка̀жџем, Ўведѐ нас та̀мо о̀ниџем стража̀рима,
о̀ниџем жѐнскиџем; с во̀ловима ја̀киџем м, с о̀ниџем о̀панџиџама м;
у о̀ниџем ду̀варџевама, у о̀ниџем по̀јасеџима, по шко̀лама ту̀рскиџем
м;

Куч: она за̀дџиџем но̀гама ба̀џи;

Ра: са мо̀иџем го̀ведима, са тѝџем мо̀иџем ро̀диџама; по нѐкиџем о̀балама;

Рад: Тѐшко ва̀ма ма̀диџем — ка̀ко на̀ма ста̀риџем?!; у вѐликиџем му̀кама,
у до̀лошкиџем вр̀товима;

Ради: са тѝџем ко̀либа̀ма; по тѝџем канџелима;

Рут: нѐкиџем дџу̀жниџама, о̀де о̀ниџем дру̀жиџем Ђѝрковиџиџама, Ан̀дриџа
Лѝпчеџиџи о̀ниџем што су пѝљани о̀дма̀ у кесе; по о̀ниџем ко̀либа̀ма;

Сел: Да̀дну ру̀џак тѝџем сва̀до̀барима м; у по̀нцима зѐмљаниџем м, по
о̀ниџем зѐмљаниџем фу̀рунама м, по о̀виџем ку̀ћама;

Сј: на *је*ни^мџем кдлима, у *они*џем лџвадама;

Чи м: спрѣмај *ови*џем партизанима, Криво је бѣло *они*џем *сѣд*киџем, бѣме, криво је бѣло; *са* *они*џем љшб; у *српски*џем сѣлима, у сѣлима *тѣрски*џем^{1141*}.

Овај је наставак готово редован у прелазном говору:

*његѣви*џем *стѣри*џем Б м, *На*миде, дај, кѣмѣм те бѣгом, глѣдај каког офѣара *они*џем офѣама Б м, *тѣ*џем Г м; *С* *мѣли*џем кдлима мѣчно дѣста Б м, *са* *стѣри*џем (људима) Б м; *по* *тѣ*џем брдима Г м.¹¹⁴²

б) У селима у околини Бродарева јавља се у говору Муслимана спорадично и *-и*џема:

Накупи^ћ брѣва те даѣо^ћ *они*џема Бал м; *с* *они*џема што су и догнали Бал м; Е шта би^ћ му ја знаѣ приѣчат о *на*шиџема тешкѣма Б м.¹¹⁴³

У томе је крају забележено и *сѣ*џема Г м (прелазни говор), док је *сѣ*џема познато и севернијим селима (в. ниже, т. 570с).

с) Претходне примере треба посматрати заједно с онима из т. а) јер је у њима *-а* покретни вокал, а не интегрални део наставка. Али и без њих су облици на *-и*џем фреквентнији и распрострањенији (код оних који говоре дијалектом) него варијантни облици на *-им* (они нису забележени у прелазном говору):

*нд*шѣм *стѣри*џем вѣјводама Ам, *нд*шѣм кѣћама Ра, пријатељима *нд*ѣѣм Кос, *прѣ*шѣм аста^{ли}ма Кос, *тѣ*џем чѣфѣѣјама ДБ;

тѣѣѣ *он*ѣм прѣчагѣма Жињ, *под* *нд*шѣм кѣћама Др м, *прѣд* *на*шѣм рѣвовима Сј, *с* *он*ѣм њѣговѣм Бук, *с* *он*ѣм дѣскама Бал м, *с* *он*ѣм вѣиѣјама Сѣљ м, *са* *тѣ*џем чѣбанима Ам, *са* *тѣ*џем чѣља^{ди}ма Др м, *с* *црѣвн*ѣм кѣрѣѣѣѣма Бук;

у бѣѣѣѣм Др, *у* *нд*шѣм граѣдовима Ам, *у* *дѣ*ѣм плѣтарама Ам, *по* *он*ѣм прѣчагѣма Жињ, *по* *он*ѣм шѣлварама Јаб, *у* *тѣ*џем кѣстима Бј, *у* *Црѣвн*ѣм Тѣѣѣма Буч.

Од облика на *-има* забележено је једино *сѣ*ѣма Рут.

563. Н а п о м е н е: 1° По фреквенцији облика с наставцима некадашње тврде декл. (с континуантом ја^{та}) и облика с наставцима нека-

^{1141*} Наведени примери из прибојских села Буч(ја), За(остра), Ра(че) и Чи(тлука) показују да је Ђуровић био у праву када је претпоставио да у инструменталу плура^{ла} "можда случајно" није забележио "ниједан примјер са дужим наставцима" (Ђур. Јат 285).

¹¹⁴² У последњем примеру имамо лок. пл. и с предлогом *по* облички једнак дат. и инстр. С обзиром на спорадично *по* *путова* (т. 460с), могућно је да се јави и лок.=ген., тј. *по* *тѣ*ѣ *путова* (као у многим зетско-јужносанѣачким говорима), али такав облик није засведочен. Није засведочено ни *-и*ѣма, што се јавља у неким релативно сродним говорима, нпр. бјелопавлићком (Ђупић Бјел. 82, 84). Исп. и Пеш. СК-Љ. 162.

¹¹⁴³ Исп. из источнога суседства *бѣ*ѣѣѣѣм-а, *дѣ*брѣѣѣѣм-а и сл. (Барј. НП-Сј. 95), а из западнога *дѣ*ѣѣѣѣма, *дрѣ*ѣѣѣѣма и сл. (Ђупић Пљ. 93).

дашње меке деклинације (*и*) у инстр. сг. м. и ср. р., ген. и дат.-инстр.-лок. пл. налази се новоштокавски полимски говор на прелазу између пивско-дробњачкога (који има "уек дуже облике"¹¹⁴⁴) и горобилскога (у којем су облици на *-и-* готово равноправни онима на *ије*¹¹⁴⁵). Треба додати и то да за наставке старе меке промене знају у некој мери и други оближни сродни говори, као што су источнохерцеговачки¹¹⁴⁶, никшићки¹¹⁴⁷ или ускочки¹¹⁴⁸. Од наведених се говора потпуно разликује љештански својим доследним *и* у наставцима поменутих падежних облика¹¹⁴⁹.

2° У прелазном су говору наставци с *и* знатно ређи него у новоштокавском (у којем су они такође ређи од оних на *ије*¹¹⁵⁰), с тим што из игре испада ген. пл. у којем доминира *-ија* (засведочено спорадично и у новоштокавском говору Муслимана у околини Бродарева).¹¹⁵¹

3° Тиме што у наведеним падежима заменичко-придевске деклинације има наставке тврдих заменичких основа "највећи део јекавских говора иде заједно с косовско-ресавским, а не са севернијим екавским дијалектима"¹¹⁵².

3) АЛТЕРНАЦИЈА *О/Е* ТИПА *МЛАКО/ВРУЋЕ* И СЛ.

564. а) Прилике су најчешће стандардне, што показују, између осталих, и ови облици заменица, придева, прилога и редних бројева с основом на палатални одн. непчани консонант:

ко/је Б м З м М м, *чи/је* Ра; *бож/је* чудо Рут, *здр/је* Зав м, *зам/је* дба Кос м, *прѣд/је* Зав м, *т/у/је* Граб, *ш/у/је* Ам и сл.; *л/дше* Б м Жив Јаб Каћ м Кос м Сј Х м, *мде/у/је* Ам Др Радиј; *трѣ/је* Буч Заб м Јаб Кал м Каћ м Кос; *б/је/је* Ра итд;

¹¹⁴⁴ Вуковић П-Др. 17. Пижурица такође каже да "типични представници овог [колашинског – М.Н.] говора у инстр. јединице, као и у дат.-инстр.-лок. мношине редовно употребљава облике с наставцима старе тврде промјене" (Пиж. Кол. 138).

¹¹⁴⁵ Гор. 655. Слично и Станић Обади 43.

¹¹⁴⁶ "Много је мање потврда за облике са наставцима старих мекких основа" (Пецо ГИХ 141).

¹¹⁴⁷ Вушовић наводи као равноправне и "краће и дуже" облике (Вуш. ДИХ 55).

¹¹⁴⁸ "Дужи су облици редовни, а краћих је далеко мање и они се јављају с времена на време, додуше све чешће" (Станић Ук. I 220-221).

¹¹⁴⁹ Тешић Љешт. 191.

¹¹⁵⁰ Исп. и (за околину Прибоја) Тур. Јат. 286: "Овдје се чешће употребљавају наставци старих тврдих основа".

¹¹⁵¹ У донекле сродном бјелопа влићком имамо, нпр. у инстр. сг., само *ови/цем*, *они/цем* и сл. (Вушић Бјел. 82). Потпуно је у овоме погледу изричит М. Пешикан: "Код свих придева, такође и код свих придевских заменица, имамо у инструменталу јединице мушког и средњег рода и у дативу-инструменталу (и локативу ако им је једнак) мношине сва три рода искључиво рефлекс *ѣ*" (Пеш. СК-Љ. 162).

¹¹⁵² Ивић Дијал. 137.

Ковачев крш Рут, *лучево* буре Ам, *лучево* грете Куч, *лучево* ДС м, *Милошев* Дб Сел, из *Милешева* Дбла Каћ м, у *Милошеву* Дблу Ам Јаб, *Радешева* кућа Жињ, *Радешево* брдо Јаб, *сирчево* дрво Јаб Кос м, *Урошева* раван Радиј и сл.;

брешњег Заб, *бљег* За, *здрњег* Бал м, *дњег* Кос, *мдњег* Ам Радиј, *мдњег* Кос м, *ндњег* ДС м, *ндњег* Гр Јаб Кал м, *срдњег* ДБ, *трдњег* Буч, ис *Тичег* Пдља, *тдњег* За м Кос м итд.; *трдњему* Јаб Кос, *на трдњему* Ра и сл.

б) Нису, међутим, сасвим непознати ни ликови типа:

ндшо порекло Бј м; *врђо* Др Јаб Кал м, *шупљо* дрво Лу, *шупљо* Жив За м Сј; *врђо* Жив;

*Милош*в отац Др, *сестре* *мужов* Буч, *трдњ*ов пањ Јаб, *трдњ*ов тѡп За м, *трдњ*овијем тѡпом Ам;

*бѡжитњ*ѡга Сел, *срдњ*ѡга Др, *трдњ*ѡм Куч, до *Шупљ*ѡга камена Сел; у *ндј*епшѡм Јаб, у *Тич*ѡм Пѡлу Јаб.

Чини се, ипак, да су само ликови *врђо* и *шупљо* чешћи од стандардних.¹¹⁵³

с) Према стандардноме *сѡе*, имамо, по правилу, "логично" дијалекатско *сѡе*, али готово увек *сѡега* (т. 570b).

4) ПОСЕБНЕ НАПОМЕНЕ О ПРИДЕВСКИМ ЗАМЕНИЦАМА

565. П р и с в о ј н е з а м е н и ц е. а) Заменице *мој*, *твој* и *свој* имају у ген.-ак. и дат.-лок. сг. најчешће контраховане облике: *мѡе* ђца Бј, *мѡе* стріца ДБ, *мѡе* З м Куч Радиј Рут Сел м, *ѡд мѡе* Рут, *ѡ мѡе* За м, брата *мѡга* ДБ, *мѡга* брата ДС м Заб м, *мѡга* свѡкра Граб, *мѡга* Муша Х м, *мѡга* Др З м За м Кал м Куч Ра Радиј Сел м, *мѡга* Х м, *ѡд мѡга* Куч, *ѡ мѡга* брата Заб м, *кѡд мѡга* баба Каћ м, *прѡд мѡга* Др, *тѡде* њала Гр, *тѡдега* За Ра, *сѡде* Г м, њмали кума *сѡдега* З, *сѡдега* Жив За п/м Јаб Ра; *мѡм* Др Јаб Кал м Рут, *мѡме* њевѡрићу За, *мѡме* Ам ДБ Јаб Ра Радиј Х м, *ѡ мѡм* в^нјѡку Сел, *ѡ мѡме* Жињ, *тѡѡм* брату ДБ, *тѡѡме* Радиј, у *тѡѡме* Ам, *сѡѡме* ЗТ, *ѡ сѡѡм* Ам, по *сѡѡм* Ам Радиј, у *сѡѡм* За, *ѡ јаду сѡѡме* ради За м, *ѡ сѡѡме* Ра и сл.

Ређи су неконтраховани облици, који се јављају, вероватно не случајно, обично у ген. одн. ген.-ак.: *мѡѡег* Куч М м Сј, *мѡѡег* Ра, *мѡѡега* баба Каћ м, *мѡѡега* Г м Др п/м ДС м Зав м Кос м М м, *мѡѡега* Гр, *тѡѡѡега* Др, *сѡѡѡег* Сј, *сѡѡѡега* Рад, *сѡѡѡега* Гр; *сѡѡѡему* Х м.

Поменућемо овде и облике ген. одн. ген.-ак. и дат.-лок. сг. односно-упитне заменице *који*: *раѡа кѡга* ДБ, *Зна се кѡга* зѡвѡмо За, *Кѡга-нѡ* дѡлази вашир пѡ Троицину неђѡљу? Јаб, А Рѡтко Весѡл^н ѡведѡ мене

¹¹⁵³ Управо ова два придева тако гласе, и то доследно, у Гор. (676), Г. Цаптарѡма (Тук. ГЦ 248), Љешт. (Тешић 223) и Обадиѡма (Симић 76).

у веденицу, брашна довоље *кѡеа* ђеш Селъ, Нѣмā ни митрољѣза, ни *кѡе* ђавола Сј, *кѡеа* рата Сј м, ђе су *кѡеа* стигли — убјили Х м; оно најмишње д^иѣте, д-опрѡстѡш, *кѡме* нѣмā но *ѡѣфта* За м, на *кѡм* пѡложāју Кал м, у *кѡме* мјѣстцу Др Радиј;

кѡле Гр, *кѡлега* Г м, *кѡлѣга* М м; *кѡлему* М м¹¹⁵⁴.

б) Присвојна заменица 3. л. сг. ж. рода гласи двојако:

ѡн чѡ^к Ам, *Нѡн* је муж умрѡ З м, *ѡн* брāт За, *ѡн* ѡтац Ра Х м, *ѡж ѡна* За, *ѡна* сѡна Радиј, *ѡнаме* Др; *ѡна* сѣстра Ам, *ѡна* јѣдна рѡдица За м, *ѡна* рѡдѡйна Кос м, *ѡна* кѡѡа Куч, испред *ѡне* кѡѡе ДС м, више *ѡне* кѡѡе Кос, код *ѡне* кѡѡе Кос м, ѡ-те *ѡне* кѡѡе Кос м, *ѡнѡј* кѡѡи Кос м, са ѡвѡм *ѡнѡм* јѣтрѡм Јаб, *ѡнѡм* ма^нрамѡм Кос м; *ѡно* За; ѡ моје ѡвце ѡ *ѡне* Ра, *ѡни/ег* синѡвā Радиј;

ѡѡин рѡѡак Ам, *ѡѡин* муж Јаб, *ѡѡин* чѡ^к Кос м, *ѡѡин* ѡтац Граб Селъ м, *ѡѡинам* Заб м Селъ м, *ѡѡинаме* свѣкру Граб; *ѡѡинѡј* кѡѡи Кос м, *ѡѡину* рѡдицу Каѡ м; *ѡѡино* Каѡ м, *ѡѡино* д^иѣте Ра; *ѡѡине* кѡне Ам, са ти^{ем} *ѡѡини/ем* Кос м.

Забележено је, осим тога, и *ѡјнѣ* кѡѡе Б м.

Најфреквентнији су ликови типа *ѡн*.

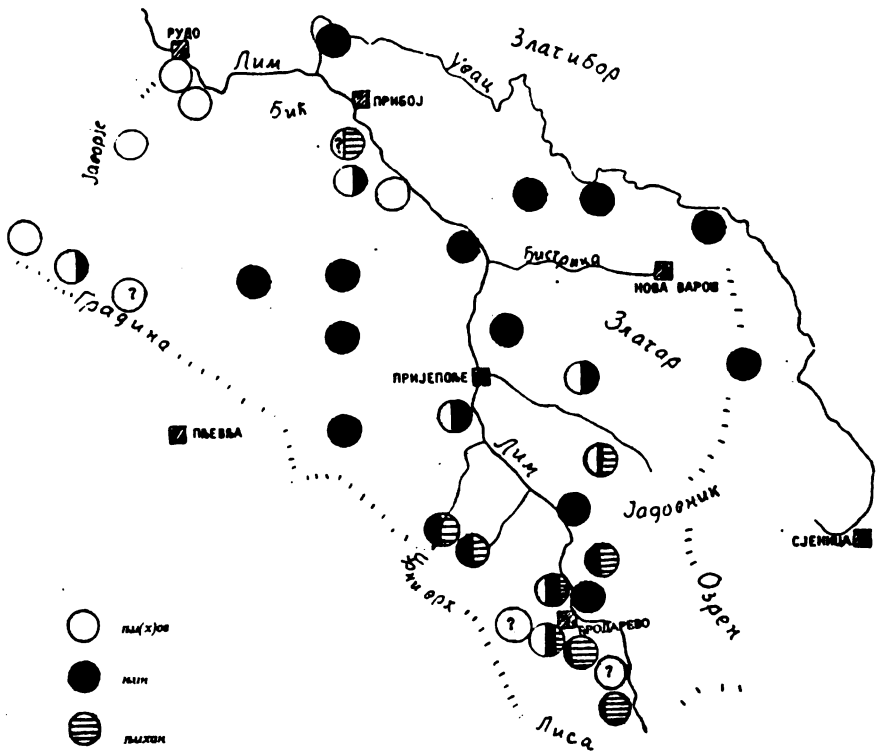
с) Присв. зам. 3. л. пл. гласи *ѡин/ѡихан* и *ѡи(х)ѡс*

ѡин лѡгор Ам, *ѡин* грѡб Гр, *ѡин* ђенѣрал Гр, *ѡин* пѡк Јаб, *ѡин* Кос Лу, *ѡин* прилог Ра, *ѡин* краљ Рад; *ѡина* вѡјска Буч Кос, *ѡина* ђѣдовина Гр, *ѡина* вѡјнā музика Јаб, *ѡина* страѡа Зав м Кос Ра, до *ѡинѣ* снагѣ Ам, *ѡинѣ* вѡјскѣ Јаб, са *ѡинѣ* странѣ М м, са *ѡинѣ* зѣмлѣ Ра, *ѡину* Гр, у ѡнѡ *ѡину* сѡбу За м, у *ѡину* вѡјску Рут, под *ѡинѡм* кѡмāнѡм Радиј; *ѡино* ѡружје Ам, чѣтвртѡ мѣтар је *ѡино* Буч, *ѡино* Др Куч, *ѡино* презиме ЗТ, *ѡино* имање Селъ; авиѡни *ѡини* Буч, *ѡини* сѡнови Граб, *ѡини* старѡ ЗТ, из *ѡини/е* дāлѡје краѣвā Ам, *ѡини/е* синѡвā Гр, *ѡини/е* тѡпѡвā Кос, од *ѡини/ег* Радиј, *ѡине* рѡвове Ам, *ѡине* Гр, са *ѡинѡм* Јаб;

ѡи^нан лекāр З м, у *ѡи^нан* лѡгор Зав м; *ѡи^нне* кѡѡе ДС м, *ѡи^нне* Каѡ м; *ѡи^нно* Каѡ м М м; јатāци *ѡи^нни*, *ѡи^нни/е* ѡни/е Чи м, *ѡи^нне* вāтре Б м, *ѡи^нне* кѡѡе ДС м, *ѡи^нне* руке З м, *ѡи^нне* ѡйве Х м, *ѡи^нне* ѡѡнке Чи м, у *ѡи^нне* кѡѡге М м;

ѡи^нѡе Бал м, *ѡи^нѡе* Кал м, *ѡи^нѡе* глāс Каѡ м, *ѡи^нѡе* Граб, *ѡи^нѡе* ѡфицѡр Сј, *ѡи^нѡе*м Бук; *ѡи^нѡе*а За м Селъ м, *ѡи^нѡе*а старѡна Заб м, *ѡи^нѡе*а кѡѡа Кос м, *ѡи^нѡе*у рѡдѡйну Кос м, *ѡи^нѡе*у Жив, *ѡи^нѡе*у пѡзадину Сј; *ѡи^нѡе* је свѣ бѡло За м, у *ѡи^нѡе*о тѡ сѣло За м, *ѡи^нѡе*о Зав м, *ѡи^нѡе*о Бук; *ѡи^нѡе*и ѡчѡви Зав м, *ѡи^нѡе*и Бук Сј, *ѡи^нѡе*и Жив, *ѡи^нѡе*а мјѣста Селъ м, *ѡи^нѡе*с Кос м, *ѡи^нѡе*с Бук, у *ѡи^нѡе*с рѡвове Сј.

¹¹⁵⁴ Исп. фреквѡнција сажѣтих и несажѣтих облика у зависним падеѡима заменица мој, твој, свој и који у савременом српскохрѡватском књиѡвѡном јѣзѡку, НЈ XXI/3 (1975) 158-166.

Карта бр. 10: Облик присв. зам. за З. л. пл. м. р.

У употреби и распрострањености наведених облика запажају се конфесионално-националне и ареалне разлике. У говору Срба убедљиво преовлађује форма *љин*, забележена у 15 села (од тога у једном заједно с *љивов*), *љивов* је засведочено у четири села (у једноме заједно с *љин*), а *љихан*, наравно, ни у једном. У говору Муслимана преовлађује *љихов*, забележено у 9 села (од тога у једноме заједно са *љин*, у једноме заједно са *љихне*, а у једноме заједно са *љина* и *љихне*); *љихан*, *љихни* или сл. је засведочено у 6 села (од тога у два паралелно с *љин*, у једноме паралелно с *љихов*, а у једноме заједно са *љин* и *љихов*); *љин* је засведочено у три села, и то у два паралелно с *љихан*, а у једном заједно са *љихни* и *љихов*. Додатно испитивање говора Муслимана вероватно би довело до извесног повећања броја села са дублетним (можда и триплетним) формама. Што се тиче говора Срба, већи број села са дублетним формама могао би се

очекивати једино на северозападу срб. Полимља. То је, истовремено, и једино подручје на којем је у говору Срба засведочено (и) њиов.

Изоглоса њи(х)ов/њин је још једна од оних које прелазе преко подручја срб. Полимља, бар кад је у питању говор православнога становништва. За говор муслимана је то много теже тврдити, јер је њихов забележено и источно од Пријепоља (у Косатици), а осим тога не знамо поуздано ни како ова заменица све гласи у суседним новопазарско-сједничким говорима¹¹⁵⁵.

Од оближњих новошток. јек. говора облике типа њихов имамо у ист. Херц. и Пиви (у Дробњаку је "бар у извесним селима" њин)¹¹⁵⁶, у Ускоцима њихов и њин¹¹⁵⁷, али већ у околини Колашина само њин, исто као и у Горобилу и Љештанском¹¹⁵⁸. Источнобосански подрински и севернији западносрбијански подрински говори имају њев и(или) њиов, али не и њин¹¹⁵⁹.

У зетско-јужносанџачким говорима у Ц. Гори убедљиво преовлађују форме типа њихов¹¹⁶⁰.

У скавским србијанским говорима доминантна је форма њин¹¹⁶¹, осим северозападних говора (где је ситуација управо обрнута)¹¹⁶².

566. а) Облици ген. одн. ген.-ак. и дат.-лок. о д н о с н о-у п и т н е зам. који наведени су у претходној тачки (под а).

б) Зам. *чији* гласи у сг. м. р. обично *чи* (Зна се *чи* је *који* За, *Сине*, *чи* си *ти*, *срће* ти? *Куч* итд.), у ж. р. *чија* (*чија/чија* З м, *Чија* си *ти*? *Стеванова* Кос), а у ср. р. сг. *чије* (*чије* Ра).

Забележено је и: *чегови* сте *ви*? За, што се, ипак, не може сматрати типичним за срб. Полимље¹¹⁶³.

567. П о к а з н е з а м е н и ц е. а) У ном. одн. ном.-ак. зам. м. рода с основном *ов-* и *он-* чешће је *ови*, *они* него *овај*, *онај*:

ови Ам ДБ, *ови* наћин Г м, *ови* баксуз Др, *ови* је најстари Др, у *ови* крш ДС м, *ови* ћумур Жињ, *ови* ми је један...З, *ови* Живко З м, *отуд*

¹¹⁵⁵ Барјактаревих наводи (из других разлога) *њинџа-њинџме* (НП-Сј. 91), а у бел. 42 на истој страни напомиње да се "код муслимана, нарочито у варошима заменица њихов-а-о замењује... обликом њи^нван, њи^нна, њи^нно — на целом подручју". Из тога се не може поуздано закључити да ли у тим говорима егзистира и њи(х)ов.

¹¹⁵⁶ Пецо ГИХ 138, Вуковић П-Др. 59.

¹¹⁵⁷ Станић Уск. I 210.

¹¹⁵⁸ Пик. Кол. 138, Гор. 677, Тешић Љешт. 224.

¹¹⁵⁹ Симић Обади 76, Тук. ГЦ 236, Ник. Тршић 418.

¹¹⁶⁰ Исп. Барј. Бихор II 14 (*вијџе* и *њи^нан*), Мил. Црн. 426 (*вијџов*), Пеш. СК-Љ. 150 (*вијџов* одн. *вијхов*), Ђупић Бјел. 83 (*вијов* одн. *ви(х)ов*, али је забележено и *ви^ни* пријатељ).

¹¹⁶¹ Исп. Ивић Дијал. 66 и Рем. Шум. 284.

¹¹⁶² В. у Рем. Шум. 284.

¹¹⁶³ Од новоштокавских говора исп. *чегов*, *чесов* у Вуш. ДИХ 56.

се говори, у ствари, налазе на прелазу између сродних црногорских, у којима су нестандартни облици практично једини¹¹⁶⁵, и горобилскога, у којем је увек *тај*, а и *оај* је чешће од *оау*¹¹⁶⁶.

с) И на овом се подручју спорадично јавља, аналогично према облицима типа *оау/оај*, *они/онај*, протетичко *о-* у *омај* гáзда Каћ м; *ома* двоје Г м, *ома* село Др м, *ома* толико Каћ м, *ома* Ра Сел м; с *ома* двоје Ђец Сел м, у *ома* брашно Сел м; кроз *ома* долину Гр; подпрска с *омајем* Гр.

Ови си ликови карактеристични за говор неких пријеполских и бродаревских села (само једну потврду имамо из прибојске Раче)¹¹⁶⁷.

д) Карактеристични облици показних зам. за количину (као и одговарајући прилози) наведени су у т. 204 (одељак о проз. алтернацијама), а исп. и т. 310с одељка о вокализму.

Овде напомињемо само то да није забележен ном. сг. м. р. типа (о)олик, (о)оликачак и сл.

е) Облици показних зам. за каквоћу наводе се у следећој тачки.

568. К в а л и ф и к а т и в н е и друге заменице на -к а в а) У ном. одн. ном.-ак. сг. м. р. имају двојакe форме — на -кав и -ки:

какав Кос м, *какав* М м, *какав* јелек Ам, Тури *какав* качамак, ба-рем Б м, ма *какав* соколаш Бук, *какав* је он био Др, Ето *какав* је био живот тада ДС м, *какав* је л^нџ Ра, *Какав* је гођ био за Србе, *накав* је био за Муслимане Чи м; гође но *икакав* дџм Јаб; *накав* Рад, *накав* кајмак Ам, митрољез *накав* Ам, смук *накав* Ам, што *накав* казб Ам, беше *накав* Србијанац Б м, *накав* бег Бал м, дебелко *накав* Бал м, *накав* црни п^нџсак Буч, извадили *накав* кајмак Гр, што *нака*-вико Др, дошб јој шеф *накав* Др м, нишанција *накав* Жив, *накав* је непознат човек дошб За м, *накав* табџат За м, *накав* јорган Заб м, народ *накав* Каћ м, у *накав* дрбб Кос, *накав* егзеџр Кос, дошб *накав* министар Кос, што *накав* реко Кос м, обича-је *накав* Сел, *накав* Рус пригрну *накав* шинел Сел; *некакав* Жив Х м, *некакав* главни човек Б м; *никакав* За, војник није *никакав* био Ам, *никакав* зулум Ра; *содкакав* је живот био Сј м; *такав* Ра Радиј, неки вкат *такав* Сел;

¹¹⁶⁵ Исп. Вуковић П-Др. 61, Вуш. ДИХ 55, Пиж. Кол. 138, Станић Уск. I 211 ("ни књижевни облици *оај*, *тај*, *омај* нису сад више необични"), затим Ђупић Ејел. 82. За суседни пљеваљски наводи Ђупић "оај, онај, али се јављају и ликови акузатива (?) *оај* (*оај* човек), *омај*" (Ђупић Пљ. 92). С друге стране, суседни новопазарско-ојенички говори и бјелополски (а такође и бихорски) имају *оа*, *оа*, *та* (Барј. НП-Сј. 91, Сек. БП 170, Барј. Бихор II 14). Форма сг. м. р. *оа* забележена је на подручју СП само два пута: *оај* ми је био домаћин Ам, *оај* човек Кос, што је у односу на број и распрострањеност форми типа *оа* и *оај* занемарљиво.

¹¹⁶⁶ Гор. 677.

¹¹⁶⁷ О распрострањености форми с протетичким *о-* в. Ивић Галип. 220 и Рем. Шум. 284. Додајмо к томе и суседно бјелополско *омај* ("на великом дијелу, на десној обали Лича", Сек БП 169).

каки Рад, *каки* обичај Јаб, *каки* сам Кос; *наки* За м, што *наки* вико За; *ваки* Кос м Сј м, *ваки* пут ДС м, *ваки* је вуј адет, *ваки* је вуј обичај За м; *наки* Јаб Ра; *таки* Ам Кос, биће земањ *таки* Буч, *таки* обичај ДБ Ра, обичај *таки* биљо Рад, *таки* је закон биљо Рут, *таки* је обичај Сељ м Х; *никаки* Ра;

исп. и *ники* Куч, *није* *ники* стручњак Кал.

Облици на -ки обичнији су једино у показних каквоћних заменица.

b) Ако ове зам. нису у ном. одн. ном.-ак. м. р. сг. (где је ак.=ном.), онда су форме на -ке- врло ретке:

Ето *какеу* ти невољу могу казати ДС м; *никакеџ* помоћи З м, *ни* у *какеџ* случају Ам;¹¹⁶⁸ са *вакеџем* М м, *такеџ* наређење Рут.

Три су примера забележена у прелазном говору, а два у околини Н. Вароши.

c) У таквим и другим сличним случајевима (осим ном. одн. ном.-ак. сг. м. р.) неупоредиво су чешћи облици без а. Њихову потпуну доминацију потврђују ови примери:

кака ђевџка Ам, *кака* си Ам, *кака* јес³ била, *нака* је јопет Ам, *кака* сам била ђевџком Гр, ето *кака* ствар ДБ, кад је најшла *кака* зразна бџес ДБ, *кака* прилика ДБ, *кака* је За, *кака* му била да била За м, *кака* казна Кос м, *кака* ђеца М м, знаш *кака* баба Ра, *кака* би свадба Ра, ето *кака* је старинска свадба била Сељ м, *кака* ми је Сј, *кака* удовица Х; растово, бџово, *како* му драго (дрво) Жињ; *како* је оружје Кос м, *како* е ово месо Сј; *кака* труња Г м, знате ли *кака* другог пута Јаб, *кака* чоџка М м, *какога* је стања Сј, пријателу *какоме* Сељ м, *какиџем* Нрустемом Каћ м; *каке* стџдени Г м, *каке* срџе Каћ м, ил да мало *каке*, што-но викала, дарџ дџијемо Каћ м, кџпи бџје *каке* било Сељ, ис *каке* сам богџе кџџе Х м, д-џдем ђе у *каку* бању Ам; *каки* су коњи Кос, ето *каки* су Кос м, *каки* смо Х м; Прџц¹¹⁶⁸ џџиш крос *каке* крпе чџсте Бј, мџш *каке* џџеш З м, *каке* су биле Сељ м, *какије* џџина Ам, *какије* официџра Јаб, *какије* стварџ Сј м;

којекџке Рад, *џније* *којекџкије* стварџ Рад;

џкака Жив м, *џкако* Г м Кал м; без *џкакоџе* документа ДБ, без *џкаке* контролџ Рад;

нака војска Б м, *нака* жена Бал м, *нака* комџсиџа Г м, *нака* срџџа Жив м, *нака* сџдбина Жив, *нака* рџа За м, пџвачица *нака* Јаб, *нака* гџша Кос м, *нака* ђеца Сељ м, *нака* чџста жџца Х м; сирџче *нако* За м, *нако* трње Каћ м, *нако* дрво Ра; *нака* два чоџека ДС м, џзнџџели ми *нака* мџда Буч, сџџвали *нака* пџрџнча Кос, из Анадола *накоџе* Бал м, приџа се да се

¹¹⁶⁸ Раствљеност морфема *и* и *ни* од основе бележимо и у: *ни* у *коџу* Бал м; *ни* у *чи* поџб ДБ, *ни* у *чије* Рут; *ни* за *какџ* невољу М м, *ни* за *какџ* пџре М м, *ни* крос *каке* мџке М м. Меџутим, у синтагмама с предлогом без имамо и овде: без *џкакоџе* документа ДБ, без *џкаке* контролџ Рад, без *никаке* струје Рут (в. и т. 553б).

И зам. *неколик* и прилог *неколико* могу бити употребљени и самостално, тј. без допуне:

Цемаил је бй'о на'кб *неколик* Кал м; Ка-смо мй' бйли *неколики*, он отиш'о у жандаре Ам;

И Јон отиш'о у Сарасво волпкй и тун'а бй'о *неколико* Бал м; И потљен смо бйли *неколко* преко Лйма тамо Бал м; Нй'е бйла *неколко* па и Јона умрла Г м; *Неколко* се сушй, потље пот коње, вршеш Зав м; Кући дошли вамок'ана, бйли *неколко* Каћ м.

Овако употребљена зам. има придевско значење ("не сасвим мали", "мало поодрастао" или сл.), а прилог значи "неко, извесно време".

570. а) Заменички придев *сав* има у ном. сг. м. и ж. рода стандардне облике, док је у ном.-ак. сг. ср. р. обично *свѣ* Ам Каћ м М м, *свѣ* вр'ѣме Заб м, *свѣ* село Ра, П'едѣм *свѣ* слѣдовање Ра, дру'гб жй'то м'огло *свѣ* Х.

Говори се, међутим, и *свѣ* Зав м М м Селъ.

Дијалекатска форма *сво* "логичнија" је (после извршене метатезе) од стандардног *све*.

б) Ген. одн. ген.-ак. сг. м. и ген. ср. рода гласе готово доследно *свега* Ам Бук Гр ДБ Др м ДС м Жив За Зав м ЗТ Јаб Кос п/м Ра Рад Сј Х п/м, *свега* Буч Жињ Сј м Х.

Само је једанпут забележено и *сведѣ* Ј Рад.

с) Од осталих јединских облика занимљиво је *над свеѣму* (има нека сила *над свеѣму*) Кал м, с необичном употребом облика лок. уз предлог *над*, и *по свеѣме* Каћеву Каћ м, с неочекиваним *-е* (исп. и т. 559с).

д) Врло је шаролик ген. пл.:

свѣју За м Зав м Куч Ра Рут, *свѣју* Х, *свѣју* Ра;

свѣје Ам Бал м Каћ м Рут; тй'ег *свѣјег* Ам, *и-свѣјег* Ам, *свѣјег* шѣс не'ђѣља Гр, кот *свѣјег* Јаб, са *свѣјег* стран'а Ам Јаб, Са-ће нас Турци *свѣјег* п'оклати Рут;

свѣе Кос Х;

свѣја Г м.

Облици са *-г* јављају се само у говору православнога становништва, док је *свѣја* забележено у прелазном говору (исп. и т. 561с).

е) Различит је и облик дат.-инстр.-лок. пл.:

(дат.) *свѣјема* син'овима Ам, д'они'о *свѣјема* Гр; — *свѣјма* Рут; — *свѣјема* Г м; — да нам *свѣјем* по ону лампу Гр; — д'ар *свѣјем* чѣљад'ма Др;

(инстр.) *са свѣјем* ЗТ Х м, *са свѣјем* њйма Бук, *са свѣјем* сам се д'обро сл'агала Јаб; с на'ма *свѣјем* Јаб;

(лок.) у чѣв'рама *свѣјема* Кос м.

5) ПОСЕБНЕ НАПОМЕНЕ О ПРИДЕВИМА

а. О неким морфолошки условљеним алтернацијама

571. а) Алтернација *к~ц* није засведочена ни у ном. пл. м. р. придева *једнак*: *једнаки* Жив м Сј м, *једнаки* Жив, а исп. и *јаки* Ам ДС м Јаб Рут Сел¹¹⁷⁶.

б) Алтернација *о~л* изостаје доследно у придева *бијел* (можда и *окургал*): недоследна је у *дебел/дебел* — *дебела*, а редовна у придева *весел/весел*, *цило* (*цео*), можда и у *гњило* (потврде в. у т. 356).

Говори се: *Ббна* јој крава Г м; *Одиде* вамо, *ббна* Др м; *Била* нешто *ббна* Кос м; *Она* није *ббна* Сел м; *Нано*, јеси ли *ббна*? Х м; *саде-во* *ббна* Х м;

Било сам *ббн* Г м; *Милница* ми је млого *ббн* Гр¹¹⁷⁷.

Сви су примери из пријеполских села, углавном из говора Муслимана.

Постоји, као узречица, и форма *бблан*, *-лна*:

бблан Каћ м М м; ма *каќи*, *бблан* Б м; *Ку-ће* ти *ббн*, *бблан*, *погинуће* Гр; *Шта* ћемо, *Аземе*, *ми*, *бблан*, *ку-ћемо* ДС м; *Нисам* се ја *баш* ни *давно* *удала*, *бблан* Јаб; *неп*^с*смена*, *бблан* Х м;

Бблна, каже, ја *ћу* те *убити* Каћ м.

с) Алтернација *ст~с* готово доследно изостаје, па се говори: *бблесан* Ам Бал м Бј Буч Кал м Лу М м Чи м, *ти* си *власан* За, *жалосан* За м, *масан* Ам, *пдрасан* Ра, *чдсан* Гр и сл.

Исп., ипак, *бблестан/бблесна* З Заб.

д) Јављају се, наравно, и различите алтернације у односу *позитив ~ компаратив*. О облицима компаратива говори се, укратко, у пододелку с.

б. О појединим придевима и појединим групама придева

572. П р и с в о ј н и п р и д е в и. а) Засведочене су обе варијанте стандарднога наставка *-ји/-ији*:

у *ббожје* руже Г м, *дабок*сачува *ббожје* стробје Др, *ббожје* чудо Рут, *Вучји* крш Рут, *пдси* Др м Јаб, *пдсџм* брду За, *пдсџм* Др, у *Тичјом* Пбљу Јаб и сл.;

¹¹⁷⁶ "Задвојенпчани сугласници: *к, г и х*, не мењају се у падежима испред *и* ни у неодређеној ни у одређеној промени; некада је те промене било и у неодређеним облицима и пред заменичким наставцима" (Белић Историја II/1 143).

¹¹⁷⁷ "У неким случајевима као *болан* : *болна*, имамо и старо *ббна*" (Белић Историја II/1 143).

друга чаша — помоћ *бдожија* Буч, сила *бдожија* Јаб, Свако *бдожије* дба су ту били ЗТ, *Вучије* пећине Рад, *кокошије* месо Сј и сл.

О ликовима типа *бдожи* Буч, *бдожи* Буч Др Ра, *бдожи* Х м или *дечи* Сел исп. т. 385а.

б) Некадашњи наставак -*јь* сачуван је у именима неких хришћанских (православних) празника: *Јовандан* Буч ЗТ Куч Ра, *Никољдан* Буч Гр Др З Куч Ра, *Стевандан* Др, *на Стевандан* Рад, *Стјепандан* Буч ЗТ, *Шћепандан* Јаб и сл.

Тај наставак имамо вероватно и у микротопониму *Брање луке* Гр, а можда и у орониму *Гостуњ/Гостуњ* (поред *Гостун/Гостун*) (в. т. 465d).

с) Придеви на -*еки* од именица ж. р. II декл. на -*ија* творе се и у овим говорима често, али недоследно, с елементом *н*:

дустринска Ра, *портинско* За м, *пешаддински* Зав м Кос, *шумаддинска* двавиџија Буч Кос;

аустријска Буч, у комори *аустријској* Јаб.

д) У говору старијих знатно је чешће *очин* него *очеа*:

дчин гроб Бј, *дчин* ђед Жив м, *дчино* име Граб За Кал м Кос, *дчина* мајка Гр, *била* маја баба, *дчина* ми тетка Др, *маја* баба жива, *дчина* ми мајка Рад, *имб* само тамо тетка, *дчина* ми сестра била тамо Сј, *дчину* сестру Гр;

дче Сел.

е) Није засведочено удвајање посесивнога суфикса код придева изведених од *муж* и *син*: *мужове* сестре Буч (*муж* је књишка реч); *синове* Ам, у *синовј* кћи Ам.

Говори се и *синдеска* кћи Сј м, једну *синовску* снау имала Ам, *синдеске* ђецџе Јаб.

ф) Није забележен облик типа *дјеч(и)ји*, већ само *ђетињи* Јаб Рад Сел.

г) Говори се: *вдлујска* кола Рут, *дпанке* од *вдлујске* коже Кал м и *вдловска* кожа Буч, *чџтрџс* кола *вдловски* Кос.

h) Говори се: *Госпођини* пџсти Ам и *Госпођинске* пџсте Ра. Први је лик занимљив и прозодијски¹¹⁷⁸.

и) Вероватно је тзв. народним етимологисањем настао лик *прџославни* Бал м, *прџославни* Бал м, *прџославни* З м, *прџославниџ* Бал м, *прџославни* Бал: м, *прџославни* За Сел м, *прџославну* Бал м, у *прџославније* За.

Чешће је *прџославни* Б м Гр Каћ м, *прџославни* црква Жив, *прџославниџ* Б м, *православниџ* Жив За м, *православни* Б м Др м Заб м Каћ м Кос м, *православније* За.

¹¹⁷⁸ РСАНУ *Госпођин*, -а, -о (понекад и одр. *Госпођини*).

ј) На крају ове тачке исп. и:

агѝнскѝ зѝмља Бј м, *агѝнскѝ бѝло* Куч;

државѝнѝ рѝд Рут, на *државѝнѝ рѝдове* Јаб / за *државѝскѝ* Интерѝзе За;
дворскѝ, кућѝвѝнѝ пѝслове Ам;

плѝвѝалскѝг пѝка / пѝштию га пѝша нѝкѝй *плѝвѝалчкѝ* Буч;

црквѝнскѝ (имање) Гр.

573. Градивни придеви. а) У одељку о прозодијским особинама наведен је већи број потврда за придеве типа *дрѝен, зѝмљан* (т. 216) и *солани* (т. 223). Овде указујемо само на јотовану основу у *брашњѝнѝ* Сѝљ п/м, уз напомену да у синтагми *сандук брашњѝнѝ* Сѝљ п/м овај придев и није градивни, већ се њиме казује намена.

Јотовану основу имамо, изнимно, и у *лањѝнѝ* Зав м.

б) Бележимо, као и код Вука, неодређени вид придева *кукурѝзан* Гр, Загђранию нас је *кукурѝзан* ^нлѝб, и јѝчмен, и ражан ДС м; *кукурѝзна* брашна Ам Сѝљ Ра, брашна *кукурѝзна* Гр, *кукурузна* (ген. сг.) Сѝљ; *кукурѝзно* (јели) Гр, *кукурузно* (јели) Лу.

с) Према стандардноме *памучан*, бележимо сѝкне *пѝмучине* Др.

574. Придеви временских и просторних односа. а) Од забележених придева прве подгрупе занимљиве су дублетне форме *зѝмнѝ* дѝба Ам, *зѝмнѝ* дѝба Бук / *зѝмњѝ* дѝба Кос м и *лѝтнѝ* дѝба Каћ м, *лѝтнѝ* дѝба Радиј / *лѝтњѝ* колибе Радиј.

Осим тога исп.:

јучашњѝ ^нлѝб Сј м; оѝа задруга *недатњѝа* ('некадашња') Б м;

доѝмскѝ и јѝрица (пшеница) Кал м;

дѝцнѝ дѝца — *рањѝ* сирѝтиња Г м, у зору *рањѝ* Бал м, у *рањѝ* зору Бал м (са -њѝ аналошкога порекла, према *данашњѝ, јучашњѝ* и сл.) / *раније* шљѝва Каћ м итд.

За језичко осећање аутора ових редака необичан је и позитив *дѝцнѝ* дѝца Г м.

б) Према *гѝрњѝ* М м, на *гѝрњѝ* Др и сл. говори се и *дѝрњѝ* Бук. То је, међутим, само један од варијантних облика овога придева. Исп.:

дѝњѝ бѝј М м, из *дѝњѝг* зѝтвора Јаб, *дѝњѝга* града Кос, у *дѝњѝму* сѝлу Куч; са *дѝњѝ* странѝ М м, *дѝњу* Кос, за *дѝњѝм* капиюм Кос, *надоња* кућа Кал м;

дѝљнѝ М м, з *дѝљнѝ* странѝ Г м;

дѝљњѝ Сѝљ п/м, з *дѝљњѝ* странѝ Г м.

Од четири забележене форме (*доњи, дољни, дољњи* и *дорњи*) најчешће је, ипак, стандардно *доњи*.

Исп., осим тога, и сѣкар *исѣѣи* Бј.

575. О п и с н и и други придеви. а) Према грађи којом располажемо, придев *велик(и)* јавља се у ном. сг. м. р. (одн. ном.-ак. сг.) само у одређеном виду:

Нáрот се скупí *великí* Буч, Он је сáмац бíјо *великí* Г м, Ўнесѣ један *великí* блóк Гр, Пóп íмó *великí* капítал ДБ, *великí* један колац Зав м, Њéгов је сáн бíјо *великí* Јаб, Бíјо сам *великí* Кал м, *Великí* је рáдин бíјо Ра, бакрáч *великí* (треба) Х м и сл.¹¹⁷⁹ Говори се и *великачка* Кос м; *величко* Др Жив.

б) У придева изведенога од основе *срѣт-* имамо најчешће непалаталну основу:

срѣтан Ам Гр Жив м Зав м Јаб, *срѣтна* Буч За Јаб, *срѣтна* Буч Ра, *срѣтно* Ам Јаб Х, *срѣтну* Др м; комп. *срѣтни* Др, суперл. *најсрѣтни* Сел; негирано *несрѣтан* Др м, *несрѣтна* ЗТ, у *несрѣтни* вáкат Буч, *несрѣтни* Сј; исп. и име *Срѣтко* Јаб Кос Сел и им. *несрѣтниче* (вок.) Сел Сј, *несрѣтници* Ам Рад;

срѣтањ З, *срѣтњо* З; *несрѣтњѣ* Г м.

У говору старијих особа сасвим су спорадични ликови типа *срѣћан* Х, *срѣћно* Бј (писмен информатор).

Основа *срѣт-* карактеристична је и за друге сродне говорe¹¹⁸⁰.

с) Забележено је неколико придева на *-ћи* који не потичу од глаголског прилога садашњег:

Ў брдо ўводíјмо íглом *плетáћим* Ам, бáш ко машинá *предáћá* Каћ м, машинэ *шíтáћѣ* Кос.

Поред *плетáћи* говори се и *плетићи*: Свѣ прѣвлáчí *íглом плетићом* Сел м.

Од придева партиципскога порекла занимљиво је *бóлѣћ*: *Бóлѣћ* ми је бíјо брáт Рáдиј.

д) С обзиром на структуру лексичкога фонда говора СП, не изненађује појава индеклинабилних придева на *-ли* оријенталнога порекла:

Мóј дóрат је *исбóли* Бал м; Вíчѣ *ра^аметли* Сáлчó Б м, *ра^аметли* Цемáила Заб м, *ра^аметли* За м Каћ м Сел м; *улевли* чáрапе Ам; *чекркли* Ам.

Оваквих придева има сигурно више него што је забележено и наведено.

¹¹⁷⁹ У Вука такође само *велики*, а тако и у Гор., Пих. Кол. 51, Тешић Љешт. 223 и др.

¹¹⁸⁰ Гор 667 (*исрѣћна*), Сишић Ободи 63, Станић Уск. I 150 (*срѣтан*, *срѣтањ*), Тешић Љешт. 208; Вупић Ејел. 47 и Љупић Пл. 88 *срѣтња* одн. *срѣтњо/срѣтње* (променом *ли* → *тв*), Пих. Кол. 102 *срѣћно* ("чешће") и *срѣтњо*, па и *срѣћан* и *срѣтањ*; Пеш. СК-Љ. 99 *срѣћан*. Вук упућује *срѣтан* на *срѣћан*.

е) У овоме се крају још увек може чути придев *једин* ('сам', 'самохран'): Отац ми б^ию постар^и и *једин* Ра. (Другога су, наравно, значења придеви *једини* Рад, један *једини* дан За, *поједини* Кал м Сј и сл.)

г) Потврђено је и Вуково *љубван* (занимљиво и семантички, и облички, и прозодијски):

Ласно ћемо ако бидемо поштени и ако бидемо *љубавни* један према другоме Ам.

г) Врло мало потврда имамо за деминутивна образовања: *мајешан* Ам (прилози: *маечко* Б м, *маешно* М м, *мено* Ра), *слабачак* Бал м.

д) Облички су занимљиви и ови придеви:

Остала ми сна *брѣменѣм* Радиј;

глупѣв Буч (обичније *глуп*); како му је (хлебу) ватра *гдна* Бј; *грк* Ам Сел^ь м, *грка* Рад Радиј Сел^ь м;

ддмишљан ч^ича Ра; *друговачи* ч^овек Др м / *дружчи* Др м (исп. и прилог *дружчије* Ам ДС м Жив З Ка^ћ м Куч Ра Сел^ь, *дружчије* Х м);

имушан Бал м;

... га отац *кукавски* ('кукавички?') Др;

стрмо брдо Г м / *стрмовито* Сел^ь.

с. О компаративу, суперлативу и сложеницама са по-

576. Компаратив придева и прилога твори се у највећем броју случајева као и у књижевном језику, што показују бројни примери типа:

б^ељи Сел^ь, *б^еље* Ра, *бр^же* Чи м, *глуп^ље* Сел^ь, *л^дш^ве* Гр Х п/м (: *ласно* Ам Гр Ра Х п/м), *м^ла^ћи* Бј Буч, за *м^ла^ће* М м, *с^ве^љи* Сел^ь, *ч^еш^ће* Куч; *б^ли^жа* Бал м, *б^ли^жи* Бј, *ж^еш^ћи* Буч, *кр^ћи* Ра, *н^иж^и* Б м, *н^иж^е* З, *ш^ир^и* Ам Радиј Сел^ь и сл.;

ва^жни Рад, *ва^жније* Ра, *културни* Рад Сел^ь м, *л^дши* За, *могућни* ДС м Ра, *ра^ћатни* Кал м, *ср^етни* Др, *стар^и* ДБ Др ДС м За ЗТ Јаб Кос м Ра, *стар^ија* З м Ра, *стар^ије* Граб, *стар^ијега* ДБ, *стар^ију* Бј, *ур^едни* Кал м итд.;

л^дкши Гр Жив Сел^ь, *л^дкш^е* Ам За м, *м^екши* Рад Сел^ь;

б^ољи Ам Јаб Рут Сел^ь, *б^оље* Бал м Чи м итд.

577. Постоје, ипак, компаративни облици које треба посебно поменути.

а) Поред облика типа *већи* употребљава се као компаратив придева *велики* врло често и суплетивни облик *виши*:

па онамо један казан *виши* н^о д^но буре Б м; порез дупло *виши* н^о л^{ан}и Буч; Помало пастрмки онија малија има, б^огами *вишија* слабо Г

м; данас *виши* мајстор него прије Др; Тамо није се не купи *виши* св^нјет ко на Бјеловинама За м; *Виши* су Бугари Србима били непријатељи но Мадари За м; Пантим ја *виши* сн^нјег и пантим ја веће з^нме Зав м; Ту *насу*, та^нмином тол^нку, мању-*вишу* море, наспу воде Кос м; *вишу* пољу М м;

највиши сирма^н Б м; плату *највишу* Бук; Ном^на-д^нлази^но уз *највишу* к^ншу Буч; Нама е Бајрам *највиши* светац што пост^нмо З м; кад биде *највиша* г^нжа ЗТ; И ^нвече, кад је *највише* весеље б^нло, та^нј су нам избили партизани Јаб; *Највиша* је д^нвница б^нла мин^неру дванаес^н д^ннара М м; То ти је *највиша* фамилија — Божковићи Рад; П^на^неник *највишу* плату ^нмо седамдесет^н банк^н Сј м; са *највишом* ср^ном Чи м.

Много је ређе, али не, као у неким црногорским говорима¹¹⁸¹, и непознато *в^ни* Сел^н, *в^не* з^нме Зав м. Овај је облик својствен севернијим говорима¹¹⁸².

b) Компаратив придева *висок* има више ликова, међу којима је и стандардно *виши*:

виши Г м Јаб Сел^н м, *виша* Бук ЗТ, у *вишем* брду ЗТ;

виш^на Сел^н, *највише* то брдо Рад;

висо^нчи За, *висо^нчи^н* Г м;

висо^нки^н Сел^н, *висо^нки^н* Зав м¹¹⁸³.

c) Наставак *-ши* бележимо не само у наведеноме *високиши* и компаративу придева *лак*, *лијеп* и *мек* него и у неких других придева (и од њих изведених прилога):

здрв^нши в^нзду^н Др м, Укусни^н б^нло и *здрв^нши* је на^нод б^но З м, Н^нј су *здрв^нши* плу^на но т^нја З м, само е *здрв^нше* б^нло Ка^н м; *сл^нши* т^нрен Куч, *сл^нши* Сел^н, *п^нсл^нши* Зав м; Т^не ни^н је пр^нкоп, *сл^нше* ^нсп^нје Зав м.¹¹⁸⁴

Судећи по акценту, није немогућно да у *здрв^нши* и *сл^нши* имамо удвојен компаративни наставак, тј. *-ши* и *-ији* (→ *и*), као у *такши^н* Ра,

¹¹⁸¹ За однос *велик(и)-виши* исп. Вуш. ДИХ 50 ("никада већ^н"), Пиж. Кол. 147, Пеш. СК-Јб. 160 ("већи се не употребљава"), Лутин^н Бјел. 85. У Бијелом Пољу је изгледа познато и *већи*: "Поремећено је и значење виши и већи — по некад [разред М.Н.] се употребљава један облик за оба значења" (Сек. БП 170). У Црмн. "*виши* значи 'већи'" (Мил. Црмн. 422).

¹¹⁸² Од јек. говора исп. Гор. 677, С^ни^ни^н Обад^ни 76 и Теш^ни^н Љешт. 223.

¹¹⁸³ За *виш^нчи* исп. Гор. 677, Иви^ни^н Бногр. 164, Ник. Мачва 267, Ник. Трши^ни 418, Пецо ГИХ 143, Рем. Шум. 283 (2х *висо^нчи^н*), Теш^ни^н Љешт. 223. За *виш^нчи* и *висо^нчи^н* (или фонетски сл.) исп. Ник. Колуб. 49, а за *висо^нчи^н* и *виши* Вуковић П-Др. 34, Вуш. ДИХ 50, С^ни^ни^н Обад^ни 76. За *висо^нчи* исп. Мил. Црмн. 422, Пеш. СК-Јб. 160, Пиж. Кол. 147, Стеван. ИцД 79, Лутин^н Бјел. 85, а за *висо^нкиши* Барј. НП-Сј. 95.

¹¹⁸⁴ Овај се наставак јавља у источном и јужном суседству у много већем броју компаративних облика придева (Барј. НП-Сј. 95, Сек. БП 170), а посебно је распрострањен у коовско-ресавским дијалекту (Иви^ни^н Шток. 237).

Ра, што се спорадично чује поред *тѣкшѣ* Ам, *тѣкшѣ* Сель, тѣј родбѣни *тѣкшѣ* дѣрове Кос м, *тѣкшѣ* нѣшто Г м.

е) Претходну претпоставку подупиру и два компаративна облика придева *лијеп* и прилога *лијепо*: *лѣпшиѣ* Сј м, *лѣпшиѣ* Сј м, али тај акц. бележимо и у *лѣпшѣ* Ам, *лѣвшѣ* Ам.

Обичније је, ипак: *лѣпшиѣ* Јаб Сель, *лѣпшѣ* Ам, *лѣвшѣ* Ра, *лѣпшѣ* Ам Јаб.

е) Удвојен компаративни наставак бележимо и у *тѣкшѣ* је била зѣма М м (али *тѣжѣ* Заб м) и нѣђе е *тѣшѣ* вода Гр.

Појава двострукога компаративног наставка подсећа на облике при- својног придева типа *мужевлев*, *синовлев*, који нису забележени у говорима СП.

ф) Неколико карактеристичних компаративних (и суперлативних) облика придева и прилога наводимо азбучним редом:

д а л е к (о): *дѣлѣ* Бј, *дѣлѣ* Бал м Бук Гр ДБ За Кал м Каћ м Кос М м Ра Рут Сј Чи м, *најдалѣ* Г м, *пѣдалѣ* Х м /

дѣлѣ Ам Г м ДС м Жив м За, *најдѣлѣ* Зав м, *пѣдѣлѣ* Б м;

д у г (о), д у г а ч а к (д у г а ч к о): *дѣжа* Ам, *дѣжѣ* Гр Ра, *најдѣжѣ* Јаб /

дѣлѣ Кос м Сель, *дѣлѣ* Ра, *дѣлѣ* Јаб, *дѣлѣ* Ра;

з а о (з л о): *гѣри* Бук, *гѣрега* Др, *од гѣре* Сель, *гѣре* М м, *најгѣру* Заб /

злѣ му бѣг нѣ дѣ Буч;

к а с н о: *каснѣ* Бј Гр За ЗТ Јаб Каћ м Куч Радиј, *каснѣ* З м /

каснѣ За м;

м а л и (м а л о): *мањѣ* Кал м Кос Сель Сј м Х, *мања* Гр Рут, *мањѣ* задруге ДБ, *мањѣ* Ам Бј З м Зав м ЗТ Јаб Каћ м Кос м Куч М м Ра Сј Х, *најмањѣ* З итд. /

најмѣнѣ ЗТ /

најмѣнѣ д^н ѣте За м,¹¹⁸⁵

ч и с т (о): *чѣстиѣ* Каћ м Кос м Сель м /

чѣшѣ Ра.

578. Као што се види из примера наведених у т. 25а и 226а одељка о прозодијским особинама (и неким овде наведеним), говори СП творе суперлатив као и књижевни језик. Отуда овде наводимо само неколико карактеристичних примера:

¹¹⁸⁵ Сви ови облици наводе се у Тешић Љешт. 224. Комп. *мѣлѣ* бележили смо и сами у неким селима западно од Ужица, нпр. у Кремнима.

најближњи Ам Буч, *најближњу* Ра;

најглавни Зав м, *отален* им је *најглавније* племе За;

најгорњи Кос, *најдоња* кућа Кал м;

најдужи *дужан* ('најквалитетнији') Рут;

најпоследње Куч, *најпотљени* Кос м, *најпошљени* дан Кос м;

најсвојатији ('најпречи') Сел.

Суперлативни облик има и редни број *први*: *Најпрви* поче бацат земљу Бал м, *Добоше најпрви* код мог оца З м, Они су *најпрви* доселили овде Зав м, *Најпрви* сам ето от шесет илјада наше војске... Кос, *најпрви* Кос м, *менѐ најпрвог* Бук, Кућа прва, *најпрва* кад је побегла... Г м, *најпрво* Ам, Шћерка ми је *најпрво* д^нете била Каћ м.

Плеонастички суперлативи типа *најгорњи*, *најпрви* или сл. уноси ретки у народним говорима¹¹⁸⁶.

579. У некима од наведених примера позитив задржава свој акценат, спорадично чак и када је силазне интонације (в. т. 25а), што значи да предметак *нај-* није ни у тој позицији сасвим срастао с обликом позитива. Слична је ситуација и с предметком *по-*, који може стајати уз облике сва три ступња поређења, а забележен је изнимно и уз им. *сиромаш*: *Посиромаш* б^но ја Жињ (истакнута је, у ствари, само придевска значењска компонента 'сиромашан').

а) Уз основни облик придева и прилога, позитив, тај предметак најчешће даје сложеном придеву значење 'у приличној мери', 'прилично', 'доста':

пдоелика ћца Каћ м, *поголем* Кал м, *Мс* имб е, *пдоелем* мс Гр, Бијаше Лјам *пдоелем* Чи м, б^нјело, *пдолемо* За м, *пдоуста* клџка Кос, *пдодраво* је то било Кос м, Имала сам једну *пдмлу* снау Радиј, једна жена *пдкрупна*, имала је ћце *пдооста* Др, Иманце ми *пдм^нјено* Ам, *остаде* ми *пдмала* Ра, *пдмалу* бијаше Жив, *пдмалу* Кал м, били *пдсиромашни* Ам, ћца *поситна* Ам, *пдскуп* Каћ м, један *пдстар*, а један млад (париник) ДС м, све *пдфбе* *потанке* Кос, бидѐ *поцрна*, али бидѐ л^нјпа (погача) Ам, Море, *пдширок* је Увац Рут;

поблизу За м, Двоица иду *поблизу*, а један изосто Кос, Они отишли *подолеко* Буч, *подолеко* Кос м Куч Сел, *пдооста* Др Ра Рут, *пдоости* Сел м, *подубоко* Жињ, Б^но сам туне *пдоуго* Рут, *пдоауго* Жив м, *Пдјестино* узели неке *орнице* М м, Мени, право да ти кажем, *пднезгодно* данас Ам.

Исп. и: Валај ће тешко ишћекат ко наше године, *пдодраво* Г м, Ја, *обгами*, не знам *пдодраво* М м, где овај прилог значи 'сигурно'.

б) Извесну неосдређеност и некатегоричност уноси морфема *по-* у компаративне и суперлативне облике:

¹¹⁸⁶ Исп., нпр., Окука Рама 106, Петр. Б-К 102, Пиж. Кол. 148, Рем. Шум. 283 итд., дакле на широком штокавском простору.

Имб вако мало *пдвнше* ('повеће') имање За, Избегло е пуно овнја *пдднла* Б м, дршка *пддужа* Ам, *пддужа* в^нлк Кос м, *пдмлађа* је жѣнскја Ра, *днн пднжн* Б м, *днн пдстарн* — свѣ пдмрло Б м, *пдстарн* су лјуди Граб, свѣ фрбе потанке, *пдтањѣ* мјало Кос; — Закдљи нѣког ајвана *пдвнше* Гр, мало *пддаљѣ* ишли Х м, Кд е својатнннѣ, мало *пдднлѣ* га испратѣ За, *пдкдсннлѣ* Радиј, *пдслапшѣ* идѣ Зав м, за дбряду ддста, за нлбд *пдслапшѣ* Зав м;

пднјабољн Ам, Па бѣше Цемаил *пднјаближн* до мѣне Б м, *пднјастарн* је је плѣме Каћ м, Они су тамо *пднјастарн* Каћ м; — *пднјаближнѣ* Рад.

Мишљѣња дијалектолога о значѣннма оваквнх сложѣннца припнчно се разликују¹¹⁸⁷.

Говори СП спадају, иначе, међу оне у којнма су придевске и приложке сложѣннце са *по-* најфреквентнннѣ. То потврђује и *по-* уз прилог који нннн придевскога порекла: *пдпрнлѣ* Зав м.

БРОЈЕВИ

580. Број *јѣдан* и реднн бројѣвн имају замѣннчко-придевску промену, па су појѣднннн нннховн падежнн облици наведѣнн у прѣтходном одељку. Од осталнх бројѣва забѣлежѣнн су само ови деклнннннцнскн облици с посебннм падежннм наставком:

дат. ж. р. *двн/ѣма* Сѣл; *оба/двѣма* Жив Сј;

дат. збирннх бројѣва: нннма *двѣма* Ам; нек им је јѣдннко *оба/двѣма* Ам; И свѣ *чѣтворѣма* дн^ннѣ се по мјарамицу Каћ м.

Исп. осим тога и: *ѣто* тн тѣме *двѣме* ћѣцѣ Сј м.

Облицн датнва очували су се у овоме, као и у мнѣогнм другнм говорнма, управо стога што је то падеж који се најчѣшће јавља без прѣдлога, па је употреба посебнога падежног облика готово и јѣдннн начин да се исказѣ посебно падежно значѣње. Отуда у инстр. и лок. нмамо:

сд двн/ѣ мачугѣ Бал м, Ту је остала нѣгова жѣна *са нѣгове двн/ѣ* прнлѣ Јаб; дѣлазила ш чоѣком и *са двѣ* снна ДС м; — Мдја тѣтка *сју трн* снна пѣбјѣгла Кал м;

Нд двн/ѣ штѣке ишѣ Кал м.

Исп. и ген.: Внлѣ свѣ брдѣове *с тѣ двн/ѣ* карѣуле Рут; *с дѣ* странѣ Кос м.

Уместо посебнога облика бројѣва *дѣ* или *оба/оба/дѣ*, односно прѣдлога и општег облика тнх бројѣва, често се (уз им. које означавају особе) употребљава бројна именица на *-нца* у одговарајућем падежу. То је и јѣдан од разлога за изостанак посебннх падежннх облика у мушкоме роду.

¹¹⁸⁷ В. у Пецо ГИХ 146.

Но, ни по томе се говори СП не разликују од многих других¹¹⁸⁸, па делимично ни од стања у данашњем књижевном језику¹¹⁸⁹.

581. а) Основни бројеви од 1 до 10 немају, као ни већина других, никаквих морфолошких особености у говорима СП.

б) Бројеви од 11 до 19 гласе у новоштокавскоме говору доследно: *једднџс, двџнџс, трџнџс, четрџнџс, пџтнџс, шџснџс, седдмнџс, осдмнџс, девџтнџс*, тј. као у многим другим говорима, па и у колоквијалном говору многих образованих особа.

Морфолошки је најчешће тако и у прелазноме говору, али у два села бележимо и *дџднџс, трџднџс, пџтнџс/пџтнџс, шџснаџс*. (Потврде са терена в. у т. 319а одељка о вокализму.)

с) Бројеви '20' и '30' јављају се у три лика, од којих је стандардни најређи:

дџдџс Бј м З Кал м Сџ м Х м, *дџд/џс* Ам Бј м Бук Буч Г м Гр Др м ДС м За Зав м ЗТ Јаб Куч М м Ра Рад Радиј Рут Сј Х п/м; *трџдџс* Бук Гр Др З м За Јаб Кал м Кос м М м Рад Х;

дџдџдџс Ам Б м Бј м Бук Буч Гр ДБ Др З Зав м Јаб Кос п/м Куч М м Ра Рад Сџ м Сј м Х м; *трџдџс* Ам Б м Бј Буч ДБ З За Заб м Јаб Кос М м Ра Сџ м Х м; исп. и *дџдџдџстџ* Бј м; *дџдџдџст* Бук Гр Јаб Куч Рад Х; *трџдџдџст* Бј Бук Гр ДБ Жив м За Зав м Јаб Кал м Рад.

д) Бележимо чак четири облика броја '40', али је само један (*чџтрџс*) широко распрострањен и фреквентан:

чџтрџс Ам Бј м Бук Г м Гр ДС м Жив Жињ З Заб м Зав м Јаб Кал м Каћ м М м Ра Рад Радиј Сџ м Х; *чџтрџс* З Х; *чџтрџс* За м (исп. и *чџтрџсница* Ам);

чџтерџс Буч За Јаб;

чџтрџдџдџст Јаб Ра Сј м;

чџтрџдџст Х.

е) Број '60' гласи много чешће *шџсџст* Ам Бук Буч ДС м Жив З За м Зав м Јаб Кал м Кос м Куч М м Сџ м него *шџсџдџдџст* За м Рад.

582. а) Вишечлани основни бројеви типа '21' јављају се врло често с везником *и*, нпр. *дџдџдџс и дџдџ, дџсџдџдџст и трџи* и сл. (примере в. у т. 63 одељка о прозодичким особинама). Осим тога исп. и: *стџ гџдџнџ, стџ и јџдна* Гр, *млџлџн* и *дсџмсто* Радиј.

Ређи су примери типа *дџдџдџст пџт* Гр, *дџдџс пџт* Ам Буч, *дџсџс чџтири* Сј м, *дџдџс чџтири сџта* За м Кал м, *шџсџст шџс* Куч, *сџдџмдџдџст*

¹¹⁸⁸ В. Променљивост бројева 2-4 у штокавским говорима, НЈ XXII/1-2 (1976) 52-56. Иза, међутим, западнијих говора који имају комплетну парадигму (исп., нпр., Оука Рава 107).

¹¹⁸⁹ В. НЈ XXII/1-2 (1976).

пѣт Бј и сл., а исп. и *стѣ двѣдес* Бј м, *стѣ педѣсѣт* ѡгладѣ Радиј, *дѣјѣста педѣсѣт* мѣтѣра Радиј.

Могућне су и различите комбинације, нпр.: *стѣтину шѣсѣт* ѡ *дѣије* гѣдине Ам одн. *стѣтину* и *трѣдесѣт дѣвѣт* Кал м.

б) Код вишечланих редних бројева типа '21.' ситуација је управо обрнута: нешто су ређе синтагме с везником него без њега:

дѣдѣс прѣѣ нѣвѣмбра Буч, *дѣдѣс прѣѣ* Јаб, *дѣвѣз дрѣѣ* Х, *дѣдѣсѣт љѣртѣ* Јаб Х, *дѣвѣш љѣртѣ* З, *дѣдѣс пѣтѣ* Буч, *дѣвѣс пѣтѣ* Јаб, *дѣвѣс пѣтѣ* Бј м ДС м, *дѣвѣ-сѣдмѣ* Гр, *дѣвѣ-сѣдмѣ* З, *дѣдѣс сѣдмѣ* Ра, *дѣдѣсѣт сѣдмѣ* Бук, *дѣвѣс ѡсмѣ* Х м, *дѣвѣс ѡсмѣ* М м, *дѣвѣс³ дѣвѣтѣ* Јаб, *дѣдѣс³ дѣвѣтѣ* Куч Ра, *трѣвѣс прѣѣ* дѣн Х м, *трѣдесѣт прѣѣ* Јаб, *трѣвѣз дрѣѣ* гѣдѣште Х, *трѣвѣс пѣтѣ* Бук, *љѣтрѣс прѣѣ* Др Зав м, *љѣтрѣш љѣртѣ* Жињ, *љѣтрѣш љѣртѣ* Х, *љѣтрѣдѣсѣт пѣтѣ* Ра, *љѣтрѣдѣсѣт пѣтѣ* Х, *љѣтрѣс шѣсѣтѣ* Кал м Рад, *љѣтрѣс ѡсмѣ* Јаб, *љѣтрѣс ѡсмѣ* Х, *пѣдѣсѣт прѣѣ* М м, *шѣсѣ-дрѣѣ* Ам, *шѣсѣт пѣтѣ* З, *шѣсѣт шѣсѣтѣ* Јаб, *шѣсѣ-сѣдмѣ* Жив, *шѣсѣ-сѣдмѣ* Кос м, *ѡсамдѣсѣ-дрѣѣ* ДС м, *ѡсамдѣсѣ-дрѣѣ* Б м, *ѡсамдѣсѣт-шѣсѣтѣ* Куч, *дѣвѣдѣсѣ-шѣсѣтѣ* Кос итд.;

трѣдесѣт и *љѣртѣ* Бук, *трѣдесѣт* и *пѣтѣ* Зав м, *трѣдесѣт* и *шѣсѣтѣ* Зав м, *трѣдесѣт* и *ѡсмѣ* Гр, *љѣтрѣдѣсѣт* ѡ *пѣтѣ* Јаб, *пѣдѣсѣт* и *дрѣѣ* М м, *пѣдѣсѣт* ѡ *сѣдмѣ* Каћ м, *шѣсѣт* и *трѣѣ* М м, *шѣсѣт* и *љѣртѣ* М м, *сѣдамдѣсѣт* ѡ *ѡсмѣ* За м и сл.

583. а) Говори се *дѣјѣста* Ам Бук За м Јаб Каћ м М м Ра Радиј Чи м, *трѣста* Бук Гр ДС м За м Кал м Каћ м М м, што значи да нису засведочени облици на -ѡ одн. -и.

б) Паралелна употреба броја *сто* и бројне им. *стѣтина* огледа се и у паралелизму сложеница са -*сто* и синтагми са *стѣтина*, нпр. *пѣстѣ* Бј м, *пѣсто* М м, *шѣстѣ* Ра, *ѡсамсто* Радиј, *дѣвѣстѣ* Заб м и сл. / *пѣ-стѣтинѣ* Бј м, *шѣ-стѣтинѣ* Сѣљ, *ѡсам стѣтинѣ* Сѣљ итд.

584. Нешто је чешће *ѡбадѣвѣ* и сл. него *ѡба* и сл.:

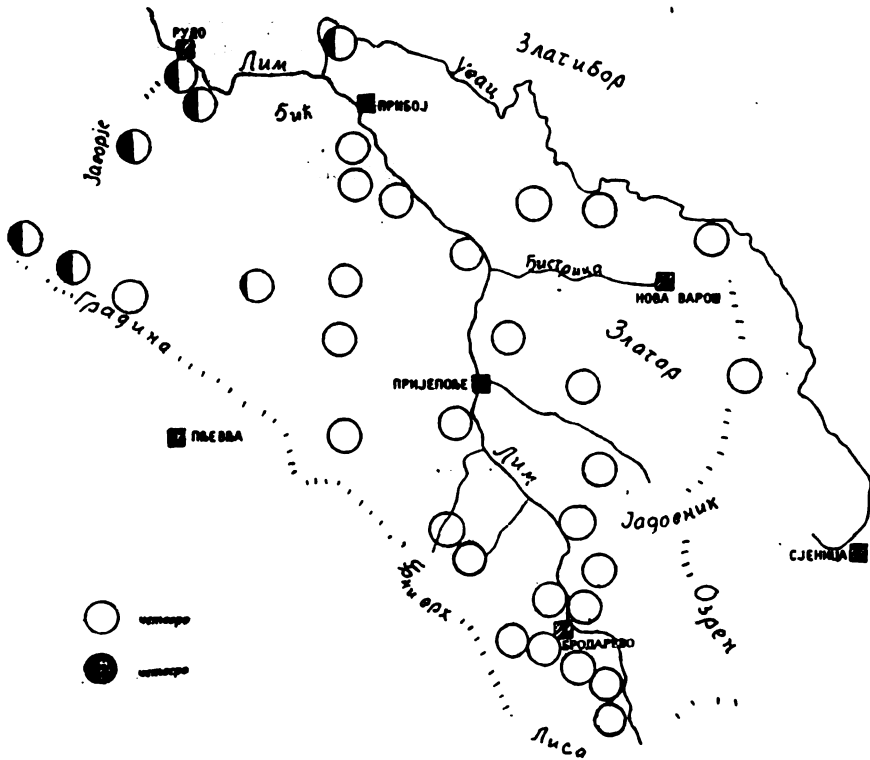
ѡбадѣвѣ Ам Гр Граб ДС м Жив Зав м Јаб Кал м Кос М м Радиј Сј п/м, *ѡбадѣвѣје* Ам Б м Г м Др Жив Кос п/м М м Ра, *ѡбадѣвѣје* Ам Бј м Граб Јаб Каћ м Ра Рад Сѣљ Х, *ѡбадѣвѣја* Ам (исп. и *ѡбадѣвѣица* Гр);

ѡба Ам Буч За п/м Ра Х м, *ѡбје* Буч Др Ра Сј м.

585. Једна стара и маркантна фонетско-морфолошка изоглоса — двојство суфикса -*ѡро/-ѡро* у збирних бројева и -*ѡрица/-ѡрица* у одговарајућих бројних именица — раздваја србијанско Полимље на два неједнака дела: у јужном, источном и централном делу употребљавају се само облици на -*ѡро*, -*ѡрица*, а у релативно уском појасу на крајњем северозападу (нека прибојска села) и облици на -*ѡро*, -*ѡрица*:

а) *љѣтѡро* Ам Буч ДС м Жињ ЗТ Кал м Каћ м Куч М м Ра Радиј Х м, *љѣтѡро* Др Јаб Каћ м Кос м Рад Сѣљ, *пѣтѡро* Ам ДБ Др Каћ м Куч М м Радиј Х м, *пѣтѡро* Ам Др Јаб Кал м Кос м Радиј, *шѣстѡро* Г

м Др Јаб Кал м М м Радиј Х, шесторо Ам Др Кал м Каћ м Куч М м Селъ м, седморо ДБ Др З м Јаб Каћ м Кос м Куч Х м, седморо Ам Др Каћ м Кос, седморе Кос, осморо ДБ З Зав м Куч Ра, осморо Ам Јаб Селъ, деветоро ДБ Др Куч, деветоро Др м Јаб Радиј, десеторо Гр Др Јаб М м Ра, десеторо Ам Селъ, једанаесторо Х м, једнаесторо Радиј, двајнаесторо Г м З Зав м, петнаесторо Јаб, двајдесторо Ра, двајес четворо Др, двадес и петоро Ам, двадес и петоро Јаб, двајдес и шесторо Ам, тридесторо Јаб;

Карта бр. 11: Облик збирних бројева

четворица З м Јаб Х п/м Чи м, четворица Ам Бал м Др п/м ДС м Кос п/м Селъ, четворица М м, четворица М м Радиј, четворицу Јаб Кал м Чи м, четворицу Гр Др м Ра Селъ м, петорица Чи м, петорица Др Кос, петорица Кос М м, петорица Х м, петорица Кос, петорицу Кос м Селъ м, шесторици Кос, шесторицу Рут, седморицу Кал м, седморица Гр, осморица Каћ м, деветорица Каћ м, двајнаесторица Ам;

b) *пѣтеро* Ра Сј, *шѣстеро* Жив м Ра, *сѣдмеро* Буч За м Ра, *осмеро* Сј м, *дѣвѣтеро* Ра, *дѣсѣтеро* За п/м Ра, *дѣвѣдѣстеро* Буч;

четвѣрица Бук Заб м, *петѣрица* За м Заб м Сј м, *осмѣрицу* Жив м.

Готово у свим овим селима белажимо и облике на *-оро*, *-орица*, у Ра врло често.

Изоглоса *-еро/-оро* одн. *-ерица/-орица* пружа се, приближно, херцеговачко-црногорским, босанско-црногорским и босанско-србијанским граничним подручјем (али најчешће не и самом границом)¹¹⁹⁰. У граничним херцеговачко-босанским пределима имамо или претежно *-еро*¹¹⁹¹ или само тај суфикс¹¹⁹². На црногорско-србијанској страни јављају се такви облици у Вушовићевим говорима ("већином... у западној области овог дијалекта")¹¹⁹³, у Пиви и Дробњаку (изгледа равноправно са онима на *-оро*)¹¹⁹⁴, у околини Прибоја (паралелно са *-оро*) и у срб. Подрињу северно од Љубовије¹¹⁹⁵. Јужно од Љубовије, тачније у Љештанском, имамо, међутим, само *пѣторо*, *петѣрица* и сл.¹¹⁹⁶

586. а) Као и у стандардном језику, јавља се уз бројеве 2-4 (и уз вишечлане бројеве са 2-4) бројна конструкција:

дѣд брѣта Ам, *дѣд сѣна* Др Каћ м, *дѣд-трѣ дрѣга* Каћ м, *трѣ брѣта* Зав м, *трѣ Нѣмѣца* Бук, *трѣ сѣна* Каћ м, *чѣтири брѣта* За м ЗТ, *чѣтири љѣѣра* Радиј, *чѣтири сѣна* Радиј; *дѣдѣс чѣтири сѣта* За м Кал м; *трѣ-чѣтири чѣче* Ра; *чѣтири жѣнскѣ* Селъ и сл.

Уз остале основне бројеве имамо, наравно, ген. пл.:

пѣтѣ брѣта Ам Рад Селъ, *пѣ-брѣта* Бук, *пѣт иг брѣта* Буч, *пѣт их је брѣта* ДБ, *пѣ-шѣсѣ брѣта* Рад, *шѣз брѣта* Буч, *сѣдам брѣта* Радиј, *дѣвѣ-брѣта* Јаб итд. (наведене су конструкције само с једном им. — *брѣта*).

b) У вези са употребом збирних бројева указујемо прво на карактеристичне објекатске конструкције с им. у ген. пл.:

Дѣвѣо слѣгу и дѣѣ коњѣ За м, *дѣѣ коњѣ* Кал м Куч, *Увѣди дѣѣ коњѣ* Селъ м, *Уфѣтѣмо пѣтѣ по дѣѣ коњѣ* Зав м, *Турѣ нѣти*, *дѣѣ нѣта* Селъ

¹¹⁹⁰ За прилике у херцеговачко-црногорском граничном подручју исп. карту 1. у чланку М. Пешикана *Стање проучавања црногорске говорне зоне и даљи задаци*, ЗМСФЈ XIII/1 (1970) 190, табелу и карту бр. 2 у чланку А. Пеце *Прилог проучавању прелазних говора*, Радови АНУБиХ LXX (1981).

¹¹⁹¹ Исп. Пецо ГИХ 37 и, нешто дубље у унутрашности Босне, Рем. Клавањ 109 (чешће *-еро* него *-оро*).

¹¹⁹² Исп. Симић Обади 78 и Тук. ГЦ 249.

¹¹⁹³ Вуш. ДИХ 65.

¹¹⁹⁴ Вуковић П-Др. 20.

¹¹⁹⁵ Исп. Тешић Узв. 179: "Суфикс *-еро* је далеко обичнији од *-оро*"; Ник. Тршић 419 (паралелно са *-оро*).

¹¹⁹⁶ Тешић Љешт. 225.

м, *додје садња Х*, *трдје кња Ам*.¹¹⁹⁷

Бележимо, ипак, и *додје чарапе М м*, тј. бројни придев уз им. која означава пар.

с) Конструкцију *сг. збирног броја + ген. пл.* имамо најчешће и у случају када је им. *pluralia tantum*:

Имам *додје кња Радиј*, по *трдје-четворо кња М м*, Гаражу има́м за *шесторо кња Радиј*, *Десеторо кња срѣтосмо М м*.

Исп., ипак, *дбадоја кња Ам*, *седморѣ пантоле Кос*¹¹⁹⁸ и *Имају дѣде Тѣце*: Црквѣнѣ Тѣце и *Забрњѣ Тѣце ЗТ* (где је вероватно случајно употребљен ак. уместо ном.) — са бр. придевом.

Конструкција типа *додје кња је* "особина црногорских говора, и према простирању у источнохерцег. може се закључити да је ту она допрла из тих говора. Дубље у Херцеговини немамо оваквог слагања, а тога нема ни у централнохерцеговачком"¹¹⁹⁹.

Напомињемо да је та особина непозната и оближњим севернијим говорима, горобилском и лештанском¹²⁰⁰, али је засведочена у околини Кладња¹²⁰¹.

д) Збирни бројеви се употребљавају и у конструкцијама с ген. пл. им. *говеда (четворо гдѣди Кос м, дѣветоро гдѣди Куч, петнѣсторо гдѣди ЗТ, седмнѣсторо гдѣди Сѣљ м)*, уз ген. сг. збирних им. на *-а* (нпр. *дво(л)ѣ љѣце*, т. 503), уз ген. пл. (ређе сг.) збирних им. на *-ад* (и онда када оне означавају ствари, нпр. *пд двоѣ дрѣвѣди М м, трдѣ дрѣвѣди За, трдје дрѣвѣди Радиј*).

Уз ген. сг. им. *браћа* готово је редовна бројна им. на *-ица*, али је једанпут забележен и основни број: *пѣд брдѣ*¹²⁰² Бј, а једанпут и *шѣз брдѣ М м* (в. т. 503).

587. За означавање $1/2$ употребљава се чешће бројни прилог *по* (никада "пол) него *пола*:

пѣ годинаѣ Бал м Др Кос м Сј м Чи м, пѣ дѣна Ра, по пѣ динара Рут, пѣ дрѣвѣ За, пѣ кила Куч Сѣљ м Х м, пѣ километра Зав м, пѣ кућѣ Сѣљ м, дѣ пѣ лѣѣа Жињ, по пѣ љѣба Кос, пѣ метра Бал м, пѣ ноћи Ра, на пѣ пута Каћ м, пѣ цака Сј; два ѣ пѣ грѣша Рут, два ѣ пѣ милиѣна Радиј, два ѣ пѣ саѣтата Зав м, два метра ѣ пѣ Бал м, двѣ године ѣ пѣ З, ѣктар

¹¹⁹⁷ В. сличне примере у Пецо ГИХ 149, као и *додје одѣдѣ* у суседноме плѣвалском говору (Ћушић Пл. 93).

¹¹⁹⁸ Бележимо и: *Узѣн јѣдне пантѣле Б м*.

¹¹⁹⁹ Пецо ГИХ 149.

¹²⁰⁰ Гор. 679 *пѣторѣ панталѣне, пѣтора кња*; Тешић Љѣшт. 225 *пѣторѣ панталѣне*. Исп. и Ћук. ПЦ 249 *пѣтора кња*, Ник. Тришић 419 *пѣторѣ/пѣтере одѣ*, Симић Осадн 78 *трѣја кња*.

¹²⁰¹ Рем. Кладњѣ 129 *пѣтере одѣ / пѣторѣ одѣ* и сл.

¹²⁰² Исп. *шѣз одѣ, пѣт брдѣ* и сл. у Рем. Шум. 299.

й пѡ Радиј, мѣтар й пѡ Буч, мјѣсѣц й пѡ данѣ Кос, сѣт й пѡ Буч З, шѣс й пѡ Х м итд.;

пѡла данѣ ЗТ Х, пѡла нѡћи ЗТ; пѡла гѡдинѣ данѣ ДБ, уграбѣш пѡла Увца Рут, Узѣла ми пѡла бѣбовинѣ Г м; пѡла наѡма Заб м и сл.

558. а) Говори се:

јѣдѡнпѡт Зав м, дѡдпѡт Бал м Г м Гр Др Куч Радиј, дѡдпѡт З м, трѡпѡт Буч Др м За Кос м Куч Сѣљ Сј м; трѡпѡт Х м;

дѡдпѡта Гр; дѡдпѡта Кал м, трѡпѡта Ам ЗТ; трѡпѡте Кос м;

Йшѡ сам јѣдан пѡт Јаб, Јѣдан пѡт жѡтѣ сн¹²⁰³ ѣг кад је пѡнѡ М м, Дѡд пѡт йшѡ у ѡрмију и свѣ га враћали Др, Дѡд пѡт сам йшла лекѡру З, Бѡци трѡ пѡт ѡс кућу За, трѡ пѡт Бј Каћ м Х м, па цѡцну дѡд-трѡ пѡт Кос, дѡд-трѡ пѡт Гр.

Иако ни сложенице са -пѡта (као и сасвим нетипично трѡпѡте) нису у складу с књижевнѡјезичком нормѡм, јѡш су занимљивије синтагме попут јѣдан пѡт, дѡд пѡт и сл.¹²⁰³

б) Форма пѡта није забележена уз редне бројеве, већ само пѡт:

пѡвѡ пѡт Заб Чи м, дрѡвѡ пѡт Ам Јаб Рут Сѣљ Х м итд.

в) У значењу 'двапут' употребљава се, али ретко, и двѡш: јѣдно дѡдш ЗТ Куч.

г) Јѣданпѡт је знатно ређе од прилога јѣднѡм Ам Бук Буч Жињ Заб м Кос м Куч Ра Рад Радиј Х м Чи м, јѣднѡм Зав м (исп. и нилѣ¹²⁰³нѡм Др), као што је и прилог одјѣдѡнпѡт Ра, одјѣданпѡт Г м изгледа ређи од прилога одјѣднѡм Кал м Ра Рад.

Говори се, иначе, и јѣдѡнѡм Гр, Јѣдѡнѡм лекѡру йшла М м одн. одјѣдѡм (← од јѣдан мах) Г м, одјѣдѡм Каћ м.

д) Аналогијѡм према јѣднѡм јавља се, спорадично, и прилог трѡнѡм: Дѡвѡпут зафѡтиѡ. Трѡнѡм кад је бѣло, вѣчѣ ми: "Скѣни!". Трѡнѡм кад бѣ, нѣ даде ми, бѡгоми, да зафѡнѡм никѡко Бал м.

Напомена: Прилози из т. 587 и 588 неће бити наведени међу осталима у одељку "Прилози".

¹²⁰³ Говорећи о судбини неких сугласничких група, М. Симић наводи и јѣдѡнпѡт, али напомиње да је "чешће јѣдан пѡт" (Симић Обади 65).

ИЗ УПОТРЕБЕ ПАДЕЖНИХ ОБЛИКА

(Разликовање~неразликовање падежа места и падежа циља)

589. Овим радом није, због његове обимности, обухваћена употреба облика у говорима срб. Полимља, као ни друге синтаксичке особине. Ипак, једна појава у употреби падежних облика не може бити заобиђена: прво, због њеног значаја за унутрашњу диференцијацију овдашњих говора и, друго, због њеног значаја за диференцијацију југоисточних ијекавских говора уопште. Ради се о (не)разликовању падежа места (лок. одн. инстр.) и падежа циља (ак. с предл. *на*, *у* и др.)¹²⁰⁴.

У вези с наведеном особином може се подручје СП условно поделити на две неједнаке зоне.

590. У непосредној околини Пријепоља и низводно од овога града, с обе стране Лима, одн. на северу и северозападу, владају, по правилу, стандардни односи. То показују локативне одн. инструменталне синтагме у следећим реченицама:

а) Ам: *Ўзми двџ, оће да ти се штѣти на сунцу, Ја пџсловаџа по кући, Долазиџо ми је двџ што је у Бџограду, Ти доби бџлес вџћу него што си имала леџући у бџлици, Пџгинџ у рџту, Бџла у Сенџштима*; Бук: *На Кајмакчалџну ми џтац пџгинџ, Онџа сам џтџшџ да се зарџдџ кад је мџс на Тџри правџен, џ Црнџ Гџри, Слџџиџо сам у Бџџограду на мџру*; Буч: *Но џде због њџга што е у бџлици нџшта, Он бџџо у вџјци, Бџла у рџду*; Граб: *На брџу пџгину трџца Срба*; ДБ: *Он кџси у лџвади, Пџчџ леџб у пџкари*; Др: *Двџица Нџџмаџа пџгинула на тџм вџсу, Онџа дебџла што је у вџрџнџј мџрама, Наџш сам у јџднџј пџћини, џе смо џ бџли*; Жив: *Нџсам нџџе црџвџ вџдиџо на брџу, На Црнџм вџру кљџча, Бџли у крџљевџј вџрџди*; Жинџ: *Само јџднџм је вџдиџо на вџширу, Онџај бџџаше мџлџициџа у Зџостру*; За: *џду те дџнесџ водџ у крџваџчи, џ Црнџ Гџри имџа тџридџсџт куџа, џ Босни имџа тџридџс куџа, Нџџе српскџг војника бџло у Југослџвиџи м*; Заб м: *И мџ смо тџј на јџднџме брџу, џ злу крџви дџбро, Бџла у тџру*; ЗТ: *Он је свџ по нџроду нџшџ и по слџџби, Дрџали џвџџек дџста у рџду ка и у дџду*; Јаб: *Двџ су џна бџла на Јџбуци, јџдан бџџо у Тџџџџм Пџџу, На каџима нџџајџ џ Пљевџе, Тџмо су на Солџну нџџе настраџали, Свџ у Пџрџбоју, у Дџбра Стџвовиџа, узимали тџваре, Ја сам џтишџ у путџре; бџџо сам у путџриџма до рџта*; Кал м: *Пџгинуо џ џн на Лџму, Раџила џко мџла, по дџбру, жџла и плџстила, џ Бабиџама свџ Срби и џ Тоциџа, Ја сам бџџо у Пџрџбоју, Онџа војскџ слаџо е бџло, џзем у Пџрџџпољу и џ Пљевџима, На џине се џзџу у прџдџвџници нџвџе*; Кос: *Тџмо бџду на вџчџри м, Свџ двџ страџџара, свџџ на каџиџама, Мџни пџде на џм зџмџс на крџвџту леџући м, Онџ што*

¹²⁰⁴ Ово никако не значи да нема и других дијалектолошки занимљивих појава у употреби падежних облика. Поменимо само врло чџсте синтагме за + ген. у значењу намењене (нпр. за *оваца*, *врт* за *конопаџа* и сл.), чџсту (никако не и доследну) употребу предлога с у инстр. оруџа (типа *копа с мотикам*), све реџу употребу инстр. којим се означава узраст (типа *дџк сам бџма џџвојком*) итд.

су тамо по комшилуку, они ту ручају м, У Нарту народ по кафанам, У ђавинама газили, Наложи на огњиште да се не би у кући ватра угасила м, Изнесу јој жито у решету м, Она се окније туне у роду м, Чује се звбно у цркви; Куч: Радила сам по паљу и у кући, При ацици покљономе остало, Наћи у орту купуса, Скувамо га у луеу, у ц^члеху и у сапуку, Па ми један син погинуо у Немачкој, Дадну решето и у решету жито, Вође у Цурову има једна град^на; Ра: На Бићу куће горе, Бићо у ашаку не знам колко, Никаки у ндишј држави неће средити с^нена, сламе ко овј Врелџак, У једној кући живели смо неколико дана, У Сандраку нашем није то било; Раг: Још док си на коњу, ни си сјао, донесу ти жито, Једноме жездесет овце, у ноћ, у пору заклали; Рут: Сретен Бошњак бићо на кардми, на Сенштима, Аскери поватали бродове на Уоцу, Василија, еве аскра горе у кући, Нешта запуца у паутњаку, Бићо је правио опанке у Бегина ану, у Рутошима; Сел: Једна је била у Жупи м, Ка-смо били у Пр^члепову код онога Мика у кафани..., Три сјна...ни један у кући није; Чи м: У Грабовици ош што су били, Кад, Язбије ти Нацимуртовић Нуснија, бићо пандур у општину, Онда сам ја бићо у Плевљима, Двије куће биле Нацимуртовића, је^на била у Прибоју, је^на прешла вамо на овј крај, У Бањи биво по десетини, бићо у Рачи, Ја сам бићо у школи одборник итд;

Нема старјешине међу њима Граб, Л^нјева кућа, у дочку, под Бићом Граб, На Бићу куће горе, под Бићом Ра, Туре је на коња ту прет кућам Кос м, Фе Сретен? Еве га у крузу под кућам Рут, пред затвором нас свучу Јаб итд.

б) У неким од наведених села могу се у оваквим случајевима јавити и акузативне синтагме с предлозима, али, осим у Селашници, сасвим ретко:

Њдзи је била свјга у Вранеша Ам, Ја била овди у једну собу горе Ам, Онда били у Плевље Буч, Стално је војска била у припрему Буч, Бићо на море тамо Др м, Да сам бићо у Бава Луку, настрада би За м, Ондај онд опаримо у вршу одду и луе За, Овде горе на Јабланицу смо се заклели Јаб, Па ћемо да чашицу пијемо...и за здравље у дом домаћина Јаб, Ми остали тамо у Албанију Кал м, Пљетови би се пекли у неку црпљуу Кос м, У једну собу вечајају луци (ако софра биде), у друеу собу — тамо су жене Кос м, А у мде село ономо није имала ниједна турска кућа Куч, Осташе голи у гаће и кошуље Рут, На светуга Илију били смо у Вуприју (игра речи) Рут, Ка-смо били у Челице — дефект Чи м, Знаш колика су (дрва) ка-догнаш на коња Сел м, Били у шуму Сел м, То смо ц^чледили, тукли и ку^вали подгле у казане Сел м, Најури у ону фруну ис куће, а у собу се тамо грије она фруна Сел м, Вамо је се носило блје ваљине него што је тамо у Нуриће Сел м;

Је^на кућа била ево горекан, под пут Чи м.

Напомињемо и ово: 1° За употребу лок., а поготову инстр., наведен је само део забележених примера (па опет их је пуно), за употребу ак. готово сви. 2° У овом другом случају највише је примера из Селашнице

(и сви су из говора Муслимана). Део разлога за то лежи у чињеници да се Селашница налази већ нешто јужније (тачније: југозападно) од Пријепоља, а део у томе што су неки примери забележени у говору једне старице рођене у оближњем Каћеву (у коме су такве синтагме још обичније). 3° Није искључено да су неки од примера наведених у т. б чисти хапакси, али се то не може доказати.

591. а) У селима јужно и југоисточно од Пријепоља дошло је, пре свега у говору Муслимана и говору новијих досељеника (Срба) из Црне Горе, до неутрализације разлике у употреби падежа места (лок. одн. инстр.) и падежа циља (ак.), и то тако што се и у првом случају употребљава ак. с одговарајућим предлозима (најчешће *на* и *у*). Навешћемо прво примере из новоштокаскога, а потом и из прелазнога говора:

Бал м: *На сјено се врџло*, Плаката била на *дирек*, Ја^б на *коња* оздобљена, Кудили мене да *имам* гучу на *леђа*, Рђен ту у *Балџе*, У *Балџе* ми је *ћед* *ћеди*о, Била караула, била јена у *Бродарево*, Била *Ајна*, Везирина свекрва, у *Бродарево*, Ја *би*о у *кућу*, Са-су у *Мрдке*, вршу,... Како си *би*о у *најам*, Он је *би*о у *Немачку*, Је ли *им*о *ћу*ло *Кашин* у *Пријепоље*?

Има ли, каже, *врани*оца међу *дв*е *села*ке?, *Под* *Б*и^ло *П*о^ле смо *би*ли;

Бј: Народ је *би*о у *жицу* у *Бродарево* м, *Он*да се *с*к^ува *о*на *пре*ђа у *ле*је, *С*векрва *из*несе *с*јто и у *с*јто *жито*, *Би*ли у *Обирде*, *С*ватови *до*шли, *ја* *би*ла у *о*бу *др*угу, *В*јенчали се у *ц*ркву, *Би*ли у *Вранеш* *м*ј *к*упили;

Гр: *П*осле *на*лупамо на *р*и^леку, *с*в^е *п*р^ак^лачама *на*лупамо, *Н*ај^бо^ле су ме *Т*урци у *Бродарево* *сп*асили, *И*маш у *Велику* *Ж*упу, *д*о^ле *к*от *п*илане, *П*ослије се *с*л^оми^о у *п*о^ле с *к*о^нја, *И* *ћ*е^вј^ке су *т*о у *с*ан^дуке *н*осиле, *В*о^ће *б*аше *ћ*м^рб *ћ*дан у *с*ело;

ДС м: *Би*ли смо на *Ј*елову *Г*ору, *Ћ*уприја *би*ла *нач*ињена на *к*амење, *Н*а *Ц*рну *ст*и^лену *ка*д *би*смо, *о*кр^ен^усмо се, *Н*а *ј*едно *м*есто, у *ј*едну *в*арош, *з*аставили нас, *П*артизани *нач*ињели *г*оре у *ш*уму... на *о*ну *ст*и^лену *нач*ињели (*ћ*уприју), *Н*еколка *ч*о^ека су *т*уне у *В*одице *п*огинула, У *Г*д^{ст}у^њ *н*о^ћили, *О*ст^о сам *би*о у *д*оп^уку, *О*ни *з*а *д*е^ћи^ште *ћ*еду, у *ј*едну *м*алу *к*у^лицу, *Ј*а сам *би*о, *з*наш, у *п*о^адину, *И*мала у *П*ри^лепо^ле *с*р^ес^ка *к*о^мора, *П*а на *о*ни *в*елики *м*ес у *П*ри^лепо^ле (*д*руги *ни*је *ни* *ћ*м^о) *с*к^ло^ни^мо се, *П*а *н*о *б*а *б*а^бе, *ја* у *с*о^по^нич^ко *О*со^ле *з*а *ј*а^зи^м *п*ото^к, *П*о^купи у *С*еницу *ј*едно *д*в^е *ћ*и^ладе, *т*ри, *љ*уд^я, *п*а *с*в^е *п*ј^еши^це *д*о у *К*осовску *М*итровицу, *В*о^ће *ј*о^пет у *д*о^в *н*аше *с*ело, и у *Г*ор^ње *С*тр^дњани, *с*л^ожили су се *би*ли *М*услимани и *С*рби, *Б*и^о сам *д*ва *п*ута у *Т*урску; *Ш*то се *б*о^ите, *м*ј *с*мо *н*а *с*у^о;

З: Он је *п*о^ги^но на *С*ут^јеску, *О*б^ј *п*л^ет^яво у *н*еку *б*о^ју, *Ј*едан *ћ*м^а *м*и (*с*ин) *д*иректор у *К*а^ће *т*а^мо, *в*о^ће *п*ре^ко *д*в^е *к*о^ре, *И*м^ам *с*а^на *ј*едно^га у *Л*о^ницу;

Зав м: *У*чи се *на* *т*о^дј *д*у^шек^л, *Б*о^гуми, *ј*есам *н*а *п*о^ле (*р*а^дила) *д*ок не *б*и *ћ*м^ала *ћ*е^це, *У*ч^ила се *на* *с*у^кно, *Ж*иви^о сам *с*а *ж*ен^ом у *н*е^го^у *к*у^лу,

Ја н^исам м^огла да ст^игнем, б^огуми, сем ^ово у ку^ћу, Тр^оица су нам (синова) у *Њемачку* и дв^ије сна^ге и дв^оје унуча^ди у *Њемачку*, Тамо ^он б^ио у *другу* *п^одруж^ницу*;

Ка^д м: Овце су нам б^иле на *г^рено*, Ф^ино нас пр^имили на *л^иваду*, Имади^ласмо тали^ланск^е на^ке перм^есе на *п^ушке*, Ба^бо, да вид^иш к^ој је н^арод н^акав на *стан^нцу* г^оре, Он је д^оље у *Језера*, К^оси^о в^азд^ан са ра^лметли Али^лом м^ои^лем и Ђ^амилом г^оре у *л^иваду*, Е т^амо су, у *Милошев Д^о*, б^огами, дв^оицу п^ојасом за^кл^али, Ј^а дес^е-д^ан^а ^ну б^ити у *пат^ро^лу*, Т^ри д^ана б^или и т^ри н^оћ^и у *с^ело*, И ^люна је у *С^еницу* б^ила ^лст^о, К^оја су ^лца м^ала б^ила у *с^обу*, У^легла и т^раж^лам у *д^епове* да за^па^лам;

Ради^ј: Во^ђе г^оре да ч^ек^ам ја на *једно м^јесто*, Ви^ше б^орб^е пров^ела него ^он^ај на *ф^ронт*, Он је ч^ак у *Београд* н^ега у^би^о, С^ила ј^ад^а ви^ђела у *нашу* *б^овшу* *о^пштицу* што е б^ила;

Х: И^ма т^у један ст^ар^и у *Бачиловину*, И^мали у *наше* им^ање.

Само су из Балића наведена два примера с акузативним синтагмама с предлозима *ме^ђу* и *п^од*, а из Д. Странани један с предл. *за*. У свима осталим имамо ак. синтагме с предлозима *на* и *у*.

Прелазни говор:

Б м: Један ка^зан. . . пасу^ла се ку^ћо на *м^есо*, Потешк^оће на *н^арод* б^иле, На десет^ина и н^осу на *нос^ила*, А у *Баре* н^ема, Б^еше д^елово^ђа у *Бродарево*, В^од^им се у *к^њиге* сад^т, пр^илик^ом, осамдес^е-д^руг^о, Е^то т^амо, у *т^е к^рше*, им^ало е и д^ивок^оза, Б^еше д^оста ц^рн С^ал^чо у *л^ице*, О^но им^ало Тали^лан^а у *п^артизане*, Б^ила у *с^аве-са* Т^урск^ом, . . . ^од^ва за^друга н^едат^на у *с^ело*, Па у *о^не* *Н^амзића* ку^ће б^ех^у Тали^лани;

Г м: Тр^оицу у *д^али^у* у^би^ше, У *Баре* им^ало Тали^лан^а, Један ми је (син) у *Б^иг^ло П^оље*, г^оре у *Т^итоград* рад^и, А да, н^ај т^и н^аш^и л^нјек у *з^ем^лу*, И^мо је један б^оје што е у *к^ућу* б^еди^о ^овога *В^ел^би^ле*, Не см^ијемо зан^опит у *к^ућу*, Један се д^еси^о у *т^у п^ланину* т^уне, М^огла ме је н^осит куд г^од^и б^оће у *р^уку* једна ж^ена, У *П^рл^есначе* г^орек^ан^а изв^ир^е, Б^ило само ^осам ку^ћа у *о^во с^ело*, О^ни су у *С^еницу* б^или, У *Ф^азловиће* она изв^ир^е (исп. и: *Т^е ја да н^оћ^им једну н^ој н^апоље*);

Али би в^оли^о да смо *п^рет* ку^ћу б^арем, Н^ема^м дв^ије м^от^ке *п^рет* ку^ћу, Т^урај р^учак да не б^еди^{мо} *о*вде *п^рет* ку^ћу;

З м: Ако им^аш в^олове, в^уч^еш на *в^олове*, Ј^а на *к^лу^се* д^ошла, М^ораш да ку^ћаш на *о^вњ^иште*, На *с^ела* се ма^лом н^осило св^е д^ими^ле, Један ст^ој на *с^ламу*, Н^ема б^оје ст^ари^ле ж^ен^е, н^ема у *ч^ит^ав* *З^аст^уп* сем н^е, Па, ^ето, ст^о г^од^ин^а ми п^иш^е у *к^њи^жицу*, У *о^ву* *к^мет^ал^у* (има), Ј^а са-м^орала да рад^им и у *к^ућу* и *н^апоље*, Ж^ив^лели у *П^авино П^оље*, И^сто в^ође б^иле у *с^ело*, Б^или у *Ш^аловиће*, г^оре у *Ц^рну Г^ору*;

М м: Б^ио на *б^олов^ање*, Н^исам б^ио на *Ј^аг^њила* н^ика^ко, О^ни су им^али з^во^на на *к^оња*, П^ог^оди с^ет^ичку ј^аму на *м^оре* да ископ^ам, Д^ва м^јес^еца, па п^осе смо на *рад* б^или, Ш^та н^е п^осе ако н^ема *у*ш^те^де, ако н^ема у *амбар*

и у своју кућу, Ашил је у болницу, Ја сам била вамо у Гђјковиће, За ово ћу лежат доживотно у затор, Бијо код Нрула у Иванград, По двије сђре су бивале у кућу, У Леквину бисмо ноћили, У Луке кад би се носили, У Матарђе нема га угроћенићег од мене, Бијо у најам, Радја у Немачку, Он је у Прђепље ко-синовђа, Ко да су ми ђ синђје ноге, Кад је Нруле бијо путовођа у Стрђеове, онда сам радијо, У Нерђез-Нђвај сам бијо у пекару, Више нема у цђјело село чека да поств, Они остадоше у школу;

Па има доље мљин, таман пот кућу моју, Ми смо били ноће под Остроје, Да не би једне партизанке, ја би се стрђљо, таман пред врата моја;

Х м: Све на дунђлуж сам радила, Ја сам онамо у ону кућу била, на Кри, Горе на мунђру ђђца учја, Мене, жђми, бијо овај лђшај на нђс, Одрђели га ђуди на носила, Има ми пасторак кућу на Пилђну, Вала сам радила и напоље и у кућу, У моју кућу ту стару бијо лђгор, у ту тамо Милованову, Колко ми је била вђтра у моје очи, толико ми је боља била, Имђм кућу у поље, Били у Прђепље, Имђм два сина доље у Прђепље, запошљена, и имђм једнога у Немачку и једнога у Бђсну тамо, А ђ род никад (јела јечменог хлеба), Има ми сја кућу у Сараево, Сја ми погђнђ у тунђл, Она само у ђоше бедја и дворја, Ја сам горе била, у Црну Гору;

По петнаез данђ смо бивали, каже, бђш ко-нђ гђрбети под черђу, Имђмо три воде тамо у купатђло, воћек једну и тамо пред зградђу.

Наведен је само део забележених акузативних синтагми с предлозима *на* и *у*, а све (некњижевне) с предлозима *под* и *пред*.

б) И на овоме подручју, поготову у неким селима, често се за означавање места вршења радње, ђз сативне и сл. глаголе употребљава лок. с предлозима (*па* и *када* су ти предлози *на* и *у*) одн. инстр. с предлозима *под*, *пред* и др. То, као и супротни примери из севернијих и северозападнијих села (т. 590b), показује колико је извршена подела на две зоне условна, што истовремено значи да ни у овоме случају нема оштре границе. Наводимо прво примере из новошток. говора:

Бал м: Загђије. . . биле су у Камђрану горекђана; Убили. . . једнога православног у. . . кђмитђма;

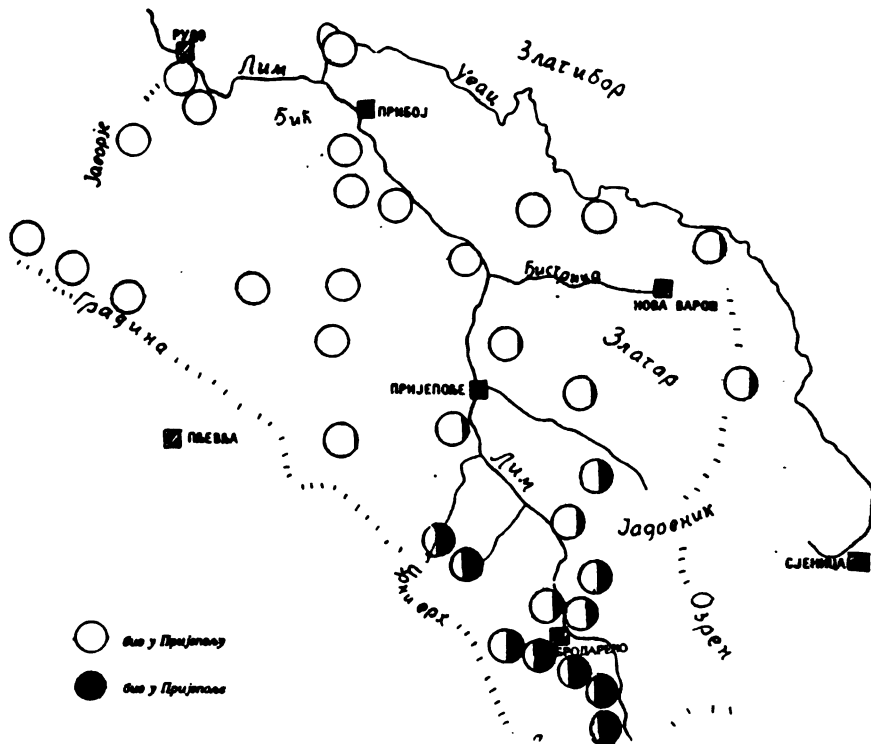
Бј: У дђшевнђј болници бијо годину данђ м, Остали су стрђц и стрђна у Обђрђама, Мајка ми биђше у некој сђби;

Гр: Кађе ене на полици у онђј зградђи, Нема ни у Банђту таке земље, . . . И ђнај што ми је Рђља у Бедђраду, У некој зградђи ја спађвала, Онђ што је било у земљи пођечи, Стђ гђђина имђм у онђј књђзи, Свашта, све ђ кући што се радило — радила, Било нам је одмаралиште у Пђвину Пђђу, Бијо сам у рђпотђу, Мђлорђд је бијо ђ школи итд.;

ДС м: Ми имђмо нешто у јединици овађа и накије гђведја, Некај Сђлмо, ноће ондаље, Тађаковић је бијо у кђмори, Што је имало у мђђђину

— товари и сл.;

З: Ка-сам била у *облици*, онда су петнез дана сви око мене били, Радијо у *Пријеполу*, На коњима дођу итд.;

Карта бр. 12: Разликовање падежа места од падежа циља

Зав м: Имали су дољекана у *Бродареви*, онда су нас држали у *лгору*, То е било у *Црној Гори*, Има у *Ћаби* камен итд.;

Каћ м: Кад ми — *Алија на цади*, Свекар ми беше у *кући*, Ми били у *магдзи*, Ово брдо што се тек било у *сандуку*, За време рата били у *соби* итд.;

Радиј: Један погинџ на *Пријеполу*, На *Солунука-су* били, У *Београду* оженијо се, У *затвору* сам била једном, Они су били у *његовој кући*, А вође су становали четници у *овој кући*, Тако сам ја чула од *оњиг* што су били у *његовој*ме стану итд.;

Х: Он живи доле на Кловерату, Родио се у Гурдићима, Био у партизанима итд.;

Некоме по-доскџм, некоме пот слџмџм била кућа Зав м, Више куће један митралџз, један пот кућџм Каћ м, ...Ако ниџи под неџџм кон-трџџм Радиј, Ту е изишло велики живаљ под дрџџџџм Гр, Кад — видџм џви радниџи Талиџџни под мџскџма, вртџ с џниџм пиштџџџџма Гр, Во-ђе (били) блиџзу, вамо доле под џнџм Пџровачџм Радиј; Пџн бакрџч вруће ракиџе пред џџма Гр, Кад џто ти чџџџ, дџрата јџше, пред џџм двџ џџндџра срџпскџ, а двџ за џџм ДС м, Ниџе било водџћџ џвиџе наџиџе коџ су иџли прет партизанџма 3 итд.

Међу наведеним примерима најмање их је из бродаревског села Балића. У Заступу, Бјелохови, Доњим Страњанима и Завинограђу локативне и инструменталне синтагме јављају се у оваквим реченицама паралелно с акузативним (можда чак и нешто чешће), чешће су у Гробницама, Каћеву и Хртима (у говору Срба), а убедљиво преовлађују у Радијевићима. Паралелизам у употреби поменутих падежних облика показују и реченице типа: Има у Ђџби камен ни на небо ни на земљу Зав м.

Примери из прелазнога говора:

Б м: Неко га уби на кући, Нема ниђе ниједне, џне кућџне на ^аастџлу;
Г м: Он је пословођа ту у Куманиџи, на прџџи, Па ми паде џнџ џе џнџ пџше у џнџј кџџџи, Нема ко да чува, Вџца у шџџџи;
М м: Био ми и џџац у криџи, Ваџџ у шџџи ја каџџм има ђавџџа (у оба примера из овога села немамо право месно значење).

На помене: 1° У прелазном говору, као и у новоштокавском говору села Балића код Бродарева (Муслимани), доминира употреба акузативних синтагми типа био у Пријепоље. 2° У Балићу је забележен и ак. с предлогом међу иако именица означава биће: Има ли...^браниџџџа међу џџџ селџке? (у књижевном језику имамо инстр.).¹²⁰⁵ Изгледа да у већини села овога подручја такве конструкције с именицама које означавају бића ипак изостају (в. за новоштокавска села пр. на претходној страни), мада треба казати да за нека села немамо довољно података. 3° Изнети географски распоред синтагми типа био у Пријепољу / био у Пријепоље у складу је с приликама у суседним говорима. Разликовање падежа места и падежа циља својствено је северним и северозападним суседима¹²⁰⁶, а неразликовање јужним и југоисточним¹²⁰⁷.

¹²⁰⁵ Тако и Пик. Кол. 187, Барј. НП-Сј. 123, али има говора у којима су уз предлоге над, под, пред, за, међу овакве именице употребљавају у инстр. и тамо где се друге употребљавају у ак.: Стеван. ИИД 106-108, Пеш. СК-Јџ. 190 ("по правилу").

¹²⁰⁶ Исп. Гор. 697, Тешић Лџшт. 240, Сџмџџ Осџди 94, па и Дупић Пљ. 94. Са џџџџа се, поред осталих, слаже и већи део говора ист. Херц. Само се "у пограничном појасу према Црној Гори" употребљавају и конструкције типа џџџ је у Црџџу Гџџу (Пеџо ГИХ 165).

¹²⁰⁷ Исп. Сек. БП 170 и Барј. НП-Сј. 120, 123. Ова је појава, иначе, захватила, у мањој или већој мери, џве црногорске говоре осим најсевернијих (пљеваљског). За источнoхерц. говоре исп. Вуковић П-Др. 83 ("Место loc. sing. уз глаголе мировања

592. Напоменимо на крају и то да се и на овоме подручју на којем се говори *био у Пријепље* и сл. готово никада не јавља обрнута појава, тј. конструкција типа *идем у Пријепљу* или сл.:

Б м: Ја сам ишб с партизанима у *Бориковац*, Једни отишли у *Брчково*, Пошб бйю у *Бџило Поље*, Нђе драге вље да йде у *Турску* итд.;

Бал м: Нбсу... мџа у *Дубочицу*, у *цркву*, Ће ли, Једанесте... смо побегли преко *Лима* одале у *оње Липовице* ономо, Отишб на *Пљевља*, Йшли на *Пријепље*, И љн отишб у *Сараево* воликй итд.;

Бј м: Муслимани су бјжали на *Косово* итд.;

Гр: Оне д-йде тамо у *Камену Гору*, Лгла у *кревет*, Стйгнемо у *Рџеку*, Дошли тамо у *Сеницу*, Ја сам пошб у *школу* итд.;

ДС м: Мйлоша Мандића мајка тамо у *воденицу* йшла, Наши отишли у *Сеницу*, Йшли смо маћом у *Пријепље* преко тйје брде итд.;

З м: Бјжали у *Завинограђе* итд.;

М м: Оерај или у *Пријепље* или у *Бродарево*, Отшб у *резерву*, Оде у *табину* итд.;

Х м: У *колибу* ставйш ред, Дошла сам у *сиромашну кућу*; Нйкад нам дошб нйје *пред врата* и сл.

Забележена су само два другачија примера, оба од исте особе (прелазни говор):

Оде нёкако тамо, оде у *партизанима* М м, У *Пљевљима* водию љцу М м.

Овакве су конструкције потпуно нетипичне за оба говора у србијанском Полимљу¹²⁰⁸, али су сасвим обичне у суседноме бјелопольском¹²⁰⁹.

с предлозима *на* и *у* обичан је акузатив"), Вуш. ДИХ 68, Пиж. Кол. 185-187, Станић Уск. II 62-64 (паралелна употреба ак. одн. лок. или инстр.), а за зетско-јужносанц., поред наведенога Секулићевог рада (и неких других), исп. Барј. Бихор II 26 (*међу, над, под, пред* + ак.), Мил. Црн. 480, Пеш. СК-Љ. 190 ("Уз предлоге *у* и *на* редовно иде акузатив"), Стеван. ИцД 104, Тушић Бјел. 129-132, 137 итд.

¹²⁰⁸ То важи и за суседне новопазарско-сјеничке говоре (Барј. НП-Сј. 123).

¹²⁰⁹ Секулић наводи ове примере: *Идем у војсци, Уђи у кући, Идем на суђењу* (Сек. БП 170).

ГЛАГОЛИ

593. Ни конјугацију западносанџачких одн. србијанских полимских говора не одликују никаква битнија одступања од источнохерцеговачког просека (што значи од вуковског и књижевнојезичког система), како у броју и заступљености конјугацијских типова (врста), тако и у односу на број, творбу и промену глаголских облика. Ваља, ипак, рећи да су у односу на писану реализацију књижевног језика ови говори сиромашнији за један гл. облик — гл. прилог прошли (прилично је редак и футур II), а у односу на његову говорну реализацију богатији за један облик — имперфекат.¹²¹⁰

I. НАПОМЕНЕ О ГЛАГОЛИМА ПОЈЕДИНИХ ГЛАГОЛСКИХ ВРСТА¹²¹¹

1) ГЛАГОЛИ I ВРСТЕ

а. О неким облицима глагола I врсте

594. Презент. а) Глаголи с основом на -к-, -г-, -х имају и у 3. л. пл. најчешће тзв. измењену, палатализовану основу. Тако је, деловањем аналогиче, дошло до унификације презентске основе односно до изостанка алтернација *к~ч* (*вужу ~ вучем*), *г~ж* (*стригу ~ стрижем*) и *х~ш* (*врху ~ вршем*):

вџу Жив Кос Рут, *довџу* Ам За м Селъ, *завџу* Рад Рут, *изџу* Јаб, *исџу* Јаб Ам, *џпечу* Др м, *истџу* За, *навџу* Ра, *обџу* Ам ДБ Др, *осџу* Јаб Куч Ра Рад Селъ Х, *пџу* Бј Г м Кос Ра Сј, *повџу* Жив Сј, *повџу* Жив Сј, *потџу* Др, *пресџу* Бј Буч, *свџу* Јаб, *сџу* Бал м Гр, *сџу* Х м, *сџу* Заб м ЗТ Кос Рад Сј, *тџу* Ам Др За м Јаб Кал м Рут Сј;

џжџу Др м;

вршџу Бал м Зав м Јаб Каћ м Кос м Куч, *овршџу* Јаб.

Ретки су стандардни облици: *обџу* За, *осџу* Буч За Јаб, *осџу* З. Овима се, на особен начин, придружује и дијалекатско *врџу* (с машинџм *врџу*) Куч.

Ликови типа *вџу* карактеристични су, поред многих других говора, и за већину оближњих¹²¹².

¹²¹⁰ "Пада у очи чињеница да се ни у штампи, ни на радију, ни у разговору образованих људи из Србије и Војводине не јавља имперфекат" (М. Илић, *Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком*, ЗБМСФЛ I 116).

¹²¹¹ Примењена је Стевановићева варијанта Белићеве класификације глагола (в. Стеван. ССХЈ I 328-336, посебно стр. 331).

¹²¹² У неким од тих говора поменути ликови су и једини (исп. Барј. Бихор I 43, Барј. НП-Сј. 67 и 99, Гор. 684, Тешић Љешт. 230) или, бар, доминантни (Станић Уск. I 241, Ђупић Пл. 93, а исп. и *рџу*, ређе *рџу* у Пецо ГИХ 150). Међутим, у Бјелогорским је *лџу* равноправно са *лџу* и сл. (Ђупић 90-91), у околини Колашина "имамо без изузетка: *вџу*...*лџу*...", али *стрџу* и, ређе, *стрџу*, *вршџу* (Пиж. Кол. 159), док Симић (Обадн 82) наводи само *вџу* и сл.

б) За разлику од претходне групе глагола, гл. *моћи* нема у 3. л. пл. измењену основу, можда и стога што му и 1. л. сг. гласи доследно *моу* Ево комплетне презентске парадигме:

1. л. сг. *моу* Б м Бј м Бук Г м Гр Граб Др З м За Заб м Јаб Каћ м Кос м Ра Радиј Селъ Сј м Х м, *моу* Ам Жив Рут, *не моу* Бук Буч Г м Гр Граб Др Жињ З Заб Јаб Каћ м Куч М м Ра Радиј Рут Сј п/м Х п/м, *не моу* Бал м Г м Гр Др Зав м М м;

2. л. сг. *моуеш* Бук Г м Др п/м Заб м Кал м М м Сј Чи м, *не моуеш* Кал м Каћ м Ра Сј м, *не моуеш* М м, *не мереш* За; *моуеш* Кос Сј, *не моуеш* Б м; *моу* З м, *не моу* Буч З м; *моу* Ам Буч Г м Др ДС м Жив м З м За Јаб Кос м Куч Ра Радиј Рут Селъ п/м Х м, ако *моу* М м, *не моу* Ам Г м Гр Граб Др ДС м Жив м З м Кос п/м Ра Рад Радиј Рут Селъ м Сј;

3. л. сг. *моу* Ам Бј п/м Буч Г м Гр ДБ ДС м Жињ З За м Зав м Јаб Кал м Каћ м Куч М м Ра Селъ м Х п/м, *не моу* Ам Бал м Бј п/м Буч Буч Г м ДБ Др п/м З п/м За м Зав м ЗТ Кал м Каћ м Куч М м Ра Рад Рут Селъ п/м Сј Х, *не моу* Б м Г м Х м, *не меру* Бук ДБ Жив м За м Кал м Каћ м; *моу* Б м Бј м Буч Г м ДС м З м Зав м ЗТ Х п/м, *не моу* Ам Бал м Буч Г м Кос м Рад Чи м, *не моу* Б м;

1. л. пл. *моуемо* Г м М м Чи м, *не моуемо* Ам Б м Бал м Бј м Гр ДС м За Каћ м Ра, *не моуемо* М м, *не меремо* Сј м; *не моуемо* Кос;

2. л. пл. *моуете* ДС м Каћ м М м Радиј Рут Селъ м Сј м, *не моуете* ДС м Жив м Каћ м; *моуете* Зав м;

3. л. пл. *моу* Б м Бал м Гр ДБ ДС м За Зав м Јаб Ра Селъ м, *не моу* Ам ДБ ДС м Зав м Кос Х.

Презентски облици овога глагола, једног од најзначајнијих и најфреквентнијих у језику уопште, истичу се: доследном краткоћом свих наставака осим -у у 3. л. пл.; акценатским односом *моуене моу* у 1. л. сг. (ређе *моу* одн. *не моу*); регионално ограниченом или спорадичном променом *ро* → *ре* (*не меру*); променом (*ге* →) *же* → *ре* (*меру*, ређе *моу*); стандардним наставком -у у 1. л. сг.; стандардним обликом 3. л. пл.; врло фреквентним обликом *моу* (2. л. сг.) и сасвим ретким *моу*.

Од наведених појединости за шира дијалекатска разграничења најинтересантнија је промена *же* → *ре*, засведочена на целој подручју СП. У више је села, међутим, забележено и *моу* (у прелазном говору скоро равноправно са *меру*). С обзиром на прилике у неким оближњим говорима, и ови су ликови (типа *моу*) највероватније аутохтони¹²¹³.

¹²¹³ Гор. 664 и Ђупић Бјел. 90 само *моу*, Вуш. ДИХ 57 *моуеш/моуеш*, Станић Уск. I 236 *моуеш/моу*, Пиж. Кол. *моу* (21)/*меру* (65), Сињкић Обади 60 *моуеш* (*моуеш*). Међутим, Вуковић П-Др. 68 *моу*, Пецо ГИХ 37 *моуеш* (али 250 *моуеш/моуеш*, обичније *моу*), Тешић Љешт. 206 *моу*. Исп. и Барј. НП-Сј. 47 *моуеш*, Ђупић Пљ. 93 *моуеш* (обичније *моу*) итд.

Дијалекатски облици 2. л. сг. *мџи* и (много ређе) *мож* јављају се такође у оближњим говорима (и не само њима), али не оба у свима¹²¹⁴. Изгледа, уосталом, да они и нису истога порекла¹²¹⁵.

Постоје, иначе, и перфективне форме типа *мџенџм* (т. 639).

595. И м п е р а т и в. За разлику од 3. л. пл. презента, у императиву су аналошки облици гл. с инф. основом на *-к, -е, -х* прилично ретке: *вџи* Рут, *привџи се* ДС м, *дџечи* Гр ДС м, *повџечи* Гр, *џџчи* ДС м, *сџџчи* Кал м, *тџчи* Жив; *вџи* Х м.

Много је распрострањеније:

вџи Ам За м Каћ м, *завџи* Г м Кос, *извџи* Каћ м М м, *повџи* се Сј, *превџи* Бук, *привџи* Б м, *провџи* Кал м Кос, *развџи*; *обџи* За м Кал м Сел; *пџчи* Радиј, *испџчи* Кос м, *препџчи* Сел м; *џџчи* ДС м, *сџџчи* Ам Кос Сел, *насџџчи* Ам Куч, *осџџчи* Бј м Буч Рут, *посџџчи* Кос, *пресџџчи* Ра; *тџчи* Жињ М м, *потџчи се* Јаб;

стрџчи вџну За;

вџси М м, *овџси* Каћ м М м.

Поменута разлика у деловању аналогije карактеристична је, у већој или мањој мери, и за неке друге сродне говоре¹²¹⁶.

596. Г л а г о л с к и п р и д е в т р п н и. а) Глаголи с инф. основом на *-с* имају по правилу аналошке облике:

потрџшена Ам, *претрџшен* Зав м; *донџшен* Сел м, *изнешџена* Јаб, *изнешџено* Сј, *пренешџно* Кос м, *пренешџни* Гр, *пронешџено* Буч, *свџ шешџено* наниже З м.

Исп., ипак, *донџсен* Гр (говори се, иначе, и *дџнџџет* Ра, *дџнџџето* Др Рад, *дџнџџето* Др).

б) И у гл. с основом на *-з* имамо често *довежџена* Ам, *мџужено* Ам, *пџмужена* Зав м Сел м, *навџужена* Сел. Код овога је последњег гл. много обичније стандардно *вџзене* чарапе Др Јаб, чарапе *вџзене* Ам Ра, *вџзено* Јаб, *вџзџну* Јаб, *извџжен* каиш Кос, *навџзене* (кошуље) Гр.

Однос *пџмужена/вџзена* својствен је и другим јџкавским говорима ју-гозап. Србије¹²¹⁷.

¹²¹⁴ Нпр. Вуковић П-Др. 68, Гор. 656, Тешић Љешт. 197 и Вутић Бјел. 90 *мџи*; Станић Уж. I 236 *мџи/мџас*; Пих. Кол. 163 *мџас*.

¹²¹⁵ Према Р. Симићу *мом* је по пореклу стари опатив, а *мож* новији облик настао укрштањем форми *може* и *мом* (Левач 342).

¹²¹⁶ Исп. Гор. 684, Ник. Тршић 423, Станић Уж. I 241, Тешић Љешт. 230.

¹²¹⁷ Исп. Гор. 684, Тешић Љешт. 229 (па и Стев. Гружа 477 одн. 609). Но, оба ова говора, као и многи други (в. у Рем. Шум. 330, бел. 958), имају доследно *донешен*, *трешен* и сл.

с) Неколико гл. на *-ли* који у стандардном језику имају облике трп. пр. по III врсти творе у овим говорима трп. пр. по I врсти:¹²¹⁸

ПлѠча *дѠжѠна* – рѠпа празна Ам, *дѠжѠно* Бук, *дѠдѠжѠно* Кос Рут, *Ѡномо дѠпѠ грѠбљѠ јѠдѠжѠно*, *Ѡбала ѠмѠ метар и више* Кос; *прѠмѠчѠна* Ра, *размѠчѠно* два-три кѠрака Кос, *смѠчен* Кос м; *ѠднѠѠѠла* нам вода тѠ млѠго пѠшњѠк, *Ѡно*, *познѠѠе* се како е *ѠзгѠр пѠчѠно* З м; *ПустѠ мѠраму* да му *нѠѠе стѠжѠна* Ам.

Забележено је и *пѠтржѠне* X, па чак и *скѠден* За.

Облици типа *дѠжѠн* бележени су и на северозападу¹²¹⁹, али су ипак распрострањенији у југоисточним јекавским говорима¹²²⁰, а нису били страни ни Вуку¹²²¹.

597. Ф у т у р. Уколико су енклитички облици помоћнога глагола *хтѠјѠти* налазе иза инфинитива глагола на *-ли*, онда може доћи до њиховога потпуног или делимичног срастања:

ѠѠѠе Кос, *ДѠѠу* ја на рѠд Радиј, *нѠѠу* вас Бал м, *НѠѠу* па кат Ѡу у стѠ дрѠжавѠ тражѠти СѠљ, *НѠѠемо* ми нѠрода М м, *рѠѠе* ти Ѡна Граб, *рѠѠемо* ДБ, *РѠѠу* Ѡим ваѠѠ М м, *СтѠѠѠе* Ѡне Ра; *ѠѠѠѠе* Кал м Радиј, *ДѠѠѠѠе* да те свѠѠу у лаѠу Куч.

Друкчијег су типа примери као: *ДѠѠѠе* кѠ Б м, *ДѠѠѠе* свѠкѠ, свѠкѠ Ѡе дѠј Б м и сл., јер у њима није инф. на *-л(у)* већ на *-ј*.

Нису, међутим, необичне ни форме: *ѠѠѠи Ѡеш* ДБ, *ѠѠѠи Ѡу* СѠљ м, *ѠѠѠи Ѡе* Заб м Кал м Радиј, *ДѠѠѠи Ѡе* мѠлѠција М м, *нѠѠи Ѡеш* Бал м, *ѠѠѠи Ѡеш* Бал м, *пѠмѠѠи Ѡемо* Сј, *пѠѠи Ѡу* Гр, *прѠѠѠѠи Ѡе* Бал м, *јѠѠѠи Ѡе* За м и сл.¹²²²

в. О односу према III врсти

598. Познато је да многи глаголи имају или могу имати неке облике по I, неке по III, а неке и по I и по III врсти. У вези с том појавом указаћемо на карактеристичне облике појединих глагола, и то прво оних на *-сти* (у инф.), а затим и оних на *-ли*.

599. Глаголи на *-с т и*. а) Глагол *д ј е с т и / д ј е н у т и*, прост и сложен.

¹²¹⁸ О односу гл. I и III врсте в. следећи пододељак (в).

¹²¹⁹ Исп. Петр. Змиј. III 169 *пѠдѠжѠн*, *прѠѠѠѠно*.

¹²²⁰ В. у Вуш. ДИХ 60, Петр. Број. 236, Станић Уск. I 256, а исп. и Барј. НП-Сј. акц. 99. Те сѠмо облике бележили и у неким златиборским селима, али не и у Горобиљу. Ђупић Бјел. 96 наводи само *смѠкѠут*, -а, -Ѡ.

¹²²¹ Ивић Поговор 137.

¹²²² "И поред... празнина на подручју новије штокавштине у прилици сѠмо... да констатујемо изненађујуће слабу дијалекатску подлогу стандарднојезичких форми *ѠѠѠи Ѡу*, *ѠѠѠи Ѡеш*" (Рем. Шум. 323).

Забележени су ови облици по I врсти: инф. *нађести* име За м, Оп^н ниђе не да *приђести* да му је син Др; аор. *ку-се њде* Бал м ДС м Селъ, *Ку-се њде* Илија Ам; р. гл. пр. *ку-се њо* Радиј, И *кут се њла* два бале војска Б м, *куд је се њло* Рут, *нађела* име Граб, *нађели* име Граб, *ођели* Жив; трп. пр. *ођевен* Кал м Сј м, *ођевена* Кос м, *ођевено* Кал м;

облици по III врсти:

инф. *уђенути* Селъ м, аор. *нађенуш* Селъ, р. гл. пр. *пређено* му *на́род* име Зав м; през. *зђенем* Ам, *зђенє* Буч За, *нађенє* му име Селъ, *уђенє* Ам, имп. *зђени* Кос, *нађени* Граб, *пређени* име Г м, трп. пр. *зђенуто* Ам.

Из овога се прегледа види да презентски облици (през. и имп.) имају само облике по III, а инфинитивни (инф., аор., р. гл. пр.) и по I и по III врсти, с тим што су они по I, као и код трп. пр., чешћи.

b) Глагол (-п а с т и) има инфинитивне облике готово доследно по I врсти:

инф. *пасти* Ам Бук Каћ м Радиј Селъ м, *напасти* Сј; аор. *падо* Чи м, *паде* Г м ДС м Заб м Кос п/м Куч, *не паде* М м, *Нему се то не допаде* Селъ, *Нападе* на Крвате Ам, *нападе* Гр Ра, *нападе* ДС м, *нападоше* Гр Др, *Отпаде* ли која мрва — добро е Буч, *препадок се* Радиј, *Препаде се* женскє Кос, *Пронаде* наш св^нјет, з главє *пронаде* Ам, *Пронаде* Југославија Каћ м, *упаде* Селъ, *Упадоше* усташе Жив, *Упадоше* са фењером Јаб; р. гл. пр. *пао* Г м Селъ м, *пала* Гр Заб м Селъ м Х, *западо* Б м, *испао* Гр, *испала* Гр, *испапа* З м, *испапа* Б м, *напала* Ра, *препао се* Бал м Буч, *препала се* Заб м, *Што си се препала* Радиј, *припадо* М м, *пронао* За м, *пронапа* Б м За м Радиј, *пронапа* Г м З м М м Х м, *пронапа* Каћ м, *пронапа* ДС м.

Само се у прелазном говору јавља (и то не тако често) и *пакут* (инф.) М м, *пакуо* Б м × 2, *пакуо* М м × 2¹²²³.

Презентски су облици увек по III врсти:

падем Каћ м, *падем* Кос, *падеш* Др м Куч, *падне* Ра, *паде* Ам Бј Др Јаб Каћ м Кос м Куч Селъ п/м, *не паде* Селъ м, *допанє* Селъ, *испанє* Рут, *испанє* М м, *напану* Бал м Гр Јаб, *препанем* Каћ м, *пропанє* М м, *пропану* М м, *спанє* Ам, *упанем* Јаб, *упанє* Селъ; имп. *пади* Кос м.

c) Глагол (-с ј е с т и) има инфинитивне облике доследно по I врсти:

сєсти Кос Селъ м; *сєдок* Куч Рад, *сєде* Ам Рад Селъ м, *сєдоше* Куч; *сєо* ДС м Селъ м, *сєло* За Рад, *сєла* Бук Буч ДБ Селъ м, *сєли* Гр Др м, *зсєла* Зав м, *зсєли* Ам Кос Сј м, *зсєле* Буч, *посєли* Б м, *посєли* Ра, *запосєли* пбложј Гр, А *ми* узели још увече, кад је сунце *прсєло* Кос и сл.

Најчешће је тако и у презентским облицима:

¹²²³ Исп. *пасти/пакути* у Станић Уск. I 233, *пакут*, *пакут* у Пеш. СК-ЈБ. 94. Вук такође има *пакути* (упућено на *пасти*).

сѣдем Ам Куч Ра Селъ м, *сѣдѣш* За Радиј, *сѣде* Др м ЗТ Куч Ра Рад Селъ, *сѣдемо* Буч За Јаб Кос Радиј Рут Селъ, *сѣду* Ам Буч За Јаб Кос м Куч Рад Рут, *засѣду* Ам, *посѣдемо* Жив м; *сѣди* Гр За Јаб Кос Куч Ра Рад Селъ п/м Сј м Х м, *сѣте* Жив м Кос Радиј Рут Селъ м.

Облици през. и имп. по III врсти су релативно ретки:

сѣднѣш З м Х м, *сѣднѣ* Гр Кос м Селъ м, *сѣднѣмо* Г м, *сѣдну* Буч, *посѣдну* Бј м; *сѣдни* ДС м Жив Зав м.

d) Глагол *с р е с т и*. Невелик број забележених примера има готово доследно облике по I врсти: *срѣтосмо* М м, *засрѣтоше* Каћ м, *срѣла* Кос м; *срѣтѣ* Ам, *срѣту* Кос м Селъ м.

Забележен је и један изузетак, али не по III, већ по VI врсти: *Они нас прѣсрѣтили вѣмо*.

600. Глаголи на *-ћ и а*) Глаголи с општим делом (-)б в г- имају само стандардне облике. Наводимо само део забележених примера:

инф. *побјећи* Јаб Кос Селъ; аор. *побеже* ДС м, *побјеже* М м, *побјеже* Каћ м Кос Сј, *побјегосмо* Каћ м, *побјегоше* Ам; р. гл. пр. *избјегло* Б м Г м, *избјегло* Рад, *избјегли* За м Сј м, *избјегли* З, *побегло* ДС м, *побјебо* Бал м Заб м Јаб Куч, *побјега* Г м, *побјегла* Каћ м, *побегло* Б м, *побјегло* Бј м Кал м, *побегли* Бал м ДС м, *побјегли* Радиј итд;

през. *побегнѣм* ДС м, *побегнѣш* З м, *побегнѣ* Г м Зав м, *побегнѣмо* З м, *прѣбјегну* Рут; имп. *побегни* ДС м, *побјегни* За итд. (исп. и т. 629а).

b) Глагол (-)д и ћ и / (-)д и г н у т и. Сви забележени инфинитивни облици су по I врсти:

дићи Зав м Селъ м; *диже* Зав м М м Ра Селъ м, *диже се* Бал м, *дигоше* Бј Зав м Каћ м Кос Селъ п/м Х м Чи м, *дигошѣ* Селъ Сј м, *издиже* Кос; *диго* ДС м За Селъ м, *дигла* Бал м Гр ДБ Каћ м Радиј, *дигли* Б м Гр Каћ м Селъ Сј итд.

Да су облици по I врсти доминантни у овим говорима, показују, као што је већ напоменуто, и облици трп. пр.:

дижена Ам, *дижено* Бук, *издижено* Кос Рут, *јоджено* Кос.

У презенту имамо стандардно *дигнѣш* Гр З м, *дигнѣ* За, *подиенѣм* Радиј, а у имп. поред *дигни* Б м Бук Буч Гр и *дик се* Гр.

e) Глагол (-)л е ћ и. Ни овде нису забележени инф. облици на *-ну*. Исп.: *слѣже се* За м; *лѣго* Заб, *лѣгла* Гр Заб м, *полѣгла* Радиј.

Презент гласи *лѣгнѣм* Куч Сј, *лѣгнѣ* За м Селъ м Х, *лѣгну* Бал м Х м, *прилѣгнѣмо* ЗТ, *улѣгнѣ се* Г м (дакле по III врсти), а имп. *лѣгни* Кос Х м и *лѣзи* За м Кос Сј п/м, *нѣ лѣзи*, *враже* Ам.

d) Однос *-љ е ћ и / -љ е г н у т и*. Инфинитивни су облици готово доследно по I, а презентски готово доследно по III врсти:

инф. *изљећи* Кос, *уљећи* За п/м Кос М м; аор. *изљегосмо* Гр, *изљегоше* Гр, *наљеже* Г м Кал м, *наљегоше* Кос м, *уљеза(х)* ДС м, *уљеже* Б м За м Јаб, *уљеже* Др Кос, *уљегоше* За Чи м; р. гл. пр. *изљегла* Ам, *изљегло* Рад, *наљеџ* Ам Бук Г м Др За Зав м Јаб, *наљегли* ДС м Жињ Зав м Кал м Селъ м, *рџљегли* би се ('развишли би се') З, *уљеџ* Рут, *уљеџ* Х м, *уљегла* Г м Др м ДС м За м Јаб Кал м Ра, *уљегла* Х м, *уљегли* Бук Јаб Каћ м; исп., ипак, *шес* *й^h* *уљегну* у *џни* *камй'јун* Чи м;

през. *изљегнџм* Рад, *изљегнџ* За м, *изљегну* Ам, *наљегнџ* Г м Радиј, *уљегнџм* Ам Жив п/м Заб Каћ м Рад Радиј Селъ, *уљегнџш* Х м, *уљегнџ* Ам Бал м Бук За м Куч Рут, *уљегнџмо* Јаб Кос Ра Рут, *уљегну* Ам Буч Рад; имп. *наљеџни* Б м, *наљеџни* Ам Г м ДС м, *уљегни* Ам; исп., ипак, и през. *уљеџ* Куч.

Поред овога, забележено је и сродно *наљести* Рад, аор. *наљезе* Бук Буч, *уљезе* Рут, *уљезе* Рут; през. *наљезџ* За, *уљезџ* З Х, трп. пр. *наљеџено* (на фронт *наљеџено*) Б м.

е) Глагол (-)м а њ и / (-)м а к н у т и. Инфинитивни су облици готово доследно по I врсти:

мађи Селъ м Сј, *мађи* Гр, *замђи* Каћ м, *измађи* Кос, *смађи* Каћ м Кос, *умађи* Јаб; *маџе* Г м, *маџе* Др, *маџоше* М м, *пмаџе* Кос, *прмаџе* се Кос, *смаџе* Кос Селъ м; *маџџ* Јаб Кос, *замџкли* Каћ м, *измаџкло* Кос, *измаџкли* Х, *пмаџкло* се Зав м, *смаџџ* М м, *смаџкли* Каћ м Х м, *умаџкла* Јаб; исп., ипак, аор. *змаџкну* Б м;

Презент и императив су увек по III врсти:

маџнџм Б м, *маџнџш* Х, *намаџнџ* Др м, *пмаџнџм* Заб м, *пмаџнџм* Х м, *пмаџнџ* Ра, *пмаџнџ* Б м, *смаџнџш* Рад, *смаџнџ* Гр Др м; *замџкни* Рут, *пмаџкниџ* се *џре* ДС м.

Осим тога забележено је и спорадично *пмаџнџш* Селъ¹²²⁴.

И од овога гл. имамо трп. пр. по I врсти: *прмаџена* Ра, *размаџено* Кос, *смаџен* Кос м.

ђ) Сложени глаголи с основом -м о г- (о презентским облицима престога гл. в. т. 594b и 639). Облици који се творе од инф. основе доследно су по I врсти:

инф. *пмаџи* Јаб Сј; аор. *зномаџе* Буч, *пномаџе* Кос Селъ м, *пмаџе* Рут; р. гл. пр. *пмаџџ* Каћ м, *пмаџџ* М м, *пмаџела* Радиј, *пмаџели* ЗТ Кал м Каћ м, *спмаџџ* Граб итд.

У през. и имп. се јављају двојаки облици:

пномаџе Буч За, *пномаџу* З, *пномаџу* Ам Кал м Куч Ра Сј; *пмаџи* Буч Гр Др Жињ За п/м Ра Чи м;

¹²²⁴ Исп. Вуковић П-Др. II *зџнкнџм*, *зџнкнџмо* и сл. У ужицкој Језовици (између Пожеге и Дивчибара) бележили смо често *зџмџи*, *пмаџкни* и сл., а исп. и *зџмџе* из Кремане (западно од Ужица). Тешњ (Љешт. 197) наводи *зџмџе* као пример синкопе -а-.

пѡмоенѣш Ам, *пѡмоенѣ* Ам М м, *пѡмоену* З Куч Ра Селъ м, *пѡмѣну* М м, *спѡмоенѣм* Живъ; *прѣнемѡдени* се З м.

Ово је двојство карактеристично и за већину других сродних и оближњих говора¹²²⁵. Указујемо и на спорадично *пѡмогу* у 3. л. пл. (распрострањеније је *пѡможу* одн. *пѡмогну*).

г) Глагол *п у ђ и / п у к н у т и*. Од инф. облика забележени су само аор. и р. гл. пр., и то по I врсти:

пѡче кѡ грѡм Буч, *пѡче* пушка Заб м Жив, *не пѡче* ДС м; *пѡкло* Б м.

По овој се врсти јавља чак и трп. пр.: *пѡчено* З м.

h) Глагол *р е ђ и* има инф. облике практично само по I врсти:

инф. *рѣћ* Б м Г м, *рѣћи* Б м Каћ м М м Х м, *рѣћи* Ам Буч Граб ДБ ЗТ Јаб Каћ м Радиј Рут; аор. *рѣко* За м, *рѣкок* Гр Др, *рѣче* Ам Жив м З м За Заб м Јаб Радиј Селъ Х, *не рече* Ам Селъ, *рѣкосмо* За м, *рѣкоше* Кал м Рут; р. гл. пр. *рѣкѡ* Ам Б м Бј Кос м М м Ра Радиј, *рѣкла* Ам Бал м Буч Граб Заб м Радиј, *рѣкли* З Јаб Радиј, *рѣкле* Х м, *изрѣкѡ* Бј м, *обрѣкѡ* Кал м. Забележен је, изнормно, и аор. *рѣкну* (Не знам шта она *рѣкну*) Б м.

У презенту су облици по III врсти чешћи од оних по I, а у императиву обрнуто:

през. *рѣкнѣм* Б м Гр Граб Др п/м ЗТ Јаб Кал м Кос м Куч М м, *рѣкнѣш* Сј, *рѣкнѣ* Ам Б м Др З м Јаб Каћ м М м Радиј Чи м, *рѣкнѣмо* Б м, *рѣкнѣ* Ам З м Јаб Кос м М м; имп. *рѣкни* ДС м, *рѣкнимо* Селъ м;

през. *рѣчѣм* Ам За м Зав м, *рѣчѣш* М м, *рѣчѣ* Ам Др м З За; имп. *рѣци* Бал м Г м За м Зав м Јаб, *рѣцимо* Г м ДБ Живъ Заб м Зав м Х.

i) Инфинитивни облици гл. (-)с т и ђ и доследно су по I врсти:

инф. *стѡћи* Кал м Ра; аор. *стѡго* Каћ м, *стѡго*^А М м, *стѡже* Ра Сј, *не стѡже* Ам, *стѡгосмо* Гр, *стѡгоше* Ам ДС м Каћ м М м, *пѡстигоше* За; р. гл. пр. *стѡгѡ* Буч Г м М м Х м, *стѡгла* З м Куч Селъ м, *стѡгло* Кал м, *стѡгли* Гр Кос М м Х п/м, *дѡстѡгѡ* М м, *пѡстигѡ* Бал м За, *прѡстигли* Радиј итд.

j) И неколико забележених инф. облика гл. с основом (-)т а к- и -т е г- су по I врсти:

дѡтѡкло до струјѣ Бал м, *дѡтѡкло* Бал м, Брат му *нѡтѡкѡ* кѡшуљу Бј, *прѡтѡкло* З;

стѣже (па ме вѡкѡ зѡ руку *стѣже*) Радиј; *стѣгли* Х м.

И од овога је последњег гл. забележен трп. пр. по I врсти: *стѣжена* Ам.

k) С претходним се глаголима слажу и инф. облици гл. с основом -т е к-:

¹²²⁵ Исп. Гор. 685, Пецо ГИХ 150, Пих. Кол. 157, Станић Уск. I 236, али Симић Обадн 82 и Тешић Љеѡт. 230 само *пѡмоенѣ(м)*.

инф. *претёћу* (како ћемо претёћу живи) Ам; аор. *зџтече* Каћ м, *дтече* Чи м, *претёкосмо* ДС м, *утёкок* Јаб, *утёкоше* Рад; р. гл. пр. *затёкла* Г м Радиј Селъ Х, *истёкло* Сј, *отёкџ* Чи м, *отёкла* М м, *претёкџ* Б м, *претёкла* З, *утёкџ* Буч Јаб, *утёкло* За м Рад и сл.

По I врсти је и једини забележени облик през.: *прџтечџ* Ам.

1) Убедљиву превагу инфинитивних облика по I врсти потврђују и ови примери:

Мёне *мркла* нёсв^н ёс Радиј (у композита бележимо и аналошко *зџмрчисмо* Др, као и облике по VI врсти: аор. *смрџи се* Рад, р. гл. пр. пошто смо *амрџчили* Сј);

џзникџ Кал м, *пџникџ* Чи м;

џрђи Каћ м, *џркла* Буч (у през. је, наравно, *џрџнџм* Гр).

с. О осталим карактеристичним глаголима и групама глагола I врсте

601. Глагол *јести* има стандардне облике:

инф. *јести* Бј м За м Заб м ЗТ Рад Радиј Селъ Сј; през. *јџџм* Бј м Г м, *јџџи* З Х, *јџџџ* Б м Бј Др м ДС м За Зав м Кал м Х п/м Чи м, *јџџу* Бј м Буч Заб м Рад, д-џџу Рад; р. гл. пр. *јџџ* Г м Гр За Рад и *џџџ* Јаб, *јџџа* Гр, *јџџи* Зав м; трп. пр. *јџџено* Ам Јаб Радиј Рут; имп. *јџџи* Г м Гр ДС м Жив м Кал м Куч Рад Селъ м; футур *јџџиће* Рад итд.

602. И гл. (-)р а с т и има само стандардне облике, као што су, нпр.:

инф. *рџсти* Ам Селъ, *одрџсти* Кос; през. *рџствџ* Селъ, *изрџствџ* Сј, *одрџствџ* Зав м Кал м, *одрџствџ* Јаб, *порџствџ* Ам Др Каћ м Селъ, *изрџствџу* ЗТ Куч, *одрџствџу* Рад, *порџствџу* Ам Буч Жив Јаб; аор. *прирџстџше* Сј м; р. гл. пр. *рџсла* Селъ, *рџсли* Ам, *одрџствџ* Бј Гр, *одрџсла* Ам, *одрџсло* Кос, *порџсла* Куч, *прирџсла* Сј м, *прирџсло* З и сл.

Нема, према очекивању, облика типа *растити. На такав облик упућује једино трп. пр. *прџрџшџена* За м (у значењу 'прерасла'). Како ови гл. и немају трп. пр., вероватно се ради о аналошком образовању (према *причџрџшџена* или сл.) или о случајној, тренутној творевини (хапаксу).

603. Глагол *ићи* и композите. а) Поред распрострањенијег *џћи* Буч ДС м Жив м Ра Рад Радиј Селъ м Сј, *џћи* Гр, забележено је и *џс* Гр, *џсти* Г м Гр, па и *џџс* Бј м, *џџсти* З м, *џџсти* М м.

Ови се облици, настали аналогичном према гл. типа *крџсти*, *срџсти* и сл., јављају често у околини Бродарева (укључујући и Матаруге), а познати су и неким другим оближњим говорима (у Санџаку и Ц. Гори)¹²²⁶.

¹²²⁶ Барј. НП-Сј. 97; Пик. Кол. 155, Станић Уск. I 231.

Од осталих облика простог гл. *занимљив* је и импф. *идаше* Кос Селъ м, *идасмо* Селъ м, *идашу* Рут — с нејотованим основинским консонантом (д).

в) Облици презента, императива и аориста композита са и њ и:

ва) Двосложне композите типа до њ и и на њ и имају стандардне облике през., имп. и аор.:

през. *дѡѡем* ДБ Заб м, *дѡѡеш* З м Зав м, *дѡѡе* Бј п/м Г м Гр ДБ Зав м ЗТ Кал м, *дѡѡемо* ДБ, *дѡѡу* Ам Бал м Бј ДБ З, *зѡѡе* За м, *наѡѡеш* Бј, *наѡѡемо* Рут, *наѡѡу* З, *пѡѡем* ДБ, *пѡѡеш* Бал м, *пѡѡемо* ДБ, *прѡѡем* За м итд.; имп. *дѡѡи* Бал м Бј ДС м Јаб Кал м Каћ м М м Рад Чи м, *дѡѡиде* Др, *зѡѡи* Др Каћ м, *наѡѡи* З м Радиј, *прѡѡи* М м; аор. *дѡѡо* За м, *дѡѡок* Ам Гр Куч Селъ, *дѡѡе* Бал м Бј Бук Г м З Кал м Кос М м Сј, *дѡѡосмо* Каћ м Сј м Чи м, *дѡѡоше* Бал м Бј Бук Буч Жињ За м Јаб Кал м Каћ м Кос Сј м, *зѡѡе* Ра, *наѡѡо* Жив Кал м Каћ м Х м, *наѡѡок* Гр Јаб Рут, *наѡѡе* Гр Др Кос Х, *пѡѡок* Куч, *пѡѡе* Куч, *прѡѡоше* За м, *прѡѡе* Кос Ра Рад, *прѡѡоше* Селъ итд.

Забележена су, ипак, и два дијалекатска примера, али не типа *дојде, већ с нејотованом основом -ѡ-, и то оба од исте особе: Једѡ шта гѡј *наѡѡе* Јаб, *прѡѡе* Јаб.

вб) И двосложне композите типа п р и њ и, с и њ и (тј. са -и-) имају често основу на -ѡ- у наведеним облицима, али код њих (бар у неким селима) није тако ретка ни нејотована основа:

през. *прѡѡем* Бук, *прѡѡе* ДБ За м Каћ м Селъ м, *сѡѡеш* Гр Кал м, *сѡѡемо* Јаб Кал м Ра, *сѡѡу* Кал м и сл.; аор. *прѡѡок* Гр, *прѡѡе* Кос Рут Чи м, *прѡѡоше* Кос, *сѡѡосмо* Гр итд.;

през. *прѡѡемо* Рут, *сѡѡе* Кос Рут Селъ, *сѡѡемо* Кал м Кос, *сѡѡемо* к Лѡму Кос; имп. ајте *прѡѡте* (← притте ← придте ← придите) Рут, *сѡѡи* Јаб *сѡѡѡе* Рут; аор. *сѡѡе* Кос.

Форме са -ѡ- најчешће су у пријеполској Косатици и нововарошким Рутошима.

вс) Поменуто двојство облика јавља се и у тросложних композита типа и з и њ и:

през. *ѡѡѡем* Ам Кос Ра Радиј Сј м, *ѡѡѡем* Кал м Радиј, *ѡѡѡеш* Др м, *ѡѡѡе* Ам Буч За Заб м Каћ м Кос м Радиј, *ѡѡѡе* За, *ѡѡѡемо* Г м, *ѡѡѡу* Б м Бал м Каћ м Кос м Селъ п/м, *ѡѡѡеш* Рад, *ѡѡѡе* Кос м Куч Ра, *ѡѡѡу* Рут; имп. *ѡѡѡи* Ам Радиј, *ѡѡѡи* Ам Жив м Каћ м Кос Куч Рут Селъ; аор. *ѡѡѡе* Ра Радиј, *ѡѡѡе* Др, *ѡѡѡосмо* Ам Гр Селъ, *ѡѡѡоше* Жив Рад;

през. *ѡѡѡем* Др Јаб Кос Куч, *ѡѡѡем* Селъ п/м, *ѡѡѡеш* Буч Кос Рад, *ѡѡѡеш* Граб, *ѡѡѡе* Буч ДБ Др ДС м За Јаб Каћ м Куч Рад Селъ п/м, *ѡѡѡе* М м Х м, *ѡѡѡемо* Др ДС м Жив м Кос Рут, *ѡѡѡете* ДС м, *ѡѡѡѡу* Јаб Рад Рут, *ѡѡѡѡу* За м, *ѡѡѡѡем* Радиј Селъ м, *ѡѡѡѡем* Радиј, *ѡѡѡѡемо*

Радиј, *рајиду се* Јаб; имп. *изіди* Буч За Јаб Кос Куч Рут Селъ м, *отіди* Бал м Граб ДС м Жинь ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос Куч М м Селъ; аор. *изідок* Куч Селъ, *изіде* Др Јаб Кос Куч Селъ, *изідосмо* Буч ДС м Кос, *изідоме* Кос.

Из игре, међутим, потпуно испадају варијанта и з а њ и (исп. и однос *нађе* : *сиђе/сиде*) и глаголи с префиксом на вокал (н а и-ћ и, у и њ и и сл.), јер они имају, бар према нашој грађи, само облике са -ђ-:

през. *изађем* Буч, *изађем* Јаб Кал м, *изађеш* Ам, *изађе* Др Каћ м Рад, *изађемо* Сј, *изађемо* Гр; *наађе* З, *наађе* Кос, *наађе* Б м, *уађем* ДС м, *јађем* ДС м Куч, *уађеш* Бј Гр, *јађе* Радиј, *јађу* Кос п/м; имп. *изађи* Ам Каћ м Рут; *најући* Жив Кал м Кос, *најућите* Жив м, *јађи* Бј ДБ ДС м; аор. *изађе* Гр Ра, *изађе* Ра; *најуће* Жив Јаб Кос м Куч, *најуће* Рут итд.

Н а п о м е н е: 1° Облици са -д- у глагола типа *сићи* и *изићи* старији су од оних на -ђ-. 2° Облици на -ђ- настали су регуларно, фонетским путем, код глагола типа *наћи*¹²²⁷. 3° Аналошкога су порекла спорадично *наде*, *проде* (с једне) и врло фреквентно *сиђе*, *изиђе*, *обиђе* (с друге стране). Први су облици настали према *приде*, *сиде*, *изиде*, *отиде* и сл., а други према *дође*, *нађе* и сл. 4° У стандардном су језику (према Прав. р.) допуштене форме са -д- само у гл. *отићи* (у СП се овај гл. понаша у овоме погледу као и други гл. тога типа). У осталих композиита (двосложних и тросложних) такве форме представљају архаизам. 5° У говорима СП су форме на -д- чешће код тросложних гл. типа *изићи*, *отићи* него код двосложних типа *сићи*. Укупно узевши, оне су ређе од оних на -ђ-. 6° У оближњим су говорима прилике врло разнолике. Тако је, нпр., у Горобилу и Љештанском (тј. на северу) увек *изађе* (у Гор. и *изађе*), *отјућите* и сл.¹²²⁸, у Ускоцима су се "поред *сиђем* и *изјуђем*, задржали... и облици *сидем* и *изидем*"¹²²⁹, док у околини Колашина имамо редовно *сидем*, *изидем*; *сиди*, *изіди*, *отіди* и сл., а да тек "под утицајем књижевног језика продире: *сиђи*, *изјући*"¹²³⁰.

с) Однос *и/а* у *сићи* и *саћи*, *изићи* и *изаћи* и *обићи* / *обаћи*:

са) Поред неупоредиво распрострањенијег и фреквентнијег *сиђеш/сиде* и сл. (т. bb), *сићи* Селъ Сј одн. *систи* М м, *сиде* Ам За м Каћ м Чи м, *сиде* М м, *сидли* Бј м Гр Јаб Кал м Селъ итд., забележено је и *сидли* Каћ м (исп. и имперфективни гл. VI врсте *салазили* Гр).

сб) Доста су чешће форме типа *изићи* него типа *изаћи*. Поред примера за през., имп. и аор. у т. бс, исп. и:

инф. *изјући* Ам Кал м Каћ м Кос Куч М м Рут Селъ м, *изјући* За Заб

¹²²⁷ В. у Белић Историја I 104 и Белић Историја II/2 14-15.

¹²²⁸ Гр. 683, Тешић Љешт. 229.

¹²²⁹ Станић Уск. I 239.

¹²³⁰ Пик. Кол. 165 (за през. исп. стр. 157).

м Јаб Кал м Сј м; р. гл. пр. *изишб* Ам Буч Др Жив Јаб Кал м Кос Ра Селъ м, *изшб* Жинъ За м Ра, *изшб* М м, *изишла* Др Кос м Ра, *изшла* За м Јаб Кос м Ра, *изишло* Гр Др Кос, *изшло* М м Х м, *изишли* Гр Др Жив Јаб Кал м Ра Рут Сј, *изшли* ДС м Жив Кал м Кос Рут, *изшли* Б м, *изшли* З;

инф. *изаћи* Сј; р. гл. пр. *изшб* Јаб Ра, *изшла* Кал м, *изшла* Каћ м, *изшло* Сј, *изшло* Гр ДС м, *изшли* Сј.

сс) Нису засведочене форме типа *обаћи. Исп.: *обућеш* Рад, *обуће* Кос м Куч Ра, *обушли* Кос.

d) Однос дужих и краћих форми у презенту, императиву и аористу гл. о т и њ и:

У през. се најчешће јавља краћа форма: *одем* Др Јаб Каћ м М м Ра Радиј, *одеш* Рад, *оде* Ам Бал м Бј Г м Јаб Каћ м М м Радиј Х Чи м, *одемо* Буч ДС м Каћ м Ра Радиј, *одеу* ДБ За Х Чи м итд., али се говори и *отидем* Радиј Селъ м, *отидем* Радиј, *отидемо* Радиј одн. *отиду* Рут.

У имп. је засведочена само дужа форма, и то и с основом на *ћ* и с основом на *џ*: *отиди/отиди* (примери су наведени под *вс*).

Насупрот имп., у аор. је само једанпут забележено *отиде* Селъ м. Исп., с друге стране: *одо* ДС м Жив Каћ м Селъ м, *окок* Бук Гр Др Јаб Куч Ра, *одо*¹ Каћ м Кос м Х м, *оде* Б м Бал м Буч Др Заб м Јаб Кос Куч М м Радиј Селъ Чи м, *одосмо* Бал м Бук Гр Јаб Кос, *одосмо* Гр, *одошмо* Жив м, *одосте* Каћ м, *одоше* Б м Буч ДС м Јаб Кал м Рад Рут Селъ, *одоше* Заб м Кал м Кос, *одше* Б м М м итд.

Н а п о м е н е: 1° Нису засведочене форме типа *ојдем и сл. 2° У говорима СП имамо однос *оде* (*отиде/отиди*): *отиди/отиди*: *оде* (изузетно ретко *отиде*), а у севернијим западносрбијанским и подринским јекавским (и полујекавским) говорима доследно краће форме у през. и аор. а дуже у имп.¹²³¹ 3° Дужи облици су старији од краћих. Белић каже да "облици *одем* и сл. представљају аналогију према *отишла* = *ошла*, *ошао* и сл. : *одем* и сл., као *отишла* : *отидем* и сл."¹²³² И овде се, углавном на северозападу, говори *отшб* Жив Кал м, *отшла* Сј м, *ошб* Јаб, *отшб* Жив Ра, *отшла* Сј м, *отшли* Жив п/м Ра Сј м, али је много распрострањеније *отишла* и сл. (в. у одељку о прозодијским алтернацијама у конјугацији, т. 280b). Има, осим тога, говора у којима је увек *отишла* и сл., а *оде* и сл.¹²³³ Мање због тога, а више зато што није сасвим сигурно да су облици типа *одем* млађи од оних типа *отишла*, *ошла* (в. РЈА), Белићево тумачење не мора бити сасвим основано (или бар не једино). Ако је већ у питању аналогија, а она то сигурно јесте, онда нам претпоставка о аналогији

¹²³¹ Гор. 683, Ђук. ГЦ 252, Ник. Тршић 423, Симић Обади 81, Тешић Љешт. 229. Исп. и Драг. Лика 168.

¹²³² Белић Историја II/2 15.

¹²³³ Тако је, нпр., у Гор. (683).

према през. и аор. основанога гл. *ули* изгледа прихватљивија: *одџм, одџе* као *идџм, иде*, али је и то непоуздано.

е) Говори се:

ули Зав м Селъ м, *уђџем* ДС м, *уђџем* ДС м Куч, *уђџеш* Бј Гр, *уђџе* Радиј, *уђџу* Кос п/м, *уиђи* Бј ДБ ДС м, *уишла* Јаб, *уишла* Гр Кос м;

уиђи Ра, *уиђи* За м, *унишџ* Жив;

уђџем Буч, *уђџе* Ра, *ушли* Гр.

Најчешћа је, дакле, форма *ули* и сл.; *униђи* се јавља само на северозападу, уз босанску границу (што је и логично); стандардно *ули* није регионално ограничено, али није ни тако често¹²³⁴.

604. Глаголи с основом -н е с/-н и је. У инф. и р. гл. пр. никада су не јављају ови глаголи с основом *нес* (потврде в. у т. 241b и 282). У аор. су облици с таквом основом чести, али не и једини:

однесе Ам Буч ДС м Жив За м Јаб Куч Селъ м Сј п/м, *нџ донесе* Радиј, *донџесоше* Сј м, *иднесе* Куч, *однесе* Б м Буч Г м Сј Х м, *однесоше* Жив м, *понџесоше* Заб м, *прднесе* Б м;

одн^чџсмо Кос, *одн^чџше* Куч Селъ, *изн^чџше* Кос, *одн^чџк* Бук, *одн^чџше* Рад, *пдн^чџ* Селъ, *прдн^чџ* Рут.

Овај је паралелизам засведочен и у трп. пр.:

донџсен Гр, *изнешџена* Јаб, *изнешџено* Сј, *прнешџено* Кос м, *прнешџени* Гр, *прнешџено* Буч;

ддн^чџт Ра, *ддн^чџто* Др Рад, *ддн^чџт* Др.

605. Глаголи с основом на р. а) Није забележен прост гл. *трпти*. У значењу 'тући, ломити трлицом стабљике конопље, лана и сл. да би се издвојила употребљива влакна' употребљава се гл. VI врсте *трлити*.

Од глагола сложених са -*стр*- засведочени су:

инф. *прдстр^чџти* За п/м; през. *здстрџ* За, *ндстрџ* слџмџ Јаб, дндџр дџвак црн *прџстрџ* За м, *прдстрџеш* Бј Рад, *прдстрџ* Гр З, *прдстрџ* се дџшек тџмо и вџмо За м, *прдстрџ* се слџмџ Селъ, *прдстрџемо* Ам Буч Радиј, *прдстрџемо* по ледџни Јаб, *прдстру* Бал м Др м ЗТ Јаб, *рџзастрџеш* Рад, *рџзастрџемо* Др, *рџзастру* се Селъ; имп. *прдстри* ЗТ Кос м, *прдстри* Гр Зав м Х; трп. пр. *прџстрџте* Др, *прдстрџт* Селъ м / *прострџени* Сј м.

Поред двојакога трп. пр. истичемо и ређе облике през. и имп. типа *прдстрџ* ЗТ (исп. и *стџрџеш* За, *стџрџ* Бук Кал м); *настрџери* шџмџ у днџ бџнар ЗТ, *простџери* слџмџ Ра.

¹²³⁴ За прву форму (*ули* и сл.) исп. Гор. 683 (нешто ређе *ули*) и Рем. Шум. 336 ("паралелно долазе форме типа: *уђџем*"; за другу (*униђи* и сл.) — Бук. ГЦ 253 (19л), Окуха Рама 108, Петр. Змиј. III 162 (19ђџ) (исп. и тамо наведене податке за неке друге босанске говоре), Петр. Б-К 111 ("Глагол *униђи* ближемо сам врло ријетко"). Пецо Ишџа II 164 (1ђли); за трећу (*ули* и сл.) — Ник. Тршић 423, Симић Обади 81, Станић Уск. I 232, Тешић Љвшт. 229 итд.

Овим број презентских облика није испрпен, јер се спорадично јавља и *прдстришеш* аљанку За. Такав през. може имати и гл. *прождријети*: *прдождријем* вџду Кос. У оба случаја презент је творен од инф. основе, али с през. акцентом.

Исп. и през. *дтрѣ* Ам; р. гл. пр. *здрли* Х, *утрле* Ам; *прдождрѣ* Куч.

б) У вези с односом *дерати* / *драти* / *дријети* можемо навести само инф. *дерати* Сј и р. гл. пр. *дѣрѣ* Ра, а од композита имп. *продѣри* (днѣ се *продѣри*) Буч, аор. *прѣдрѣ* Сј, р. гл. пр. *ѣдрѣ* Ам Г м, *нѣдрла* Ам, *ѣдрло* Ам, *прѣдрло се* Буч и *нѣдрла* Ам.

За поменуте односе неинформативан је през. *дѣрѣш* М м, *дѣре* М м, *дѣру се* Рад; *ѣдерѣ* З итд.

с) Глагол *мријети* има само стандардне облике през. и р. гл. пр. (и не само те):

мрѣм М м, *мрѣ* За м Јаб Сј м;

мрѣ Рут, *мрла* Граб, *мрло* Ћ се, *мрло* Кал м, *мрло* Заб м Кос, *мрли* Жив м Сј м.

То у потпуности важи и за композите, па потврде овде нећемо ни наводити (за р. гл. пр. исп. т. 351а).

д) И глаголи с основом на *-е* (као што су *клети*, *отети*, *почети*, *уџети* и сл.) имају стандардне облике; исп. през. *пѣчнѣм* Ам, *пѣчнѣш* Бј, *пѣчнѣ* Ам Бал м Заб м, *пѣчнѣ* Рут итд.; *џамѣм* Каћ м Кос Радиј, *џамѣш* Кос м Радиј, *џамѣ* З За м Јаб Каћ м Кос м Рут, *џамѣмо* Кос Радиј Рут, *џамѣ* Бал м Јаб Радиј Рут итд. Указујемо и на двојак през. гл. на *-пети* (типа *попети*: *пѣпнѣ се* нѣ ту столицу Ам, да *припнѣш* кѣња Јаб / *пѣпѣњѣ се* ђѣвојка Рад).

Напомена: Нису засведочени облици *пљети* (или *плијѣсти*, *пљести*) и *спасти*. О одговарајућим облицима *плијѣвити* (*плијѣљети*) и *спасити* в. т. 626b,с.

2) ГЛАГОЛИ II ВРСТЕ

а. О односу према конјугацији глагола V врсте

606. а) Прилике су, не само генерално него често и у детаљима, сличне онима у књижевном језику. Тако су, на пример, забележени само облици II врсте, између многих других, и ових глагола:

ѣиштѣ Јаб; *ѣштѣ* Ра, *ѣштѣ* ДБ Кал м Селѣ м, *зѣиштѣ* Др м; *оглѣђу* Х м; *рѣзѣрѣ* Куч; *мѣћѣш* Селѣ м; *мѣчѣ се* З; *нѣчѣ* ми бѣрови Кал м; *сѣѣћѣ* Б м.

б) Неколико глагола има презентске облике по обе врсте, али, по правилу, у једном селу једне а у другом друге:

ћѣљѣћи Ам / *ћѣљѣ* Селѣ;

У новошток. говору имамо посведочено само *адћа* За ЗТ и *зѡбаћам* Бал м (као и неспорно *ѡдта* Кал м итд.). У овоме је говору, међутим, забележено дијал. *преклѡплѡш* Радиј.

в. Поједини глаголи и поједине групе глагола

608. а) Забележени су ови облици гл. (-)б р и ј а т и (с е):

през. *брѡле се* Сељ м, *обрѡѡ З*, *обрѡлемо се* Ра, *обрѡу* ДБ, *не обрѡју се* ДБ; имп. *обрѡте се* Ра; тр. пр. *необрѡјани* Ра, *необрѡјат* За м; р. гл. пр. *брѡѡ* Сељ м, *обрѡѡ* Бук За, *обрѡјали* Гр.

Наведени облици су у складу с карактером и географским положајем ових говора.

б) Гл. д р х т а т и има у инф. само облике на -ати, а у през. двојаке облике: *дрхѡем З*, *дрхѡемо* Кос (по II врсти) и *дрхѡим* Јаб Сељ (по VII врсти).

с) Гл. (-)ј а х а т и не прелази, као у неким екавским говорима, у VI врсту:

през. *јѡше* ДС м Радиј, *пѡјашѡм* За м, *пѡјашѡ* Зав м, *пѡјашѡмо* ДБ ДС м, *јѡјашѡ* Ам Куч Рад; р. гл. пр. *јѡѡ* Бал м, *јѡло* Ам, *јѡјли* Буч, *пѡјаѡ* Бал м, *пѡјаѡло* ДС м Жив м, *сјѡ* Рад, *јѡѡ* Кос, *јѡјла* Ра Рад (исп. и гл. им. *јѡѡ* Ам).

Забележен је, међутим, занимљив облик 3. л. пл. през. *јѡју* Куч, за који немамо сигурног објашњења. То би могао бити облик гл. V врсте, тј. *јѡјахају → *јѡјају → *јѡјју → *јѡју*, али се овој реконструкцији противи чињеница да у новоштокавском говору (којем данас припада и Кучин) нема -ау у 3. л. пл. през. (а изузетно је ретко и у прелазном говору). Ако није у питању хапакс, могућно је овај облик тумачити и одсуством алтернације *јѡти/јѡшѡм*, која је настала губљењем х и контракцијом вокала а.

д) Гл. к а з а т и има и своју варијантну форму *кѡсти* Г м Граб Др п/м ЗТ Јаб Кал м Кос м Куч Ра Сељ Сј п/м; *кѡше* ти Буч, *кѡшѡмо* Јаб; през. *кѡм* Жив, *кѡш* Ам За Кос м; имп. *кѡште* Јаб Ра.

1. л. сг. през. *кѡм* забележено је само једном, док се остали наведени облици употребљавају паралелно са стандардним *казати* (понекад и *кѡзат* Бал м), *кажѡш* и сл., *кажи*.

е) Говори се само *мѡрише* Ам Куч Лу Рут, *мѡрѡше* Радиј итд.

ф) Гл. (-)т к а т и има облике през. и имп. најчешће по II врсти, али без палатализоване основе:

през. *ткѡм* Бј Гр Зав м Куч, *ткѡш* Др м Жив Рад Радиј Х п/м, *ткѡ* Ам Буч За Јаб Каћ м Кос м Куч Ра Сељ м Сј м Х, *ткѡмо* Јаб Куч Сељ, *ткѡ* Кал м, *ѡзаткѡш* Жив Радиј, *ѡзаткѡ* Ам За Куч, *ѡзаткѡ* Х, *ѡзаткѡмо* Буч Др Јаб Куч Сељ, *ѡзаткѡ* Куч;

имп. *ткѝ* Ам Г м Др За м, *ткѝ* Буч Селъ м, *изткѝ* Ам Г м Кал м
Каћ м Радиј Х, *пѝткѝ* Бј.

Забележено је само једанпут *ткѝ* Јаб и једанпут *ткѝ* Радиј.

Већина оближњих говора има такође *ткѝм*¹²³⁸ или *чѝм*¹²³⁹ или и
једно и друго¹²⁴⁰, али се у неким јављају и друга два наведена облика
(или само један — *ткѝм*)¹²⁴¹.

609. а) Гл. ж е т и има у инфинитивним облицима двојаку основу:
(-)*жѝ-* и (-)*жѝѝ-*:

инф. *жѝти* Др, *нѝжѝти* Кос; аор. *нѝжѝ* Кос; р. гл. пр. *жѝо* Жив Ра,
жѝла ЗТ Кал м Куч, *жѝли* Ам Жив Ра Селъ, *жѝле* Буч Селъ, *пѝжѝла* Буч,
пѝжѝло Кал м;¹²⁴²

инф. *жѝѝти* Др м; аор. *нѝ жѝѝ* Ам; р. гл. пр. *жѝѝло* Х м, *жѝѝла*
Х м, *жѝѝло* Каћ м М м, *жѝѝли* Зав м Каћ м, *жѝѝле* Бал м, *пѝжѝѝли* Др
Каћ м.

Ликови с основом *жѝѝ* својствени су говору села у околини Пријепоља
и Бродарева.

У презентским облицима увек имамо ступањ *жѝ-* (никада *жѝѝ-*):

през. *жѝѝм* Жив Јаб Селъ, *жѝѝш* Ам Жив З м За м, *жѝѝ* Бал м Зав м,
жѝѝмо Бј Др З м Селъ, *жѝѝу* Др п/м Каћ м Куч М м Рад, *нѝжѝѝмо* ДС м
Кос, *одажѝѝм* Селъ, *пѝжѝѝш* З м Зав м, *пѝжѝѝ* Ам Бал м Селъ, *пѝжѝѝмо*
Зав м;

имп. *жѝѝ* Др Зав м Селъ м, *пѝжѝѝ* Буч, *пѝжѝѝ* М м, *изѝжѝѝте* Др.

Трп. пр. гласи: *пѝжѝѝѝѝ* Зав м Ра, *пѝжѝѝѝѝ* Кос (исп. и *мѝѝѝѝ*
Куч).

Од оближњих говора однос *жѝти-жѝѝм* имају горобилски и пље-
валски¹²⁴³, док је у лештанском *жѝти (жѝѝти)* — *жѝѝмо*¹²⁴⁴. Однос
жѝѝт(и)-жѝѝм засведочен је у новопазарско-сјеничким говорима, у ко-
лашинском и ускочком¹²⁴⁵. У Вушовићевим говорима је *жѝѝти-жѝѝѝм*

¹²³⁸ Гор. 686, Пиж. Кол. 161 (пored *изткѝѝ*), Руж. Пљ. 150 (и *чѝтѝи-чѝѝм*), Станић
Уск. I 241, Стев. Гружа 482.

¹²³⁹ Вуковић П-Др. 68, Пецо ГИХ 151 (пored *ткѝѝм, ткѝм*).

¹²⁴⁰ Тешић Љѝѝт. 231 (чѝѝѝ чѝѝ).

¹²⁴¹ Исп. Пецо ГИХ 161 *ткѝѝм, ткѝм* (распрострањени је чѝм и сл.); Барј. Бихор
II 20 *ткѝм, ткѝм*; Барј. НП-Сј. 99 *ткѝм* (у сјеничкој и новопазарској зони) и *ткѝм*
(у свим зонама). У Бјелопавлићима је обичније *ткѝм* него чѝм (Лупић Бјел. 92), а у
околини Кладња и Обадима је доследно *ткѝм* (Рем. Кладањ 130, Симић Обадѝ 83). За
околину Колашина исп. бел. 1238.

¹²⁴² Исп. и им. *жѝѝѝ* Зав м Селъ м, *жѝѝѝ* ДБ Кал м, *жѝѝѝ* Јаб.

¹²⁴³ Гор. 687, Руж. Пљ. 150.

¹²⁴⁴ Тешић Љѝѝт. 232.

¹²⁴⁵ Барј. НП-Сј. 100, Пиж. Кол. 161, Станић Уск. I 242.

/жњѣм, у Црмници *жњѣт-жњѣм* (*жњѣ(ј)ѣм*), у староцрногорским говорима *жњѣт-жњѣ(ј)ѣм* (у Љешкопољу *жњѣм*), а у бјелопавлићком само *жњѣт-жњѣиѣѣм*¹²⁴⁶. Од наших и наведених говора разликују се севернији босански подрински говори односом *жѣт(и)-жѣњѣм*¹²⁴⁷.

б) У през. гл. *с л а т и* забележена је (у неколико примера) само основа (-)шаљ- (не и шљ):

шдљѣ Јаб Селъ, *пдшаљѣ* Ам, *пдшаљѣмо* Ра, *пдшаљу* Ра.

Под утицајем ових и оваквих облика може се, изнимно, појавити и р. гл. пр. типа *пошдљала* (*Пошдљала му је Србија*) За.

с) У вези с односом *ша путати / ша птати* исп. аор. *пришаптѣ* Чи м, през. *пришапћѣм* Чи м и имп. *шдпти* Кос (са *т* вероватно из инф. основе).

д) Од облика гл. (-)с и с а т и можемо навести само *пдсати* Зав м, *пдсала* Селъ м, *пдсало* Зав м јер је чешћа лексема *до(ј)ити*, у неким значењима синонимична са *сисати*.

610. а) Под утицајем облика који се творе од презентске основе јавља се спорадично јотован консонант и у инфинитивним облицима неких глагола: *врћати* Каћ м (исп. из истога села през. *пдврћѣм*), *окрећала* Др м, *окрећали* Др м (оба су села пријеполска).

б) Говори се *пѣ/учу* Ам и *пѣ/ућу* Буч (највероватније аналогичном према *какоћу*)¹²⁴⁸.

3) ГЛАГОЛИ III ВРСТЕ

а. О односу према конјугацији глагола I врсте

611. О глаголима који се обично сврставају у I врсту а имају или могу имати и неке облике по III врсти већ је било речи (т. 598-599). Овде ћемо говорити о глаголима који се, пре свега на основу односа *инф/през.*, обично прикључују гл. III врсте, иако неке инф. облике имају или могу имати и по I врсти. Ради се о облицима аориста и/или радног глаголског придева.

а) Глаголи сложени са -г и н у т и имају у аор. чешће облике по III него по I врсти:

ѡзгину Кос Сј, *ѡзгину* Б м Каћ м, *ѡзгинуше* ДС м Кос, *пдгину* Ам Бј Бук Гр Граб Др, *пдгину* З м Кос, *пдгинуше* Др Каћ м;

¹²⁴⁶ Вуш. ДИХ 58, Мил. Црмн. 456, Пеш. СК-Љ. 172, Ђупић Бјел. 92.

¹²⁴⁷ Ђук. ГЦ 254, Сивих Обадн 84. О приликама у источним екавским говорима исп. Рем. Шум. 362-363.

¹²⁴⁸ Исп. и стандардни однос *звѣждукати-звѣждућем* (Стеван. ССХЈ I 345).

поџибе Ам Заб м М м Сј м, *поџбоше* Б м.

Р. гл. пр. ових глагола увек је на -ну-.

б) Што се аориста тиче, у гл. на -к и н у т и (можда и гл. сложених са -м р з н у т и) ситуација је управо обрнута:

прекидок Буч, *прекиде* Буч, *прекиде* З м, *ужиде се* М м, *скидо* Жив; *пдмроосмо се* Бук;

скџну Кос, *скџнуше* Кос; *смџну* За м.

У р. гл. пр. композита гл. -мрзнути бележимо само облике по I врсти:

пдрмрзе (Причај како су ти *пдрмрзе* ндге) Бал м, *смџла* Јаб Каћ м, *смџли* Сел м.

с) Сви забележени облици аор. гл. к р е н у т и и његових композита су по III врсти:

крџну Жив, *крџну* За м, *џскрџну се* Кос, *окрџну* (се) Ам Жив, *џкрџну* Б м Г м Гр, *џкрџну* Ам Радиј Сел, *окрџнуше* Др Кал м.

д) То важи и за глаголе на -р н у т и:

џрнуше Турци Радиј, *пдрџну* Сел; *ндсрну* Рут, *посрну* Жив, *пдсрну* Кос.

е) У глагола на -с н у т и бележимо и једне и друге облике, и то оне по I врсти чешће:

аор. *џтискоше* Жив, *прџте* З м; р. гл. пр. *ндтисли* Радиј, *џтиско* За м, *џтисла* ДС м, *џтисли* Бј м, *потџсли* Б м, *пдрџтисла* Јаб Ра, *пџсла* ДС м Заб м, *пџсла* ДС м Кос п/м, *стџсла* (?);

аор. *пдрџиску* Кос, *пџску* Кос; *пџснума* М м, *пџснумо* М м.

ф) Говори се: *џтрнути* Кос; аор. *сдтрну* Куч; р. гл. пр. *истрџло* је М м, *отрџло* М м, *сдтрнуо* Радиј, *сдтрнуо* Кос.

г) Исп. на крају, и облике р. гл. пр. ових глагола:

затџгли Гр, *посџгла* Јаб, *упрџгла* Сј;

оџџла/оџџнџла Х м;

џдмакло Радиј;

џџло Сел м / *џџнумо* Зав м.

в. Још неке напомене о глаголима III врсте

612. а) Већ је у т. 596с констатован продор облика I гл. врсте и у трп. пр. глагола (-)дићи/(-)дижнути, пући/пужнути, -маћи/-макнути, стећи/стегнути. Да се ту ради о већ прилично озбиљној тенденцији,

показује и тамо наведен трп. пр. *подрожене* (Лекср. . .ће знати. . .да ли су вене *подрожене*) X и, посебно, *скиден* (: скинути) За.

б) Огромна већина гл. III врсте има стандардне облике трп. пр.:

искрѣнут Б м, *окрѣнуто* Бук, *покрѣнуто* З м; *непрѣврнут* М м итд.

Забележен је, међутим, и облик *јѣрњене* Кос, који би подразумевао постојање секвенце -ни- у инфинитивним облицима.

613. Такви су облици овде готово непознати. Забележено је само једанпут *прѣметник* Сељ. Зато се може рећи да је добро чување секвенце -ну- општа особина србијанских полимских и уопште западносандачких говора:

гинути Кос, *изгинуло* Гр Заб м, *изгинули* Бал м, *погинути* За м, *погинуће* Гр, *погинула* ДС м Кал м; *врнула се* Јаб, *врнуло се* Каћ м, *врнули* Гр З, *врнули* Б м, *кат се врну^а* X м, *врнуше се* Гр, *поврнули се* М м, *сврну^о* X м; *крѣнули* Бј З Заб м Ра, *окрѣнути* Јаб Ра, *окрѣнула* ДБ, *окрѣнули* Др м, *прекрѣнути* Сј м; *наѣнути* Граб, *наѣнули* Граб; *оернути* Радиј, *пригрнула* Рад; *сва^нуло* Гр Радиј, *осва^нуло* Б м, *осва^нуше* ДС м; *разми^нула* X м, *разми^нуше* Куч; *скинули* Гр Жињ; *ши^ннути* Радиј, *ши^ннуло* ДС м итд., итд.

614. Поједини глаголи:

а) Поред *мѣтну* ЗТ (през.), *мѣтни* Јаб (имп.) и *прѣметник* Сељ, *одметну се* Ам (аор.), јавља се и *мѣтите* (имп.) Ра.

Треба ипак напоменути да се у овоме значењу много чешће употребљавају глаголи *турити* и *ставити*.

б) Говори се: *нагѣло* Рут, *сагѣо се* Сељ м и *сва^но се* М м.

с) Поред *не брѣни* Б м бележимо у истоме селу и имп. *не брѣгај*, дакле по V врсти.

д) Чува се, готово доследно, основа (-)с т а- у инфинитивним облицима, и то не само у новошток. него и у прелазном говору:

дстало Бук, *наст^о* ДБ, *настала* Заб м, *дстати* Заб м, *дстаће* Граб, *дст^о* Бал м Бј м Граб ДБ Заб м X, *дстала* Ам Гр Граб ДБ Др З Зав м Чи м, *дстало* Гр Граб ДС м Ра, *дстали* Бј Заб м Каћ м, *дстале* X Чи м, *дстала* Чи м, *дстали* Гр итд.;

дстат М м, *дст^о* Г м X м, *дст^ола* Г м З м X м, *дст^оло* Г м, *дст^оли* Г м З м X м, *дст^оле* Г м, *дстала* Г м.

Забележено је само једанпут *дстануо* Чи м (новошток. говор), усамљено и у томе селу.

О облицима аор. в. т. 636d.

е) Према *дунути-дунем* имамо и (нераспрострањено?) *наду^но* (Ја сам *наду^но* маску) Гр (*надути-надмем* је неправилни гл. I врсте).

У истом је селу, али не од истога информатора, забележено и: Н^{ије} ни преуно чашу Гр (просутати је, иначе, гл. V врсте).

4) ГЛАГОЛИ IV ВРСТЕ

615. а) Глаголи на -иџа- имају у највећем броју случајева облике през. и имп. на -уј(-), тј. по овој врсти:

везују Селъ, дочекуемо Куч, закучуџеш За, записује Селъ м, зарађује Др Х, избацују З м, измјенују се Бал м, израђуџ Сј м, испитују За, наирађује Ам, наплаћуџем Радиј, наређуџем Жив, наређуџеш Кос, наређује Буч За Кал м, наређуџе Јаб, наређује Буч, наређују Буч Кос, наслеђуџе ДБ, обнађуџем се ('помало се надам') Радиј, обрађуџеш Куч, обрезуџеш Кал м, одваљуемо Кос, послужује Ам, потаркуџем ону ватру Х, пребацује Др Рад, пресушује ЗТ, распитуџем Др, распоређује Рут, распоређује Кос, сараџује М м, смлањују Ам, смирује нешта Бј, уџаљује Гр Радиј, уџаљуемо Јаб, убацуџеш Куч, узграбљује Селъ;

испитуј Кал м, намируј Сј м, наређуј За, насађуј Рад, оснуј Бј, отпадуј Кос, пребацуј Сј, притискуј Јаб, уџаљуј Рад.

Неупоредиво су ређи облици по V врсти:

изискџџ Др м, обрађивамо-одређивају-пребацуџџ-убацуџџемо Каћ м, већ се смрачуџџ Гр;

одређивај Буч.

Слична је ситуација и у већини суседних говора. Тако однос *наређивати-наређујем* (или сл.) имамо у Гор., Љештанском (уз неке изузетке), околини Колашина и Бјелопавлићима¹²⁴⁹. У Обадима и Ускоцима је *наређујем* и сл. обичније од *наређивам* и сл., а у ист. Херц. се употребљавају паралелно обе форме¹²⁵⁰.

б) Глаголи *даривати* и *целивати* имају облике през. по обе врсте:

дџруџ З, дџруџ се За, дџрују За Кос м; целују Ра;

дџривџм Ра Селъ; целџвџм Ам Ра, целџвају Ам Кос м Ра.

616. а) Глаголи на -џџа- који у књижевном језику иду по овој врсти готово увек имају такве облике и у говорима северозападнога Санџака одн. срб. Полимља. Потврде за гл. (-)џџвати в. у т. 255b оделџка о прозодијским алтернацијама у конјугацији, а осим тога исп. и:

пџзнаџем Б м, пџзнаџем Каћ м, пџзнаџем Буч Јаб Селъ, пџзнаџеш Каћ м, пџзнаџеш Бал м Кал м Радиј Х, не пџзнаџеш Рад, пџзнаџе Гр, не пџзнаџе се Каћ м, пџзнаџемо се Б м, не пџзнаџете Зав м, пџзнаџју Буч; наџдшљуџем се Радиј;

¹²⁴⁹ Гор. 691, Тешић Љешт. 234-235, Пиж. Кол. 161, Ђупић Бјел. 92. Говорећи о акц. гл., Вушовић наводи и *кџзујем* (ДИХ 64), а исп. и Барј. НП-Сј. 99 *каџујем* и сл.

¹²⁵⁰ С^тџић Обади 87, Стџџић Уск. I 239; Пеџо ГИХ 150.

дѣи Чи м, продѣи За, удѣи се Ам.

По V врсти забележен је само један през.: стбци *дѣамо* сѢ Др и један гл. пр. садашњи: *удѣајући Ра* (који се може објаснити као и широко распрострањено *познавајући*).

У неким јужним и југозападним говорима овакве су форме (типа *давам, познавам* и сл.) много обичније¹²⁵¹.

б) Засведочена је и супротна појава, тј. облици през. по IV врсти у глагола који у стандардном језику припадају V врсти, и то у два северо-западна села:

зајѣбају За, зафрѣаемо За, крепѣје За, крепѣју Жив м.

И ови су облици обичнији у неким оближњим и сродним говорима него у западносанџачким¹²⁵². То доказују многобројни примери, између осталих и:

зајѣбавају ме Радиј, зајѣбавају М м, зафрѣаеш Ам, зафрѣаеш Селъ, зафрѣаѣ Ра, крепѣам Бј м, крепѣамо Рад, а исп. и вјенѣаѣ За, вјенѣамо Јаб, закрѣамо Јаб, издрѣаѣ ДС м, обдрѣаѣ Г м, намѣтаѣ Селъ м, осѣдѣаѣ Селъ м, сачиѣаѣ Г м и сл.

617. Т р п н и п р и д е в. а) Глаголи Стевановићевог А-обрасца с општим делом *кри, ли, ши* и глаголи на *-ути* имају у трп. пр. облике на *-вен* (изгледа доследно):

откривѣно Гр, покривѣна Буч За м Кос м Селъ м, покривѣно Ам, прекривѣна Кос м, прекривѣни Сј м, сакривѣна Селъ; улиѣна Селъ; шиѣене пелѣнгаѣ Ра, пришиѣен Др, сашивѣене Гр (исп. и гл. им. шиѣѣње Ра); обуѣен Сј м, обуѣена Кос м, обуѣено Кал м, необуѣена Ра.

б) У глагола с основом *пи* бележимо тројаке облике:

пиѣено Ам, непопиѣена Ам;

испиѣена Рад, ракиѣа непопиѣена ДБ;

чаѣа пѣпѣта Селъ.

с) Глаголи с општим делом *би* и *ви* имају доследно облике на *-јен*, и то чешће *-ѣјен* него *-ијен*:

биѣа бјѣна Ам, бјѣни Ам, на тѣ дѣвак набјѣн За м, набјѣно За м, одбјѣно Граб, побјѣни Бук, кѣкоши побјѣне Ра, прѣбјѣн За Кос, уѣјен Бук За, убјѣно Јаб, убјѣниѣг Јаб (исп. и топоним Побјѣниѣк Кал м Куч); завјѣна За м, рѣзѣјен ЗТ;

¹²⁵¹ Исп. Вуш. ДИХ 58, Пецо ГИХ 150, па и Пиж. Кол. 161 и Станић Уск. I 238. Напомињемо овде и то да се поред горенаведених ликова типа *позна(ј)ем* јавља, с истим видом, и *познам* За, *нѣ познам* За м. Симић наводи за обаћки и *нѣ познам га* (Обади 86), а Петровић за говор Баније и Кордуна само *познати* ("Познавати је... непознато", Петр. Б-К 121).

¹²⁵² Исп. Вуш. ДИХ 58: *дозвољѣјем, закључѣјем, вјенѣјем, замотѣјем, издрѣјем*; Пецо ГИХ 150: *допрѣчѣје, издрѣјѣје, рјѣчѣјемо, употрѣбѣје*.

побијено Др, *убијен* ДС м Радиј, а исп. и *добујен* Селъ.

Облике трп. пр. на *-џен* имају сви оближњи говори¹²⁵³, осим (уз ретке изузетке) оних на северу¹²⁵⁴.

Напомена: О облицима трп. пр. глагола с инфинитивном основном на *-а* в. т. 655b, а о облицима императива неких глагола ове, као и неких других врста, т. 384 и 647.

618. Поједини глаголи:

а) Композите глагола *ждити* имају облике през. по овој врсти:

зждидиш Жињ, *приждидиш* цигар Бук, *приждиде* За, *приждиду* За п/м (: инф. *ждити* За м, *приждити* Буч, р. гл. пр. *приждили* Кал м).

б) И у през. гл. (-)к н и т и имамо најчешће *кније* За м, *книју* Др м Кал м Кос м, *окније* З м, *окније* Кос м, *окнију* Кос м Селъ м, али је забележено и *окније се* Ђевђка Кос м (према гл. типа *ковати?*).

с) У гл. ч у т и јављају се две основе:

чешће је *чуо* Бј М м, *чула* Заб м; *чу се* Селъ м, *чуше* Кос; *чуљем* Каћ м, *чуеш* Заб м, *чуе* Кос, *чује* Бал м, *чују* Ам Јаб Кал м Кос; *чуј* Граб итд.;

ређе је (по III врсти) *чунџ* Др; *чунџем* Бук Јаб, *чунџе* Јаб Селъ м, *чуну* Јаб, *дочунџе* Јаб.

Појава облика по III врсти у вези је с видом овога гл. и већине гл. III врсте, а позната је и неким другим оближњим говорима¹²⁵⁵.

Забележено је, осим тога, и 2. л. сг. през. *чџш* (Војска долазила, *чџш!*) Х м и *чуш* (Море *чуш*, и да знам (не бих им рекао)) Жињ, што су више облици за скретање пажње (или узвици) него гл. форме.

д) Глагол *казивати* има, за разлику од неких суседних говора, обично стандардне облике:

инф. *казивати* Чи м; р. гл. пр. *казивџ* Бук; през. *казуем* Зав м, *казуеш* Ам, *казује* Кос, *казујемо* Кал м, *казујете* Кос, *казују* Кос, *приказује* Ра; имп. *казуј* За м Кос, *казујте* Ра.

У прелазном је говору забележено *казује* Б м, а у новоштокавском сродно *повишују* Чи м¹²⁵⁶.

¹²⁵³ Барј. НП-Сј. 106 *повијен/повјен/повјит*, али *убијен/убијен*; Вуковић П-Др. 74 *бјџен, бјџен* итд., *својен/својит*; Пецо ГИХ 157 *развијена/развијен, навијен/навијен*; Пиж. Кол. 170 *пробијен/пробијен (пробијен), навијен/навијен (навијен, навијит)*; Станић Уск. I 256 *буљен/буљен, убијен/убијен (убијен), развијен/развијен/развијит*; Петр. Ровца 172 *избјен, избјџена*.

¹²⁵⁴ Гор. 646 *бјџен, бјџена*, али 682 *добујен (добујен)*; Симић Обади 80 *добујен (добујен, одбујит)*; Тешић Љешт. 228 *буљен, избујен, савијен/савијит*.

¹²⁵⁵ Буш. ДИХ 57 *чунџем, чунџи, чунџе* ("специјално за означавање перфективности"), а и сами смо у неким златиборским селима бележили такве през. облике. Изгледа да је сторадишно полимско одн. западносанџачко *чунџ* усамљено.

¹²⁵⁶ Овакви се облици јављају, поред неких других оближњих говора (пре свега оних у

5) ГЛАГОЛИ V ВРСТЕ

619. а) У вези с односом према конјугацији гл. II врсте исп. т. 606–607. Овде напомињемо само то да по V врсти иду и глаголи на -г н а т и:

през. *дденџи* Селъ м, *ддена* Јаб М м Рад, *доенамо* Х м, *дденамо* З м, *дденају* Ам ДС м, *нагнамо* Рут, *нагнамо* Бал м, *приенаш* М м, *приена* ДС м, *сагнате* Радиј, *уена* Буч; имп. *дденај* Јаб, *уенај* Куч.

б) О презентским облицима гл. на -ова- в. т. 616.

620. Новоштокавски говор има у 3. л. пл. презента гл. V врсте само -ају (не и -ау или, евентуално, -аје):

гледају Јаб Х, *играју* Куч, *кџукају* Радиј, *мбрају* Ам Бук Буч Граб Радиј, *отпадају* Бал м, *пџтају* Буч Жињ За п/м Јаб Каћ м Куч Радиј, *пџтају* З, *плџају* Кос Рад, *пџају* Жињ Каћ м, *свађају се* Радиј, *ужнају* Селъ, *умџвају* ЗТ, *чекају* Гр ДБ ДС м Рад Рут, *чувају* ДБ Кал м Рут Селъ м итд., итд.

У прелазном полимском говору само је једанпут засведочено *ћерау* М м. У свим осталим забележеним примерима имамо -ају:

гледају Б м Г м, *заљбџвају* М м, *закопају* Х м, *зграндају* Б м, *џмају* М м, *ишћерају* Г м, *мотају* Х м, *мрџају* М м, *постџрају се* Г м, *причају* Б м, *раскопају* Х м, *смџџшају* З м, *сркају* З м, *удџрају* М м, *ћерају* Б м и сл.

Тако прелазни говор овом особином показује (још једном) већу блискост са источнохерцеговачким него са (највероватније матичним) зетско-јужносанџачким¹²⁵⁷.

621. П о ј е д и н и г л а г о л и (и групе глагола):

а) Глаголи (-)д а т и, (-)з н а т и и и м а т и творе през. најчешће без форманта *џ*:

џам Ам ДС м Каћ м Куч М м Радиј, *не џам* М м Радиј, *џаш* Каћ м Радиј Селъ п/м, *џа* Ам Г м Гр ДС м За ЗТ Каћ м Кос Ра, *не џа* Г м Граб ДС м ЗТ Каћ м Кос М м Сј, *џамо* Ра Рут, *не џамо* Буч Др Кос, *џате* Бј Ра Х м, *не џате* Каћ м Кос Ра, *не џате* Ра, *џају* За Јаб Кос п/м Рад Селъ м, *не џају* Ам Бук Гр Жињ З м За Јаб Каћ м Рад; *џоџамо* Заб м, *преџамо* Кос Куч Рут, *проџам* М м, *проџамо* М м Рад, *проџате* М м, *преџају се* Ра;

знам Б м Бук Гр Граб ДБ Др ДС м Жињ Заб м ЗТ Јаб Кал м М м Ра Радиј Х п/м Чи м, *знаш* Бал м Г м Гр ДС м З п/м За м Зав м Кал м Каћ м Кос М м Ра Радиј Сј Х Чи м, *зна* Бал м Г м Граб ДБ За ЗТ

Ц. Гори), и у суседним новопазарско-сјеничким (исп. Барј. НП-Сј. 99 *кажејем, запишем* и сл.).

¹²⁵⁷ "у VI [Белићевој – М.Н.] врсти веома је раширено -ах пџау" (Ивић Дијал. 163).

е) У значењу 'бити потребан' има гл. *т р е б а т и*, као и у књижевном језику, облике за сва три лица сг. и пл.¹²⁵⁹.

*Треба*м сваком ('потребна сам...') Ам, *Не треба*-му Ам, *Мене не требају* Јаб, *Без наочара читам*, нити ми *требају* Кос, *Мени и требају добри војници* Ра, Ако је се крпила закрпа на закрпу... није *требала* инекција Сј м.

Кад је *требати* гл. непотпуног значења, онда имамо, опет у сагласности са стандардом, у през. 3. л. сг.:

Треба да прилегнемо ЗТ, *Не треба* ми вако да радимо Рад, Пијанке — на њима је писало колико *треба* да служим Рут и сл.

Међутим, кад је у оваквим конструкцијама гл. *требати* у перфекту, онда се говори:

Треба сам деветнесте да служим (војску) За, *Нисам требала* ништа причати док Мемшо не дође Каћ м, *Треба* си ми доћ дође М м, И јони *нису* то *требали* да раду Г м, *нису* *требали*... За м, *Требали* су да мипре границу Кал м и сл., а не *требало је да...

За кондиционал исп.: *Не би* ти *треба* рећ Г м, *Не би* *треба* две чарапе (носити) Граб.

Напомена: О облицима имп. в. т. 647b, а о облицима трп. пр. т. 655c.¹²⁶⁰

6) ГЛАГОЛИ VI И VII ВРСТЕ

а. О неким глаголским облицима

622. Презент, 3. л. пл. гл. VI и VII врсте. Одликује се двама наставцима — стандардним *-е* и аналошким *-у*. Употреба једнога или другог наставка условљена је, пре свега, географским положајем некога села (дакле ареално), а затим и конфесионалним одн. националним саставом његовога становништва (дакле етнички). С обзиром на оба та фактора, могу се испитана села поделити у три групе.

а) У нововарошким селима (настањеним, иначе, Србима), затим у већини прибојских (без обзира на националну структуру становништва) и неким севернијим пријеполским селима (Бабинама и Тоцима) имамо најчешће *-е*, никако или ретко *-у*

¹²⁵⁹ Исп. Стеван. ССХЈ I 347.

¹²⁶⁰ У V врсту убрајају се и гл. типа *разумјети-разумјем* (в. Стеван. ССХЈ I 334). Тако је често и у говорима СП: инф. *разумјети* Радиј, през. *разумјем* Г м М м, *разумјеш* Гр За Зав м Радиј, *разумјеш* Зав м, *не разумје* Г м, *разумију* Селъ м. Говори се, међутим, и: *не разумик* Рад, *разумили* Бал м, *разумиш* Др м одн. *разуми* Јо Чи м, *нису се споразумили* Ра, *разумим* Др, *разумим* За, *разуми* М м. Од овога је изведено имперфективно *разумивала* Ам. У имп. је, изгледа доследно, *разуми се* Буч, *Разуми* ти мене Кос м. Од гл. *успјети* забележен је двојак през.: *успи* добро Зав м и *Мбже* да *успи* свѐ X.

- Ам: *горе, запаље, затворе, истрче, ндсе, подојме, баје се;*
- Рад: *вале, не виде, враме, заките, ижљубе се, искоче, ломе, љубе се, прекрсте, преломе, раде, стоје, уате;*
- Радиј: *веле, виде, грабе, долазе, запаље, излазе, куне, љубе се, опколе, побеге, они се пресваде, прџе, раде;*
- Рут: *виде, здогворе се, ижљубе, ндсе, полете, потраже, раде, смјеште, траже;*
- Бук: *крстаре, нареде, раде;*
- Буч: *бјече, блече, виде, дијеле, живе, љубе се, подљубе, прдсе, расподјеле, рде, скуне се, спјусте, стоје, туре;*
- Граб: *раде;*
- Жив: *раде, беде, траже, уате, урате;*
- Жинь: *виде, долазе, мисле;*
- Заб м: *остае;*
- Кал м: *бјече, боле, веле, живе, дофате, направе, ндсе, отворе се, дсете, пале, подте, раде, спјусте, уреде;*
- Ра: *веле, виде, враме, горе куне, ндсе, дсете, плаве се, преселе се, салете, беде, теле се краве, траже, хуте, унуте;*
- Сј м: *куне, поубе, припаде;*
- п: *боле, излазе, расклопе, бедоче, стоје, искоче, урате;*
- Чи м: *потребе;*
- ДБ: *ђеца се вале, доате, ипросе, тамо се муре, окрне, опреме се, подјуте се, да се помиче, беде, не сложе се, спреме се, среде, учине;*
- ЗТ: *ижљубе, изљубе, ипросе, ките, нареде, прдсе, туре, угворе.*
- У неким од ових села забележен је и понеки пример с наставком -у, и то највише у Буч (*запаљу, не разилазу се, беде*) и Кал м (*запросу, лежу, раде*), а само по један у Ам (*затвору*), Рад (*решу*) и Сј (*долазу*).
- б) У осталим селима (осим оних, иначе ретких, у којима живе само Муслимани) прилике нису ни јединствене ни једноставне. Тако, нпр., у прибојском Заостру (на србијанско-црногорској граници) и у пријепольским (што значи и бродаревским) мешовитим селима Срби имају у своме говору само или претежно -е, а Муслимани у тим и немешовитим селима само или претежно -у¹²⁶¹:
- За п: *весеље се, излазе, испрате, леже, мале се, наложе, нареде, начине, провесеље се, прдсе, сакуне;*

¹²⁶¹ За нека мешовита села (нпр. ДС и Зав) можемо навести примере само из говора Муслимана.

- М: *бѡју се, вѡду, дрѡжу, не жѡну се, жиѡу, ѡселу, кѡсу, лиѡу, мрѡу, нѡчину, ѡставу, рѡширу, свѡду, слѡжу, трѡу, тѡру / вѡлѡ се, вратѡ се, ѡспросѡ, нѡсѡ, ѡбѡцѡ;*
- Б м: *излѡзу, нѡсу, помѡлу, освѡту;*
- Бал м: *бѡѡжу, бѡју се, вѡду, вѡду, нѡсу, прѡсу, сѡду, спѡшлѡ, стѡју, не траѡжу, ѡбѡцу, урѡду, ѡбатѡ, учинѡ, чинѡ;*
- Бј п: *вѡлѡ, доѡвѡрѡ, дѡлазѡ;*
 м: *лѡту, освѡбѡду / освѡбѡдѡ;*
- Г м: *кѡристу, кѡсу, нѡлазу, рѡду, не сѡшу, ѡѡду, ѡпѡтрѡбу;*
- Др п: *гѡрѡ, јѡгмѡ се, лѡмѡ, прѡсѡ, трѡѡ, ѡѡтѡ / вѡишту, стѡју;*
 м: *вѡду, дѡѡлѡ, кѡсу, лѡву, пѡѡѡду, прѡѡѡлу, свѡду, сѡѡѡу, спрѡму, тѡру, ѡчу;*
- ДС м: *не видѡ, гѡру, дрѡжу, нѡсу, пѡставѡ, сѡставѡ, сѡду, не чинѡ;*
- З п: *брѡнѡ, дѡлазѡ, зѡмѡѡѡне се, сѡдѡ, ѡтурѡ, ѡчѡ;*
 м: *бѡју се, бѡлу ме, вратѡ, кѡпу, ѡстѡѡу, сѡстѡѡу, сѡру / рѡдѡ;*
- Зав м: *ѡспросѡ, нѡправѡ се, нѡсу;*
- Каћ м: *брѡну, вѡлу, грѡду, гѡлу, рѡду, рѡжу, сѡду, не слѡжу, ѡчу...;*
- Кос п: *бѡѡ се, не видѡ, вѡрѡ, дѡлазѡ, лѡмѡ, ѡпѡзѡ, прѡносѡ, прѡѡѡтѡ, сѡдѡ, траѡжѡ, чѡстѡ итд. / вѡду, лѡжу, траѡжу;*
 м: *бѡлу, вѡду, вратѡ, дрѡжу, зѡпросѡ, ѡскупѡ се, нѡсу, ѡсѡлу, прѡѡѡѡтѡ, рѡду, рѡзѡѡѡлѡ, сѡду, спрѡму се, спѡшту, тѡру, чинѡ / вѡселѡ се, нѡсѡ, спѡштуѡ;*
- Лу: *дѡлазѡ, зѡнѡѡѡ, лѡже, ѡчѡ / сѡду;*
- М м: *бѡлу ме, гѡнѡ, гѡшу, жиѡу, наслѡѡѡѡдѡ ѡѡѡа, нѡсу, рѡду, слѡжу вѡјску, тѡжу / најѡрѡ;*
- Сѡљ п: *вѡшѡ, зѡпѡлѡ, нѡсѡ, сѡрѡнѡ, сѡдѡ, спрѡмѡ, спѡстѡ / грѡду, ѡлазу;*
 м: *бѡју се, вѡду, дрѡжу, не жѡну се, жиѡу, ѡселу, кѡсу, лиѡу, мрѡу, нѡчину, ѡставу, рѡширу, свѡду, слѡжу, трѡу, тѡру / вѡлѡ се, вратѡ се, ѡспросѡ, нѡсѡ, ѡбѡцѡ;*
- Х п: *гѡрѡ, грѡѡѡ, нѡлѡжѡѡ, ѡставѡ, траѡжѡ, ѡлазѡ;*
 м: *бѡлу ме, не брѡнѡ, дѡју, доѡѡѡтѡ, дрѡжу, зѡбрѡ, нагѡнѡ, ѡпрѡму, пѡѡѡлу, не пѡстѡ, пѡшу, ѡѡѡду, ѡрѡнѡ ме, ѡѡѡѡу.*

с) С обзиром на стање у говору Срба из претходно наведених села, помало изненађује то што у Гробницама (са врло малим процентом муслиманскога становништва) и Кучину (само Срби) преовлађују облици типа *нѡсу*, док су на Јабуци (само Срби) ти облици готово равноправни по заступљености с онима типа *нѡсѡ*. То, с једне стране, сведочи о релативно слабом међусобном утицају говора једне и друге конфесије и, с

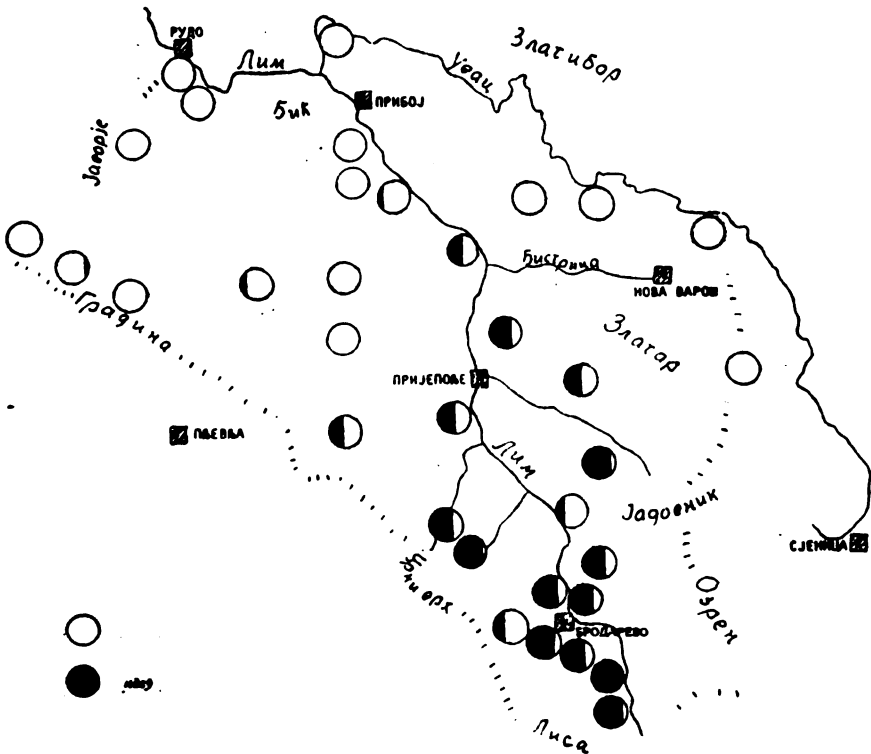
друге стране, о различитом пореклу и/или различитом времену досељавања становништва.

Примери:

Гр: *врту, ддлазу, излазу, изгубу, ддносу, ндсу, пдваду, пдстју, предвдс-
тручу, стдју, трджу / здносѣ, упрдпдстѣ, убрдсатѣ ме;*

Јаб: *вдселу се, врдту, гдвору, здвдду се, здпдлу, мдслу, пдвдлчу, рдду,
спрѣмју, турју / вѣлѣ, вѣдѣ, вѣлѣ, врдтѣ, гднѣ, здрдржѣ, мдлѣ, ндсѣ, дп-
пуштѣ, пдлѣ, пдрднѣ, рдзвдлѣ, стрднѣ се;*

Куч: *вѣлу, вѣдју, врдту, ддјѣлу, ддлазу, лѣжу, лѣту, ндправу, ндсу, прдлазу,
трджу / бјѣжѣ, вѣдѣ, ндсѣ, стдлѣ*

Карта бр. 13: Треће л. пл. гл. VI и VII врсте

Напомена: На подручју срб. Полимља ни неке старије изоглосе немају (сасвим) правилан правац пружања, па се то не може очекивати

ни код оваквих иновација. Па ипак, ако се изузме део српског становништва досељеног из Ц. Горе у XX веку (нека бродаревска села), онда се примећује повећање фреквенције облика типа *ндсу* (посебно у говору Муслимана) како се иде са севера на југ. То је, опет, у потпуној сагласности са приликама у Горобилу и Љештанском, с једне, и Бијелом Пољу, с друге стране¹²⁶². Треба к томе додати и наставак *-у* у западном (Пљевља) и југоисточном суседству (Сјеница)¹²⁶³.

623. Двојство *е/у* имамо и у гл. прилогу садашњем:
горѣћи Ам, *лежѣћи* ДС м, *ндсѣћи* Кал м, *радѣћи* М м, *стоѣћи* Кос, *стојѣћи* Др м, *седѣћи* Рад Сел м Сј м, *сеђѣћи* (са *ђ* из инф. основе) Ам, *улазѣћи* Рут;

бјезући Ам, *вриштући* Каћ м, *кдсући* Јаб, *лежући* Ам, *лежући* Ам Кос п/м, *трчући* Сел м, *цврчући* Сј.

Из наведених се примера види да репартиција *-ѣћи/-ући* не одговара у потпуности оној која је констатована за *-е/-у* у 3. л. пл. през. Тако имамо, с једне стране, *-ући* у Амзићима и Сјеверину, а, с друге стране, *-ѣћи* у говору Муслимана Дренове, Страњани, Селашнице, па чак и Матаруга.

624. И м п е р а т и в глагола на *-ити* гласи најчешће *оббј* Кал м, *Оббј* плетиво у неку *ббју* З, *искрбј* Буч, *опкрбј* Буч, *скрбј* Сел м; *одбјте* Каћ м. Ретко је *обди* Зав м.

625. Т р п н и п р и д е в. а) Глаголи VI врсте имају по правилу стандардни наставак *-ен*:

бдјено З; *грађена* Ам, *заграђено* М м Х м, *ограђен* Ра; *жењен* М м Ра Радиј Х, *нежењен* Кос, *дожењен* ДБ, *дожењени* ДС м; *забдљено* Г м; *забдчено* Г м; *забдрављено* Ра; *забрађен* З м; *забрађене* Буч; *запдљен* Сј м, *запдљена* ДБ, *упдљено* М м; *запслен* Рад, *запдслено* М м, *незапдслене* Бј м, *запдслени* Каћ м, *запдшљен* Х м, *запдшљена* Х м; *здробљен* Гр З Куч, *здробљени* Бук; *засдђене* Сел м; *затвдрени* М м; *избдчено* Ам; *избушено* За м; *извишено* Гр; *изврђено* Др; *изнурени* За; *испрошена* Гр Кос м; *исцџеђено* З м; *наклоњен* Каћ м; *наклоњена* Гр, *надажени* Г м; *напдђен* Г м; *направљена* Јаб Сел м, *напдвљено* Х м, *направљене* Куч; *насдђена* Ра; *настаљен* Др; *начиљен* За м Куч Сел Чи м, *начиљена* Буч Др Куч Сел, *начиљена* Рад, *учиљено* Ам; *ндшено* З За; *одбдрени* Каћ м; *одбјшена* За; *одвољена* Каћ м, *одвољена* Граб, *одвољена* Сел м; *одбдичене* З м; *одлџепљена* Каћ м; *оддбрено* Б м; *одрђена* ДБ; *остављен* Ам, *постављен*

¹²⁶² Гор. 680 и Тешић Љешт. 226 само *ндсѣ* и сл.; Сек. БП 171 "редовно" носу и сл. ("у говору муслиманског и православног старосједјелачког живља").

¹²⁶³ Лутић Пљ. 93 *ндсу* и сл. ("али је то особина само најстаријих становника"); Барј. НП-Сј. 100 *ндсу* и сл. ("Општа црта свих глагола ових говора је да у 3. лицу множине имају наставак *у* – како код православних тако и код муслимана, а то је карактеристично за глаголе IV врсте по Лескину."). О приликама на ширем штокавском простору исп. Рем. Шум. 305-308.

Радиј, *постаљена* Рад; *отворен* Х м; *одр^чљене* Заб м; *платњено* Ам, *платњени* Бук; *подувачена* За м; *покупљено* Кал м; *попалњено* Ра, *попалњено* Г м; *порушене* Куч; *посађен* Г м; *постројени* Кос; *прдаљен* Бук; *прегрдљено* З; *прекршено* Х; *претурено* Г м, *протурено* Г м; *привлачен* Кос м; *првођено* Сј м; *прдм^чљен* Ам; *рдљена* Б м Рут, *рдљено* Б м Гр М м; *рдзвљена* Жив м; *рдљен* Буч Г м Кал м Кос, *рдљена* Заб м Јаб Каћ м Ра, *нераљен* За м, *обраљен* За м; *раскрчено* М м; *распд^чљени* Сј м; *распорљен* Жив; *распдрене* Б м; *растурена* Каћ м; *расц^чљена* Х; *рвшено* Сј; *рдљен* Бал м Бј м Г м Граб ДБ М м Х м, *рдљена* ЗТ Сел, *рдљено* Г м, *рдљени* М м; *состаљена* Ра; *склпљен* Сј м; *скрдљен* Рут; *сидмљена* Х; *спрмљено* Сј; *срђено* Сел м; *срушен* Чи м, *срушено* ДС м; *трљен* Рут; *турен* Кал м, *турено* Бук Заб м; *убраљена* Кос м; *урч^чљен* Бј м; *уваљено* Ра, *убраљена* Бј м; *урдљено* Бук и сл.

Скрећемо пажњу на двојство *жењен/ожењен* и *колебања* у *запослен/запослен/запошљен* (исп. и им. *запошљева* (ген. сл.) Бј м).

Забележено је само пет примера с *-ит*, од чега четири у Ра(чи): *бацито*, *набацим*, *платита*, *прдвита*, а пети у Кал(афатима): *рднити* ('храњени'). Напомињемо да примери из Ра потичу од двају информатора из две фамилије (Ћирковић и Цвиљовић). Рача се, иначе, налази на босанско-србијанској граници¹²⁶⁴.

Другога су типа и другачијег порекла придеви као *одјелита* Ам, *одјелити* Јаб, *подјелита* ДБ, *подјелити* М м; *приклонито* За м Кос п/м, *услонита* стдлица ДБ и сл. То су прави придеви творени од гл. основе наставком *-ит*, о чему сведочи и краткоћа вокала *и* у томе наставку.

б) У трпних придева глагола на *-стити* јавља се *-иш-* и у *кршћено* Јаб Сј (исп. и им. *кршћеницу* Гр); *намјешћену* Сј м, *премјешћено* Куч; *пушћен* Бук Сел, *пушћено* ДС м, *пушћени* Ам. Говори се, међутим, и *кршћени* кум Лу, *кршћено* Сј.

Та је група засведочена и у *упрдпшћен* Ра, као и у неких гл. на *-шт-*: *пдпришћено* Бук, *унишћено* Бук, али *уништено* Кал м. (У вези с односом *иш/шт* у ових и других облика исп. и т. 396).

с) Према М. Стевановићу, у VI гл. врсту спадају и "глаголи чија се основа презента завршава самогласником *и*, а инфинитивна... самогласником *е*"¹²⁶⁵. То би значило да овој врсти припада и гл. *снабдјети-снабдим* (исп. *снабдети* Сј, *снабди* Сј, *снабди се* За). Трп. пр. овога гл. није као и у другим ове врсте, јер гласи *снабдјевен*. Тако у књижевном језику, а овде бележимо *снабдјен* За, тј. као у глагола типа (*-бити*, (*-јити* и сл. (т. 617с).

¹²⁶⁴ У већини оближњих говора нема облика на *-ит*. Неколико њих наводи А. Пецо за говор ист. Херц. (Пецо ГИХ 158) и претпоставља да су могли настати према односу *савити* : *савит*, *развити* : *развит*, *попити* : *попит*. Подсећамо на то да су и ови облици у говорима СП изузетно ретки (т. 617).

¹²⁶⁵ Стеван. ССХЈ I 335.

в. Поједини глаголи и поједине групе глагола

626. Глаголи на -и т и/-и м. а) Глаголи на -ни- чувају добро ту секвенцу и не прелазе у III врсту. Исп: *запл^чјенише* Б м, *прам^чјенила* Кос м Чи м, *см^чјенили* Кал м, *см^чјенише* Кос и сл., а такође и *јсник* (аор.) Кос, *јснијо* Жив Кос¹²⁶⁶.

Само гл. *извинити* (се), као и у многим другим говорима (па и градским), има презентске облике по III врсти (немамо потврда за облике који се творе инфинитивне основе):

Ндсијо сам кошуљу, да *извинџи*, гађа нисам За м, Ка-се платно ткџ, мбраш, да *извинџи*, и ногама и рукама радити Х, да *извинџи* Зав м, да *извинџи* Буч, д-*извинџи* ЗТ, да *извинџе* Гр ДБ Јаб.

б) Поред *пл^чјевили* Сељ м, *пл^чјевиле* Бј, *опл^чјевило* Кал м, през. *пл^чјевџ* Бј Ра, *опл^чјевџи* За м Сељ, *опл^чјевџи* Каћ м, бележимо и некњижевно *пл^чјевџла* Х м (прелазни говор),¹²⁶⁷ као и им. *плџтва* (*плџтва* — *жџто* пл^чјевџ) Ра.

с) По VI врсти иде, као и у многим другим сродним говорима, и гл. **с п а с и т и**:

инф. *спасити* Ам; р. гл. пр. *спасијо* Ам Буч Јаб Каћ м Ра Рут, *он се спасијо* Х, *спасило* Рут, *спасили* Б м Гр ДС м; през. *спасџм* За м, *спасџи* ДБ. През. *спасу* (3. л. пл.) За м такође је облик ове врсте, на шта указује његов прозодијски лик.

д) По VI (а не по VII) врсти иде најчешће и гл. **б р о ј и т и**:

инф. *брдит* Г м, *брдити* За, *избрдити* Г м Гр За Ра; аор. *избрдик* Кос; р. гл. пр. *брдијо* Г м, *брдила* Јаб, *избрдијо* Кос, *избрдила* Гр Х м, *побрдила* Др.

Само једну потврду имамо за облик VII врсте: *убројили* Ра.

е) У гл. **с л о м и т и** није засведочен през. по IV врсти, већ само стандардно *слдмџ* ДС м З м Сељ м, *слдмџ* Х.

ф) За разлику од неких оближњих говора, па и суседних новопазарско-сјеничких¹²⁶⁸, није уопштено ч из трп. пр. у другим облицима (потврде в. у т. 246а одељка о прозодијским алтернацијама у конјугацији). Само је једанпут засведочено и *бдчи* Сељ.

627. О односима основа у глагола на *џ/-и м.* а) У огромној већини случајева тај однос није нарушен и најчешће одговара књижевнојезичким

¹²⁶⁶ У сва три примера имамо значење 'видети, доживети у сну' (исп. *јснијо нџшта* Кос). Није засведочена форма *јснити*, *јснџм* у значењу 'заспати, утонуту у сан'. В. о овоме у чланку М. Вујанић *Глаголи уснити и уснути*, НЈ XXII/3 (1976) 150-152.

¹²⁶⁷ Исп. љешкопољско *пл^чјевџт-пл^чјевџм* (Пеш. СК-Јџ. 173).

¹²⁶⁸ Према трпном глаголском придеву *бачен* образован је инфинитив *бачит* (Барј. НП-Сј. 98).

приликама. То показују бројни примери, од којих се овде наводи само дес:

обљеле М м, *заобљела* Радиј, *заобљеле* За м, *обљела* З М м, *разобљела* се Сел; *заобље* ме Г м, *заобљеше* Х м, *побље* се Кос, *разобље(х)* се Др м, *разобље* се Сј м;

виђет Б м Радиј, *виђети* Бал м Буч Г м За Кос п/м Рут, *виђешеш* Гр Др ДС м, *виђешемо* Б м; *виђела* Ам Буч Гр ДБ Др м Каћ м М м Рад Сел м, *виђело* ДБ, *виђели* Ам Бал м Др З Заб м Каћ м Кос п/м М м Рут Сј м Х м, *виђеле* Жив Зав м Сел, *свиђело* Др За м; *виђе* Гр (о осталим облицима аор. в. нешто ниже, т. 628а);

одљети Радиј; *одљела* Г м Буч Граб ДБ Кос м Сел Сј, *одљели* Каћ м Ра, *заодљела* Др Рад, *заодљели* Бј;

гдрети Ам Др ДС м Кал м, *погдрешемо* Кал м; *гдрела* Бал м Др За, *гдреле* За м, *изгдрела* Кал м Ра, *изгдреле* Др Кал м, *изгдрело* Др ДС м Ра Сј м, *погдрела* Јаб, *погдрело* Др Жив м Заб м Јаб Кал м, *погдрели* ДС м Јаб Кал м, *погдреле* Сј м, *прегдрели* Ам, *сагдрела* Буч Граб Др Жив м Каћ м, *сагдрела* З м, *сагдрело* Буч ДС м Жив За м Кос Сј м, *сагдрели* ДС м Кал м; *изгдреше* Др, *погдреше* Рад, *сагдре* Ам, *сдгоре* ДС м Каћ м;

живет Бал м, *живелет* Бал м М м, *живети* Ам Буч ДБ З Јаб Кал м Сел м, *доживељу* Ам¹²⁶⁹; *живела* Буч Др Жив За Каћ м Рад Х м, *живело* се Гр ЗТ Х м, *живели* ДС м, *живели* Буч ДС м Жив За ЗТ Јаб Каћ м Куч М м Рад Сел п/м Х м, *живели* М м Х м, *доживела* Сел м, *доживело* Жив, *наживела* се/наживела се Х м, *поживели* Јаб, *преживели* Ам, *преживеле* Рад, *проживела* Х м, *проживели* Јаб; *оживе* Др, *оживеше* За;

ледети Буч; *одлеће* Заб м Кос, *заледек* се Ам, *изледеше* Куч, *прилеће* Рут;

србљети Заб м; *србљело* Кос;

стиђети се За; *стиђела* се Зав м;

трпљети Заб м, *претрпљети* За м, *притрпљети* Сј м; *трпљела* Сј м, *трпљели* З Јаб, *претрпљели* Ам Јаб.

б) Однос *-џ/-и* имамо и у неких глагола код којих Правопис МХ-МС допушта и инф. облике на *-и-*, као што су *мрзјети* (исп. *мржњети* За м, *мржњела* Жив, *мржњели* Ам За м Кал м Кос) и *сједјети*, али је у овом другом гл. дошло до различитих фонетских промена (примери су наведени у т. 343da и 404b)¹²⁷⁰.

¹²⁶⁹ Нема облика *живети*. Презентски значајак *-у* у 3. л. пл. *живу* Сел м истога је (аналогног) порекла као и у *лету*, *носу* и сл.

¹²⁷⁰ Вук има *мрјити*, *сједити*, што је вероватно један од разлога за прихватање тих облика и у стандардном језику. Други су разлози фонетске (исп. *мрјети* одн. *сједјети*) и дијалекатске природе (распрострањеност ових облика у западним говорима).

с) Претходне констатације (т. а, б,) важе и за већину глагола изведених од придева, укључујући и медијалне глаголе изведене од придева са значењем боје:

ослађњели Рут, *пољућела* Гр Др Кал м, *запућњело* Др;

зобљеле Куч, *обљјело* Бал м, *побљјело* Кал м; *избљјело* Сел; *жућети* Бук, *пожућела* Ам, тако је *се жућјела* Куч; *поцрњње* Б м; *поцрњек* Јаб, *поцрњело* Ам, *се поцрњело* Куч.

Такав је облик забележен чак и у једноме транзитивном глаголу:

Они су *оселњели* били торове, или је остала крџа или није Зав м (других потврда за инф. облике немамо).

д) Међутим, глаголи изведени од придева *слаб* и *стар* немају у основинском наставку континуант јата већ и:

ослабила Др, *ослабила* З м Х м; *остарила* Куч Рад, *остарила* Гр, *остарила* Гр Граб Рут.¹²⁷¹

У прелазном говору, као и у говору Муслимана-новоштокаваца у околини Бродарева, јавља се у овоме другом глаголу основа *стара-*, чиме је избегнута група *рје*¹²⁷²:

остдрџо Г м, *остдрџо* Х м, *остдрџо* је Бал м, *остдрџала* М м, *остдрџала* Х м; кат чџк *остдрџо* Г м.

Ова је форма типична за црногорске говоре¹²⁷³.

е) Одступања од стандарднога односа *в/и* двојака су, тачније речено — дијаметрално супротна. Прво одступање, продор континуанта јата у инфинитивне облике неких глагола на -и, засведочено је у четири глагола:

брићјела Куч (других потврда немамо);

мишљети Ам, *мишљела* Бал м Х м, *мишљели* Ам Буч Др м Жив Јаб Кос Куч / *мишлити* Каћ м Ра, *мишлили* Заб м;¹²⁷⁴

плчјваљјела Х м (распрострањеније *плчјваљјели* и сл., т. 626б);

чињјети Јаб, *учињјети* Др м, *чињјела* Х м, *чињјела* Х м, *чињјели* Каћ м, *начињјела* ДС м, *начињјело* Бал м З, *начињјели* ДС м Кос м Куч Сел м / *начињјити* Каћ м, *учињјити* ДБ Ра, *учињјити* Сел, *начињјили* Буч Др Јаб Кал м Каћ м Кос Радиј, *учињјили* Кос, *чињјиле* ДБ.

¹²⁷¹ Правопис МХ-МС има у овоме значењу само *ослаб(ј)ети*, *остар(ј)ети*, али дијалектске прилике и ситуација у језику књижевности дају за право М. Стевановићу (ССХЈ I 587), који облике са и сматра стандардним.

¹²⁷² "Група *рј* (< *рџ*) уклања се у једној групи речи на особем начин — преважењем у *ра* (*орак*, *праск(о)а*, *свираја*, *прама*, *остарати*) или у *рја* (*скорјати*...*трјакан*...)" (Д. Петровић, *О судбини групе рј и неким сродним појавама у српскохрватском књижевном језику и неким вековим дијалектима*, ГФФНС XVIII/1 (1975) 162).

¹²⁷³ Исп. Пиж. Кол. 69, Станић Уск. I 74; Пеш. СК-ЈБ. 280, Ђупић Бјел. 92.

¹²⁷⁴ Забележена је и форма *мишл* Кос м.

Облици типа *мишљети* бележени су у различитим крајевима северо-западнoг Санџака, а они типа *чињети* у пријегoљским (и бродаревским) селима.

г) Друго одступање представља појава, али прилично ретка, облика типа *вѣдла* Граб ЗТ, *вѣдила* Куч Ра (исп. и *вѣдми* Ра Сј, *свѣдио* Ра); *живити* Ам, *живила* Ам Куч, *живили* Ам Др Жив Јаб Куч Ра, *проживила* Куч; *трпила* Јаб. Исп. и аор. *заплднти* (Уколко се оѣо чѣ, утолѣко *заплднти* пушка) Жив.¹²⁷⁵

Оба наведена одступања су, као што је познато, аналошко-морфолошкога порекла. У првом случају имамо угледање на модел *вољети-волим*, а у другом на модел *носити-носим* + утицај през. основе (*воли-* и сл.) + (у ијек. говорима) утицај р. гл. пр. мушкога рода (*волио* и сл.). Прва је појава "нелогичнија", јер је основа на -в много мање него оних на -и¹²⁷⁶, али се у срб. Полимљу, с обзиром на прилике у југоисточним јек. говорима, могла очекивати¹²⁷⁷. Друга је појава, сасвим "логично", распрострањенија у штокавштини, али је од оближњих говора заступљенија само у ист. Босни и зап. Србији уз босанско-србијанску границу¹²⁷⁸, док је у ист. Херц. ситуација приближно једнака западносанџачкој¹²⁷⁹.

628. Глаголи на *-ј е т и/-и м а*) Гл. в и д ј е т и:

Прво л. през. гласи готово доследно *вѣдим*. Само је у два села, од старијих особа, забележено и *вѣђу* Нѣ *виђу* добро, Гбрѣ ми је што нѣ чуем нѣ што нѣ *виђу* (све) Бук; Ја *вѣђу* нѣ очи, ја *вѣђу* да плетѣм, да прѣдем, на моје ђчи *вѣђу*, вала, онѣмо у Пресѣгли Х м. Ова су два села, иначе, међусобно врло удаљена, а и говори су им различити.

У 2. л. сг. през. употребљавају се као облици за скретање пажње или без гл. значења и ликови *виш*, *иш*. Бележени су само у конструкцијама

¹²⁷⁵ Овакве облике бележио је у овим и неким другим прибојским селима и Р. Туровић (Јат 297-298), и то управо од глагола *видјети* и *живјети*.

¹²⁷⁶ Исп. Пеш. ВД гл. акц. 260 (табела III), М. Јоцић, *Фреквентција гласовских врста у савременом српскохрватском језику*, ППЈ 4 (1968) 60-64. Треба, међутим, напоменути да је већина глагола на *-(ј)ети* врло фреквентна (в. за *видети*, *вољети* и *желети* у цитираном чланку М. Јоцић, стр. 66-67).

¹²⁷⁷ Исп. Пецо ГИХ 60 *мишљела*, *начињела*, 61 *обдјѣла*; Станић Уск. I 74 *дѣрети*, *мишљети/мишљити*, *вѣрети/вѣрити*, *рѣљети/рѣвити*, *тѣчети*, *тѣжети*, *чињети*; Мил. Црмн. 473 *увѣжђела* (*увѣждѣт*), *трѣљѣсте*, *чињѣт* и сл.; Пеш. СК-ЈБ. 291 *чињѣт/чинѣт*. За *чињѣт* в. и Барј. НП-Сј. 99.

¹²⁷⁸ Исп. Симић Обади 44 *вѣдити* (*вѣђети*) и сл.; Тешић Љешт. 191 *вѣдити* и сл. (осим *вѣрела-вѣрѣла*). У Горобилу је, међутим, увек *вѣђети* и сл. (655). Треба, ипак, рећи да се *вољела*, *горѣла* и сл. јавља и у околини Никшића(!) (Вуш. ДИХ II), да о западним и северозападним јек. говорима и не говоримо: исп. А. Пецо, *Мјесто централнохерцеговачког говора међу осталим говорима данашње Херцеговине*, ЈФ ХХV (1961-1962) 303; Дешић ЗБИЈГ 125-126; М. Драгичевић, *Рефлекси јата у данашњим личким говорима*, СДЗБ ХХVI (1980) 183; Петр. Змиј. I 224; Петр. Б-К 53-54 (овде паралелно са *вољети* и сл.) итд.

¹²⁷⁹ Пецо ГИХ 59.

са да: *дд вѣш Јаб, дд вѣш јадѣ Сель, дд вѣш тѣ Сј, дд вѣш чуда Радиј; дд вѣш Буч За м Рад, дд иш Рад.*

Основа аориста завршава се у 2. и 3. л. сг. на *ђе*, а у осталима (а само се они наводе) на *-ђе* и *-ђо* (према облицима аор. по I гл. врсти):

вѣђе(х) Б м ДС м За м Каћ м, *вѣђек* Ам Рад, *нѣ вѣђек* Куч; *вѣђесмо* Сј, *вѣђеше* Ам Кос;

вѣђо(х) Б м Г м, *нѣ вѣђо* Жив, *вѣђок* Кос М м, *нѣ вѣђок* Јаб; *вѣђоше* Ам ДС м За м Заб м Кос М м Сель м, *нѣ вѣђоше* Куч.¹²⁸⁰

Императив гласи: *вѣди* Граб За м Заб м Јаб Кос м М м Радиј, *вѣдѣ* (← видиде) Кућ Х м и, *ређе*, *вѣђи* Ам Кос М м Рад, *вѣђте* (← виђите) Сј м, а забележено је и *вѣдни* (по III врсти): *Ајде кући, вѣдни* ђецу Др.

У облику *вѣђи* очувана је, као што је познато, стара форма императива атематских глагола с иновацијом (*-и*), и то пре свега захваљујући фонетском лику инф. основе. Отуда је позната и многим другим јекавским говорима¹²⁸¹.

б) Говори се на целој подручју СП *вѣлим*, али се у неким селима употребљава, најчешће као поштапалица или узречица, и *вѣљу*

Б м: *Вѣљу*, богатага, Цемаице, нѣмб га гађати; Бал м: *Нѣмам*, *вѣљу*, бѣгоми; З: О, *вѣљу*, нека тѣтка бѣдѣ жѣва; За: *Вѣљу* цаба је; Зав м: *Сад*, *вѣљу*, ц^иѣла сѣба отишла; Јаб: *Вѣљу* штѣ јој је; Кос м: *Вѣљу* даћемо је; М м: *Нѣјесу*, *вѣљу*, бѣлан, нѣ ђецѣ; Кѣ ти је онѣ? *Вѣљу* ђецѣ; Х: Бѣгуми, *вѣљу*, ја вѣлим лекѣру; Јѣ, *вѣљу*, скѣро отишла дѣље лекѣру м; Мѣ кајѣмо "вѣљу". Јѣ кајѣм онѣме мѣлѣме мѣме, *вѣљу*, нѣмб, реко, у школу нѣкад рѣћи "вѣљу", испѣши да "вѣљу" нѣмѣ м.

Осим једнога примера из Заостра (на граници према Ц. Гори), сви остали су из пријепољских (и бродаревских) села (најчешћи су у прелазном говору).

с) Неки оближњи говори имају поред *вѣђу* одн. *вѣљу* и *вѣљу*¹²⁸², али већина њих има прва два облика, не и *вѣљу*¹²⁸³. Ни овде у I. л. през. гл. **в о л е т и** није забележено *вѣљу*, већ само *вѣлим*.

¹²⁸⁰ У других је сродних глагола о засведочено још само у *измѣлок* Жив. форме с о аналошкога порекла познате су и другим оближњим говорима. Исп. Гор. 689 *вѣђок*, *вѣђоште* (*вѣђоше*), *вѣђоше*; Симић Обади 85 *вѣђо*, *вѣђосмо*; Тешић Љешт. 233 *вѣђосмо* (*вѣђасмо!*); Ћупић Бјел. 93 *вѣђесмо/вѣђосмо* и др.

¹²⁸¹ Исп. Вуш. ДИХ 68 (*вѣђ*, *вѣди*), Гор. (*вѣди*), Пиж. Кол. 165 (*вѣди*), Станић Уск. I 249 (*вѣди*), затим Мил. Црн. 449 (ређе *вѣђ*), Пеш. СК-Јѣ. 176 (ређе *вѣђ*), Стеван. ИцД 89, па и Барј. НП-Сј. 101 (*вѣђ*). Петровић (Змиј. III 173) наводи поред најчешћег *вѣђѣј* (инф. *вѣђати*) и једном забележено *вѣђи*.

¹²⁸² Сва три облика наводе се у Вуковић П-Др. 67-68 и Пецо ГИХ 149, с тим што пивско-дробњачко *вѣљу* има компаративно значење, а исп. и Барј. Бихор II 19.

¹²⁸³ Исп. Пиж. Кол. 157 (чешће *вѣдим*, *вѣлим*), Станић Уск. I 236 (*вѣђу*, *завѣђу*) и сл. наводи се и у Вуш. ДИХ 57; Барј. НП-Сј. 99 (ређе), Сек. БП 171; Мил. Црн. 449, Пеш. СК-Јѣ. 174, Стеван. ИцД 85 (и *завѣђу* и сл.), Ћупић Бјел. 89 (*вѣдим*, *вѣлим*), Петр. Броћ. 236.

Овај је гл. особен само по облицима суперлатива:

Ја, реко, *ндјволим* с војскаџи Кос; *ндјволи* њему Др м; И Јона, каже, *ндјволи* ђвуду је сам ја, она то *ндјволи* Кос м.

Говори се, такође: Бџуми, вељу, ја *одлим* лекару Х (тј. 'више волим', из говора новијих досељеника из Ц. Горе).

Није, међутим, засведочена форма (*најволицј*).

d) презент гл. (-)з р е т и гласи у новоштокавском говору двојачо:

здрџи Кал м, *сдрџи* Ам Др ЗТ Селъ, *здрџи* Х¹²⁸⁴; 3. л. пл. *сдрџе* Ам Буч Жив;

3. л. пл. *зрџу* Ам, *сдрџу* Др Ра Радиј.

Како су у Ра и Радиј бележени доследно, а у Др (у говору Срба) готово доследно облици 3. л. пл. типа *ндсе*, то наведено *сдрџу* не би требало доводити у везу с облицима през. гл. VI и VII врсте. Иначе, однос *зрџи* (3. л. сг.)/*зрџу* (3. л. пл.) карактерише и неке друге јекавске говоре у зап. Србији¹²⁸⁵.

Као и у гл. *чуги* (т. 618с) јављају се и облици по III гл. врсти:

зренџ М м; *сзренџ* Г м З м, *сдренџ* Г м.

Ови су облици засведочени само у прелазном говору, али није сигурно да их нема и у новошток. (нпр. у околини Бродарева?)¹²⁸⁶. Нису, ни у прелазном говору, засведочени инфинитивни облици с основом (-)зрџу¹²⁸⁷.

e) Према стандардноме *призрети-призри* (по VI врсти), бележимо:

Онџ кљуџе *призри*, оврни се вамо наџраг Бал м; како море да се *призрије* М м (по IV врсти).

f) Гл. ш у т ј е т и / ђ у т а т и. Облици са (-)ш- су чешћи и иду по VI, а они са (-)ћ- су ређи и иду по VII врсти:

инф. *шџет* Б м, *шџети* Селъ м; аор. *шџек* Селъ, *шџе* Ам Кал м, *ушџеше* се Сј; р. гл. пр. *шџило* Бук ДБ Сј м, *шџило* Г м и *шџџо* Кал м, *шџела* Заб м Јаб Селъ, *ушџело* Жив, *ушџели* се За м; през. *шџим* ДС м Каћ м Радиј Селъ, *шџи* Ам За м Сј м, *шџи* Б м, *шџите* Др; имп. *шџи* Ам Др Жив За Заб м Каћ м Кос м М м Радиј Сј м Х м, *шџџе* Бал м ДС м Каћ м, *шџите* Каћ м;

аор. *џџтак* се Рут, *џџта* се Рут; р. гл. пр. *џџтало*; през. *џџи* Кос Ра, *џџџ* Ра, *џџџи* Рут; имп. *џџи* Бук Жив Јаб Ра Радиј Рут.

¹²⁸⁴ Овако и *врџи* З м Х м, а исп. и *Прџерџи* га (млеко) у бакрач Х м.

¹²⁸⁵ Исп. Гор. 690, Тешић Љевт. 233. У Тршићу (Ник. 428) имамо *зрџи* (3. л. сг.) / *зрџи* (3. л. пл.); у централној Шумадији (Рем. Шум. 370) чешће *зре*, *сзре* него *зри*, *сзри*; у Ускоцима само *зрем*, *зрџ* (Станић Уск. I 242); у ист. Херцеговини *зрџрије* (3. л. сг.) (Пецо ГИХ 151).

¹²⁸⁶ Исп. не само Пеш. СК-Љб. 239 већ и Пих. Кол. 163, Станић Уск. I 238.

¹²⁸⁷ За однос *сдрџети-сдренџ* исп. Симић Обади 85.

Занимљиво је да су сви примери за други лик забележени у говору православних.

629. Глаголи VII врсте. а) Гл. бјежати нема у овим говорима основу *бјег-*:

инф. *бјџат* Зав м, *бјџати* Др Јаб Ра; р. гл. пр. *бџо* Бал м Гр ДС м, *бџо* Бал м Х м, *бџо* Х м, *бџали* Бал м ДС м Ра, *бџали* Бј м Зав м Каћ м Куч М м Ра Радиј Х м, *бџали* Б м Х м, *бџале* Х м; през. *бџим* ДС м, *бџим* Заб м Радиј, *бџи* Г м ДС м, *бџи* М м, *бџимо* Ра, *бџимо* Ра, *бџимо* Жив, *бџимо* Б м Јаб Кос Куч Радиј Рут, *бџите* Каћ м, *бџите* Бук итд.

О облицима имп. в. т. 646.

б) Поред *зспџм* Буч Рут, бележимо и, у штокавштини широко распрострањено, *зспџм* Х м (прелазни говор)¹²⁸⁸.

в) Готово се доследно чува однос *стајати* – *стојим*, што значи да не долази до делимичног аналошког изједначавања инф. и през. основе:

стајати Јаб Сељ м, *стајо* Г м, *стајала* Буч Гр Др м Заб м Кос, *стајало* Јаб Кос Рут Сељ м Сј м, *стајали* Б м Каћ м Сељ м.

Одступања су сасвим спорадична: *стајала* Сељ м.¹²⁸⁹

7) ОБЛИЦИ ПОМОЋНИХ ГЛАГОЛА

630. Глагол *бити*. а) У несуплетивним презентским облицима јављају се три основе, од којих је стандардна (*буд-*) убедљиво најређа:

през. *бидџм* Гр Жив За м, *бидџш* Др ЗТ Радиј, *бидџ* Ам Бј п/м Бук Буч Гр ДС м Жив З п/м За м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч М м Ра Рад Радиј Рут Чи м, *не бидџ* За п/м, *бидџемо* Бук Заб м Јаб Рад Рут, *бидџте* Ам, *биду* Ам Бук За м Кос м Ра Рад; имп. *биди* Ам Граб За м Каћ м, *бите* Јаб;

през. *бџнџм* Буч Др Јаб Ра, *бџнџм* Ра Сј, *биднџш* Гр Др, *бџнџш* Сј м, *биднџ* Ам Бал м Бј Г м Др м ДС м Жив Жињ З м Јаб Кал м Кос м М м Ра Рад Радиј Сељ м Х п/м, *не биднџ* Радиј Х, *бџнџ* Др, *бџнџ* Др Ра, *бџнџ* Буч Др м За Јаб Кал м Куч Сељ п/м, *биднџемо* Буч ДС м, *бџнџемо* Ра, *биднџте* Сељ, *бидну* Радиј, *не бџну* Др; имп. *бџдни* Гр, *бџни* За Јаб, *бџните* За Јаб;

¹²⁸⁸ За *зспџм* и сл. (по II врсти) в. Барј. НП-Сј. 100, Драг. Лика 174, Петр. Змиј. III 165, Пецо ГИХ 151, Пиж. Кол. 162, Станић Уск. I 242. Дешић (ЗБИЈГ 260) наводи *зспџм/зспџм*, 3. л. пл. *зспџу/зспџу/зспџе*. И М. Стевановић (ССХЈ I 348) каже да се "презент често употребљава и у облицима са самогласником *е* испред личних наставка". У Горобиљу је, међутим, само *зспџм* и сл.

¹²⁸⁹ У чланку И. Поповића *Стајати* – *стојати*, НЈ н. с. III 104-115 дато је неколико тумачења једног и другог облика, као и ситуација у појединим народним говорима и код неких писаца. У Гор. (660) је *стајати*, а у Љешт. (Тешкић 200) *стајати/стајати*.

през. *будѐм* Заб м Рад, *будѐ* Ра Селъ Сј Х, *будѐте* Ра.

Треће л. сг. суплетивног облика *јесам* гласи *јѐс* и *јѐсте*

јѐс Б м Бал м Бј п/м Бук Г м Гр Граб ДБ ДС м Жив Жињ За м Зав м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч М м Ра Рад Радиј Селъ п/м Х Чи м, *ѐс* Бук, *ѝ јес* Ам Јаб Кос м;

јѐсте Бал м Бј Граб Др ДС м Жив Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос м М м Ра Рад Радиј Х п/м Чи м.

Никада се не јавља наглашено *јѐ

На целој подручју одрични облик гласи *нијсам*, *нијси*; *нијсмо*, *нијсте*, *нијсу*, али у многим селима (претежно на југу и западу) имамо и *нијесам/нијесам*, *нијеси/нијеси*; *нијесмо/нијесмо*, *нијесте(нијесте)*, *нијесу/нијесу* (т. 332b).

Свима је заједничко 3. л. сг. *нија*

б) Имперфекат се твори од две основе, овога пута обе као у стандардном језику:

бијаше Ам, *бијаш* Ам Буч Куч Рут, *бијаш* ДС м, *не бијаш* Јаб, *бијаше* Ам Бј Буч Др Жив За п/м Јаб Кос п/м Ра Рад Селъ п/м Чи м, *бијаше* Бј Бук Жив Жињ За м Јаб Кос Куч М м Ра Рут Селъ Сј п/м, *бијашмо* Бј За Кос, *бијашу* Бук За Кос Селъ, *бијашу* Бук Кос Куч, *бијашу* Ам Буч Кос Рад, *бијашу* Лу, *бијашу* Рут, *бијашу* Каћ м Х м;

беше Б м Гр ДС м Зав м Каћ м Кос М м, *не беше* ДС м, *беше* Радиј, *бешмо* Кос, *бешу* Б м ДС м.

Ови други облици, једини таквога типа¹²⁹⁰, нису распрострањени као први (типа *бијаше*) и карактеристични су за прелазни говор и друга села јужно од Пријепоља и у суседству са сјеничким говором. Сасвим су обични у црногорским говорима¹²⁹¹, а врло ретки у другим ијекавским¹²⁹². Нема их у оближњим западносрбијанским говорима¹²⁹³, а изгледа ни у говору ист. Херцеговине¹²⁹⁴.

с) Аорист је, за разлику од през., имп. и импф., морфолошки јединствен:

1. л. сг. *биј* Ам Др З Кос Селъ, *би* Г м;

¹²⁹⁰ "у великој већини говора *ѝ* [је] постало опште обележје имперфекта, с изузетком *ѝѝх* поред *ѝѝх*" (Ивић Језик 32).

¹²⁹¹ Исп. Мил. Црн. 477 (*бијѝх*, ређе *биѝх*), Пих. Кол. 168 (*бијѝше*, спорадично и *биѝе*), Пеш. СК-Љ. 171 ("Имперфекат се прави само од старе аориске основе: *биѝе-биѝше* итд."), Станић Уж. I 249 (*бијѝше*, *биѝше*), Ђупић Бјел. 94 (само *биѝше* и сл.), Ђупић Пљ. 87 (*биѝсмо/биѝсмо*), али Руж. Пљ. 161 *бијѝше*, *бијѝше*.

¹²⁹² Исп. Ђук. ГЦ 239 (обичније *бијѝше*) и Петр. Змиј. III 167 (у оба говора, особито у змијанском, имперфекат је врло редак).

¹²⁹³ Гор. 680 *бијѝше*, *бијѝше*; Тешић Љешт. 234 *бијѝше*.

¹²⁹⁴ Пецо ГИХ 154 *бијѝше* и сл. ("та чак и *биѝх*...*биѝше*..."). Као остатак имперфекта наводи Дешић (ЗБИЈГ 265) *бијѝше*.

2. и 3. л. сг. *ба/ба̄* (т. 268);

1. л. пл. *бисмо* Јаб; *Фино* ме прихватише, *туне бисмо*, *посиђусмо*, *ужинасмо* Ам; *Побе бисмо* четири мјесеца Буч; *И потљен бисмо* мй вође Др; *Еле*, кад *бисмо* више Милорадовѐ кунѐ на днй кршаѐак. . . ДС м; *На Црну ст^нјену* кад *бисмо*, окренусмо се ДС м; *Бисмо* тај дан Жив; *Седмдесѐ-данѐ бисмо* четрестѐ Жив; *Јопѐ* тамо уз једно брдо кад *бисмо*, оно *јопѐт* неко звизну Радиј; *Бисмо* туде Сель;

3. л. пл. *бише* Рут; *Вође бише* Ам; *Те*, бдоми, *ѐ* гдј *бише* тройца, по *јдан* се *писа* драгѐ вољѐ Б м; *Кад бише* Рашици, горе уз днѐ поље, *само* пуца Кос; *Полѐхело* за Митровицу, па кад *бише* горе у Трново. . . Кос; да *бише* на коњ^нма. . . Кос; *Бише* дуго Куч; *Дв^нѐ* године *бише* Сель м.

631. Глагол х т ј е т и. а) У презенту имамо најчешће (^h)*оћу*, (^h)*оћеш*/^(h)*оћеш*, (^h)*оће*/^(h)*оће*, (^h)*оћемо*, (^h)*оћете*, (^h)*оће*/^(h)*оће*; одрично *нећу*, *нећеш*, *неће* (*неће*), *нећемо* (*нећемо*), *нећете*, *неће* (*неће*, *неће*). Потврде су наведене у одељку о прозодијским алтернацијама у конјугацији, т. 258.

У 3. л. пл. нема облика типа **(х)оћеју*, **(х)оћу*; **нећеју*, **нећу* или сл.

Засведочени су, међутим, други занимљиви облици. Тако је у једном бродаревском селу забележено *неѐѐ*: *Немѐ* плакат, *ништа* ти они *неѐѐ* Бал м¹²⁹⁵.

Поред (^h)*оћеш* одн. *нећеш* може 2. л. сг. гласити и:

ош; *неш*: *Ош* једну? Ам, како *ош* Ам, *Ош* попити једну? Куч, *Ош* бити још кой дан Рад; *неш* Ам Бук ДБ Жив За м Куч Ра Рад Рут;

(^h)*ој*; *неј*: А шта ^h*ој*, грднѐ Нѐнко? Б м, куд ^h*ој* Г м, и тй *ој* д-йдеш Гр, па шта ^h*ој* ДС м, ако ^h*ој* З м, *ѐ* *ој* Јаб, Турйш ^h*ој* пјѐсму, ^h*ој* тако Каѐ м, Нѐк-идѐ куд ко ^h*ој* М м, шта ^h*ој* М м; *Неј*, бдо ми, више Б м, Да *неј* тй ко Дут Б м, *Неј* га, реко, ни доћи Гр, *неј* ДС м ЗТ Јаб, Ако ми *ѐ* *неј* даѐти мйлоѐ, даћеш ми *ѐ* сйлоѐ Радиј, *Је* ли родити — *неј* ли? Ако *неј* родити, да те ос^нѐчѐм Х;

о (у вези са *ли*): *О*-л му казат како *ѐ* била приѐ свѐдба? Бал м, *О*-ли тй, *ѐ*вѐјко? Бј, *О*-ли *о*бу слушати, *о*-ли гаће прѐти, шта-ш? Јаб.

Вероватно је различитим фонетским променама од *ој*-*ли* настала форма *ољ*, иначе врло ретка:

Ољ да ти кажѐм? За, *Ољ* још? Х м.

Облици *ош* (није засведочено *хош*) и *неш* карактеристични су за говор села северно од Пријепоља, а остали углавном за села јужно од тога града. Иначе, ниједна од наведених форми није само западносанѐачка,

¹²⁹⁵ Стари облик 3. л. пл., очуван у многим црногорским говорима (као и ненегирано *оте*). Исп. Вуш. ДИХ 58, Пиж. Кол. 159 (млађи *оће*), затим Пеш. СК-Љ. 171 (*оће*, *неће*), Стеван. ИцД 86, Ђупић Бјел. 91 *оте*.

али је мало крајсва у којима се све јављају¹²⁹⁶. Додајмо к томе да и 2. л. сг. енклитичке форме *ћеш* може бити сведено на *ш*. Исп. штã-ш Јаб и примере наведене у т. 314а одељка о вокализму.

Постоје, иначе, и перфективне форме типа *нѣ шћеднѣм Ра*, *нѣ шћеднѣш Кос*, *шћеднѣ Кал м*, *шћѣ^ннѣ Селъ м*, *нѣ шћеднѣ Ра Селъ м*, *шћѣ^нну Селъ*, *нѣ шћедну Ам*.

б) Ниједан од два стандардна облика имперфекта (*хотијак* и *хтијак*) није засведочен у западносанџачким одн. србијанским полимским говорима. Уместо њих употребљавају се друга два:

шћãдијãс Кос, *шћãдијãше За*, *шћãдијãгу Кос Ра* (ретко *ћãдијãше Кос м*);

шћãк Гр, *шћãше Ам*, *шћãгу Др*; *нѣ шћãк Куч*, *нѣ шћãше Буч*.

с) Засведочене су и двојаке форме аориста:

нѣ шће(х) Жив Кос, *нѣ шћек Бук Жив Јаб Ра Рут*, *нѣ шће^ã М м*, *нѣ шће Ам Буч Др п/м За м Јаб Кос*, *нѣ шће Б м*, *нѣ шћесмо Јаб*, *нѣ шћесте М м*, *нѣ ^ãћесте Кал м*, *нѣ ктешѣ ДБ*, *нѣ шћеше Буч Жив За м Кос*;

шћѣдо(х) За м, *нѣ шћѣде Др Кос Селъ п/м*.

Интересантно је то што су готово сви примери забележени с негацијом, па можда због тога имамо толику превагу облика типа *шће*. Није сигурно да су ти облици толико (или уопште?) чешћи у ненегираној форми.

д) Основни облици р. гл. придева су *стѣло (шћѣо)*; *шћѣла*, *шћѣло*, *шћѣли*. Забележено је, осим тога, и *стѣо*, *тѣло*, *ãтѣло*; *ãћѣла*, *ћѣли*. Потврде в. у т. 377б одељка о консонантима.

II. НАПОМЕНЕ О ПОЈЕДИНИМ ГЛАГОЛСКИМ ОБЛИЦИМА

632. О већем броју засведочених релевантних појава већ је било речи у претходном излагању (у оквиру појединих гл. врста). Овде наводимо још неке, посебно оне које су карактеристичне за глаголе више врста.

1) ИНФИНИТИВ

633. а) У већем делу срб. Полимља, северозападно од линије Кокин Брод — Пријепоље — Јабuka, није забележен ниједан пример инф. на -т одн. -ћ, а јест много њих на -ти, -ћи (део примера в. у т. 109 и 237-246 одељка о прозодинији).

¹²⁹⁶ Исп. Вуковић П-Др. 68 *ој ли*, *от ли*, *нѣш*; Вуш. ДИХ 58 *дј ли*, *д-ли*, *от ли*, *нѣт ли*; Гор. 656 *нѣш* (и *ош*, из несобјављене грађе); Пеш. СК-Љ. 171 *о-лѣв-ли*, *нѣ-ли (нѣј)*; Симић Обади 47 *нѣш*; Станић Уск. I 235 *дј*, *д-ли (дј-ли)*, *нѣ-ли (нѣј ли)*; Тешћић Љешт. 197 *ош њли*, *нѣш*; Ћупић Бјел. 48 *нѣј* итд.

И из неких села јужно и југоисточно од те линије имамо само потврде за облике инф. на *-ти, -ћи*, и то из Каћева, Лучица и Хрта (овде се то односи на говор Срба). Исп.:

Каћ м: *бѣти, дѣти, довести, ишчупати, пљкати, поднѣтити, пописати, причати, радити, узети, - дѣћи* итд.;

Лу: *касти, стр^чѣљати, — помодѣи*;

Х: *бѣти, знѣти, копати, направити, орати, пон^чѣти, сламити, чува-ти* и сл.

У другима је, пак, забележен само понеки пример инф. на *-т*:

Гр: *дѣзнат, љс, снѣват, али ваљати, дѣбити, држати, дѣн^чѣти, избрѣ-ти, љсти, казати, оставити, палити, палити, пѣцати, подпити, — дѣћи, љћи, поћи* итд.;

ДС м: *знѣт, испрѣчат, орат, ѣстат, поднат, али бѣти, гѣзити, гѣда-ти, вѣрети, знѣти, испрѣчати, јѣсти, казати, м^чѣшати, подбити, прѣтрѣсти, причати, скѣчити, стѣпати, љдѣвити, — рѣћи* итд.;

З: *ѣставѣт З, али жѣвѣти, испрѣчати, казати, пѣтљати, љчити, — дѣћи*;

Зав м: *бѣжат, љгру^ѣат, али бѣти, изѣткати, нѣсити, рѣзѣти, слагати, љдрати, љчити, — дѣћи* и сл.;

Јаб: *чѣтат, али бѣжати, изм^чѣнѣти, нарѣдити, ѣдѣвѣрити, ѣкрѣну-ти, палити, подбити, поднѣс^чти, прѣварити, проговѣрити, радити, рѣтовати, стајати, љкувати, љмр^чѣти, — љзѣћи* итд.;

Кос м: *вѣратит, зѣклат, затѣвѣрит, ѣстат, али бѣти, вѣратити, испрѣча-ти, пѣшѣч^чти, прѣѣфатити, спѣвати* итд.; Кос п: *вѣђети, гѣз^чти, клѣти, крѣнути, пљкати, подбити, пѣвѣшати, прѣвѣсти, рад^чти, љбити, — пѣбјећи* итд.;

Радиј: а неш *вѣђет*, нико те *сѣтат* неће, али *бѣти, забѣравити, зѣдти, казати, кѣкати, м^чѣшати, причати, разѣрадити, сѣгѣрати, трѣ-жити, шѣнути, шѣкати, — дѣћи, љћи, рѣћи* итд.

Само се у говору Муслимана у Балићу (можда и у суседној Бјелохови) обе инф. фѣрме равноправно употрѣбљавају:

Бал м: *бѣцат, жѣвет, жѣвѣт, љзн^чѣт, казат, ѣжѣнит, пљкат, поднѣѣт, прѣдат, љѣтит, чѣкат, ѣарѣкат / вѣђети, дѣлазити, знѣти, љзла-зити, пѣѣдѣти, причати, тѣрити*;

Бј м: *прѣдат, сѣслушѣт / бѣти, јѣсти*.

Што се новошток. говора тиче, а досад смо само о њему говорили, из овога се могу извући два закључка: 1° Што је село северније и северо-западније од Бродарева, то су мање шансе да се у њему појави инф. на

-т (и то важи за обе конфесије); 2° У самој околини Бродарева чешћи су облици инф. на -т у говору муслимана него у говору православних.

Наведени примери су у укупном броју на подручју срб. Полимља засведочених инф. облика готово занемарљиви. Њихова је појава ипак значајна јер су, колико нам је познато, једини такве врсте у источнохерцеговачким западносрбијанским говорима¹²⁹⁷.

б) Не би се могло рећи да је ситуација у прелазном говору обрнута, али је сигурно да су у њему инфинитивни облици без финалног -и сасвим обични:

би̑т Г м М м, *вјероват* М м, *гађат* Б м Г м, *дџат* Г м, *дџретит се* М м, *дџт* М м, *дџдат* Х м, *држат* Г м, *забравит* М м, *зџас* М м, *зџенут* М м, *изџдит* М м, *изнџџет* Х м, *казат* М м, *кљџџат* Х м, *кџпит* М м, *лежат* М м, *наслџџит* М м, *научит* Б м, *нџсит* Г м, *одџерат* Г м, *џстат* М м, *оџџрат* М м, *пџт* З м, *пџтат* З м, *плџтит* М м, *пџбит* Б м, *пџџест* Г м, *пџстит* Х м, *прџт* З м, *приџџнат* М м, *прџчат* Г м М м, *раџдит* Г м М м, *разџџит* Г м, *рџс* М м, *распџџџат* Г м, *сџђет* Х м, *скџчит* Б м, *слџшџт* М м, *тџрат* Б м, *умрџџет* М м, *упџлит* М м, *шџђет* Б м, - *џџ* Б м Г м, *џџџ* Б м М м, *нџј* Г м, *нџђ* М м, *прџј* Г м, *рџђ* Б м Г м.

Овај говор, као и суседни новопазарско-сјенички¹²⁹⁸, зна и за облике инф. на -ти одн. -ћи, али су они ређи од претходних:

Б м: *гађати*, *скџчити*, - *рџђи*;

Г м: *би̑ти*, *прџчати*, *слџшати*, - *нџђи*;

М м: *врџтити*, *џмати*, *испрџчати*, *каџнити*, *одџџети*, *подџџџелити*, *пџпџити*, *премџмџити*, *прџчати*, *скџџати*, *џџети*, - *џџџи*, *изџџи*, *џсџџи*, *џџџи*, *рџђи*, *тџђи*;

Х м: *испрџчати*, *каџати*, *прџчати*, - *џџџи*, *рџђи*.

Тиме овај говор још једном показује свој "прелазни" карактер, јер прави зетско-јужносанџачки говори имају најчешће само краће облике¹²⁹⁹.

¹²⁹⁷ Нема их у Гор. (679-680) и Љештанском (Тешић 226), а нисмо их бележили ни у околини Ивањице, на Златибору и у Ужичкој Црној гори. (У источнохерц. западносрб. говоре не убрајамо, из познатих разлога, сјенички.) Међу пет-шест инф. облика наведених у Ђупић Пљ. 81 нема ниједнога на -т. У јужним и југозападним источнохерц. говорима употребљавају се паралелно и једни и други облици. Исп. Вуковић П-Др. 72, Буш. ДИХ 56 (+ *џлит/џлџити* и сл.), Пецо ГИХ 159-160 (+ *џлит*), Станић Уск. I 229, затим Пиж. Кол. 154 (*нџџџ*, *мџлит*, "доста ријетко" *џџити*; *џџџи/џџџи* одн. *џџ*).

¹²⁹⁸ Барј. НП-Сј. 97.

¹²⁹⁹ Барј. Бихор II 19 ("чује се само у краћем облику"), Петр. Број. 236, Пен. СК-Љ. 179 ("Код типичних представника увек је без крајњег -и"), Стеван. ИцД 84, Ђупић Бјел. 89 ("инфинитив је увијек без финалног и"), Ђупић Зета 279 ("инфинитив је без крајњег и"), а исп. и Сек. БП 171 ("Инфинитив се најчешће употребљава крв, без крајњег и"). У Црмници, међутим, "код глагола на -ти је обичнији облик без крајњег -и; код глагола на -ћи су облици са -и нешто чешћи" (Мил. Црмн. 452).

2) АОРИСТ

634. а) Врло фреквентан облик. Твори се и од имперфективних глагола, али ређе:

Седамдесет-дана *би́смо* четресте Жив; *Вика* неки Сел; *викаше* Кос; *Врднаше* се партизани неколико пута и поскидаше све Др; Овај потпоручник *гдвори* да одступимо Гр; *Све се гдвови* ДС м; . . . Те иг не би пошље, не *длазише* вуда Бук; Једно петнест дана тако ме *држа* Ам; *Држа* гдвор За; Он онд *крка* неђељу дана Сј; *Лежа* и Јона Жив; И Јон дође, један дан *дра*, два Сел м; *Пече* нешта Кос; *пила* За м; *писаше* Кос м; Нешто *прича*, *прича* Кос; Он не ништа, *нако* *причаше* са Селом Бал м; Бдгами, *пуцаше* најприје неће ли стати, али неће Кос; *не рада* Гр; Ја јопе по нћи, те на Баре, гдрек *спва(х)* Б м; Ја *трча(х)* за њим М м; Двапут га *уватише*, *ћераше* до у Варош и затворише Ам; Они *ћераше* траг, *ћераше*, али се ми фрчили од Лима *опе* горе Кос; *Чува* га, *чува* га, па ништа Јаб.

б) Забележена су само два примера с глаголом у 2-3. л. сг. и заменицом у 1. л., што значи да та појава овде није узела већег маха: Ја *обече* Каћ м; њ ја га *прескочи* Кос (судећи по акц.). Можда исти случај имамо и у примеру: А ја се *поиздр^ије* на њу, јер су остале потврде за ово лице аор. из тога села увек биле на -к, али то није нимало сигурно.

с) Забележено је и: Што *викаше* мбј чйча: "Ја нисам видио некогца *љба* да се *јде*, од^т некогца Куч; Тако он *причаше* Бал м, дакле са обликом имперфекта и акцентом аориста. То би могао бити први знак мешања ових облика у србијанским полимским говорима.

635. а) Наставци 1. и 2. л. пл. су -смо одн. -сте: *вечерасмо* ДС м, *вратисмо* се М м, *дђосмо* Чи м, *зандисмо* Сј м, *натдварисмо* Каћ м, *ндисмо* Гр, *обдвисмо* Буч, *одосмо* Јаб Кос, *одредисмо* Бј м, *оздрисмо* Кал м, *освднусмо* Кал м, *дћерасмо* Каћ м, *питасмо* се Бал м, *побисмо* се Буч, *повратисмо* З м, *подрависмо* се Гр, *подписмо* Куч, *пописмо* З м, *постависмо* Буч, *почесмо* Каћ м, *прендисмо* Буч, *прђдсмо* Х м, *рекосмо* За м, *рчасмо* Кос, *убисмо* Заб м, *ујесмо* Б м итд.; *побисте* ДС м и сл.

б) *Ш* из 3. л. пл. јавља се у наведеним облицима изузетно ретко: *одошмо* Жив м, *орібашмо* За м; *остадоште* Кос. Ови се облици не могу ни у којем случају сматрати типичним западносанџачким.

636. Познато је да неки глаголи проширују или могу проширивати основу са -д. У вези с том појавом карактеристични су за србијанске полимске говоре ови глаголи:

а) Гл. м о њ и; нема, бар према нашим белешкама, тако проширену основу:

*мџо*⁴ Селъ м, *не мџок* Ам Буч Кос, *не мџоке* Буч Кал м, *не мџосмо* Буч, *не мџошџ* Кал м Селъ м.

б) Глаголи I врсте на *-стр/-дем*; код њих је ситуација, као и у стандардном језику, управо обрнута:

дџеведе Јаб Кос, *дџеведе* Јаб, *прџеведе* Селъ, *провџедосмо* Буч; *џџеде* Др м, *пџеде* ДС м Ра, *поџџдосмо* Б м; *џкраде* За м, *џкрадоше* Бук и сл.

с) Гл. (-)п а с т и; понаша се исто као и претходни глаголи:

пџдо Чи м, *пџде* Г м ДС м Заб м Кос п/м Куч, *нџ. пџде* М м; *дџпаде* Селъ, *нападе* Ам Гр Ра, *нападе* ДС м, *нападоше* Гр Др, *отпаде* Буч, *прџпадок се* Радиј, *прџпаде се* Кос, *прџпаде* Ам Каћ м, *џпаде* Селъ, *џпадоше* Жив Јаб.

д) Гл. (-)с т а т и; основни гл. има (увек?) у аор. -џ: *стџдо* За м, *стџде* Б м Буч ДС м Заб м Кос, *стџдоше* Ра.

У композита се јављају оба типа аориста:

џстаде Селъ, *дџустаде* Кос, *остадок* Др, *остаде* Г м Гр Др ДС м Кал м Каћ м Ра Селъ м Сј м Х, *остџдосмо* М м, *остадоше* Др Кал м Кос, *остџдоше* М м, *пџстаде* Селъ м, *прџстаде* Кал м, *прџстадоше* Рад, *сџстадо* Каћ м, *џстадо* Каћ м, *џстаде* Селъ, *џстаде* Куч, *џстадоше* Др;

нџста Бук Буч М м, *оста(х)* Жив м, *остак* Бук, *оста* Ам Бук Буч Г м Др Јаб Кос Ра, *остасмо* Бук Куч Селъ, *осташе* Буч Гр Др ДС м Радиј Рут Селъ, *прџџста* Ам, *прџста* Бук Кос.

е) Глаголи V врсте д а т и, з н а т и и и м а т и; имају готово дослено облике аор. на -џ:

дџдо Б м Кал м, *нџ дадо* Каћ м, *дџдок* Куч, *дџде* Бук Г м Зав м Каћ м Радиј Сј, *нџ даде* Ра Селъ, *дџдосмо* Буч, *нџ дадосмо* Кос, *дџдоше* Бал м Бук Г м ДС м Зав м Каћ м Кос Куч Радиј Селъ, *нџ дадоше* Г м Буч, *нџ дадоше* Буч; *дџдадоше* Каћ м, *џздаде* Сј, *поџдадоше* Сј м, *прџдадок* Селъ, *прџдџдоше* Б м, *прџдаде* Сј, *џдадок* Ра;

*знџдо*⁴ Б м, *нџ знадо* Сј м, *нџ знаде се* Куч Селъ; *пџзнадок* Радиј, *пџзнџдо*⁴ Х м, *пџзнаде ме* Кал м, *пџзнаде ме* М м, *пџзнадоше* Кос, *сџзнаде* Кос;

џмадо За м, *џмадок* Ам, *џмадосмо* Селъ; *нџмадок* Буч, *нџмаде* Ам Кос м Селъ м, *нџмаде* Б м.

ф) Глаголи V врсте на -ј е т и/-и ј е м:

нџ смјџдосмо Селъ м; *џмјџдок* Ра, *џмљџдок* Радиј³⁰⁰.

г) Гл. х т ј е т и: *не шџе* / *не шџеде* и сл. (т. 631с).

³⁰⁰ Прав. р. *смјџдох/смјџх*, а само *џмјџх*.

Напомена: Остале занимљиве (а забележене) облике аор. в. у одељку о гл. појединих глаголских врста (I).

3) ПРЕЗЕНТ

637. а) Наставак -у у 1. л. сг. имају глаголи *моћи* и *хтјети*, и то доследно (т. 594b одн. 256 и 631a), а *видјети* и *велим* само спорадично (т. 628a,b). Није засведочено *вољу*, већ само *вдлим*.

б) Наставка -ау у 3. л. пл. гл. V врсте нема уопште у новоштокавском говору, а и у прелазном је изузетно редак (т. 620).

С друге стране, у 3. л. пл. гл. VI и VII врсте имамо -е^ау, при чему је репартиција ових варијантних наставака најчешће аресално и/или конфесионално условљена (т. 622).

638. Известан број глагола има у 2. л. сг. и краће облике през.: *мѡш*, *мѡж* (: *моћи*, т. 594b); *чѡш*, *чѡш* (: *чути*, т. 618c); *дѡ* (*в)ѡш* (: *виђети*, т. 628a); *ош*, *нѡш*; (^h)*ѡј*, *нѡј*; *о-ли*, *о-љ* (т. 631a).

Од гл. *немати* забележен је краћи облик само у 1. л. сг. (*нѡм*, т. 621b), а од *казати/касти* и у 1. и у 2. лицу сг. (*кѡм*, *кѡш*, т. 608d).

Осим тога, и енклитички облик 2. л. сг. гл. *хтјети* може бити сведен на *ш* (т. 314a и 631a).¹³⁰¹

Наведени облици потичу од гл. који припадају различитим глаголским врстама (*моћи*, нпр., припада I, *казати* II, *чути* IV, *немати* V, *видјети* VI врсти, а *хтјети* је гл. неправилног односа основа, уз то и помоћни).

Они се разликују и по фреквенцији, а понекад су и аресално поларизовани. Тако се, нпр., *мош* јавља често, а *мож* спорадично; *каш* је у овим говорима сасвим обично, а *кам* посве необично (само једном потврђено); *ош* и *неш*¹³⁰² је карактеристично за говор подручја северно од Пријепolja, а (^h)*ој* и *неј* за подручје јужно од тога града.

Сигурно је и то да нису сви наведени облици истога постања, али није сигурно који је облик којег порекла (фонетског или морфолошког)¹³⁰³.

Заједничко је свим наведеним облицима то да потичу од глагола који спадају међу најфреквентније, не само у овим говорима него и у нашем језику уопште.

¹³⁰¹ Није засведочено драгачевско *ѡм*, *ѡш* (: *доћи*), *пѡм*, *пѡш* (: *поћи*) и сл. (из наше грађе). Исп. и *нѡш*, *ѡм* у Рем. Шум. 135.

¹³⁰² Можда се због могуће хомонимије с овим обликом никада не јавља *неш (: *немати*), иако је *нѡм* (1. л. сг.) познато.

¹³⁰³ Преглед доскорашњих тумачења већине наведених облика 2. л. сг. изнет је у Р. Симић Левач 387-389 (Симић износи и властита тумачења неких облика) и Рем. Шум. 342. Р. Симић не објашњава облик *нѡм*, али га наводи као потврду за синкопу, тј. "изостављање -л-" (Левач 162). Као пример за "редукцију вокала а" наводи овај облик и Б. Николић (Мачва 237), а исп. и Гор. 656.

639. Облике типа *биднѐм* (т. 630а) и *шлѐднѐм* (т. 631а) бележимо и у гл. *моћи, дати, знати, имати* и *умјети*:

Ако *мденѐм* како бити, ја нећу никуд от куће ДС м, *мденѐм* Каћ м М м Радиј, *не моену* Јаб;

Даднѐм неке чарапе Граб, Да ти *доднѐм* ја свѐс Х, *доднѐм* М м, *дднѐм* Жив Сј п/м, *дднѐм*ш М м, *доднѐ* ђетету Бал м, *дднѐ* Бал м, *доднѐ* Ам З Јаб Кал Каћ м Куч М м Селъ м, *дднѐ* За м Кал м, *доднѐмо* Жив м, *дднѐмо* З, *додну* Г м Др м Жив Куч М м Рут Селъ м, *дднѐну* За м Кал м;

знднѐм Кос м, *пдоднѐ* Ам;

џмаднѐм Радиј, Ако *џмаднѐ*, ти дођи те кажи. Ако *немаднѐ*, ти немо ни долазити Бал м, *џмаднѐ* З м М м Чи м (исп. и имп. *џмадни* Чи м); *немаднѐ* Кал м Кос;

џмљеднѐ Радиј, *џмједну* Ра.

Од седам глагола у којих су засведочени овакви облици чак четири припадају гл. V врсте. Њима се код имперфективних глагола (*моћи, знати, имати* и *хтјети*) мења у зависним реченицама гл. вид.

4) ИМПЕРФЕКАТ

640. Иако се то, с обзиром на географски положај и карактер србијанских полимских говора, можда не би очекивало, процес губљења имперфекта отпочео је и у њима. У томе погледу они се налазе негде на прелазу између оближњих црногорских, с једне, и севернијих западосрбијанских јекавских говора, с друге стране.¹³⁰⁴ Високу фреквенцију данас имају само облици импф. гл. *бити* (т. 630b) и *хтјети* (т. 631b), а чести су, особито у говору старијих, и од неких других фреквентних глагола (као што су *имати, мислити, знати, ићи* и сл.).

Због таквога стања може се истаћи само неколико интересантних појава.

641. а) Постоје двојаки облици импф. гл. и м а т и:

имџдија(x) ДС м За м Селъ м, *имџдијаг* Гр, *имџдија^а* ДС м, *имџдија^а* ДС м, *имџдија^{ше}* Ам Бј Јаб Кос, *имџдија^{ше}* Гр Јаб, *имџдија^{смо}* Каћ м, *имџдија^{гу}* Буч;

имџше Б м Г м ДС м За м Селъ п/м Х м, *имџ^а*у Бал м ДС м, *имџ^а*у ДС м (исп. и *немаше* ДС м).

Трећа потенцијална форма (*имаџах*) није засведочена.

¹³⁰⁴ За прве исп. Барј. Бихор II 21 ("Бихорска зона као и суседне јој (беранска, бјелопольска и сјеничка) чува имперфекат као живу категорију."), Вуковић П.-Др. 71, Буш. ДИХ 59, Мил. Црмн. 450-451, Пеш. СК-Љ. 176-178, Пиж. Кол. 167, Станић Уск. I 249-251, Пупић Бјел. 94 итд., а за друге Гор. 680 ("Имперфекат је у горобильском говору у процесу губљења.") и Тепић Љешт. 226 ("Овај се облик у Љештанском врло ретко употребљава").

b) Први је модел (*имадијак* и сл.) врло продуктиван у говорима СП: *ддија^а* у (Не *ддија^а* у гомилџм да биднемо) ДС м; *знадијак* Кос, *знадија^а* Селъ м; *могдијаше*¹³⁰⁵ За м; исп. и *сједијаше* Селъ м.

c) Јавља се и двојак облик импф. гл. з в а т и:

зедше Ам Каћ м / *зедидеу* Радиј (однос $\emptyset$: о).

d) Распрострањеније је *бијаше* од *б(ј)еше* (т. 630b). Говори се (*ш*)*ћадијаше* и *шћаше* (т. 631b), али не и *хотијаше*, *хтијаше*.

642. а) Гл. и њ и има у импф. нејотован консонант *џ*: *идџше* Кос Селъ м, *идџсмо* Селъ м, *идџеу* Рут.

b) нејотовану основу бележимо и у гл. VI врсте на с и з:

ндсџше Рад; *ндсџеу* Селъ, *ндсџ^а* у Селъ м; *прдлазџ^а* у Кал м.

Ова се појава објашњава дисимилацијом сугласника у 2. л. сг., аналого-гијом према тако добијеном облику (што важи за сва остала лица) и аналого-гијом према неким другим гл. облицима (нпр. презенту)¹³⁰⁶. Позната је и многим другим оближњим говорима¹³⁰⁷. Није, иначе, захватила остале основе:

ддеоњдеу Бук; *мишљџ(х)* Б м, *мишљџк* Рад, *мишљџ^а* Каћ м М м, *мишљџсмо* М м, *сџџ^а* у Кос м; исп. и *рдџше* (: радити) Селъ¹³⁰⁸.

5) ИМПЕРАТИВ

643. Већина релевантних императивних облика већ је наведена у претходном излагању: од гл. I врсте с основном на -к, -е, -х у т. 595; од гл. који могу имати облике по I и III врсти у т. 599-600; од гл. *јести* у т. 601; од композита гл. *ићи* у т. 603b; од гл. *ж(њ)ети* у т. 609a; од гл. IV врсте на -ива- у т. 615a; од гл. (-)давати у т. 616a; од гл. *казивати* у т. 616c; од гл. VI врсте на -ити у т. 624; од гл. *бацити* у т. 246a оделъка о проз. алтернацијама у конјугацији; од гл. *видјети* у т. 628; од *бити* у т. 630a.

Указаћемо, у даљем излагању, на још неке облике и појаве.

644. Ни ови говори немају посебнога облика за I. л. пл., већ се уместо њега употребљавају конструкције типа *Ајде да ридџмо* Гр, *Најде*

¹³⁰⁵ "Имперфекат овог облика употребљава се једино у облику *мџџџ, мџџџше...*" (Стеван. ССХЈ I 343).

¹³⁰⁶ Исп. М. Стевановић, *О једном облику имперфекта и поводом века*, НЈ н. с. IV 25-32; Пецо ГИХ 153.

¹³⁰⁷ Исп. Барј. Бихор II 21, Барј. НП-Сј. 102, Вуковић П-Др. 71, Гор. 680 (*прдлазџше*), Пецо ГИХ 153 (*ндсџше*, *па* и *ндсџеу*, али *ндсџџ*), Пеш. СК-Јџ. 177, Пиж. Кол. 168 ("доследно"), Станић Ук. I 250, Ђупић Пл. 94 (*одџџше/одџџше*).

¹³⁰⁸ Барј. Бихор II 21 и Барј. НП-Сј. 103 *рдџше* и сл.

да *мазимо* Чи м или сл.¹³⁰⁹.

Забележен је једино имп. о б л и к *рецимо* (*рекнимо*), али не у правом имп. значењу:

Јесу, *рецимо*, ђевојку једну поводили двапут Г м, *Рецимо*, мило је свакоме Жинь, *Рецимо*, младши добар четири сањата мдо е отићи Зав м, педесет метара, ето, *рекнимо* Селъ м, *Ймам*, *рецимо*, браћу Х, *Рецимо*, видиш, онај Василије, ти га познајеш Х, *рецимо* ДБ Заб м.

Наставак *-мо* имамо и у имп. речци (*х)ајдемо*, (*х)ајмо* или сл. (т. 649).

645. Није тако честа ни негирана форма императива:

не брини Радиј, *не брѣни* Б м, *не брѣгај* Б м, *не дај*, гсподе Др, Тђ, *не лај* Јаб, *не лези* Ам, *не пѣтај* М м, *не пуцај* Гр, *не чаврљај* М м и сл.

Фреквентнија је конструкција од, по пореклу, императивнога облика *немо(ј)* и инф. односно през. (с везником *да*):

Немо ни *олазити* Бал м, *Немо* *излазити* нѣкад Бал м, *Немо* *плѣкат* Бал м, *Немо*, облан, *ићи* у село Граб, *Немо* *ме пѣтати* Ам, *Немо* *нас гдрети* Др, *Немо* *ми се смѣјати* Др м, *Немо*, каже, *пѣт* ка^нву З м, *Немо*, реко, у школу нѣкад *рѣћи* "вѣљу" Х м; *Немој* *ме смѣтати* Ам, *Немој* *увр^нјећен* бити Бј м, *Немој* *радит* нѣшта Г м, А мене каже: "*Немој* *остат*" ДС м, *Немој* *учити* Зав м, *Немој* *ме пѣтати* нѣшта Сј м; *Немојте*, људи, *вѣмо ступати* ДС м, *Немојте* *мислити* Ра, *Немојте*, каже, *коћ^нјевати* вође Чи м;

Немо *да плѣчеш* Ам, *Немо* *да га погледаш*, *да га погледаш* *немо* Бал м, *Немо* *да пѣлеш* Буч, *Немо* *да пѣлеш* ракију Кос м, *Немо* *д-идеш* Куч, *Немо* *то да попрѣчаеш* тамо Куч, *Немо* *да мислиш* М м, *Немо* *да кѣшљеш* Радиј; Ђеца рѣкну: "*Немој* *више да тѣраш* дрво" М м; *Немојте* *да ме дѣра*те М м;

Вђ *немо* *от куће д-идете* нѣкуд Јаб.

Из овога се прегледа види да речца *немој* има у, условно речено, 2. л. пл. наставак *-те* обавезно ако стоји уз инф., а факултативно ако стоји уз през. (вероватно је и ту обичније *немо(ј)те*).

Она се, иначе, употребљава и самостално, нпр.: *Немој*, чѣча! Ра.

646. а) У 2. л. сг. глагола консонантских основа и глагола на консонант пред наставком инфинитивне основе ретки су облици без наставка *-и*:

¹³⁰⁹ Има, међутим, и неких сродних говора у којима је "врло обичан, чак и чест, императив 1. лица пл." (Пиж. Кол. 167). Ђупић (Бјел. 98) такође наводи више примера за 1. л. пл. У ист. Херц. (Пецо ГИХ 153) и Ускоцима (Станић Уск. I 245) овај је облик доста, а у средњокатунским и лешанским говорима (Пеш. СК-Љ. 175), као и у околини Кладња (Рем. Кладањ 130) врло редак. Нема га, практично, у Барј. НП-Сј. 101, Вуковић П-Др. 69, Гор. 681, Ђук. ГЦ 251, Симић Обаци 80 и др.

диш се Гр; бѣж ДС м, бѣж Ам Сј м Чи м, диш се Г м, драж Буч.

Много је фреквентније: лѣш За м Кос Сј п/м; бѣжи Гр ДС м, бѣжи Ам Бук Др Жињ Зав м ЗТ Јаб Каћ м Ра Радиј Селъ, губи се Заб м, дражи Буч М м Сј, стѣни Бал м Граб итд. (исп. и јѣди, т. 601, и вѣди (вѣђи), т. 628а).

б) Облици без -и(-) знатно су обичнији у плуралу:¹³¹⁰

вѣте ('видите') Јаб, бѣшите Буч Др Жив Заб м Селъ м Сј м, вѣте ('водите') Ам, дршите лѣпова Ра, дршите се Кос, запѣте Кос, затѣрте Селъ, зѣте ђѣвѣјку Бј, ѣте ('идите') Ра, ѣва^{те} Сј, ѣнѣте Рут, лѣшите ('ложите') Сј, отѣрте Ам, пѣте добро Сј, прѣ^{те} ѣте Сј, унѣте Жив и сл.

Говори се, међутим, и бѣжите М м, ѣмазите Јаб, кѣтите Заб м, рѣдите Кос м Рад, ѣмите Ра итд.

Облици типа бѣж и сл. тумаче се различито. Тако, нпр., Ј. Вуковић¹³¹¹ и Б. Николић¹³¹² објашњавају постанак оваквих облика фонетским променама, тј. редукцијом -и; М. Стевановић¹³¹³ аналогично према имп. тематских гл. *јеђ* и *виђ*; с њима се принципски слаже и Р. Симић¹³¹⁴. Семантичким и екстралингвистичким чиниоцима тумачи настанак оваквих облика М. Пешикан¹³¹⁵. Према А. Песци, "ова је појава могла бити условљена и реченичним акцентом...а ту имају утицаја и сугласничке групе"¹³¹⁶.

647. а) Глаголи IVа врсте типа *пѣти* и глаголи II врсте типа *гријати* имају у имп. увек облике без -ј(-), и то не само у сг. него и у пл. (примери су наведени у т. 384а одељка о консонантизму).

б) У новоштокавском говору облика без наставка -ј нема у гл. осталих вокалских основа, па ни у гл. V врсте:

бѣцѣј Бал м Ра, гѣђѣј Јаб, глѣдѣј Граб Селъ м, грѣбѣнѣј Гр, гурѣј Кос, закучѣј За, изгрѣбѣнѣј Бј, ѣдѣј Жињ, ѣшѣрѣј З, ишѣшѣлѣј З, клѣчѣј Ра, крѣпѣј ДС м, кучѣј Бј м, насѣлѣвѣј Селъ м, начѣпѣј Сј м, пѣтѣј Граб Жињ Куч, прѣбѣрѣј За, прѣглѣдѣј Бал м, прѣчѣј Гр Рад, нѣ пѣцѣј Гр, сѣзнѣј Граб, сѣслушѣј Граб, сѣдѣј се ДС м, скѣѣј З Х, слѣшѣј Гр ДБ, смѣтѣј Бј Х, спѣчѣј Кал м, упѣтѣј Бал м Граб, чѣкѣј Буч ДС м Жињ Ра, чѣпѣј Куч, чѣѣј Х итд.

У овоме је говору забележен имп. облик без -ј само у окамењеном

¹³¹⁰ Тако и Вуковић П-Др. 70, Гор. 656, Р. Симић Левач 393 (према Р. Симићу та је појава у левачком говору "секундарног карактера"), Стеван. ИцД 89 итд.

¹³¹¹ Вуковић П-Др. 70.

¹³¹² Ник. Срем 318.

¹³¹³ Стеван. ИцД 89.

¹³¹⁴ Р. Симић Левач 393.

¹³¹⁵ Пеш. СК-Љ. 175.

¹³¹⁶ Пецо ГИХ 45.

изразу *боже-сдчува* Рад, али је и ту много обичније *боже-сдчувај* ЗТ За м Јаб Каћ м Рут Сј м, *боже-сдчувај* Др.

Тако је најчешће и у прелазном говору: *не брицај* Б м, *гледај* Б м, *гребенај* Г м, *дочекај* Б м За, *не питај* М м, *почупај* Г м, *претресај* М м, *рашћерај* Б м, *сакувај* Х м, *сдчувај* Х м, *скупај* Г м, *слушај* Г м, *спрвај* М м, *чувај се* М м; *чекајте* М м.

Неупоредиво су ређи облици без *-ј*: *поледа* М м, *чека* М м¹³¹⁷.

Због тога, као и због бројних других примера у којима се *-ј* чува (нпр. *вјеруј* Радиј, *оснуј* Бј, *чуј* Граб и сл.) изгледају нам прихватљива гледишта оних дијалектолога који свођење секвенце *-иј* на *-и* у *ни* и сл. објашњавају фонетским разлозима¹³¹⁸, а изостављање *-ј* у *чека* као последицу неког морфолошког процеса, тј. аналогije. У вези с овим другим облицима наши говори потврђују оправданост узајамног повезивања 3. л. пл. през. и имп.¹³¹⁹, јер је у њима *чека* таман *чека* таман толико ретко колико и *ћерау* (уз то су оба примера из истог села).

648. Бележимо два глаголска императивна облика који према себи немају одговарајућег инф. одн., тачније речено, никаквих других облика. Ради се о облицима *подај* и *удри*.

а) Форма *подај* врло је честа у говорима СП:

Ово, каже, сврњи доле код оне куће Талићанима те *подај* Б м, *Подај* њим и *гледај* посла Б м, Те ја онд решето заборкај, сјто, и *подај* војничима Бал м, Мало платѣ му *подај* Бал м, *Подај* мунџицију Жив, *Подај* мајко, онд што је бабо донио Заб м, Ако имаш шта — *подај* Заб м, Отиди код Срба те ради и плати му, *подај* ДС м, *подај* онд Јаб, *подај* зету Ра, Мја *подај* по едан динџар за онај лѣб Рут, Они неће да вѣчерају, *подај* те понѣси ондј ђџи тамо Сел м, Све *подај* другоме те преди, тки њилиме Сел м, *подај* Бук Буч Кос м; *Подајте* му вја Каћ м.

Из примера се види да се овај облик употребљава само са допуном која се односи на неко треће лице (тј. у значењу 'дај њему', 'дај њима' и сл.) или без икакве допуне (обично у тзв. приповедачком императиву). Изостају, дакле, конструкције типа *подај мени, *подај себи.

Таквих ограничења нема у употреби имп. гл. *дати*:

дај ми Бал м ДБ За м Заб м Јаб М м, *дајде* нам Буч Кос м; *дајте* Бј Сел.

б) Говори се *ударити* Кос, *ударито* Ра, *ударила* Бал м, *ударила* Б м, *ударили* Јаб Чи м, *удари* Рут Сј м, *удариле* Кос м, имп. *удари* Јаб итд., али не и *удрити.

¹³¹⁷ Тиме је овај говор поново ближи суседним источњохерцеговачким него вероватним матичним, зетско-јужносанџачким говорима (исп. Барј. Бихор II 20, Мил. Црмн. 389 одн. 450, Пеш. СК-Љ. 176, Стеван. ИцД 89, Ђупић Бјел. 98).

¹³¹⁸ Исп. Стеван. ИцД 88, Мил. Црмн. 320.

¹³¹⁹ Пеш. СК-Љ. 175.

Постоји, међутим, *удри*, што је императивни облик с имперфекатским гл. видом:

па *удри*, па *удри* Гр, Ондак фино оснусемо...те навијемо, па на́тру, па ните, па брдо, па тамо ћевањак, па ц^нјеви, па чунак, па *удри*, па тки, па тки, док изаткемо Др, *Удри* ко кога мбре ДС м, Онда смо крѣнули ми Турке да нападнемо. Лампа гори, ми *удри*, *удри* по ђној караули Рут, *удри* ис пушакѣ Рут, *удри* свѣкрву Бј, На фронт па се *удри* Радиј, *удри* ђгѢр Кос.

649. У значењу правога императива, као и у другим значењима (в. РСАНУ), употребљава се и реч турскога порекла (*х*)*ајде*. Јавља се, условно речено, и у сг. и у пл., и то у више ликова:

сг.:

(^h)*ај*: *Ај* ти са њима Ам, *Ај* ти са мном Бук, *Ај* у цркву Бук, *Ај* ти горе Др, *Ај* напоље Жив, *Ај* пред нама Кос, *Ај* ти вамо горе Кос, *Ај* ти вамо Сел, *Ај* ти кући Сј, *Ај* ти са мном Сј, *ај* Гр; *Ај* узми ка^hву ДС м, *Ај* да с-удам Жињ, *Ај* да прѣскочим преко тога За м, *Ај* ти ж ђецом доле брѣжи Јаб, *Ај* да вечерѣмо, Бранко Јаб, *Ај* да ти прочита Ра; *Нај* ти сад кући Бал м, *Нај*, каже, кући Бал м, ^h*ај* ти Др м, Тури нам у цѣзву, ^h*ај* З м, Што имадни натовари њим на ђне коње, ђн ^h*ај* Чи м; А да, ^h*ај* ти нађи лиѣк у земљу Г м, *Нај* попиши Каѡ м, *Нај* начупѣј крави травѣ Сј м, ^h*ај* ДС м Зав м Каѡ м Х м¹³²⁰;

(^h)*ајд*: *Ајд*, ма́ла, та́мо Бј, *Ајд*, бѣготи, са нама Кос, *ајд* барабѣр Кос; ^h*ајд* Зав м Х м, *хајд* Радиј;

(^h)*ајде*: *Ајде*, Вѣлимйре, ва́мо Ам, *ајде* кући Гр, *ајде* кући Радиј, *ајде*, чйча Ра; *ајде*, ја́дан Др м; *Ајде* отвори врата Радиј; *ајде* Буч Гр Др Жињ Јаб Кал м Куч Ра Рут Сј м, *ајде* Б м ДС м Радиј; *Најде* ра́ди Г м, *Најде* зѡви ме Чи м, ^h*ајде* Бал м За м Заб м Кал м Каѡ м М м Х м, ^h*ајде* ДС м З м Каѡ м;

пл.:

(^h)*ајмо*: *ајмо* Бук Рад Рут, *ајмо* Радиј; *Најмо* кући Каѡ м;

(^h)*ајдемо*: *Ајдемо* у собу Буч, *Ајдемо* у ту ђтел-Мѡску Кос, *Ајдемо* у дрва Ра, *ајдемо* Јаб Кос Куч Рад Радиј Сј, *ајдемо* Рут Сј; ^h*ајдемо* Кос м;

(^h)*ајдемоте*: *ајдемоте* Др Кал м Каѡ м; *Најдемоте* да иѡдемо Каѡ м;

(^h)*ајте*: *Ајте* вамо горе Ам Радиј, *Ајте* у вѣрош Кос, *Ајте*, ђцо, мѣни Ра, *Ајте* ви прѣви Ра, *Ајте* у ко́манду Сј м, *Ајте* ви Х; *Ајте*, бра́но, излазите Јаб, *ајте* Бј Жив За Ра Рут Сј, *ајте* ДС м; О јѣсени ^h*ајте* мѣни Др м, *Најте* на по́ложѣј М м, *Најте* кро-Сѣљане Сј м, ^h*ајте* Кал м, ^h*ајте* ДС м Х м.

¹³²⁰ Могућно је бар неке примере типа *хај ти* реконструисати као *хајд ти* (→ *хајт ти* → *хај-ти*), а *хај да*...као *хајд да*...

Од наведених облика вероватно је најзанимљивије (^h)*ађемоте*, са наставком *-мо* (за 1. л. пл.) и *-те* (за 2. л. пл.).

650. а) Плураалски наставак (*-те*) јавља се и у неких других речца. Исп.:

Дџте радите Кос м; А она вако виче: "*Нџте*, кукала ви мајка" ДС м, *Нџте*, ђацо За м, Гбре, гбре, *нџте* дџле.

Делимична вербализација невербалних речи врши се и употребом повратне речце *се*, овога пута уз прилоге: *овамо се* ('приђи, примахни се') Б м¹³²¹.

б) Наставак *-те* има у пл. и прохибитивна речца *немо(ј)* (о њеној употреби исп. т. 645, а о облику т. 384б).

с) Могућно је и *ј* у *нај* Сј тумачити као императивни наставак 2. л. сг. (— *-и*), али ни то, као ни порекло целог облика, није у науци разјашњено¹³²².

Овде је, иначе, чешће *на* Ам Б м, *На* тј мџтику М м, *На* мџтику Рут.

651. И у овим се говорима често употребљава партикула *-де*, којом се, по правилу, ублажава заповест:

дџиде Др, *дџспиде*, Иване, бџлан Селъ, *џдиде*, вамо, бџна Др м, *џпалиде* јџдан мџтак Кос, *Памџкниде* се гбре ДС м, *Сџдиде* маџо Јаб, *Узмиџте* сџк Ра, *Уџатиде* га Кал м, *шудџ* Бал м ДС м и сл.

Ова се партикула јавља и уз речцу *нека*: *нџкаде*, дџџте Бј, па и уз *узв. де* (од којег и води порекло):

Дџде, кџи ће преџа мџм Рад, *Дџде*, штџ си тџи наџо Радиј, *Дџде*, кџ ће на дрџавниј рад Рут, *Дџде*, ајџџмо Куч, *дџде* Селъ.

Говори се и: *Дџ* сад зађи те рџдом свџ излџуби у руку Др; *Дџла*, каже, раџтурџјте тџу сламу ЗТ, е *дџла*; *дџте* Кос м.

652. а) Треће л. имп. исказује се и у овим говорима перифрастично, пре свега конструкцијом *нек(а) + 3. л. през.*:

¹³²¹ Плураалско *-те* јавља се код наведених и сличних речи (пре свега прилога) и у другим, па и сродним говорима. Исп., нпр., Станић Уск. I 245 *дџте*, *дџлате*, *дџлате*, *џвџмоте*, *пџлакоте*, *џвџоте* или Пеш. СК-Љ. 203 *џџџџмоте*, *пџмџкоте*, *џвџоте*, *пџмџмоте* се. Потврде за *-те* и *се* имао и из Горобилъа: *дџлате*; *џвџмоте*, *пџмџмоте*; *пџлакоте*/*пџмџкоте*; *џвџоте* се, *дџлате* се и сл.

¹³²² у Јџ II 155 каже В. Јагић: "Да је *нај* постало од *некај*...то је опше познато". Љ. Стојановић у истом броју Јџ (стр. 300) тачно констатује да "*на*, *нај*, *нате* не значи *џво*, *џто* [како је то тумачио Маретић у РЈАЗУ — М.Н.], већ управо *џами*, *џамите*. И кад то значи, не би ли се облик *на*, *нај*, *нате* могао довести у везу са заповедним начином *најџти*: *најми*, *најмите*?" И даље вели: "Јџта од *нај* отпала је као и од *де* у *деј* (или у доцније време *немо*, *немоте* од *немај*, *немајте*). Доцније пак опет је јџта прионула под утицајем *дај*(?)". Маретић у РЈАЗУ вели да је *нај* "с додатком *ј* којџму прави разлог њџје познат".

Нека прича ко гдј шта хоће Заб м, О, вељу, нека тетка биде жива З, Нех ббг и мене поживи Јаб; Ево ћенџ па нека радџ Граб, Нех те остави живу Заб м, Нех ми даду кућу М м, Ништа нех немају бригу Радиј и сл.

б) Сама речца нека употребљава се у значењу "немој": *Некоде, д^нјете Бј.*

Честе су и конструкције с обликом ген. типа:

Оћу да га оставим и нека га Ам, Ђди, ћедо, гвџеда ричу! *Нека из Кос, Нека и Јовица и свџа Каћ м и сл.*, тј. у значењу нем. lass (исп. lass ihn - нека га).

653. Иако у другим случајевима није овде говорено о употреби глаголских облика, не можемо а да не поменемо изузетно честу употребу тзв. приповедачког императива. Читаве кратке приче или делови прича казивани су управо тим обликом. Илустроваћемо то само с неколико одломака:

Ам: *Онџај поћри, дану, нџу, ори, копџа, ћену шкољу, дај ћену у шкољу, дај с^нјену дрва, отиђи у шћуму, нас^нјену дрва, оћерај у варош, продај, јами неки грџ, ћерај гвџеда, креши преко зџмџ, бвце чвџај, ћерај у четину.* (Онџај се није бранило кресати, није бранило у четину да доћераш.);

Буч: *Кџа онџа воловска или крмећа, па вако ос^нјеку вако воликџи онџи опанак, па онџе јаде покисели, па скружџ мало бритџом, па онџај опуту опкрџ (кољко сам опутџ искрџила ни ббг не зна), па ону опуту покисели, па усучџ, па је осуши, па онџом опутџом вамо грађи, па обуј онџ, па неколка дана чвџај, иди ваздџан, па онџ се продџери, па јами онџе јаде па другџи опанак искрџи, вако на воликџо ширџне, па онџ што се продрло пр^нјенџај, свџе упрџчуј тамо-вамо;*

Жињ: *Пџкријемо прџво слџмџом неџџом, сџровинџом, па онџај зџмљу, па онџај чџкај два-трџи дана док испџену, онџ извади те оћерај, те јџпџе јами брашна пџ неколко кџла;*

З: *Оџули неџу (кору) или обџери лџс јасенов, онџај лџс обџери и јами, кџрабоја џмала неџа зелена, кџрабојџом (мџш ти да знаш тџ?). Кџрабоја јами и пџслије тџ би најприје у ону кџрабоју растџни и џнџо сџжно јџли; пџслије би јџпет ону бџју, онџи лџс и ону кџрабоју; онџи лџс извади, ону воду од онџога лџста састави са онџом кџрабојџом, прџџери и тури у онџ, дођи цџрно ко-нџо чџа;*

Кал м: *Јџми те провџи свџе онџ, па онџи онџома влас, а онџома кџчине. Јџми на гребенџ онџе кџчине, изгребџнај и џнџи влас онџет пџвади из онџога и јџми те опреди. Е пошто опреди, онџа мџтај, па у бакрач скрџај са ц^нјенџом и џнџо однеси те опреди (бџгоми доћџе б^нјело).*

Оваквих и сличних примера има и у говорима осталих западно-санџачких села. Тиме се ови говори, још једном, уклапају међу остале

јекавске говоре југоисточне гране¹³²³. Треба, истине ради, рећи да је употреба приповедачкога императива позната и говорима неких других крајева¹³²⁴.

б) ТРПНИ ПРИДЕВ

654. О дијалектолошки најинтереснијим облицима трп. пр. глагола појединих гл. врста (или само појединих глагола) већ је било речи: о трп. пр. гл. I врсте у т. 596; о трп. пр. гл. I/III врсте у т. 599а, 600b, d-g, j; о трп. пр. гл. *јести* у т. 601, гл. *доијети* у т. 604, а гл. на *-стр-* у т. 605; о трп. пр. гл. II врсте *ж(ъ)ети* (и *мъети*) у т. 609а; о трп. пр. гл. III врсте у т. 612; о трп. пр. гл. IVа врсте у т. 617; о трп. пр. гл. VI врсте у т. 625.

Подсећамо на релативно добру очуваност облика трп. пр. типа *дижен*, *стежен* (т. 596с) и *(-)бјен*, *-вјен* (т. 617с)¹³²⁵.

655. Овде ћемо говорити само о репартицији варијантних наставака *-н* и *-т* у облицима трп. пр. глагола II, IVb, V и VII врсте. Напоменимо при томе да је, према нормативној граматици, напредна употреба ових наставака у књижевном језику допуштена само у неких гл. V врсте¹³²⁶. У нашим говорима, међутим, такве паралелне облике налазимо у трп. пр. свих наведених врста, с тим што су у већини њих облици на *-т* чешћи:

а) II врста:

аперицаџ Буч Каћ м, *вџаџ* Др, *вџати* коњи Бј, *звџаџ* Ра, *зџицаџ* Ам, *зџицаџ* Куч, *зџицаџ* Зав м, *кџаџ* Кос, *мобилицџ* Жив Јаб, *ндџицаџ* За м, *нџицаџ* Буч, *отџицаџ* Каћ м, *пџицаџ* Рут, *пџицаџ* Сељ м, *пџицаџ* З м, *пџицаџ* Кос м, *прикаџ* Ра, *сџаџ* За п/м Сј, *сџаџ* Зав м, *сџаџ* Ра, *сиџаџ* Заб м Кал м, *сиџаџ* Кал м, *пџицаџ* Бал м, *пџицаџ* М м, *пџицаџ* Гр, *слиџаџ* Каћ м, *рџицаџ* Ра, *упџицаџ* Буч; — *зџаџ* Радиј, *зџаџ* М м Радиј, *зџаџ* Каћ м Ра, *зџаџ* Кал м, *дџаџ* Ра, војници били свџ *дџаџ* Гр, *дџаџ* Буч Кос м Ра, *пџаџ* ДБ Сељ м, *пџаџ* Куч, *преџаџ* Зав м, *сџаџ* Рад, *тџаџ* Ам ДБ, *џаџ* Ам;

брџан Сј, *зџицаџ* Сј м, *исџицаџ* Граб, *мобилицџ* (одр.) Жив, *нџицаџ* Граб, *дџаџ* ДС м, *отџицаџ* Каћ м, *пџицаџ* Граб, *преџицаџ* Граб, *сџаџ* Сј м, *сџаџ* Кал м, *сиџаџ* Рад, *упџицаџ* Кал м; — *зџаџ* Гр ДБ, *зџаџ* Зав м, *зџаџ* М м Радиј, *тџаџ* Кос м, *тџаџ* Ам;

¹³²³ "У разним говорима овог дијалекта (источнохерцеговачког — М.Н.) запажена је ~~веома~~ широка употреба приповедачког императива" (Ивић Дијал. 137). "Im Süden und Südosten ist der Gebrauch des historischen Imperative sehr weit verbreitet (M. Pešikan, N J, Nova serijs, VIII, 164)" (Ивић Шток. 145).

¹³²⁴ Исп., нпр., Рем. Шум. 327.

¹³²⁵ "Обличке промене захватиле су поједине групе глагола: ...место типа *протезжен* имамо *протезнут*, место *швен*, *бјен* — *шивен*, *бијен*" (Ивић Језик 35).

¹³²⁶ Стеван. ССХЈ I 339.

Што се, пак, тиче трп. пр. гл. VI врсте, одавнања ситуација иде у прилог Петровићевом предлогу да се "Брозовићевом списку дискриминирана између навних ијекавских говора на југоистоку и северозападу" дода и она која би се тицала односа *бачен/бацит*¹³³¹, јер облици типа *бацит*, иако забележени (в. т. 625а), нису типични за ове говоре.

7) ГЛАГОЛСКИ ПРИЛОЗИ

656. Г л. п р и л о г п р о ш л и. Овај облик, као и у већини што-кавских говора, практично не постоји. Данас се често чује једино придев *бишши* (обично уз именицу *Југославија*, а каткада и супстантивизиран — за време *бишш* ДС м):

за време *бишш* Југославије Бук Јаб М м Рад, цанамѐрија *бишш* Куч, мужа *бишшеа* Др м, у нашу *бишш* општинџу Радиј.

Чује се (од гл. *рѣћи*) и у окамењеним изразима као:

лажѣш, нѣму *рѣкѣши* За, ако ме лажнѣш, нѣму *рѣкѣши* За м, кѣш, мѣне *рѣкѣши* Јаб, са донекле неочекиваном редукцијом тонанта *ѣ*¹³³².

657. Г л. п р и л о г с а д а ш њ и. а) Релативно чест облик¹³³³. Твори се искључиво наставком *-ћи*¹³³⁴:

Сатр^ијеће се *бјежући* Ам, Осванѣ вѣтра *горѣћи* Ам, Ц^илѣлу Црну Гѣру (прешао) *кѣсући* Јаб, Она је вође грађена *крѣјући* о-Турѣка Ам, *крѣјући* од оца и мајке дошла ДБ, *Одѣ* *крѣјући* ДБ, А он мѣнѣ јѣс видио *крѣјући* Сѣљ, Јѣ сам *крѣјући* дошла Х, *крѣјући* тѣ сконѣтили Чи м, *Одѣ* баба преко вратѣ *кукајући* За м, ...зимѣс на крѣвету *лежући* Кос м, *Остала* би мртва *навѣлајући* Гр, Пуца свѣ *стоѣћи* Кос, *Остаде* *цѣрчући* у грмѣну Сј, а исп. и *врѣштѣјући* Каћ м, *лѣљући* Ам, *идѣјући* пјѣшице Гр, *крѣјући* Кос п/м Куч Ра Х м, *лежѣћи* ДС м, *лежући* Ам Кос, *лежући* Ам, *нѣсѣћи* Кал м, *стоѣћи* Др м, *трчући* Сѣљ м, *лѣзѣћи* Рут и сл.

Изузимајући облике на *-јући* гл. VI и VII врсте (в. т. 623), нестандардни су облици ретки: *удѣвајући* шѣри Ра, али исп. *лѣчући* Каћ м Сј¹³³⁵.

¹³³¹ Петр. Змиј. III 171.

¹³³² У сличним конструкцијама сачувано је *рекаѣ(ши)* у П-Др. (Вуковић П-Др. 73) и ист. Херц. (Пецо ГИХ 158, "само један пример: *дѣламо нѣлају рѣкѣши*"). Из оуседних Пљеваља наводи Ђупић: *Рѣкѣши* *лѣ* нѣму и Дѣк ти би мѣни *рѣкѣши* (Ђупић Пљ. 93).

¹³³³ Испитивачи неких оближњих говора наглашавају приличну реткост овога облика: Гор. 682, Сивнић Обади 81, Станић Уск. I 253, Тешић Љѣшт. 228. Међутим, у неким другим сродним говориња тај је облик чест бар као у србијанском Полимљу: Пецо ГИХ 158 ("Глаголски прилог садашњи је обичан."), Пиж. Кол. 171 ("Глаголски прилог садашњи има врло живу употребу.")

¹³³⁴ У ист. Херц., међутим, имамо *идѣјући/идѣући* и сл. (Пецо ГИХ 159), мада се већина других оближњих источнихерц. говора слаже с нашим (в. радове из претходне белешке).

¹³³⁵ У врло сродном колашинском говору "није несвојствено чак ни интелектуалциња из овог краја: *пѣсајући*, *ѣкајући*...*пѣлкајући*...*лѣвајући* итд." (Пиж. Кол. 171).

У *сеђећи* (вако ја *сеђећи* пребирам Ам) имамо -ђ- из инфинитивних облика. Говори се чешће *сеђећи* Рад Сел Сј м.

Занимљиво је и *пџкрџући*: Кџ ђе *пџкрџући*, они му дају Јаб¹³³⁶.

б) Бележимо и неколико примера адјективизираниог гл. прилога садашњег:

Моја је пријава била *одежећа* Јаб, Бџбели су *зџекеће* пџре тадај бџле За м, *зџекеће* пџре За, *зџекеће* новчанице Ра, стџн ђнџ *лежећи* За м, *рџзбој полежећи* Г м, Пџставџш вамо *рџзбој ђнџ полежећи* Х, Тџм се обџачио, тџ му је бџло и мџдерно и *носџће* ЗТ.¹³³⁷

Поред фонетско-морфолошки и прозодијски занимљивога *зџекећи* јавља се, исто тако занимљиво, *зџекећије* пџра Заб м, *зџекећије* пџра Рад. Проз. лик *зџекећи* одговара стандардноме *следећи*¹³³⁸.

8) ФУТУР

658. Ф у т у р I. а) О облику фтура I глагола на -ћи (I врста) у комбинацији *инџ + енкл.* в. т. 597.

б) Уколико ортотонички облик претходи енклитичком, онда се јавља само стандардно *бџће* нешта Куч, *виђећеш* Др, *Даћу* ја тџбе! Куч, *џћеш* Радиј, *џмаће* Бал м, *џшеће* Рад, *џтаће* Граб, *смилаћеш* ми се Рад, *смилаћете* ми се ЗТ итд.

с) Уколико гл. енклитика претходи гл. ортотоничком облику, онда је тај облик најчешће инфинитив:

Бал м: Он *ће* те *џнџџт* преко Дрџне, Тџ *ћу* ја *вџс нџћи*, ... Па *ћемо те сожењит*, Штџ *ћу* ви *прџчати*;

Бј м: Секрџтар *ће* те *џдслушџт*;

Буч: Кџ *ће* се *џмрсити* јџтрџс;

Гр: Јџ *ћу* *џџћи* да смџџџм тај кукџрузан лџб, Како *ћу* *џџнат*;

Граб: Глџдај кџда *ћеш* се *вратити*, Како *ће* ђџца *рџдити* сама, Стџника *ће* тџби *рџћи*;

ДБ: Зџџговџр је бџјџ џвџче свџ штџ *ће* се *рџдити*, Јџ *ћу* тџџју *рџкију пџти*, Чџбани су џдрџћени кџ *ће* *чџџати* гџведа;

Др: Са-ћу ти пџт милиџџна гџтова нџвца *џџти*, Како *ћу* ти *касти* м;

¹³³⁶ Вук џма *пџкрџвати* и *пџкрџити*, у оба случаја с ознаком *v. imprf.* У примџру које РМС наводи из Вуковога Рџчника види се, међутим, да је *пџкрџити* свршен гл.

¹³³⁷ Према М. Стеванџвићу, "у говорима народним...нема облика глаголског прилога садашњег у придевској служби, уколико они нису добиџи све особине правих придева." (*Попридевољивање глаголског прилога на -ћи*, ЈФ XVIII 85).

¹³³⁸ РСАНУ *зџекећи*, али у Гор. *зџекеће* пџре. О *следећи/слиједећи* исп. чланак Д. Брозџвића О *porridjevijavanju participia tipa slijedeći, prijeteći*, Jezik 33/2 (1985) 39-45.

ДС м: Кò *ће* тò *испрíчати*, Кàко *ћу* пòзнат, Ни *ћу* ти рèћи "hàјде", ни "нèмòј", Ако ўбијете ðвога чо̀вèка, свà *ће* Сопòтница сàгòрети;

З: Вала *ћу* ðòћи да тèтку ўзмèм, Сà-*ће* она тèбе нáтат м;

За: Вакò *ћеш* рòдити, вакò *ћеш* слóшати м, Ќн је ўмрò кà и јà што *ћу* ўмр̀јети;

Заб: Штá *ћемо* јèсти м, Штá *ћу* ти рíчати;

Каћ м: Ђè *ћемо* је начíнити, Штò *ћу* ти рíчати, Штá *ћемо* данàс рòдити;

Кос: Они *ће* се врáтит м, Бòже, дà ли *ћемо* га нàћи жíва, Бòгами *ћете* ðтрунути у Пèшти;

Куч: Ћè *ћу* б̀ити;

М м: Бр̀ука од нàрода *ће* б̀ити, ... Па *ћу* ти јà врáтити, За ðвò *ћу* лèжат дòживотно у зàтвор, Вакò *ћу* ним рèћи;

Ра: Јà *ћу* ўћи нà воду, Штá *ћу* ти рíчати;

Рад: Штá *ћу* те се устручòвати;

Радиј: Штá *ће* б̀ити са тíјем нèговијем сíном, Ќна *ће* кàзати, Ќвè гòдине *ћу* једно двèста мèтара нàћи;

Рут: Кòлко *ће*-вò б̀ити, Сà-*ће* нас Тўрци свíјег пòклати;

Сел: Јà *ћу* к̀упити па *ћу* тèбе ðати, Дèдè да нам кàжете кòји *ћете* ост̀упити;

Сј м: Штá *ћу* ти рíчати;

Х: Лèкар кат слíмй, Ќн *ће* знàти штá је, Јà *ћу* ти изн̀јет м, Е ðн *ће* ти испрíчати м, Кàко *ћу* ти јà кàзати м;

Чи м: Бок *ће* стòдрити дòбро.

Оваквиx и сличних примера има много више него што је наведено. Јавља се, међутим, и конструкција *да* + през., али неупоредиво ређе:

Мй *ћемо* да б̀ежèмо Радиј, Кò *ће* да ме о̀учè зà рèп ДС м, Штá *ћу* сà-дàљè да гòворим Ра, Штá *ћу*, ð-шта *ћу* да жíвèм Ам, Бòгами *ће* ме мàјка да зàколè Каћ м, Штá гòћ тí хòћеш да ўрàдиш, Ќн *ће* да ўрàди Чи м.

Нешто су друкчији, вероватно и обичнији, примери типа:

Кò *ће* да јàгмй да нèшта ўрàди, нè спàвà За, Кò *ће* да рàди, ймà дòста Радиј и сл. одн. Јà нèћу да вèчерам ДБ, Јà нèћу да рíчам ДБ, Јà нèћу да рàдим Бал ми и сл., где је конструкција *да* + през. заправо допуна модалном гл. *хт̀јети*¹³³⁹.

¹³³⁹ В. полемички чланак В. Стевановић *Око алтернативне употребе двају облика у Др̀вом делу сложеног ф̀тура*, НЈ XXVII/1-2 (1986) 118-124 (и тамо цитирану литературу).

659. Ф у т у р I I. Није (можда случајно) забележен ниједан пример овога облика од несвршених глагола¹³⁴⁰. И од свршених је глагола конструкција *будем* + р. гл. изгледа прилично ретка:

Бук: Да дођу да ме објеси народ ако *будем* ту банду *видио*; ЗТ: Турају паре тој млади која *биће дошла*; Вечера се, *биће се припремило* нешта мало боље, колико било; Узме тамо мјешаја, *биће скувала* максуз погачу; Одма *се биће додеоврило* са старијем тијем пријатељем.

Ретка употреба футура II карактеристична је и за неке друге источнохерц. говоре¹³⁴¹. Овде се у функцији тога облика употребљава през. Често је то презент типа *могнем* (в. т. 639), а ређе типа *у-могнем*:

Кад је *устрџа*, кажи да је испала Јаб; *угода* Јаб.

9) ПЛУСКВАМПЕРФЕКАТ

660. Плусквамперфекат је, за разлику од футура II, чест облик. Твори се обично од перфекта гл. *бити* и р. гл. прил.:

Ам: Ја сам *добила била* катар на пућа и ондај сам *била зкречила*, Нисмо се вома мучили пошто смо мало *оснажали били*, Чдек ми *било от'шб* у рат, Њезин рођак *било поставио* тор тамо, И сви су Амзићани *били примили* пушке, И мо-је тата *било примио* пушку;

Б м: Може бити он још *није био битисо* ('угинуо', 'цркао'), Имало је људи доста па *е било побјело* у Бредарево, *Пошб био* у Б^ијело Поље;

Бал м: *Био побједо* с хајваном, Јесмо *уели били* сѐме вође у Мрдаке;

Бј: Бдоми *смо били ишли* с коњима, *Били* у Вранеш ми *купили*, *Све било побјело* м;

Буч: *Овај био сакрпо* се;

Г м: Оно су та *кош наместили били*, *Онб е било пршло*, *Све је ово она била рзм'јала*, *све*;

Гр: *Отишли су били*;

ДБ: Пскара *је била направљена велика*, Мбј отац *био најмлађи*, *прекдств* *жив био*;

¹³⁴⁰ "Облик футура II (*будеш сијо*) чује се у погодбеним реченицама, али само од свршених глагола, и не у значењу будуће, односно предбудуће, радње, него у значењу радње за прошлост" (Вуковић П-Др. 74, белешка).

¹³⁴¹ Исп. претходну белешку, као и Петр. Б-К 106, Петр. Змиј. III 172, Пецо ГИХ 155. Међутим, у говору околине Колашина "сасвим су обични облици: ако *буднем учио*...и сл." (Пик. Кол. 169). Занимљиво је да све остале Пикуричине "потврде" садрже само през. гл. *бити*, али не и р. гл. пр. (нпр. чим *буднем бље*, кад *биди* из поток, кад *биду* господа). Таквих примера има, наравно, и овде: *Посијемо иг (конопле) тамо*. Кад *биду* зреле, почупамо Ам.

- Др: Јес-ли ти *било* дошло м, Ја сам за удвца *била* дошла, Они су *били* туне лворили, Она *била* остала, Ониј кљруз *били* поджџели;
- ДС м: Браћа ми *насу* *била* знала, како ће знат, *Начињели* *били* кљћу нџву, *Ови* *били* *повџрели* кљће, Партизани се *били* *прикупили* вође, Вође јџпет у џво наше село и у Гџрње Страњани *сладили* су се *били* Муслимани и Срби, Ја сам *било* *јџет*, али *насам* *било* *отишо*, *џтџ* сам *било* у допуну, Отац ми *било* *јџрџ*;
- З: Чџек ми је дошло *било* и заробљеништва, Он је *било* *завршило* за професора, *Нашли* се *били* м, Пџд гџдџна, бџгуми, своју кљћу *били* *напуштали*, Пџдели је свако је *било* мало *прирасло*, Турџка *била* *прошла* м;
- Зав м: *Насам* *било* *начињило* кљћу, Он је се *било* *одџјелило*, Јџвго је се *било* *сакрџло* у пџћину;
- Јаб: *Дошли* смо до богџства *били* добра, Он је са њџм *било* *пџвјезџ* тамо ка Пџљалиња;
- Кал м: Она е *била* *јџџла*;
- Каћ м: *Дџџели* су нас све *били*, *Било* се *овџнило* у тридџестџ гџдини;
- Кос: *Било* *пџшо*, па *придође* Увац, па се *врати*к, *Удала* ми се *џмицићина* *била* у џво село м;
- М м: *Нџје* *било* дошло, ...Што смо *били* *купџли*, *Били* смо *пџшли* у *помџћ*;
- Ра: Сасвиџем *била* *сламила* (руку);
- Радиј: Јџгдо ми *било* дошло, Чџтџници су *били* дошли вамо доље, *Мџбилисали* га *били*, Ка-сам *била* *јџџла* *прџслицу*;
- Сџљ: Она е *била* *џџџџла* м, Бџгами сам се *била* *џбрадовала*, А *било* ми се *брат* *џженило* нџје *била* нџ година, Сџстра *мџг* *џца* *била* се *вође* *удала* м, Брат *јџј* *јџрџ* *било*;
- Х: Вође ми је *прџје* баба *била* дошла, Јџдна ми *шџџер* *била* *отпрџтила* м, *Отпрџтило* ми *било* *рџд* и ја *била* *остџла* гџре м, Фџно нам *била* *лџтина* *пџнџџла* м, *Јџмџ* сам *јџдну* *сџстру* *најџтарију*, *џна* *била* *јџџта* *вџћ*, *Уџџла* ми *јџднога* *брџта* *била* м;
- Чи м: Јџко смо *били* *пџчџли*,... Па *биле* *наџколо* *вако* *пџникле* *вџћ* *џнџ*..., Он је *било* *срџшен*.

Знатно су ређи примери са гл. бити у имперфекту:

Ја *пџшо* *била* тамо Ам, *Била*џу га *рџнили* Буч, Јџдан *пџтпукџвџњџк* *дошо* *џше* ДС м, *И* ја *била* *отитишо* ДС м, *Била*џше *џџџнило* *снџџџ* Кос, *била*џсмо *мџло* *наџчили* Кос, *Била*џу *џстали* Кос, *Била*џше *џџекло* Куч, Ја

билах још крамп Рут, Увац бијаше придобио добро Рут, Ејаше доејстило Радиј.

Ниска фреквенција потенцијала с помоћним гл. у имперфекту у вези је с процесом губљења импф. у овим говорима, процесом који је не само отпочео већ и донекле одмакао (в. т. 640).

10) ПОТЕНЦИЈАЛ

661. а) За разлику од неких других сродних говора, па и суседних новопазарско-сјеничких¹³⁴², у полимским није (потпуно) уопштена форма *би* за сва лица оба броја. Тако у 1. лицу пл. (за друго немамо потврда) имамо често, значи недоследно, *бисмо* + р. гл. пр.:

Ето, *ноћу* смо ти *блѣжали*, у то *шумѣ*, *ту бисмо* мало *били* Б м, Ко *историја бисмо били* Г м, Па *бисмо* от подне *падкали* Г м, Па *бисмо трѣвали* За Мј *бисмо причали*, *двце пѣвраћали* Јаб, Мј *бисмо...*, *има нам онај мјѣсѣц што постамо* Каћ м, У *Лѣковину бисмо ноћили*, из *Лѣковинѣ* *пѣшље бисмо стигли* горе М м, *Имали трактор нѣки, додѣл бисмо јоли* М м, Из *Граба бисмо* у *Комаран прѣшли* Х м, *Доље бисмо имали сјдницу* Чи м.

Овакве су конструкције чешће у прелазном него у новонток. говору, али се у оба јавља и *би* + р. гл. пр.:

Мј *би* и данас³ *били* онако Б м, Е, *пѣслѣ би ту скућали* *оно крпе*, *платно* и *скућамо* *вамо* *воду* Гр, *Стоку би ишѣрдали* по *мају мјѣсѣцу* З, *Тѣрове би ту направили* З, И *Њида усирили би онај сѣр* З, *Овде би били* и *лѣти* је *било* *фино* *овуда* Јаб, *Сад не би више умјели* то ни *направити* *Кал* м, И *оталѣ би више укупили* *сѣра* и *кајмака* него *доље* за *пѣт мјѣсѣця* *Каћ* м, *По два мјѣсѣца би били* *Каћ* м, а исп. и за 2. л. пл.: *Да га не би ви трѣмили* *ће* *Буч*, *То би казали* *дабѣксачува* *За* м,...*Да не би ви се користили* *Кос*.

б) Насупрот претходним примерима (са *би* + р. гл. пр.), бележимо у 3. л. пл. *бише* + р. гл. пр.:

Бојмо се да не бише *јагњад прѣкосила* *Сѣл* м, *Они бише* *пѣвали* *Чи* м.

Говори се, међутим, и *Они би дошли* *вође* *Бал* м.

За двосложне плуралске форме помоћног гл. *бити* у потенцијалу (заправо форме аориста) знају и многи оближњи и сродни говори, нпр. пивско-дробњачки, источнохерцеговачки, колашински или ускочки¹³⁴³. У тим се говорима такође јавља и конструкција *би* + р. гл. пр. Само је у околини Колашина регистровано у 3. л. пл. пл. "без изузетка *бише*"¹³⁴⁴.

¹³⁴² Барј. НП-Сј. 104. У Горобилу такође нема форми типа *ишли бисмо* и сл.

¹³⁴³ Вуковић П-Др. 75, Пецо ГИХ 157, Пиж. Кол. 170, Станић Уск. I 258-259.

¹³⁴⁴ Пиж. Кол. 170. И у новопазарско-сјеничким говорима "сређе се облик *бише*, али је од њега знатно чешће *би*" (Барј. НП-Сј. 104).

662. а) На крају овога излагања о појединим гл. облицима поменућемо и конструкцију *био* + инфинитив, у југоисточним јекавским говорима широко распрострањену¹³⁴⁵:

Ндси, мајку ти, *не био ићи* вамо на нашу земљу Кос, Кд ти је крив што мбрџаш да ринтџаш, *био изучити* за попа Ам.

б) Немамо потврда за конструкцију: импф. гл. *хтјети* + инфинитив (типа **штџаше умријети да не дође доктор*), у значењу потенцијала за прошлост.

III. НАПОМЕНЕ О ТВОРБИ ГЛАГОЛА

1) О ТВОРБИ ИТЕРАТИВА И О МЕЋУСОБНОМ ОДНОСУ ПЕРФ. И ИМПЕРФ. ОСНОВЕ

663. О неким вокалским алтернацијама. а) Према *затворити* и сл. говори се и *затворали* Радиј, *отворали* Рут; *затворају* Ам, *отворам* Радиј, *отворџ се* Др м, *отворџ* Рад – углавном у нововарошким (и неким њима суседним) селима.

У већини осталих села алтернација *о ~ а* не изостаје: *затварати* Бук, *затварали* Каћ м, *отварали* Ра, *отворали* Кос; *затварџ* Бук Куч, *отварџ* Куч, *позатварџте* Куч; *затварџне* Ра.

Овакве су форме познате и претходно поменути нововарошким селима: *затварала* Ам, *затварџ* Радиј, *отварџ* Рад.

б) Аналогијом према облицима перф. гл. извршена је унификација корена и у неких других глагола:

збџали Ам; *отклоњала* Радиј, *склоњам* За м Ра, *присловџ* Др м; *зплетати се* Ам.

с) Изгледа да потпуно изостаје алтернација *и ~ ије* у гл. изведених од *лити*. Обично је заступљена дијалекатска алтернација *и ~ љ*:

љевале Ра, *љевџ* Јаб, *љевџни* Ам, (композите) инф. *наљевати* Кал м; р. гл. пр. *зљевали* Рут, *наљевале* Куч, вода е *подљевала* Гр, *прљевала* Гр, *ражљевали* З; аор. *зљеваше* Рут; през. *дљевџ* Селъ, *зљевџм* За м, *пљевџм* Ам, *пљевџ* За м, *прљевџ* Каћ м Сј м, *ражљевџш* Ам, *ражљевџ* ЗТ, *сљевџш* Ам, *зљевџ* Куч.

Говори се, али неупоредиво ређе, и *оддљивџ* Селъ, *зљивџ се* Кос. Исп. и им. *прљивџ* Х.

Исп. и *истицало* Гр.

д) Поред *насиљевали* Каћ м, *насиљевџ* Селъ м, *насиљевџмо/насиљевџмо* Зав м и сл., говори се и *насиљевали* Ра, *насиљевџ* Ам Селъ (однос *џ ~ љ*).

¹³⁴⁵ Вуковић П.-Др. 99, Гор. 701, Пецо ГИХ 182, Пеш. СК-Јџ. 204-205, Пиж. Кол. 210, Станић Уск. I 259, а исп. и Барј. НП-Сј. 104-105.

Исп., осим тога, и *Рѣзѣ^чѣво*, *умѣће* плѣву Сель, Мѣ љдан лѣпатѣм *рѣзѣ^чѣвамо* Ра (однос и ~ Ѣ)¹³⁴⁶.

е) Од перф. *ношѣти* изведене су тројаке имперф. форме:
ношѣѣѣ Др, *ношѣѣали* Др Жив м Рут; *ношѣѣѣмо* Сель м;
ношѣѣѣѣ Бал м, *ношѣѣѣали* М м;
ношѣ^чѣвати Чи м, *ношѣ^чѣѣѣ* За м М м Ра, *ношѣ^чѣѣали* Др ДС м Јаб
 Ра Рут; *ношѣ^чѣѣѣ* Кос м, *ношѣ^чѣѣѣју* За м.

Убедљиво је најређа стандардна форма *ношѣвати*, а најчешћа је она са континуантом дугога јата (однос и ~ Ѣ). Колико је тај модел продуктиван показује и необично *урлѣ^чѣкала* ('урликала') Х м.

664. О неким консонантским алтернацијама. а) Према *ѣтити се* и сл. говори се *ѣтѣм се* Буч Др м Жив м Кос м М м Сель Х, *нѣ ѣтѣм се* Сель, *ѣтѣш се* Буч З м, *ѣтѣм* ДС м За м Кал м, *ѣтѣѣ се* Др м, *нѣ ѣтѣју* Кал м.

Има, међутим, и доста примера који сведоче о очуваности алтернације *т ~ ѣ*: *ѣтѣм се* Гр Јаб М м Ра; *ѣтѣш се* ДБ, *ѣтѣш* Сј.

б) Према *пустити* и сл. говори се спорадично и *пѣстају* Јаб, *спѣстали* Ам.

с) Много је обичнија-обрнута појава, тј. уопштавање -ш- и у импф. и у перф. глагола. Њу бележимо у гл. на -*мјѣстити* и (-)*пустити*:

намјѣштити За м, *смјѣштѣ* Рут;

пѣштити Јаб Ра Радиј Сель, *пѣштитише* Гр Куч, *пѣштитѣ* Б м Буч Гр ДС м Јаб Кос Куч Радиј, *пѣштила* Др, *пѣштили* Ам Гр ДС м Јаб Радиј, *пѣштитѣм* Рад Радиј, *пѣштитѣш* Ам Гр М м Х м, *пѣштитѣ* Ра Радиј Сель п/м, *пѣштитѣмо* Каћ м, *пѣштѣ* Радиј, *пѣштитѣ!* Кос м Куч М м Радиј Сј м, *пѣштитѣ!* ДС м, – *ѣпѣштитѣ* Сель, *ѣпѣштитѣмо* Кос м, *ѣпѣштитѣѣ* Кос м, *ѣпѣштила* Ам Др, *ѣпѣштили* Кал м, *ѣпѣштитѣли* З, *ѣпѣштитѣли* М м, *ѣпѣштитѣм* Ра, *ѣпѣштитѣше се* Ра, *ѣпѣштѣ* Јаб, *ѣпѣштитѣѣ* Кос м, *ѣпѣштитѣѣ* М м, *ѣпѣштила* Ам, *ѣпѣштитѣ* Кос м, *ѣпѣштитѣѣ* Кос, *ѣпѣштитѣли* М м, *ѣпѣштитѣ* Буч, *ѣпѣштитѣше* Кос, *ѣпѣштитѣѣ* Рут, *ѣпѣштитѣм* Сель, *ѣпѣштитѣ* Буч Гр За М м Ра, *ѣпѣштитѣмо* М м Сель, *ѣпѣштѣ* Кал м Кос м, *ѣпѣштѣ* Кос м, *ѣпѣштитѣ!* Др Ра, *ѣпѣштитѣш* Кал м, *ѣпѣштитѣ!* Сель м, *ѣпѣштитѣѣ* Чи м и сл.

У првих су глагола (типа *намјѣстити*) чешћи, а у других (типа *пустити*) ређи стандардни ликови (на -*стити*):

намјѣститѣш Гр, *намјѣститѣ* Гр, *намјѣститѣли* Г м, *намјѣститѣли* Буч, *намјѣститѣм* Др, *намјѣститѣш* Сель м, *намјѣститѣ* Ам Кал м Куч Х, *намјѣститѣмо* Ам Сель, *намјѣститѣ!* Јаб, *смјѣститѣ* Ам;

¹³⁴⁶ Из Горобила имамо забележено сродно *ѣ^чѣвати*, *ѣ^чѣѣѣ* (: *ѣѣѣ* (: *ѣѣѣ*), у значењу 'ићи без циља, бескорисно лутати, скитати'.

пјсти/о Ра Рад, *пјстили* Гр Кал м Каћ м Радиј Рут, *пјстѝш* Буч, *пјстѝ* Ра, *пјстѝ* Рад Рут, *пјсти/* Буч ЗТ Ра Рут, — *напусти/о* Бал м Сј, *напустила* Јаб, *напустик* Бук, *напустѝм* Др, *напустѝ* Др, *прдпусти* (аор.) Сј, *спјстѝ* Буч, *спјстѝ* Селъ м, *џпусти/о* За м.

д) Поред форми на *-ст-* и *-шт-* јављају се и оне на *-шћ-*, и то у глагола с основном *(-)пуст-* у оба вида, а у глагола с основном *-мјест-* (као и у гл. с основном *(-)крст-*) само у имперфективном виду (изузимајући трп. пр. типа *кршћен*, *намјешћен*). Примери су наведени у т. 396б одељка о консонантизму, а за трп. пр. исп. и т. 625б.

е) Облици типа *пуштити* аналошкога су порекла — настали су према итеративу типа *пуштати*¹³⁴⁷ или (вероватно би боље било рећи "и") трпном придеву типа *пуштен*¹³⁴⁸. Можда је према трп. пр. образовано и *повѝшили* Кос (исп. и т. 666д).

ф) У т. а) и б) наведене су форме глагола с нејотованим консонантом пред наставком инфинитивне основе. Насупрот томе имамо облике с палаталним консонантом у основи *-хваћ-*:

дџваћ Куч, *дџвѝћ* Х м, *зџваћ*, Ра, *зџваћѝм* Бал м За м, *зџваћѝ* Кос Ра, *прѝваћѝм* Ра, *прѝвѝћ* Х м, *прѝхваћају* Ам, *нѝ с^лваћѝм* Бал м, *сџвѝћѝш* За. Исп. и некњ. *џвѝћѝње* За м¹³⁴⁹.

Паралелно с овима употребљавају се и облици с основном *(-)хват-*:

џвѝташ Рад, *џвѝтали* Ам, *зџвѝтаѝ* Ам, *зџвѝтају* Ам; *пџвѝтаѝ* Кос, *пџвѝтаѝ* Др, *џвѝтаѝ* Б м Кал м и сл.

г) У книжевном су језику форме са *ћ* карактеристичне претежно за тзв. западну варијанту. То важи и за форме *редали се* Селъ м, *редале се* Каћ м, *изреда* Х м, *Мя смо се изредали* Ра.

Говори се, међутим, и *пдрѝћѝј* Кос м.

h) У вези с односом палаталан/непалаталан основински консонант исп. и *спѝшџѝд* З (: *спасити*, т. 626с).

665. Итеративи изведени од основа *би*, *кри* и сл. а) Чешће је *добѝвати* Селъ, *добѝвѝд* Ра, *добѝвала* Ам, *добѝвали* Ам, *добѝвају* Ам, а *ређе*, бар према грађи којом располажемо, *добѝ/ѝ* Каћ м.

б) Хијатско *ѝ* имамо и у стандардном *џмѝвѝд се* Куч итд., а ју дијалекатском *крѝ/али се* (ка-смо се *крѝ/али*) М м. Овај је други облик посебно занимљив и по томе што је творен од несвр. *крити*, а не, као што је у стандардном језику, од свр. *скрити*¹³⁵⁰.

¹³⁴⁷ Ник. Тршић 429.

¹³⁴⁸ Ивић Поговор 140.

¹³⁴⁹ Према Правопису МХ-МС стандардне су форме са *ћ* у већини перфиксалних образовања (изузев *похвапати*), али не и у простом гл. *хввати*.

¹³⁵⁰ у Реш. Шток. 244 наводи се из Прчѝва *крѝвати* (у истом значењу).

с) Забележено је, осим тога, и необично *превијали* ме мџи Жињ, у значењу 'превијати'. Говори се, међутим, и *превијаш* Радиј итд.

666. О итеративима на *-ива-*, *-ова-*. а) У гл. IVб врсте имамо *-ива-* (не и **-ова-*) не само у новоштокавском него и у прелазном говору (из којег наводимо неколико примера):

заграђивати М м, *закућивало* М м, *зарађивџ* М м, *обрађивџо* се Г м, *откупљивала* Г м.

б) Карактеристика је србијанских полимских говора да творе итеративе чешће него књижевни језик или неки други, пре свега севернији говори. Наводимо, азбучним редом, неке забележене итеративне форме које су, и кад су стандардне, бар стилски обележене (међу њима је само један гл. с формантом *-ива-* и два с формантом *-ова-*):

Маџом је уочи пџтка *бивало*. И таџар су ти раџови *бивали*, Ка-су џвде *бивали* (све Бал м), У долџни је *бивало* гџвно Др, *Бивало* е и глаџи и наџма, свџчега е *бивало* за врџме бившџ, *Бивало* е уз раџ свџшта, Пџтлџ сам ишџ у рџзџрву... *бивџ* сам нџколка пуџа (све ДС м), Кџд њџг^џ смо *бивали* З, На двџнџс аџшам *бивџ*, Сџџали јеџам, куџуруџ, зџб, круџпникови нџкџ шџо су *бивали* (све Каџ м), Такџ е тџ *бивало* спрџџа, Пџ двџје сџџре су *бивале* у куџу (све М м), џнда парџџвнице *бивале*, нџје иџмало кџ данџс прџшак, Оно су џтприџе џнџ старџнскџ куџе *бивале* (све Х), По пџтнасс^џ данџ смо *бивали* бџш ко-нџ гџрбџти под^џ чџргу Х м, Свџ сам *бивџ* тамџкана кад би трџбало, У Голџшима *бивџ* по десџтини... џ Баџи *бивџ* по десџтини (све Чи м);

Мене је њџн џтаџ *ваљџвџ* ('ваљџо ми је више пуџа') Х м;

знџвала сам Радиј;

изџиђџвџ Чи м;

Мџа смо *имџвали* каџан Др м, Бџгами, осџмнаџстџро *имџвали* и девџџнаџстџро *имџвали* (људи) М м, *имџвџ-имџвали* Ра, На џнџ мџтџвило (на-мџтаваш); *имџвало* старџнскџ, знаџш, вџлиџкџ мџтџвило Х;

Науџивали су ме и џни Радиј;

оџребџџвџ Ра; И тџ пџтлџ свџ *поглџџџеш* З м и У Прџџџ код Мџџа сам ишџла те ме џнџ, бивџа, лџџкар *преглџџџвџ* З м;

пџстојџвџ Кос м, А нџје *пџстојџвало* да је зџџрка на њџга Г м (порџд Тџ нџје *пџстојџло* Радиј и сл.);

Шџџа да се *приџџџџџам* Каџ м;

склџџџџџџ Сџљ м;

Лџџнскџ гџџинџ нџвинџари дџлаџили па ме *слиџџџџџџ* Радиј;

Готовила рједницима, *стимава* мусафире Сј м¹³⁵¹;
не *содњава* Ра.

Карактеристично је за стандардно *бивати* да се јавља готово увек у перфекту (исп., инак, през. *џ бива* Сј м), а то важи и за записани број примера гл. *ваљовати*, *знавати* и *имавати*.

с) Међу претходно наведеним примерима налази се и дублетизам *поледуџи/погледјава*. У вези с односом *-ива/-ава-* исп. и ове гл.:

запарјивали у пар^нвницу Г м; *завршивали* Куч / *завршија* Радиј;
употребљивала За м;

доћерјава (*Доћерјава* је у Пр^непоље) Др; *Залеђивало* тај Лјм Зав м;
Наљегб четник, ја сам се испрсио, наљегб усташа — ја сам се *испрјава*
Зав м; *осеђивава* Сел м.

д) У т. 664h наведено је *спашава*, и то због односа *спасити* (свр.) ~ *спашавати* (несвр.). Овде додајемо и два презентска облика с непчаним консонантом у основи: *кажуџ* (: през. гл. *казати*) Б м (у новошток. говору *казује* и сл., т. 618d) и *повишују* Чи м (: *повишавати*?) Чи м (исп. и *повишили*, т. 664e).

667. а) Постоје оба члана несвршених гл. изведених од корена *шџ* (← хџд), тј. *(х)одати* и *(х)одити*¹³⁵², при чему је, изгледа, *(х)одити* пре трајни него трајноучестали глагол¹³⁵³.

Примери:

Нџџ по Глав^нчици Каћ м, *џџ* Жив, *џџмо* Јаб;

џдити Ра, Вако ћеш *џдити* За м, Читава, ц^нџлу нџџ *џдила* Јаб, *џџио* За м, *џџило* Х м, *џџили* Кал м, Те су пара *џџиле* Каћ м, *џџам* Ам, Ја да *џџам* не могу Каћ м, Не могу да *џџам* Г м, И џџ њ сад *џџам* и постјам рамазан Х м, *џџаш* Жив м Кал м, Не море да *џџи* глјдно, јлдно ДС м, сваћ *џџ* Бук, *џџ* Ра, *џџмо* Кал м, *џџам* Б м.

Чини нам се да је овај други гл. *(ходити)* у императиву свршен *џди*, бџлан, џзми пара Кал м, *џџе*, реко, кукаџџе, да виџиш штџ е овамо мџса Б м, *џџџе* Ам, *џди* Ам Буч Др Кал м Рут, *џџе* Куч.

Постоје и префиксална образовања типа *доџџио* З м, *наџџио се* Рут, *пџџиш* Буч и сл.

¹³⁵¹ Бук има *џџџити*.. особито по зап. кр. ... *џџџе поштовати*". Изгледа да *стимава* овде значи 'збривавати' или 'угошћавати'(?).

¹³⁵² У Гор., нпр., све облике има само први гл., а од другог је очуван мисл. *џди*, *џџе* (*џџџе*). При томе *џдати* није изгубило значење итеративности, како је то предвиђао А. Белић (Историја II/2 49), јер према себи има несвр. или.

¹³⁵³ Маретић (Грамм. 401) убраја *ходити* међу глаголе којима је "значање учестано (императивно)".

b) Овдашњи говори знају и за итеративне композите на -л а з и-т и¹³⁵⁴. Од њих могу бити интересантни:

обилази ЗТ Рад (није засведочено *облазити*);

илази Граб Куч, *илази*мо Јаб, *илазити* Кос, *илаз* За Куч, *илазу* Гр Сел̄ п/м, *илазу* Бј, *илази* Радиј; *одлази*мо ДС м, али *одлази*мо Каћ м;

слази Кос, Кад он *слази* низ једне степен^ице! Радиј, али *слазу* Сел̄ м.

2) О ПРЕФИКСАЛНИМ ОБРАЗОВАЊИМА И ОБЛИЦИМА ПОЈЕДИНИХ ГЛАГОЛА

668. Префиксална образовања. И овде владају углавном стандардне прилике. а) То важи и за алтернацију с- ~ са-, из- ~ иза- и сл. Исп. следеће примере:

аа) *збрише*ш гўвно Куч; *здежато* Ра; *здрши се* Др, *звршидој* Радиј, *звршивали* Куч; *злпучи* За и сл.;

избер Каћ м, *избер*мо Сј, *изберу* Ам, *избра*ли Јаб, *избира*ли су Кос, *избир* Ра; *изагн*о Б м, *изагн*ла Б м, *изагн*али ДС м, *изагна*ше ДС м; *измел*о Ра, *измел*мо Б м, *измил*о Ра; *изап*ри Гр и сл.;

*обав*ла Ам, *обавис*мо Буч, *обав*јало се вратило З;

одбер ЗТ Каћ м Радиј Сел̄ м, *одберу* За м Рад, *одбрати* Гр, *одбира*ла Чи м, *одбира*мо Јаб; *одз*вак Бук и сл.;

*раз*пели Гр, *раз*пнеш Ра, *раз*пнеш Х м, *раз*пнџати Буч, *раз*пнџат Ра и сл.;

сбер Бал м, *сбери* Кал м, *сбра*ли Заб м, *сбрат* Рад, *сб*ира Г м; *св*ила Буч, *св*илеш З м Радиј Сел̄ м; *с*крило Чи м, *с*крили Гр Каћ м, *с*криле се Заб м, *с*крилем се Рад, *с*крилемо Заб м Рут, *с*крио Чи м; *с*куп^е свџтове За, *с*купило се пуно свџтовџ Кал м; *с*несџм Сел̄; *с*перџм Ам; *с*рџенило Рут; *с*херџ Куч; *с*ч^екџ Кос и сл.;

аб) *збрише*ш З м Куч; *зг*рсти Ам;

избер Сј, *избер*мо Јаб, *избира*ју Сј м;

*не об*зиру се Буч;

*свџ*еш Кал м Х м, *свџ*е Сел̄ п/м, *свџу* Сел̄, *свџи* Бал м ДС м Каћ м Кос м Сел̄ м, *свџа* М м, *свџа*ше Каћ м Кос, *свџ*ина Сј м, *свџ*ине Кал м, *свџ*ит За п/м Сј, *свџ*ата Зав м, *свџ*ато Ра, *свџ*о З;

¹³⁵⁴ С обзиром на њихов карактер и дијалекатску припадност, то је сасвим разумљиво. Има, као што је познато, другачијих говора у којима владају другачије прилике. Тако, нпр., П. Ивић каже да "итеративне композите са -л а з и т и ...нису познате галиполском говору с изузетком *полази*мо" (Ивић Галип. 299). Исто то значење има гл. *полазити* и овде: Тј да ме *полази*ш ујутру Буч, Једно другџо љшло те *полази*мо Гр и сл. (о Божићу).

/ *рачуњати* Жив, *рачуњали* За м; исп. и *насапуња* Гр¹³⁵⁵;

облаќа се Јаб / *облаќа се* Рад (и *облаќи се* Др); *перуња* Кал м, *оперуња* Кал м / *перуња* Кал м (в. и т. 664).

б) У вези с односом *н/њ* исп. и:

запомагднисак Жив / *помагдњиса* За м; *поднјивија* Кос / *Ђед нас је поднјивија* Зав м; *скуњатори* Др.

с) Из овога или онога разлога могле би бити интересантне и форме ових глагола:

аперисава М м (исп. напомену и примере у т. 666б); *блвчати* ЗТ, *блвч* Буч, *блвчите* ка бвце ЗТ; Авијони њини *бомбџирају* Буч; *дљам* Јаб, *продљам* Г м / *продљисмо* Куч, *продљила* Зав м (што је у вези с обликом компаратива *придева дуг*, т. 577f); *закопитали* ('закопитити') Кос м; *здишва* Ам, *здишва* Рад ('запушавати', 'заптивати'); *зчини* бн За ('почети, започети')¹³⁵⁶; *Свѣ се ѿментује* (који дар се коме доноси) Кос м¹³⁵⁷; *јдди* Зав м ('проводити живот у јаду, мучити се'); *комиша* Зав м, *искомиша* Зав м, гл. им. *комишање* Кал м (није засведочено *комушати*); Они си били *туне лдгорили* Др (исп. ниже и *ратили*); *пљакала* Др м, *пљакало* Др м, *пљакали* Куч, *опљакало* За м, *опљакати* (трп. пр.) Зав м / *пљчкали* Јаб Каћ м Радиј, *пљчка* Буч, *пљчкају* ДС м, *опљчка* Буч, *опљчкаше* Сј м, *опљчкали* Сј, *опљчкају* Каћ м Кос; Та *ђеца нису се ни посвадила* ни *побила* Каћ м, Пили, *пили*, *посвадили се* З м, *посвадили се* За Рут, *посвадише се* Рут / *Нешто су се између себе посвађали* Радиј (за прости гл., такође свр. вида, исп. *свадили* Ра, *Нисмо се свадили* ни око шта ЗТ, *Тб е неко на свадија* Рад); *поскуњала* Рад; Мене *прицврлаше*, *прицврлаше* да дам *пштгољ* Ам; *пљала* Радиј / *пљој* Радиј; Бдоми, *нису бнда ништа рботали*, да кажем, *народу* Б м / *радили* (на целом терену); *Кад је било тб*, на примјер, *најприје те се рвало*, *та је баталон звао се...* З, *Тб је било пошље*, *ка-су са Швабом ртили* М м¹³⁵⁸ / *ртовало* Куч, *ртовали* Др За Јаб Радиј, *ртовали* Рут итд.; *сџали* Гр; *учађала* ('учадити') За, *цумбушили* Кал м, *цумбуши* Кал м / *цумбујеу* Кос м (: тур. *cümbüş*, перс. *gunbiş*).

¹³⁵⁵ форме с јотованим сонантом широко су распрострањене у србијанским говорима (не само јекавским). Исп. Гор. 669: *рачуњати*, *сапуњати*; Ј. Арсовић, *Главне фонетске особине говора Блага и екомине*, ППЈ 9 (1973) 74: *рачуња*; Рем. Шум. 188-189: *рачунџа/рдева* и сл., 207; *рачуњати* (*рачуњати*) и сл.

¹³⁵⁶ Можда је ова форма настала накнадним преобликовањем од *зачишати* (имперфектив према *зачети*)?

¹³⁵⁷ форма *именовати* настала је укрштањем сх. *именовати* и тал. *mentovare* (исп. РСАНУ, с. в.).

¹³⁵⁸ форма позната и неким удаљенијим говорима (исп. Пеш. СК-Јб. 274, Рем. Шум. 355).

НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

1) ПРИЛОЗИ

670. О прилозима који су у директној корелацији с придевима већ је било речи у одељку о прозодијским и одељку о морфолошким особеностима придева, а и многи други прилози поменути су у претходном излагању (нарочито у одељку о вокализму и консонантизму). Од њих ћемо неке, целовитости ради, навести и овде. Ликови који следе наводе се најчешће без икаква коментара, иако је већина њих бар по нечему занимљива (прозодијски, фонетски или морфолошки). Многи од тих ликова служе и као потврда за разноврсност и фреквенцију партикула у говорима северозападног Санцака одн. србијанског Полимља.

а. Прилози за место

671. З а м е н и ч к и прилози:¹³⁵⁹

а) Прилози за м е с т о (у ужем смислу):

г д ј е: *ђе* Б м Бал м Др З м За м Заб м Зав м Јаб Кал м Каћ м Куч Сј м, *ђе* Кос м Ра Сј м;

о в д ј е: *оде* ЗТ, *одедекана* Чи м, *оде* Кал м, *оде* Др п/м За Заб м Кал м Каћ м Куч Чи м, *одека* Кал м, *одедекана* Г м Чи м, *одекана* Др м, *одекане* Куч, *одеден* Др, *одеди* Сј м, *одеди* Кал м, *одеђ* За Јаб, *одеђ* Сј м, *одеђе* Ам Б м Бал м Бј п/м Бук Буч Г м Граб Др п/м Жив Заб м Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч М м Ра Рад Радиј Рут Селъ м Сј м Чи м, *одеђе*¹³⁶⁰ Кал м, *одеђка* Куч, *одеђекан* Јаб, *одеђекан* Куч, *одеђекана* Др м За м Чи м, *одеђекане* Буч Јаб Куч Чи м, *одеђекане* Бал м, *одеђекаре* Јаб, *одеђен* Кал м М м, *одеђер* М м, *одеђи* Кал м, *одеј* Бук Буч Жив Жињ За Заб м ЗТ Јаб, *одеј* Бук Јаб, *одеј* За, *одеје* Буч Граб Др Жив п/м Жињ За м Јаб, *оде* Јаб Кос Селъ, *одеј* За м, *одеј* За м, *оде* Ам Бал м Бук Буч Г м Др З м За п/м Зав м ЗТ Јаб Кал м М м Ра Рад Радиј Рут, *одека* За м Ра, *одека* За м, *одекале* Селъ м, *одекан* Ра, *одекан* Ра, *одекана* Зав м, *одекане* Јаб, *одекаре* За м, *оде* Др м, *одеди* Ам За м Заб м, *одедика* За м, *одеје* Ам Јаб, *одеје* Г м, *одеје* Бј м Г м З м М м, *одејек* З м (ако се узму у обзир и прозодијске различитости, онда испада да се овај прилога јавља у више од четрдесет варијантних форми, од којих су најфреквентније *одеје* и *одеде*);

т у: *ту* Бал м Г м З м За м Зав м Јаб Кос м Х, *туде* Бук Др м Заб м Кал м Рад Селъ Чи м, *тудекан* Чи м, *тудена* Жив м, *тудене* Др

¹³⁵⁹ Класификација ових прилога заснована је на Пеш. СК-Љ. 179-182, с тим што се у нашем раду заменички прилози за начин наводе у посебном пододељку, а заменички прилози за количину поменути су уз одговарајуће заменице.

¹³⁶⁰ Акц. према *оде*, *одеђ*, *одеј*, *одеј*? Исп. и *одеди*, *одеди* из истога села.

м, тјуди Заб м Сј м, тјђе Бук За м Кал м, тјћкан Заб м, тјј
Бј Бук Буч Г м Др Жив м Жињ За п/м Јаб Кал м Кос м Куч Ра
Рад Радиј Рут Сј м, њ тјј Ам Кос, тјј Буч Жив Јаб Кос м Сј,
тје Кал м, тјен Кал м, тун Б м Бук Др Јаб Каћ м Куч Радиј
Селъ м, тјна Бал м Др м З м Кос м М м, тјна Бал м Г м Кос
м Рад Сј, тјнакане Куч, тјнан Кос м, тјне Ам Б м Буч Г м
Граб Др Жив Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч Ра Радиј Рут Селъ п/м
Сј, тјнекале Селъ м, тјнекан Граб, тјнекана Каћ м, тјнекана
Каћ м, тјнекана Каћ м, тјнекана Г м Зав м, тјни Кал м, тјњ
Радиј, тјње ЗТ Јаб, тјњекане ЗТ;

о н д ј е: нџекане Заб м, нџди Кал м, нџе Бал м Бј м Бук Буч Г м Граб
Др З м Јаб Кос м Куч М м Ра Рад Радиј Рут Селъ п/м, нџека
Ра, нџекан Ра, нџекана Каћ м, нџекана Каћ м, нџекане За
м Куч, нџекане Бал м, нџе Г м Жив Заб м Кал м Каћ м Селъ
Чи м, нџекана Г м, нџди Кал м, нџди Кал м, нџе Жив
Кал м Кос м М м, нџек Б м, нџекана Б м, нџ Бук Буч За
Јаб, нџ За м, нџе Јаб Кос Селъ, нџ За м, онде Бук Др Јаб Кос
Рут Селъ Сј м Чи м, онденајке Жив м, онди Ам Сј м, онје Ам
Селъ;

н е г д ј е: нџе Бал м Бук Буч Граб Жив З м Зав м Кал м Кос м М м
Ра Рад Селъ;

с в у г д ј е: свџ За Јаб Кос Ра Рад, свџе Кос, свџ Б м;

и г д ј е: ње Јаб Кал Кос Ра.

б) Прилози за п р а в а ц:

к у д: Куд идемо? За Вишеград! Жив, Куд идете голи и боси? Жив,
Куд идете? Кос, Куд мислите сад? Др, Куд је се ђело? Рут,
Куд ми је Алија?! Каћ м, Кут су (партизани)? Ам, Ку-се ђеде
Илија? Ам, И кут се ђела ова овле војска? Б м, ку-су? Др,
Ку-ћу са ситном ђецом? Др, Јџ, ку-ћу сад?! Рут, Ку-ћеш зймус
да врлаш, сн^мџе је Ам, Ку-ћеш, црни Рајко, ђе себе до Лечића
воденице? Ам, Ку-ћеш сад?! Ра, Ку-ћеш ти кад је мрак? Рут,
ку-ће? Јаб Ра, Ку-ћемо сад, ку-ћемо сад? Лиму! Кос, Ку-ћемо,
наћемо једну удовицу Рут, А ку-ћете ви? Јаб, Није вајде знати
кад нема куд Ам, Да идем куд, немам куд! Ам, ... свџ куд је
долазило те струке Б м, Они дебелы све две што је покупило чува
да не бјежу куд Бал м, Имамо ли куд? Имамо! Буч, Ми нисмо
знали куд идемо Зав м, Ону Швабу разоружамо само, немаш га
куд Јаб, Није знало јено за друго ку-ће Јаб, Знам ја ку-ћу! Каћ
м, О-не би имџ куд у св^мџет Каћ м, Реко, ку-су они (отипли),
па њ миј Кос, Не знамо ку-ћемо Ра, Немаш куд! Радиј, Не знам
куд је се ђело д^мџете Рут, Не знамо ни ку-ћемо Селъ, Ја не знадо
ку-ће Сј м и сл., куде Бук, Тамо нема куде Жив, Море ли се куде
Радиј, куден Кал м;

о в а м о: амо Јаб, амо доле Рут, тамо и амо ЗТ, тамо њ амо Др Јаб, ни

тамо нѣ *амо* Кал м, *тамо-амо* Куч, *тамо-амо* Х, *амо* Ам Бал м
Бј п/м Буч Г м Граб Др п/м Жив Жињ З м За м Заб м Зав м ЗТ
Јаб Кал м Каћ м Кос п/м Ра Рад Радиј Рут Селъ Сј п/м Чи м,
до амо Куч, *и* тамо *и амо* Ам, *тамо и амо* Куч, *там-и амо*
Кос м, *ни тамо*, *ни амо* Кос м, *тамо-амо* Бј Зав м Куч Радиј,
амока За м, *амокале* Чи м, *амокана* Чи м, *амокања* Каћ м,
амокане Чи м, *оамо* Б м, *оамо* се Б м, *оамо* Ра Радиј Сј;

т а м о: *тамо* Ам Бј Бук Др Жив За Зав м ЗТ Јаб Кал м Кос м Куч Рад
Радиј Х итд., *тамокан* Чи м, *тамокан* Бук, *тамокана* Кал м
Чи м, *тамокана* Кал м Чи м, *тамокања* Каћ м, *тамокања* Каћ
м, *тамокане* Зм;

о н а м о: *оамо* Ам Б м Г м Зав м Јаб Каћ м Кос м, *оамо* Б м Г м,
оамо Ам, *оамо* Ам Бал м Бук Буч Др Жив п/м За м Јаб Кал м
Кос п/м Куч М м Ра Рад Радиј Рут Селъ п/м Сј, *оамокан* Бук,
оамокана Каћ м, *оамокана* Кал м, *оамокане* Кал м;

н е с к у д, с в у к у д, н и к у д, и к у д: Све *о*хера *некуд*
Ам, *Некут* су отишли Б м, *Утеко* у Србију *некуд* Буч, *Подизку*
је некуд горе За м, *Неко* је *отале* *побјео*, *неко* *интерјат*, *неко*
некуд, *неко некуд* Зав м, Све се *некуд* оселило, *отишло некуд* Јаб,
У Црну Гору некуд ишли Ра, *Би* га *стад*, па се *сакри некуд* Селъ,
некуд Рад итд.; *свужд* Жив м; *Никуд* није *херат* Ам, *Не* могу да
идем никуд Бал м, *Ви* *немо* *от* *куће* *д-идете* *никуд* Јаб, *Никуд* *не*
смијете се *крнути* док *не* би се *јавили* *команди* Кос, *Нијесам*,
вала, *никуд* *моро* (*бежати*) М м, *Не* *смијеш* *никуд* *ићи* Радиј,
Никуд *ниједан* *не* *одрже* *главе* Селъ, *никуд* Зав м (*исп.* и *никуде*
Жив, за *које* *не* *знамо* да ли *значи* 'никојим путем' и сл. или
'никамо'); *икуд* Буч.

Напомене: 1° Међу прилозима за означавање правца бележимо оне
типа *куд*, *икуд*, *некуд*, *никуд*, али не и оне типа (-)кама. Прилог *камо*
није, међутим, сасвим непознат, али се употребљава кад се пита за нешто
чега нема, а сматра се да треба да буде ту, нпр.: *Камо* *о*нај *стари*, *ку*-се
ђеде *о*нај? Бал м, *Камо* *ти* *војничка* *спрема*? Сј, *Камо* *цура*? Заб м и сл.
Разлику између *куд* и *камо* показује већ прва наведена ретеница. 2° О
односу *куд/куда* (*кудије*) и сл. в. у следећој подтачки (с).

с) Прилози за п у т и п р о с т и р а њ е

к у д а: Жене *западу* св^а *иће* на *врата* *куда* *мал* *пролази* Буч, *Гледј* *куда*
неш се *вратити* Граб, *Не* *знам* *куда* *сам* *дошла* Др, *Куда* *море* за
Данилов *Град*? Жив, *Проведемо* *о*не *куда* *нема* *ни* *војске* Жињ,
Брда су *горекан* *куда* *смо* *чували* (*овце*) ЗТ, *Ја* *сам* *знао* *куда* *ћу*
Јаб, *Забравио* *сам* и *куда* *смо* *ишли*, *ће* *неш* и *ку*-*неш* Сј;

о в у д а: *оуд* За м, *оуда* Ам Бал м Бук Буч Др п/м Жив Жињ За м Зав
м Јаб Кал м Кос п/м Куч М м Ра Радиј Селъ п/м Сј м Чи м,
оудан Бј м Др З м Јаб Селъ м, *оуданке* Бал м, *оуде* Жив м За м
Заб м Каћ м М м, *оудекана* Зав м, *оудекена* Каћ м, *оудера* За

м, *вјудије* Ам Др п/м Кал м Ра Радиј Сј, *вјудијен* Б м, *овјуда* Јаб Ра, *овјуда* М м, *овјудан* З м, *овјуде* Заб м, *овјудијен* Б м;

т у д а: *тјуда* Бук Г м Граб Зав м Кал м Кос Куч М м Радиј Селъ м, *тјуда* Г м, *тјудан* Др, *тјудар* Заб м, *тјудије* Ам Г м Кал м М м, *тјудије* Г м;

о н у д а: *нјуда* Ам Буч Др За м Кос Ра Рад Селъ м, *нјуди* М м, *онјудије* М м;

с в у к у д а: *свјукуда* Јаб Ра Селъ м, *свјукуде* Заб м (исп. напомену код *нијукуде*, под н е к у д), *свјукудије* (преко Албаније и прео *свјукудије*) Куч;

к о ј е к у д а: *коекјуда* Ам Радиј, Омладина оде по странама *коекјуда* Куч, *колекјуда* Ам Рад, *коекјудије* Куч.

Напомена: Као што се види из примера наведених у претходној и овој подтачки, постоји разлика у значењу и употреби између прилога (-)куд ('(-)камо') и (-)куда/(-)кудије. То најбоље показује следећа реченица: Забравио сам и *кјуда* смо ишли, *ђе* неш и *кј-неш* Сј, у којој је *куда* у једном, а *ђе* и *куд* у другом значењу. Таква је дистинкција запажена и у неким другим говорима¹³⁶¹. Треба, ипак, рећи да она у говорима СП није сасвим доследна, па се говори и: *Кад је нџеља, ја одок кјуда* ('камо') *ја оћу* Ам, *Да одавде изађем, знам кјуда* *ћу* Јаб; *Свјукуда* се ишло Селъ м.

Није забележена обрнута појава, тј. (-)куд у просекутивном значењу.

д) Прилози за полазно место кретања:

о д а к л е: *одакле* сте Кос, *одакле* смо Кос, *одакле* си Бал м, *Одакле* си, *иако је и срамота?* За м, *дкле* Бук З Зав м Јаб Кос м, *дклен* Жив Јаб, *откале* Г м Каћ м Куч Селъ м, *откле* Г м Др Кал Радиј Рут Селъ, *отклен* За Ра Сј Чи м;

о д а в д е и сл.: *одален* Јаб, *одале* Ам Бал м Бук Буч Др За м Зав м Кос п/м Куч Рут Селъ м Чи м, *одале* Кал м, *одале* Г м За м, *одале* Рад, *одале* М м, *одален* Кос п/м М м Селъ м, *одален* Кал м Ра, *одален* Јаб, *одален* Буч, *дале* Б м Куч М м, *дален* Б м Граб Јаб М м, *одавде* Радиј, *одавде* Ам Јаб Рут Сј Х, *одавле* Селъ, *одавле* Кал м, *одавле* Жив п/м Кал м, *одавле* З Јаб Ра, *одавлен* Жив З Селъ м;

о д а т л е и сл.: *одатле* Јаб Рут Сј, *одатле* Сј Х, *одатлен* Сј, *одатлен* Сј, *отале* Жињ За м Зав м Јаб Каћ м Кос п/м Куч Ра Рад Рут Селъ м Чи м, *отале* Кал м, *отале* Жив п/м Сј м, *отале* Бук, *отале* Ам Радиј, *отален* Ам Б м Буч Жињ За Кос п/м, *отален* Кал м, *отален* Жив м Ра, *отле* Јаб Кал м М м, *отлен* Ам Граб Ра;

о д а н д е и сл.: *одален* М м, *ондале* Ам Др Каћ м Кос п/м М м Рад Рут Чи м, *ондале* Кал м, *ондале* Бал м За м, *ондален* Жив, *ондален* Жив, *ондле* Јаб, *онле* Каћ м;

¹³⁶¹ Исп. Вуковић П-Др. 76, Гор. 679, Пеш. СК-Јџ. 181, Пшк. Кол. 173, Рем. Шум. 381.

о д н е к л е : *однекле* Кал м, *однекле* Бал м Кал м М м, *неокле*¹³⁶²
(Чекају...ка-ће положе јник доћи *неокле* отуд и-села да иг полази)
Јаб;

н и о д а к л е и сл: *ниодакле* Куч, *ниокле* М м, *ниоткле* Сел м; исп.
и *иокле* М м, дондсила им *коедткале* Радиј.

е) Прилози за правац долажења:

о т к у д : *откуд* Сј м;

о д в у д : *одду* Јаб Каћ м Куч, *одду* Зав м Кос Сел м, *одду* Др м Кал
м Кос, *одду* Кос м, *одду* Ам Бал м Буч З ЗТ Кал м Куч Ра
Радиј, *отуд-одду* Ам Жињ, *одуда* Чи м, *одуде* Др м, *одутке*
Буч, *одду* Јаб, *одду* Рут, *одду* Кос, *одду* Ам Б м, *одду*^м Б м;

о т у д : *одду*^м Х, *отуд* Бј Др ЗТ Јаб Рад Сел п/м Х, *одду*^м Б м, *отуд*
Ам Б м Бал м Бук Жињ З За м Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос п/м
Куч М м Ра Радиј Рут Сел м Чи м, *отуд* Ам Рут, *отуда* Жив
Сј Чи м, *отуда* Чи м, *отуде* Чи м, *отуде* Бал м Др, *отуди*
Кал м, *отуткена* Г м, *тоду*^м (кат су се *тоду*^м вратили) Јаб;

о д н у д : *одну* Ам Др Јаб Радиј, *одну* Кал м Рад, *одутке* Буч, *одону*
Б м, *одну* Ам Кос Куч Радиј Сел м, *одну* Каћ м Кос;

о д н е к у д : *однекуд* Б м Г м;

н и о т к у д : *ниоткуд* Б м Г м.

г) Прилози са значењем крајње тачке:

д о к л е : *докле* Бј Зав м М м Чи м, *доклен* За ЗТ Јаб Ра Сел м;

д о в д е и сл: *довде* Јаб Радиј, *довде* Кал м Сј, *довде* Сј, *довден* Др,
довден Др, *довден* Сј, *довде* Ам Бал м Буч Зав м Кос п/м Куч
Сел м Сј м, *довде* За м Кал м Каћ м Куч М м Сј м, *довде* Зав
м, *довден* За Јаб, *довден* Буч, *овдале-довде* Др;

д о т л е : *дотле* Др Кал м, *дотле* Бук, *дотлен* Ам Куч Ра;

д о н д е : *донле* Кос, *донле* Г м, *донлен* Ра;

д о н е к л е : *однекле* Радиј.

Напомена: У свакој од наведених подгрупа прилога јављају се и они
с партикулама, али су оне најчешће и најразноврсније у прилозима типа
овде, ту и онде.

672. а) Неколико најфреквентнијих антонима:

б л и з у —

д а л е к о : *близу* Б м ДБ Др Жив З Кос п/м Куч М м Радиј (*поблизу* За
м Кос);

¹³⁶² Тако и Пеш. СК-Љ. 181 (*однекле*).

далеко Г м Жив м Јаб Каћ м Кос м Куч М м Рад, *далеко* Др За Јаб Кос Куч Ра Рад (*идалека* Чи м; *подалеко* Кос м Куч, *подалеко* (експресивно) Селъ, *пдалеко* Буч);

г о р е —

доље: *горе* Ам Б м Бал м Бј Бук Буч Г м Граб Др З За м Заб м Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч Ра Рад Рут Х, *горе* Ам Б м Бук Др, *гдрек* Б м Рад, *гдрек* Рад, *горѣка* Селъ, *горѣкан* Бук Буч Др ЗТ Јаб Кал м Кос Селъ Чи м, *горѣкан* Кос, *горѣкан* Бј Жив ЗТ, *горѣкан* Чи м, *гдрекан* Ра, *горѣкана* Кал м, *горѣкана* Чи м, *горѣкана* Кал м, *горѣкана* Кал м, *горѣкана* Кос м, *горѣкана* Каћ м, *горѣкана* Бал м Каћ м, *горѣкана* Г м Каћ м, *гдрѣкана* Каћ м, *гдрѣкана* Каћ м, *горѣкане* Др Јаб, *горѣканен* Буч;

дѣље Ам Б м Бал м Бј Бук Буч Г м Граб Др п/м З м Заб м Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч М м Ра Рад Радиј Рут Селъ м Сј п/м Чи м, *дѣљек* З м М м Чи м, *дѣљѣка* Буч За м Селъ, *дѣљѣка* Јаб, *дѣљѣка* Заб м, *дѣљѣкан* Буч Др За м Јаб Кал м Кос Сј Чи м, *дѣљѣкан* Бук Заб м Куч Селъ, *дѣљѣкан* ЗТ Јаб Селъ Чи м, *дѣљѣкана* Кал м Каћ м, *дѣљѣкана* Зав м Кос м, *дѣљѣкана* Каћ м, *дѣљѣкана* Зав м Каћ м, *дѣљѣкана* Каћ м, *дѣљѣкана* Г м За м, *дѣљѣкана* Кос м, *дѣљѣкана* Каћ м, *дѣљѣкана* Каћ м, *дѣљѣкане* Бук, *дѣљѣкане* Заб м Кал м, *дѣљѣканѣ* Бал м, *дѣљѣканѣ* Бал м, *дѣљѣканѣ* Бал м, *дѣљѣканѣ* Ра;

н а з а д —

напријед: *назад* Бук ЗТ Јаб Кал м Сј Х, *назад* Буч Др Каћ м Кос Рут (*сазда* Чи м; *уназад* Зав м);

напред Јаб Кал м Сј, *напрѣд* Бук Буч Кос, *напрѣд* М м, *напрѣд* Кос (*унапред* Јаб, *унапрѣд* Зав м Јаб);

о д о з г о, о з г о —

одоздо, *оздо*: *одозѣв* Др, *одозѣр* Х, *одозѣр* Б м, *одозѣрке* Буч; *озѣв* Ам Бј Бук Буч Граб Др Жив м За п/м Заб м Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч М м Рад Радиј Рут Селъ Чи м, *озѣв* Бал м, *озѣвене* Г м, *озѣр* Б м Бј З м За ЗТ Кал м Кос п/м Куч М м Рут Х, *озѣр* Б м Г м З м М м, *озѣрке* Буч, *озѣркена* Бал м, *озѣркена* Г м Каћ м, *озѣркена* Бал м Г м Каћ м, *озѣркена* Г м;

одѣв Б м Бал м Бук Буч Граб Др Жињ З Заб м Јаб Кал м Кос Ра Радиј Рут Селъ п/м Сј, *одѣв* Кал м, *одѣв* Јаб, *одѣв* Б м Бал м Буч Јаб Каћ м М м, *одѣв* Б м Г м М м, *одѣвѣ* Заб м, *одѣвѣ* Г м Каћ м, *одѣв* Др Кос.

Прилози *горе-дѣље* и *озго-оздо* спадају међу оне у којих су партикуле врло честе.

b) На овај или онај начин могу бити занимљиви и ови прилози:

Гледим *контра*¹³⁶³ Јаб;

Ја би наложила тамо *наведн* Кос м;

изнјтра Ам, *унјтра* Ам Јаб Кос Куч, *јнјтра* Ам, *унјтри* Др, *унјтру* Буч Др п/м Жив м Заб м Кал м;

испремдсе ЗТ, *Ндпремдсе* му било Ра, Ја сам тако *јпремдсе* била Др, *Дшвб* јој отац *бнамо* *јпремдсе* кући да види Ам, *јпремдсе* Кос Куч;

Пр^нјско ако *пр^нјски* Куч; *пдпр^нјско* Сј, *јпр^нјско* Рут.

в. Прилози за време

673. Прилози на -џ(а) (заменички):

с а д (а): *сдд* Ам Б м Бал м Бј м Бук Буч Г м Др Жив З п/м За п/м Зав м Јаб Кал м Каћ м Кос п/м Куч М м Радиј Селъ м Сј м Х Чи м, *сдд^м* Др За м Кос, *сдт* Г м, *сдд-овб* За м, *сддв* Сј Х Чи м, *сддв* Бј Јаб Куч Рад Радиј Селъ п/м Х, *сддв-вб* Буч Жив За п/м Кал м Каћ м Ра Селъ м Чи м;

ддсд Бал м Буч За м М м Ра Селъ м Сј м;

т а д (а): *тдд* Др, *тддв* Бал м Бук Г м ДБ Др З Заб м Јаб М м Селъ, *тддв* Г м, *тддвј* Ам Бал м Буч Др За м Заб м ЗТ Јаб Каћ м Кос м Ра Рад Селъ Чи м, *тддвј* Г м, *тддвр* Бал м Зав м М м, *тддвр* М м, *тддврке* Бал м, *тддвркена* Бал м, *тддвркена* Бал м; *отадвр* Бј м М м;

о н д а: *дндв* Ам Бал м Бј Бук Буч Др З За п/м Зав м Јаб Каћ м Кос м Куч Ра Рут Селъ м Сј п/м Чи м, *дндвј* Ам Бј Буч Граб ДБ Жив Жив З За м ЗТ Јаб Кос Куч Рут Сј м, *дндвјкв* За Куч Ра Рад, *дндвк* Ам Бј Др Жив За м Куч Рад Рут Селъ Сј Чи м, *дндвр* Бал м Бј м Бук Г м Др м Жив п/м З м За м Заб м Зав м Кал м Кос м М м Ра Селъ м, *дндвра* Др м Кал м, *дндвра* Др м, *дндврке* Жив м, *дндв^а* Кос м Селъ м;

к а д (а): *кдд* Бј Буч Зав м Јаб Каћ м Кос Рад Рут Селъ Сј п/м, *кдд^м* Јаб, *кдт* З м, *кддв* Х, *кддв* Буч Рад Чи м, *кддв* Каћ м Чи м;

кад било Ам;

ђкад Бук З м Кал м Каћ м М м Ра Селъ м Сј, *ђкад^м* Јаб, *пођкад* Кал м, *пођкане* (← погдјекадне) Кал м;

икад Бј Рад;

нџкад Г м Зав м Х, *понекад* З п/м Зав м, *понекад* М м;

ниџкад Б м Бал м Г м ДБ З м ЗТ Јаб Каћ м Кос М м Радиј Чи м, *ниџкад* ДБ За М м Рут.

¹³⁶³ у РМС и РСАНУ *контра* је предлог, не и прилог.

Напомене: 1° Поред *досад* говори се и *ддслѣ* Г м З м Кал м Сј м, а поред *некад*, *никад(а)* и *негда* Ам Бј ДБ За, *нигда* Селъ м. 2° Многo су обичније форме типа *сад(е)* и *(-)кад(е)* него *сада*, *(-)када*, с једне, и *тада(ј)* и сл. него *тад*, с друге стране. 3° Изузетно су честе партикуле са сонантима *ј* и *р* у *тада* и *онда*.

674. а) Прилози који имају у основи им. *дан*, именнице које означавају делове дана и други сродни прилози:

д а њ у —

н о њ у: ни нѡћи ни дѡни Ам (исп. по нѡћи, по дѡни М м), *данам* За Кос м, Е тако смо јѡде јѡдили, стра ѡмали, више нѡћи него *данам* Ра, *даном* рѡпи Сј, ни дѡну ни нѡћу Ам (исп. и полусложенице *дан-дѡњи* Б м Каћ м и *данѡ-дѡњи* Ам Др);

нѡћи Ам Буч Граб Др п/м За Јаб Кал м Кос Куч Ра Рад Рут Селъ Сј, *нѡћам* Кос м, *нѡћу* Ам Кос¹³⁶⁴;

(-)д а н(-),

(-)н о њ(-) (остали прилози): *данѡс* Ам Бј м Буч Г м Гр ДБ Др ДС м Жив п/м Жињ За п/м Заб м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч М м Ра Рад Радиј Селъ п/м Сј Х п/м, *данѡс* Г м М м Х м, *данѡс* Б м Г м За м Зав м Сј м Х м, *данѡске* Др За Рад, *данѡске* Г м, *данѡскена* Г м; *ѡзѡда* Др Јаб М м, *ѡзѡдан* Бј Г м М м Ра Рут Селъ (исп. и *повѡзѡдан* Буч), *ѡзѡди* Бј Буч Др м Јаб Кал м Селъ м Х Чи м; *намѡд* Ам Бј Буч Г м Др Јаб, *намѡд* М м, *онѡмѡд* Буч Др За м, *онѡмѡд* М м Х м (није засведочена форма (о)ономѡдне); *нѡћѡс* Бук Гр ДС м Каћ м М м Радиј Рут Сј, *нѡћѡске* Сј; *сѡнѡј* За Јаб Х м, *сѡнѡт* Ам Рад, *сѡнѡћ* Буч Др Жињ За ЗТ Јаб Кал м Куч Ра Сј;

(-)ј у т р-,

(-)в с ч с(-): Јѡ нѡму *јутро-ѡче* дѡѡем жѡто Радиј;

јутрѡс Г м, *јутрѡске* Чи м; *јѡutra* Бј, *јѡutra* Гр Др п/м ДС м Жив З п/м За м Кал м Каћ м Кос м М м Радиј Селъ м Х п/м, *јѡutre* Рут Сј; *ѡutra* Ам Б м Буч Др м ДС м Жив За м Каћ м Кос м М м Радиј Селъ м Сј, *ѡutre* Ам Б м Буч Др Жив Жињ За п/м Јаб Кал м Кос Рут Селъ м, *ѡutri* Јаб; *ѡутрѡдан* Гр, *ѡutra-дан* Гр Јаб, *ѡутрѡдан* Ам Буч Гр Др Жив Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч Рут Селъ Сј м Чи м, *ѡutre-дан* Ам Гр Радиј, *ѡutri-дан* Бј п/м Буч Др З п/м За м ЗТ Јаб; *прѡкѡutra* Радиј, *прѡкѡutre* За м, *прѡѡutra* Буч, *прѡѡutra* М м; *јѡутро* Јаб Кос м, *јѡутру* Бј Бук Буч Гр ДБ Др За м ЗТ Јаб Кос п/м Ра Радиј Рут Сј, *јѡутру* З;

¹³⁶⁴ Пада у очи паралелизам: *данѡ-нѡћи*, *данѡм-нѡћам*, *дану-нѡћу*.

вечерас Буч Јаб Кос п/м Сель, *вечерас* За м; *ндвечѐ* Буч Сель м, *јвечѐ* Бј Буч Др З Јаб Кал м Ра Радиј Рут Сель Чи м, *јвечѐн* Б м Х;

(-ј) у ч е: *јучѐ* Граб За м М м, *јучѐ* Г м; *прѐкјучѐ* М м, *прѐкључѐ* Кос м Ра (нису засведочене форме *најкучѐ* и *наксјутра*).

б) Прилози у вези с називима годишњих доба:

зимус Ам За М м Сј м, *зимуске* Буч; *јесѐнас* Ам; *летѐс* Ра Рад, *прѐлетѐс* Ам Рад;

лѐми Буч Каћ м Кос; *лѐти* Г м Јаб Кос Сель

с) Прилог (-)л а н и: *лѐни* Ам Бал м Куч Рад, *лѐни* Буч Куч, *ѐ лѐни* Сј, *ѐд лѐни* Кос м; *ѐламѐни* Ам, *ѐламѐни* Кос м.

675. Наводимо још неке групе карактеристичних прилога за време:

а) *прѐје*, *прѐјен*, *ѐ прѐје*, *испрѐје*, *ѐспрѐје*, *мѐлопрѐје*, *нѐјпрѐје*, *нѐјпрѐјен*, *нѐјпрѐје*, *нѐјпрѐјен*, *нѐјпрѐје*, *нѐјпрѐје*, *отпрѐје*, *отпрѐје*, *пѐпрѐје*, *спрѐје* (т. 333б); *нѐјпрам* на Врацу Бук, *нѐјпрам* у ферецама, па пѐтље у зѐровима За м;

пѐсле, *пѐслѐ*, *пѐслен*, *пѐслѐн*, *нѐјпосле*, *нѐјпослѐ*, *пѐслије*, *пѐслѐје*, *пѐслѐјен*, *пѐсе*, *нѐјпосен*, *пѐсије*, *пѐслѐје*, *пѐсиѐен*, *пѐсе*, *пѐсе*, *пѐсен*, *пѐсен*, *пѐсле*, *пѐслѐн*, *пѐслѐн*, *пѐшље*, *пѐшљѐн*, *пѐшљѐн*, *нѐјпошље*, *пѐтле*, *пѐтље*, *пѐтљѐ*, *пѐтљѐкар*, *пѐтљѐн*, *пѐље*, *пѐљѐн* (т. 447а); *напослѐтку*, *напослѐтку* (т. 447а);

б) *ѐпѐ*, *ѐпѐт*, *јѐпѐ*, *јѐпѐт* (*ѐпѐ*, *јѐпѐ*, *јѐпѐн*) (т. 386а); *пѐтекѐр* Жињ ЗТ;

нѐново Граб, *пѐново* Бал м Јаб Радиј, *пѐново* Жив Кос м; *пѐнѐвно* Ам;

јѐамѐн ('узастопце') Др; *јѐѐстѐп* Каћ м;

с) *ѐѐѐљѐк* За м Сј, *јѐѐк* Радиј, *јѐѐљѐк* Жив За Јаб Ра Х Чи м;

јѐко Ам Буч Жињ За м Кал м Кос п/м Рад, *јѐком* Ам Сј;

скѐро Радиј, *ѐскѐро* Бал м Др З, *ѐскѐро* Г м, *ѐскѐро* Бал м; *ѐскѐра* Јаб, *ѐскѐра* Јаб;

ѐѐмѐ (т. 416с);

ѐѐсам Бук Јаб Каћ м Кос, *ѐѐсам* Жив м;

д) *ѐктѐле* Др м За Кос п/м Сель м; *ѐѐманѐ* Куч; Милтѐни *субтѐдѐр* бѐли Г м.

с. Прилози за начин

676. а) Неки заменички прилози за начин:

Ја како мислиш?! Чи м, *Како-но* пошле бијаше? Јаб итд;

оџко Ам Б м Бал м Бј п/м Бук Буч Г м Гр Граб ДБ ДС м Жињ З п/м
Заб м Зав м ЗТ Јаб Кал м Каћ м Кос м Куч М м Радиј Рут Сель п/м Сј
п/м Чи м, *оџко* М м Х м, *оџко* Ам Б м Буч Г м ДБ Др М м Сј, *оџко*
Б м Бј м;

тако Бук Буч З Јаб М м итд, *тако* Б м М м, *тако* З х1;

нако Бал м Буч Г м Гр ДБ Др ДС м Жињ Зав м ЗТ Јаб Кал м Кос
Куч Радиј Рут Сель м Сј п/м Чи м, *нако* Г м М м Х м, *оџко* Г м Др З
м, *оџко* Б м;

некако За п/м Кос м; *никако* М м;

сџоко Сј, *сџоко* Др м Сель

б) Прилози на *-ке* и *-(у)це*:

дупке ('усправно') Ра; Лёгнѐм *вако* *налећке* Сј; *пешке* Зав м, *пешке*
Ам Бј Др З м Јаб Кал м Каћ м Кос Куч М м Ра Рад Радиј Сј п/м (*ређе*
пешнице Кос м Х, *плешнице* Х одн. *пјџе* Ра Сель, *пјџе* Јаб), *четвордошке*
Кал м;

Пушта *дужмице* Ам; Ја тамо за њима *назорце* Радиј; *насумце*
Жив м (али и написао *насумѐ* Рад); *потрбушице* Кал м; Гађа ме онѐм
тојагоѐм, гађа ме *пуштимице* Радиј; И јона се *финце* ['фино'] сакриј Каћ
м, И јона *финце* ти је отишла Каћ м.

с) Прозодијски, морфолошки или лексички могу бити занимљиви и
ови прилози:

дџонитно ('у два нита' ткати) Куч; *Дџорски* мѝ на село живѝмо, свѝ
радимо по пољу Бј; Овџ е мене зачџо Г м, Њѝму било зачџо Кал м;
зџедно З м, *зџедно* Куч; *џсти^а* З м; *џсто* Ам Бј Граб Др З п/м Зав м
Јаб Кал м Куч М м Рад Рут Сель п/м, *џто* Ам Граб З Јаб Кал м М
м Ра Сель м Сј м; *лџсно* Ам За м, *лџшње* Кос; Јџпџт дође ми *ндакше*
Ам; *ндџмо* Јаб; *нџпрџметно* Каћ м; *џсечено* ('одсечно') Буч; *џсобито* Г
м; *пџименично* З м; *пџлако* Ам Бал м Радиј, *пџлако* Јаб; Мѝни, прџво
да ти *кажѝм*, *пџнезгодно* данѝс Ам; То је *пџредом* Буч, Иѝѝм ја брџом
пџредом Ра; свѝ *рџдом* Бал м, Пџприча-му ја свѝ *рџдом* Кос; Прѝли *ручно*
Зав м, *ручно* се рџди Каћ м, свѝ *ручно*, није било машинѝ Бук, *своеручно*
За; *тачно* Бј Граб; *типко* Ам; *чџџџрно* ('у четири нита', уз гл. *ткати*)
Куч;

џџшка Буч Јаб Радиј Сель, *џџшка* Ам Др п/м Зав м Кос м Сель; *максџ*
Јаб Сель, *максџ* Ам Ра, *ма^асџ/ма^асџ* Кос м; *сџрџез* Каћ м; *џџба* Бал м
З Сј, *џџџ* Каћ м М м;

перџџект ('перџџектно') Јаб.

Издвајамо посебно форму *приликом* ('отприлике', 'по свој прилици'):
Није се (овде) рџдило, *приликом* Б м, Трѝ године била Црѝна Гџра и Срѝја,
о-дџанѝстѝ до чџтрѝнѝстѝ *приликом* Б м.

d. Прилози за количину

677. а) Заменички прилози за количину: *кдико* (*кдико, колѝкѝ*) (т. 203с и, нарочито, 311а); *волѝкѝ* (*воликѝ, ѝдликѝ* и сл.) (т. 310с, а исп. и т. 204); *толѝкѝ* (*тѝликѝ* и сл.) (т. 203d, а исп. и т. 311а); *нолѝкѝ* (*ндлѝкѝ* и сл.) (т. 310с, а исп. и т. 203d и 311а); *неколко* (*неколико*) (т. 311а — фонетски лик, 569с - употреба).

б) Неки карактеристични мултипликативни прилози и изрази (нпр. *дѝднѝт, дѝднѝта/дѝднѝта, дѝд нѝт* и сл.) наведени су у т. 588.

с) Од осталих количинских прилога исп.:

дѝста Б м Бал м Бј м Г м Др З Зав м Јаб Каћ м Ра Рад Радиј Селъ п/м Чи м / *дѝсти* Ам Буч Г м Др ЗТ Кал м Кос м Куч Ра Селъ п/м, *пѝдѝста* Ра Рут / *пѝдѝсти* Селъ м; свѝ *лѝстом* Радиј; *мѝло, нѝмало* Ра, *пѝмѝло* Б м Г м, *пѝмало* З Јаб итд, *малѝчак* (Знѝм јѝ у Прибоју кад је бѝло *малѝча-кѝћѝ*) Чи м, *малѝчкиц* (Нѝспѝ се водѝ *малѝчкиц*) Јаб (исп. и т. 575g); *мѝго* (*мѝго*) (т. 410b), *зѝмно* (Добро те срѝло, а *зѝмно* акѝбѝгѝдѝ!) Јаб, *пѝнѝвиш* (Кѝ ѝмѝ ѝѝвицѝ, он тѝри *пѝнѝвиш* пѝмука, па ткѝ рѝћѝ ѝѝвицѝма) Селъ м; *пѝ, пѝла* (т. 587), *дѝнѝм нѝпола* Сј м, Сѝјѝли смо *пѝла-нѝполѝ* Зав м, *кѝћа нѝполе* Кос м;

*бѝжѝдар*¹³⁶⁵ Др, ѝмѝ *бѝжѝдар* рѝбѝла Каћ м, Бѝло *бѝжѝдар* Срѝба Селъ м (можда исто или сл. значење има и прилог *ђутуре* у пр.: Онѝдѝ ѝмѝло *кѝрѝжѝкѝвѝ ѝтѝурѝ* Ам).

2) ОСТАЛЕ НЕПРОМЕНЉИВЕ РЕЧИ

678. Неки карактеристични предлози:

без/брез (т. 444b); није засведочено *през*,

више Б^ѝѝлѝг Пѝла Кос, *више* главѝ Кос м, *више* кућѝ Др Јаб Селъ, *више* ѝнѝнѝ кућѝ Кос, *више* нас Радиј, *више* школѝ Рад, *више* црѝкѝвѝ Селъ и сл. / *виш* главѝ За м, *виш* кућѝ За м, *виш* Милѝтиновѝ кућѝ За м, *виш* нас Буч, *виш* ѝнг^ѝ Јаб, *виш* пѝта Кал м; *виш* мѝју кућѝ Буч, *виш* кућѝ ѝлѝва Куч;

крѝ гору Ра, *крѝ* нити Јаб, *крѝ* ѝу За м, *крѝ* пламѝн Каћ м; *нѝз* Лѝм Б м, *нѝз* ѝвиу Кос; *јѝ* дувѝр Буч, *јѝ* Лѝм Б м, *јѝ* ѝнга Ам, *јѝ* ѝвиу Бал м и сл. / *крѝа* земљу Ра, *крѝа* сѝло Кал м, *крѝа* ср^ѝѝду Јаб Кос, *крѝа* шуму Др; *нѝза* сѝв ѝнѝ пѝтѝс Жињ, *нѝза* ср^ѝѝно Кос, *нѝза* шуму Ам; *јѝа* зѝд Жињ, *јѝа* свѝкрѝву Бј, *јѝа* св^ѝѝѝе Др м / *крѝ-зѝѝѝв* Селъ м, *крѝ-Сѝлѝанѝ* Сј м;

с ѝглѝм Куч, с ѝвѝ Кал м, с ѝвѝм Каћ м, с ѝнѝ За м, с ѝнѝм М м Ж, с ѝпѝтѝм Кал м Куч и сл.; з бѝмбѝром Јаб, з бѝчицѝм Др, с Кѝкина Брѝда Рад, с кѝмшиѝама Јаб, с лѝћѝ Јаб, с Мѝјѝом Каћ м, с нѝма Радиј, с

¹³⁶⁵ РСАНУ *бѝжѝдар*, Шкаљѝћ *бѝжѝдар*

партизанима Б м, с почетка Каћ м, с пушкама Рут, с Турскѡм Сј м итд. / са ајванѡм Др, са Аустријѡм Сј; са извора ЗТ Каћ м, са ѡнијем Ам, са ѡцом Јаб Ра, са улевима Куч и сл.; са браћом Рад, са бригаѡм М м са два Јаб, са ђецѡм Радиј, са ђувег^иѡм За, са лђја Буч, са малѡм Ра, са маћевима Буч, са нама Кос, са пута Г м, са ружама Кал м, са Турскѡм Ра Селъ м Сј итд. (редовно је са зупцима Кал м, са сватовима Буч, са сватовима За м и сл.) / сѡ два синѡвца Јаб, сѡ двоє ђецѡ Кал м, сѡ три дућана Жив м, сѡ три сина Кал м, сѡ три спрата Жив м, су трѡицѡм За м, су чѡтири вѡла Кос м; сѡ чѡм ђу Куч;

пѡред мене М м, пѡред нђ Х м, пѡред нђга За, пѡрет себе Рут и сл.; поред Лѡма Г м, поред Увца Рад Рут и сл. / спѡред мене Рад; според нђкиг ѡграда Др; според вѡдѡ Кос, според-Дринђ Жив Кос, според Ђѡтињђ Ам, според Увца Рад;

прекѡ Бањскѡг Кал м, преко нђкѡ башчѡ Др, преко брда ЗТ, преко ѡногѡ брда Буч, преко јѡдногѡ брѡашцѡта Заб м, преко вѡдѡ Г м, преко даѡа Радиј, преко Дринђ Бал м, преко зѡимѡ Радиј, преко Јавора Радиј, преко Јадѡвѡиѡа Каћ м, преко нђкијѡ клѡкѡ Јаб, преко Лѡма Бал м Чи м, преко менѡ Жѡњ, преко мѡра Куч, преко нђгѡ Куч, преко прага Селъ м, преко прѡта Кос, преко пута Рут, преко јѡднѡ рѡвни Заб м, преко себе Ам Буч Куч, преко себе За Кос м Рад, преко Тарѡ Буч, преко Тарѡ Кос м, преко тѡстѡ Буч, преко Увца Радиј Рут, преко Увца Ам Бј, преко чѡљадѡ Др, преко ѡнѡ шумѡ Сј итд. / прѡ (про, 1x прео) — т. 319е;

према могућности Кос м, према себи Жив Сј, према сѡнцу Ам Др м, према тѡме Селъ и сл. / Спре-мраку не мѡгу да знам да ли је вѡјѡик, да ли је цѡвил Др, Нѡма младѡиѡа свѡиѡ спрем себе Ам / спрема ватри Буч, Сѡпшиѡеш тѡ спрема вратима Др м, поштовѡње и снаѡа и синѡва спрема старѡиѡм ДБ;

Тѡрали су га до у нђки тѡснац, пут Страњѡни гѡре Гр;

сѡр^А јѡзика Заб м;

уочи/учи (1x очи; није засведѡчено уѡече 'уочи') (т. 320).

679. Неки карактеристични в е з н и ц и :

...али је Србин, али Турчин Јаб / или (ил) (много чешће и распрострањеније);

Док сам бѡила у рѡду, више сам рѡдила у пѡљима Рад, ѡдѡ те дѡнесе вѡдѡ за чѡсницу док није свѡнуло Рад, Туј су црѡгорскѡ вѡјску застали док је српскѡ вѡјска уљегла За м итд. / Чѡкај ѡкле нђко ѡпл^иѡвѡ мало ѡнѡ Каћ м, Она ти тѡ пѡчнѡ мене: причѡј, причѡј, ѡкле јѡднѡм прѡговори Рад, докле није ослобођѡње бѡло Каћ м (прилог у служби везника);

кѡ/кѡ/ко/ка/као (т. 319сс);

Нѡшта није друкчиѡ, кѡ ѡноме, кѡ ѡноме, јѡнѡко је бѡло Чи м; Свакѡ бѡжиѡе дѡба су тѡ бѡли сигурѡи дѡиѡ, као усрѡд пѡла даѡа, кѡ усрѡд

Кос м (тур. *pe ise*); *Тамина* да су се виђели Др¹³⁷¹; *Ела*, ка-погледаш, неспособан Буч, *Еле*, дођоше да се д^нјелѣ браћа Буч, *Еле*, туј неко вр^нјеме бијо За м, *Елѣ*, одоше двѣ наши Дринци Кос, *ѣле*, они спреми... Бал м¹³⁷²; Све кроз годину дана, *илѣ!* Др¹³⁷³;

б) *Ај*, белáја! Др; *Алá*, ђе ме љватишел Рут; *бестрага* чүк! Радиј (прил. у служби узвика), *набестрага* Радиј; *дѣ*, *дѣдѣ* (*дѣде*), *дѣла*, *дѣте* (т. 651); *Јѣј*, күкү мене! Куч; *мѣраба* Јаб (овај поздрав није уобичајен у говору православних), *мѣр^наба* Б м Бал м (Шкаљић *мѣр^наба*); *Мрш*, битанго једна! Кос, *мүрш* Радиј; *ѣѣ* њеш, *ѣá* М м; *Сá* воле, помѣзи бѣже (поновљено) За...

Напомена: Речце чине посебну врсту речи само по своме значењу, док су морфолошки оне прилози или, ређе, везници¹³⁷⁴. Отуда уз већину лексема из подтачке а) стоји у речницима ознака *прил(ог)*.

681. У другом пасусу т. 680а наведено је и досатак лексема оријенталнога порекла. То је само део од више десетина **о р и ј е н т а л и з а м а** поменутих у другим деловима рада (исп., нпр., т. 364, 379, 400, 487 и др.), а они, опет, само део од више стотина оних који се употребљавају у овоме делу Санцака одн. Полимља (многе имамо и у нашој грађи). Све ово говори о томе да лексика оријенталнога порекла чини знатан део укупног лексичког фонда ових говора. Тако је у говору обеју конфесија, с тим што код муслимана то важи у великој мери и за родбинску и, нарочито, верску терминологију, а код православних само делимини. Основни лексички фонд чине, ипак, речи **с л о в е н с к о г а** одн. српскохрватског порекла.

1371 Шкаљић *тахминá* (тур. *tahminen*).

1372 Шкаљић *хѣле*, *хѣлем* (*ѣле*, *ѣлем*) конј. (тур. *hele*).

1373 Према тур. *hile* одн. ар. *hīlā*?

1374 Исп. Ж. Станојчић—Љ. Поповић—С. Мицић, *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*, Београд—Нови Сад 1989, 119.

Четврти део

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ И ТЕКСТОВИ

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

1) РАЗУЂЕНОСТ ГОВОРА

682. Део југозападне Србије чије смо говоре теренски истраживали, и резултате тих истраживања (не све) изнели на претходним страницама, део је и двеју регионалних целина – Полимља (у којег је име географски мотивисано) и Санцака (у којег је име административно-историјски мотивисано). То је сразмерно велико подручје, прилично разноврсне конфигурације земљишта, насељено становништвом двеју конфесија (хришћанске и исламске) одн. данас двеју националности (српске и муслиманске), који често живе у истоме насељу (или, бар, у суседству). Ово је становништво готово у потпуности досељеничко, али досељавање није вршено истовремено и из истих крајева¹³⁷⁵.

683. У једном случају дошло је, како изгледа и како тврде неки етнографи (в. т. 7d), до нагле смене становништва на подручју јужно од Пријепоља а западно од Лима (али не на целом и не у свим селима) – наместо православног досељено је (у другој половини XIX века) муслиманско¹³⁷⁶. Пошто је дијалекатска припадност говора једног дела досељених Муслимана (оних у неколико села јужно и неколико села северозападно од Бродарева) била различита од дијалекатске припадности говора Муслимана и Срба досељених раније, касније или из неког другог краја, настала је најмаркантнија дијалекатска разлика на подручју србијанског Полимља одн. северозападног Санцака.

¹³⁷⁵ Многим породицама или појединцима ово је била почетна станица за сељење или успутна станица при сељењу на север и североисток (ретко и у краћем периоду и на југоисток).

¹³⁷⁶ После I светског рата на исто подручје досељавало се и српско становништво, такође из Ц. Горе, понекад наместо Муслимана који су се у међувремену одселили у Турску.

Треба, међутим, напоменути да су ови Муслимани досељени са периферије зетско-јужносанџачког дијалекта¹³⁷⁷ и да су, осим тога, били изложени сталном утицају неупоредиво бројнијих новоштокаваца, па се њихов говор, и иначе нетипичан зетски, још више удаљио од матичног дијалекта и на путу је да потпуно пређе у огромну источнохерцеговачку породицу.

Оба претходно наведена фактора довела су до тога да данас уочавамо само једну битну разлику између тога, прелазног, и доминантног новоштокавског говора: неновоштокавска и новоштокавска дистрибуција прозодема (т. 75-94) / новоштокавска дистрибуција прозодема (али уз одређена одступања, т. 20-74).

Остале примећене дискриминанте:

- акц. ген. пл. типа *kāpākā* : *мамáкá* (т. 138а);
- акц. ген. пл. типа *pōrcūjā* : *вáрнiцá* (т. 183);
- акц. 3. л. пл. през. *прiчáју* (*прiчáју*) : *прiчáју* (изузетно ретко *прiчáју*) (т. 256с);
- група *ae* у *дванес/дванаес* : *двáнĕс* (т. 319а);
- група *ли, ле* → *ли, ле* (спорадично *л'и, л'е*) : *ли, ле* (увек) (т. 355с);
- *овца, овчар* и сл. → *офца, офчар* / *овца, овчар* и сл. : *овца, овчар* и сл. (само у говору Муслимана једнога села забележено и у *жiфци, дђсеницу*) (т. 359);
- лок. пл. *по брдима* (*по путова*) : *по брдима, по селима* и сл. (т. 460);
- ген. пл. *гости, очи* и сл. : *гостију, очију* / *гости, очи* и сл. (т. 458с, 526);
- неразвијен систем заменичких енклитика уз предлоге : изузетно богат систем зам. енклитика (осим у околини Бродарева) (исп. т. 551, напомена 2°);
- у ген. пл. заменичко-придевске деклинације доминира форма на *-ија* (*овија, добрија* и сл.) : доминира форма на *-ије* (*овије, добрије* и сл.) (т. 561);
- през. *гађе, дофађе, забађе* (по II врсти) : *гађа, дофаћа* и сл. (по V врсти) (т. 607б);
- 3. л. пл. през. *ћерају* (врло ретко *ћерау*) : доследно *ћерају* и сл. (т. 620);
- инф. без *-и* чест : инф. без *-и* непознат или редак (зависно од краја) (т. 633);
- имп. *чекај* (*чека*) : *чекај* (т. 647);

¹³⁷⁷ Делови тих подручја данас су новоштокавски, нпр. Липово код Колашина и др. (а карту у Пиж. Кол.).

– трп. пр. II, IVb, V и VII врсте на *-т* релативно редак : сасвим обичан (т. 655).

Број постојећих дискриминаната вероватно је већи. Тако се, нпр., запажа нешто мања фреквенција примера с *и* (а не *ије*) у наставку дат.-инстр.-лок. пл. заменичко-придевске промене у прелазном него у новошток. говору; у прелазном је засведочено и *свашто*, *пању* и *зрене*, у новошток. није; итд. С друге стране, неколико наведених особина јавља се, најчешће спорадично, и у говору новоштокавских суседа, пре свега Муслимана (нпр. ген. пл. типа *овија* или одсуство синтагми типа *на нас*, *на њих*). То значи да су неке разлике само статистичке или су, пак, конфесионалне и/или аралне нарави.

684. а) Што се ових других тиче, ту уместо поларизације *прелазни говор / новоштокавски говор* имамо по правилу поларизацију на говор *северозапада* (прибојски крај) / говор *југоистока* (бродаревски крај).

Број изоглоса који пресеца подручје Полимља (најчешће и саму реку Лим) између прибојског и бродаревског краја прилично је велик, а ни дијалектолошка маркантност неких од њих није занемарљива:

с е в е р о з а п а д	ј у г о и с т о к	т.
мало одступања од новоштокавске дистрибуције акц.	више одступања од новошток. дистрибуције акц.	20-40 и 75-94
најчешће <i>пднтѝм</i> и сл. <i>кућама</i> , <i>ливадама</i> доследно <i>гледати</i> , <i>мислити</i> , <i>бринути</i>	најчешће <i>пднтѝм</i> и сл. <i>кућама</i> , <i>ливадама</i> ¹³⁷⁸ <i>гледати</i> (<i>гледѝти</i>), <i>мислити</i> (<i>мѝслити</i>), <i>бринути</i> (<i>брѝнути</i>)	100 107
<i>мене</i> , <i>тебе</i> и сл. обичније <i>прутић</i> <i>рука̋м</i> и сл.	<i>мене</i> , <i>тебе</i> и сл. обичније <i>прутић</i> <i>рука̋м</i> одн. <i>ружа̋м</i> (<i>рука̋м</i> одн. <i>ружа̋м</i>)	109 111 124
<i>нас/нас</i> <i>ма̋ћи</i> и сл. <i>сѝћи-сѝчи̋ем</i> (<i>сѝчи̋ем</i>)	<i>нас</i> , <i>њих</i> (<i>њѝх</i>) <i>ма̋ћи/ма̋ћи</i> и сл. <i>сѝћи-сѝчи̋ем</i> (<i>сечѝм</i>) / <i>сѝчи̋ем</i> (<i>сѝчи̋ем</i>)	178 198 238а
<i>довӳкли</i> , <i>одрасла</i> (спорадично <i>дѝвӳкли</i> , <i>одрасла</i>) <i>ја̋ми</i>	доследно <i>довӳкли</i> , <i>одрасла</i> <i>ја̋ми</i> (<i>ја̋ми</i>)	253а 278б 292
•		
<i>сѝ</i> , <i>сѝ̋</i> , <i>мѝ̋</i> , <i>пѝ̋</i> → <i>бје</i> ,	<i>сѝ̋</i> , <i>сѝ̋̋</i> , <i>мѝ̋̋</i> , <i>пѝ̋̋</i> → <i>бе/бје</i>	

¹³⁷⁸ Слично и *вдрѝ/вдрѝе* (т. 108).

<i>еје, мје, пје</i>	<i>(бље), ое/еје (але), ме/</i>	
<i>рѣ → ре/рје</i>	<i>мје (мље), пје (пе, плје)</i>	340
говори се и <i>води, оџди</i>	<i>рѣ → ре</i>	341
1. л. аор. <i>одох (одо)</i> (Срби)	не говори се <i>води, оџди</i>	344b
<i>божја, оружје</i> и сл.	само <i>одох</i> (Срби)	374c, 376c
нема јекавског јотовања	спорадично и <i>божа, оружје</i>	385
лабијала	јавља се, мада прилично	
	ретко, и јек. јотовање	
	лабијала	390b
<i>ндћ</i> и сл.	<i>ндћ (ндј)</i> и сл.	393c
<i>јџе (јџње)</i>	<i>јџње</i>	415d
<i>-дн-</i> → <i>-дн-/-нн-(-н-)</i>	<i>-дн-</i> → <i>-дн-</i> (ретко <i>-нн-</i>	
	или <i>-н-</i>)	416e
•		
дат.-лок. <i>мени, теби, себи</i>	дат.-лок. <i>мене, тебе, себе</i>	542
енкл. дат. <i>вам (ви)</i>	енкл. дат. <i>ви (вам)</i>	550b
врло богат систем зам.	врло сиромашан систем зам.	
енклитика уз предлоге	енкл. уз предлоге	551
нема ген. пл. типа	јавља се и ген. пл. типа	
<i>онија, добрија</i>	<i>онија, добрија</i>	561
нема дат.-инстр.-лок. пл. на	спорадично и <i>(о) наши-</i>	
<i>-а</i> типа <i>(о) нашијема</i>	<i>јема</i>	562
<i>четворо, четворица</i>		
<i>(четверо, четворица)</i>	само <i>четворо, четворица</i>	585
<i>живи у Прибоју / иде у</i>	<i>живи у Бродарево (у Бро-</i>	
<i>Прибој</i>	<i>дареву) / иде у Бродарево</i>	591
јавља се и форма <i>унићи</i>	не јавља се <i>унићи</i>	603e
<i>жџти</i>	<i>жџти/жџџти</i>	609a
забележен и през. типа		
<i>крѣпајѣ</i>	<i>крѣпаѣ</i>	616b
убедљиво преовлађује 3. л.	преовлађује, особито у	
пл. през. типа <i>носе,</i>	говору Муслимана, <i>носу,</i>	
<i>бјезе</i>	<i>бјезу</i>	622
трп. пр. <i>прѣвѣта</i> (спора-		
дично)	доследно <i>прѣвѣна</i> и сл.	625a
-старити	-старити (-старати)	627d
<i>чинити</i>	<i>чинити/чињѣти</i>	627e
преовлађује <i>ош, неш</i>	преовлађује <i>ој, неј</i>	631a
(= хоћеш, нећеш)	инф. недоследно на <i>-ти,</i>	
инф. доследно на <i>-ти, -ћи</i>	<i>-ћи</i>	633

Ово су само крајње географске и дијалекатске тачке, у којима је концентрација међусобно различитих особина највећа. Међутим, поклапања

изоглоса најчешће нема, а нема ни оштрих граница између њих¹³⁷⁹. Тако, нпр., изоглоса *epa/oro* (у *четверо/четворо* и сл.) или *њ/гњ* (у *јање/јагње*) пресеца србијанско Полимље на крајњем северозападу, *кућама/кућама* или *мени/мене* (дат.-лок.) приближно по средини, изоглоса *живим у Пријеполу/живим у Пријеполу* још је нешто јужнија и југоисточнија, док се акц. през. *вршимо* или ген. пл. *овија* јавља у новошток. говору само у околини Бродарева (у прелазном говору је *овија* сасвим обично и у селима северозападно од Бродарева).

б) Правца пружања наведених изоглоса (југозапад—североисток) типичан је за штокавштину уопште¹³⁸⁰, а у складу је и с правцем источнодинарских миграционих струјања¹³⁸¹. Спорадично се, ипак, јавља нешто друкчији распоред неких особина. Тако, нпр., на десној обали Лима низовно од Пријепола и у околини Н. Вароши имамо само *нисам* и сл., а на левој обали и на југу и *нијесам/нијесам* (т. 333се); у околини Н. Вароши није засведочен акц. през. типа *испечѐм*, *донесѐм* и сл., у осталим крајевима јест (али и тамо ретко) (т. 250); у долини Лима од Пријепола до Прибоја и с десне стране ове реке говори се (и) *курѐ*, а изван тога подручја овај је лик врло редак (т. 313); у околини Н. Вароши засведочено је само *пшеница*, а тако је најчешће и у селима југоисточно од Пријепола (у осталима преовлађује, или је бар обично, *шеница*) (т. 431i)...

Оваквих ситнијих особина које имају друкчији размештај од оних из т. а) вероватно има више, али сигурно не много.

685. Као и у многим другим штокавским подручјима, и овде су уочене неке конфесионално-национално маркиране разлике, разлике између говора Срба, с једне стране, и Муслимана, с друге стране. Међутим, оне нису ни тако бројне, ни, у већини случајева, тако маркантне¹³⁸². Треба, при томе, нагласити да су неке разлике последица различитих верских (и уопште културних и цивилизацијских) традиција, а неке су друкчијег постања (различитост порекла, времена досељавања, развоја, утицаја и др.).

Међу прве сигурно или вероватно спадају: а) различита судбина фонеме *x* (мање је важно то што су и очувано *x* у Муслимана и спорадично

¹³⁷⁹ Ни једно ни друго није нека специфичност говора северозападног Санџака одн. србијанског Полимља (исп., између осталих радова, и: Павле Ивић, *Основни аспекти структуре дијалекатске диференцијације*, Македонски јазик XI-XII/1-2, Скопје 1960/61, 81-103; Dalibor Brozović, *Дијалекатска слика хрватско-српског језичног подручја*, Радови Филозофског факултета у Задру 8-9/8, *Razdio lingvističko-filološki* (5), Zadar 1970, 43-51).

¹³⁸⁰ "Eins der wesentlichen Merkmale der skr. Mundartenverhältnisse besteht darin, dass die große Mehrheit der wichtigsten Isoglossen die Richtung NNO-SSJ hat" (Ивић Шток. 50).

¹³⁸¹ В. у: Јован Цвијић: *Метанастазичка кретања, вихови ујорци и последице*, Српски етнографски зборник XXIV, Београд (1922).

¹³⁸² У овом погледу западносанџачка ситуација много је ближа, нпр., источнохерцеговачкој него западнобосанској (што се види из радова о говорима ових подручја, исп. Пецо ГИХ одн. Пецо Ишћа, Дешић ЗБИЈГ, Петр. Змиј., Д. Петровић, *Прилог познавању муслиманских говора западне Босне*, ГФФНС XIII/1, 1970, 335-352).

иновирано *x* у Срба различити алофони исте фонеме) (т. 369-377); б) донекле различита судбина групе *xв* — у говору Муслимана готово доследно → *џ*, у говору Срба недоследно (т. 368); с) донекле различита судбина фонеме *џ* — Муслимани је чувају доследно, Срби недоследно (т. 364-367); д) Муслимани *бајрак* (без метатезе), Срби *барјак* (с метатезом) (т. 449а); е) Муслимани — оријентална (исламска) имена, Срби — словенска и хришћанска имена (у раду је наведен само мањи број забележених, претежно српских имена и нешто српских и муслиманских хипокористика, т. 466-467); ф) Муслимани — знатан слој лексичког фонда оријенталнога порекла (тзв. турцизми), Срби — велик број оријентализама, али без исламске антропонимије, верских термина, па и неких родбинских назива (исп. т. 681).

Међу друге уобрајамо пре свега особине наведене у т. 683 као дискриминанте између прелазног и новошток. говора (треба, међутим, поново истаћи да овај други говор није конфесионално одн. национално обележен, али први јест).

Постоје, осим тога, и многе друге особине које су бележене само или чешће у говору Муслимана, нпр. *џамелија* (т. 186d); *пјесна* (т. 448); форме на *-ић* типа *амиџић*, *теткић* и сл. (т. 483b); не тако редак изостанак алтернације *к~ц* и др. типа *џабрики* и сл. (т. 494); форме типа *Ејјовица*, *Мјјовица* и сл. (па и *рдица*, у Срба обично *рђака*) (т. 516b); *вјџан* (т. 565с); редупликација *саш њим* и сл. (најчешће у околини Пријепоља и Бродарева) (т. 448) и др. С друге је, нпр., стране само у говору Срба забележено *конопље* као *pluralia tantum* (т. 508f).

Врло је лако могућно да су неке од ових разлика фиктивне, тј. да су последица непотпуности прикупљене грађе, а не одраз стварнога стања на терену. У свакоме случају оне нису таквога структуралног значаја и таквога домета као претходно наведене. Међу овима је, пак, свакако најзначајнија различита судбина фонеме *x*, која за собом повлачи и неке даљне разлике, нпр. *џ/в* ← *xв*, мањи/већи број вокалских група (и њихово избегавање), мањи/већи број именица с вокалском осномом, мање/више случајева са силабичним *p* на крају речи...

686. Прва група разлика наведених у претходној тачки условљена је разликама социо-културне нарави. Такве су нарави и разлике уочене у говору старије (неписмене или полуписмене) и млађе (школоване) генерације. Грађа изнета у овоме раду потиче у највећој мери из говора првога слоја. Говор млађег и писменијег слоја становништва одликује се, поред осталог, и овим карактеристикама: а) честим избегавањем неких обележених акценатских ликова, нпр. лок. сг. *на камџну*, у *болџсти* и сл., ген. пл. *голубџд* и сл., дат.-инстр.-лок. пл. *голубџима* и др.; б) чешћим типизирањем акцента (презимена творених од присвојних придева на *-ов(-ев)* наставком *-ић* (*Аломџровић*, *Драгутџновић*, *Каплиновић* и сл.); с) чешћом употребом екавских ликова (која указује на постепену, али сигурну екавизацију) и, с тим у вези, честим изостанком јекавских јотовања; д) воспостављањем фонеме *x* (у говору Срба, у говору Мусли-

мана није ни била изгубљена); е) избегавањем дијалекатски маркираних падежних конструкција типа *живи у Бродарево* (тамо где се тако говори) или *уздрати за кукуруза* и др.; ређом употребом имперфекта, аориста несвршених глагола и приповедачког императива.

У неким од наведених појава огледа се тежња ка језичкој економији, у другима парадигматска уједначавања, у трећима утицај школе, администрације, средстава информисања итд. Но, без обзира на то како су настале, оне показују тенденције у развоју говора овога (и не само овога) подручја.

2) МЕСТО ГОВОРА МЕЂУ ДРУГИМ ЈЕКАВСКИМ ГОВОРИМА

а. Новоштокавски јекавски говор

687. а) Због прилично велике разуђености говора, нарочито оне ареалне, покушаћемо да одредимо његово место пре свега у оквиру једне глобалне поделе источнохерцеговачког дијалекта.

Одавно су већ објављене Ивићева Дијалектологија (1956) и Брозовићева студија о ијекавскошпакавском (1966), у којима је извршена (Ивић) и прихваћена (Броз.) подела главнине источнохерцеговачких говора на југоисточну и северозападну грану¹³⁸³. У међувремену је број испитаних источнохерц. говора знатно увећан, а самим тим увећана су и наша сазнања о њима. Нови радови и нова сазнања нису оспорили оправданост такве поделе, али су унеколико релативизирали поједине дискриминанте, пре свега неке које је увео Брозовић. С друге стране, ти су радови омогућили увођење извесног броја нових¹³⁸⁴.

Овде издвајамо 26 дискриминаната, уз напомену да особина која се наводи као карактеристична за једну грану овога дијалекта не мора бити и једина, али се сматра типичном за ту грану (пре свега зато што је у говорима друге гране нема или је ретка):

ј у г о и с т о к	СП	с е в е р о з.
1. дужина <i>крушкама</i>	+—	—
2. дужине <i>гдрде, китњас</i>	+—	—
3. дужина <i>гледати</i> и сл.	— (на југу и +)	—
4. број као проклитика: <i>дов брата</i> и сл.	+	—
5. акц. <i>вѣга</i> и сл.	+ (врло ретко —)	—

¹³⁸³ Касније се појавила и друкчија подела: "У прву групу би ишли говори овога типа у границама данашње Херцеговине; друга група, опет, обухватала би све остале говоре овога типа" (Пецо Преглед 112, I издање 1978. г., стр. 70). Јасно је, наравно, да би по овој подели (иначе, лингвистички недовољно утемељеној) новоштокавски западносанџачки одн. србијански полимски говор спадао у ову другу групу.

¹³⁸⁴ Што је, нпр., учињено у Петр. Змиј. IV 193-194.

6. акц. <i>читáмо</i> и сл.	+ (ретко -)	-
7. акц. <i>испечѐ, доведѐ;</i> <i>закунѐ, довоѐ</i>	+ (ретко -)	-(+)
8. акц. <i>пожѐлим; поживѐлим</i>	+	-1385
9. акц. <i>довѐкла, довѐла</i>	+ (врло ретко -)	-+
10. акц. <i>(о)трѐсен, опреден</i>	+	-(+)
11. вокалске редукције ретке	+(-)	-
12. не јавља се промена <i>о</i> → <i>о, у</i> уз назале	+	-
13. двосложан континуант дугог јата	- (ретко +)	-+
14. <i>х</i> → <i>к, г</i>	+ (у говору Срба)	-
15. јскавско јотованѐ с испи- данѐм <i>в</i> (<i>свѐдочити</i>)	+	-(+)
16. <i>-ст, -ѐд, -шт</i> → <i>-с, -з, -ш</i>	+ (врло ретко -)	-(+)
17. ген. <i>Бѐжа, Мѐја</i> ; присв. прид. <i>Бѐжѐв, Мујѐв</i>	+	-
18. дат.-инстр.-лок. пл. м. и ср. р. доследно на <i>-има</i>	+	-
19. дат.-лок. типа <i>мене</i>	+—	-
20. зам. енкл. <i>ѐи</i>	+(-)	-
21. <i>чѐворо</i> и сл.	+(-)	-
22. <i>вољѐти, вољѐла</i> и сл.	+ (ретко -)	-(+)
23. није уобичајен аор. (1. и 2. л. пл.) на <i>-шмо, -ште</i>	+	-
24. имперфекат чест и обичан	+(-)	-
25. не јавља се историјски инфинитив	+	-
26. нису уобичајене конструкције типа <i>дошло те ме испросило</i>	+	-

Од 26 наведених особина карактеристичних за југоисточну грану источнохерцеговачког дијалекта новоштокавски говор северозападног Санџака одн. срб. Полимља зна за 25, с тим што се у неколико случајева јављају, углавном у околини Прибоја или и нешто југоисточније, и особине карактеристичне за северозападну грану овога дијалекта. Већина њих позната је, међутим, и појединим говорима на југоистоку, тако да оне не могу оспорити место нашега говора у југоисточној грани источнохерц. дијалекта (што је у складу и с географским положајем СП и пореклом становништва).

Само се у једној од наведених особина југоисток и СП разилазе потпуно, и то у континуанту дугог јата (бр. 13), али ни тада нема потпунога

1385 Према Броз. Ишћа 124, Мат. Мостар 357 и Пецо Орт. 46.

слагања са северозападом (испитивачи појединих северозападних говора истичу, чак, паралелну или чешћу појаву двосложног рефлекса¹³⁸⁶).

б) На многе заједничке или, ређе, различите особине новошток. полимског говора и осталих југоисточних источнохерц. говора указали смо на претходним страницама. Треба, међутим, подсетити на то да ни сам југоисток није тако компактан¹³⁸⁷, а није то, како смо показали, ни новошток. говор на нашем подручју. Можемо, ипак, рећи да се, генерално узевши, северозапад срб. Полимља најчешће слаже са северозападним, а југоисток с југоисточним говорима југоистичне гране источнохерцеговачког дијалекта.

в. Прелазни говор

688. Иако простором који у срб. Полимљу заузима и бројем особа које њиме говоре незнатан, прелазни говор је дијалектолошки занимљив, пре свега зато што је нетипичан. Он, с једне стране, има неке особине карактеристичне за зетско-јужносанџачке говоре, нпр. неновоштокавску дистрибуцију прозодема, а с друге стране неке типично источнохерц. одлике (нпр. вокалски систем од пет вокала или инвентар прозодема од 4 акц. и "дужине"). Тиме се нетипичност овога говора ниуколико не исцрпљује. Поменимо овде само зетско-источнохерцеговачку когзистенцију типа *нарџда / народа, потџка / потока* и сл., лок. *по путова / по брдима*, инф. без -и / инф. на -и и др. (све, често, и у говору исте особе, понекад и у истој реченици), као и готово потпуни изостанак форми типа *питау* (през.) или *пита* (имп.).

Због свега тога не можемо више говорити о месту овога говора у оквиру његовог (највероватније) матичног дијалекта — зетско-јужносанџачког. Данас се он налази на прелазу између периферних говора тога и периферних говора источнохерцеговачког дијалекта. Досадашњи његов развој и окружење у којем се налази одређују и његову даљу перспективу, а то је постепени али сигурни прелазак у широку и моћну источнохерцеговачку матрицу.

¹³⁸⁶ Исп. Дешић ЗБИЈГ 306, Петр. Змиј. IV 193, Петр. Б-К 45. Насупрот томе, у Лики је тај рефлекс "чешће једнослож." (Драг. Лика 228).

¹³⁸⁷ Исп. Пецо Прилог (табеле), Пеш. Поглед и "Схему простирања неких говорних појава на територији Црне Горе и сусједних области" у чланку М. Пешкана *Стање проучавања црногорске говорне зоне и даљи задаци*, ЗБМСФЛ XIII/1, 190.

ТЕКСТОВИ

1) НОВОШТОКАВСКИ ГОВОР

...Са-ћу ти рећи како сам стѣко чѣле. Осамнестѣ годинѣ нашѣ сам двѣје (ѡнда по шуми мѡгѡ си да наћѣш чѣла), у шупљѡј јас[■]ки. ѐнѡ јасиково дрво знате кѡлико мѡже да бидѣ, па ѡна жуна га прокопѡ и рѡј пѡбјегнѣ нѣкоме и наћѣ ѡнѡ и нѡћѣ настанѣи. Е осамнестѣ годинѣ сам нашѣ у шуми двѣје, па сам нашѣ и деветнестѣ годинѣ ѡпѣт у шуми двѣје. Е, о-тадај нѣсам више тражи[■]о нѣкако, задовољнѣо сам се, ѣто имѡм.

Па ја ѡскѡ, ос[■]лѣчѣм јасику и извадим, прѡгнѡм у трѡмку и у ѡнѡј трѡпини док сам започѡ. Пѡсле сам у ѡвѣм плѣтарѡма, у ѡвѣм трѡкама. Кѡшнице сам доцкан пѡчѡ, пошто сам види[■]о да је мѡла кѡрѣс у ѡвѣм вршкарѡма, из вршкарѡ.

Јѡ ишћерѡм чѣле помоћу ѡнога кѡда, такѡ иг ишћерѡм, па пѡсле повадим сѡтове, повадим мѣд, ѡнѡ изгнѡвим у ѣдном бакрѡчу, чѣстѡм и голѣмѡме, па ѡнѡ ц[■]лѣдим на ћѣдила, р[■]лѣтко ћѣдило от платна. Што се ѣсц[■]лѣди, што не ѣсц[■]лѣди — ја у ѡнѡ наспѣм вѡду, па ѡнѡ саперѣм, згѡдно умлѡчим вѡду, грѡдим медѡвину. ѐнѡ млѡго фѣно пѡсле сркати, пѣти, ко сѣрће, а вѡсак пѡсле тѡпѣм...

Амићи (Србин)

...ѐтац ми бѣ[■]о тадаркѣна жѣв и ишли да ми прѡсу ћѣвѡјку у Странѡни. Крило се јѣдно ѡ-другѡга. Нѣсмо се ни познавали. ѐтишли тѡна да прѡсу. ѐви и-Завинограђѡ шћѣли тѡ ћѣвѡјку да узму за Скѣндѣра. Они пѡшљѣн ѡтишли (Кѡзице), кѡдили мѣне да имѡм гѡку на лѣђѡ. Нѣле, они спрѣми, бѣла Ајна, Везѣрина свѣкрѡва, у Бродѡрево (она је ѡздѡ и-Странѡни). Они реци тѡ Ајни. ѐтићи ћѣш те вићѣсти, тунѣканѣ је ѡвѡј, имѡ ли тѡј гѡку на лѣђѡ. Ако ѣмаднѣ, тѡ дођи те кѡжи, мѡ је дѡти нѣнемо. Ако нѣмаднѣ, тѡ нѣмѡ ни долазити.

Нѣссам ја знѡо нѣшта. Кад вѡћѣ, ја са Сѣлмом тѡна ћѣрѡ снѡглѣ, кад ѡмо гѡре двѣје жѣне више кућѣ стѡју. Пѣтасмо се, ѡнѣ нѣшта, нѡкѡ прѣчашѣ са Сѣлмом. Јѡ се богами раголѡни[■]о, само гѡће, кѡшуља — нѣшта више. ѐни су вићѣли тадаркѣна да ѡни лѡжу, да нѣмам гѡку на лѣђѡ. И ѡндѡр ѡни је испрѡсили. Е, ка-су испрѡсили, ѡтац ми ѡтишѡ и аѡ-Шѡ[■]ин те испрѡсили тѡмо. Тѡ се прѡси — ѡдѣ, пѣтѡ ѡца и мѡјку: "Нѡћеш ли ми дѡти тѡ и тѡ ћѣвѡјку за тогѡ и за тогѡ?" Ако нѡће — нѡће, ако нѣће — нѣће.

Пѡшљѣн у јѣсенкѣна тридѣсѣт нѣ знѡм кѡлка свѡта ѣскупи[■]о. Бѣ[■]о Лѣм гѡлем, чѡмац нѣ мѡгѡ да вѡзи. Ишли на Прѣпоље, дошли ѡтѡн, ѡтудѣ вѡмо и довѣли.

Бѡлѣ (Муслиман)

... Дошб ми Сава Зиндовић, тб ми је свекар извања и дошб ми најстари
 ђевѐр. Онда су ме испросили. Мој отац каже: "Ја немам ђевѐјке за удаје"
 (зато што сам била млада). "Ајте, зовте ђевѐјку!" Ја уићи. "О-ли тя,
 ђевѐјко?" Вѐлим, ја оћу ако ме ви дате. Петнез дана одгодили рока; оти-
 шли ми на записник (тб се ишло на записник). Ето, да договорѐ кот попа и
 доље у цркву. Онда дошли сватови, једно триде-свѐтова, коњима. И онда
 смо кренули за Бродарево и вјенчали се у цркву и дошли вамо. Кућа нам
 је ова вѐлика. Тб смо се ми од^мѐлили од синѐвца.

Сватови дошли, ја била у собу другу, онда ме извѐли. Дођоше ђевѐри
 на врата, извѐле ме другарице моје. Подсуше ме парама, извѐли ме, обукла
 се. Брат ми натако кошуљу и предали сватовима и ђевѐрима.

Двѐри се млада међу ђевѐрима. Онда свѐдба бидне увечѐ кат се доведѐ
 млада, па онда ујутру вѐздан. Већ други дан разилази свѐдба и ђостанѐ
 млада. Потље смирује и слуша, ето ти.

Билаше се окупило народ и свѐкрва изнесѐ сито и у сито жито. И онда
 тури на коња исто, и онда се три пут баџи жито ус кућу. Онда вичу:
 "Удри свѐкрву у главу!" (то се шале). Оно жито баџиш горе ус кућу и
 јоно панѐ тако. Онда скину младу ђевѐри, пољуби праг. У собу уићеш и
 двѐриш...

Донеси воду (није се доводила вода ко саде у кућу). Имало је они
 жбѐнови (неко вѐли бѐце). Млада донесѐ воду, обрише собу, обриба нешто,
 оперѐ судове и тако неки вакат. Па онда јопѐт је задужѐ и ш лебом, да
 се кува леб и тако. Двѐрски ми на село живимо, свѐ радимо по пољу,
 косямо, плаћимо, жњемо.

Закувамо леб, онѐ су биле наћви, није ко саде увечѐ да закуваш, но
 закуваш наћви, исто ко текне онѐ. Закуваш и станѐ докле дође мало, па
 онда см^мѐсяш онѐ леб, наложиш ватру те се утрије она плѐча, па разгрнѐш
 ону плѐчу, см^мѐсяш онѐ леб и ставиш на плѐчу и догѐ сач и прѐгрнѐш
 онѐлем жаром по ономе сачу и испечѐ се леб, фин као душа...

Бѐлохова/Бјѐлова (Српкиња)

... Оженило сам се тријес петѐ из Бучја, от Папића. Јѐс, брате! О-тада
 ти попове и мрзим, еј Бѐже. О-тада с њима не могу и боги! Ево како —
 добро. Покупи ја, јединак у мајке (да сам добро живило - н^мѐсам, ето
 тако, море се), те овије моије рођака скупи, бѐгами, једно двајес ѐ пет. Тѐ
 није ни далеко, горѐкан, сѐт. Зимино доба, уф! Али, горе они јѐш гѐри —
 нема ђѐ да се улегне. Ујутру крени, помрзосмо се. Доведи кући, бѐ тако
 дѐсе-дана, кад он, поп, наредило, онѐ Стѐван је бѐло (тѐ у црногорском,

а наш у Рудом је био доле, а би држи пароксију). Каже — никако, него цркви да се дође и свако оди. Ја још исте оне људе. Подуше, нарот се после спремио на свадбу, ес брава, бијаше ониг дарова, колач, питу, пдннио, браће, све!

Те отале још она руља, те на Боланџе. Кад горе — још три се бијагу да вјенчају, додуше мене најпрвог. Али, еве белјаја! И горе ми кум, би ме вјенчо, и председник. А најпром узо ... Кат поп мене, ај, каже, у цркву са мном. Ај у цркву, би ону књигу раствори: "Дај ми три банке за ово!" Али, големо онда! "Дај ми три банке за вјенце," плачка!

У мене неста, нема, браће, више. Ја се поврати, коме ћу — куму. Ја се придем њему: "Куме, да немаш ми дати, застало ми још за две банке". Големо е то, ко сад двјеста њада. "Е, богами, куме, немам." Ето ти попа за мном. А пјан, напио се: "Мисле Милинковићи ће им је Урош под главом ја се бодим њова Уроша!" — "А што неш, што га то, попе, не вјенчаш?" Извади би паре: "Колко фали?" Напрјед! Те бод ми и душа, вјенча ме, али ме оплачка. И отада сам на попове, Боже ме саклони, замрзио...

Биковић (Србин)

...Е, ка-дође Божин, увече уочи Божића унесемо сламу, скупе се ћеца, ону сламу бучу, ричу, блече, пиљућу, какоћу, свашта, ко ћеца. И још рове, рове. После кат се дигне дести, изиђе онје сламе, после ону сламу скупио и ној простремо врећу или чевру (ми зовемо чевром), от козине. Па простремо по онј слами, ној вечерамо, оно после дигнемо, истресемо онје мрве ономо, после и још чевру пружимо и сламу и ној полегнемо.

Увече веселјаке унесемо, осјече нако ко ону шљиву растић један, доуче и јако има отац сина, дјете неко, би му наредити: "Чекат ме туј кот прага, унутру, а ја ћу одвуд: добра вече и чести-ти Божић", "Добра ти срећа" и онијем житом (јечам). Седемо и вечерамо, пијемо каву (ко може ракију) и после спавамо.

Спремимо пасул, скувамо компјера (начинимо нако ко пире са зајтином) и још посну питу скувамо, посније оније колача направимо са зајтином, купуса вако ис каце кјсела, туршије.

Ујутру кад устанемо - мрсак, Божић. Донесемо сува посека, испечемо заоблицу (ми зовемо заоблица), на ражан, узмео нако колац, па провуче на онј колац онд јане, па испече спрема ватри. Тако још за ручак.

Е, сутри дан — Божј дан. Иду на славу, славе Степанџан комшије.

Старјешина куће лодити чесницу. Ето укува чесницу, причала сам најприје, све онд турји, одреже од веселјака, одреже от крављаче, динар, крушчић соли, грашку — и све то турји у чесницу, у онд брашно, па ондај

кува га нако. Да није на једноме мјесту, то се зајенџе. После кат се онко изломил, ко шта нађе. Ако нађеш от крављачџе, бићеш платинка, ко нађе од веселјака (како-но, Велимире?). Ја, домаћин, старјешина, ако одт подјарма, бићеш ратар.

Нисам. Онда је Божји дан, па Стјепандин — то се слави. По двадесет пет кућа на положај долази, и то по петоро ис куће. Свакој кући, није само једној...

Бучје (Српкиња)

...Послије га (платно) исечеш на крпе, колко деш крпа, па ндсиш неће је близу рјека (Лим, како је), па бјелиш онко платно. Све увалуш и бјелиш...Послије имало сапуна. Неко насапуня, а неко кад нема, бдгуми, он скува пепо.

Лужи, залужи га. Имале су парјонице, ко чдбрице, што смо лужили деш. Е, после би ту скуљали онџ крпе, платно, и скувамо вамо воду, па туримо онај цјели, врџо наспемо ноје. Туримо бдго некије крпа да не би пепо прошо у онко платно и стој нако док се онко оладити и џто ти. После налупамо на рјџку, све пракљачама налупамо, па прдстри, па дпџ тако док се изапери све онко. То убјели тако, после га савију жене, предвдс-тручу га. Сад је дво платно вако, е сад га вако прџвију и колко гдј која има снаге онџ савију онџ трубе и јонко дрво, ко дво, вако дебџло, колко е онко платно. Само остави воје гдре како мдре држати и савије онџ трубе. Можда има и сад неје у сандуцима тије труба...

Грбнице (Српкиња)

...џто какву ти невољу мдгу казати: да смо бре-сдлит патили у старя. И ја сам дднию три кила масла топлена у Сеницу (два мдја и један Назирџв) и за три кила сдлит ја чак зими у Сеницу от шџо и дошџ. Кило масла бјло е скупо, а кила сдлит бјло е јефтиније, па ја дао три кила масла за три киле сдлит. И снјег двале гдзию преко Јадовнија. Само имала је пртиња, није падало врјеме.

Нас трџница се упјтили: Данило неки Новдсел, и један и-Завино-грађа, Кдзица, и још један двалџ и-сџла. Нас четворица дошли и ја ниса-мдго дилџ до у Гранчарево. Ндћию кот Сима Новаковића, а онџ Данило Новдсел дведе вамо, они бџћу мало јачи, млађи, дведе и џ кући на конак. А мене каже "Немдј остат". Ко не да ме вучџ за реп, ја дилџ не мдгу. Ја ујутру, онај гдзда сирџма, пјна кућа фамелије. Богами, која је бјю домаћини. Кад ја ту уљџо, ко-тога чоџка, прими ме, кадт

поп Милосав и Симо поклоњил увр^н собе седу, пију ка^нву. "А, отку-ти, отку-ти!" Реко, дођо.

Нама троици турише увр^н собе те вечерасмо, а њима, фамели^н удну собе. Пошто вечерасмо, све се утиша. Најстари син Симо, неки Благоје, каже: "Шта ћемо, Асеме, ми, блан? Ку-ћемо? Шта ћемо?" Реко, не знам, богоми, Благоје, ако моћнем како бити, ја нећу никуд от куће. "Ја не би ни ја, но ме ћерају!" Њи^н троица браће, млади, ожењени сва три. "Ћерају мене и брата ми... Па шта ћемо, блан?" Богуми, реко, не знам. Ни ћу ти рећи вајде, ни немодј. Ја ти ништа не смијем рећи. Ја не знам и ја ку-ћу, ни шта ћу.

У његовој кући. Беше Савин дан, дуга ној. И тако причали сву ној докле смо поспали. Ујутру ја на зора — кући. И вала^на дни и изгинуше и сагореше и све...

Д. Стрвањи (Муслиман)

...Гаће од беза сашијеш човеку фино. Тур доле пришивен, ногавице, кошула догле. Није ко сад — у пантоле. Пdjас опаше се, прслук од^т сукна, грудњак. Идје чдек и у чаршију, идје и на вашир, а само о самрти, кад је самрт, не идје се у партншу(?), у б^нјелим, него се обучу. Обучу капут, обуче пелије. Није онда било ни пантола, него биле пелије, исто вунено. Сукнене, исто се изатке од вуне, па се исто сашије као гаће и звало се пелије. Скоро је постало сукно, па после пантоле. Ћевојке фино — вез, кошулак, прслук з гјтаном, сукне памучине, везене чарапе. Кдја је имала фино косу, голдглава идје. Сплете ту плетен^нце, па иг врати вамо. Кдја је имала мало слабију косу, убрadi фино мараму, згодна. Како се коме свиђело — нека жу^на, нека б^нјела...

Дренова (Српкиња)

...Ископамо неки вако ко трап, за једно два-три метра је дуљине, па онда потље ударимо, ископамо нако дубоко, подубоко, па ондај туримо вако неке пречаге, па по днијем пречагама вако дрвљад стрпамо. О-дрвта. Вако ос^нјечемо колко оно треба. Раство, бково, како му драго. Ондај туј она дрва трпамо навише. Трпaj, трпaj док искољаш вако велико па уоблиш, па онда одо зађеш па заждијеш. Ми затрпамо ону хумурницу, знаш, земљом, отуд-одвуд. Подкријемо прво сламом неком, сировином, па ондај чекај два-три дана док испеци, оно извади те оћерај, те јопе узми брашна по неколко кила...

Жиљ (Србин)

...Посијеш конопље, израсту. У двије врсте. Звала се једна врста конопља избрница, а друга ђменица, па се избрница прије чувала него ђменица. И то се она одаберѣ, сама се одаберѣ, виша бидѣ него ђменица. Кат сазри, почупа се ђменица. Туј се... звали смо обрежѣ се. Узмѣ се срп, па се онѣ свѣ рѹч^ице обрежу. Повѣжѣ се у прѹге, па се однесе у мѹчило. Тамо се ископа велико мѹчило, ѣј колике бунарове ископају. И тамо метну онѣ, прѹстру под ону тежину најпрѹм шѹму, па по ономе снапљу јѹпет папрат, грање, па навале на онѣ камење. И туј стоја, бѹгами, по један мјесѣц дана, по шѣс неђуља. Па се после пѹтекѹр, тај ѹавѣ, тѣ је бйю ѹавѣ и пѣ, вѣселничѣ мѹј. Па се тѣ вади из онѣ воде, стаља те се суши, просушуе. Па кат се тѣ бидѣ прѣсушило, имају тамо трл^ице што су се звале. Узмѣ двије сѣе, тамо и амо побйе, и у онѣ сѣе уклопи јѹпет три дѣске и млѣти ѡгор снагѣм, колко снагѣ има, онѣ јаде да ѡтрли. Људи нйсу ѡ томе радили. Јѣсу, може бити, помѹгли, вако, одн^ијети до мѹчила и од мѹчила дѹн^ијети та бремена, али н^ијесу...

После тѹгај прѣле би, белансале би, бѹгами је тежак тѹње рад бйю. Црива кошуља несретна је бйла с тѣ странѣ ко е носйю. А та-је вака тадај носйю је свѣк, тим се облачию, тѣ му је бйло и мѹдерно и носѣнѣ и свѣ и с^ија. Прѣдѣш после тѹгај. Кад опрѣдѣш, бйвало је матѣвило велико од метра и пѣ и два метра. На онѣ мѹташ ону прѣђу.

После, пошто бидѣш свѣ ѡпрео... а исто има велика тѹње, блан, тѣ је бйю крвави рад. Кад опрѣдѣш, ти после мѹраш онѣ да куваш, да лѹг ѡсталаш са ѡгњашта. Ко кад нйје бйло шпѣрѣта, но је бйло: лѹжи дрва, брѣте, ѡгуд д-имају угѣрци, како би ти рѣко, чита-вѣс увѹче у кућу, па наложи ваѹру, па онй лѹг ѡстала, ѡткупља онй лѹг. После узмѣ онй лѹг, па кат тѣ опрѣдѣ свѣ, после узмѣ онй лѹг^а. Тамо ископа д-йзвинѣш јѹпет рупу, на суво, па ону прѣђу свѹ што бидѣ ѡпрела... Дѹнесе ѡногај лѹга, наставй воду, ври јѹј онѣ вода. Она вамо онѣ лѹжй, па онѣ свѣ слѹжй у ону рупу. Пѹкрије јѹпет нечим ѡгѣр, неком старѣм кошуљѣм и ондај врѣлу воду сйпај на онѣ. Колко онйјег комада што се звало, онѣ тежинѣ те је имало, толико бакрача воде узвари па сѣспи и ѡстави двајѣш чѣтири сага, тѹње стоја.

Сутри дан се пѹврати те онѣ вади и пѣрѣ и суши и после јѹпет онѣ мѹга. Пошто свѣ бидѣ помѹтала — снѹе, навйја, ткѣ. Пошто тѣ већ свѣ бидѣ изаткала, јѹпет по петнез дана, најманѣ, носй тамо, најмйнѣ, да топй и прѣстирѣ и купи и јѹпет свѣ тако да га уб^ијели, да јѹј дѹђе б^ијело, тѣ фйно. Стварно и дѹђе б^ијело, бидѣ дйвно тадај. Белансали. Туј су бйвала корита за воду што би се направила, или ако нйје имѣ свѣк ни корито, добру воду, но ѡви пѹтоци што су вако, па мало закопај неђе и настѣри шѹмѣ у онй бунѣр и тѹње квѣси и прѣстри тамо на чисто ѹе има лйвада, неђе по некој ѡгради или тако...

Забрадњи Тѹци (Српкиња)

... Сијали смо пола-наполѐ. Све ту зѐмљу смо сијали пола кукѹруз, а пола пшеницу. Понекад смо сијали и јечам, али мали брѹј, бвас. Орало се — волови и рало дрвенѹ, раоник гвѹзденй. Бѹгами је тѐшка тѹ рабѹта била, али, ипак, морало се. Јел кѹ нйје имѹ зѐмљу, нйје имѹ предузѐћа љѐ да зарадй, бѹгами — тѐшка рабѹта.

Мѹрамо једанпут узѹрати за кукѹруза и љнѹ се зѹбрй тѹј угѹр, па пѹтљен другй пут. Орѐ се, тѹ се узорѐ у мѹрту месѐцу, првй пут, да се заугѹрй, да се зѹбрй тѹ, а пѹтљен се у половини априла, тако нѐшто, се сије кукѹруз. Мй смо сијали из рѹкѹ. Тѹрбу на лѐђа, из ѹнѐ тѹрбѐ, из рѹкѹ бацали тѹ зрна. Нѐко је имѹ бйсаге ѹнѐ што се тѹрају преко кѹна, један тѹмо бйсаг, један вѹмо. И мй тѹрймо у ѹбадвѹ ѹнѹ бйсага, разумйјѐш, тѹ жйто и тѹрймо преко лѐђѹ и насыјѹвамо рѹком, па пѹтљѹ кад насыјѹмо тѹј бйсаг, пѹтрошймо унапријед ѹнй што је бйсаг, ѹнда ѹкрѹнемо ѹнй што је уназад, пѹнй. Опѐ узймамо из врѐће, насыјѹмо, насыјѹвамо.

Рачѹњали смо пѐт пѐра кад йзбацй кукѹруз, пѐт ѹнйје перйћа, уз ѹнѹ стабло, врѹме да се копѹ. Првѹ се једнѹм ѹкопѹ, тѹ кажемо "прашй се". ѹнда кад одрастѐ такѹ за једно педѐсет-шѐсет цѐнтя, ѹнда га ѹгрѐнемо. Пѹтљен кад тѹ свѐ бйдне гѹдово, за врѐме зрѹјевања, мй га пѹжњемо. Пѹжњѐш и повѐжѐш у ѹнѐ малѐ кѹћѹце (ѹн се сушй на њйви), у ѹнѐ малѐ кѹћйце дѹбро се сушй. И љнда га мй пѹћерѹмо на једну гѹмйлу и тѹ йскупймо мѹбу или ако кѹ нѐмѹ мѹбѐ, ѹн сѹм комйшѹ. ѹнѹ йскомйшѹ свѐ и тѹрй... Правилй смо салашѹ от прѹћа, јасеново, лѐсково, прѹт. Коѹ бйло кѹлѹ, ѹбйчно ѹрастово. И убијемо и направимо један кѹш кѹй се сушй и не чѹдй. Ако нѐ море тѹ да направи те нйје мѹгѹћан, ѹн је тѹрѹ на тѹван. Бѹгами на тѹван дѹста је и учѹдило ѹнѹ бйло. Нѐкоме по-дѹскѹм, нѐкоме пот слѹмѹм бйла кѹћа.

Пшеница се сије у јѐсен у ѹнѹ кукѹрузйште, што је бйло кукѹруз. Пѹсијемо пшеницу, ѹнѹ је прѹкоп и ѹнѹ успйје дѹбро. А љѐ нйје прѹкоп, слѹпшѐ успйје...

Завѹноерађе (Муслиман)

... Свадба дѹђѹ и ѹдведу љѐвѹјку и љпѐ тѹмо се свѹдба првй; дѹлазе й тамо на свѹдбу љѹ су довѐли љѐвѹјку, тѹмо се полѹвачина скупљѹ. Тѹ се пѹре дѹју кѹй су дѹшли на свѹдбу, дѹносѐ се кѹшуљѹ, дарује се.

Прво — старй свѹт, прѹвѹдѹцйја, тѹ је свѐкар, знѹчй, бѹгме й љн, ѹндај чѹјѹ, ѹндај знѹју се мѹмци тйјег старйјшйна, кѹ је кѹга мѹмак. Сѹд старй свѹт зѹвнѐ трѹницу, као ето тѹ кѹжу мѹмакѹ. Првй мѹмак, кой је старй, ѹн тѹмо је ш њйм; другй мѹмак — ѹн чѹвѹ кѹне; трѐћй снабдѹјева вѹмо, да нѐ бй кака штѐта бйла, да се нѐ бй пѹкрала сѐдла, јер тѹ се по двѹјѐш чѹтири сѹта тѹмо бйдѐ.

Богами, ђевојка двори, они пију, веселе се, играју, пјевају, неће, богами, по три дана, ђе е имошнија кућа. Ко-тога Милана Јањуша ми смо три дана били кат се оженио још он, тако млад. Све су то сватови као стари ишли, стари просили, барјак на кућу ударили, барјаци се носили. Три дана смо били о његову само трешку, па четврти дан тек износили те прилоге. Није му отац дружчије дао, Новак Јањуш.

Пољсвачина — носити тау, све се тура на-ну табљу, плаћа се. Ондајке то, на пример, што кувају тамо лонце и те што готове, и тијем се плаћа (ашчйнице се зову), и тијем све сватови дају.

Она изиде сутредан ж ђевером и ондајке узме кофу воде и пешћир. Тамо сватови излазе, она им посипа руке, они турају паре на табљу. Ондајке и она вамо изиде међу челад. Пошто то заврши, руке умију, ондај уфатя се у коло и она игра.

По три неђеље понека е била док не нареду родители, нема да спава са ђувегијом. То је тако рђено, није ко сад...

Здостро (Српкиња)

...Здрав си, помого нам Бог, срета-нам дан и састанак! Састанак нам био за напредак. Прву пили — добро били, добро нам Бог дао. Другу — за у добри час, помого нам Бог и добри час. Трешу — за Свете Трбице, четврту — за часнога крста и за здравље нашега владара кой се о нама стара. Посегла му рука на свако-месту и удесу. Дај, Боже, што год желио и очима видио, акдогда. Бо-га поживио још коју годину. Док нам је он жив, добро ће бити, акдогда.

Па ћемо да чашицу пијемо и за здравље дана данашњега и нашега састанка и за здравље у дом домаћина. Нек бог и мене поживи са свијем мдијем, акдогда. Дај, Боже, што год не могдо — Бог ми помого, што н-умио — Бог ме учио, ако погрн'ишио — Бог сагрешеније опростио, здравље поклонио, акдогда.

А и тебе, драги путниче, пут да биде сретан! На путу те сретало свако добро, акдогда. Добро те срело, а замного, акдогда. Што наумио, дај, Боже, да свршиш тај твој пут и са успеком, па да читамо те твоје књиге и да се сѣтимо нашега састанка.

Јбука (Србин)

...Чакире се онда звале и гуњ од сукна, па вудије, одавле спучај. Неко носио и тозлуке, вако ко прслук, само израђено са гајтанима. И јоно обуци и вуда гуњ, шарени гуњ, исто са ружама тако обуће. Терзије,

шнајдери направѐ, сад нѐ би више умјели тѐ ни направити нијакѐ, нѐ вјерујем да би. Тѐ обучѐ ко њма и купиѐ ципеле. Кѐ њма, он опанке од водужке кѐжѐ, с опутѐм или купиѐ наѐко сарачке опанке, усарачене.

От кожѐ ос^мјечѐш и љнда пок^селиш и опутѐ (от коѐ или ђвце), па усучѐ ђнѐ, покупи на ђпути, ѡстѐ ко сарачки опанци. Така е нѐшња бѡила. Бѡило ѓ дугачкиѐ капута, нѐко нѐси ѡ ђула^н, нѐко фѐс...

Калѡбатѡвићу (Муслиман)

... Е кад ѡѡе да се ѡкнуѐ ѡвѡјка, они свѐ туне бѡду свѡтови, док се ѡкнуѐ ѡвѡјка. Она се ѡкнуѐ туне у рѡду кад ѓ испрошена. Е кад ѡѡе да се ѡкнуѐ ѡвѡјка, зѡвну се ѡверѡви, тѡј ѡѐ тѐ жѐнскиње, сѡмо ѡверѡви. Најприѐ ђни уљегну и прѐкрију дѡвком. Тѐ е раниѐ бѡ ѡ дѡвак — двѡ мѐтра нѐкѐ свѡлѐ, али свѐ црвѐно, ѡбавѐзно бре-шарѐ ѡкакѐ. И прѐкрију ѓ ђним дѡваком. Е ђнда е ѡкрѐнѐ три путѡ за сунцом дѐсни ѡвѡр.

Она е тако убрѡна, вѡкѐ, фѡно, али виду е, уѡћу тѡ међу тѐ жѐнскиње и нѐ крију. И прѐкрију ѓ дѡваком и ђнда е ѡкрѐну трипут за сунцом и пѡспу ѓ бѡбама, и дѐсни ѡвѡр и л^нѡви. А зна се дѐсни, дѐсни кѡпу ѓ тај дѡвак. И пѡспу ѓ бѡбама и ѡсолу тѡ кнѡ. Тако се кнѡ замѡти кѐ та што е ѡаса. Тѐ жѐнѡ дѡнесѐ кнѡ о-дѡвинѐ. И замѡти се ђна кнѡ и ѡсолу ђнѡ кнѡ. Нѐшта ѡт пѡра тѡру, тѐ е ѡбичѡј бѡ ѡ. Тѡру нѡѡе ђнѐ пѡре и онѐ свѐ вѡату пѡтлѐ. Онѐ тѡмо ѡзѡћу. Е ђнда пѡтлѐ ђна жѐнѡ ѡкупи тѡ ѡвѡце и бѡло е вѡкѐ кѐ ђва што е прѐвѐза, сѡмо што е црвѐна. Чѐтири ѡвѡице држу дѡвак. Онѐ тако ѡѡду на стѡл^нцу и ђна жѐнѡ дѡднѐ... Чѐтири ѡвѡице, мѡгу волѡкѐ, мѡгу мало мѡнѐ, мѡгу вѐћѐ, сѡмо ѡвѡце. Јѡк, нѐ више нѐ. Па вѡкѐ рѡширу на чѐтири ѡѡша и држу тај дѡвак док се она ѡкниѐ. А чѐтири ѓ ѡвѡице кнѡју, двѐ кнѡу руке, а двѡ ѓ јѡј ѡкнију нѡге.

Тѐ е бѡло у стѡри вѡкат, ка-сам јѡ дѡшла. Сѡмо нѡкти се ѡбѡлѐ тѡм кнѡм (кнѡ се зѡвѐ). Кѡсу јѡк, нѡсу кнѡли. Слѡчѡјно нѐкогѡ кад би бѡила мѡдго б^нѡла кѡса те бѡло нѐшто вѡма рѡћу, сто мѡгло би бѡти, али ѡмала е бѡја црна те би се бѡјѡм бѡило а нѐ би се кнѡло...

Кѡсатица (Муслиманка)

... Па ђнда се ниѐ зѡло да се ѡшикују. ђнда сам ка-сам ѡшиковѡла (нѐћу [да кажем] ѡсѡнѐ) са мѡиѐм мѡжом Нрустѡмом, ѡшла сам дѐсѐ-данѡ у Јѡѡвник да пластѡм. Свѐ тѐ дѐсѐ-данѡ ѡшѐ е ѡ ѡн у Јѡѡвник, у патрѡлу. ѡмали лѡваде горекѡнѡ, ѡшли те кѡсили, пластили; горекѡнѡ ѡзѡћу са ѡлѡниѡм, сна^нѡм штѐ ми ѓ. Јѡ пласти, ѡлиѡ ра^нметли, ђн ми ѓ кѡсиѡ и ра^нметли бѡбо. Мѡ двѡѓ пластиле. Е кад ѓ бѡло дѐсѡти дѡн, ѡдрѐдили гѡ дѐсѐ-данѡ да ѡдѐ у патрѡлу у Стѡнѡне...

После он косио владан са ра^нметли Алијом моџијем и Ђамилом горе у ливаду. Већ нема два сата до акшама. Ударила кџа и ја отишла с Алијаницом да берем боровница. И кад је он пошб оздљжена да иде, ја стварно нисам га виђела док није дошб вакб више менџ, а Алијаница је га виђела. И Јона се фџн^нце сакри да виђи шта ћемо ми причати. Ја берем оне боровнице, он више менџ чџни: пшт, пшт! Ја нећу, баш ми га брига да ја одједама подигнем главу. Најпосленке устанем. "Шта си савр^нела главу?" Алијаница свџ се сакрила више наске у клеку.

Доклџ смо бџли туј и сама не знам. Кџа е! Из Јадовника се иде кад је кџа, свџ редом. Озгб свџ иде, иде кџи. А она је виђела да се искупљају и Јона фџнице ти је отишла дољекана. Ђамил питб: "Ђџ", каже, "Црнка?" Амица ме и дана-збве Црнка. "Ене је ашикује горе са Нрустемом." "Какијем Нрустемом?!" "Богами јџс!" А туне имало више но тријес лџди.

И ја закаснџла. Ја виђим снаћу дољекана. . . Менџ стра^н од мајке, ббгоми ће ме мајка да заколџ. Дољекана ја ти потрчџм низ ливаду, па ка-ти бџ на сред ливаде, ја опалим - бу! Паднем ја на сред ливаде оне. Дољекана устадо, стџго. "Ђџ си бџла, Црнка?" "Брала боровнице." "Ђџ су ти?" "Ево и!" А ја немам ниједне! . . .

Káhevo (Муслиманка)

...Пббџеш тџмо кбље, па пббџеш онамо кбље, па пббџеш на ср^нјџду. Тб збвемо чџни. Па онда снџеш тџмо-вамо и онб оснџеш. Однесџш код навџљалџ, доље онб набџеш, возџлку имамо, а горе вратио и Јонб свџ окрџеш, прџвџјаш, прџвџјаш и прџвџеш. Оставиш доље како ћемо д-у-ведџмо у нџти, у брдо. Прво у нџти уведџмо, два нџта (бџз, платно), па пбтлџ уведџмо у брдо, па пбтлџ жџне пбвџжу онб. Вала Ббгу кб га е укинб! Пбвџже се вакб, сад разббј, сџдџш у разббј, дођџ до тџива и ондај нбгама ткџш и онбм и онбм, прбтџраш тџмо-вамо и џ-ти. Изаткџш и пбтлџ имџш да б^нјелиш, тб време нбсџш у пбток, увџљуеш у пбток и б^нјелиш. Оно дођџ б^нјело ко сн^нјџг. И ондај дођџ до резџвања тџк, да обџчџ пбсе кбшуље.

Ко е џмлб, он је шџло на руке, а кб није, он је на машинџ. А џ на руке се шџло. . .

Rádujesuhi (Српкиња)

...Ондај није се тб момку не прџлази (сад јбк, каки!). Одџш прво у кућу ж џџвером и са брџтом. Изведу те бтуд те вамо у кући мало обџиђџш некб огњџште и тџмо изидџш. Сад онџ кбџ мало важнџ ти тај свбјта, пџташ

се са њим. Одигра ти се по једно коло. Он тамо неће наоколо мунта, не смије да приђе. Он је сидио, беде са њима. Њему се доноси на кољено, тура се дар тај.

Довели ми коња, на онога коња уђала, ђевџер иде според мене, води ми коња. Столица нека имала. Мора да се попенџе ђевџка на ону столицу и да узаше коња и Јони потље узму ону столицу те је разбију. Због чега се то разбијало — не знам. Потље дођемо цркви, вјенчање туј, поп. Била је вође вамо близу две колоније. Поп ишчита, кум, и то све с коњма.

Крѣнемо, вође дођемо кући, вође свадба, искупило се народа. Поставе јопџе те се вечера. Велики свѣт. Скида ме ђевџер, знаш, донесе ми на-коњче, једно дѣте између двѣ-три године, мушко. Ја уљегнем у кућу. Обичај такај бијо. Мене скину с коња, ја у кућу тамо. Биле две старѣ куће, огњѣште, нека имала тамо звала се маша што се покриво лѣб, ватра била. Дођеш с оним ђевџером и разгрѣш ону ватру тамо-вама, обиђеш око огњѣшта два-три пута, турѣш један сапун...

Радониња (Српкиња)

...Ја сам побјео у Гајеве вамо горе, два крш. Врло увече, врло, ку-ћеш ти кад је мрак, кад поче отац да ме тражи. Он отишо па се размину-ли. Ја долазим пот кућу, вамо доле кукуруз, јесен је била већ, и ондај зовем сестру Мику, млађу од мене: "Одиде, Мико, амо доле! Ђе брато?" — звали оца братом жене па и ми ђеца. Каже, отишо да те тражи. Изиди туње на Главѣцу, стани туње те зовни: "о, брато" и ћути. Он не чути. Кад ја у курузу (и изнесте ми да вечерам), кад он дошо: "Ђе Срѣтен?" "Еве га у курузу пот кућом, сад му изнѣли вечеру да вечера." А он дође са мном, крѣнемо у Лапчевиће. И остави он мене, пот кућом има паутњак један, поток. Ја у онај паутњак, он оде да тражи Андрина оца и Андрију, ђе ли је Андрија. Ја у онај паутњак, кад нешта запуца у паутњаку. Ала ђе ме уватише сад овде Турци, блан. Кад оно бијо Андрија па се прегло од мене, ја од нега, а он у паутњаку бијо. Ућута се оно, ућутак се и ја. Мало би, мој отац горе отишо, нашо Андрина оца: "Ђе Андрија?". Каже, у паутњаку. Они доле звали "о, Срѣтене", они "Андрија!" Кад он бијо Андрија испред мене.

Издѣмо на једну ливаду, ноће раван, киша удари, ноћ је, роса киша, није плаа, него роса...

Рутоши (Србин)

...Жене највише су плѣвиле жито и на вршају биле. Кад воће да се врше, изиђу све жене на гувно. То снопле изнеси, ако имаш задругѣ,

изнѣси свѣ на гувно ѓнѓ онѓплѣ што је повѣзато. Изнѣси на гувно, па свѣ раздр^н ѣши по гувну и ѓндѣ увѣди двѣ коња у ѓнѣ вршѣј и ѣрајѣ ѣца и људи ѣрајѣ (жѣне су слабо ѣрале, ма^ном су људи ѣрале). И ѓндѣр кад овршѣ јѣдну сламу, извади, па пѓшљен извади дрѣгу сламу. Ё, ѓндѣр овр^нло се.

Гндѣ људи повѣду ту сламу, свѣ ѓстанѣ жѣто и ѓндѣр ѣзму мѣтле па свѣ збрѣшу тѓ жѣто на гѓмилу и ѓндѣр ѣзму лѓпату па ви^нју. Ако ѣмѣ кѓ ѣметати, ѓнѓ по вр^ну, знѣш, ѓнѣ плѣву, ако ѣмѣ људи, ѣме^ну људи, ако нѣмѣ - ѣме^нѣ жѣна. И ѓндѣр ѣзмѣ ти, кад рѣзвиѣ, ѣзмѣ врѣне, па кѣпѣ ѣ врѣне и нѓѣ ѣ ку^ну тѓ жѣто. Ко ѣмѣ ѣамбѣр нѓѣ ѣ ѣамбѣр, ко нѣмѣ ѣамбѣр - на тѣван, ѣ ку^ну, кѓѣ е сѣ^но ѓн га тѣра ѣ ѣамбѣр, кѓѣ нѣѣ бѣш нѣјболѣ сѣ^но ѓн га тѣра на тѣван и на тѣвану се болѣ ѓсуши.

Јѣчам рѣзви, кад ѣѓ у ведѣницу - изнѣси, па у рѣшѣто, па га фѣно рѣзви према вѣстру, па ѓндѣр кад рѣзвиѣш - свѣжи шѣлѣке ѣ врѣну и ѓндѣр на кѓбилу, на коња натѓвари и у ведѣницу - бѣло ли пшѣница, бѣло ли жѣчам. И ѓндѣ кад га дѓгна кѣли, ѣзмѣ кѓ сѣто (ѣмѣ чѣш^нѣ сѣто, ѣмѣ рѣѣ), па на ѓнѓ чѣш^нѣ прѓсиѣ ко ѣѓѣ. Како је кѓ стѣю тѣкѓ је и сѣю.

Сѣндук браш^нѣнѣ ѣмѣ што мѓре стѣти пѓ двѣ мѣтра браш^на, по мѣтар, пѓ двѣ, тѣкѓ. И ѓндѣр ти жѣне пѓшљен ако га не уѣасулу, пре-домѣшина нѣ смиѣ прѣн^нѣти ѓнѣ ѣлѣб. Трѣба да фѣно нѣдѓѣ ѓнѣ ѣлѣб и да фѣно ѣспѣчѣ кѓ сунѣе.

Прѓсиѣш на наѣви, ѓндѣ жѣна засѣчѣ руке. Ёто домѣшина ако ви^нди да нѣѣ жѣна засѣкала рукаве (тѣкѓ је вѣк^нтѣле бѣло) и ако нѣѣ повѣзала чѣпке да нѣ панѣ длѣчица у ѓтѓ браш^но, ѣ^н! Тѓ пѣѣ домѣшин.

Е ѓндѣр ѣспѣчѣ га фѣно и ѓнѣ домѣшин ѣзмѣ нѓж, па ѓнѣ ѣлѣб ако се гѣѣчи по ѓноме нѓжу, каже, што га нѣси фѣно испѣкла, нѣѣ фѣно, каже, пѣчен. Ако се нѣмало на нѓжу не ѓстаѣ, каже "ѣрѣѣн".

Сѣлѣшница (Муслиманка)

...Млѣдѣ, кѓѣ је чѓек мѓгѣнѣн, кѓ сунѣе бѣла, нѣ морѣш ѓчи^нју скѣнѣти с ѣѣ. А сѣд - у бѣ^нѣло завѣ и млѣдѣ, ѣѣде, двѣ мѣтра шѣѓа до ви^нш кѓљѣно. Пѣшти, нѣмѓј ме пѣтати нѣшта! Тѣкѓ свѣ жѣ^ннѣко, ѣѣ вѣше, ѣѣ нѣше, жѣ^ннѣко. Да бѣнѣш воѣе на Пѣтровѣн на прѓѓору, па кад вѣшир ѣ Рудѓм, нѣ би ти рѣкѓ нѣкако да је она Српкинѣ. А тѣкѓ нѣше кат пѓ^нју на тѣѣрич', на нѣш вѣшир, кѣ из Бѣтковѣнѣ, кѣ...Нѣко ме нѣѣ мѓгѓ прѣкрѣнути. Откако сам зѣ се зѣпанѣтила и дѣна-сам тѣкѣ.

Бѣзбѣли дрѣкчиѣ, бѓгме. Кѓжа ко рѣшѣто свѣ, ко прѓтѣк. Рѣзниѣ болѣстѣ ово дѓсад нѣѣ бѣло болѣстѣ вѣкѣ. Нѣѣ бѓг дѣвѓ. Нѣјмѣнѣ, нѣјкра^нѣ живѓти бѣли седамѣсѣт, четрдѣсѣт, па ѣрај дѓ стѓ гѓдѣнѣ људи. Умѣ и сѣд љѣди по стѓ гѓдѣнѣ и жѣнѣ, ви^ншѣ и^н. Стѣро гѓре нѣго јѣ.

Нје је било инекција, давали л^ијекове. Од л^ијекова коме је фајла била те нје за смрт свезата — и бива. А сад — неколко буши, буши, па не море му ништа — хајде на друго мјесто, па тако на друго-мјесту, па нај-послед — врати кући нека мре. Нисам чула никад овије болести, нисам запантила. Р^иједак случај туберколџа. Дослед се звала сушица, па потље туберколџа, па јџтика, па сад "на плућима" (четири имена на једној болести). Или човек болест има или жена, или ђевџка, момци. А сад га нема што нема на плућима болест. Па бубреги. Мало, мало — бубреги. Ма ја би-х-извадила!...

Својин (Сјеверин) (Муслиманка)

2) ПРЕЛАЗНИ ГОВОР

...А код нас сваке дивљачи има — срна, лисица, зец, вук, дивља вепар, јазавац. Ето тамо у те крше имало е и дивкобоа, само тамо нисмо ишли за време ђве владавине, слабо се ишло у дивкокозе. Не дају. За време Прве Југославије ишли смо тамо чак до на Тутиће и горе по Точилову.

Долазили су вође. Има и вође један ловац. О-нам је било најприје секлетар, потље преседник лова. Из Београда, из Ужича, ђтуд од Нџве Вáроши, од Бијелог Поља, шта ти знам. Свој куд је долазило те струке. Сад нема нико ниоткуд. Није да се помџу. Ђогами, има јџш помало, али некако умањило...

Ма какй, блан, нолко пушакá пукло па да нико не убије. Каже "мартина". У мене била нека старинска "мартина", да га ђн убије "мартинџм". Ђогами, јес. И Радивоје зна. Каже, ви сте га гађали озџр, а он га је гађџ озџл. И ђогами озџр ранџ нема никакџ није. Потље се мало и Цаџер заинтересова уз Радивоја. Поглџдни, е вала ћемо, каже, виђет, Цаџер им виче, кад га одџремо код Лима — виђећемо ко е...

Ђаре (Муслиман)

...Л^ијек, да кажемо, на компиру, ђна мџћа, тџ све има, а тџ нема ништа да употрџбу. Има, ђогами, на мџтар улџгнџ, па оцрниј, све грџнак направи. Па има џудй стрпеније, што велй Већџја, па клџчи по двџ саџата, чека е и угрџби је мџтиком те извади ђну крџњу. Чека е мџтиком те извади. Она ровишкá озџлжкена и кад улџвиш је те она ровишкá, па мџтиком, па извади, неисе, вамо те уби. Али је тџшко тџ ако опáзи зџмљџм, чак дџнлџ те опáзи, ђнамо...

Ја сам тџрџ, неко каже, гаца, угашљави крпу, тџри у ђну јагуру џе прџбије, завџци јџј, па она неће више нџје дџј. Сад ђџе чак ђнамо, па на другџ мџсто, па нџнде неће више кад ђпази гáс, бџжй о-тџга...

Гџстџ/Гџстџ (Муслиман)

...Од оваца сирјим, мјаснј сир купјим најприје, онда каснјје метем. Сирјаш вако. Устанеш јутра рано, ако ђој, одеш музеш бвце. Узмеш бвце те сваку дјгнеш, амо се отрѣсу да не би онѡ ђубре, знаш. Узмеш прут те бвце подјвнеш и пѡшљен узмеш крављачу и јодеш и помузеш и јоно кад^т помузеш, ѡдма узмеш чјсту крпу те проц^нједиш у један бакрач чјс, ђедило.

Усирјаш. Једну кашичицу мл^нјѣка, колко трѣба. Имаш пѡклопац, тај бакрач пѡкријеш па да се не би трјунило док свѣтј. Турјаш једно ђедило, оц^нједиш, савијеш и кат се исц^нједи, турјаш у кацу, пѡкријеш, солиш.

По један ѡброк сирјимо, по један вѣримо те ђѣца вако сркају и мј. Како би живљели само од...мѡраш за ђранѣ. Којѣ мл^нјѣко се вѣрј, то мѡжеш да метеш, а јѡмужу не мож без да сирјаш. Помузеш ѡдма и усирјаш га и пѡкријеш га. Има жѣнс па радѣ, ја то нјсам радила нјкад. Узму ону јѡмужу па оставу, по један дан стѡј, два ли, па мјчу ѡну пѡвлаку, па пѡтље онѡ см^нјѣшају. Дрѡго јутро помузу па сиру, те дѡлази полувѣра (?) сир. Ја сам нако, чјм помузи, сирјим...

Здстун (Муслиманка)

...Вако у шали ја кажѣм има ђавѡла, они кажу нѣма. У томе смо се свѣ тако гонѣтали и причали. Кад, једну нѡћ, ја ѡт^ншѡ, они оставоше у шкѡлу, Налит и Ђѡрђе. Он л^нјѣпо озѡр. Нијсам кадар д-идѣм. Умѡран сам бјю мѡдо. Шала нјје, по шѣс^с љѡбѡва на дан ску^нати и испѣни, и ђацима под^нјелити и стѡ јада. Кубјак дрѡва најмањѣ йѣѣни. Докле и нашѡ нјудије, има нѡђе ђрашња и грѡбље нѣкадашњѣ. Уз ону јабуку пѡгледѡ, кад — б^нјѣля се чѡек. Већ гѡре до гранѡ ми се учини висок. Нѣшта причѡ, ал не мѡгу да разумјѣм, не знам штѡ е. Јѡ, ѡбгами, мѡло, стрѣ^нну^н ја мѡло, али ѡпѣт идѣм. Да ми се јѡш показѡ Налит са дѡњѣ странѣ пѡта, брѡка би бјла од менѣ. Нѣкако око једанѣ-сѡтј нѡћи. Јѡ продѡжи^н, стјго^н кѡћи Мѡслиној. Е тадар ми је пристѡла Мѡшова једна цигѡра, нјкад му је забравит нѣну.

Шѡ^нине, тј се нѣшто невјрѡ, на тј запѡши. Те ја узмѣм ону цигѡру, запѡшјим туна. Штѡ е, штѡ е? Нјшта! Не шѣ^н да кажѣм. Е сѡтра сам пѡтље тѡмо причѡ. Да нијси штѡ грѣдом пријирѡ, вѣлу. Да сам ймѡ штѡгоѡ. Ама не вѣљѡ, они су једни људи-нѣљуди, без^с карѡктера. Јѡ не би кабули^ю онѡ пѡвкѣ, ја пѡѡво пѡсле кат сам премѣти^ю да е нѣко бјю, нј за какѣ пѡре. Не знам ни како би пѡцѡ и да сам ймѡ (пушку). Не знам ни штѡ е ни како е. Најде тј шејганију уби...

Матѡруѣ (Матѡруѣ) (Муслиман)

... Вала тако сам ти све дочекала. Ево њ сад ^hодјим и постјим рамазан. А огарибила сам, вала, све ме боли што е мой костј. Ништа ми здраво није, све ме боли, гариб. Боли ме глава, болу ме леђа, нџге, простићеш. Годјина њмам доста, бџгуми, деведесџ-сам разминула годјина.

Сад га слабо и постј, камџн. Нџма сад у ово наше ц^hело село, Баџо-виџе, пџт куџа да постј, вакџ, џто, по џедна сна^hа и по џедан старј рџб. Шутји Ниџко не постј ништа, све се повлашјило Јџс, вала.

А, бџгуми, има јџш петнаес³ данџ. Данџс је петнаес³ данџ како смо запостјили. Ала^h ми помаџџ. Клањам аџшам и саба^h и потџе се дџгнџм вуда и ни ^hаберџ. И не мџгу нџшто да прџгорјим да не постјим...

Хрџа (Муслиманџа)

Мирослав Николич

ГОВОРЫ СЕРБСКОГО ПОЛИМЛЯ

Резюме

1. В данной монографии автор обработал прозодические, фонетические, фонологические и морфологические особенности говоров в юго-западной части Сербии, называемой Полимле или западный Санджак. Это относительно большая территория, отличающаяся разнообразной конфигурацией местности. Е поселает население одного, славянского (сербского) происхождения, принадлежащее двум конфессиям — христианской (православной) и исламской. Православные и мусульмане часто живут в одном и том же поселении (или, по крайней мере, по соседству).

Это население почти вполне переселенческое, но переселение не осуществлялось одновременно и из одних и тех же областей.

2. Уже упомянутые факторы (размер области, рельеф, двухконфессиональность, различное происхождение и время (поселения населения) оказали влияние, в меньшей или большей степени, и на определенное диалектное разъединение.

В общем и целом, сербское Полимле принадлежит к так называемому восточногерцеговинскому диалекту, ибо все православное и огромное большинство исламского населения говорит этим диалектом. Только в некоторых деревнях на юге от Присполя и на западе от реки Лим среди мусульманов встречается один особенный говор, представляющий промежуточный переход от зетского к восточногерцеговинскому диалекту. Это обнаруживается, больше всего, в дистрибуции прозодем, факультативно новоштокавской.

3. Различия в говорах двух конфессий немногочисленны и, обычно, структурно иррелевантны. Все-таки надо привести две разницы:

а) мусульмане имеют в своей системе согласных *x*, а православные не имеют, кроме пользующихся литературным языком;

б) лексический фонд мусульманов содержит большее число слов ориентального происхождения, чем говор православных (религиозная терминология, антропонимия).

4. Сербское Полимле перескачет несколько диалектных изоглосс, в характерном направлении северо-запад : юго-восток. Поэтому можно говорить об определённом противопоставлении полимского северо-запада (окрестности Прибоя) и полимского юга и юго-востока (окрестности Бродарева). Но, говоры сербского Полимля в целом принадлежат юго-восточной отрасли скавских говоров.

СКРАЋЕНИЦЕ

1. Насела из којих се наводи дијалекатска грађа

Ам	Амзидли	ЗТ	Забрљани Топци
Б	Баре	Јаб	Јабуча
Бал	Балиће	Кал	Калифатовићи
Бј	Бјелочкова	Кал	Кавезо
Бук	Буковик (Прибој)	Кос	Косатица
Буч	Бучје	Куч	Кучин
Г	Гостун	Лу	Лучице
Гр	Гробнице	М	Матаруге
Граб	Грабовица	Ра	Рава
ДБ	Д. Бабини	Рад	Радоња
Др	Дренова	Радиј	Радијевићи
ДС	Д. Стравани	Рут	Рутови
Жив	Живинице	Сел	Селашница
Жињ	Жињ	Сј	Сјеврин
З	Заступ	Х	Хрта
За	Заостро	Чи	Читлук
Заб	Забрђе		

2. Скраћенице часописа и публикација

- АФФ – Анали филолошког факултета у Београду;
- БхДЗБ – Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, Сарајево;
- ГЭС – Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића, Београд;
- ЗБМСФЛ – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад;
- ЗБФФНС – Зборник филозофског факултета у Новом Саду;
- ЗБФФП – Зборник филозофског факултета у Приштини;
- Језик – Језик, Zagreb;
- ЈФ – Јужнословенски филолог, Београд;
- КвЈ – Књижевност и језик, Београд;
- НЈ – Наш језик, Београд;
- НССВД – Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд;
- ОП – Оноματοлошки прилози, Београд;
- ППЈ – Прилози проучавању језика, Нови Сад;
- СДЗБ – Српски дијалектолошки зборник, Београд;
- ССДСВ – Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића, Пријепоље (1 књига изишла под називом: Симпозијум о научном делу Сретена Вукосављевића);
- НДЗб – Hrvatski dijalektološki zbornik, Zagreb;

ЦГ – Црногорски говори, Резултати досадашњих испитивања и даљи рад на вишом проучавању (Радови са научног скупа, Титоград, 12. и 13. мај 1983), ЦАНУ, Научни скупови, кв. 12, Титоград 1984.

3. Литература

- Алексић Васој. Радомир Алексић, *Извештај з. Рад. Алексића* [о испитивању говора Горњих Васојевића], ЗСВ II (1935), 21-25.
- Барј. Бюор I-II Др Данило Барјактаревић, *Бихорски говор – фонетске особине и акценат*, ЗФФП III (1966), '9-79; – *Морфолошке и синтаксичке особине*, ЗФФП IV (1967), 1-39.
- Барј. НП-Сј. Данило Барјактаревић, *Новопазарско-сјенички говори*, СДЗБ XVI (1966), I-XIV+ 1-177.
- Барј. НП-Сј. акц. Др Данило Барјактаревић, *Акценат новопазарско-сјеничких говора*, ЗФФП I (1963) 1-148.
- Бејтић Прибој Алија Вејтић, *Прибој на Лиму под остманлијском влашћу 1418-1918*, Сарајево 1945.
- Белић Историја I Д-р А. Белић, *Основи историје српскохрватског језика I, фонетика* (Универзитетска предавања), Нолит, Београд 1960.
- Белић Историја II/1-2 *Историја српскохрватског језика²*, кв. II (св. 1: *Речи са деκлинацијом*; св. 2: *Речи са коњуацијом*), Предавања др Александра Белића, Научна књига, Београд 1965.
- Бошк. Чланци Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград 1978.
- Броз. Ијешћа Dalibor Brozović, *O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*, HDZb II (1966), 119-208.
- Броз. Јат Dalibor Brozović, *O ortoevrskoj vrijednosti dugoga i produženog ijekavskog jata*, Jezik XX (1972/73), св. 3, 65-74; св. 4, 106-118; св. 5, 142-149.
- Броз. Језик Prof. dr Dalibor Brozović – Prof. dr Pavle Ivić, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije, Zagreb 1988.
- ВД Вук (*Српски рјечник* из 1852) и Даничић (*Српски акценати*)
- Влах. Брод Др Петар Влаховић, *Бродарево и његова околина (Етнолошка расправа)*, Београд 1968.
- Влах. Пријеполје Петар Влаховић, *Етничке прилике у пријеполском крају*, ССДСВ IV (1976), 167-176.

- Вук *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем рјечницама*, Скупно га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, у Бечу 1852.
- Вуковић Акц. П-Др. Јован Л. Вуковић, *Акцент говора Пиве и Дробњака*, СДЗб X (1940), 185-417.
- Вуковић Историја I Др Јован Вуковић, *Istoriја српскохрватског језика, I дио, Uvod i fonetika*, Београд 1974.
- Вуковић П-Др. Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII (1938-1939), 1-113.
- Вуш. ДИХ Данило Вушовић, *Диалект источне Херцеговине*, СДЗб III (1927), 1-70.
- Гор(обилје) Мирослав Б. Николић, *Говор села Горобила (код Ужичке Пожеге)*, СДЗб XIX (1972), 619-746 [Непагмирани подаци потичу из необјављене грађе истога аутора].
- ГСБ *Говори сјеверозападне Босне* [обрадили Драгомир Вујићи, Милорад Дешић, Асим Пецо и Далибор Брозовић], БхДЗб II (1979), 7-157.
- Дан(ичић) Ђуро Даничић, *Српски акценти*, Посебна издања СКА књ. LVIII, Београд-Земун 1925.
- Дешић ЗБИЈГ Милорад Дешић, *Западнобосански цјекавски говори*, СДЗб XXI (1976), 1-316 + 5 карата.
- Драг. Лика Милан Драгичевић, *Говор личких јеваца*, СДЗб XXXII (1986), 7-241.
- Тук. ГЦ Петар Тукановић, *Говор села Горње Цапарде (код Зворника)*, СДЗб XXIX (1983), 191-292.
- Тур. Јат Радосав Туровић, *Рефлекси јага у околини Прибоја*, СДЗб XXVI (1980), 235-319.
- Тур. Равни Радосав Туровић, *О неким прозодјским и гласовним особинама говора Равни код Титовог Ужица*, ЗбМСФЛ XXXI/1 (1988), 177-180.
- Ивић Биогра. Павле Ивић, *Белешке о биограчичком говору*, СДЗб XXIV (1978), 125-176.
- Ивић Биоска Др Павле Ивић, *Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959*, ГФФНС IV (1959), 397-400 [особине из Биоске стр. 399-400].
- Ивић Галип. Павле Ивић, *О говору галипских Срба*, СДЗб XII (1957), XXI+520.

- Ивић Два главна правца Д-р Павле Ивић, *Два главна правца развоја консонантизма у српскохрватском језику*, ГФФНС II (1957), 159-184.
- Ивић Дијал. Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика²*, Увод и штокавско наречје, Нови Сад 1985.
- Ивић Језик Prof. dr Dalibor Brozović – Prof. dr Pavle Ivić, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije, Zagreb 1988.
- Ивић Поговор Павле Ивић, *О Буковом рјечнику из 1818. године*, Поговор књизи "Српски рјечник (1818)", Сабрана дела Вука Караџића, књига друга, Београд 1966, 17-188.
- Ивић Проз. систем Pavle Ivić, *Prozodijski sistem savremenog srpskohrvatskog standardnog jezika*, Symbolae linguisticae in honorem Georgii Kurylowica, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1965, 135-144.
- Ивић Шток. Pavle Ivić, *Die serbokroatischen Dialekte*, Erster Band, *Allgemeines und die stokawische Dialektgruppe*, 'S-Gravenhage 1958.
- Јахић Изоглоса Цевад А. Јахић, *Изоглоса и фактор међујезичких контаката (на примјеру сонантне виминације дн > нн, дн' > н'н', дл > лл у дијалектима словенских језика*, ЈФ XL (1984), 75-92.
- Јовић Трст. Душан Јовић, *Трстенички говор*, СДЗб XVII (1968), XVI+238 + карта.
- Кашин Поговор Јован Кашин, *О Српском рјечнику из 1852 (Поговор)*, Сабрана дела Вука Караџића, књига једанаеста (2), Просвета, Београд 1986, 1479-1744.
- Клаић Bratoљub Klaić, *Veliki rјeћnik srpskih rјjeћi, izvaza i kratice*, Zagreb 1974.
- Кос. Санџак Иван Косачкић (псеудоним Миле Димитријевић), *Новопазарски санџак и његов етнички проблем*, Београд 1912.
- Ловрић Мат. Нада Ловрић, *Акцент именица мушког рода у говору Матешева*, ППЈ 7 (1971), 139-156 + карта.
- Мар(етић) Грам(атика) Prof. Dr. T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga iлi srpskoga knjiћevnog jezika³*, Zagreb 1963.
- Матешкић Акц. (Wortakz.) Josip Matešić, *Der Wortakzent in der serbokroatischen Schriftsprache*, Heidelberg 1970.
- Мат. Мостар Фахра Матијашкић, *Акцент глагола у савременом мостарском говору у односу на Буков и Даничићев систем*, ЈФ XXVI/1-2 (1963-1964), 337-368.

- Мил. БП Бранко Милетић, *Извјештај о Брању Милетића* [о испитивањима говора око Бијелог Поља, у Висојезићима и у Црмници], ГЭС II (1935), 13-16.
- Мил. Изговор д-р Бранко Милетић, *Изговор српскохрватских масова (експериментално-фонетска студија)*, СДЗб V (1933), 160 стр. + табела.
- Мил. Црмн. Бранко Милетић, *Црмнички говор*, СДЗб IX (1940), 211-663.
- Моск. Поц. Милош С. Московљевић, *Акцентски систем поцерског говора*, Библиотека Јужнословенског филолога 1, Београд 1928, VII+110.
- Мрк. СПП Петар Мрковић [псеудоним Атанасија Пеатовића], *Средње Полиме и Потарје*, Српски етнографски зборник IV, Београд 1902, 225-348.
- Нед. Каћа Љиљана Недељков, *Произодјске особине говора села Каћа*, СДЗб XXX (1984), 267-356.
- Ник. Зам. акц. Берислав М. Николић, *Заменички књижевни акценат*, ЗМСФЛ XVIII/1 (1975), 179-183.
- Ник. Колуб. Берислав М. Николић, *Колубарски говор*, СДЗб XVIII (1969), 1-71.
- Ник. Мачва Берислав М. Николић, *Мачвански говор*, СДЗб XVI (1966), 179-313.
- Ник. Основи Берислав М. Николић, *Основи млађе новоштокавске акценације*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија 1, Београд 1970.
- Ник. Срем Берислав М. Николић, *Сремски говор*, СДЗб XIV (1964), 201-412.
- Ник. Тршић Берислав М. Николић, *Тршићки говор*, СДЗб XVII (1968), 367-473.
- Окука Раља Милош Окука, *Govor Rame (uvod, fonološke i morfološke osobine)*, Svjetlost, Sarajevo 1983.
- Павл. Рача Радослав М. Павловић, *Облици декинације и конјугације у говору подручја Раче Крагујевачке (с посебним освртом на акценат)*, СДЗб XXVIII (1982), 7-61.
- Павлица Пољ(ица) Драган Павлица, *Акцентски систем у говору села Пољица у Лици*, ППЈ 7 (1971), 69-103.
- Павлица Удбина Драган Павлица, *О говору околине Удбине*, СДЗб XXX (1984), 357-424.

- ПГХКЈ *Eugeniја Barić и др., Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika, Zagreb 1979.*
- Петр. Акц. зет. Драгољуб Петровић, *Из акцентолошке проблематике зетских говора, ЗбМСФЛ XXVII-XXVIII (1984-1985), 609-613.*
- Петр. Б-К Др Драгољуб Петровић, *Говор Баније и Кордуна, Нови Сад – Загреб, 1978.*
- Петр. Број. Драгољуб Петровић, *О говору Бројанца, ГФФНС X (1967), 231-239.*
- Петр. Змиј. I-IV Драгољуб Петровић, *О говору Змијава, ЗбМСФЛ XIV/1 (1971), 171-232; XIV/2 (1971), 171-198; XV/1 (1972), 139-176; XV/2 (1972), 151-211 + карта.*
- Петр. Пјеш. Драгољуб Петровић, *Прилог познавању акцентског система у пјешивачком говору, ЗбМСФЛ IX (1966), 129-135 + карта.*
- Петр. Ровца Драгољуб Петровић, *Гласовни систем ровачког говора, ЗбМСФЛ VIII (1965), 157-184.*
- Пецо ГИХ Асим Пецо, *Говор источне Херцеговине, СДЗб XIV (1964), 1-200.*
- Пецо Ишћа I-II Асим Пецо, *Икавскошћавски говори западне Босне – I дио: Увод и фонетика, БхДЗб I (1975), 1-264; II дио: Акцент, Облици, Текстови, БхДЗб III (1982), 7-258.*
- Пецо Орт. Асим Песо, *Akcenti sela Ortiješe, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Grada X, Sarajevo 1961, 5-51 (повебан otisak).*
- Пецо Основи Асим Пецо, *Основи акцентологије српскохрватског језика, Београд 1971.*
- Пецо Преглед Др Асим Пецо, *Преглед српскохрватских дијалеката⁴, Научна књига, Београд 1989.*
- Пецо Прилог Асим Пецо, *Прилог проучавању прелазних говора, Радови АНУБиХ, књ. LXX, Сарајево 1981, 43-52 (+ 1 табела + 27 карата).*
- Пецо Прилози Асим Пецо, *Прилози говору пријеполског краја, ССДСВ VIII (1981), 239-262 (I. Говор Милаковића у свјетлости сусједних цјекавских говора, 239-250; II. Говор села Хи-сарцика, 251-262).*
- Пеш. ВД гл. акц. Митар Пешкићан, *Вуков и Даничићев систем елаголских акцената и његове новције модификације, ЈФ XXVI/1-2 (1963-1964), 247-292.*

- Пеш. Основи Митар Пешикан, *О основима штокавске акцентуације*, ЈФ ХХVІІІ/1-2 (1970), 107-142.
- Пеш. Поглед Митар Пешикан, *Један општи поглед на црногорске говоре*, ЗбМСФЈ ХХІІ/1 (1979), 149-169.
- Пеш. Правци Митар Пешикан, *Правци диференцирања и класификације црногорских говора и неки проблеми њиховог проучавања*, ЦГ, 49-56.
- Пеш Прилог Митар Пешикан, *Прилог картографској обради црногорских говора*, Гласник одјелџена уметности ЦАНУ 6, Титоград 1985, 177-190 + 5 непатгенираних карата.
- Пеш. СК-Јб. Митар Б. Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и лешански говори*, СДЗБ XV (1965), VII+294.
- Пих. Кол. Мато Пихурица, *Говор околине Колашина*, Посебна издања ЦАНУ, књ. 12, Титоград 1981.
- Поповић Geschichte Ivan Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden 1960.
- Правопис (Прав. р.) *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom*, Izradila Pravopisna komisija, Matica hrvatska – Matica srpska, Zagreb – Novi Sad, 1960.
- Рем. Кладань Слободан Н. Реметић, *Фонетске и морфолошке карактеристике говора Срба у Кладњу и околини*, ППЈ 6 (1970), 103-133.
- Рем. Шум. Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*, СДЗБ ХХХІ (1985), XIX+555.
- Реш. Вет. Milan Rešetar, *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung I, Wien 1900.
- Реш. Шток. Milan Rešetar, *Der štokavische Dialekt*, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, Wien 1907.
- РЈАЗУ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-XXIII, JAZU, Zagreb 1880-1976.
- РМС *Речник српскохрватског књижевног језика*, књ. I-II, Нови Сад – Загреб 1967 (Матица српска – Матица хрватска); књ. III, Нови Сад – Загреб 1969 (Матица српска – Матица хрватска); књ. IV-VI, Нови Сад 1971-1976 (Матица српска).

- РСАНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I-, Српска академија наука и уметности – Институт за српскохрватски језик, Београд 1959- .
- Руж. Пљ. Гојко Ружичић, *Акцентски систем пљивалског говора*, СДЗБ III (1927), 113-176.
- Сек. БП Момир Секулић, *Неке особености говора Бијелог Поља*, Посебан отисак из часописа "Токови" 2-3/1 (1971), Иванаград 1971, 165-176.
- Р. Симић Левач Радоје Симић, *Левачки говор*, СДЗБ XIX (1972), 1-168 + карта.
- Симић Обади Милорад Симић, *Говор села Обади у босанском Подрињу*, СДЗБ XXIV (1978), 1-124.
- Скок Рјечник Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, књ. I-IV, Zagreb 1971-1974.
- Станић Дужине Милица Станић, *Распрострањеност дужина типа мј-слијати и сл. у црногорским народним говорима*, ЦГ, 211-216.
- Станић Уск. I-II Милица Станић, *Ускочки говор – I*, СДЗБ XX (1974), 1-259; II, СДЗБ XXII (1977), 1-157.
- Станић Уск. аор. Милица Станић, *Акцент аориста ускочког говора према Буковом*, ЗМСФЛ VIII (1965), 201-210.
- Станић Уск. акц. Милица Станић, *Ускочки акценат*, СДЗБ XXVIII (1982) 63-191.
- Станк. Окс. акц. Dr. Edward Stankiewicz, *Окситонични акценат у садашњем времену у српскохрватском и другим словенским језицима*, НССВД 6/1 (1977), 53-65.
- Стев. Гружа Игрутин Стевовић, *Шумадијски говор у Гружи с особитим освртом на акценте*, СДЗБ XVIII (1969), 401-635 + карта.
- Стеван. ИцД Михаило Ц. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, ЈФ XIII (1933-4), 1-128 + карта.
- Стеван. Пипери Михаило Стевановић, *Систем акцентуације у пиперском говору*, СДЗБ X (1940), 67-184.
- Стеван. ССХЈ I М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грама-тички системи и књижевнојезичка норма)³*, I, Београд 1975.
- Тешић Љешт. Милосав Тешић, *Говор Љештанског*, СДЗБ XXII (1977), 159-328.

- Тешић Узв. Милосав Тешић, *Фонетске особине говора села Узванице*, ЈФ XXXIV (1978), 169-191.
- Ћупић Акц. им. Драго Ћупић, *Акцент именица у бјелопавлићком говору*, ППЈ 6 (1970), 135-152 + карта.
- Ћупић Бјел. Драго Ћупић, *Говор Бјелопавлића*, СДЗБ XXIII (1977), IX+226.
- Ћупић Зета Драго Ћупић, *Преглед главнијих особина говора Зете*, ЈФ XXXIII (1977), 265-284.
- Ћупић Пл. Драго Ћупић, *Основне особине говора Плеваља*, Гласник Одјелена умјетности ЦАНУ 8, Титоград 1988, 79-107.
- Ћупић Хидр. Drago Ćupić, *Iz hidronimije Lima, Četvrta jugoslovenska onomastička konferencija (Portorož, od 14. do 17. oktobra 1981), Zbornik referatov, Ljubljana 1981, 37-45.*
- ФО *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom, Posebna izdanja ANUBiH, knj. LX, Sarajevo 1981.*
- Шкаљ(ић) Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku³*, Sarajevo 1973.

Напомена: Библиографски подаци за осталу цитирану литературу налазе се у белешкама.